

MAGYAR NYELVŐR.

MEGINDÍTOTTA

SZARVAS GÁBOR.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA NYELVTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGA

MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI S KIADJA

SIMONYI ZSIGMOND.

XXIX. KÖTET.

BUDAPEST.

AZ ATHENAEUM IROD. ÉS NYOMDAI R. T. KÖNYVNYOMDÁJA.

1900.

Magyar Állami Könyvtár

Budapest

Lezárt sz.

F 840/1965

1965

A Magyar Nyelvőr 1900. évi dolgozótársai és gyűjtői.

Ágner Lajos	35 Csapodi István	I. E.
Antal Benedek	Csefkó Gyula	70 Jaksics Lajos
Antibarbarus	Csiszár Andor	Jenő Sándor
A Nyelvőr egy olvasója	Cs. M.	Joannovics György
5 Arany János	Darkó Jenő	Jókai Mór
Ásbóth Oszkár	40 Dékán Sámuel	Kallós Zsigmond
Babos Kálmán	Deutsch Ármin	75 Kalmár Elek
Balassa Béla	Décsi Lajos	Kardos Albert
Balassa József	Endrei Ákos	Káldy József
10 Baloghy Dezső	Gencsy István	Kéki Lajos
Bagyary Simon	45 Fejér József	Kirchner Béla
Baros Gyula	Fekete Ignác	80 Kiss Ignác
Barta Lajos	Fenyő Miksa	Klein József
id. Barta László	Ferencz Miklós	Kluge F.
15 Bárdos Remig	Forgon Pál	Kohlbach Bertalan
Bársony Gyula	50 Földes Miklós	Komjáthy Sándor
Bátky Zsigmond	Freckay János	85 Koncsek Kálmán
Belányi Tivadar	Gagyi Samu	Kortsmáros László
Benczik Béla	Gárdonyi Géza	Kotucs János
20 Beney Antal	Gerely József	Kovács Gyula
Benkő István	55 Gombocz Zoltán	Kovács Kálmán
Bérczi Fülöp	Gyulay Ferenc	90 Könye Ferdinánd
B. Gy.	Hamburger Jenő	König György
Bihary Károly	H. M.	Kőrösi Sándor
25 Bíró Márkus	Harmat Paula	Král Miklós
Birta István	60 Havas István	Krámer Lajos
Bodon József	Hársing István	95 Kriza Sándor
Bodor Dezső	Herczeg Ferenc	Krocsán Irma
Borbás Géza	Hetyei E. Szende	Kropf Lajos
30 Borsodi László	Heves Kornél	Kulcsár Endre
Brunowszky Rezső	65 Hevesi János	Ladányi Béla
Budapesti Napló	Hodács Ágost	100 Lakatos Vince
Burián Albert	Horger Antal	Laukó Albert
Ózueza János	Incze József	László Imre

László István	Porcs János	155 Szokolay Hermin
Leopold Samu	130 Pröhle Vilmos	Tereh Gyula
105 Márton József	Rechnitz Ignác	Thurzó Ferenc
Melich János	Rényi Ignác	Tolnai Vilmos
Mészáros Kálmán	Róna Jenő	Tóth István
Mikó Pál	R. Prikkel Márián	160 Tömörkény István
Mohos Ágoston	135 Sass Béla	Török Andor
110 Molecz Béla	Schilberszky Károly	Török István
Molnár János	Schmidt Mariska dr.	Trencsény Károly
Móra Ferenc	Schön Bernát	Trencsény Lajos
Munkácsi Bernát	Schuchardt H.	165 Turcsányi Andor
Nagy János	140 Simon M. Péter	Vajna Károly
115 Nagy Lajos	Simonyi Zsigmond	Varga Ignác
Nagyszigethi Kálmán	Singer Ödön	Varga Károly
Négyesy László	Sipos Eszti	Vas Miklós
Némédi Dezső	Somssich Andor	170 Vázsonyi Izidor
Német Ambrus	145 Strausz Andor	Vecsei József
120 N. J.	Szabó Ignác	Veress Miklós
Ósz János	Szabó István	Végh Kálmán Matyás
Paál Gyula	Szánthó Gábor	Vida Sándor
Paczauer Ervin	Sz. E.	175 Vikár Béla
Paksy János	150 Székely Károly	Vozáry Gyula
125 Pataj Iza	Szeredy Dezső	Wasylkiewicz Viktor
Pesti Hírlap	Szily Kálmán	Wittman Zoltán
Peterdy László	Szini Péter	Zolnai Gyula
Pethő Gyula	Szinnyei József	180 Zsemley Oszkár

MAGYAR NYELVŐR.

Megjelenik minden hónap 15-én
három ltvnyi terjedelemben.

Szerkeszti
SIMONYI ZSIGMOND

Szerkesztőség és kiadó-hivatal
Budapest, NewYork palota.

ALANY ÉS ÁLLÍTMÁNY.

Egy pár évvel ezelőtt az oktatásügyi költségvetés tárgyalásakor Eötvös Károly megróttá azt a kegyetlenséget, mellyel folyton gramatizálni kényszerítik már az elemi iskola növendékét, holott »maga a miniszter sem tudná megmondani, mi az az alany s mi az az állítmány«. A tanult újságolvasók megmosolyogták ezt a képtelen állítást. Pedig hát igazán úgy van a dolog, hogy a nyelvtudósok sem tudják szabatos meghatározását (definícióját) adni az alany és állítmány fogalmának. Hogyha azt mondják, hogy az alany az, amiről mondunk valamit, az állítmány pedig az, amit mondunk róla: ez lélektanilag (s ha a mondat ítélet, a logikában is) helyes, de a nyelvtanban pontatlan, csalóka meghatározás. Hiszen tiszta sor, hogy ha erre a kérdésre: *Hát a gyerekekkel mi lesz?* ezt felelem: *A gyerekekről egészen megfeledektem*, -- a gyerekekről beszéltem s mégsem a *gyerekekről* az alany.

Annak a hosszas vitának, mely nálunk az utóbbi években is folyt e kérdésről, nem volt kielégítő eredménye, s a vitában résztvettek egyike most (Nyr. 28:571*) csak azt a tisztán formai útmutatást tudja adni, hogy »a nyelvtani alany... mindig az a rész, mellyel az ige megegyezik.« Evvel sokan már csak a nyelvtanítás gyakorlati szempontjából sem lesznek megelégedve, mert p. kétséget hágy a többtagú alany esetében: *én és te itt maradunk* — ebben a *te* nem volna alany, mert az ige semmi tekintetben sem egyezik vele. Azonfölül mi lesz az olyan mondatok elemzésével, amikben nincs ige? p. *a gyerek tíz esztendő*s.

Erre az utóbbi ellenvetésre könnyen megfelelhetünk azzal, hogy az (úgyn) névszói állítmány vagy állítmányi névszó mellett voltaképen lappang a létige. Ez meg is jelenik, 1) ha nem a 3. személyről van szó, p. *te vagy tíz esztendő*s, 2) ha nem a

* Kicska és Kalmár tanulmányainak tanulságos bírálata most jelenik meg Petz Gedeontól a Phil. Közl. jan. számában.

jelenről, hanem a múltról vagy jövőről van szó: a gyerek tíz esztendő *volt* v. *lesz*, 3) ha a mondat nem jelentő, hanem föltételes vagy kívánó, p. a gyerek tíz esztendő *volna* v. *lenne* v. *legyen*. De még a jelentő, jelen idejű s 3. személyű mondatokban is megjelenik az állítmányi névszó mellett a *van* és *nincs* ige, mihelyt az egész mondat tartalmára irányuló tagadás és állítás váltakozik a beszélgetésben: A gyerek *nincs* még tíz éves. De bizony, ez a gyerek *van* már tíz éves. (L. erről Nyr. 4:165).

Pl. Kérdem, ha van-e olyan szép, mint azelőtt (Bethlen M. gr. Önéletírása 2:9). Volt s vagyon a Bánffai familia az erdélyi méltóságos rendek között egy nevezetes familia (Rettegi naplója 1759. Hazánk 1:297). Az ő pipája van olyan ékes, mint a Tóth Ábris úré, következőkép van ő olyan derék ember, mint Tóth Ábris ur, (Mikszáth Almanachja 1. évf. 42). D. azt bizonyította, hogy a három előbbinek szolgálata van oly fontos, mint az utóbbinak (Tanár. Közöny 25:640). — Csak tán nincs már meg a kend apja, hiszen maga is *megvan* már kend száz esztendő is (Szoboszló, Ethnogr. 2:299). Ez a *megvan* ilyen esetben közönséges az egész Alföldön s a Dunántúl nagy részén is, p. Somogyban. — Semmiben *nincs* ő oly szorgalmatos, mint a hitnek megtartásában (MA: Tan. 139). Az istennek ígéje soha nincsen oly meddű, hogy némelyekben a hitnek gyümölcsét ne teremje (Apafi: Vendelinus 1607.815). De van egy más képmutatás is, s az nincs ily ártatlan: il y a une autre hypocrisie qui n'est pas si innocente (Kaz: Roch. 94). Nem, azt megvallani nincs oly gyalázatos, mint eltitkolni: non, il est moins humiliant de l'avouer, que de le taire (Kaz: Munk. 1:92). Az elfáradt aratónak nincs oly kedves a friss ital, mint a szerelmesnek a csók (Kaz: Levelez. 1:52. Kazinczy, látnivaló, nagyon kedveli ezt a szerkezetet). Még nincs 21 esztendő, midőn megházasodik (Greg: Shak. 41).

Az ige és a névszó közt az a különbség, hogy az ige ideiglenes cselekvést vagy állapotot jelent, amely meg is változhatik, holott a névszónál ilyen változásra nem gondolunk, hanem állandó tulajdonságokat jelölünk velük. Innen magyarázódik az a magyarban különösen gyakori jelenség, hogy, ha valamely tulajdonságot csak ideiglenesnek akarunk föltüntetni, az illető névszóból igét formálunk. P. *bíráskodik* vki egy adott esetben, de különben nem *bíró*; *katonáskodik* egy évig, de nem hivatásszerű *katona*; *akaratoskodik*, *bátorkodik* egy-egy alkalommal, de nem *akaratos* v. *bátor* természetű; *betegeskodik*, de nem mondhatjuk róla, mint egy-egy más betegről, hogy *beteg* annak teste-lelke; *zöldell* a vetés, de *zöld* a fenyőfa; *szolgál* vki vmivel v. vmiben, de nem *szolga* stb., sőt a cseléd is *szolgál* v. *bojtár*-

kokid vkinél, de nem állandóan annak a *szolgája* v. *bojtárja*.* — Érdekes, hogy ilyen esetben ezt a külön igeképzést népünk sok vidéken a *van* ige kitételével helyettesíti, mert ilyenkor a névszói állítmány mellett az ígét is szükségesnek érzi. Ezt már Kalmár György megemlíti 1770-ben, Prodrömus-ában 160: »*Hol bíró? hol prókátor?* ubi agit iudicem, causidicum? Usu tamen venit insolenti cuidam dialecto: *hol van bíró? hol van prókátor?* caet. caet.« Így a palócoknál: »*Hol van most bojtár* (t. i. János)? e h. hol most bojtár?« Szvorényi: Nytan. 54. §. jegyz. És szintűgy mondják (hallgatóim értesítése szerint) Esztergom, Vas, Zala, Fehér, Somogy-megyékben: *Az én hugom ott van cseléd*. Legközönségesebb ez a szerkezet a sárközi nyelvjárásban.** (A finn nyelv ilyenkor használja az állítmányi névszónak esszívusát az alanyeset helyett: »*hän on opettajana Helsingissä*, ő tanító Helsinkiben, tanítóskodik; *hän on opettaja*, ő egyáltalában tanító«. Budenz: Finn nyt. 43. §. Vö. hasonló határozókkal a magyarban: Jövendöví, azaz jövendövíl vagyon, hogy Heródes keresse a gyermeket: futurum est MünchC. 17. Légy segödelömmnek házául TelC. 21. Egy istenfélő szömély mi nekünk segítségül volt. Helt: Bibl. 1: c2. Mily egykedvűleg van a fejedelem Orsina iránt, Bajza stb.).

Nem tagadhatni, hogy olyan teljesen ígétlen, közmondásos kifejezések, minők *juventus ventus, viel Feind' viel Ehr', borrow sorrow*, minden nyelvben s minden korban lehettek (l. Misteli: Charakt. 52, Paul: Principien VI. fejj. Strong: Principles 280.). Mégis azt hiszem, hogy valamint az indogermán nyelvekben még ma, úgy a mieinkben is valaha rendes nyelv szokás volt a *van* ige kitétele, s hogy a finn és a lapp nyelv ezt az ősi szokást

* Egyes példákat talán minden nyelvben találni; vö. ném. *grünen, kränken*, s a latinban nem ritkán: *albet, rubet, aegrotat* stb.

** Pest és Tolna megye összeszőgellésében. A Sárköznek három helységéből vannak ilyen adataink: »Hamis embör van k'eké. Nem igaz embör van kék'ed. Huncut van k'eké.« (Szeremle, Pest m. Nyr. 16: 504). »Naptól megbarnult férjét így szólítá meg neje: Jaj de more van kék kié!« (Bogyiszló, Pest m. 3: 48.) »Tán bolond van kék! Azt hittem, hogy beteg van kék. Kit keres kék? János bátyámat, aki kocsis van a falu házánál.« (Dencs, Tolna m. 6: 45.). — A szeremlei példák annyiban különösek, hogy állandó tulajdonságokat látszanak kifejezni, tehát a *van* bennük olyan, mint az indogermán úgyn. kopula. Idegen hatás-e ez? vagy tán megörzött régiség? De nyelvemlékeinkben nincs rá példa. (»A feje vagyon szösös« Meliusból NySzban gyanus, s vagy így értendő: feje szösös van, mint p. szeme kék van neki, vagy így olv.: A feje nagyon sz.)

örizte meg. A magyarra nézve bizonyítja ezt a *van*-nak fönt említett kétféle használata. A legtöbb esetben persze szokásossá és szabályossá lett az állítmányi névszó mellett a hangsúlytalan létigének elhagyása, de hogy ez milyen könnyen megtörténik, azt számos más kétségtelen eset bizonyítja, olyanok, minők: *itt a kezem, hol a kés? mi baj?* stb., nemcsak a magyarban, hanem más nyelvekben is. (A *van* kihagyása eseteit összeállítottam NyK. 25:15.). Különösen gyakori ez a kihagyás az oroszban, s ugyanott az állítmányi névszó mellett is szabállyá vált a létige kihagyása a jelentő jelen 3. személyben (Misteli urál-altaji hatásból magyarázza.).

Hogy a *van* és *vannak* kitétele valamikor általános szabály volt, azt közvetve még más úton is bizonyíthatjuk. Régi nyelvemlékeinkben, s itt-ott még a mai népnyelvben is, a névszói állítmány sokszor nem követi az alanynak többes számát. Példák:

Mend ozchuz iarov vogmuc. HB. (Legenec neki seged, uo. értelem szerinti egyeztetésnek vehető, l. Nyr. 13:450, minthogy *segéd* a régi nyelvben elvont és gyűjtő jelentésű, a. m. segítség.) A sok szólások igen éktelen a házas asszonyokba, annál is éktelenb az özvegyekbe (Kaz.C. 155). Legyetek megutált, legyetek megúnt, legyetek elvetőt (Érs.C. 196b). Legyetek okos és gyors (223b). Hasonlatos leszünk ő hozzá (Érdy C. 460b). Kész vagyunk reája (Virg.C. 49). Menyével inkább vagyunk az felfuakodástul iresbek avagy idegönb (így, DebrC. 260). Mi vagyunk adós az hat forinttal (RMNy. 3b:84). Se hő, se hideg ne legyünk (Born: Préd. 81). A füves liktáriomok is hasznos (Cisio L2). Ha pap vagyunk is, embernek tartjuk magunkat (1627-i levélben, Tudománytár 1838. 212). Ami te most vagy, mi is az valánk. és ami mi most vagyunk, te is az léssel (Fal: BE. 574). Hogy kerülhessük, azaz se tárgya, se társa ne legyünk (Fal: UE. 471). Lám, mi vagyunk, mi hamar múlunk (Vitk: Munk. 1:116). Szegény és nyomorult vagyunk (Mad: Evang. 185). Azok a teremtetett állatok nem voltak Isten (Illyés: Préd. 1:16). Egy tekintetnek, szemben veled, nem lennének ura (Arany: Haml. 129). Rövid legyünk (32). Legyetek őszinte, egyenes irántam (54). Hisz nem vagyunk mi ember. Mi vagyunk a gonosz. Néma lettünk. Örült nem vagyunk. (Mind ezek Arany Aristophanesében, l. Glossz. 314). Ti se legyetek kényes (Erd: Népd. 2:329). Mi nálunk a lányok kényes (3:18). »Hogy ne legyünk rongyos; efféle számegezetlenség több példáival is találkozunk, így egyik népdalunkban: Csak úgy leszünk boldog; széltiben hallani ily elisiót a köz beszédben is, p. adós v. adósnak lenni nem jó nekünk« (Kun-Sz.-Márton, Nyr. 3:31). Tizenegy napszámmal voltunk adós (6:174). Az ilyenre legjobb az olyan házi orvosságok (8:41). Nem vagyunk mi úr (uo. 88). Tik még nem is vattok mátká (22:511). Ütni köllene ezeket, maj jó lennének akkor (Nép, Veszprém; magam hallottam). Ezek nem afféle,

mint mük (Nép, Betfalva, Udvarhely m.; magam hallottam 1879). Jó legyünk, komák legyünk, ha rossz legyünk, kutyák legyünk (Nyr. 4:92).

Már most, ha kódexeink fordítói még a latin többezt is egyes számmal helyettesítették, s ha népünk még ma is ilyen gyakran használja ezt az egyezés nélküli szerkezetet: fölötte valószínű, hogy ez valaha általános magyar nyelv szokás volt. Ugyanezt bizonyítja ez a hagyományos szólás: *üdvöz legyetek* (KazC., ThewrC., CzechC. NySz.); állandó, elszigetelt szólás létére soká fönmaradt (csak a Göm.Cben van *üdvözök legyetek*). — Ha pedig azt mondták: *szegény vagyunk, szegény vagytok*, valószínű, hogy volt idő, mikor a 3. személyt is így szerkesztették: *ők szegény vannak* (mert nem mondhatták ige nélkül: *ők szegény*), és egyes számú alannyal is így: *ő szegény van*. Q. e. d.

Eredetileg tehát az ilyen névszós mondatokban is rendszerint volt ige. De mai nyelvünkről is azt mondhatjuk, hogy legtöbb mondatunkban, talán mondatainknak 90%-ában van ige. Így a párbeszédben is; de különösen az elbeszélésben, mely a beszédnek egyik legközönségesebb alakja, ritka mondat marad ige nélkül. Azt mondhatjuk tehát: a mondatnak állítmánya rendszerint ige. Ámde mi az ige? Az ige cselekvést vagy állapotot jelentő szó, mely egyszersmind a ragjában megjelölt vagy hozzá értett személyre, alanyra utal. Eredetileg az állapotot és nyugvást jelölő igék is cselekvést, mozgást jelentenek: *pihen* a. m. piheg, a létigék is eredetileg élést stb. jelentettek, még a szenvedő igék is nagyrészt az alanyra visszaható cselekvést fejeztek ki (*veretik* < vereti magát). E szerint az ígéről vagyis a rendes állítmányról általában azt mondhatjuk, hogy cselekvést jelent. Ebből következik a felelet arra a kérdésre is: mi a nyelvtani alany? Az alany a cselekvő személy, amelyre az ige utal (forma szerint a személyraggal, vagy ráértéssel, p. a 3. személyben, az 1. s 2. személyvel való ellentétnél és analógiánál fogva). A nyelvtani alany tehát voltakép és eredetileg a cselekvő kategóriája vagyis annak a kifejezése, akit vagy amit az illető mondat mint cselekvőt akarunk föltüntetni. Persze szokatlanul hangzik, ha azt mondom, hogy az ilyen mondatban: *te ember vagy, te jó vagy* — te a cselekvő alany. De vegyük csak ezeket fölszólító formában: *légy ember! légy jó!* Nemde azt kívánom, hogy tégy valamit, hogy emberkedjél (Emberködjél, hogy ezután is maradjon meg

híred neved! stb. a régieknél közönséges ige volt), hogy jól viselkedjél, jót cselekedjél. E szerint *te ember vagy, jó vagy* szintén a. m. emberkedel, jót cselekszel, emberséget. jóságot cselekszel, azt cselekszed, hogy ember vagy, jó vagy. Azt pedig senki sem tagadhatja, hogy formailag, vagyis szerkezeti, mondattani tekintetben, a *jó vagy*-féle állítmányokban is főszó az ige, vagyis a cselekvést jelentő szó (a *jó* pedig ennek a főszónak a kiegészítője); ennél fogva az ilyen mondatoknak alanya formailag cselekvőt jelent, ill. a cselekvő alany formája, analógiája szerint van szerkesztve.

Az eredmény, amelyet eddigi okoskodásunkból nyertünk, a következő két meghatározás:

A nyelvtani állítmány a mondatnak az a fele, amellyel valami cselekvést vagy cselekvés módjára gondolt állapotot vagy tulajdonságot fejezünk ki (jelentünk, kívánunk, kérdezzük), még pedig a cselekvő személyre vagy dologra vonatkoztatva.

A nyelvtani alany a mondatnak az a fele, amellyel a cselekvőt vagy a cselekvő módjára gondolt személyt vagy dolgot megnevezzük.

SIMONYI ZSIGMOND.

A SZÉKELY CSINÁLMÁNY.

Csín cikkem végén megemlítettem, hogy a szláv nyelvekben a *čin* szó, amelyből a sok jelentésű magyar szó lett, még más irányban is fejlődött. Ehhez Simonyi a következő megjegyzést tette: »A *csín*, *csinál* szók családjához tartozik még egy érdekes kifejezés *megcsinál* 'megbabonáz'; ezzel egyező kifejezések vannak a déli szláv nyelvekben, vö. horv.-szerb *ob-činiti* 'igézni, čini Hexereien« (28:491).

En cikkem írásakor a *megcsinál* e használatát ugyan nem ismertem, de ismertem a székely *csinálmány*-t, amely *kuruzslatot*, *megbabonázást* jelent, elég érdekesnek is tartottam, de két óknál fogva nem említettem: először semmi köze a magyar *csín* szóhoz, mert a *csinál* szó külön jött át a nyelvünkbe, másodsor pedig nem láttam kapcsolatot a székely *csinálmány* és az előttem régóta ismeretes horv.-szerb *čini* közt, csak úgy, amint nem találók az egyező jelentésen kívül más kapcsolatot a székely *megcsinál* és a horv.-szerb *opčiniti** vagy akár a Vuk szótárában említett *činiti kome*, einem anthun 'incanto'-féle szolás közt. De

* Simonyi származás szerint helyesen írja a szót *ob-činitine*k (vö. ószl. *obrači* magy. *abroncs*, amit a kar — *ra*ka — körül viselnek, karperec s azután minden karika, de egy pár év óta a horvátok is elfogadták a szerbeknél régóta divó fonetikus írást.

most örömet megragadom a kínálkozó alkalmat, hogy e véletlen találkozás okát föltárjam.

Ha egy magyar szó a székelységben szokatlan jelentésfejlődést mutat és idegen hatást sejtethünk, bizony mindenre előbb szabad gondolnunk, mint szláv hatásra. Ez esetben is csak úgy volna ez föltehető, ha ahhoz a kicsit merész föltevéshez folyamodnánk, hogy a *csinálmány* említett jelentését valaha a többi vidékeken is ismerték, hogy általában használt szó volt, de mindenütt nyoma veszett, csak épen a székelyeknél maradt volna meg. Még ennél a föltevésnél is talán nehézségekbe ütköznénk a szláv nyelvek részéről.

A horvát-szerb *čini* t. i. olyannyira magában áll a szláv-ságban, hogy egy magyar *megcsinál*, *csinálmány* a megigézés jelentését más szláv nyelvből alig is vehette volna, mint legföljebb a horvát-szerbből. Mert bizony hasonló használatot még csak a távol eső lauzici szlávok nyelvében találunk, amelyet véletlenül szintén »szerb« (vagy szorb) névvel illetünk, de csak azért, mert a szerb valaha általánosabb jelentésű, nem egyes törzs neve volt. különben semmi közelebbi rokonság a két nyelv közt nincs. Az nem fontos, hogy *načinić někomu* annyit tesz, mint valakit megbabonázní, mert az lehet a német *jemanden etwas anthun* mása — a lauzici szerbek az elnémetesedés nagyon előrehaladt állapotában vannak — vagy egy másik német szólás utánzása: *jemanden etwas anmachen*, valakinek valamit összekeverni, vö. *načinić, Teig einmachen, einmischen; jěda načinić, Gift einmischen*. De mindenesetre komolyan számba jön a *čínki* főnév. A felső lauzici szerb nyelvben a *čin* annyi mint *Handlung, That, Verichtung*, a belőle képzett (kicsinyítő?) *čínk* azt jelenti, hogy *Werk, Gemächte, That*, ennek többes száma pedig *čínki* annyi, mint *Angethanes, Hexerei*. Ez szépen illik a szintén többes számú horvát-szerb *čini*-hez,* de hogy mindkét nyelvben többes számú az illető szó, az nem nagyon fontos, mert hiszen az oláh *boboane boscoane*, amely szintén bővölést, boszorkányságot jelent, szintén csak többes számban használatos, csak úgy, mint az olasz *magia*-ból lett horvát-szerb *madjije*; a szláv nyelvekben különben is egy több részre osztható cselekmény neve gyakran többes számú szó, a keresztelőt p. o. az orosz, horvát, cseh, lauzici szerb egyaránt többes számú névvel nevezi *krestiny, krstitke, křtiny, khřcizna* (Gen.-ow.). Egy másik találkozás is merő véletlen lehet: a horvát-szerb azt mondja, rálépett a csinálmányra: *nagazio na čini*, a lauzici szerb meg azt, hogy *čínki přenć*: über eine behexte

* A horvát-szerbben rendszeren használt *čini* látszólag nem a *čin* tett, többese, ez t. i. hímnemű, amaz azonban nőnemű *i*-tővű szó. De minthogy egyetlen egy szláv nyelvben sincs megfelelő képzés, minthogy a *čini* alapjelentése nyilván »csinálások«, minthogy végre előfordul ugyancsak abban a jelentésben hímnemű *čini* is, a szó bizonyosan csak később tévedt az *i*-tővű nőnemű szók közé, első sorban a szintén nőnemű, vele gyakran együtt említett rokonértelmű *čari* hatása alatt.

Stelle hinweggehen und erkranken. Ez szorosan összefügg a messze elterjedt babonával, hogy nem jó ilyen készítményre »csinálmányra« rálépni, akár csak a Magyar Tájszótárban olvasnók a *csinálmány* cikk alatt a »kuruzslat, megbabonázás« után álló magyarázatot: megrontó vmi, amit a nép babonás hite szerint vmely boszorkánysághoz értő asszony készít és rejt el azon a telken, amelynek a lakóit meg akarja rontani.

Mi tehát egyrészt igaz a horvát-szerb *ćini*-hez meglepően hasonló kifejezést találtunk a lauzici szerbben, másrészt azonban óvatosságra int az a körülmény, hogy semmi más szláv nyelvben ilyen használat nyomára nem akadtunk. Amellett a talált szók jelentése — »csinálások« — olyan természetű, hogy abból akár önállóan is fejlődhetett volna a »megrontás« jelentés. De még idegen hatás is járulhatott hozzá: a lauzici szerbben a kifejezés csirája talán a német hatás alatt keletkezett *naćinić někomu* lehetett, a horvát-szerb *ćini* pedig ugyanannak a nyelvnek a hatása alatt támadhatott, amelynek a *madjije* is eredetét köszöni; az olasz *fattura* t. i. csinálást, elkészítést jelent, de régebben bűvölést is jelentett, *fatturare* és még inkább *affaturare* még most is azt jelenti, hogy megigézni.

De hát a székely *csinálmány*? Az bizonyosan nem más, mint az oláh *faceătură* édes magzatja, amely a *face* »csinál« igével függ össze és csinálást, munkát, foglalkozást, de különösen boszorkányságot, bűvölést, igézést jelent. Az oláh nyelv tele van idevágó kifejezésekkel. Maga a puszta *face* »csinál« is már azt jelentheti, hogy igézni (l. *Damé* szótárában a *3. face* a. idézett példákat), de különösen érdekes egy fordulat, amely szóról-szóra azt jelenthetné, hogy »valakinek a bögrével csinálni« — *a-î face cu ulcița* — de mindig csak abban az értelemben használatos, hogy valakit megbűvölni, megbabonázni, úgy, hogy nem is szabad más-kép fordítanunk, mint: valakit bögrével megbabonázni. A bögrével való igezés t. i. az igezésnek egészen külön neve, le is írja Marianu a *Vrăji, farmece și desfaceri* c. 1893-ban megjelent munkájának 50. l.: »A leány, aki valakinek tetszeni akar, bögrét vesz, szájával lefelé fordítja, fenekére minél több parazsat tesz és azt forgatva a fönt említett szavakat mondja.« Lássuk e mondokának legalább első felét:

Eă nu 'nvêrtă ulcița
Ci 'ntorcăulă gândulă
Și cuvîntulă
Și inima lui N. cu totulă
Dela alte fete spre mine
Să pară din față
Cuconiță,
Jară din dosă păuniță.

Én nem forgatom a bögrét,
Hanem elfordítom gondolatját
És eszét
És lelkét N.-nek egészen
Más leányoktól én rám,
Hogy tessem előlről
Kisasszonynak.
Hátulról pedig pávának.

Marianu könyvének harmadik része, amely egymaga csaknem a könyvnek felét tölti be, a *desfaceri* címet viseli. *Des* a latin *dis*.

desface tehát annyit jelent, mint a német *losmachen*, *desfacere* a belőle képzett főnév annyi, mint 'das Losmachen', átvitt értelemben pedig a megigézés feloldódását, mintegy visszacsinálását jelenti.* Marianu könyvében e fejezetben egyebek közt ilyen címeket találunk: *De faptă* (196. l.), *Totă de faptă* (207.), *Jarăși de faptă* (219.), *Desfacerea faptului* 225. azaz »csinálmánytól (való föloldódás), ugyancsak csinálmánytól, megint csinálmánytól. csinálmány visszacsinálása«, nyilván való tehát már a címekből is, hogy a latin *factu(m)*-nak tökéletesen megfelelő *fapt* (lat. *ct* = ol. *pt*: *nox. nocte(m)* = *noapte*) nemcsak cselekményt jelenthet, hanem amolyan székeleyféle csinálmányt is, ami azután a szövegek olvasása közben únos-untig bebizonyul.

Hogy a *faptă* annyit is jelenthet, mint a csinálmány, amely megrontja az embert, ha rálép, az különösen világosan kitűnik a 219. l. olvasható helyből:

In faptă am călcată,	Csinálmányba léptem,
Capulă mi l'am ruptă,	Fejemet szegtem.
Mănele mi-am frântă.	Kezemet eltörtem.

Egy másik helyből szépen kitetszik az egyszerű *face* 'igéz, és ellentétének (*desface*) 'fölold' jelentése:

Cine i-a făcută c'o mână,
Eu îi desfacă cu două,

azaz: Aki neki egy kézzel csinált (öt egy k. megbüvölt),

Én neki visszacsinálok két kézzel (föloldom két kézzel).

Ézt olvassuk a 215. l., mindjárt a következő lap első sorában találjuk szorosán egymás mellett mint teljesen rokonértelmű szókat a *faptă* és az előbb említett *făcătură* szót. A büvölő föloldja a rontást, »hogy menjen a tett és a csinálmány (*faptă și făcătură*) gázlóról gázlóra, kilenc gázlón át; és aztán szökjön partra, hogy a bűnös fejére szálljon«.

A mondottakból világos, hogy az oláh *făcătură* nem felel meg teljesen az egyjelentésű olasz *fattura*-nak, hiszen ennek, illetőleg a középkorban szintén boszorkányságot jelentő latin *făctura* szónak *făptură* felelne meg az oláhban, ez pedig teremtest, teremtményt jelent. De minthogy a provençalban megvan egy a latin *factura* olasz *fattura*-nak megfelelő *faitura* 'Zauber' szó (l. Körting Lat. Rom. Wb. *factura* a.), aligha tévedünk, ha az oláh *făcătură* szót alapjában ősréginek tekintjük, amely csak mintegy fölfriessült, mert nyilván még élénken érezte a nép a főnév és a *face* ige közt való benső kapcsolatot. — Ma a *facere*-féle igékből a cselekvőt és a cselekvést jelentő névszók a *jurare*-féle igék hatása alatt már nem *-tor*, *-tură*, hanem *-ător*, *-ătură*-val

* Vö. horvát-szerb *očiniti* (= *od + činiti* »el + csinálni«) büvöléstől megszabadítani.

képződnek az oláh nyelvben. De akár valószínűnek tartjuk-e az oláh *făcătură* szorosabb kapcsolatát a latin, olasz és provencai szókkal, akár nem, egy egészen kétségtelen, hogy az oláh nyelvben a rontást, bővölést csinálásnak nevezték, hogy tehát a székely csinálmány, csak úgy mint a megcsinál tisztán oláh észjárásra vall.

ÁSBÓTH OSZKÁR.

A/RÉJÁK NÉPKÖLTÉSÜNKBEN.

A magyar nemzet keletről jött, a keleti népek lírai költészetét pedig — s így a miénket is — nyugodt, melankolikus hangulat jellemzi, de az a nyugodtság itt-ott nagy fokú szenvedélyességbe csap át. E szenvedélyesség kifolyásai a népdalainkban sokhelyütt előforduló patetikus kitörések, kurjantások s kedveskedő megszólítások, az ú. n. r é j á k, melyeknek legtöbbszörre semmi értelmük sincs, de a nép nyelvére azért ép oly jellemzők, mint lelkületére s szellemére.

Nem tartottam tehát érdemetlen dolognak a használtabb r é j á kat összegyűjteni; betűrendes sorrendben s fölvilágosító példák vagy jegyzetek kíséretében itt következnek:

I. Tulajdonképeni r é j á k.

Angyalom: kedveskedő megszólítás, metafora: oly szép, mint az angyal. A nép fia többször ily metaforákkal szólítja meg kedvesét (Vö. Bélteki K. Megszólítások a szerelem nyelvén. Nyr. 17: 502):

Korán reggel megütötték a dobot,
Kiadták a kemény parancsolatot:
Indulni kell a csatára!
Csókot sem adtam szép szádra, Angyalom!

Csak azért is: tréfás, kötekedő kurjantás:

Voltam én már kovács is, Csak azért is!

Csillárom haj: minden verssor után mondják ezt is, mint az előbbi; tréfás hangulatot fejez ki:

A szép asszony messze lát, Csillárom haj!
Vizre küldi az urát, Csillárom haj!

Vö. Arany J. Írószobám:

Ez a szoba hol én most, Tillaárom haj!
Pusztítom a papirost, Tillaárom haj!

Dédallom, adédallom! Énekelni még nem hallottam, de a Kisfaludy-társ. csongrádi gyűjtésében főtálálható:

Ilyen ám a fehér cseléd,
Ha van neked: lóért cseréld!
Dédallom! adédallom!

Dudujnám:

Dudujnám, dudujnám, de jól megyen a munkám!

Ej haj! Igen gyakori bordalainkban s tánc közben is:
Ej haj! csuhaj! stb. A széles jókedv kitörése:

Ej haj! igyunk rája, Ej haj! csuhaj!
Úgyis elnyel a sír szája! Ki a geőzöst igazintja!

Egybegyűltek, egybegyűltek a miskolci lányok,
Ej haj! hej huj! a miskolci lányok!

Eszemadta: A szerelem szótárában is megtaláljuk. (L. Bélteky idézett cikkét). Olyanformán, mint gyilkolom a fattya. *eszik* igéből s *azt a* befejezetlen kifejezésből származik. Az *adta* csakis etimologizáló hajlamunk kifolyása (Simonyi Nyr. 6:169):

Eszemadta kis szökéje,
Ki ne hajolna föléje.

Nem kell nekem köpönyeg, Nem járok én paripán,
Mert az engem nem illet, Mint Beretvás kapitány,
Irhás suba kell nekem, Szegény legény vagyok én
Az melegít fel engem. Eszemadta! Gyalog masirozok én. Eszemadta!

Galambom! A szerető szépségének hízelgő metafora (Vö. Bélteky Nyr. 17:503):

Estve jött a parancsolat számunkra,
Indulni kell magyar fiak! a harcra,
Sírtam mint a záporosó,
Hogy téled bucsúzni késő. Galambom!

Az énekek énekében mátkája szemét a galambok szeméhez hasonlítja a költő király Salamon:

Mint a lilium a tövisek között
Olyan az én mátkám a leányok között;
A te szemeid olyanok, mint a galambok szemei
S mint a veres cérna a te ajkaid.

Haj!:

Herceg Józsi (= József főherceg) lovas regimentje, haj!
De szép egy isten teremtese!

Haja!:

Az én ágyam lába A fejtől valója
Muskátlinak ága, Rozmaringnak ága,
Haja! rózsá, rózsá!

Hajjaha! Mint indulatszó, örömet szokott kifejezni, mint haj! haja! hej! hejjehuja! sat. de népdalainkban nagyon különböző érzelmek jelölésére szolgál:

Esik eső bugyborékol,
Szól a kakas, kukorékol, Hajjaha!

Vagy a Kece Sári c. néprománában:

Égető Mihály gatyája, hajaha! Nem a kapufa fogta meg,
Megakadt a kapufába, hajaha! Kece Sári markolta meg, Hajaha!

Haj, haj, haj! Megszokott kurjantás tánc közben.

Az én rózsám jó kedvéből haj, haj, haj!
Almát adott a zsebéből haj, haj, haj!
A kendőjét is id'adta, haj, haj, haj!
Hogy mossam ki vasárnapra haj, haj, haj!

Hapadillom! A mi vidékünkön, Gömörben s általában a felvidék magyar részeiben még nem hallottam. A Kf.-társ. gyűjteményében azonban meg van (2:249):

Elment már a felleg,
Nem ád isten jeget, Hapadillom!

Happ! happ! Német népdalokban ilyen s ehhez hasonló kurjantásokat hallhatunk elvéve, magyarban azonban ritkán s ha Debrecen tekintélye nem szólna mellette, a németektől ránk ragadt emlékek tartanám.*

Se törvény, se pap, Szád, ha vagyon,
Nem tilt el ez nap, Tátsd el nagyon,
Hogy ezt mondjuk: happ! Mondja minden happ! happ! happ!

Hej! Örömet fejez ki; a réják közt legáltalánosabb:

Rajtam van a rózsám esőkja
Hej! ha sajnálja vegye vissza! stb.

Hejjehuja! Vigalmat, mulatságot, féltelenséget jelent.

Turót eszik a cigány, hum! A cigány hum!
Mikor megyen az utcán, Hejjehuja, hum!

Hej! haj! Vö. Ej, haj! vagy Sej, haj! Ugyan azt az érzelmet fejezi ki, mint ezek: Hej, huj, haj! Letörött a gaj stb.

Hú, hú! Debrecenben használják, ép úgy mint happ! happ! (Arany-Gyulai: Népk. gy. 1:313.) Gömörben és a felvidéken még nem hallottam.

Icaca! Szerelmi dalokban elég közönséges:

Házam előtt van egy nagy fa,
Piros kendő lobog rajta, icaca!

Igaz a! Nyomatékos megerősítés kurjantás alakjában:

Ritka legény, ki azt tegye,
Akit szeret, hogy elvegye. Igaz a!

* Vö. Arany, Nagyid. Cig. 1:83:

Illegeti fejét, lebbenő nagy hajjal;
Néha így tesz: »hap! hap!« néha így tesz: »haj! haj!« A szerk.

Ihaja! Ihajah! változata ezeknek: ihajla, ijujuh!
stb. Pl.:

Szép almáról, kis körtéről,	Mert az téged el nem veszen,
Mondj le az úri legényről,	Csak a csalfaságra viszen, ihaja!
(Saját gyűjteményemből.)	

Bús az idő, bús vagyok én magam is.
Valamennyi szőke kis lány mind hamis.
Szeretete nem állandó
Mint az idő változandó, Ihajah!

Ihajla!

Az aradi rongyos csárda	Hej lóra csikós lóra!
Körül ki vagyon pingálva;	Be van a ló hajtva,
De azér bor jó van benne,	Bíró udvarában, Ihajla!
Szép menyecske méri benne, ihajla!	Szól a csöngő rajta, Igaz a!

Ijujuh-ejujuh!

A szép asszony drága!	Ijujuh-ejujuh
Száz forint az ára,	Száz forint az ára.

Jaj, jaj, jaj! Háromszoros jaj! ritka réja a népkölteményekben. Előfordul azonban egy gömöri népballadában, mely gyűjteményemben van (megjelent a Gömöri Hírlap 1890. 9. sz. Sári Lidi cím alatt) s így kezdődik:

Mit mosol te Sári Lidi a kútnál?
Gyoles lepedőt édes piczi szép hűgám!
Beleejtettem a vérbe,
Ki kell mosnom nagy péntekre! Jaj, jaj, jaj! stb.

Komámasszony! A komámasszony megszólítás nagyon gyakori refrénszerű ismétlés népkölteményeinkben* s azért bátran sorozhatjuk a réják közé. Pl.:

Ide ki az /évegcsürnél** jó bort mérnek,
Jöjön édes komámasszony, igyunk egyet!
Egy-két, három kupa bor
Leszivarog mindenkor, Komámasszony!

Ne te ne! a. m. nesze, a háziállatok szállítására is használják; mint réja rendesen panaszképen:

Visznek engem katonának. Ne te ne!
A németek kuttyájának, Ne te ne!
Bornyú nyomja a vállamat,
Más öleli a rózsámat. Ne te, ne te, ne te, ne!

* Tágabb ért. minden nőismerős, mint *ágyom-asszony* is minden idősebb nőismerős.

** Évegcsür: jüvegcsür Bikszádon, Erdélyben.

Románé! (Mit jelent?)

Megakarnék házasodni, románé,
De nem tudok kit elvenni, románé.

(L. Arany Gy. Népk. gy. 2:85.)

Sej haj! Lásd: Hej haj! Ej haj! s több ezekkel rokon réjákat:

Kedves rózsám ablakába.	Bárcsak hamar május lenne
Sej haj! kedves rózsám ablakába	Sej haj! bárcsak hamar május lenne,
Kinyilt a rózsa magába,	Hogy a réten sok ló lenne,
Sej haj! magába!	Sej haj! a nyáron!

Uccu!

Ha szűröm lesz, bocskorom,	Bizony belé takarom.
Bizony megházasodom;	Uccu belé, meg-meg belé,
Ha szép feleségem lesz,	Bizony belé takarom.

Uccu bizony megéredt a meggy, stb.

(megéredni annyi mint megérni, gömöri tájszólás szerint.)

II. Olyan réják, melyeket a rím vagy komikum kedvéért használnak.

Balla-léla, léla!

Mit keressz szarka a szemétben? Balla-léla, léla!
Szórszálat szedünk a szemétből; Balla-léla, léla!
Mit csinálsz szarka a szórszállal? Balla-léla, léla!
Szitát kötünk a szórszálból; Balla-léla, léla!
Mit csinálsz szarka a szitával? Balla-léla, léla! stb.

Haja cic kalárom!

Kis Pirittyi falu végén Enyém vagy te kedves rózsám,
Folyik el a kanális, Ha haragszik anyád is.

Haja cic kalárom
Szeret a galambom!

Hm, hm, hm, ha, ha, ha! A királyfi c. népballadában:

Egyszer egy királyfi Hm, hm, hm, ha, ha ha!
Mit gondolt magába Mit gondolt magába! stb.

Igrom figrom: egy gömöri népdalban, gyűjteményemben:

Szereti a pap a kávé	Szereti a pap a lencsét
De még jobban a szakácsnét	De még jobban a menyecskét
Szereti a jó — igrom figrom	Szereti a szép — igrom figrom
Gránicom fikszo — szakácsnét.	Gránicom fikszo — menyecskét.

(Felső-Balog.)

Libizárom ripszom!

Kutya-hitű Kátay! Libizárom ripszom
Nem kell a lányt — Zátyérityi zatyitom — Bántani.

Ludavér csanavér, pl.:

Zöld füvet legel a tehén. Ludavér csanavér
Nincs huncutabb, mint a legény Csin-csán csanavér,
Nincs huncutabb, mint Meghalok a rózsámér.

Oh jaj mámili!

Egy asszonynak három lánya,
Három lánynak egy szoknyája.
Oh jaj mámili! Cirkum zelleri,
Jaj de cservenyi, Rozmaring viola!

Radaradadom: A legény című néprománcban.

Édes anyám meghalok, Radaradadom! Radaradadom!
Ha meg nem házasodok. Ha meg nem házasodok.

Ró, ró rekettye.

Tojik tojik kis fürjecske Rendem csipke, rendem bokor
Fél-fél rendemre, Ró ró rekettye,
Sipityom gyere be
Galambom ölembe.

Totórum tánca: előfordul a már idézett »Királyfi« c. néprománc egyik változatában.

Isten jó nap, isten! Isten hozta, isten!
Gazdag bíró lánya. Szegény gubás legény.
Totórum tánca, Totórum tánca,
Sórumórikája. Sórumórikája.

Zibidum-zabtum — zetelati-latiba:

Az én csizmám disznóbőr, disznóbőr,
Apám hozta — zibidum-zabtum,
Zetelati-latiba — Sükéből.
A sükei mesternek, mesternek
Bocskora van zibidum-zabtum,
Zetelati-latiba — szegénynek. stb.

Alleluja! Nem ritka jelenség a népnél az egyházi énekek, zsoltárok travesztálása, milyen például a 128. zsoltáré:

Boldog az ember nyilván, Eladhatja jó drágán,
Ki a disznót lábán S nincs folt a nadrágán stb.

Vannak olyanok, melyek egy-egy egyházi kifejezést vesznek át s azt tréfás kapcsolatba hozván, egészen nevetségessé teszik, pl.

Ki két krajcáros bicskával Soroksári cipő
kicifráztatott Könyörögj érettünk!
Szentverebélyi bot Irgalmazz mi nekünk!

Ilyen a búcsujáró énekek ismeretes refrénjének, az *allelujának* tréfás alkalmazása. Pl.:

Merre menjünk komám asszony?	Erre mentek, szilvát ettek,
Alleluja!	Alleluja!
Akár erre, akár arra.	Elhullatták, itt a magja.
Alleluja!	Alleluja!

E néhány réja még nem mutatja be egészen népköltésünk összes forgalomban levő kurjantásait, de mégis elég jellemző s elég érdekes arra, hogy az ember bővebb vizsgálat tárgyává tegye, mert mindenestre van köztük több olyan is, melynek valaha értelme lehetett, vagy legalább értelmet adó szavakból származott. Az érzelmek jelölése szerint a következőképen osztályozhatók: 1. Többnyire örömet jelölnek. 2. Tréfások. 3. Fájdalmat jelölnek. 4. Kedveskedő megszólítások. 5. Végre, melyeket a rím vagy komikum kedvéért használnak.*

LADÁNYI BÉLA.

NÉPIES NÖVÉNYNEVEK A KIS-KÚNSÁG FLÓRÁJÁBAN.

Azt hiszem, ma már fölösleges fejtegetnem a Bugát-féle természettudományi műnyelv lehetetlen voltát. Szabó József okos felépése idejekorán útját állta a nagyobb veszedelemnek, de meg a Bugát műszavainak és műneveinek legnagyobb része magában hordta halálítéletét. A legújabb nemzedék már nem ösmeri a rövröpöt és karnyút, a cibakot és csüng-büngöt, csak mulatság okáért emlegeti a párducteve-nyakorjánt és csak elvéte talál ciklász (Geum), uszarkárt (Hippuris) és nyulgát (Erocastrum). Épen úgy fölösleges bizonyítgatnom azt is, milyen üdvös dolog ezeket a mondvacsinált szavakat olyan nevekkal és szavakkal helyettesítenünk, melyeket egyrészt a régiségben találunk, másrészt a nép élő-eleven beszédéből leshetünk el.

Kevésbé közkeletű, inkább csak szakkörökben ismeretes az a körülmény, hogy e tekintetben a zoológus sokkal kedvezőbb helyzetben van, mint a botanikus. Mert az tagadhatatlan, hogy népünknek fejlett megkülönböztető érzéke van mind a génust, mind a speciést illetőleg, de csak a zoológiában, hol némely esetben még a változatokra is külön elnevezése van. Nem így áll a dolog a botanikában. Itt nemcsak hogy a változatok, hanem még a speciesek közt se tesz különbséget, s többször a genusokat is összezavarja, sőt arra is van eset, hogy a rendeket is fölcseréli. S természetesen is, hogy az ember figyelmét jobban fölébreszti, érdeklődését jobban leköti az érző és mozgó állat, mint az érzéketlen és mozdulatlan növény. Én

* A példákat, ahol a forrás külön nincs megjelölve, a Kisf.-társ. három kötetes gyűjteményéből vettem.

úgy tartom, népünk csak azoknak - a növényeknek adott különös nevet, amelyeknek hasznát veszi, vagy kárát vallja, vagy amelyeknek valami nagyon szembeszökő sajátosságuk van, a többit pedig összefoglalja gyom, kóré és vadvirág név alá. Megjegyzendő, hogy én most az Alföld flórájáról és népéről beszélek, tehát nem értem ide az északi és keleti erdős, hegyes vidékek lakóit, akik közül sok épen növények gyűjtéséből él. Hozzájárul ehhez az is, hogy az amúgy se gazdag alföldi flóra fogyton-fogy, azok a régi pásztoremberek, akik legjobban ösmerték a pusztta életét, lassanként kivesznek. Még az édes anyám lánykorában lépten-nyomon szedték a sárga liliumot (*Iris pseudoacorus*) a ferencszállási pusztán, én már keresve se találtam egy szálát se. A puszták mindig kisebbek lesznek, a töretlen, szűzgyep nap-nap után fogy, eke vasa eltemeti az árvalányhajás, szegfűves legelőt, dolgos kezek lecsapolják, kiszáritják a bujkáló ereket, a semlyékeket, a tocsogókat, a pákás. lilomos nádasokat és a szántó-vető kiszorítja az ős-pásztort, aki életibe kétszer-háromszor ha volt a városba (úgy lehet, akkor se a maga jószántából) és aki legjobb ösmerője volt fünek, madárnak, csillagoknak. Pedig a földműves ember nem igen ösmer a virágok közül egyebet, mint amelyik a vetést rongálja, meg a szőlejében lábatlankodik. Kezdjük hát a sort ezeken. Legfőltűnőbb gyomok a vetés közt a pipacs (*Papaver Rhoeas*), a búzavirág (*Centaurea Cyanus*) és a konkoly (*Agrostema Githago*), amelyeket körülbelül ezeken a neveken ösmernek országszerte. Félegyházán azonban a vetési konkoly neve mellé odateszik a »szelid« jelzőt, mondván: szelid-konkoly. Mert van »vad-konkoly« is, a szintén a szegfűfélékhez tartozó Lichnis vespertina (esti mécsvirág), mely vetések közt ritkán, de réteken, gyepeken mindig található. Leveleit pipadohálynak használják felénk, épúgy, mint a krumplilevelet és salátalevelet. Jól ösmeri a gazda az üszögöt (*Ustilago*), rozsdát (*Puccinea*) és rozস্যát is (*Claviceps*). A csermulyás (*Melampyrum barbatum*: csermelyfintor!) buza lisztjéből jóízú, de kékes-fekete kenyér sül. Nevezi azonban csermulyának az Ajuga *Chamaepityst* is (kalinca-kacsakanyak), holott semmi rokonságban nem állnak egymással. Ezt különben úgy is emlegetik, mint sárgarépaszagú fűvet.

Gyakori a vetések széliben az *Adonis aestivalis* is, a nyári hérics, amelyet sajátos vörös színéről jellemzőleg neveznek tyúkvakítónak. Legalkalmatlanabb gyom talán a *Vicia*, melyet csak egy ízben hallottam kaszanyűgnek nevezni, különben csak vadborsónak hívják. Közönséges gyom a vadrepce (*Sinapis arvensis*) és a sárga gyútvánfű (*Linaria arvensis*). Úton-útfélen találni az *Erysimum canescens*-t, amelyet vadkáposztának s nagyon elvétve fecskesárfűnek neveznek.

A különböző haszontalan, vagy épen ártalmas pázsitfűveket nem is emlitem, mert hisz ezeknek az országában szakembernek is nehéz az eligazodás, hát még a népnek. A *Lolium* (vadóc) vad-zabnak nevezik.

Megemlítem még, hogy a vetések széliben, barázdák mentén gyakran előfordulnak a *Chrysanthemum*, *Anthemis* és *Matricaria*-fajok,

melyeket a nép közös névvel székfűvirágnak hí, legfőleg az Anthemist mondja büdös székfűvirágnak. Vajjon onnét származik-e ezek »székfű« neve, hogy székes talajon élnek, vagy hogy a szélső, fehér nyelvess-virágok úgy veszik körül a belső sárga csöves virágokat, mint a tojás fehérje a tojás sárgáját, nem tudom, de valószínűbbnek tartom az első magyarázatot (vö. 10:249, 23:474, 524, 25:273). A vetési gyomok sorát a ballangó (*Eryngium arvense*) zárja le, melyet késő ősszel sebesen hemperget a szél a tarlok fölött.

A szőlős ember ellenségei a folyófű (*Convolvulus*), a porcáfű (*Portulaca oleracea*), amely báránynak, malacnak kedves eledele, továbbá a daruháj (*Sonchus oleraceus*). Nem tudom, a következő versikében, amivel akkor vigasztalják a gyereket, ha megvágja az az ujját, erre a *Sonchus*-ra vonatkozik-e a daruháj név:

Nyúlháj, daruháj, Majd meggyógyul, ha nem fáj:

Sárkerep, pernyefű: Elmaradsz mán ettű.

a pernyefű az útszéli *Poa annuára*, a sárkerep pedig a *Lotus corniculatus*-ra vonatkozik, holott a tudományos botanika a *Medicago* falcátát nevezi annak.

Ha könnyebb áttekintés kedvéért külön vizsgáljuk az egyes rendeket, a szegfűfélék közül a már említett szelíd és vadkonkolyon kívül meg kell említenem a *Saponariát*, melyet vadon szappangyökérnek, művelve — különösen temetőekben — császárszakállnak neveznek.

A keresztesek nagy rendjéből keveset ösmernek, természetesen a gazdasági és konyhakerti növényeken kívül. A *Lepidium campestret* apró fehér virágai miatt kásafűnek nevezik, a *Lepidium perfoliatum*-ot pedig — tán átnőtt leveleiről — békalencsének nevezik, noha jól ösmerik az igazi békalencsét is, a vízi *Lemma* minort.

Nagy az össze-visszaság a *Ranunculaceáknál*. Nálunk igazi kikerics (*Colchicum*) nincs, mindazáltal a hoglárkák (*Ranunculus*) több faját sárga kikericsnek mondják, holott a *Colchicum* egyszikű, a *Ranunculus* kétszikű s különben sincs köztük semmi hasonlatosság se levélre, se virágalkotásra, se színre. A *Ranunculus repens*-et kertekben is művelik »pénzecske« néven.

A *Crassulaceák* közül kettőt ösmernek nálunk: a *Sempervivum tectorum*-ot, a háztetők körözsáját és a *Sedum acret* (borsos szaka), melyet sírokra ültetnek, aztán sárga virágát koszorúba kötik s képek fölé, tükörre, hova aggatják »élő fű« néven, mivel leveleinek és szárának húsos, nedves szerkezeténél fogva hónapokig élél.

Az ernyősök rendjéből, hova legtöbb zöldségünk tartozik, megemlítem a vad kaprot (*Oenanthe*) és a bőrökgyökeret (másutt: bürök), a *Conium maculatum*-ot, a gyerekek kedves sipfűvét.

Az ajakosak közül igen ösmeretes a dohánypusztító *Orobanche* (szádor!) vajfű néven, aminek különben a *Portulacát* is nevezik. Ökörfarkkórénak csak a *Verbascum thapsus*-t nevezik, a szép kékvirágú *V. phoeniceum*-ot, bár néhol ültetik is, nem nevezik névvel. A *Pulegium*-ot egyszer hallottam csomborkának említeni. Az *Origanum* majo-

ránna néven kedvelt fűszernövény. Az is érdekes dolog, hogy az annyira közönséges Lamiumot (holtcsalán) nem ösmerik; ők csak az Urticát ösmerik, mint csanát, vagy csanyát.

Az érdeslevelűek közül ösmerik az Änchusát atracé néven s a Symphytum officinalet, mint fekete nadárt. A sok nevű Lyciumot nálunk — talán ma már feledésbe ment helyi vonatkozással — Gyurkafának hívják. A Solanumok közül a S. nigrumot édes anyám, aki félegyházi születés, ebszőlőnek mondja, de a S. dulcamarát jászberényi származású édes apám kalinkának nevezi. A Hyosciamus nigert bilindeknek nevezik, a Datura stramoniumot pedig (maszlagos redő-szirom) tölcséres bilindeknek. Itt említem meg azt is, hogy nálunk nem a Physalist, ami a mi flóránkban nem is fordul elő, hanem a Symphoricarpus/diszcserjét nevezik zsídó cseresznyének.

Az Asperulafélék közül nevezetes a Galium verum, a monostori pástortemberek tejoltó Szent-Iván seprűje és a Rubia, a bárány-pirosító, szintén pusztai növény.

A fészkesek közül említendők a veszedelmes acat (Cirsium arvense: aszottas bárcs!), az aranyvessző (Solidago), egér farkkóré, cickafarka (Achillea), üröm (Artemisia), melynek egy fajtáját isten-fának, egy másikat mirrhának híják, a pusztai gyopár (Gnaphalium arenarium), a vasvirág (Xeranthemum), melyet nem szabad összetéveszteni az übor kasavanyításhoz használt vasfüvel (Verbena officinalis), a bógáncs (Lappa minor), a késérű lapu (Lappa major). E két utóbbi tudományos neve bojtortján, nálunk azonban ezt a szót nem ösmerik, noha a bojtortvánkodik közszájon forog. A Xanthium spinosumot disznóbüroknek, a X. strumariumot koldustetűnek nevezik. Egyik nevezetessége a jakabi pusztának a farkasalma (Echinops: laptaborz!).

A Polygonumok közül leginkább csak a lósóskát (Rumex Hydrolapathum) ösmerik, melynek magját hasmenésről használják. A Chenopodiaceák közül nevezetes a kerti seprő (Kochia scoparia), meg a homoki seprő (Kochia arvensis), melyet csikófarknak is neveznek. Az Atriplex patulát disznóparé néven ösmerik.

Érdekes dolog az is, hogy a tejes növényeket, a pipacs kivételével, mind kutyatejnek nevezik, tehát nemcsak az Euforbiákat, hanem a Taraxaconokat is. Ép így a különböző Trifoliumokat és Medicagókat minden különböztetés nélkül lóherének hívják. A pillangósok közül különben említésre méltó még az inkább pusztai Ononis spinosa, amelyet, azt hiszem, csak felénk neveznek legjellemzőbb néven macskatüsöknek, a kedves pirosvirágú Lathyrus tuberosus, melyet ehető gumós gyökereiről földi mogyorónak neveznek s a leveleiről elnevezett »szép asszony tenyere«, vagy »kis asszony tenyere« (Lupinus). Igen jól ösmerik nálunk a mályvákat, melyek közül legközönségesebb a papsajt (Malva vulgaris); az Althea officinalist fehér mályva néven gyógyításra használják, a Malva rotundifoliát mint bodor-mályvát, az Althea roseát mint mályvarózsát kertekben művelik.

Megemlítem még végül a kirádinnyét (Tribulus terrestris), a vizitököt (Nymphaea alba), a széki salátát, vagy széki káposztát

(Statice Limonium: sziki leneg!) és a kigyóbagymát (Muscari). Az uborka/párosításánál használnak egy igen érdekes növényt, az uborkabagzót, amelynek tudományos nevét nem bírtam kitudni, mert virágát sohase láttam.

Ezek azok a növénynevek, melyeket megemlítésre méltónak tartottam. De e száraz felsorolásban is (mely már csak azért sem teljes, mert se a fákra, se a természetett növényekre nem terjeszkedik ki), akadhat egy-két név, amely már bővebb fejtegetés és magyarázat nélkül is világot vet az elnevező nép gondolkodására, itt-ott lelki világára is.

MÓRA FERENC.

IRODALOM.

Katolikus vallási munkák.

Katolikus ágazatos hittan, írta : dr. Katschthaler János, magyarra fordította dr. Kiss János. 6 kötet nagy 8-rétben. Budapest, 1899.

A hittudományi oktatás nyelvéről. Írta : dr. Kiss János. Bpest, 1899.

Igazán öröm nézni, hogy édes anyai nyelvünk mily ellenállhatatlan lassúsággal végzi hódításait az élet minden vonalán. Hasonlít ez az oly sokat emlegetett amerikai/házeltolás módjához : naponként egy milliméter. Ime, már a kat. teológia ódon kapuit is döngeti. Jogait követeli a kat. hittudományi oktatásban. Erről a kérdésről tárgyal dr. Kiss Jánosnak előttünk fekvő füzeté, mely különlenyomat a Hittud. Folyóiratból. A tudós szerző már eddig is igazán nagy érdemeket szerzett a hittudomány s a bölcelet nyelvének magyarosításában. Az úttörő nehéz munkáját vállalta magára, midőn több mint egy évtizeddel ezelőtt alapított két folyóiratának egyik főcéljául tűzte ki a hittudomány és bölcelet latin műkifejezéseinek magyar egyértékeseit megalkotni. Hogy ez a feladat mily nagy, sőt néha elháríthatatlan nehézségekkel jár, azt tudja s érzi mindenki, aki a kat. hittudománynak s bölceletnek ősrégi és sokszor valóban körmönfont latin kifejezéseit ismeri. S hogy a dolog mennyire sikerült, azt híven feltűnteti nemrég kiadott ágazatos hittana, de különösen a 6. kötet végéhez csatolt műszó-jegyzék.

Ha ezt a körülbelül 700 műszót és kifejezést tartalmazó jegyzéket végig olvassuk, elégedetten látjuk mindenképp, hogy a fordító buzgalmát józan mérséklet és helyes nyelvérzék hatotta át, s ez megmentette őt azoktól a szertelenségektől s kényszeredett szóalkotásoktól, melyek a mindenáron történt műszó-magyarításokat már oly sokszor nevetségesekké, sőt károsokká tették. De viszont meggyőződünk arról is, hogy bizony ezeket a megkristályosodott, rövid, erőteljes latin műszavakat csak ritkán sikerül, sőt legtöbbször lehetetlen úgy lefordítani, hogy a dogmatikus vagy bölcselő ne érezze — még ha a megszokást nem is vesszük

számba — hogy e magyar műszavakat, a legtöbb esetben körülírásokat, használnia nehéz áldozat, néha kínos önmegtagadás, melyhez elegendő erőt csak a hazafias lelkesedés adhat. A magyar kifejezéseknek nincs meg az a kristályos szabotossága, árnyalatossága, mely azoknak a régi latin műszavaknak annyi erőt, kifejező képességet ad. De hiszen ez természetes. A latin műszók együtt születtek meg eszméikkel. Továbbá a holt nyelv szavait s ezeknek értelmét nem foglalják le, nem változtatják egy élő nemzet szükségletei. Az erőszakos szócsontkítások, összetételek ellen nincs, aki tiltakozzék. Az élő nyelv nem ily. türelmes. Szóval: vagy a tudós bosszankodik, vagy a nyelvész. Örömmel jegyezhetjük meg, hogy, ha Kiss dr. műszavaiból még egynéhány megmarad latin alakjában, a többi a filozófust ép úgy kielégíti, mint a nyelv művelőt.

Igen sikerült kifejezéseknek találom: *actus intensus*: erélyes cselekvés, *actus vernissus*: lanyha cselekvés, *adaequata*: kimerítően, *amor spei*: a reményben foglalt szeretet, *anima cogitativa*: becslő lélek, *antitrinitarius*: háromságtagadó, *argumentatio a priori*: előremenő okoskodás, *argum. a posteriori*: visszamenő okoskodás, *ars notoria*: babonás tudomány, *caritas habitualis*: állapotszerű szeretet, *cognitio comprehensiva*: kimerítő ismeret, *conceptio activa — passiva*: foganás — fogantatás, *concursum*: együttműködés, *condigne satisfacere*: szigorúan (vére) eleget tenni, *cultus dutiae* — *hyperdutiæ* — *latriæ*: tisztelet — kiváló tisztelet — imádás, *distinctio adaequata et inadaequata*: kizáró és ki nem záró megkülönböztetés, *evidentia*: szembeszökőtség, *extensio aptitudinalis*: kiterjedés képességben, *generatio aequivoca*: ősnemzés, *gratia actualis*: munkáló malaszt, *gratia efficax*: eredményes malaszt, *gr. medicinalis*: orvosló szentmalaszt, *gr. sacramentalis*: a szentség sajátos malasztja, *intentio interpretativa*: feltételezett szándék, *int. virtualis*: hatásában fennmaradt szándék, *juris-dictio subdelegata*: átutalt joghatóság, *longanimitas*: hosszútűrés, *obex gratiae*: a malasztközlés akadálya, *peccatum originale*: áteredő bűn, *pantheismus*: mindenistennítés, *religio positiva*: tételes vallás, *principium*: elv, okfő, *principiatum*: előszármazék, *ratio theol.*: a hit által felvilágosított ész, *rationalismus*: észelvűség, *reactivitas*: visszaható képesség, *scholasticus*: iskolás (tudós), *status termini*: befejezettség állapota, *status viae*: érdemszerzés állapota, *subsistentia*: önálló létezés, *terminus ad quem totalis*: az új állapot, *term. a quo tot*: régi állapot, *terminus mutationis ad quem*: a változás célpontja, *ubignitas*: mindenüttvalóság.

Kevésbé sikerülteknek tartom részint szokatlanságuk, részint nehézkességük miatt ezeket: *aseitas*: önmagából valóság (habár a magyar talán még kevésbé kényszeredett, mint a latin), *aureola*: kiváló dicsőség, sajátos korona, *causa instrumentalis*: eszközi ok, *circuminsessio*: egymás kölcsönös befoglalás, *concupiscentia habitualis*: állapotbeli testi kívánság, *congrue satisfacere*: irgalmasan vére eleget tenni, *empirismus*: tapasztalatelvűség, *finis cui*: a

qu

boldogítandó személy, mint cél, *finis qui*: maga az elérendő tárgy, mint cél, *gratia gratis data*: mások javára adott malaszt, *gr. invicte delectans*: ellenállhatatlanul gyönyörködtető malaszt, *incarnatio in esse*: a megtestesülés állandó eredményében, *in concreto*: az alanyban, *inenarrabilis*: kibeszélhetetlen, *pantheismus realis* valóságot valló mindenistenítés.

Fidei proxima: közeláll a hithez (e-h. talán jobb volna: *majdnem, hitbevéő*), *forma accidentalis*: járuléki alak (inkább: járulékos) *hierarchia*: egyházkormányzat, hozzáteendő: *rangsor*), *imago typica*: előképi ábrázolás (előképes), *praedestinatio*: előrendelés (alkalmasabbnak vélem: *örökrendelés*), *sacrificium cruentum*: vérontásos áldozat (jobb: *véres*), *scientia infusa*: beöntött tudás (nem volna könnyedébb: *ömlesztett*?).

Az *állag*-gal azonban sehogysem tudok kibékülni: állag (*substantia*), állagilag (*substantialiter*), önálló állagi egyesülés (*unio hypostatica*), egyé állagulás (*consubstantiatio*), egyállagú (*consubstantialis*).

Mindezekből a mutatóványokból meggyőződhetünk arról, hogy az iskolás bölcselő és dogmatikus — habár bizonyos latin műszavakhoz továbbra is kénytelen ragaszkodni — mégis képes lesz immár tudományát magyar nyelven is művelni anélkül, hogy dolgozatainak $\frac{3}{4}$ része latinul volna. Ékesen szóló bizonyosság erre az ágazatos hittannak ez a hat kötete, melynek szövege egyes apróságokon kívül véges-végig gördülékeny s magyaros.

Az a körülmény, hogy Kiss dr. egy magyar nyelvű dogmatika kiadását igazoltak s időszerűnek találta, igen sokat jelent és valóban kívánatosá teszi, hogy a teológiai karon a szerző említett fejtegetésében kifejezett tervnek megfelelően válasszák ketté a tantárgyakat úgy, hogy nagyobb részüket magyarul adják elő. »A tantárgyaknak egy részét azonban okvetetlenül latinul kell tanítani — írja az értekező — mert a papjelöltnek föltétlenül el kell sajátítania egyháza hivatalos nyelvét, értenie s használnia a ker. kat. tudomány ősi forrásait«.

* * *

Üdvösség útja. Oktató és imádságos könyv. Felnöttebb r. k. leányok számára szerkesztették: Papánek Ferenc és dr. Zelliger Vilmos. — Bpest, 1899. 16-rét.

Egy valóban kitünő könyvecskével gyarapodott a kat. ájtatos irodalom. A könyvnek nagy részét elfoglaló erkölcsi útmutatások igazán tartalmas és szépen megírt cikkekből állanak. A magyaros, tiszta és világos nyelvezetre való törekvés határozottan szembeszökő. Ilyen magyarossággal csak a bold. eml. Nogáll püspök írt ájtatos, istenes könyveket.

Gáncsoló megjegyzésem kevés van: (6. o.) »De érnek-e célt is egyuttal?« (hibás szórend); (7. o.) »boruljon rá a megpróbáltatás és kísértés sötét órája« (képzavar); (8. o.) »vajjon te is nem azok számát szaporítottad-e?« (pontatlan szórend; »te is« a végére teendő); furcsán hangzik a sokszor alkalmazott

vajmi sok, vajmi gyakran, (vajmi — úgy érzem — csak kicsinylő szavak előtt van helyén). Helytelen kifejezés (26. o.): »az embe-
riség millió száma«; *teremd* szokatlan e. h. *teremjed*, »Istent a
legtisztább igazságban megismerni« e. h. igazsággal. Nem »*isteni*
tisztelet« (33. o.), hanem *istentisztelet*; »akarátán megnyugszunk«
e. h. *akaratóban*«. Mire való a következetes kettőzés ezekben a
szavakban: *kellőképp, főképp, tulajdonképpeni, épp, hasonlóképp*?
Nem tudom mivel okadatolják a szerzők azt, hogy a szt. (:szent)
rövidítés után mindenütt elhagyják a pontot.

Ilyen apróságokon kívül egyéb gáncsolni valót nem találok.

GÉRELY JÓZSEF.

Latin jövevényszók.

Latin szók a magyar népnyelvben. Irta *Rell Lajos*. Kolozsvárt, 1898. 60 l.

Ügyesen választott Rell, midőn a latin elemek terjedelmes
kérdésében a népnyelvre szorítkozott; ez a kérdésnek a legérde-
kesebb része (vö. A m. nyelv 1:118). Dolgozata elméleti bevezet-
ésből és szójegyzékből áll. Bevezetése tanulmányra mutat, bár a
kezdet küzdelme is meglátszik rajta. Terhes az olyan dolgozat,
melynek majd minden sora külön tájékozódást követel a szerzőtől.
Egy-két megjegyzést legyen szabad tennem reá.

A *juss* főnév hosszú ss-ét (22. l.) nem lehet a *fuss* felszó-
lító ige analogiájával magyarázni, egy nevező alakú főnév
semmi rokon képzetet nem ébreszt egy felszólító móddal. A hosszú
ss az eredeti *iuss* hangzójának hosszúságát pótolja. Egy idegen
elemeket tárgyaló dolgozatban külön pontot kellene szentelni ama
hangok átváltozásának, melyek a mi nyelvünkben hiányzanak, pl.
a *ch*-nak, *au*-nak; ellenben fölöslegesnek találom, hogy a szerző
összeállította a latin *-tor, -tio, -tela* stb. képzőket (27. l.), mintha
ezeket nyelvünk átvette volna. Az csak véletlen, hogy néhány
szóban ilyen a végzet, nyelvünk csak az illető szókat vette át,
de a végzetük az átvételt nem könnyítette meg. Csak az olyan
képzőket kellett volna felsorolni, melyeket képzőként használunk,
-ista, -ikus stb.

A szójegyzékre vonatkozólag előrebocsátja a szerző,
hogy munkája nem lehet teljes, mert nincs még teljes népnyelv-
gyűjteményünk; s igazi teljességet nem is vár senkitől senki, de
vajjon teljesen kimerítette-e a meglevő gyűjteményeket, pl. a
Nyelvört? A Nyr. 1., 2., 11. és 12-ik kötetéből a következő szók
nincsenek meg Rellnél: *álóes* (áloe) 12:203, *angyelika* (angyalfü)
12:200, *arnika* (árnyékfü) 12:203, *borrágó* (boragó) 12:349,
buffobeka (bufo) 12:64, *dufla, -pla* 11:476, *fülbogár* (fullo)
12:65, *gyinaber, gyömbér* 11:335, 12:157, *hájponicka*
(japonica) 12:203, *hipófa* (hippophae) 12:202, *iska, iskála* 1:232,
kármentő, (pulvis carmini) 12:354, 8:534, *kantus* (rövid gyer-

Mind ki
jizand?

mekruha) 12:48, *kolompos* (radix colombo) 8:534, 12:203, *kőlyika* 12:42, *kőnyifü* (conium maculatum) 12:203, *kőce* 12:193, *levescsik*, *levestikom* 12:202, *liktárium* 12:126, *limbus* (megvan Rellnél, csak a »mocsaras hely« jelentés hiányzik) 11:527, *majorána* 12:191, *natragulya* (mandagora) 12:199, *párizs* (parus, cinege) 12:65, *pásztorma* (pasterna?) 12:203, *percektom* 17:528, *pérváta* 11:238, *puja* (gyermek, puer?) 12:143, *perdikál* (prédikál) 11:39, *satrapa* 12:351, *siligós* búza (siligo) 2:276, 5:121, *tégla?* (tegula) 2:315, *subrikál* (könyörög, supplicat) 1:429, *suprikál*, *suprál*, (vesszőz, supplicat), *szénapolyva* (sennae folia) 8:534, 12:203, *terjék* 12:126, *tormutilla* (torma tilla?) 12:203, *vaskondé* (absconde) 12:353. Emlékszem, hogy az *essencia* is előfordul a Nyrbén, mert valaki így közölte *essencia* s én megütköztem a helyesírásán, míg észre nem vettem, hogy bizonyára magyar *s*-vel ejtik a beküldő vidékén. [L. *esencia*, *esenc* MTsz. A szerk.] Hiányzik még a *flegma*, *kolera*.

A szók népies alakjai felsorolásában tán még nehezebb teljesnek lenni, mint a szójegyzékben, de a *katekizmus* *káté* alakja eszébe juthatott volna a szerzőnek.

Ha Rell latin szavainak vizsgálatát, mint utószavában ígéri, nyelvünk egész körére ki akarja terjesztetni, a továbbiakban a NySz.-hoz s a Tájszótárhoz hasonló munkát kell végeznie, a szókat a források időrendi pontos jelölésével sorolja föl. De ez jóformán felülmúlja az egyes ember erejét.*

KALMÁR ELEK.

Könyvészet.

Régi magyar könyvtár. (Franklin.) XVII. Fazekas M. versei. Bevez. Tóth R. (2 k.) — XVIII. Gesta Romanorum. Ford. Haller J. Kiadta Katona L. (4 k.) — XIX. Faludi F. Téli éjszakák. Kiadta Rupp K. (1 k. 60 f.)

Klingenberg-Lengyel J. Magyar nyelv- és irálytan a népiskola V. és VI. oszt. 5. kiad. (Franklin. Ára 1 K.)

Jenő S. és Vető I. A magyar tolvajnyelv és szótára. Bpest.

H. Schuchardt: Romanische Etymologien II. (Sitzungsberichte der k. Akademie d. W. Philos.-hist. Cl. Band CXLI. III. Wien, Gerold.

A. v. Velics: Über die Urquelle aller Sprachen. (Leipzig, Harrassowitz. 1900.)

Nyelvtudományi Közlemények 29. k. 4. f. (Kicska E. Még vmi az alanyról és az állítmányról, III. stb. Ismertetések; kisebb közlések.)

Erdély Népei (az Erdély néprajzi melléklete). A kicsi kigyó, a macska és a féreg. Hétfalusi csángó verses népmese. (Horger A.) — Brassói Lapok 1899. XI. 15. Csángó népmese. (Mésélte Veres István, följegyezte Horger A.)

* Vö. még Prikkel M. ismertetését a NyKben. — A szerk.

Ethnographia 10 köt. 5. sz. A sumir kérdéshez. (Galgóczy J.)
 Budapesti Hírlap 1900. I. 5. Szótárirodalmunk, szótáírásunk.
 (Melich János.)

NYELVÚJÍTÁSI ADATOK.

Széljegyzetek a nyelvújítás történetéhez.

Azt hiszem, abban mindannyian egyetértünk, hogy a Nyelv-örnek most már nem az a feladata a nyelvújítással szemben, mint egy negyed századdal ezelőtt. Most már nem a *szócsinálók* (qui non sunt), hanem a stilusrontók és a magyar nyelv szellemével össze nem férő szólásmódok csempészei ellen (qui sunt) kell a nyelvet őriznie. Nem azt akarom én mondani, hogy most már ne is foglalkozzék a régi nyelvújítás kérdéseivel, hanem azt, hogy e kérdésekkel ezentúl is foglalkozván, most már ne az egyes hibák — úgys késő, tehát hiába-való — hánytorgatásában, hanem a jónak és rossznak történelmi méltatásában s a megmászhatatlan tények oknyomozó előadásában, hogy úgy mondjam, lélektani megmagyarázásában találja ez idő szerinti hivatását.

E gondolat, erősbödve a szerkesztő úr kérésétől is, érlelte meg bennem az elhatározást, hogy idevágó jegyzeteimből egyetmást közzé-tegyek. Örölnék, ha többen követnének.

* * *

Agyon, mint igekötő. — Az *agy* jelentése, emberre-állatra vonatkoztatva, egész Bugátig a. m. caput, cranium; ő kezdi cerebrum értelemben is használni (1828). *Agyon-ütni* még a XVII. század első felében sem jelent egyebet, mint *fejbe-ütni* »Te az keresztfát nagy keserűséggel kiviéd; ki hátra ránt vala, ki agyon üt vala« (1531); ugyan így: »náddal agyon verettétől vala« (1506) hagyá hogy fenyő-szurokkal és olvasztott olajjal agyonöntének hogy hamarb az tűz megemésztené (1527); sőt még Pázmánnál is: »egy a próféták közül agyon vágatá magát és véres fővel Acháb eleibe menvén, így szóla.« (1636). De az *agyon-üt*, *agyonver* a XVI. század második felében kezdi már a »zu tode schlagen« értelmét is fölvenni. (Vö. NySz. 3:905 és 1:25). — Az első, aki az *agyon* szónak ezt a módosított értelmét más igére is átviszi, Faludi volt. Nálá *agyonlőni* már a. m. todtschiessen; SI-nál hozzá-csatlakozik az *agyon ölni*: caput laedendo occidere jelentéssel. — Kr. sem ismer többet ezeknél. — Fog. (1836) már följegyzi az *agyonhajt* (lovat), *agyonnyom*, *agyonlapod* igéket is. Ball. pedig (1890) csak ezekkel tölti meg: *agyonbeszél*, *agyonbunkóz*, *agyon-éget*, *agyonkésel*, *agyonkövez*, *agyonszúr*, *agyontipor* és *agyon varr*; pedig a következőknek egy része már a hetvenes években is hallható volt, ú. m. *agyonbúsúlja*, *agyon-eszi*, *agyon-issza magát*; *agyoncsókol*, *agyonducser*, *agyondolgoz*, *agyonfáraszt*, *agyon-gyaláz*, *agyongyógyít*, *agyonhajigál*, *agyonijeszt*, *agyonjár*, *agyonkerget*,

agyonkínoz, agyonlumpol, agyonnevel, agyonnevet, agyonrágalmaz, agyonráz, agyonrémit, agyonrémül, agyonrúg, agyonsír, agyonsújt, agyonsüt, agyonszekiroz, agyonszorít, agyonzúz stb. — Igy vált a jelen század második felében az *agyon* mondhatni élő igekötővé, valamint a XVII. században a *félre*-, melyet azelőtt legtöbbször a *félen*- vagy *félfelével* fejeztek ki. (Péld. *félenverni* a harangot, NySz.); a XVIII-ban pedig az *előre* (régebben *elől*, *eleve*, *előve*). A NySz. XVI. és XVII. század adatai az *előre*-ről mind hibásak.

1.2. az
előre *igekötő*

Al-. A *fel*-lel ellenkező s az *alsó*-val egyjelentésű *al*- XIII. századi helynevekben is előfordul már (Alfalu, Alnémet, Alvincz); köz-szókbán pedig *alszél* (1508), *alföld* (1527), *alpörös* (1565) stb. Az *al*-nak *vice* értelemben való alkalmazása azonban kizárólag a nyelvújítók műve. A *sub* és *vice* között, úgy látszik, az *alhadnagy* (SzD. 1792) szolgált közletőül. Alispán, alkapitány (SI. 1803); al-esperes, aljegyző, alkancellár, alnádor-ispán, alországbíró, alszolgabíró, alügyész (mindezek már 1806/7); altárnok-mester (1809); aligazgató, alkirály (1835); albérlő, alezredes, alkáplár, altábornagy, alvezér (1838); alelnök (már 1843 előtt) altengernagy 1844. stb.

Bel-. E szó úgy viszonylik a *belé*-hez, *belől*-höz, *belső*-höz, mint az *al* az *alá*-hoz, *alól*-hoz *alsó*-hoz. Feltűnő, hogy a régi nyelv a *bel*-t mégis csak mint igekötőt (*bel-dugni*, *bel-futamni*, *bel-menni* stb.) ismeri, de mint melléknevet nem, holott az *al* (l. ezt) éppen mint melléknév gyakran előfordul benne. Barczafalvi (1787) volt az első, ki a származékokat lehántva róla, a *bel*-t mint melléknevet kezdte használni: *Belváros* fő vagy belső város, a minek hostáttztza van. (Szigv. 1: 674). SzD-nál megvan már a *bel-földi*, *bel-dolmány*, (a mai: mellény), *bel-volta* vminek (interna constitutio), *bel-erő* (virtus), *bel-csutka* (torzsa, l. *moszt* alatt); SI-nál: *bel-öszön*; Bugátnál (1833) *bel-rész* és *bel-terj*; Kunossnál (1834): *bel-becs*, *bel-érem*; az Akad. Zseb-Sz. (1838): *bel-gát*, *bel-háboru*, *bel-hám*, *bel-kapcsolat*, *bel-telek*, *bel-víz*. Ellenben *bel-igazgatás*, *bel-ügy* csak a negyvenes évek közepétől fogva, stb.

Bölcsélet vagy **bölcsészet**? A M. Tud. Akadémia philosophiai osztályának 1847. április 28-án tartott ülésén »Szilasy János r. t. indítványára azt végezték, hogy ezentúl mindenik tag, ha dolgozás közben új műszót készít, ezt az osztály ülésében terjessze elő, valamint ha valamely idegen nyelvű műszo magyarítása iránt kétségei volnának, az ülés tanácsát és közremunkálását kérhesse, mely úton a kitűzött cél, t. i. a philosophiai műnyelv kiegészítése és összhangzatba hozatala időjártával minden elhamarkodás és erőltetés nélkül elérhető; mit az ülés jóváhagyott.«

E határozat nyomán Szilasy János r. t. a *religio* szónak magyarítására az *egély* szót ajánlotta, melynek származékai lennének: *egélyes*, *egélyesség*, *egélytelen*, *egélytelenség*; úgy szinte a latin »philosophatur« igét magyarul így kívánná kitenni: *bölcsel*, miből ezek származnának: *bölcselő* = philosophus; *bölcsélet* = philosophema; *bölcsélettan* = philo-

sophia; *bölcsélettanár* = philosophiae professor stb., mely szavakban az ülés is megnyugodott.

De már az 1847 június 14-iki ülés jegyzőkönyvében ez olvasható: »A philosophus és philosophia szókra a titoknak (Toldy) javaslatára, az egyik múlt ülésben elfogadott *bölcsel* ige származékain kívül, a különben is már közhasználatú és némely tekintetben jobban alkalmazható *bölcsész* és *bölcsészet* szók *is* megtartandóknak határozattak.«

E kétkulacos határozat következménye az a folyton folyó küzdelem a *bölcsélet* és *bölcsészet* közt, amely még ma is tart. (L. Az Akadémiai Almanachban a név- és címtárt.)

-kereskedő. Az efféle összetételek, mint *borkereskedő*, *gabona-kereskedő*, *vaskereskedő* a régi nyelvben ismeretlenek voltak; rendszeren az *áros* szóval éltek: *bor-áros*, *gabona-áros*, *vas-áros*. Noha az *árosság* régente nemcsak eladást, hanem vevést is, tehát általában kereskedést tett, az *áru*l ige rokonsága az *áros*-ra lassanként rákényszerítette a kizárólagosan eladással foglalkozás jelentését. Az adás-vevés fogalmát jól kifejezvé a *kereskedés* szó, a *lóval-kereskedő* (PP.), *rabszolgákkal kereskedő* (Márt.) kezdett divatba jönni a *lókupec* meg az *ember-áros* helyett. De ha a bornak, gabonának, vasnak van *árosa*, akkor lehet ugyanazoknak *kereskedője* is, s így ép oly jogosult szó: a *borkereskedő*, mint a *bor-áros*. E gondolatra, úgy látszik, csak a jelen században jöhettek, mert sem SzD., sem SI. nem ismeri a *-kereskedő*-féle összetételeket. Az orthologus Kresznericsnél meg csak a *borkereskedőt* s a *könyvkereskedőt* találom, de igen tanulságos Márton 1816-iki és 1823-iki szótárainak e részben való összehasonlítása: weinhändler; *borral kereskedő* (1816) és *borkereskedő* (1823); pferdehandel: *lóval kereskedés* (1816), *lókereskedés* (1823); tuchhandel: *posztóval-kereskedés* (1816), *posztó-kereskedés* (1823); ochsen-händler: *ökörrel kereskedő* (1816), *marha-kereskedő* (1823); woll-händler: *gyapjával való kereskedés* (1816), *gyapjú-kereskedés* (1823) stb. Ugy látszik tehát, hogy a *-kereskedő* végleges győzelmét 1820 tájára tehetjük. Mellesleg említsük meg, hogy Kr. a *könyvkereskedés* szónál PP.-ra utal, holott mind PP., mind PPB.-nél valójában *könyvvvel kereskedés* van. Quandoque bonus . . . !

Könnylelmű. — Műfordítóink e század elején nemcsak az egyes szók értelmét, hanem, ha lehetséges volt, még a *szótagszámot* is híven vissza akarták adni fordításaikban. A *leichtsinig* német szónak, az értelem szerint, hű mása a *könnylelmű*, csak hogy ez öt, holott az eredeti három szótagú. Ezen segíteni kell. A szóvégi mássalhangzó, az akkori magyar nyelvészek hite szerint, lényegtelen »kihangzás«, ami úgyis könnyen lekopik. A lacryma régente *könnű*, ma *köny*; régente *szerelmu* utóbb *szerelm*, ma *szerellem*; miért ne mondhatnók hát *könnylelmű* helyett *könnylelmű*. Így gondolkozhatott Kazinczy, mikor e szót megalkotta. Utánczó a *-sinig*, *-geistig*, *-müthig* német szóvégzőket szintén az *-elmű*-vel szerették fordítani. Így támadtak: *egy-elmű*, *éles-elmű*, *igaz-elmű*, *kis-*

elmű, láng-elmű, mély-elmű, ön-elmű, rab-elmű, sötét-elmű, szabad-elmű, szép-elmű, szolga-elmű, tompa-elmű, víg-elmű. (Ball. 1890, nagy részök Fog. 1836). Közhasználatra, a könnyelműn kívül, csak a *szabad-elmű* jutott, de a negyvenes években ez is átalakult *szabadelvűre*. (Nyr. 25:254); a többi végkép kihalt. A *könnyelmű* segítségére jött Jósika egyik regénye (1837). Sokan olvasták, még többen emlegették legalább a címét. Ez mentette meg!

tudósít—értésít. Budenz 1861-ben (M. Nyelvészet, 6:393) megütközött a *tudósítani* igén s »egy kis abnormitást« talált benne. Szerinte *tudós* csak is: homo doctus, eruditus, litteratus s így *tudósítani* voltaképen annyit jelentene: doctussá, eruditussá tenni, pedig nem azt jelenti, hanem »tudtára adni valakinek valamit«. Budenz, akkor még nem ismervén a *tudós* másik értelmét (Vö. CzF.), azt következteti, hogy a *tudósítani* csakis inter doctos keletkezett vocabulum doctum, vagyis hogy gyártott szó. Ha a szó csinálója ügyelt volna az *értésíteni* — etymologice írva: *érttesíteni* — analogiájára, *tudtosítani* igét kellett volna csinálnia, mondja Budenz. — A dolog éppen fordítva áll. A *tudósít* nagyon régi szó, megvolt már a XVII. század legelején (NySz.); ellenben az *értésít* csakis a XIX. század elején csinálódott. Azt is tudjuk, hogy ki és mikor csinálta? Pápay Sámuel 1807-ben (Veszpr. Tiszt. Szt.) éppen a *tudósít* analogiájára csinálta. Az arány t. i. így állt Pápay előtt:

tudakozni: tudósítani = értekezni: x.

Igaz, hogy ebből nem *értésíteni*, hanem *értősíteni* következett volna, de a nyelvújítók ennél külön szabadságot is megengedtek maguknak, s hozzá még az is, hogy az akkoriban keletkezett *útasítani* (inviare, SzD.) bizonyára előmozdította a második szótag rövidre szabását. És mi a Pápay merészsége a Sztrokay vakmerőségéhez képest? Ez a *-sít*-et nemcsak képzőnek vette, hanem ragos alakokhoz is függesztette. Így keletkezett a *kézbesít* s a *szembesít*, utóbb az *ellenbesít* (1846, Ball.) s a *közbesít* (1858, Tud. MűSz.). Csodálatos, hogy az effélének a nép nyelvében is van hasonmása. A MTsz. egyfelől Tolna, másfelől Kolozsmegyéből közli a *helybesít* igét. Vagy ez talán csak a *kézbesít*, *szembesít* tudákos analogonja?

-g = -kedik. A *-kedik*, *-kodik* visszahatónak a *-g* gyakorító képzővel való fölcserélése megvan ugyan mind a régi nyelvben (versenkedik = *verseng*; szívárkodik = *szivárg*; szorонkodik = *szorong*, NySz.), mind a nép nyelvében (agyarkodik = *agyarg*; incselkedik = *incselg*, MTsz.), de csakis a nyelvújítás teszi rendszerre s a szóróvidítés egyik kedvelt módszerévé: *hiválg* = hivalkodik; *hizelg* = hizelkedik; *késelg* = késelkedik; *kételg* = kételkedik; *leselg* = leselkedik; *rivalg* = rivalkodik; *társalg* = társalkodik; *tisztelg* = tisztelkedik; *uralg* = uralkodik; *vetelg* = vetelkedik; stb. Sokszor váltakozott az *-edik*, *-odik* is *-g*-vel: *andalg* = andalodik; *képzalg* = képzelődik; *közelg* = közeledik; *távolg* = távolodik; *tévelyg* = tévelyedik (NySz.). Lassanként annyi példa gyülemlett össze az *-elg* végződésű gyakorító igékre, hogy bőven lehetett analogiát találni mind ígéhez, mind névszóhoz való hozzá-

függesztésére. Így támadtak: *édelg*, *érzelg*, *kéjgelg*, *szépelig* (mindezek már 1836-ban Fog.-nál); *szenvelg* (1846. Nyr. 26:446); *fényelg*, *tetszelg* (Ball. 1857). stb.

-kezik, -kozik. A következő igék nincsenek meg sem a régi irodalom, sem a nép nyelvében, tehát minden valószínűség szerint a nyelvújítás korabeli készítmények: *Ajánlkozik* (Kunoss, Szófüzér 1834); *botlakozik* (Faludi, NySz.); *csalakozik* (Fal. NySz.); *csatlakozik* (Fogarasi, Zsebszótár 1836); *éptkezik* (Ball. 1846); *érintkezik* (Akad. Zsebsz. 1835); *fejtekezik* (Fal. NySz.); *foglalkozik* (SzD. és SI.-nál a. m. fogódzkodik, mai értelmében Akad. Zs. 1835); *hivatkozik* (Fog. 1833); *íratkozik* (beiratkozik, Ball. 1890; feliratkozik egy szótárunkban sincs meg); *ítélkezik* (Ball. 1890); *jelentkezik* (Kun. 1834, eredeti alakja: jelenkezik); *keletkezik* (Kr. 1831); *mentkezik* (Kónyi, NySz.); *mutatkozik* (Fog. 1836); *osztakozik* (egy szótárunkban sincs meg); *öltekezik* (»karjába öltekezve« Kisf. K. TMNyt., egy szótárunkban sincs meg); *rejtekezik* (Fal. NySz.); *rendelkezik* (Stettner, Váltójog 1832); *segédkezik* (CzF. 1870); *sorakozik* (Ball. 1851); *szórakozik* (Fog. 1836); *szorítkezik*; *szünetkezik* (Kaz. TMNyt., egy szótárunkban sincs meg); *táplálkozik* (SI.-nál táplálkodik, mai alakjában Fog. 1836); *títakozik* (Törvénykez. Szótár 1837); *vállalkozik* (SzD. és SI.-nál válalkozik a. m. többi közül kiválik, mai értelmében Fog. 1836); *váltakozik* (Fog. 1848); *védekezik* (CzFog. 1874); *visszakozik* (Ball. 1851); *vitatkozik* (Fog. 1836); *vonatkozik* (Ball. 1844).

-lag, -leg. Az igehatározókat formáló *-lag, -leg* a régi nyelvben igei s egyéb (leginkább -s végű) melléknevekhez függeszkedett: egyezőleg, elegyesleg, fölösleg, futólag, közösleg, lábaslag, mellékesleg, mellesleg, oldalaslag, öszveleg, teleslegtele, újolog, újoslag, váltóslag, virradólag stb.; de *-i* és *-ü* végű melléknevekhez, valamint főnevekhez (nagyon kellene csalódnom) nem függedt soha. A maig is megmagyarázatlan *képlag*-ot e kérdésben mellőzhetőnek tartom.

A nyelvújítás törte át e különben is gyöngye korlátokat. Fogarasi 1836. évi szótárában megvannak már: alkalmilag, anyailag, atyailag, barátilag, egyakaratólag, egyenközüleg, egyhangúlag, egyidejűleg, egykedvűleg, egyneműleg, érzékileg, gyakorlatilag, időközileg. stb.; és aránylag, időleg, önkényleg, színleg, tetőleg, tettleg stb.

-lagos, -leges. A *-lag, -leg*-gel képzett igehatározókhoz a régi nyelv új képzőket egyáltalában nem függesztett; a mai *-lagos, -leges* melléknevek, egy kivételével, ismeretlenek voltak még a múlt században. Az első példát Bíró Márton adja a *felesleges*-sel; sokáig nem akadt követője. 1830 körül vetik rá magukat e kényelmes képzőre a filozófiai és jogi műnyelv megalkotói, s köztük első sorban Fogarasi. A következő összeállításban, helykimélésből, csak a tőszó van kitéve, amelyhez a *-lagos, -leges*-t hozzáfüggesztették; azokat, amelyek az 1848 előtti szótárakban még nincsenek meg, *-gal jelöltem. *Állító-, arány-, *át-, *cselekvő-, *egyén-, egyetem-, *együtt-, elő- (Kunoss 1834), *előző-, *elvi-, *érdem-, *érintő-, eset-, *eshető-, *faj-, *folytató-, fölös-, futó-, függő-, *gép-, *hallgató-, *harmad-,

*hozzávető-, idő-, *időköz-, igen-, *illető-, *jelen-, kép-, *kezdet-, *kizáró-, közép-, követelő-, külön-, *látszó-, *másod-, melles-, mennyi-, *merő-, minő-, múló-, nem-, *név-, néző-, *oldal-, *rész-, saját-, sem-, szenvedő-, szín-, tagadó-, támadó-, tárgyi-, tény-, tető-, *tetszőleges, tett-, tevő-, *utó-, *vagy-, védő-, *vég-, *viszonylagos. — A csecsemőkorban elhaltakat (belleges, egykileges, ellenmáslagos, felüleges, kényleges, önmilegest, stb.) kihagyták a még élők sorából.

-szerű, -szerűlen. A NySz. a *-szerű* összetételeiből a következőket szedte össze: alacsonyszerű, aprószerű, azonszerű, egyszerű, felszerű, ifjúszerű, kicsinyszerű, kisdedszerű, könnyűszerű, közszerű, középszerű, vékonyyszerű. Látni való, hogy ez összetételekben az előrész legtöbbször melleknév, számnév s egyszer névmás, de főnév egyetlen egyszer sem. Főneveknek a *-szerű* elé kapcsolását a nyelvújítás hozta divatba. A főneves összetételre az első példát Molnár János Fizikájában (1777. 1:62) találtam: *számszerű*, numericus értelmében; továbbá SI-nál *időmszerű* mihi coetaneus. Felsőzaddal utóbb, Molnár számszerűjéről bizonyára mitsem tudva, Helmezy (Jelenkor, 1832) alkotja meg a *célszerűt* és *népszerűt*. Ettől fogva indul meg a főneves *-szerűk* feltartóztathatatlan áradata, elannyira, hogy a *-szerűt* ma már élő képzőnek kell tekintenünk, mely nemcsak köz-főnevekhez, de még idegen személynevekhez is hozzá fűgged. (Vö. *Proteus-szerű*). — A *népszerűt* természetesen nyomban követte a *népszerűtlen* (Törv. Szt. 1837), azt pedig betűrendben az alakyszerűtlen, célszerűtlen, észszerűtlen, formászerűtlen, időszerűtlen, korszerűtlen, okszerűtlen, szabályszerűtlen, törvényszerűtlen, végszerűtlen, stb.

-sít, mint denominális igeképző. — Ha a XVII. században vagy azóta valamelyik magyar író magánhangzón végződő melleknévből az *-ít* képzővel transitív igét akar formálni, igen egyszerű módszer követ: lehasítja a melleknév végéről a magánhangzót s helyébe ragasztja az *-ít*-et. (Vö. otrombít, görbít, porhanyít, savanyít, könnyít, stb.) Ez az eljárás oly egyszerű, hogy kételkedni sem lehet biztoságában. Egyszer mégis fölmondta a szolgálatot. A régi magyar törvény a leány-ágnak fiú-ággá tételét, vagyis leánynak a fiút illető juss megadását praefectiónak nevezte. Ezt a szót Georch Illés 1804-ben az ő »Honnyi Törvény«-ében magyarul akarta kitenni. Előtte már Nánásy is (1798) megpróbálkozott e szóval s a praefectá-t *megférfiastított leánynak* nevezte; de ez nem tetszett Georchnek és méltán. Ő egyenest a *fiú* szóhoz függesztette az *-ít* képzőt és *fiúított leánynak* fordította a praefectát, elfelejtve az *ú* lehasítását, vagy ami még hihetőbb, rettegve a *fiút* igen érezhető hiátustól. Ugyanigy járt az a magyar törvénytudós (ki volt? nem tudom), aki az indigenatust *hazaifiúításnak* nevezte. (Vö. Szirmay, Gloss.). A *fiúított* furcsa hangzásán csakhamar segítettek (alkalmasint Kövy, Törv. Msz.), eszközbe jutván, hogy »néhány leány nagyon *fiúsan* viseli magát«. Így keletkezett: a *fiústít*. Mikor ez megvolt, a másik már magától ment: *hazaifiústít* (Szirmaynál), *honfiústít*, (Kunoss),

noha a *hazafiús*, *honfiús* mellékneveket senkisé ismerte. A tört ösvényen, úgy látszik, Fogarasi és Kunoss mentek előre legbátrabban. A *minéműs* melléknévből csinálta Fogarassi 1833-ban a *minéműsít* igét, Kunossnál már 1834-ben *minősít*; az Akad. Zsebsz.-ban (1835) a vereinfachen még *egyszerít*, *egyszeresít*, Fog.-nál (1836) *egyszerűsít*; Kunossnál (Gyal. 1835) popularizál: *népszerűsít*. E sikerek megalapították a *-sít* igeképző szerencséjét. Vö. *hiűsít* (régente: *hivít*, NySz.), *tanúsít*, *nagykorúsít*, *divatszerűsít*, *célszerűsít*, stb., elannyira, hogy most már az *-ű*, *-ű*-vel (különösen a *szerű*vel végződő melléknevekre nézve a *-sít*-et jóformán élő igeképzőnek lehet tekinteni. Nem hiszem, hogy valaki ekkoráig használta volna a *korszerűsít*, *valószínűsít*, *egyidejűsít* igéket s mégsem fogna senki nagyon megütközni magyarságomon, ha azt mondanám: »a magyar közigazgatás korszerűsítése égető kérdés«; vagy pedig: »a vádlott sehogy sem bírta állítását valószínűsíteni«; »két különböző korbéli eseményt nem szabad egyidejűsíteni«, stb. A *-sít* képzőt l. egyébként fentebb is.

-zat, -zet. Nemcsak a szóknak és kifejezéseknek, de még a szóképzőknek is megvan a maguk divatja. A kodexek korában nagyon kedvelt volt az *-at*, *-et* főnévképző. (Vö. *intet*, *kinzat*, *áradat*, *támadat*, *árulat*, *vádolat*, *születet*, stb.); a XVI. század második felében megcsappan a népszerűsége; a XVII. századon át egész a XVIII-ik végeig él ugyan folyvást, de alig élnek vele, sőt ha lehet, el is kerülnek. A régi *menet*, *bemenet*, *előmenet*, *fölmenet*, *kimenet* szokat megtoldják s általánosan *menetelt*, *bemenetelt*... stb. mondanak. Mikor a nyelvújítók a mult század végén fölleveníteni kezdik s Barczafalvi a *mondat*, *szerkezet*, *tudat* szokat javasolja, e talpraesett szókról tudomást sem vesznek (mint pl. Kr. sem), mikor pedig Kazinczy a *füzet* (Heft) szóval él, a *Mondolat* kifigurázza érte. De mindez nem akadályozhatta a phoenixként megújódott öreg képző végleges megerősödését, javára volt az *-ás* *-és* képzőtől való szabatos megkülönböztetése is, noha ebben némelyek erősen túloztak. Századunk harmincas éveiben oly eleven már ismét, mint öt-hatszáz évvel azelőtt. Gomba-módra támadnak különösen a *-z* végű igékből az *-at* *-et*-tel való névszó-képzések: *arányzat*, *irányzat*, *szabályzat*, *viszonyzat* stb. Annyi ilyen képzésű szó támadt egyszerre s a *-zat* annyira divatba jött, hogy nem is igen lehet csodálkozni szegény Vajda Péter megtévelyedésén, aki a *zat*-ot önálló szóvá akarta tenni, természet (= termő *zat*) értelmében. Nem is vesződtek már azzal, hogy a főnévhez előbb a *-z* igeképzőt s azután az igéhez az *-at* *-et* főnévképzőt függesszék; a régi *szózat* példájára mindjárt a kész *-zat* *-zet*-et toldották a főnévhez. Aki a *karzat* szót csinálta, nem vizsgálta, vajjon van-e *kározni* vagy *karzani* ige, egyenest a *kar*-hoz hozzáragasztotta a *-zat*-ot. Ugyanigy született: a *homlokzat*, *gépezet*, *izomzat*, *kapuzat*, *kötélzet*, *közet*, *növényzet*, *födélzet*, *személyzet*, stb. Kicsinyben mult, hogy a *-zat*, *-zet* is élő képzővé nem vált. SZILY KÁLMÁN.

A NÉMET-MAGYAR SZÓTÁRHOZ.

Altflug (28:510). Kis öreg. Fenyő Miksa. — ,Vín vagy öreg feje van már annak', mondják Szováton (Hajdú m.) Rechnitz Ignác. — Éltes eszű, így hallottam lesence-tomaji lakóstól (Zala m.) Vázsonyi Izidor. — Öregeszű. Bársony Gyula.

Hexenschuss (28:411). Nem Hexenschuss ám ennek a német neve (boszorkánylövés), hanem Hechschuss. Hechse = ín. Magyar nevén *ínszába*. A szótárban nincs meg, de megvan Diószegi Fűvész-könyvében (gyakorlati rész). Jókai Mór. (Magyar Hírlap, 1899, VI, 1.) — Hajdú-Szováton a nép rendesen *nyilallásnak* mondja. »Nyilallása van reggel óta.« »Hű, de bele nyilalt a derekamba.« Rechnitz Ignác.

Wind bekommen. Kaposvart a nép így mondja: szelét v. hirét vette, (vö. nesztét vette, megneszelté); más értelemárnyalattal: elcsapázza (vö. MTsz.), megszimátúta, megérezte a szelét. Szokolay Hermin.

Katzentisch (28:510). Minálunk csak *gyerekasztalnak* hívják. Bársony Gyula. — *Sírásó asztal, sírásók asztala*. Dunántúli embertől hallottam e kifejezést; amint mondja, ott szélteben használják. Eredetét így magyarázza: Temetések alkalmával a közeli és távoli rokonokon kívül a sírásókat is meghívják a torba. A sírásók rendesen szegényebb sorsú szomszédok, cselédek, kiknek külön asztalt terítenek. A nagy asztalnál a szomorodott felek búslakodnak, a sírásók asztalánál vidámabbak, jobbkedvűek az emberek. Lakodalmakban, névnapokon, vagy más összejövetelek alkalmával gyakran lehet hallani: ülünk a *sírásó asztalhoz*, vagy a *sírásók asztalához*, mert itt rendszerint fesztelen a társaság. Ádám Imre.

Einen Pick v. einen Zahn auf jn haben. Agyarkodik, acsarkodik rá. Fenyő Miksa. — Tapolcán (Zala m.): Az a szedemice nép (csöcselék, gyülevész, szedett-vedett) régóta *fúj* rám. Régóta *furiám van* arra a szepentyókra (Szepe csúf neve, de általánosan is használják). Mindig én rám van a *fáciája* v. *pásziája*. Feni fogát. Vázsonyi Izidor. — Valakire *kakarkodni*. Bársony Gyula. — Vö. Lehr, Arany Toldija, V, 12: Mért feni agyarád jó atyjafiára? = feni fogát, agyarkodik, fenekedik, áskálódik, fondorkodik, tör ellene, reá, vesztire, gonoszt forral ellene. Vö. még Nyr. 25:500.

Mit der Thüre ins Haus fallen. (28:510.) Ajtóstúl berohan. Tapolcán így is: egyszeribe kitalúja a mondókáját. Vázsonyi Izidor. — Ajtóstúl a házba rohan. De hallottam így is: *csústúl* rohan vagy ront a házba (ki tudja, mit jelent itt a *csú*?). Bársony Gyula. — Ajtóstúl ront a házba. Dugonitsnál: ajtóstúl dül a tanyába be.

Unberufen (28:80, 328). Debreceni úri embertől hallottam: Jó órában legyen mondva, nekem még nem tett kárt a jég. Rechnitz Ignác.

Der wunde Punkt (28:85). Bibéje, bibije vkinek. Szokolay Hermin.

Bubenstück (28:327, 411, 509). Mit vétett a széltében használt *gyereksíny*, hogy a sorból kimaradt? Bársony Gyula. — A német szóban a *Bube* nem *gyerek*-et, hanem *gazfickót* jelent s ezért a legmegfelelőbb szó *gaztett, gonosz csíny*; *gyereksíny* értelmében használják néha a *Bubenstreich* szót, bár ez is inkább gonosz értelmű. Vö. Heyne, Deutsch. Wb. (A szerk.)

Kérdések. Mi a *Werdegang* magyar megfelelője?

F. *Werdegang* magában a német nyelvben teljesen új szó, alig tíz éves (Heyne, Deutsches Wrtb. 1895); annyit jelent, mint *Entwicklung*: fejlődés, a fejlődés menete.

Charcuterie, Charcuteur, Delikatessenhandlung, Buffet (olyan delicatessen-üzlet, ahol rövidesen lehet falatozni s különféle italokat hörpentei) — hogy mondják ezeket magyarul? — Z. G., eddig »hentes«. — A delicatessen-üzletre van elfogadott jó szavunk: *csemege-üzlet*. A többire egyelőre csak a következőket ajánlhatjuk: *finom húsárúk, finom-húsárús* v. *finom hentes* (mint *finom süttö, finom pék*), *hideg étek*. Az üzleti helyiség lehet *finom húsárú-üzlet, hideg-étkező*, de fölratnak ez is elég: *finom húsárúk, hideg étek*. A szerk.

NYELVMŰVELÉS.

Két év előtt-e vagy két évvel ezelőtt? Erre ma már ügyet sem vetnek. Hírlapjaink, iskolai kiadványaink, tudományos közleményeink, stb., nyakra-főre az első kifejezést használják. Nem csoda hát, ha az a közéleti nyelvbe már annyira belevette magát, hogy címbeli párját ma-holnap teljesen kiszorítja. Pedig rossz kifejezés; annyira rossz, hogy a gyökeres magyar beszédben nincs is meg. Szinte hallom az ellenvetést: Micsoda vakmerő állítás ez? Hiszen itt van mindjárt ez a két példa: Péter húsvét előtt volt nálam, és: Péter húsvét előtt két héttel volt nálam. Az első példában csak annyit akarunk mondani, hogy *húsvét előtt valamikor*, a másodikban pedig pontosan megmondjuk, hogy *húsvét előtt mikor*. Ennélfogva: ha az időt csak odavetőleg akarjuk jelezni, akkor elég a *húsvét előtt*, ha pedig pontosan meg akarjuk mondani, akkor hozzátesszük még azt is, hogy *két héttel, ennyi vagy annyi idővel*. Ez eddig helyes ellenvetés. No és — folytathatná valaki — ha *húsvét előtt* jó, akkor *két év előtt* is jó; hiszen ez is csak úgy odavetőleg azt akarja mondani, hogy *két év előtt valamikor*. Nem, ez már nem helyes. S hogy csakugyan nem helyes, az a következőkből világlik ki: A *húsvét előtt*-beli *húsvét* más természetű, hogysen a *két év*-vel helyettesíteni lehetne. A *húsvét* egyetlen időpontot jelent, amely időpont előtt történik valami: húsvét előtt, karácsony előtt, új év előtt, szüret előtt, stb., vagyis azon időpont előtt, amikor szüret

van, stb. A *két év* pedig időfolyamot jelent, melynek egyetlen határozott időpontja nincs, amelyre esnék; nem mondhatjuk: *amikor két év van*, mint ahogyan mondhatjuk: *amikor szüret van*. Ezt a különbözőséget mutatja a *húsvét előtt*-nek a kérdő névmása is, a *mikor?* A *húsvét előtt*-féle helyes kifejezésekben a *-kor* képzőt mindenütt oda lehet tenni az időpont nevéhez: *húsvétkor*, *szüretkor*, *új évkor*, stb.; de azt nem lehet mondanunk, hogy *két évkor*. Ebből kifolyólag *húsvét előtt* — *húsvét után*, *szüret előtt* — *szüret után*, stb. lehet; de *két év előtt* — *két év után* nincs.

Fordítsuk meg a következtetést és induljunk ki a *két év*, illetve az *év* időjelzőnek a viszonyulásából. Vegyük a *múlva* névutót. *Két év múlva*, *két hét múlva*, *két perc múlva*, stb. van; de *húsvét múlva*, *szüret múlva*, stb. nincs. Tovább menve vegyük ezt a kifejezést: *két évvel ezelőtt*. Ha a *húsvét előtt* mintájára szabad, illetve lehetséges volna azt mondanunk, hogy *két év előtt*, akkor a *két évvel ezelőtt*-nek a mintájára azt is hallottuk volna már, hogy *húsvétal ezelőtt*. Ezt azonban soha, sehol, senki sem nem írta, sem nem mondta. Tehát csakugyan különböző természetűek. A következtetést összefoglalván, kitűnik tehát, hogy: ha *húsvétkor* van, akkor *h. előtt*, *után* is van, mert mind megfelel erre a kérdésre: *mikor?* de ha *két évkor* nincs, akkor *két év előtt*, *után* sem lehet, mert egyik sem felelhet a *mikor?* kérdésre; nem vehetvén fel a *-kor* ragot, nem szabad felvetetni velök az *előtt*, *után* névutókat sem.

Talán fölösleges a gyanúm. de azt kérdezhetné valaki: Melyek tehát azok az időjelző szók, amelyek a *húsvét előtt*-ben a *húsvét* szót nem helyettesíthetik? Magam tévén fel a kérdést, felelek rá: A (rövidebb vagy hosszabb) időfolyamot jelentő főnevek; ezek pedig: maga az *idő* s fogalmának a részei: *perc*, *óra*, *nap*, *hét*, *hó* (hónap), *év* (esztendő). *század* s összetételeik: *félperc*, *negyedóra*, *félév* stb.

Talán ismét fölösleges a gyanúm de ismét kérdezhetné valaki: Hát a *két órakor?* meg a *két óra előtt*, *két óra után?*! — Az előbbieket után talán szükségtelen mondanom, hogy az *óra* ebben az értelemben időpontot (Uhr) jelent, nem pedig időfolyamot (Stunde).

Hogy a magyar e között a kétféle időhatározó kifejezés között mily éles különbséget tett, meg hogy a *két év előtt*-féle szerkezet homályosságánál fogva is mily helytelen, mutatják példák. Vegyük ezt a két mondatot: Péter két óra előtt nálam volt, és: Péter két órával ezelőtt nálam volt. Mit tesz az első mondat németül? Ezt: P. war vor zwei Uhr bei mir. Hát a második? Ezt: P. war vor zwei Stunden bei mir. Mit kellene már most ezen értenünk?: P. két óra előtt nálam volt, ha a *két év előtt*-nek a jogosultságát elfogadjuk. — Továbbá vegyük ki valahonnan ezt a töredéket: ... akkor még nem tudták, hogy két hét előtt mi történt. Önkénytelenül azt kérdezzük, hogy: melyik két hét előtt? Ama két hét előtt-e, amelyik az *akkor* előtt folyt le, vagy ama két hét előtt-e, amelyik a jelen időpont előtt múlt el. Hogy tehát mondasunk világos legyen, vagy azt kell mondanunk: *akkor még nem tudták, hogy két héttel*

azelőtt mi történt vagy azt, hogy akkor még nem tudták, hogy két héttel ezelőtt mi történt, aszerint, amint a két hét az a k o r előtti vagy a jelen előtti két hétre vonatkozik. — Vegyük végül ezt a példát: Péter két órával ezelőtt nálam volt, két órával *azelőtt* pedig Jánosnál volt. Mi lenne ebből, ha a húsvét előtt s az ennek a mintájára faragott két év előtt szerint mondanók? Ez: P. két óra előtt nálam volt, két óra előtt pedig Jánosnál volt. Pedig ha egyszer jónak fogadjuk el, akkor mindig jónak kell lennie.

Ennek az értelmetlenségnek, vagy legalább is kétértelműségnek az elkerülésére lett a magyarban nyelvtörvénnyé, hogy a *mikor?* kérdésre csak az időpontot jelentő határozókat felelteti, az időfolyamot jelentő határozókat úgy kérdi, hogy *mennyi idővel ezelőtt v. azelőtt?* Tehát: Mikor? húsvétkor, húsvét előtt, húsvét után. stb. Mennyi idővel ezelőtt vagy azelőtt? Két perccel, órával, nappal, héttel, hónappal, évvel. századdal ezelőtt v. azelőtt. *Ezelőtt*, ha a jelen időponttól, *azelőtt*, ha elmúlt időponttól számítunk. Pl. Péter két évvel ezelőtt Bécsben, két évvel azelőtt meg Berlinben volt.

Ebből folyólag az időfolyamot jelentő határozókat kérdezni sem szabad úgy, hogy: mennyi idő előtt? hanem: mennyi idővel ezelőtt (v. azelőtt, húsvét előtt, stb.)? A szabatosan feltett kérdésre aztán nem lesz nehéz szabatosan, — magyarán felelni.*

MOLNÁR JÁNOS.

Az egyszerű *c* az Akadémiában. Hogy az egyszerű és cél-szerű *c* a *cz* mellett egy fél század óta mennyire megszokottá lett, azt semmi sem bizonyítja jobban, mint hogy most már az Akadémia hivatalos köreibe is behatol. Az Akadémiának egyik leghivatalosabb kiadványában, melyet az Akadémiának főtítkára szerkesztett, az imént megjelent Címző-jegyzékben, »hely- és betűkimélés céljából« az egyszerű *c* van alkalmazva. A szerkesztő tehát nem félt, hogy a *kafat*, *dac* szokat így fogják olvasni: *kafat*, *dak* stb. Különben az Akadémiának két évtized óta érvényben levő helyesírási szabályzata is olyan elfogulatlanul felsorolta a *c* mellett és ellene szóló okokat, hogy ezzel a legtöbb gondolkodó ember szemében nagyon emelte az egyszerű *c* becsületét (ámbar a gyakorlatban fönntartotta a *cz*-t.) Mindjárt 1879-ben megjelent Kassán egy iskolai kézikönyvecske, melynek előszavában azt mondja a szerző: »Jelen munkámban mindenben a M. T. Akadémia legújabbán közzétett a m. helyesírás elvei és szabályai című füzeté nyomán haladtam, csupán a *c* betűt illetőleg tértem el e szabályoktól. s itt is csak azért, mert e hangot illetőleg nem adott határozott szabályt az Akadémia«. (M. helyesírás-tan. Iskolai használatra írta Katinszky Géza.) Igaz, hogy az új Címző-jegyzék szerkesztője az előszóban bocsánatot kér az eretnokségért, de ez nem kisebbíti, sőt még fokozza a dolog jelentőségét.

ANTIBARBARUS.

* Vö. ugyanerről a tárgyról Komáromy L. Nyr. 4: 369. és Simonyi Zs. M. határozók 2: 49.

MAGYARÁZATOK, HELYREIGAZÍTÁSOK.

Önkénte és önszinte. A *maga*, *ő* és *önnön*-nel váltakozva használt *ön* személyes névmás a régi nyelvben meddőségre volt kárhoztatva. Sem összetételekre, sem továbbképzésekre nem használták föl, úgy hogy a régi nyelvben mindössze is csak két igehatározó sarjadoszott belőle.

A mai *önként*-ről tudjuk, hogy eredetileg külön két szó volt: *ön kéjén*, *ön kên*, *ön kénjén*, *ön kinnyén*, *ön kényént* NySz., és csakis a XVII. század közepe táján kezdett egybeforradni. Úgy látszik, mindazok figyelmét, kik az *önként* keletkezésével eddig foglalkoztak, teljesen elkerülte e szónak *önkénte* alakja, amelyet Gyarmati Miklós-nál (1598) és Miskolczy Gáspárnál (1691) találunk: »*On kinte* esmét hamar leszállott. — A juhok nem viaskodnak, hanem *önkénte* kész prédául adják magokat. — A juhok semminémű vízbe *önkénte* bé-nem mennek.« NySz.

Az *önszinte* igehatározó Meliusnál (1563) és Gelci Katonánál (1645) fordul elő: »Ne kend, fend, *önszinte* taníts. — Az írásnak *önszinte* való saját értelme«. NySz. Világosan látható, hogy ez igehatározó értelme a. m. igazán, tisztán a *maga* valósága szerint. Apácai Csere az *önszinte* való helyett a *maga színént* valót használja: »Az okoskodás *maga színént* való vagy elegyes (syllogismus simplex vel compositus)«. Valamint *önkénte* a. m. a *maga* kénye szerint, épúgy *önszinte* a. m. a *maga* színe (valósága) szerint.

Az *önszinte* igehatározóból lett, az *ön*-nek *ő*-vel való gyakori fölcserélése útján az *öszinte*, ami eredetileg szintén igehatározó volt, ugyancsak simpliciter, mere jelentéssel. (Vö. Simplex, *ő*-szinte való, másokkal *öszve*-tétetetlen. NySz.). Mikor már melléknévvé is kezdett válni s az *öszinte* való helyét lassanként az *öszinte* foglalta el: még sokáig megmaradt az eredeti értelme. Simonyi téved (NySz.), mikor a C.-ban előforduló *öszinte* melléknevet *aufrechtig*-gal adja vissza, *lauter*, *unvermischt*, *einfach* helyett. Az *aufrechtig* jelentés tudtommal a múlt század eleje előtt nem fordul elő sehol Vö. PPL.

NAGYSZIGETHI KÁLMÁN.

Siker, süker (28: 465). Kalotaszegen a kenyérnek való tészta dagasztásakor észre veszik az asszonyok: van-e a búzának, — már akkor tésztának, sikere vagy sincs. Nincs sikere a tésztának, ha dagasztáskor a kéz könnyen jön ki belőle, ha keléskor eltesped, vagy nem is kél meg, ha a kukuricalisztból dagasztott tésztához hasonló. Ez az utolsó legrosszabb siker. — A hējába-való (eredménytelen) munkát, igyekezetet, szorgalmat, így szólja meg: *dógozik, dógózik* (: *dolgozik, munkálkodik, küzd, fárad* csoportosító jelentése), semmi *sükere* (így is mondja: *láttattya*) a *dógának*!

CZUCZA JÁNOS.

Hajdú-Szováton gyakran hallottam mint főnevet. »*Na ennek jó kiszette* (kiszedte) *a sikerit!*« »*Mi a manó az a siker, néni?*« kérdém, midőn első ízben hallottam. »*Hát a lisztnek a langja*«, volt a felelet.

RECHNITZ I.

Kaszapince, kaszatömlőc, kaszabörtön, kaszás verem (28:229, 275, 276, 367). E szónak népies voltát az »Adj' Isten egészségére« című Garam-vidéki népmese is bizonyítja (Ar. Gyulai, Népk. gy. 1:483). A csillagszemű juhász nem ijed meg a királytól, erre ez megparancsolja, »hogyan vessék a juhászt a kaszás-verembe. El is vitték a darabontok a sötét tömlőcbe, melynek a közepén egy mély kút van, körülrakva éles kaszákkal; a kút fenekén meg egy mécses ég, hogy ha valakit bele vetnek, meglássák, leért-e a fenekére? Ahogy oda vitték a juhászt, arra kérte a darabontokat, menjenek ki egy kicsit, míg ő bele néz a kaszás-verembe; talán még meggondolja magát, mondja-e a királynak: adj' isten egészségére! A darabontok kimentek, ő pedig felállította a verem mellé fokosát, arra ráakasztotta a szűrét, a tetejébe meg a kalapját tette... akkor aztán kiáltott a darabontoknak: hogy már meggondolta, biz' ő még sem mondja. A darabontok bementek, belökték a szűrűt, kalapot... a verembe; hallgatták, amint esett kaszáról-kaszára, míg leért, s utána néztek, mint öltötte ki a mécses.« A leírás világos képét adja, milyennek képzelte a nép ezt a kaszás-vermet. Érdekes erre nézve Kemény Zsigmond Özvegy és leánya című regényének a következő helye (K. Zs. Összes M. 1897, 6:209): »Mikes Zsigmond szeretett volna lába alatt egy sülyesztőt, úgy mint a legrégibb épületeknél volt szokásban, hogy a titkos rugó megbillentésével a várpincében, az épület fundamentuma alatt, a kaszatömlőc tilói közt, vagy a családi sírbolt egyik rézkoporsójában lehessen«. A *tiló* szó arra mutat, hogy volt olyan kaszatömlőc is, melynek falból kiálló kései mozogtak is, úgy aprították a közibök kerülő áldozatot. A kaszatömlőc valódi mivoltáról történettudásaink mindenestre bővebb felvilágosítást tudnának adni.

TOLNAI VILMOS.

Gyepű, gyep. (28:466, 529), Szülőföldemen, a Székelyföldön, Háromszék megyében a *gyepű* szó nem ismeretes, de a *gyep* szót mind a két jelentésében használják. Egyik jelentése a közönséges, a nálunk a népnyelvben nem használt »pázsit«-nak felel meg, vagyis »legeltetésre, néha kaszálásra használt, apró füvel benőtt, begyepesedett terület«-et jelent. — A másik, műszóképpen használt ősrégi jelentése a »mezei határ, határgyep« amely kétféle lehet, aszerint amint egyes apró székely birtoktesteket, parcellákat választ el egymástól, vagy egész dűlőket, egyes határrészeket különít el. Az egyes magánbirtoktestek határvonalaképpen a szomszédos földtulajdonosok 1—2—3 »borozda«-szélességű földszalagot felszántatlanul hagynak, s éberren ellenőrzik, hogy épségben maradjon. Rengeteg birtokháborítási (sommás visszahelyezési) per keletkezik abból, hogy a kapzsi szomszéd beleszánt a gyepbe s 1—2 barázdányit a maga földjéhez szánt belőle. Ilyenkor a bíróság mindenekelőtt a megsértett határt helyre állítja s a gyepnek középvonalát állapítja meg határul. Ez esetben tehát a *gyep* a nálunk ismeretlen *mesgye* fogalmát fedi. Míg ez a két szomszéd által mesgyéül fennhagyott földszalag friss, és be nem gyepesedett, *ormó* a neve, — azért, mivel a két oldalán

szántáskor ráfordított föld a határvonalat a szántóföldek színvonala fölé magasítja s így egy keskeny, kidomborodó ormó (orom) keletkezik. A másik, sajátosabb jelentésben a *gyép* (többszben *gyépék*) azokat a széles, néha tekintélyes nagyságú gyepek területeket jelöli, amelyek ősidők óta elválasztják az egyik falú határát a másiktól, vagy ugyanazon község egyes határrészeit. Ezek sokszor tekintélyes értékűek s a községi vagy közbirtokossági vagyonhoz tartoznak. Értékesítésük úgy történik, hogy vagy bérbe adják a legeltetést, ill. kaszálást rajtuk, vagy a falu lakossága, a közbirtokosság közösen használja legelőül. Rendszerint dűlőutak vezetnek el rajtuk. Háromszéken most kezdődnek a tagosítások és arányosítások, és rendszeren minden falunál fölvetődik az a kívánság, hogy a »gyepeket« föloszszak-e az egyesek közt, vagy megmaradjanak továbbra is, mint közyepepek. Egyáltalában a székely gazdasági élet sok, még eléggé ki nem aknázott anyagot rejt magában a magyar nyelvészet, néprajz és gazdaságtörténet számára, amelyek szakembereink fokozott figyelmét igen megérdemelnék, — annyival is inkább, mert a mindent kiegyenlítő, modern áramlat napról-napról irtja a sajátosságokat és egy emberöltő leforgása sem kell hozzá, hogy még az emlékezetből is kivesszenek.

TÖRÖK ANDOR.

Kalotaszegen a *gyepü* a régi időtől fogvást megmaradt *mind e máji napig*. De csak ott, ahol szőlők voltak v. vannak. Jelenti azokat a kerítéseket, melyek egy szőlő-hegyet körülvettek, v. vesznek manapság is. P. a bánfi-hunyadi határon: *Kópa heggye, Színégető, Nagyódal, Mérészló, Kis Nagyódal, Bollik (Borlik), Csérgő* stb., melyek mindannyia magasra felhányt sáncsal voltak s vannak bekerítve. A sánchányás tetején vadul nőtt bokrok (cserjék), vadfák tenyésznek. Ide hordta (most már a *fillokszer* pusztítása *mián* nincs mit hordjon) a *szőlősgazda* a maga *pásmájából* a venyigét is, de csak olyan szélességben, amekkora volt a szőlője; ezzel is igyekezett a kerítést a *jószág* (barom) *ellenibe'* fenntartani. Minden szőlőhegynek egy közös bejárója van, melyet v. kapúval láttak el, v. szüretig *betőviseltek*.

Erdélyben szállóige: Nem jó a *régi gyepüt* megbontani: az *ősi jó* szokásokat megváltoztatni.

CZUZZA JÁNOS.

A *gyep* és a *gyepü* nagyon különböző dolgok. A *gyep* Vasban és Zalában legelő, páskum (Vasban *gyöp*). *Zsiba-gyep, gyepek udvar* (a török átok: Adjon az isten rossz szomszédot és gyepek udvar). Ha az isten báránykát ad, ad hozzá gypet is, t. i. legelőt. — *Gyepünek* pedig nevezik az olyan kerítést, mely élőfából, ákác-, gyertyán-, cserfából, liciumból van ültetve. A szőlőhegyeken is van *gyepü*, részint eleven, részint venyigével rakják körül. Azt mondja a zalai: *gyepüjárás* volt, amikor a hegybizottság gyűlést tart. Elküldenek egy pár embert megkerülni a szőlőhegyet, ha jó karban van-e a *gyepü*, elég magos-e, nincs-e kibontva stb.

SÍPOS ESZTI.

A német jövevényszókhöz. A *belcs* olaszokról. Trencsény Károly helyesen fejtette meg a *belcs* olaszokat. Szerinte a *belcs* =

wälsch. Cikkét a következő adatokkal szerzem meg: A germánok a keltákat s azután az összes délvidéki népeket *walh*, *walah*-nak nevezték (v. ö. Ferd. Sommer, der keltische sprachstamm. Beilage zur Allgemeinen Zeitung No. 288.). Ebből a *walah*-ból van képezve az ófn. *walahisc*, úfn. *wälsch* melléknév. A magy. *oláh*, *olasz*, a régiségbeli *belcs* és a sopronvidéki népnyelvi *bális*, *bálizs* (házaló olasz, aki árult a hátán egy szekrényben hordva faluról falura jár MTsz.) mind az ófn. *walah*, *walahisc* sarjadékai. Hogy az *oláh* és az *olasz* minő réven került nyelvünkbe, ezuttal nem fejtegetem. A *belcs* és a *bális*-ról nekem is az a nézetem, hogy felnémet, még pedig osztrák eredetű. A -szókezdő *b > w*, az *l* után *š* helyén levő *cs* (Tirol, Karintia), továbbá az *l* spiráns közti magánhangzó (*bális*) mind megerősítik ezt a nézetet.

Lócs. Jacobi Gyula dr. a *lócs* szóról írt fejtegetéseimhez (Nyr. 28:534) a köv. erdélyi szász adatokat volt szíves nekem küldeni: medgyesi és birtihalmi *liss*, többes *lîzen*; segesvári *lâ's*, többes *lâ'zen*; a környező falvakban *leas*, többes *leazen*. Nem vizsgálom bővebben az alakokat; egyszerűen megemlítem, hogy Jacobi szerint bizonyára van erdélyi *ö-s* alak is. — Szerintem ez adatok közül csakis a *liss* jöhet tekintetbe.

MELICH JÁNOS.

Szólások magyarázata. *Eben gubát*. E régi magyar szólás megfejtésére a török-magyar szóegyeztetésekhez folyamodik Kúnos Ignác. Nyr. 22:4. Helyesen mondja, hogy e szólás nem jó cserét jelent: »Ha túl akarunk valamin adni és ép a párja kerül a kezünk ügyébe, élünk az idézett szólassal«. Mivel tehát párját jelent, a szavak jelentésének homályosságáról és az *eb* szónak a *gubá*-val való összefüggéstelenségéről panaszkodik, pedig vagy az *eb* jelent gubát vagy a *guba* jelent ebet. Végre oda lyukad ki, hogy a törökség révén hozzánk került *aba*, mint *aba-posztó* járatos; ennek az *abá*-nak van a kisázsiai törökök közt magashangú párja: *ebe*, amiből *ebén gubát*, végre *eben gubát* lett. Prikkel M. Nyr. 24:71. szintén azt vallja, hogy *eben gubát* azoknak a szólásoknak sorába tartozik, amelyek egyformán rossz' jelentésűek, azaz *eb* a *gubá*-nak párját jelenti, csak hogy nem az *eb* gúnyaféle, amint Kúnos gondolja, hanem *guba* kutyaféle, vagyis szószerint, amint a 72. lapon mondja: »a *guba* szó a *kutya* névnek helyettesítője«. Ezt az állítását ezzel a közmondással bizonyítja: »Fanos ebnek gubás eb a társa«, s ilyformán az eredeti *eben gubást* cserél' idővel *eben gubát* cserél' lett.

Nézetem szerint az *eben gubát* egy szólás csonkításából keletkezett. A debreceni ember soha sem mondja másképpen, mint *eben kutyát*, *szűrön gubát*. Látnivaló, hogy sem *eb* nem jelent gúnyafélet, sem *guba* nem jelent kutyát, az is látnivaló, hogy a *cserél* csak a csonkítás után került a szólásba, a csonkító érezte, hogy valamit kihagyott, de nem tudta, hogy mit és önkényesen odabiggyesztette az igét, pedig a szólás nemcsak cserét, hanem adást, bevést, nyerést s több effélet jelent, de mindig ige nélkül áll.

LEGÁNYI GYULA.

Rómába utazik, Rómában volt, szokták mondani a várandós, vagy lebetegedett asszonyokról. Ez a furcsa szólás nálunk újabb keletű, a németből került hozzánk; eredete eddig homályos, valószínűleg a Johanna papissa meséjére való célzás, mely a reformáció idejében terjedhetett világgá a németek révén. Érdekes, hogy a svédeknek is van hasonló szólásuk: *Németországba utazni* (resa till Tyskland, vara på resa till Tyskland); ez állítólag a harmincéves háborúban keletkezett; a svéd férfiakat tudniillik évek hosszú során át Németországban tartotta a háborúskodás s bizon a svédek kipusztultak volna, ha a menyecskék csupa hazafiasságból nem utazgattak volna férjeik után.

TOLNAI VILMOS.

Közmondások eredete. *Ingyen még a szánk sem ér össze.* A hajdú-szováti népnyelvből közlöm ezt a közmondást, amely már csak azért is érdekes, mert a népnek éles megfigyelő tehetségéről tesz tanúságot. Mert ezzel nem azt akarja mondani, hogy ezért is meg kell fizetni, vagy dolgozni kell érte, hanem hogy az *ingyen* szó kiejtésénél nem ér össze az ajak, míg ellenben »*píztér*« már összeér. E megfigyelését érvényesíti bizonyítékkal, hogy bizony ingyen nemcsak hogy semmit sem adnak, hanem még a szánk sem ér ingyen össze. — [Azt hisszük, itt az *ingyen* szó általánosabb jelentésében van használva s a. m. hiába, mint p. ingyen töltöttük a napot; azt ingyen gondolja. L. NySz. és MTSz. — A szerk.]

Hiszek egy istenbe, elviszlek mentembe. Nagyon ritka eset, hogy a nép H.-Szováton azt mondaná: N. ellopta ezt vagy azt; inkább azt mondja akár tréfásan, akár mert a lopás szót nagyon durvának tartja: *elhátta magával*. Így sokkal finomabb. S ilyen tréfából keletkezett a fenti mondás; »hiszek egy istenbe, aki megtiltotta: Ne lopj! no de én nem akarok lopni, hanem csak mentemben magammal viszem, vagy magammal hívom.«

RECHNITZ IGNÁC.

Üvölteni kell a farkasokkal. Azt kérdezi Zolnai Gyula: micsoda adatokkal lehet a szólásmód meghonosult voltát igazolni, mert ő előtte eddigelé teljesen ismeretlen. (Nyr. 28:276.) Nem mondom, hogy általánosan ismert, de előttem nem volt ismeretlen. Közbeszédben többször hallottam, s magam is használtam. Történeti vonatkozása — a többi közül — olvasható Mangold Lajos Világtörténelem III. kötetének Lengyelország I. felosztása c. fejezetében: Mária Terézia... végre is engedett József és Kaunitz rábeszélésének, kik azt tartották, hogy »üvölteni kell a farkasokkal«, és azután a maga részéről is megbarátkozott a felosztás tervével. Meghonosult voltát az igazolja, hogy háromféle változatban is megtalálható Margalits: M. Közmondások c. gyűjteményében. Aki a farkassal él, vele együtt ordít. B. Ha farkassal laksz, vele együtt ordíts! Ki farkassal tart, annak ordítani kell. (Német) S. — A német szólás — a címül irottának eredetije, s egy változata — megvan Simonyi: M. és német szólások c. munkájában: Mit Wölfen muss man heulen. Wer unter den Wölfen ist, muss mitheulen. Ott azonban más magyar egyértékesei

vannak közölve. — Lehet, hogy a 'végső forrás' a Margalits Florilegiumából idézett latin közmondás (Ulula cum lupis, cum quibus esse cupis), de hogy hozzánk német révén került, az több, mint valószínű.

TRENCSENY KÁROLY.

Ollóval vágták. Van a váradiaknak egy pompás, ötletes kifejezésük — az »ollóval vágták« — a nyelves asszonyokra. Ez onnan veszi eredetét, hogy az egyszeri házaspár valamely dolog összekapott, amiről a férj azt állítá, hogy késsel vágták, az asszony pedig: »de bizony, ollóval vágták«. Végre a férj a vitatkozáson annyira feldühödött, hogy kapta magát és az asszonyt a kútba dobta. Mikor az asszony már állig alámerült, akkor is nyújtogatta, csapkodta nyelvét ajkához, bizonyítva, hogy »ollóval vágták«. Mikor pedig már egészen alámerült, még akkor is nyújtogatta föl két újját, billegtetve, mint az ollót, hogy, csak azért is: »ollóval vágták«. Váradon aztán a nyelves Xantippékre így mondják: Hiszen azzal kár is disputálni, az is olyan »ollóval vágták«.

(1897. III. 2.)

PESTI HÍRLAP.

NÉPNYELVHAGYOMÁNYOK.

Szólások.

(J á s z s á g i a k.)

Bomlaszd meg! v. megbomlaszthatod már! Körülbelül azt jelenti, amit ez a kifejezés: megette már, v. megeheti már a fene! Ez az alakja: bomoljon meg, országszerte ismeretes.

Gyűhöggyön még. A szitok egyik formája ez, mint pl.: egye meg a fene!, vagy bomoljon meg! Ebből korcsosult el: dühödjön meg, dühödjék meg! Gyűhöggy még, tudod-é!: vessz meg!

Húz valakire: hasonlít vkihez.

Kapja, v. kapja magát. Amért így beszéltek róla, kapja, nem megy többet hozzájuk. Vagy: Szépen nem adták, kaptam: elloptam.

Kirá'nénak kellessen! Ha valami orvosfüvet v. orvosságot eltesz a jász asszony, ezzel a mondással kíséri: királynénak kellessen. Nyilván azt érti rajta, hogy szegény embernek sem ideje, sem pénze nincs betegeskednie, ezt jobban megtehetik a gazdagok.

Kutyanyomba lép: rossz útra tér, letér a jó útról. Azt hittem, hogy még délelőtt kijövök a városból, de itt is kutyanyomba léptem, meg ott is, t. i. ezelőtt a kocsmá előtt is megállottam, meg amaz előtt is. Nem lesz már abból ember, kutyanyomba lépett már az.

Megellik még az úr kisebb tőggel is: nem lesz mindig ilyen nagy úr, szorúlhat még segítségre; vagy: Majd lesz még a kutyára dér, de a lónak is hasig ér!...

Nagy kint lát valamivel: türelmetlenkedik vmiért. De nagy kint látsz vele!: de erősen várod, ne türelmetlenkedjél!

Rossz páva: gyermekeknek mondják gyöngébb szitkokban, a. m. rossz csont, gonosz csont!

Szemre-főre tekint: megválogatja az embert, részrehajló. Lám a kapitányságnál is az úri embert leültetik, a szegény embertől meg azt is alig kérdezik, hogy mit akar; hja, szemre-főre tekintenek ám ott is; az úr még a pokolban is úr.

Szőre-lábán elvész vmi: hirtelen, nyomtalanul eltűnik vmely tárgy; se' híre, se' hamva; lába nőtt. SZABÓ ISTVÁN.

M e s e.

A láthatatlan lélek.

Egyszer volt, hol nem volt, volt a többek között — halák-é — egy király. Volt ennek a királynak egy ügyibe való szép szál fia. Hát ez a fiú észre veszi egyszer, hogy ahányszor csak ő megy az anyjához mindétig nevet, ha pedig az éd's apja ura, örökkéig könyvez. Kérdi az anyjától:

Honnan van az lelkem éd's anyámasszony, hogy kied egy darabtól fogvást, ha engem lát mindétig nevet, ha apám uramat, örökkéig csak sír? — Onnan van az kedves gyermekem — mondja a királyné — mert én immár nem sokáig élek s a halálom után a te apád urad az ördögös szülét veszi feleségül: hogy miért kell olyan személynek foglalni el a helyemet, hát azért könyvedzek, ha éd's apádat látom. Az ördögös szülének van egy puccos lánya, s kényszergetnek téged, hogy azt vegyed feleségül, hanem te azt nem teszed meg: azért nevetek, én valahányszor tégedet látlak.

Na jó! a királyné maga jóslata csakugyanvalóst úgy bételik, hogy kijelentése után nem sok idő rátelve meghal.

Henem elig is hogy elföldelték a szegény királynét úgy ahogy, még egy pár hét sem járt le utánna, már a házhoz került az ördögös szüle a maga heje-huja leányával.

Na! csak annyi — ércsék meg — hogy telt mult, minden nappal egy nap; eccer hát azt mondja a király, azt a mostoha is a királyfinak, hogy: házasodjék meg már, vegye feleségül a mostoha testvérét, hogy a vagyon ne kerülne erre-arra idegen kezekre. Azt mondja rá a királyfi: há' immá' hogy tudna ő most megházasodni, mikor olyan nyavajás beteges.

Az apja ura igazat is adott neki, mert a mióta csak a királynét eltemették, addig busult, gyöntölödött a szegény királyfi, hogy csakugyanvalost egészen belé betegesült. Henem vót, ahogy vót bújja gondja eherréig árva fejének, de ez minutumtól fogvást igazán nem lölte uristenes helyét, úgy elfogá a nagy keserűség.

Azt mondja eccer a királyi kocsis:

— Ugyan felséges királyfi minek renyekedik ojjan halálosan mikor az árt a gyenge egészségének!

— De mi közöd ahhoz? kérdi kurtán a királyfi.

— Nekem semmi annál egyéb — elkezdi a kocsis — henem csak annyi, hogy ha a felséges királyfi szavamat hallgatná egy cseppnyég sem bánná meg a dolgát.

Kéredzek el az apja urától országot bélátni, szerencsét próbálni, de senki mással elne menjen, ha kell a szerencse, henem csak velem.

A királyfi elgondolja, hogy biz annak a fele sem tréfa, amit ez a kocsis ehejt tanácsola, hát kapta magát s egy szen'percre az apja szobájába vala audienciát, szabadságot kérni az utazásra. Mert a királynak is tetszett az a gondolat, hát hamarosan el is ereszté.

S ha el, mondotta is a kocsisnak hejből az urfi, hogy csak készüljön izibe mert másnap indulnak.

Ha igen hát készült is a kétrét. Egyik szegeletből a kerékszeret, a más likból szekér ajat, innen ezt, onnan azt, hogy az egész kocsi-szekér nem vót egyéb hint-hánt, vetett abajdak tik-táknál.

Másnapra viradva befog a pajtából két görhös vasderest, amelyik csak úgy volt oda lökve a királyi pajta egy szegeletjébe né, izékre s aval nagy izibe köd előttem köd utánam utnak indulának. Henem hijába akartak akár mījjen loppal is utra kelni, mégis észre vette a király s eleget hogy: Hó, né, megálljatok, hiszen az nem is kirájjí fogat, csak ójan né . . . nem volt kinek beszélni, mert úgy elmentek azok, mintha csak a föld nyelte volna el. Amint elhagyták a várost, megállítja a kocsis a lovakat hogy:

— Na én tovább innen egy lépetet se megyek amig fel nem fogadja az urfi, hogy nekem parancsolni nem fog, de eccer se'.

Mit vót mit nem tenni, fel kellett fogadni de még fel is eskünni a királyi kardjára.

Avval akkor tovább indulának, s úgy elvederedtek abból a hejből, szép pipaszó mellett, hogy csak az isten lehetett a tudója hallák-é. Értek egy roppantott nagy síjáságra (síkság).

A síjáság közepe táján eccer csak köd előttem köd utánam, megnyilallik a föld, s ök, valami isten csudájára: voltak, nincsenek föld alá merültek. Henem alig térhete magához a királyfi ez eseményre, már is egy eleven országot látott maga előtt. Csak annyi, hogy itt se tehetének annál többet se, — mentek, mendegéltek továbbat is egy felé az uton.

Estére kelve a két vasderes egy gyönyörűséges kristály verebetes, gyémánt palota előtt magától megállott, magától ki is kifogódott. A királyfi is a kocssissal leszállott a kocsi-szekérről, s felballagdagalt a palotára. Hát ott egy aranyfoglalatú szürke márványasztalon két teríték készen várja őket. Mert erőst éhesek voltak egyet se kérdezték szabad-e nem-e, hanem izibe jóllakának a fájin főztekből.

Azt mondja a kocsis a vacsora után:

— No felséges király urfi, ez a két ágy is a miénk. Felségedé az a királyi ágy, az enyém ez a pógári ágy. Mert erőst ki volt agyulva a királyfi a sok utazástól, le is feküdt tüstént s ha le elis aludott hejből. A kocsis azomba' félkönyökre könyökölve pipáldogált ott. Egyszer nyílik az ajtó s egy láthatatlan lélek béköszön hogy: szerencsés jóestét.

Adjon isten — mondja a kocsis.

Be szépen alszik az a kirájjí — mondja a lélek — henem ha a közelebbi városba' magától muzsikáló szépen szóló muzsikát meg

nem veszi, nem lessz szerencséje ezen a világon, akár milyen istenben bizó is; aki aluszik az nem hallja, de aki nem alszik az hajja meg, s a val: ahogy jött, úgy látatlanba el is tűnt.

Reggelre kerülve lódul a kocsis a lovait megnézni, hát azok már kikefélve, felzabozva, megítatva készen várják az indulást. Jolvan! utnak indulának abból a hejből s addig mendegéltek, míg egyszer hát hogy s hogy nem leve, a szép napvilágon vannak, egy világ-nagy város előtt. De láttak is ott olyan magától szóló szép muzsikát s hallották annak annyi szép nótázását, hogy a királyfi akármilyen drága áron is tüstént megvevé a gazdájától úgy megszerette. Csak amikor megvették látják, hogy abban még kész vetett ágy is van.

A szépen szóló szép muzsikát szekérre tevék, s a val abból a hejből úgy elvederedtek, hogy éppen egy királyi város előtt állapodának meg.

Akkor a kocsis a királyfit fektette a muzsikába, s a muzsikát szebbnél szebb nótákkal muzsikáltatni kezdte. Hiszen ha igen gyűlt is a nép a sok szép nótázásra, úgy mintha csak ostorral hajtották volna. A király leánya is meghallja, hát ő is elment megnézni, hogy mi csudabogár az. S úgy megtetszik a muzsika, hogy hejből megveszi a kocsistól s a palatára szállíttatta. Huzatta a szebbnél szebb nótákat, a fejével biccengette, a lábával tappogtatta rá a taktust s addig hallgattagalta a gyönyörűséges nótázásokat, hogy a bársony kanapéján elaluvék belé.

Alighogy bekoppant a szeme a király leánynak, a királyfi tüstént kipattant a muzsikából s elkezdette uristenesen bámulni a szép király leányt. S addig, addig gyönyörködte, míg mit gondolt mit nem, jó nagyokat csuppantott a két orcájára. Haj teremtöm, megtartom — hallák-e — hogy pattant fel erre a leány, hogy ki isten teremtese lehet most itt, hogy jöhetett ide zárt ajtókon istrázsákon keresztül?!

A királyfi el is mondott mindent, de meg azt se hallgatta el, hogy ő királyfiú, sokat jött-ment, de ilyen szép leányt még egyet se látott napja csillagjában, s tudja meg az isten, de még a leány is, hogy neki felesége kell legyen, mert nálla nélkül neki többet mán túl nem élet az élet, úgy megszerette. Jolvan! hát csak annyi — ércsenek a szóból — hogy ahajt a leány is elbeszélé, hogy neki a szerencseny király fia a vőlegénye, hónap lenne a nana (menyegző) de ő se szereti egy csepnyég se a vőlegényét, hát isten neki legyenek egymásé, ha megszökhethnének ennyi istrázsán keresztül.

Na iszen meg is szökteté a, hogy, hogy nem esék olyan ügyességgel a királyi leányt, hogy azt senki teremtetett lélek az élő palotán észre nem vette. A kocsis a két vasderessel várta a város végénél, ahajt szekérre ülének s abból a hejből egy nyuguba éppen abba a föld alatti országba s ott is ahhoz a föld alatti palotához vederedének ahol az elébb is megháltak volt.

Két királyi s egy pógári teríték, két királyi s egy pógári ágy már készen várta őket.

Elighogy megvacsorálhatának úgy ahogy, tüstént feküdt le a

a királyfi, de még a királyi leány is, s elig is hogy letették a fejüket már is bekoppána a szemök.

A kocsis úgy félkönyökre könyökölve pipáldogált az ágyán egyedes egy lelkire.

Egyszer nyílik az ajtó, lépik bé a láthatatlan lélek s elkezdeli hogy:

— Istenem be szép egy pár lélek nyugszik abban a két ágyban, be egymásnak teremtette az uristen őket. De hogy legyenek ők egymásé, amikor elig érkeznek haza a királyfi mostohája a királyfit fakó tátosra ülteti, hogy lóháton jelenjék meg az apja uránál; henem ez a tátos úgy vágja a fődhöz hogy nyomba ott lejjé a szörnyű halálát; ki ezt hajja s el is mondja térdig kőbálványé válik; ha ez nem sikerül, a gonosz mostoha pohár borral kínálja a szegény királyfit, de ez a bor ölé méreggel lessz edzve, s hogyha iszik abból szörnyű halált iszik: ki ezt hallja s tovább mondja övig kőbálványé válik. Ha ez sem sikerül éccakára külön palatára teszi a szép fiatal párt, henem azon éjen sárkánykigyóvá lessz s a falon keresztül békodva magát agyonmarja őket, — aki hallja s tovább aggya egésze kőbálványé válik. Az alvó nem hall, az élő ércsen — s aval a láthatatlan lélek kívánt: jócakát, s e megvót. Reggelre ébredve kocsi ülték s aharrol egy nyuguba éppen haza vederedtek.

Haj lelkem teremtette — hallák-e — milyen rendezkedést vitt végbe az ördögös szüle királynéja, hogy így s hogy úgy fogadják a párokat királyi módon.

Elig is ért a királyfihoz, már hizelkedni kezdett uristenesen, hogy így fiam, de úgy fiam, lóháton menj apád elé, me't úgy illendőség s helyből vezették is elé a fakó tátost. Igen csakhogy a kocsis is elé ugrék s egy szenpercre lecsillanté a kardjával a fakó fejét. Na hiszen lett is erre elnehadd az ördögös szülétől, hogy így, meg úgy kell tenni az ilyen kocsisnak.

Henem a királyfi egy fél szó nem sok, annyit se szólott, s azt is lassan tette.

Az ördögös banya abból a helyből egy miccentésre haza lódula s hozta a pohár bort a királyfi számára. Ha igen csak annyi is leve, mert a kocsis ujból elé ugrék, s egy peccintés alatt kicsapá a poharat a királyné kezéből.

A királyné újból csak nyelvelt, henem a királyfi megint csak a vállát vonogatta rá.

Haj, hogy örvendett a király, hogy a királyfi épkezláb jöhetett haza, mert hiába, mégis csak a volt az egyetlen fia.

Mindjárt helyből papot hoztak, a királyfi a leánnyal egy pár lettek, asztalt nyuztak, ittak, ettek, s még a vén király se szégyelte egyet se, vén létére is eljádni a csürdöngölőt a nagy örömeiben.

Éjjelre az ördögös szüle a párokat nagy hizelkedéssel kalauzolta a szürke márványterembe hálni. De éjféltre kerülve, sárkánykigyó képibe fúrní kezdette keresztül a falat, hogy a fiatal párokat elpusztíthassa osztán. Henem a kocsis se vette tréfára a dolgot, ő

már tudta eztet, hát előre a szobába lopózkodott volt s kivont kardal várta, hogy miből is lessz csak a mirigy halál.

Alig dugta bé fejét az ármányos királyné, már a kocsis is odasujtott a kardjával. Henem akkármiyen ügyesen tette is ezt a kocsis, vissza tudá rántani olyan ügyesen a fejét az ördögös szüle királynéja, hogy a kocsis csak az orra hegyéből s az alsó ajakából csillenthete le annyit, amennyit; no ezt osztán zsebre is raká.

Henem csapott lármát a boszorkány királynéja akkorát, hogy: tolvajok, rablók törtek az új párra, hogy az egész élő királyi vendégség egy szenpercre mind oda csődült. Bényitják az ajtót, s hát — ércsenek a szóból — igazába ott kapák a kocsist kivont kardal a fiataloknál. S ha ott biza el is vivék a szegény hűséges cselédet s minden kihallgatatlanul tüstént akasztóhalálra ítélték, s elig is hogy derüle, annyira, a mennyire a hajnal, már vitték a kivégző helyre.

Megszóllal a kocsis, hogy ő készen az akasztóhalálra, de halála előtt engedjék, hogy elmondjon valamit. Jolvagyon, teljesítik mind utolsó kérését, hát elbeszéli, hol s mit mondott neki egy látatlan csuda lélek. Hogy menté meg a királyfit a szörnyű haláltól három vessen (versen) is; hogy fűrt likat az ördögös szüle a szürke márvány bába, hogy a fiatal párt halálra eméssze, s hogy vágthatá csak az orát s az ajakát le, ha nem hiszik, itt a darab, mérjék a helyére, de osztán még a likat is nézzék meg a falon; s elbeszélé azt is, hogy aki ezeket hírré hozza, kőbálványé válik, s ahogy ezt is kimondá: abb' a helyödös helybe kőbálványé leve.

Henem a szegény öreg királynak se kellett annál több. Amint belátta, hogy neki milyen rossz májú, ördögös jószág felesége van, egyet se renyekedett sokat, hogy mit tegyen vele, henem az erős nagy mérgébe a kocsis helyére akasztatá.

Vót búbanat, keserűség az új párnál, amikor meghallották az esetet. Mert ez az egész dolog ójan izibe történt, hogy csak amikor már minden elmúlt, akkor tudhaták meg azt az egész istoriát.

Meg is látogatták az napságtól fogvást minden áldott napon a szegény cselédet. Na, csak annyi — hallák-e — hogy töt múlt az idő; eccer amint ismét a bálványnál siratózott a királyfi s a királyné, a kicsi járó gyermekök a szoborra esett, három csepp vére a szoborra cseppent, attól a szobor pattogzani kezdett, s hát lássanak csudát: a királyi kocsis abb' a minutumba kilépett a szoborból elevenen, ép-kézláb. Ha ki lett is öröm ójan, hogy a már csak megjárt egy nyuguba.

A királyfi hejből örömbandát elé, vendégséget össze, s csaptak mulaccságot, hogy az egész nagy királyi város zengett a zenétől. A királyi kocsist a királyfi a vendégség előtt úrnak öltöztette, hoppmesternek tette, magához ültette s ez minutumtól fogvást ma is élnek, ha meg nem haltak.

(Székelyföld.)

ŐSZ JÁNOS.

Tájszók.

J á s z s á g i a k.

- aci csak: add ide! addszá ide!
l. hoci!
- ácsánkodik: pöröl, nagy hangon rimánkodik, eseng. Hiába ácsánkodott neki a felesége szép szóval, csúnyával, Máté gazda csak nem akart a jó útra térni. Adj már kalácsot annak a gyermeknek, ne ácsánkodtasd!
- ahuní!!!: coki! csiba, sipirc; de ezeknél még parancsolóbb, ellenállhatatlanabb indulatszó, melylyel ebeket szoktak kergetni (ebből: *ahun ni!*)
- babóztat: ápolgat, gondozgat, babrálgat. Kitörte a szél a kis fát, de hiába babóztattam!
- bocsora: vacsora.
- buddog: tipeg. cammog, járkál.
Most eltalálták a csőszválasztást; nem ül e' be a gunyhóba, mint a másik tette, hanem mindig buddog valahol.
- csarmalódik, csütlik-botlik: fáradozik, bajlódik. Bizony sokat csarmalódtam a libával, míg olyanok lettek, hogy forintötvenivel elkeltek. L. postorog.
- csórel, elcsórel: lop, csen, elcsen. chű!: tyú! az elcsodálkozás indulatszava. Vö. sütty!
- dévánkozik: töpreng, tanakodik.
Azon kezdtünk már devánkozni, hogy talán el se' jöttök. Fogjatok már a dologhoz, ne devánkozzatok sokáig! (A török *diván* szóból.)
- dsukel: kutya, eb.
- durmancos: durcás, makrancos. kötekedő; durmancoskodik: kötekedik, makrancoskodik, durcás-kodik.
- egy teremtésiben: egy szempillantás alatt; tüstént.
- ejtődzik, ritkábban ejtőzködik: ebéd után pihen, szünetet tart, szórakozik.
- elkacsmar: elcsen, elcsal, v. erővel elvesz vkitől vmit.
- elosztják az éjtszakát: rövid az éjtszaka. Le is kék már feküdni, mert elosztják az éjtszakát. Elosztják az időt, elosztják a napot: rövid az idő, rövid a nap.
- elő: előpénz, foglaló. Az előt csak megkésztetve fogadják vissza.
- érték: idő, alkalom, érkezés. Majd meglátogatlak benneteket, ha értékem lesz.
- esettel: esetleg.
- évelődik: pöröl, veszekszik, lár-máz. Nem egyértelmű az évődik szóval, mert ez utóbbi magába fojtott bosszankodást, haragot fejez ki, magában évődik, eszi magát, eszi a méreg; amaz pedig a harag kitörését, pörlekedést, zsörtölődést jelent.
- félyhődzik: fél, előre borzad vmitől. Attúl felyhődzök már én, hogy belebukunk a szándékunkba stb.
- fentet: kószál, kóborol, csavarog, pl. a kutya.
- hasznatlan: hasztalan, hiábavaló.
- huzakodik, v. huzakszik: öltözködik, vagy nyújtózkodik, ásít. De sokáig huzakszol, akárcsak egy menyasszony!
- idős: hasznavehető. Az idén nem volt idős a dinnye, a nagy szárazságban nem fejlődött jól ki. Ez az ember semmire sem idős, mert mindig iszik.
- irmótlan, v. ormótlan: idomtalan, otromba.
- ismerem a tájékot!: ismerem a jellemét az illetőnek.
- javagol: javasol, ajánl.

jutka : bohó, balga. Eredj, te jutka, v. kanál-verte tészta, fölvert
 hogy gondolsz már ilyet! tészta, magyarul: nokedli.
 kajom : civakodó, rendetlen. karicsa : rendetlen, csintalan; kari-
 kaná' verett haluska : kanállal vert, csálkodik : rendetlenkedik.

SZABÓ ISTVÁN.

Átkozódások.

Az íz egyén még. — A rossz törjön ki. — A fráz essen beléd. — A nyehésség ájjon beléd! — A nyehésségös rossz nyá-válýa á fiástyúkidig ráncigájjon. — A nyelvéd csápjá rothágyon ki. — A pondré essén beléd. — A minkú üssön még. — Bolondújj még. — Dögöjj még, mint á kutya. — Égg még. — Fújj még. — Hogy áz én Isteném nézzén rád. — Hogy kerüjj Egërbe a bolondok házába. — Húzzon össző á görös. — Még á föld is vessén ki tégéd, té kutya. — Rothaggy még mint á tök. — Rác fené rágjon kutyává. — Sugo-roggy össző gombolyágba. — Sugoroggy össző, mint á vád körtve. — Szárággy még. — Szákágyyon rád áz ég! — Szárággyon még á nyelvéd gyükeré. — Tekeréggy össző gömbölyegbe.

(Gömör, Otrokoes.)

FORGON PÁL.

IZENETEK.

Többeknek. Tiszteletpéldányt csak állandó gyűjtőinknek és dolgozó-társainknak juttathatunk.

R. I. A Nyrben már sokszor elmagyarázták, hogy nem *névnapom* és *születésnapod*, hanem *nevem-napja* és *születésed-napja* a helyes és magyaros kifejezésimód.

M. M. A német *gönnen* fordítására nincs más kifejezésünk, mint amelyek Simonyi és Balassa szótárában föl vannak sorolva.

Zs. O. és R. I. A népnyelvi gyűjtést mindenkítől szívesen és köszö-nettel fogadjuk.

E. Ámbár mondjuk, hogy melegünk van, mégsem mondjuk: *hidegünk van*, mert erre megszokott rövidebb kifejezésünk van: *fázunk*.

B. Gy. *Szöghaj* a. m. gesztenyeszínű, barna haj, s ilyen értelemben használja Arany is. Némely írók összetévesztik a *szöke hajjal*.

M. P. Azokból a régi levelekből jó volna böngészni, s a magyar-tót nyelv-keverést is érdemes volna megfigyelni. De rövidebben, velősebben tessék írni!

V. Gy. Sajnálom, de a beküldött bevezetés egész anthologia MA-ból, erre lehetetlen helyet szerezni a Nyrben. A többiről pedig csak akkor mond-hatnék véleményt, ha készen látnám. Annyi a közölni való, hogy sokszor igen nehéz a különféle érdekeket összeegyeztetni. De ami a NySzban hiányzik, azt mindig szívesen közöljük!

Beküldött kéziratok. Rechnitz I. Válaszok, helyreigazítások, közmon-dások. — Gyulai F. Tájszók. — Szokolay H. Mikó P. és Zsemley O. Helyre-igazítások — Molnár S. Nyelvtörténeti adatok. — Hársing I. Gúnynevek. — Kovács Gy. Luca-napi stb. versek. — Jegyzék a Domaniczky I. ezredes által 1862-től 1899-ig javaslatba hozott és jelenleg használatban levő katonai műszókról. — Korbai Á. Azok a hosszú szavak. — Jeszenszky J. Tájszók. — Joannovics Gy. Hangsúly.

Több kérdésre a jövő számban felelünk.

MAGYAR NYELVÖR.

Megjelenik minden hónap 15-én
három fvényi terjedelemben.

Szerkeszti
SIMONYI ZSIGMOND

Szerkesztőség és kiadó-hivatal
Budapest, NewYork palota.

A DOGE A MAGYAR NYELVBEN.

Előre elárulom, hogy a velencei doge származékának és képviselőjének tartom a mi dús szavunkat. Erre a gondolatra úgy jutottam, hogy a Nyelvtörténeti Szótár tanúsága szerint a dús szó még a 16. században dúznak hangzott, főnév volt és nagy urat, főurat jelentett, ez a dúzs tehát hangzásban és jelentésben nagyon közeledik a doge-hoz. Gondolatomat további nyomozásom teljesen igazolta, amint — úgy hiszem — az itt következő fejtegetés be fogja bizonyítani.

A honfoglalók pannóniai megtelepedésük után mindjárt 889-ben elmentek első nagy zsákmányszerző hadjáratukra a felsőolaszországi városok ellen s természetesen már akkor hallották hírért a kincses Velencének s a dúsgazdag velencei dúznak vagy dóznak, ahogy akkor nevezték. De erejét is érezték mindjárt, mikor visszajövet támadást intéztek ellene és Péter doge hajóhada kemény csatában visszaverte őket.* Bizonyos, hogy megenlgették ezt a dogét, de ép oly gyakran emlegethették az utódait, mikor Velence mind nagyobb hatalomra és hírre vergődött, mikor Urseolo Ottó doge nőül vette Sz. István királyunk leánytestvérét, s mikor évszázadokon át versenyeztek a velencések a magyar királlyal Dalmácia birtokáért.

A mai velenceiek a doge-t zárt *o*-val ejtik, mely kb. a mi hosszú *ó*-nknek felel meg, de régente talán még valamivel zártabban ejtették ki, hisz a latin *dux*, ill. *duce(m)* folytatása volt. Az *o* után ma *z* hangot ejtenek, de a régi kiejtésben ez *ž* vagyis *zs* volt. A régi velencei írás ezt a hangot *x* betűvel jelölte, s az államfő nevét így írták: *dux* = *duž*, mint p. *plax* = *plaž*, lat. *placet*, tetszik stb. eff. (l. Meyer-Lübke: Gramm. d. rom. Spr. 1:251; a latin *c*-nek hasonló fejleményét találjuk a ladin nyelvjárásokban, p. Engadinban *nuš* nux, *kruš* crux, *vuš* vox, l. uo.

* Marczali: A vezérek kora 140. (Szilágyi: A m. nemzet tört. 1. k.)

369, 122.)* A ž-nek ugyanezt az *x* jegyét látjuk a minket közlő érdeklő velencei Petrarca-féle kún kódexben, melynek kézírata 1303-ban készült (I. Kuün Géza gr. kiadását), továbbá Verancicsnak 1595-ben Velencében nyomtatott ötnyelvű szótárában, hol a magyar szók *zs*-je is így van jelölve: *xak*, zsák. (Ez a sajátos velencei írásmód alkalmasint úgy keletkezett, hogy a latin *dux*, *vox*-féle szókat az ő kiejtésük szerint ž-vel olvasták, s így aztán viszont az ő ž-jüket más esetekben is *x*-el írták.)

Magyar kódexeink a *dūs* szót részint *s*, részint *z* betűvel írják, s pl. magában az Érdy-kódexben is váltakozik a kétféle írásmód (a TelCben is *z*-vel). Ebből azt következtethetjük, hogy *zs*-vel ejtették, mert a *zs* hangot *s*-sel is, *z*-vel is jelölték; pl. a *zsold*, *zsoltár*, *zsúdó* szókat ugyanazon kódexekben így találjuk: *zolgyant*, *solgyokkal*, *solgya*, *zolgyaat*, *zoltaar*, mindezek az Érdy-Cben, I. NySz.; *zidoknac* TelC. 20. stb. Az ÉrdyC. 395b. lapján már a mai *zs* betűvel van írva: d w z f a a (dűzszsá). Heltai Gáspár pedig, aki külön betűt készített a *zs* jelölésére, krónikájában mindig avval írja a *dűzs* szót: dúfoc, Dúfokat 42b, dúf 64 kétszer.** Kétségtelen tehát, hogy Heltai korában a *dūs*-t *dűzs*-nak ejtették, de később, mikor a szó melléknévvé vált, az *s* végű számtalan melléknév (*bús* stb.) hatása alatt változott *dűssá*, s a *dűzs-gazdag*ot is *dūs-gazdagnak* értették, ahogy p. a *tűzs-gyökeres* kiejtés alatt is érezzük a két *s*-képzős melléknév összetételét: *tűs-gyökeres****

Annyi bizonyos, hogy a honfoglalók a *doge* nevét *dűzs*-nak hallották és ejtették. Ezt bizonyítja nemcsak a szónak régi velencei formája, hanem az is, hogy a velünk érintkező szláv népek is úgy ejtették a *doge* szót: a horvát-szerb szótárak szerint a *doge* *dužd*, *dužde*, *dužda*, a lengyelben *doża*, oroszúl *dož(ŭ)*, a *doge* neje a horvátban és szerbben *duždevica*.

Már most — ha a szónak a jelentése történetére térünk — baj, hogy éppen abból a korból, mikor a *dogék* hatalmuk tető-

* Talán ebből a velencei és ladin kiejtésből magyarázhatók a szláv nyelveknek olyan jövevényszavai, melyek a latin *s* német *c*-vel szemben ž hangot mutatnak: ósl. *križŭ* stb. *cruce(m)*, *kaležŭ* *calice(m)*, *dŭžma*, *dežma* *decima*; így a *doge* szláv neve, l. alább.

** A NySzban ez a betű át van írva *zs*-vel (ott 43 helyett 42b olvasandó).

*** Egyébiránt úgy látszik, az újabb velencei *z*-hangú kiejtés is átjött hozzánk; Török-Becsén ugyanis így ejtik: *dűz*, *dűz-gazdag* (Kálmány L. szerint, id. MTsz.), de ezt a *gazdag*-beli *z* is okozhatta.

pontján voltak s mikor a magyaroknak legtöbb dolguk akadt velük, nagyon kevés nyelvmemlékünk van, s ezekben nincsen szó a dogeről, sőt még Heltai krónikájában sem találtam, pedig ott sűrűn esik szó a velencésekről. Mégis sikerült az ÉrdyCben egy helyet találnom, ahol csakugyan a velencei doge szerepel magyarul dúzs néven. Ez a hely sz. László életében a 495b. lapon fordul elő és hangzik ilyenképpen: »Vala keddeeg keesla [Gizella] kyralne azzon Bwrgwndyay Sydmond kyral attyaffyanak leanya kynek Wylhelmus* vala newe kyt neemet czazaar tett veneczeben [Velencében] dwzfaa.« — De van nyelvmemlékeinkben még egy hely, melyből szintén egész bizonyossággal következik, hogy a dogét valaha dúzsnak mondták a magyarok. A nem rég újra közzétett Murmeliuss-féle 1533-i latin-magyar szójegyzékben, a tisztségek nevei közt azt olvassuk: »consul — Dus.« Aki tehát e szótárnak magyar tolmácsa volt, az a consulnak vagyis a köztársaság fejének ezt a nálunk dívott dúzs nevét ismerte, mely különösen és kiválóképpen a velencei köztársaság fejét jelölte.

Idővel a dúzs szót általánosabb értelemben vették és állami ügyeket intéző főurat, szenátort, patriciust, majd még inkább általánosítva nagy urat, oligarchát értettek rajta. Kódexeinkben különösen mint olaszországi, római patriciusok neve fordul elő gyakran, Heltai meg a többi közt Csák Mátét nevezi dúzsnak, Máté dúzsnak. Ezekben a jelentésekben mutatják szavunkat a következő idézetek:

Egeasnak felesége, kih romai dús leania uala (DebrC. 5.). A zent Gergoli papa Romai dusnak nômôs nemzecegeből tamada (uo. 212. »senatoriae stirpis«, így idézi eredetijét a Legenda Aureából Toldy F. A debr. legendás könyv szótárában). Testet a Sephonia Romai dusne fel veuen haioba üle uele (uo. 194). Ez keerelmeesben vele valanak mynd az romay dwsok ees (ÉrdyC. 356). Zenth Elek vala Ewffemianusnak romay dwznak ffya ky az Chazaar wdwaraban elsew vala tyztösseeg zerent . . Vala keddeeg ez feyedelem nagy yrgalmas zyŵ ember (uo. 409). Vala neminemű nag kasdag duznac eg fia (TelC. 84). O romay nagy, few dwsok, kyk minden uralkottok: »o cives, o Romani imperii alta nobilitas« (ÉrsC. 486, KatLeg. 2286). Capitolium: Locus Rome: ...quo senator[es] conueniebant: Dwsoknak gywlekózeteknek hely[ök] (Gyön-gyösi szótártör. 3824). Zelemir . . királynak halála után sok kegyetlen dúfoc támadának a királyné asszonyra . . És László király besiete

* Luczenbacher (Érdy) János, az (ÉrdyC. első ismertetője, megjegyzi, hogy itt Otto Vilhelm burgundiai grófról van szó (Tudománytár 1: 219).

a magyarokkal Dalmatiába és megveré a Dúfokat (Helt: Krón. 42b; a horvát oligarchákról, zsupánokról van szó, l. Marczali: Az Árpádok tört.). A Trenczeni Mathé, egy kazdag dúf (uo. 64). Máthé dúf hadat támaszta (uo.). A szegények... ne társolkodgyanac egybe à nagy duzsokkal és döllyfösseckel: mert nem egybe valóc. Hamar meg változnac à nagy wrac (Heltai 53. meséje, Imre L. kiad. RMKönyvtár). Egy kazdag dus leányát vőtte vala (Valkai A. Genealogia 32). Oh, ti világ-szerető dúsok (Pázm: Préd. 316). A ragadozó dúsok és fősvény gazdagok Istene kincsek, a fel-fuvalkodott döllyfösök böcsülleteknek szolgálnak, mint Istennek (Pázm: Kal. 1897. 1:48). Az arabiai dúsoc ayándéckal jönec (MA: Bibl. 5:33). Ama pompás, gazdag dús, ki öltözik vala bársonyba és bíborba (Enyedi F. J. Mennyei szó 1652. 48). Soknál többje van a dúsoknak stb. (Dug: Péld.)

A *dúzs* fogalmát a középkorban könnyen átvihették a fosztogató úrra, a rabló lovagra; azért beszél Pázmány P. a ragadozó dúsokról, s azért vált közmondássá, amit Kresznerics idéz: A dusok nem soká uralkodnak. Kresznerics magát a *dús* szót a *dúlásból* magyarázza.* — De még természetesebb, hogy a *doge* és *dús* fogalmával — valamint az olaszban, úgy a magyarban is — könnyen társult a pompa és fényűzés, egyáltalán a gazdagság képzete. Az olaszoknál állandó szólások voltak: *stare come un doge*, *parere un doge*,** minálunk pedig a *dús* szó lassanként a *gazdag*-gal rokonértelművé és melléknévvé változott. Már a 16. sz. elején az ÉrdyC. egy helyén jelzőül van alkalmazva: Vala Constantina-polyban egy yeles, dwz palogar (polgár, 447). Ezeket pedig Faludiból idézi Kresznerics: *dús asszony*, *dús menyecske*. A szótárak Calepinus óta így fordítják: *locuples*, *opulentus*, *perdives* C. *dives* MA. *reich*, *wohlhabend*, PPB. *gazdag*, *nagy-vagyonos*, *értelmes*, *birtokos* SzD. Már MA. elvont főnevet képez belőle: »*dússág*: *opulentia*,« SzD. pedig igét: *dúsodik*. — De leggyakrabban használták a 17. század óta a *gazdag* szóval egybekötve (így Pázmánynál, Faludinál stb.); Calepinusnál pedig és MA-nál ez a főnév is megvan: »*amplitudo*: *dúsgazdagság*.« — A mai nyelvérzék és népetimológia a *dúskál* igét is kapcsolatba teszi a *dús* fogalmával (válogat az ételben, bőviben van vminek', vő.

* A *Dú* cikk élén azt mondja: »*Dú*, régi szó: *rapina*, *praeda*; *dú-méh*: tolvaj méh, hallottam egy méhkaskötő kocsi embertől.« »Aztán: »*dús* (*dú-us*): *rapinam habens*; *dús gazdag*: *raptio partis ditatus*« azaz rablással szerzetekből gazdagodott. A *Dús* cikkben pedig: »*Dús kincs*: *thesaurus raptio partis*.«

** Ezekre Schuchardt volt szíves figyelmeztetni.

MTsz.), de ennek, mint rég kimutatták, egészen más az eredete s a *duska-ital* régi szokásával függ össze.*

A mondottakkal, azt hiszem, sikerült bebizonyítanom, hogy a *dús* szó igen becses műveltségtörténeti emlék, s hogy nyelvünkben immár ezer éves multtal dicsekedhetik. SIMONYI ZSIGMOND.

ADALÉKOK A MAGYAR NYELV TÖRÖK ELEMEIHEZ.

A szó.

Régies helyesírással *ozou*, *ozov* (Cod. Dipl.); a NySz. értelmezése szerint, melyet már Mátyás Flóriántól vett át, *vallis*, *planities*. Hat adatot idéz, mind az Árpádház korából való okiratokból, és egyet Anonymusból, melyek közül öt a latin *vallis* egyértékesének tünteti fel a magyar *aszó* szót (... *vallis*, quae vulgo *azov* dicitur ...), egy pedig a *planities* szót fordítja vele.

A MTsz. tanúsága szerint e szó ma sem veszett ki a nép nyelvéből. Ismerik a székelyek, olyan völgyet értenek rajta, »amelyen végig esős időszakban és tavaszi olvadáskor patak foly, de egyébkor száraz. Völgy-nevek: *hosszú-aszó*, *hév-aszó*, *hideg-aszó*, *nagy-aszó* Erdély.«

E szó eredetét már sokan megkísérelték földeríteni. Budenz a MUSz.-ban a finn. *laakso* (tal, niederung), észt *laks* grosser platz, fläche szavakkal veti egybe. A jelentés kétségkívül egyezik, de hangtanilag nem igazolható az egyeztetés. — Szinnyei József (Nyr. 8: 97.) az *aj-* aperire jelentésű gyökér származékának tartja. — Szamota szerint az *aszni* igéből származik ép úgy, mint az *aszú*, *asszú* melléknév (NyK. 25: 132.) Munkácsi mindezen egyeztetéseket elveti. Szerinte *aszó* jelentése nem is *vallis*, hanem *rivus*, *fluvius*. Adatai, melyekre támaszkodik: *Hal-aszó*, *Sík-aszó* a Maros mellékfolyói Erdélyben, *Szeg-aszó* az Olt mellékfolyója, *Aszófő* falú neve a Balatonmelléken (bár ez utóbbi adat inkább a *vallis* jelentés mellett bizonyítana.) Megfelelő szerinte: vog. É.: *sās* | lozv. *šoš* patak | P. *šoš* | K. *šaš* folyóér, *sos* hegyi patak. E magyarázatnak nagy nehézsége, hogy a patak jelentés semmiképen

* Hogy a tolnai *Dúzs* vagy a szebenmegyei *Dus* helységnek van-e köze a *dús* szóhoz, nagyon kétes. — Több szláv nyelvben is van egy *duž*-féle szó, mely nagyot, erőset jelent (cseh *dužnýj*, rut. *dužyj* erős, lengy. *duży* nagy stb.), de ez nem függ össze a mi *dús* szavunkkal.

nem egyeztethető össze az okiratok adataival, melyek a magyar aszót egészen világosan *vallis*-nak értelmezik.

Radloff szótárának újabb adatai nagyon valószínűvé teszik, hogy itt sem eredeti ugor szóval, hanem török kölcsönvétellel van dolgunk. Hangalakilag és jelentésre is egyezik a magyar aszóval a kirgiz *asū* (a hosszú *ū* egy megvolt gutturalis véghangra mutat) bergpass, übergang über einen berg, (I. 542) | tölös. šor. *ažik* bergübergang (I. 608) | teleuti *ažū* die thalhöhlung, ohne fluss. (610.)

Boglya.

Budenz MUSz.-ában így nyilatkozik a *boglya* szóról: »A magyarból még beválik a *bog* (*bogo*) társául *boglya*, *baglya*, *acervus*, *cumulus foeni* MA., melyet a MNy. Szótára is *bog*-hoz számít; *boglya* képzőstül = zürj.P. *bugŭl*, vö. *szugoly*, *szugolya*, *szuglya* és *szug* 315. l.; a valamivel nagyobb *bog*-féle jelentésre nézve vö. finn. *heinä-pukal* acervi foeni minores.«

Nem tekintve, hogy a nagyon is konkrét jelentésű magyar *boglya* nehezen egyeztethető az általában hervorstehendes, buckel, beule' jelentésű zürj.P. *bugŭl*-lal (vö. *sin-b.* augenstern, pupille, tkp. szem-b.) a magyar szó ugarsága már csak azért sem valószínű, mert tudvalevőleg gazdasági műszavaink legnagyobb része a törökségből vagy a szláváságból került hozzánk. Török jövevényszavaink közé tartozik a *boglya* is.

A MTsz. adatai szerint *boglya* alaki változatai: *bag-gya* Fehér m., *bagla* Sopron m., *baglya* Balaton melléke, *bugja* Szatmár m. Mindezen változatok a háromszéki *bugolyék* (*bugojék*) = *boglyácska* bizonyossága szerint eredetibb **bogoly(a)* származékai, amelynek az idézett háromszéki alak *-ék* képzős deminutivuma (vö. *szárnyék*, *mellék*, *környék* stb.)

A **bogoly(a)* megfelelői már most kaz. tatár *bojol* *boglya* (Bál. 161.), *bogol* *CTOPb CbHa* (Ostr. 44.), jakut *bugul* heuschöber (Böhtl. 143.). Mindenesetre ide tartozik a *möng. buchul* id. (Kow. 1160. a.) Az idézett alakok tanúsága szerint *baglya* is egyike a régiebb török-magyar érintkezések korában átvett jövevényszavainknak.

Nem tartom valószínűnek, hogy a madárkontyot, tolltarajt, bóbifát jelentő *bogolya* szavunk (*bogoja*, *bugoja*, *buguja* Székelyf. *bugla* Csallóköz.), valamint a *struppig*, *verwirrt* (hajra vonatkozólag) értelmű *boglyas*, *baglyas* valami kapcsolatban volna a széna-*boglyá*-val. Mind a két szót inkább a *bog*, *buga* családjához kap-

csolnám (alakra nézve vö. a Budenz idézte *szug, szugoly, szugolya* alakokat.) Az alapszóval *bugá*-val alakra és jelentésre egyezik *votj. bigi* helyecsomó, (lud v. réce fartáján); *össz. joni-bigi* bogács-fej; *distel-kopf*, vö. magy. *buga* némely növények bogos feje, magtokja, virága (mákfej, napraforgó tányéra, mák ki nem nyílt bimbója | *zürj. sin-bugil* augenstern, pupille = magy. *szem-buga*. Érdekes jelentésbeli találkozás *votj. babilüs, bigilüs, bagilüs*, göndör, fodor, bodor (haj, *Votj. Sz. 605. 610. 617.*): vö. *boglyas*, struppig.

Gyalú, gyalolni.

Már Vámbéry felvette a címbeli szavakat magyar és török-tatár szóegyeztetései közé. (NyK. 8:146). Szerinte a magyar *gyalú, gyalolni* megfelelője a csag. oszm. *jul-mak* kitépni, szaggatni. Az egyes szakálszörök és fűszálak kitépéséről mondatik. Hogy *gyalolni* és *julmak* jelentéseit. — tekintve, hogy átvételről van szó, — csak a legnagyobb erőszakkal lehetne összehozni, azt nem szükség bizonyítani, aminthogy Budenz sem vette fel jelentésében a helyeselhető egyeztetések közé. De másrészt a *gy*-és szókezdet török eredet mellett bizonyít.

Azt hiszem, ha teljes eredményt nem tudok is felmutatni, néhány vogul adat segítségével mégis sikerült a helyes nyomra akadnom.

Ime a vogul adatok: vog. É.: *jor* gyalú 3:291. *jor-poul-tép-jiw* gyalúfogófa 3:172. | vog. AL. *jára* gyalú | vog. T. (*ül*) *jaratē* lekapar, abkratzen 159. Ezen alakok megfelelőit nem leljük fel egy rokon nyelvben sem. Első bizonyosság, hogy átvétellel van dolgunk. E feltevés mellett szól a tavdai *jara-tē* is, mely a többi törökből került igéket jellemző *-tē* járulékképzőt tünteti fel tat. *alda-* ∞ T. *altatē* csalogat, tit. *imlä-* gyógyítani ∞ T. *jimlätē* stb.) Itt is feltehetjük, hogy a török ige (főnév?), melyből az idézett vogul alakok származnak, **jara-mak* (bár ilyen hangalakú török igét *gyalulni* jelentéssel nem sikerült kimutatnom).*

Milyen kapcsolatban van már most a **jara*-val a mi *gyalul* ígénk. Ismét a MTsz. adatai adnak felvilágosítást; e szerint *gyalul*. Gömörben így hangzik *gyárol*. A tör. **jara-* a magyarban *gyarol* alakot vett fel, ebből *gyaroló* = *gyalú*. A fejlődés menetét a MTsz. példáival is igazolhatjuk. *Gyarol* (Gömör) > **gyarla(ni)* >

* De vö. a török (csag., alt., uig., oszm., kaz.) *jar-mak* hasítani igét.

A szerk.

mf. | *gyallani* (Palócság MTsz. 745.) *gyallás*, *gyállás* Mátravidéke. **Gyarol* > **gyarló* > *gyalló* (Heves) > *gyalla* (Gömör), *gyalú* (vö. *vésű. fűru, seprű* stb.) *Gyalú*-ból egyszerű denominális képzéssel keletkezett *gyalulni*, mely a szorosabb alaki egyezés mellett könnyen kiszoríthatta az eredeti *gyarolni* alakot. GOMBOCZ ZOLTÁN.

HALÁSZATI MŰSZÓK.*

I.

A magyarságot a közbeeső szláv és német nyelvterületen keresztül kezdettől fogva majd gyengébb, majd erősebb szálak fűzték a velencésekhez és a ladinokhoz; tőlük tanultak a magyarok olvasni és írni, amint Volf Gy. tüzetesen kifejtette; tőlük vették át a latint irodalmi nyelvvül, hogy azután önállóan tovább fejlesszék, amiről Bartal A. *Dictionariuma* fog tanuskodni, és végre nyelvükből tekintélyes számú szó került át a magyar nyelvbe, amelyeknek összeállításával és magyarázásával különösen Kőrösi S. foglalkozott. E jövevényszavakhoz számítom én a *turbokolás* műszavát, amely vizsgálódásaim megkezdésére indított s amely jóformán középpontjuk is marad.** A magyar nyelvnek többi egyjelentésű kifejezései szintén általánosabb értelemben érdekesek s részben ismét más népekhez utalnak.

Az a körülmény, hogy a magyarok mindig csak belföldi halászatot űztek, a vizek nagy változatossága mellett, kezdve a kis hegyi pataktól egészen a »magyar tengerig«, nem annyira a magyar halászati műnyelvnek gazdagságát, mint inkább egy részének nemzetközi eredetét teszi feltűnővé; mert a halászás műkifejezései tengerek mentén vagy tengereken át szoktak elterjedni. Ugy veszem észre, hogy a magyarban a turbokolást és buttyogatást jelentő kifejezések csak öt etimológiai csoportra oszlanak; élükre a már említett román-magyar szót teszem.

* A szerző szíves engedelmével fordítottuk itt le magyarra a buttyogás v. turbokolás magyar műszavaira vonatkozó tanulságos fejtegetéseit, melyeket a román nyelvek megfelelő kifejezéseinek magyarázata kapcsán közöl imént megjelent könyvében: *Romanische Etymologien* II. (Sitzungsberichte der kais. Akademie d. W. Philos.-hist. Cl. Band CXLI. III. 1899. 141.—158. és 213.—215.) — A szerző a legteljesebb mértékben fölhasználta a magyar nyelvű segédeszközöket, s ezek között különösen Herman Ottótól *A magyar halászat könyvét*, melyet az egész ide vágó irodalom díszének nevez. — Magunk bátorkodtunk egy-két kiegészítő megjegyzést tenni a fordítás kapcsán. — Megjegyezzük még, hogy itt a román szóalakok előtt álló csillag nem mindig a valóban föltehető latin köznyelvi formát jelöli, hanem sokszor csak rövidség okáért említett közös alakot a különböző román nyelvek formáinak föl-sorolása helyett.

A szerk.

mf. | ** A szerző német értekezésének fő tárgya a fr. *trouver*, olasz *trovare* szónak ebből a halászati műszóból való magyarázata: *turbare* 'a vizet föl-zavarni turbokolni' s így halat 'keresni' és 'találni'. A szerk.

1. *turbokolni* (Ballagi; innen *turbokló*, Trampe, ibid.), *turbokolni* (innen *turbokolófa*, Trampe, *turbokolás*, Pulsen, Herm. O. 311. 317.), *turbékolni* (innen *turbékoló fa* és *rúd* Trampe, B. Szabó D., 1779. Herm. O. 836^a), *turbikolni* (Ball.), *turbikálni* (Ball.) mely a halászásnak e fajára úgy látszik a legelterjedtebb és legrégebb magyar kifejezés. A NySz. 3:810. a 16. és 17. százból a következő példákat hozza fel:

Vonni kezdte a farkas a kosárt és a róka *turbokolni* kezdte a farkával (Heltai, 1566). Evezőfával és *turbokloual* az halászhók az halakat meg rőttenik és az hálóbá haíttiak (Simon, 1608). Bezzeg nem tsekély vízben tapogat ám itt a jámbor, hanem ugyan a part mallyát *turbokolja*, gübüli (Pázmány 1613). A halászhók a halakat az ő eny-helyekről *turboklo* fával a hálóra kergetik (Komáromi 1651). Nem csak a betűt tötték tzelül, hanem az egész vizet *turboklották* (Czeplédi 1663.). Hiszen osztán ha túl az háló jól meg lészen vetve, jobb akkor neki *turboklanunk* (MonTME. 7:290.) — *Turbikálni*-ra egy példa van idézve Faludiból (1787.): Eleintén gyenge hitván szerrel vólt a hajó dolga, tsak a part mellett *turbikáltak*. Egy másik példa Faludiból (2:673): A part mallyát *turbikálja* (1786).*

A Balaton déli partján, hol a halászás e nemét *turbokolás*-nak nevezik, a megfelelő hálót nem *turboklóhálónak* híják (mint *botló-háló: botolni*), hanem *turbukhálónak* (Herm. O. 317.); ugyanez a *turbuk-* van meg a *turbukolom* és *turbukvas* szavakban is. Azokat az ólom vagy vas orsókat vagy lyukas korongocskákat jelelik vele, amelyek a kece vonóháló ívesen lefüggő zsinórját terhelik. (Herm. O. 173, 270, 325; képek: 162. 4:8 kép, 174. 52. kép, 325. 212. kép; vö. az 1896-i kiállítás katalógusát, az ősfoglalkozások füzetét 116.) Hogy e hálók használata közben *turbokolnak-e* vagy nem, nincs megmondva, de nem lehet kételkedni, hogy a két kifejezés arra vonatkozik. Herm. O. 163. *turbukkövekről* is beszél s a 164. lapon egy Szentés mellett talált ősrégi *turbukkö* rajzát adja.

Vannak a magyarban olyan igék, amelyek a fent idézethez alak és jelentés tekintetében közel állanak, t. i. *túrni* (disznóról, vakondokról, Ball.) és ennek származékai: *túrdogálni*, *túrészni*, *turkálni*, *turkászni* (l. Sim: TMNy. 1:411.). A NySz. is a *turbokol* igét *túr* alá sorozza. De ez ellen felhozhatjuk, hogy az előbbi, úgy látszik, mindig a halász *turbokolását* jelentette** (bár átvitt értelemben is), az utóbbi soha. (még származékai sem). — Még inkább megfontolandó, hogy eddig nem sikerült teljes bizonyossággal kimutatni, hogy a *-b-* tényleg meglevő igeképző vagy igeképző elem. Budenz és utána Simonyi felvesznek egy ilyen képző elemet.

* Faludi az ő jegyzőkönyvében Pázmányból jegyezte ki ezt a helyet egy kissé átalakítva. A szerk.

** A MTSz. sajtó alatt levő füzetében mégis van egy példa arra, hogy *turbikolni* = *turkálni*. [SzD. Kisdud szótárában: **Turbikolni*: *turkálni*. Az életben *turbikolnak* a disznók, ha egyszer jól laknak. — A szerk.] Sch.

nb!

nb.

nb. de a *-bol*, *-böl* és *-bál* képzők létezéséről még a NyK. 17:61. l. Simonyitól idézett alakok sem győznek meg. Egy részükről, azt hiszem ő maga is lemondott, amióta a kombináló szóalkotás jelenségét közelebbről vizsgálta; ahogy *sikobál* szerinte *sikoltoz* + *kiabál* vegyülete, ép úgy el fogja ismerni, hogy *himbál* = *hintál* + *csimbál* vagy *limbál* (vö. *csimba*, *limba*) stb. A TMNy-ban (382. l.) ugyan felhossa Budenz négy adatát és két újat is csatol hozzájuk: hogy a *zurbol* alak hogy magyarázható, mindjárt meglátjuk; *tombol* *b*-jét a német *toben* magyarázza meg, *rombol* igéét pedig a szláv *řabác*, *rubitj* stb., *nyirbál* valószínűleg a **nyirkál* alak fölcserélése a rimánkodást jelentő *nyirbál* szóval; a *lódúl*, *lóg*, *lógat* mellett meglévő *lóbál* a *lobog*, *lebeg* alakokra támaszkodhatik; *lesbelni* alak úgy látszik nem egészen hiteles, mert a MTSz.-ba nincsen felvéve.*

Arra, hogy ez a *-b* a *-kol* képzővel alkotna egy képzőbokrót, Simonyinak (NyK. 17:61) csak egyetlen egy példája van: a *turbikol* ige. A *-b*-nek tehát itt a tőhöz kell tartoznia. A magyar nyelvben magában nincsen ilyen tő, mely szóba jöhetne; az idegen nyelvek közül is csak a latin vagy román *turbare* szóra vagy valamely származékára gondolhatunk.

A latin nyelvet, mint Magyarország irodalmi s különösen jogi nyelvét eleve ki kell zárunk; ez a nyelv *turbare* vagy *turbidare* igét 'turbokol' jelentéssel nem ismer; ilyen jelentés még a magyar *túrni* stb. igékkel való keveredésből sem keletkezhetett.**

A román szóalakok közül a következők vehetők figyelembe: **turbare*, **turbidare*, **turbulare*; ez utóbbi előfordul 'turbokol' jelentéssel is s ugyanilyen értelemben mondják Isztriában *inturbia*, *intorbá* (*intorgola*) *l'aqua*; azonkívül még **turbicare* és **turbiculare*. E két utóbbi úgy viszonylik egymáshoz, mint *fodicare* és **fodiculare* (*fodere*-ből), **rasicare* és **rasiculare* (**rasure*), *morsicare* és **morsiculare* (*morsus*); de nem minden *-iculare* végzetű ige feltételez *-icare* végzetűt; származhatik közvetlenül az alapigéből is, vagy valamely *-ulare* végű ige hatása alatt. **Turbulare* mellett olyanformán fejlődhetett **turbiculare* mint a **Turbula* olasz folyónév mellett a **Turbicula* alak (l. d'Ovidio Arch. glott. ital. 13:385, Pieri uo. pótló folyam 5:136). Ez a **turbiculare* van meg a langued. *tourbilha*-ban (vö. *tourbilh* = **turbiculo*; a többi román nyelvjárásokban **turbiculone*. A különböző *-icare* végzetű 'turbikál' jelentésű igéket tekintve, mint pl. **bullicare* (*bullare* mellett), **furicare* (*furari* mellett) legkevésbé se

* A MTSz. a *lebzel* címszó alatt idézi, még pedig sok vidékről (*lebzel* alaki változata?) A szerk.

** Igaz, hogy a latinos magyarságban járatos a *turbálni* alak, ugyanazon jelentéssel, mint a latin *turbare* (pl. birtokában *turbálta* e h. *háborgatta*) s ma, úgy látszik, abban a jelentésben használják, mint a németben *turbieren*-t. De ez a szó nem is igen régi, nem nagyon elterjedt s nem is igazán népies szó; hiányzik Ballaginál s a NySz.-ban; a MTSz. is csak *turbálódik* alakot jegyez fel (ungehalten sein; Szinnyei J. felvilágosítása szerint a *turbál* alak Komárom, Vas és Győr megyékben járatos).

volna feltűnő, ha **turbicare* is előfordulna hasonló jelentéssel. Én azt hiszem, hogy tényleg **turbicare* származéka a bellunoi *turigar*, *torigar* 'herumstören, bes. im Wasser' (= *furigar*, *frugare* [*furigol*, *frugolino*]); vö. még *turigót* 'getrübte Flüssigkeiten', mely ismét nem más, mint a régi velencei *turgar* 'trüb werden' (időjárásról: »no vedè ch'el tempo turga?« vö. a latin *turbare* tárgyatlan használatát). Ascoli szerint (Arch. glott. ital. I. 415. 500. 516) a vel. *turgar*, a bellunoi *torgola*, *intorbidita*, a friauli *turgul*, *torgul*, isztr. (pir.) *torgolo* (vö. rov. *turgulo-mürgulo*) alakok *g*-je másodlagos *v*-ből származott. Bár a friauli és más nyelv-járásokban is egyes esetekben a *v > gu > g* hangváltozást kétségbe vonni nem lehet, *rg < rb* vagy *g < b* változásra *a* előtt egyéb példát idézni nem tudnék; nem lehet ilyennek tekintenünk a friauli *tardigà mutigà* alakokat, mert itt képzőcsere történt. Az én véleményem szerint *turgul* **turbul*-ből *turgar* hatása alatt keletkezett, mely utóbbiban ismét *turbar* és **turbegar* vegyülékét látom; az északkeleti nyelvterületen *turbicare* alak (amilyen az emiliei **burd'care*) nem tehető fel. A bellunoi *turigar*, ha korábbi *turgar*-ból keletkezett, *i*-jét az egyjelentésű *furigar* analogiás hatásának köszönne. Az sem lehetetlen, hogy **turicare* régi alak, e. h. **turbicare*, s hogy úgy viszonylanak egymáshoz, mint **buricare*: **burbicare*, erre mutat a piem. *toirè* (*tujrè*) 'durcheinandermischen', '(nach etwas) herumstöbern', mely ép úgy felel meg egy **turiare* (< **turicare*) alaknak, mint a **buricare > *buriare* alaknak a hasonló jelentésű délfr. *bouira*. Különbözn az hiszem, hogy a *toirè* stb. szavak megfelelője megvan a délfr.-ban is, a Honnorat és Azaïs feljegyezte prov. *se touira* 'se tourner, se retourner', átvitt ért. 's'ingénieur' jelentésű szót idetartozónak gondolom; Mistral, nyilván tévesen *touira*-t a *doula*, *douira*, lim. *douira* 'pfuschen, sudeln' = lat. *dolare* mellé sorozza. Erdemes megemlíteni, hogy az a szólásmód, amelyet Honnorat és Mistral idéznek: *sabe pas ce que se touiro* 'nem tudja, mit tesz' piemonti nyelven úgy hangzik: *nen sa lo ch'a s'touira*, a jelentésfejlődésre vö. engad. *truscher* 'rühren, mischen', *che truschast?* 'was treibst du?'

Ha már most a románságtól a magyar nyelv felé fordulunk: az a feltevés, hogy a *túrni* igét vagy valamely származékát alak vagy jelentés tekintetében *turbare* vagy valamely származéka közvetlenül befolyásolta volna, vagyis hogy *turb-* került volna *túr(d-, k-)* helyére, nagyon valószínűtlen. A román szónak a maga egészében kellett a magyarba kerülnie s végzetének az általános szabályok szerint megmagyarosodnia. De csak egy román és egy magyar alak közt van meg ez a szabályos megfelelés: **turbicare > turbikálni*; s mivel a nyelvérzék ezt az *-ikál* végzetet az eredeti magyar *-ikál* képzővel (vö. *futikál* stb.) azonosnak vette, *-ékol*, *-okol*, *-ókol* képzővel cserélte fel, vö. *toporzikál* és *toporzcokol*, *szunyókálni* és *szunyákolni* [és *tudakol* h. *tudokál* Arany J.]. **Turbicare* a magyarban nehezen lett volna

ezze: *turbikolni*, bár közvetítő alakok feltételezésével el lehet képzelni a dolgot.* Elég az hozzá: a magyar nyelv is (az összetételek *turbok*-járól sem szabad megfeledkeznünk) tanúságot tesz arról, hogy a román **turbicare* alak csakugyan létezett valamikor.

E magyarázatom a *turbokolni* eredetéről már sajtó alatt volt, midőn újabban tudomásomra jutott tények látszólag meg-ingatták. Lelkiismeretbe vágó kérdés, hogy számba vegyem őket. A *turbokol* szónak itt adott magyarázata ellen csak egy dolog látszott szólani, hogy halászati műszó került volna a románságból a magyar nyelvbe. Munkácsi B. dolgozatában (A magyar népies halászat műnyelve = Népr. füz. I. 1893.) nem igen akadtam hasonló példára. De magyarázataival nem mindenütt értek egyet.**

A *turbuk-hálónál* nem is gondolt a latin *turbare* igére, hanem csak annyit mond, hogy »pontos mása a szerb *trbuk*, *trbok*, art fischgarn' (Pop.)» De legelőször is arról kellett volna számot adnia, hogy hogyan képzel a *turbuk*- és *turbokolni* viszonyát; minden valószínűség szerint a hálót nevezték el a *turbokolásról* és nem megfordítva, tehát *turbuk-háló* *turboklóláló* helyett van, ép úgy mint ahogy Munkácsi Votják szótárában (627. l.) — azt hiszem önhatalmulag — kétszer is *turbokfát* írt *turboklófa* helyett.

* Az olasz *cercare* és oláh *cerca* igéknek a magyarban szabályosan **cserkálni* felelt meg ép úgy, mint a középlat. *circare*: *cirkálni*, *patrouillieren*, *revieren*, *requirieren*; a *cserkál* mint ige ma már nincs meg; (vö. a következő jegyzetet) de megvan magashangú párja *cserkélni*, *cserkélődni* (a MTSz.-ban *cserkelni*, *cserkelődni*) 'beschleichen, nachspüren' és képzőcserével *cserkészni* (*cserkézni*), *cserkődni* 'suchen, spüren, buschieren, aufstöbern' (Körösi ez igét tévesen az olasz *cercchia*-tól származtatja); vö. *cirkáló* (a Balaton mellett) Feldhüter, *cserkész* (Veszprém) Waldhüter. — Úgy látszik, ugyanígy állunk a **fűrészni* szóval is, melynek nagyjában ugyanaz a jelentése van (innen a tájdivatos *csűrkészni* alakkeveredés útján). A román **furicare* alakra gondolok, melyből először **fűrkelni*, **fűrkelni* keletkezett volna (belőle keletkezett talán a *kurkálni*, *kurkászni* falak *k-* kezdetű hasonló jelentésű igék — mint pl. *kotorászni* — hatása alatt; persze ezzel a feltevéssel *kurkálni* a *turkálni* igéből is magyarázható), mely utóbbi alakilag a *fűrni* igéből származó *fűrkelni*-vel esett volna össze. Ebből magas hangon [talán a rokonj. *fütész*, *fityész*, *fityerész*, *fütet* hatása alatt] **fűrkelni*, **fűrészni* (a székelységben *fűrészelni* is) lett.

** Ha pl. nem tudjuk is egészen biztosan megállapítani, hogy a *káncsa*, 'Hackenstock' milyen úton került a magyarba, annyi kétségtelen, hogy a *kiindulópont* az olasz *gancio*. — Nagyon különös, hogy M. a *cserkáló-hálót* (Mármarosban »ághegyhaló» rúd nélkül; zavaros vízben a vizet meglábolva evvel fogják az apró halat) az arab-török *šerek*-kel veti egybe; a magyar alak szerinte szláv igei képzésre vall (37). A *cserkáló* nyilván »kereső-háló», hogy pedig a *cserkál* ige a románságból jött, a fentebb tárgyalt *cirkál* és *cserkész* alakok kétségtelenné teszik; a szó Mármarosban járatos s így legvalószínűbb, hogy oláh eredetű. (Utólag értesülök, hogy ennek a hálónak épen a mármarosi oláhoknál is *cercală* a neve, tehát a magyar szó úgy látszik ennek az átalakítása; *cercală* a *cerca*-ból Alexios szerint olyan képzés, mint *imălă* *ima*-ból). — Munkácsi Hermann O. feltevését, hogy a *regyina* (*vezsina*) »tükrőháló» a lat. *rete*, *retina*-ból származik, elveti nem csak hangtani nehézségek miatt, hanem azért is, »mivel egyébként latin hatást nem tapasztalunk a magyar népies halászat műnyelvére». Mindenekelőtt meg kell jegyeznünk, hogy a latin nyelvben nincs is

Popović, kitől a szerb alakot idézi, nem jeleli meg a háló nemét közelebből, Karadžić is csak annyit mond, hogy Vukovár vidékén használják. Mivel Vukovár nincs messze a magyar határtól, azt gyaníthatjuk, hogy a horvátok a szót a magyaroktól kapták. Budmanihoz fordultam s ő szíves volt fölvilágosítással szolgálni. A *Pabirci za hrvatsku ihtiologiju* (különnyomat a *Glasnik hrvatskoga naravoslovnoga društva* 8. k-ből Zágr. 1892.) 29. lapján a következő adat található: »*trbok* (Strutzner)«. A német szót egyikünk sem ismeri; a trevisói *strussolar* s az Adda-melléki *struz* alakra emlékeztet, melyek turbokolást s egy hálófajtát jelentenek. A *Леронне Марше Опичке* 188. k. 128. lapja szerint a *mpbok* valami vetőháló-féle, amellyel bozótos partok mentén halásznak: az egyik a hálót kezeli, két társa meg a bunkós végű *trbok*-fát fogja kézbe. E közlések zimonyi halászoktól valók, de Vukovarra is érvényesek. A magyar *turbukháló*, háromfalú állító-háló, alakra egészen elüt a szerb *mpbok*-tól (már csak ezért sem lehetne a táskát, iszákot jelentő magyar *turba* v. szerb *mopša* szóból származtatni; csak a velük járó turboklás közös mind a kettőben, tehát már magának a *t(u)rb* szótőnek ilyen jelentésűnek kellett lenni. Főntebbi föltevésém mellett bizonyít már most az a körülmény, hogy a magyar kifejezésnek még most is megvan ez az értelme s hogy itt általában bizonyos intenzív és extenzív fejlődést mutat, míg evvel szemben a szerb nyelvben a szó magában áll, csak bizonyos szűk körben járatos, s a Balkán félsziget többi nyelveiben sem lehet vele rokon szó nyomára akadni. Új oldaláról világította meg előttem a dolgot Jankó János. Néki köszönöm, hogy megismerkedtem fontos orosz halászati művekkel, különösen pedig azon részletekkel, amelyek a turbokolást tárgyalják, úgyszintén rendelkezésemre bocsátotta a magyar halászat eredetéről szóló (magyar és német nyelven) legközelebb megjelenendő munkáját, melytől számos kérdés tisztázását várjuk. A *Вѣстникъ рыбопромышленности* X. (С.-Пет. 1895.) 389. lapján O. Grimm a Dunavidék halászatáról szóló értekezésében a *мырбукѣ*-ot háromszögletes, ép olyan széles, mint hosszú, rúdra

retina alak (legalább is a régibb latinságban, hogy a magyarországi kései latinságban, nincs-e meg, nem tudom) s hogy itt csak az északi olasz *redina*-ra gondolhatunk. Igaz, hogy az olasz *redina* leginkább kicsi hálót jelent, olyat, amelyet nem is halászásra használnak, de mégis megtaláljuk a halászok műszavai közt is. Monti (Voc. com.) azt mondja: »*redina*, ogni gran rete, come il Linàa, e simili«. Ide veendő a trevisói *redesin*: háromfalu nagy háló (ol. *reticino*, 'kis háló'). Ha nem is pontosan annak a vidéknek a nyelvét, ahonnan a *regyina* adatot idézik, hanem tőle valamivel északabbra, a középső Tisza jobb partját épén a *di > gyi* hangváltozás jellemzi; ott a *redina*-nak *regyindá*vá kellett lenni. (Jankó a *rezsindát* tartja a régibb alaknak, s az orosz *рѣжъ*-szel hozza kapcsolatba, mely öregszemű hálót jelent.) — Latin eredetűnek tartja Hermann O. a Sió mellett járatos emelőháló jelentésű *umbellát* is; az egyeztetés ellen nem lehet ellenvetést tenni; az efajta hálónak csakugyan ernyő alakja van s az északi olasz *ombrella* minden tekintetben távolabb esik. Erről a szóról is, úgy mint sok másról, hallgat Munkácsi.

erősített hálónak írja le, amelynek kanálforma alakja van. Két halász csónakon a vízmosásos part felé közeledik, az egyik a hálót felállítja a parttal szemben s azután turbokfáikkal kikergetik a halakat (különösen a harcsát) odúikból. Nagyjában ugyanígy írja le N. Danilevszkij az Исѣдованія о состояніи рыболовства въ Россіи (С.-Пет. 1871.) 8. kötetében, mely a fekete és azóvi tenger halászatát tárgyalja, a besszarábiai félig kerek zsákforma *тербучекъ*-et. Ezt a *тербучекъ*-ot vagy *тербучекъ*-et Jankó a magy. *bokor-háló* ősenek tekinti, míg a magyar turbukháló szerinte a délorosz *бона. въ ууі уепемешъ*-nek felel meg. A magyarok akkor ismerték meg mind a két hálót, a folyamit, meg a tengerit is, midőn a Fekete tenger északi partjain tartózkodtak, s a tárggyal együtt átvették a *turbuk* nevet is. Csak új hazájukban kezdtek e szóval tavi hálót jelölni, még pedig a Balaton mellett, ahol a folyami hálót nem használhatták, amely aztán épen e miatt ki is veszett.

Eszerint a magyarok csak azért nevezték volna el az egyik hálót a másiktól, mert mind a kettőnél turbokoltak; a névszóból képezték volna azután a *turbokolni* igét. Ámde én csak úgy tudom elképzelni a dolgot, hogyha feltesszük, hogy a magyarok nemcsak a *turbuk* szót hozták magukkal mostani hazájukba, hanem a hozzátartozó igét is; mert csak ez kapcsolja össze a besszarábiai és magyar szavak jelentését egymással. De még ez a feltevés sem magyarázna meg mindent. Arról, hogy a magyarok a honfoglalás előtt a Duna torkolatánál tartózkodtak volna, alig lehet szól; de még ha feltesszük is, hogy tényleg tartózkodtak ott, akkor is kérdés, hogy érintkeztek-e azoknak az őseivel, akik ma a *turbuk*-ot (*terbuček*) használják. S kik használják ma? Az oroszokon és pedig nagyrészt kisoroszokon kívül déli Besszarábiában a Kilia ág bal partján oláhok és bolgárok is laknak; kérdés, vajjon nem épen ezekből telik-e ki a halászzattal foglalkozó lakosság? Ha már most a *turbuk* területét ki akarjuk terjeszteni, mi jogon tesszük ezt inkább kelet, mint nyugat felé?

Vándorlásaim e pontján csak két lehetőséget tudnék elképzelni: a szó vagy Moldván keresztül Magyarországból jutott el a Duna torkolatához vagy a keleti románok ősi szava volt, mely, a legkeletibb részeket kivéve, mindenütt kiveszett. De a véletlen által egyszerre csak még messzebb jutottam. Más okból nézegetve a Peipus-tavi halászatot (Исѣдованія I. Приложение I. 1860.) a következő megjegyzésre bukkantam: въ нѣкоторыхъ селеніяхъ, особенно Псковскаго у Гдовскаго уѣздовъ, эти »вѣщенцы« называются »оборцами« или »торбочными сѣтями« (74. l.) Arról a gondolatról, hogy ezt a hálót a felső zsinég paráiról nevezték volna el (верхняя »тетива« снабжается поплавками, »ширками« т. е. трубочками), csakhamar lemondtam, a *морба* szóra pedig nem is gondoltam többé; mert a legközelebb kínálkozó *turbuk*-kal sem az egyiket, sem a másikat nem lehetett összeegyeztetni. Épen az összekötő kapocs hiányzott; a *морбочный* melléknevet, mint háló jelzőjét, nem igen lehet háló

nevétől szármasztatni; de meg földrajzi tekintetben is nagy volt a hézag. A véletlen ismét újabb nyomra vezetett: a turbokfát jelentő finn *tarpa*, *tarpo*. észt. *tarbu* szókra; az idézett *мопборууну* nyilván innen ered, — hiszen az észtek épen a Peipustó nyugoti partvidékén laknak. A hozzátartozó ige: finn. *tarpoi*; lapp nyelven *duorban* turbokfa, *duorbbot* turbokolni. Budenz (NyK. 6:418.) a finn szavakat a magy. *turbokolni* mellé sorozta, de MUSzótárába az utóbbit egyáltalában nem vette fel, s Munkácsi hallgatása azt gyaníttatja velem, hogy manapság az illetékes körökben már lemondtak erről az egyeztetésről. Ebben talán része volt annak is, amit Thomsen hoz föl *Beröringer mellem de finske og de baltiske Sprog* (1890) 165. lapján. Szerinte ugyanis a liv *dālba*, „Stange, Brechstange” a lett nyelvből van átvéve (vö. lett *dalba*, *dalbs* »Trampe, zweizinkige Gabel zum Aufstecken von Garben«). Hozzáteszi, hogy talán ide tartozik mint régibb jövevényszó a finn *tarpa*, észt. *tarbu* is, amely később a lappba is átkerült, Donner ugyan szótárában másképp nyilatkozik: »*men med meget usikve Sammenstillinger*» vagyis nagyon bizonytalan szövegezetések között (köztük van a magyar *turbokolni* is).

Fejtegetéseink eredménye tehát röviden összefoglalva, a következő: A románságban, a magyarban, a szlávságban, a finnben és a balti nyelvekben olyan szavak tűnnek elénk, amelyek hangalaki és jelentésbeli hasonlóságuknál fogva összefüggő láncolatot látszanak alkotni. Ez a hasonlóság lehet a véletlen műve is; ahol tényleges összefüggés van, azt vagy ősrökonsági, vagy átvételi viszony magyarázza meg. Hogy a szlávságban jövevényszókkal van dolgunk, az kétségtelen; a magyar és a finn között szóátvételtől nem lehet szó, de igenis a finn és a balti nyelvek között. Ha a finn szók a balti nyelvekből valók, akkor a finn és magyar alakok között ősrökonsági viszonyról nem lehet szó, s akkor a magyar szavaknak román eredete nincs kizárva. De ha megfordítva, a finn alakok tényleg ősrökonsági viszonyban vannak a magyarokkal, akkor vagy a balti nyelvek vették az illető szókat a finn nyelvből, vagy az utóbbira az előbbiek később voltak módosító hatással. Az sem lehetetlen, hogy a románságnak is ilyenforma hatása volt a magyarra (legalább ami a hangalakot illeti), de a másik föltevés lehetetlen: hogy t. i. a románság vette volna az illető szókat a magyarból. Az egyes esetek lehetőségének vizsgálatát, amelynek leginkább a hangtörténetre kell irányulni, másokra bízom: de azt a kérdést, hogy milyen viszonyban van a magy. turbokolni és turbare, még nem lehet eldöntöttnek tekinteni.*

Turbokol szavunkhoz még néhány keverék-alak csatlakozik:

a) *zurbolni* < *zúrni* „zavarni” + *turb(ok)olni*; Ballagi szerint: stören oder trüben (das Wasser), plumpen, rühren, querlen;

* Megemlítünk itt egy fontos adatot, mely a magyar nyelvben magát a *turbok* főnevet igen réginek bizonyítja. A 15. sz. elejéről való *Schlägli* szójegyzékben olvassuk a 825. szám alatt a többi halászati kifejezés között: cotus [azaz contus], torbok.
A szerk.

nb.

jelentésének köre tehát tágabb, mint a turboklásé. Ehhez »*zurboló*: tsubokló, botoló, gübü, habutzkoló, vízzavaró rúd.« (B. Szabó D. 1792.), a Bodrogházban *zurbolófa* (Herm. O. 843. a.) A szót különösen az északkeleti Tiszavidékről idézik (Nyr. 9:137 köpülni jelentéssel) és a keleti székelységből ahol *zurubolni*, *zuburolni* mellékalakjai is előfordúlnak. (Kriza 524. b.) A NySz.-ban egy példa van rá: Ha az nyarlot bort két oraig erősen zúrbold, meg gyógyul (Melius, 1578).

b) *csubukolni*, *cubukolni*, *cubukkolni*, *zobukolni* * < *csubogni*, *csobogni*, *csoborogni*, *csubbolni* platschen, plätschern (mint *locsogni*, *pocsogni*) + *turbokolni* szinte általánosabb »plätschern im Wasser, waten« jelentéssel; belőle származik a *tsubokló*, *turbokfa* (B. Szabó D. 1779. Herm. O. 836a.)

c) *zuvatló* Trampe < *zurboló* vagy talán < **zuburoló* (l. a. alatt) + *botló*, szintén az idézett forrásban (egészen más szó a hír hordót jelentő *zuvatló*).

d) *dubrokolni*, *drubickolni*, *turbokol* és *dubrokoló*, *dubrickoló*, *turbokfa* Bátky Zs. szíves közlése szerint Kalotaszegen járatos. Mivel ezt a magyar nyelvterületet csaknem egészen az oláhság fogja körül, az oláh *dobori*, *niederwerfen*, *herabschütteln* (die Früchte von den Bäumen), *sdrobi*, *zermalmen* hatása nincs kizárva.

*

Utólag kaptam meg Budmani révén a Letopisban tárgyalt *trbok*-halászat leírását. Kiténik belőle, hogy a háló kezelésére egy, illetőleg két műkifejezés is van: »hármán halásznak vele egy hálóból« = тројница убоаче или убоаче с једнога чамца. Тробоуууу-ból származik трбоач, *trbok*-halász, s ebből egy új ige. Szó van ott még a *убоачене*-re vagy *убоачепене*-re alkalmas helyről, ez nem fedi még egészen a magyar *turbokolás*-t; de már *убоачка умууа* feltűnően egyezik a magyar *turboklófával*... Fontos eredmény reám nézve, hogy a háló leírása egészen ráillik a magyar *bokorháló* rajzára Herm. O. könyvében (313. l.). Megtaláljuk itt a *keresztfa*, a *fark* stb. megfelelőjét... Szóval, olyan nagy a hasonlóság a *bokorháló* s a szerb *trbok* között, hogy emennek kétségkívül a magyar háló volt a mintaképe. De a Bodrogház, az a vidék, ahol a *bokorhálót* használják, nagyon messze esik Slavóniától; fel kell tehát tennünk, hogy ezt a hálót azelőtt jóval délebbre is ismerték. Vajjon ott *bokorháló*nak hitták-e? A *bokorháló*, mint fogjuk látni, a *botlóláló* elrontott alakja, de a cselekvésre magára a legtöbb magyar vidéken a *turbokolni* szó járatos, ott azután természetesen a háló neve is **turboklóláló* vagy *turbokháló*. Hogy a Balatonnál evvel a szóval egészen más hálót jelelnek, az nem mond ennek ellent. Természetesnek kell találnunk, hogy a tavi *turbokháló* más alakú, szerkezetű, mint a

* Vö. még: »*zabukolni*, *zavakolni*: vizet vmely eszközzel lökve megzavarni. Balaton melléki szó« (Tsz. 1838) < *zabar*, *zavar* + *turbukol*. A szerk.

folyami. Kollár és Jungmann szerint a tótoknak is van egy *trbok* szavuk (hosszú háló) bár Bernolák és Loos nem tudnak róla. A szó bizonyosan a magyaroktól és nem a szerbektől került a tótokhoz. Még a besszarábiai *мырбѣкъ* volna hátra; a tót szóval nem lehet közvetlen kapcsolatban; a szerb szóra sem igen gondolhatunk — legalább tudakozódásaim eredménye az volt, hogy sem az oláhok, sem a bolgárok nem ismerik az illető szót. Miért ne fogadnók el tehát, hogy a magyaroktól került a szó Besszarábia kisoroszaihoz, ép úgy, mint a tótokhoz és a Szerém-ség szerbjeihez? (Persze jó volna megtudni, vajjon a közből eső magyarországi és bukovinai ruténeknél megvan-e; ezt eddigelé nem sikerült kinyomoznom.) A háló története ezzel nincs még eldöntve, csak annyi, hogy szláv eredete mellett a *turbuk* szót nem lehet latba vetni. Ez semmikép sem mutatkozik szlávnak; Matzenauer is (*Cízi slova*, 1870.) jövevényszónak tartja a szerb és tót szót, ámbar a *тѣрбазѣ*-ből való magyarázatában semmi valószínűség nincs. — Legutójára kapom Grimm O.-nak, az orosz kormány halászati főügyelőjének, értesítését, hogy *тырбѣкъ* vagy *терпѣкъ* (*терпѣчекъ*) mint hálónév Oroszországban sehol sem kerül elő, csak Besszarábiában. A romániai halászati felügyelőség részéről pedig úgy értesülök, hogy a Duna torkolat-vidékén, a balparton, a szóban forgó hálónak *tărbuc*, *tărboc*, *tîrbuc*, *tîrboc* (nem *turbuc*) a neve.

H. SCHUCHARDT.

SZAVATY, ZAVAGY, ZUVAT.

A Nyelvőrben már többször volt szó a *szavatos*-ról és a vele összefüggő kifejezésekről. *Tőszava* **szavat* volna, de tényleg *szavaty*, *zavagy*, *zuvat* alakokat találunk, s a származékszó is ilyenféle változatokban mutatkozik. Legujabban a *szavatos* egy régibb alakja került elő, amelyre a Nyr. olvasóit Melich figyelemztette (28:563): előbb Hajnik és azután nem sokára rá Wertner említett a XIII. század elejéről egy *zuodus* alakot (»cum expeditore quod dicitur *Zuodus*«),* amely *szvodus*-nak vagy Melich szerint *szvados*-nak olvasható. Ez az alak fényesen igazolja Melich régebbi föltevését, hogy a szó magyarázatánál szláv *svod*, illetőleg *svodz*-ból kell kiindulnunk, hiszen ha a szavatost a 13. sz.-ban *szvodus*-nak hítták, akkor *tőszava* nyilván **szvod*-nak hangzott. Az sem baj, ha valaki *szvodus* helyett *szvados*-nak olvassa a *zuodus*-nak írt szót és **szvad*-ot fejt ki belőle tőszónak, azért bátran kiindulhat ő is szláv *svod*-ból (vö. *popa*: *pap*, *boba*: *bab* stb. stb.)

* Mind a kettő egy és ugyanazt a helyet idézi, csak hogy Hajnik könyvébe kettős tollhiba csúszott: az okirat t. i. 1239-ből való (nem 1235-ből) és a hazai okmánytár 8:35-ik (nem 85.) lapján található. Melich nem nézett utána és azért azt hiszi, hogy két különböző okiratban találták ezt a régi *Zuodus* alakot.

A régibb magyar alak megtalálásával sok nehézség és kétely elesik; akár hogy is magyarázzák most már a magyar nyelvészek *szvod- *szvad-ból a *szavat, szavaty, zavagy, zuvat alakok fejlődését, abban, hogy a szó ugyanaz, mint a Melichtől említett cseh, orosz svod, kételkedni már nem lehet. Azt pedig mondanom sem kell, hogy mennyit nyertünk a későbbi kutatások számára azzal, ha a kiinduló pontot sikerült egészen élesen meghatározni. Csak éppen mert ennek a meghatározását oly annyira fontosnak tartom szólok a kérdéshez. Én t. i. azt tartom, hogy Melich cikke, mely egészen új fordulatot adott a kérdésnek, a későbbi kutatásnak biztos alapját vetette, de a finomabb részletekben nem ment egy-egy kis tévedéstől. Ez apró tévedések helyreigazítása mindenesetre tisztázni fogja a helyzetet, még akkor is, ha én magam nem jutok határozott eredményhez.

Melich azt állítja, hogy a svod »csakis a cseheknél és az oroszoknál volt meg« (27:293) és ezt a következő lapon nyomatékosan ismétli: »a legszorgosabb kutatásra is a szót a jogszakkással kapcsolatban csakis e két népnél találtuk meg.« Pedig hát a szót megtalálni ugyanabban a jelentésben a lengyel és a horvát-szerb forrásokban is.

A lengyel zwód egészen szabályosan felel meg a cseh-orosz svod-nak jelenti pedig mint jogi kifejezés szakasztott ugyanazt, mint akár a cseh-orosz svod akár a magyar szavaty: zwód prawny [prawný gerichtlich]. »Beweisführung der Schuldlosigkeit durch Bezeichnung des wirklichen Thäters«, zwód kradzieży [= »a lopás szavatyá«] »Ablehnung des Diebstahls durch Sistierung [= »előállítás«] des Verkäufers.«

Erdekesebb és fontosabb ránk nézve, hogy a horvát szerb források is ismerik a szót, mert míg a lengyelből alig vettük volna át, a horvátból, amelyből a megye nevét és valószínűleg a nádor meg az ispán nevét is vettük, e szó átvétele annál könnyebben történhetett. mert más jel is arra mutat, hogy egy jogi intézményünk is onnan került. E helyt csak arra a föltűnő hasonlatosságra akarok utalni, mely a hovát-szerb pristav és a magyar poroszló működése közt észlelhető,* pedig tudvalevő dolog, hogy a poroszló szavunk egyenesen pristav-ból, sőt valószínűleg éppen a horvát pristavból lett.**

* L. Daničić Rječnik iz knjiž. star. pristav a. és vö. Hajnik A magyar bírósági szervezet és perjog az Árpád- és a vegyes-házi királyok alatt 1899. 154. s. k. 1.: »Hazánkban a bírónak legrégebb és századokon legfontosabb segéde a poroszló (pristaldus) volt, mivel már Szent László és Kálmán törvényeiben találkozunk és ki jogéletünkben az egész Árpád-korszak alatt szerepel. Hivatali neve kétségtől szláv eredetű és működése is hasonló a szláv bíróságok pristavjaihoz, akikkel már a vinodoli szlaven statumokban oly gyakran találkozunk, és kik korszakunk végéig a szlaven, de kivált a horvát bírósági szervezetnek lényeges alkateleme maradtak.«

** A poroszló mellett régebben porosztó alakot találunk, amint zászló mellett zásztó-t; a porosztó ó-ja úgy lesz av-ból, mint a régi zásztó ó-ja av(a)-ból — ószl. zasztava —; szláv i-ből magy. oro úgy fejlődött, mint a britvá-ból lett borotva szóban.

Melich igaz nem találta meg a *svod* szót sem horvát sem szerb forrásban, sőt külön is megemlíti egy szerb törvénykönyvet, amelyben állítólag nincs meg a szó: »maga a jogszokás, mint Dušan István törvénykönyve tanúsítja, megvolt a szerbeknél is, a *svod* szó azonban e törvényben elő nem kerül«. Igen ám, csak-hogy ezt Palackynak egy 1837-ben írt cikkéből véli bebizonyíthatni! Megvan a *svod* ebben a törvénykönyvben is, meg más horvát-szerb forrásban is, csak ott kellett volna keresni, ahol illyesmit keresni szoktunk, Daničić történeti szótárában (*Rječnik iz kniževnih starina srpskih*). Ott *svoda* alatt ezt olvassuk: *regressus, njim se tuženi za što krađeno pravdao pokazavši onoga od koga je kupio* azaz »regressus, vele a lopással vádlott tisztázta magát, amennyiben rámutatott arra, akitől a tárgyat vette«. Az idézetekben, melyek egyrészt épen az említett szerb törvénykönyvből valók, másrészt pedig Miklosich *Monumenta serbica* című gyűjteményéből vannak kiírva, a szó ragozatlan alakja (nom. -acc.) mindenütt *svoda*-nak van írva, ami *svod*-nak olvasandó, ezenkívül tagadó mondásokban a szabályos genitivus alak, *svoda*, mutatkozik. En csak az utolsó helyet idézem magyar fordításban, még pedig magából a *Monumenta serbica* c. gyűjteményből, ahol egy 1349-ben kelt okiratban található és egy 1357-ben kelt okiratban szóról szóra ismétlődik:

Ha valamely kereskedő a vásáron lovat vesz és megfizeti érte az adót, mondja meg az adószedő a maga lelkére, hogy ő ezt a lovat vette és érte az adót megfizette, ha a tolvajt nem ismeri, nem illeti őt azért a szavaty (*svoda nesiti*); ha az adószedő nem igazolja, adjon szavatyt (*da da svodu*), hogy kitől vette. Ha valamelyik kereskedő lovakat hoz, amelyeket idegen országban vett, és fölismerik őket, esküdjék meg a kereskedő, másod magával, hogy idegen földön vette és nem ismeri a tolvajt és ne adjon érte szavatyt (*da ne daje za tozi svoda*).« Érdekes hogy az első okirat hátán (Mon. serb. 148. l.), ahol tartalma olasz nyelven el van mondva, azt olvassuk: »*Item dello chavallo che l ragusino no de dar suod*« azaz »épigy lóról is, hogy a ragusai ember nem köteles szavatyt adni.«

Tehát azt láttuk, hogy a *svod* szó igenis előfordul a lengyeleknél (*zwód*) és a horvát-szerbeknél is. Vajjon most már más lett a kiinduló pont vagy marad minden, amit Melich állította, mikor ezekről az adatokról szólt? Melich, azt hiszem most is csak az óbolgár alakból indulna ki, ő t. i. azt mondja: »A csehet azonban szerintem ki kell zárunk az átadók sorából. Erre az a körülmény kényszerít, hogy a magy. *zuvat*, *szavaty*, *zavagy*-ban a áll szláv (cseh- or.) *o*-val szemben (*svod*). Mivel ez *o > a* szláv-magyar megfelelésekre egy később kifejtendő elméletem van, kérem az olvasót, nyugodjék ezúttal abba bele, hogy itt is olyan esettel van dolgunk, amilyen van a *popa*: *pap*, *bobá*; *bab* stb. szavakban.« Melichnek az *o > a*-ra vonatkozó elméletét nem ismerem, de sejtem, hogy, ha a csehet ezért ki kell zárunk az átadók sorából,

2

a horvát-szerbet is ugyanannál az oknál fogva ki kell rekeszteniünk. Ha M. elmélete azonos Szinnyeiével, akkor mi azért mondunk *papot babot* ószlovén *popa* és *boba* szókkal szemben, mert az a szláv nép, amelytől a szláv szók javarészét átvettük, nem ejtett tiszta *o*-t, hanem *a* felé hajlót. Minthogy ez a szláv nép bolgár volt, és én olyan bolgár nyelvet nem ismerek, amely ilyen nyílt *o*-t ejt, — de más okoknál fogva is — Szinnyeinek különben igen szellemes fejtegetése nem győzött meg. Én tehát igenis nagyon is lehetségesnek tartom, hogy az *o* csak később lett *a*-vá, amint most már Szinnyei sem tagadja, hogy legalább egyes esetekben az *u* csak később lett *o*-vá, *i* pedig *ě*-vé (NyK. 27: 372 és 365). Hogy *u* nem lett olyan következetesen *o*-vá, *i* *ě*-vé az igen érthető dolog, hiszen a magyar *a* az *o*-hoz közelebb áll, mint *o* az *u*-hoz és *ě* az *i*-hez. Én tehát azt állítom, hogy horvát-szerb *svod*-ból is lehetett idővel *szvad*, amelynek *a*-ja a mai *szavaty*, *zavagy*, *zuvat*-ban tükrözők, ha csak elég korán került a nyelvünkbe. Én ezt az állításomat egy másik példával akarom támogatni.

A régi magyar nyelvben jól ismert szó a *habarnica*, ez pedig semmi egyéb mint a jelentésre nézve vele azonos horvát *hobotnica* 'octopus vulgaris' átvétele. Hogy ennek a tengeri állatnak a nevét nem a magyarországi szlávoktól kaptuk, azt bizonyosan elhiszi az is, akivel Miklosich Lexicon palaeoslovenicum-a el találná hitetni, hogy ezt a szót az ószlovén nyelvben is megtaláljuk. Aki pontosabban utána néz, úgy is meggyőződik arról, hogy ott a *hobotnica* szó mindössze egy szerb kéziratnak Oroszországban 1619-ben készült másolatából van idézve! Azt sem szabad mondani, hogy a *habarnica* nem bizonyít semmit, mert lehet, hogy a *habar* szó hatása alatt keletkezett, tehát népetimológián alapúl. Az lehetséges, sőt valószínű is, de akkor is úgy kell a hangtani fejlődés menetét képzelnünk: a horvát tiszta *o*-val ejtett *hobotnica*-ból eleinte a magyarban is *hobotnica* lett, ebből idővel, mikor más szókban is nyíltabb lett *o* az ejtése, *habatnica* keletkezett, amelyet Szamota egy 1524-ben kelt okiratból mutatott ki (Quatuor tunellas *habatnyczath*, Régi magyar megfigyelések, Term. Közlöny 301. füz. 492. l.), ebből lett azután, valószínűleg a *habar* szó hatása alatt, a *habarnica* alak.

Én tehát nem találok semmi nehézséget abban, hogy a horvát-szerb *svod*-ban *o* cseng, a magyar *szavaty*, *zavagy*, *zuvat* második tagjában pedig *a*, azért a szó igen is kerülhetett a horvát-szerb nyelvből. Ellenben némi aggodalmam van a *szavaty*-nak az óbolgár-ból való származtatása ellen. Melich egészen helyesen szerkeszti a cseh-orosz szóhoz az óbolgár *svoda* alakot, de csodálkozom, hogy az így megszerkesztett szót nem jutott eszébe Miklosich Lexicon palaeoslavenicumában fölkeresni: ott megtalálta volna a Daničić szótárára való utalást, és szélesebb alapon tárgyalhatta volna a szót már akkor is. No de azért igaza van, hogy az óbolgár-ból a *svoda* szónak ilyen jelentése nincs kimutatva. É tekintetben tehát egyetértek vele, de sehogy sem értek egyet azzal az inga-

dozással, amellyel a szót hol az óbolgárból akarja magyarázni, hol megint húzódzkodik azoktól a következtetésektől, amelyeket ilyen származásnál hajlandók volnánk levonni. »Módszeres eljárás, azt mondja, szláv jövevényszavaink kutatásánál mégis csak az, amely az óbolgárból indul ki« (294. l.), mégis lehetségesnek tartja, hogy a *zuvat* *z*-je már megvolt a szláv alakban is, pedig ez bolgár forrásból sehogy sem kerülhetett. Másrészt a *zuvat* *u*-ját járulékhangnak veszi, ami megint bajos dolog, ha az óbolgár *savoda*-ból akarjuk a magyar alakokat magyarázni. Hogy Melichnek is mennyi bajt okoz ez, az kiviláglik abból a *circulus vitiosus*-ból, amelyben a következő fejtegetése mozog: »Ez az *u* tehát nem maradványa a *σ*-nak, mert bár igaz, hogy a szó belsejében tovább éltek a félhangzók az óbolgár nyelvben, mint a szó végén, de az óbolgár szó, mint már említettem, a jogszokással kapcsolatban ki nem mutatható.« Ezt én csak úgy tudom megérteni, hogy a magyar szó óbolgár *savoda*-ból lett ugyan, de mégsem abból lett, szóval nem értem, hogy M. tulajdonképen mikép fogja föl a dolgot. Ó, úgy látszik, azt tartja, hogy óbolgár *savoda*-ból *szvod*, illetőleg *szvad* nem lehetett volna, hanem, minthogy az *σ* a szó belsejében az óbolgárban még hallható volt, az óbolgár alaknak a magyarban is csak olyan alak felelhetett volna meg, amelyben kezdettől fogva hangzó hallatszott *sz* és *v* közt. Az újonnan fölmerült *zuodus* természetesen nem olvasható úgy, mint Wertner olvassa: »szavados«, hanem csakis *szvados*-nak mint ahogy M. olvassa, vagy *szvodus*-nak, ahogy én olvasom, ennélfogva csak olyan szláv alakból szabad kiindulnunk, amely *svod*-nak hangzott, az pedig, mint Melich is helyesen megjegyzi, alig lehetett óbolgár. A mi esetünkben tehát nem csak az a körülmény szól az óbolgárból való származtatás ellen, hogy a szó ki nem mutatható sem az óbolgár (ószlovén), sem a mostani bolgár nyelvben, hanem ami ennél is nyomósabb, egy hangtani nehézség.*

De ha ez mind igaz, hogy állunk akkor Melichnek azzal a tételével, amellyel bevezette fejtegetésébe az óbolgár alakot, azzal a kijelentéssel t. i. hogy »módszeres eljárás szláv jövevényszavaink kutatásánál mégis csak az, amely az óbolgárból indul ki«? Én azt hiszem elég felelet erre, ha *A szláv szók a magyar nyelvben* c. értekezésemből idézem azt a helyet, amely hasonló gondolatot fejez ki, de magában foglalja mindjárt az álta-

* Ezt a nehézséget talán el lehet hárítani. A *zuodus*-t talán mégis lehetne *szvados*-nak olvasni, ha föltesszük, hogy e h. van írva: *zuodus*. A régi nyelvemlékekben nem ritkaság, hogy két-két *u*, *v*, *w* betű helyett csak egyet-egyet írnak. Így az 1055-i Tihanyi oklevélben: *fuegnes*, *kues*, *luazu* e h. *fuuegnes*, *kuues*, *luuazu* vagyis *fövényes*, *köves*, *lovász*. Szamota e szavak alatt sok más ilyen okiratbeli adatot is idéz; szintúgy a *ravasz*, ill. *rovasz* alatt, melyben a Tih. oklevél kiírja a két *u* betűt (*ruuoz*), 1135-bőlilyent idéz: *Ruoz*, 1222-ből pedig *Rvoz*d. Szintén oklevelekben fordul elő: *Kuach*, *Cuahc*, Kovács NySz. A kódexekben is gyakoriak az ilyenek: *yewendew* e h. *yewwendew* (ÉrdyC., I. NySz.), *ywendew* e h. *ywwendew*, azaz *jüvendő* (JordC.), *kues* e h. *kwes* (KesztC.) stb.

lános szabálynak megszorítását is. Én ott azt mondom: »Ebből az a kötelesség származik a kutatóra, hogy ha csak mellékkörülmények nem teszik valószínűvé, hogy egy-egy szláv szó később és más szláv nyelvből került hozzánk, mindig az ószlovén alakból induljon ki.« (7. l.). Ez azt jelenti, hogy nem szabad azt mondani, hogy ez a szláv szó ebből, a másik meg abból a szláv nyelvből került; ha csak különös okunk nincs egyes esetekben, más nyelvhez folyamodunk, mint ahhoz, amelyből a jelek összesége szerint a szók többsége került. De hogy vannak egyes esetek, mikor nem lehet a magyar szót az ószlovénból magyarázni, az kézzel fogható, ilyenkor a módszer egyenesen követeli, hogy más nyelvhez forduljunk.*

De visszatérek a *szavaty*-ra. Láttuk, hogy *az* óbolgárból való átvétel nem valószínű. A cseh, orosz és horvát-szerb szóból ellenben egyaránt könnyű volna a magyar szó alakjait kimagyarázni, de más, előttünk jól ismert, mozzanatok a horvát-szerb mellett döntenek.

Hátra van még egy kérdés, amellyel foglalkozni kívánok: mikép keletkezett a *z*, amelyet a *zavagy*, *zuvat* alakokban halunk, a magyar nyelvben-e, vagy talán átvettünk az *sz*-es alak mellett egy *z*-n kezdődő szláv alakot is? Melich lehetségesnek tartja az utóbbit. »Ennek az óbolg. **szvoda*, cs.-or. *svod* szónak, azt mondja, egész szabályos megfelelője a magy. *zuvat* szó, melynek *z*-je akár a magyarban is keletkezhetett. Ezt azonban nem szükséges okvetetlen föltennünk, mert hisz ugyanez a szó a tótban *svod*-nak is hangzik, ahol azonban a kút génjét jelenti, azt a rudat, amellyel a vödört fölhúzzák (mintegy fölvezetik).« A cseh szónak legeslegeredetibb jelentése az, hogy 'levezetés', azután elvezetést, elhárítást, a gyanú, vád másra való hártását jelenti; a tót szó pedig kútgémet jelent! Hogy ez a gém fölhúzza, fölvezeti a vödört, az nem lendít a dolgon, mert hogy itt is ott is vezetésről van szó, hogy a *-vod* elem közös, abban úgy sem kételkedünk, a kérdés csak az, az igekötő ugyanaz-e, a cseh *s-vod* levezetés és a tót *z-vod* fölvezető (kútgém) valóban azonosak-e? Egy kis hamissággal ugyan azt lehetne mondani, hogy le is út, föl is út, csak a kiinduló pont más, hiszen a kútgém le is vezeti a vödört. De már magában véve sem nagyon valószínű, hogy egy készüléknek a neve, amellyel a vizet fölakarják vezetni, hozni, az legyen, hogy levezető, azonkívül a nyelvi tények is rácsafolnak erre a magyarázatra.

* A gyakorlatban M. is egészen helyesen érvényesíti ezt a szempontot, mikor pl. a palóc *pötye* 'lisztpép' és a Zilahból közölt *pötye* 'dercepusliszka' szót a szerb *pića*-ból magyarázza és nem a neki megfelelő ószlovén *pišta* alakból (Nyr. 28:563.). Ha talán mégis tévedt, nem abban hibázott, hogy egy magyar szó fejtegetésénél egy szerb szóból indul ki, hanem abban, hogy olyan kétségtelennek tekintette, hogy egy lisztpépet, dercepusliszkát jelentő szó nem származhatott másból, mint egy táplálékot jelentő szóból. De hogy magyar *ty* bizonyos szókban határozottan horvát-szerb közvetítésre vall, az ismeretes dolog (vö. *A szláv szók a m. nyelvben* 17. s k. l. a *paritya* és a *gatya* szó tárgyalását.).

Már a lauzici szerb *zvod* (írva *zvád*) „Schwengel, kútostor” is ellene szólana, mert ép úgy magyarázandó, mint a tót, s így legalább azt bizonyítja, hogy szinte kínálkozni kellett e kifejezésnek, mikor két helyen keletkezett ugyanannak a dolognak a jelölésére. A szlovén *svól* „Hebel (emelő), Hebewinde” meg is mutatja félre nem érthető határozottsággal, hogy ez a *zvod* bizony kezdettől fogva fölvezetés vagy fölvezető volt, neki tehát a cseh *svod* levezetés-hez nem lehet semmi köze. Csak éppen annyi igaz a dologban és ez érthetővé teszi M. hibáját, hogy egy tót, szlovén, lauzici szerb *zvod* keletkezhett volna utóvégre akár régiebb *svod*-ból is, míg pl. a csehben eredeti *svod* és *zvod* soha össze nem eshettek. Ha tehát a csehben is találnánk *zvod* alakot, ez egészen más irányba mutatna. És tényleg találunk legalább egy belőle származott szót, amely helyes nyomra vezethet: *zvod-itj most*-nak nevezik a csehben a fölvonó hidat. A lengyelbe ezt *zvád*-nak, de *wzvád*-nak is hívják, a régi oroszban *vozvod-nyj most* volt a neve. Most már teljesen világos a dolog: a tót *zvod* semmi egyéb, mint egy régi *vzvod*, ami ószlovénben *vaz-vods* »fölvezetés» vagy »fölvezető»-nek felelt meg, tehát nevénél fogva emelő készülék; a szókezdő *v*-eltünése a tótban, csehben, szlovénben, lauzici szerbben, lengyelben jól ismert és könnyen érthető tűnemény: a *vz*- »föl» igeikötő *v*-je e nyelvekben elkopik, ha a rákövetkező szó *v*-n kezdődik, *vzv* helyett csak *zv*-hangzik az ilyen szók elején.

Melichnek tehát nem kellett volna a tót *zvod* kútgémet belekeverníe, mert annak bizony semmi köze sincs a cseh *svodhoz*, hanem egyszerűen azt kellett volna mondanía, hogy a szó ugyan nem található a tótban, de ott, ha megvolna, bizonyosan **zvod*-nak hangzanék. Mi azonban biztosabb kiinduló pontot találunk a lengyel *zvád*-ban, amely jelentésre nézve teljesen megfelel a cseh-orosz *svod*-nak, amelynek *z*-je tehát kétségtelen ugyanaz, mint a cseh-orosz *s*. Az ószlovénben ennek a *z*-*s*-nek megfelel *sz*: *s* az eredeti hang, amely után valamikor a többi szláv nyelvekben is még egy tompa hangzó hallatszott ebben az igeikötőben, illetőleg praepositióban, mert a szó előfordul mint genitivussal álló praepositio is a „ról, ről” jelentéssel. Mikor az *s* (sz) hang után a tompa hangzó végkép eltűnt, a praepositio zöngés explosívák előtt *z*-nek hangzott és ez volt annak az oka, hogy a nyelvérzék több szláv nyelvben megzavarodott: az eredeti *s* praepositióból *z* praepositio lett, amely azután igeikötős szerepében is *z*-nek hangzik. Így érthető, hogy míg az ószlovénben azt, hogy „le-, elvezetek” úgy mondják, hogy *svedu*, az élő nyelveknek csak egy részében hallunk *sz*-et: or. *svedu*, horv.-szerb *svedem*, cs. *svedu*, a bolgárban is *sveda* (de csak abban a kapcsolóban, hogy „levezetem, lesütöm” a szemet), míg másokban hasonló esetekben *z* hallatszik: lengyel *zwiedę*, tót *zvedem*, szlovén *zvedem*, lauzici szerb *zwiedu*. Pedig az *s* különben a *v* előtt megtartja az eredeti hangzását, (*svoj* suus pl. *szvoj*-nak

hangzik) sőt részben a *v-t* is átalakítja (a bolgárban pl. az ilyen szókban több vidéken *sf-t* ejtenek: *szfoj* stb.). Ha tehát a mi szavunk tót, lengyel vagy szlovén forrásból került volna hozzánk, akkor igenis szláv eredetű lehetne a magyar *zuvat*, *zavagy* *z*-je, de minthogy tapasztalásunk szerint a lengyel és szlovén nyelv nem igen hatott a magyar nyelvre, a tót hatás is csak bizonyos pontokon támadta meg nyelvünket és csak nagy ritkán terjedt el egy-egy tótból vett szó nagyobb területen, minthogy továbbá a magyar nyelvben nem ritka az *sz-ből* lett *z*, én azt, hogy a *z* már az átvett szláv szóban meglett volna, éppen nem tartom valószínűnek, annál kevésbé, mert ez a *z* csak később keletkezett a nyelvérzék megtévedése következtében egészen önállóan több szláv nyelvben, hogy mikor, azt lehetetlen pontosabban meghatározni — azt sem tudjuk, hogy a tót, lengyel vagy szlovén nyelvben ilyen esetekben hangzott-e már *z*, mikor mi a *svod* szót átvettük.

Végre hadd jegyezzem meg, hogy Melich tiszta képet ad arról, hogy mi a szláv *svod* és a belőle lett magyar *szavaty* eredeti jelentése. A *svod*, mint a származása is mutatja (*svede* le-, elvezet, *vede* vezet *vöje-voda* hadvezér) le-, elvezetést, elhárítást jelent, vagyis a mint Melich a cseh *svod*-ról mondja: »A *svod* eredetileg a lopás vádjának önmagáról való elhárítása (elvezetése) volt.« (27:291). Ehhez szépen illik az a magyarázat, amelyet egy pár hónappal később (27:469) kiegészítéskép a *szavatos* szóról adott: »E szerint a *szavatos* *zovatos* a lopott lónak az az átmeneti gazdája, kire a ló eltulajdonításával vádolt egyén mint eladóra hivatkozik. Erre az eladóra háramlik tehát a lopás vádja, aki esetleg szintén urát tudja adni jogtalan tulajdonának.« Melich itt egy egyes adatból indul ki, azért szól csak lólopásról és azért írja a szót is (a latin forrásban talált *zovathos*-hoz képest) *szovatos*, *zovatos*-nak. Mi egy kicsit általánosabban és egy szokottabb alakot is használva azt mondhatjuk, a *szavatos* eredetileg az »elvezető, elhárító«, aki a gyanút a vádlottól elhárítja, hogy ő azután a lopott jószágna, vagy rágalomnak urát tudja-e adni, vagy nem, az nem bizonyos, mert hiszen lehet maga is a tolvaj, illetőleg a rágalom kútforrása. Amit tehát Melich főcikkének egy helyén a cseh *svodnik*-ről olvassunk »az volt a *szavatyos* (*svodnik*), aki a lopás vádját másra tudta adni« (27:292), az nem fedezi az eredeti fogalmat, mi inkább a horvát-szerb *svodnik*-hoz mérhetjük a *szavatos* szavunkat, amely Daničić szerint az, akire a vádlott »visszamegy«, akire áthárítja a vádat (ad quem regressit accusatus« l. *svodnik* a.). Az eddigi közleményekből kivüláglik, hogy a szó ezt a jelentést a népnyelvben híven megőrizte. A régi jogi életben a *szavatos*-nak igaz egészen más szerepe is jutott, mint amelyről eddig szóltunk, a »Szavatos (evictor, expeditor) az, ki alperes által felhivatik, hogy perét védje és kárát esetleg pótolja«, de ez is eredetileg semmi egyéb, mint »elvezető, elhárító«, akire a felelőség háramlik. Erről behatóan szól Hajnik már említett érdekes könyvében (171—174. l.)

ÁSBÓTH OSZKÁR.

NYELVMŰVELÉS.

Határozatlan. Egy társaságban valaki ezt mondá: »Petőfinek *három* (eredeti) *archépét* ismerek.« Távoztával kérdés támadt, jól van-e ez magyarul. Egyik úgy vélte, hogy a határozott szám (*három*) határozott igeformát követel; másik a birtokos személyragnak vitatta azt az erőt, hogy soha sem állhat határozatlan igével. No, hogy a szám az igét határozott formába nem kívánja, azt bizonyítani sem kell. »*Veszek három* lovat, ha pénzem lesz«, ezt senki se mondaná másképp. Tehát a birtokrag. Ez finomabb különböztetés, de épen úgy fölveszi a határozatlant, mint a határozottat, a beszéd árnyékklata szerint magyar ember érti a különbséget e két mondat közt:

»Fiát ismerem, de lányát nem ismerem« és:

Fiát ismerek, de lányát nem ismerek.

Az első azt teszi, hogy *fia* van *egy*, és én *azt* ismerem, leánya is van *egy*, de én *azt* nem ismerem. A másik értelmé sokkal határozatlanabb, így lehetne körülírni: *egy* fiát ismerek, több is lehet neki. de azokat nem ismerem; lánya van-e, nincs-e, nem tudom, én *egyét* sem ismerem. A régi nóta is helyesen mondja:

Az egri kávésnak két lányát *esmérek*:

Nánika, Bábika ketten egytestvérek.

»*Nagy ideje*, hogy új emberek vállalkozzanak«. Megvan a *nagy ideje*, de más értelemben. »Nagy ideje annak, hogy ez történt«. Amaz helyes magyarsággal *nagyon* ideje, *itt* az ideje, *nagyon itt* az ideje, hogy új emberek stb.

(A Nyr. régi kézírataiból.)

ARANY JÁNOS.

Miért: *lessz* és nem: *lesz*? Van a magyarban elég hosszú mássalhangzó; olyan t. i., amelynek jogosultsága kétségtelen. Ne szaporítsuk tehát olyanokkal, amelyeknek kellően igazolható alapjuk nincs. Amióta ismerem ezt az igét, mindig így olvastam: *lessz*. A mivelt osztályok előbeszédében sem hangzik kettősen. Amely mivelt ember mind a mellett is így ejti, annak a beszéde tájéjtés számban jár.

Lássuk mindenekelőtt a kérdésnek alaktani oldalát. A Nyr. már 1877-ben foglalkozott az e rovatba eső igékkel. Felhívom a figyelmet Vozári Gyulának »*Vész és társai*« c. cikkére (6:399.). Szerinte »az *sz* képző a *vesz, lesz, tesz, hisz, visz, eszik, iszik* igéknek (nem *ve, le, te, hi, vi, e, i* szótagjukhoz, hanem) eredeti *lev, tev, hív, viv, ev, iv* alakjukhoz járul« (400. A *vev* kimaradt). A cikkírónak végső következtetése ez: »A folyó jelenben a tőhöz *sz* frequent. képző járul s az *eve ive* szótagok összevonást szenvednek. vagy pedig *vsz ssz*-vé asszimilálódik: *lessz*.« (401. — Ami itt még következik, az már nem vonatkozik a hosszú *sz*-re).

Az *ssz*-vé asszimilálódás elmélete ellen csak úgy nem volna kifogásom, ha a *v*-nek azonulása nem szorítkoznék a *lesz* igére, hanem kiterjedne a vele minden izükben azonos szerkezetű *vesz, tesz, hisz, visz* igékre (az *eszik, iszik* is bizonyos határig egy

nyomon halad velök; de nincs szükségem rájuk a bizonyítás terén). Amde ezek közül egy sem kettőzteti az *sz-t*. Marad tehát mindnyájával szemben az egy *lessz*; és ezen alapúlna a hangtani törvénynek Vozári-adta magyarázata?

Azt kérdezhetik: »Írja-e valaki hosszú *sz-szel*?« — Hát még eddig, tudtomra, csak a Pesti Napló, még pedig vas következetességgel mindvégig. A költők sorában Arany János is kettőzteti ezt a *sz-t*; de csak versben, és ott is csak kivételesen. (Erről később lesz szó.) Az irodalmi nyelvben eszerint nem igen foglalt tért a *lessz*. De kétségtelen tény, hogy egyes nyelvjárások hosszú *sz-szel* hangoztatják. A Nyr. ennek is utána járt 1896-ban, és kutatása eredményéül ezt hirdette (25:567., 568.): »4. A *lessz* igét egy kivétellel valamennyi válasz szerint hosszú *sz-szel* ejtik.« Fölsorolja azután az illető vidékeket.* »A rövid *sz* ejtést« — így folytatja — »csupán Paal Gy. közli Marosv.-ról, aki szerint a székelységben *lössz* is, *lössz* is, *lösszen* is; de *tössz*, *vössz* csak így: *tösszen*, *vösszen*. — A *tesz*, *vesz* igéket mindenütt csak egyszerű *sz-szel* ejtik; csupán Udvarhelyen mondanak *tössz*, *vössz* alakokat.« — Z. Gy. ugyanott azt mondja a jegyzetben, hogy egy zempléni embertől következetesen ezt hallotta: *leggyen*, *teggyen*.

Ezek a változatok legjobban mutatják az ejtésnek ingadozását; a *lessz*-ről beérkezett válaszok pedig csak annyit bizonyítanak, hogy a népnek egy része hosszú *sz-t* hangoztat e szóban. Többségről szó sem lehet. De ha az egész népnyelv ejtené is így, még az sem volna kötelező az irodalmi nyelvre nézve. Az irodalmi hagyomány és az ezt követő mívelt közönség eljárása is számba veendő ilyenkor. Magától érthető, hogy ha mind a nép, mind a mívelt osztály egyformán ejt valamely szót, azt mint igazi közhasználatot a nyelvészet csakugyan köteles figyelembe venni. Ezt az elvet követte az akadémia, amikor a rövid *sz-szel* írt *rossz* szó *sz-ének* kettős írását határozta el: *rossz*, *rosszabb*, *rosszúl*, *rosszacska*, *rosszallani*; — *rosszat*, *rosszak*, *rosszé*, *rossz* is stb. — Nincs ép nyelvérzékű magyar, aki ezt az *sz-t* másképp ejtené.

A tájnyelvek tömérdek szónak kettősen hangoztatják a mássalhangzóját: *tölle*, *tülle*, *nállam*, *vélled*, *utánna*, *ittem* is, *ottann* is, *hogyann* is; *mindazonnáltal*, *esső*, *csendessen*, *bizonyossan*, *bölcsesség*, *dicsősség* stb. *Épp*, *éppen*, *miképp*, *miképpen* most már az irodalmi nyelvbe is behatolt. — Hova jutna helyesírásunk, ha mindezt a tarkaságot elfogadná, vagy ha a szabályosan leírt alakok mellett akárcsak megengedhetőnek mondaná is? Ne dédelgessük azt a »jó így is, úgy is, meg amúgy is«-féle tétovázó rendszert, amely oda visz, hogy soha se legyen egységes és szabatos irodalmi nyelvünk.

De térjünk vissza a *lessz*-re. Arany J., mint fentebb jeleztem, a kötött formában ír hosszú *sz-t*; de csakis ott, ahol a hosszú hangot hallhatóvá akarja tenni; vagyis magánhangzón kezdődő szavak előtt; pl. (Arist. ford. Nőuralom) kétszer van *lessz*, és tizenötször *lessz*:

* Nyolc megye, három város és egy vidék.

»Tyühé be' nagy tűz! füstös lesz a párkány.« — »Mert hátha férfi lesz az átmenő.« — Ama tizenötből csak egyet idézek: »Jáj lesz különben« — (Most akadtam egy versre, amelyben rövid sz. előzi meg a magánhangzót is (Nők ünnepe): »Mā lesz eldöntve: él-e még« (Euripides).

Ar. megmondja, — de nem tudom már hol — a hosszú sz. keletkezésének az okát. Petőfi rövid sz.-szel él: »Rég veri már a magyart a teremtó; Azt sem tudja milyen lesz a jövő: Lesz-e még stb.«

Más költőknél sem akadtam lesz-re. Hát Aranynál ez »licentia poetica«, amelynek határait most megjelölni nem lehet feladatomi. Csak azt jegyzem meg, hogy a prózairónak nem kell se »longa«. se »brevis«. Ne akarjon tehát magánál a költőnél is — ha szabad e szóval élnem — prozodiasabb lenni. Ha meggyőző valaki a lesz törvényességéről, amely elől még az annyira ajánlatos egyszerűsítésnek és az írás megkönnyítésének is okvetetlen háttérbe kell vonulnia: megadom magamat. Mindaddig azonban azt tartom, hogy az oly gyakran előforduló lesz szó sz.-ének megkettőzése nem más, mint a sikon használt kerékkötő.

JOANNOVICS GYÖRGY.

A visszaható névmás használata. Tóth B. a Pesti H. 1899. május 7-én megjelent számában, tárcája utolsó bekezdésének elején így szól: Ez a mai beszélgetésem csak arra való, hogy *figyelmeztessen magunkat* arra, hogy néha beszélni arany, hallgatni ezüst, másra hallgatni meg réz. Én az aláhúzott kifejezést nem tartom magyarosnak. Helyette ezt írtam volna: hogy *figyelmeztessen minket* arra, vagy pedig: hogy *mimagunk se feledjük*, hogy stb., avagy: hogy *mimagunk is ügyeljünk arra az igazságra*, hogy stb.

CZUCZA JÁNOS.

Az kétségtelen, hogy nem igen megszokott és síma a megrott kifejezés, de azt nem lehet mondani, hogy magyartalan, hogy idegenszerű volna. A *magamnak*, mikor valósággal visszaható névmás, természetesen rendszerint ugyanolyan személyű és számú alany felel meg: *magamat látom (én), ti látjátok magatokat* stb. Mindazáltal megesik a többes számú *magunk, magatok, maguk* mellett, hogy az ezekben foglalt több személy közül az alany (vagy az ige alakja) csak egyet fejez ki, mint cselekvőt. Ezt látjuk ebben a példában is: »*Így törekedett az orvosi kar* Czermakot, így *Toldy Ferenc* Haldert *magunknak* továbbra is megnyerni.« (P. Thewrewk E. Acta univ. Bp. 1899—1900. 1:93.) — Gyakran előfordul efféle egyeztetlenség, ha a *magam* nem igazi visszaható, hanem csak az *ellentétet nyomatósító* személynévmás: Megesúfoltad elébb *szavaimat*, dorgáló beszéddel *illettel magamat* (Gyöngy: MV. 76.). *Legkisebb szolgálodat* szépen fogadják, *magadat amoda vetnek* (Fal: NE.). Menj, vakard meg, Bence, kurta *pej lovamat*, étellel itallal *újíts föl magamat* (Ar.: Toldi e. 1:40.).

ANTIBARBARUS.

Kerékpár. A *Radwelt* írja, hogy a német *fahrrad*- v. *rad*-nak, az angol *cycle*, az amerikai *wheel*, a francia *vélocipède*-nek v. röviden *vélo*-nak, a hollandi *snellwiél*- v. *fiets*-nek, az olasz *bicicletta*,

a spanyol *bicicleta*, a japán *tsun*-nak és végre a chinai *fei-chai*-nak nevezi. A német lap nem adja a többi között a magyar elnevezést, mi sem tudjuk a helyesét. A *bicikli* (*bicikliz*, *biciklista* stb.), csak olyan nem jó, mint a *kerékpár*. De sebj! A *kerékpáros* mégis *kerékpározik* (ámbar *kerekezh*etne) mind a *kerékpár*-iskolában, mind a *kerékpár-versenyen* és érdeklődéssel olvassa a *kerékpárlapot*. Hiába ajánlta a jó B. H. a *vasparipát*,* mások a *kereket* avagy a *gépet*, a fönti szó győzött. Már csak elmondhatjuk, hogy azok az újabb elnevezések, melyekhez a népnek semmi köze, rosszul sikerültek. Mert a nép legfőleg a fejét csóválja és *ördögmasinának* nevezi azt a fene masinát. Hát másutt mit mond a népnyelv? JENŐ SÁNDOR.

A *kerékpár* szót én nem szeretem. A magyarnak ha van is egy pár csizmája, egy pár kesztyűje, egy pár ökre, de azért sohasem jár *csizmapárban*, nem von a kezére *kesztyűpárt*, és nem szánt *ökörpáron*. Hát amikor bicikliz, mért ülne akkor *kerékpáron*? Bizony csak keréken megyünk mi, mikor biciklizünk, ha mindjárt kettőn is. És ahogyan nem *csizmapározzunk* és nem *kesztyűpározzunk*, mikor csizmában, kesztyűben járunk, és nem *ökörpározzunk*, mikor egy pár ökörrel huzatunk valamit, akképen nem is *kerékpározzunk* mi. akik nem a germán Budán-Pesten tanultunk magyar beszédet. A *bicikli* világszerzte egyformán használt szó, ép úgy mint a *telegráf*, *telefon*, *pósta*, *fotografia*, *csákó*, *huszár*, *torna*, *gulyás* és *tulipán*, a *kerékpár* pedig idétlen született, el kell pusztulnia.

(Új Idők, 1897. 31. l.)

GÁRDONYI GIZA.

A *bicikli* nem nemzetközi szó. Az angol úgy mondja, hogy: *bájszikl*; a francia: *bisziql*, a német pedig: *Rad*, *Radfahrer*, *radeln*.

Pedig olyan hangzó, jó magyar szavunk van erre a fürge jóságra! Valóságos Kolumbus-tojása. Csupán egy kevés jóakarattal kellene hozzá, hogy népszerűvé váljék. Szoktassuk egy kicsit elkorcsosodott nyelvünket, s mihamar szalonképessé lesz: a *karika*.

A tisztelt *kerékpár-egyesületek* ezenkívül lássák be, hogy nem a karikák egyesülnek, hanem a karikázók. Aztán a tagok nem *kerekezn*i rándulnak ki, sem nem *biciklizn*i, még kevésbé *kerékpározn*i, azaz *kereket pározn*i, hanem: *karikázn*i.

Karikázó embertársainkat rövidebben *karikások*-nak is nevezhetjük. Az egyik *nap* világít és perzsel, a másik huszonnégy órát jelent. Miért ne lehetne hát karikás ostorunk, Karikás kocsmárosunk és egy rakás kocsikázó karikásunk?

(Esti Ujság, 1897. augusztus.)

P. L.

Való tény, hogy nyelvünkben az angol *bicycle* szó is annyi-féleképen van használatban, hogy érdemes dolog lenne az egyöntetű használat kedvéért is megfelelő s találó kifejezésben megállapodni és következetesen azt használni. *Bicikli*, *kerékpár*, *vasparipa* s a

* Ez tetszett legjobban Szarvas Gábornak is, de nem helytelenítette a *kerékpár*, *kerékpározn*i kifejezéseket sem, l. Nyr. 12:134, 182. A szerk.

legújabbán javaslatba hozott *karika* (ígealakban: biciklizni, kerékpározni, vasparipázni és karikázni) szolgálnak a szóban forgó gépnek irodalmi megjelölésére.

Nézzük már most, miként fogadják a jó magyar falvakban a *bicycle*-t és a rajta ülőt? Gyakori tapasztalásból, fülem hallatából tudom, hogy Ercsiben pl. a gatyás magyar paraszt hangosan oda kiáltott az udvaron kergetődző gyerekeknek, hogy »gyertek, itt gyűnnek a *köszörűsök!*« Gödöllőn és egyebütt ellenben bárki hallhatja, mikor a fiú-sereg vígan kalapot emelve köszönti az embert: »Jó napot *kerekes* bácsi, kérek krajcárt!« Másutt meg a közel levő fővárosból exportált *bicicli*ssel fogadják az embert. A nép szájában tehát *biciklis*, *kerekes* és *köszörűs** (bécsi bolond stb. diszjelzőkkel) forog falvak szerint csodálatos következetességgel. Ha gépünk-ről leszállva, megkérdezzük, hogy minek mondják ők vidék szerte ezt a »masinát«, csakhamar azt tudjuk meg, hogy *bicikli*, *ördögszékér*, *ördögkerék*, *ördögmotóla* és *ördögrokka*** a neve. A nagyon gyakran hallható *ördögszékér* egymaga is mutatja, hogy a kezdetben ördöngösnek vélt hatás a *bicycle* megjelenésében mennyire nyomot hagyott a hasonlatokat kedvelő népies elnevezésekben. Ennyi mindössze az, amit a nép idevágó etimológiájából tudok.

Könnyen belátható, hogy az egy adoptált *bicikli* szót egészen mellőzve, a többi magyaros ízű ördög-összetételű szavak egyike sem olyan, amely alkalmas volna arra, hogy helyes irodalmi kifejezéssé legyen a gép megnevezésére. A gépet használó személynek megjelölésére a *köszörűs* és *biciklis* szavak helytelensége mellett a *kerekes* némi figyelmet érdemel ugyan, de nem alkalmas azért, mert a belőle visszaszármaztatott *kerék* nem fejezi ki kellőképen a *bicycle* — kettős kerék — fogalmát. Ámbár a német is *das Rad*-ról beszél és általában ekként használja, ez mégsem lehet a mi szóalkotásunk szempontjából irányadó. Így tehát arra az eredményre jutunk a nép szavainak összehasonlításából, hogy a *bicycle* szó magyar nevének a *kerék* kell, hogy alapja legyen . . . Erre pedig szerencsésebbet egyelőre alig vélek találhatni a közhasználatú *kerékpár*-nál. Hogy a *pár* szóval a magyar ember rendszerint, azaz gyakran nem szokott kettős (dupla) tárgyakat megnevezni, illetőleg vele összetett szavakat alkotni, nézetem szerint nem elfogadható, sőt helytelen ellenvetés; való tény, hogy ha bővében nem is, de vannak egyes jó magyar szavaink, melyek ekként képződtek, minők: *mátkapár*, *hitvespár*, *házaspár*, *oroszlánpár*, *fecskepár*, *galambpár*, villogó *szempár*, az első *emberpár* stb. Némiképen megokolt ellenvetés egyedül az a megjegyzés

* Aki először használta a *köszörűs* nevet, az ámultában hihetleg úgy képzelte, hogy a falusi vándorköszörűs megbolondult és bolondságában a földre fordítván a nagy kereket, föléje ült s nyomkodva a hajtódesszkát, úgy haladt az úton gördülve előre.

** Somogyban Vése, Böhönye és Nagy-Bajom tájékán *gyorskerék*-nek mondják, amint egy 1893-ban arra tett utamon hallottam. — A M. Kerékpáros és Athl. Sport szerk. (Így a Balaton északi partján is Halász Ig. értesítése szerint. Tapolcáról már 1890. Nyr. 19: 516 volt közölve és ajánlva mint találó és népszerű kifejezés. — A Nyr. szerk.)

lehetne, hogy a magyar ember a *pár* fogalmát rendszerint két olyan összetartozó személyre vagy állatra vonatkoztatja, melyek egymással nemi viszonyban vannak, mint a felhozott példák többségéből is kitetszik. Nem vétünk azonban a magyaros szellem ellen, ha ezt a finom árnyalatát a *pár* szónak figyelmen kívül hagyjuk.

Mivel tehát az etimológiai alap e tekintetben megvan, azért azt hiszem — amíg jobb szó nem akad — a *kerékpár** jogosultnak tekinthető és elfogadható; magyar mása a *bicycle*-nek és még sem szolgai fordítása az angol szónak. Tehát, hogyha a *kerékpárt* elfogadjuk, akkor a belőle származtatott *kerékpározni*** szintén helyesen és megfelelően képezett igealak.

A *bicycle* magyar neve gyanánt ajánlott *karika* szót egyáltalában nem tartom szerencsés újításnak; hiszen a *karika* (Kreis, Ring, Reif) fő és általános használatú jelentése szerint *küllők nélkül* való kör, gyűrű, vagy abroncs (az utóbbi kisebb gyermekeknek pálcával hajtható, elterjedt és közismeretű játékszere). Hogy a *karika*-nak *küllői* nincsenek, azt talán bizonyítanom sem szükséges, példakul említem ezeket: pipából *füstkarikákat* eregetnek, a gyermek abroncsát kergetve *karikázik*, továbbá van *karikagyűrű*, az alföldi csikós ostorának *karikázása* stb. A bicyclet pedig két valóságos küllős kerék alkotja és jellemzi. — Igyekeztem kimutatni, hogy a *kerékpár* megállhatja helyét az újabb műszavak sorában, mint jó magyar és megfelelő szó; ami pedig a *cselekvés* kifejezését illeti, erre mind a *kerékpározni*, mind a *kerekezn*i szót egyaránt alkalmasnak vélem, megjegyezvén, hogy az előbbi alak logikusabb, az utóbbi ellenben rövidebb és jobb hangzásúnak bizonyul. Ám gőzzön a jobb!

(M. Kerékp. és Athl. Sport 1887. 510. l.) SCHILBERSZKY KÁROLY.

MAGYARÁZATOK, HELYREIGAZÍTÁSOK.

Bölcs. Ha Trencsény Károly a 16. száz. elejebeli *belch olazok*-ban nem bölcseket, hanem *wälsch*-eket lát, oly különbséget tesz fel, amely tényleg talán nincs is meg. Más szóval nem lehetne-e arra gondolni, hogy *bölcs* ugyanaz, ami a magyarba átkerült: *wälsch*? Ha *bölcs*, mint Trencsénynek ama tanítója gondolta, előbb valószínűleg ravaszt, csalárdot jelentett, akkor szorosan kapcsolódik a német *wälsch*-hez, ennek újabb rosszáló jelentésű árnyalatához. Ha pedig a *bölcsnek* a régibb időkben, mint a NySz.-ből látom, „doctus, eruditus, philosophus” jelentése volt, akkor először is arra kell ráutalni, hogy

* A gépészmérnöki *kúpkerékpár* szó szükségét pótol és közhasználatú műszó, mely alaki szempontból sem kifogásolható s a mellett teljesen kifejezi a fogalmat; méltó elődjéül tekinthető a *kerékpár* szónak.

** Úgy veszem észre, hogy a közlemény írója *kerékpározni* helyett szívesebben látná ezt: *kereket pározni*; hasonló javításokkal így lenne: *vasat utazni* (vasut), *makrát pipázni* (makrapipa) stb. Ebben azt hiszem kommentár nélkül is könnyű eligazodni.

wälsch eredetileg 'latin' értelemben volt használatos és hogy 'latin' vagy 'tudós' nagyon közel esnek egymáshoz. Ezt nem csak a magyar *deák* bizonyítja, hanem a román nyelvek is (*latino, ladino*, l. Diez szótárát). Azt nem kell bővebben magyaráznom, hogy mily jogosultsággal azonosították a magyarok a *wälsch* szót, ha olaszt jelentett is, a tanúttal s művelttel, és hogy a magyarokat e szónak ilyen kedvező értelmű használatában semmiféle politikai ellentét, amilyen az olaszok és németek között volt, nem akadályozta. Érdekes például szolgál a georgiai *brdzeni* 'bölc's és *berdzeni* 'görög'; bár még nem vizsgáltam meg tüzetesen, hogy vajjon igazán van-e kapcsolat e kettő között. (A jelentés fejlődése általában itt olyanforma volna, mint Simonyi magyarázata szerint a *dús*-é a velencei *dose*-ból). Megengedem, hogy a *bölcs*-nek ez a magyarázata sokaknak különösnek tetszetik, de *ce n'estque le premier pas qui coûte* s ezt megtette Trencsény, Melich János pedig helyeselte.* H. SCHUCHARDT.

Aki, ami, aminő stb. Kicska Emil cikkének (a viszonyító névmások hangsúlya, Nyr. 28:561.) 3. pontjára vonatkozólag azt hiszem, hogy a Káldi mondatában előforduló relativumot, — nem ugyan »minden értelmesen beszélő magyar ember«, de igen sokan közülök csakugyan így hangoztatnák: »Mert a gonosz lélek elveszti azt, akié«, — mind a mellett is, hogy az ilyen névmásokban szabály szerint az első tagra, vagyis a mutató *a* szócskára esik a hangsúly: akié. Péld. Aki így vélekedik, annak azt mondom, hogy stb. Akié a vagyon, az rendelkezik róla; — és így tovább: Ahol annyian vannak; amerre csak lát a szem; addig ameddig stb. A Káldi példája abban tér el az itt felsoroltaktól, hogy az előző (független) mondat jelentése erősen ösztönzi a beszélőt arra, hogy kiemelje a függő mondatban a *kié* szót. Ez tehát *emphatikus* hangsúly, amely tudvalévőleg, nem alkalmazkodik a szokott rendhez; de enyhítő körülménynek tekinthető. — Mégis azt kell mondanom, hogy a második tagnak a hangsúlyozása még a Káldi példájában sem szabatos.

E mutató szócskának a viszonyító szókkal egybeírását célszerű írásmódnak tartom. Ez szembetűnőleg megkülönbözteti a névelőtől, amely mindig, kivétel nélkül különírva áll a tőle meghatározott szó előtt. — Sokan ma is névelőnek tartják ezt a mutató szócskát. Hogy nem az, mutatja az a nyelvtény, mely szerint az *a*, az névelő minden körülmény közt hangsúlytalan. Hisz az artikulusz csakis úgy határozhatja meg azt a szót, amelynek előtte áll, ha maga nyomatékalan; a tőle meghatározott szó pedig nyomatékos, következőképp hangsúlyos: a ház, a kép, a haza stb. A névelős szónak ismertető jelei a következők: 1. főnév, vagy legalább főnévként áll

* A *bölcs*nek eddig két magyarázata volt. Egyik Vámbéryé, ki a török *bilidzi, bilgüdzü*, 'tudós' szóval egyeztette. Ezt Budenz többféle oknál fogva elfogadhatatlannak tartotta, s maga a finn *mieli* 'elme' főnévhez tartozó melléknévnek magyarázta: **mēles* 'elmés, eszes'. — Megjegyezhetjük még, hogy a németben is *latein* általában tudományt is jelent: *Hier bin ich mit meinem Latein zu Ende*, itt vége szakad tudományomnak. (Vö. Borchardt, Redensarten, 2. kiad. 245, jegyz.) A szerk.

a mondatban; 2. csak független mondatot intéz; 3. tárgyesete az igének tárgyas ragozását kívánja; 4. a névelő hangsúlytalan. Példák magával a főnév gyanánt álló névmással: Elöttem nem a *mennyi*, hanem a *minő* határoz. Ne nézd a *kit*, hanem a *mit*. Most a *kit*, *mit*, *minőt* tárgyeseteket vizsgálj meg. — E mondatokban névelő az *a*. De mihelyt ezt mondjuk péld.: *aki* ezt se tudja, . . .; amely dolog ily világos, . . .; (tárgyesettel): *akit* az gyűlöl, . . .; amennyit én tudok róla, . . — legott megváltozik az *a* szónak a szereplése; mert íme: a névmások nem állnak főnévként; a mondat mind függő mondat; a tárgyesetek tárgyatlan igealakot vonzanak. Kézelfogható itt a különbség az előbbi és az utóbbi mondatok közt. Világos eszerint, hogy az *aki*, *ami*, *amennyi* viszonyító névmásokban az *a* nem névelő. Hozzájárul ehhez még mint különböztető jel a hangsúly, amely mindig rajta van az *a* mutató (viszonyító) szócskán, az *a* névelőn pedig soha sincs. Csak nem lehet névelő az, amiből a névelő sajátosságai egytől-egyig hiányzanak.

A mutató *a* szócska senmit se veszít ebbeli minőségéből, amikor a *hol*, *honnan*, *merre*, *mikor*, *meddig*, *mióta* stb. kötő-szók előtt áll. Ezek is mindig csak függő mondatot intéznek; ami mind a névelőtől, mind a mutató névmástól meghatározott szóknál teljesen ki van zárva. Hogy a mutató *a* szócska a mutató névmásától is eltérő munkát végez, annak bizonyításába nem bocsátkozom ezúttal. Csupán a hangsúly közössége teszi őket némileg hasonlókká, amennyiben az *a* (*az*), *e* (*ez*) mutató névmás is hangsúlyos; pl. *a* végett jöttem; *e* miatt haragszik; *a* szerint, *a* tekintetben, *e* részben stb.; gyenge hangsúlyval: *ez pejlő*, *a' meg sárga*. Máskülönbén épolymessze áll e viszonyító szócska a névmástól, mint a névelőtől.

Minthogy tehát mindakét alakétól ennyire eltérő a működése, ne minősítsék a nyelvtanok se névelőnek, se mutató névmásnak, hanem szerencsétlenségük működésének megfelelő névvel; pl. *mutató szócska*, *viszonyító* v. *vonatkoztató szócska*. Ezzel azt nyerné nyelvészetünk, hogy megőrizné e három alak működő körének a tisztaságát, és elejét venné minden hibás következtetésnek, amelyet e vonatkoztató szócskának ama nyelvtani alakokkal összetévesztése szülhet, — Ezt mondtam 1865-ben, amikor ez a szócska erős vita tárgya volt (az akadémiában Pompéry Jánostól felolvasott értekezésemben. Nyelvt. Közl. IV. köt.); ugyanezt mondom ez alkalommal is.

JOANNOVICS GYÖRGY.

Személy. Ha valamely szónak életét és történetét meg akarjuk ismerni, mint az életrajz a születés napjával kezd s az elhalálozás napjával végezi, meg kell állapítanunk a szónak is első megjelenését és legutolsó előfordulását, s habár e két dolog sok esetben lehetetlen, mégis minden körülmények között meg kell tennünk rájuk nézve mindazt, amit csak eszközeinkkel megtehetünk. A latin szótáriró Wölfflinnek e szavai (Sitzungsber. d. philos.-philol. Cl. d. k. b. Akad. d. Wiss. zu München, 1894. évf. 98. l.) mindig előtttem lebegnek, midőn a Nagy Szótár adatgyűjtő munká-

lataiban régi szók életét figyelgetem. Az ily szellemben való gyűjtés sok becses tanulsággal járt eddig is, de a sok közül csak egyet említek meg, egy oly szóra vonatkozót, a mellyel a Nyrben nem régen foglalkoztak, tehát e folyóirat olvasóit közelebből is érdekelheti.

Réthei tárgyalta volt (28:207.) a *személy* szó eredetét, s fejtegetésében ennek elavult *imago, facies; bild, gesicht* jelentéséből indult ki helyesen. A *személy* szónak ezt a mindenesetre legeredetibb jelentését a NySzótár Gyöngyösiig bírja kimutatni. Az új Nagy Szótár eddigi adataiból kitetszőleg egy századdal később is megvolt még a *személy*-nek ez az értelme, amint a következő adat bizonyítja:

»Ha pedig rút abrázatod
Szép erköltsel kell potolnod
Személyi hibaságot«, v. i. az arcbeli hibát

(1750, Heptalogus 14. l.).

A következő adatban pedig a *facies*-szel rokon, de szintén elavult *forma, figura, species externa* értelmet találjuk, amely szintén csak Gyöngyösiig fordul elő a NySz.-ban:

»Azt vélnéd, eszelősség,
Hogy Angyali Nemesség
Hitvány ember Képét
Fel-vegye 's-*Személyét*«

(1761, Bertalanffi: Siralmas panasz 122. l.).

Ámde — és főképen ezért mondom el e tanulságos dolgot — az előbbi munkának derék földolgozója, Molecz Béla az itt közölt idézet alá ezt a fontos megjegyzést teszi: »*Személyi* hibaságot a. m. az arc szépségének hiányát. *Személy* 'arc' értelmében; Szentesen ma is: *szép szemű* a. m. szép arcú«. Ezt pedig azért volt érdemes közölnöm, mert a *személy*-nak ezen első, elavult jelentését eddig a mai nyelvből nem ismertük s az új Tájszótárnak nincsen rá adata. Van azonban e szótárban mégis egy származékszó, amely a *személy*-nek e régi jelentését tükrözi, u. m.: *személyes*, amelynek első értelme Borsodban, az Hegyalján és Abaujban *szép arcú, csinos természetű*.

Ismerik-e másutt is a *személy* szónak ilyen jelentését?

Juss. Éjj. Kalmár Elek a *juss* szó hosszú *s*-ét az eredeti latin *iūs* hangzójának hosszúságából magyarázza, úgy hogy a magyar kettős *ss* a latin *u* hosszúságát pótolná. (Nyr. 29:23.) Részemről ezt a magyarázatot sem tartom szerencsésebbnek a Rell Lajosénál, aki a *juss* ejtésben a felszólító alakú *fuss* ige hatását keresi. Szerintem a *juss* kettős végmássalhangzóját a 3. személyragos alakok ejtésének visszahatásából lehet legegyszerűbben megmagyaráznunk. Számos példánk van arra, hogy *s* végű névszókna 3. személyragos alakjaiban az *s*-et megkettőztetjük: *kakassa, Krisztussa, Jézussa, mássa, várossa, pajtássa, sassa* stb. (l. Nyr. 26:87.). Ilyen kettőzéssel ejtették már eleink is a *jus*-nak 3. személyragos alakjait: *jussa, jussát, jussáért* stb. és természetesen a birtokos többsége ese-

tében is: *jussok*, *jussokat*, *jussokért* v. i. jussuk, jussukat stb. Mint-hogy a 3. személyű alakok aránylag minden személyragos alak között a legtöbbször forognak meg ajkunkon, ezen alakoknak ismeretes és már sokszor tárgyalt (vö. Simonyi: Magyar szótók 40. s köv. ll.) visszahatása következtében az egyszerű, személyragtalan *jus* is fölvette a kettős ss-et.

Mellékesen megjegyzem, hogy hasonló visszahatást néha egyéb ragos alak is mutat, ha igen gyakori használatú. Többször találkozni pl. az *éj* szónak ilyen írású alakjával: *éjj* (l. a NySz. példái közt), amit nem lehet másból, mint az *éjjel* határozószó hatásából magyaráznunk, amelyben pedig a második *j* a *-vel* rag (vagy egy időt jelentő szó?) kezdőhangjának hasonulása.

ZOLNAI GYULA.

Melák. Néhány érdekes adattal járulhatok Pethő Gyula cikkéhez (28:444.). »Wie heisst der Hund?« címen Kleinpaul »nemzetközi kutyanévkönyvet« adott ki (Leipzig, Schmidt-Günther, 1899.), melyben a német, francia, angol, olasz és orosz népnél szokásos kutyanéveket gyűjtötte össze és magyarázta. A *Melák* névről a következő, részben eddig ösmeretlen adatokat közli:

Melac, rövidítve *Lack* és *Lackel*, Németország déli részeiben mészároskutya neve, — úgy mint az északiakban *Davout*, — gróf *Mélac* vezérőrnagy után, aki 1689-ben XIV. Lajostól Pfalz elpusztítására kapott parancsot s ezt a legnagyobb kegyetlenséggel végre is hajtotta. Mannheimot, Heidelberget és sok más várost fölégettett, lakosait inségbe ejtette. Később is, mint Landau parancsnoka, zsarnoknak és keményszívűnek mutatkozott. Szeretett egy szelídített szarvassal s egy farka vad kutyával kilovagolni s ilyenkor a kutyákat a föld népére uszította. Így ment át az ő neve rettegett vérebeire is (46. l.). Németország északi részeiben sok a *Davout* (olv. Davú) nevű kutya. *Davout* francia tábornagy után, aki 1813. május 31. vonult be Hamburgba és embertelen kegyetlenséggel kinozta a város polgárságát (21.). Hasonlóan kaptak Sziléziában *Illo* nevet a kutyák, a harmincéves háború hirhedt osztrák tábornoka után (35. l.); másutt pedig a vele egyidőben működő *Tilly* után is (76. l.). Más érdekes dolgot is olvashatunk Kleinpaul füzetében; például hogy nemcsak minálunk gyakori a folyóvízről elnevezett kutya, *Duna*, *Tisza*, *Dráva*, *Száva*, *Maros*, *Szamos*, *Sajó*, hanem másutt is, például az olaszoknál *Arno*, *Reno*, *Tebro*, *Magra*; a németeknél *Donau*, *Wasser*, *Strom*; az oroszoknál *Tyras* (a Dnjeper régi neve).

TOLNAI VILMOS.

A *melákot* nálunk Mélykuton (északi Bácska) ebben az alakban is használják: *melákzsi*, s bámészkodó maffa embert jelent.

FENYŐ MIKSA.

Bujnyik. Északy Károly az Erdélyi Irodalmi Társaság legutóbb való ülésén a bakonyi szegénylegényekről tartott fölolvast. Azt mondja ott, hogy ezek legnagyobb részt a katonafogdosás elől megszökött szegény falubeli legények, akik fölmentek az erdőre *bujdosni*. Innen származott a *szegénylegény* s a *bujnyik* elnevezés.

Tehát a szegénylegény — a dunántuli kiejtés szerint — elment *bujdosnyi*, *bujnyi*, s ebből származott volna a *bujnyik*. Felkutathatjuk a magyar nyelv egész szókincsét, de ehhez hasonló alkotású főnevet nem találunk. Infinitivusból főnév!

A garammenti tót nép között tartózkodván egyideig, ott halottam ezt a szót hasonló értelemben, de így kiejtve: *zbojnyik*. (A tót nyelvnek e vidéki nyelvjárása ismeri az *ny*, *ty*, *gy* hangot: *n*, *t*, *d* helyett.) *Zbojuvat*: a tótban annyit jelent mint vívni, rabolni, tusa-kodni. Ebből származott a *zbojnyik*, aki kiküzd, kivív magának az emberektől valamit — erőszakkal is. A *zbojnyik* az erdőkben bujkál, elfogja és kirabolja az embereket. Tehát haramia, zsvány. (Ezt az utóbbi szót a garammenti tót nyelvben ismerik és használják.) Eszaky Károly szerint azonban a bakonyi *bujnyik* nem haramia, de ez nem nagy eltérés a szó értelmére nézve, mikor azt valamely más nyelvből átvesszük.

Véleményem szerint a *bujnyikot* a tót *zbojnyikból* csinálta a bakonyi nép az egyik mássalhangzó (a *z*) elhagyásával, mint amely — szó elején két mássalhangzó! — a magyar nyelv természete ellen van. Hogy az *o*-ból *u* lett: az a dunántuli nyelvjárással vele járt.

Most már csak azt volna érdekes megtudni, hogy ez a szó a garammenti tót nyelvből mi módon származott át a bakonyi magyarok közé.

HAVAS ISTVÁN.

A *bojnyik* szó, mint a MTsz. mutatja, nagy vidéken ismeretes, el van terjedve Zempléntől Kecskemétig és Győr megyéig. Kiejtése *bojnyik*, *bujnyik*, *bonyik*, *bunyk*, *bunyk*, és Zemplénben így is: *zbu-nyk*. Talán már kétszáz éve, hogy a magyar beszédben meghonosult ez a szó. A NySz. legalább egy tréfás kuruc dalból idézi: Érken, Mérán a gyikok *bojnyik-táncot* járnak. — A szónak tót eredetét már rég fölismerték (l. Mikl., CzF.), de érdekes, hogy ez az újabb jövevényszó rokon a szintén szláv eredetű *bajnokkal* is, melyet már igen régen átvett nyelvünk s melynek megfelelője ma is él a déli szláv nyelvekben (*bojnik*, *harcos*).

A SZERK.

Samu nadrágja. Kár volna, ha elvesznének mind azok a magyarázatok, melyeket három évvel ezelőtt — szólásunknak a Nyrben való emlegetése alkalmával (25:477, 558) — gyűjtött össze a Pesti Hírlap. A magyarázatok mind Erdélyből kerültek — a hatodik nagyváradi, az is erdélyinek vehető, — tehát ott kell a szólás forrását keresnünk.

1. A sok közül valamelyik Samunak báránybórból való nadrágja volt, amint ezt a régiebb időkben sokan viselték. A nadrág tehát erős volt, de Samu, mint takarékos ember vigyázott is viselés közben rá s a legkisebb mutatkozó hibáját haladék nélkül tatarozgatta, sőt annyira kímélte, hogy sötétben magáról levetette. Így volt lehetséges, hogy midőn Samu már öreg ember volt, a nadrágját még mindig viselte s mert a javítgatása apránként történt, nagyobb változás nem volt rajta észrevehető, vagyis Samu nadrágja generációkon át mindig

egyformának mutatkozott, ilyennek látták az emberek. Ezért vált Samu nadrágja nevezetességgé, az állandóság, egyformaság jelképévé s innen származott az a közmondásos válasz arra a kérdésre, hogy: »hogyan vagy pajtás?« — »mint a Samu nadrágja« — vagyis bár viselmes állapotban, se jól, se rosszul, mindig egyformán. A Samu nadrágját tehát nem alkalmazzák valamely személy gyarló tulajdonságának megjelölésére. Így hallottam ezt apámtól gyermekkoromban, én pedig már öreg ember vagyok.

(P. H. 1897. II. 23.)

ÖREG ERDÉLYI.

2. Az igazi szólás ez: »Fél, mint Samu a nadrágjától«. A magyarázat pedig az, hogy ama bizonyos Samu bőrnadrágot vett a vásáron, s amint hazafelé ballagott s épen erdőhöz ért, melyen át vezetett az útja, egyet gondolt s fölhúzta az új nadrágot. Elindult az erdei úton, a ráalkonyodó esthomályban. Talán különben sem volt valami bátor gyerek, s az erdő csendjében igen kényelmetlenül érezte magát, annyival inkább, mert valami gyanús ropogást hallott a háta mögött, mintha valaki követné. Megállott, hátra nézett, nem látott semmit . . . mindenféle kísértetes történet eszébe jutott, megrémült. A zaj, míg ő egyhelyben állott, szünetelt, amint megindult, újra hallatszott . . . futni kezdett, a zaj annál erősebben hallatszott . . . Szerencséjére utólérte egy cimboráját, akinek vacogó fogakkal hebegte el félelmének okát. A zajt a cimbor is megneszelte, de észrevette azt is, hogy — a bőrnadrág ropog.

(P. H. 1897. II. 23.)

MÁSÍK ÖREG ERDÉLYI.

3. A Samu nadrágja eredetileg egy öreg zsidó nadrágja volt, aki abban ünnepelni szokott, de oly szép, és új, ünnepies volt, hogy nagyjelentőségű időkben (választás, méltóságok fogadása stb.) a bíró, a jegyző, a tanító is aspirált rá s az húzta föl, aki előbb kapta. Amolyan közös jószág volt, melynek értéke épen a közösködés folytán nőtt. Samu nadrágja tehát olyan dolog — ritkábban ember — amelyik *közös célt* szolgál, nagy becsben van, de alap-értéke az érte való versengést csak külsőleg éri el.

(P. H. 1897. II. 24.)

ERDÉLYI EMBER.

4. Erdély keleti részén van egy szerzetes ház, és annak ma is az a jóságos arcu szerzetes a főnöke, aki 8 évvel ezelőtt volt. Abban az időben egy fiatal, derék páter is tagja volt a szerzetesháznak, akit barátnéven Samu-nak híttak. Hogy a dolog világosabb legyen, azt is meg kell mondanom, hogy a »habitus« (reverenda) ha jó, akkor alatta a nadrág lehet akármilyen. Egy reggel, amint az ebédlőbe összegyűltek a szerzetesek, a házfőnök olyanformát vett észre, mintha P. Samunak *új* nadrágja volna. A fiatal páter elé állva, trefásan szólt: Ugyan Samu, emelje csak föl a habitust! P. Samu anélkül, hogy zavarba jött volna, mosolyogva fölemelte a habitust. Ekkor a szerzetes atyák roppant derűltége közt én is láttam a *Samu nadrágját*. A nadrág alja egy elviselt habitusnak a két ujja volt, hozzá-

varrva egy nem a legjobb állapotban levő nadrághoz. A jóságos arcú házfőnök a megtöltött nadrágra mutatott s elkeresztelte »Samu nadrágjának«. Ez a valódi történet. Azután a »Samu-nadrág« szólás-mód a szerzetesek között rövid idő alatt elterjedt. Ezek után Samu-nadrágja alatt olyanfajta nadrágot kell érteni, amilyen Petőfi Vándorlegényének lehetett.

(1897. II. 26.)

PESTI HÍRLAP.

5. Élt itt a 40-es években egy Samu nevű ártalmatlan bolond ember, ú. n. város bolondja, amilyen sok volt régen más városban is, az volt a neve: bolond Samu. Mindenkitől garast kért s amit kapott, rögtön bedobta egy közeli pinceablakba ez mondás kíséretében: »csuka legyen belőle«. Ennek a »bolond Samu«-nak volt egy rettenetesen rongyos, foltos nadrágja s ha valamit ócsárolni akartak az emberek, azt mondták rá: »olyan mint a Samu nadrágja«. Erre a Samura minden ember emlékszik, alakja gipszfigurákban is meg volt örökítve.

(P. H. 1897. III. 2.)

KOLOZSVÁRI OLVASÓ.

6. A váradi Samu nadrágja nagyon régi keletű. Még apám gyermekkorában divatban volt, az apám pedig 1801-ben született. Aki vagyoniilag semmiképp sem gyarapodik, vagy a beteg, aki soká húzza a bajt, állapota se jobbra, se balra nem fordul, arra aztán rámondják, hogy »az is mindig egy állapotban van, mint a Samu nadrágja«.

(1897. III. 2.)

PESTI HÍRLAP.

Szómagyarázatok. *Kontrabont.* Azt hiszem, nem tévedek, ha ezt a szót a német *kunterbunt* (tarka, ríktó színekkel tarkázott, á. é. összevissza, zavaros, zavart, pl. *kunterbunt geht's in meinem Kopf herum*) szóból származtatom. Mélykúton (Bács m.) hallani: mindig *kontrabontot* csinál, *kontrabontos*, aki civódást okoz. (Vö. MTsz.)

Libándli. A *lipityánkát* (28:464, 567) egyszerűen simán szabott és varrott női ruhának mondja Trencsény L. Bácskában. Tataházán ugyanezt értik a *libándli* kifejezésen, mely hasonló hangzású. Véleményem szerint a német *Leib* és *Bandel* szóból eredhet.

FENYŐ MIKSA.

A MTszban azt olvassuk: »*Ribadli*: szalag, Török-Becse«. Ez az előbbivel egybevetve voltaképp *ribándli* alakra mutat, ez pedig nem egyéb, mint a francia *ruban* 'szalag' szónak német kicsinyítőképzős formája.

A SZERK.

Bögyök. E szóra nem régiben Vas megyében jártomban akadtam. Hallomásom szerint Perenye-Fütelek táján (Vas m. Szombathely vidéke) használgák az erdőirtás után maradt fatuskók kiásásakor keletkező gödrök vagy gödröcskék jelzésére. Így hallottam pl.: Ez a föld telé van bögyöké; de sok bögyök van ezen az irtáson; mennyi a bögyök

ebbe az árokba. — Ugy tartom, hogy e szóban, a nyelvünkben eléggé ritka olyféle összehasonlító kicsinyítésre akadtam, mint a *lábka*: faláb, góyaláb; finn *hiirikä*: egérszínű ló (*hiiri*, egér); md. *pileks*: fülönfüggő (*pile*, fül). A *bögyök* jelentése is, bögyhöz hasonló, öblös gödör v. gödröcske. Vö. Szinnyei: M. Nyelvhasznítás, 76 sk.; és MTsz.: *bögyös*: melles; *bögyökös*: öblös, hasas (edény), Balaton mellék.*

HETYEI E. SZENDE.

Kanafória. A MTsz.-ban meg van kérdőjelezve, az idézet azonban rávezet a szó jelentésére:

Oh be csoda húr,
A kántori húr!
Ha van valami hibája:
Bor a *kanafóriája*.

(Arany-Gyulai, Népk. Gy. 1:338).

Nyilván szóvegyüléssel van dolgunk. A bort mulatozás és ének közben *gyantának* mondják, alföldi cigánytól nem egyszer hallottam magam: No gyantázzunk egyet; elfogyott a gyanta; a diákság közt is járatos: gyantázatlan torokkal nem jó énekelni. Már most a *kolofónium* szó sokkal ritkább a népnél, mint a szerte ismeretes *kámfor*, így keveredhetett össze a rokon hangzás következtében *kolofónium* + *kámfor* = *kanafória*.

TOLNAI VILMOS.

KÉRDÉSEK ÉS FELELETEK.

1. *Indigéna.* Hogyan magyarázható az meg, hogy a közbeszédben és az irodalmi nyelvben is az *indigénát* abban az értelemben használjuk, hogy bevándorlott, holott az annyit tesz, hogy bennszülött.

F. Az *indigénátus* eredetileg a. m. bennszülöttség, aztán honosság, honossági jog, de utóbb leginkább ebben az értelemben használták: honosítás. Ennek a következménye volt, hogy az *indigéna* is ezt a jelentést vette föl: honosított, új honpolgár. Érdekes példa ez arra, hogy juthat a szó az eredetivel éppen ellenkező jelentéshez.

2. *Kelevéz.* Ismerik-e ennek a szónak az eredetét? Azt sejtem, hogy ős szó s hogy a honfoglalás óta lassanként kiszorították az európai szavak: *kopja*, *lándsa*, *dárda*, *szúca*, *pika*.

F. A *kelevéz* nemcsak fegyvert jelent, hanem régi szótáraink tanúsága szerint s a mai népnyelvben is dorongot, dióverő póznát stb. Komárom m. »*kelevész*: az iszapban fekvő ágas-bogas fa, melybe

* Végh Ignác értesítése szerint ugyancsak Szombathely vidékén, Vépén csak edényről meg kupolaszerű toronyról mondják: *bögyökös* korsó és torony. Vö. még MTsz.: »(*bütykös*) *bötykös*: hasas, domboru, pl. a lámpaüveg, a toronytető. Baranya m.*

A szerk.

a háló beleakad.« E szerint azt is gondolhatnók, hogy valaha az úgyn. tollas buzogánnyal volt rokonértelmű. Leghasonlóbb szót a litván nyelvben találunk; *kelepas*, s a rutén nyelvben *ketep*, buzogány (vö. Mikl. EtWb. 114). A porosz litvánban van egy *kelia*-szó, mely lándsát jelent (Speer). — Munkácsi B. még e köv. hasonló hangzású szokat közli velünk: litv. *kalavijas*, ó-porosz *kalabian*, *kalbian* kard, szanszk. *karavālas*, *karapālas* kard (vö. Uhlenbeck: EtWb. 45), s másfelől szanszk. *kanapas* lándsá-fajta (uo. 40). — Hogy ezekhez hogyan viszonylik a mi *kelevézünk*, egyelőre nyílt kérdés.

SIMONYI ZSIGMOND.

3. *Aláoszolgálja és jó napot.* Helyes-e ez a köszönés: *aláoszolgálja* v. *alázatos szolgálja*? nem kívánatos-e ennek az iskolából való kiküszöbölése s helyette a *jó napot kívánok* ajánlása?

E. Az *aláoszolgálja* rég megszokott s elég alkalmas köszönés. A *jó napot* ellenben eddigi szokásunk szerint csak találkozásor divott; búcsúzásor való használata csak legújabbán lett divatossá, még pedig német és francia minta szerint. ANTIBARBARUS.

EGYVELEG.

A M. Néprajzi Társaság felhívása. Abból az alkalomból, hogy Wlassics Gyula vallás- és közoktatásügyi miniszter a M. Néprajzi Társaság néprajzi gyűjtésére állandó állami segélyezést biztosított, a társaság havi folyóiratának szerkesztői: Munkácsi Bernát és Sebestyén Gyula dr. a gyűjtőkhöz felhívást tettek közzé. Mivel a gyűjtendő népi szövegek nyelvi szempontból is tanulmányozás tárgyai lehetnek, készséggel ajánljuk figyelmébe munkatársainknak és olvasóinknak a felhívás azt a részét, mely a rendkívül gazdag anyag három csoportját, továbbá a gyűjtés módozatait és az eredmény értékesítését ismerteti:

1. Népköltészet: történeteket tárgyaló *epikai dalok* (balladák, románcok s rokonművek), *lírai dalok* (szerelmi dalok, katonapásztor-, betyár-dalok, tréfás és gúnydalok, bordalok és mulató gajdok stb.), *verses levelek*, *táncszók*, *lakodalmi versek*, *dajkarmek*, *kiolvasó versikék*, *játék-rigmusok*, *verses talányok*, *közmondások*, *mesék*, *történeti és helyi mondák*, *Krisztus-mondák* (Krisztus és Szent Péter földöntúrtáról).

2. Népszokások a következő alkalmakra: *születés*, *keresztelés*, *házasság*, *halál*, *temetkezés*, *ünnepek* (újévi köszöntők, háromkirályok, farsangi és húshagyói szokások, Balázs- és Gergely-járók, húsvéti és pünkösti játékok, szent-ivánnapi tűzugrás, lucázás vagy palázolás, betlehemes-játékok, regös-énekek, lóstolások, névnap-köszöntések stb.), *népmulatságok* (határjárás, aratás, szüret, kukorica-fosztás és törés, disznótor, fonóka, kaláka, tánc, társasjátékok, gyermek-

játékok, házszentelések stb.), továbbá hagyományos szokások a *joggyakorlat* (népies kormányzat, igazságszolgáltatás, eskü, örökösödés, birtoklás stb.) teréről.

3. Néphit s a belőle folyó cselekedetek: *babonák* és *babonás szertartások* (születés, keresztelés, házasság, betegeskedés, haláleset, temetkezés, továbbá egyes napok, pl. Szent-Györgynap, karácsony, Sylvester, újév stb. alkalmából), *ráolvasások, varázsigék, varázseszközök, kuruzsló gyakorlatok*; a *szellemi lények* (ördögök, boszorkányok, garabonciások, lidércek, tündérek stb.) felől való hit, továbbá a *természet jelenségeinek népies magyarázatai*, pl. a világ keletkezéséről, vízőzönről, hegyekről, vizekről, napról, holdról, csillagokról, villámlásról, dörgésről, szivárványról, — *káromkodások, esküdözések*, mythikus tartalmú elnevezések különösen növényeknek, állatoknál s természeti jelenségeknél.

A lejegyzés helye és a lejegyző neve mindig megjelölendő. Óhajtandó továbbá, hogy a népi szöveget, a tájnyelv sajátosságaiival *fonétikailag* jegyezzék le, s hogy a gyűjtőktől származó leírások, jellemzések mindenre kiterjedjenek és lehetőleg tömöttek, rövidek legyenek.

Az ily tárgyú anyaggyűjtéseket, ha minden tekintetben *pontosaknak* és *hiteleseknek* bizonyultak, a Magyar Néprajzi Társaság ezután szívesen közli folyóiratában, az *Ethnographiában*, s nyomtatott ívenként legalább 32 koronával, ha pedig a beküldött szöveghez használható *hangjegyzés* is járul, 60 koronáig terjedhető összeggel díjazza. A gyűjtésre vonatkozólag további felvilágosítással a *M. Néprajzi Társaság főtájkári hivatala* (Budapest, Nemzeti Múzeum) szolgál; a kiadásra szánt gyűjtések is oda küldendők.

Az orosz csász. Akadémia szótári munkássága. 1899. december 29-dikén (f. é. jan. 11.) tartotta az orosz csász. Akadémia évi rendes közgyűlését. Ezen az ülésen számolt be Sachmatov A. A. a II-dik osztálynak (orosz nyelv és irodalmi osztály) 1897-dik évi orosz nyelvészeti munkásságáról. A jelentésből közlöm azokat a sorokat, amelyek a második osztálynak a szótári munkásságára vonatkoznak:

Az orosz. cs. tud. Akadémia jelenleg két orosz nyelvi szótárt ad ki. Az egyiket, amely magában foglalja nagy Péter, illetve Lomonosszov felléptétől a mai orosz irodalmi és köznyelv szókincsét, Sachmatov A. A. szerkeszti; ebből a szótárból a 3—Зарпачить-ig terjedő szókincs jelent meg. A másikat a kiváló szlávista Szreznyevszki hagyatékából fia szerkeszti s ez az orosz nyelvtörténeti szótár (Материалы для словаря древне-русского языка); ebből a szótárból az év első negyedében fog megjelenni a 2. kötet 3. füzeté (II—Пра). — Érdekes már most tudnunk, hogy egy 1899. ápr. 29-ikén kiadott ukáz a Sachmatov szerkesztése alatt megjelenő szótár és a nagy Péter fellépéséig élt orosz írók munkáinak kiadása költségeire állandó évi 15.000 rubelt utalványoz az állami költségvetésből. Magától a szerkesztőtől tudom, hogy az összeg nagyobb fele tisztán csakis a szótári munkásságra, s nem az írók kiadására fordíttatik.

Ezzel a szótári munkássággal szorosan összefügg a népnyelv anyagának rendszeres gyűjtése. Az Akadémia második osztályának erre a célra külön tára van (Архивъ Второго Отбѣленія діалектологічeskій матеріалъ). A második osztály ugyanis, hasonlóan a nagy Wenker-féle német dialektológiai gyűjtésekhez, kidolgozott egy programot, amelyben választ kér egy csomó hangtani, alaktani, mondat-tani kérdésre. Amint e sorok írója személyesen meggyőződött róla, a programban igen fontos helyet foglalnak a hangsúlybeli kérdések, minthogy élő nyelvnek csakis a hangsúlyozottat nevezhetni. — Sachmatov pontosan beszámol arról, hogy az 1899. évben mennyi feldolgozandó népnyelvi anyaggal gyarapodott a II. osztály adataira.

Érdekes tudnunk azt is, hogy milyen kiadásra váró kéziratai vannak a II. osztálynak. Kiadásra vár a többi közt a szmolenszki és a kalugai kormányzóságok népnyelvének a szótára. Ugyancsak kéziratban van meg az ez évi közgyűlésen kitüntetett Tupikov-féle »Régi orosz személynevek szótára«, amelyet a szerző hangyaszörgalommal gyűjtött össze a különböző orosz oklevelekből, krónikákból.

MELICH JÁNOS.

Pandur. Érdemesnek látom a közlésre, hogy az angol állami iskolák olvasókönyvében (The Royal Readers) milyen magyarázatára találtam a mi *pandur* szavunknak. Thomas Campbellnek *On The Dawncall of Poland* c. költeményében ez a sor fordul elő: »*Her whiskered pandoors and her fierce hussars.*« (Nagybajuszú pandurjaik és szilaj huszárjaik.) Ehhez a sorhoz a következő magyarázat olvasható: »*Pandoors: Austrian light-armed infantry; so called from Pandour, a village in Hungary.*« Magyarúl: Pandurok. Ausztriai könnyű fegyverű gyalogság; ez az elnevezés Pandur, magyarországi falúról van. (Pandur község Pestmegyében.)

NÉMEDI DEZSŐ.

Katonásan! *Galliffet* francia hadügyminiszter első sorban hadügyminiszter, s csak másod sorban francia. Erről legújabb rendelete tanúskodik. Ugyanis az volt a szokás a francia hadseregben, hogy a följebbvalók udvarias hangon írtak alantasaiknak. A *nagyon lekötelezne*, meg a *kérem szépen* épp oly használatos volt, mint a *szíveskedjék* vagy a *méltóztassék*. Ennek most vége. *Galliffet* kiadta rendeletben, hogy a följebbvalók ezentúl az udvariassági formulák helyett a ridegebb, de katonásabb szólásmódokat használják, mint: *elrendelem*, *előírom*, *parancsolom*. A megszólítás pedig ezentúl példának okáért nem *Kapitány úr!* — ha az ezredes írja, — hanem egyszerűen *Kapitány!*

1899. XI. 19.

BUDAPESTI NAPLÓ.

NÉPNYELVHAGYOMÁNYOK.

Szólások.

Bújjon beléd az ördög egy kötél tüviské.

Olyan savanyú a bora, hogy mögöli az embörbe a vízborgyút.
Annak aggya az isten a sarkantyús csizmát, aki nem tud benne táncolni: annak ad az isten vagyont, aki nem tudja megbecsülni.

A parasztnak gané a lelke.

Messze-é könyér nélkül?

Hazafelé tudakója az utat. Arról mondják, akit zavarnak.

Kötöz ül a hátán. A kötözködő kis gyerekekre mondják.

Harangoz a pap kutájára: kint lóg a gatyamadzaga.

Éloptad a papné tyúkját: tollas a haja.

A part is ott szakad, ahol leggyöngébb: az isten is csak a szegény embert veri.

— Mit főz kè édös anyám asszony? — Tengöri hereberének a leppentyűjít.

Ahán, tudom má, most tudom má, hogy az úr is siket! Az mondja, akinek sokáig magyaráztak valamit, míg meg bírta érteni.

(Halas.)

KOVÁCS KÁLMÁN.

A zsidó is csak sáré' imádkozik. Sár községben hallotta a nép, amikor az árendás szombaton este zsidóul imádkozott: sáré vinó, sáré giló, sáré g'dulló, sáré g'ulló, sáré g'vuró, sáré déó stb. Mint-hogy a zsidó imádságban számtalanszor fordul elő a kapu jelentésű sáré (sáar) szó egymásután, azért mondják: a zsidó is csak Sáré' (Sárért) imádkozik.

Hosszabb a péntek, mint a szombat, majd megtódja a vasárnap: hosszabb a pendely, mint a szoknya, majd megtódjuk vasárnap.

Csaknak zsák kell, papnak ágy kell. Mért tetted ezt? Hát csak! Erre a kérdező azt mondja: Csaknak zsák kell stb.

(Eger vidéke.)

HEVESS KORNÉL.

T á j s z ó k.

Jászságiak.

kereszt-malac, kereszt-barány, kereszt-borjú, stb. Régi szokás szerint, midőn a gyermek annyira megnövekedik, hogy eszével élni tud, a keresztapja bárányt,

borjút, vagy malacot stb. aján-dékoz neki, hogy a gyermek azt fölnevelje; ezt híják kereszt-baránynak, kereszt-borjúnak, kereszt-malacnak.*

* Az is gyakran megesik, hogy mulatozás közben a magyar gazda megszólít egy nála fiatalabb gazdát, vagy gazdalegényt: »Engedje meg öcsém uram, hogy ezután keresztfiamnak szólíthassam!« S másnap ott van a keresztborjú, vagy kecske a keresztgyereknél s a két család komai-, kereszt-apa-keresztgyermeki viszonyba lép. Van vízkeresztség, vérkeresztség és vágyszeresztség; ezt pedig a Jászságban borkeresztségnek nevezik.

kerümbátyázik : körbefutkos, se-
reg; pl. a gyermek játékból.
kintet, v. kénytet: ösztönöz, buz-
dít. Gyere már anyjuk, kínáld ezt
a vendéget, én már eleget kintet-
tem, de semmit sem akar enni!
kolompár, kolompárcigány : vándor-
cigány.
komáz, komázik: pajtáskodik, v.
beszélget, társalog. Ne menj
még haza, komázzunk még egy
kicsit!
kunhátas: dologkerülő, vonakodó.
lapútyi: lapos, nem rendes lapos.
Lapútyi fejű ember; lapútyi
tetejű ház; lapútyi fületlen
gomb, stb.
letesz a madár valahová, v. vala-
hol: leszáll. Jaj de szép madár
tett le a szilvafára!
leveles: vétkes. De meghúzza most
magát ez a gyerek, biztosan leve-
les, biztosan valami csinyt tett.
leveske: női felöltő, szálíka, nyá-
rika, őszike, télike. Eredetileg
biztosan levesdke, levetőke.
marisgat, v. marisgál: majszol, fog-
dos-nyomkod. Ne marisgasd úgy
azt a húst, más is akar abból
enni!
másránt: újra, másként. Más-aránt-
ból rövidült meg; mint egyaránt.
megcünül: lecsillapodik, lelohad,
megjuhászodik. Megcünül pl.
vkinek a haragja, dühe, gőgje,
kedve, stb. Megcünül a szájhős,
ha veszedelemmel kell szembe-
szállania.
megüst: megint, ismét.
megmacskásodik: kb. a. m. össze-
zsugorodik. Megmacskásodik
annak a lába, aki nem mozog,
aki nem szokott sétálni, gya-
logolni. Megmacskásodik to-
vábbá a kötél a vízben; stb.
meri: bátorság. Nincs merid: nincs
merszed; nincs merije: nincs
mersze.

mirmió: mummus, ördög, manó.
A gyermeket szokták vele ijeszt-
getni: ne menj oda, mirmió van
ott, elvisz, megesz!
monér: lény, teremtes, ember.
A Jászságban mindig ezzel a
jelzővel hallottam: csúnya mo-
nér. Debrecenben úgy szerzet.
Egerben így használják: Úri
monér, nincsen kenyér, ami
egyenlő a cifra nyomorúsággal.
(Csokonai Dorottyája enumera-
tójának végén a többi közt ez
áll: Szemővel, egy módos, ifjú
gavallérral, Babócsa érkezett
gyönyörű manérral!)

morkoláb, v. markaláb: az a fekete
folt, mely holdfogyatkozáskor
a holdat megeszi. Ha a gyer-
mek keres olyan tárgyat, mit
nem akarnak a kezébe adni.
annak is azt mondják, hogy el-
vitte a morkoláb.

mulykó: kis bamba, mulyácska.
Kis gyermekeknek mondják.

negély: gőgös, kevély, kényes.

nyírjed: pityereg, kesereg. Egész
délelőtt mindig nyírjedt egy
kis cukorért.

nyözget: nógat, ösztönöz, ösztökél.

nyüstöl: koptat, elvisel, szaggat,
pl. ruhát, cipőt. Rossz időben
a régít hurcold, ne nyüstöld
az újat!

összelében: ősz táján; l. tavassza-
lában.

pákosztos; rendetlen, civódó, csin-
talan, marakodó. A pákosztos
gunárnak tollat szoktak az or-
rába dugni.

pampucsol: sárban gázol.

paraszt. Közönséges értelmén kí-
vül még a jószágra és házi álla-
tokra még abban az értelemben
is használják, hogy jámbor, sze-
lid, nem vad. Megfejezheti ezt a
tehenet tíz esztendőös kis lány

is, mert rettentő paraszt, csöppet sem hamis. Olyan parasztok a galambjain, hogy a vállamra szállnak, mikor enni adok nekik.
 pénye: nagyon érzékeny, gyöngeszívű, gyámoltalan, könnyen sírva fakadó. Ne légy oly pénye!
 postorog, postorkodik: bajlódik vmivel; tesz-vesz vmit. Csak olyankor szoktam túrós-bélest sütni, amikor ráérek vele postorkodni.
 prádé: a parádé szót ejtik így uradzásból.
 pupák: városi ember a falusi embert falusi pupáknak, tanyai góbénak csúfolja. Sőt bármilyen idegen embert a jáász idegen góbénak gúnyol.
 radó: gonosz, renyhe, rontó Pál, te radó! te renyhe! te ruharadó! te ruharontó!
 rózzant: józan.
 rumok, v. romok. A jáász ember a cigányokat rumoknak, v. romoknak hívja, s a jáász legény úgy kurjant bele a muzsikájába, hogy: húzd rá rumosan!
 sajol: sajnál valami megtörtént dolgot.
 séró: halánték. A sérójára, hogy ne sántúljon!
 sinkel: túlad vmin, elveszteget vmit. Nem érdemes neked semmit se' venni, mert úgyis mind-

járt elsinkeled. Vagy: Nem sinkeltem volna én el a disznaimat, ha rá nem szorultam volna az árára.
 simfiskál: sinkel.
 sodormánykodik: fondorkodik. Addig sodormánykodott, míg kénytelen voltam engedni a szavának.
 sorjába': ha rákerül a sor, néhanéha. Nem szeretem, de sorjába' megeszem. Sorjába' minden jó. Sorvást, egy sorvást: egy sorban; két, három sorvást ültetni vmit.
 sötty! a meglepődés indulatszava. V. ö. chü.
 szólás-mondás, szokás-mondás: közmondás, példaszó. Pl. szokás-mondás, hogy a jó bornak nem kell cégér.
 szútyongat: bosszant, ingerel.
 szürenkezik: szünetet tart, henyél, szünetkezik. De megszürenkezik kendtek!
 tavasszalában: tavasz tájban; l. ősszelében.
 tesz: énekel, hangot ad. Pl: de szépen tesz a fülemüle! Jaj, de csúnyán tesz a páva!
 tiporog: ide-oda lépked, tipeg. Mért nem ülsz le, mit tiporgasz?
 viricsol: virraszt. Csak olyan későn ne járnál haza! mindig viricsolni kell miattad!

SZABÓ ISTVÁN.

Kalotaszegiek.

bánda: banda, zenekar (N.-Kapus).
 bángó: bankó (Nagy-Kapus).
 Bécsbe' bot a báltya: a rossz élű késre mondják. Úgy vág, mind a bot: rosszul vág a fejsze, olló, kés, véső, fűrész stb.
 betegágyba' van: gyermekágyban.
 bé van gyógyúlva: be van gyepezve; t. i. a földön ejtett seb (Damos).

bírcelő: bérc eleje (Jákótelke).
 bír: bér. Zállagolnak a zolá pap bírjáir (K. sz. k.).
 bodom = bodon 2. MTsz. Ettől jön: Bodomoskut, határnév Damoson.
 bojóka: pityóka (J. telke).
 bojog: bolyong (ember), a nap: búkál félleg alól ki, fellebbe bé (Nyárszó).

bopa : agg ember, nagyapa (D.).
 borsó szër, kendër szër, papé szère:
 kisebb határrészek Nyárszón.
 bögyörödik : domborodik, különö-
 sen: terhesedik (Magyar-Valkó).
 böstelen: becstelen, megvetett; utá-
 latos, rossz magaviseletű; böste-
 lenkédik. Ilyen hasonulások még:
 ôska, késke, fêske, ôsmán (ocs-
 mány), mäska, mënyëske (J. t.).

buba szökik a fejibe: fejibe kött
 (kelt). Rejtett kelevény (M.-V.).
 bucsikázik, késkebukázik: a fején
 keresztül esik (M.-V.).
 bufti: buta, tompa elméjű (vö. buffi
 MTsz.).
 búvok, bússz, bú, búvunk, buttok,
 búnak: bújni ige jelen ideje.
 ciher: tüisses (tövises) bokros hely
 (M.-V.).

(Kalotaszeg.)

CZUCZA JÁNOS.

B a b o n a.

- Jáó napot kív^oának kedves tanit^aó uram!
- Jó napot Figei uram, Figeiné asszonyom.
- Hát hommint szógá az egéⁱsséⁱgök tanit^aó uram?*
- Még vagyunk csëndëskén. Rossz időnk vagyon Figei uram;
 esik folyton, miként az özönvizek előtt.
- Hát biz' éⁱdës tanit^aó uram, rossz id^eököt élⁱlönk. Gënge a
 szülⁱis; nem is tudom, hogy tartalmazzuk é a marhát, ha befogal-
 mazzuk?
- Bizony magam sem tudom. Hát kigyelmed ki jóért keres
 Figeiné asszonyom?
- Hát éⁱdës tanit^aó uram éⁱn biz' sëmmi egyebér' nem gyüttem.
 mint hát ho' mëttuggyam, vajjon vaóna-ë tanit^aó uraméⁱknak kutyajok
 éⁱs hogy miféⁱlë v^aóna az?
- Ott vagyon imé, olyan juhászcutya vóna.
- Nem úgy éⁱrtëm kéⁱrëm alásson, hanem ha kan-ë vasszuka?
- Van itt mindkét nembéli Figeiné asszonyom.
- Hát csak azéⁱrt kéⁱrnéⁱm, hogy ezt a kis k^aócmadzagot
 szeretnéⁱm a hátús^aó ballábára kötnyi. Mer' teccik tudnyi, a szom-
 szédunk kis Borcsájának valami nyavajája van, osztéⁱg azt monták,
 hogy nem gy^aógyó më', csak ha a tanit^aó uram kan kutyajának
 hátús^aó ballábára ëkkötelet kötönk ebb^eója k^aócmadzagb^aó éⁱs osztéⁱg
 hazafeléⁱ curukkolva néⁱzem mindéⁱtig a kutya cselekvéⁱséit.
- Nocsak! Figeiné asszonyom.

(Gömör m. Szútor.)

BODOR DEZSŐ.

* A beküldő (ki azóta fiatalon szerencsétlen véget ért) az á hangot
 a 3. sortól kezdve alul karikával, tehát némi ajakműködéssel ejtett hangnak,
 jelölte. A szerk.

Mondókák.

Mondjad nekem.

A 60-as években a kecskeméti elemi iskolás fiúk között szokásban volt, hogy egyik a másikat a föntebbi mondattal szólította föl, s utána a felszólító olyan rimes szót mondott, melyet ha a felszólított is hangoztatott: az első személy részéről a másodikat rendszeren tréfás, néha aljas, és pedig versebe foglalt mondat illeti:

A. Mondjad neköm: csütörtök. — B. Csütörtök. — A. Üssön mög a görcsös tök.

A. Mondjad neköm: serpenő. — B. Serpenő. — A. Telefőzöm hörpentsd fő'.

A. Mondjad neköm: páva. — B. Páva. — A. Tojik neköd áva.

TÓTH ISTVÁN.

Lakodalmi mondókák.

Ünnepies összejövétel (kézfogás, lakadalom, keresztelő, csürfedés, fahozó) alkalmával az ételt *felszálló gazda (násznagy, fűkoma)* beszédje:

Kedves atyafiak, szót hájjanak kegyelméték. Szinte tuggyák is, hogy Boros János sógor a csürit akará befédni. De úkegyelme egygymaga eligtelennek érezte magát erre (a) dologra, megszólitá hát az ú jó embérjeit, komjait, rokonynyajit — mámmind (mármint) kegyelmeket, hogy lénének ékkis (egy kis) segicscsigire. Kegyelmeük nem vették (vetették) még az úkême meghívását, éljővének, s Isten segédelmivel el is vígesztik. Úkême se akar háládatlan lenni fáracscsá-gokir, asztalt terítettett, ellátta itellel és itallal s azt mondatytya én általam: végyenek riszt belölle s osztán kinek mi-kicsi jut, szógá'tassa Isten kedves jó egissigire.

(Kalotaszeg.)

CZUCZA JÁNOS.

Lakodalmi rikkantások.

Az utcán haladó násznépet a gyermekesereg kíséri s a kis verseket kiabálja. A vőfély krajcárokat vagy apró perecet szór a gyerekek közé. Pár ilyen verset közlök:

Ez az utca kanyarékos.	Sárga csikó, aranynyereg,
A menyasszony takarékos!	A vőlegény derék gyerek!
Tyuh, huj!	Tyuh, huj!
Ez az utca végig sáros.	Ez az utca de gödrös,
A menyasszony jaj be ráncos!	A menyasszony de göthös!
Tyuh, huj!	Tyuh, huj!

Ez az utca de dombos,

A vőlegény potrohos! Tyuh, huj!

KOVÁCS GYULA.

Aranybárány, aranykos,	Ez az utca petrezselém,
Esküvőre mégünk most! —	Ményasszonyunk talpig selém! —
A ményasszony aranyalma	Ez az utca véggê erre,
Főtesszük a sifonérra! —	De szép csapat mén é erre! —
Ez az utca leveles,	Ez az utca jaj de sáros,
Ményasszonyunk de kedves! —	Völégínyünk most lett páros! —
A völégény kikaparja,	Ez az utca de güdrös,
A ményasszony bekapja! —	Völégínyünk de rücskös! —
(Baja.)	(Ada, Bács m.)

CSEFKÓ GYULA.

Gúnynevek.

Rostos. Vicsori. Tüdő. Pocók. Meszesfejű. Bömbös. Plecsi. Pempő. Spigli. Smigli. Mókheç. Pompos. Firiskó. Micsikász. Klapc. Mókheç. Pombó. Szmirse. Szetyfej. Órdacs. Fütőri. Kukukfránci. Pityók. Barátgyuravica. Böfszke. Kujkó. Kotyi. Ökörszem. Gyűszűcsicsa. Héberlovag. Jordán. Firigrám. Satrafa. Kilinkó.

(Iháros, Somogy m.)

Bárgyú. Tuskó. Dulf. Ifur. Öcsém. Kírem. Paraszt. Bitang. Pimasz. Fecó. Lötyögsz. Áspis. Csufi. Kufu. Csapás. Muci. Murmuc. Elefánt. Majkó. Kontrás. Börci. Szegin. Ecsém. Tuszna. Márkus. Tripla. Székáns. Csitri. Laffancs. Mózs. Kulláncs. Rospic. Dóci. Cinóber. Percsa. Gyulum. Kalánfűlű. Kajla. Stabán. Tyatya. Kocsis. Toksz. Szeptedér.

(Kecskemét.)

Jánku. Csunku. Kululu. Potlok. Basszus. Görény. Gyünge. Tulok. Sajtos. Rudi. Zatyém. Cikur. Pipa. Perec. Csíz. Pip. Resz. Borz. Jakab. Koma. Tulka. Strul. Csics. Rosbrát. Habdra. Fráci. Jola. Kató. Mackó. Dzeló. Gellért. Szepi. Sóger. Zaplatyi. Klapc. Fityfritty. Prics. Csácsi. Srófos. Berta. Pörgetyű. Macám. Pimpinella. Kis-zód. Dinnyefejú. Jette. Fütők. Csibuk. Bagó. Barát. Mitugráç. Kajkó. Racs. Fakir. Dervis.

(Kolozsvár.)

HÁRSING ISTVÁN.

IZENETEK.

D. E. *Restellem, szégyellem, zöldellő, kunyhó, ahhoz a helyes; nem restelem, szégyelem, zöldelő, gunyhó, ahoz. — Ceruza, plajbász és írón közül legajánlatosabb a ceruza. — Egyek legyünk egyszerű gy-vel, eggyé lenni kettős gy-vel, (mint vízzé, porrá válni). — Pestjük és Pestjők egyaránt helyes. — Őket nemcsak személyre, hanem dologra is vonatkozhatik. — Nézesz nem helyes, csak nézel, szintűgy húzol, hozol, teszel, veszel, leszel, viszel.*

G. J. Rosz és könyv hibás írásmód, helyesen *rossz és könny*. — *Aki és ami* jobb, mint *a ki és a mi*.

D. K. Viszálykodik, botránkozik, versengés, önként és küszködik helyesebb, mint *viszálykodik, botránykozik, versengés, önkényt és küzködik*.

Sz. R. A vízkereszt szláv eredetű, illetőleg ószlovénból fordított kifejezés. Tulajdonképp vízkeresztelést jelent, mert az ünnepnek előestéjén szokásban volt (s részben ma is van) a víznek megszentelése. — *Megyek, jön stb.*: az ilyeneket is szokták *hiányos mondatoknak* nevezni, de ezek csak látszólag hiányosak, mert hozzájuk gondoljuk, sőt a személyragban ki is fejezzük az alanyt. (Bővebben NyK. 25:1. stb.) — *Nem, ne, csak*: ezek határozó szók.

B. T. A kőtyavetye eredetét tüzetesen kifejtette Zolnai Gy. Nyr. 25:501.

B. M. Ontok a. m. belfonal, a szövéskor a szövetnek szélességében haladó fonal, míg a hosszában haladó a *mellékfonal*.

T. F. és B. D. Igen köszönöm a beküldött könyveket.

Ő. J. A hely szűke nem engedi, hogy a Nyrben annyi mesét közöljünk. Figyelmeztetjük a M. Néprajzi Társaságnak jelen számunkban közölt fölhívására. — Nekünk egy helységről elég egy-két népmese a nyelvjárás jellemzésére. Azontúl nyelvészeti szempontból inkább a szólásokra, közmondásokra, tájszókra, mesterműszókra, dülőnevekre, gúnynevekre van szükségünk. A följegyzés lehetőleg híven kövesse a népies kifejtést és kifejezésmódot.

Beeérkezett kéziratok. Ősz J. Mese. — Havas I. Bojnyik. — Magyary B. S. Tájszók. — Melich J. Az orosz akadémia szótári munkássága. — Král M. Magyar családnevekül használt nemzetiségi nevek. — Hevesi J. Elharapódzott németiség. — Hodács Á. Nyelvészeti apróságok. — Kotucs J. Szólamódok. — Hársing I. Az alsódrávai nyelvjárás. — Balogh D. Családnevek. — Rechnitz Ig. Kombináló szóalkotás. — Szabó I. Hemplér. — Molnár S. Szólások; réják. — Hevesi J. Helyreigazítások. — Varga K. Logikai alany és állítmány. — Kisenyedi P. Á. 826 magyar szó az oláh nyelvben.

Beküldött könyvek. Szentírás. Kiadja az Izr. M. Irod. Társulat. II. k. Az első próféták. — Évkönyv. Kiadja az Izr. M. I. T. Szerk. Bánóczy J. 1900. (Lampel biz. Füzve 4 K.)

Peisner I. Budapest a 18. szban. (Singer és W. 4 K.)

Wodianer F. kiadványai: De Amicis: Szív. Ford. Radó A. 2. teljes kiad. képekkel. (Kötve 5'60 K.) — Tóth S. Erdély nagyszonyja. (4'80 K.) — Faylné Hentaller M. Fekete Kató s más elbeszélések. (5 K.) — Móka bácsi (Halász I.): Legszebb magyar mesék. 2. sorozat, képekkel. (Kötve 4'80 K.) — Strausz A. Párizsi magyar útmutató. (1.80 K.) — Somogyi G. Nagybritannia közoktatásügye. (1 K.)

Franklin t. kiadványai: Czuczor G. összes költői művei. Kiadta Zoltvány I. (3 k. 5 K., kötve 8 K.) — Jókai Mór Kis Dekameronja. (Képekkel; diszk. 6 K.) — Szabó Endre: Négy orosz költő. — Popper Vilma: Különös emberek. Elbeszélések. (2 K.) — Abonyi Á. A század gyermekei. 15 elb. (2 K. 50 f.) — Baranczevics Sz. K. Két asszony. Oroszból fordította Szabó E. (Két k. 4 K.) — György A. A föld és népei. 2., újból írt kiadás 3. k. Ázsia és Ausztrália földrajzi és népismeie leírása. (19 színes melléklettel, 306 rajzzal stb. 15 K.)

Türk F. »Flóra«. Irta és rajzokkal ellátta T. F. Eger, a Hevesm. Tanügy kiadása. (Szolcsányi Gy. biz. 1 K.)

Griesbach H. Az iskola egészségügyi reformja. Szózat a mívelt emberekhez. Ford. Scherer L. (Wodianer. 60 f.)

MAGYAR NYELVŐR.

Megjelenik minden hónap 15-én
három lnyvi terjedelemben.

Szerkeszti
SIMONYI ZSIGMOND

Szerkesztőség és kiadó-hivatal
Budapest, NewYork palota.

KAUKÁZUSI HATÁS A FINN-MAGYAR NYELVEKBEN.

(Első közlemény).

Zichy Jenő gróf kaukázusi utazásai irányították figyelmemet a magyar összehasonlító nyelvészet és őstörténet ama nagyérdékű problémájára, melyet már Klaproth Gyula vetett föl 1814-ben megjelent »Reise in den Kaukasus« művében annak igazolásával, hogy a kaukázusi nyelvek szókincsében egykori érintkezésre valló közösségek észlelhetők a finn-magyar nyelvekkel.* Ezt a nézetet — mint más helyütt tüzetesebben tárgyaltam** — a magyarra alkalmazva erősen vitatták s bizonyítani törekedtek Dankovszky Gergely és Erdélyi József 1826-ban megjelent

* L. erre nézve az idézett műnek »*Kaukasische Sprachen: Anhang zur Reise in den Kaukasus und nach Georgien*« című kiegészítő részét, mely legelsőben nyújt az európai tudományosság részére bővebb tájékoztatást a kaukázusi nyelvekről. A chunzagi avarok tárgyalásánál Klaproth kiemeli, hogy ezek Theophylactus Ogor-jaival, illetőleg az e népfajból kiszakadt *Ovág*-okkal lehetnek azonosak, mit avval is támogathatónak vél, hogy több *hun* történeti név (mint: *Uldin, Attila, Budach, Ellak, Dingizik, Eskam, Balamir*), továbbá több ősi magyar név (mint: *Almus, Zolta, Leel, Geisa, Sarolta*) alkalmazásban van a kaukázusi avarok közt is (12. l.). »Eben so merkwürdig ist« — jegyzi meg a nyelvre vonatkozólag — »*die bedeutende Ähnlichkeit der auarischen Wurzelwörter mit der der samojedischen, ostjakischen und anderen sibirischen Sprachen*, die ein grosses Licht über den Ursprung dieses Volkes verbreitet« (u. o.). Az egybevetések között, melyeket Klaproth ez állításának igazolására felhoz, több van olyan, melynek mai ismereteink mellett is értéket tulajdoníthatunk (14—22. ll.). Hasonló egyeztetések találkoznak Klaprothnak egyéb kaukázusi nyelvekből közölt szójegyzékeiben is, különösen a cssecsenben és cserkeszben (147—163. ll.). Az utóbbiakból hamarosan levont következtetése: »Diese Ähnlichkeiten leiten auf den Schluss, dass *die Tscherkessen zu einem Stamme mit den Wogulen und Ostjaken gehört haben*, der sich aber schon in sehr alten Zeiten in verschiedene Zweige geteilt hat, deren einer wahrscheinlich die *Hunnen* waren« (229. l.). Mindezek bővebben kifejtve: NyK. 28 : 248—51. ll.

** L. »A Kaukázusvidéki magyar-kutatás történetéhez« című értekezésemet (Ethnographia 8 : 459—467. ll.) és NyK. 28 : 251—5.

műveikkel* s az éleslátású Jerney János is, bár teljesen hibáz-
tatta a kimutatott egyezésekből levont ethnologiai következtetéseket.
készségesen elismerte azt, hogy az avar nyelvben, valamint más
kaukázusi népeknél »találtnak mienkével közös szavak«.** Szint-
így hivatkozott 1828-ban Parrot*** arra a körülményre, hogy az
észti nyelv szókincsének egyes elemei föltűnően hasonlítanak kau-
kázusi nyelvek megfelelőihez; de a hét évtized óta, mely e munkák
megjelenése óta letelt, a fölmerült kérdés semmivel sem haladt
előbbre, noha különösen Csubinov, Uslar, Schiefner, Erckert és
Adzsarian érdeméből ma már ha nem is mindenkép kielégítő,
de nagyjában tájékoztató leírások és szógyűjtések állanak rendelkezésünkre a Kaukázus nyelveire vonatkozólag. Különös biztatással
serkentett az e tárgyat illető régibb állítások újból való átvizsgálására azon számos tényből kiderülő észrevételem, hogy valamint
a magyaroknak s kiknek nevét az európai népek nyelveiben
örökölték, a hun-uguroknak történetileg igazolt legrégebb lakó-
helyeit a Fekete- és Kaspi-tenger közében, a Kaukázus északi
tájain találjuk, úgy a velük nyelvileg legszorosabb kapcsolatban
álló népeknek, jelesen a voguloknak és osztjákoknak, valamint
mai szomszédaiknak, a permieknek sem volt kezdettől fogva
hazájuk, jelenlegi lakóföldjük, az északi Ural vidéke, hanem
valamely délibb terület a magyarok s a Kaukázus fölött tanyázó
árja s más fajú törzsek határaiban, honnan csak idővel, nyilván
külső kényszer folytán, kellett a távolabbi gyéren lakott tájakra
vonulniok. Igen valószínűnek tüntette föl előttem a kaukázusi
nyelvekkel való kapcsolat lehetőségét az a, ma már mindenkitől
kétségtelennek elismert tény is, hogy a magyarban s a vele
rokon volga-urali nyelvekben jelentős nyomai mutatkoznak az
összét. nyelv hatásának; az összét. t. i. ma kaukázusi nép s mivel
a földrajzilag érintkező népek vándorlásának irányai rendesen

* Dankovszky értekezésének címe: »A magyar nemzet maradéki az ősi lakóhelyekben (Pozsony)«, Erdélyié pedig: »Sprache der Stammverwandten der Hungarn im Kaukasus in 490 Wörtern dargestellt und mit hungarischen verglichen. Ausgehoben aus Julius v. Klaproth's Reise in den Kaukasus und dessen Beschreibung des östlichen Kaukasus (Pressburg)*.

** L. »Világosítás Ásiában a Kaukázus hegyén lakozó Avarok és Künságiak nyelvének magyartalansága iránt (Szeged, 1829.)« művét: 19. l.

*** »Versuch einer Entwicklung der Sprache, Abstammung, Geschichte, Mythologie und bürgerlichen Verhältnisse der Liwen, Lätten, Eesten mit Hinblick auf einige benachbarte Ostsee-Völker, von den ältesten Zeiten bis zur Einführung des Christenthums (Stuttgart)* művének 27. sz. függelékében.

egyneműek, igen föltehető, hogy ahol hajdan az osszétok elődei voltak, onnan nem eshetett távol némely más nép sem, mely jelenleg a Kaukázus vidékét lakja. Ez alapokon tovább indulva, mindenesetre okszerűnek mutatkozott a régiek megkezdett, de csakhamar abbahagyott munkájának folytatása s talán nem csalódom reményemben, hogy valamint az árjaságban, úgy itt is oly térre kerültek összehasonlító nyelvtudományunk kutatásai, melyről a magyar s vele rokon népek nyelvi és őstörténeti ismereteinek sok homályos részlete nyer majd földerítést. Ide vágó tanulmányaimnak eredményeit sajtó alatt levő *Árja és kaukázusi elemek a finn-magyar nyelvekben* című munkámban lesz módom részletes fejtegetéssel tárgyalni; ezúttal csak néhány világosabb tény bemutatásával kívánom a szaktársak érdeklődését e tárgyra fölhíni.

Adataimat, tekintettel a műveltségtörténeti tanulságokra, fogalmi kapcsolataik szerint csoportosítva kezdem a fém neveken. Ezek körében megfejtetlen eddigelé a (magy. réz, kupfer' (sárga réz, messing') szó, melyet helytelenül egyeztetnek Vambéry és Ahlquist a török *jez* (ill. *žez*, *žez*, *dez*) 'messing' szóval, mert nem igazolható, hogy török *j* szókezdőnek a magyarban *r* is megfelelhét. Az is ellene szól e felfogásnak, hogy a törökség területről nem származott egyetlen fémnevünk sem. Pontosan egyezik azonban az avar rez, 'messing' (Uslar-Schiefner: Awar. Stud. 170.), mely nem lehet változata az avarban szintén előforduló török eredetű *jez*, 'messing' szónak, minthogy ilyes hangváltozás e nyelvben egyébként ismeretlen (v. ö. a tatár eredetű avar *jasax*, 'abgabe', *jarágh*, 'waffe', *jaríman*, 'taugenichts', *jórgha*, 'passgänger' szókat; u. o.), hanem inkább a Besze Jánostól följegyzett andi és inguš *ghez*, 'brönze' mása, melyben a közlő szerint (Voyage: 84.) a szókezdő »comme *r* grasseyée».* A kaukázusi eredetű *rez* szó befolyásolhatta, hogy a régibb *vas* név, mely a megfelelő finn *vaski*, észt *vašk*, lapp *vešk*, *viesšk* »kupfer, messing» szó bizonyossága szerint eredetileg szintén 'reze', vagy talán általában 'ércet' jelenthetett, a közönségesebb alkalmazású 'ferrum' fémnek vált jelzőjévé.

Hogy tényleg a Kaukázus s nem, mint általában vélik, az Altaj hegység felől terjedt el a fémek ismerete a keleti finn-magyar népekhez, mutatja a 'réznek' votják *irgon*. *ërgon* (*rgon*), zürjén *irgön* neve is, melynek másai a rokon nyelvekben: éjszaki vogul *aryén*, középlozvai *arén*, *arń*, kondai *äryén*, cseremisiz

* V. ö. avar *xrira* 'teuer' = andi, karata, dido *xera* id.; avar *xramiz* 'donnerstag' = arab *xāmis* 'der fünfte'; avar *xrrer* és *xer* 'pulver' abadzech *rrače* és *ghače* 'sommer'; *rrökentj* és *ghökentj* 'hose', *rröše* és *ghöže* 'gelb'; Erckert: 174, 153, 114, 130, 85, 165.

vürgéne, virgené ,kupfer'. Ennek egyezése a georgiai nyelvekben: a lész-nyelvű *erkina*, mingrél, grúz *rkina* (= ingiloi *kinaj*) ,eisen' (Erckert: 57.), melynél az előbbi adatokból következőleg nyilván szintűgy. mint a magy. *vas*-nál ,réz', vagy általában ,érc' lehetett az eredetibb értelem.

Ugyanily irányban tanúskodik a régi nyelvben s egyes vidékek tájszólásában ma is használatos *üst* ,silber' szó, mely korántsem az *ezüst* csonkult alakja, hanem azonos a digori-összét *izdi*, tagauri *zdi* ,blei' szóval (Miller: Ossetinskiye Etjudy II: 115.) a magy. *isten* és pahl. *yaztān, yazdān* ,gott' hang megfelelésével s a jelentésnek oly átvitelével, minőt a magy. *ón*, cserem. *volne, vulna* ,blei' szónak megfelelő vogul *āln* ,silber' szónál tapasztalunk. Az idézett összetét szó azonban nem iráni eredetű, hanem minden valószínűség szerint valamely kaukázusi nyelvből való (v. ö. lák *dēuthi* ,blei'; Erckert: 47.). — Az *üst* alaki egybetalálkozása az *ezüst* utótagjával költi föl azt a sejtelmet, hogy ez utóbbi szónak különösen régibb *ezist* alakja szerint pontosan megfelelő összetét-tagauri *āwzisth, āwzisth*, digori *awžeste* ,silber' másában szintén a fent idézett *izdi, zdi* ,blei' szó lappanghat, vagyis az egész kifejezés oly összetétel, mint a tiszta ezüstöt jelző vogul *sāli āln*, osztják *sēl vax* nevezetek, melyekben *sāli, sēl* ,hell, klar, rein' értelmű (*vax* ,metall; eisen, kupfer, silber, gold'). Ily fölvételre alapot nyújt az aranynak összetét-digori *sužzarine* neve is, mely t. i. szintén elhomályosult összetétel a digori *suždū-g* ,rein' (= av. *suxta-*) alaprészből s az av. *zaranya-* ,gold' megfelelőjéből. Ha ezekhez hozzávesszük, hogy Sjögrén, Tomaschek és Anderson (Wandl. 107.) nézete szerint a finn *hopea* (észt *hobe*, gen. *hobeda*; vepsz *hobed*, lív *ōbdi, ūbdi*) ,silber' szónak az av. *spaeta-* ,weiss' = szkr. *cvēta-* ,weiss' és ,silber' (tkp. ,weisses metall') lett volna előképe (finn *hopeda* < **šopedā*) s hogy ugyanez árja szó másának vélhető a jurák-szamojéd *hūpt* (Budenž), *hūbth* (Castrén) ,blei, zinn' szó is (v. ö. a szókezdőre nézve: jurák *saeu* és *haem* ,auge'; *han* ,schlitten' és török *san*, magy. *szán*, vog. *sun* id.; *hama* ,mütze' és tavgy *samu, sama'-ku* id., éjszaki vogul *sōma* ,mütze am pelze'), talán rá is akadtunk volna az összetét *āwzisth* előrészének nyitjára is; mert ha av. *spāda-* ,heer' az összetét-tagauriban *āfsād* és szkr. *sētu-*, av. *hactu-* ,brücke' = tag. *χīd*, magy. *híd*: az av. *spaeta-* szabályos másául a tagauriban ép **āfsād* következne, ez pedig a *zdi* szóval egyberántva könnyen válhatott *āwzisth* (< **āfsīdzd*) alakúvá. Így fejtven meg e szót, arra jutunk, hogy *üst* és *ezüst* között eredetileg az lehetett a különbség, mi a vogul *āln* és *sāli āln* között, vagyis amaz az ónhoz hasonlító bitvány ezüstöt, ez pedig a finomat jelezhetette.*

* Alkalmilag megemlítem, hogy Wichmann-nak nézete, melyet különben már előtte Anderson is kifejezett (Wandl. 107.) s mely szerint a magy. *ezüst* = zürj. *ezis*, votj. *azves* utórészében a finn *vaski* ,kupfer', illetőleg magy. *vas* szó foglaltatnék (Virittájá I: 23–25; NyK. 27: 165.) teljesen tarthatatlan. Az a körülmény, hogy az *arany* és társai, úgy szintén a votj.

A kaukázusi nyelvek köréhez vezeteti a nyomozást az acél *andan* és zürjén *jendon*, *jemdon* neve eredetének vizsgálata is, mely mint permi jövevényszó, megvan a vogulban is ily alakokkal: éjszaki *jěmtěn*, pelimi *jěmtěn*, kondai *jěmtěn*, *jěmtěn*, alsólozvai *jěmtěl* 'stahl', középzovai *ĩntēm* (*šaurép-ĩ.*, *jeĩpt-ĩ.*) 'a fejsze, v. kés erősebb, aczélozott éle'. Már Klaproth észrevette a votják *andan* egyezését az osszét *andun* 'stahl' szóval (Asia Polyglotta: 201.), melyet Miller *āndon* ejtéssel igazol a tagauriban (Osset. Etjudy I: 18.). Változatos alakkal el van terjedve ugyane szó a kaukázusi nyelvekben, így: inguš *andun* (Klaproth: Reise 164.) | chinnaľug *aldan*, tabasszarán *jaldan*, *ildan*, agul *haldan*, *huldan*, rutul *hildan*, cachur *zandan* | džek *galdan* 'stahl' (Erckert: 132.). Ezek arra vallanak, hogy az osszét *āndon* (e h. **andan*) közvetlenül a kaukázusi nyelvek valamelyikéből került, ahonnan akár osszét közvetéssel, akár a nélkül a votják *andan* is megfejthető (= **hāndan*: cachur *zandan*; vagy **andan*: chinnaľ. *aldan*.) A zürjén *jendon* nem szabályos megfelelése a votják *andan*-nak s külön kaukázusi nyelvjárásból eredtnek magyarázandó (v. ő. tabasszarán *jaldan*).*

Magának a kaukázusi szónak mivoltát megvilágítják amaz észrevételek, melyeket Yule és Abercromby (Pre- and Protohist. Finns I: 234.) az osszét *āndon* említése kapcsán fülhoznak. Az előbbi ugyanis Marco Polo útleírásának kritikai közlésében ** az I. könyv 17. fejezetének ama helyéhez, melyben arról van szó, hogy Kerman városában nagy bősége van az acélnak és *ondanique*-nak, ezen — Pauthier francia szövegében *andaine*, a latin szövegben *andanicum* alakkal írt — homályos szónak megmagyarázására hivatkozik Roger Bacon nyomán Avicennára, ki szerint bizonyos vasfajt, mely alacsony hőfok mellett is könnyen kovácsolható, nyulékony s egyébként az acélhoz hasonlít *andena*-nak neveznek. Szerinte e szó azonos az előbb idézettekkel s megvan a spanyolban *alhinde*, *alfinde*, *alinde* alakban, melynek mai értelme: 'unterlage eines spiegels aus staniol', de régebben föltehetőleg magát az

kort 'eisen' és másai kétségtelenül az iránság teréről kerültek s hogy, mint itt kimutatjuk, több főmnév a kaukázusi nyelvek területéről való, világosan bizonyítja a főmnévek terjedésének irányát, melyről nem tehető föl, hogy éppen csak az 'ezüst' esetében indult volna ki finn-magyar térről, azaz innen jutott volna az osszétba. Az *ezüst* és *azveš* előrése különben a finn-magyar nyelvekből meg nem fejthető; igen gyöngye alap t. i. erre a Wichmann-tól fölhasznált *Aziz* tulajdonnév (*Aziz-Kun* 'A. király', *Aziz-gurež* 'A. hegy'), mert ez nyilván a közismert arab-török *Aziz* név, melyet votjáknál jól tudó tolmácsom elemezni nem tudott s csak a naiv paraszt közlő magyarázta népetimológiával találomra 'fehér, kemény kő'-nek (mivel: votj. *iz* 'kő'). Ugyanekkép ítél Wichmann nézetéről Abercromby (Pre and Proto-Historic Finns I: 205—6.).

* Tudós népetimologia folytán történik, hogy Wiedemann e zürjén szót, kötőjellel kapcsolván össze részeit (*jem-don*, *jen-don*), összetételnek tekinti (v. ő. *jem* 'nadel', *jen* 'gott' és *don* 'preis, wert').

** 'The book of Ser Marco Polo the Venetian . . . newly translated and edited with notes by Colonel Henry Yule. London 1871.' (86—89. ll.).

acéltükröt, illetőleg az e célra alkalmazott fényes acélt jelentette. Híres volt pedig már az ókorban a σίδηνος Ἰνδίωνος καὶ στόμουα s különösen az indiai acélból készült kardok becses kereskedelmi cikke voltak a velencei kereskedőknek a középkorban, kik ezeket a perzsiai karavánutakon át szerezték feketetenger-melléki tárházaikba. Mindezekből következőleg Yule nézete, hogy Marco Polo *ondanique*, illetőleg *andaine* szava nem más, mint a perzsa *hundvānīy*, azaz 'indiai', értvén ez alatt az 'indiai acélt'; idézi is erre egy 1200 táján szerzett arab-latin szótárnak *hunduvān* adatát, mely 'ensis' szóval van magyarázva. Számbavéve e fejtegetést Abercromby az osszét *āndon*-tegyenesen az újperzsa *hundvānī*, *hindavānī* »made of Indian steel; a sword« átvételének tartja; de ebben téved, mert ily közvetetlen átvétel esetén az osszét magánhangzóknak szorosabban kellene egyezniök az újperzsa mintáival. A kaukázusi nyelvek terén lett az idézett újperzsa alakokból **hindān*, **hundān* alakokon át *hildan*, *ildan*, *huldan*, majd *haldan*, *aldan*, *jaldan*, másrésről *ḡandan* s az utóbbiak **handan* előzményéből szabályos hangmegfeleléssel az osszét *āndon*, úgyszintén a votják *andan*, valamint a déleuropai kereskedők *andena*, *andaine*, *andanicum*, *ondanique* szava.* Tanulságos e szó története más szempontból is; a benne mutatózó jelentésváltozásnak ugyanis — mely szerint az »acélból készült indiai kard« neve, magára a tárgy anyagára, az acélra ment át — szorosan egyező analogiája mutatkozik az éjszaki-osztják *karta*, *kartī*, 'eisen' = votják *kort*, zürjén *kört* id. szókban, lévén ezeknek eredetije az av. *karēta*, pahl. *kārt*, újperzsa *kārd*, 'messer', osszét *khard*, 'messer, schwert' = magy. *kard* alakokban mutatózó iráni szó.

Ugyanilyen jelentésátvitel észlelhető a 'vas'-nak abcház *ejxa* szavánál, mely t. i. egyszersmind 'fejsze' értelmű ('eisen'; axť; Uslar-Schiefner: Abchas. Stud. 43.). Ez adat bennünket különösebben érdekel, mivel tabasszarán *fejkh*, *jaukh*, *jakha*, *jakho*, buduch *jōkh*, džek *ijekh*, kurin *jōakh*, *jakh*, cachur *jakh*, agul *jakhu*, *jakh*, *jaukh*, 'beil' értelmű változataival egyetemben megfejtí a magy. *ék*, 'keil' szót, tekintetbe véve, hogy a fejsze kezdetleges alakjai pl. a kőszerszámok fokán miben sem különböznek az ékétől s az ék alkalmas módon fanyélhez kötve, minden változtatás nélkül szolgál fejsze gyanánt. A cseremisiz *iške* (Reg.), *iško* (Troj.) pl. egyképpen jelzi az éket, akár fejszenyéiben, akár fahasításra alkalmazzák s az éjszaki vogul *lěnkwi*, 'éle vesztett tompa fejsze' szóban is fölismerszik a *lěnk*, 'ék' alapszó. Megjegyzendő, hogy csak látszatos a magy. *ék*-nek egyezése a Budenztól első sorban egyeztetett irtisi-osztják *jānk*, 'nagel' szóval (MUGSz. 772.); mert ennek változatai a kondai-osztják *lunk*, felsőobi *l'iz*, éjszaki

* Különös változatai az itt tárgyalt kaukázusi szónak az éjszakkeleti csoport nyelveiben: akuša *čāndan*, kubači *čaldan*, chürkilin *šandan*, kaitach *šaldan*, šondān, varkun *šaldan*, lāk *šendon* (Erckert. u. o.). Ezekben talán a perzsa *hindu* ind *sindhu* ejtésén alapul a szókezdő eltérése?

luñk ,pflock, nagel, keil', úgyszintén az éjszaki-vogul *lëñk* és déli *lëx* ,holznagel, pflock' kétségtelenül igazolják, hogy itt a déli-osztják nyelvjárásokban dívó szókezdő *l* (*l*, *l'*) > *j* változással van dolgunk (l. NyK. 26:11.): már pedig vogul szókezdő *l* enyészetére magyar megfelelőben nincs biztos adatunk.

A rokon nyelvek köréből még egy ,vas'-nevezet vehető nagy valószínűséggel kaukázusi eredetűnek s ez a vogul *kër* (déli *kër*, *kër*) ,eisen', melynek szóvégi alakulata az osztják *karta*, zürjén *kört*, votják *kort* ejtésekhez viszonyítva, semmiesetre sem tekinthető a vogul nyelvtörténetében végbement változásnak. Megfejtését adja azonban az itt felötlő kérdésnek a dido *ger* ,eisen' (Erckert: 57.), mely úgy látszik maga is az iráuságból került, minthogy a fent említett újper. *kärd*, pahl. *kärt* ,messer' szónak kurd változata *kīrd* és *kër*, *kīr* (Horn: Neupers. Etym. 185.).

Számot tarthatnak figyelmünkre a kaukázusi ,vas'-nevezetek közt a cserkesz nyelvjárások szavai is, jelesen a kabardin *ghuš*, *ghus*, *ghuče*, abadzech, šapszug *ghuče*. Egyező t. i. ezekkel az osztják-szamojéd *kues* ,eisen; metall' (*kues*-sál ,hammer': *sāle* id.; *nāver-gues*, *nēmar-gues* ,zinn', tkp. ,weisses metall'), mely — mint már Ahlquist megjegyzi »Über die Kulturwörter der obisch-ugrischen Sprachen« értekezésében — fölismerszik a kondai-vogul *oqtkwēs*, *qtkhwēs* ,blei, zinn' utótagjában is. Ez utóbbi szónak másai: tavidai *ätkhuš* ,blei'; éjszaki-vogul *ätwēs*, lozvai *ätwēs*, *atwēs*, pelimi *oqtkwēs* ,blei; zinn' = zürjén *ozīs*, *özīs*, *ozīs* ,zinn, blei', votják *uzves* ,zinn' (*šod uzves* ,blei'). Látnivaló, hogy itt ismét összetétellel van dolgunk, melynek utótagja egy ,érc, vas' értelmű kaukázusi szó, előrése pedig nyilván valami jelző, talán ugyanaz, mely az *eziš*, *azves* permi szókban mutatkozik (v. ö. éjszaki-osztják *navi-lolpi* ,zinn', tkp. ,weisses blei'), amely esetben a kezdő hangzó eltéréseinek okát az eltérő hangzójú utótaghoz való különböző nemű hangrendi illeszkedésben kereshetjük (vagyis: zürj. *eziš* ,silber' = osszét-tag. *äwzīsth*; de zürjén *ozīs*, *özīs* labialis illeszkedéssel = **äwz(d)-γūs* > **öz-γūs*, **oz-γūs* > *öz-γīs*, **oz-γīs*).

Attérve az ásványvilág más köreiből, ezek szókincseben kaukázusi eredete bizonyul a műveltségtörténetileg jelentős magy. **só** szónak (tő: *sav-*: *sava* és *saj-*: *saj-talan* ,ungesalzen') A rokon nyelvek közül csak a déli vogul nyelvjárásokban mutatkoznak vele összefüggőnek tetsző alakok, jelesen a kondai *šāk*, *šāx*, pelimi *šāx*, alsó-lozvai *šāx*, közép-lozvai *šex* (adj. *šākēñ*), tavidai *čōx*, *čūx* ,salz', melyekhez az osztják-szamojéd *sak*, *seak*, *šak*, *šak*, *šak*, *šak* ,salz' szó is csatlakozik. Mint már Klaproth észrevette, ez adatok szorosan egyeznek az osszét-tagauri *cāx* = digori *cāñxū* (Miller: Osset. Etjudy II: 35.; Sjögrénél: tag. *cax*, *cāx*, dig. *cañxā*) ,só' szóval; de a mélyhangú magyar adat alkalmasabban vethető egybe a cserkesz nyelvek következő alakjaival (Erckert: 119.): kabardin *šugh*, šapszug *šugu*, abcház *šuggu*, abadzech *šughō*, *šūuō*, *šurrō* ,salz' (v. ö. az utóbbi alakhoz: kirgiz *sor* ,salzhaltige pfütze', *sur* ,salzig', Budagov I: 674. és jurák-szamojéd *sōr*, *sēr*,

sear, tavgy *sār*, *ser*, jeníszei *siró*, *siló* 'salz'). — Az összetét *cāx*-nek megfelelő alakok a szóvégi mássalhangzónak -j (> i)-re való változásával: kaitach: *zei*, akuša, chürkilin *dzi*, varkun *tei*, dido *teiō*, kubači *tce*, lāk *cu*, *tcu* s képzővel: abcház *dži-ka*, *džjka* 'salz' (Erckert: u. o.); valószínűleg ugyane szó mása az utóbbi adat képzésével a székel *szejke*, mely »kellemetlen ízű és szagú (büdösköves, salétromos, kátrányos, timsós) ásványvizet« jelent (MTsz.), tehát az egyszerű 'só' névnek oly alkalmazását tükrözteti, mint a fentebb említett kirgiz *sor* (*szejkés víz* = 'sós víz'). De a székel *szejke*-től nem választható külön a közkeletű *szék*, *szik* (*szék-só*, *szik-só*) 'sode' szó sem s így rájutottunk volna, hogy tulajdonképp ez az a sófaj, melynek neve a déli vogul *sez*-nek megfelel.

A rokon nyelvek só-nevei közt föltűnik a lett eredetű mordvin *sal* (= lett *sāls* 'salz') mellett a cseremis *šinžal*, *šanžal*, *šančal*, melyet Budenzet követve (MUGSz. 345.) annál inkább vehetünk a mordvin *sal*-hoz képest összetételnek, minthogy ugyanilyen szerkezetek az orosz *сол* átvételének tekintendő zürjén *sol* (= éjszaki-osztják *sol*) mellett az éjszaki-vogul *sol-vel* s az evvel elemeiben azonos votják *sīlal*, *sēlal*, *slal*. Az összetétel keletkezésének alapja nyilván az, hogy valamely régebben ismert silányabb sófajtát (pl. a főtt sóét) egy kereskedelem révén került újabb s jobb fajta (pl. a kósó) idegen nevével közelebbről meghatároz. miszerint a cser. *šinžal* elő- s vogul *sol-vel* utórészében e népeknél előbb dívott sóneveket sejtethetünk. Igazolja e felfogást, hogy mindkét föltett sónévnek egyezései megtalálhatók a kaukázusi nyelvekben; figyelembe jöhetnek ugyanis a cserem. *šinžal*, *šanžal* előrészének szempontjából a láz *šim*, *žumu*, *čumo* (Adzsarián), szvanét *džimu*, mingrél *džumu* 'salz' (Erckert: 119.) és avar *tcan* (Erckert), *čan* (gen. *čamul*; Uslar-Schiefner: Awar. Stud. 128.), karata *cañ*, and *tcon* (Erckert), valamint a *sol-vel* utótagjára nézve a kürin *qāl*, rutul, cachur *qel*, agul *kāl*, *gal*, tabasszarán *qel*, *hel*, ud *el* 'salz' (v. ö. a szóközépi mássalhangzó-csoport alakulataira nézve: éjszaki-vogul *nalu*, *nalwä*, *nalwāl* 'hinab zum flusse' és *alyä*, *alyäl* 'strom-aufwärts'; lozvai-vogul *pärwän* 'zauber-pferd' = magy. *bergány*, tüzes ló' = dzsek *barkan*, chürkilin *burzan*, kürin *balkhan* 'pferd'; éjszaki *tārwitñ* 'schwer' = tavidai *tärkutēñ* id.; éjsz. *torwint* 'schnarchen' = tav. *tärzēnt*- id. stb.).

A 'kő' nevei közül a rokonnyelvi társak nélkül levő magy. *kova* 'kieselstein, feuerstein' szorosán egyező másai a georgiai nyelvekben: ingiloi *khuvaj*, grúz *khuā*, *khva*, mingrél *khua*, *kxua*, láz *khua* 'stein' (Erckert: 134.). Talán kaukázusi szó a zürjén-votják *iz* 'stein' szó is, melyhez az avar *hetco* = andi *xinco*, karata *añā* 'stein' szó viszonylását olyképp gondolhatjuk, mint akár a finn *seitsemä*- és votj *sižim* 'sieben', akár a mordvin *koms* és zürj. votj. *kiz* 'zwanzig', valamint a 3. személyű finn *-nsa*, mordvin *-nza* és votják *-z* (-ez, -iz) birtokosrag hangmegfelelését.

A növényvilágnak szókincséből kaukázusi eredetűnek vélhető a magy. *mag* (tő: *magv-*: plur. *magva-k*) ,kern, samen' szó, melyet Budenz (MUGSz. 598.) az éjszaki-vogul *māni* (= kon-dai *mōñ*) ,ei' szóval egyeztet, noha ennek alapértelme — mint az irtisi-osztják *mōx*, *mox*, szurguti *mōk* ,junges tier; ei' (*amp-mox* ,welp, junger hund', *sāgar-mox* ,junge kuh'; *mōgoñ*, *mōkñ* ,trächtig'; vaszjugani *lox-mak* ,füllen'), éjszaki *moñx*, *moñk*, *mox* ,maulwurf', továbbá az éjszaki osztjából kerültnek látszó éjszaki-vogul *māxi*, *moxi*, *moki* ,junges, liebes kind' megfelelőkből kitetszik — tulajdonkép ,junges (tier, kind)' s ebből csak másodrendű fejleménynyel ,ei', úgy mint a magy. *kölyök*-nek megfelelő zürjén *kolk* ,ei' szóban. — Hívebben egyezik a magyar szónak ,semen, granum' jelentésével az avar *muḥ*, mely Uslar magyarázata szerint (Avarskij jazyk: 134.) mindennemű gabona-magnak jelzése s kürin *moz*, *muz* (plur. *muxvár*, locat. *muxvá*, adj. *muxván*), varkun *muxki*, kubači *muxke*, kaitach *muxka*, *muxi*, chürkilin *muxki*, *mukki*, agul, tabasszarán, buduch, džek *mux*, továbbá a magyar *mag*-gal hangzójában is egyező dido *makha*, *makxa*, *chinnalug makha*, arčín *maxa*, *muza*, akuša *moxke* változataiban egy különösen gabonafaj magvára alkalmazva ,gerste' jelentésű, amint az abadzech és čecenc *muxk* ,hafer', valamint az ud *mu* ,korn' értelemmel szerepel (Erckert: 72, 76.). Figyelemre méltó e magyarázat mellett, hogy a kürin *muxva*-tőben (v. ö. *muxvá-thil* ,gerstenkorn') a magy. *mag* szónak teljesebb *magva*-töve is megfejtést nyer.

A vogul-osztjában egész különös, egyéb rokon nyelvekben elő nem forduló neve a ,fának': vogul *jiw*, *jū* = osztják *jux* ,baum, holz'. Nem lehet merő véletlen, hogy a cachurban *juv* ,baum' és a hozzá legközelebb álló rutul nyelvjárásban jelentésmegszorítással *jux* ,birke' szó találkozók (Erckert 44, 47.), melyekhez képest az idézett vogul-osztják szót annál inkább tekinthetjük átvételnek, minthogy elhomályosult összetételekben előkerül az őseredeti magy. *fa* (finn *puu*, cserem, zürjén-votják *pu* ,baum' = szamojéd: jurák *pea*, osztják *puo*, *pū*, *po*, kamaszin *pha*, tavgy *fā*, jensiszi *fē*, *fe*) megfelelője is; így: tavidai *salt-pa* ,linde' = középlozvai *solt-jiw*, alsólozvai *solp-jiw*, pelimi *solt-p-jū* id. (*solt* ,lindenbast'); középlozvai *tip-pé*, pelimi *tip-pé* ,sandweide' = éjszaki *tip-jiw* id.: (*tip-rünt* ,weidenkätzchen', *tip-saxl* ,weidengebüsch'); éjszaki *ulpā*, pelimi *ulpē* ,pinus cembra'; lozvai *khoppā*, pelimi *khoppē* ,espe'; tavidai *poist*, *päst* ,axt, beil' (e mellett: lozvai *ist* ,pflock, nagel', tehát tulajdonkép ,fa-ék'). — A vogul énekeknek elavult *rēs* ,wald' (*rēs-jiw* ,waldbaum') szava is megmagyarázható az andi *rešu* ,wald' = karata *roša* ,baum', *roxo* ,wald' = avar *roz* ,wald' szavakkal (v. ö. szkr. *vrkša-* ,baum' = av. *varēša-* ,wald'; av. *vanā*, pahl. *van* ,baum' = szkr. *vāna-* ,baum' és ,wald' = éjszaki vogul *vān-i* ,gebirgswald'), valamint a votják *kwak* ,strauch, gesträuch, gebüsch' az arčín *xvag* ,wald' szóval (Erckert: 44, 145.).

nb.!

Az utóbbiakéhoz hasonló fogalmat jelölő szó a magy. csere ,cserjés, bokros hely' (Abauj; MTsz.), mely a régi nyelvben ,kis erdő' értelemben használatos (pl. ,előcsere' nevű erdő, NySz.) s *cserő*, *cserőke* képzett alakjaiban a nyelvjárásokban ,sűrű tuskobokor' jelentésű (MTsz.). Pontos mása ennek a tabasszarán *čere* ,strauch', sőt érdekes, hogy a *cseret* változat, mely Biharban ,nádas, kákás sűrűséget' jelent (MTsz.) végzetével együtt jelentkezik a szvanét *čirth* ,strauch' szóban (Erckert: 136.).

Ezek után nem lehet föltűnő, hogy a finn-magyar nyelvek botanikájának egyes fajokra vonatkozó nevei közül is többnek megtaláljuk másait a kaukázusi nyelvekben. Ilyenek az erdei fanemek sorában: a zalamegyei magy. *csepe*, *csepe-fa* ,fiatal tölgyfa', melynek képzése: *csepeles* ,tölgyes'. Ugyane szó a fentebb tárgyalt értelemmódosítással a palóc *cseplye* ,bokor, cserje; töről szakadt fiatal erdő' s összefügg vele a dunántúli *csepőte*, *csepőte*, *csöpőte* ,cserjés, bokros hely; növendékerdőcske' szó is. A *csepeles* = ,tölgyes' alapszavának megfelelők: avar, ingiloi *tciphel*, grúz *tcifeli*, mingrél *tcipuri*, *tcifuri*, láz *tciphuri*, *sipri*, szvanét *tcüfra* ,buche' (Erckert: 50.), melyeknek tanúlsága szerint a *csepe* alak végzete olyan alakulat, mint a *hangya*, *körtve*, *estve* szavaké (v. ö. régi *hanggyál*, *körtvély*, *estvel*); a palóc *cseplye* hangzévégzetét a grúz *tcifeli* magyarázza, *csepő-te* pedig magyar képzés, olyan mint *elő-te*, *elő-ke*, a boglyakemence sárral megtapasztott ajtaja', vagy *cselő-te*, *cselő-ke* ,dorong'. — Érdekes találkozás, hogy a *csepe* ,tölgyfa' szóval együtt előkerülnek a kaukázusi nyelvekben a magy. *makk* ,eichel' (*tölgy-makk*, *bükk-makk*, *cser-m.*; *makk-fa*, ,eiche') szó másai is, ezek t. i.: rutul *maχ* ,eiche', tabasszarán *ma'-xunub* id. (*xunub* ,baum'), = ud *māχ* ,eiche' (Schiefner), *magna-xod* (Erck.), kürin *māghw*, *māgün-tar* id. (*xod*, *tar* ,baum'; *māgü-n* genit.) = avar *mīqq*, varkun, kubaci, kajtach *miq*, akuša *miq*, chürkilin *migh* (plur. *mighwi*) ,eiche; eichel' = ingiloi *muxaj*, grúz *muχa*, thuš *muχ* ,eiche' = dido *naχui*, cachur *nok* id. (Erckert: 56; Uslar-Schiefner: Kür. Stud. 233; Ud. Stud. 104; Hürk. Stud. 186.). A kürin *māghw* pluralisa (*māghwér*) ,eichel' s így érthetők a *māgün-tar*, *magna-xod*-féle genitivus szerkezetek is, mint: ,arbor glandis'. A *makk* végzetét az avar *mīqq*s kürin *māghw* alakok magyarázzák. Tekintetbe véve a dido *naχui*, cachur *nok* szókezdőváltozását s hogy a -r pluralis képzéssel a kürinben különösen az ,eichel' fejeződik ki, azon sejtelenhez jutunk, hogy ugyancsak az itt tárgyalt kaukázusi szó másával van dolgunk az éjszaki-osztják *nōγor* ,cederzapfen' (innen: éjsz.-vogul *nāχér* id.) = irtisi *nāgar* ,cedernuss' = lozvai vogul *nōr*, tavidai *nār* ,nuss, cedernuss' szóban is a ,makk' nevének a hozzá hasonlító ,mogyoró'-féle magra való átvitelével. Megjegyzendő mindezekhez, hogy a magy. *tölgy* ,eiche' szónak mása, az összet tagauri *tūlž*, digori *tolžü* ,eiche' nem bizonyítható árja eredetűnek (v. ö. a végzetre nézve: abcház *ž*, determ. *a-ž*, *ž-kʲ* ,eiche' = láz *ža*, mingrél *ža*, *nža* ,baum').

Egy elavúlt fanevet sejt Budenz (MUgSz. 630.) az oklevél-beli (1267) *Morágy* erdőnévben (silva regalis *Mooragy* nuncupata'), mely úgy van képezve, mint: *Szilágy*, *Szilvágy*, *Nyárád*, azonos volna a lapp *muorra mōrra*, *mūrra*, *mur* 'baum, Holz' szóval. Ennek egyezése mutatkozik a lák *murh* (plur. *murh-ru*), *murχ* baum szóban (Erckert: 44; Uslar-Schiefner: Kasik. Stud. 126.); vö. a végzet alakulatára nézve: magy. *ár* 'pretium' = esszét *arγ*, szkr. *arghá*-id.

A rokon nyelvek erdei fát jelölő szavai közül kaukázusi nyelvekben a következőknek mutathatók ki egyezései: mord. *pičč*, *piče* 'pinus sylvestris' = lapp. *piehcie*, *pêhcê*, *bâcce*, *piehe* 'fichte'. Mása e szónak a georg. *phičvi* 'fichte, kiefer' (innen: örmény *phiči* 'eine art Fichte'; Hübschmann: Arm. Gramm. 397.), mely az avar *pič*, lák *pič* 'harz, mastix' származéka s alapértelme szerint 'mézgás fa', úgy mint vakhí *pit* 'fichte' = szkr. *pīta*- (part. aszkr. *pī-* 'schwellen, strotzen' töből), *pīta-dāru* 'pinus longifolia' (vö. finn *petäjä*, észt *pedaja*, liv *pedāg* 'pinus sylvestris'). — Éjszaki vogul *χaut*, déli *khaut*, tanne 'rottanne (pinus abies, елка)' = éjszaki osztják *χōl*, *χul*, irtisi *χūt*, szurguti *kol* 'fichte' = osztják-szamojéd *kūt*, *kütö*, *kāde*, jeníszei *kadi*, *kari*, jurák *kādi*, kamaszin *ko'd*, tavgi *ku'a*, 'tanne'. Egybevetethetők ezekkel: ud *χod*, arčín *kute*, avar *ghoit* (gen. *ghoitól* v. *ghotól* plur. *ghutbi*) baum = dido *ghod* 'pappel' = akuša, churkilin *qada*, kaitach *qada*, *qoatha*, abadzech *kād*, šapszug *kuad*, lák *χata*, varkun *kkatta* 'strauch' (Erckert: 136, 44, 111; Uslar-Schiefner: Awar. Stud. 122, Hürk. Stud. 137, Kasikum. Stud. 85.). Ezen kaukázusi szónak átvétele az esszét-digori *yade*, *yādä*, tagauri *qad*, *qād* 'baum, balken, Holz, wald' (Hübschm.: Osset. Etym. 32.), melynek alakilag és jelentésben megfelel a Szilágyságban 'kis erdő, cserjés erdőcske' értelemben használatos magy. *gaz* szó. — Ez utóbbi esetben azt látjuk, hogy az általában 'fát' jelentő szó mint jövevényszó a vogul-osztjákban és szamojédban egy különös fanemnek, a fenyőnek válik jelzőjévé. Hasonló jelentésfejlődés mutatkozik az éjszaki vogul *tari*, kondai *tārī* (tő: *tary-*, *tāry-*), pelimi *tārī* (tő: *tārr-*), tavdai *torū* 'fichte' szóban, melynek képzőtlen alaprészával egyezik a lák *ttar* 'fichte' = kürin *ttar* 'baum' = buduch, džek *dar* 'baum' (Erckert: 44, 63.). E kaukázusi szó iráni eredetű, a pahl., ujjér. *dār* 'baumstamm, Holz' (= av. *dāuru-*, szkr. *dāru-* 'Holz') mása, mely a kurdt. szintén 'fichte' jelentésű. — Más ily esetnek vélhető az éjszaki vogul *χāl*, lozvai, kondai *khāl*, tavdai *kāl* 'nyírfafű' szó, mellyel egyeznek: mordM. *kelu*, mordE. *kilej*, *khilij* 'birke' (Paasonen: Mordw. Lautl. 83.) s a szamojédban: osztják *szam. käl-pu*, köel-*pu*, *kwäl-pu*, *kwä*, *kōe*, *kūe*, *kā*, *kū*, tavgy, jeníszei *kua*, *kua*, jurák *hō*, *ho*, kamaszin *kūjū* 'birke'. A tavdai *khāl'khāš* 'nyírfaerdő (березник)' = éjszaki *χāl'šī* képzésből kiderül, hogy itt a vogul *l* eredetileg *ly* hangcsoport helyett való s ez alapon egyező szavak gyanánt ismerszenek föl: chürkilin *galga*, akuša *galgi*, kaitach, varkun *kalka* 'baum' (Erckert: 44.).

Áttérvén a gyümölcsfák csoportjához, ebben érdekes tanulság kínálkozik számunkra a kaukázusi nyelvek terén, különösen a magy. *körtvély*, *körtve*, *körte* szóra nézve. Eddigelé csak a törökségben ismertük e gyümölcsnév párját, jelesen a Petrarca-codex kün *chertme*, (Radloff olvasása szerint) *kürtmü* adatában, mely mint a perzsa *amrud* ozmanli *armud* egyértékese (*armut ul chertme*; l. Kuun Géza: Codex Cumanicus 125.) 'birne' jelentésű; — továbbá Budagov szótárának (II:148.) nogaji-tatár *күртма*, 'wilde birne' közlésében. Hozzávethetjük még ezekhez Miller Vszevolod balkar (kaukázusi-tatár) *kürtmä* adatát (Osset. Etjudy II:115.), úgyszintén Klaproth karačaj-tatár *körtmō*, 'wilder birnbaum' szavát (Reise I:518; l. Hübschmann: Osset-Etym. 127.), melyek azonban mind látnivalólag a magy. *körtvély* végzetét meg nem magyarázhatják. Föltűnik ez adatokban, hogy a *körtvély*-hez hasonló s vele kétségtelenül összefüggő szó csupán a kaukázusi vidéki tatárság körében jelentkezik s megvizsgálva a kaukázusi nyelvek 'körte' szavait, rájövünk, hogy a tatár *körtmō*, *kürtmü* alaprésze éppen ezek köréből való, amint a következő egyezések mutatják: arčin *çert*, lák *çkort*, varkun, akuša *çkar*, çürkilin *çkär*, *çkül* (Ereck.), *çür* (plur. *çvärvi* Uszar-Schiefner: Hürk. Stud. 139.), rutul *çür*, ingiloi *çal*, *şal*, gruz *şali*, mingrel *çuli*, *şzali*, láz *şzali* (Ereckert: 47.), *şzuli*, *czuli*, *mezuli* 'birne', thus *zor* 'apfel' (Schiefner: Versuch 115.), végül összetagauri *khärdo*, digori *kürttu* (Hübschmann: Osset. Etym. 127.). De mi a *körtvély* s tatár *kört-mō*, *kürt-mü* rejtelmes végzete? Erre nézve Budenz figyelmeztetése nyomán már régebben (NyK. 21:121.) utaltam a csuvas *kütmël* 'preiselbeere (vaccinium vitis idae' szóra föltévén, hogy az érthető jelentésátvitel mellett itt *rt > t* változással van dolgunk (vö. csuvas *tëwatt'* 'vier' = jakut *tuört*, köztörök *dört* id.) s e föltevésemet csakugyan igazolja az 1893-ban megjelent orenburgi kis baskir szótár, hol a következő adat található (22—23. l.): *küzül kürtmäli*, брусника (preiselbeere), *kara kürtmäli*, черника (heidelbeere); *küzül* 'rot', *kara* 'schwarz'. Itt van tehát a *körtvély* egész hangteste, mihez még csak azt kell megjegyezni, hogy az utótag valószínűleg nem egyéb, mint a perzsa *mul* 'genus piri maius et insipidum' (*çar-mul* 'genus piri magni vilioris, nil sapientis'; Vullers II:1208; I:681, 667. = pahl. *çar-mur*; *çar* 'eset') = vakhī *mür* 'apfel', zaza *meröe* id. Tomaschek: Pamir-dial.); vö. kürin *mer* 'brombeere, himbeere'. (Uszar-Schiefner: Kür. Stud. 235.). A perzsa *mul* szóval összetéve a kaukázusi eredetű *kört*, *kürt* szó egész természetesen nyerhette a kaukázusi és volgavidéki törökségben kimutatott alakjait, ahonnan az *alma*, *kökény*, *szőlő* s más gyümölcsnevek után ítélve, közvetlenül a magyar *körtvély* is kerülhetett.

Egyenes úton került kaukázusi jövevény ezzel szemben a *vackor*, 'wilde birne', mely mint a kurin *çüzär*, *çüzver*, agul *žazar*, *žezar*, tabasszarán *šezar*, *džazar*, buduch *çüghär*, džek *džüghür* 'birne' szók mutatják, így elemzendő: *vad-czkor*, azaz

af.

„vad körte“. Nem tűnhetik föl ezek után merész nézetnek, ha az egyébként homályos magy. *birs* (*birs-alma*), cydonium: quit-tenapfel' szót is kaukázusi területről eredtnek magyarázzuk, hol t. i. alkalmasan egybevethető adatok: abadzech *mearišs*, kabardin *m̃jarišse*, šapszug *meris* „apfel“ (ezek mellett: abad. *mme*, kab. *m̃j*, sap. *m̃oe*, *m̃ie* „waldapfel“; Erckert 42.) számbavéve, hogy a szókezdő *m ~ b* váltakozás igen gyakori a kaukázusi nyelvekben (így: agul *bici*, *pici* „klein, jung“ = and *miči* „jung“, chinnaľug *miši* „klein“; ud *mux*, lák *miz* „huf“ = avar *boz* id.; chinnaľug *mikir* „kopf“ = avar *biker* id.; avar *mote* „mond“ = dido *botci*, varkun, kaitach *bate* id.; dido *muri* „nähnadel“ = varkun *bira*, kubači *birro* id.; čecenc *morx*, *malx* „sonne“ = lák *bargh*; tabasszarán *mik*, *miki* „wind“ = szvanét *bykhv* id. (Erck.). Ugyanily hangviszonlással érthető a magy. *bajcz*, *bajusz* szó is a kabardin *paačē* „schnurbart“, összet. *bodhso* „bart, schnurbart“ s avar *megež*, *mejež* (instrum. *magžica*, plur. *mügžul*) = and *meгаžu*, karata *migaž*, čecenc *māž*, thuš *mač* „bart“ szók egybevetése alapján.

A volga-uráli rokon népek területén nemes gyümölcsöt termő fák nem tenyésznek, hanem helyettük annál nagyobb változatosságban boggyótermő cserjés és indás növények. Ezek sorában a Kaukázus felé vezet a nyomozást a málna, illetőleg földi szedér neve, jelesen az éjszaki-vogul *ūmīs*, déli *ūmēs* „himbeere“, mely a zürjén *ōmīž* = votják *āmež*, *āmez* id. átvétele, ez pedig a cseremisiz *eñež*, *eñež*, *iñjiž* „himbeere; brombeere“ mása a permi nyelvekben igazolt *ñ > m* változással (vö. pl. zürjén *pom*, „ende grenze“ = votják-Glaz. *pum*, Sar. *puñ* id. = vogul *pāñk*, *puñk*, finn *pää* „kopf“; zürj. *vom*, permi *om*, *ōm* „votj. *īm*, „mund“ = osztják *oñ*, *uñ* „mündung“ stb.). A cser. *eñež* alakjával egyezők: összet. dig. *āngōžū*, tag. *āngūž* »nuss« = örmény *ēngoiz* = grúz *nigozi* (Erckert: 145.); yidghah *oγuzah*, ujper. *gōž*, kurd *gu'iz*, *goviz*, arab *žauz*, török *ževz* (Hübschm.: Osset Etym. 124.), szir *gōžā*, héber *ēgōž*, a talmudi nyelvben egyszersmind *amgūzā* „nuss“ (Kohut: Aruch I:113.). A jelentés tekintetében számbaveendők a votják *paš-mul'i*, kaz. *puš-mol'i* „haselnuss“, *kedra-mul'i* „zirbelnuss“, *tēk-mol'i* „eichel“ kifejezések, melyeknek utórésze tulajdonkép „beere“ jelentésű (pl. *tag-mul'i* „preisselbeere“, *nur-mul'i* „moosbeere“, *kud'i-mul'i* „heidelsbeere“), úgy hogy itt a fáshéjú gyümölcsök (mogyoró, dió, makk) is „bogyók“-kép szerepelnek, amint ezt a cseremisiz *eñež* s társai magyarázatában föl vesszük; vö. magy. *bogyó* „apró alma, v. más gyümölcs; tsaliton, tserebokron termő kopáts, buga“ (Szabó Dávid), *bugya* „gubacs“ (Göcsej; MTsz.). — Valamint a magy. *körtvély* másai a csuvasban és baskirban „preiselbeere“ jelentésűek s a mordvin *umar'*, *mar'* „apfel“ is „beere“ jelentésű, a *kálks-mar'* „preiselbeere“, *mastor-umar'* „erdbeere“ összetételekben, föltehető, hogy a zürjén *oz*, votják *uzi* „erdbeere“ is azonos a kaukázusi nyelvek következő „alma“ szavával: akusa *inc*, *enč*, kaitach *ince*, *hinci*, *enč*, *inč*, chürkilin *inc*, kubači *hinze*, *hinče*.

varkun *χhinz*, *χhinc*, *inč*, andi *inči*, dido *heneš*, arčín *anš* = avar *edč*, karata *eče*, lák *eč*, ud *eš*, kürin *ič*, rutul, cachur *eč*, agul *hač*, *xač*, buduch, dżek *ječ*, tabasszarán *vič*, *več* čecenc *až* (Erckert: 42.). Alakilag zürj. *oz*, votj. *uzi* pontos mása pl. a kubači *hinze*, kaitach *ince* ejtésnek, lévén az *e* hangnak szabályos megfelelése a permi nyelvekben az *o*, *u* (l. NyK. 25:173.) s több példával igazolható az *nz* > *z* változás is (l. fentebb az *iz* ,kő‘ szó tárgyalását).

A fa- és gyümölcsnevek kapcsán említjük meg, hogy kaukázusi eredetűek rokonságukkal együtt a magy. *haj*, *hěj* ,rinde, schale‘ és a *hámoz*, *háml-ik*, *hán-t*- képzésekben szereplő **hám* ,schale an fruchten, rinde‘ szók is. Az előbbinek másai a vogul *χαλ-p* ,a nyírhéj kérgének külső leváló fehér, v. sárga hárttyája‘ (képzésében: ,hárttyás‘, t. i. kéreg) és zürjén *kil* ,haut, schale, hülse‘ = votják *kil* ,die dünnen, gelben, sich abschälenden schuppen an der rinde der tannenbäume‘. Kaukázusi megfelelők: andi *khal*, karata *kχilu*, lák *kil*, kaitach *kule*, varkun *kuli*, kubači *kulle*, chürkilin *guli*, *gh(j)uli* ,haut, fell, leder‘ (Erckert: 95, 61.) és ud *qol* ,rinde, fruchtschale‘ (Schiefner: Ud. Stud. 81.). Ezek szerint magy. *haj*, vogul **χαλ* = kauk. **khali* (andi *khal*, varkun *kuli*, chürk. *guli*) úgy mint magy. *új*, neu‘ = votj. *vil* id., magy. *ujj* ,finger‘ = vog. *tuü* id., valamint zürj. votj. *kil* = lák *kil*. — A *hámoz*-alapszavának párjai a votják *köm*, kaz. *küm* ,rinde, kruste, schale (v. fruchten, ei, brod)‘ és cseremisiz *kom* ,rinde, kruste‘ (pl. *kinde-kom* ,brotrinde‘). Kaukázusi egyezések: chürkilin *kam* (plur. *kum-ri*) ,schale (v. äpfeln, weintrauben u. s. w.)‘, kürin *χam* (plur. *χama-r*) ,haut, fell‘, varkun *kam*, kaitach *kam* ,leder‘. Ugyane szónak képzése: lák *χ’anša* ,rinde, schale‘ (*murhival* *χ* ,baumrinde‘, *ičul* *χ* ,apfelschale‘; Erckert: 95; Uslar-Schiefner: Hürk. Stud. 151, Kür. Stud. 105. Kasikum Stud. 84.), melyben a magy. *hánacs* ,abgeschälte baumrinde‘ ismerszik fel végzetével együtt, amint talán azonosnak vehető vele egészében a cseremisiz *kumuž*, *komoš* ,birkenrinde‘ is.

A gabonafajokra s földművelésre vonatkozó szókincs régiebb elemei a magyar s vele rokon volga-urali nyelvekben részben árja, részben török eredetűek. A vadon is tenyésző fűnemek közül a rendelkezésre álló gyér nyelvanyagból a következőknek tűnik föl kaukázusi eredete magy. *her*, *here*: *ló-her*, *lóhere* ,klee‘ = avar *χer*, *χir* ,gras, heu‘ = agul *qār*, kaitach, akuša, chürkilin *qar* (plur. *qur-ri*) ,gras‘ (Erckert: 74, 83.).* A pahl. *asp-ast*, újperzsa *espist*, *uspust*, *ispist* ,trifolium‘ elemeire bontva tulajdonkép: ,pferdefutter‘; ilyes kifejezés lehet a magy. *ló-her* is, azaz: ,pferde-gras‘ (utórésze: avar *χer* ,gras‘). — Magy. *csilla* ,zöld gyékény, vagy sás, melylyel a szőlőt kötözik‘ (Csallóköz,

* Nincs okunk binni, hogy a ,trifolium‘-nak *ló-her*e nevezete a *ló* heréjéhez való hasonlításon alapszik; bár a hangalak, jelesen a végzet képződésére (*her-e*) tényleg hathatott ez a másik *here* szó.

Szeged; MTsz.) = grúz *čala*, ingiloi *čalaj* 'schilfrohr' (Erckert: 118.); vö. a hangzó eltérésre nézve: *csalán*, *csollán* és *csilán* stb. — Magy. *csuha*, *csuhi* 'vékony káka, békasás' = lák *čaža*, varkun *čaz*, kubači *čiha*, kaitach *čiz*, *čiaj*, chürkilin, akuša *dě'a*, tabasszarán *če* 'schilfrohr' (Erckert: 118.) kaukázusi területen fölvehető *a ~ u* hangváltozattal (vö. akuša *barda*, *varda* 'beil' = chürk. *burida*, *virida*; dido *makxa* 'gerste' = kaitach *muzka*; kaitach *khal* és *khul*, akuša *χkale* és *χkul* 'haus', kubači *dake* és *duxk* 'ei' = varkun *daku* stb.).

MUNKÁCSI BERNÁT.

HALÁSZATI MŰSZÓK.

II.

2. *Gübül*ni, *göbül*ni, *güböl*ni a székelységben, legalább a keleti részekén a turbokolás műszava, de ugyanott 'köpül' és 'vájkal, pancsol' jelentéssel is járatos; innen *gübülőfa* vagy röviden *gübülő* 'turbokfa'. Ugyancsak a székelyek használják a *göböd*ni igét is a turbokolás kifejezésére, és átvitt értelemben (a NySz. tanúsága szerint már kétszáz év óta) 'döföl, püföl' jelentéssel is. Mind a két ige a *gübü*, *gübö*, *gübe*, *göbö*, *göbe* szó (patak fenekén vízvájta mélyedés, pocsolya) származéka s eredeti jelentése a 'gübüben valamit tenni' (vö. »meggöbülte a göbét, halat mégse fogott«). De mivel az *-l* képzős denominális igék rendesen valamely eszköz nevéől származnak, később az idézett igéket is úgy értették, hogy 'gübüvel tenni valamit', s így a Székelyföldön az anteverbális *gübü*-vel homoním 'turboklás' jelentésű postverbális *gübü*, *gübü*, *göbü* fejlődött, még a *gübüfa*, *gübürúd* összetételekben is (bár itt a *gübü* eredeti jelentésében is elgondolható). Szinnyei J., kihez felvilágosításért fordultam, így magyarázza a fejlődést; időközben magam is hasonló magyarázatra jutottam, különösen, mivel a *bulla* > *bullare* = **bulliare* > **bulla* = **bullia* esete lebegett szemem előtt. Munkácsi szerint ellenben (Ethn. 4: 188) a *gübü*nek »egész pontosan megfelelő szó a vogK. *kömp*-, »a halat rúddal a hálóba v. más fogó szerszámba kergetni' (*khul* *älés-küwérné kömpox*), mely szerint *gübü* már igenévi képzés volna«. Amint *gübül*ni jelent köpülést is, ép úgy *gübü*-nek is van 'köpülőfa' jelentése is; a két szerszámnak alakja hasonló, kezelésük is, különösen a jeges halászatnál; Nyr. 5:36 szerint »*güböl*ni: a jégen vágott lékekben nagy rudakkal zavarni a vizet, hogy a halak felriadjanak« s azután hozzáteszi a közlő: »Hasonlít e munka a *köpül*éshez«. A mi *gübül* igénkhez a *köpül*, *küpül*, *küpöl* szónak (mely a NySz. szerint általánosabb »mit einem Rührstecken in Etwas rühren« jelentéssel is előfordul) semmi köze sincs; az alak hasonlóság segítette elő a jelentés körének tágulását, mint másrészről a kátyut jelentő *göbec* úgy látszik a *köpü*, »Butterfass« (NySz. szerint »Waschfass« is) hatása alatt *köpec*-cé lett.

3. A Balaton mellékén a jeges halászatnál a turbokolást *bufolás*nak nevezik, a hangról, amelyet a vízbe csapódó turbokfa okoz (mely ez esetben kissé más alakú). *Puf* indulatszó, *pufol*, *bufol*, *bufog* a. m. a német *puffen* (hasonló hangutánzók vannak az oláhban is, pl. *buhni* = *bufni* stb.). A fr. *bouffer*-val* való egyezés tehát nem történeti; mind a két szót közös természetes ok hozta létre. A turbokfa tihanyi neve *bufoló* vagy (mint Szinnyei J. a MTsz-ban megjegyzi, népetimológiával) *búfonó* (így írja Herman O. is a Magyar Halászat könyvében, de az ősfoglalkozások katalógusában 120. l. *buffanó* Keszthely**); Kenesén pedig, Veszprém megyében, *buffogató*-t mondanak s úgy látszik, nem szorítják a jeges halászatra.

4. *Bugyka*, *bugyfa* 'turbokfa'. Származékai: *bugykázni* (*butykázni*), *butykászni* 'turbokolni'; ezekből ismét *bugykázó*, (*butykázó*), *butykászó*, *rúd*-dal, vagy annélkül: 'turbokfa' (kiejtés szerint *f* és *k* előtt nem *gy*-ét, hanem *ty*-ét kellene írni.) A MTsz. a *butykázik*, *butykászik* igéket 'turbokol' jelentéssel nem ismeri; értelmezése 'turkál, válogat, daskálkodik', ugyanígy *butykálni*, bár erről kétséges, ha vajjon *bugyka* származéka-e. Ez utóbbi szó eredetét kutatva, azt találjuk, hogy (*bugykának* vagy *butykának* írva) »szűknyakú hasas korsót is jelent« (vö. alb. *bote* ua.); nem az alak lesz a két dolog közt közös, hanem az a zaj, amelyet a turbokfa a vízben okoz s amely akkor támad, ha szűknyakú korsóból vizet öntünk ki. A *bugyka*, hogy úgy mondjam, a. m. bugyogtató v. buggyantó, a *bugy* vagy *buggy* hangról, mely főnévül él: *buggy* 'buborék' (kettőztetve *buborék*, nyelvjárásokban *buggyborék*, mint a tót *brbuljek*, a spanyol *burbuja* stb.). A képzőtlen *bugyni* ige nem mutatható ki, de járatos a mozz. *buggyanni* s a gyak. *bugyogni* (vö. *cseppen*, *csepeg*: *csepp*; *roppan*, *ropog*: *ropp*!). *Bugyka* 'turbokfa' jelentés tekintetében úgy viszonylanék a *bugy*hoz, mint a fr. *bouille* 'turbokfa' a buborékot jelentő latin *bull*ához. A hangalak megmagyarázása már nehézségekbe ütközik; a *-ka* kicsinyítő képzőre nem gondolhatunk, mert a *bugy*-igető. Már most a szűknyakú hasas korsót jelentő *bugyka* szinonímja *bugyoga*. Ennek *-a*-ja, mint Szinnyeitől értesülök, az igenévi *-ó* rövidülése: *bugyogó*. Az *o* kiesése nem szorul magyarázatra; de mint lett a szóközépi *-gyg*-ből *-gyk*- (tkp. *-tyk*-)? Ugyanez a jelenség áll előttünk a *bugyogós*, *butykós* esetében is. Én csak egy magyarázatot látok: fel kell tennünk, hogy *bugy* mellett már eredetileg megvolt a **buty* alak is, úgy hogy a *butykós*nak a tájdivatos *butyogós* közvetlen elődje lenne. *G* előreható asszimiláció folytán *k*-vá lett volna, mint, Szinnyei szerint, a *csacska* és *locska* szavakban: **csacsoga*, **locsoga*, *csacsogó*

* Ez is a. m. turbokolni, gübülni.

** A M. Hal. könyvében 775 *búfonó* van ugyan, de u. o. kétszer *bufonó* (*bufoló* és *buklólék* alatt); a *búfonó* tehát bizonyosan toll- v. sajtóhiba.

A szerk.

loczogó. A föltett **buty* ,buborék' — a kétes *butyok*-ot (kidudorodás, csomó a növény levelén') nem tekintve — talán a *bütyök* (*bütykő, butykó*) szóban van meg, a rom. **bulla*-nak is fejlődött hasonló értelme. A *buttyogató*-beli *butty-* a *futty-, kutty-, puttyogató* alakváltozatok mellett is ide tartozhatnak, ha nem a béka hangját utánozza, hanem csak azt a hangot, amelyet vízbe pottyanása okoz; mindenesetre megemlítésreméltó, hogy a *buttyogatóshoz* használt kettős horgot Délmagyarországban. Baján *buttykahorognak* híják, amit ,turbokhorognak' is lehetne magyarázni.

Ha a turboklót jelentő *bugyka* megfelelőjét a magyar földön kívül keressük, mindenekelőtt arra gondolhatnánk, hogy ebben a szóban is a románság hatásának egyik nyomát lássuk. *Butykál*, melynek kétségkívül ugyanazon jelentései vannak és voltak, mint a *butykáz* igének, ízről ízre megfelel az olasz *bucicare*-nak; a *butyka* belőle való elvonás lehetne s a *bugy* származékaival csak véletlenül került volna össze. Mégis magam is inkább Jankó nézetéhez csatlakozom, hogy a magy. *butyka* = or. *бума*, melyet *бумага* mellett ,turbokló' jelentéssel használnak, mint Jankó a Szabancéjev Рыбы Россіи 1:355, 2:121 és az Изслѣдованія 7. kötetében a képek jegyzékéből kimutatja. A *t* palatalizálását azon szavak rovására írom, amelyek hangutánzó eredetét fentebb elismertem.

5. *Botló* ,turbokló' és származékai *botló*, *botlóz* ,turbokol': Magyarország északi részein ismerik, még pedig, úgy látszik, eléggé szűk területen, az Ipoly mellett a Bodva, Hernád vidékén, tehát a tótság közelében; csak a *botlólálót* idézik délnyugatról, Kopácsiból is. *Botló* a *botol* igeneve; az ige jelentése Ballagi szerint ,a vizet halászat előtt zavarossá teszi', de azonkívül ,bottal ver, üt' (vö. *göbödni* jelentéseit). A *botló* eszköz neve tehát a cselekvés nevéből származnék, mint a *turbokló*, *gübülő* szavaknál láttuk. Csak az volna a különbség, hogy a *botló*-ból a cselekvésnek egy új elnevezése eredt, s a *botol* ige maga is eszköz nevéből, a *boiból* származott. A *bot*, *botolni*, *botló*, *botlóltni* sor — melynek első és harmadik tagja egyrészt, második és negyedik tagja másrészt fogalmilag fedik egymást — elég különös arra, hogy minden további megfontolás nélkül el ne fogadjuk. Kérdés: hátha csak az utóbbi kettő eredeti halásműszó, amelynek a *bothoz* semmi köze? Ha a *botol* igét ,turbokol' jelentéssel csakugyan használják, ez talán csak a verést jelentő *botol* igének a turbokolást jelentő *botlóltni*-val való összetévesztésén alapul. Ezt a feltevést megerősíti az, hogy a *botlónak* olyan nyelvjárási mellékalakjai vannak, amelyek a *bot*-tól való származtatásnak ellene mondanak.

a) *Butolófa*, az Ipoly mellett járatos.

b) A Balaton déli partján, tisztán hangtani változással *bukló* ,buffogató, bufoló' (*bukló-lék*, Keszthely.)

c) Boglár vidékén, a Balaton déli partján, azt a hosszú, végén (hogy az iszapba ne hatoljon) fakörömmel ellátott rudat,

amellyel a csónakot a nádasban tovább taszítják, *bukáló*-nak hívják; Göcsejben (Zala m.), tehát nem messze a Balatontól, *bukákol* a. m. »zurbol, pózna végére csinált köralakú falappal a vizet zavarja«. A *bugyka* hatása itt nyilvánvaló (Ballaginál ez is van: *bukázni* = *bugykázni*). Említésreméltó, hogy Göcsejben *borító* háló helyett is *bukálólóháló*t mondanak; talán mert evvel a hálóval is a talajt érintik s kissé felkavarják, mert turbokfát itt nem használnak.

d) *Buklóban* az *l* egy-egy nyelvjárásban *r*-ré lehetett; így az Ipoly mellett a turbokhálónak *bukrozó* a neve, Szolnokon *bukorszák*, Győrött *bokorszák*, a Bodroghözben *bokorháló*. Herman O. (774. a.) így írja le a *bokorháló*t: »rúdra alkalmazott, félkörös szájú zsákháló, mely víz ellenében a patakokba kivált *bokros* helyeken beállíttatik s amelybe a halak a zurbolófákkal bekergettetnek«.

A tőnek ez a sokalakúsága valószínűvé teszi az idegen eredetét; egy kis körületekintéssel meg is találjuk az or. *бoмaлo* vagy *бoмaлo*, »turbokló« szóban a magy. *botló*, *butoló* félreismerhetetlen mását. A szónak emellett Rührstange der Gerber (mint a fr. *bouloir*), »hölzerne Kuhglocke« jelentése is van; a *бoмaмь*, »zurbol« ige származéka; (Pavlovskij mint külön jelentést említi: das Wasser trüben, és azonkívül 1. baumeln, 2. trampeln, 3. im Schmutze waten, 4. Butter schlagen, 5. klirren); ide tartozik *бoмaмьшукъ*, pulsender Fischer. Bizonyára az oroszból került a votj. *botan* »turbokfa«, *botal-* »turbokol« Munk. Votj. Sz. 627. l. *Бoмaмь*-hoz tartozik természetesen *бoмa* »Trampe« is (Booch-Frey-Messer szerint annyit is jelent még, mint »Plätschern im Wasser« és »Butterfass«; Pavlovskij erről nem tud, de külön megemlíti: »ein Werkzeug zum Lärmachen beim Fischen auf dem Peipussee«. Nehéz volna az or. *бoмaмь* és *бoмa* viszonyát megállapítani; az előbbi jelentése Booch és Pavlovskij szerint »Schall-, Schlagstock (bei den Fischern auf dem Peipussee)«, Dahl szerint pedig határozottan »turbokfa« (Kurszk ker.) = *бoмaмь*, egyéb jelentésein kívül, mint pl. »Rührholz«, »Maurerkelle«. Van *бoмaмoвня* (Pleszkau ker.) »Trampe« is. E főnevekhez tartozik a *бoмaмь* ige, »schütteln«, »quirlen«, »schlenkern«. A teljesebb *бoмaмьхaмь* alaknak van ezen kívül »mit Geräusch ins Wasser plumpen lassen« jelentése is, (*бoмaмьхa* »plumps«, innen a votj. *булѣкь* Geräusch des ins Wasser fallenden Gegenstandes Munk. 635.), úgy hogy nem lehetetlen, hogy a *бoмaмь* szóval úgy vagyunk, mint a magy. *buffogató*, *buttyogatóval*. Én azt hiszem, hogy ez a *бoмaмь* a hasonló hangzású *бoмaмь* »Bolzen« szóval semmi kapcsolatban nincsen. *Бoмa*-hoz tartozik a már említett *бoчка*. A kis-oroszban van *бoмa* (*бoмьнъ*, *бoмaмь*) »Trampe« és *бoмaмь* »pulsen« (amannak megfelel Szabanéjev szerint II. 107. *бoмa*, a Вѣстникъ 10:389 szerint *бoмeвъ*, az Изслѣдованія 8:262. szerint *бoмeня*. Igaz, hogy *bolt*-ből *bout*-on keresztül származhatott volna *bot*-; de mindenesetre hatott rá a kétes eredetű *bot*-, *bat*-, »Stock«.

Úgy látszik, hogy a magyarság a turboklásnak az oroszoktól átvett egyik műszavát tovább adta a szerbeknek; legalább *bućkalo bućkati* ilyen jelentéssel találhatók szótáraikban (Filipović, Popović: „Plumpstock“, „Plumpkeule“ — „plumpen (ins Wasser)“, „plumpen“); nem lehet tagadni, hogy alakilag egyeznek a magy. *bugyka*, *bugykázni*-val, honnan őket Daničić származtatja. De Daničić úgy látszik, kissé más jelentést tesz fel: »*bućkalo*, m. drvo kojim ribari bućkaju po vodi te mame somove na udicu, pertica piscibus excitandis« — nem a turbokfáról van tehát szó, hanem a buttyogatóról, amivel a harcsákat csalogatják; »*bućkati*, *bućkam* impf. lupati po vodi, crepitum dare« — tehát annyit jelentene, mint *buttyogatni*, bár a Vuk idézte példa: »šta bućkaš po toj vodi? inkább a turbokolást juttatja eszünkbe. Popovićnál van még *bućkalo* „Angler“ és *bućkalica* „eine Art Angel“; ez is jól illenék a magy. *buttykahoroghoz* „Doppelangel beim Welsfangen“. Ez utóbbi **buttyogatóhorog* helyett áll; a magyarban tehát felcserélődött a *buttyogat*- az alakilag oly közel álló *butyka*-val; ez azután a szerbben folytatódott. Ha tehát a szerb kifejezéseknek csakugyan két jelentésük van, ez az említett tények alapján könnyen érthető...

Hogy a szerbek, akik már hosszú idő óta nemcsak folyóvizek, hanem tenger mellett is laktak, magát a turbokfát a magyaroktól vették volna át, nagyon valószínűtlen; de a harcsának buttyogatóval való csalogatását, úgy látszik, az uráaltajaktól tanulták a szlávok, annál is inkább, mert a harcsa kelettől nyugatra menve mindinkább ritkul; a Kaspi tengerben rendkívül gyakori, míg Olaszországban, Franciaországban, Angliában és Spanyolországban ismeretlen. Másrészt a szerbek, közelebbről a dalmaták halászati dolgokban rendkívül sokat tanultak az olaszoktól, sok szót vettek át, még olyanokat is, mint *bulicare*: »to glavatati u kraju zovu buligati, buligaju cipoli« (Zore, 361). Eszerint a *bućkati*-t is s a magy. *butykázni*-t az olasz *bucicare*-ből származtathatná az ember (föltéve, hogy ez az olasz szó is jelenthetett turbokolást), de a másik feltevés mégis valószínűbb. Hogyan jelenthet egyazon szó turbokfát és köpülőfát, már említettük; ha már most *bucalo* és *bućka* ezt a jelentésfejlődést mutatják: zurbolófa > köpülőfa > köpülő, a második lépést egy hasonló hangzású hordónév mozdította elő (szlov. *buč*, magy. *bocska*, *bucska*). Kétségtávol a szlávoktól kapták a dalmát és isztriai vizek olasz halászlai turbokfa értelmű *bódolo* szavukat; az orosz *bótalo* messze esik ugyan, még a magy. *botló* is; legvalószínűbb a szerb *bodva* „szigony“ szótól való eredet, mert ezt némelykor turbokfának is használják.*

H. SCHUCHARDT.

* A 64. lapon az orosz szók elején egynéhányszor hibásan van ш a т helyett, s a végükön kétszer не e h. не.

ÖSSZETÉTELEK LEÍRÁSA.

Csapodi István »Azok a hosszú szavak« c. cikkben azt panaszolja, hogy sok hosszú szó van a magyarban. Ennek kapcsán helyteleníti az együvé nem tartozó szók egybeírását, az összetétel kérdésének részleteibe bocsátkozván. A cikkíró tételeire néhány észrevételem van. De előbb megmondom röviden, hogy a helyesírás szabályainak megállapításánál leginkább az írás megkönnyítésére kell törekednünk. Hogy ennek nem szabad a nyelvtörvények sérelmével végbe mennie, magától érthető. Ezt az elvet követte a magyar akadémia is a helyesírásról szóló dolgozatában és különösen az összetételeket tárgyzó 19. és 20. §§-ban. Nem állítom, hogy 1879-ben megjelent eme műhöz legkisebb szó sem fér, azt azonban ki merem mondani, hogy az összetételekre vonatkozó szakaszai lehetőleg szabatosak. Nem mozognak szélsőségekben; nem áldozzák fel a szabályt az írók kényelmének, se az utóbbit a szabály ridegségének.

Áttérek Cs. fejtegetéseire. Hosszú szó van nemcsak a magyar, hanem más nyelvekben is. De kétségtelen, hogy nyelvünkben a hosszú szót a ragozás és továbbképzés hosszabbá teszi, mint a nyugati nyelvekben, t. i. több taguvá. Csakhogy ezt nagyban enyhíti a magyar írás egyszerűsége ama nyelvek betű-halmazához mérve.

Téved Cs., midőn azt állítja, hogy a magyar helyesírás az összetételek leírásában a németet követi. Erre nincs szükség az összeírásnak kedvező nyelvünkben. Szervezetét ösztönzi rá az író. Egyáltalában kényelmesebb az egyfolytában írás a gyakori megszakításnál; és a nem nagyon hosszú szónál nem is bántó. De mekkora szó tartozik a hosszúak közé? Cs. olyan összetételt is hosszal, amely, szerintem, épen nem hosszú.

Szélmalom helyesen van egybe írva, mert egységes fogalom és nem hosszú szó. A cikkíró-idézte *moulin à vent* szót a francia nyilván azért írja így, mert hosszúnak tartja. De már egybe írja ezeket: *parasol*, *parapluie*, *paravent*, *parachutte* stb. Erre bizonyosan nem a német csábítja. Épígy mi sem indulunk a német után, mikor így írunk: *faház*, *kőház*, *kőút*, *vasút*, *vaspálya*, *vasvilla*, *vasmacska*.

Igaza van a cikkírónak abban, hogy: *pénzügyminisztérium*, *államrendőrség* stb. egyszerűen szétbonthatók: *pénzügyi minisztérium*, *állami rendőrség* stb. Mondja ezt az akadémia művecskéje is, és megvilágítja példákkal. De ez nem mindig eszközölhető; pl. e helyett: *állami pénztári* tiszt ezt mondjuk: *állampénztári* tiszt; és így tovább: *állam rendőrségi* szabályzat; *adóügyi*, *vasúti*, *pénztárügyi* bajok stb. nem pedig: *állami rendőrségi*, *pénztári ügyi* stb. — A *szív billentyűje elégtelensége* okának a ki-puhatolása! Ekkor már csak inkább ezt mondom: a *szív-billentyű* elégtelensége okának stb.

Cs. még az elül álló igekötőket is mind el szeretné választani az igétől. Vissza térnénk eszerint a régibb íráshoz: *be ment, ki fut, föl veszem* stb. Vissza most, mikor, — hogy úgy mondjam — már a vérünkbe is átment az a könnyű munka, amelylyel kivált az egytagú kötőt oda csatoljuk igéjéhez. Nyerni semmit se nyernénk a külön-írással. E vézna határozók nem nyújtják ki erősen az összetételt. De — mondja Cs. — »Az egybe írás kényszere viszi rá az író, hogy hibásan fűzi az ige-kötőt* más szóhoz stb. pl. *megtudja tenni* e h. *meg tudja tenni*.« — Ezt nem fogadhatom el komoly oknak; valamint azt sem, hogy még »jobb íróink műveiben is találni rá példákat.«

A hosszú összetételnek kötőjel kell. Ez kétségtelen. De hát oly hosszú-e az *igekötő* műszó, hogy az ő tagjai közé is kötőjelt kelljen tennünk? Megjegyzem még, hogy *igekötő* telivér összetétel. Birtokos előtagjában lappang a *nek* névrág (igének kötője), vagy pedig: tárgyi előtagjában lappang a *t* (igét kötő). Az *összetétel* műszónak még kötőjelt se szánt Cs. (*össze tétel*). Pedig az is igazi összetétel. — Az akadémia dolgozatának »kötőjel« című 18. §-a felsorolja a kötőjel használatának eseteit, és ezek sorában *d* alatt, megemlíti az összetételeket. A 19. és 20. §§-ban meglehetősen tért foglal el a kötőjel szereplése, még pedig bizonyos esetekben rövid tagok közé iktatása is. De az utóbbi szerep csak kivételes. E jelnek rendszerinti alkalmazása a hosszú és a helynévi összetételekre szorítkozik.

Cs. tovább megy. Ő ugyan is, előrebecsátván azt, hogy a teljesen egy fogalomra összeolvadt szavak egybe valók: a többi összetételre nézve megengedhetőnek tartaná a kötőjel használatát, sőt a kéttagúnál hosszabbakra nézve megkövetelné; pl. *utca-ajtó, ruha-szővet, folyam-szabályozás*, — »két tagú« nem jelenthet itt mást, mint »két szó-tagú«; mert az összetételnek nincs kettőnél több (összetételi) tagja. Kitűnik ez a példákból is; de kitűnik belőlük az is, hogy a szótagok számának alapul vétele nem igen ajánlatos. Ime: *utca-ajtó* és *folyam-szabályozás*. Mind a kettő két tagúnál hosszabb. És mégis mekkora a terjedelem különbsége köztük!

Az *utcaajtó* szónál nem érdemes vesztegelni a kötőjel kedvéért; a másíknál igen; de nem azért, hogy kettőnél több szótagból áll, hanem azért, mert fölötte hosszú. Ilyen péld. ez: *összeegyeztethető* és a *t. cikkíró* — használta *összertartozandóság* is, amelynek már a fennálló szabály szerint is megadhatta volna a kötőjelt. Cs. nem mutat be itt három tagú példákat; pedig épen nem fölösleges az ilyenek bemutatása; mert a kötőjelnél kötelező használata Cs. szerint a három tagúaknál kezdődne. Kipótlom tehát a hiányt a következők felsorolásával: *kötőjel, kötőszó, jegyzőkönyv, együttlét, utcanév, helységnev, csatatér, búzamag, magbúza, cserfahéj*. — Kár volna ezeknek összetételi tagjai közé

* A kötőjelt nem én szúrtam közbe.

kötőjelt tenni. Időrabló jel ez. Közbe szúrása sokkal több időt kíván, mint a tagok egyszerű elválasztása. — Igaz, hogy bizonyos esetekben a rövid tagokat is egybe kötjük vele: *be-benéz, meg-megáll* stb. — *fő-fő, jár-kél, íreg-forog*, stb. — *fele-rész, kard-ki-kard* stb. De ezek nem nagy számú kivételek. Nézetem szerint az ilyen esetek számát is jó lenne kevesbíteni.

Egyetérték a t. cikkíróval abban, hogy a mostani használat fölött sok szót kapcsol össze. Az ilyeneknek egy részét egyszerűen külön kellene írni; másikat pedig kötőjellel egyesíteni, — más szavakkal kifejezve: e jel segítségével elválasztani. (Ez a kötőjel voltaképen nem más, mint a szóknak enyhe kezű elválasztója.) De e kétféle külön-választásnak a mértékét illetőleg eltérünk egymástól. Nagyobb világosság kedvéért egybefoglalom röviden a mondottakat:

1. A kötőjelenek a rövid összetettek tagjai közé szúrása nem célszerű; mert megnehezíti az írást szükség nélkül. Szintűgy nem ajánlható e jelnek a szótagok mennyiségéhez szabott kötelező használata: *eb-hűség, pálya-díj, szolga-rend, rab-szolga*. — Nem hosszú szók ezek. Bátran írhatjuk így: *ebhűség* stb. A szó hossza különben is nemcsak a tagok, hanem az írásjegyek számától is függ; pl. *hétköznapi* és: *Szent-Györgynapi* (amott tíz betű, emitt tizenöt).

2. A jelzett főnév anyagát kifejező *fa, kö, vas, arany, ezüst* stb. kettős természetűek; tehát mint tiszta jelzők, külön is állhatnak. A *hosszabbakat* el is választjuk a jelzett főnévtől: *arany óra, márvány szobor, ezüst téríték*; akkor is, amikor egyike vagy másika máris összetett szó; pl. *ezüst gyertyatartó, fenyőfa deszka* (L. akad. szab. 18. l.). De minek írni külön a rövideket így: *fa ház, kö út* stb.?

3. Fölösleges összeírni az ú- ü- vagy az s- képzős főnévvel a melléknevet. Írjuk tehát így: *nagy fejű, fekete hajú, magas termettű*; — *selyem szoknyás, három emeletes*. — A részesülő is rendszerint külön-választható: *író toll, varró tű, ivó víz, mosdó tál, vető mag, vágó marha* stb. — kivétel a műszó; pl. *kötőjel, kötőszó, jegyzőkönyv, folyóirat*; (kötőjellel): *ítélő-szék, semmítő-szék* (L. akad. szab. 21. l.).

ml.

4. Az igétől külön-választható nemcsak a hosszabb igekötő: *vissza réttent, össze zavarod, össze-vissza hányja, széjjel szóródik* stb. — hanem másnemű határozó is: pl. (Cs. példái) *észre vesz, abban hagy, félre ért, neki fog, bele köt, egybe vág, hozzá szoktat*, stb. — Az igéből képzett név előtt is külön állhat egyszer-másszor; pl. *nayyra növés, nagyra törő, hozzá tartozó* stb. — A cikkíró javasolta *össze tétel* és *együtt lét*, nézetem szerint, nem javallhatók.

5. Hogy hol végződik a rövid, és hol kezdődik a hosszú szó, azt az írók ítéletére kell bízni, és ezzel együtt azt is, hogy az össze teendő szók közé mikor tegyen kötőjelt. Akár ezer példának a felsorolása se merítené ki az előfordulható esetek számát.

6. Tagadhatatlan, hogy nyelvünkben az eredetileg rövid alakot is nagyon meghosszabbítja a további alakulás. Azt hiszem tehát, hogy az összetételeknek az akadémiai szabályokban elősorolt eseteit célszerű lenne szűkebb körre szorítani. Egyetlen egy cikkben erre vonatkozó részletekbe, magától érthetőleg, nem bocsátkozhatom.

JOANNOVICS GYÖRGY.

IRODALOM.

Színházi fordítások.

I.

A színpadi magyarság hibáit sokszor fölpanaszolták már, de a Nyrben tudtommal tüzetesen csak 1872-ben volt róla szó (144. és 191. l.). Azért talán nem művelek hiábavaló dolgot, ha mutatványokat közlök egy újabb fordításból Sardou Tosca-jából, melyet Makó Lajos fordított. (A fővárosi színházak műsora, 37. füzet.)

11. l. Angelotti: ... *Mint Nápoly környékbeli* (így) *földbirtokos* ... az angol követ Sir Hamiltonhoz lettem ebédre hívva (e h. Mint Nápoly környékbeli földbirtokost... ebédre hívtak az angol követhoz, Sir Hamiltonhoz).

22. Gennaró (a számlányokat az emelvény mögé rakva): *Büntársa egy kocsis által* — kivel osztózik — *fel lett adva* (e h. Büntársa, egy kocsis, feladta!)

15. Mario (ezt felhasználja, hogy *átcseréljen* jobbra...) (e h. átkerüljön). 53. Tosca *becserél* a kanapé és asztal közé (e h. meg; u. ez még egyszer az 55. lapon.).

41. Tosca (át jobbra, *háttal a rács*hoz) (e h. a rácsnak).

41. Tosca (vállán át ölelve háta mögött) (e h. hátulról átkarolva).

30. Mária. Jó estét kedvesem, *Hangjánál van?* (e h. Nincs baja a hangjának? Van-e hangja? Énekelhet-e?).

30. Mária. Nos, mi ujság Angelottiról? (e h. mi hír van?).

6. Eusebe (előre jön)...nem hagyja el helyét soha a nélkül, hogy 3—4 paulit markomba ne *nyomjon* (e h. nyomna.).

29. Negyedik jelenet. (...az *egész világ* sorfalat képez...!) (e h. az összes szereplők v. mindnyájan; persze *tout le monde?*)

31. Ötödik jelenet. Tosca, Scarpia, *egész világ* a fenéken. 36. Scarpia. Uraim a Királyné elájult, gyorsan egy orvost: (Ijedtség... *egész világ* futkos.)

21. Nők. Santa Maria stb. (>az ének a következő jel. alatt folyton tart olykép, hogy a kar *ne dominálja* a beszélőket<). Ez még egy kissé érthető, de a következő kettő már nem:

43. Scarpio (mindig az asztalnál dominálva Toscat és Mariot).

44. Scarpia. Akkor még itt van valahol elbujva (balra tart az asztal és ajtó közzé Mariot *dominálva.*).

13. Mario... *A Veronai Benediktinusok, kik kegyeletből felnevelték, azok olvasni s imádkozni taníták meg* (e. h. A... — kik kegyelemből nevelték fel — taníták meg olvasni és imádkozni).

57. Katonák kik *lábhoz veszik* fegyvereiket (e h. teszik.).

15. Mario... (*Egy karra keres egy dobozban*) (e h. egyik kezével kutat...).

35. A királyné *fellép trónjára mielőtt Fröhlich a programot átadta és Aragoni herczeggel pár szót váltott*) (e h. a királyné — miután az aragoni herczeggel egy pár szót váltott s Fröhlich a műsort átadta v. F.-től a műsort átvette — fellép trónjára.).

11. Angelotti... s mint *kapitulált*, hála nővéremnek, egy évig megfélemlítkeztek rólam... (e h. s mint kapituláltról.).

56. Scarpia... *»oly nő, ki megadja magát, mindennapi dolog, torkig vagyok velők. (Felé megy pamlag és asztal között). De megvetésed és haragod megalázni, ellenállásodat összeűzva és karjaimban agyonfojtani, terringettét, ez aztán ízt ad a dolognak«.* Ez aztán műfordítás. Csak legyen, aki megértse.)

De ne folytassuk a magyartalanságok és pongyolaságok e fősorolását; ezeknek bővében van a fordítás, és úgy látszik, céljául tűzte ki az ily szavak irodalmivá tételét is: *rivalda* (60), *tragacs* (64. kétszer is), *prics* (61), *öblöny* (15), *tartály* (5). Nézzük inkább azokat a példákat, melyek a fordítónak a helyesírásban való járatlanságát bizonyítják! Az *egyéb* szót így írja: *egyébb*. (23, 41); a *tölem*, *nálam* szerinte így vannak: *töllem* (44), *nállam* (uo.). Következetlenségre mutatnak a következő példák: *Anélkül* (20. l.), *a nélkül* (6. l.), *annélkül* (10. l.), *fent* (6. l.), *de: lennt* (29. l.); *közénk* (11. l.), *de: közé* (53. l.).

Még jobban kitűnik következetlensége az idegen szóknál, melyeket hol az eredeti helyesírás, hol a kiejtés szerint ír, legtöbbször pedig tetszése szerint. Így az *asztalkendő* idegen megfelelőjét egyszer: *Salvetának* (53.), máskor *szalvetának* írja (54.). Más példák: *Cotta* (31. és 32.), *kotta* (34.); *Dämon* (46.), *démon* (59.), *Démon* (65.); *alcove* 52.), a *consol* és *Alcove* (52.), *alkóf* (59.), *alkof* (uo.), *alcoven* (52.)! Elég változatos a *karének* idegen megfelelőjének írása is, melyet a 19. lap közepén még Cantanének ír, de nyolc sorral alább már így: *kantaté*. A *marquisné* szót ennyiféleképen írja: *marquisné* (23.), *marquisené* (uo. és 17.), *marquisnö* (23. és 26.), *marquis nő* (26.), *markiné* (43. és a 39. l. kétszer is), *márkinő* (40, 43.). Az *excellencia* (kegyelmesség-cím) szó nem kevesebb mint kilencféleképen van írva e könyvben. Ime valamennyi változat: *excellenza*, *exelencia*, *excellencia*, *exelenczia*, *exelenco*, *excellenco*, *exellenczia*, *exelencia*, *excellencia*. Ez egyúttal a nyomtatás gondosságát dicséri.

Hogy a fordító a tulajdonnevekből képezett mellékneveket, hol nagy, hol kis betűvel írja és hogy a mássalhangzók teljes

hasonulásának feltüntetését elhanyagolja, az az eddigiek után egészen természetesnek látszik.

Végül ideírom a fordításnak idegen szavait, melyeknek használata jogosulatlan, minthogy nem a szövegben (ahol mint jellemző kifejezések talán megállhatnának), hanem a színésznek adott utasításban fordulnak elő.

Ime: *salvéta* (53, 54.), *chorus* (5, 35.), *zsilette*, (29.), *binokli* (35.), *girand*, (59.), *insterkcio*, (35.), *praktikabilis* (52.), *dominál* (21, 43, 44.), *protestál* (24.).

BAROS GYULA.

II.

A képviselőház szokásos színházi vitájában II. 24-én Herczeg Ferenc a többi között a színi fordítások nyelvéről is figyelemre-méltó megjegyzéseket tett, s ezek aztán érdekes vitákra adtak alkalmat. Herczeg Ferenc ezeket mondotta (a B. H. szerint):

»... Áttérek a Nemzeti Színház másik kötelességére, amely a magyar nyelv ápolásával szemben állana fenn, és itt kénytelen vagyok egy újabb váddal föllépni. Vádolom a Nemzeti Színházat, hogy erről a kötelességről nincs sejtelve, különben nem kicsinyelhetné annyira a magyar nyelv jogait. Vádoltam, bizonyítok. Az, akinek joga van hozzá, az emeltesse ki a Nemzeti Színház irattárából a sügó példányait annak a tíz külföldi darabnak, mely utoljára adódott elő a Nemzeti Színházban. Nem beszélék eredeti darabokról, azok magyarságáért az illető szerző felelős. De a fordításokat házi uton kezelik, érettük a Nemzeti Színház felelős. Ha azt a tíz könyvet egy nyelvtudósokból álló bizottság elé terjesztik, és ha ez a bizottság a középiskolai tanulók írásbeli gyakorlataival szemben köteles igényeket fogja szemé előtt tartani, akkor a tíz közül öt szekundát fog kapni, elégtelen osztályzatot. Ha nem így van, én kész vagyok, hogy itt nyilvánosan bocsánatot kérjek a Nemzeti Színháztól.

Vészi József: A magyar tudományos akadémia fordításai épp oly jók! (Mozgás és nagy zaj.)

Herczeg Ferenc: Megengedem, de ez nem változtat a tényen. Egy fővárosban, hol a magyar nyelvvel szemben oly léha fölfogás uralkodik, mint itt, hol ha egy magyar uriasszony franciául beszél és hibát ejt, szégyenli magát, mert ez a műveletlenség jele, de a hol divat dolga a magyar nyelvet idegen kiejtéssel, keresett germanizmusokkal fölhígítva, torz szavakkal tarkítva, kiforgatva, pongyolán, hanyagul beszélni; (Igaz! Úgy van!) egy fővárosban, mely ily kevésre becsüli saját nemzeti nyelvét, *kétszeres szükség volna oly tekintélyre, hol a tiszta hamisítatlan tösgyökeres magyar, tartalmas nyelvet ápolják.* (Élénk helyeslés.) Méltóztatnak tudni, hogy Bécsben senki sem tud németül, még a várak előcsarnokaiban is azt a bizonyos lerchenfeldi tájszólást beszélük; de van Bécsnek egy elismert tekintélye az irodalmi nyelv dolgában és ez a Burg-színház, amely előtt egész Német-

ország meghajlik. Én igazán nem látom be, hogy minek fizetjük, minek szubvencionáljuk mi a Nemzeti Színházat, hogyha még ezt a kötelességét sem teljesíti, ha pesti kávéházi nyelven játszatja el a vígjátékokat, ha forma szerint lábbal tiporja a magyar nyelv jogait. (Tetszés a baloldalon.) Hiszen a színművészet nagyon sokat tehet ezen a téren. Tudjuk, hogy József császár idejében még azt mondták, hogy a magyar nyelv a hivatalos használatra alkalmatlan; de hogy ez a nyelv ma a hivatalos, a szónoki, az írói és ujságírói, a kereskedelmi használatra és száz szakszerű szövevényes kitétel kifejezésére egyaránt alkalmas hangszer: ezt nem kis részben annak a csiszoló folyamatnak köszöni, amelyen a nyelv a színpadon keresztül ment«. (Ügy van!)

Festetich Andor a Bp. Napló II. 27-i számában közzétett válaszában a fordításokról azt mondja:

»... De legmesszebbre ott veti el Herczeg a súlykot, amikor a Nemzeti Színház magyar stílusát kifogásolja... Nos hát én kiemelem ezt a 10 darabot. Itt következnék sor szerint:

Coppée: A koronáért (Ábrányi Emil), Voss: A bűnös (Abonyi Árpád), Lemaître: Fehér nász (Ambrus Zoltán), De Curel: Címzetes feleség (Kóbor Tamás), Sardou: Marcelle (Alexander Bernát), Echegaray: Folt, amely tisztít és Bernardo Montilla (Patthy Károly), G. Hauptmann: Crampton mester (Karczag Vilmos), Carré-Bilheaud: A menyem (Adorján Sándor), Voss R.: Szegény Mária (Timár Szaniszló), Pailleron: Komédiások (Fái J. Béla), Sudermann: Rejtett boldogság (Prém József), Giacosa: Borus szerelem (Radó Antal), Sudermann: Keresztelő János (Váradai Antal).

Itt a 10 darab, tán föle is van. Fordítóik: költők, műfordítók, regény- és drámaírók, tanárok, szépírók, elsőrangú stílisták és kritikusok.

És ezek írnának kávéházi jargonban? Vigyázzon Herczeg Ferencz az író, hogy a legközelebbi alkalommal rá ne olvasson így Herczeg F. képviselő úr!«

Erre ismét Herczeg F. uo. III. 1-jén közölt viszonzválaszában azt mondja:

»Fölemlítettem képviselőházi felszólalásomban, hogy a Nemzeti színház fordított darabjai a nyelv magyarsága dolgában részben igen silányak. Gróf Festetics azzal válaszol, hogy kiadja tizennégy író kollegám nevét és biztat, hogy végezzem el azokkal a dolgot. Jól van, elvégzem. Kijelentem, hogy azok a kollegáim, akik fordítással szoktak foglalkozni, kivétel nélkül értenek annyit a magyar nyelvhez, mint értek magam. Van köztük néhány olyan is, akit mesteremként tisztetek. A fordításuk olykor csodálatos szép, olykor meg hitvány. Mikor szép? Akkor, mikor az író belebolondul az eredeti darabba, a magáévá adoptálja és munkaközben fordítóból költővé lesz. Ilyenkor az író belebukik a vállalkozásába, mert a tiszteletdíj, mit a Nemzetitől több heti vagy talán hónapi munkájáért kap, oly szegényes, hogy restelem

megmondani. Ha nem tetszik a fordítónak a darab — ami a Nemzeti darabjainál ugyancsak gyakori eset — akkor két-három este lediktálja valamelyik gyorsírónak. Ez az úgynevezett gyorsfordítás. Amilyen a bér, olyan a munka. Ime a jó és a rossz fordítások genézise.

A külföldi, nevezetesen a német színpadok, régen kitanulták már, hogy a fordítás nem írni, hanem írói munka. Ha valamelyik külföldi szerző elő akarja adatni darabját Bécsben vagy Berlinben, akkor az igazgatóság ajánl neki egy író, akivel szerződhetik. A szerződés rendszerint a színházi tantiémek megfizetése alapján történik. A fordító most már érdekelt fél, jóformán társszerző. Hónapokig dolgozik a fordításon, később eljár a próbákra, ott is javítja, csiszolja még a darabot. Ezért és csakis ezért jobbak átlag a francia darabok német fordításai, mint a magyarok.

Könyvészet.

Melich János. Melyik nyelvjárásból valók a magyar nyelv régi német jövevényszavai? (Térképpel. Akadémiai értekezés. 1 K. 20 f. — Kivonata az Akadémiai Értesítő febr. számában.)

Simonyi Zs. és Balassa J. Német-magyar iskolai szótár. (Franklin. Kötve 3 K. 50 f.)

P. Passy. *L'écriture phonétique.* Exposé populaire avec application au français et à 173 autres langues. 3. éd. Paris 1899. Société des traités. 50 cent.

Prof. A. Hickmanns Sprachen-Atlas. Ein Beitrag zur Nationalitäten- und Sprachenfrage in Österr.-Ungarn. 6 Karten nebst einem erläuternden Text. (G. Freytag u. Berndt, Wien. Ára 1 K.)

Ruotsalais-Suomalainen sanakirja (svéd-finn szótár). V., VI. füz. H. Paasonen, K. Cannelin. (Kiadja a Finn irodalmi társaság.)

Suomi III. folyam, 16. rész. A magyar első szótagbeli magánhangzók viszonya a finn, lapp, mordvin nyelvekéhez. (Genetz A.)

Akadémiai Értesítő, jan. A m. szófejtés története a legrégibb időktől Hunfalvy Pál fölléptéig. (Halász Ignác.)

Ethnographia 1. f. Gyászmagyarok. (Dr. Sebestyén Gy.) Menyét mint a menyasszony jelképe. Huszár szavunk eredete. (Munkácsi B.)

Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Közlönye: A parasztszékér alkatrészeinek magyar elnevezései. (Szily Kálmán.)

Budapesti Hírlap I. 2. Egy szó védelme. (Csapodi I. — *A hevenyész* szót védi a *hevenynyel* szemben. Vö. Nyr. 14:124. és 9:159.)

Kereskedelmi Szakoktatás 6. sz. Észrevételek a m. kereskedelmi nyelvről. 1. közl. (Névy L.)

NYELVÚJÍTÁSI ADATOK.

Adatok nyelvújítóink jelentésanához.

Többször intéztek már hozzám kérdést, ezt vagy azt az idegen szót, kifejezést hogyan mondanám szabatosan magyarul. Feleltem rá. Nem tetszett a felelet, mert hogy ezt vagy azt az árnyalatot nem fejezi ki eléggé. S a megindult vitatkozásnak eredménye csak megerősített meggyőződésemben, hogy túlzott kívánság, hogy valamely idegen szó magyar egyértékésével az idegen szó minden jelentésárnyalatát kifejezésre juttathassuk.

Vannak idegen szók, még inkább szólások, melyek annyira magukon viselik az illető nemzet sajátos gondolkozásmódjának bélyegét, hogy talán sohasem alkotnak magyar szókat, melyek azoknak jelentését teljes-tökéletesen magukban hordanák. A Magyar Nyelvőr rovatai (adatok a német-magyar szótárhoz) eléggé mutatják, hogy némely német szót vagy kifejezést ugyanazon értelmi átvittel magyarosan visszaadni nem lehet, nem is szabad nyelvünk természetének megsértése nélkül. De nem is szükséges. Avagy ma is ott tartunk még a nyelvek rokonságának, a nyelv s a lelki élet kapcsolatának ismeretében, ahol régi nyelvtanítóink? Miért húznók más nyelv kaptafájára a mienket, mint régi nyelvtanítóink egynémelyike nyelvtanunkat? »Nem lehet minden szót minden nyelvből egészen általtetni, — mondja Dessewffy (Irod. hgy. 2:91.—1818) — de nem is kell, mert minden nyelvnek más a géniusa.« Vannak viszont magyar kifejezések, melyeket idegen nyelven soha találóan kifejezni nem fognak. Avagy mely nyelvre tudja valaki ugyanazon átvitel alapján nevetség nélkül helyesen lefordítani például csak ezeket: *bokorugró szoknya, helyre egy legény, tüzről pattant menyecske* stb.? Nem lehet tehát mindent tősgyökeresen s mégis minden eredeti árnyalattal átsugároztatni.

De azt is tapasztalhatni, hogy bár az ember az illető jelentésárnyalatot szabatosan kifejező jó szót mond, nem fogadják el. Az ellenvetés: nem azon az átvitelen alapszik, mint az idegen; pl. *oly kaliberű ember: olyan fajta, olyan szabású-e*. Vagy azt mondják, hogy a kérdéses magyar szó rendszerint már más fogalomra van lefoglalva, jöllehet a szóban forgó vonzatban alkalmazva semmi félreértésre nem adhat okot; pl. *redukálja kiadásait: szűkebbre szabja, leszállítják*.

Ha minde nehézségeket eltávolítjuk, támasztanak még egyet, hogy t. i. az idegen szó többet vagy kevesebbet mond. Szolgáltatunkra állanak azonban rokonértelmű szavaink, csak akarjuk és tudjuk használni őket a maguk helyén. Nagy akadály természetesen, ha valaki úgy vélekedik, mint eleinte Dessewffy József. »Szegény gazdagságnak tartom — így szól Irod. h. 1:29. l. — nyelvünk azon bőségét, mely mellett több-több különféle egyes szavaink találtatnak, melyek csupán azon egy

ideának kijegyelelésére alkalmasak.« Kazinczy rögtön rámutatott a rokonértelmű szók értékére, bár ő első sorban verstani szerepüket emelte ki. »Nem szegény gazdagság az a bősége a nyelvnek, midőn ugyanazon idea kitételére egynél több szó van benne. Már elég haszon csak az is, hogy ha egyik nem illik a versbe, oda illhet a másik. Synonima non sunt adaequata.« (U. o. 37. l.).

Kétségtelenül van olykor jó kifejezésünk, de nem mindig alkalmas továbbképzésre. A *sympathia* helyes egyértékese a *rokon-érzés*; lehet belőle: *rokonérző*, *rokonérzésű*. De nem mondhatni szimpatizálok helyett *rokonérzek*. Sokszor pótolhatjuk az *együtt-érzek* igével, máskor más kifejezéssel vagy körülírással. *Derogál neki* a szegény ember: *lenézi*, máskor: *kicsinyli*, *kevesli* a szegény embert. Igaz, hogy olykor egy kis fejtörést kíván a helyes magyar kifejezés eltalálása talán a magyar nyelv minden csinjátbinját ismerő írótól vagy beszélőtől is; de nyelvünk tisztaságának és szabatosságának kifejtése megérdemel egy kis fejtörést. Azt nem is említtem, hogy az érthetőség nagyon gyakran meg is követeli tőlünk a műgondot.

Ama nyelvújítóink, kik a stílusra és előadásuk tiszta magyarságára — ha nem is mindjárt tiszta magyarosságra — nagy gondot fordítottak, míg egyrészt írásaikban gyakorlatban is törekednek a jelentésbeli árnyalatok pontosan megkülönböztető kifejezésére, másrészt sűrű eszmecserékben vitatják meg e finom különbségeket. Az újabb kifejezésekhez odateszik még a megfelelő idegen szót; másokra nézve tanácsot kérnek barátaiktól, kik gyakran éles megfigyeléssel teszik meg észrevételeiket.

A jelen alkalommal Kazinczy Ferenc levelezéseiből állítottam össze ilyen nyelvtörténet s jelentéstan szempontjából érdekes szó-csoportokat. Kazinczy legtöbbször igen tanulságos statisztikai határokat szab egyes szók és szólások alkalmi használatában. Nem csupán hizelgésből mondhatja róla Dessewffy Döbrentei-nek: »Ha közös barátunk számos munkáiból mind kiküszöbölénk az ismert szóknak új szerencsés alkalmaztatásait a kitételekben, úgy mind az ő érdemét a magyar literatúra eránt, mind magának a magyar literatúrának kincseit nagyon fogyasztanók.« (Irod. h. 2: 309. l.)* De Dessewffy fejtegetései is értékesek.

Könnyebb áttekintés kedvéért betűrendben csoportosítom az érdekesebb szókat és kifejezéseket; többnyire szóról-szóra adom Kazinczy s a többiek odavágó megjegyzését. Jelentéstörténeti szempontból idézem a NySz.-ban található megfelelő kifejezéseket. A manap egyértékes szókat s kifejezéseket főlegesen tartám hozzájuk csatolni.

* Rövidítések: D.: Dessewffy J. gr., Irodalmi hagyományai. (Lev. Kazinczy F.-cel); K.: Kazinczy F.; K. V.: Váczy J., Kazinczy F. levelei I—VII. k.; Kis, Szentgyörgyi: Kazinczy eredeti munkái; B. (Berzsenyi), G. (Guzmics), Z. (Zádor) levelezése Kazinczyval. A többi ismeretes.

Babér jobban hangzik, mint a *borostyán*: azért, hogy a laurus levelei a patikában árultatnak, nem következik, hogy laurus levelekből nem fontak koszorúkat nagy vitézek számára. Catilinariáid (Kazinczy ford.) megérdemlik a legszebb babér-koronát. D. (2:204.). — A NySz.-ban átvitt értelemben nem fordul elő a babér. Ellenben; A borostyán a vitézkedésnek koronája. Érdy c.

Begyeskedők. Coquettes nem *kacérkák*, mert gyakran épen ellenkezők, hanem *tetszőskék*, *kellőskék*, vagy amint már igen szerencsésen kitevőd (Kazinczy) Marmontel fordításában, *begyeskedők*. D. (2:241). A *begyeskedő* nevetséges ideát támaszt; azonban megvallom, hogy nekem sem tesz eleget. K. (Kiss. I:52).

Világosíts, hogy egy-e *zörgetni*, *megzördíteni*? Nekem úgy látszik, hogy a zördítés úgy van a zörgetéshez, mint valaminek kezdete a folytatáshoz. Az ilyen szeleteket (details) és ilyen *bélyegcskéket*, *izecskéket*, vagy ha inkább tetszik *csínokat* (*nuances*), melyek az ideák fejtegetéséből mintegy fennmaradnak, egy olyan forgott és jóízű szerzőnél, mint te vagy, kell öszveszedgetni. D. (1:30.)

Bohóság. Szerencsés kitétel: Neki szelesedni minden bohóság-nak; a francia *ridiculnek* értelmét a *bohóság* itten egészen kimeríti. D. (1:53.) — Stoliditas, Kreszn. Sz.

Borág. A narancság és borág között nagy a különbség; a borág a merészségen túlzott metaphora; a bornak lehet virágja a vízben termő plántáknak hasonlatosságára, de hogy lehet ága a bornak a bor előtt? Pampinus, Sándor és Szabó szerint *hutyolló*, *hutyoró*, *husang*, Márton új szótára szerint pedig *hajtás*, *szőlőkacs*, *sündörgő szőlőlevél*. Van hát elég szónk erre és lehet választani, s nem látom, mért lenne szebb a borág a hutyoronál, — D. (3:34. — Felelet Kaz. értekezésére: Tud. gyűjt. 1819. nov.)

Cimbora, *cinkos*. Én a *cinkos* szó igaz értelmét nem tudom. Azt tudom, hogy csak megvetést érdemlő idea kifejezésére való. Így élek vele én a Sylvesterhez írt 2. praefatióban. Így élt Virág a *cimborával* egy utolérhetetlen szépségű alkaicusban: Zengd győzedelmét mennyei lantodon, Műzsám, s azoknak lelkeiket, kiket Kaján szemekkel tart az álnok Cimbora, bátorodásra gerjesszd. — K. (D. 1:38.) — Cinkos: ganeo, consors in latrocinio. M. A. — Lator cinkosság. Fal. (V. ö. Nyr. 11:445, 520, 522; 24:52).

A *csecs* (Édes Gergelynél) oly nemtelen szó, amelylyel élni még a durva theocritosi nyelvben sem szabad. A csecsen segít a monosyllabon *melly* (quod sinum aequae ac pectus denotat.) A francia *nyaknak* mondja. K. (K. V, 3:93.)

Csermely. Midőn elsőben olvastam (Gessner-Kaz.: Idyll.), nem értettem, mert soha nem hallottam, mert továbbá előttem régóta ismeretesebb egy fű ezen a néven: *csermelye*, *csörmölye*, *csormolya*. (Melampyrum arvense). Most is jobban tetszik a *csergeteg*. Földi (K. V. 2:200). — Csermely, fluviolus. M. A.

Csúfondúrosan. Ezt épen nem értem. Nagyon esmeretlen szó, noha a gyökeret ismerem. Nincs a nyelv analogiájához szabva

köntöse. K. (Arankához. K. V. 1:461.). — Helt. Krón.: csúfondáros vala, NySz.: csúfondár: schimpflich.

Csupáncsak — tautologiai szó s inkább illik a beszélni tájasan szerető nép szájába, mint a gondos író tollához. K. (D. 2:281.) — A régi nyelvben: csupádon-csupa, csupán-csupa. NyTSz.

Dal. Azt tudakozád, mi a dal? Szükség, hogy a gesangot a liedtől, chantot a chansonettól, a cantot a canzonettótól a magyar is megkülönböztesse. Az első harsogó epopaeákat, magasan repkedő ódákat, az utolsó szerelmes darabokat, nyugodalmas scénákról írt énekeket jelent. — Közöséges nálunk danolni, danlani, mely világosan az obsoletum dalból jő. K. (Arankához. K. V. 1:395.). Dal, gesang. PPB. Másoknál az ének is gesang, lied.

Deli. Ez a szó nemcsak szépet, hanem nagyot és szépet teszen. Deli termet nem lehet a grazienwuchs... Apollo Vaticanus deli, de te (Dessewffy) csak szép vagy. K. (D. 1:362.). — Strenuus et egregius. PPB. Másoknál: conspicuus, elegans.

Dérdur, zérzur (kedves szó volt volna a németek poetájoknak, Bürgernek, aki az efféléken kapva-kapott.) En nem mernék vele egyebütt élni, hanem csak comicus darabban, hol paraszt asszonyok szólnának. K. (D. 1:38) — Morosus. PPB. 1. A régiek nem tettek ily erős különbséget.

Dudogni, zsembelődni, mint a Terent. Heautontimorumenosa, azaz mást lármásan és véget érni nem tudva dorgálni. Lehet ezt anélkül, hogy a másik personnage azt toldítsa. *Vetekedni, veszekedni* nem lehet egyedül. *Vesződik* az, aki valakivel hasztalanul bajoskodik. *Tünődni*, aki angitur. K. (D. 1:38.).

Az *eleve idők* helyett szebben hangzik előttem a *hajdankor*. Döbr. (D. 2:298.) — Hajdankor fortius, eleve idők dulcius. Itt jobb a hajdankor és derék a krízis. D. (2:310.)

Ellenes h. jobb a *visszás*, innen aztán visszásság. Döbr. (D. 2:298.). *Visszás* csekély ítéletem szerint widerwärtig. D. (2:310.) — Visszás, verkehrte. NySz. BÁRDOS REMIG.

A NYELVTÖRTÉNETI SZÓTÁRHOZ.

Faludi „ocsó nyulai“.

»Királyi multság erdőkbenn sétálni,
Árnyékos útszáin fel 's alá járkálni...
... Az otsó nyulakat bokorból kiverni,
Fiatal madarkák fészket felkeverni«.

Így kezdte énekét Faludi a Tavaszról, (Költ. Maradványai. Kiadta Révai Miklós 1787); s ugyanezt a gondolatot, majdnem ugyanezekkel a szavakkal, prózában is fölhasználta:

»Mennyit terhelték füleimet sovány, izetlen beszédekkel az ebekről és lovakról... Untig rángatám ide is, amoda is a' gyep-

lőt; hogy félre tsavarítsam a' beszédet; de héjában, mert elvégre csak a kerekede elő: a Melampus-agár a' téren, vagy a' *Beslia kopóköllyök* a' sűrűben viselte-e jobban magát, a' minapi vadászatnak alkalmatosságával. Mesterségesen a mint annak rendi megülni a' lovat, ebekkel a' *bokorból kivenni az ótsó nyulakat, fürj s fogoly után járni*, úri szép multság, ad is néha méltó okot a' beszédre, de mind csak azon lantot pengetni...» (Nemes Ember 1748, 33. l.).

Az első, akinek az »*otsó nyúl*« kifejezés feltűnt, Kresznerics volt. Szótára Faludiból idézi, de értelmét nem adja; a sorrend azonban, a melyben a szók benne egymást követik: *ocsó nyúl, ocsódik, felocsódik* akaratlanul is azt a gondolatot öbreszti mindenkiben, hogy az *ocsó* bizonyosan annyit tesz, mint *felocsúdó, felszerkenő*.

Értelmezését a M. tud. társaság 1838-ban megjelent Magyar-Német szótárában találjuk először, ú. m. *erwachend, wach*. Ettől kezdve meg van Ballagi, valamint Fogarasi minden magyar-német szótárában, ugyanígy értelmezve. Legrészletesebben beszél róla CzF. Két értelmet is tulajdonít neki: 1. éber, ébredő, fektéből, altából felkelő, 2. *ocsó* = fiatal kis nyúl, s az utóbbi értelmet is Faludi föntidézett verssoraiból következteti. Ballagi Teljes Szótára (1873) szintén ismeri már ezt a két értelmét s azt is tudja, hogy *ocsó* tájszó; de a Tájyszótár egyik kiadása sem tud róla.

Simonyi Zsigmond a NySz. készítésekor a Nyr 10:125. lapján több szóról, köztük az *ocsóról* is, fölvilágosítást kért az olvasóktól. Válasz, úgy látszik, nem érkezett, mert a NySz. Faluditól a föntebbi két idézetet megkérdőjelezve közli.

Nemrégiben a véletlen rávezetett a dolog nyitjára. Gyöngyösi Kemény Jánosát olvastam s az Első könyv Második részében (Dugonics kiadás II. 370—373), ahol Kemény nyulászása oly eleven színekkel van festve, föltűnt, hogy az egyik kopónak, valamint Faludinál, szintén *Beslia* a neve. A 373. lapon pedig Kemény — Lónyai Annára gondolva — így panaszkozik:

»Azonban magamat a' még itt mulattam,
Az *ocsó* nyulakat és özet fogattam,
A' drágább Dám-vadat nemde elmulattam?
A' kinek árára a szívemet adtam«.

Itt van tehát a híres *ocsó-nyulak* őshazája. Innen vette hát Faludi, a *Beslia* kopó-névvel együtt, a sok fejtörést okozott »vezeték-szót«; s valamint Gyöngyösi, ő is csak azt akarta kifejezni, hogy bizony olcsó dicsőség s olcsó multság a szegény nyulak hajszolása.

Az *otsó* a Költeményes Maradványok Révai-féle kiadásában nem egyéb tehát sajtóhibánál. Toldy ezt tudta, mert Faludi sajátkezü verseskönyvét is használta, melyben tényleg *otsó* olvasható, de Toldy annyiszor s oly önkényesen változtatott a régi szövegeken, hogy akkor sem igen biznak benne, mikor igazsága van.

NAGYSZIGETHI KÁLMÁN.

Virág. E szónak büntetés, következmény-féle jelentése, mire Széll Farkas (Ny. 25:79) és Tóth Béla (u. o. 176) hívták föl négy-öt évvel ezelőtt a figyelmet, megvan a NySz. számára földolgozott munkák közül kettőben is:

1. Heltai a Chronikája 70. lapján Horvát Jánossal e szavakat mondatja Mária királyné asszonynak: »Az anyádat megölettem, az Károly királynac meg ölése ért: Szinte ez volt teneked is *virágod*: De kimélletelec a te iámbor attyádért, az Lajos király ért, ki engemet wrra töt.«

Bonfiniusnál a latin eredeti így hangzik: *Quanquam Regina te pariter ac matrem, pro ulciscendo Caroli caede, iam e medio tollere saepe cogitabam, Lodovici tamen Regis beneficentia remoratus, qua mente nunquam excidet, ignoui tibi.*» (Dec. III. lib. I.).

2. Baróti Szabó Dávidnál (Magy. Vir. 467. l.): Szinte ez vala tenéked is *virágod*: koszorúd, érdemed.« Nyilvánvaló, hogy SzD. a Heltai Chronikájából írta ki e szavakat, s a magyarázat-képen hozzá függesztett: koszorúd, érdemed sejtetik is velünk, miképen képzelte SzD. a *virág* szónak átvitelét érdem, jutalom vagy büntetés-féle értelemre.

Széll Farkas idézi a debreceni városi tanács régi ítéletei közül ezt: »vasfogó legyen a virága.« Bizonyára azt is mondták a régi magyar bírák nem egyszer: »A kasztófa legyen a virága,« s alkalmasint ez a régi ítélet csendül vissza az országszerte ismert kifejezésben: »*akasztófa virága.*«

SZILY KÁLMÁN.

A Königsbergi Töredék a Nyelvtörténeti Szótárban. Ezzel a címmel voltaképen *lucus a non lucendo*-t mondtam, mert — amint magam is nagy csodálkozással jöttem rá, véletlenül, az *anya* szó első adatát keresve — a Königsbergi Töredék, már t. i. ennek régebb idő óta ismert 9 sornyi fő maradványa, mi tűrés-tagadás, a NySzótárban voltaképen nincsen értékesítve. A források jegyzékében ugyan ott van a Königsbergi Töredék is, de ami nem csak szembeötlő, hanem az igazságnak hű kifejezője is, nincs utána, mint szokás, a földolgozó megnevezve, nyilván — mert voltaképen senki sem dolgozta föl a szótár számára. Ha a Königsbergi Töredék a NySz. szerkesztése korában nem lett volna egyik legfontosabb, időrendben második *nyelvemlékünk* (mert e helyet azóta a nem rég fölfedezett Gyulafehérvári Glosszák foglalták el, l. Nyr. 27: 529), nem tennénk szót érte, hogy szókincsének (körülbelül 50 szónak) csupán ötöd részét, pontosabban mondva összesen 9, mondd kilenc szót idéz belőle a NySzótár, ezt is úgy látszik csak merő véletlenből. E kilenc szó a következő: *fogva*, »*furisct*«, *étet*, »*ymlet*«, *atyja*, *az (ozut)*, *mint*, *mert* (l. *miért* alatt) és *tud*. De e legutolsó is csak 2. jelentése alatt van idézve, holott 1. jelentésére (*novi, nosco*; *kennen, erkennen*) is szolgáltat példát a KTör., a következő mondatban: »*Tudyuc latuic evt scuz leannac.*«

A szótárnak egyik utasítása határozottan megkívánta a szók első előfordulásának biztos megállapítására való törekvést (l. I. köt.

II. 1.) s így mindenestre hibául kell felrónunk, hogy a KTöredéket, mint az akkoriban másodiknak ismert legrégibb összefüggő emléket s még ma is fontosnak tekintendő maradványt, szavonként föl nem használták a szótárban. A körülbelül 50 szóból álló nyelvelékek csak 10 olyan szava van, amely már a Halotti Beszédben is előfordul, ú. m. *világ, nekünk, lát, ő és őt, ki* (névmás), *legyen, ez, isten, volna* kapcsoló ige (vö *vogmuc* a HB.-ben) és a *nem* tagadó szó. De már ezt az utolsót is célszerű lett volna idézni, mert a HB.-ben tudvalevőleg csak a tájnyelvi ejtésű *num* (nöm) fordul elő (amely különben a KTör.-ben is megvan), tehát a köznyelvi *nēm* ejtésre legrégibb adatul a KTör. kínálkozott volna.

Mulasztás azonban, hogy a NySzótárból szőrin-szálán kimaradt a KTör.-nek itt következő 31 szava, noha legrégibb, első adatul lettek volna idézhetők, mert hisz az oklevelek szavait a szótár úgyis csak tél-túl használhatta föl. Nem sajnálom a fáradságot e 31 szó valamennyijének fősorolásától, s abban a rendben sorolom föl őket, amint a szövegben következnek s amint hiányukról magam egyenkint, nem kis csodálkozással, meggyőződtem. Aki, mint magam is, úgy szokta a NySz. javítását célzó Nyelvőri rovatot olvasni, hogy minden hibát és hézagot rögtön be is jegyez a maga példányába, az szívesen fogadja ezt az aprólékos, szemrehányó lajstromot, amelyből egyébiránt az is kiviláglik, mily fontos szók és alakok maradtak ki a KTör.-ből a NySzótárban.

A NySz. nem idézi, noha első adatok volnának s náluknál sokszor jóval későbbi idézetben mutatja be a KTör. következő szavait:

Úgy (a nyelvelék legelső szava, amely még a 6. sorban is előfordul), *szól, kezdetv-!, rajtunk* (»rohtonc«, az alakok közt föl van ugyan sorolva, de használatmódjának érdekessége miatt a példák közt is idézni kellett volna), *lett* (a »történni« jelentésre első adat), *hogy* (mint főnévi mellékmondat kötőszava, l. NySz. 2. a. alatt; a másik, az »ahogyan« jelentésű *hogy* idézve van), *szűz, leány* (nincsenek meg se külön, se *szűz-leány* alatt), *fiat* és *fiot* (kimaradásuk menthető azzal, hogy a *fi* szóra van régibb idézet oklevelekből; ámde *fiot* így is olvasható: *fiót* v. i. fiút, s mint ilyen, alakjánál fogva idézhető lett volna), *szül, szüz-ség!* (a. m. szüzesség), *tükör* (a. m. tükör, az alakok közt sincs meg), *tisztán, marad, hír, benne* (mint átvitt értelmű használat a 2. b. jelentés alatt legrégibb adat lett volna), *ne, »leyessen«* (a. m. lehessen, alakja miatt idézhető), *öl* (öleiben tart stb.), *tart, chudaltus!* (csudáltos, csodálatos, már t. i. hogy ez is kimaradt), *anya, szülött, de* (a HB. tájnyelvi *ge-je* megvan ugyan, de a köznyelvi *de-re* ez volna az első adat), *az* mint névelő (»ez oz ysten mynt evt esmeriuc«, a HB.-ben ugyanis valamennyi *oz* még mutató névmásnak is tekinthető, l. Nyelvelékeink 66. l.), *esmer* (se az alakok, se az idézetek közt), *szeplő, illet, ha, »bymut«* (olv. binöt, a. m. bünt, legalább az alakok közé föl kellett volna venni), *lel*. Az *ammen-t* — a katekizmus szerint zsidó szó lévén — nem is emlitem, bár az Érdy-kódexből, tehát két századdal későbből idézi a NySz.

Aki csak valamennyire ismeri a KTöredéket, világos, hogy ebből a szólajstromból az egész szöveget is összeállíthatná, hiszen alig néhány szót kellene emlékezetéből pótolnia. Ámde az emlékezet sokszor cserben hagy és a KTöredék szavait, úgy látszik, csak emlékezetből iktatták be itt-ott a NySzótárba.

ZOLNAI GYULA.

Himpellér : kontár. A NySzban e szóra csak egy régi adat van. Az Eger város levéltárában őrzött, következő című okiratban: »Articuli seu constitutiones Artis *Csizmaziae* vel potius Cothurnariorum in Libera ac Regia Civitate Agriensi. Anno 1694 apr. 26«, — ezeket olvassuk: »Art 7. Tempore autem nundinarum, dum ex aliis Civitatibus venirent Cothurnarii, cuiusquisque illorum deponat duodecim denarios; pro incorporatione unum flor. hung. *Contár* autem, seu *Hemplér* deponat duplum«. A *himpellér* kontár értelmében előfordul a 18. század okirataiban is, Eger város levéltárában.

SZABÓ IGNÁC.

NYELVMŰVELÉS.

Az orosz helyesírás *cz*-je. Helyesírásunk története még mindig várja a maga munkását. A kérdés megoldása nem pusztán paleografiai, hanem főleg nyelvtörténeti alapon kell hogy történjék. Olyan munka lebeg az én szemeim előtt, amelyet Gebauer írt a cseh helyesírás történeti fejlődéséről. Meg kellene lenni a munkában, honnan valók a *z*, *ts*, *cs*, *zs* jelölési módok; honnan vettük a hosszúság jelölését az *á*, *é*, *ó*, *ú* hangokon stb. Ez utóbbi pontnál aztán a rendszeres vizsgálatnál alighanem az derülne ki, hogy a hosszúságnak a betű felé tett függőleges vonással való jelölése Hus János cseh helyesírásának a hatása. *Cz* betűnknek se tudjuk az eredetét, s valószínű, el is fogjuk temetni, anélkül, hogy ismernők származását. Más nyelveknek is megvan a maguk *cz*-je. Gorlov orosz ujságíró a Novóje Vréinja 1900. II. 17. számában *Az orosz nyelv és az Akadémia* címen cikket közöl, amelyben a többek közt kiterjeszkedik az orosz helyesírásra is. *Gorlov* is az orosz Akadémia tekintélyével akar néhány reformot behozni az orosz helyesírásba. Az orosz helyesírásban ugyanis teljesen felesleges a *ѣ*, az *ѹ*. n. *tvjordi znak*. A reformok kezdetén — írja Gorlov — minden bizonnyal elbucszúztatják az orosz helyesírásból a *ѣ* betűt, amelynek az abc-ből való kizárásáról már I. Sándor cárral is gondolkozott. — A mi jó palókok-féle ellenvetéseinket halljuk majd e reform ellen felhozni, s lesznek tudósok, akik felhozzák, hogy a *ѣ*-t nem lehet kitörölni, mert mi lesz az olyan szavakkal, mint *плавъ* (*placs*, sirás) és *плачь* (*placs*, sirj) stb. E kicsinyes ellenvetésekre könnyű lesz felelni akár a mi *c*-énkkal, akár pedig Vuk Karadžić szerb helyesírásával, aki népének olyan helyesírást adott, amely a mai szlávok közt a legjobb. — A Novóje Vréinja az irodalmi és tudós társaságokról írt jelentéseiben már *ѣ*

nélkül ír, akárcsak a mi lapjaink a c-vel. Hogy meddig szoktak az ilyen kettős alakok aztán egymás mellett élni, például felhozható a francia *roy* és *roi*. Csak mikor az emberek többsége megbarátkozott egy-egy ilyen helyesírási reformmal, mikor már úgyszólván közszükséglet kell a reformmal kielégíteni, nézetem szerint csak akkor kell közbelépni az akadémiáknak s a már nagyon elterjedtet mintegy törvénybe iktatni. Amilyen egyszerűek a helyesírási reformálások, ép olyan nehéz és időbe kerülő az elterjesztésük. Nemzedékek kellenek elfogadásukhoz. Ép a szlávság terén tudunk olyan példákat is, hogy egy nép — vallás szerint csoportosulva — más-más helyesírással él. A szászországi katolikus szorbok másképp írnak, mint a luteránus szorbok. Az egységes helyesírássra való törekvések még sokáig csak törekvések maradnak (Slov. Přehled 2:107). — Amikor a törekvések parancsoló szükséggé válnak, akkor az akadémiáknak e törekvéseket szentesíteniök kell. — A mi c-énk ezen a ponton van.

MELICH JÁNOS.

MAGYARÁZATOK, HELYREIGAZÍTÁSOK.

Lengyel. E népnév eredetére nézve újabban Thúry József vetett föl egy új magyarázatot az Erdélyi Múzeumban (1899. évf. 342. s köv. ll.), amelyet Munkácsi Bernát az Ethnographiában (1899. évf. 251—254) beható bírálat alá vett és nem tart elfogadhatónak. Thúry a *lengyel* szónak régi oklevelekben, sőt a mai népnyelvben is előforduló *lengyen* alakjából indul ki s ezt tartja eredetibbnek; a *lengyen* név pedig szerinte nem más, mint a Konstantinosnál előforduló *lendzenin* (görögül többesben *Λενζίν-οι*) elnevezés.

A magam részéről Thúry magyarázatát nagyon valószínűnek tartom s azon kifogásokra akarok néhány észrevételt tenni, amelyeket Munkácsi e magyarázat ellen fölhozott.

Arra, hogy Munkácsi szerint a *lengyel* alaknak irodalmi jelentkezése a *lengyen*-énél tetemesen régiebb, semmit sem adhatunk, már azért sem, mert a jelentkezés elsőségét a Thúrytól idézett régi oklevélbeli adatokkal még nem lehet eldönteni. A Thúry legrégebbi adata 1019-ből való volna s a mai *lengyel* alakot mutatja. Ámde ez az adat Jerney Nyelvkincseiből van idézve, aki pedig, mint legtöbbször, itt sem adja urát: miféle oklevélből merített? hol található ez az oklevél? és egykorú-e vagy csak későbbi átírás? Ez utóbbi kérdés ugyanis nagyon fontos dolog, mert az oklevelek átírói nagyon természetesen bele-belecsusztatták az eredeti oklevél magyar szavaiba a maguk kiejtését és írásmódját. Azt is tudjuk Szamota értekezéséből, hogy 1019-ből eredeti hiteles oklevél nem maradt ránk; sőt épen a zalavári 1019-iki oklevelet (Jerneynek a fentebbi adathoz valószínűleg forrását) a »hamis és hamisított oklevelek« közt említi Szamota s első hiteles és egykorú emlékek az 1055-iki tihanyi

oklevelet tartja (l. *A tihanyi apátság 1055-iki alapítólevele* c. értekezésében, NyK. 25:129).

Tehát ezzel a magában véve is kétes 1019-iki *lengyel* alakkal állítja szembe Munkácsi a *lengyen* ejtésnek több mint száz évvel később, 1138-ban való első jelentkezését, azt akarván vele bizonyítani, hogy *lengyen* ennél fogva nem lehet eredetibb *lengyel*-nél. Ilyen módon nyelvtörténeti kérdést megoldani nem lehet. A szók és szóalakok előfordulása, különösen az Árpád-kori oklevelekben, annyira véletlenszerű, hogy ebből épenséggel semmi biztos következtetést nem tehetünk. Ámde ha ez az ellenvetésem Munkácsit meg nem nyugtatná, megmondhatom, hogy — Thúrynak öröme — a szóban levő népnévnek első hiteles és egykorú adata Szamota jegyzetei szerint 1095-ből való és *Lengen*-nek van írva: »Fabri *Lengen* Pisib bodin bichor« (a pannonhalmi levéltár egyik oklevelében) s néhány évvel később, 1211-ben újra így: »Piscatores isti sunt Veynus *Lengen* Chimos« (u. a. levéltár okleveleiből).

Munkácsinak másik kifogása az, hogy a *lengyen* ejtés ma »igen szűk földrajzi területre szorítkozik, jelesen a Tájszótár szerint Heves megyére s a Hegyaljára«; mert ő a Tájszótárban növénynévül *lengyel* alatt idézett *lengyen* szót más eredetűnek tartja, bár amit egybevetésül mond, az legkevésbé sem meggyőző. Ámde lehet és szabad-e valamely ejtémódnak eredetibb voltát csak azért vonni kétségbe, mert ma csak igen szűk területre szorítkozik? Hisz épen az a legrendesebb tünetény a nyelvfejlődésben, hogy az eredetibb, ősből alakok csak egy-egy kisebb területen bírnak hosszabb ideig is fennmaradni. Avagy — hogy csak egy példát mondjak — a *fűlinél* ejtémód volna-e az eredetibb s nem a *fűlinál*, amint ma csak Göcsejben s még egy-két helyen mondják! (L. TMNy. 662.)

Legkülönösebb Munkácsinak harmadik kifogása, amellyel a *lengyen* > *lengyel* hangfejlődés lehetőségét támadja. »Bajos föltennünk, úgy mond, hogy az -n vég-mássalhangzó volna az eredetibb s hogy *lengyel* a *lengyen*-ből (mondjuk hanghasonulás útján) alakult volna; mert épen oly alkatú szók, mint tájdivatú *lengyen* a *legény*, *lepény*, *leány* (vagy: *legén*, *leán*), de ezeknek végzete -l (-ly)-féle változatban sehol sem hangzik« stb. Munkácsi a hangfejlődés irányai közt nem jó helyen kereskedik, mikor a *lengyen* > *lengyel* változásban hanghasonulást tesz föl, s így nagyon természetes, hogy meg is ütközik ezen a különös változáson. A szóvégi *n*-ből nem is a szókezdő *l*-hez való hasonulás végett lett *l*, hiszen igen messze is esik a két hang egymástól; hanem megfordítva, az egymáshoz közel levő két *n* közül a hasontalanulás tünetényeül változott az egyik *l*-lé, egészen úgy, mint az *Anton Antal*-lá. Ez a találó analogia nemcsak teljesen megvilágosítja a *lengyen* > *lengyel* fejlődés lehetőségét, hanem egyúttal igen erős támogatója is Thúry nézetének.

A magyaráztatnak szláv szempontból való állítólagos nehézségét döntsék el a szlávisták. Azonban tisztán magyar nyelvtörténeti szempontból Thúry szófejtése nemcsak nem helytelen, sőt nagyon is valószínű.

ZOLNAI GYULA.

Boglya és boglyas. Gombocz Z. (29:54) *boglya* szavunkat a törökből származtatja. Nem szólok ellene, mert nem érték hozzá, de abba már nem nyughatom bele, hogy a *boglyast* (struppig, wer-wirrt) el akarja tőle szakítani és a *bog*, *buga* családjához kapcsolni. — A *boglyas* oly szorosan fűződik a *boglyához*, hogy minden hangváltozásában követi s így ha van *baglya*, kell lenni *baglyas*nak is, ha van *bugja*, nem marad el a *bugjas* sem. — Hogy a népek az eszejárása, amennyire összefogja a főneveket és mellékeveket, eléggé mutatják a *boglyas*, *kócos* egyértékesei. Hiszen minden nap hallani: *Úgy áll a haja, mint a boglya, mint a petrence*; úgy áll rajta a ruha, *mintha vasvillával hányták volna red.*

Legyen tehát a *boglyának* bármi az eredete, a *boglyas*-nak is ugyanaz a gyökere.

KARDOS ALBERT.

Dús = doge. (29:49). A származtatás meggyőző, de legyen szabad egy kis bíráló megjegyzést tennem. A *dux*, *plax* alakoknak *duž*, *plaž* olvasását nem lehet Meyer-Lübke 1:261, 312. §-ával megokolni, mert ott *s* (= *z*) értékű *x*-ről van szó. Még ma is írnak *x*-et a velencei *xe = ze* 'van' szóban.* — Igaz, hogy a velencei *dose*, vagyis *dóze* sziszegője (vagy *dz* vagy *ž* hangból fejlődött) *dž* utóda, mégis alkalmasabb a m. *dúzs* *zs*-jét az újabb velencei *z*-ből magyarázni, mely *z* és *ž* között álló hang. Vö. Slawo-deutsches und Slawo-italienisches 50 [és Volf Gy. Kiktől tanult a magyar írni olvasni].

H. SCHUCHARDT.

Szállók kendnek. Kresznerics nevezetes följegyzésén kívül a szólásra vonatkozólag eddig még csak egy adatot ismertünk a nyelvtörténetből; Szirmayét, melyet Szvorényi József idézett. (18:225.) Újabban véletlenül még egyet fedeztem föl, jóval régibbet. *Meliboei* Ungrischer Sprachmeister, 5. kiad., Pozsony 1774. c. munka 188. lapján olvasom **: beyrn Trinken sagen gemeine Leute: *Szállók kendnek*, ich brings euch. Erdemes volna megnézni a régebbi kiadásokat is, hogy lássuk, mióta van fölvéve ez a szólás. Valószínűnek tartom, hogy Adáminál is megvan, mert az 5. kiadás összes idiotizmusai onnan kerültek. — Föltűnő az egyezés Kresznerics és Meliboeus magyarázata közt: *paraszi* el köszöntése a' bornak, és: sagen *gemeine* Leute. Miért éppen *paraszi* elköszöntés? miért *gemeine* Leute? Nem hiszem különben, hogy Kresznerics Meliboeusból merített volna. Kresznericsnek a szóláshoz fűzött további magyarázata (2:206.) sem található meg Melibeousnál.

Nagyszigethi Kálmánnak újabb cikke óta (28:514.) körül-

* Éppen most olvasom egy milanói lapban is: *Prâe Gioseppe* e h. *Prâe Giuseppe*, József pap (La Domenica del Corriere, 1900. 1. sz.) 8. Zs.

** *Meliboeus*. Tudvalevőleg Bél Mátyásnak álneve volt. A Sprachmeister 5 és következő kiadásait *Korabinszky János Mátyás* rendezte sajtó alá, aki pozsonyi tanár korában (1759—69) nemcsak az ev. lyceumon, hanem magánleányintézetében is nagy buzgósággal tanította a magyar nyelvet.

Tolnai V.

belül bizonyosra vehető, hogy a szólás eredetije a német: *es steigt dir ein Glas, ich steige dir eins vor*. De hogyan magyarázzuk már most a Szirmay adatát: *szálló* kendnek és főleg a Kresznerics följegyezte különös alakot: *szállya* kendnek? Ha igaz az, amint hogy igaz is, amit Nagyszigethi és Szarvas a régebbi magyarázat alkalmával állítottak, hogy: »a nyelvnek egyik világosan fölismerhető törekvése abban nyilvánul, hogy az érthetlent mindaddig formálja, alakítja, valamíg vagy egészben vagy legalább részben érthetővé nem teszi. Az ellenkezőre példát alig találunk,« — hogyan válhatott akkor az 1774. évi: *szállók* kendnek-ből 1804-ig: *szálló* kendnek, 1832-ig meg éppen: *szállya* kendnek? Az ellenkező irányú fejlődés természetesen egészen érthető volna.

Ha ezek az adatok kétségtelenek és megbízhatók, akkor mindenesetre alkalmasak arra, hogy bizalmatlanságot keltsenek bennünk a németből való származtatással szemben. De ha közelebről vizsgáljuk őket, talán mégsem zárják ki az újabb magyarázatot.

Lássuk tehát először a Szirmay-féle adatot. Szarvas Gábor, bízza Kresznerics hitelében, a *szállya* mellett egy *szálla* alakot vesz fel és ebből magyarázza a dunántúli *á—o* dissimilatio alapján a *szálló* alakot, melyet Szirmay, hogy »valami lélekfélet« öntsön beléje, *szállóra* javított volna. (18:281.) Most, hogy a Meliboeus adata a *szállók* alakot régibbnek bizonyítja, s a föltételezett *szálla* alak, melyből esetleg *szálló* válhatott volna, máig sem került elő, a Szirmay-féle adatban talán nagyobb merészség nélkül is egyszerű íráshibát gyaníthatnánk *szállók* kendnek helyett. Esetleg egy kis szándékosság is vegyülhetett belé, hogy hasonlóbb legyen a latin: *salus tibi*-hez.

És Kresznerics adata?

Ha Kresznerics *szállya* alakja egymagára állana, könnyű volna itt is valami hibára, tévedésre gondolnunk. De nem áll ám egymagában, mert egy névtelen közlő állítása szerint (18:466) a Bükk- és Mátra tájékán most is divik még pedig ilyen alakban: *kendnek szállja az úr*. Ez az adat a kérdést nagyon bonyolulttá tehetné, ha csakugyan hitelesnek bizonyulna. A MTSz. azonban, mely Kresznerics adatát is csak kérdőjellel közli, nem tud létezéséről; és olvassa el bárki a közleményt, melyben ez az állítólagos Mátravidéki adat foglaltatik, igazat fog nekem adni abban, hogy a forrás fölötte gyanus; újabb megerősítés nélkül semmiesetre sem szabad rá építenünk.

A *szállya*-ra nézve tehát egyelőre ismét Kresznerics neve az egyedüli bizonyíték. Es újra felmerülhet az a gondolat, hátha itt mégis csak sajtóhibával van dolgunk: *szálljon* kendnek helyett? Gondoljunk arra, hogy Kresznerics szótárának második kötete már a szerző halála után jelent meg s a sajtóhibák csak az első kötetben vannak kiigazítva, a másodikban már nem. A kézirat *szálljon* szavát a szedő vajmi könnyen olvashatta *szállya*-nak. Ha csakugyan sajtóhibának tekintjük, akkor: *szálljon kendnek* (t. i. a pohár) éppen úgy megfelelne ennek a német szólásnak: *es steige dir ein Glas*, mint párja: *szállók kendnek*, ennek: *ich steige dir eins vor*.

Ha azonban kiderülne, hogy a *szállja*, vagy *szállja* alak csakugyan él az ország valamely vidékén, akkor ez a kényelmes sajtóhiba-elmélet persze menten összedőlne. Vele együtt azonban — a német *ich steige dir eins vor* is!

HORGER ANTAL.

T. dolgozótársunk jól sejtette: Meliboeus adata Adámiból való, ki azt írja (203. l.): »*Szálok kednek*, statt *szolgálók kegyelmednek*, ist das Sprichwort bey gemeinen Leuten, wenn sie einer dem andern den Trunk zubringen.« (Az egész szólásgyűjtemény hiányzik Meliboeus négy első kiadásában.) — De Kresznerics adata csakugyan hitelesnek mutatkozik. Megnéztük szótárának az akadémiai könyvtárban őrzött kéziratát, s ott a leggondosabb, legtisztább írással ugyanazt találtuk, ami a kiadásban is nyomtatva van: »*SZÁLLYA* kendnek. Paraszti elkészöntése a bornak. Eredetét vehette Tököli' háborújában, mikor a' parola-szó »PETRVS« volt, azaz Princeps Emericus Tököli Regni Vngariae Salus. Innen a' borozó tót azt mondotta *Salus Petykó*, jelentvén a' parola-szót, a' magyar *Szállja kendnek*.« Tehát kétszer is kiírva: *szállja*.

A SZERK.

Kalmár György Prodrómában (1770.) is akadunk adatra. A színeskedő emberek köszönéséről elmélkedve, többi közt ezeket mondja (290. lap):

Szóljon igjén, vagj amugj, mind ëdj à-célja, beszéde.

Mondja nekëm bár *szá'lok*, akâr *szolgálók*, ez embër!

nëm magjaráz: szívét mindën-koron össze-szorítja.

Kalmár igen jól ösmeri Adámit, hivatkozik is rá a Prodrómus előszavában; nem lehetetlen, hogy ő is tőle veszi, ami annál is inkább valószínű, mert ép úgy állítja egymás mellé a *szállók* s a *szolgálók* alakokat.

TOLNAI VILMOS.

KÉRDÉSEK ÉS FELELETEK.

A *ha* elhagyása. Barcza József (Nyr. 25:503) így ír: »Bárhoz és bármily körülmények közt bejön két debreceni diák, első szava társához« stb. Igaza van-e érzékemnek, mely azt súgja, hogy ez a szerkezet a német mása: »*Kommen zwei Debreziner Studenten, ihr erstes Wort zu dem Kollegen ist*« stb. Szóval *ha* vagy *mikor* kellene ide.

F. Bizony, uram, ez valóságos kákán-csomókeresés. Micsoda nyelvérzék az, amely meg nem érzi, hogy itt a *bár* szócska tette lehetővé a *ha* mellőzését? Régi magyaros nyelvszokás az, hogy a *bárral* vagy *akárral* összetett névmások mellett nem szükséges a föltételt *ha* kötőszóval szerkeszteni. Példák:

Fölhangolom olykor a lant idegeit... De bármilyen magasra törekszik a dal, .. mindenkor a sírban, a sírban enyész el (Pet:

Temetőben; nem kell: de *ha* bármi..) Bármíhez fogott legyen, azon Isten áldása volt (Jók: Életk. 1847. 555). »Bárhonnan jó az okos tanács, el kell azt fogadni. Fogadd be a szegény útast. bárhonnan való. Bármely hivatalt választasz, mindenütt pontosnak kell lenned. Bármíhez fogtam volt, nem lett sikere« (CzF). — Akármerre fordulsz, el nem kerülheted (Faludi 529; nem kell: *ha* akármerre fordulsz). Akármiben telik, megveszem (Verseghy: Anal. 2:276). Magam akárhol járkálok, hegyen völgyen furulyálok (Édes G. A petri gulyás, Hebe 1823. 83). Ugyanennek népies változata: De én akármerre járok, hegyen-völgyön furulyálok (A petri gulyás, Erd: Népd. 1:217). De én akármerre menek, karcsu derekat ölelek (uo.). Akármerre megyek, mindegy nekem (Pet: Keresztúton állok). »Akármiképp teszem szerét, de meg kell lenni. Akárhol van dinom-dánom, őt ott leled. Akárhonnan veszed, elő kell teremtened. Akármennyin jösztek, szívesen látlak. Akárki mondja, nem hiszem. Akármí ér, nem gondolok vele« (CzF). ANTIBARBARUS.

Tátorján. Újfehértói (Szabolcs) öreg asszonytól hallottam: *Úgy ordít az a gyerek, mint a tátorján.* Mi lehet az? Vajjon hol használják még s mi értelemben? KARDOS ALBERT.

F. MA. szótárában van: »tátorján [így]: napus, napis, bunias, anemosphoros«, és a latin részben: »bunias: nagy gömbölyű repa, tátorján« és »anemosphoros: tátorján, murec«. A NySz. csak egy régi íróból idézi: »Tatorián gyűkerből is sok pogácsát süttek« (Szentmártoni Bodó János: A tékozló fiú históriája 1636. De Kresznerics Csapó József Új füves és virágos magyar kertjéből is idézi (1. kiad. 1775., a 2. 1792) mint a »mezőkön önként termő karó-repa« nevét. Kassai szókönyve ugyancsak Csapóból idézi, de így: »tátorján, azaz tatár-kenyér: crambe«. (Vö. *tatár-virág*, mely Kassai szerint a. m. krétai mustár, kis torma, Iberis umbellata.) SzDnál: »tátorján: karó-repa«. Az új MTsz. szerint: *tátorján-gyökér* Csongrád-ban s a Székelyföldön a. m. brassica tataria; de maga a *tátorján* és a *tátorján-szél* az Alföld több helyén a. m. szélvész. (»Vö. *tátos-szél*«, mondja a MTsz. szerkesztője, de a *tátos-szelet* külön nem említi.) A *tátorján* szó alakja oláh eredetet sejtet. A görög *anemosphoros* meg arra mutat, hogy valamely régi népies babona kapcsolatot látott a *tátorján* 'növény és a szélvész között. Olvasóink bizonyosan többet is mondhatnak e szóról. SIMONYI ZSIGMOND.

A SZERKESZTŐSÉG KÉRDÉSEI.

1. A *van* igét elhagyjuk az ilyenekben: *itt a fiam, már itt a fiam.* De *van-e* vidék, ahol a következő mondatokból is elhagynák: *itt-e már a fiam? itt is már a fiam, már itt a fiam is?*

2. Mely vidékeken mondják fölszólító móddal az ilyen tagadó kifejezéseket: *nincs mit együnk, nincs mivel fűtsünk?* (e h. *nincs mit ennünk, nincs mivel fűteni.*)

3. Igaz-e, hogy a nép sehol sem mond *városházat*, *megyeházat*, hanem csak így: *városháza*, *megyeháza*? s nem mond-e *városház-utcát*; *megyeház-utcát*? (mint Taksonyi József állítja, B. H. 1900. II. 22. 15.)

4. Ikes-e vagy iktelen a köv. igék 3. személye: *halász(ik)*, *vadász(ik)*, *kocsikáz(ik)*, *csónakáz(ik)*, *pipáz(ik)*, *szivaroz(ik)*, *csattan(ik)*, *pattan(ik)*, *zökken(ik)*? Hol mondják *elvész* helyett *elveszik*?

5. Hol ejtik a *takarószik*, *hallgatószik*, *csókolószik*-féle igéket *d* nélkül: *takarózik*, *hallgatózik* stb.?

6. Hol mondják ki az *l* hangot ezekben a szókban: *olvas*, *szolga*, *koldus*, *gyolcs*, *holnap*, *oltár*?

7. Az *egyenlő*, *egyenget* és *egyedül* szókat egyszerű, rövid *gy* hanggal ejti-e a nép, vagy pedig kettőztetett, hosszú mássalhangzóval: *ëggyenlő*, *ëggyenget*, *ëggyedül*?

8. Hol ismerik a *bécs* szót 'külváros, faluvég' jelentéssel s ugyanígy a *helység burgundiája* kifejezést (Czuczor használja Fonóház c. paprikás versében)?

9. Zengőalján, Baranya északi végén, Faik M. közlése szerint *koros tál* a. m. nagy tányér, tehát kis tál; és Halason a MTsz. szerint *koros kenyér* a. m. kis kenyér. Ki tudna bővebb fölvilágosítást adni erről a használatról?

10. A NySz. itt következő ritkább vagy kétes értelmű szavait használja-e valahol a nép s minő jelentésben? *Kabolgya*, *kabolgyás*, *kaburc*, *kacola*, *kacsinka*, *kagyma*, *katymában*, *kahog*, *meg-kajdul*, *kaj-macs*, *kajmócs*, *kák(ni)*, *kákalic*, *kákics*, *kákó*, *kákós*, *kákol-bákol*, *kákom pillis*, *kalafa*, *kalakocs-fa*, *kaland*, *kalinca*, *kalinkós*, *kallangos*, *kálna*, *kalózol*?

NÉPNYELVHAGYOMÁNYOK.

A Nyitra-vidéki palóc nyelvjárás.

IV. Dalok és köszöntők.

A. Pográny.

1. Vësoárnapi mulatnyi, hetfüön mulatoznyi,
Keddën kő alunnya, szerdoán më nyugonnyi,
Csütörtökön innya, péntekën fizënyi,
Szombaton kérdeznyi jaj, mit fogunk dőgoznyi.
2. Magos a kutoágos, nehíz vizet húzni,
Kicsiny a galambom, nehíz átölenyi,
Ölenyi akarom, nem hajlik a karom,
Csólkónyi akarom, imelyeg a gyomrom.

3. Mil a Dunoának a szíle, Bazsalicska nē viroágozz,
De míg milebb a közöpe, In roám bizony nē voárazozz,
Átakartam rajta mēnni Mer ha in roám voárazozó
Rozmaringot szakajtanyi. Soha mēk nem hoázasodó.

4. Aki szēretüöm vót, irigyem is az vót;
Vērje mēg az Isten, be hamis hitó vót.

Pogrányban az a különös szokás dívik, hogy miután a pap a temetés végével elimádkozta szokásos imádságait, előáll a bakter és mindig ezt az alább következő és *hanem*-mel kezdő mondókát mondja el:

»Hanem ides atyoámfijai, köszönyi ez a szíp viroágszoál ki-gyēlneték foáracsoágát, hogy ekisírtíték ez hideg tētemētőnek helyirē: kivoánnya jaz Atya Úr Istenkitő hogy aggyon mindē-kinék ilyen tisztésiges, etakarítóást és holtok utoán bódog fótáma-dást. Ameny« Mindnyájan rámondják: »Aggya jaz Atya Úr Istenkē.

B. K o l o n.

1. Elüörē legiēnysig. Harmadnaptú fogva
Mer gyün az ellēnsig, Nem vót má' menoázsi.
Aki hoátrē marad, Űllyünk luorē legiēnyek,
Maj ott lész segiētsig. Űllyünk paripoárē,
Elüörē legiēnysig, Vig paripoán vigan mēgyék
Mer gyün az ellēnsig, Arrē ja csatoárē.
Dē nincsen guroázsi,

2. Kisebb lakodalmi versek:

Mindenben tetszik az iétek,
Csék a borban van a viétek. —
Úgy mēllaktam tyisza liéve
Maj a fenē visz el éhve. —
Agyon Isten egiésséget
Köszönnyük a vendiégiséget. —
Isten iéltesse Piéter Poá
Ej nemzetsiéges viroágszoá
Jobb az Isten noálunkná
Maraggyon meg hoázunknoá.

3. Jérik a cséresznye, hullik a lēvele,
Bósú ja kis leóány, hon nincs szerētüője,
Nē bósúj, nēē hoánkuógy, nē jis szomorkoggyá,
Maj megoád az Isten, csék juó imoádkozzá.
Hideg szíe fujogá, Lēngyelorszoág felő,
Bē juó hírt hallottam a magyarok felő.
Azt irta galambom, együn nemsokoárē,
Bukriétoát kiésziccek pörge kalēpjoárē.

Jéges a sugóárfa, nehéz vizet húzni,
Ismeretlen leányt nehéz átölelni.
Ölelni akarom, nem hajlik a karom,
Csólkúonyi akarom, imelyeg, kavarog,
Hoáborog, foájdallya a gyomrom.

C. Csitár.

1. *Alkalmi felköszöntő*: Aggyunk háloát a fősiéges Atya Ur-
istenkiének, hon nem nyizte viétkinket; roánk hozta jezt a máji,
dicső szén napot, úmmint N. N. napjoát. Jezt a kis itoákát, úmmint
Krisztus virít (akár pálinka is), akit ez a bécületes embér
nekünk szoánt, ezze nē szegiényicse, hanem biviccse ézrekve. Kiér-
rük a fősiéges Atya Uristenkiét, hogy aggyon biv ádoást, hogy
abbó ja biv ádoásbó minden szegiényeknek adakozhassunk. Mēncse
még hatoárinkot tyúztú, víztú, jiégi hoáborútó. Kiérrük szén Ven-
gyelinkuót, mēncse még marhoáinkat minden veszédelemtű iés kiérrük
szén Urboán poápát is, hogy a filloxert toávoztassa szüőlejinktű.
Jezt a kis itoákat pegyig aggya jaz Atya Uristenke testünk toáp-
lálásoáré, legfőllebb lelkünk üdvősiégiéré. Huótunk utoán pegyig a
mennyeji Jeruzsoálemba Jézus szén szive jelött Alleluját, Gruó-
lyiát iénekehessünk. Ameny.

Rámondják: Éngeggye jaz Atya Uristenke!

2. *Karácsonyi köszöntés*: Gyícsiértessen a Jézus Krisztus.
Szérencsis juó estviét, szérencsis ünnépeket kévoának magoknak,
úmmint Krisztus Uronk születiése napjoát. Aggyon Isten gazdoá-
nak bort, buzoát, gazdaszonynak tyukot, ludat, loánnak, legiénynek
sziépp mátkoát, hatoárinkba csēdes memmaradoást. Gyícsiértessen a
Jézus Krisztus. Szérencsis juó estviét!

3. *Virágvasárnapján a gyermekek földtízített virág-fával házról
házra járnak és ezt énekelik*: Hosz ki hoáza, hoáza joámbor gazda
hoáza, joámbor gazda hoáza. Palszky Júzsef, joámbor gazda, Palszky
Júzsef; mind utánonk joárnak, csék joámbor gyermek, kapoásak,
anyoásak, mind ezér ruhoásak. Kirarajzoát iénekölünk, kirarajzoát
iénekölünk. Kivisszük a kiceviciét, bēhozzuk a koncimesterniét, vil-
lű, villű, kirarajzoát iénekőjük, kirarajzoát iénekőjük»

4. *Határkő lerakáskor* a bíró, esküdtek, kisbíró kiássák a
gódröt; a bíró kezébe veszi a követ, mindnyájan letérdelnek és ezt
mondják a bíró után:

»Gyícsiértessen a Jézus Krisztus! Az Atyának, Fijúnak, Szent-
liélek Istenkiének neviében Ameny. Oátkozott legyen a cseliéd mind-
ezen, mind moás vőloágon, aki jezt a küvet a tyisztet kütanoács
tutta niékü emozdittyá iés tyűzes embér voállyiék belűle.»

Ezért az eljárásért minden kő után ötven krajcár jár az elül-
járóknak.

D. Egerszeg.

1. Ez a szüölő egyik fehiér, moásik fekete,
Gyícsiértessié jaz Úr Jiezus ádot szén néve,
Bódogsoágos szűz Moária segíj meg,
Hogy mi jezt az egy pohár bort igyuk meg.
2. Ki nem vuót pap, nem is lesz pap,
Ki olvasna könyvecskiét,
Ki nem szeretnyié jaz
Szüölő szembő szürt levecskiét,
Az magyar menyecskiét.
3. Kinek van, kinek van karika gyűrűje.
Annak van, annak van barna szeretüője,
Nékem is van kettűő, cseriellyük fő véle.
A melyik többet iér, fizetünk melliéje.
4. Magos az ujvoári torony. Juó mossuózza, paprikoázza,
Aloá jesett az ustorom, A nyévolya jobban roázza.
- Aggya fő kédves galambom, 7. Ement az ién uram Pestré,
Kinek az orcoáját csuólkolom. Maj hazagyün szombat estve,
Fűözök neki juó vocsorát,
5. Nincs magosabb az egekné, Kömiénymagos rosz nyévolyát.
- Nincs nagyobb a szerelemnié, 8. Kiét felé voályik a patak.
- Kit a szerelem eliefog, Jaj, be vién döghő attak,
- Nem kő neki semmi dolog. Eliég voárom a törököt,
6. Ki jaz uroát nem szeretyi, Hogy levoágja a vién dögöt.
- Soárga ripát fűzzön neki,

E. Zsére.

1. Nyisd ki rúzoám, nyisd ki
Csikorguós kapudot.
Has siratom viégig,
Hires palotoádot;
Nyisd ki rúzoám, kit bezoártá,
Jelen van moá, ja kit voártá.
2. Tuttoá engem csologatnyi,
Dē nem tuttoá szoknyoát vennyi,
Egyet vettié, jajt is boánod,
Holtig a szememrē hoányod.
3. Szérettelek rúzoám, nem mertem mondanyi,
A te gyēnge szived szoántam búsitanyi,
Széress rúzoám, széress, ha szegiény vagyok is,
Loám ién hosz széretlek, ha messzi lakuó is.
4. *Midőn a menyasszony bejön első este a vőlegény házába,
ezeket mondja:*
»Gyícsiértessen az Ur Jiézus Krisztus. Aggyon Isten széren-
csiés juó estviét ides apoám uram, ides anyoám asszony. Az ién ides
apoám juórē nem tanított, az Isten segíéje, hogy az ién apuósom
juórē tanihasson!«

F. G e s z t h e.

<p>1. Igyunk bort, poálinkoát,
Hogy azt ingyen aggyoák,
De miég utolloáraë,
Mekkiérik az ároát,
Igyunk a fejsziérë,
Ruójjuk a nyeliérë,
Miég úgy aggya Isten,
Bort iszunk estviérë.</p> <p>2. Úgy iélem véloágom,
Mint madoár az oágon,
Léteszëm loánysoágom,
Arany szabaccsoágom.</p> <p>3. Aggyig iélem véloágomat,
Míg szié fújja soár hajamot,
Szié nem fúja soár hajamot,
Búvá iélem véloágomat.</p> <p>4. Juó meggonduód rúzoám
Elejit, utuóját,
Hok kive kötöd bë
Kiét szëmed véloágát,
Hok kive rontod e
A te szúz koronoád,
Istenem, teremtüöm,
De megustoroztoá,
Ifjú legiény helyett
Özvegy embërt attoá.</p> | <p>5. Szëretëm a sziépet,
Az ëleven kiépet,
Gyülölöm a csúffat,
A csudoálatossat.
Szomoró jaz idüó,
A sziép naffény niékü,
Biz ién is av vagyok
A szëretüó niékü.
Nem hittem örööm
Hogy бүрэ fordullyon,
Az ién fiényes napom
Homoályba borullyon.
Bëborút, bëborút,
Bë jis setiétédett,
Azon az ién szivem
Mëg is këseredëtt.
Erë gyerünk rúzoám,
Mörë furulyoáznak,
Mörë ja legiények,
A loányokho joárnak.
Nincs szebb madoár a fecskiéné,
Fejiér loábó menyecskiéné,
Fejiér loábát mosogattya,
Hídeg a víz, nem áhattya.</p> |
|--|--|

G. B e é d.

<p>1. Hosszú asztá körü
Tyizenkëttën únek,
Mind a tyizenkëttën
Ruólam beszíégetnek;
Katonoának visznek,
Hej tyizenkiét iév alatt</p> <p>2. Görbe tüökiének ides az üó leve,
Mëgismernyi jaztot, hogy züód a levële.</p> <p>3. Szoáraz oágré szoállott a sas,
Ëngem kordié në csalogass,
Csalogatott ëngem moás is,
Noállad szebb viroág is.</p> <p>4. Në alugy e kiét szëmemnek véloága,
Mër maj főkié piros hajnoá csëllaga,
Egyik csëllag Liszkuó Joános csëllaga,
Moásik csëllag Lengyel Pulyi csëllaga.</p> | <p>Haza jis ëresztnek.
Ha kiszuoágáhatom,
Ezt a sok esztendüöt,
Hej sokká külömb legiény
Leszëk, mint az elüött.</p> <p>Kisün ëstve në joárj hozzám,
Hogy sokan vigyoáznak rëám,
Ablakomon hallgatkuódjá,
Ha egyűsz is, csëndesen járj.</p> |
|---|---|

5. Piros áma kiét felé hasad,
Gyöngé szívem iérted maj mehhasad;
Mér ién tiéged igazoán szerétlek,
Míg ién iélék e sém is feléjtlek,

6. *Leánykérő mondóka*: A kérők belépén a szobába, így köszöntenek:

»Juó regget kivoánunk.«

»Mi jóaratban vannak?« — kérdik tőlük a bennlevők. — »Mink szérencse keresűök vagyunk. Elindútunk, mint a napkéleti bócsők a cséllag után iés loáttunk ek kis vőloágságot iés béliéptünk e hoázba. Kostyoá Poá, mintegy vűőlegiényünk iés mi jennek akarruk ezen viroágszoállot, amēlyet itt mēgletünk ezen szoboába. Vajjon lész-i szérencsiénk ezen loányt vűőlegiényünknek feleségű vennyi?«

7. Mikó mentem Biécsbe
Szombat estve,
Azt üzente tüőlem
Egy mēnyecske,
Hozzak nēki Biécsbű,
Biécsi patyikoábó,
Olyēn orvossoágot
Miéhanyoátó.

Mikó jiēn azt Biécsben
Ebesziétem,
Biécsi patyikoárust
Arrē kiértem:
Aggyon nekem olyēn
Olyēn orvossoágot,
A kitű a kis mēnyecske
Mēgbaboázzon.

8. Gerencsiéri hatoáron,
Joár a pap a szamoáron,
Mestēr mēg egy vak lovon,
Mēgis tūltesz a papon.

9. Gerencsiéri hatoáron,
Csűsz leszēk ién a nyoáron,
Leteritēm a suboámat,
Oda voárom a rűzsoámot,
A rűzsoámot.

Ki jad ep pipa dohoányt,
Nem hajtom bē ja lovoát,
Sem a lovoát, sem ű magoát,
Sem az ű szarvasmarhoáját
Marhoáját.

THURZÓ FERENC.

BEÉRKEZETT KÉZÍRATOK ÉS KÖNYVEK.

Beérkezett kéziratok. Komjáthy S. Tájszótár és szinonimika. — Jenő S. Az érmelléki nyelvjárás. A réják népköltésünkben. — Melich J. Új német folyóirat. — Szokolay H. Azok a hosszú szavak. Szómagyarázatok stb. — Král M. Családnevek. (Honnan gyűjtötte?) — Varga I. A vépi nyelvjárás. — Molnár J. A -va -ve képző természete. — Ásbóth O. Hogy olvasandó a *zuodus*? — Pröhle V. Melák, sumák. — Némedy D. Kuriális stílus. — Kardos A. Ama, eme, közepette. — Pethő Gy. Hopkán van pénze. Nem megélni való. — Kiss I. Kelevész. — Tolnai V. Kalmár György nyelvjavító törekvései. — Vida S. Édes apa, édes anya. — Ceglédi tájszók (kitől?).

Beküldött könyvek. Franklin-társulat kiadv. Ókori lexikon. A vallás- és okt. min. megbízásából, a M. T. Akadémia támogatásával szerk. Pecz Vilmos. I. füzet. Abacus-Ager publicus (4 ív nagy 8 r. számos képpel; ára 1 korona). — Gaal Mózes: Hún és magyar mondák, Gyulay L. rajzaival. 2 K. 50 f. — Történeti könyvtár 89 füzet. Árpád utódai. A vezérek korának története. Írta Gaal M. 80 f.

M. T. Akadémia kiadv. Kégl Sándor: A perzsa népdal. 90 f. — Karácsonyi J. Az aranybulla keletkezése és első sorsa. 60 f. — Zsilinszky M. Emlékbeszéd Szathmáry György fölött. 60 f. — György E. Emlékbeszéd Gladstone akad. tagról. 60 f.

Wodianer F. és fiai kiadv. Somogyi Géza: Nagy-Britannia közoktatás-ügye. 1 K. — Magyar könyvtár. Szerk. Radó A. 148. Kisfaludy K. víg elbeszélései. Kiadta Bánóczi J. — 149. R. Kipling. A dsungel könyve. Ford. Mikes L. — 150. Magyar népdalok. Kováts A. (Isk. kiad.) — 151-3. Kempis T. Krisztus követéséről. Ford. Pázmány. Bevez., magy. és szótárral, szerk. Bellaagh A. — 154. Jókai M. Népvilág. Kiadta Szinnyei F. — 155-6. Esküdtek és esküdt bírák törvénykönyve. Írta K. Nagy Sándor. — 157. H. G. Wells. Az időgép. Ford. Mikes L. — 158. Petőfi S. családi versei. Bevez. és jegyz. Szinnyei F. (Tull Ö. képeivel.) — 159. Tábori R. Különös történetek. — 160-1. Jókai M. Válogatott részek az Új Földesúr c. regényéből. Kiadta Zsilinszky A.

Stampfel K. (Pozsony). Morvay Gy. Egy eltemetett város (Pompéji). Az ifjúság számára. (Képekkel. Kötve 2 K.)

Athenaeum kiadv. Endrődi Sándor: Századunk irodalma képekben.

A Finn irodalmi társaság kiadványai: Suomi (folyóirat) 15., 16., 17. k. — Suomen kansan sävelmiä (a finn nép dallamai: vallásos énekek, 3 füzet). — A. R. Niemi: Kalevalan kokoonpano (a Kalevala összeszerkesztése: 1. k. A Väinämöinenről szóló énekgyűjtemény). — M. Waronen: Vainajainpalvelus muinaisilla Suomalaisilla (az ősök tisztelete a régi finnekénél).

Magyar Kritika, hetilap, szerk. Benedek Elek. — Az egyetlen hazai folyóirat, mely teljesen az irodalmi és művészeti bírálatnak van szentelve. Egész évre 10 korona; kiadó-hivatala VI. Szondy-u. 94. A jelen III. évf. 11. száma a köv. tartalommal jelent meg: Színházi vita a parlamentben: Lázár Béla. Endrődi, Századunk magyar irodalma képekben: Körösy György dr. Martos, Mariette: Novák Sándor. Schvarcz, Görög történelem: Kempf József. Szigeti, Kozmetika; Tauszk Ferenc dr. K. Nagy, Esküdtek és esküdtbírák törvénykönyve: Váradi Ödön. Lord, Az építési válság haszna: Ritter Ignác. Németh, Magyar anyagi büntetőjog: K. Nagy Sándor. Gerlóczy, A ragadós fertőző betegségek korai felismerése: Juba Adolf dr. Fényes-Éder, A közgazgatási hatóság elé tartozó kihágások betűsoros jegyzéke: Váradi Ödön. Erdélyi—Lázár, A művészeti nevelés segédeszközei. Szini, Érdekes História: V. Ö. Bosnyák, Mary: I. b. Makai, Tudós professzor Hatvani: Gaál Mózes. Schédy—Varságh, Gyógyszereszek zsebnaptára az 1900 évre: H. Z. Liezen-Mayer S. és Györök Leó művei: —i—r.— Irodalmi hírek. — Folyóiratok szemléje. — Megjelent könyvek.

MAGYAR NYELVŐR.

Megjelenik minden hónap 15-én
három lnyvi terjedelemben.

Szerkeszti
SIMONYI ZSIGMOND

Szerkesztőség és kiadó-hivatal
Budapest, NewYork palota.

A ZIVATAR SZÓ CSALÁDJA.

A *zivatar* és a *zihál* szavak eredetét nem ismerjük. Amikor Jókai megalkotta a *zuhatar*-t, alkalom lett volna arra is, hogy a *zivatar* szó eredetére is némi fényt vessenek a kutatók (vö. Nyr. 10 : 277, 563, 20 : 406); ez azonban nem történt meg. A *zuhatar* megbeszélése kapcsán aztán kaptunk egy jeles fejtegetést Szarvas tollából a *viheder*-ről (Nyr. 12 : 529), amelyben Szarvas Miklosichsal szemben egyedül a *d : t* alapján kimondotta, hogy a *viheder* német, még pedig középfrank eredetű. (Vö. Melich : Melyik nyelvjárásból valók a magyar nyelv régi német jövevényszavai? 15. 23. 24. lp.)

A *zivatar* szóról a NySz.-ban ezt olvassuk : 1. fragor, strepitus; das krachen, geräusch; 2. sturm, sturmwind. E jelentések közül a második az általános, s helyes a Cz. F. szótár magyarázata, mikor a *zivatar*-t így írja le : „zibongó, zajongó, dörgő, fürgeteges idő, égi háború, szélvész, kavargó széllel járó hófuvatag, hózivatar”. A régiség a szót csak *zivatar* alakban ismeri, nem úgy a népnyelv.

A Tszban *zihar*, *zivar* = zivatar s székely tájszónak van közölve; Szinnyi József szívességéből meg a MTsz. adatai közül a következő alakváltozatokat közölhetem : 1. *zihatar* : Kolozsmegye, Sztana Nyr. 9 : 503; 2. *ziheter* : Ormánság, Drávafok Nyr. 2 : 473; 3. *züeter* : Baranya m., Patacs vid., Csaplár Benedek; 4. *zivar* : Ráckeve, Király Pál; Szatmár m. Patóháza Nyr. 18 : 371; Szatmár m. Nyr. 7 : 283; Bihar m. Pocsaj Nyr. 6 : 425; Szilágy m. Nyr. 9 : 566; Arad m. Nyr. 14 : 470. — Ez alakváltozatoknak mind „sturm, sturmwind” a jelentésük.

A másik szó, amelyről itt értekezni akarok, a *zihál*; szegedi, göcseji, balatonmelléki szó (vö. Tsz., Cz. F.) s jelentése : „elfáradás után erősen, s nagy lélekzetet venni; zihál a kehes ló; nehezen szakadozva lélekzeni; szaporán lehelni a fáradás miatt; fuladozni, midőn a rossz mellű ember lélekezése, zaja hallatszik” (Tsz.)

A következő sorokban azt igyekszem bebizonyítani, hogy a *zihál* és a *zivatar* egy és ugyanannak a gyökérszónak a hajtása (s valószínűen ebből való a *zaj* is); mindkettő szláv eredetű; a *zihálról* még az is bizonyos, hogy dél-szláv (szerb-horvát) eredetű. Hogy ez állítást bebizonyítsam, egy kis kitérésre van szükségem.

Abból a jól ismert tényből indulok ki, hogy a szélnek az összes szláv nyelvekben *větrъ* a neve.

Vö. óbolg. *větrъ*, bolg. *větar*, szlov. *věter*, szerb-horv. *vetar*, *vjetar*, *vitár**, cs. *vitř*, gen. *větru*, *větr*, tót *vetor*, sárosi tót *viter*, (*vetřic*:szellő), lengy. *wiatr*, szorb *vjetř*, *vjetš*, or. *věterъ*, kisor. *viter*; litv. *vėtra* (vö. Mikl. EtymWb., Vuk, Pleteršnik, Ranke, Linde, Dalj szótárait).

Tudnunk kell már most azt, hogy az óbolg. *větrъ* származékszó, a képző benne a *-trъ* (Mikl. Vgl. gr.². 2:173), indogerm. *-tr-o* (baltisch-slavisch. *-tro* nur in wenigen und unsicheren beispielen, wie lit. *vė-tra* 'sturm': aksl. *vě-trŭ* 'luft, wind', Brugmann Vgl. gr. II:1:115). — A képző leválása után maradt *vě-* gyökérszó (vö. óbolg. *vě-jati*:wehen, III:1. B. csoportú ige, Leskien altb. gr.² 129. §, a többi szláv megfelelőket lásd a szótárakban; litv. *vėjas*:szél, szkrit *vāti*:wehen; indogerm. **uē-*, Gebauer Hist. ml. I:20); ez egy a német *wehen*-nel stb. (vö. ófn. *uā-en*, litv. *vėja-s*:szél, stb. Brugmann Vgl. gr. 1²:132.).

Az eddigiekből megtudtunk annyit, hogy az indogerm. **uē-*, ófn. *uā-en*, ószláv, óbolg. *vě-*, 'wehen, fujni, fujdogálni' jelentésű gyökérszónak indogerm. *-tro*, ószláv, óbolg. *-trъ* képzővel alakult óbolg. *vě-trъ* szava szelet jelent.

A másik jól ismert tény, amelyre a *zivatar* szó megfejtésénél szükségünk lesz, a magyar *vihar* szó. A mi *vihar*-unk az oláh *vîfor*, *vîhor*-ral együtt kétségtelen szláv eredetű szó (vö. Čih. és Mikl. EtymWb., Slav. el.). Megfelelői: óbolg. *vîhrъ* (eshetőleg eredetibb *vîhrъ*, *vichъrъ*, Szreznyevszki: Materialy, Gebauer, Hist. ml. III:1 87), bolg. *vîhar*, szlov. *vîher*, *vîhár*, *vîhra*, szerb-horv. *vîjor*, *vîjar*, *vîchar*; cseh *vîcher*, *vîchr*, tót *vîchor* (*vîchorka*: forgó szél) lengy. *wicher*, szorb *vichor*, *vîchar*, or. *vichorъ* *vichrъ*, kisor. *vychôr* (vö. litv. *vėsulas*, Mikl. EtymWb.). A szláv szó azonban képzett szó, képzője az *orъ*, illetve *-orъ* (vö. Mikl. Vgl. gr.² 2:91. 92). A képző leválása után hátramaradt *vîh-*, *vîch*-re nézve vö.:

* Az egyes szavak hangsúlyát nyomdai akadályok miatt ezúttal nem jelölhetjük pontosan.

egyh. szláv *vichati*, (*vichaju*, csakis igekötővel, vö. Szreznjevszki, Materialy), szlov. *vih*, *viha*: sturmwind, gewitter, *vihati*: stürmen, *vihljati*: sanft wehen, flattern, *vihta*: sturm, stürmisches wetter; szerb *vijati*: flattern, volitare, fluitare (ebből való a szerb-horv. *vijor*, *vijar*, s mint jövevény szó az oláh *vîjiesc*, *vijelie* Cih II: 456, míg ellenben szerb. *vijati* = óbolg. *vě-jati*), t. *vichat*: fújni (*skede že vetor vícha?* honnan fúj a szél?); valószínű, hogy ide tartozik az or. *vichnuti* is ebben: буйные вѣтры не выхнутъ на нее (vö. Dalj, Mikl. EtymWb. *vichrā* alatt).

Mindezekben az alakokban a gyökérszó a *vi-*, a *-h*, *ch* pedig képző elem (bizonyítja ezt a *vichatí*, *vihati* alakok mellett előforduló szerb *vijati* hangsúlya is, *ě* helyett *-ija*, illetve *-ije*). A m. *vihar* dél-szláv, még pedig szerb-horvát-szlov. eredetű, ezt bizonyítja a második szótag magy. *-ar* (óbolg. *arā*: délszl. *ar*) végzete; ez a szláv (óbolgár) *vicharā* pedig deverbális névszó.

A *vihar* szó fejtegetéséből már most megtudtuk azt, hogy az ószláv nyelvben a *vě-* gyökérszó mellett ugyanazon jelentéssel volt egy *vi-* gyökérszó is (a *vě*—*vi* megfelelésre vö. Leskien, altb. gr.² 11 és 130 §., és a *zě*, *zi*-.: *zój-t*); ennek a *vi*-nek továbbképzése a *vihati*, *vichati* ige. A *vihati* *vichati* igéből az ószláv-óbolg. *-arā*, *orā* képzővel alakultak a magy. *vihar* szláv megfelelői.

Ezeknek előre bocsátásával hozzáláthatunk a *zihál* és a *zivatar* (*zivar*, *zihar*, *ziheter*, *züeter*) szavak eredete megfejtéséhez.

Ugyanahhoz az igei osztályhoz, ahová az óbolg. *vě-ja-ti* való, tartozik az egyh. szláv *zi-ja-ti* (hiare) is. Egyházi szláv forrásokból igazolva van *zě-jā* (egy. 1. szem.) alak is, de a hozzávaló infinitivusról (*zě-ja-ti*) Miklosich azt írja, hogy a fontibus antiquioribus alienus est (Lex. pal.). Kétségtelen azonban, hogy volt *zě-ja-ti* (hiare, gähnen) alak is. — Az egyh. szláv *zě-ja-ti* rokonságát Zubatý állította össze (Archiv für slav. Phil. 13: 622 Zum slavischen *ě*). Ő azt bizonyítja, hogy az ószláv, óbolg. *ě* nemcsak indogerm. *ē* vagy *oi*, *ai* (*āi*)-nak felelhet meg, hanem eredhet indogerm. *īā*-ból is. Ez állítás bizonyítására Z. három példát hoz fel: E példák egyike a szláv *zě-* gyökérszó (másik kettő: *sěver*, litv. *sziare*-.éjszak; *jad*-.: fahren). Ezt az állítását nagyon kétesnek tartják (vö. Brugmann, Vgl. gr. 1^a: 257, 285, s különösen Grundriss 2: 1079); de nekem csak arra az összeállításra van szükségem, amelyet Zubatý e cikkelyében a szláv *zě-* és *zi*-ről közölt (vö. feljebb *vě*-, *vi*-). Ez összeállítást a következőkben közlöm:

I. ószláv *zē-*: α) egyh. szláv *zěja*, bolg. *zěja*, cs. *zeji*, inf. *zāti*: keuchen, lechzen, stark athmen, hauchen, schnieben, schnaufen, den athem stark aushauchen (Jungmann), vehementer spirare, lengy. *zieję*, *zjač*: mit aufgesperreten munde nach frischer luft schnappen, lechzen, athmen (Linde), kisor. *zjájaty*; litv. *žioju*: ich sperre den mund auf;

β) *zē-v-*: egyh. szláv *zě-va-ti* * *zěv-nati*, szlov. *zévati*: den mund geöffnet halten, schreien, athmen (Pleteršnik), szerb *zijèvati*: gähnen, den letzten athem holen, horv. *zièvati*, cseh *zívatí*, tót *zívat*, lengy. *ziewać*, or. *zěvatъ zívatъ*: ásítani; litv. *žio-*;

γ., *zē-ch-*: szlov. *zēh*, *zèhati*, *zèhniti*: gähnen (Pleteršnik), szerb *zijèchati*, *zijèhniti*: gähnen, den letzten athem holen, efflare extremum halitum (Vuk), horv. *zihat*: ásítani (Verantius Diction. Velence 1595. 72 lp.),** *zehati* (Jambressich), *ziehati*: gähnen (Filipović), or. *zēcha*, litv. *žio*g stb.

II. ószláv *zi-*: Egyh. szláv *zinati* (vö. *zinuti*: hiscere, egy 1390-ből való orvosló könyvben, (Daničić, Rječnik iz knj. star. srbs., Šafárikból: *da zineš* = végy lélekzetet), *zijati*, szlov. *ziniti*: den mund öffnen, szerb *zinuti*: den mund aufmachen, or. *zinuti* stb.

Ebből a felsorolásból már most kétségtelenül kitűnik, hogy a *zē-* mellett van *zi-* gyökérszó is s e két alak minden továbbképzésben teljesen hasonlít a *vē-*, *vi-*hez.

E felsorolásból a mi *zihál* és *zivatar* szavunk eredete szempontjából fontos az I. β. *zě-va-ti* és az I. γ. *zě-cha-ti*, horv. szerb *zichati* alak. A *zihál* a horv. szerb *zihati* átvétele, a jelentés semmiféle akadályt nem gördít az egyeztetés elé, mert hiszen a szerb *zijèchati*, (eredetibb *zě-chati*, i-s dialektusban *zichati*) = efflare extremum halitum, den letzten athem holen. A *zihál* szláv eredete ellen tehát a legkisebb kifogást se lehet tenni. Ebből a *zihati*, óbolg. *zěchati* igéből amely lélekzést jelent, keletkezhettek egy óbolg. **zěchōrō*: spiritus főnév ép úgy, mint a hogy a *vi-cha-ti*-ből keletkezett az óbolg. *vichōrō*: magy. *vihar* szó (a mai szláv *větrō* ,szél' eredetileg ,spiritus'-t jelent. Ez az óbolg. *zěchōrō*, szerb-horv. *zichar* van meg a magy. népnyelvi *zihar* alakban. (Nem tartom azonban lehetetlennek azt a magyarázatot se, bár magam a szókombinálásban igen kis mértékben bízom, hogy a magyar

* A *-va*-képzőről lásd Leskien, altb. gr. 12. §. 1. a.

** Verantius adata, *ča*-dialektusból való; a *ča*-dialektusok az ószláv-óbolg. *ě* helyén főleg *i*-t mondanak, ismerik azonban az *e* és *je*-t is.

népnyelvi *zihar*, *zivar* [szerintem egy óbolg. **zěvārā*-ra vezetendő vissza] a magy. *zivatar* + *vihar* keveredéséből keletkezett.)

Amint képzett szó a magy. *vihar*, *zihar*, *zivar*, ép úgy képzett szó a magy. *zivatar* is. A képző itt az óbolg. *-trā*, ugyanaz, amely megvan a szlávászszerbe szelet jelentő *vě-trā* szóban, s amely tovább képezve megvan a magy. *vitorla* szóban is. A magy. *zivatar* egy óbolg. *zě-va-trā* átvevése, még pedig a szerb-horvát nyelvből (az *i:ě* és a *-trā:tar* alapján). Magát ezt az alakot kimutatni szláv forrásokból nem tudom, a megfelelő ige azonban, a *zě-va-ti* közszláv s összes származékaival egyetemben a. m. ásítani, lélekzeni, kiabálni (vö. or. зѣвать, зѣвнѹть, зѣвунѣ: kiabálni, ugatni, ordítani, Dalj, szerb *zījānje*: kiabálás, ordítás). S a *zě-*, illetve *zěvati*, 'kiabál, ordít' jelentése mellett még azt is felhozom, hogy a *zě-*, *zi-* mellett ablaut útján keletkezett or. *zój* (зѹѣ, воѹѣ, шумѣ. гуѣ, воѣ, визѣ, рыѣ = zaj, zúgás, jajszó, robaj, lárma, fülhasító hang, vö. Dalj, Mikl. Etym Wb., Zubatý Arch. 13:623, ѹ, ě, *oj*-ra vö. Leskien, altb. gr². 11:2) teljesen egy a magy. *zaj*-jal.

Vizsgálódásom eredménye röviden ez: A magy. *zihál*, *zivatar* és talán a *zaj* egy és ugyanannak a szláv gyökérszónak, a *zě*-nek a hajtása. A *zihál*: lélekzik megvan ma is ugyanezzel a jelentéssel a horv. szerb nyelvben; a *zivatar** egy óbolg. *zěvatrā*-nak megfelelő horvát-szerb **zivatar*** alakból való. Ez az alak a szláv nyelvekből ki nem mutatható. Ugyanebből a gyökérszóból való az or. *zój* főnév (vö. *vě-*, *vi-*: or. *vój*: восклицание испуга, боли, смущаха, Dalj), amely — egyelőre nem tudom, milyen közvetítéssel — megvan a magy. *zaj* szóban. A magy. *zihar*, *zihál*, *zivatar*, *zaj* szavak teljesen szabályos képzések és párhuzamosak a szláv *vichārā*, *vichati*, *větrā*, or. *vój* szavakkal.

MELICH JÁNOS.

* *Ziheter*, *züeter* a magyarban hátraható illeszkedéssel keletkeztek és nem mint Nyr. 18:5. vannak magyarázva.

** Szerintem ugyanis a *zihál*, *zivatar*, *vitorla*-beli *i* az *ě* helyén délszláv eredetű e szavakban.

KAUKÁZUSI HATÁS A FINN-MAGYAR NYELVEKBEN.

(Második közlemény.)

Sok fontos szóval gyarapodott a magyar nyelv és rokonsága kaukázusi részről az állatnevek körében is. Ilyen első sorban a **ló** (tő: *lova-*: acc. *lova-t*) = éjszaki-vogul *luw*, lozvai *lū* (tő: *luw-*), tavidai *lu* (tő: *luw-*) stb. 'pferd' = éjszaki-osztják *lou*, *lovi*, irtisi *tau*, szurguti *lox*, *lauz*, *lōz* 'pferd' (*lokhēn khu* 'pferdereiter'). Megfelelnek ezeknek: chinnaług *lak* 'füllen' és 'kalb' (vö. a váltakozó jelentésre nézve: mordvin *lišme*, *lišmä* 'pferd', orosz = finn *lehmä* 'kuh'; észt *seññ* 'stier', a dorpati nyelvjárásban 'hengst-füllen'; l. Paasonen: Kielellisiä 19.), buduch, dżek *lag* 'kalb'; továbbá *-lu*, *-lā* ezen összetételekben: dido *gu-lu*, *gullu*, buduch *xi-lā* 'pferd', čecenc *gi-lu* 'hengst, pferd', melyeknek előrészéről fölvilágosítást nyújtanak az elemeikben tisztán fölismerhető kürin *ghi-ajghur*, chinnaług *khi-phiši* 'hengst' (= kabardin *xuo*, *xu* 'männchen', chürkilin *xuoi*, andi *xoʒ*, avar *huʒ*, *hoʒ*, *xe*, varkun *xoē*, tabasszarán *xoʒ*, *xu* 'männlicher hund' + tatár *ajgır* 'hengst', illetőleg chinnaług *phiši* 'pferd'), úgy hogy ezek szerint dido *gu-lu*, buduch *xi-lā* annyi mint 'hím ló' (Erckert: 67, 82, 88.); v. ö. még: avar *thah* 'hengst' (szókezdő *l > th* változással, mint avar *thex* 'schaffel' = cachur *lekva*, chürkilin *thoax* 'fuss' = agul *lak*. — Magy. **bergány** 'tüzes ló' (Baranya-m.; MTsz.) = éjszaki-vogul *pārēn*, lozvai *pārūen* (Reg.) 'táltozló' = dżek *barkan* 'pferd', chürkilin *burxan*: *b. urēi* 'hengst' (*urēi* 'pferd'), kürin *balkhan*, *palkhan*, cachur *balkan* 'pferd' (Erckert: 112, 82.). E szónak elemei: úpper. *bāra* 'pferd' (= pahl. *bāra-k*, pāzend *bār* 'reittier' ebből av. *bar-* 'reiten') és karata *zoane*, *zoani*, avar *zoani* 'pferd', amint ugyanazon előrésszel való összetételek: lák *balčan* 'pferd' (v. ö. abcház *čan*, *dčan* 'stute' = ingiloi *cxen*, grúz, mingrél *czeni* 'pferd') és avar *barthi* 'hengst' (vö. *thah* 'hengst'). — Magy. **csikó** (tő: *csika-*: 3. sz. *csikaja*), *csika* (Vas-m.), *csika*: *csukás* 'csikós' (Szilágyság; MTsz.), mely nyilvánvaló kicsinyítő képzés ezekhez képest: avar, lák *ču*, abadzech *šu*, *šü*, *šǰ*, kabardin *šǰ*, *ši*, šapszug *ši*, *sšö*, abcház *čy* 'pferd' (vö. abadzech *šexu*, šapszug *šixu*, kabardin *šex* 'wallach'; Erckert: 112, 145.). Nem egyezik e magyar szóval a vele eddigelé egybevetett csuvas *tǰā*, *tiga* 'füllen' (Nyr. 13:259. és NyK. 23:434.), minthogy szorosan egyező mongol *daya* 'zweijähriges füllen' mása olyan előzményre utal, melyből a magy. *cs* szókezdő alakulata nem magyarázható (vö. magy. *tyúk*, *tik* 'henne' = csuvas *tǰx*, *čǰx* = török *tavuk*, tatár *tavǰk*; de a magyarban mégsem: **csúk*). — Külön átvétel a székely *csit-kó* és bodroglózi *csidu* 'füllen', melyeknek kicsinyítő képző nélkül való alapszavával egyeznek: abadzech *šǰd*, *šide*, kabardin *šid*, šapszug *šide*, abcház *ččad*, *dčad* 'esel' (Erckert: 59.), s ehhez megjegyzendő, hogy a mongol *daya*, csuvas *tǰā* alakokkal egyező agul *dagi*, *dag*, arčin *dugi*, lák *drikku* is 'számár' jelentésűek,

tehát ezen állatnév voltakép: ,kis ló'. A keleti törökségben is van ugyan hasonló szó: *satag, sítag*, ein füllen, welches noch nicht unter sattel war' (Budagov I: 620.); de ennek közvetetlen átvételével a magyarban **šitó*, **šitu* alak következne (semmiesetre sem *č* szókezdővel). — Magy. *csina* (Nógrád-m.), *csinu* (Hegyalja) ,kis csikó' (MTsz.) = (alaprészeben) zürjén *č'an* ,füllen', votják *čun-i*, *čun-ě* ,füllen' = grúz, mingrél, láz *cxeni*, ingiloi *cxen* ,pferd', abcház *čan*, *dčan* ,stute' (magy. *i* < *a*, mint a *csilla* szóban, l. fentebb). — Magy. *csura* ,csikó' (Somogy-m.): vö. andi *čor*, szvanét *čaar* ,hengst' (Erckert: 82.).

Kaukázusi egyezések mutathatók ki a rokon nyelvek következő lőneveire vonatkozólag is: éjszaki-vogul *süpel*, kondai *süpel-vuj*, tavidai *sopel*, másodfü csikó' (*vuj* ,állat') = szvanét *saból* ,füllen' (Erck. 67.). — Éjszaki-vogul *jewér*, *jéur* ,füllen' = agul *ivura*, *ivra* ,füllen' (vö. arčín *urü*, avar *uriah*, cachur *urge* id. u. o.). — Finn *orhi*, *orihi*, *oriü*, *oris* ,hengst', lapp *orries* stb. ,männchen (bei tieren)' = zürjén-votják *už*, cseremis *ožo*, *oža* ,hengst' = akuša, chürkilin *urči*, kaitach *urči*, *irči*, varkun *urči*, *učü*, kubači *uča*, *uče* ,pferd' (kaitach *burzar-urči*, chürkilin *burzan-urči* ,hengst'; Erck. 82, 88.) az összetből, hol: tagauri *urs*, déli *wurz*, *vurz* ,hengst' az av. *varšni*- ,männliches schaf', szkr. *vršni*- ,mannhaft, widder', *vršan*- ,männlich, mann' alapszavának szabályosan megfelel (l. Hübschmann: Osset. Etym. 32.). A finn *orhi* a kauk. *urči* (< **urši*) s a cserem. *oža* a kubači *uča* (< **urša*, **uša*)-féle egyszerűsítés alapján magyarázható. Természetesen lehetséges oly felfogás is, hogy a kaukázusi változatok az összetnek régibb alakjait tükrözik s a szoros egyezés a finn és cseremis-permi megfelelőekkel onnan van, hogy mindkét részbeli adatok közös összet szóknak különböző irányú, külön-külön történt átvételei.

Mindenesetre igen valószínű, hogy a ló tenyésztését s ez állattal való bánásmódot illetőleg kaukázusi népek voltak a magyarok főmesterei. Erre vall az eddig kimutatott egyezéseken kívül az is, hogy kaukázusi nyelvek körében találjuk meg a legfontosabb lószerszámok neveinek másait. Ilyen t. i. a *nyereg* (tő: *nyerge*-: acc. *nyerge-t*), melynek megfelelői a rokon nyelvekben: éjszaki-vogul *na'ir*, lozvai *na'irä*, *na'ir*, kondai *na'ér*, *na'yrä*, pelimi *na'irä*, tavidai *näurä* ,sattel', szurguti-osztják *nogér*, más déli vidéken *negér* (Pápai Kár.) id. A teljesebb végzetű *na'irä*, *näurä* < **näyrä*: *na'iréz-t* ,satteln' (e mellett: *na'irt*-, *näurt*-id.) = magy. *nyereg*; a csonkább e magyar szó képzőtlen alaprésze. Ugyane szó a čečenc *nevür* (Erck: 121.), *nuir* (gen. -*riñ*: Schiefner: Tschetsch. Stud. 65.) ,sattel' = grúz *unagiri*, *onagiri**, mingrél *unageri*, *onangeri*, szvanét *hungir* ,sattel' (Erck. uo.), mely — mint

* Vö. a čečenc alak szókezdő hangzójának elvesztére nézve: čeč. *usta* és *stu* ,bulle', *edčik* és *čigh* ,eisen', *idelgo* és *déli* ,gott'; más kaukázusi nyelvekben: tatár *üzäñgi* ,steigbügel' = agul, tabasszarán, buduch *uzanghi* id. = džek, chinnaug *zanghu* id. (Erck.)

Erckert is véli — szerkesztett szó, előrése az ógrúz *une, one, ane, hune* ,pferd' s csak utórése az, melyben a ,nyereg' értelem foglaltatik (vö. erre nézve: tabasszarán *ɣkar* ,packsattel', uo. 110.). Az a körülmény, hogy a ,ló' és ,nyereg' kaukázusi eredetű neve közös a magyarban és vogul-osztjákban újabb fontos bizonyíték ama sok egyéb okból levont következtetésem mellett, hogy a vogulok és osztjások ősi hazája nem lehetett az a zord éjszaki vidék, hol ma laknak s hova a ló jóformán csak az utóbbi századokban jutott el bizonyos határig; hanem szomszédosan a magyarsággal valahol a Kaukázus közelében. Sőt tovább menve azt hihetjük, hogy épúgy mint az ég istene, *Numi-Tārēm* az énekek szerint nagy méneseket tart s ép úgy, mint fia, a Világügyelő-férfi lovon járja körül a világot s lovon vadászik, a vogul-osztják nép is hajdan lovas nemzet volt hasonlóan a magyarhoz. — Ily irányban tanúskodik a *kengyel* szó is, melynek előrése megint csak a vogul-osztjákban mutatható ki megfelelővel s szintén kaukázusi eredetű. A *kengyel* ugyanis, mint már Budenz észrevette (MUGSz. 17.), összetett szó, melynek előtagja valami lábbelit jelent, utótagja pedig az *al* ,unterteil' szónak illeszkedett alakja (vö. *fej-el* = *fej-al*, *fej-alja* ,kissen'). Tévedett azonban Budenz, midőn azt hitte, hogy a *kengyel* előrés a mordvin *kämä*, *keme*, cserem. *kem* ,stiefel' = zürjén *köm* ,fussbekleidung (strümpfe, schuhe, stiefel)' kicsinyítő képzővel megtoldott finn *ken-kä*, észt *king* (gen. *kinna*) = lapp *kabma-k* (e mellett: Lule *kāma*, lpFm. *gama*, kolai *kām*, *kam*) ,schuh' szóval azonos; mert a rokon nyelvek *m*-jének, még ha a *-ka*, *-ke* kicsinyítő képző következne is utána, semmiképen sem felelhet meg a magyarban *ngy*. Ezzel szemben egészen szabályszerűleg egyezik ez a *kengyel* szó az éjszaki-vogul *kēñs*, *kēs*, lozvai *keš* ,lederstrumpf mit halbem haar' = éjszaki-osztják *kend*, *kēs*, *kes* ,innere stiefel von renntierfell, die anstatt strümpfe getragen werden' (Ahlqu.), déli *kenč* ,strümpfe von weichem renntierleder' (Castr.), jugani *künč* id. (Pápai Kár.) = buduch *kämdž*, *kāmadč*, chinnalug *kamadč* ,strümpfe' szóval (vö. magy. *langy*, *langyos* és vog. *lañsīñ* id.; l. alább a *hangya* szót s a *nš* > *d'* változásra több analogiát: Ethnogr. 8:217). Számba veendő e mellett, hogy a szibériai tatárok nem a nyugati fajta kemény bőrből készült sarkos csizmában lovagolnak, hanem harisnyyszerű, szattyánbőrből készült sarkatlan csizmákban, melyre gyalog járaskor sarkos papucsot húznak. Ilyenféle lábbeli a vogul *kēñs* is (ama lágy bőrből készült sarkatlan belső csizma, melyre külső csizmaképpen a szintén sarkatlan, ékesen kivarrott *vajä-t* húzzák); fontosabb különbség köztük csupán az, hogy a melegtartás céljából emennél a befelé fordított részen kissé nyírottan meghagyják a természetes szőrt. Igen jól érthetjük tehát a magy. *kengyel*-t az effajta botos aljának annál is inkább, minthogy a ,steigbügel' kifejezése a szariqöliban is hasonló, t. i. *padh-bün*, szószerint: ,fuss-grund' (Tomaschek: Pamir Dial.). — Még egy harmadik magyar lószerszám-névnek

is megtaláljuk párját a Kaukázusban, ez t. i. a *hám* ,pferde-geschirr', mellyel egyezik az avar *χhama* ,packsattel' (Erckert: 110.).

A szarvasmarhára vonatkozó nevek közül kaukázusi eredetű a magy. *gulya*, melynek mai közkeletű ,rindvieh-beerde, jelentése másodrendű fejlemény az egyes marhát jelölő régi értelemhez képest (vö. ,gőbőly, alattson wnő, *gulya* : *ceva* Calep.; ,*gulya* : *tehén* v. *tehéncorda* Szabó Dáv.). Ez utóbbi jelentéssel egyezik: chürkilin *gula* ,grosses mastvieh' (Uslar-Schiefner: Hürk. Stud. 158.), *gula*, *güli* ,vieh' (Erck. 143.). Figyelemre méltó itt a találkozás a fent említett čecenc *gila* ,hengst, pferd', buduch *zila*, dido *gulu*, *gullu* ,pferd' szóval, melyet ,hím ló' értelemben összetételnek elemezhattunk. Ebből t. i. az következik, hogy a chürk. *gu-la* igazi értelmében: ,ökör' s végzete, mely azonosnak vehető a *ló* szó kaukázusi másaival, tulajdonkép általában ,marhát' jelent, miből megfejtethő az is, hogy a chinnalug *lak* egyiké jelent ,csikót' és ,borjut' s hogy párja a buduch és džek *lag* ,borjú' értelmű. — A marha sajátságos körmének, a *csülök*-nek nevét is kaukázusi területen találjuk meg az ud *čilik* ,klaue' szóban (Schiefner: Ud. Stud. 89.); vö. grúz *člikhi* ,huf' (Erck. 85.).

A rokon nyelvek idetartozó szavai közül föltűnik a votják *oš*, zürjén *oš* ,ochs' egyezése az avar *ocj* (Erck. 109.), *oc'* (Uslar-Schiefner: Awar. Stud. 92.) = andi *unso*, karata *unsa*, chürkilin, kürin *unc*, kaitach *unc*, *us*, varkun, ud *us*, dido *is* ,ochs' szóval. Az a körülmény, hogy e permi szavaknál nem mutatható ki a teljesebb *šk* tövég, ellene szól annak, hogy a cseremisiz *üškü-ž*, cserM. *üškü-š* ,stier' (= av. *uχša*, szkr. *ukṣā* ,stier') szóval vessük egybe. A kicsinyítő képzős zürjén *oš-ka* ,kleiner ochs' (Wied.) átvétele a lozvai-vogul *uška*, *vaška*, éjszaki *üskä* ,ochs'. A kaukázusi eredet mellett szól az is, hogy innen nyeri megfejtését a votják *iskal*, Kaz. *ěskal*, Glaz. *słkal* ,kuh' = cserem. *uškal*, cserM. *škal*, mordE. *skal* ,kuh' szó is, melynek utórészében fölismerhető a kürin *kka*, akuša *ka*, *gal*, varkun *ka*, *qval*, *kaul*, *qvil*, kubači *qul*, kaitach *gal*, *gväl*, *gaël*, chürkilin *quoäl*, *kval* ,kuh' szó (Erck. 94.) s így előrése okszerűen a fentebb idézett *ocj us* ,ochs' szóval azonosítható (vö. Schiefner meghatározását a *č*-re nézve: ,wird feiner als das russische *u* ausgesprochen und bei den Antzukern durch *s* = *ss* ersetzt'). Ugyaníly kifejezés: zürj. *oš-mös* ,vieh' (*mös* ,kuh'). — Az ingiloi *χkhar*, grúz *χari* (= mingrél *geri*) ,ochs' szó mása az éjszaki-vogul *χār* ,stier; elenstier' (*χār-lā* ,hengst', *χār-sāli* ,stier des renntieres', *χār-mis* ,kuh-stier', *χār-āmp* ,männlicher hund') = déli *khər* id. = éjszaki-osztják *χor* ,männchen; renntierochs; hengst' (Ahlqu.), szurguti *kār* ,ochse' (*kār-lau* ,hengst'; Castr.), *khar* ,hengst' (Pápai Kár.) = osztják-szamojéd *kor* ,stier; hengst' (*kor-lūr* ,stier': *lūr* = osztják-szam. *sūr*, *sūgar* ,kuh' = tatár *sūjūr* ,kuh', azerbajdzan, ozmanli *sūjūr* ,stier' = déli-osztják *sagar*, déli-vogul *sā'ir*, *sā'ir*, tavdai *saqor* ,kuh'). — Az utóbbi adatokban mutatkozó értelmi kapcsolatok alapján összefüggést gondolhatunk a magy. *kan* ,mas, masculus'

és szvanét *gkan* ,ochs' = arčin *kan* ,ziegenbock' = kürin *qun*, agul *kun*, *gun*, tabasszarán *khun* id. szavak közt is. Valószínűleg ugyane kaukázusi szónak mása a tavidai-vogul *khun-kha* ,renntier' = kondai *khuvonjé*, pelimi *khunně*, lozvai *khunnä* id., melynek végzete képzés (vö. tavidai *pas-kha*, kondai *pošjé*, fausthandschuh' = lozvai *possä* és osztják *pös*, *päs* id.; l. alább). — Végül megemlítem itt azon sejtelmemet, hogy a finn *lehmä* ,kuh' = mordvin *lišme*, *lišmä* utórészében az abadzech *šemj*, *čemj*, *žem*, šapszug *čemj*, kabardin *žem*, *jašm* ,kuh' szó lappang (Erck. 94.), előrésze pedig a *ló* szó kaukázusi megfelelőinek valamely alakja; lehet pl. mord *lišmä*, finn *lehmä* hangrendi illeszkedéssel = kauk. *la'* ,pferd' + *šemj* ,kuh', mely szerkezet ,vieh' alapértelemmel olyan volna, mint a kondai-vogul *lő-saor* ,vieh', tkp. ,pferd-kuh'. Így magyarázva e homályos finn-mordvin szót, még világosabbá válnék, hogy miért jelent az az egyik nyelvben tehenet, a másikban lovat.

Álljon itt a tejadó házi állatok nevei kapcsán a zürjén *nök* ,sahne, rahm' votják *nök-i*, Kaz. *nükē* ,halb ausgestossene butter, butter mit der buttermilch' s a permiből átvett éjszaki-vogul *nūk*, lozvai *nūx* ,rahm' szó, melynek egyezései a kaukázusi nyelvekben: kürin *nekkx*, rutul, arčin *nekh*, cachur *nākh*, agul *nakh*, tabasszarán *nikh*, lāk *naɣk*, kubači, varkun *nig*, akuša, chürkilin *nü*; kaitach *nui* ,milch' (Erckert: 102.); valószínűleg az iránság teréről, hol szanglicsi *nevak*, mindžani *nijā* ,buttermilch' (Tomaschek). — Egyező ,bőr'-nevek: zürjén *kuč-ik* ,fell, haut, balg, leder, schale (von fruchten)', votják *kīč*, *kīs* ,dünn Haut, schale' = chürkilin *kavc*, kaitach *kavz*, *kovz* ,fell, leder', akuša *kaš* ,pferdefell', *kačalaj* ,leder', karata *zhuči* ,schaffell' | finn *nah-ka* ,leder' = éjszaki-osztják *nuka*, *nuga*, *nuki*, *nugi*, sāmisch, leder': vö. čečenc *neha nea*, ,leder' | éjszaki-vogul *taueł*, *taul*, déli *taul* ,fell': vö. ud *tol* ,fell, leder' (ezek mellett: kaitach *taa*, kubači *tuj* ,pferdefell', szvanét *tuf*, grúz *tqavi*, ingiloi *tqav*, mingrél *thxa* ,leder, fell'; uo. 95, 61) | cseremisiz *kom* ezen összetételben: *piž-kom*, *piž-gom* ,handschuh' (*piž-gam* id. Troj.), melynek előrésze a votják *pož*, *poži*; éjszaki-vogul *pässä*, lozvai *possä*, kondai *pošjé*, tavidai *paskha*; éjszaki-osztják *pös*, irtisi *pos*, szurguti *päs* ,faust-hand-schuh', tehát utórésze nyilván úgy, mint a vogul *pässä-taul* összetételben, ,leder' (ill. ,schuh') értelmű (vö. cserem. *kom* ,rinde, kruste'). Egyeznek ily módon: kaitach *kam* ,leder', kürin, varkun *zam* ,haut, fell' (l. fönt a magy. *hám* ,schale an fruchten, rinde' szó tárgyalását).

Midőn a Kaukázus területén találjuk meg a *tölgy*, *csepe* és *makk* megfelelőit, jól egybehangzó tény, hogy ugyanitt a disznónak néhány magyar neve is előkerül. Ilyen a *konda*, mely egyes vidékek tájbeszédében ,schweinheerde' jelentésű s nyilvánvaló alapja a belőle képzett közkeletű *kondás* (székely *kandász*) ,schweinhirt' szónak. Ennek mása az észti *kunti-* (nom. *kunt*) ,eber' s a kaukázusi nyelvek körében andi *xunta* ,schwein' (Erck. 126.); e szerint a *konda* értelmében az átvitel a ,disznó'-ról

a 'disznócsordára' szakasztott olyan, mint a fentebb tárgyalt *gulya* szó esete. A *konda* mellett más kaukázusi nyelvjárásból került változás lehet a számos adattal igazolható *k*, *q* ($> \chi$) \in *g* ($> gh$) változás és nasalis-enyészet fölvételével a hunyadmegyei *góda* 'nősténydisznó' (MTsz.). — A székely *cséka* 'schwein; ferkel', zemplénmegyei *cikus* 'ferkel' (uo.) szókkal egybevetethők: kubači *žika*, kaitach *žaka*, varkun *žaka*, avar *čuka* 'schwein, sau' (Erck. 126; Uslar-Schiefner: Awar. Stud. 130.). — A *csürhe* (fiatal, hízlalóba még be nem fogott disznók csordája' MTsz.) úgy látszik összetétel, melynek előrésze az akuša, chürkilin *cura*, kaitach *suira* 'schwein', utórésze a čečenc *ragh* 'heerde' (vö. összetag. *räy-au*, digori *äry-au* id.), illetőleg az avar *rexe-d*, karata *rexe-th* 'heerde' alapszava (vö. avar *rezen* 'heer, schaar': plur. *reza-bi*); vagyis: *csürhe* $< *csür-r(e)he$. — A *koca* 'sau' szónak alakilag megfelelnek a varkun *kvatca*, lák *kača* (*kkatca*), kubači *katca*, kaitach *katca*, goza, akuša *kaza*, chürkilin *gwaza* (*guoaza*, plur. *guzni*), arčín *kosü* 'stute' (Erck. 138.); a jelentésselérésre nézve megjegyzendő, hogy a magy. *kanca* 'stute' szót is alkalmazzák más állatok nőstényének jelölésére, így: *kanca-bírka*, *kanca-borjú*, *kanca-tinó* (MTsz.), *koca-fene* = 'nőstény-fene v. vad' (vö. *fias fene*, *fészkes fene*). A jelentésátvitel minősége itt ép olyan, mint a fentebb tárgyalt *kan* és vogul-osztják *žär*, *žor* szavaknál.

Kaukázusi eredetű ebnevek: magy. *agár* 'windhund' = éjszaki-vogul *ākér*, pelimi *oakér*, lozvai *gkér* 'kleiner haushund' (Regulynál: *agar*, *akar* id.), éjszaki-osztják *akar* 'russischer hund mit langen ohren' (Ahlqu.). Ez az avar *egēr* 'jagdhund' (Uslar-Schiefner: Awar. Stud. 91.), melynél a kezdő hangzó régibb *a* ejtését bizonyítja a gen. *agr-ül* alak (vö. avar *kēto*, gen. *katül* 'katze' = kaitach, chürhilin *gata*, mingrél *katu* = vog. *kāti* id.; avar *bečē* 'kalb', gen. *bačül* = újper. *bača* 'junges von tier u. menschen'). Avarból való átvétel az összet. *igār*, *yegār* 'jagdhund', melyet Hübschmann idegen eredetű szónak jelez (Osset. Etym. 13, 125.); innen való: kirgiz *igār* s tovább terjedve baraba-tatár *igār*, teleut *āñār* 'jagdhund' (Radloff: Wb. 1425.). Nem tartozik együvé a magy. *agár* a balkáni nyelvek *zagar* 'jagdhund' szavával, melyek közvetetlenül a görögből (*ζαγάρι*, *ζαγάρος*, *ζαγάριον*), ez pedig a kaukázusi nyelvek köréből való (vö. láz *žogor*, mingrél *žogori*, grúz *zaghlī*, ingiloi *zaghl* 'hund'; Erck.). — Magy. *kuvasz*, *kuasz* (*koasz*) 'grösserer hund, hirtenhund' = avar *gwaži*, chürkilin *goadža*, *gwaža* 'hündin' (úgy mint *fuvar* = német dial. *fuor* 'fuhr') = varkun *khača*, akuša *khadža*, kürin, agul *kkzac* 'hündin' (Erck. 86.). — Szigvai-vogul *āri*, éjszaki-osztják *ōri* 'hündin' (Ahlqu.) = dido *āra* id. (uo.). — Zürjén *kic'i* 'junger hund', permi *kic-ka* 'hündchen' mordE. *kiška* 'hund' = (alaprészükből) kürin *khūc*, agul *khiš* 'hund (überhaupt)'. — Votják *kuča-pi* 'hündchen', déli-vogul *kuša* 'hund', tavidai *kuču-rē* 'hündlein' = avar *khuča*, lák *khučča*, kubači *khuč*, rutul *kkzuč* 'hündin', arčín

koč 'hund (überhaupt)'. A magy. *kutya* és társai (vogul *kūtuv*, *kutū*, kondai *kutkē* 'hündlein', mordM. *kutū*, mordE. *kutka* id., permi *kuti* 'hund') egyenesen az árjaság területéről valóknak látszanak, hol összetagauri *khuz*, digori *khui* (<**kuti*) és yaghnöbi *kutt*, šighni *kūdh*, *kud*, szariqöli *kūd*, szanglicsi *kod*, ind *kutta* 'hund' szók találkoznak.

A 'hím kutya' nevének alkalmazását a 'mas, masculus' általános jelzésére tapasztaljuk a következő adatokban: chürkilin *xuoi*, andi *xoј*, avar *huj*, *hoј*, *hoē*, *xe*, karata *xvaj*, dido *huaj* varkun *xoē*, tabasszarán *xoј*, *xu*, agul *xui*, *xoi* 'männlicher hund' = kabardin *xuo*, *xu* 'männchen' (vö. chinnalug *khi-phiši* 'hengst': *phiši* 'pferd'; kürin *ghi-ajghur* 'hengst': tatár *ajır* id.) = éjszaki-vogul *xuj* 'männchen bei kralligen tieren' = éjszaki-osztják *xui*, *xoi*, *zo* 'mann; männchen', irtisi *xui*, szurguti *kui*, *ku* 'mann, männchen; mensch' (Ahlqu., Castr.), vasz-jugani *kuj* 'männchen' (*kuj* emp 'männlicher hund', *kuj* *tut-kurux* 'hahn'; Pápai Kár.), kondai-osztják *khu*, közepobi *ka* 'mann, ehegatte' = kolai-lapp *kujj*, *kijj* 'ehegatte' (Genetz). — Finn *koira* 'hund', különösen 'männlicher hund' (*koirakse*, nomin. -*ras* 'mas, masculus', pl. *koiras-susi* 'männlicher wolf', *koiras-teiri* 'birkhahn') = zür. *kīr*: *kīr-pon* 'männlicher hund', *kīr-kan* 'kater' = dżek *xoar*, buduch *xor* 'hund', melyet az előbb idézett *xoi*, *xui* alakok képzésének véve ősi alakjában a finn *koi-ra* egyértékesének vehetünk.

Az erdei és mezei vadak nevei közül kaukázusi eredetűnek ismerszik fel utórészében az éjszaki-vogul *oxšér*, *oxšér*, lozvai *oxšér*, pelimi *oxšér*, tadvai *uxšar*, éjszaki-osztják *voxsar*, *oxsar*, irtisi *vaxsar* 'róka' szó, melyet összetételnek bizonyít a szurguti *vokaj*, közepobi *vokeј*, *vokkeј* 'fuchs' (vö. emitt az utótagra nézve vogul *uj*, *voj*, osztják *voj* 'tier'). Számbajövő adatok itt az avar *cjer*, *civ*, andi *sor*, karata *sare*, dido *ziru* 'fuchs' (Erck. 66.), melyek szerint az osztják *vox-sar* elő részét akár a *vox*, *vax* 'metall, kupfer, gold; geld' szónak képzelhetjük, célzással az állat sárga színére, vagy bőrének pénzérték gyanánt való szerepére (vö. vogul *lēin*, irtisi-osztják *taña*, szurguti *lenki* 'eichhörnchen' és 'kokepe'). Talán ugyancsak az itt említett kaukázusi szó mása a votják *šor*, zürjén *ser* (*šer*?) 'marder' (vö. ezekhez: mordE. *surka* 'marder').

Igen tanulságos kapcsolatai mutatkoznak a kaukázusi nyelvekben a magy. *nyúl* 'hase' = svéd-lapp *nommel*, *nuomele*, *nugmele*, kolai *nuosimmel*, *nuaimmel*, mordvin *numolo*, *numël*, permi *niimal* 'hase' szónak kiindulva abból, hogy ez állatnak neve a zürjénben *köč* = votj. *keč* 'ziege', amint itt is *lud-keč* 'hase' (tkp. 'feldziege') s a kazáni nyelvjárásban maga a *keč* 'ziege' és 'hase'. Ugyanily alkalmazása a 'kecske' nevének mutatkozik a csuvas *mol-gážě*, *mol-gadž* 'hase' szóban, melynek utótagja a tatár *kaža* = török *keçi* (magy. *kecs-ke* = csuvas *kada-ga*) 'ziege', elő része pedig nyilván a mordvin *nu-molo*, permi *ni-mal* stb. utótagja. Ez a szó önállóan tűnik föl a következő kaukázusi adatokban: abadzech,

šapszug *meli*, kabardin *mel* ,schaf' = ingiloi *mela-j*, grúz *mela*, *melia*, mingrél *mela*, szvanét *māl* ,fuchs' = ud *mel* ,ratte' (Erckert: 121, 66; Schiefner: Ud. Stud. 104.). Ha a ,nyúl' valami ,kecske-, juh-, róka-féle állat', igen alkalmasan illik hozzá a ,fehér' jelzés s tényleg egybevetethető a mordv. *nu-molo*, lapp *nuo-mele*, permi *ni-mal* előrésszével az éjszaki-osztják *navé*, *nové* = irtisi *nova*, szurguti *nevi*, *nogi*, *neghi*, *negi* ,weiss, licht, hell' szó (lapp *nuo-*, permi *ni-* < **niu-* **niv-*: osztj. *nevi*), mely maga is kaukázusi eredetűnek látszik (vö. kabardin *nezu* ,hell'; Erck. 167.). — A ,nyúl' kaukázusi nevei közül az andi *lanka-la* (*thlankala*) = avar *anh* ,hase' (Erckert: 79.) az éjszaki-osztják *laŋgi*, irtisi *taŋa*, szurguti *leŋki* ,eichhorn' szóval mutat alaki egyezést, mely utóbbihoz mint képzős változatok csatlakoznak: éjszaki-vogul *lē'in*, pelimi *le'in*, kondai *l'in*, tavidai *l'en* ,eichhörnchen' és a magy. *evet* (régi *evét*), emez a *nyusz-t* (vö. vog. *noxs*), *nyest* és *menyét* végzetével. — A csere-misz *koła*, cserM. *kała* ,maus' szóhoz vonható a tabasszarán *gol*, *kuil*, cachur *khol*, rutul *khul*, buduch *kaal*, dżek *kial*, lák *khulu* ,maus' (Erck. 100, 116.).

A madárnevek sorában kaukázusi másai mutathatók ki a következőknek: magy. *goda* ,szalonka-féle madár; limosa' (Herman Ottó: Nomencl. Avium 28.): vö. abcház, mingrél *kvata*, grúz *kvate* ,ente' (Erck. 58.). — Magy. *guvat* ,rallus aquaticus' (uo. 30.) = kabardin *goad*, rutul *kat* ,huhn, henne', mely fölismer-szik a čecenc *kuotām*, *kothām*, grúz *katham*, mingrél *kothomi*, szvanét *kathal* előrésszében is; vö. még ezekhez: avar *gvad* ,vogel' (Erck. 82, 143.). — Magy. *sítke* ,calamodus; nádi veréb' (H. O. uo. 75.) = grúz, mingrél *čiti* ,vogel', ingiloi *čit* ,sperling', lák *čithu* ,schwalbe' (Erck. 131, 126, 141.) kicsinyítő képzővel. — Magy. *sördély* (Győr m.), *sördén* (Zala m.), *surdé*, *surgyé* ,köles-madár (emberiza miliaria)'; *suórgya* (Rábaköz) ,halászmadár-féle' (MTsz.) = abcház *šavarden*, grúz *šavardeni*, mingrél *šaordeni*, szvanét *šaurden* ,falké' (Erck. 59.); vö. pelimi-vogul *sortwē*, tavidai *sartxan* ,storch' (talán a törökségből?). — A rokon nyelvek köréből: Éjszaki-vogul *āñxā*, középlozvai *oñkhā*, alsólozvai *oñghā*, kondai *oñkhē*, pelimi *oñghē* ,schneehuhn', éjszaki *ruš āñxā* ,taube' (tkp. ,oroszhófajd') = avar *anxoā* (plur. *unx-bi*) ,schneehuhn' (Uslar-Schiefner: Awar. Stud. 94.), *anko*, *anka* ,henne' (*roxol-anko* ,fasan', tkp. ,waldhenne'), lák *anaki* id. (Erck. 82, 60.). — Éjszaki-vogul *vorēp*, lozvai *vōrp*, pelimi, kondai *vōrēp* ,nussheher' = szvanét *verb*, abcház *orb* ,adler' (uo. 40.). — Tavidai-vogul *čīnšār*, kondai *sānšēr*, pelimi *sānžer* ,taucher' (mergus serrator); éjszaki-osztják *simsār* ,mergus albellus' (Ahlqu.), irtisi *šemsār* id.: vö. karata *dčondčvara*, dido *dčedčujro* ,lerche' (uo. 96.). — Irtisi-osztják *kāgert* ,weisser storch' (Castr.), *kager* ,pelikan' (Pápai Kár.) = kondai-vogul *koärt* ,weisser storch': vö. cachur *žokar*, akuša, chürkilin *khardi* ,storch' (uo. 136.). — Éjszaki-osztják *šis-ka*, *šis-ki* ,kleinerer vogel; sperling' (Ahlqu.), irtisi *šeška* ,vöglein' (Castr.), zürjén *žīž*, *žīž* ,sperling; uferschwalbe' = dido

žižu 'sperling' (Erck. 131.), abcház *çys* (Uslar-Schiefner: Abch. Stud. 53.), *tcjys* (Erck. 143.) 'vögelchen, vogel junges'. — Zürjén *dīdīg*, votják *dīdīk*, *dēdēk* 'taube' = kaitach *dadux* 'hahn' (vö. ud, rutul, cachur *dadul*, tabasszaran *tat*, *tato*, agul *tati* 'hahn', ingiloi *dedal* 'henne'; Erck. 77, 82.) — Votják *kwaka* 'krähe' = kürin *khwagh*, arčın *quakk* 'rabe' (vö. grúz *quav*, *quavi*, ingiloi *qov*. id.; uo. 115; Uslar-Schiefner: Kür. Stud. 157.). — Votják *erži* 'adler' (Wied.) = čečenc *erzau* 'adler' = szvanét *artciv*, grúz, mingrél *artcivi* id. talán az örményből, hol *arciv* 'adler' (Erck. 40.). — MordM. *maci*, mordE. *macej* 'gans' (kicsinyítő képzővel): vö. szvanét *mec* 'ente'. — A madárnevek kapcsán említem meg, hogy a magy. *taraj* 'crista volucris' ('kakas-taraj' 'hahnenkamm') szónak pontos mása a lák *taral* 'kamm' (Uslar-Schiefner: Kasikum. Stud. 113.), mely a magyar alakkal közvetlenül nem egyeztethető török *tarak* 'kamm' szóval lehet összefüggésben. Érdekes a zürjén *kol̄k*, permi *kūlk* 'ei' szónak is találkozása a rutul *gūlug*, *gǖlüg* 'ei' = kabardin *ged̄j̄khe* id. szóval (Erck. 56.).

A gyík- és kígyó- nevek köréből idézhetjük itt a zürjén *jōzul*, permi *jōžl̄* 'eidechse' szót, mellyel a rokon nyelvekben egyeznek: éjszaki-vogul *sōssel̄*, lozvai *sōslä*, *sōsla* 'gyíkféle mitikus állat', szurguti-osztják *sāsal*, irtisi *cāst* 'eidechse' (Castr.), *sōsel* id. (Pápai Kár.), továbbá a finn *sisalisko*, *sisälisko*, *sisilisko* 'eidechse'. Kaukázusi megfelelők: akuša, chürkilin *dēdēčala* 'schlange' (Erck. 122.), chürk. *čičala* (Schief.), láz *zizila*, *cicila*, *sisila* (Adzarian 66.) id., melynek képzőtlen alapja a kaitach *čēce* 'schlange' (Erck. uo.); vö. grúz *ghva-dēdēča* 'frosch' (előresz: abcház *kua* 'schildkröte'). — Számbavéve azt, hogy a népképzelet gyakran egyesít s nevez egyazon szóval különböző csúszómászó és futó állatokat, pl. egér-, (patkány-, peleh-), kígyó-, gyík- és béka-féléket,* a magy. *gyík*, *gyék* 'eidechse' szó másának vélhető a mingrél *žiki* 'ratte' = kabardin *džjgho*, *zugo*, šapszug *co* 'maus' szókezdő *ž > d* változással (Erck. 116.). — A varkun *kaj* 'schlange' szóval egyeznek: votják *k̄j*, *k̄j̄*, mordvin *kuj* 'schlange' (vö. az utóbbinak hangzójára nézve: mord. *uro*, *ura* 'pfriem' és szkr. *ārā*, magy. *ár* id.; mord. *uros* 'waise' és szkr. *ār̄bhas*, magy. *árva*; mordv. *nudej*, *nudi* 'schilfrohr' és szkr. *nadā*, magy. *nád* id.). — A 'schlange' eredetibb 'wurm' értelmé alapján vethetők egybe a zürjén *köl*, votják *köl* 'bauchwurm, darmwurm' szóval az ingiloi *göl*, grúz *gveli* (= mingrél *gveri*) 'schlange', mely utóbbinak képzése a kürin *ghūlagh* (Erck.), *ghūlāgh* (Uslar-Schiefner: Kür. Stud. 184.), 'schlange' azonegy az iráni alapon meg nem fejthető összet-digori *xelāge* 'schlange' szóval (Sjögrén: Osset. Sprl. 464.), ez pedig a magy. *kígyó* (régi

* Vö. török *baka*, 'frosch' és karagasz *baga* 'wasserm Maus'; orosz *jaščerō*, 'eidechse' és *jaščurō*, 'haselmaus', szorb *ješčel* 'eidechse' és *ješčer* 'otter' (Miklosich: EtWb. 101.); abcház *dagh*, *daghj* 'frosch' és čečenc *daḡka*, ingiloi *thag*, grúz *thagvi*, láz *tugi* 'maus' (Erck. 60, 100.).

külgjó, kégyó, a Jordánszky-codexben két helyen: *gyjjo* NySz.), szóval látszik egybefüggőnek. Vö. a hangviszonylásra nézve: török *bozagu* = magy. *borjú, boryjú*; összet *χ* szókezdő ebből *kh* (*q*), amidőn a végzet olyan lehet, mint az *űsz-ő* szóban az összet *väss*, *kalb* mellett.

A halnevek közül összet révén került kaukázusi szó a magy. *keszeg* (*keczeg, keszege*) 'leuciscus, abramis' = tavidai-vogul *kāsēñ*, pelimi *koasēñ*, kondai *koasēñ*, lozvai *kāsi, kəsi*, éjszaki *kāseu*, éjszaki-osztják *kāseu* 'leuciscus rutilus' = összet *khäsag*, *khäsüg, khasag*, 'der frische flussfisch' (tagauri *falér-khäsag* 'forelle'; előrész: or. φορεμ id.), az összet *-ag* képzővel szerkesztve ezen kaukázusi alapszóból: akuša *kavš*, varkun *χavš*, chürkilin *ghavš*, 'fisch' (vö. kürin *khež-ri* 'forelle'), mely a lák *χhaba*, and *zami*, arčün *χabxi* 'fisch' szókhöz képest maga is képzésnek bizonyúl (vö. ez utóbbiakhoz: összet *khäf, khaf* 'gesalzener fisch, seefisch', yidgah *khap* 'fisch'; Hübschmann: Osset. Etym. 45, 145; Erck. 64.). Az összet *-ag* képző nélkül mutatják ezen kaukázusi halnevet a magy. *kesze*, 'abramis, leuciscus' (Szeged), zürjén *kevös, kebös, kebes*, 'coregonus lavaretus', s mint külön kaukázusi nyelvjárásból került alak *gic', gic* 'cyprinus corassius' = chürk. *ghavš* (plur. *ghuvš-ri*) 'fisch'. — Magy. *ponty*, *ponty-ó, poty-ka* 'cyprinus carpio' = irtisi-osztják *peñás* 'hecht' (Castr.) = láz *ponco*, 'barbue (espèce de poisson'; Adžarian 48.); vö. a magyar alakra nézve *pinty* és székely *bincs* 'finke', *kuntyorog* és *kuncsorog*. Egybefüggőknek látszanak: osztják-szamojéd *peča* 'hecht' = irtisi-osztják *paža* (Castr.), *pači* (Pápai Kár.) 'getrockneter hecht'. — Magy. *csík* 'cobitis fossilis' = (kicsinyítő *-k* képző nélkül való alaprészében) éjszaki-vogul *sī* (tő: *sīγ-*), lozvai *šī, ši*, kondai *seī*, pelimi *ši*, tavidai *šou*, irtisi-osztják *seg, sex* (Castr.), középobi *süge, süx, siz* (Pápai Kár.), 'quappe' = avar *čü'a* (plur. *čü'-bi*), karata, kaitach *dčü'a* 'fisch'; a magy. *csík* képzőjével: agul *dčä-k* 'fisch' (Erck. 64.; Uslar-Schiefner: Awar. Stud. 125.). A kaukázusi szó örmény eredetű lehet, hol *zuckn* 'fisch' szó találkozik, melyben a *-kn* végzetképzés (mint: *mu-kn* 'maus', *armu-kn* 'ellenbogen'), az alaprész pedig a litván *žuvis*, óporosz *suckis*, görög *ἰχθυς* 'fisch' szó mása (Hübschmann: Arm. Gr. 471.). Magyarból valók a szomszéd szláv nyelvek körében: tót, cseh *čik*, rutén *čyk* 'cobitis fossilis', továbbá az erdélyi szász *schük* id. (vö. *fäsch* = *fisch*). Ugyancsak az itt tárgyalt kaukázusi 'hal' szónak képzése a čecenc *dčä-ura* (Erck.), *čära* (gen. *čerīñ*, plur. *čerii*) 'fisch' (Schiefner: Tschetsch. Stud. 56.) = thuš *čar* 'fisch', melyben a zürjén *čeri*. (képzéssel) luzai *čerik* = votják *čorīg, šorīg* 'fisch' = magy. *sőreg, síreg* 'acipenser stellatus' mását ismerhetjük föl. E szónak messze keletre és éjszakra terjedő kapcsolataira nézve l. Ethnogr. 4:176. Más képzése ugyane kaukázusi szónak: ud *ča-li* 'fisch' (Schiefner: Ud. Stud. 88.), mely megint a magy. *süllő, sül* 'luciperca' és finn *salakka* 'cyprinus alburnus' halnevekre emlékeztet (l. Ethnogr. 4:182.). — A halnevek kapcsán emlitem meg a vogul-osztják

pon, pun ,art fischreuse' szóval egyazon alapú magy. *bóné* (széles háló, mellyel a vizet széltében elfogják') halász-szerszám nevének egyezését a kabardin, čečenc *bonax* ,zaun, einfassung' szóval (Erck. 155.), mely szerint a *bóné* alapértelme: '(vízi) sövény'.

MUNKÁCSI BERNÁT.

HOGY OLVASANDÓ A ZUODUS?

(Függelék a *Szavaty, zavagy, zuvat* cikkhez.)

Nem arról a kérdésről akarok szólni, úgy olvasandó-e a régi Zuodus, hogy *szvodus*, amint én olvastam, vagy úgy hogy *szvados*, amint Melich olvasta, hanem csakis arról, helyes-e mindkettőnknek az a föltevése, hogy *sz* és *v* közt nem olvasandó magánhangzó. Hiszen ezzel kapcsolatban vitattuk azt a kérdést, vajjon az a szó, amelyből a régi *Zuodus*, mai *szavatos us*, *os* képzővel lett, a legrégebb szláv vendégszavainkkal együtt az óbolgár nyelvből kerülhetett-e a mi nyelvünkbe, vagy más szláv nyelvből vettük-e át (29:68 s.k.l.). Wertner a szóban levő *Zuodus* följegyzést *szavados*-nak vélte olvashatni. Én ezt lehetetlennek tartottam, de Simonyi barátom egy megjegyzése gondolkodóba ejtett. S. azt mondja: »A *zuodus*-t talán mégis lehetne *szvados*-nak olvasni, ha föltesszük, hogy e h. van írva: *zuuodus*.« (69.)* Ha a dolog így áll, akkor a bolgár származás ellen már csak az szólana, hogy az illető szó ki nem mutatható sem az óbolgár (ószlovén), sem a mai bolgár forrásokból, de ez természetesen nem oly nyomós bizonyíték, mint a hangtani lehetetlenség. De mint-hogy elvi kérdést kapcsoltam e szó fejtegetéséhez, sokkal jobban érdekel a dolog, mint hogy könnyedén lemondhatnék elfoglalt álláspontomról. Azért ki kell jelentenem, hogy Simonyi ellenvetése hitemet megingatta ugyan, de hogy bizonyítékai nem győztek meg. Együttal arra kérem, engedje meg, hogy kimutassam, miért nem tartom bizonyítékait elegendőeknek, és legyen oly szíves, hozzon föl újabb, erősebb okokat, amelyek a kérdést teljesen tisztázzák.

S. azt mondja: »A régi nyelvemlékekben nem ritkaság, hogy két-két *u, v, w* betű helyett csak egyet-egyet írnak«. Az lehet igaz, sőt ha Simonyi, aki annyi régi följegyzést olvasott életében, mondja, el is hiszem, de a hirtelenül összeszedett példák a Szamotára való utalással egyetemben meg nem győztek engem. Kezdem a *kovács* szón. »Szintén oklevelekben fordul elő, mondja S., pl.: *Kuach, Cuachc*, kovács NySz.« A NySz.-ban azonban nem ezt olvasom, hanem a következőket: »**Coach**, Cuahc villa 1193. 1209. 1236 (Knauz).« Azt hiszem, S. a *Coach* följegyzésről nem fogja mondani, hogy csak az írásban maradt ki a *v*, miért mondja tehát *Cuachc*-ra, miért nem olvassa ezt *kuács*-nak, valamint amazt valószínűleg *koács*-nak, miért nem hozza tehát azt is, ezt is kapcsolatba a ma is a Dunántúl élő *kuács*-*koács* alakokkal,

hiszen S. maga azt tanítja a M. Nyelv 2: 51: »A *v* a *lënd*, *tënd*, *viënd* alakokban hiányzik, de nyelvméleinkben és nyelvjárásainkban sok más példát is találunk: *haláláal* HB., *fiáiá*, *semmie* Bécsi C. stb. *bial* Erdy C. stb., *üeg* Telegdi, *küek*, *luak* Göcsejben.« E kis bevezetés után sorra veszem a fölhozott eseteket.

S. így kezdi a bizonyítást: »Így az 1055-i Tihanyi oklevélben: *fuegnes*, *kues*, *luazu* e h. *fuuegnes*, *kuues*, *luuazu* vagyis *fövényes*, *köves*, *lovász*.« Nagyon meglehet, hogy én járatlan lévén a régi írásszokásban, tévedek, mikor azt hiszem, hogy *fuegnes* *v* nélkül olvasható: *füényes*-nek, de ezt azért hiszem, mert a mai nyelv is igazolja ezt az olvasást (*füön*-vájás Közép-Baranya, MTsz. *fövény* a.), és mert nem ismerem az okokat, amelyek bennünket arra kényszerítenek, hogy ezt a szót úgy olvassuk mint S., azaz *fövényes*-nek. Én nagyon jól tudom, hogy a nemzetkember, mert hiába, ezen a téren nem vagyok szakember, igen könnyen tévedhet, mivel rendszeren csak kevés előtte ismert adatból indul ki és a gyakran igen számos ellentmondó adatot nem ismeri. Azért eszem ágában sincs azt hinni, hogy S.-nak nincs igaza, de merem mondani, hogy a kevésbbé beavatott olvasót az ő példái meg nem győzik. Mikor a Dunántúl *kövecs* h. *küecs*, *kövr* h. *küér*, *követ* h. *küet*, *következik* h. *küetkezik* hallható, nem tudom, miért nem szabad a Tihanyi apátság alapítólevelében a *kues*-t *kües*-nek olvasni, miért kell azt *köves*-nek olvasnunk. Én ennek az okát sejtem ugyan, de szeretném egészen tisztán tudni: a *kües*, *küér*, *küet*, *küetkezik*-féle alakok, úgy látszik, aránylag szűk területen élnek és akkor természetesen bajos velük egy talán nagyon elterjedt jelenséget magyarázni. De még ekkor is csak gondos vizsgálat dönthetné el minden egyes esetben, vajjon egy-egy ilyen följegyzésben olyan határozottan állíthatjuk-e, hogy az írásban nem jelölt *v* az élő beszédben okvetlenül megvolt. Mert igaz, hogy S. a *zuodus* kiejtésnél csak lehetőségről beszél, de már a fölhozott példáknál nem is említ más lehetőséget, mint a *v*-és kiejtést. Pedig annyira biztosnak a dolog talán még sem tekinthető, legalább Zolnai a Königsbergi Töredék ujonnan föltalált szalagjain kétszer olvasható *cuetseg* (követség) szóról azt mondja, hogy *küetség*-nek meg *küvetség*-nek is olvasható »mert az egyszerű *u* (= *v*) kettős *w* értékkel is állhat, tehát *üv*-et is jelenthet« (Nyr. 24:116). Vajjon ez az állítás be is van-e úgy bizonyítva, hogy abban kételkedni teljes lehetetlenség, azt nem tudom; az a körülmény, hogy S. nem mutatott rá ilyen bizonyításra és olyan példákat hozott föl, amelyek mind másképp is magyarázhatók, némileg kétkedővé tesznek.

Az én bizonytalanságom fokozódik a harmadik példánál: a Tihanyi alapítólevelében *luazu* S. szerint *luuazu* h. áll és *lovász*-nak olvasandó. No de Szamota *Loaz* alakot is idéz (1193-ból), az pedig valószínűleg *lousz*-nak olvasandó *v* nélkül. De meg a *Luz*-féle alakokat is S. maga még nem is valami régen egészen más-

kép fogta föl: »**Hiatusos** alakok: *Luaz* 1235. 1237 stb. Kovács; *Loaz* 1272. Jern. *Luosicsag*, olvasd *Luos-iobag?* 1247. l. Nyr. 13:122. *loam* LevT. 1:9. *loak* Sylv.: UT. 2:149. *luakok* Göcsej. Nyr. 2:133.« (TMNy. 1:323.). S. tehát még 5 évvel ezelőtt a *Luaz* írást teljesen egy sorba állította a *Loaz* írással és amazt *luasz*-nak, ezt pedig *loasz*-nak olvasta, egyenesen rámutatva a még most is a tájzólásokban élő *luam*, *loam* alakokra.

Hátra van még egy, az oklevelekből vett példa: a mai *ravasz*, amely helyett kódexeinkben *rovasz*-t is olvasunk, a Tihanyi alapító levélben *ruuo* alakban tűnik föl, Szamota 1135-ből azonban *Ruo* írást idéz, 1222-ből pedig a mai *Ravasz* községet *Rvozd* alakban. A MTszban nem találni *v* nélkül való alakot, de addig, míg az egész kérdés nincs eldöntve, ez az egy eset alig bizonyít többet, mint az előbbiek. Én úgy látom, hogy a kérdés szorosan összefügg azzal a kérdéssel, hogy a hangzók közt álló *v*-nek eltűnése milyen területen mutatható ki. Azért első sorban arra kérnék feleletet: a Dunántúli részen kívül hol észlelhető még ez a jelenség (vö. pl. *sűeg* = *süveg* alakot Heltai meséiben és a *loak*, *fűek*, *kűek*-féle alakokat Moldvában), a Dunán túl pedig mennyire terjed? Balassa tudtommal csak két helyen szól e tűnésekről (A m. nyelvjárások 29, utolsó kikezdés és A m. nyelv 61.), de ezeken a helyeken Baranyáról nincs szó, ahol pedig a MTsz. tanúsága szerint ez a jelenség nagyon el lehet terjedve. Még jobban kitágítja szemhatárunkat Simonyinak kis példagyűjteménye TMNy. 1:322, utolsó kikezdés. Csak ha pontosan meg lesz határozva, hogy a *v* eltűnése milyen nagy területen mutatkozik ma, kezdetjük meg a régi időkből ránk maradt följegyzések vizsgálatát, és akkor talán sikerül majd megállapítani, vajjon egy-egy *u*, illetőleg *v* tényleg *ov* vagy *uv* vagy *űv*-nek olvasható-e. Legalább én, körültekintve az eddigi nyelvészeti fejtegetéseken, így találtam a dolgot, ha tévedtem, a mi könnyen megeshetett velem, útbaigazítást kérek.

Attérek a kódexekből fölhozott példákra. »A kódexekben is, mondja S., gyakoriak az ilyenek: *yewendew* e h. *yewwendew* (ErdyC., l. NySz.), *ywendew* e h. *ywwendew*, azaz jüvendő (JordC.), *kues* e h. *kwives* (KesztC.) stb.« S. ezeket a példákat, nagyon helyesen, külön választja az eddigiektől, de én még sokkal élesebben vonnám meg a határt a két csoport közt. Ha egy latin okiratban itt-ott egy pár magyar szót találunk, a legtöbb esetben lehetetlen megállapítanunk, az író milyen nyelvjáráson beszélt: hogy abban egy *kues* mikép olvasandó *kűes*-nek vagy *köes*-nek, *kűves*-nek vagy *köves*-nek, azt rendesen a legnagyobb tudományal sem lehet kisütni. De már hogy a Keszthelyi kódexben található *kues*, amelyet S. idéz, nem olvasható *kűes*-nek vagy *köes*-nek, azt nyugodtan állíthatjuk; legföljebb arról lehetne vitatkozni, nem lehetne-e *köves*-nek olvasni. De ez a mi esetünkben teljesen közömbös, azért hát olvassuk csak bátran *kűves*-nek. De hát mit nyerünk vele? Bebizonyíthatja-e a KesztC.-ben talált

kwes = *küves*, amelyben kettős *v* (»*w*«) *üv* hangcsoportot fejez ki, hogy a latin okiratokban egyszerű *v* vagy *u*, ami utóvégre egyre megy, *ov*-nak olvasható. Semmikép. Hiszen a *w* két *v*-ből összetett betű, minthogy pedig az egyszerű *v* nem csak *v*-t. hanem *ü*-t is jelenthet,* *w*, azaz kettős *v*, már származásánál fogva is alkalmasnak látszik arra, hogy *üv*-et is jelentsen. Hiszen ismeretes dolog, hogy a *w* ugyancsak alkotó elemeinél fogva nagyon sűrűn *vü*-t jelent: az egy Kesztc-ben 16-szor találtam a *nevü* szót úgy írva, hogy *new* (28, 48, 63, 105, 119, 150, 164, 165, 180, 205, 209, 218 kétszer, 261, 314, 447.). Zolnai (Nyelvelmékek 160. l. 19.) külön meg is említi a GuaryC. egy helyéhez írt megjegyzésében: »*new* olv. *nevü*. A *w* ilyen értékkel (*v* + *u*) gyakori a nyelvelmékekben«. A 21. l. pedig a régi *w* betűnek az értékét emígy állapítja meg: »*v* ü ú ö ő (*vu*-, *vü*- pl. *zawnk* szavunk, *new* *nevü*«), de teljesen megfelelkezik arról, hogy *w* épen eredeténél fogva ép oly alkalmas *üv* *üv* kifejezésére, mint *vu*, *vü* jelölésére. Az *üv*-re nem kell példát idézni, hiszen ha S. a JordC.-beli *ywendew*-t helyesen olvassa *jüwendö*-nek, akkor ez a kódex csak úgy hemzseg az ilyen példáktól. Az *üv* helyett álló *w* ellenben ritka: ilyen eset pl. az, mikor az ErdyC.-ben 502 az, hogy *árúval* úgy van írva, hogy *arwal*; a *fúwall* szóról S. a TMNy-ban I:258 azt mondja, hogy »a régieknél rendszerint *fúall*, de *fúwall* is«, mégis nagy kérdés, nem kell-e a *fúwall*-féle följegyzéseket *fúwall*-nak olvasnunk (*fíwal* Kesztc. 405 és Czech C. 57., *fíwalott* JordC. 104 és 219, *ffel* *fíwallot* ErdyC. 209, *fíwal*-kódnak ErdyC. 371. b.). No de a *w* = *üv* itt úgy sem érdekel bennünket, térjünk tehát vissza az *üv*-nek olvasandó *w*-re.

En azt, hogy a Kesztc. *kwes* alakja *küves*-nek olvasandó, bele sem keverném abba a kérdésbe, vajjon *Zuodus*-t olvashatjuk-e *Szovados*-nak, de azt sem mondanám, amit S. mond, hogy a Kesztc. *kwes* alakja a helyett áll, hogy *kwues*, hiszen *ww* olyan ritka, hogy az egész Kesztc.-ben nem fordul elő többször mint egyetlen egyszer (*ywendew* 51), más kódexekben sem igen lehet gyakribb, mert e napokban ugyancsak forgattam a Jordánszky és Erdy kódexet, a NySz.-ban pedig sorra néztem a szókat, amelyekben előfordulhatna, és nem találtam több példát rá, mint a NySz.-ban 3:265 a LevT.-ből idézett *zeüwem* alakot = szüvem, azaz szívem és még ez sem teljesen azonos, mert az első *w*-n jel van. Sokkal több joggal lehetne azt mondani, hogy *kwes* a h. áll, hogy *kwues*, mert tényleg ez a Kesztc. rendes írása,** de azt hiszem nincs semmi szükség azt mondanunk, hogy *kwes* akár *kwues* akár *kwues* vagy *kwues* h. áll (vö. Kesztc. 206 *yüwenek* = jüvének és az *yüwe[w]men* — jüvemény, annyi mint a mai jövévény),

* Vö. Kesztc. 154. *Vk* = *ük* (ö^k), 163. *vneki* = *üneki*, 144. *Vnekyk* = *ünekik*.

** A *kwes* írás mindössze kétszer fordul elő (a 202. l.), különben mind a *köves* szó, mind a *kő* *v*-s alakjai, mind a *követ* (főnév és ige) mindig *wu* jellel vannak írva. A *küves* a 28. és 406. l. *kwues*-nek van írva; a *kő* alakjai

mikor nem nehéz megértenünk, hogy a *w* miért lehet egyúttal az *üv* jele is. Hogy ez a KesztCben ritka eset, az nem bizonyít semmit sem e fölfogás ellen, mert a JordC-ben meg nagyon gyakori, legalább a *ywe-jüve*, *ywendew-jüwendö*-féle írással minduntalan találkozunk, és mellette még csak *yüve* és *yewe* írást találtam azon a 100 lapon (a Máté evangéliomában), amelyet elolvastam. Sem ebben a szóban, sem másban nem találtam se *wu* se *wu* kapcsolatot, az utóbbi helyett igaz találtam, de azt is csak egyszer, *wv-t* (374 *füvan* = *fűván*). És ugyanaz áll az Erdy C-ra is, amennyire én ismerem (vagy 50 lapot olvastam el különféle részeiből): soha sem találtam mást mint *yewendew*, *yewe* stb.

De nem folytatom. Saját megnyugtatómra még egy egész rakás adatot jegyeztem ki, amelyet nem használtam föl, mert nem az volt a célom, hogy magam világítsam meg a kérdést. Ha egy pár adatot mégis idéztem, azért tettem, hogy jobban kidomborodjék a kérdés és hogy egyúttal igazoljam, hogy tőlem telhetőleg iparkodtam tisztába jönni a kérdéssel, de végre is arra a meggyőződésre jutottam, hogy ehhez külön szakismeret és huzamos foglalkozás szükséges. Nagyon örülnék, ha a mondottak S. barátomat meggyőzték volna arról, hogy megjegyzései tényleg csak a legszorosabban vett szakemberek előtt voltak világosak, hogy a távolabb álló, de a magyar nyelv fejlődése iránt élénken érdeklődő nyelvésztársai valószínűleg ép oly kevéssé érezték ki, mint én, a fölhozott okok kényszerítő erejét. Nagy köszönettel fogadnám, ha vagy ő maga adna részletes fölvilágosítást, vagy egy arra hivatott szakembert kérne föl, hogy a fölvetett, azt hiszem elég fontos, kérdésre megfeleljen.*

ÁSBÓTH OSZKÁR.

ím ezek: *kwueth* 197. és 324, *kwueketh* 314, *kwuen* 59, 98 és 150, *kwue(r)y* = *küei* 267 (a 426 l., ahol a vers ismétlődik *kwuey*!); *követ* főnév: *kwueth* 166; *követ* ige: *kwuessen* 42, *kwuesed* 78, *kwuesse* 80, *kwuettel* = *küettél* 99. Ugyanazt tapasztaljuk végig; a *kwes*-féle írásnak még csak egy párját találtam a 155. l. álló *lucyk* = *lüvik* (lővik) szóban, különben csak úgy hemzseg a kódex a sok *ywue* = *jüve* (jöve)-féle írástól.

* Hiba volt, hogy multkori jegyzetemben nem mondtam meg, mi vezetett arra a föltevésre, hogy a régiek talán sokszor két-két *u*, *v*, *w* betű helyett egyet írtak. Föltűnő ugyanis, hogy a *v* kihagyása, mely ma is csak egyes vidékeken dűvik, régente annyira általános lett volna, ahogy az oklevelek írásmódja mutatja. Ma jóformán csak nyugati s délnyugati nyelvjárásainkban találunk ilyen kiejtést: *loak*, *küek*, *koács*, *fualkodik*, *fuakozik*; s íme okleveleink szerint a 13. és 14 szban Hevesben akadunk ilyen formákra: *Luasteluk*, *Luasteluk* 1261, 1281, 1346, és *Torontálban*: *Luas*, *Luaz* 1332–7. (Baranyában is: *Luazhetyn* 1270–90; Csánki: Magy. tört. földrajza, az illető megyék alatt); továbbá Biharban: *Kuesd* 1283, *Kwesd* 1360, *Kewesd* 1409, Krassóban *Kuesd*, *Kwesd*, *Kevesd* 1395 és *Kuespotoka* 1361 (Baranyában és Vasban is *Kwesd* 1447, és Vasban *Kweskwth* 1334). Így jutottam arra az ötletre (bebizonyítani most sem tudom még), hogy ez sokszor talán csak írásbeli rövidítés volt; ez a *w* betűből indulhatott ki, melyben csakugyan két *v* betűt láttak (vö. *Kewar* = *Kövár*! 1475, de *Kuwar*, *Kewwar* 1421, Csánki 2: 390), de utóbb a *Kwesd*-félék mintájára *Kuesd*-féléket is írhattak. Persze a *Coach*-féléket csak *v* nélkül olvashatjuk, de ezek csakugyan majdnem

KALMÁR GYÖRGY NYELVÚJÍTÓ TÖREKVÉSEI.

Nyelvészeti irodalmunk eddig igen kevés ügyet vetett Kalmár Györgyre, a Prodrómus írójára, ki annak idején mind tudományáról, mind különködéseiről híres ember volt. Sok nyelvet beszélő, sokat olvasott, messze utazott ember volt, a nyelvbúvárlással nagy kedvteléssel foglalkozott, egyik munkája külföldön még vitát is támasztott. Anyanyelvét az összes nyelvek fölé helyezi. »Experieris in eo (sc. idiomate hungarico) linguarum orientalium figuras, alta sensa, significandi vim, adinventiones et omnem spiritum, ac indolem; turcicae flores; profunditatem anglicae; gallicae fluiditatem; svavitatem italicæ; germanicæ gravitatem; copiam slavonicæ, praesertim antiquæ; graecæ focunditatem, elegantiam et svadam; ornatum et decorem latinæ; atque modum Laconum: et, quidquid demum orbis cultior desideraverit, in eo, inquam, experieris.« (Prodrómus, praef.) Korholja azokat, kik magyar létükre idegen, kivált latin nyelven beszélnek. A magyar nyelvet illető vizsgálódásait a Prodrómusban rakta le (Pozsony, 1770). A korabeli irodalmat ismeri, Adámi Mihályt külön ki is emeli.

Ez alkalommal nem szándékom egész terjedelmében foglalkoznom különben igen érdekes nyelvészeti működésével és nézeteivel, csupán nyelvújító törekvéseit vázolom, különös tekintettel ama szavaira, melyek megmaradtak. Hogy csinált szavakat, maga mondja a Prodrómushoz csatolt 5624 hexameteres versezetének egyik jegyzetében (379. l.): »In hoc Poemate, aliisque, utor vocabulis mihi primum propriis.« A szócsinálásra Faludi és Adámi példáján kívül bizonyára a szóképzésre vonatkozó tanulmányai is vitték; erre különösen az mutat, hogy midőn a képzőket elvonja, gyakran valamilyen *obsoletum nomen*-je marad. Ezt az elvonást aztán valóban gyakorolja is. Életben maradt szavai a következők: *monda, mez, ür, tár, félígméddig* a költői nyelvben ma is előforduló *bék; kaszabol* (?), *utal, ügyel, házal*.

Monda. A legrégebb eddig ismert adatot erre a szóra Zolnai Gyula közölte Dugonitsnak *Trója veszedelme* című, 1774-ben megjelent munkájából (Nyr. 27:426): »Bizonyval igaz az, a' mit *közmondában* Sokan emlegetnek...« Megvan már Kalmárnál. A Prodrómus 203. lapján olvashatjuk a következő verset:

kivétel nélkül nyugati megyékben kerülnek elő, p. Vas m. *Koachy* 1374 (ma Rábakovácsi), Baranya m. *Koachscenaja* 1292, *Koachy* 1319, *Koachhyda* 1342, 1478, Valkó m. *Koachowitz* 1422 (*Kowachocz* 1428), Szerém m. *Koachoch* 1320; Somogy m. *Coaznya* 1256, *Kuazna*, *Koazna* 1323 (1402-től mindig *Kow., Kou., Roazd* 1346 (később *Rovasd*). De a 15. szb. Biharban is van egy *Koachy* és a szatmármegyei Sylvesternél is előfordul a *loak* forma; LevT. 1:9 egy 1540-i kolozsvári levélben van *loamath* és *thoaba*. — Eldöntöttnek tehát a kérdést nem mondhatjuk, nem is mondtam, csak épen meg akartam pendíteni, mert láttam, milyen fontos a dolog a *zuodus* olvasására nézve.

S. Zs.

Irj, kérlek, órák-ként: Hazádnak igj-'s élhetsz:

A-*monda* vádjától igjën nēm félhetsz.

Dē mēg-nē sérts âm mást, s Királjodat, s Istent.

Lēlkēd tanátsának nē állj, s nē tarts ellent.

E szerint addig, míg régebbi adat meg nem cáfolja, Kalmár Györgynek kell tulajdonítanunk a *monda* szó elvonását a *monda-monda* ikerszóból. Érdekes megfigyelnünk, hogyan ingadozik e szó jelentése, míg véglegesen fel nem veszi mai értelmét. Kalmár Györgynél 1770-ben 'szóbeszéd', 'megszólás' jelentése van, s ez mutatja, hogy a *monda-monda* vagy *temonda* szóból vonta el; Dugonits 1774-ben 'közbeszéd', majd 1784-ben, 'mondat', 'tétel' értelmében használja; Kármán ruházza rá 1794-ben mai 'sage' jelentését; Eder, a PPB. 1801-i kiadásába Dugonits jelentésével veszi fel: »*Monda*: Propositio. Ein Satz, ein Spruch«; ugyanígy Márton J. is a Német-m. és m.-n. Lexicon 1807-i kiadásába: »*Monda*, st. (olv. statt) mondás, der Spruch«; tudtommal Sándor István az első szótáríró, aki 'Toldalék'-ába (1803) a Kármán-féle jelentést veszi fel: »*Monda*. Rumor, Fama. Sage.« Az ő szótárából terjedhetett el a *monda* szónak mai jelentése, mely Kalmárét és Dugonitsét csakhamar el is nyomta.

Mez. Prodr. 273: »Mēljetem âm ha *mezítēd*: előttd *mezze* szívennek-'s.« Elvonás a *meztelen* szóból. Kalmár a *mez* töből igét is képez: *mezít*, levetkeztet, és *mezül*, levetkezik; Prodr. 361: »ugj mēnt csuppa *mezült*, lábbal: lē-vetette sarúját.« Baróti Sz. D. már felveszi a Kisded Szótárba: »*Mez**: valami ruha, takaró.« de megcsillagozza, annak jeléül, hogy »az olyanok' bé-vételek felett még talán kérdés támadhatna, ámbár párt-fogóji is találtatnak.« Sándor I. pedig nagy R-et vet mellé, hogy réginek tüntesse fel. Nem lehetetlen, hogy Kalmár a *mez* szót a nép nyelvéből vette. A MTsz. három jelentését is ösmeri: 1. ruha, öltözet (Vác); 2. jelmez, színész vagy komédiás cifra ruha (Vác); 3. szakajtó-ruha (Komárom m. Kürth). Baróti Sz. D. adata nagyon közel jár a harmadik jelentéshez.

Űr. Prodr. 277: »E' kicsinj állatnak szēmei bēn-ülnek az *űrben*« és 409: »lakozám - is az - *Űrben*.« Ez utóbbi helyen *barlang* a jelentése. Kalmár után Dugonits használja először a *Tudákosság könyveiben* 1774. (V. ö. Nyr. 25:257). Kalmár Prodr. 277-ig úgy látszik hatással lehetett Dugonits szócsináló munkásságára, legalább a *monda* és *űr* szavak átvétele erre mutat.

Bék. Prodr. 378: »Lēdjēn à-levegő ég-el jō bēkēd . . . Lēdjēn a-házadban állandó *bék* . . . Lēdjēn mindēn határidban *bék*!« Ehhez Kalmár jegyzetet is csatol: »*Bék*. 1. tranquillus, prosper, felix ac optatus status, in genere. 2. pax, in specie. Hinc *békēs*, *békesség*, *béketlen*. Inde et *bēke*, pax, in specie. Hinc dicitur *békēt*, *békével*, *békéje*, *békēs*, *béketlen*, *békél*.« Baróti Sz. D. minden csillag nélkül fölveszi a Kisded Szótárba, Sándor I. pedig

szintén réginek jelzi. Előfordúl a költői nyelvben még ma is, például Jánosi Gusztáv Tasso-fordításában (vö. Nyr. 25:309).

Tár. Egyike legkülönösebb történetű szavainknak. A régiségben csak a *tárház*, *társzekér* összetételek előtagjaképpen fordul elő, önállóan a NySz. szerint soha (a *tárnokot* egyenesen a szláv-ból vettük, a *tavaris*, *tovaris*: auxilia sem mutat magyar képzésre). Önállóan tudtommal legelőször a Prodrömus 421. lapján fordul elő: »az-ügyes (ügyvéd)... némélj-kor' à-csupa tarlót és a-kopasz tókét, s az-üres *tárt* hagyja» s ez a Prodrömusban is egyetlen adat. Tehát Kalmárnak tulajdoníthatnók e szó elvonását általánosan használt összetételeiből. Csakhogy a *tárház*-ban, *társzekér*-ben a *tár* nem 'tartó, szekrény, helyiség' jelentésében van meg, hanem a szláv eredetinek megfelelőleg *terhet*, *jószágot*, *holmít* (merx, onus) jelent. Ez a körülmény azt a gondolatot ébresztette bennem, hogy a *tárnak* valahol már meg kell lennie abban az értelemben. Sándor I. vezetett nyomra. A Toldalék előbeszédét evvel a mondattal kezdi: »Lexicont Párizspapai vagy inkább Bod Péter *Zótárnak* nevezte, a' melly Szót alkalmasént valamelly írott vagy nyomtatott régiebb Könyvünkben találta.« Csakugyan a PPBl. 1767-i kiadásának latin részében meg is találjuk *lexicon* címszó alatt: *szótár*. (A NySz.-ban a *szótár* nincs meg.) Már most azt volna érdekes tudnunk, használta-e már valaki Bod Péter előtt ezt a szót, mint Sándor István véli; elvonta-e már előbb valaki a *tár* szót; vagy Bod Péter alkotta-e a *szótár*-t egyenesen anélkül, hogy előbb a *tárt* külön használta volna. Milyen értelmet tulajdonít Bod P. a *tárnak* a *szótár*-ban, nem tudjuk; Sándor István *thesaurus*, *supellex*, *collectum*, *reconditum* jelentést következtet ki belőle, s eszerint »a' Szótár annyit tehetne mint Szó-kints, Szószér, Szóholmi, Szógyűjtemény, Szótakarmány«. Egy bizonyos, hogy addig, míg más adatok mást nem bizonyítanak, Kalmár Györgyöt kell annak tartanunk, aki a *tár* szót először használja mai értelmében. Baróti Sz. D. a Kisded Szótárban 1792 kints, álló jószág' értelmet tulajdonít neki.

Ezekén kívül még más elvonásai is vannak, ezek azonban nem maradtak életben; ilyenek *csina*: munka »a radice *Kün*, *csün*« (322); *feny*: fenyíték (351, 356); *híze*: hízelgés, hízelgő (276, 322, 323); *incs*: incselkedés, csábítás (275); *tet*: tekintet, tekintély (272, 327?); a *puszta* igetővel való összetételre is találunk példát: *csalembér*: csaló, csalfa ember (263); Kalmár az első, aki a prókátornak magyar nevet alkot: *ügyes* (420, 421, vö. Nyr. 25:53, 120).

De nemcsak a névszóalkotásban próbálkozik meg, hanem új igék képzésében is. Különösen névszókból képez egészen helyes úton több új igét: *erez*: szerteágazik, az *ágaz* példájára, főnévvé is tovább képezi, *erezés* (240); *szelez*: széllal hajózik, vitorlázik (407); *lovaz*: lovagol (408). A régiségben eddig nincsenek kimutatva, lehet tehát, hogy Kalmártól valók ezek a ma is hasz-

nálatos igék: *kaszabol* (418), *félkaszabol* (»ab antiquo *kaszab.* mészáros. Alias pronunciatum *kaszap*«), a NySz.-ban nincs meg, SzDnál és PPBL. 1801-k.-ban már igen; SL. hozzász.: hajdan *kajszabol*; *kaszab*, hajdan *kajszab*: ensis falcatus, falx foenaria (kaszaalakú kard, kasza) [?]; *az* ige alkalmasint csak a népnyelvből való átvétel; — *ügyel*: gondját viseli, vigyáz (421); PPBL. 1801 k.-ban már benne van, *ügyelni*: Animadvertere, Curam genere, Acht haben. Ugyelem, Gondot tartok reá: Observo reliquem (aliquem helyett) vel aliquid. Ich beobachte Jemanden oder etwas; — *utal* (*útallgat*): utasít, utat mutat (395); a NySz.-ban egyetlen adat: utat *utaluan*: iter faciens Münch C. 134; vö. MTsz., *utal*: csapást csinál (a szántóföldön); — *házall*: házbán, otthon ül (423), ma házról-házra járva árúl. — Ezeken kívül még számos más igét is alkot, de ezeket a közhasználat nem fogadta el: *ajakal*: csókol (283); *sasol*: tisztel, a kétfejű sas előtt meghajol; *észtrágot*, *gólyál*: hódol, (a magyar nemzetet gólyához, esztrághoz hasonlítja), a *gólyálból* egész szó csoportot csinál: *gólyál vhol*, *vová* (utazik, jár-ke), *el-*, *vissza-*, *meg-*, *által-* stb.- *gólyál* (372 stb.); *frigyel*, *megnapol*, *britel*, *szövetel*: hódol (372); a *mez*ből, melyet maga vont el: *mezít* (273) és *mezül* (361); érdekes képzés a *söt* szóból *sötöget*: erősítget, váltig bizonyít (322); végül az igéből képzett *fagyttat* (261) vö. NySz. *fagylal*, *fagyttat*.

Ezek Kalmár György újításai; látni való, hogy részben ép oly halvaszületett alkotások, mint többi nyelvújítónk számos szócsinálása; részben azonban életben maradtak s ezért nyelvújításunk történetében helyet kell adnunk neki, még pedig időrendben Adámi Mihály után.

TOLNAI VILMOS.

NYELVÚJÍTÁSI ADATOK.

Adatok nyelvújítóink jelentéstanához.

II.

Elszigetelt, isolé h. a magyarnál nem oly szerencsés, mint a franciánál, mert mi nem küldjük szigetekre a bűnösöket, — a szikráztatás, azaz electricitás izolálása pedig metaphorából vett hasonlat. — *Elkorlátolni* s *elszigetelni* azt teszi inkább: korlátokat, szigeteket körülni, a francia pedig ezen kifejezettel *isolé* nem azt akarja kijelenteni, hanem magánmaradást valamely túltengeri távol-eső szigetben, és ezen ideától kölcsönzi a kitévelt még akkor is, mikor azt a szikráztatásra alkalmaztatja. — Én tehát azt merem gondolni, hogy mind nyelvünk géniusza, mind pedig természete szerint ezt a szólást, *ich stehe isolirt da* (mely a német nyelvben a valóságos tarka és klasszikustalan kitével) így lehetne magyarra fordítani: *magánított* állok itt. Én úgy itélek, hogy a nyelv

természete (azaz más szókkal: valamely nyelv analogiája) ellen sohasem szabad külső szólásmódot követni, de lehet praeter analogiam, mert így gyarapodnak a nyelvek et ita creantur futura analogiae exempla. D. (3:33).

Édeskés, süßlicht, K. (Kis. 1:109.)

Falnyúlás, hamar repedésre is emlékeztet. A *niche* inkább *fal-üreg*. (D. 2:298.).

Feltetsző (frappans). A *frappant* nem tetszik mindenkinek, mert jól emlékeznek máshelyen gyönyörű kitételekre (Kazinczynál), p. o. *rezzentő* látat. D. (2:217.). — A *frappant* pillantás *feltetsző* leve; mert a szó kifejezi, amit a francia, és gyönyörű szó. K. (u. o. 224.). — Nagyon köszönöm neked, hogy a *frap. rezzentővé* leve. Ne hidd, hogy a külszók ellensége vagyok, de csak ott szeretem, ahol innen hazul szükségem ki nem telik. D. (u. o. 225.). — A *rezzentő* (Des. Bártfai lev. I. levél) igen közel van az *effrayanthoz*. A *frap.* helyett inkább *feltetsző*. Döbr. (D. 2:298.). — *Feltetsző* kevesebb, mint *frap.* Ha a *rezzentő* több, talán nem volna rossz: *dobbantó* v. *döbbsentő* v. *megdöbbsentő*. D. (u. o. 310.). — Döbrentei jegyzéseit Leveleire nagy gyönyörűséggel olvastam. Nem vagyok vele minden iránt egy véleményben... *Rezzentő*, bizonyosan nem rossz. *Döbbsentő* excelsus. Mind a kettővel szabad és kell is élni. *Döbbsentő* sokkal több, mint amaz. K. (u. o. 322.). — Dulházy mondja, hogy *rezzentő* és *döbbsentő* mindegy. — V. ö. még: *ütköztetőbb*, plus *frappant*. D. (1:180).

Félszegség, einseitigkeit. Kis (1:162.)

A *fogoly*-t h. teendő a *rab*-ot, hogy ezen madár valóságos fogolynak ne gondoltassék; u. i. a *fogoly* nem énekel, ennek pedig az tulajdoníttatik. Id. Ráday. (K. V. 1:98.)

Freundin. Szeretném, ha nekünk magyaroknak szónk volna, mellyel ezt a szót értelmesen kitehetnénk. Itt az autor (Gessner őszi reggel) vagy a szeretőjét v. talán házastársát érti; minthogy pedig a 'kedves barátné' sem egyiket, sem a másikat ki nem fejezi, talán a kedves helyett lehetne tenni: Szeretetre méltó barátném, v. pedig ha feleségét értette itt, lehetne tenni: Te pedig édes házastárs. Id. Ráday. (K. V. 1:100.). — Mit tehetünk róla, akár jó a *barátné*, in sensu asszonybarát, akár nem, mikor nem maguk az írók, hanem a főcírculusokban forgó személyek avval szélteben élnek. — Vay M. Kazinczy feleségét grófné-nak nevezi, noha csak grófi asszony, ad imitationem comtesse v. gräfin. Szentgy. (75.). — Fazekas a freundint *barátomnak* v. *barátomasszonyának* mondja, mert a -né uxort tevén, a *barátné* ezt teszi: uxor amici. Hát Elisabetha Angliae miért mondatik E. királynénak? Hát M. Terézia miért? Vagy ez sem jó? De azt fogjátok mondani, hogy Angelica Kaufmannt miért nem mondom hát eszerint *festőnének*, holott a festés mestersége által elházasodott, s a *schriftstellerint* miért nem *könyvtárnénak*? S azt mondom, hogy azért, mert a geschmack, melyet az autor nem erőltethet, nem engedi. K. (Szentgy. 106.). — A mi kedves Szentgyörgyink még a *barátné* nevezetet sem szenved meg, és a mi

Kisünk nem látott barátnéját az én füleimnek boszantására mindig a mi szép *barátomasszonyunknak* mondja. K. (Kis. 1:49.) — Én tudom, hogy a *barátnét* sem szeretik mindenek, mert az nem asszony-barátot, hanem *barátom feleségét* tenné inkább; de minekutána azt látom, hogy a *barátné* a mi értelmünkben már csaknem közönséges, óhajtottam, hogy az *istenasszony* megcsonkítása (*istenné*) kezdődjék munkába vevődni. K. (K. V. 2:317.).

Genius. A Tud. Gyűjt.-ben (1823.) egy előttem ismeretlen Szerényi Vilmos a géniust *gyén*-nek kereszteli. Minden bizonyly jobb, mint *lángész*; és ha némely jobb írók e szót par convention elfogadják, mi kár benne, ha ezt gyénnek mondjuk? Én hajlandó leszek elfogadni. K. (D. 3:211.) — Noha nem pontos szó a *lángész* a geniének kitételére, de ha azt gondolom, mikor mondom, amit gondolok, mikor ezen szóval élek: *genie*, értelmesebb szó a *gyén*-nél; mivel az analogia segíti nyelvünkben értelmét, mert mondjuk: *lángliszt*. *Genie* a franciában mind geniuszt, mind lángészt tesz; ez szöszegénység. Csak ott kell új szót teremteni, ahol elkerülhetetlen, akár az értelem, akár a rövidítés, akár a hatósság, akár a jóhangzás miatt. D. (3:213.).

Egy *gondolomra* kárhoztatsz-e engemet. Popularis alacsony expressio. *Gyanúságodból* kárhoztatsz, *csupa vélekedésből*, hogy ez s ez esett. K. (K. V. 1:460.)

Háládatos, miért nem *hálás*? Adatos nincs és így a szó gyanús. De ha háládatos is, a 2. a felibe nem kell accentus. K. (D. 2:285.)

Hibázik. Das Wasser fehlte, wo ihre Rosse trinken (Kleist). Hibázik a víz, hol az ő lovaik isznak. Nem öklendi-e a fülünket a Marmontel újabb fordítója, midőn a kártyázó Gaborjáni felől azt mondja: *doublírozta* rakásit s végre *szarvára* játszott, holott mondható vala: kétszerezte s hitelre. — De oly hatalmas van annak az ő általok annyira tisztelt szokásnak, hogy ime a *hibázik*, mely eleinte csak az *errát* értelmet viselte, most már szélkében viseli ezét is: *deest*; (A bohó szólás egy németül nem jól tudó megtévedéséből erede; németül az impersonale fehlte, a. m. deest, az ich fehle pedig erro) és én nem felelek érte, sőt érte jót mernék állani, hogy még a szavamra is megnyeri a meghazafiasodást, noha ezt én Marmontelben kitörlem. K. (Élet és Literat. 1827. 2:296.) Magyar Bibliothecája *hibázott* (e szóval a *fehlen* értelmében él Ráday, ezt a nyelvrontás ellen panaszolkodók nem tűrik.) K. (K. V. 1:103.). — Nem hibáz jutalma a munkának. Orczy. NySz. Öt ujjnyi hibázik. Fazekas, Ludas Matyi, 26. — A családok nevei latinul tétetnek ki, mivel magyar neveik részint *hibáznak*. Vajda P. (Növénytudom. 169.). — Népnél: Hibázik belőle. V. ö. még: Simonyi, Magy. Nyelv 2:247., Szemere munkái 3:279., Horváth, Jutalomfel. 2. Geörch 111.

Hím. Kelj fel s halld zokogó *hím*edet, halljad anyád S jó ipadat... Kaz. epigr.). Hímeket: férjedet, magával hordja a *férfi felsőbség* mellék ideáját; *hívedet* el van nyúve K. (Guzm. 219.)

Honnyi. A *hazafi* szó már szokásban vagy on régóta, méltóságos jelentéssel a civis nevet hathatósan kiejti; a nagy országló közönségnek, a hazának hívséggel, szeretettel leköteleztetett tagját, az édes anyának kedves fiát. Mi vagy on mindebből a *honnyi* szóban, ha jó volna is ezen formájára nézve? Alacsonyságot mond, leveti a hazafiakat: ti honnyiak, azaz ti *cselédek*, v. legfeljebb ti *földiek*. Jobb ennél a már megmagyarosodott *polgár* szó is. Révay (K. V. 3:383.) — A honnyi iránt tett jegyzéseiből tanultam és venni fogom hasznát. K. (K. V. 4:5.) — A hon csak valami *zugot* tesz. Kölcsény (K. V. 7:299.) — Honn, domi, domus, patria. NySz.

BÁRDOS REMIG.

A VÉPVIDÉKI NYELVJÁRÁS HANGTANA.

Vép Vasmegyében, Szombathelytől keletre mintegy nyolcadfél kmnyire eső község. 2000—2500 főnyi lakósa mind magyar és katolikus s a dunántúli, szorosabban az ú. n. nyugati nyelvjárás szerint beszélnek. Kovács S. János Nyr. 20:8. e vidéket még a répcavidéki nyelvjárás körébe vonja, bár az általa ismertetett répcavidéki nyelvjárástól némi eltérések — különösen hangtaniak — már észlelhetők e vidéken. En a nyugati nyelvjárás területén külön, magában egységes nyelvjárási körnek tartom Vépet és vidékét, mely Véptől északnyugati, déli és délkeleti irányban, a Gyöngyös folyó mindkét partján félkörben húzódó apró községekből áll. Ennek a kis területnek kiejtésbeli sajátosságait akarom lehetőleg teljesen összefoglalni.

nb.

A hangok képzése.

A rövid magánhangzók kiejtésében rendszerint nem térnek el a köznyelvi kiejtéstől, legfeljebb nagyobb nyomaték, sajnálkozás stb. kifejezésére nyújtják meg néha-néha, pl. az ilyenekben: *déhonnēm*: dehogy nem, »*de ehēs szēgin!*« Hosszú ē-t mondanak e szókban: *Bēla, Gēza, Jēzus*.

A hosszú magánhangzók közül az ē-t *ie*-nek, az ó-t *ó*-nak, az ő-t *ö*-nek ejtik, mindegyiket erősen megnyújtva: *vⁱēka*, *”ócs”ó*: olcsó, *k^üött*: költ.*

A mássalhangzók közül az *ly*-et nem ismerik, csak ebben az egy szóban: *lyán*, melyet azonban így is mondanak: *ján*.

Minőségi változások.

Magánhangzók. A kiejtés általában a zártabb alak felé hajlik; ehhez képest:

a: o; valahányszor közvetlenül az *a* hang előtti szótagban *á* hang van, az *a* *o*-vá válik: *lábó*, *árvo*. »Ríg meguntam Győr várábó’,

* E diftongusokat, mert az említett köznyelvi hangokat minden egyes esetben helyettesítik, egyszerűség kedvéért ē-, ó-, ő-vel jelelem a következőkben.

városábo' laktomat, Duna, *Drávo*, *Rábo*, *Rápco* ráktyo rággyo (ejtsd: rág-gyo) lábomat«. Továbbá: *osztán*, *toró*: tarló, *kokas*, *tora*: taréj, *kokas torájo*, *sorok*: sark, *sorkantyu*, *orca*, *ovas*, *borock*, *viosz*, *csollán*: csalán, *dora*, *dorász* v. méginkább: *dorás*, *komora*, *hombár*, *hovas*, *topló*, *jova*, *jovasul*: javasol, *mondola*, *pitor*: pitar v. pitvar, *zsoláto*: saláta, *soró*: sarló, *szova*, *szovaz*; *vajolla*: vaj alja; *zuzmora*, *boszonkodik*, *vigon*.

a:ó; *óvitt*: avitt v. avúlt.

á;a; *hallantik*, *lang*, *langot vet*: lobbott vet, *langal*: lánghol, *langaló*: lángholó, lánghos (sütemény), *langaló-leső* (gúnynév).

o:u; az -l igeképző előtt az o kötőhangzó u-nak hangzik: *gondul*, *gombul*, *rabul*, *parancsul* stb. Továbbá: *jászu*: jászol; *fujt*, *burul*, *buritt*, *csurdul*, *bujtár*, *bujtorgyán*, *sunka*, *durung*, *murzsalik*, *uzsona*, *funt*, *tul*: tol, *mustoha*, ezt így is mondják: *mostoha*.

ó:ú; *lú*, *úta*.

ó:u; a -ból, -tól, -ról ragokban az ó rövid u-vá lesz: *falubu'*, *háztu'*, *másru'*; de: *rúlam*, *rúlad* stb.

e:ë; a nyílt e helyett a tárgyas ragozásban, a feltételes mód -ne képzőjében, a -ve határozói igenév-képzőben s a birtokos személyragban mindig zárt ë van, ha a megelőző szótagban e, ë, é vagy i hang van: *mergyë*: merje, *vënnë*, *kërvë kértë*, *fíwë*, *testë*, *bennë* stb. Azután a szó végén ezekben: *btikë*, *ekë*, *epë*, *fejszë*, *feketë*, *kefë*, *kívë*, *medvë*, *tevë*, *enyhë*, *idë*, *pthë*: pehely, *ehës*: éhes, *lëncse* (ez utóbbinál a szóvégi nyílt e megmarad, amint a többi nyílt e végződésű szavaknál is: *szërëncse*, *pince*, *kemënce*, *melënce*: medënce, *szelënce*: orgona-virág, *szőke*, *szürke* stb.).

e:ö; az e helyett ö van mindama nyelvtani esetekben, amiket az imént említettünk, természetesen avval a különbséggel, hogy a megelőző szótagban ö, ü hangnak kell lennie: *küdgö*: küldje, *vünnö*: vinne, *fövö*: fölve, *szüro*: szüre, *mögöttö*: mögötte, *tülo*: töle stb. Továbbá: *föjnyí*, *röjt*, *löjt*, *löjtö*, *örömöst*, *sörtis*, *höntörög*, *jövödelëm*, *összö*, *löl* v. *lú*: lel, *mi lütt?* a hideg *löl*, *vörsön*.

ë:ö; *röpiul*, *föcske*, *pötty*, *pötytös*, *föl*, *fölhö*, *böcsül*, *böcsület*, *tisztöl*, *föd*, *föst*, *föcsög*, *föcskendëz*, *köll*, *kölletlen*, *köllemes*, *köllemetlen*, *pörzsül*: pörzsöl, *pözsöl*, *söpör*, *söprü*, *höntörög*, *bögy*, *csöcs*, *pör*, *bötü*, *zsömle*, *csönd*, *csöndér*: csendör, *csöng* v. *csönög*, *pöng*, *ëppöngö* (forint), *gyöngö*, *köserü*, *köserög*, *köserves*, *förgeteg*, *gyöp*, *gyöplö*, *lepödö*, *pöcsét*, *pörsöl*, *vörsön*, *röst*, *vödör*, *zöndül*, *lölküsz*, *lölköm*, *ölig* v. *ëlig*, *öspörös*, *Küszög* (de a *szög* szót különben nem ö-zik, még helynevekben sem: *Egërszög*).

ë:ü; az -ël végzetű igékben: *szentül*, *kërésztlül*, *csípül*, *rëndül*, *kertül*, *gyelül*: jelöl stb., de: *tisztöl*.

e:ü; *düllet*: delez, *düllétet*: delezetet, *lehül*.

e:é; a -beli összetételeiben: *házbeli*, *falubeli*, *menybeli* stb.; *téj*, *ké*: ké v. kend, nagyrítján használt szó.

e:i; *hetis*, *há'hhetis?* *messzi*, *teli*, *mühiskert*: méheskert, *körti*, *sörtül*: sörte, *teri*: tereh, *gilice*: gerlice, *eridgy*; *szülat*: szelet, *szülatul*, *szülatos* (szántás).

ë:é; *veszték* v. *vesztég*: vesztég.

ë: i; *minta, fodorminta, szülésminta, katikizmus.*

é: í v. i; hogy nyelvünkben valamikor kétféle, nyiltabb és zártabb *é* hang volt, fényesen bizonyítja ezen vidék *i*-zése. A mostani köznyelvben használt s már régebben is zárt *é* hangot ugyanis a még zártabb *i* v. *i* hanggal cserélik fel a legtöbb tőszóban s majd minden képzőben: *kisz, líp, vidd, csíp, níz, vitt, vís, típ, szíp, kíp, pínz, szígén*: szégyén, *bíkë, kényës, ífé'*: éjfél, *ínek, íp, ípitt, íté'*: étel, *fík, fíný, fírëg, físzëk, gyíkin*: gyékény, *kík, kímin*: kémény, *kírëg, kísik, rígi, rímítt, rísz, rít*; -és: *ís: árverís, sértís, vetís*; -ség: *síg: ellensíg, egissíg, kössíg*; — *cíl, ílet, idës, íbred, egisz, ëlig, íjje'*: éjjel, *íppen*, stb., -és: *isz: kertisz, penisz*; -ény: *in*: szëgin, *legín, törvín*; -ék: *ik: akadik, ajándik, pótlík*. — A valamikor nyiltabb *é* hangot ellenben, mely a mostani köznyelv szerint a ragozásban, képzésben *e*-vé válhatik, vagy pedig ragozás, képzés által épen *e*-ből keletkezett, meghagyják *é*-nek s talán a zárt kiejtésre való törekvésnek kell betudnunk, hogy még ezt az *é*-t is 'é-szerű diftongusnak ejtik. Így mondják tehát: *réz* (rezet), *tél*, *székér, kënyér, szény* (szenyet), *hét, szürkés* (szürke), *emsét* (emse) stb. Jellemző példák e szabályszerű váltakozásra: *szíl* (széle vminek) és *szél* (szeles); *fíl* (felt vkit), és *fél* (feles), *íg* (égni) és *ég* (eget), *míz* (mézes) és *mész* (meszes) stb. — Az az *é* hang, mely nem a nyílt *e*-vel, hanem az ennél zártabb *ë*-vel váltakozik (*lélek: lëlkes, fazék: fazëkas*), szintén *i*-vé lesz a kiejtésben: *lülëk, fazík, szíp* (szëbb), *dërik* (dërëkam), *míssz*: mégyisz (mëgyëk), *ëlig* (ëlëgen), *íté'*: étel (ëtet), *nígy* (negyven, de: nëgyedik) stb.; sőt e szabály szerint azt mondják: *ëkit*: ekét, mert ezt a szót a ragtalan alakban ők úgy mondják: *ëké*; ép így: *fejszit, kefil, kivit, bikit hágy* stb. Kivételesen az itt előadottakkal szemben így mondják: *ëv, kër, kés, ér* (vmit és erek), *ërëz, méll*: mély, *rëpa, sért, ért, mér, dël* (delel), *feketës* (feketë), *medvét* (medvë), *tevét* (tevë). Az *é* megmarad az -ért, -vé ragokban is: *ëzer', pínzër', szerencsëtlennýë'*, stb.

é: ü; *füsü: fësü.*

i: ö; *ösmer, hörtelen.*

i: ü; *üdö, üdös, füzet: fizet, vüsz, vüsel, pühen, szün*: szín, *szüv, üng* v. *üömög, jóüzü, léhütü*: léhitü (= gyenge hitü, nem pedig: léhütő).

ö: ü; azokban a nyelvtani alakokban, amelyekben az *o* *ü*-vá lesz, az *ö* helyett is *ü*-t mondanak: *füstül, dörgül, dőzsül, kürtül, böjtül* stb. Továbbá: *dühüs*: dühös, *dühüdik*.

ö: ü; *ü, ük, bú, бүр* (rövid *ü*-vel: *bürke*: bőrke), *kü* (de: *mënkü*), *lú, szü, tü*: tö, *tübü'* lémecc, *tülő*.

ö: ü; *meddü, üszü*, továbbá az ilyenfélékben: *mellü*: mellől, *felü*: felől, *mögü*: mögől, *közü*: közől (ilyen esetekben az *ó*-t *u*-nak ejtik: *alu*: alól); a -böl, -tól, -ról ragokban is: *erdőbü', fejbü', ettü', mezzörü', belüllem* stb. De *ü* van ezekben: *tülem, tüled* stb.

Sokkal ritkább és szabálytalanabb a nyiltabb hangok használata a zártabbak helyett.

a: á; *gyánto, hangyál*: hangya, *pillánt* (v. *pillogat*), *májnap, máig, mihátt*: miatt; idegen szavakban: *ángol, Áfrika, Amërika, kátolikus, iskátula, pányolviosz*. Mindig így mondják: *ád, hágy, naphosszátt, kolláncs*.

o:á; szalánno.

o:a; *bagla, sarvadás, apostal, barbil*: borbély, *pakróc, magyaró, Magyarókerék*: Monyorókerék, *mast, aláccigán*: oláh cigány, *partika, matólla*.

ó:a; *bogya*: bogyó.

u:o; A tárgyas ragozásban s a birtokos személyragban -*juk, -uk*: -*jok, -ok*: *tudgyok, hántok*: hánytuk, *kalaptyok, házok* stb. Továbbá: *kolláncs, mokkan*; idegen szavakban: *kalandárium, ómárium, petrólium, lutrános* stb.

ú:ó; *ocsó* (gabona alja), *savanyó*.

ë:e; *recség*: récség, *Emil*: Ęmil.

é:e; *ehës, hetfë*: hétfő, *keves, nehez, szemet, cserel, jó v. rossz nevín* vész, *eszreggyin, eszrevész, nyel*: nyél, *kemin v. kîmin, belejë*: beléje, *felejë*: feléje, *felejek*: feléjük, *mellejë*: melléje stb. (de: közibë).

é:ë; *hëjj, ómahëjj, fahëjj, nëmëllik, nëmëll embër, mas'* (most = nem rég) *nëmëllik* (valamélyik) *esztendöbe'*.

i:e; *csepërke*: csipërke.

i:ë; *mëllen, vëlla, gëlészta, hëjján, toronyëránt, këlincs, vërad, vërasztó, aszt 'ëszí*: azt hiszi, *aszt 'ëttem, ëstráng*.

i:é; *még, amég, létányo*: litánia.

ö:e; *cipeim, nevendik, redes*: redős.

ö:ë; *ëszteke, gërin, hetfë, mëndërgös mënkü*.

ő:é; *rëf*: rőf.

ű:e; *szegy*.

ű:ë:ő; a tárgyas ragozásban s birtokos személyragban a -*jük, -ük* ű-je helyett ë van, ha a megelőző szótagban nem ajakhangzó magas hang van; de ö van, ha a megelőző szótagban magas ajakhangzó van: *kedvëk, ntzzëk, öllök*: öljük, *küdgyök* stb. Továbbá: *hegedë, kesztë*: kesztyű, (következetesen úgy mondják: *kesztis* e helyett: *kesztés, kesztyüs*), *förödik, gyöjt, öreg v. óg, bögyök*: bütyök, *bögyökös* korsó, *bögyökös* (kupolaszerű) torony.

ű:ű:i, í; *siket, mihel, innep, firisz, firiszül, fiszfa, könnyid, rigya*: rügy, *nyég*: nyüg (békó a ló lábán).

Mély és magas hangzók fölcserélése.

Nem illeszkedő ragok: -*ho'*: -hoz, -hez, -hëz, -*ná'*: -nál. -nél, -*ve'*: -val, -vel; *fötho' vág, vömho' mënëk, ehho', enná', ötfenná', kalány-nye', sokke'*.

a:e; *gelegënye*: galagonya, *nepestig*; néha a, az helyett: e, ez; (*ace*: adsza, vö. *acejdë v. acidë*).

a:i; *boszint, noszint* (ösztönöz).

a:ë; *Vërga, Vërgányo, vësárnop, dërdál* (kisebb, kézi darálásra mondják, de már: *lësztët dorál a malomba'*).

e:ë:a; *szülat*: szelet, *szülatul, katroc*: ketréc, *kalandárium*.

e, é:á; *mihán v. miháncs*: mihelyt; *bámáskodik*;

ë:o; *fazokas, katroc, citora, porcolán*.

ë:u; *suhun*: sëhol, *suhunnaj v. suhunnajd*.

é: o, ó; marok, komódia, komódiáz.

i: a; azoknak a mélyhangú igéknek a főnévi igenév-képzőjében, amelyeknek *i* hangjuk van a -*ni* előtti szótagban, főleg az egy szótagúaknál: *színya*: színi, *hínya*: hini, *birnya*, *irnya*, *biznya*, *innya*, *sirnya*, *rínya*, *sínya-rínya*, *színnya*: szidni, *hiznya*: s ezeknek hasonlóságára aztán az ilyenekben is: *rákisznnya*, *kugliznnya*, *vándliznnya*, *kundisznnya*, a. m. keresgélⁿi. Ehenben: *hintenyi*, *hinnyi*, *inognyi* stb. — Ide tartozik még: *suhhant*: suhint.

i: u, o; ludvérc: lidérc, *fiskárus*: fiskális; *oskola* (ritkán).

o: ë; gelegénye, pëlva, pënva, lajtërgya, tërnác, kunyërdl.

o: i; abríncs, lapicka, 7 naps (de: *napos üdö*), néha: *kicsida*, *micsida*? A gyakorító -*gál* képző többnyire *i*-vel kapcsolódik a tőhöz: *ádígál*, *számlígál*; *hándígál*, *csurdígál*, *fujdígál* stb.

o: ö; dölögtónap: dologtévő-nap.

u: i; tik: tyúk, *lik*: lyuk, *hosszi*, *hosszikás*, *kódis*, *sargyi*: sarjú, *ihar*: juhar, *ihász*: juhász.

Mássalhangzók. A mássalhangzók között legtöbbet változnak a zönge és zöngés hangok, ezek között is különösen az *n*, *ny*, *j* és *l*, *ly* hangok.

n: ny és ny: n. Sajátságos, hogy amint az *n*, különösen a szó végén, igen sokszor *ny*-nyé válik, viszont a szó végén levő *ny* egy-két eset (szárny stb.) kivételével *n*-né lesz: *kivány*, *bány*, *fony*, *keny*, *öny*, *szány*, *szény*; *csinyál*, *teknyő*, *keszkenyő*, *nyól*, *nyóstin*, *orgonya*, *fenye*; sajátságos ez: *néném*, *nénéd*, *nyénnyë*, *nénénk*, *nénéték*, *nyénnyék*. A főnévi igenévben az *n*-et mindig *ny*-nek mondják: *beszinyi*: beszélni, *beszínnya*: beszívni, *ënnyi*: énni, *annyi*: adni stb. A szóvégi *n*-et, még ha a ragtalan alakban nem is mondják *ny*-nek, a ragos alakban mégis annak ejtik, ha a rag magánhangzóval vagy hasonulásra képes mássalhangzóval kezdődik: *vín*, *vínýér'*, *vínnyek*: vénék, *hetfen*, *hetfenyedik*, *esztelen*, *esztelennye'* stb. Viszont ezekben: *keny*, *fony* stb., ha *n* után ragozás közben mássalhangzó következik, megmarad az *n*: *kent*, *font*, *kivánno* stb. — Az *ny* helyett *n*: *kicsin*, *picin*, *szëgin*, *bizon*, *aran*, *asszon*, *bárán*, *ártán*, *bálván*, *sován*, *sáfrán*, *cigán*, *alacson*, *patkán*, *sárkán*, *hítfán*, *márván*, *sövin*, *törvin*, *szërzemin*, *kelevin*, *bizonyítván*, *Bakon*, stb., — *fenëget*, *körv*, *nitt* (de: *nyillik*). A szóvégi *ny* az utána következő hang minősége szerint majd megmarad, majd *n*-né lesz a ragozás közben, mint fentebb a szóvégi *n*-ről mondtuk: *legin*, *leginyék*, *leginyës*, *aran*, *aranyos*, *kötin*, *kötinyék*, *ë'kkötinnye'* stb. Ha a szóvégi *ny*-re a következő szó elején következik a magánhangzó, megmarad *n*-nek: *sován állot*, *ë'kkötin öma*; »*kicsin embër*, *na'bbot*, *attu' fílek*, *agyon dob*«.

n: j; innej v. innejd, onmaj v. onnajd, hunnaj való?

j: gy; a szó elején sokszor, az *rj* hangcsoportban mindig *gy*-t mondanak *j* helyett: *gyün*: jön, *gyere*, *gyö-*: jövő-, *gyöesztenöd*, *gyöhét*, *gyöhónap*, *gyötín*: jövőtín (növény), *gyut*; így mondják azonban: *jövödélém*, *jövëndül*; *gyég*, *gyeges*, *gyegy-gyürü*; *gyel* = ismertető jel, »*gyelës*« az, amire valami jelről rá lehet ismerni; ha kitűnőt érte nek rajta, azt mondják: *jelës*. Ennek megfelelően: *gyelül* = jelet tesz

vmire, *jelül* = vmire v. vminek kijelöl. Továbbá: *irgy, türgy, borgyu, kurgyogat, sargyi; szomgyus*: szomjas, *szomgyuság*; — *sajátságos a fürt e h. fűrj.*

j:l; *szille*: széjjel, *szilleszór, szana-szille.*

l:n; *hun, valahun, suhun, akárhun, nékün v. nékünt, vőfn*: vőfély, *handoklik, danul*: dalol; — **l:ny**; *szenyel*: szelel.

l:r; *csarít, fiskárus*; — **l:zs**; *zsiba.*

Egyéb mássalhangzók fölcserélése: **b:p**; *comp*; **b:g**; *küszög*; **cs:ty**; *kótyag*; **d:b**; *térbetül*: térdepél; **d:gy**; *bágyok*: bádog, *kon-gyor, kalangyul*: kalandol. *kógyök*: köldök, *rövidgyebb*; **d:l**; *melence*, **d:z**; *csizsmazia*: **g:k**; *agyak, bágyok, szunyok*: **gy:g**; *szígén, szígell*; **gy:j**; *husajjókedd*: hushagyó-kedd, *szíjjártó, hajma, vaj*: vagy (kötő-szó), igen ritkán ezekben is: *jász, vajok, vajunk*; **h:gy**; *észtergya*: észterhaj; **h:j**; *fejjer*; **k:g**; *gövecs*: kövecs, *gövecsez*, elvétele így is mondják: *gavics*; *gréta v. gléta, üszög, üszögös*: üszkös, *agácofa*; **m:n**; *káronkodik*, néha: *Ádán*; **p:b**; *baróka, káboszta, hömbölög*; **p:k**; *paklan, tonka* (orr v. vminek a hegye); **p:t**; *térbetül, tróbal*; **s:zs**; *bazsarózsa, zsoláto*; **sz:c**; *iccaka, hajcul*; **sz:s**; *cserésznye, kapaskodik*; **sz:z**; *majzul*; **t:c**; *kalicka*; **t:cs**; *csicskénye*; **t:d**; *viszked, a mint és mert* kötőszóiban, mikor utánuk magánhangzóval kezdődő szó következik: »jobb előbb, mind utóbb«, »merd az ember áttész, ahogyan az esztü' tellik«; **t:k**; *pamuk*; **ty:t**; *tik, keszté*: keztyű, *csöngető*: csöngettyű, *pörgető*: pörgettyű; **v:b**; néha ezekben: *tebe, bagon*: Waggon; **v:h**; *bihal, főhén*; **v:j**; *fűjjes, fűjjet*: fűvet; **z:c**; *tüskés borc*; **z:sz**; *csusz, csuszós, tuszok, szamat, Szala, Szarka* (családnév), *Szarkaháza, Szanat* (falvak); **z:zs**; *csizsma*; **zs:s**; *sindő*: zsindély, *sindő, salu, salogáter, dorás*: darázs.

Mássalhangzók hasonulása. A hanghasonulás a köznyelvinél sokkal nagyobb mértékben érvényesül. A köznyelvi hasonulásokat mel-lőzve csak a nevezetesebb eltérő hasonulásokat soroljuk fel:

lj:ll; *fillén*: féljen, *halla, teljes, utóllán, valla még* stb.

rl:ll; *kollát, gyalló, csömölli*, »ússirt, alig lehetett leküllényi (lekérlelni, csillapítani)« stb.

dl:ll; *pallás, pallu*: padló, *odaallak* stb.

nl:ll; *ajáll, szígelli, sillódik*, »eszt a víllyánt igé' llészóták«.

dz:zz; *bozza, mazzag*. — E szavakban: *égy, így, úgy, hogy*, *nagy*, ha az utánuk következő szó mássalhangzóval kezdődik, a *gy* e mássalhangzóhoz hasonul: »é' nna' kkübe ú' mmégbotlott, ho' kkitörtő a lábát«.

Kétféleképp hasonulnak: *ötfen v. ödven, hatfan v. hadvan, het-fen v. hedven, nyódzvan v. nyócfan, kilendzven v. kilencfen, hűfán v. hűdván*; szokásosabb az *ötfen, hatfan* stb. alak.

A kiejtésbeli kényelem a hasonulásnak sok más, szabályba bajosan foglalható formáját teremtette meg. Pl.: *ami' llátom, igé' jjó, vűttire*: végtére, *hakke'*: halkkal, *hum' be a szemédet*, *hammas*: hamvas, *Sze' Llőrinc, Szem' Pál, tunnám, annám* stb.

Hangátvetés: *kegyés, csöndér*; *csakmën, korëla, faracskál, hácskó*: hágcsó, *kalán, zsurmalik*: morzsalék; *teri*: teher, *përdikál, proseecció*.

Mennyiségi változások.

Ezek egy része már a minőségi változásoknál előfordult: *a:á, ó:u* stb.

Magánhangzó-hosszabbodás: *tík:ti, tikték v. tiktéket, círók, róbot, gyűlöli, hímez-hámoz.*

Magánhangzó-rövidülés: az *-ít* végzetű igék *i*-jét mindig röviden ejtik s a *t-t* többnyire megkettőztetik: *tanított, tanítottany, tanítottam, tanított, számított, számítottás, készített, másított, terített, terítettő*, stb. Az *-ú, -ü* melléknév-képző mindig rövid: *nafejeű, négylábu, fékezű* stb. A köznyelvi hosszú *í, ú, ő* majdnem mindig megrövidül: *disz, diszes, sir, ír, kin; buza, hus, csuf, csucs; szűz, tűz, bűn* stb. Hosszan ejtik ezeket: *hír, bús, rúla, tülő.* — Továbbá: *előtt, előbb, először, erős, koró.*

Mássalhangzók kettőzése: az *-s* melléknév-képző, ha utána magánhangzó következik: *két hetissek, eszessen, okossan, üdösebb, hamarossan, különösen* stb.; a 3. szem. birtokos személyrag előtt a *c, cs, gy, ny, s* és *z* hangok: *kaláccso, katroccok, iriggyé, bizonyítvánnyok, másso, házzok*; — az *ly* igen sokszor kettős *l*-nek hangzik: *mëllen, illen, ollan, billég* stb., az *l*-et különben is nagy kedvvel kettőztetik: *bellü: belől, belüllő, felüllő, mellüllő, é'ddüllő, dulló: dúló, mullik, válik, hallad, hallaszt, nyíllik.* Az *egy* szóban a *gy-t*, ha magánhangzó következik utána, s a ragtalan alakban is, megkettőztetik: *éggy, éggyes, éggyetlen, megéggyez, éggyellő* stb. Továbbá: *bajjos, böggő, sáppott, pappiros, sáss, mezző, nehezzén, hörtelenyibe* stb.

Mássalhangzó-rövidülés: *foró, foral, foróság* (de: *forranyi*), *or, var, vërad, vásáru: vásárra, vásáru: vásárról, Vazsvárá, Sárvárá vót: Vasvárra, Sárvárt vót*; — *álmás; bëzëg, fűgő.*

Hangtoldás. Nemcsak a hiátus elkerülésére, hanem egyébként is toldanak be új hangokat, vagy megőriznek régieket, ahol a köznyelvben elvesztek: *tanítottájé, fiájé, sëmmíjér, divó, mihátt, piharc, pihóca, viszha, bibaszt, araszt, furugla, imëjd, onmajd, könnyid, minszáros, ludvérc, lóng, rozmaríng, sörtil, szul: szú, buborka, mink, tík, tikték, tiktéket, hideg-gyebb, meleg-gyebb, rövid-gyebb, özvössen* (ritkán: *összessen*), ritkán ezekben: *könyv: könny, könyvezik.*

Hangkihagyás. Ez igen gyakori. Ha kettőnél több mássalhangzó kerül egymás mellé, leges-legtöbbször elhagyják valamelyiket, leginkább a közbeesőt: *mér'mëg, mom'mëg, az'gondulla, asz'tartom, kërhe, kocma, truc* stb. Különösen pedig az *l* hang az, melyet lépten-nyomon elhagynak: *krumpi, ovad, parag, taró, fõvõ, süvõ, ajtóféfa, fëház, aku, akuszik, álmás* (de: *áldás*), *á'mëg, kiáhotatlan, ámodik, erõtét, eröködik, körübellü, páco, soró, sziva* (ezek mind pótlónyújtás nélkül). Az *-el* és *föl-* igekötőkben, ha utánuk mássalhangzó következik: *emëgy, ehágy, evádul* (elvállal), *ebámul, elop, elök, fõniz, fõvált, fõkiszül*, de már: *elüd, fölakaszt* stb. Elmarad az *-l* az *-ik-es* igék parancs. jel. 1-es 2-odik személyében s a végz. jel. idő 2-ik személyében: *egyé', igyá', alugyá', attá', vëtté', olvastá', irtá',* stb.; a ragok végén: *-bu', -bü', -tu', -tü', -ru', -rű', -ve', -u', -ü', -ná', -stu', -stü': házbu', nímëtü', fiastu', enná',* stb.; névutóknál: *kivü', eló', hátü', körü',*

kérésztü', közü', elü' : elöl, mellü' : mellől, alu' : alól, mögü' : mögöl stb. E ragoknál s névutóknál, még ha mássalhangzó következik is utánuk, mindig elmarad az *l*: *kivü'* áll, *fiastu'* od vót stb.

Továbbá: -ban, -ben: -ba', -be', : ablakba', kerbe'; -hoz, -höz. -höz: *ho'* : *nénémho'*; -ért: *ér'* : *krajcárér'*, *fájjér'*; *mér'*, *mer'*, *hama'*, *míngyá'*, *má'*, *imná'*, *mas'* *má'* *műcsinyállon?* *husajjókedd*, *csuka* : *csutka*, *pozorgya* : *pozdorja*, *harmic* v. *harminc*, *ikább* v. *inkább*, *kunyó* : *kunyhó*, *pitor* : *pitvar*, *rohad*, *panyol*, *pongya*, *tiglic*, *érce* : *jérce*, *'ászlő*, *'acskó*, *'áp* : *záp*, *'ápfog*, *'áptojás*.

Pótlónyujtással vész el az *l* legtöbbször, ha előtte magánhangzó, utána mássalhangzó van: **al:ó**; *ószél* (déli szél, *főszél* : északi szél). *ósó*, *óma*, *ómáriom*, *szóma*, *ótat*, *asztó*, *foglónyi*, *hógat*, *hóga!* *fókodik* : *fuvalkodik* (szikkad), *befónyi*, *hajnó*, *itó*, *meghónyi*, *hízlónyi*, *huzókonnyi*, *csónyi*, *koplónyi*, *magasztónyi*, *marasztónyi*, *nyónyi*, *fiató*, *tóp*, *bihóbika*; **ol:ó**; *vót*, *ótt*, *kóbász*, *pógár*, *mónár*, *fót*, *fótoz*, *bót*, *ódd*, *gyócs*, *hód*, *hónap*, *ócsó*, *hótt*, *kódis*, *kódul*, *konkó*, *nyóc*, *ókor*, *póc*, *sikótt*, *rikótt*, *szóga*; **ol:ú**; *búha*, *dúg* : *dolg*-, *dúgos*, *dúgáro*, *dúgozik*, *dúgom*, (de: *dologtalan*, *dologra* stb.); **öl:ő**; *téjfő*, *főd*, (de: *Alföld*, *földmíves*, *földrajz*), *föső*, *kótt*, *tótt*, *bócsó*, *ótt*, *gyüülőkodik*, *ötöget*, *vógy*, *gyümölcs*, *kőccsön*, *kőgyök*, *törkö*; **el:é**; *ésó*, *bésó*, *hízékedik*, *főleményi*, *emékedik*, *hitébe*, *ité*, *kéné* v. *köllené*, *fókétt*, *híresztényi*, *követényi*, *közé*, *közéget*, *legényi*, *legétetnyi*, *nyév*, *nyéves* (de: *nyelvtan*), *ölényi*, *hére mégy*, *Szombathére*. Továbbá: *észó* : *észél*, *tengő* : *tengély*, *Gergő*, *lű* v. *lő* : *lel*, *mi lütő?* *kilütő* v. *kilütő* a *hideg*, *gyíkul* v. *gyilkul*, *szífa*, *kúcs*, *kúcsár*, *csurdútig*, *póka* : *pulyka*, *kúd* stb. Nem tűnik el az *l* és így pótlónyujtás sincs az *alm*, *elm* hangsoportokban: *hatalmas*, *kalmár*, *kégyelmez*, *félelmes*; nem vész ki az *l* ezekben sem: *polgárembér*, *alkalom*, *alkotmány*, *olvas*, *boldog*, *bolgó*, *folttat*, *igazolván*, *párolgó*, *telvé*, *balzsam*, *nyalka*, *balta*, *bölcs*. — Néha a kettős *r*-ből pótlónyujtással egy *r* lesz: *ére*, *óra*, *amóra*, *mére*, *bokóra* (köt vmit).

Szótagok összevonása: *acidē* v. *acejdē*, *ajk*, *bajsz*, *kérēm* *ássan* v. *átossan*, *múta* : *mióta*, *éd* : *ijed*, *észt*, *észtéget*, *sétt* : *siet*, *sédvē-fudva*, *győ* : *jövő*, *győhét*, *győesztendő*, *győtin*, *vándul* : *vándorol*, *testháló* : *testhézálló* (női ruha), *dölögtőnap*, *pazul* : *pazarol*, *kátt* : *kiált*, *kátoz*, *fór* : *fuvar*, *fóroz*, *üstforint* v. *-gyűrű*, *jábo* : *hiába*, *há* : *hová*, *valahá*, *máshá*, *sohá* : *sēhová*, *tó* : *tova*, *höl* : *hüvely*, *hókk* : *hüvelyk*, *mángul* : *mángorol*, *öll* : *örül*, *pejg* : *pedig*, *sög* : *süveg*, *ög* v. *öveg*, *téd* : *tied*, *ménk* : *mienk*, *tétek*, *nincsek* v. *nincsennek*, *fókodik*, *uccajtó*, *szobajtó*, néha: *'dēsapám*, *'dēsanyám* (de: *gazdaasszon*, *komaasszon*), *szint'igy*, *szint'ágy*, *szint'llan*, *nēm't'om*, *asz't'om*, *ennyen*, *annyan*, *mennyen*, *akármennyen*, *jóccakát*; kis gyermekektől halljuk: *'csértessik a Jēzus nevē*; *lúher*, *gráblo* : *gereblye*, *brázdo*, *gabna*, *srét*, *ápitus* : *appétitus* Ide számíthatók ezek is: *elejbém*, *elejbé*, *elejbénk* stb., *ejszēm* : *elhiszēm*, *dejszēn* : *de hiszēn*!

Szótagok szaporodása: *ümög*, *ezéred*, *ezéredēs*, *kiejjē* v. *kijjē*, *förödik*, *csönög*, *pönög*, *moha* : *moh*, *rigya* : *rügy*, *bögyökös* : *bütykös*, *űszkös* : *űszkös*, *mthē* : *méh*, *pēle* : *pléh*, *durusza*, *ēstrázsál* v. *trázsál*, *iskátula*, *firis* v. *fris*, *palánta*.

VARGA IGNÁC.

A NÉMET-MAGYAR SZÓTÁRHOZ.

A *Vielliebchen* magyar neve. Mi nálunk is elég ismeretes német szokás, hogy csemege-evéskor az iker mandolát ketten (nő és férfi) megosztják egymással s ezzel egyszersmind fogadnak, hogy legközelebbi találkozáskor melyik köszönti a másikat előbb evvel a mondással: *Guten Morgen, Vielliebchen!* A fogadást így hívják: *Vielliebchen-t enni*, a következményét pedig így: *Vielliebchen-t nyerni* v. *veszteni*. Sokszor emlegették már, vajjon nem lehetne-e ezt a játszi fogadást valamilyen magyar szóval is kifejezni. Most véletlenül nyomára akadtam, hogy ez a szokás magyar úri körökben már majdnem háromszáz évvel ezelőtt is ismeretes volt s a német kifejezést akkor le is fordították szépen magyarra. Most jelennek meg a Történelmi Tárban (1900) azok az érdekes levelek, melyeket Esterházy Miklós gróf, a híres nádor és író, 1624—1639 intézett második nejéhez, Nyári Krisztinához. Innen tudjuk meg, hogy akkor tájban magyar uraságaink a *Vielliebchen-t babicának* v. *babicsának*, az ilyen módon való fogadást pedig *babicálásnak* vagy *babicsálásnak* mondták, a fogadás megnyerője tehát bizonyára így üdvözölte ellenfelét: *Jó reggelt, babicám!*

Így olvassuk az 1625. II. 19-i levélben: »Továbbá, édes atyámfia, emlékezem reá, hogy *babicsáltunk* két nyereségem után harmadszor is ilyen okon, hogy kilenc órával az után ha én onnét eljövök aki egyikünk a másikunkat előbb megszólíthatja, hát azé legyen a nyereség. De mivel arról szó nem volt ha az a szólítás írással legyen-e avagy szóval: im én szólítalak édes fiam, és tied a *babicsa* s enyim a nyereség. De talán ez a nyereség pört támasztana köztünk. Hanem azon legyünk, hogy otthon is megnyerjelek édes fiam, s mennél hamarabb penig.«

»*Tiéd a babicsa*« talán úgy értendő: a te dolgod, kötelességed, neked kell beváltanod. Három nappal utóbb azt írja neki: »A perecekért is valami pomagranátokat küldtem, möllyeket hogy ti miérettünk, s mi tiérettetek a pereceket egésségben költhessük, kívánom. Valami mandolát és riskását is küldtem, úgy értvén hogy ott szűken vagyon, és valami kevés szirmot és a *babicsán* nyert keszkönyönek varrására; noha bezzeg édes fiam azon csak meg nem hagyhatlak, mivel ha nem három is de kettő már a nyereség.«

1627. VI. 17-i levelében ismét így ír Esterházy: »Tegnap Rohoncra nem is akara elbocsátani Battyániné asszonyom, ahol elvesztém a *babicsát*, minthogy nekem látja Isten eszembe sem jutott«...

De még egy fél századdal később is ráakadunk erre a *babicára* abban a levélben, melyet Csáky Anna Franciska 1671. X. 28-án írt ifj. Csáky Istvánnak (LevT. II. Magyar hölgyek levelei 291): »Dicsérettel írt felőle, hogy jól ismeri, együtt is laktak az fejedelem asszonyánál, őtet igen szerette; ugyan[csak ő] azt írta [:] talán adta szíve mostoha anyám leszen valaha, oly szeretettel volt hozzám, most is nálam az *babicája*,« — nyilván amit elnyert tőle. (Így tehát érthetővé válik ez a hely; annyi különben is kiviláglik a megelőző

mondatokból, hogy itt gyermeket nem jelenthet a *babica*, ahogy Szarvas G. magyarázta a NySzbán.)

Ezt a *babicát* tehát bátran most is divatba lehetne hozni a *vielliebchen* fordításakép.

(Érdekes a franciában: *bonjour, Philippine!* guten Morgen, Vielliebchen! *manger une philippine*: ein V. essen. Ott tehát a népetimológia *Philippchen*-re magyarázta.)

SIMONYI ZSIGMOND.

Abaújmegyeiektől így hallottam, írva is láttam: *filippit* enni, jó reggelt *filippi!* tartozik nekem *filippivel*. Az iker mandulát is *filippinek* mondták.

TOLNAI VILMOS.

Pechvogel. Erre a *balogsütit* ajánlottam; Simonyiék szótárában szerencsétlen *flótás* van. Talán a *tizenhármás* közelitené meg a *P.* fogalmát, akit minduntalan apró szerencsétlenségek érnek.

GÁRDONYI GÉZA.

Altklus: koraérett (nem koránérett). — *Katzentisch*: gyerekasztal, kis asztal. — *Sicherheitsnadel*: csukótű. — *Einen Pick auf jn. haben*: agyarkodik rá, fenekedik ellene v. rá, szálka a szemében.

SZOKOLAY HERMIN.

Hogyan mondjuk ezeket magyarul: *das Bankeisen*; *die Kappe*, *das Kappel* (cipőn: kapli); *der Scheitel* (a régebben divatos kétfelé simán lefésült haj); *der Zahnschnitt* (asztalosműszó); *der Backen* (szintén az; kis darabka fa, mit valamely bútor mögé szorítanak, hogy erősebben álljon); *der Herrenfahrer* (Herrenreiter: úrlovas); *der Rohbau*; jm etw. *abtrotzen*; *die Rede* ist in behaglicher Breite gehalten; *der Durchzug* (a borszesszel leöntött törkölyből párolt pálinka)?

Hogyan mondják ezeket németül: *adós* v. *kezes fizess*; *elszár-mazik* hazájából; *dii minorum gentium* (apróbb szentek); *nyúlgát*; *váltig* híved; vkit *vérig* sért?

Feleletek. *Schwinge*: silinga, garaboly; *Staude*: bokor, tő (virág); *Brandsohle*: bétalp; *Kuchen*: kalács; *Rachen*: garat, torok; *Riegelwand*: favázás fal v. építmény; *Weg(e)zehrung*: útravaló, úti költség, *die letzte W.*: utolsó kenet; *Fesselballon*: kötött léggömb; *beschnuppen*: meg- v. körülszaglász.

MAGYARÁZATOK, HELYREIGAZÍTÁSOK.

Szállók, szállya. Adámi és Kalmár György adatai e két szó közül az elsőre immár tiszta világot vetnek. A másodiknak magyarázatául szolgáljon e következő adat:

Nemes-Déden (Somogy) az ellenkezésnek gúnyos kifejezése: »Ippen a te *szállotodra*; az ü *szállottyáro*«. Komoly beszédben sohase hallani. Kalmár György verse is gúnyos megszólításra céloz.

Kopottabb alakjuk Somogyban nincs. Értelmük kétségtelenül a. m. szolgálatodra, szolgálatára: dir zu dienen, ihm zu dienen.

Ezek szerint a »szállók« a. m. szolgálok; szállja a. m. szolgálatjára. Épen olyan összevonás folytán keletkeztek, mint: teins, kend, kee.

A »szállók az úrhoz« szólás már félreértésből eredt; a salve-ből való származtatás pedig e nemes-dédi szólásokkal végkép meg van erőltetítve.

KULCSÁR ENDRE.

Eszteendők óta folyik a kutatás a *szállók az úrnak* eredete után; keresték a latin *salve*-ban, de még inkább a német diákok pohárköszöntőjében: *ich steige dir ein Glas, ich steige dir vor*. Számosan foglalkoztak e kérdéssel, szaktekintélyek, mint Szarvas és Szily, dilettánsok, mint Tóth Béla stb. — Most pedig megdől minden eddigi föltevés és az egész bonyodalmas kérdés, egy egyszerű, Kolumbus-tojás-féle magyarázattal.

A Nyr. (29: 134—36) legújabb adataira építem magyarázatomat. Meliboeusból (1774), Kresznericsből (1832), Kalmár Györgyből (1770) bizonyos, hogy *szállók kendnek* és *szállja kendnek* régi paraszti szólások vagyis népi kifejezések, de az is bizonyos, hogy Adámi, (Meliboeus forrása) és Kalmár a *szállók kendnek*-et egynek tartja a *szolgálók kendnek*-kel.

Miért messze kalandozni, mikor itthon is megtaláljuk az egész szólásnak gyökerét, fáját. — A régi magyar stílusban alig van gyakoribb kifejezés, mint: *szolgálók az úrnak*, *szolgálatomat az úrnak*, (vö. *szolgál* LevT. 2: 359, 377, *szolgálat* sok helyt), levelek így kezdődnek és végződnek, miért ne kezdődhetnének így alkalmi beszédek, pohárköszöntők? — Nem mondom, hogy a kérdés minden részletében meg van világítva, ezt a munkát nálam hivatottabbra bízom, de azért ismétlem erős meggyőződésemet, hogy *szállók az úrnak* nem egyéb, mint *szolgálók az úrnak*, továbbá *szállja (szája) az úrnak* nem egyéb, mint *szolgálja az úrnak*. E rövidítésen éppen oly kevéssé szabad fennakadnunk, mint azon, hogy az *alázatos szolgálja* immár *aláz szolgáljának*, sőt *ássz szolgáljának* hangzik.

KARDOS ALBERT.

Mélák, sumák. A Nyr. ismételten foglalkozott e két szó elsejének magyaráztatásával, azonban, az igazat megvallva, nem igen bízom az eredmények helyességében. A *mélák* szóra vonatkozó fejtegetések dolgában nem igen fér a fejembe, hogyan kerülhetett a francia Mélac tábornok nevéből formált német kutyanév a Bácskából, vagy honnan, sváb réven Vas és Sopronmegyék magyar vidékeire; meg hogy ugyanazokon a vidékeken hogyan vált a vérengző, vad eb jelentésből az az értelem, melyben e szót az említett megyék magyarajkú lakossága használja. Kisgyerek-korom óta ismerem e szót s feltétlenül tudom róla, hogy alapjelentése bárgyú jóindulat, mely mellett a legjobb igyekezet is csütörtököt mond. Külső jele: tátott száj és bámész, ostoba tekintet. Ha e mellett még számba vesszük azt is, hogy ugyancsak a nevezett megyék magyar népe lelki gyarlóságokat sohasem szokott német módra állatnevekkel

illetni, (ma már ugyan a néptanítók e tekintetben is igyekeznek becsületet szerezni a nyugati műveltségnek), bő választéka lévén megfelelő melléknevekben, mint teszem: oktondi, bikfic, bászli, bugris, buksi, buta, banga, bamba, mafla, tökfesű stb., a *mélák* szónak eddigi magyarázatai ugyancsak kétségesekké válnak. Nem tagadható, hogy alakja, ép úgy mint a címbeli *sumáké*, melyet ugyanazonokon a vidékeken gyermekekre pazarolnak *buksi* és *pajkos* értelemben, idegen eredetre, még pedig egyenesen szláv származásra vall. Az *-ak, ák* igen elterjedt szláv névszóképző, mely melléknevekhez és főnevekhez is járulhat (vö. *csernák, durák* stb.). Nem tartom tehát lehetetlennek, hogy a *mélák* szó eredeti alakja *mílak* volt, mely a *míl*, kedves, szelid, jámbor jelentésű melléknévből alakult *-ak* képzővel, valamint a *sumák* szónak a *šum* 'zaj, zúgás, láрма' jelentésű szláv főnév lehet alapja. A *mélák* szónak előbb kifejtett jelentése könnyen fejlődhetett idővel a *jámbor* értelemből. Hogy a magyar szóban eredeti *i* helyett *é*-t találunk, az nem cáfolhatja meg okoskodásomat, mert ugyanott, ahol a *mélák* szót oly sokszor hallottam, különösen *l* előtt gyakran ejtenek *é*-t *i* helyett: *vélág* = világ, *välla* = villa. PRÖHLE VILMOS.

Tájszókról. *Tátos-szél.* A Nyr. 29:137. lapján ezt a szelid szemrehányásképp hangzó megjegyzést olvasom, hogy a MTszban a *tátorján* szónál utalok a *tátos-szél* összetételre, de ez nincs benne a szótárban. Pedig bizony ott van a *tátos* főszó alatt: *„tátos-szél: szélvész, orkán (Kis-Kún-Halas Nyr. 15: 429) [vö. tátorján, tátorján-szél] (2: 644).* — Ebből is látszik, mennyire szükséges az ilyen berendezésű szótárhoz a betűrendes szómutató. SZINNYEI JÓZSEF.

A *tátorján* szó előkerül a Karacsay-kódexben, ebben az állítólág 16. 17. századi hún-székely írású nyelvemlékben, melyet Király Pál födözött föl (de Volf György és más nyelvészek koholmányának tartják): »*Tatorján* is támad, szinte el sodor magával mindet... Bátor harcos férfiak vihar szoára rémülnek.«

BRUNOWSZKY REZSŐ.

Kelevész. Sopron- és Györmegyében ma is használatos szó. Így nevezik a marhakötélnek azt a részét, melyet a barom fejére csatolnak. A másik része a kötélnek: a szár. (Talán tud erről a szóról Csapodi István földim is.) KISS IGNÁC.

Buddog, ejtődzik (Nyr. 29:47). A *buddog* ige szülőföldemen, Al-Debrón (Heves m.), azt jelenti hogy vki a vetések közt kukoricásban, vagy nagy fűben lehajolva jár lehetőleg úgy, hogy észre ne vegyék, mert vagy mezei tolvaj s kerüli a tetten-érést, vagy csősz s azért *buddog*, hogy észrevétlenül lephesse meg a tilosban járókat. Mellettem bizonyít Szabó Istvánnak a csőszről szóló példája is. — Az *ejtődzik* igét Szegeden is használják abban az értelemben, hogy evés után pihen, szünetet tart. Legegyszerűbb magyarázata az, hogy aki *ejtődzik*, azért tart szünetet az evésben, hogy a gyomor tartalma *üledjék, lejjebb essék*, hogy az illető újra ehessék.

HEVESI JÁNOS.

Ejtődzik szerintem egyszerűen a szunyókáló bólogatását jelenti, midőn t. i. ebéd után az elaludni nem akaró álmos, ülő egyén fejét ejtegeti, fejével ejtődzik. Vö. *veri a cöveket*. (A délutáni pihenést különben így mondja a palóc: *dellyest aludni*.) BALOGHY DEZSŐ.

Ejtődzik a gyomorra vonatkozik: az étel az emésztés folytán lejjebb száll benne annyira, hogy helyet adhat újabb falatoknak.

SZOKOLAY HERMIN.

Ejtődzik. Tolnában az étkezés után való tétlenkedést, nem épen szunyókálást, jelenti; teljes megfelelője a *siestát tart* kifejezésnek. Csongrádban is szerte használatos *ejtődzik* alakban. TOLNAI VILMOS.

A Nyr. 28:46. lapján Giesswein Sándor csikmegyei tájszókát közöl, melyeket egy erdélyi válóper írásaiból böngészgetett. Azt írja, hogy a beadványok részben a köznéptől származnak. Legyen szabad ezt az állítást tagadnom.

*Pálinka-iszák*ról a csiki nép nem tud; *masinát* soha sem iszik, *masina* (gyári) *pálinkát* már igen, s valahányszor a *pálinka* szót elhagyja, mindig melléknévet: *masinást* mond.

Tarisznyázni soha sem jelenti azt, hogy táplálni. Ez diák műszó. A szegényebb sorsú csiksomlyói diákok az internatusban laknak s ú. n. *tarisnya szer* szerint étkeznek. Nyolc-nyolc tanuló szülője összeáll és rendre, minden vasárnap más és más hoz egy hétre való kenyeret, lisztet, szalonnát, zsirt, kását stb., stb., melyet aztán a konyhán elkészítenek. »Jövő héten a Balló István apja *tarisnyál*« azt jelenti: jövő héten ő fog ételt hozni. A tarisnyálás tehát magát a szállítást munkáját jelenti. Csikmegyében a: *nekem nem tarisnyálsz*-féle mondás is járja »nekem nem parancsolsz« értelemben.

Gács egész Csik vármegyében sincs *juhász* értelemben, de még Háromszéken sem használatos.

A többi között szó használatos, de az említettek s a kiejtésbeli pontatlanságok a mellett tanuskodnak, hogy ama beadványok készítői és vallomások leírói nem voltak a népből való csiki széke-lyek, hanem alkalmasint iskolázott emberek, kik azonban részben a csiki népnyelvnek befolyása alatt állottak. WASYLKIEWICZ VIKTOR.

EGYVELEG.

Szónyomozás. Kluge Frigyes a strassburgi Trübner-cég kiadásában »Zeitschrift für deutsche Wortforschung« címmel folyóiratot indit, melynek első száma folyó évi április hó elsején fog megjelenni. A folyóirat szerkesztőjének programjából kiemeljük a következőket: »Wir beabsichtigen die geschichte der deutschen wörterbücher in unsern bereich zu ziehen, wichtige sprachquellen neu zu drucken, und sammlungen zum deutschen wortschatz unterzubringen. Aber wir wollen zugleich durch *wortgeographische* und *wortgeschichtliche* aufsätze und durch kleinere mitteilungen anregen, durch zeitschriften-schau alle deutsch-sprachliche arbeitbücher und über neue erschei-

nungen berichten. Zugleich stellen wir unsere zeitschrift in den dienst der fachgenossen, indem wir immer raum für »umfragen« zur verfügung stellen: wir wollen den mitarbeitern am Grimm'schen wörterbuch, dem grossen Wenker'schen unternehmen u. a. die möglichkeit eröffnen, vorhandene lücken in sammlungen zu ergänzen oder ungenauigkeiten richtig zu stellen. Wir hoffen auch gelegentlich *einzelne spracherscheinungen durch karten bildlich veranschaulichen zu können*«.

E programmból én két elvi jelentőségű dolgot emeltem ki: Az egyik, hogy a folyóirat nagy súlyt helyez a szavak geográfiai elterjedésére. E pont a mi nyelvészeti munkásságunknál szépen van megvalósítva most megjelenő Tájszótárunkban. A másik: egyes hangtani jelenségnek térképekkel való ábrázolása. E pontban még mindég a kezdet legkezdetén vagyunk. Kíváncsinos volna, hogy minden ezentúl megjelenő magyar nyelvjárás tanulmányhoz egy pontos nyelvi térkép járuljon, amely a tárgyalt jelenségeket vonalak segítségével faluról-falura pontosan meghatározza. — E két szemponton kívül, amit a Kluge-féle programból kiemeltem, van még egy harmadik is, amelyet bele kell vinni egy-egy nyelvjárás tájszókincsének a leírásába. Ez a tárgyi néprajz (tehát rajzok melléklése). Egy-egy nehezebben megérthető népies dolgot rajzzal is kell ábrázolni, pl. a kúnkötés, farkasgúzs, vitézkötés stb. közti különbséget csakis szemléltető módon lehet helyesen megmagyarázni.

MELICH JÁNOS.

Palóc és kún. Tanítóképző tanár koromban egyszer tanulmányi kirándulást tettem az Egertől nem épen messze eső Apátfalvi bércek aljába növendékeimmel. Bolyongásunk közben, mikor falatozni leheveredtünk, egy öreg palóc szegődött hozzánk, kihez, mikor neki-ízeledett a beszédnek, ezt a kérdést intéztém:

— Ugyan mondja már meg, palócok-e magok vagy kúnok?

— *Tótul palóc, magyarul kún*, — fejtette meg az én emberem a kún-palóc kérdést, mely miatt összefirkáltunk már egy rizma papírt.

VÉGH KÁLMÁN MÁTYÁS.

NÉPNYELVHAGYOMÁNYOK.

A paraszt-szekér részeinek magyar elnevezései.*

Azt hiszem, t. szerkesztő úr egyetért velem, hogy e tárgy nemcsak a magyar nyelvészt, hanem a magyar gépészmérnököt is érdekli. A gépszerkezeti dolgok közül talán a *malom* és a *szekér* az

* Ezt az érdekes összeállítást, mely nemrég a M. Mérnök- és Építész-Egylet Közlönyében jelent meg, a szerző szíves engedelmével közöljük (Frecskay J. dolgozó-társunk még a német megfeleléseket is közbeiktatta), a Közlöny szíveségéből pedig könnyebb eligazodás végett a rajzokat is mellékelhettük. Kérjük olvasóinkat, egészítsék ki az itt közölteket a vidékükön dívó eltérő kifejezésekkel.

A szerk.

egyedüliek, amelyek műnyelvében a magyar nép szelleme megnyilatkozik; a kerékgyártók, vagy még általánosabban, amint Rákóczi Ferenc 1706-ik évi rimaszombati limitációja nevezi őket, a *faművesek* mesterségét nálunk már ősidők óta, igazi magyarok üzték. Kiténik ez abból, hogy míg a többi mesterségek legnagyobb részének népies műnyelve csakúgy hemzseg a tót s különösen a német kölcsönszótól, addig a szekér alkatrészeinek magyar elnevezései igazi magyar észjárásból fakadtak.

A magyar nyelvészek nem is mulasztották el ezen elnevezések összegyűjtését, mert már régen észrevették mind nyelvi, mind művelődéstörténeti fontosságukat. A régi Tájszótár, a Nyelvőr s ezek adatai alapján az új Tájszótár az idevágó népies műszók legnagyobb részét összegyűjtötte s már közzé is tette az ország minden részéből. Az eddigi közzétételeknek azonban a dolog természetéből folyó nagy hibájuk van, t. i. az, hogy gépszerkezeti dolgokat rajz nélkül, pusztán szavakkal, akarnak megmagyarázni. A technikusként és a nyelvésznek kezdet kell itt fognia, hogy a műkifejezésekről tisztképet alkothassunk magunknak.

Ez indított engem arra, hogy egyfelől (egykori kedves tanítványomat) Gaul Károly urat, az állami felső ipariskola r. tanárát s a régi kocsiszerkezetek ismert buvárát, másfelől pedig Frecskay János urat, a m. Mesterszótár szerkesztőjét fölkerjem, legyenek segítségemre a kétfelé néző munka nyélbeütésében. A technikus szíves volt a megbetűzött rajzokat s a hozzájuk való szöveget elkészíteni, a nyelvész pedig az elnevezéseket a különféle vidékek tájszávaival kiegészíteni. Övek s különösen Gaul Károlyé az érdem; én az egészben csak az »ügynök« szerepét játszottam.

De hadd beszéljenek most már az adatok:

A szekér főrészei a *szekér alja*, vagy *csinja* (Untergestell, Unterwagen) és a *szekérderék* (Obergestell, Oberwagen).

Szekéralja vagy csinja: 1. elülső és 2. hátulsó. Az *elülső alj* vagy *csin* (Vordergestell), forgó; a hátulsó rögzített; a kettőt egybekapcsolja a *nyújtó* (Langbaum, Langwiede).

1. Az elülső alj vagy csin előrészei, a szekér *rúdja* (Deichsel) (*a*), a *rúdfejjel* vagy *rúd-orr*al vagy *rúdvéggel* (Deichselspitze) és *rúd tövével* (Deichsel-End). A rúd tövéhez csatlakoznak a *rúdszárnyak* (Deichselscheere) *ágasai*, (*bb*) a *rúdágások* (Deichselarm), melyek hátul a *juhával* vagy *ihával* (egyéb nevei még: *gyuha*, *éha*, *léhafa*, *ziha*) (Reibsheit, Lenkscheit) (*h*), vannak összekötve. A rúd *vasalásai* (Beschlag): a *rúdfej* (rúd orra, rúdvég) és a rúdtő *pántjai* (Band-eisen). A rúdfejen találunk még fölül *ragasztószöveget* más néven *kutyát*, *kaflantyút* (Vormandel), alul pedig a *nyaklósöveget* vagy *ellen-artót* (Widerhalthaken), *rúdvégkarikát* (csikoltó-karikát, *sikolttyút*) (*t*Deichselring); a rúd középső része a *rúd szára* (Deichselstange). A szekérrúdnak egy alfaja a *tézsza* (Deisel), vagyis az a rúd, amelyet négy-ökrös fogatnál az elülső fogathoz használunk és mely tövével a rúdfejhez csatlakozik. *Kölyökrúd* az olyan tézslaféle, mely az elülső ökrpár nyakának tehermentesítése végett a hátulsó rúd

felelhosszaságáig visszanyúlik és így erősítettik meg. *Förhéc, fölhérc* (Wage, Zugwage), a rúd töve tájékán ezt keresztezi (*c*) s a *hámfák* (Drittel, *dd*) tartására szolgál. Oldalonként a (*gg*) *csatlással* (Streichstange) odakötjük a rúdszárnyakhoz, *csészéjével* (Schaale) a *tengelyszárt, tengely nyílát* (Achsstummel, Achsschenkel) átölelvén. A hámfa tartására vagy bekapcsolására szolgál az (*e₁*) *förhéckapocs, fölhérc-horog* (Wagehaken), melyen elhelyezzük a *hámütőkarikát, ragasztókarikát* (Scheerring) (*e*), ezt pedig megerősítjük a *hámütőáskához, házótársolyhoz* (Zugtasche) (*ff*). A hámfát *kisafának, késafának* is nevezik. A fölhércet a *fölhércszög* (Wagnagel) foglalja a rúd tövéhez. Ha a fölhérc e szög körül szabadon fordulhat, akkor *mozgó fölhérc, lógázó fölhérc* (Spielwage), ellenben pedig *álló-fölhérc* (Sprengwage) a neve. Ilyet négyesfogatoknál a rúdvégyszögre akasztanak, neve ekkor *négyelő* (Vorauszugwage, Bracke).

A csatlást nem vezetik mindig a (*b*) rúdszárnyig; ilyenkor hátsó része karikában végződik, melynek neve »*csésze*«, amelyet aztán a tengelyszáron helyezünk el.

Az elülső aljnak vagy csinnak részei (fölről kezdve): a (*k*) *förgettyű v. fűrgettyű* (Kipfstock, Wendschemmel), mely a *szekér-oldalt* (Wagenleiter) (*AA*) és *feneket v. alsóvényt* (Boden, *HH*) tartja.

A fürgettyű alatt a *vánkos, vánkosa, simely, zsámoly, párna* (Achsschemmel) (*m*), ez alatt pedig a *tengelytőke, tengelyfa, tőkefa* (Achsstock) vagy *tengelyderék* (Mittelachse) fekszik (*n*).

A fürgettyűt, a vánkost vagy zsámolyt és a tengelytőkét forgatható módon összeköti az *aljszög* vagy *derékszög* vagy *csínuszög* vagy *nyújtószög* (*j*) (Spannnagel, Reibnagel). Ezt a szöget ott, hol az alább nevezett foglalón kiáll, *rákláb* (Vorsteckbolzen) nevezetű vas erősíti meg. Jobb fajtájú szekérnél a fenti részekbe beeresztve és a derékszöveget körülveve találjuk a *foglaló*, vagyis a *derékszögtoke* (Schöllegeisen) nevű hüvelyes vasat.

Vánkos és fürgettyű között, a vánkoshoz és a rúdszárnyakhoz elül-hátul lekötve van a *csusztató* (Reibspange, *ii*). Ugyanezzel a névvel illetik gyakran a fürgettyű alsó lapjára erősített vaslemezt, melynek hivatása a fürgettyű kopását megakadályozni. Ezt még *csusztatópántnak* is mondják.

A tengely részei a középső rész vagy *tengelyderék* (fatengelyeknél azonos a tengelytőkével); kétoldalt a *tengelyszárak* vagy *tengelycsapok*, vagy *tengelynyilak* (*oo*, Achsstummel, Achsschenkel).

2. A hátsó alj vagy csin részei: a *vánkosa* (párna) (*m*) és a *tengelytőke* (*n₁*).

Mindkét aljnál a vánkost és a tengelytőkét az (*n₀n₀*) *tőkepántokkal, fojtópántokkal* (Zugband) kötjük össze.

Az elülső alj fürgettyűjének és a hátsó alj vánkosa fájának végeire vannak beerősítve a fából vagy vasból való *rakoncák* (*ll*) (Kipfe, Runge). A vasrakonca felerősítésére és támasztására szolgál egy a fürgettyűbe, illetőleg a vánkosa fába behajtott *vakszög* (Stütze).

A *lőcs* (Leuchse) nélküli kocsin a rakonca oly hosszú, hogy a

szekéroidal felső szárán is néha túlmegy; *lőcsös kocsinál* rövidebb és ekkor csak az alsó szárán oldalt levő *hüvely*-lyel akasztják bele.

Az elülső és hátsó alj összekapcsolására a *(v)* *nyújtó* (Langbaum) szolgál, két *nyújtószárnyá*-val vagy *ágasfájá*-val, *hátsóágas*-ával (Hinterarm) *(v₁v₁)*. A nyújtó, és az ágasfát összeköti (elöl) a *(v₂)* *ágasgyűrű* (*fojtókarika*, Zugband). A nyújtó-ágas szilárdítására a *(v₃v₃)* *ágaspántok* (Spange) szolgálnak.

A *szekérderek* (Wagenkasten) hathatósabb megtámasztására szolgál a nyújtószerkezetre felszögelt *(w)* *hasló*, *derékkötés* (Träger, Steg). A merev fából készült haslót gyakran egy erősebb lánc helyettesíti, melyet szintén haslónak mondanak.

Személyszállításra is szolgáló szekéren a hasló végeiből kiinduló és a hátsó tengelyszárra *csészével* illeszkedő *hátsó csatlást* (Hintere Streichstange) *(g₁g₁)* is találunk, amely egyrészt a szekér szilárdságát növeli, másrészt a főlzálláshoz szükséges *hágcsó*, *fölhágó* (Auftritt) alakítására és alkalmazására nyújt módot.

A kerék részei: az *agy*, a *fej*, a *kerékfej*, a *kerékagy* (Radnabe, Nabe) *(pp)*, a *küllő* vagy *fentő* (Speiche) *(tt)* és a *talp*, a *kerékfal* *(ss)* (Felge, Radkranz). A küllőt a talpba *bokával* (Speichenzapfen), az agyba a *csappal* (Zapfen), az *agycsappal* (Speichenblatt) erősítjük meg. Az agy belsejét, az *agy torkát* (mondják *végiglyuk*nak is) (Nabenbohrung) kibéleljük, még pedig a *puskával* (agypuska) vagy *persely*-lyel (agypersely) (Büchse, Nabenbüchse) *(p₁)*. Repedés ellen megvédjük a küllők mellett a *tókarikák*-kal, *küllőkarikák*-kal (Speichenring) *(rr)* és az *r₁* *stípkarikával* (Röhrenring) és *r₂* *agykarikával* (Nabenring), *végőskarikával* (Ortring). Az utóbbiak részben a por elhárítására is valók. Fatengelyeknél, vagy helyesebben félig vasalt tengelyeknél, melyek vasalása a *szálkavas*, *erősítő* (Spange, Schiene), a tengely szárának végeit *marokvas*-sal (Achsblech) pántoljuk meg, amely van többféle, ilyen az *alsó marokvas* (unteres Achsblech), a *karikás marokvas* (Achsvorhaube), a *szárnyas marokvas* (Flügel-Achsblech), a *kupás marokvas* (Zapfenachsblech). Vastengelynél itt akadunk külön alakú *(z z)* *marokvasra*, amelyet az *O₁ O₁* *kerékszőggel*, *végsszőggel* (Vorstecker) a tengelyszárhoz kötiünk. A kerék talpát körülveszi a *sín* vagy *ráf* *(u u)*, melyet *ráfszőgek*-kel vagy *ráfsrófok*-kal erősítenek meg.

A keréknek illetve küllőinek rendszeren *dülése*, *hajtása* (Stürzung, Sturz) van. Dülése lehet a tengelyszárnak is.

A kocsit, lejtőn való haladásnál — lefelé menve — megkötjük »*kerékkötő*«-vel kötél, gerenda, vagy kapcsos lánc, vagy *kocsisarúval*, *talabor*-ral, *talpalló*-val (Hemmschuh), fölfelé menve megakadályozzuk visszafutását: *macská*-val (Bergstütze).

A felső szekérrész vagy szekérdereknek részei: a szekéroidalok *(AA)*, az elülső és hátsó *saroglya* (Schrage) *(F)* és a *HH* *fenék* vagy *alsóvény*. Az utóbbi nevet akkor használják inkább, ha a fenék csak 1—2 lazán egymás mellé fektetett deszkából áll; mihelyt ez azonban jobb szerkezetű, akkor *fenék*.

A szekéroidal vagy *lajtorja* (Leiter) részei: a *felső* és *alsó szára* (Baum), közből *zápokkal* (Schwinge, Sprosse), melyek a szárat össze-

kötik. Erdélyben a lajtorja-szárakat *fogak* kötik össze és a két szélsőt nem zápnak, hanem *csütké*-nek mondják. E kötés szilárdítására szolgálnak a *szekéroidal pántjai*; a szekéroidal felső szárának végein vagy *bütüin* találunk elől-hátul D_1D_1 *saroglyakarikákat* (Schragering), beljebb CC *lőcsgúzsokat* (Leuchsenring), majd pedig az E felső *sallangót* vagy *villatartó-karikát* (Gabelring), melynek párja az alsó oldalszár hátsó részére esik. Az alsó oldalszár bütüin vannak a *saroglyakapcsok* vagy *karikák* (DD), melyekbe a saroglyákat bekapcsoljuk. Fölül a saroglyát a *saroglya-csatlóval* (G) (Wagenkette), azaz láncsal kötjük a felső saroglya-karikához.

A saroglya áll a *saroglya-rámából* és közbenső *zápokból*. A lőcs a szekéroidalt támasztja. Részei a *lőcsfej* (Leuchsenspitze) és a *lőcsszára*. A lőcsfejen látható ágas bevágásának feneke a *lőcstál*, ebben fekszik a *lőcsgúzs*. A lőcsszár alsó végén van a *lőcsfogláló* vagy *lőcskámva* (Leuchsen Scheibe), mely alul *lőcskarikában*, *lőcsszemben* (Leuchsenauge) végződik és ezzel a tengelyszárra, a marokvas peremkarikája mögé kerül.

Lőcstelen szekeren az oldalokat a magas rakoncák tartják ugyan, de nagyobb megterheléskor a szekéroidalokon elől-hátul (gyakran csak hátul) elhelyezett és lekötött *keresztfák* vagy *kötők* foglalják őket össze.

Ugyanerre a célra szolgál nagy megterheléskor az oldalfa középtájékán a felső szárakat harántos irányban összekötő lánc.

Szénás- és szalmás-szekéren a szekéroidalra mellső és hátsó *kéresztfa*, ezekre pedig oldalt és elől-hátul kinyúló *vendégoldalakat* (Überladeleiter) erősítünk. Az utóbbiak összekapcsolására való a *vendégoldalgúzs*. A széna lekötésére *rudallót*, *rudazót* vagy *nyomó-rudat* használnak, melyet elül-hátul még *rudazó-kötéllel* lekötnek.

SZILY KÁLMÁN.

Közmondások.

- (Tígy jót a kutyává, megugatt írte (hálátlan).
- (Ebesont hamar beforr.
- (Veszett kutyának árok a heje (káröröm).
- Amejik kutyának veszett nevit kötik (keltik), veszni kell annak.
- (Nem bántja egyik kutya a másikat.
- (Nadrágja van a kutyának, maga szerezte magának (habeat sibi).
- (Kicsi az ól, nagy a disznó (rátarti, cifrálkodó).
- (Nem eszi meg a farkas a maga fiát.
- A kecske se menne a vásárra, ha nem hajtanák (akaratos).
- (A kutya is oda tesz a hun legnagyobb a domb (szerencsére).
- (Kutyaugatás, számárbógis (!) nem hallaccik menyországba.
- Lesz még a kutyára dér, hogy a bikanak (béka) is hasig ír (reménykedés).
- (Az ördögök közt is a sánta a leghamisabb (elitélő).
- (Okos is megy a vásárba, bolond is.

- (Szíp asszonyba kicsi hiba nem nagy kár (elnézés).
- (Minden ember huncut, még a pap se igaz.
- (Cigánytú nem jó szemet vásárolni.
- (Három asszony egy vásár.
- (Üres kamarának bolond a gazdasszonya.
- (Szegin ember a setíthen alszik.
- (Ojan bolond a görög, partra megyen legörög.
- (Viszket a bőre, vesztit írzi.
- (Megleli a fejsze a nyelit (hasonlatosság).
- (A jó malom mindent megöröl (ein guter Magen, kann all. vertragen).
- (Az aranybul is cseppen el (vígasz kárra).
- (Több ház, mint templom (pártoláshíánynál vígaszul).
- (Hamu alatt lakik a tűz.
- (Sárga rípa petrezsejem, a vín asszony veszedelem; össze kéne őket kötni, úgy kéne pokolba kúdni.
- (Szedd el, vedd el amit tucc, tedd bolonddá akit tucc (első rész lopásra, a 2. csalfaságra vonatkozik).
- (Aki hátul marad, huzza be az ajtót (felelősség áthárítása).
- (Két víge van a botnak.
- (Fenn az ernyő, nincsen kas.
- (Öreg embernek lábszárába az esze.
- (Nem illeti Mátét a kosz (nem rá való a cifra ruha).
- (Ingyen még a szánk se ír össze (ingyen nem adunk semmit).
- (Idő után kisé kántálni (eső után köpönyeg).
- (Nincs ojan hosszú, kinek víge ne legyík.
- (Inkáb én íjek, mint te meghâj! (tréfás felköszöntő).
- (Magad uram, ha szógád nincs, magad ugass, ha kutyád nincs.
- (Beteg fekszik, felkél eszik (ha a beteg enni kér; tréfás).
- (Lesz még idő szípen járni, csak legyík mibe felötözni (remény).
- (Rakott szekér mellett, gyalog jó menni (szerető hajhászás).
- (Amit szabad Jupiternek, nem szabad Péternek.
- (Bő szüret, nagy csizma (tréfás célzás, hogy az esőtől szaporodott a bor).
- (A falnak is van füle, a vaknak is szeme.
- (Ríszeg embert az isten is elkerüli.
- (Minden ember a maga bűrit viszi a vásárba.
- (Kinek mijen kalapja van, ojannal köszön.
- (Az jajgat, kinek a háza íg.
- (Kinek a foga fáj tarcsa rajt a nyelvit.

(Hajdu-Szovát.)

RECHNITZ IGNÁC.

T á j s z ó k.

bekáfolni, begombolódzkodni: meg-
részegedni.
birizgál: komoly cél nélkül vmit
simogat.

eseményes idő: esős idő.
gyöszös (vén asszonyra): ráncos.
halli kie ke!: hallja kend.
kotyor: gödör az úton.

küfaköröszt: kőkereszt.
 lanyázik: lassan esik az eső.
 löpi, löpike: nyári női felső derék.
 nedékeny: pajzán.
 német szűr: esernyő gúnyneve.

puruttya, taráta: rendetlen.
 satyak: sapka.
 szodé: falánk.
 töprödött a föld: fagyott.
 (Ózsák pusztá, Szegzárd.)

LEOPOLD SAMU.

ajnároz: igazgat, rendezget.
 akszametos: akkuratos.
 baszárka: melledző (báránybőrből).
 burgyingos: parajos, gazos föld.
 fityóka: pálinka: kis üveg pálinka.
 habajdos: hóbertos.
 hékám: édesem (kedveskedés).
 katyula: doboz.
 kankó, gunyac: rövid szűr.

kumpli: burgonya.
 lekes lekjobb, vagy letes letjobb:
 legeslegjobb.
 leptike: két kerekű taliga.
 kalamájkál: vájkál.
 mőj: mély.
 sancol: kihasznál (sarcol).
 siglajsz: úri legény.
 trütyi: nadrág.

(Bács m. Ó-Becse.) KONCSEK KÁLMÁN.

jó élhető gazda: akinek tisztessé-
 ges, rendezett gazdasága van.
 jódógu: dolgos.
 bontókaláka: kukoricafejtő kaláka.
 tisztítottókaláka: kukoricalántó ka-
 láka.
 kártyalevél: levelezőlap. A Ko-
 vácsné kártyalevelet kapott a
 fijától. Azt írja, hogy kará-
 csonra urlapot kér s haza
 jó a Régina vendégségire.
 masina: masina pálinka.
 meddű törökbúza, amelynek a szá-

rán nincs cső: a zidén a török-
 búza mind meddű.
 öregrend ember: a 60-on túl van.
 tarisnyál: 1) ennivalót tesz a ta-
 risnyába; 2) parancsol. Mija
 baja velem, neküm nem taris-
 nyál; annak tarisnyájon, akinek
 enni ad.
 váccság: csinálásdíj, mennyi a vács-
 csága ennek a harisnyának?
 vátozó: fehérenemű. Letépte rólla
 a vátozót; esszevissza két pár
 vátozóm van.

(Ége. Udvarhely m.) FERENCZ MIKLÓS.

Ruhanevek.

Botos (cifra kapca, vastag tarka harisnya); bundika (mellény-
 szerű, újratlan ruha báránybőrből); duci (rövid kabát); ebélsz (sző-
 vet); férevaló (fejkötő); fityögő (függő üvegdisz a ruhán); férucha
 (fehér kendő a fejkendő alatt); imög (ing); kapca (kötött harisnya);
 keszkenyő (kendő szőrbű, volt a magyarázat); leves (lë-vess! vékony
 felső kabát); leppentő (a magyar nadrágnál elül felhajtható rész);
 mamusz (posztócipő); mejjes (melles, báránybőrből); pantalló (szűk-
 szárú nadrág); pólium (rezgő ezüstös zsinór a pártán); pálika (pánd-
 lika); pöndöl (fehér alsó szoknya); pruszlik (mellény); sámé (selyem-
 kendő); sém (hát ujan szűés, volt a magyarázat, hímzésféle); sík
 (a fejkötőt körülfogó szalag); sipka, hálósipka (kalap alatt viselik
 az öregek); tibelli (magasszárú női fűzős cipő); ujjas (kabát).

(Szabolcs. Baranya m.) SZÉKELY KÁROLY.

Mit árul Kati néni? Ki ne ismerné Kati nénit, ezt az ügyes, életrevaló, kalotaszegi asszonyt, aki szép varrottásaival annyi forintot csal ki zsebünkől? Amint előttem kitarja kincseszsákjának tartalmát, bemutatva s dicsérve a szebb darabokat, megnevezve a mintákat, a következőket jegyeztem föl: 1. horgastöltéses minta; 2. almás-minta; 3. új tányéros, horgas szélivel; 4. mákos, fecskefarkos szélivel (itt kénytelen voltam, mert éreztem képzelőtehetségem elégtelenségét, megkérdezni tőle, melyik is ebben a szép terítőben a mák? mire ő furfangos mosollyal rámutatott apró kockákra!); 5. koronás, pozsonyi mintával; 6. mákos, 'milió' (így mondta!), fűrészfogas szélivel; 7. tyúkszem (itt mentegetődzve hozzátette: már instálom alássan, mi csak így hívjuk!); 8. csereleveles; 9. gyöngyvirágos; 10. pávás; 11. lajtorjás; 12. új csereleveles. HARMAT PAULA.

Szójátékok.

1. Ídes apám! — No! — Jön bé, mēr kitették a'zítelt! — Nagyon ki'tették? — Nēm tudom.

2. Mics csinyál kēd Feribá'? — Mármind én? Sēmmit. — Hát? — A föld tusakodik a földdel. — Űgyno, mán értēm. — (Feri bá' házat tapasztott.)

(Kalotaszeg.)

CZUCZA JÁNOS.

3. Megy haza hetipiac után a csizmadia felesége s viszi az el nem adott csizmákat. Megszólítja az utcán egyik ismerőse: No, szomszédasszony, nem kelt el a csizma? Nem, nem, — feleli ez — elfelejtettünk élesztőt bele tenni.

(Orosháza.)

BÉRCZI FÜLÖP.

Gúnynevek.

Biztos. Csádé. Csaszi. Csüri. Doros. Forró. Gazsi. Golyó. Kancsi. Kecske. Kacska. Kilagy. Koca. Pulykás. Picula. Piszkiró. Ragyás. Rontó. Somfa. Sományikó. Sötét. Suta. Sziszkiró. Zsidó gúnyneve: Szizmás. (Szilágy m. Kémer.) — Aranybaltás. Bágyi. Bunda. Bökös. Csunyácki (ez oláh). Domnu. Fabögyő. Fittyfasz. Fityinkó. Füttyös. Füttyöribórek. Gocu. Héber. Ipri. Kani. Kanördög. Kompics. Lábánkolbász. Lámpabél. Lőcsalábú. Ördögbúr. Panóka. Putáki. Rosszkorjött. Szattyán. Szórhúzó. Téfeles. Tógyer. Zsandár. — Lapos Mária. Moslik Mihály. Nehéz Józsi. Vaszi Kati. — Zsidók gúnynevei: Báró. Becsületes Bika. Fődigokos. Füstös. Genyecsig. Kanagár. Macskabél. Nyúlvelő. Puki. Talluseprű. Vígigüres. Siket. (Szilágy m. Ákos.) — Oláhok gúnynevei (magyaroknak itt nincs): Cicu. Csorozla. Hóra. Jepurás. Gricár. Grostyor. Kengye. Mataruj. Picula. Picsorág. Prigyes. Suta. Szucsín. Tontya. (Szilágy m. Zálnok.) VERESS MIKLÓS.

Családnevek.

Nógrád várm. anyakönyveiből stb. újabban következő érdekes családneveket jegyeztem ki: Eged. Ványa. Fukasz. Alabán. Ivicz. Dicse. Mérész. Mogor. Csépe. Csikár. Gocza. Tuska. Három. Korcsog. Csőke. Szampó. Hajna. Banos. Benécs. Bobály. Bollok. Csilling. Csurja. Czeba. Torda. Ágó. Galba. Hodúl. Máth. Pálmány. Pádár. Potyoró. Zigó. Csoboda. Kanyó. Karancs. Kabács. Banos. Dandó. Tótok. Szopóczi. Hurai. Berze. Kandó. Kamhal. Csürke. Gere. Magulya. Rógér. Mede. Czene. Andó. Csomor. Bóvéz (Bőviz? Bűvész?). Kiskovács. Bada. Gágyor. Edöcs. Gyüre. Alács. Godál. Csikár. Magócs. Agócs.

Jó volna az összes levéltárnokokat, kik a régi s új anyakönyveket őrzik, fölhíni, hogy gyűjtsék az ilyen föltűnőbb neveket, amelyek nyelvünknek nem egy régi szavát tarthatták fenn.

BALOGHY DEZSŐ.

Csata. Cséke. Költő. Mikola. Odor. Ötvös. Pató. Pálinkás. Sörös. Tarr. Turbucz. Ugri. (Szilágy m. Ákos.) — Gorgyán. Sinór. Fodor-Nagy. (Szilágy m. Zálnok.) — Halgas. Ozsváth. Szekrényes. Tulkos. (Szilágy m. Kémer.)

VERESS MIKLÓS.

IZENETEK.

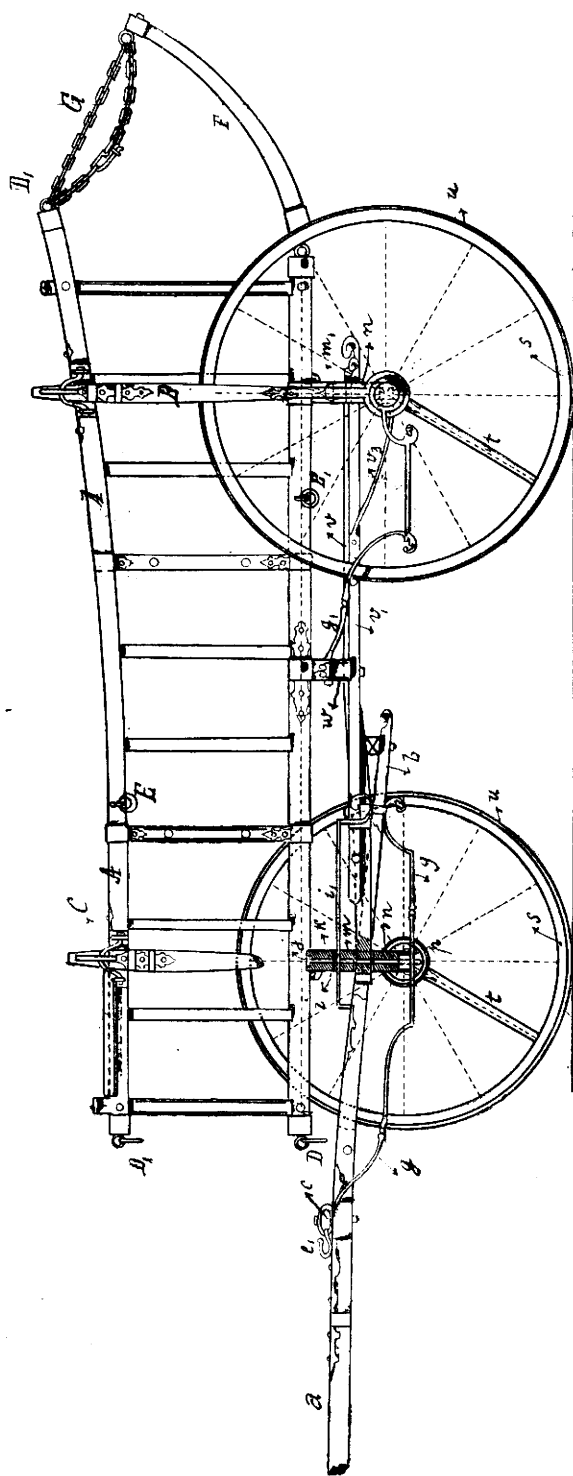
K. M. B. A.-nak a NySzról való munkája — sajnos — alig fog egyhamar megjelenni, s addig természetesen a mi ellenbírálattunk is várakozik.

Á. A. Hogy a *lengyel* szó a *venger* (= Unger) átalakítása, amely szóval a polyák jelölte a magyart s hogy a magyar a lengyelt mintegy vissza-vengerezte (*hogy t. i. ez az, aki őt, a magyart, *lengyel*nek, azaz *venger*nek nevezi.): ez nagyon elmés ötlet, de bajosan lehetne ezt a magyarázatot valószínűnek elfogadtatni.

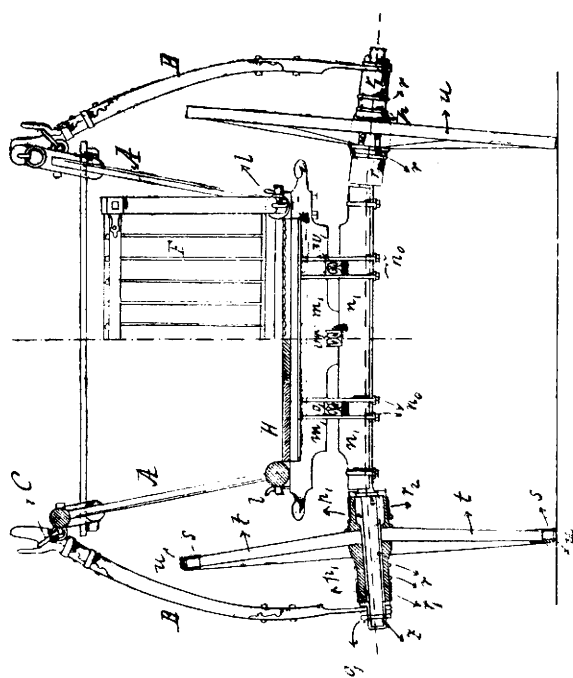
K. A. Azt a bírálatot szívesen közöljük.

Beérkezett kéziratok. Tolnai V. Nyelvtörténeti adatok a növények magyar neveihez. — Bihary K. Szólások. — Pethő G. Tözsér (rövidítve közöljük). — Melich J. Csarna, zerna. — König Gy. Egy régi m. csízió. — Somssich S. Dülőnevek. — Benczik B. Gúnynevek. — Ferencz M. Tájszók. — Zolnai Gy. A NySzhöz. Karancsi betűk. — Ágai A. Lengyel. — Balogh D. Nyelvtörténeti adatok. — Válaszok (Tömörkény I., Bársony Gy., Benkő I., Bátky Zs., Somssich S., Simon M. P., Kardos A., Török A., Némegy D., Bagyary S., Peterdi L., Paksy J., Burián A., Kulcsár E., Molecz B.)

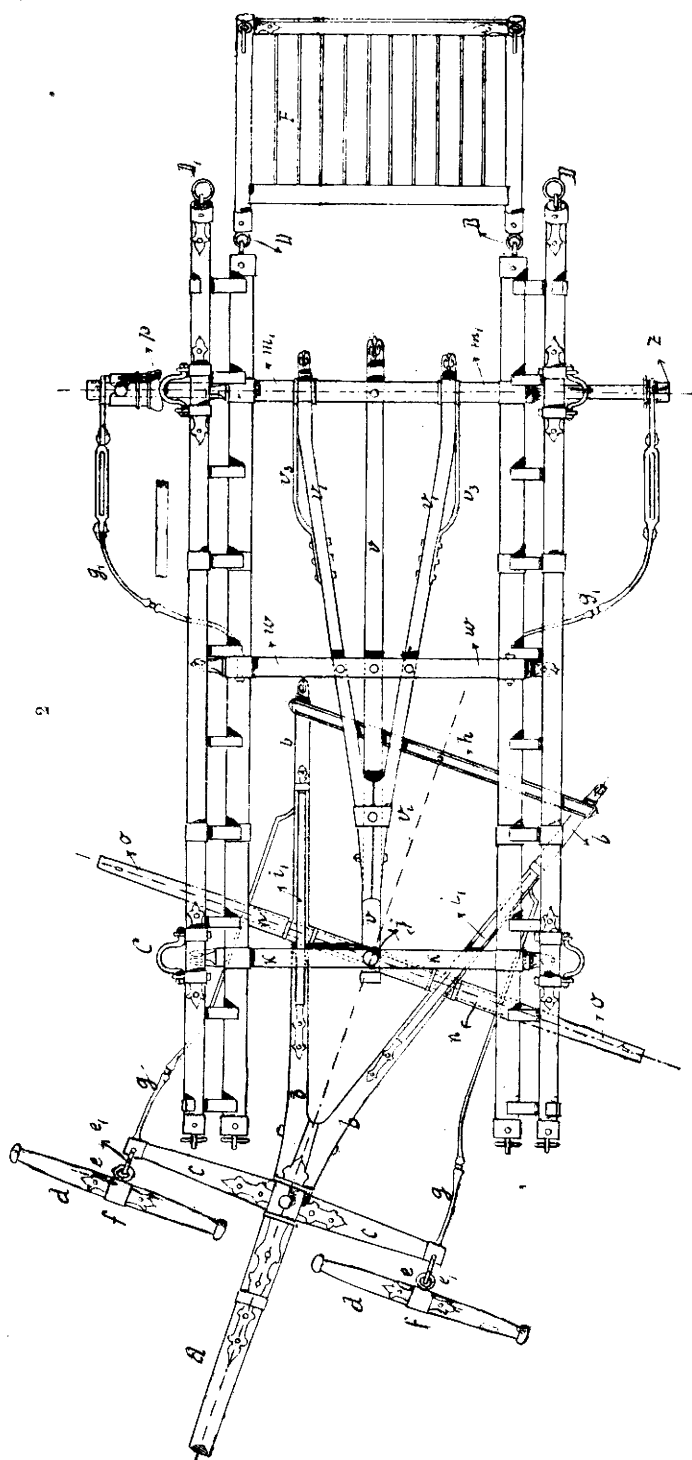
1

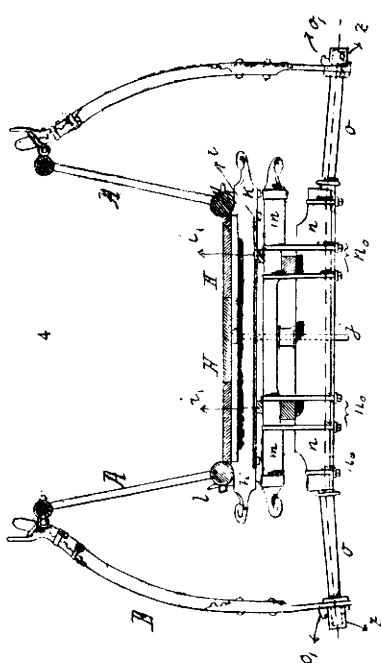
3

2

4

1-4. rajz. A magyar paraszt-szekérnek oldalsó képe, felső képe, hátsó képe a hátsó aljjal vagy csinnal és keresztmetszete a mellő alj vagy csin képevel.

1911

2

3

4

5

6

7

8

9

10

11

12

13

14

15

16

17

18

19

20

21

22

23

24

25

26

27

28

29

30

31

32

33

34

35

36

37

38

39

40

41

42

43

44

45

46

47

48

49

50

51

52

53

54

55

56

57

58

59

60

61

62

63

64

65

66

67

68

69

70

71

72

73

74

75

76

77

78

79

80

81

82

83

84

85

86

87

88

89

90

91

92

93

94

95

96

97

98

99

100

MAGYAR NYELVÖR.

Megjelenik minden hónap 15-én
három lnyvi terjedelemben.

Szerkeszti
SIMONYI ZSIGMOND

Szerkesztőség és kiadó-hivatal
Budapest, NewYork palota.

ZIVATAR ÉS ZAJ.

Melichnek a *zivatar* szó családjáról szóló cikke szerint (29:145) szláv eredetűek volnának a következő magyar szók: *zivatar* és a vele egyjelentésű *zivar*, *zihar*, a *zaj* és a *zihál* szó. A szegedi s dunántúli zihál szóval, amely szerinte a horv. szerb *zihati* átvétele, nem kívánok foglalkozni, de a többihez meggyőződésem szerint igen sok szó fér.

Lássuk mindenek előtt a *zivatar* magyarázatát: »a *zivatar* egy óbolg. *zěvatrě*-nak megfelelő horvát-szerb **zivatar* alakból való» (149.). Az óbolgár szó sem itt, sem följebb nincs megcsillagozva, de Melich maga mondja, hogy »magát ezt az alakot kimutatni szláv forrásokból nem tudom«, nyilvánvaló tehát, hogy olyan szláv szóval van dolgunk, amelyet Melich maga képezett a magyar *zivatar* szó magyarázatára. Nem tudom hirtelenében megmondani, van-e ehhez fogható biztos eset, azaz van-e kétségtelenül szláv eredetű magyar szó, amelynek nyomát egyetlen egy szláv nyelvben sem lehet kimutatni, de ha talán van is, egy-kettőnél több alig lehet. A szláv szóknak illetén egy-egy magyar szó képerre való alkotásával tehát mindenesetre nagyon csínján kell bánnunk. Melich kis cikkében egyszerre három szláv szót teremtett ilyen módon, egyik gyanusabb a másiknál, de leggyanúsabb mindenesetre a *zivatar* kegyelméből lett **zěvatrě*. Igaz ugyan, amit Melich uo. mond, hogy »a megfelelő ige, a *zěva-ti* közszláv«, de hiába keresünk a szláv nyelvekben olyan képzést, amilyen a **zěva-trě* volna, már t. i. a-n végződő igéből *-trě* képzővel lett főnevet sehol sem találunk. Melichet gondolkodóba ejthette volna már Brugmann megjegyzése, amelyet pedig maga idéz: »baltisch-slavisches -tro nur in wenigen und unsicheren beispielen, wie lit. *vė-tra* 'sturm': aksl. *vě-trŭ* 'luft, wind' Brugmann Vgl. gr. II:1:115« (146). De Melich azonkívül Miklosich összehasonlító nyelvtanára is hivatkozik, ez meg épenséggel fényesen bizonyítja, mennyire nem szabad a *-trě* képzővel tetszés

szerint egy-egy szláv igéből új szláv szót csinálni. A *vě-trō* 'szél' szó, amelyből Melich kiindul, képzésre nézve teljesen elszigetelten áll, semmi jogunk sincs a benne rejlő *-trō* képzővel magyar szó magyarázatára új szláv szót alkotni, mert ez nem élő képző, amelyet csak egyszerűen hozzátehetünk egy-egy ige tövéhez. Annyi igenis világos, hogy a *větrō* szó a *vějati* 'fújni' igében rejlő gyökérből hajtott, de aki a *zěva-ti* igéből (amelynek gyökere *zě-*) **zěva-trō* főnevet képez, az ép úgy képezhetne *věja-ti* igéből **věja-trō* főnevet is, a nyelvi tényekkel szemben az egyik is a másik is — csak pusztá játék. A *zivatár* szót tehát így nem lehet megmagyarázni.

Vajjon szerencsésebb-e a *zivar*, *zihar* magyarázata? Azt hiszem nem. Azt a kérdést, hogy egyáltalában két külön szó-e a több helyen hallható *zivar*, meg a tudtommal csakis a székely földről ismeretes *zihar* szó, Melich föl sem veti, pedig elég közel állott volna a kérdés, hiszen ő maga a *zivatár* mellékalakjául idézi a »kolozsmegyei« *zihatart*, hátha a *zivar-zihar* csak olyan *bival-bihál*, *fuvar-fuhar*, *lovak-lohak*-féle alakpár! De nem is tekintve ezt, nem valóságos csoda számba menne-e, ha a magyar nyelv a *zivatár* fogalomra három oly annyira egymáshoz hasonló szláv szót átvett volna és emlékét mai napig megőrizte volna, az összes szláv nyelvekben pedig e szóknak nyoma veszett volna?! Melich mindazonáltal nagy bátran még két szláv szót teremt, a *zivar* képére az óbolgár **zěvtrō* szót, a *zihar* magyarázatára óbolgár **zěchārō*-t és hogy az *i*-vel meg az *-ar* végzettel se legyen baja, lefordítja legalább az utóbbit a horvát-szerb nyelv »i-s dialektusá«-ra — így jut a székely *zihar* közvetlen forrásához, egy horvát-szerb **zichar* alakhoz! Én itt sehol sem találok biztos talajt, ahol a nyelvész megvethetné a lábát, azért a *zivar*, *zihar* szók vagy alakok magyarázatát sem tartom sikerültnek.

Marad még a *zaj* szó. Eddig ezt a szót ugor eredetűnek tartották — összehasonlították a vogul *suĵ*, *soĵ* hang, finn *soi*-szól, hangzik' stb. szókkal (Budenz MUSzM, Munkácsi NyK. 25:269, Simonyi TMNy. 1:320). Ha igaz, hogy a *zaj* szó régiebb alakja *szaĵ*, akkor ez igen valószínű is, a szláv *zoy*-ból való származtatására pedig akkor alig is lehet gondolnunk. No de nem akarom eltitkolni, hogy az előttem ismert adatok ezt a tényt nem tüntetik föl olyan kétségtelennek, amilyennek eddig hirdették. Szarvas ugyan azt mondja, hogy »a régiebb irodalomban gyakran találkozunk a *zaj*-nak *szaĵ* alakjával is (Nyr. 12:241)

és Simonyi is egymás mellé állítja a *szó* tárgyalásánál a *zaj* és *szaj* alakokat (TMNy. I:320), de ha csak a *zajlik* igével összefüggő *zaj*, *szaj* tájszót nem keverjük össze a *zaj* láрма szóval, akkor ugyancsak keresve kell keresnünk, míg valami adatocskára bukkanunk, amely azt a föltevést igazolja, hogy ennek a *zaj*-nak is *szaj* lehetett a régibb alakja. A NySz., igaz, első pillantásra egy egész sereg adatot ígér, hiszen ott címszókul ezeket találjuk: 1. *Zaj*, *Szaj*; *Zajos*, *szajos*; (*Szajosít*) *még-szajosít*; *még-zajosul*, *még-szajosul*; *Zajog*, *zajong*, *szajong*, de egyenest bizonyíték arra, hogy *zaj* helyett *szaj* ejtés is előfordult, e címszók alatt álló cikkekben nincs egyetlen egy sem!* E szerint tehát a NySz-ban nem is volna *szaj* alakra adat? De egy mégis van, igaz ott, a hol a címszó szerint nem is várnók, t. i. a *Zajgás* cikkben: Igen sok számtalan szavai *szajgása* után ígéré magát arra a basa, hogy szerez levelet (Erd. Tört. Ad. 2:22). Mint-hogy a mai nyelvből nem ismerünk *szaj*-féle alakot a *zaj* 'láрма' szóra, mindenesetre kíváncsok, hogy újabb adatokkal támogassák azt a talán nagyon is bátran állított tételt, hogy régibb alakja *szaj* volt.

Attól az egyelőre magában álló *szajgás*-tól tehát talán még nem kellene Melichnek mindjárt végkép lemondania arról, hogy a magyar *zaj* szót szláv *zaj*-ból magyarázza, ámbár mindenesetre megtántoríthatja őt már ez is a hitében. De vajjon egyáltalában olyan nagyon valószínű-e ez a *zaj-zaj* féle kapcsolat? Melich a *zaj* szónak még a származását is véli tudni, de én bizony még azt sem merném határozottan állítani, hogy egyáltalában szláv szó, olyannyira magában áll, még képzése sem olyan egészen átlátszó, nem is ismeri egy szláv nyelv sem az oroszokon kívül, de még ebben sem közkeletű, mert bizony csak a legtávolabbi északon, Archangelszk vidékén ismerik! Én tehát a *zaj* szláv eredetében sem tudok valami nagyon hinni.

Egészen új cikket kellene írnom, ha mind azt a fureszságot és gyakran kézzel fogható botlást szóvá akarnám tenni,

* Valaki ugyan azt mondhatná, hogy egy mégis van, még pedig az utolsó, a *Zajog*, *zajong*, *szajong*-féle cikkben, de ez csak látszat, mert az illető hely nyilván csak tévedésből került ide: »Templomitokban az fejér rokolyában az fa kepek előtt *szajongotok* (Alv: Itin. 220*). Az összefüggésből egészen világos, hogy itt zajongásról szó sem lehet, nem is így olvasandó a szó, hanem kétségkívül így hogy: *szajongotok* vö. MTsz. *szajong*: szájtátva, ácsorog, ténfereg, Heves m. (Alvinczi Péter az á-t rendszerint a-nak írja, úgy látszik ritka is nála az á-val írt á.)

amelyek különben is Melich fejtegetéseiben találhatók. Mindenek előtt rá akarok mutatni arra a nagy térre, amelyet a horvát-szerb nyelv hatásának tulajdonít, annak is csak egy külön nyelv-járásának. »Szerintem ugyanis, mondja Melich, a *zihál*, *zivatar*, *vitortla*-beli *i* az *ě* helyén délszláv eredetű e szavakban« (149**). Más helyekből kiténik, hogy a *délszláv* szón itt horvát-szerb értendő, még pedig annak »i-s dialektus«-a (l. pl. 148. l.). En nem akarok e helyen sem a horvát-szerb nyelv »i-s dialektus«-áról szólni, sem a horvát-szerb nyelvnek a mi nyelvünkre gyakorolt hatásáról egyáltalában, de bátor vagyok az egész kérdést itt fölvetni: Vajjon minden ószlovén *ě*-vel szemben mutatkozó *i* ugyanabból a forrásból származik-e? a *ritka*, (kocsi-)szín, *taliga*, *mirigy*, *pilis*, *ziliz*, *zsilip* szók mind a horvát-szerb i-s dialektusából valók-e? *zsilip* p. o. ebből a forrásból való-e és a mellette mutatkozó *zselyéb* (Pós: Válasz. 30.) talán máshonnan való? *pilis* és *pilés* (Helt:Bibl. I. HHh. 4. Born:Préd. 309.) külön-külön kerültek-e a nyelvünkbe stb. stb? Ha majd Melich ezekre a kérdésekre megfelel, rátérek majd alkalmilag én is az itt érintett problémára.

Más részletekre nézve már most is határozottan megmondhatom, hogy Melich téved. Így pl. mikor a *větrō* 'szél' szóból *vě-* gyökeret fejt ki, a *vihrō* 'vihar'-ból pedig *vi-* gyökeret és a két gyökeret egymással hangtani kapcsolatba hozza. A *větrō* szóban levő *vě-* t. i., amint ő maga helyesen mondja, indogermán *uē*-re mutat vissza, míg az *i*-vel váltakozó szláv *ě* indogermán *oi*-ból lett. Tévedés az is, hogy a »szerb« *vijati* azt jelenti, hogy »flattern, volitare, fluitare« és hogy összefügg a »szerb-horv.« *vijor*, *vijar*-ral (147), mert az utóbbi *vihor*, *vihar*-ból lett, míg a *vijati* igében sohasem hangzott *h*, ez ugyanis a *viti* igének rendesen képezett iterativuma (*vi-j-a-ti*) és csakis a visszatérő *se* (=lat *se*) névmással való kapcsolatban kap olyan jelentést, amely ide látszik illeni: flattern *vijati se*! E félreértett horvát-szerb *vijati* után veti Melich az oláh *vîjiesc*, *vijelie*-t »mint jövevényt-szó«-t. Melich cikkének nagy hibája, hogy innen is onnan is összeszedett olyan dolgokat, amelyek csak látszólag illenek a kérdés keretébe és amelyeket meg nem értett kellően. Ez egyszer Cihac után indult, kinek szófejtő oláh szótára tele van óriási hibákkal. Azt hiszem elég, ha megmondom, hogy a *vîjiesc*, *vijelie* szókban, úgy mint egyáltalában az oláh írásban, a *j* betű *zs*-nek olvasandó, hogy ezek a szók egy csapásra messze elessenek a

horvát-szerb *vijati*-tól és hogy Melich is elejtse ezt az össze-
 állítást. Azért nem is szükséges, hogy annak fejtegetésébe bocsát-
 kozzam, hogy az oláh nyelvbe horvát-szerb szó alig került, hogy
 tehát az említett oláh szók még akkor sem igen felelhetnének
 meg az állítólag *vihati*-ból lett horvát-szerb *vijati*-nak, ha mindjárt
j hangzanék is bennök *zs* helyén, mert a régi *h* helyén álló *j*
 specialis horvát-szerb hangfejlődés szüleménye, az oláh nyelvbe
 került szláv szók fejtegetésénél pedig rendszerint a (rég) bolgár
 alakjukból kell kiindulnunk. ÁSBÓTH OSZKÁR.

KAUKÁZUSI HATÁS A FINN-MAGYAR NYELVEKBEN.

(Befejező közlemény.)

A finn-magyar nyelvek rovarneveiben is mutatkozik
 a kaukázusi nyelvek hatása. Ilyen szókinszbeli elemek: magy.
hangya, mely régi s nyelvjárásiilag ma is élő *hangyál* (*hangyály*,
hangyál) alakjában pontos mása a permi *kožul*, *kōžil*, zürjén *kožul*
(kožul-kot) 'ameise' = votják *kužili*, *kužili*, *kužili* id. szónak, ez
 azonban képzésnek bizonyúl a szintén szabályosan megfelelő lozvai
khunš-khašše, tavidai *khunš-khaškhaj* 'ameise' összetétel előrésze-
 hez képest (vö. lozvai *khqšše* 'ameise' = éjszaki *qāšše*, *qāssuj*,
 kondai *khōšpi*, *khōsi*, pelimi *khqšši* id.; éjszaki-osztják *zašna*
 id.). Önállóan is használatos az éjszaki-vogul *žānš*, lozvai *khūnš*,
 tavidai *khōš* 'bandwurm' értelemben, mi arra utal, hogy a szónak
 alapjelentése voltakép: 'wurm'. Egyező kaukázusi alakok: chür-
 kilin *žunz* 'mücke', kürin *žuz* 'vespe' (Erck. 104, 149.), ingiloi
bal-ghunž 'wanze' (tkp. 'wand-wurm'; előrészt perzsa *bāra*, ud,
 kürin *baru*, ingiloi *baruj* 'mauer', úgy mint: ud *barun-nete*, avar
žoršol-nate 'wanze', szó szerint: 'mauer-laus, wand-laus'); vö.
 ezekhez: kojbal *kožza* 'fliege'. Más változata ugyane szónak:
 rutul *žanšakal* 'spinne' s a magy. *hangyál* egészében evvel egyezik.
 A zürj. *kožul*, votják *kužili* végzetére nézve megjegyzendő, hogy
 -li, -l igen elterjedt s gyakori alkalmazásu kaukázusi denom-
 képző; tehát itt ép úgy mint a magy. *hangyál*-ban a végzet is
 együtt kerültnek veendő az alapszóval. — Az ingiloi *bal-ghunž*
 metathetikus változata a grúz *baglinžo* 'wanze' (Erck. 146.).
 Ennek megfelelőnek a magy. *baglinca* (Baranya-m.) 'apró légy',
pákeléncs, *pákelénc* 'wanze', *pákléncs*, *pákulancs* 'schafzecke' =
 tavidai-vogul *pāžlénš*, *pāžlénši* 'bremse'. — A magy. *légy* 'fliege'
(ló-légy, pferdefliege, dongó-légy, brummfiege) és zürjén *lōž*, permi
lžž, votják *luž*, *luž* 'bremse, pferdefliege' másainak egyezései:
 avar, andi *thentha*, kaitach, akuša *thenth*, chürkilin *thanth*, var-
 kun, kubači, ud *thath*, kürin *theth*, *thēth*, dido *thuth*, agul *tuth*,

thuš *tut*, rutul *dud* ,fliege' = tabasszarán *čamču*, mingrél *dčanži* id. (Erck. 64.). Figyelembe veendő itt, hogy a leszgh és georgiai nyelvek *th* szókezdője többször váltakozik *thl* (= osztják *l*), illetőleg *l* mássalhangzóval, így: chürkilin *thoax*, *thuaāx*. kaitach *thaa*, kubači *thuj*, varkun *thu* ,fuss' = abadzech *thlako*. *teako* id. = agul *lak*, *lek*, tabasszarán *lik* id. (Erck. 68.); kürin *thar* ,baum' = andi *thlor* ,buche' (uo. 51.); karata *thame* ,dach' = andi *thlom* id. (uo. 51.); avar *thex* ,schaffell' = cachur *lekva*. rutul, tabasszarán *li* id. (uo. 61.); kubači, kaitach *thup*, kürin, cachur *thub* ,finger' = varkun *thlup* id. (uo. 63.); mingrél *thasi*, grúz *thes-li* ,same' = szvanét *laši* id. (uo. 120.); grúz *thov-li*, *tholi*, ingiloi *thov-l* (láz *thvi-ri*, mingrél *the-ri*) ,schnee' = čecenc *luo*. *lo* id. (uo. 124.); tehát magy. *légy*, zürj. *lőž* < kauk. **lenš*-(: avar *thentha*, mingrél *dčanži*). — Nagy változatossággal jelentkeznek a kaukázusi nyelvekben a magy. *nyű* (dial. *nyüv*, *nyiv*) ,wurm, made' = éjszaki-vogul *nünk*, kondai *niz* (*niz-vuj*). irtisi-osztják *nünk*, jugani *nüng*, éjszaki-osztják *neñk* (*n-roi*) id. = zürjén *nom*, permi *num*, votják *nim̃* ,mücke' szó másai, aminők: thuš *nez* ,biene', avar *niz* ,hornisse', arčin *nek-lu* ,wespe'; kubači *nivē* ,laus'; (az abadzech *ce*, *dze*, kabardin, šapszug *ce*, abcház *tea* ,laus' szóval összetéve:) ud *nete*, tabasszarán *nie*, avar *nate*, arčin *nac*, karata *natce*, lák *noc*, varkun *načaj*, andi, dido *notci*. kaitach *nez* ,laus', čecenc *neci* ,wanze', melyek mellett a chinnaľug *nimc* ,laus' változat azt bizonyítja, hogy a thuš *nez*, avar *niz* alakok csakolyan képződmények, mint a déli-vogul *niz*, vagyis chinna. *nimc* < **nün-c*. Ugyane szó bővületei: (? a kaukázusi nyelvekben szokásos ikerítéssel) čecenc *na'ni*, thuš *nhan* ,wurm'; (képzőkkel) kaitach *neñr*, akuša *ner*. chürkilin *nir* ,laus'; kürin *net*. agul *nat* ,laus', varkun *nid* ,wanze'; rutul *nudž*, and *niču* ,wespe' (Erck. 149, 95, 146.). Az utóbbi alakokhoz csatlakoznak a zürjén *kožul*, votják *kizili* ,ameise' végzetével képzett zürjén *nizul*, permi *nizil* ,regenwurm', votják *nizil'i*, *nizil'i* ,wurm, regenwurm' szavak, míg a zürjén *nomir*, votják *numir*, *nomēr* ,wurm, made' = osztják-szamojéd *nimere*, *nimara*, *nimer* (*neureä*, *niuri*, *niure*); jurák *niberu* ,mücke' szókban összetélt sejtethünk (vö. az utórészre nézve: szvanét *mer*, *maar* ,fliege, biene'). A čecenc *na'ni*, thuš *nhan* alakokhoz hasonló szerkezetek: osztják-szamojéd *nana-ka*, *nana-ga*, *nana-ku*, *neñan*, *nēnanka*, *nenka*, *naña*, kamaszin-szam. *neneg*, *neneve*, jensiszei-szam. *neneggo*, *nenoggo*, tavgi-szam. *nanenka*, *nannenka* ,mücke' (Castr.). — A magy. *lepke* ,schmetterling' = éjszaki-vogul *lāpēž*, lozvai *loqpēž*, *lāpēž*, kondai *loāpēž*, pelimi *lāpēž*, tavidai *lāpāž* id., úgyszintén a cserM. *lippē* ,schmetterling' szók alapja mutatkozik a rutul *lep*, szvanét *lip*- (inf. *lepžun*, *lipanal*) ,fliegen' igében, melylyel egyezik a mordM. *lepude* ,fliegen', finn *lippu* ,flattern' igei töve is. Ez a kaukázusi szó úgylátszik már képzés: vö. lák *ližž'an* (Erck. 183.), *lež'an* (praes. 3. *lež'lai*) ,fliegen' (Uslar-Schiefner: Kasik. Stud. 132.); kürin *luv* ,flügel', *luv-ghun* ,fliegen' (uo. Kur-Stud. 249.). Külön

egybevetethetők a lák alakkkal: mordvin *lije-* 'fliegen', *liende-*, *liinde-* (frequ.) = észt *lenda-* 'fliegen', finn *lentä-*: *lentime-* (nom. *lennin*) 'tűgel', továbbá szurguti-osztják *legel-* = irtisi *təgd-*, vogul *tıl-* 'fliegen', mely utóbbi képzésekhez hasonlók: dido *lel-atıl*, čecenc *liel-ar* 'fliegen' (Erck. 183.).

A volga-uráli rokon nyelveknek egyéb rovarnevei, melyeknek kaukázusi kapcsolatai igazolhatók: éjszaki-vogul *süns*, kondai *sgns*, lozvai *šuš* (tő: *šuns-*), tavdai *šoš*, éjszaki-osztják *šuns* 'floh' = avar *soansoa* (plur. *suns-bi*) 'wanze' (Erck. 146.; Uslar-Schiefner: Awar. St. 133.). — Irtisi-osztják *kaiñi*, vach-vidéki *kajñi*, kondai *keñe* 'mücke' = buduch *gujni* (g.-*mičahh*), szvanét *kjzñj*, *kuzlj*, láz *koghoni*, mingrél *koghona* (és *kogho*) 'mücke' (Erck. 104.). — Éjszaki-osztják *muši* 'ameise' = avar, ingiloi *mučakh*, ud *motcak*, lák, agul, dżek *mičakh* 'mücke' (uo.; Erck. szerint az örményből, hol: *motcak* 'mücke'); tabasszarán *muču-ku* 'hiege' (uo. 64.). — Éjszaki-vogul *žāšše*, *žāssuj* (Regulynál *kāšvei*), lozvai *khašše*, kondai *khōšyi*, *khōsi*, pelimi *khašši* 'ameise' = szvanét *ghazv* 'wespe'; a vogul szó utótagja: *uj* 'állat' (mint: éjszaki *lām-uj*, lozvai *lām-ojkwé*, pelimi *lqmi* 'mücke' és kondai *niχ-vuj* 'made, wurm'). — Zürjén *gag* 'wurm, insekt, ungeziefer' = kürin *kjwakzω* 'wurm' (Uslar-Schiefner: Kür. Stud. 165.), — Votják *bazla* 'drechkäfer' = kabardin *baza*, *badze*, abadzech *badze*, šapszug *madze*, čecenc *mozu*, grúz *buzi*, ingiloi *buz* 'fliege' (a jellemző kaukázusi *-la* képzővel; Erck. 64.). — MordM. *šārñ-ku*, mordE. *šar-ko* 'nisse' (vö. volgai tatár *sērñä* id. = magy. *serke*) = alaprészében: kürin *šar* 'wurm', melynek *šarar* többesét láthatjuk a votják *šerār*, *šerāl*, permi *šerol* 'nisse' szóban (Uslar-Schiefner: Kür. Stud. 198.). — MordE. *čanžav* 'spinne': vö. tabasszarán *čamču*, mingrél *dčanži* 'fliege' és agul *džimžak*, *žimžak* 'spinne' (Erck. 64, 131.).

Midőn pusztán a természetrajzi nevek sorából ily jelentékeny számban mutatkoznak az egyezés adatai a finn-magyar és kaukázusi nyelvek között, természetes, hogy az egykori kapcsolat nyomai föltalálhatók egyéb fogalmi körökben is. Közlünk ezekből is néhány, főképp a magyar szófejtést érdeklő mutatóványt. Az emberre és foglalkozására vonatkoznak: magy. **gazda** (rég: *kazda*) 'hausherr, wirt' = cachur *qasda*, *žkasta*, rutul *qasdu*, *žkasdu*, dżek *žkosat* 'alt, greis' ettől képezve: dżek *žkosa*, buduch *žkusu*, kürin *küzü* 'alt' (Erck. 160, 75.). A patriarchalis családi élet fokán a ház legidősebb tagja a gazda, melynek vogul *añšuž*, *ajkū*, osztják *iki*, *iga* nevezetei is tulajdonkép 'alter mann, greis' jelentésűek, úgymint a votják *kužo* 'herr, eigentümer, besitzer' (= csuvas *xoža*, cserem. *xoza*, *oza* 'herr vom hause, wirt') szó is azonos a perzsa-török *xoža* 'greis; herr, meister', čagataj *koža* 'alt, überreif, altersschwach' szavakkal. Így fogván föl a magy. *gazda* alapértelmét, ez különösen régi *kazda* ejtésében pontosan egyező mása a kaukázusi *qasda* szónak, mely a maga területén világosan fölismerhető származékszó s így eredeti tulajdon. —

A 'gazda' ellentéte a *legény* 'junger mann, junggesell; diener, gehülfe' alaprészében szintén kaukázusi szó, ti. az összetagauri *lāg* = digori *lag* 'mensch, mann' = avar, andi, lāk, varkun, kaitach, akuša, chürkilin, arčín *lagh* 'sklave' (čečenc *laḡ*, kürin, agul *lukh*, rutul *likh* id.) mása, melynek eredetibb 'mann' értelmé kitetszik ezekből: chinnaług *ligid* 'mann', abcház *lyg-až'* 'greis' (tkp. 'mann-alt', *až'* 'alt'; Erck. 129.); vö. kurd *lau* 'junger mann'. A *leg-ény* utórészét a *nöst-ény*, *szeg-ény*, *kem-ény*, *sov-ány* dim. képzőjén kívül gondolhatjuk a régi magyar *ín* (*ön*) 'servus' szónak is, melynek valószínű 'juvenis' alapértelme különösen jól illik a 'legény'-éhez. Nem vehetjük itt tekintetbe Budenz-nek vogul *lengä kum* adatát, minthogy Reguly kéziratának ama helye, honnan az adat való, a *lengä* szót az orosz *любезный* 'liebenswertig' értelmezéssel magyarázza (tehát nem, mint Budenznél: 'junger, verheirateter mann; bräutigam' fordítással) s mint más helyeken található írásváltozataiból (*jommas lāng qai*; *jommas lān pi*, *lān oai*) következtetni lehet az éjszaki-vogul *lai*, lozvai *lāi*, zsenge, erőtlen, ifjú' szó képzése (úgy mint: lozvai *jānēn*, *jāniñkwé* 'gross; alt' e mellett: *jāni* 'gross'). — A magy. *hős* (dial. *hēs*, *hiēs*) 'junger mann; held; bräutigam, freier' szónak másai: chürkilin *ghuavza* 'mann', szvanét *ghvaz*: *ghvaž-mare* id. (*mare* 'mann') = grúz *kač*, ingiloi *kac*, abcház *χatca* 'mann; held' (az örményben is: *khaž* 'valoroso, corragioso' a kaukázusi nyelvek köréből) = varkun *gavza*, kubači, kaitach *kobza* 'held'; alapszó: abcház *ghva* 'held', tabasszarán *guvi*: *mur-guvi* id. (vö. az előrésze nézve: szvanét *mare*, čečenc *majra*, *mār* 'ehemann'; Erck. 98, 55, 81.). Az alaki viszonylás olyan, mint a magy. *és*, *éss*, *és* 'regen' és abadzech *uaž'χi*, kabardin *oš'χ* 'regen' szavak közt; vagyis *hős*, *hiēs* < kauk. **γüäž*, **züäš*.

T e s t r é s z - n e v e k : Magy. *könyök* (*könyék*) 'ellenbogen' = ud *qoqník* 'ellenbogen; hacke' (ebben *q* = *ö*), melynek alaprésze kitetszik ezekből: chürkilin *quqa*, 'knie', čečenc *guḡ-la*, thuš *gau-g* 'knie; ellbogen' (Uslar-Schiefner: Ud. Stud. 81; Tchetsch. St. 54; Hürk. St. 138.). Az ud *qoqn-ik* tövét tükrözik: éjszaki-osztják *kavan*: *još-k*, 'ellenbogen' (*još* 'hand'), irtisi *kuñna-j*, szurguti *kuñxni* 'ellenbogen' (Castr.), *kungi* (Pápai Kár.) id. és finn *kyynä-rä*, mordv. *kene-re* 'vorderarm, elle' = cserem. *kēner* 'k.-vuj' 'ellenbogen' (*vuj* 'kopf, spitze'); vö. a déli-osztják alakokra nézve: irtisi *varnai* 'krähe' = av. *vārayna-* id.; szurguti *kōlañk* 'rabe' e mellett: *kōlak* = úpper. *kulāy* id.; irtisi *pegai* és *peñai* 'link' = szurguti *pegi* id.; szurguti *loñd-*, irtisi *tuñd-* 'lasen' = vogul *lowint-* id. (finn *luke-*, észt *luge-*, mordv. *lov-*), úgy mint az éjszaki-vogulban a *kēyēn*, *kēñ* (= pelimi *kēñ*) 'knopf' szóból a birtokos-ragozott *kēñnēm*, *kēñnēn* stb. alakokat. — A magy. *mell* = éjszaki-vogul *ma'il*, lozvai *ma'il*, kondai *ma'il*, tadvai *moul* 'brust' = éjszaki-osztják *megeł*, *mevel*, *meel*, irtisi *meget*, szurguti *maugel*, cserem. *mel* id. (stb.; l. MUGSz. 609.) szóhoz csatlakoznak: avar *mehéd* (plur. *mehédal* és *muhdul*) 'brust des tiers' (Uslar-Schiefner:

Awar. Stud. 163.); akuša *mezkere*, chürkilin *mizkiri*, kaitach *mizkere*, *mizri*; tabasszarán *muxar*, *muxur*, rutul *muxur*, varkun *mizkaj*, kubači *mezka* 'brust' (Erck. 50.). Figyelemre méltó, hogy a magy. *mell*-nek megfelelő votják *mel*, *mel-a*, Glaz. *mıl-a* 'brust', bruststück (z. b. eines ohsen), wamme; brust am hemde' mellett egészen egyező alakulatok a kaukázusi változatokkal: votják *mur-äs* 'busen, brüste'; brust am hemde' = zürjén *morös* 'brust', permi *mörös* id. — A magy. **láb** és vogul *la'il*, tadvai *laël* 'fuss' közös **lug*, **lug* alaprésze tűnik föl ezekben: agul *lak*, *lek*, abadzech *thlako*, kabardin *thlago*, šapszug *thlaka* 'fuss, pfote', chürkilin *thoax*, kaitach *thaa*, kubači *thuj* 'fuss' (Erck. 68, 112.), melyek szerint a *lá-b* végzetét tekintettel e testrész páros voltára okszerűen gondolhatjuk a kaukázusi nyelvekben elterjedt *-b* (*-bi*, *-be*) többes-képzőnek s hasonlóképpen vehetjük a vogul *la'il* végzetét több kaukázusi nyelv *-l* (*-al*, *-ul*, *-il*) többes-képzőjének; vö. itt egyébként: avar *lél-go* 'zu fuss', *lél-an* (plur. *lal-ab*) 'fussgänger' (Uslar-Schiefner: Awar. Stud. 142.). Megjegyzendő, hogy a zürjén *kok*, votják *kuk* 'fuss' szónak is jelentkezik mása a kaukázusi nyelvek terén a čecenc *qog*, *quag* 'fuss' szóban (vö. itt még: osztják *kur* 'fuss' és agul, tabasszarán *kark* 'pfote'). — A magy. **száj**, finn *suu*, vogul *süp*, *söp* 'mund' és *sünt* 'mündung' szóval vethetők egybe: arčin *sob*, tabasszarán *šu*, kürin, agul, buduch *siv*, džek *sür* 'mund' (Erck. 105.). — Föltűnő az osztják *ox*, *ux* 'kopf' szónak is találkozása az abadzech *oxh*, abcház *ax'* 'kopf', valamint a mordvin *nür*, *ner*, cserem. *ner*, zürjén-votják *nür* 'nase' szóé a kürin *ner* (= avar *me'er*, andi *nahar*, čecenc *mara*) 'nase' szóval (Erck. 92, 107.). — A magy. **bajusz** (*bajuc*, *bajsz*, *bajc*) szót magyarázzák a kabardin *paččē* 'schnurbart' = összet *bō dso* 'bart, schnurbart', melyeknek teljesebb hangtestű változatai: avar *megēž*, *mejež* (instrum. *magžica*, plur. *migžul*), andi *megažu*, karata *migaž* (= čecenc *māž*, thuš *mač*) 'bart' (Erck. 44.; Uslar-Schiefner: Awar. Stud. 163; Rosen: Osset. Sprl.). A kabardin *paččē* úgy látszik olyan összetétel, mint a vogul *tus-pun* 'bart, schnurbart', (tkp. 'mund-haar') szó; mert čecenc *bagi*, grúz *bage* 'mund' és čecenc *čuo*, šapszug *č'e* 'haar'. — A magy. **sőr-ény**, mähne' alap-szavával egyező mordM. *šājār*, mordE. *čejer*, *čer* 'haar' = cserem. *šar* 'pferdehaar' másai: buduch, džek *dčār*, chinnaug *dčār*, kürin, rutul *dčar*, cachur *dčer*, agul, tabasszarán *čar*, arčin *čari* 'haar' (Erck. 76. vö. čecenc *čuo*, šapszug *č'e* id., melyek a zürjén-votják *ši* 'haar' = finn *hiu-kse*, nom. *hius* id. s a lozvai-vogul *šau* 'bären-haar' szóra emlékeztetnek). Külön nyelvjárásból került alakok lehetnek: éjszaki-vogul *sā'ir*, kondai *soār*, *soqr* 'pferdehaar' = magy. **szőr** (rég. *szér*) 'fellhaar'. — A magy. **év**, *ev* 'eiter', vogul *sai*, *säi*, déli-osztják *lūi*, *tei*, lapp *säja*, *siejjä*, *siejj*, mordvin *sij*, *si* 'eiter' megfelelőihez csatolható a chürkilin *šaxa* 'eiter' (Uslar-Schiefner: Hürk. Stud. 165.) ugyanazon hangviszonylással, melyet a vogul *sēi*, éjszaki-osztják *säi*, *sai*, középobi *sējhe*, sand' és az ud *ša*, *šay* (= abcház *čakno*, abadzech *pšaxo*, šapszug

pšazo, pšazuo) ,sand' szavak közt észlelünk. — Föltűnő a magy. *seb* ,wunde' szónak is egyezése a lák *šabu* ,wunde' szóval (uo. Kasikum. Stud. 108.); vö. čecenc *čauf* ,wunde' (*čaurjar* ,verwunden'; ua. Tschetsch. Stud. 55.).

A s z e r s z á m - n e v e k közül már fentebb említettük az *ék* ,keil' szót. Ugyancsak kaukázusi területen találjuk meg egyezéseit a magy. *kés* ,messer' szónak, melynek képzős bővíletei: éjszaki-osztják *keši, kesi*, irtisi *kēže*, szurguti *kāčez, kōčez* (Castr.), *kececz* (Pápai Kár.), továbbá éjszaki-vogul *kasüj, käsäj*, kondai *käsi* ,messer'. Megfelelő alakok: szvanét *güč*, arčin *kas, kos* ,messer', buduch, džek, chinnaug *gača* ,pfug', melyekkel talán összefüggnek a következők is: varkun, akuša *guc*, kaitach *zuc*, agul *zuč* ,pike, lanze', továbbá abadzech *ghučē*, kabardin *gzuč, ghuš*, šapszug *ghučē* ,eisen' (Erck. 101, 113, 57.). Megjegyzendő, hogy a pamir fensík vakhī nyelvjárásában is találkozunk hasonló szó, t. i. *kōž* ,messer', mely Geiger szerint a balūči *kārč*, *kārča* ,messer' mása s következőleg az av. *karēta* = ujer. *kārd* ,messer' (= magy. *kard*) kicsinyített képzése volna. — A magy. *fejsze* (*fejszi, féczy*) mása ismerszik föl a tavidai vogul *poist, pāst, post* ,axt, beil' szóban; de magyarázatra szorul az eltérő végzet. Segítségünkre jön e tekintetben a déli vogul *ist* ,pflok, holznagel' szó, melyet a *poist* utótagjának véve, az előrészt a finn *puu*, cserem. *pu*, zürjén-votják *pu*, magy. *fa* másának vélhetjük annál is inkább, minthogy e szónak egykori használatát fentebb a vogulra nézve is igazoltuk. E szerint a *po-ist* összetétel egészében ezt jelentené: ,holz-keil', ami lényegében ugyanazt teszi, mint az ,axt, beil', lévén a *fejszének* kezdetleges alakja az ,ék' (l. fentebb e szónak magyarázatát). Maga a vogul *ist* kaukázusi szó, melylyel egyezik az avar *išthi, ašth, aždī* ,axt, beil = andi *andži-di*, karata *andži-to* id. (vö. ennek alaprészére nézve: grúz *ečo*, mingrél *ečva* id. és čecenc *edčik eškhi* ,eisen'; Erck. 45, 57.). Ugyanígy kell tagolnunk a magy. *fejsze, fejszi* szót is, melynek tehát elő-része a *fa*, utórésze pedig ugyanazon szó, mint a vogul *ist* = avar *išthi*, csakhogy emennek végképzője (*-thi*) nélkül. Ugyancsak ezen kaukázusi szóval lehet azonos a kicsinyítő képzővel szerkesztett cserem. *iške, iško* ,keil'.

A r u h a n e v e k közül világos példája az egyezésnek a magy. *szűr* ,durva daróc posztó s ilyen kelméből készült felöltő'; Ballagi) = avar *sughur* ,wollenes zeug', dido *sugur* ,tuch zur bekleidung' (Erck. 141, 157.).

A h á z é s u d v a r kifejezései közül kaukázusi szó a zürjén *kola* ,zelt, hütte, jägerhütte' = votják *kwala* ,sommerzelt' = déli vogul *kwäl*, éjszaki *kwol*, tavidai *khul* ,haus', melyeknek másai: oszszét-digori *kholä*, tagauri *khul* ,zimmer, winkelchen; innerer teil der kaukasischen berghütte zwischen herd und hinterwand' (Miller: Osset. Etjudy I: 119.), kurd *köl* ,cabane, chaumière' < grúz *zula* ,chaumière, cabane; petite chambre, ou l'on met sorte de choses; petite boutique' (Csubinov) = varkun *khal, žkalī, žkal*,

kürin *khval*, *khel*, *khol*, kubači *khol*, kaitach *khali*, *zali*, *khul*, akusa *zkale*, *zkul*, *kali*, chürkilin *zkale*, *kali*, rutul, agul, tabasszarán *zal*, buduch, dżek *kul* ,haus, zimmer' (Erck. 79.). Más szó a zürjén *ker-ka* ,haus, wohnhaus', *vič'-ko* ,kirche', permi *ker-ku*, *vič'-ku*; votják *kor-ka*, ,haus', *vu-ko* ,mühle' utórészét képező ,ház' szó, mely a magy. *ház*, osztják *žāt*, *kōt*, finn *kota* ,haus, zelt' szó szabályos megfelelője (= av. *kata-* ,haus'). — A magy. *kert* ,zaun, umzäunung; umzäunter raum, ort; hof (*barom-kert*, *széna-kert*); garten' szó egyezései: čecenc *kerth*, *karth* ,zaun, einfassung, geflochtener zaun' és összet *kürt*, *k'art* ,hof' (Erck. 155.); vö. középid *kata-* ,geflecht, matte' ebből: **karta-* az indogermán *kert-*, ,binden' ,flechten' töből, melyből: óporosz *horto* ,gehege', görög *zupria* ,flechtwerk', latin *crātēs* ,flechtwerk, hürde', gót *haurds*, német *hürde* (Uhlenbeck: Skr. EtWb. 39.). Az éjszaki-vogul *kärtä* ,umzäunter ort, hof' s éjszaki-osztják *karta* ,hof' közvetetlenül a zürjénből való, hol *karta* ,hof, viehhof', permi *korta* ,hof egy származatú a mordv. *karda*, *kardo* ,stall', mordE. *kardas* ,hofraum' szóval, vagyis úgy mint több egyéb műveltségsszó a litván-lettből magyarázandó talán éppen mordvin közvetéssel (vö. litván *gardas* ,hütte, offener stall für die schafe'). Az összet-čecenc hasonlat itt azért nem jöhet tekintetbe, mivel a zürjén alak véghangzóját nem magyarázza. — A magy. *háj*, *haj* (pl. *ház* *hēja*) ,dach' szónak megfelelői: chürkilin *žalh*, buduch, dżek *žal* ,dach, decke des zimmers' = kürin *žāv*, čecenc *txaur*, tabasszarán *ka* id. (Erck. 51, 52.; Uslar-Schiéfner: Hürk. St. 142.). A magyar alak *j* mássalhangzójának *l*-ből való származását igazolja a régi *helyázat* írás (vö. *suly*, *süly*, *hüvely*, *zugoly*, melyekben az *l*-ből eredt *ly* általában *j*-nek ejtődik). — Kaukázusi eredetűnek látszik a *góré* ,hütte' szó is, mellyel egybevethető a grúz *kavari* ,dach' (Erck. 51.) oly értelemléjűvel, mint a votják *lipät* szónál, mely a *lip-* ,bedecken' töből származva ,dach, hausdach' és ,schirmdach, schuppen, hütte, laubhütte' jelentésű.

A természet jelenségeinek szavai közül érdekes a régi magyar *húgy* ,stern' (*hold ees hurgyak*: luna et stellae) szónak, a palóc *kasza-húgy* ,kaszás csillag; orion' utótagjának, valamint rokonságának, a tavidai-vogul *khōñs*, éjszaki *žōs*, osztják *žōs*, *žūs*, *kōs* s a képzős zürjén *kožul*, votják *kizili*, *kizili* *kizili* ,stern' szónak egyezése a šapszug *žuc* ,stern' = chinnaľug *pižunc* id. (= tabasszarán *žac*, buduch *gaadž*, dżek *gaadž*, id.; Erck. 135.) szóval. Megjegyzendő itt, hogy a chinnaľug *pižunc* szókezdeté nem egyéb, mint a cserkesz nyelvjárásokban gyakori *pž* (etimologiai értéke szerint: *χ*) fricativa kényelmesebb ejtése, illetőleg a szó kezdetén való afféle szétbontása, mint nyelvünkben a *karaj-czár*-félék előrése. Ugyanígy viszonyának egymáshoz: chinnaľug *pižunc* ,steinbock' és dżek *gaadž*, szvanét *ghvaš* id. (uo. 134.), chinn. *piža* ,hund' és chürkilin *žha*, ud *žā*, cachur *žon* id. (uo. 86.); vö. chinn. *pžu*, *pžu* ,fünf' = tabasszarán *žuv*, varkun. kubači *žu*, ud *žko* id. (uo. 24.). — Magy. *esső*, a régi nyelvben

s nyelvjárásokban *ess*, *és*, *és*, *es* 'regen' = abadzech *vuěš xü*, *uaž xü*, *uaž si* 'regen', schnee', kabardin *oš x*, šapszug *vuoš xü*, szvanét *uō x a* 'regen', ud *üžž*, buduch, džek *üž*, dido *isi*, avar *czu*, 'azo', schnee' (Erck. 116, 124.), mely szó összetétel ezekből: abadzech *vuāše*, šapszug *vuāšo*, *vuāžüē* 'himmel' és čecenc *xü*, ud *xe* 'wasser', illetőleg kürin *ci* = dido *thli* = šapszug *psi* 'wasser'; tehát *esső* eredeti értelmében: 'égi víz'. Bár természetesenek látszik, hogy a magy. *esső*, *eső* 'regen' az *es-ik* 'fallen' ige származéka annál is inkább, minthogy a köznyelvhasználat szerint *az eső esik*; mégis van a szó ily magyarázatában egy-két nehézség. Az egyik a hosszú *šš* az *esső*, *ess* 'regen' és *ess-* 'regnen' (*esseni*, *essett* Székelység) alakokban, melynek az *es-ik* 'fallen' (= zürjén-votják *uš-*, permi *iš-* 'fallen', vogul *is-* 'sich niederlassen', finn *is-tu-* 'sich setzen') igénél nincs semminemű etimológiai alapja. A másik a névszói *ess*, *és* alak, melyet igenévként nem magyarázhatunk, hiányozván végzetéről az *-ő*, vagy más alkalmas képző. Végül figyelembe veendő, hogy a nyelvmélekek különbséget tesznek az *es-* 'regnen' és *es-* 'fallen' igék ragozásában, amennyiben amaz iktelen, emez pedig ikes pl. a Domonkos-codexben (legott *eseeek* az ev supprioranak labahoz'; de: *essev ees* vala') s a müncheniben (a vac verembe *esik*'; de: *fel fenleti ő* napiat iocra es gonozocra, es *es* igazacra es hamissacra'; NySz.). Mindez okok a két szónak különválasztását javallják s tekintetbe véve a fentebb idézett kaukázusi adatokat, azon felfogás mellett szólnak, hogy az *esső*, *ess* sajátos (azaz nem csupán jelző, vagy körülíró) nevezete a 'pluvia'-nak nyelvünkben, úgy amint van ilyen minden rokon nyelvben. — Tanulságosan világítja meg a magy. *enyh* szó különböző irányú jelentésfejlődését a kürin *āžün* 'schatten' (pl. *tarci āžün* 'schatten des baumes'; Uslar-Schiefner: Kür. Stud. 119.), mely, tekintetbe véve az *enyhít-* képzés régi *chñeyt* alakját, e szóval hangtanilag teljesen egyezik. E szerint t. i. az *enyh* alapértelme: 'árnyék' (vö. a ház *enyhíbe* = 'árnyékába, hűvösébe'; menjünk valami *enyhelyre* a forró nyári nap heve elől'; 'taszidd a kocsit az epërfa *enyhíbe*, ne süsse a nap'; MTsz.), melyből egyrészt 'oltalom, rejtek, védett hely' s ebből 'vmlinek mögé' (vö. *esső* elő *enyhère* húzottam'; 'vannak több hegyeyd is, kiknek *enyhekben* megoltalmazhatod magad'; NySz., MTsz.), másrészt az *enyh-hely* főtulajdonságát kiemelve 'szelíd, lágy, hűvös, langyos' jelentések alakultak (pl. *enyhe* szellő'; haragja *megenyhedik* = 'lehül, szelídül'). Az 'árnyék' fogalom alapján fejlődik az *enyget-* 'elrejt, elpalástol; megvéd' (tkp. 'sötétbe', ill. 'oltalomba helyez'), továbbá a régi *enyves* (< **enyhüves*, **ennyüves*) 'árnyékos, hűs'-féle értelme (*enyves források* = 'árnyékos, hűs források'). Az *enygett* 'által; ért, végett, miatt' határozó alkalmazásainak alapja az 'által'-féle (pl. *enyette* kapta a hivatalba = 'oltalma, védelme, közreműködése útján'). Szakasztott ilyen jelentésfejlődések mutatkoznak a zürjén-votják és vogul-osztják *saj* és származékai különböző alkalmazásaiban. E szó a perzsából való, hol

sāya 1. 'schatten' (= pahl. *sāyak*, balūči *sāz*, szkr. *chāyā* 'schatten'); 2. 'schutz' értelmű. Ugyane kettős értelemmel jelentkeznek: vogul, votj. *saj* 'schatten, kühlung' (innen: votj. *sajkūt*, zürj. *sajkūd* 'kühl, frisch') és zürj. *saj* 'raum hinter etw.' (pl. *kar-saj* 'vorstadt', *töl-saj* 'zufluchtsort vor dem winde'), vogul *saj-mā* 'schutzort' (pl. *saj-mōn untüwen*, *wuotne ul khajgñkhvagu* 'üljünk védett helyre, hogy a szél bennünket ne érjen'). Az *enyhíbe* 'mögött' értelmét mutatják a következő névutók: zürj. *sajñ*, vog. *sajit* 'hinten, hinter'; zürj. *sajš*, vog. *sajñel* 'von hinten' stb. Az *enyget* jelentése van meg ez igei képzésekben: vogul *sajl* 'bedecken', zürj. *sajmōd* 'decken, schützen, verhehlen, verheimlichen, beschatten' stb. Végül az *enyhe* 'sanft, mild' jelentésfejlődése módjára az éjszaki-osztják *saj* is 'still, ruhig' értelmű (Ahlqu.). — A *hév*, *hő* másának tetszik alapprésében a čecenc *hev-gho* 'warm', melylyel azonosítható a chürkilin *zhev* (lák *ghe*, varkun *xa*) 'sommer' szó is (Ereck. 175, 130.). — A magy. *ta-hát*, *te-hát* = 'ak-kor' utórészevel, illetőleg zürjén *kad*, cseremisiz *kot*, *kod* 'zeit' megfelelőjével vethetők egybe a chinnaug *kat*, dido *gudi* 'tag' oly átvitelével a jelentésnek, mint a hogy mi is beszélünk *idő-nap* előtti dolgokról, vagy amint alkalmazzuk a *nap* szót a *hő-nap*, *hold-nap* nagyobb időegységére (vö. mord. *ši*, *či* 'tag' = vogul *ši*, *ši* tavidai *čou*, *šou*, kondai *šou*, *šou* 'zeit').

A víznevek közül figyelemre méltó a *tő* (tő: *tava-*) = tavidai-vogul *tō*, éjszaki-osztják *tū*, *tuw*, déli *toux*, *teu*, zürjén *tī*, votják *tə* = osztják szamojéd *tu*, *to*, kamaszin-szam. *thu*, jurák *to* 'see, binnensee' szó mellett a szvanét *tob*, mingrél *toba*, grúz *tba*, láz *tiba* 'see' (Ereck. 127.), minél tekintetbe jöhet, hogy a fent említett *hév* szó čecenc *hev-gho*, chürk. *zhev* párjai mellett is vannak kabardin *xoabe*, abadzech, šapszug *fabe* 'warm' változatok. — A 'kis folyóvíz' értelmű tájnyelvi s régi oklevelekből igazolható magy. *séd* szónak pontosan egyező mása a tabasszarán *šed* 'wasser' = rutul, agul *zed*, buduch, džek, chinnaug *xad* id. (Ereck. 147.). — A székely *csinód*, *csinót* 'vízér, vízárók' előrésze úgy látszik a lák *šcin*, *ššin*, varkun, kubači, kaitach, akuša, chürkilin *šin* 'wasser' = avar *thlin*, and, karata *thlen* id. (Ereck. uo.), szót foglalja magában, amidőn a végzet a hely- és folyó-nevekben gyakori *-d* (*-ád*, *-od*, *-öd*) képző változatának vehető. Más alakjai az itt idézett kaukázusi szónak: čecenc *hin* 'bach' = arčin *xān*, *xan*, cachar *xon* 'wasser' (uo. 43, 147.), mellyel megfejtetőnek látszik a magy. *hinár*, *hénár* (Gyöngyösinél: *hinnyár*) 'meergras', az utórészt azonosnak vevén a *nád* (= szkr. *nadā* 'schilfrohr') szó székely *nár* (= szkr. *nadā* 'schilf, schilfrohr') változatával, ezen összetételben: *nár-méz* = 'nád-méz'. E szerint a *hinár* (< *hin-nár*) értelme voltaképp 'vizi növény, vizi fű' volna. Érdekesen támogatja e felfogást, hogy e szavunknak *csinár* változata is előfordul (Torontálban), mely mint külön átvétel a *csin-ód* előtagjával, illetőleg egyéb kaukázusi nyelvek *šin*, *šcin* 'wasser' szavával volna magyarázható.

A szellemi élet köréből való szó a **bűn**, melynek kapcsolatai a lák *bunah*, avar *munāh*, chürkilin *vunah* 'sünde, schuld' (Uslar-Schiefner: Avar. Stud. 165, Hürk. St. 184, Kasikum. St. 123.), a pahlavi *vinās* (= örmény *vuas*), gabri *venāh* = päzend, újperzsa *gunāh*, balūči *gunās* 'vergehen, verbrechen, sünde' szónak sajátos alakú kaukázusi változatai. Tanulságos itt, hogy a **bűn**-nek régi *bín* alakja megőrizte a pahl. *vinās* (= szkr. *vināṣa* 'vernichtung, untergang') hangzóját; másrészt, hogy a *bűnhőd*-, *bűnhet*-képzésekben fennmaradt a lák *bunah* végzete is, mire nézve megjegyzendő, hogy az iránság terén a szóvégi *s > h* változás már a VI. században végbement, amint ezt a Koránban (VII. sz.) előforduló arab *žunāh* 'sünde, schuld' (perzsából való) jövevényszó igazolja (l. Hübschmann: Pers. Stud. 162.). Egészen hasonló alakulata a szóvégnek mutatkozik ebben: *vén* 'alt' = finn *vanha*, zürjén *važ*, votják *vuž* (< **vəṣṣ*) 'alt' s nevezetes, hogy emitt is a képzés alakja *vénhed*-, mi azon sejtelmet költi, hogy a *h* ezekben nem denominatív képző (mint Budenz magyarázza), hanem a tőnek teljesebb hangtestéhez tartozó; vö. még *árva* és *árvahod-ik* ezek mellett: mord. *uros*, lappfm. *oarbes* 'waise' = szkr. *arhas* 'klein, schwach, jung, im kindesalter befindlich' (= lat. *orbus*, gör. *ὀρφανός* 'waise'). — Itt említem meg a magy. **dal** 'gesang' szónak is egyezését a chürkilin *dal-ai* 'lied' alaprészével (vö. chürk. *huo-ai* 'same' és lák *kuva* id.; chürk. *šur-aj* 'see' és kaitach *šire* id.; chürk. *mač-aj* 'schuh' és cachur, chinnaług *mas* id.; Uslar-Schiefner: Hürk. Stud. 174; Erck. 120, 127, 125.).

Alljon itt végül néhány adat a kaukázusi egyezésekkel kimutatható melléknevek sorából is. Ilyenek: magy. **piçi** 'sehr klein, winzig' = votják *piči*, mordvin *p'ižē* 'klein' = agul *pici*, bici, ingiloi *pitcaj-s* 'klein, jung' = andi *miči*, 'jung', chinnaług *miši* 'klein' (vö. az utóbbi alakokhoz: tavdai-vogul *mič*, *miš* ebben: *miš-āž*, *mič-āž* 'junges mädchen' az éjszaki vogul *āyi* 'mädchen' szónak megfelelő utórészszel; továbbá: tavdai *muš* 'klein', *muš-kēlēž* 'sehr klein'). Külön átvételnek látszik a **picur-ka** ebben: *icurka-picurka*, melynek egyezései: tabasszarán *picur*, *bicur*, grúz *meire* 'klein' (Erck. 168, 167.). — A **csekély**, *cšökély* 'klein, wenig' alaprésze mutatkozik az abadzech *tejku*, *tejký*, kabardin *tejku*, rutul *čüka* 'klein' szóban, mely maga is képzésnek ismerszik föl a šapszug *cu* (*pejxo-cuk* 'kleiner fluss'), abcház *ssa*, lák *čawa* 'klein, wenig' alakok mellett (Erck. 168; Uslar-Schiefner: Abchas. Stud. 54, Kasikum. St. 103.). E szerint a **csek-ély** végzete is legalkalmasabban az igen elterjedt kaukázusi *-l* (*-ül*) melléknévi képzővel* magyarázható. Összefüggő lehet a **csekély**

* Vö. erre nézve: chürkilin *ara* és *ara-l* 'gesund', uršu és *uršu-l* 'dick', *akk* és *akk-ül* 'hoch', *čam* és *čam-ül* 'stolz', *sai* és *saj-ül* 'seicht', *uc* és *uc-ül* 'dick', *čavš* és *čavš-ül* 'krank' (Erck. II: 125.); kubači *čula* 'gross' és akuša *čolo-l* id., akuša *šinša* 'grün' és varkun, kaitach *šinš-ül* id., kürin *meki* 'kalt' és agul *miki-l* id., akuša *žuruga* 'rund' és kaitach *žuruk-üld*, (mingrel *dčitha* 'rot' és grúz *teithel* id. (uo. I: 165—171.).

kaukázusi mintaszavával a törökségben egyébként ismeretlen csuvas *sayul* (= cserem, *šagal*, cserM. *šägäl*), 'wenig, ungenügend' szó is, melynek szókezdője nem jól illik a *csekély*-éhez, ellenben egyeztethető a magy. *sekély* 'seicht' alakjával, úgy hogy e két magyar szó különböző réven került változatnak tekinthető. A kaukázusi *čuka*, *tečkj* kimutatott *cu*, *čava* alapjának szerkesztése: lák *čavahun* 'klein werden', melynek végzete: *hun* 'werden' = kürin *hun* (inf. *hunuh*, perf. *hāna*). šapszug *zun-er*, 'sein, werden'. Ezen *čavahun* igen emlékeztet a magy. **csün-**, *csün-ik* igére, melynek értelme: 'kicsiny marad, növéseben elmarad', sőt ezen a nyomon tovább indulva azt vélhetjük, hogy az egyértelmű **csök-ik**, valamint **csökken-**, *csökkenik* is összefüggnek a *csökély*, *csekély* kaukázusi alapszavával. — A **magas**, *magos* 'hoch' melléknévnek, illetőleg a vele egytövű *maga-sztal*, *magosztal* 'erhöhen, erheben' igének alapszavát tükrözik a grúz *magha-li*, mingrél *mogha-li*, ingiloi *magh-la* 'hoch' (Erck. 167.), mely ugyan-csak a kaukázusi *-li* (*-la*) képzővel van szerkesztve, amint ezt az ud *bozo* 'hoch lang', lák *boz'-tul* 'hoch', thuš *bozo*, dżek *bugu-d* 'gross' szavak igazolják. Ezek szerint a *maga-s* olyan képzés mint *keres*, *kerés*, melynek szintén elavult a pahlavi, ujper. *kam* (= chürkilin *kam*, ud *k'am*) 'wenig, gering, klein' szónak megfelelő alaprésze. — Szintilyen képzésnek mutatkozik a magy. **hamis** (rég: *hamos*) a kürin *žam*, lák *žām* 'wild, ungewohnt' szó mellett (pl. *zi balk'an žam hana* 'mein pferd ist verwildert'; Uszar-Schiefner: Kür. Stud. 165, Kasikum. St. 95.). — Alakilag híven egyezik a magy. **mocsok** (tő: *mocsko*) 'schmutz, fleck, mackel, unflat' a rutul *mučakha*, cachur *mučaz-ta* 'dunkel', šapszug *mezaže* id., szvanét *mešže*, 'schwarz' szókkal, melynek képzőtlen máasai: agul *muču*, *muči*, tabasszarán *muču* (*mič-ri*), kürin *miči*, buduch *müdži*, dżek *müdža* 'dunkel', chinnaug *müdža* 'schwarz' (Erck. 162, 172.); a jelentésre nézve pedig vö. germán *swart*, *schwarz* és lat. *sordes*, liv *musta* 'schwarz' és 'schmutzig, schmutz', vogul *šemel* 'schwarz' és magy. *szenny* 'schmutz' (l. Budenz: MUGSz. 292, 627.). — A magy. **szür-ke** 'grau' alaprésze régi *szir* (*zyr* Beszter. Szj., *zir* Schlägli Szj.) alakjának pontosan megfelel a čecenc *siri* 'grau' (Schiefner: Tschetsch. Stud. 58.). Vö. ehhez még magy. **zöld** (rég: *zeld*) 'grün' és rutul *šilde*, lák *š'oldi* 'grün', kürin *želi* 'blau' (Erck. 160, 161; Uszar-Schiefner: Kasikum. Stud. 109.), melyek talán a magyar ejtéshez közelebb álló osszét *zöldü* 'niedriges gras' szóval függnek össze (ugy mint: vogul *pum-aspä* 'grün', tkp. 'gras-äusseres habend').

* * *

Nagy tudományos kérdések előmunkálatainak közös és természetes sorsa, hogy igazoltnak vélt észleleteikből kisebb-nagyobb részt tarthatatlannak bizonyít az utánuk jövő nagyobb fölszerelésű s behatóbb nyomozás. Vajmi jól tudom s el vagyok rá

készülve magam is, hogy midőn ezúttal hetven évi szünet után újból munkába vettem a finn-magyar és kaukázusi nyelvek érintkezéseinek vizsgálatát, jelen első futólagos körszemlémmek nem minden észrevételét fogja tudományos értékű tény gyanánt megerősíteni a későbbi tüzetes kutatás ítélőszéke. Mindamellett azt hiszem, nem tehetik kétséggé a kiderülendő tévedések a felhozott adatoknak azt a főbizonyosságát, hogy a finn-magyar nyelveknek egykor érintkezéseik voltak a Kaukázus mai lakóinak nyelveivel s hogy e tárgy körül összehasonlító nyelvtudományunknak nagy és fontos feladatai vannak. Világosan kitetszik már az eddigi eredményekből is, hogy a kaukázusi hatás, ép úgy mint az árságé még földrajzi kapcsolatukban érte a finn-magyar népeket; mert csak így érthető az a körülmény, hogy egyes kaukázusi elemek elterjedtek a finn-magyar nyelvek egész vonalán, mások pedig a volga-urali nyelvek több pontján jelentkeznek. E mellett valószínű, hogy a szóban forgó nyelvi hatás nem szűnt meg a finn-magyar népcsalád megoszlása után sem, különösen tovább tartott a keleti, jelesen a permi és magyar ágakban. Mindez ép így tapasztalható a finn-magyarság árja elemeinek vizsgálatánál is, mi azon föltevésre nyújt alapot, hogy mindaddig, míg a török népek előnyomulása a Volgavidéknek és a Kaukázus éjszaki tájainak néprajzi képét meg nem változtatta, a finn-magyar népek — még pedig régebben mindannyian, később (t. i. a finn-lapp ág legelsőben történt különválása után) csupán a volga-uralköziek — árja (indo-iráni) és kaukázusi népek közé voltak ékelve, úgy hogy hosszú időközön, talán évezredekken át egyszerre állhattak mind a két, egymástól merőben különböző fajú szomszédság nyelvi befolyása alatt. Végül lehetségesnek kell tartanunk, hogy a kaukázusi és finn-magyar nyelvek közösségei sorában egyesek nem éppen a kaukázusi nyelveknek eredeti sajátjai, hanem megfordítva, ide a finn-magyarság teréről kerültek, vagyis bennük, mint a nyelvi érintkezéseknél rendszeren előfordul, a viszonyhatás esetei jelentkeznek. Látnivaló, hogy itt nyelvészeti és őstörténeti szempontból egyaránt jelentős, nagy problémákkal állunk szemben, melyek megérdemlik, hogy a kutató ne riadjon vissza a megoldásukkal járó nehézségektől, még ha az az előérzet tartóztatja is, hogy egyes részleteket illetőleg útja tévedéseken át fog vezetni a végleges igazsághoz.

MUNKÁCSI BERNÁT.

AZ ÉRMELLÉKI NYELVJÁRÁS.

I. Bevezetés. Általános jellemzés.

Mióta Balassa József a magyar nyelvjárásokat osztályozta és jellemezte, áldásos eredményként egymás után kapjuk az osztályozott nyelvjárási területek ismertetését, majd e területek egyes részeinek tanulmányát, s így tovább, mind szűkebb és szűkebb körét. Egyes nagyobb területek kivételével (l. Nyr. 27:306.) már annyira haladtunk népnyelvünk gyűjtésében, hogy az ismert területek kisebb egységeinek leírását is meg kell kísérlenünk. Különben a helyi nyelvjárások ismertetésére nem egy példánk van már! Ezek azok a legkisebb körök, melyek a Balassa vonta legnagyobb körben helyezkednek el. Ezeknél valamivel nagyobb körben mozog az a terület, melynek nyelvét az alábbiakban megismertetni szándékozom.

Ermelléknek azt a jó fehér bort termő hegyes-dombos területet mondjuk, mely a sárgásvizű Ér patakot környékezi. Földrajzilag Biharmegye északkeleti csúcsa, nyelvjárásilag az északkeleti nyjárásterület délkeleti, illetőleg a felső-tiszai nyelvjárás legdélibb része. Északon Hajdú és Szabolcs, tehát a felső-tiszai és részben a duna-tiszai nyj. területe, keleten Szatmár és Szilágy, mondhatjuk: a zilah-vidéki nyj., délről, Arad vármegye képviselőjében, az oláhság és végre nyugaton Békés, vagyis az alföldi nyelvjárasterület alkotja határát.

Az Ermellék északi pontjául Ér-Mihályfalvát, déli határul Nagyváradot nevezhetjük meg. S így a középpontból — Bihar-Diószeg — húzott körben a következő helységek találhatók: Bihar, Félegyháza (és Gyapoly pusztja), Pap-Tamási, Nyüved, Kis-Marja, Hegyköz-Szt-Imre, Kóty, Jankafalva, Kis-Janka, Érkeserű, Székelyhíd és Kágya. Magam múlt évi április havától novemberig tartózkodtam e vidéken s a fönti községeket sorra jártam — ámde adataim legnagyobb részét Diószegen és Félegyházán szereztem — és azt tapasztaltam, hogy ezek nyelvjárása mindenképen egyezik.

Tudva azt, hogy az északkeleti nyelvjárasterület eddig feldolgozott anyaga inkább kellő közepére vonatkozik (Debrecen, Tisza-Eszlár, Szatmár), reménykedhetem, hogy mikor e nyjt. azt a részét ismertetem, melyet négy más nyelvi sajátságú terület határol, nem végeztem fölösleges munkát.

A gyűjtést magam végeztem; de felhasználtam a Nyrben eddig megjelent adatokat (l. Nyrkalauz 129. l.) is. A gyűjtők közül megnevezem Bakoss Lajost, mint olyant, kinek hűsz év előtti adatait legjobban értékesíthettem.

Az ermelléki nyelvjárás jellemző magánhangzója a nyílt *e*, de a zártabb *é* sem ismeretlen. A kétféle *é* közül az *é* helyére *í* kerül. Az *â*, *ê* csak *l*, *r* és *j* előtt hallható. Egyes szavakban az *é* és *ó* mint *éé* és *óó* diftongus hangzik. Hogy *ó*, *ö* helyett

ü, *ű*, és *ü* helyett *i* áll, az az egész nyelvjárásterületet jellemzi, nemcsak az érmellékit. Érdekesebb, hogy néha *ü ~ e*, *ő ~ ii* és *a ~ i* is hallható. Nyelvjárásunk egyáltalán igen kedveli a hosszú magánhangzókat.

A mássalhangzókra vonatkozólag általánosan kimondható, hogy *ly* helyett mindig, s *l* helyett gyakran hallható a *j*. Az *l* ritkánvész el, míg a *-hoz z*-je mindig elmarad.

A birtokos személyrag 3. személye más rag előtt mindig *i*-vé lesz (*fejibe*, *fejít*). Az első személyű igerag mindig *-k*, a 2. sz. *-ol*, *-el*, s a 3. sz. változó; de a felszólító módban mindig ikes (*üljék*, *állják*), míg a feltételesben iktelen (*jáccana*, *fázna*).

A használatos idegen szavak legjelentékenyebb része az oláhból kerül; pl. *megmurítol*: meghal, *debukál*: veszekedik, *dehonesztál*: neheztel, stb.

II. Hangtani sajátságok.

A) Magánhangzók.

Nyelvjárásunk összes magánhangzói a következők:

A nyelv állása	Mély hangok		Magas hangok	
	ajak nélk.	ajakkal	ajak nélkül	ajakkal
Felső		u ú	i í í	ü ü
Középső		o ó (°ó)	é (°é)	ö ö
Alsó	á	a (ä) â	e (ë) ê	

A táblázat megtekintői bizonyára csodálkoznak a magánhangzók ekkora mennyiségén. Eleinte magam sem akartam hinni a fülemnek; de új meg új példák által megbizonyosodtam benne, hogy lehetőség ez oly területen, ahol három-négy nyelvjárás találkozik. Az egyes magánhangzókra a következő megjegyzéseimet fűzöm:

e — Az egész felső-tiszai nyelvjárást jellemző nyílt *e* itt is meg van általánosságban (*veres*, *tetszett*, *tegnap*) és csak ritkán, de mégis hallható, mint *ë*, bizonyára az alföldi nyelvjárás hatása-ként. Feljegyzett példáim ezek: *rëggëre*, *ëgyebët*, *berëtva*, *igën*, *szëme*, *sëmmít*, *egrës*, *peníszës*, *bërëna*, *dëlëzsán* (két kerekű kocsi, előbb *dülišzanc*: *diligence*), *szëdrës* és néha ezekben *në*, *ëggy*. — A nyílt *e* leginkább *l*, *r* és *j* előtt egynémely szóban *ë*-vé változik; pl. *ëre*, *mëre*, *ëment*, *fëjött*, *szígyëd magad*. — Itt említem meg, hogy két szóban *i* lesz az *e*-ből; ezek: *tengiri*, *girinc*; s hogy gyakori az *e*-nek cserélkezése a hosszú *é*-vel (*bé*, *bézár*, *béfoglal*:

le. lejött. léfut; te. téj. lel. rét, vele; tészem, vészek. lesz. végyen). — Még két változást kell megemlítenem: *e ~ ö* (csörmőj: csermely) és *e ~ á* (ánnye: ejnye).

é — Aránylag legritkábban marad meg eredetiségében. Legnevezetesebb az *é*-vé való változása, bárcsak egy-néhány szóban (*k^éét, h^éét, d^éézsá, k^éérán*). Az egész nyelvjárásterület legjellemzőbb ismertető jele az *í*. Szabályba szedni, mily esetben válik az *é* *í*-vé, úgyszólván lehetetlen; de való, hogy a *-ség -ész, -és* képzők a felszólító mód *-jék*-je és az *-e* (*-ó*) kérdő szócska mindig *í*-nek hangzik (*szegítség, feleség, tehenész, erős, kerős, jöjjék, fíjájék vagy lánjék*); továbbá ezekben: *vika, fehér, vigre, nagy, méter, físzek, tehén, írő, téggy, fazék, beszél, píz, íl, mérges, derék, csápel, szíjjel, stb.* Csak némelykor hallunk *i-t* *pintek, ides, éppen tetejibe, kedvitű, végin*; a személyes birtokrag 3. sz. *-é*-je mindig *i*-vé lesz a rag előtt, pl. *fejít, kezít, ebéggyít*. Végre *é ~ e: fele* (felé), *mindenüre, neném*.

a — Csak két szóban hallottam a köznyelvi *a* helyett ajakejtés nélkül hangzó *à-t* (*akárki, bárna*); míg a *j, l, r* előtt gyakran megnyúlik; pl. *kájla, pacát, ára*. — Az *a*-ra vonatkozó hangváltozások példákat itt adom: *a ~ o: rogya, kokas, fokad, toszít, magos, orca, osztán*; *a ~ e: deráló, onnet* (onnan); *a ~ á: csápos* (csapós az ökör); *a ~ i: gubics, szímitol* (szimatol).

o, ó — Érdekes, hogy *e* két hang helyén néha *ó* diftongus hangzik: *j^óó, r^óózsá, és f^óózsá*; ha az *o* után *l* következik, szintén (*m^óónár, r^óóna, v^óót*). E két magánhangzó így változik: *o ~ ó: házhoz, forik* (forr), *l* előtt: *bódog, utósó, nyóc, dógom, fót, gondója*; *o ~ u: ujan, bujtár, hun* (hol); *o ~ i: lapicka*; *o ~ a: barona, baronál*; *ó ~ á: rúla* (ritkábban *r^óóla*), *rúzsá* (gyakrabban *r^óózsá*), *lú, fúrú, családik*.

i, í — A rövid *i-t* nagyon szereti nyelvjárásunk hosszan ejteni, különösen a szó elején: *íjed, íge, ígér, íjen* (ilyen), *hívtal, siet*; viszont *i ~ i: szelid*; vagy *i ~ é: számét*. E két szóban *i ~ e: zsendej* (zsindely), *bicekli*. Az *í*-ről az *é*-nél volt szó.

u, ú — Jellemző magánhangzók a hosszú *ú*, akár a szó elején, közepén vagy végén; pl. *út, útas, úcca, úgat; kúcsár, rúdat, cúkor, húrcol, csúnya, fordúl, fordúlok, borúlok, nyugalom, húgom, rúglak, nyúccsa* (nyujtsa); *falú, aszú*.

ü, ü — Itt is a hosszú magánhangzó a kedveltebb (*füvet, fűrre* vagy *küd, sült, születik*), a düllő példa ennek ellenkezőjére. — *ü ~ ö: bökköny, örmös* (ürmös); *-ök, személyes birtokrag* (*nevök, eszök*); *ü ~ e: gyakori az -ek sz. brag* (*részek: részük, végek: végük*); *ü ~ i: siket, mives, fige, híves*; *ü ~ i: mihéj* (műhely, méhely); *ü ~ ö: elöl* (a nap), *felöl*.

ö, ő — Az *ö* *l* előtt megnyúlik (*téggya, üte, fűd, böcső ütöztet*); *ö ~ e: selít, perkel* (szalonnát p.). Leggyakoribb *ö ~ ü: ü, ük; bür, szürü* (szörü), *fübe* (főbe, fejbe), *tüke, túlünk, fükines, bütül: csü, bü, fű, menkü*; *ö ~ ü: tüle, tülled*, s különösen a *-ből, -től* ragokban (*eszembü, eszentü*).

Még egy magánhangzó-változást kell megemlítenem, s ez *á ~ é: minapéba* (minapába).

Hangrendi tekintetben nem tér el e nyelvjárás a köznyelvtől.

B) Mássalhangzók.

A mássalhangzóknak képzését illetőleg legjellemzőbb sajáttság, hogy nyelvjárásunk *ly*-t nem ismer, helyette mindig *j* hangzik; pl. *ujan, bojjó, juk; kiráj, bagoj* stb.

A szó végén álló *ny* mindig *n*: *asszon, aran, cigán, kímén, völegín*; de még gyakran a szó közepén is: *reménység, belehánta*.

A hangszervi változásokat a következőkben mutatom be: Az *l* néha *j*-vel (*pájinka, májter*), *n*-nel (*tanál*), cserélkezik.

Foghang váltakozik foghanggal: *n:t (dísztó), sz:s (taris-nya)*; *sz:c (Condi vezetéknév)*; *zs:s (sinór)*. — Már h. mán, korlát h. kollát.

Ínyhang h. ajakhang van a *fímlík* (fénylik) szóban. Foghang torokhanggal cserélkezik: *kolegál* (koledál: koldúl). — Foghang h. ínyhang áll: *suttyogó* szellő.

Ajakhang h. ajakhang: *hörből* (hörpöl), *dufla, Józsep*; ajakhang h. foghang: *cítrus* (ciprus).

Ínyhang h. ínyhang a *határgya* (határja) és *ugorgyatok* (ugorjatok) szókban.

Az assimilatio nem történt meg *aznak* és *ezenek* szavakban; igaz, hogy már ritkán, öreg emberektől hallhatjuk.

A hosszú magánhangzók gyakorisága miatt kevés a kettős mássalhangzós szavunk. Leggyakoribb: *düllő, kaszálló, tülle, belülle; közzé:közé; esső; utánna*. — Ennek ellenkezőjét tapasztaljuk ezekben: *álás, szálás, álomás; ére, ára, mēre, óra* (orra).

A mássalhangzók kihagyásánál nálunk az *l* játssza a főszerepet; *o, ö* hangzók után: *nyóc, dógod, utósó, elősö, ódal, böcsö, zöd, föld*; *u, ü* után: *kácsár, búsujon, küd*; az *el, fel* igekötő végéről: *ément, észalatt, fējött, fészót*; *á* után: *ámos, csináta, páca*. A *-bül, -tül, -tül* végéről szintén elmarad az *l*: *házambu, eszembü, lábátu, fejétü*, stb. A *ll* elmarad teljesen (*átak: álltak*) vagy áthasonúl (*megvajja, szájjon, ájjon*).

Viszont az *l* betoldására is van eset: *szolda* (szóda), *szölke, csolkol*. — J á r u l é k-mássalhangzók vannak ezekben is: *stiglinc* (stiglic), *zöldküő* (zöldülő), *tángyír* (tányér), *jégerfa* (égerfa), *men-gyek* (megyek, menek). — Pleonazmusok: *pediglen, mindétig, megintelen, esztet, asztat*.

C) Hangok kapcsolata.

A mássalhangzók összeolvadásánál bemutatott példákon kívül ide tartoznak első sorban: *kollát* (korlát), *juggat, öttö* ruha; továbbá a hangátvetés példái: *geleb, lékri, lábri*.

Segít magán egy-egy magánhangzó betoldásával: *keréta* stb. Bár nyelvjárásunk nem kedveli a mássalhangzó-torlódást, mégis hallhatunk ilyeneket: *gyujtani, tötni, visítani, füttni*; bizonyára, hogy a szó megrövidüljön.

A hangok kapcsolatát megkönnyíti a mássalhangzók kihagyása. Szó elejéről: *pacíroz* (spac.), *katuja* (skat.). Szó közepéről: *píz, éca, minnyájan Kreszno(v)szki, Mora(v)szki, Isván, kaszli, tes'vér, megtárhatta v'óna*. Szó végéről: *mos' van, mer', azír', mír', mingyá', megin', maj', az -ért rag t-je mindig elmarad*. — Itt említem meg ezeket: *méken* (melyiken), *kék* kellenék.

A hasonulás két külön szó között is gyakori: nem lesz *em mindég* így, *ap pediglen* úgy lesz, *nasz számár* kend, stb.

A hiátus elkerülésére a *j*-t használják *i* és *é*-féle hangok előtt és után: *fiya, glórija, híjába, kijált, fíj, rejá, magájé, mi jez? mijénk, tettíj, tíjétek, mijóta, fájin*.

(Folytatása köv.)

JENŐ SÁNDOR.

HELYREIGAZÍTÁSOK.

Úgy tudom, hogy véges-végül győzött az orthológia. Átlátta minden ember, hogy a rossz új szokat a lehetőségig ki kell küszöbölni és jókkal pótolni. Ki is múlt azóta a korszak egy része, — nem nagy rész. A többi most is él többé-kevésbé; majd minden fajtából legalább is egy-kettő; pl. *szálloda, tanoda, cukrászda, papnövelde* stb. — *ülnök, tanácsnok, gyakornok* stb. — *pártfogol, kárpótol*; — *korhű, áldozatkész, tiszteletteljes* stb. Győztünk eszerint; de bizony csak elvben mi orthologusok; be kell érünk vele.

Nem ezekkel akarok én itt foglalkozni, hanem a más tekintetben hibás beszéddel. E végre bemutatok egy csapatot a hibák végtelen sorából. Ki fog ebből tűnni, hogy mindeddig hasztalan róttuk meg őket. »A végtelen kérdés« c. akadémiai értekezésemben (olv. 1890. dec. 1.) arról panaszkodtam a t. k., hogy: »az új szók közül a rosszak, a szólásbeli soloecismusok és másnemű vastag hibák legnagyobbbrészt ma is divatoznak; megrójuk pedig egytől-egyig tizennyolc év óta minden alkalommal.« A mutatóványok felsorolása után következőkép fejeztem be a tételt: »Íme t. Akadémia; így beszélnek és írnak ma magyarul stb.«

Ugyanezt mondhatom most is, azzal az egy módosítással, hogy: »megrójuk pedig (már nem tizennyolc, hanem) huszonnyolc év óta.« — Ma is olvasni, pl. *hitoktatás* (mintha a *hitet* oktatnák *vmire* és nem az *embert* a *hitre*. Helyesen: *hittanítás, vallás-tanító* stb.). — *Részt vesz a vadászatban, értekezletben* (nem *rajta* vesz részt az ember, h. *benne*). — A *holland királyné* (e h. a *hollandi* v. *hollandiai* k.); *portugál* kormány (e h. *portugáli* v. *portugáliai* k.). Azt a napot *meg nem élem* (erleben; e h. *meg nem érem*) — *kultur-politika* (e h. *kultúrai* v. *kulturális* p.).

Az akkor felsorolt többi botlást mellőzöm ezúttal. Csak még a *naponta* szónak ferde használatát említtem föl. Sokan a *naponként, mindennap* jelentését fogják rá; jelent pedig helyesen értelmezve a. m. *nappal (bei tag)*; épúgy mint *éjente* a. m. *éjjel, éjnek idején*. Megróttá ezt már 1867-ben a Cz. F. szótár, mint »elharapódzott« hibát. Ki van állítva, mint jelentés-bitorló a Simonyi Antibarbarus-ában (1879.); szintúgy a Führer »Magyar-talanságok« c. dolgozatában is (1880). De azért mégis csak *naponként* értelemben használja boldog-boldogtalan. Nem rég egy újságlapban olvastam a Pilvax-kávéháznak szánt emléktábla szöszszerinti feliratát (még nincs ott kitéve). Az is azt hirdeti, hogy Petőfi *naponta* megfordult ott. Magam is ott láttam őt nem egyszer; de nemcsak *naponta* azaz *nappal*, hanem *éjente* is. Ezt már a történeti hűség érdekében is ki kell emelnem.

A *volna* és *lenne* összetévesztése ma is napirenden van. Legtöbbször *lenne* szóval élnek *volna* helyett; pl. »Ott (a keleten) akkor is szokott baj lenni, mikor az egész világ csendes; hogyné *lenne* hát valami veszedelem *ilyenkor*, mikor stb. »Itt most a nemi veszedelemről van a szó; helyesen így mondjuk tehát: hogyné *volna* stb.

Újabb keltű ferde szólás ez: jelezni akartam a tényt, hogy abból *levonjam a következtetést*; helyesen: hogy *levonjam* belőle a *következményt*. Ekkor ugyanis a tényből mint *előzményből következtetek* valamit, vagyis *következtetést teszek*. Mondják azt is, hogy: *levonom* ebből a *konzekvenciát*. Ez a latin szó legalább szabatosan jelöli a fogalmat; ellenben: *levonom a következtetést* esetlen szólás (megróttam Nyr. 25:18.).

Kézzelfogható germanizmus: *Még mindig (noch immer)*; pl. *Még mindig* úgy viselkedik, mintha stb. e h. *még most is*... *Még mindig* nem hiszi el, e h. *még most sem* hiszi el. — Gyakran az egyszerű *még is*, illetőleg *még sem* pótolja; pl. *még is* itt vagy? A német kétféleképen mondhatja: bist du noch immer da, és (helyet cserélő hansúlyal): bist du noch da? — Annyi bizonyíték van ellene; *még sem* vallja be. — Ilyen mondatokban tehát a *még*-hez csatolt *mindig* idegenszerű fogalmat csempész be. Simonyi Zs. is német eredetűnek mondja. (Nyr. 28:294.)

Nb. 11
Az előbbinél újabb keltű németesség ez: ha *még oly szorgalmas is*, ha *még úgy iparkodik is*; »ha *még oly* sikeresen találjuk is orvosolni«. (hirl. c.) — »Und scheint die sonne noch so schön, einmal muss sie untergehn«. Ez jut eszembe, mikor ilyen magyar mondatokat hallok, vagy olvasok. A magyar utánzás rászorult a föltételesen megengedő *ha... is* kötőszóra. A német nyelv, mint látjuk, ellehet nélküle; de él vele, ha kell: *wenn er auch noch so fleissig arbeitet* stb.

Ez a barbarus a legfrissebbek közé tartozik. Egy pár éve csak, hogy meglepett engem ujdonat-új megjelenésével. — Az efféle mondatokat a magyar szófűzés nem a *ha*, hanem a *bármily*, *akármin*, *akárhogy* stb. szókkal köti össze; pl. *bármily* sikeresen

találjuk is orvosolni; *akárhogy* v. *bármennyire* iparkodik is stb. *A még mindig* nehezebben lesz kiszorítható. De *ez a még oly még* nem vert oly erős gyökeret, hogy ki ne lehetne csavarni a magyar nyelv talajából.

Kilakoltatni vkit. Ez itt a sarjak legifjabbika. Már egy párszor találkoztam vele a napi hírek rovatában; pl. (Áradások): A lakókat *kilakoltatta* a rendőrség. — A rendőrség *mevlakoltatja* azokat, akik szerinte megérdemlik; de hogy bárkit is *kilakoltasson*, arról nincs tudomásom. A fenforgó esetben *kiköltöztette* a lakosokat. Különös fogalma lehet a közlemény írójának a *lakol* és *lakoltat* igék jelentéséről.

A *rendőrségről* a napilapokban olvasható állandó rovatoknak a címe jut eszembe: *Rendőri hírek*. Ezt a címet kifogásoltam Nyr. 27:65. — A híreket nem az egyes *rendőrök* (*policisták*) tudatják a közönséggel, hanem maga a rendőrség, mint testület, hatóság. Azok eszerint *rendőrségi* hírek (*polizei-nachrichten*). A tisztelt ujságlapok bátran rajta hagyhatnák e hatóság címén a *-ség* képzőt. Ezzel egyszersmind a magyar nyelvnek is jobb szolgálatot tennének.

JOANNOVICS GYÖRGY.

IRODALOM.

Keleti Szemle.*

Az Akadémiában egy idő óta divat a nyelvészeket lenézni és üldözni. Csak tavál volt része a nyilvánosságnak abban az épületes látványban, hogy Szarvas Gábort, tudományunknak egyik dicsőségét, az Akadémiában gyalázták és gyanúsították, — de mi történt az Akadémia palotáján kívül? egy egész hálás nemzedék, mely tanult és elfogulatlanul ítél, emlékszoborral örökítette meg Szarvas Gábor érdemeit!

Az akadémiai választásoknál évek óta következetesen leszavazzák és holtrovásra teszik a nyelvtudományi osztályt; egyesülnek e jeles cél érdekében: irigység és nagyképűség, szabadelvűség és néppártiság, vaskalaposok s a nemzeti hiúság bálványozói, — s a képzelt csallhatatlanság, amellyel évről-évre ítélkeznek meg nem értett emberekről s meg nem értett dolgokról, a legtalálhatóbb bizonyítványt állítja ki az ő tudományos szellemükről. De mit érnek vele? A magyar nyelvtudomány azért senki előtt meg nem hunyászkodik, nem pajtáskodik, nem hízelkedik s nem alakoskodik, bátran kimondja tudományos meggyőződését s ernyedetlenül kutatja azt, amit némelyek legjobban gyűlölnék: az igazságot!

* Kétnyelvű címmel: »*Keleti Szemle*. Közlemények az ural-altaji nép- és nyelvtudomány köréből. A Magyar néprajzi társaság keleti szakosztályának és a Keleti kereskedelmi akadémiának értesítője. — *Revue Orientale* pour les études ouralo-altaïques... Szerkesztik: *Kúnos Ignác, Munkácsi Bernát*... »

S míg a farizeusok keresztre akarják feszíteni, tudományunk az új tűzben mindig újra megedződik, újabb erőt nyer s újabb erősségeket épít magának. Ilyen újabb erősség az az új nemzetközi folyóirat, melyet két lelkes nyelvtudósunk alapított az uráلتaji nyelv- és néptudomány művelésére. A Keleti Szemle már első megjelenésével bizonyossá tesz bennünket az iránt, hogy erősen meg fogja állani helyét, erős vára lesz a mi tudományunknak. Kezkesedik erről az a céltudatosság, amellyel szerkesztői kitűzték a földadatait, s az a lelkes készség, mellyel az egész világ szakértői fölkarolták az ügyet.

A Magyar néprajzi társaság »kibővítve eddigi működése körét a magyar faj ősi rokonságának, az uráلتaji népeknek tudományát is fölvette rendszeresen művelendő földadatai közé. E földadat gondozása — mint már Hunfalvy Pál hangsúlyozta — Európa színe előtt jóformán nemzeti tudományosságunk becsületének kérdése; mert kitől várhatja inkább a külföld a saját fajunkra vonatkozó ismeretek tanulmányát s kifejtését, mint épen mitőlünk, kik abban természetes hajlandóságainkkal és nemzeti kötelességünkkel érdekelve vagyunk?! Ha valahol, úgy e téren illik előljárnunk a népek versenyében s megteremtenünk azon segédeszközöket, melyek fejlődését s felvirágzását elősegíthetik.«

Az új folyóirat »hivatásának tekinti, hogy tárháza legyen olyan etnológiai, néprajzi, nyelvészeti, ős- és műveltségtörténeti közléseknek, melyek a magyar etnikum keleti kapcsolatait megvilágíthatják. Szakközlőnye lesz tehát az uráلتaji népek tudományának, első sorban méltatva a finn-magyarországnak keleti, volga-uráli tagjait, továbbá a törökséget«. Különös gondot fordít »ezek mellett olyan tanulmányok közlésére, melyek az uráلتaji népcsalád egyes tagjainak egymás közt, valamint idegen, jelesen árja (indo-iráni), kaukazusi, szláv és tibeti népekkel való külső érintkezéseit tárgyalják nyelvi, néprajzi, történeti vagy műveltség-történeti szempontból«.

E nagy kiterjedésű tudománykörben igen nagy szolgálatokat fog tenni a Keleti Szemle, mint már az első füzet is mutatja. A szerkesztőknek magyarul és franciául közölt beköszöntője arról is számot ad, hogy a külföldi szaktudósok máris számos becses küldeményvel kedveskedtek s még többet ígértek jövőre. Következik Kuun Géza grófnak a szerkesztőkhöz intézett tudós üdvözlő levele, melyben a többi közt kimutatja, hogy a perzsa *jezdan* (amiből a mi *isten* szavunk lett) a törökségben is előkerül. Ezt három török nyelvészeti cikk követi; az első Vámbéry Árminé: *Der Wortschatz des Alt-Osmanischen*; a második Bacher Vilmosé: *Osttürkisches aus einem hebräisch-persischen Wörterbuche*; s a harmadik Clément Huarté: *Notes d'épigraphie Turque*. Munkácsi B. németül közli a Nyrben most folyó tartalmas értekezést: *Kaukasischer Einfluss in den finnisch-magyarischen Sprachen* (első közlemény). Nagy Géza »Magyar etnológiai kérdések« címe alatt fölötte elmemozdító fejtegetéseket közöl a magyarok eredetéről, a

magyar néprokonság kérdésének jelenlegi állásáról. Szmirnov kázáni tudós érdekes orosz nyelvű cikket közöl ilyen címmel: Az uráaltaji világ az orosz régiségtani, történeti és néprajzi irodalomban (kivonatban németül is). »Keleti iskolaügy Európában« egy állandó rovat címe, mely alatt ezúttal Bartos Fülöp ismerteti a budapesti Keleti kereskedelmi akadémia történetét és szervezetét. Végül a kisebb közlések rovatában Katona Lajos ismerteti röviden Barlaam és Josáfát legendájának a magyar irodalomban (kivált kódexeinkben) előforduló átdolgozásait.

Ezúttal csak figyelmeztetni kívántam olvasóinkat az új folyóiratra.* Remélem, sokszor lesz még alkalmunk foglalkozni vele, okulni belőle vagy kiegészíteni és bírálgatni a nyelvtudományt érdeklő közléseit. — Most csak egy megjegyzést teszek. Nagy Géza (55) igen nagy fontosságot tulajdonít az *ë-zés*, *ö-zés* és *e-zés* háromságának a magyar nyelvjárásokban, mert úgy véli, ez a háromság megfelel a honfoglalás előtti magyarfajta népek három nyelvének: »egyik az avaroké, másik a turkoké vagyis a hét törzse, harmadik a kozároké vagy jászoké (bessenyőké, palócoké).« Ehhez nézetem szerint szó fér. A honfoglaló magyarságnak bizonyára csak két fő nyelvjárása volt: *ë-ző* és *ö-ző*. Az *e-zés* csak később keletkezhetett, erre mutat a magyar hangzóilleszkedésnek egész rendszere. Ugyanis az *e-ző* vidékek jobbára maiglan megőrizték az *e:a* és *ë:o*-féle két illeszkedés közti különbséget, pl. lesz-*nek*: *isz-nak*, kert-*nek*: ház-*nak*, ellenben lesz-*tek*-kel szemben (mert régebben *lész-ték*): *isz-tok*, két-*szer*-rel szemben (mert tulajdonkép két-*szër*): három-*szor* stb. A -*szër* rag csak mintegy 1500 óta illeszkedik; kódexeinkben még többnyire, sokszor még 17. századi íróinknál s egyes nyelvjárásainkban még ma is ilyen alakokkal találkozunk: *hányszër*, *háromszër*, *utólszër* (*előszër*t, *utólszër*en) stb. Minthogy pedig az illeszkedés Debrecenben is *o* és *ö* hanggal történik (*öt-ször*, *hat-szor*): kétségtelen, hogy négyszáz évvel ezelőtt még Debrecenben is zárt *ë*-t ejtettek, nem pedig nyílt *e*-t.

SIMONYI ZSIGMOND.

Jelentés az akadémiai nagy jutalomról és a Marczibányi-mellékjutalomról.

Ha szemlét tartunk az 1893-tól 1899-ig magyar nyelven megjelent nyelvtudományi munkák fölött: az élénk táruló látvány örömmel és méltó büszkeséggel tölt el. Budenz József, Hunfalvy Pál, Szarvas Gábor és Volf György dicső példája és oktatása dús gyümölcsöket termett: nyelvészetünk s kivált a magyar

* A K. Sz. I. évfolyama 5—5 íves füzetekben negyedévenként jelenik meg. Előfizetés a M. népr. társaság keleti szakosztálya tagjainak egyelőre 6 K. (Másoknak 2 K-val több. Tagul jelentkezhetni Kúnos I.-nál, Keleti keresk. akadémia. Bpest, V. Alkotmány-u.)

nyelv tudománya a hazai tudománynak egyik legvirágzóbb ága, mely itthon mindig több új és lelkes hívet hódít, határainkon túl pedig hízogó elismerésben részesül. A nyelvhasználat, a nyelvtörténetet s a népnyelv tanulmányát egyenlő buzgósággal művelik nyelvészeink, az anyagot s az eredményeket szótári és nyelvtani alakban, szakszerű és népszerű előadásban igyekeznek tudós köreink és egész művelt közönségünk rendelkezésére bocsátani.

Midőn e gazdag irodalomból ki kell választanunk az Akadémia nagy jutalmaira méltókat, szabályaink értelmében mellőznünk kell a nagyobb munkák közül azokat, melyek már akadémiai jutalomban részesültek (Simonyi Zs. A magyar határozók II. k. 1895. — Balassa J. és Simonyi Zs. Magyar hangtan és alaktan. 1895. — Simonyi Zs. Német és magyar szólások. 1896.), — másrészt a számos jeles apróbb dolgozat közül azokat, melyek vagy csak folyóiratainkban, jelesen a Magyar Nyelvőrben s a Nyelvtudományi Közleményekben jelentek meg, vagy pedig ha különnyomatban is megjelentek, az évenként kiadott Sámuel-díjat nyerték jutalmul.

Nyelvészeti irodalmunk területén két író válik ki nagyobb alkotásokkal: *Munkácsi Bernát dr.*, akadémiai levelező tag, és *Szinnyei József dr.*, akadémiai rendes tag.

Munkácsi Bernát a négy kötetes *Vogul népköltési gyűjteményben* (s az ezt kiegészítő *Vogul nyelvjárásokban*) és *A votják nyelv szótárában* csupa új és gazdagon áradó forrással táplálta a magyar összehasonlító nyelvtudományt. Ezekben két igen tökéletesen ismert rokon nyelvnek legpontosabb ismeretét szerezte meg számunkra, még pedig rendkívüli személyes fáradalmak árán. Két nagy munkája kapcsán szakfolyóiratainkban számos értékezést tett közzé s ezekben a nyelvi adatokat egyrészt gyarapította és magyarázta, másrészt pedig sikeresen alkalmazta fontos őstörténeti kérdések megfejtésére.

Szinnyei József az új *Magyar Tájszótárban* lelkiismeretes gondnal összeállította a magyar népnyelvnek mindazon tájszavait, amelyek a Magyar Nyelvőrben és népköltési gyűjteményeinkben napvilágot láttak, valamennyit bíráló szemmel megrósta, a kéteseket szorgos nyomozással megállapította s egyébként is sok új adattal gyarapította. Az egyes szóknak ügyes értelmezése, az egésznek világos elrendezése az új Tájszótárt igen becses kézikönyvvé, a benne foglalt új anyag pedig valósággal forrásmunkává teszi.

A nagy jutalom ügyében kiküldött szakbizottság többsége a nagy jutalomra *Szinnyei József rendes tag Magyar Tájszótárát* ajánlja, mint amely a különben egyaránt érdemes munkák közül a hazai nyelvtudományra és nyelv művelésre közvetlenebb fontoságú. A *Marczibányi mellékjutalomra* Munkácsi Bernát l. tagnak *Votják szótárát* ajánlja. A *Vogul népköltési gyűjteményt* ezúttal azért is mellőzhetőnek tartja, mert eddig csak a szöveg s a fordítás jelent meg, a megértésükhöz szükséges tárgyi és nyelvi

magyarázatok ezután fognak minden kötethez külön füzetben járulni* . . .

A jutalmazandókon kívül a többi nyelvészeti munkákból kiváló érdemüknél fogva még hatot kell kiemelnünk, még pedig első sorban szorosán nyelvtudományiakat, másod sorban olyanokat, melyek a magyar nyelv művelés céljait szolgálják:

1. Budenz József: *Az ugor nyelvek összehasonlító alak-tana*. (III. füzet, a szerző hagyatékából kiadta Simonyi Zs. 1894. Különnyomat az akadémiai Nyelvtudományi Közleményekből.) — Budenz ugor alaktana, melynek első, terjedelmesebb részei 1884-ben s 1887-ben jelentek meg, a finn-ugor nyelveknek első és egyetlen összehasonlító nyelvtana, a magyar nyelv hasonlításnak legkiválóbb s leghatásosabb terméke. A magyar nyelv hasonlítás már évtizedek óta jobbra a Budenz szerezte eredményekből táplálkozik. Ennek e helyen való hálás elismerésével nagy mulasztást hozunk helyre, az 1886-i s 1893-i akadémiai bizottságok mulasztását, melyek az Akadémiát nem figyelmeztették Budenz munkájára. Az 1894-ben megjelent harmadik részben csak a számképzésről szóló másfél ívnyi szakasz van teljesen kidolgozva, a szóragozásról szóló fejezetek már csak abban a vázlatos alakban vannak meg, ahogy Budenz 1874 óta könyomatú íveken adogatta tanítványai kezébe.

2. Munkácsi Bernát: *Vogul népköltési gyűjtemény*. (Négy kötet; szöveg és fordítás. A M. T. Akadémia kiadása 1893—1899.). — Első teljes ismertetése a magyarhoz legközelebb álló s ránk nézve legfontosabb rokon nyelvnek. Munkácsi Bernát Akadémiánk megbízásából másfél évet, tehát egy hosszú telet is Szibériában töltött, — olyan lelkesedéssel s hősiesség kitartással, mely iránt Budenz József is kifejezte bámulatát, — hogy megfejtse Regulynak negyven évig megfejtetlen hevert vogul gyűjtését s ezt új anyaggal is gyarapítsa. Fáradozása fényes sikerrel járt: gyűjtése a vogul népnek nemcsak nyelvét ismerteti összes nyelvjárásaiban, hanem egész hitvilágát, ősi hagyományait és szokásait, s ezzel megbecsülhetetlen szolgálatot tesz a magyar őstörténetnek is. — E négykötetes gyűjtemény kiegészítésének tekinthetjük ugyanazon szerzőnek 1894-ben ily cím alatt megjelent könyvét: *A vogul nyelvjárások szóragozásukban ismertetve* (a M. T. Akadémia kiad., 300 lap). De azonkívül lesz mindegyik kötetnek még egy kiegészítő füzet, mely a szükséges tárgyi és nyelvi magyarázatokat fogja megadni. — Munkácsinak e csupa új anyagot közlő gyűjteménye már egész kis nyelvi és néprajzi irodalmat termett az utóbbi években; ebből kiemelendők *Szilasi Mór* *Vogul szójegyzéke*, *Gombocz Zoltán* értekezése *a vogul nyelv idegen elemeiről*, és magának Munkácsinak fontos őstörténeti tanulmánya: *A magyar népies halászat műnyelve* (Néprajzi füzetek 1. sz. 1893.).

* Itt ismételve — valamivel tüzetesebben — a két ajánlott munka ismertetése következik.

3. Zolnai Gyula: *Nyelvemlékeink a könyvnyomtatás koráig.* (A M. T. Akadémia megbízásából és kiadásában, 1894. 4r. 300 l. 26 hasonmással.) — A magyar nyelvemlékeknek első összefoglaló, rendszeres ismertetése, főleg tájékoztatásul kezdő nyelvészeknek s a nagy közönségnek, de egyúttal szakbeli nyelvészeknek könyvészeti kézikönyvül. Dicséretet érdemel kitűnő módszeres bevezetése, a főrészen pedig a nagy gond és szorgalom, mellyel az egész anyagot lajstromozta, ismertette, magyarázta. A nyelvemlékek közül csak igen kevés került el figyelmét (pl. a Székelyudvarhelyi kódex, a Münchener Töredékek), s utóbb ezeknek is egy részét külön ismertette.

4. Szilasi Móric: *Vogul szójegyzék.* (1896. A szerző kiadása. Különnyomat a Nyelvtudományi Közleményekből. 159 lap.) — A magyar nyelvhasznításra nézve annyira fontos vogul nyelvnek ez az első nagyobb szótára. Munkácsi vogul gyűjteményének első három kötete alapján készült nagy gonddal és szakértelemmel. Addig is, míg Munkácsitól teljes vogul szótár kaphatunk, Szilasi szójegyzéke nyelvészeti irodalmunkban élénken érzett hézagot pótol és jótékony hatása már is meglátszik több újabb értekezésen.

5. Szily Kálmán: *Összegyűjtött dolgozatok. Adalékok a magyar nyelv és irodalom történetéhez.* (1898. Hornyánszky V.) — A kötetnek második, kisebbik fele becses nyelvtörténeti adatokat és szómagyarázatokat foglal magában, azonkívül két nagyobb nyelvtörténeti értekezést. De hozzájuk számítható ez első résznek is egy-két értekezése, s ezek közül mint az újabb nyelv-művelésnek egyik leghatásosabb szózata: »A természettudományi műnyelvről a magyar irodalomban.« (1879.) A nyelv-művelés iránti érdeklődés vezette Szily Kálmánt a nyelvtörténet s különösen a nyelvújítás sikeres tanulmányához, melyet — az előszó öröndetes biztatása szerint — a nyelvújítás szótára fog betetőzni.

6. Freckay János: *Mesterségek szótára.* (Hornyánszky V. kiadása, 1899. 17 füzet.) Az Akadémia megbízásából készült, hogy kiegészítse s megmagyarosítsa a mesterségek magyar műnyelvét. A szerző szorgos gyűjtés után, a népnyelv s a régi nyelv alapos ismeretével fogott hasznos munkájához, mely így az újabb nyelv-művelésnek igen becses terméke lett. A füzeteknek nagyobb része ezután fog megjelenni, valamint az *összefoglaló* magyar-német és német-magyar szótár is. Ha ebben a szerző számot fog adni a forrásokról is, amelyekből az egyes kifejezéseket merítette, akkor munkája nemcsak a nyelv-művelésnek, hanem tudományos szótárirodalmunknak is nagy szolgálatot fog tenni.*

SIMONYI ZSIGMOND, biz. előadó.

* Kivonatban közöljük itt az akadémiai bíráló bizottság jelentését a nagy jutalom ügyében, főleg azért, mert az Akadémiai Értesítőben megjelent hivatalos jelentés az utolsó hét év nyelvészetéről csak hivatalos szürkességű,

Könyvészet.

Lumtzer V. und Melich J. Deutsche Ortsnamen und Lehnwörter des ungarischen Sprachschatzes. (Quellen u. Forschungen zur Geschichte, Litt. u. Sprache Österreichs u. seiner Kronländer VI. — Innsbruck, Wagner.)

Simonyi Zs. és Balassa J. Német és magyar iskolai szótár. I. német-m. rész. (Franklin. Kötve 3.50 K.)

Bihari K. Gyakorlati hangtan különös tekintettel a siketnémák oktatására. (Vác, Mayer S. Ára 1 K.)

Zichy Jenő gróf harmadik ázsiai utazása. I. k. (két részben). A magyar halászat eredete. Irta Jankó J. Zichy J. gr. előleges beszámolójával. (Magyarul és németül, számos képpel. Hornyánszky V.)

Kemény K. Kolumbán. Geleji Katona I. Grammatikáskájának bírálatos ismertetése. (Győr. Az egyházmegye könyvsajtója.)

Vutkovich S. Magyarosan. (Pozsony; a szerző tulajdona. 2. K.)

Balassa J. Kis magyar nyelvtan. A középisk. I. oszt. sz. (Franklin. Kötve 1.20 K.)

E. Philologiai Közlöny I. A m. névragok csoportjai. (Király P.) Van-e nyelvtani alany és állítmány? (Petz G.) Egy középkori jogi műszó. Forbat, (Simonyi Zs.) Különös képzések és ragozások. (Szilasi M.) Az -n személyrag eredete. (Szinnyei J.)

M. Könyvszemle 1900. I. Balassa Bálint Comoediájának töredéke.

Akadémiai Értesítő. III. A m. nyelvbe került szláv szók átvételének helyei és kora. (Ásbóth O.)

Budapesti Szemle III. Versegghy és a nyelvújítás. I. (Madarász Fl.)

Paedagogiai Szemle III. A kísérleti fonétika és a nyelvtanítás. (Gombocz Z.) — IV. Retrograd irányzat (az iskolai nyelvtanokban. Kőrösi Sándor).

A helsingforszi Finn-ugor társaság kiadványai 1899: H. Pipping: Zur Phonetik der finnischen Sprache. Untersuchungen mit Hensens Sprachzeichner. — J. Avigstad und K. B. Wiklund. Bibliographie der lappischen Litteratur.

nagyon is elhalványított képet nyújt (nyilván nem rosszakaratból, csak tájékozatlanságból). Sajnos, teljesen hallgatással mellőzte a hivatalos jelentés a bizottságtól dicsérettel kiemelt műveket, köztük a rendkívül fontos Vogul népköltési gyűjteményt is, holott ezt némelyek méltán a nagy jutalomban való részesedésre is ajánlották, továbbá a Zolnai-féle Magyar nyelvemlékeink c. könyvet, melyet joggal emlegettek a Marczibányi-jutalomra. — Már pedig a nagy jutalomról szóló jelentéseknek nemcsak száraz hivatalos aktáknak kellene lenni, hanem némiképen az illető tudományszaknak ez évkörben való fejlődéséről is számot kellene adniok. Ha talán vannak szakok, amelyek fáznak az ilyen számadástól, a magyar *nyelvtudománynak* efféle settenkedésre semmiféle oka nincsen!

S. Zs.

NYELVÚJÍTÁSI ADATOK.

Adatok nyelvújítóink jelentéséhez.

III.

Hű; leghűbb — nem szeretem. Berzs. (92.) — Leghűbb pro leghívebb. A hű jó szó; látni ezt a hűségben; ahol *ív* forma hang fordul elő, mint *hív szív*, a *hű*-vel kell élni, nem a hívvel és hogy szokatlan ne legyen, még ott is kell élni a hüvel, ahol *ív* hang nem hallatszik. K. (B. 95.)

Megigazították választásunkat. Corrigunt nostram electionem. *Igazolták*, approbant. K. (K. V. 1:460.) — Magam megigazítására, zu meiner Vertheidigung; talán: igazolására. K. (u. o. 461.)

Győzedelmes boszorkányság h. inkább *igézés*. K. (K. V. 1:459.) — NySz. mindkettő, fascinatío.

Iktatni. A már szokásban levő szók régi helyes értelmét nem kell eltekerni, pl. ezzel: iktatni, él a magyar régen, de oly értelemben, mely bizonyos factiót, erőszakot és törvényteleniséget foglal magában, nem egy pompával eső jeles és törvényes bevezetést. Ilyen a minap előhozott 'természetes' is. Szentgy. K. (K. V. 3:174.) — Iktatni nem jó egy pompával stb. eső bevezetés megjegyzésére. Azért-e, hogy nem éltek vele atyáink? Hát az *építőszék* e h. *tisztválasztó* sz. (melyet én csináltam) jó-e azért, mert régi? Jó, feleled. Tehát az iktatni is jó, mert Nagy Gábor mutat egy régi dokumentumot, amelyben az installatio sup. comitis *iktatás*-nak nevezetik. K. (u. o. 177.) Beiktatni, eliktatni, kiiktatni nemcsak rossz értelemben vétetődnek, mint a D. Gram. argumentál. Ha rossz értelemben veszik, nagyobb részint elibe szokták tenni: alattomba, orozva stb. Sok szavunk van egyébként is, mely sokféle és sokszor ellenkező értelemben vétetik. Az a szó is, melyet annak helyébe tesz a D. Gram.: beállítani, beállítás, beállíttatás sokszor igen rossz és csúfos értelemben vétetődik: Beállíttatik a pellengérbe, a szégyenkőre. Az iktat előfordul már 1642. documentumban. — Másik szó, amiben felakad a D. Gram., a *széképítés*, restauratio... Azonban ha a szó eredetére nézünk, építés épen az teszi restaurare, nem pedig aedificare; mert innen jó: ép, tehát épít: éppé tesz, tág: tágít. Hibásan mondja a D. Gr., hogy amit építünk, nem volt, mert a szó eredete szerint építeni = restaurare; hanem már a szokás veszi a helyett is, hogy csinálni. Előfordul 1704-ben: Beresényi M. írja Kazinczy A.-nak, hogy ő az ónodi táborozás miatt Ungvárra nem mehetvén, rábizza, hogy *széket építsen*, azaz restauráljon. Nagy Gábor (K. V. 3:181.) — *Iktatni*: statuere, illocare, installare. Ezen szónak az értelmét tagadja a Deb. Gr. Hogy nincs igazsága, mutatja, ami következik: Török L. manualisában ezek a sorok állanak: 1647-ben dec. 2-án *iktattuk* be magunkat alföldi jószágunkba; 1648. márcz. 23. voltam Barna Gy. beiktatásában; 1649. Fekete L. s Vécsey S. iktatták magukat Hajnáskövárba. K. (u. o. 250.) — Beiktatás a pispekségben. ErdyC. 637.

Izetlenség, geschmacklosigkeit. D. (1:45.) — NySz.: insulsiast (geschmacklosigkeit) és fanitas.

Jobb szeretek. Erdélyben így mondatik: inkább szeretem v. szeretek, s a jobb comparativus gradusra marad. E megkülönböztetést én is követem. Döbr. (D. 2:301.)

Káröröm. *Gonoszöröm* (Emiliában), talán Schadenfreude: káröröm. Fenyéri (Z. 121.) — Gonosz ö. annyi mint káröröm. De ezen utolsó nagyon érezteti a *csinált* terminus technicust. K. (Z. 127.)

Kény nálam annyi is, mint *kedv*, lust. Berzs. (56.) — *Kéj*, voluptas; kény, arbitrium, placitum. K. (K. V. 5:136.) — *Kény*, delictum, lust; kéj, libentia, wollust. M. A. PPB.

Kényes ízlés. »Azt a finom nomenclatiót (Arankáét) gyomorból utálok. Lehetne inkább ítéletem szerint tenni: kényes ízlés. Valóban a kényes nem superbus, hanem *válogató* és így valamely általvitel szerint a *finomat* is kiteheti«. K. (K. V. 1:459.)

»Égészen elakasztja, de félbe nem szakasztja« — de félbe nem szakad azért a szemnél tovább nyomulni szerető *képzelés* haladása. A *képzelődés* mindig gyarlót jelent. Döbr. (D. 2:300.)

Kötélék. (Kaz.) Én a kötél azért is jobban szeretem, mert itt nálunk (Nemes-Dömölkön) *kötélék* egy olyasmit tesz, mint *nyűg*, és ez a mellékképzelet mindenkor eszembe jut, mikor a köteleket olvasom. Kis. (K. V. 3:147.) — Gel. Katona: nyűg és kötélék.

Kövezet, pflaster k., vélekedésem szerint jó. Egy 4 esztendő gyermeektől tudom, hogy Kolozsvárt meglátván a pflasterozókat: »ne azok — mondá — *kövekelnek*«. Így lenne *kövekelés* az actio. mert a kövezetből jövő kövezés egyebet tesz. Döbr. (D. 2:298.)

Lepe, schmetterling. Kis. (1:162.)

Meglehet, hogy *magamosság* (*egotisme*) nem jó grammaticae, de talán nem rossz logice és kár, hogy nagyon igaz moraliter; *ennemesség* talán jobban tetszene, de kell magyar szó mostani vétkeink kütfejenek kijelölésére; majdhogy nem országos vétek a magamosság. D. (2:386.)

Matéria. Tót F. nem vala megelégedve az agendával s megvallja, hogy az író érezteti, hogy tud a materiához (novo verbo hungarico, sed necessario: *anyaghoz*, mely mindazáltal ide nem illik, mert itt a *matéria* tárgy. K. (Szentgy. 266.) — NyTsz.-ban mindkét jelentés.

Másolás, innen *máslás*, mintha mondaná secundatis. K. (D. 2:282.)

Művész nem kell — mondja Ó- és Új magyar írója — azzal ni csak meg akarjuk különböztetni a pórseregtől. Bár az Ó- és Új m. írójában is volna egy kis dosisa az ilyen viszketegnek, nem írt volna ily igaz, de fertelmes magyarsággal. *Műves* franc. fèvre, mint aranyműves orfèvre. *Művész* fr. artiste. S a kettő között nagyobb a különbség, mint a debreceni pap s a falusi levita között, noha mindkettő Isten szolgája. — *Jóslat* és *jósló* sem kell, mert ott a *jó jel* és *jellátó* v. *magyarázó*. *Gyönyör* sem kell, mert ott a gyönyörűségesség, mint Beregszászának nem kell a *hívtelenség*, mert ott a *hűségtelenség*. *Szorgalom* nem jó, a *szorgalmatosság* jó. Elhiszem, ha az

ember mindig gubás auditórium előtt papolna, de néha ódát is kell írunk. *Diadal* nem jó, mert ott a diadalom, — ezt is *tudományul* fogja venni a poéta (zur Wissenschaft.) Az általam csinált *fennség* sem jó, nyilván, mert a -ség adverbhoz nem ragasztatik. Csakhogy a felség jó, ha a fel adv. is. K. (Szentgy. 315.)

Az a csuda ötlet az ő *nagyra való vágyásának* feláldozza. Nem jobb volna itt a n. való v. helyett (a való azonkívül is kimarad) *kevélységet, felfuvalkodást* vagy vmit, amiben több energia van, tenni? K. (K. V. 1:462.)

»Csak az egyik arcát mázolja azután *nagysád.*« Mennyivel kedvesebben mondathatnék ez, ha ezt így tennéd: *asszonyom*, pirosítsd hát csak egyik orcádat. Ez az asszonyom a fr. madamera emlékeztet s kedvesebb, mint a német Ew. Gnaden, mely ilyformán könyvben soha elő nem fordul. K. (D. 2:87.) — Ha a fr. kitudná tenni a nagyságodat, bizonyosan kitenné ezen öszveszerkeztetésben. A franciának a legelső hercegné szintűgy madame, mint a legutolsó halászné. D. (u. o. 91.)

Az *onkelt* némelyek nem szeretik. D. (2:217.) — Én is tapasztaltam, hogy az onkel nem kedves, s elkerülném, ha lehetne. De a *nagybátya* v. *atyai bátya* nem jó, mert circumscribál.

(Vége köv.)

BÁRDOS REMIG.

Vegyes adatok. Helyreigazítások.

Indok. Király K. szerint (25:215) e hírheft szónak, ha nem is apja, de — indoka Sándor István volt. A Sokféle tanusága szerint ugyanis az *ingerlem, ingellem, indellem*-ből ki következtette az *ind* szótövet (15:216), s Toldalék szókönyvében (1808.) már: motivum, momentum, causa movens jelentéssel közli, R. betűvel jelölve a régi voltát. Ez a Sándor-féle *ind* fejlődött volna azután tovább *indok*-ká. — Magára az *indok* szóra tudtommal a legrégebbi adat az, amelyet Bessenyeiből idézhetek.

Nem tudom hogy, de nagy hozzá a vonzódás,
Mint ellenben némely ellen az irtózás.
Van hát pártra hajlás igaz is, kedves is,
Törvénytelen *indok* s nagyon veszélyes is.

Természet világa: 128.

A Simonyi idézte XVII. századi *indokol* valóságában nem tudok hinni és az ugyanott (20:91) adott magyarázat sem tetszik nekem elfogadhatónak; azért egyelőre Bessenyeit tartom a szó alkotójának. Minthogy a Természet világa 1794—1801 között készült, a Sokféle pedig már 1791—1800 között jelent meg, nem lehetetlen, hogy csakugyan Sándor István *ind*-je indította Bessenyeit a szó

alkotására, de valószínűbb mégis az, hogy önállóan alkotta. Megjegyzem különben, hogy előfordul nála az *indító ok* is.*

HORGER ANTAL.

Ujdondász. »Király Pál felszólított, hogy nem állnék-e be a Jelenkorhoz ujdondásznak? (Pákh Albert csinálta e szót: hadd maradjon amíg benne tart.)« (Jókai, Egy asszonyi hajsza 2:159.)**

RECHNITZ IGNÁC.

A *-lag -leg* történetéhez (29:29.). A *-lag* ragot megtaláltam két helyen Mátyus Istvánnak Diaeteticájában főnévhez ragasztva. Mindkét esetben a *forma* főnév van vele ellátva: Néha a' veronica, betonica, vagy gyenge tseresznye-fa levelet-is [árulják] thea helyett, illy *formálag* meg készítve (1:311.). Ekkor, míg meg-hülne [a szét-tört kakaó-mag], végy ezen téstából egy-egy lótnit, tedd olyan forma lapos fenekű pléh edényetskékben, a' mitsoda *formálag* akarod készíteni (1:323.). — Mátyus munkája 1762-ben jelent meg, tehát jóval a nyelvújítás kezdete előtt s így e ragnak illetén használatát nem tarthatjuk kizárólag a nyelvújítás alkotásának, bár kétségtelen, hogy azóta terjedt el általánosabban.

MOLECZ BÉLA.

Az idézett két példában a *-lag* tkp. nem főnévhez, hanem ehhez a két összetett melléknévhez járult: *ily-forma, micsoda-forma*, mintha azt mondaná: *ilyenformájúlag, micsoda-formájúlag*. Hasonló példákat idéztem a Magyar határozók 1:423 három 18. századi íróból: *fecskéfarka formálag, micsoda formálag, olyan formálag* (vö. még: *Egybe elnyelhetném formálag* áhító tekintet SzD., idézve Nyr. 7:438. »Izgágás, *naddály-formálag* másba ragadó, veszedő ember«, Kassai: Szókönyv 4:226. és *jóformálag* MTsz.). Hasonló képzőtlen melléknévekből valók e székely kifejezések: *kétkézleg, kétszélleg, könnyűszerleg*, Háromszékben így is: *jószzerűleg*. Az utóbbihoz hasonlók (-ú ü képzős melléknévekből) a székelységben gyakoriak, tehát alkalmasint mégis régi nyelv szokás hagyományai (a MHat.-ban s a Nyr. 7:539 idézettekhez csatolom ezt, amit azóta hallottam háromszéki embertől: *Jórendűleg* áttanultam ezeket a könyveket.). — A *fölösleg* névszóról és társairól, valamint a *fölösleges*-ről s hasonlókról, szóltam Budenz-Album 65 és 66 (jegyz.), idézve egy-két 18. századi adatot, Thewrewk Emil pedig a székely *fél[ül]leges* és *ódallagos*-ra hivatkozva Ny. 7:540 megjegyezte, hogy »a nyelvújítás idejében kelt *részleges*-féle melléknévek a népnyelv nyújtotta analógián alapszanak.«

SIMONYI ZSIGMOND.

* Bessenyei nem igen alkotott új szokat, kérdés tehát, nem férközött-e az idézett helynek kiadásába valami hiba. — Az 'indít, tuszkol' jelentésű régi *indokol* Thaly Kálmánnak egy olyan kiadványában fordul elő, melynek hitelességét nem vonhatni kétségbe.

** A Fővárosi Lapok szerint is Pákh Alberttől ered, l. Nyr. 8:130.

A szerk.

A NYELVTÖRTÉNETI SZÓTÁRHOZ.

Fólios. E szóra csupán a következő két adat olvasható: »Kőnyvek, s nem *folýiosok*, köllenének ahoz. A papiros *foliosonként*, árcusonként adattatik-el«. Szerintem e két adatból nem egy *fólios* alakú nominativus olvasandó ki, amelyet a latin *folium*-ból alig is lehetne megfejteni, hanem ez: *folýosó*. Határozottan emlékszem, hogy gyermekkoromban Nagybányán az ív-papirost *folýosó-papirosnak* neveztük: »adj egy *fojósó* papirost« stb. A *folýosó* alak bele is illik mindkét idézetbe. A Tájszótárban s egyebütt sem találok a *folýosó* szónak e jelentését; de a NySz. adataiban mégis ezt a *folýosó*-t kell látnunk, az alakok közé fölvett *foliom* pedig egészen más szó, a latin *folium* magyarosodott alakja.

Gödő és gidő. Külön szavakként vannak fölvéve, de nyilván azonosak. Vö., hogy a *gidő*-nak mai napig is megvan *gödő*, *gedő* változata (MTsz.).

Gomb. E szó alá két oly adat van sorolva, amely határozottan a *gombá*-hoz tartozik. A *fülgomb* alatti idézetekben pedig egytül-egyig *gomba* az összetétel utótagja. Az említett két adat, amely egy Nyelvőrbeli nyelvtörténeti közlésből van idézve, a következő: »Négy öreg ezüst gyertya tartó *gombajával*; egy ezüst füstölő, kinek a belső *gombaja* aranyos«. Nem tudom ugyan, mit jelent a gyertya-tartó meg a füstölő *gombája*, de hogy a kép nem a *gomb*ról, hanem a *gombáról* van véve, azt már csak alaktani okból is állítani merem, mert hiszen a föltételezett *gomb* szónak ilyen kettős ragozását: *gomb-á-ja* (mint *zúz-a*, *zuz-á-ja* stb.), vagy akár teljesebb *gomba-tó*alakját is, semmivel sem látom igazoltnak. A *fül-gomb* képes kifejezés meg épen nem látszik előttem természetesnek. Igen merész képzelet kell ahhoz, hogy a *fül* kagylóját *gomb*nak nézzük és nevezzük; míg a *gombához* könnyen hasonlítható, ha t. i. a fejet fekvő helyzetben gondoljuk. Azért Czuczor-Fogarásával kell tartanunk, aki szintén csak *fül-gomba* kifejezést ismer s erről a *gomba* s nem a *gomb* szó alatt tesz külön említést. Szinnyei is téved, mikor a Tájszótárban a *fül gombája* kifejezést (a NySz. nyomán?) szintén a *gomb* alatt idézi. A *fül-gomb*-ot egyébiránt már Nagyszigethi Kálmán is megróttá (Nyr. 28: 459).

Hátas ló. Latinja *sellarius*-nak olvasandó (így van MA.-ben is); *tellarius* sajtóhiba.

Irdos-birdos? A NySz. nem állapíthatta meg a jelentését. Némi fölvilágosítást adhat róla Szamotának következő két adata 1532-ből: »Quatuor camuce sunt rubee albo colore mixte *irdos birdos*. Casula rubeum albumque colore ostendens *irdos byrdos*«. E két mondatból úgy látszik, hogy az *irdos-birdos* szó tarkát, csíkosat, pl. piros-fehér sávokból állót jelent, s azt hiszem, semmi egyéb, mint a Szatmár megyében 'szalonnás' kenyérre alkalmazott *irdas* szónak (MTsz.) ikerített alakja. Szalonnásnak ugyanis az olyan kenyeret nevezik, amelynek beléből sületlen maradt részek, csíkok — a szalonnához némileg hasonló — látszanak ki. Ez az *irdas* — ha fölfogásom

helyes — az *irdal*, *irdol* tájszóval származhatik egy töből, amennyiben ennek jelentései (1. bevagdal pl. halat, fa héját; 2. a kukorica-csőről hosszában egy-egy sor szemet lefeszéget) mind egybeillenek az *irdas*, *irdos-birdos*-nak csikos, rovátkos jelentésével. Ez utóbbiban az ikerszová képződés ezt a 'csikos' jelentést csak fokozza (vö. *tarka* és *tarka-barka*). Véleményem szerint tehát a MTsz.-beli *irdas*-nak nincs köze az ugyanott hasonló ('szalonnás') értelemmel található *irjes*-sel, amellyel a szerkesztő egybeveti.

Kibik 'abhorreré'. Ez a megkérdőjelezett ige nem lehet egyéb, mint a mai népnyelvi *képik* (*elképik*, *kiképik*, *megképik*) a. m. elképpéd, elhül vmin (l. MTsz.), amint már Szilády Áron helyesen megjegyezte (RMK. I. 358). Az *i* az *é* helyett magában a *képik* igében nem fordul ugyan elő a mai adatok szerint, de a *kép* főnév, amellyel bizonyára összefügg, megvan *kép* változattal mind a régi mind a mai nyelvben. A *b* hang sem lesz oly föltűnő, ha figyelembe vesszük, hogy a *kép* szónak világos igei származéka a *képez* is nem egyszer található a régiségben *b*-vel írva, pl. *kébözés* képezés, *kébözhetetlen* képezhetetlen. E *b*-és írás és ejtés nyilván a *képzem*, *képzéd* stb. alakok más-salhangzó-csoportjának természetes ejtésében (*pz* > *bz*) leli magyarázatát (vö. *kébzötte* képezte NádC. 153); ez alakokból ugyanis a *b* átterjedt a hangtorlat nélküli *képöz*, *képöz* (*kéböz*, *kéböz*) formákra is, épúgy mint ahogy a *bak* főnévből való *bakzik* (ejtve *bagzik*) ige már *bagoz* alakkal is kimutatható (l. MTsz.) s az irodalmi nyelvben a *lélek-z-ik* igének *belélegez* származékával is találkozhatunk. Ezen *kéböz*, *kéböz* ejtés továbbbhatása magyarázza meg valószínűleg a *kibik* *b* hangját is.

Mizër. Ezt a szót 'horvát' jelentéssel Bod Péter használja a NySz.-ban idézett egy adatban. A *misziri*-ről (*misziri kard*, Zrinyinél), amellyel a szótárban egy cím alá van foglalva, Kúnos kimutatta, hogy egyiptomit (egyiptomi kardot) jelent, mert a törökben *miszir*, *misziri* a. m. egyiptomi (Nyr. 26:540). Bod azonban, úgy látszik, csakugyan ismert egy horvátot jelentő szót, mert *A' szent bibliának historiája* (1748.) c. munkájában, Pesti Gábor *Novum testamentum*-áról írva, is azt mondja: »Ez az Fordító magát mondja *Mijsser* Nemzetből valónak, mit ért azon, talám *H o r v á t o t*«. (134. l.) Mi Pestit, Bodtól idézett szavai után, tudvalevőleg Pesti *Mizsér* Gábor néven szottuk emlegetni; de vajjon csakugyan egyszerű családnév volna-e a *Mijsser*?

Roncsika és *rocska* külön szóként vannak fölvéve, aminthogy ejtésük csakugyan messze esik egymástól; de összetartozásukra, melyet maga Szarvas mutatott ki (Nyr. 19:476), legalább utalni kellett volna.

ZOLNAI GYULA.

Káprázik igének *kaprozik* alakja mellől törölhetőnek tartom a ?-t. — Ezt az alakot megerősíti Mátyus István Diaeteticájának a következő mondata is, melyben a nevezett alak továbbképezve van meg: (a kávéval való visszaélés) sokakban ... szemnek *kaprozását* okozott. (I. 413.)

MOLECH BÉLA.

Kassai Szókönyve is közli mint hegyaljai tájszót. E szerint a NySznak *káprozik* olvasata válik kétessé.

A SZERK.

NYELVMŰVELÉS.

Kuriális stílus. Simonyi Zs. a Nyelvőr 25:49, 193. részletesen foglalkozik a magyar kuriális stílussal, elsorolja általános hibáit, megrójjá benne a szórend magyartalan voltát, a szerkezet homályosságát. Ebből a florából mutatok én most még egy pár nyesést, bujtást.

A peres iratok már majdnem hozzászoktattak bennünket ahhoz, hogy némely ítéletet *megfelelőbbnek*, hogy a tanút a vádlottal *szembeállítik*, hogy a végzést vagy az idézést *kézbessítik* [elannyira, hogy már Tolnában a nép között is javában dívik a *helbessít*, oly értelemben mint: helyben hagy], de avval, hogy az ügyes-bajos asszonyok *férjezenek*, hogy a tanút *hivatkozzák*, a préda embert *gondnokolják*, nehezebb megbékülni. Mert egészen szokásosak az ilyenek: Varga Juliánna, férjezett Szűcs András; az általam hivatkozott tanu, az általam gondnokolt Vas János.

Rossz összetételű szó az *indok*, a *kötbér*, a *támpont*, a *látletet*, de még rosszabb a *haszonélvez*, *végrendelkezik*, *kárpótol*.

Sok galibát okoz a fórumon a töméntelen irat. El is bánnak velük. Az ügyvéd a leveléhez *idehajlítja* (beibiegen), *visszamatatja*, *átteszi*, *visszazárja*, de még baromnak is tartják, mert azt mondják róla, hogy *elfekszik*, még pedig A.) alatt.

A szegény ember, ha megkapja a felebarátja levelét, előbbutóbb felel rá; a kereskedő mihelyt *veszi*, azonnal van szerencséje a következőkben válaszolni; az ügyvéd szabatosabb, mert nem a lábához, hanem *kézhez veszi* a tisztelt kartárs átiratát és *megválaszolja* (beantworten).

Nem hiába szidják átkozzák a fiskárost. Ha a szegény alperes ellen az *eljárást folyamatba teszik*, a lát-ra szóló váltó összege *íránt*, mivelhogy *fizetési kötelezettségének eleget nem tett a kitett napon*, elmarasztaltatik az összeg különbeni végrehajtás terhe melletti megfizetésében. Ha három nap elmúlt, az ügyvéd *végrehajtást vezet* ellene, *árlejtés útján elárverezi* a bárhol található ingó v. ingatlan vagyonát és nem eszközöl a költségekben *lemérséklést*, hanem *bevételezi*, ami csak *bíróilag megállapítottatott*.

Vigasztalódjál szegény ember! Ludas* is vagy, mert miért írtad alá azt a váltót, de meg ha egyebet nem is, a testi gunyát meghagyja a köszívű Themis. Hanem árva Magyar Nyelv nevű alperes mit vétthetél te, hogy ez az istenasszony még öltözetedből is ki akar vetköztetni?

NÉMEDI DEZSŐ.

Ama, eme, közepette. Hogy kerülnek e szavak össze? A helytelen használat útján. — Szörnyen felkapta mindhármát a divat, sűrűn találkoznak velök »az egész vonalon«, de különösen a politikai stílusban. — Természetes, a divat akkor is él velök, mikor *nem kell* vagy legalább, mikor *nem úgy kell*.

* Werbőczy említi már, mint a 'lingua vernacula' szavát.

Arról, hogy mikor nem kell az *ama* és *eme* (az *a* és *e* helyett), valamint a *közepette* (között helyett), most nem beszélünk, de azoknak, akik oly szerelmesek e szavakba, szolgálhatok egy kis figyelmeztetéssel. — Ne rövidítsék meg az első kettőt jog nélkül és ne nyújtsák meg a harmadikat ok nélkül. — Ne hagyják el az *ama eme* névmások végéről a *z*-t, ha magánhangzó következik utánuk, mert *ama elvek* és *eme irányok* éppen oly csizmadia-beszédek, mint az *sámfa* és az *dikics*. — Viszont a *közepett*-hez csak akkor ragasszák a birtokos személyragot, az *e*-t, ha *nak- nek-* ragos birtokos főnév van előtte, mert a *viszonyok közepette*, a *társaság közepette* csak akkor jó, ha jó a *társaság között*, a *ház előtt*, az *asztal alatta*. (L. A m. határozók, a bevezetésben s a *közepett* névutónál. — A. szerk.)

Szóval adjuk meg mindenkinek a magáét, tegyük hozzá az *ama*, *eme*, névmásokhoz a *z*-t, mikor kell, de ne tegyük hozzá a *közepett* névutóhoz az *e*-t, mikor nem kell. KARDOS ALBERT.

Latinos elválasztás. Azt fogja a t. olvasó kérdezni először, hogy hát ilyen is van? Bizony van. Elégszer lehet olvasni ilyes elválasztást: *Bel-grád*. Idegen szó írásában és elválasztásában, ha magyarul írunk, kövessük a magyar nyelv szabályait. Tehát Cip-rus és nem Cy-prus stb. HODÁCS ÁGOST.

Lapszemle. »Egy fazékba akarnak vetni egy royalistával, annak az elhitése, hogy én is az vagyok« (B. N. 1900. I. 7.), = *in einen Topf werfen*; helyesen: egy pórásra akarnak kötni, egy csávéba vetni, egy lébe keverni, l. Német és m. szólások 263. — A magyarság fölénye főleg számának még folyton tartó *numerikus* szaporodásában van (M. Nemzet). — Így csak lassan *feldől* a székeltség napja (Székely Tanügy 2. sz. 14; *ledől*, ezt ismerjük, de *feldől* e h. fölvirrad, ezt még sohasem hallottuk). — »Lepecsételt táviratot kaptam azzal a rendelettel, hogy csak akkor bontsam föl, ha a revíziót elhatározták« (E. U.), t. i. a cayenne-i kormányzó kapott Párizsból lepecsételt táviratot! Persze *dépêche* volt az eredetiben, ez pedig sürgős levelet is jelent. — Néha kevés, amit lopnak, sohse sok; és *beszűnni* ez a járvány sohse fog! (M. H.) — Gróf Szápáry kormányzó élén a hatóságok fejei jelen voltak (B. N.), tehát a kormányzó az élén! — A *cirkasszai* szűznek ára 20—40,000 frank közt váltakozik (Magyarország; a németből fordító ujságírónak nem jutott eszébe, hogy ez *cserkesz* szűz lehet). — »Indulás B.-Füredről, a célponti irányok közt haladva, megkerülni a tihanyi, síófoki és kenesei *uszányokat*« (P. N.) — A tisztességes borvevő borod árát illően úgy megfizeti, amint *te amellet számadásodat megtalálsz* (Szölőben, folyóirat, Gyöngyös 1899. II. 28. 20. l.; bold. Nogáll János küldte el nekünk ezt a számot, melyben a borhamisítók megbüntetését sürgetik; a beküldő oda írta: »s a magyar nyelvhamisítók« büntetése is szükséges volna).

ANTIBARBARUS.

Cserkészve közelíteni be a rigyető *agancsárt* (ez Bugáték idejében *szarvasbogar*at jelentett; az *agancs* is rossz szó, hát még

az *agancsár*! Aztán miért akarják még most is *agancsárnak* mondani, amit országszerte *szarvasnak* nevezünk? Természet, 1898. 18. sz.). . . . Az erdő felett suhogó szárnycsapásokkal *elhúzó* vadgalamb (uo.). Egyszerre lassúbb tempóba *megy át*, csendesen *húzni* kezd (ez már a kutyáról van mondva, uo.). — *Vezényszóra* hozta (uo., talán jobb volna vezérszó). Vad nem maradhatott el előtte, úgy fedte a területet (inkább: annyira ura volt a területnek, uo.).

LAKATOS VINCE.

Az Egyetértés a múlt nyáron erősen rátámadt a szász belügy-ministerre hírhedt rendelete miatt. De szentistvánnapi számának utolsóelőtti oldalán, ahol a bpesti fogadókban megszállt idegenek sorát közli, ott vígaskodik: X. Y. Komorn, A. B. Hermanstadt stb. Ez azután nemcsak azt mutatja, hogy a bpesti fogadókban még a komáromi vendég elé is német bejelentő-lapot raknak, hanem azt is, hogy az Egyetértés is vizet prédikál, ő maga meg bort iszik.

KRÁL MIKLÓS.

MAGYARÁZATOK, HELYREIGAZÍTÁSOK.

Karancsi betűk. Szinnyei József jól sejtette (Nyr. 25:270), hogy a kopott, elhasznált betűket jelentő *karancsi betűk* kifejezés *Karancsi György* debreceni könyvnyomtató nevével van összefüggésben. Ezt Szinnyei két körülményből következteti; ú. m. először abból, hogy Martonfalvi Györgynek egy munkájáról Bod Péter a *Magyar Athénásban* ezt írja: »Csak az a kár, hogy *Karancsi betűkkel* vagyon nyomtatva, és kedvetlen az olvasó szemének«, e munka pedig Karancsi György debreceni könyvnyomtatónak sajtójából került ki; másodszor abból a történeti adatból, hogy Debrecen város tanácsa 1630-ban az elhunyt Rheda Pál házát fölbecsültette 300 forintra, a könyvnyomtató műszereket 150, s a kopott betűkészletet 50 frtra s mindezeket tartozás fejében a maga részére lefoglalta. Már most Szinnyei szerint valószínűleg ezekkel az így szerzett kopott betűkkel nyomtatott a mi Karancsi Györgyünk, aki 1662-től 75-ig viselte Debrecen városa könyvnyomtatójának tisztét.

Bárminő eredetűek legyenek Karancsi uram kopott betűi, a következő adat, melyet szintén Bod Péter jegyzett föl, a *karancsi betűk* kifejezésnek származását egészen kétségtelenné teszi. Bod Péter ugyanis, Pápai Páriz Ferencnek Tótfalusi Kis Miklós emlékezetére írott verseit kiadva (ily címmel: *Erdélyi Féniks Tótfalusi Kis Miklós* stb. 1767.), a B. levélen egy hosszabb jegyzetben összeállítja a debreceni könyvnyomtatókat. Ezek közt, 1664 évszámmal *Karantsi Györgyöt* is említi, a következőket mondva róla: »Ennek nyomtatása elsőben igen szép volt; de a' Betűk el-kopván 's meg nem ujjíttatván, azután igen dísztelen lett. Mellyre nézve, köz beszéddé vált: *Karantsi Betű*, az az, kopott, rút.«

Ez adatból most már bizonyos, hogy a *karancsi betűk* kifejezés a Karancsi debreceni könyvnyomtató nevén alapuló gúnyos mondas volt, ha mindjárt nem azokkal a Rheda Pál hagyatékából való betűkkel dolgozott is Karancsi uram, hanem — Bod szerint — maga koptatta el eredetileg szép betűit.

Megemlítem még, hogy — mint Szily Kálmán figyelmeztet — Ipolyi Arnold *Magyar Mythológiájában* a *karancsi-bötűkben* is valami hitregei elemet szeretett volna találni s a *garaboncos*-ról szóló részben kérdő hangon erről a kifejezésről is megemlékezik (458): »Valjon nem vonatkozik-e ide a *karancsi-bötűk* = typi usu atriti (Sándor, Kreszn.) kifejezés?»

Van mint kapcsolóige. Azokhoz a Simonyitól (Nyr. 29:2, 3) tárgyalt esetekhez, amelyekben a népnyelv a létige jelen idejű egyes és többes 3. személyű alakját névszói állítmány mellett ki szokta tenni, még egy érdekes használatmódot említhetek, amelyet a mátyusföldi beszédben figyeltem meg. Szenrehányó kifejezésekben hallottam ugyanis a következő beszédmódot: »Noiszen *van* maga legény! Noiszen *vannak* maguk katonák!» a. m. nohiszen legény is maga stb. A mondat főhangsúlya épen a kapcsolóigén van. (L. Mátyusföld nyelvjárása, 103.l.)

ZOLNAI GYULA.

A számárról. A véletlen egyezések összeállítására igen jó gondolat volt (28:568), de kérdés: használ-e sokat a délibábos nyelvészet ellen. — Amit Gabelentz a berber és bászk nyelvről írt, az épenséggel nem »kitűnő tanulmány«, hanem szinte megfoghatatlan megtévelyedés, és még megfoghatatlanabb, hogy ezt tartotta ő maga legjobb munkájának, holott egyéb munkái jobbjára csakugyan igen jelesek. Nem ismerte ő eléggé sem a berber, sem a bászk nyelvet. Egyébiránt helytelenül van idézve »anya« jelentéssel *anna*, Gabelentznél helyesen *ama* van. — A *zamari* szó csakugyan = *sagmarius*, az olasz *somaro*.

H. SCHUCHARDT.

Hopkán van pénze. A pócs-megyeri ember, kivált mióta a fillokszéra elpusztította e szigetségi községgel szemben, a Duna jobb partján Pusztaleányfalva határában emelkedő szőlős hegyeit, gyakran bejár Ó-Budára s ennek német (sváb) lakosságával sűrűn érintkezik; egyszer-másszor abban az ügyben is, hogy nem kaphatna-e a némettől egy kis kölcsönt? Ha van a németnek s a visszafizetésre való kilátások elég kedvezőek, megkapja a kívánt pénzecské; de ha nincs, vagy hogy a visszafizetés nem mutatkozik kétségtelennek, akkor rendesen azt mondja a német, hogy *ho^ab kan^s* (habe kein's). Ebből a német kifejezésből alakult át a magyar *hopkán*. Kérde az asszony hazatérő urától: »Hozott-e ken' pénzt, apjuk?» — »Nem hoztam biz' én: aszonta a német (sváb), hogy *hopkán*!«

Mikor a szó már meg volt és gyakrabban ismétlődött, csakhamar szólás-mondás lett belőle. Jelenleg Pócs-Megyeren és környékén (a szigetségekben és a Duna jobb partján) az eladósodott vagy általában a pénz hiányában leledző emberekről mondják, hogy »annak

is hopkán van pénze» azaz nincs pénze; vagy »mindig hopkán van pénze«, azaz soha sincs pénze.

A *hopkán* nem nagy elterjedésű s nem is hihető, hogy távolabbra el fog származni. Eredetére és jellemére azonban édes testvére a *korkován*-nak, melyről a Nyr. legutóbb (28:569) közölt adatokat.

Nem megélni való = *élhetetlen*. Kecskemétnek és messze terjedő határának földműves népe az *élhetetlen* szót állítólag nem ismeri; vagy, ha netalán ismeri is, soha sem használja. Nehéz a nyelvénél kimondani. Helyette következetesen és teljes-tökéletesen megfelelő értelemben mindig *nem megélni való*-t mond (a szavaknak ilyen sorrendében!) Így mondja, hogy »Hisz' az csak olyan nem megélni való«. — »Ereggyé' te nem megélni való«. — »Éjnye azt a nem megélni való... ilyen-olyan...« stb. Ez is egyik példája annak, hogy a tiszta magyarság mennyire kerül az erőltetett és halmozott összetételeket.

PETHŐ GYULA.

Meg kell jegyeznünk, hogy t. dolgozótársunknak utolsó mondasában egy kissé sok is az optimizmus. *Nem megélni való* — ez inkább nevezhető halmozott összetételnek, mint a rég eggyéforrt *élhetetlen* (ellentéte *életrevaló*).

A SZERK.

Diákszók? *Hébölni*. Jenő Sándor (28:477) a fővárosi diáknyelv szói közé sorozza. Ez ellen mint volt fővárosi diák tiltakozom, mert e szót a főváros gyanus alakjai, az ú. n. csirkefogók használják. Ugyanily természetűek a: *hírig, elhírigölni, híriga lila* és *kánepf* szók is.

ZSEMLEY OSZKÁR.

Dóges. (28:477.) A fővárosi diáknyelv egy szavaként említi Jenő S. A szó szintúgy, mint a *kánepf* héber eredetű. Helyesen *dágas*, s a betű kettőzését jelentő pontnak a neve.

RECHNITZ IGNÁC.

KÉRDÉSEK ÉS FELELETEK.

Épenség, manapság, mostanság. A *-ság, ság* képzőnek minőséget, tulajdonságot képező hatását ismerem, mint p. nagyság, szépség sat., de hogy e képző az *éppen, manap, mostannak* miféle minőségét vagy tulajdonságát jelezné, eddig megérteni nem voltam képes s ezért az *éppenséget, manapságot* és *mostanságot* valószínűságot pizsok szavaknak tartom, mint nekem az öreg Kassay szokta volt mondani, melyek használata baranyaiasan mondva csak *gögyeségből* eredhet.

F. Feleletül ide iktatom a Budenz-Album (1884) 58. lapján közölt magyarázatomat:

A *-ság, -ség* képzőnek különös egy alkalmazása van, mikor határozókhöz járul, t. i. az, hogy fokozza a jelentésüket, nyomósítja a kifejezést. Példák: *mai napság, mostanság, majdanság* itt leszen társam Fal. 659, *gyakortasággal; ottanság, aligság, ígység, nyilvántság, nyilvánosan, éppenség v. éppenséggel, szinténséggel, igenséggel, össze-séggel, mindnyájanságosan* (Bolond Miska, Nyr. 10; 72), köztársókból: *mihentségesen, valamintségesen*. Alig fogunk tévedni, ha az efféle határozókat az olyan nyomósított melléknevek analógiájából magyarázzuk, minők *mélységes, szépséges, gyönyörűséges*. Valóban, az *éppen: éppenség* úgy viszonylik egymáshoz, minő *szépen: szépségesen*. Csakhogy amott a határozó rag annyira egybeforrt a melléknévvel, hogy nem bocsátja maga elé a képzőt s nem mondhatjuk *éppenség* helyett azt, hogy *épségesen*, noha mondhatjuk a ragnak ismétlésével *éppenségesen*.

SIMONYI ZSIGMOND.

Halesz. Tisza-Földvár tövében olyan földdarab van, mely keskeny barázdákra osztva a község szegényebb lakóinak veteményes kertje. Az egésznek a neve: *halesz*. Tehát egy kötőszóból s igéből alkotott nálunk a nép nyelve névszót, s ezt használja is minden lehető alakban: megyek a *haleszba*, elverte a *haleszt* a jég stb. Egy öreg falumbeli felvilágosított, hogy régente a Tisza állandó vendége volt községünknek, víze évről-évre elöntötte az említett területet. A területet mégis bevetették s a többbit az Istenre bízták. *Ha lesz*, jó, ha nem, hát nem. — Használják-e szót másfelé is? A szó keletkezésének tudják-e az okát adni s hasonló-e az a mienkéhez?

BIRÓ MÁRKUS.

F. Székesfehérvár határában is van *Halesz* nevű szőlő, s úgy emlékszem, hasonló módon magyarázzák. Érdekes, hogy Főthón és Tápió-Szelén is van »*Ha lesz*: szőlőhely neve, t. i. ha lesz szőlő« (Akad. Értesítő 1900. 338. Thewrewk Emil idézi). Vö. még ezt a gömöri szőlást: »Hogy ne vóna gazdag, mikor két pusztája van, az egyik *ha-vóna*, a másik *jó-vóna*. (A házasulandót vagy az eladó lányt szólják meg vele, ha vki azt bizonyíttatja, hogy lesz miből megélni, elég gazdag.)« Nyr. 24:189. Hasonló szólás a Nagykunságból 3:177. Vö. még az ilyen igen elterjedt közmondásokat: lenne, *ha volna*; jó volna, *ha volna*. — Lehet, hogy a *Halesz* név eredetileg kérdés volt: *ha lesz* ott bor? = mikor lesz? (a *ha* szónak ilyen kérdő használata a régi nyelvben s több vidéken ma is szokásos). Vö. *mihaszna*, továbbá az ilyen kutyaneveket: *Mitlát, Mízörög* (Nyr. 7:441), *Kivagy, Mitlástsz, Mitviassz, Mivelélsz* (Kriza: Vadr. 391.), s efféle gúnyneveket; *Mitugrálssz*, 1. Nyr. 7:442. — A szőlőnévhez vö. még *Neszűrj-hegy* szőlő Szeged mellett Szatymazon (szegedi szőlőnevek közt közölve Nyr. 2:95); *Únom-hegy* Nyr. 7:19, *Ebkérdi csárda* 442. — Gyűjtőink is bizonyára közölhetnének sok ilyen népies kifejezést.

SIMONYI ZSIGMOND.

VÁLASZOK A SZERKESZTŐSÉG KÉRDÉSEIRE.*

(27:135.) 17. Szentesen melléknévi igenévül használatos a *tört* alak is, meg a *törött* is; *tört* a *tör* igének, *törött* pedig a *török*-nek az igeneve. Így mondják *tört* bors, paprika, borsó; ellenben *törött* edű. Múlt idejű egyes 3. személye mind a két igének: *tört*. Molecz Béla.

(28:91, 399).. *I, ú, ű*. A kétesebbek közül a következőket állítom egybe a hajdúszováti kiejtés szerint: Rövidek: *buza, csira, finom, fulad* és *fullad, fül* (Ohr): [de *megfül* a kemence]. *Kifülled* (kipálík), *huzat* (pl. párnáé), *müvelt, rugos, rugikony, szivok, kihült* (pl. a szoba, de *meghül* a gyermek), *tágul, gyengül, betü*. — Hosszúak: *bízta, csúnya, csúszkál, csúsztat, fűvás, fül* (a kemence), *gyúlad, húszas, íge, ígtz, kútak, művís, úszkál* mint *úsztat, útas, zsíros, zsiroz, meghül, fordulat, órtz, mindig, szelíd, irígy, mirígy*. Rechnitz.

(28:468.) 1. *Gyufa, Gyufa, gyújtó, gyújtó-szálka, masina* mind használatosak, de leggyakoribb a két első. A *gyújtó* és *gyújtó szálka* régi nevezet s tulajdonképen a gyufát megelőző korbéli *büdösköves szálkának* vagy *kénygyertyának* is nevezett tűzgyújtó, gyertyagyújtó neve vala. Paal Gyula (Maros-Vásárhely). — Hajdú-Szováton a régiek *masinát*, a fiatalok *gyufát* mondanak. *Gyujtónak* nevezik az aprófát mit, mivel alággyujtanak. Rechnitz Ignác.

2. *Hazugság* A székelységben a *hazugság* alak használatos; de hallani néhol, különösen Háromszéken, *hazudságot* is. Jelentésük ugyanegy. Paal Gyula (M.-Vásárhely). — H.-Szováton csakis *hazugság* járatos. Rechnitz Ignác.

4. Maros-Vásárhelyt mondják ugyan így is: *aratásidő, vetésidő, szüretidő*, de gyakoribb: *aratás, vetés, szüret ideje*. *Kupéta, kotla, kapitánycsillag, vascsillag, lóhatnék* szavakat Marosvásárhelyt sohasem hallottam; *újhodik* nem ismeretlen, de *megújul, felújul, kiújul* járatosabb. Paal Gyula. — *Kotla*, nagy vassfazék, üst, melyben a honvédek menázsijukat főzik. Németh Ambrus (Győr). *Kupéta*: igen régen, valamikor Somogyban is úgy nevezték a hintó kocsikat, de ma már inkább csak tréfából, gúnyosan: »ha behúzza magát a kupétába, azt gondolja, mindenkit lefitymálhat«. A könnyű hintó *fődeles kocsi*, s csak a batár, szállító kocsi, vagy a diligence volt régebben is a kupéta. Szokolay Hermin.

(28:297, 547.) *Kész van*. Hajdú-Szováton sohasem hallottam a *készen van, nincsen készen* kifejezéseket; csakis a rövidebbet: *Rígen kész a mán. Kész-e mán a cipóm?* Bezzon nincs a *kész*, lelkem. Rechnitz Ignác. — Belányi Tivadar (28:575) azt állítja, hogy a *kész van* az egész Dunántúlon ismeretlen, pedig az egész Répcemelléken használják, s épen a minap Győrött is hallottam. Használatának módja

* A szekérrészek neveire vonatkozó megjegyzéseket is kérjük mentül előbb, hogy aztán valamennyit együtt közölhessük.

egészen úgy történik, mint Tóth István (28:576) kifejtette. Megjegyzem még, hogy valahányszor hallottam, mindig kifürkészttem, született magyar ember vette-e ajkára. Németh Ambrus (Győr).

(29:137.) 1. Baranya-Ózdon a *van* megmarad: itt *van-e* már a fiam? talán itt is *van* m. a f.? a f. is i. *van* már. De ha elmarad a *már*, elmarad a *van* is. Somssich Sándor. — Keszthelyen (Zala m.) legtöbbször a *van* kihagyásával kérdeznak: már itt az idesapám is? itt-e már a kocsi? Kijelentésben is: itt is már a kocsim, csak téssék készülődni. Simon M. Péter. — Némédiben (Tolna m.) nem hagyják el a *van* igét. Némédi Dezső. — Nagy-Piriten (Veszprém m.) és környékén gyakran elmarad a *van*: itt-é már a fiam? már itt a f. is? Burián Albert. — A *van-t* sohasem hagyják el. FSegesd és Vörs. Peterdi László. — Itt a fiam is? de: *már* itt *van* a f. is?; itt-e már a f.? de nem: itt már a f.; kijelentő m.-ban: itt is már a fiam; kérdésben soha. Orosháza. Benkő István. — Kézdi-Székbén általános a *van* kihagyása is, de *van-nal* is használják: itt-é mán a f.? hát mán itt a f. és? Török Andor. — Itt-é mán a f.? Dálnok (Háromszék) Darkó Jenő. — Itt-e már a f.? itt is már a f.? hol anyád? hát nénéd hol? itthonn (így) -e a *gazda*? Halmágy (NKüküllő m.). Krocsán Irma. — A *van-t* a példamondatok valamennyiében ki is teszik, el is hagyják aszerént, amint a beszélő közlendő érzelme élénkségének és hevének foka kisebb vagy nagyobb. A *van-os* használat, mint a rendes lelki állapot kifejezője, gyakoribb. (Maros-Vásárhely.) Paal Gyula. — A *van* igét ebben a mondatban: *itt-e már a fiam?* Hont, Bars és Nógrád megyékben is elhagyják, sőt az ország egyéb vidékein is; valamint ebből is: *már itt a fiam is?* noha a kérdés nyomatékossága céljából gyakran így alakul: *már itt volna a fiam is?* — *Itt is már a fiam*, az állítás erősítése végett ez már rendszeren így alakul: *a fiam már itt is van* (de a többi, pl. vendég, még nincs). Belányi Tivadar.

2. Csak így: nincs mit *enni* (e. h. ennünk), nincs mivel *fűteni*. Baranya-Ózd. Somssich Sándor. — Nagy-Kanizsán és Galambok vidékén (Zala m.) felszólító móddal mondják. Bagyary Simon. — Némédin (Tolna m.) nem mondják felsz. móddal. Némédi Dezső. — N. m. *önnyi*, n. mivel *fűtenyi*. FSegesd, Vörs. Peterdi László. — Szeged vidékén használatos: n. m. *együnk*, n. m. *tegyünk*. Tömörkény István. — Szentesen: n. m. *együnk*, n. m. *igyünk*, n. mivel *fűtsünk*. Paksy János. — Egész Háromszéken, Csíokban is kizárólagosan felsz. móddal. Török Andor. — Fölsz. móddal: n. m. *együnk*, n. mivel *fűtsünk*. Dálnok (Háromszék) Darkó Jenő. — Halmágyon (NKüküllő m.) felsz. móddal. Krocsán Irma. — *Nincs mit együnk*, *nincs mivel fűtsünk* általános használatú kifejezések, noha mellettök épen olyan gyakran hallhatók ezek is: *nincs mit ennünk*, *nincs mit innunk*. Pl. *Van-e mit ennetek*, *innotok* v. *egyetek*, *igytok*? *Van*. No, ha *van*, hát hallgassatok? (MVásárhely.) Paal Gyula.

3. Megyeház, kösségház, émék a kösségházhoz, megyeházhoz. Baranya-Ózd. Somssich Sándor. — Keszthelyen hallani ugyan: városháza, városházán, de gyakrabban: városház előtt, a városházzal szemben; ragozott alakban rendes a: városház, csak az alanyalakban: városháza; városház járatos Mosonban is. Devecserben (Veszprém m.) van városkorcsma is. Simon M. Péter. — Ragozatlanul hallani: városháza, kösségháza, de ragozva már így: kösségházhoz. Némédi (Tolna m.). Némédi Dezső. — Városháza, városház, mind a két alak járatos. FSzeged. Peterdi László. — Esztergomban csak így mondják: városháza, megyeháza. Bársony Gyula. — Komáromban van megyeház-utca, a Klapka-tér ma is sokan még városház-térnek mondják, de ha bajuk van: a városházára mennek. Rechnitz Ignác. — Kis-Terennén (Nógrád m.): város-, megye-, falu-, kösségháza, sohasem: kösségház. Borbás Géza. — Szegeden csak így: városháza, faluháza. Tömörkény István. — Szentesen a nép mindig városháza alakot mond, megyeháza és megyeház mindkét alakban járatos. Megyeháza ugyanis csak újabban épült, a műveltek, félig műveltek s az újságok megyeház-nak mondták, innen tanulta el a nép. Molecz Béla. — Mindig városháza alakot mondanak, megyeháza alakot is; de azt is hallottam már nép emberétől: a megyeház előtt van az ártézi kút. Szentes. Paksy János. — Aradon van városház-tér, megyeház-utca, ezek hivatalos nevek; de különben soha nem hallottam más alakot, mint: városháza, megyeházára; Arad vidékén: faluháza, kösségházához. Tolnai Vilmos. — Halmágyon (NKüküllő m.) csak megyeháza, kösségháza alakokat hallottam. Krocán Irma. — A nép nyelvében csak városháza, megyeháza és faluháza dívik. (MVásárhely.) Paal Gyula. — Hontban és Barsban csak városháza, megyeháza, faluháza járja. Apádot bēhiták avvárosházára. Ott dőgozik ammegyeházán. Rászállott a páva Vár-megyeházára. Népd. Ujra földbe van a faluháza, Ereszében négy ember tanyáza. Arany J. A megyeház-utcat stb. ahol van, könnyen megtanulja és használja a nép is. Belányi Tivadar.

4. Mind iktelenül: halász, vadász, szivaroz, csattan; pipál eh. pipáz; de elvész h. elveszik. Baranya-Ózd. Somssich Sándor. — Keszthelyen: halászik, kocsikázik, csónakázik, de: vadász, pipáz v. pipál; szivaroz, de szivarzik is; csattan, pattan; zökken, meg zökkenik is; elvész h. mindig elveszik. Simon M. Péter. — Zalában: elveszik v. elvesz. Bagyary Simon. — Némédin (Tolna m.) mind a két alak: elvész, elveszik. Némédi Dezső. — FSzegeden és Vörsön mind ikesen mondják. Peterdi László. — Esztergomban: halászik, szivarozik mindig ikések, de csattan, pattan, zökken iktelenek. Bársony Gyula. — Halászik—szivarozik, elveszik. Kis-Terenne (Nógrád m.). Borbás Géza. — Halászik—szivarozik, ellenben: csattan, pattan, zökken. Fehér-Gyarmat (Szatmár m.). Birta István. — Ikes: kocsikázik, szivarozik, csónakázik, vadászik; iktelenek: halász, csattan, pattan, zökken; hol pipázik, hol pipáz; ha hosszú í-vel mondják, akkor mindég ikes: pipázik. Szeged. Tömörkény István. — Orosházán mind ikések: halászik—zökkenik;

de *évesz* (elvész). Benkő István. — Szentesen: *halászik*, *vadászik*, *ikesen* is, *iktelenül* is használatos; *kocsikázik*, *csónakázik*, *pipázik*, *szivarozik* *ikesen*; de: *csattan*, *pattan*, *zökken*. Molecz Béla. — Hajdu-Szováton sohasem hallottam: *halász*, *vadász*, v. *halászik*, *vadászik*, hanem csak: *halászgat*, *vadászgat*; *kocsikázik*, *csónakázik*, *szivarozik*; de *csattan*, *pattan*, *zökken*. Rechnitz Ignác. — Kézdi-Székbén: *halászik*—*szivarozik*, de *zökken*, *csattan*, *pattan*. Török Andor. — Halmágyon (NKüküllő m.): *halász*, *vadász*, *pipáz*, *szivaroz*, *csattan*, *pattan*, *zökken*, de: *kocsikázik*, *hijókázik* (*csónakázik*). Krocsán Irma. — Dálnokon (Háromszék): *halász*, *vadász*, *csattan*, *pattan*, *zökken*; de: *kocsikázik*, *csónakázik*, *pipádzik*, *szivaradzik* (így); *elvesz*. Darkó Jenő. — Iktelenek: *halász*, *vadász*, *csattan*, *pattan*, *zökken*; *ikesek*: *csónakázik*, *pipázik*, *szivarozik*, *kocsikázik*. Sohasem mondják: *elveszik*, hanem csak így: *elvesz* v. *elvész*. (MVásárhely.) Paal Gyula. — A palócoknál a *pipázik*, *szivarozik* *ikes* ige, de a *halász*, *vadász*, *csattan*, *pattan*, *zökken* nem; a *kocsikáz*, *csónakáz* már vegyesen hallatszik *ikesnek* is. *Elvész* helyett *elvesziket* az Ipoly és Garam vidékén hallottam. Belányi T. — Keszthelyen *szivarozik*, *elveszik*; Orosházán *szivaroz*, *elvész*. Bérczi Fülöp.

5. Egyszerű *z*-vel: *takarózik*, *hóगतózik*. Baranya-Özd. Somssich Sándor. — A Balaton vidékén egyszerű *z*-vel. Bagyary Simon. — Kölesd vidékén (Tolna m.): *takarózik*, *csókolózik*, *ejtőzik*. Tolnai Vilmos. — Nemes-Déden (Somogy m.): *takarózik*, *csókolózik*. Kulcsár Endre. — FSegesden és Vörsön *d* nélkül: *takarózik*, *hągatózik*. Peterdi László. — Szeged vidékén: *leveledzik* és *levelezik* egyaránt; az *ejtődzik*, *gubódzik* szavak majdnem *ejtőgyzik*-képen hangzanak. Tömörkény István. — HMező-Vásárhelyt: *ejtődzik*, *takaródzik*; Aradban: *takaródzik*, *vakaródzik*. Tolnai Vilmos. — Kézdi-Székbén csak *d* nélkül: *takarózik* stb. Török Andor. — Halmágyon (NKüküllő m.): *takarózik*, *hallgatóz* (így!), *csókolódik* (így!) Krocsán Irma. — *Takaródzik* és *takarózik*, *hallgatódzik* és *hallgatózik*, *csókolódzik* és *csókolódik*. (MVásárhely.) Paal Gyula.

6. *Óvas*, *szóga*, *kódís*, *gyócs*, *hónap*, *óttár*. Baranya-Özd. Somssich Sándor. — FSegesden és Vörsön mind *l* nélkül. Peterdi László. — *Olvas*, *szolga*, *oltár*, de: *kódís*, *hónap*, *gyócs*. Keszthely és vid. Simon M. Péter. — Mind *l* nélkül ejtik, de: *oltár*, *oltároz* (hűhót csap.) Némedi (Tolna m.). Némedi Dezső. — *Oltár*, *olvas* szavakban mondják az *l*-et, a többiben nem. Fehér-Gyarmat (Szathmár m.). Birta István. — *Oltár*, *olvas*, *szolga*; *koldus* és *kódus*; *gyócs*, *hónap*. Szeged vidéke. Tömörkény István. — Az *oltár* szót kivéve, mind *l* nélkül ejtik. Orosháza. Benkő István. — *Oltár*, *olvas*; a *szolga* szót magában nem igen használják; gyakori azonban ez az összetétele: *szolgagyerek*, ebben ejtik az *l*-et, de: *szógám* (bizalmas megszólítás), *szógáll*, *szógálló*, *szógállat*; *gyócs*, *hónap*; *kúdús*. Szentes. Molecz Béla. — *Gyócs*, *hónap*; *kúdús*; a többiben ejtik az *l*-et. Szentes. Paksy János. — Hajdu-Szováton mind *l*-el ejtik, de: *hónap*; Komáromban mind *l* nélkül; *kódís* csak ebben az alakban járja. Rechnitz Ignác. — Kézdi-

Székbén: *ólvas, szólga, óltár*; de: *kódus, hónap, gyócs*. Török A. — *Olvas, szolgál.* Dálnok (Háromszék m.). Darkó Jenő. — Halmágyon (NKüküllő m.) mind *l*-lel ejtik; különös: *kuldus*; de: *gyócs*. Krocsán Irma. — *Olvas, de szóga, kódus v. kúdus, gyócs, hónap, óltár és ótár.* Pl. *Olvasuk* meg a pipéket, lássuk megvadnak-e. (MVásárhely.) Paal Gyula.

7. *Egyenlő, eggyedül, eggyes*; de *ígyenget*. Baranya-Özd. Somssich Sándor. — *Egyenlőre* (egyelőre) nem teszek semmit; de: *eggyedül, egyenget*. Keszthely és vid. Simon M. P. — *Egyenlő, egyenget*, de: *eggyedül*. Balaton vid., Zala m. Bagary Simon. — *Éggyenlő*; de: *égyenget, égyyes-égyedül*. Nagy-Pirit (Veszprém m.). Burián Albert. — Némédin (Tolna m.) a felsorolt szavakat nem ismerik; *egyenlő* helyett ezt mondják: *egyivási, egyforma, egykorás*; de: *eggy, eggyik, eggyetlen*. Némédi Dezső. — *Éggyenlő*; de: *égyenget*; az *eggyedül* szót sohasem használják. FSögesd, Vörs. Peterdi László. — *Éggyenlő*; de: *égyedül, égyenget*. Esztergom. Bársony Gyula. — *Egyedül*; de: *eggyenlő, eggyenget*. Kis-Terenne (Nógrád m.). Borbás Géza. — Mind egy *gy*-vel ejtik. Fehér-Gyarmat (Szatmár m.). Birta István. — Debrecenben mind egy *gy*-vel ejtik. Kardos Albert. — *Éggyenlő, eggyenget, eggymagában, eggyáltóhelyében*; de: *égyedül*. Szeged. Tömörkény István. — *Éggyenlő*; de: *égyenget, égyedül*. Orosháza. Benkő István. — Mind egy *gy*-vel ejtik Szentesen. Molecz Béla. — *Egyenlő, egyenget, egyedül*; de: *eggyet, eggyes, eggyenkint, eggyuttal, eggyetlen, eggyütt*. Hajdu-Szovát. Rechnitz Ignác. — Mind egy *gy*-vel; de: *éggyez*. Kézdi-Szék. Török Andor. — Mind egy *gy*-vel ejtik. Dálnok (Háromszék m.). Darkó Jenő. — Halmágyon (NKüküllő m.) mind egy *gy*-vel. Krocsán Irma. — *Egyenlő és egyenlő és ígyenlő, egyenes és ígyenes, egyenget és ígyenget, egyedül*. (MVásárhely.) Paal Gyula. — Az *egyenlő* és *egyenget* szókat a palócok kettőztetett mássalhangzóval ejtik: *éggyllő (így), éggyenget*. Az *eggyedül* szót csakis a műveltek használják rövid *gy*-vel. Belányi Tivadar.

8. *Bécs és burgundia*. Kocs községben (Komárom m.) *burgundia* a falunak újonnan települt (pápista) utcája. Faluvég jelentéssel azonban ma már nem használják, hanem egyrangú a másik két utcával: *kis utca* és *öreg utca*. Bátky Zsigmond. — Makón a cigányfertályt híják *Cigány-Bécsnek*; *burgundia* a szegedi nép nyelvében egy telekcsoporthot jelent. Tömörkény István. — Czikó, szilágyvármegyei, régebben tiszta magyar faluban, *Kis-Bécsnek* híják azt a néhány házat, a hozzájuk tartozó egy-két malmot, melyek egészen külön vannak szakítva a falutól. Debrecenben pedig régóta ismeretes, máig is megmaradt a *Burgundia-utca*, melyet úgy is használnak: *Burgundia*. Hát *Kandia* és *Velence*, mint városrész hol használatos? Az elsőt ismeri Debrecen, a másodikat Nagyvárad, s mindkettőt Visk. Kardos Albert.

10. *Kabógyás, kabógyás* fejű: féleszű, félkegyelmű; *kákics*, vmi fűnemű, fészkes virágú növény, Székelyföldön *nyúlalátának* nevezik;

kaléző, a marhák az egész határt *bekalézőták*, né hadd *kalézőnyi* azt az ökröt mindenfelé. Kis-Pirit (Veszprém m.). Burián Albert. — *Kabolgya*, *kabolgyás*: bolondos; *kákics*: vmi tüskés, tejes fűfaj; *kákompillís*: a gyermek írására mondják, mikor egyik betű erre, a másik arra dől; *kalézől*: bolyong, barangol. Galambok (Zala m.). Bagyary Simon. — Nyárádon (Veszprém m.) járatos a *kalinkós üveg*. Minden lakodalom a kocsmában fejeződik be. Reggel az egész nász nép elindul; elől a vőfély, kezében borral telt pintes üveg, melyre *kalinkó* van téve. A *kalinkó* pedig cifra, kerékalakú sütemény, ezt a kocsmárosnének adják aztán. Zalában, a Balaton vidékén járatos a *kalézől*: hol *kalézőlsz* egész nap, te falufarka? Simon M. Péter. — *Kákó*: ostoba, buta; *karézől*: jön-megy, céltalanul lőt-fut. Baranya-Özd. Somssich Sándor. — Némedin (Tolna m.) *kákics*, vmi tejes fű; *kalézől* (igy!): csatangol, kódorog. Némedi Dezső. — *Kalézől*: kujtorog, csavarog; *gaborgyás*: féleszű, kapkolódó. FSeged, Vörs. Peterdi László. — *Kákó* az az egyik végén hegyes, másik végén vastag, másfélarasnyi, könyökalakú fa, melynek hegyes végével a kertben lyukat csinálnak az elültetni való palánták, vagy a mag számára; *kákónak* hínak továbbá ugyanolyanféle, de horogalakú fát, melynek vastag vége körül be van vágva madzag számára, s melyet dohány és disznóhús felaggatására használnak. Fehér-Gyarmat (Szatmár m.). Birta István. — *Kahog*: erősen, mellbajosan köhög. Szentes. Paksy János. — *Meggajdúl*: elkábúl, mámorossá lesz, becsíp, berüg, elázik. Kézdí-Szék. Török Andor. — *Kákics*: csorbóka (Sonchus), disznónak való növény, mint a paréj. Kocs (Komárom m.). Bátky Zsigmond. — *Meggajdúl*: bolondosan viselkedik; *karínca*.* Dálnok. (Háromszék.) Darkó Jenő. — *Kalandos* embőr, *elkalandozik*. Szeged. Tömörkény István. — *Meggajdúl*: megrészegül; *kákó*, kis gyerekek mondják, a helyett, hogy *mákó*, ami nagyapát jelent. Halmágy. (NKüküllő m.). Krocsán Irma. — *Meg-kajdúl* v. *meggajdúl*: a megivott szesz okozta első gyengébb kábulat; majd a derekas megittasodás kíméletes megnevezése. Egy kicsit *meggajdúltam*: részeg vagyok. — *Gajdos*: kissé ittas; *gajdol*: ittasan danál (dajnál, dajnol). Az egész székelységben járatos szók. — *Kákni*: száját tátni. (Torockó. Kriza: Vadrózsák. 504.) — *Kákol-bákol* = ákol-bákol: ügyetlenül, hozzáértés nélkül, avatatlan kézzel csinál vagy állít össze valaki valamely dolgot vagy tárgyat. Pl. *Kákom-bákom* v. *ákom-bákom* munka, írás, ruha, ház stb. — A *kaland* szót nem igen ismeri a nép, ellenben származékait: *kalandoz*, *kalandozni*, *kalandozó*, *kalandozás*, az egész székelység réges-régóta szélteben használja, bódorog, elbódorog, utat téveszt, tétova jár-kél' értelemben. Pl. Hol *kalandoztok?*: hol jártok? — Olyan *kalandozó* ember: bolygó ember. — *Kalózől*: kalauzol, vezet, irányít értelemben egészen ismeretes szó. Pl. A gyermek jól tudja *kalózőlni* a korcsiáját (ülő-korcsolyát, szánkóját). — Hallá-e! Kalózott-e kied világ életében katonákat a havason? — Nem én soha. MVásárhely. Paal Gyula. — A *kákics*ről írtam Nyr. 26:184. Belányi T.

* Jelentése?

A szerk.

NÉPNYELVHAGYOMÁNYOK.

Szólások.

De soká hurcolta kendet az ördög! (Jó halál lett volna belőled, (aki soká marad oda).

Ha a gyermek valami törekeny tárgyat visz: Vigyázz, mert megellik!

Ha valami elveszett: Elvitte az ördög, nem adott érte semmit. Vagy: Az ördög ül rajta.

Ha valami nem jut eszébe: Hamar ki akartam mondani.

Ha fészületlen leányt v. gyermeket lát: Te tetükápolna! Vagy: (Kihajtott a csordás a fésűt!

A hűmörös kicsinylés kifejezése: Hm, hm, macskabajusz! Vagy: (Soha több fát, mint az erdőbe görbe!

(Szegény ember vízzel főz, nyomorúsággal ráránt.

(Elvetette a kanalat: meghalt.

(Csanád-Apáca.)

BIHARY KÁROLY.

IZENETEK.

M. J. Az Akadémia hivatalosan nem készíthet Antibarbarust, már csak azért sem, mert a tartalmára nézve nem tudnának megegyezni maguk az Akadémia tagjai sem. A nyelvhelyességnek legtöbb kérdése nem oldható meg olyan biztossággal, mint a kétszerkettő. Azok a reklám-lapocskák pedig, amelyeket buzgósága kieszelt, alig hoznák meg a kívánt sikert. Akik olyan gondos írók, hogy azokat tanulmányoznák, azok egyrészt nem szorulnak rájuk, másrészt megkeresik s megtalálják a fölvilágosítást egyebütt is: a Nyrbén, a szótárakban, a jeles írókban.

K. E. *Hosszatt* és *hosszat*: mind a két írásmód járatos, de szabályosabb a *hosszat*, mert olyan helyhatározó névtő, mint *alatt*, *mellett*, *tájatt*, tehát *utca hosszatt*, *óra hosszatt*.

G. G. Azt a II. kötetet sajnálatunkra nem kaptuk meg.

Beérkezett kéziratok. Ösz J. Párbeszédek, gúnynevek. — Füredi I. Scheitel. — Rechnitz I. Földmérő, kocsi stb. — Balogh P. Tájszók. — Frecskay János, Bérczi Fülöp és T. Nagy István: A német-m. szótárhoz. — Trencsény K. Helyreigazítások. — Paal Gy. Aszó. Isten vele. — Kardos A. Hanyadán is vagyunk a határozókkal? — Lám Frigyes: Bitang. — Melich J. Bockó, bocog. — Válaszok (Krocsán Irma, Rechnitz I., Szokolay H., Paal Gy.). — Kropf L. Régi közmondások.

Beküldött könyvek. — Singer és Wolfner kiadványai: Neményi I. Szemelvények Apáczai Csere J. pedagógiai műveiből. — Kempf J. Latin-magyar szótár.

Wodianer F. kiadványai: Platz B. Utazás a természetben. — Körösi H. Pedagógiai kalauz. (I. K.). — Mébold és Ujvári. Rendszeres francia nyelvtan. Teljes mondatban. Isk. és magánh. (Kötve 4 K. 60 f.) — Az állatvilág pillanatí fényképekben. I. füzet. (60 f.) — Magyar Könyvtár 162. Aischylos: Agamemnon. Ford. Várad A. 163. Petőfi: A helység kalapácsa. János Vitéz. Kiadta Bánóczi J. Képekkel. 164. Kipling: Indiai történetek II. 165. Majthényi Flóra: Spanyolországi képek. 166. Verseghy válogatott költeményei. 167. Plutarchos: Coriolanus. 168. Jókai: A gazdag szegények.

MAGYAR NYELVŐR.

Megjelenik minden hónap 15-én
három lnyvi terjedelemben.

Szerkeszti
SIMONYI ZSIGMOND

Szerkesztőség és kiadó-hivatal
Budapest, NewYork palota.

HAJLÍTÁS A FINNUGOR NYELVEKBEN.

Ha a nyelveknek alaki (v. alaktani, morfológiai) fölosztásáról szólunk, többnyire egytagú, ragozó és hajlító nyelveket emlegetünk. De ma már tudjuk, hogy ez a fölosztás semmikép sem meríti ki az összes nyelvek alakrendszerét (Misteli pl. már hat főosztályt s ezek közül ötben két-két fajképet vagyis típust különböztet meg). Azonfölül tudjuk, hogy ezek a főosztályok sem mereven el nem különíthetők egymástól, mert pl. a hajlító nyelvekben igen sok ragozást találunk s viszont a ragozóknak némelykor hajlítást, sem pedig idők folytán nem változatlanok, úgy hogy pl. a kínai nyelvcsalád a mai fölfogás szerint hajlítóból vált egytagúvá és hasonló fejlődés útján van az angol nyelv is, sőt az indogermán nyelvekben általában mindinkább tért veszít a hangváltoztató hajlítás.

A hajlításához hasonló tőhangváltozásokat a finnugor nyelvekben is régóta emlegetünk (vö. A magyar nyelv 1:88). A két hangrendet fogalom módosításra használjuk föl: *kever—kavar, gyűr—gyűr*. Újabban némely alakjainkban a második tőhangzó-nak *i*-re változása jelképezi a kicsinyítést, pl. *madárka: madírka, kapargál: kapírgál, faragsál: faricskál*. De a ragozásban is számos tőhangváltozást találunk; vö. *nyár: nyarat, kéz: kezet, elég: éleget*, sőt *tó: tavat, szü: szívem, lélek: lélkém*, némely táj-szólásban *kenyír: kenyeret, sárgo: sárgán* stb. Még föltünőbb sok eset a rokon nyelvekben. Pl. az osztjákban *püretlem* parancsolok: *pürdem* parancsolék; *ümaslem* ülek: *ümsem* ülék; *ümetlem* ültetek: *ümdem* ülteték; *pôm fű: pûmem* füvem; *nêwer* hab: *niûrem* habom; *kôr* kályha: *kûrem* kályhám (Castrén 9 stb.). A lapp nyelvben *akta*, egy: genitívusa *ouhto*; *oajnam* látok: *ojdnim* láték, stb. A finn nyelvnek vót nyelvjárásában *äes* borona: genitívusa *äcë*; *mädi* halom: többese *mä(j)ed*; a lív nyelvjárásban *lâpš* gyermek: gen. *laps*, *kíela* harang: partitívusa *kíello* stb.! — S ide tartozik végül a finn s a lapp nyelv szabályos mássalhangzó-

gyöngülés: *pata* fazék: *padan* fazekat; *lukea* olvasni: *luen* olvasok stb. stb.

E tőhangváltozások közül némelyek nyilván újabb korban keletkeztek, pl. *álmo*: *álom*, *szív*: *szű*, vagy a lív *laps* (< *lapsen*) mellett *löpš* (< *lapsi*) az ott volt *i* miatt. De egyesekről sejteni lehetett, hogy igen régiak, pl. a *kéz* *kezem*-féle hangrövidítés, melynek némely példái már a szóknak jelentésénél s néha főleg a jelentésnek különbözőségénél fogva joggal ősrégieknek tarthatók. Így *négy*: *negyedik*: *negyven*; *három*: *harmad*: *harminc* (vö. vogul *kūrum*: *kurmīt*); *ház*: *haza*, *házul*: *honn*; *vér*, *vörös*, *vörös*; *él*: *eleven*, *eledel*; *álom*: *aluszik*: *olt*.

Már most ezeket a különböző jelenségeket vizsgálva legújabbban Setälä Emil igen nevezetes eredményre jutott, arra a föltevésre t. i., hogy mind a magyar hangrövidítés, mind pedig a finn és lapp mássalhangzógyöngülés ősrégi s már a finnugor alapnyelvben megvolt. (L. Setälä közleményeit a Finnugor társaság folyóirata, *Aikakauskirja*, 14. kötetében.)

Setälä elmélete szerint a finnugor alapnyelvben mind a magán-, mind a mássalhangzóknak volt egyazon tő ragozásában egy-egy erős és gyöngé foka (olyanformán, mint az indogermán nyelvekben). Az erős fokban egy-egy hosszabb magán- vagy mássalhangzó, a gyöngében egy-egy rövidebb hang szerepelt. A magánhangzónak pl. erős foka van megőrizve a *kéz*, *levél*, gyöngé foka a *kezet*, *levelet* alakokban. A mássalhangzónak erős fokát őrizték meg a finn *pata*, gyöngé fokát a *padan*-féle formák. A mássalhangzóknak ilyen szabályos váltakozása csak a finnben s a lappban maradt fenn, a magánhangzóké csakis a magyarban. De az így egymással váltakozó magánhangzók alkalmasint nemcsak mennyiségben, hanem minőségben is különböztek, úgyhogy a ragozásban olyanféle hangmegfelelések uralkodtak, aminők az indogermán *ablaut*-sorok. Csakis a minőségbeli különbség maradt meg a fönt idézett osztják alakokban s a kolai lapp szabályosan váltakozó *uo ~ oa* és *ie ~ ea* hangú szótókben (pl. *puoitte ~ poadam* stb.).

A magánhangzóknak mennyiségbeli különbsége a magyaron kívül az összes finnugor nyelvekben kiegyenlítődt egyazon szótó ragozásában a belső analógiánál fogva, úgyhogy pl. a finn *käsi* a gyöngé fok (m. *kez*-), a lapp *gietta* az erős fok képviselője (m. *kéz*). Így van több magyar nyelvjárásban is *level*, *tehen*, *fazok* (a régiéknél *ajándok*), *viz*, *tűz* stb. a gyöngéfokú *levelet*, *tehenet*, *ajándokot* stb. analógiájára, sőt köznyelvünkben is *fonal*, *rejték*,

könyök az erősfokú *fonál*, *rejték*, *könyék* helyett (*rejték* l. NySz., MTsz.; *könyék* MTsz.; Fehér m. Rác-Almásan ma is szabályosan váltakozik *könyékgig* ~ *könyököm*). Viszont az erős fok lett általánossá a *ház*, *vér*, *négy*, *száz* és sok más szó ragozásában s ilyenkor a gyönge fok csak egyes elszigetelt szóalakokban maradt fenn (*haza*, *vérés*, *negyedik*).*

Igy egyenlítődt ki a finn és lapp nyelven kívül mindenütt a mássalhangzó k erős és gyönge fokának különbsége. De a mássalhangzó két fokának nyomai lehetnek az ilyen magyar alakpárok: *büz* ~ *büdös*, *víz* ~ *vides*, *íz* ~ *édes*, *az* ~ *oda*, *ez* ~ *ide*! (*Vides* helyett *vizes*, továbbá *izes*, *büzös* újabb képzések.)

Az erős és gyönge fok fölvétele valószínűleg meg fogja könnyíteni a finnugor nyelvek magánhangzókbeli nagy változatosságának a magyarázatát. Ezt Setälä is jelzi s második értekezése végén** azt mondja, hogy a finn *o*-nak sok lapp szóban megfelelő *oa* a sok más lapp szóban ugyancsak finn *o*-val szemben álló lapp *uo*-nak gyöngébb foka lehet. Viszont más esetekben a finn nyelv őrzött meg más-más fokot más-más szókban. Pl. sok szóban lapp *oa* felel meg a mordvin *u*-nak,*** s e szóknak egyik részében a finn nyelv *o* hangot, másik részében *uo* hangot tüntet föl; pl.

lp. <i>goatte</i>	md. <i>kudo</i>	f. <i>kota</i>	m. <i>ház</i> (<i>haza</i>)
<i>oaddet</i>	<i>udoms</i>	<i>vuode</i>	<i>alszik</i> (álom)
—	<i>kulomo</i>	<i>kuolema</i>	<i>halni</i>
<i>oarbes</i>	<i>uros</i>	<i>orpo</i>	<i>árva</i> .

Világos, hogy a lapp és mordvin mindezekben a gyöngébb fokú magánhangzót tartotta fenn, ellenben a finn s a magyar majd a gyöngébb, majd az erősebb fokot tették általánossá egy-egy szónak ragozásában.

* * *

De még egy rendkívül fontos dologról meg kell emlékeznünk. Az erős és gyönge fok váltakozásából azt következteti

* Szilasi Nyr. 11:67 egyes kódexek *haas*, *haak*-féle írásmódjából következtette »hogy a ránk maradt szórványos példák egy régebben általánosan érvényes szabályszerűség maradáikai«, vagyis hogy valaha ép úgy mondták **häs* ~ *hasat*, **igáz* ~ *igazat*, mint *nyär* ~ *nyarat*, *nehéz* ~ *nehezet*.

** Az Aikakauskirja 14. kötetében ugyanis két közleménye foglalkozik e kérdésekkel: *Über quantitätswechsel im finnisch-ugrischen*, és *Nachtrag: Über den vorfinnischen vokalismus*.

*** L. Setälä második közleményében 29 és 31.

Setälä, hogy ez együtt járt a hangsúlyos és hangsúlytalan szótagok váltakozásával, vagyis — hogy a magyar szótóknél maradjunk — a szótó magánhangzója akkor volt hosszú, mikor hangsúlyos volt, s akkor volt rövid, mikor súlytalan volt. Ennek a magyarázatnak helyessége már első tekintetre is igen valószínű, pedig a következményei igen messzehatók. Az következik belőle nevezetesen, hogy pl. a *kezet*, *kezem*, *kezes* alakoknak valaha nem első, hanem második tagja volt hangsúlyozva: *kezet*, *kezem*, *kezes*, s az első szótag azért rövidült meg, mert súlytalan volt; a *levél*, *tehen* szónak viszont alanyesete volt hátul hangsúlyozva, ellenben a *levelet*, *tehenet* alakok második tagja súlytalan volt (s talán a harmadikon volt a hangsúly).

A mai finnugor nyelvek nagy része állandóan a szónak első tagját hangsúlyozzák.* Ellenben a finnugor alapnyelvben Setälä elmélete szerint változó hangsúly volt, mely igen gyakran a második szótagra esett. S csakugyan, a *kezet*-féle alakokban az első szótagnak rövidülését a hajdani súlytalanság legjobban megmagyarázhatja. A finn és lapp mássalhangzó-változásoknak pedig a hangsúllyal való kapcsolata nagyon emlékeztet a germán nyelvek Verner-féle törvényére.

A magyar nyelvben több más nyom is arra mutat, hogy valamikor az első szótagnak nem volt állandó hangsúlya. Vö. *'nap(am):* vg. *qn̄p*, f. *anoppi*, lp. *vuodnav*; *'mer*, *merit*: vg. *amert-*, *ämért-*, *ämert-*, oszt. *emerd*, votj. *omirt-* stb.; *'derül*: vg. *äter*, oszt. *eder* klar, heiter (vö. MUSz. 250 lent); *'mese*: vö. vgT. *ämälés*, vgÉ. *ämis* stb. A *napá*hoz Budenz is megjegyzi: »Hogy kezdő vokálisa elenyészett, nyilván olyan korra mutat, melyben a magyar még nem kivétel nélkül csakis a szónak első tagjára ejtette a hangsúlyt«.

Változó hangsúlyra következtethetni a föltétes mód s az elbeszélő mult magánhangzójának ingadozásából: *vol-né-k* ~ *vol-ná-l*, *val-é-k* ~ *val-á-l*.

A 2. szótag hangsúlyozásából magyarázhatni e szótagnak megnyújtását néhány igen régi iráni jövevényszóban: *vásár*, *hambár*, *öszvér*.**

* Ahol most más a hangsúlyozás, ezt erős török hatásból magyarázzák; így a mordvinban, cseremiszen, zürjén-votjakban s a tavdai vogulban.

** Vö. Munkácsi sajtó alatt levő munkájában: Árja és kaukázusi elemek 245. Figyelmet érdemel az első tagnak rövidege a *vasárnap*ban.

Ellenben már nem látjuk a hangsúly mozgékonyságának nyomait a török s egyéb jövevényszavakban, ámbár tőhangzójuk néha analógiás hatások folytán változékonnyá lett, pl. a török eredetű *csök*-nek (*csöke*, *cseke*) *csék* alakja is keletkezett s a 17. sz. óta *pohár* ~ *poharat*, *számár* ~ *szamarat* stb.

* * *

Setälä elmélete valósággal hajlítónak tünteti fel a finnugor alapnyelvet s igen termékenyítő lehet magánhangzóink történetére melyet az utolsó években úgyis oly nagy érdeklődéssel kezdtünk művelni. Magam is fölhoztam itt, amit tudtam, az új elmélet támogatására; remélem, nyelvésztársaim is érdeme szerint fognak vele foglalkozni.

SIMONYI ZSIGMOND.

HÁNYADÁN IS VAGYUNK A HATÁROZÓKKAL?

Schányadán. — Ez volna a legőszintébb felelet, mert mióta vagy 20—25 évvel ezelőtt Simonyiék megbolygatták a mondatrészek s kivált a határozók régi felosztását, nincs esztendő, amely újabb változást ne hozna a magyar nyelvtanításnak e forrongó részébe. Nem akarom a határozóknak ezt a változatos történetét apróra elbeszélni, figyelmemet csak azokra a legutóbbi jelenségekre fogom szorítani, melyek újabb szempontokat mutatnak a határozók felfogásában vagy amelyek a határozók osztályozására más alapot akarnak nyújtani. Bizonyos, hogy a határozók definiálása és a határozó-fajok elkülönítése a nyelvtannak egyik legnehezebb feladata általában, de különösen bonyolult az a magyarban. Az első nehézséget mindjárt az okozza, hogy a határozó gyakran igen közel jár a tárgyhoz és a jelzőhöz; a magyarból, de még inkább az iskoláinkban tanított idegen nyelvekből jól tudjuk, hogy a tárgy, illetve a tárgyeset hányszor szolgál határozóul, hely-, idő- s mértékhatározóul, sőt az idegen nyelvek elég példát mutatnak arra is, hogy a határozók, illetve a praepositíós kifejezések lépten-nyomon jelzőt pótolnak (pl. Die Braut von Messina, das Bild zu Saïs, le fer-à-cheval, le ver-à-soie).

De ha már megvontuk az éles határvonalat a határozó és más mondatrészek között, akkor következik a súlyosabb probléma: a határozó-fajok megállapítása, egymás mellé és alárendelése. A megoldás főképp azért kíván nagy vigyázatot és talán még nagyobb ügyességet, mert alak és tartalom, külső funkció és belső értelem igen sokszor eltér egymástól. A nyelv ugyanis aránylag kevés formával igyekszik a jelentéseknek nagy változatosságát kifejezni, (gondoljunk csak a latin ablativusra vagy a magyar *-ban -ben* ragra), azonkívül a nyelv folytonos kopásnak van kitéve

s így gyakran kénytelen egy veszendőbe ment ragjának hivatását olyan ragra ruházni, mely eredetileg egészen más rendeltetésű volt; (gondoljunk ismét a latin ablativusra, mely a locativusnak a helyét betölti s ugyancsak a magyar *-ban -ben* ragra, melyet a nép nyelvéből talán már végkép kiszorított a *-ba -be*).

A nyelvtaníró tehát kényes helyzetbe jut, mikor a határozók osztályozásába kezd, mikor el kell dönteni, hogy a felosztás elvéül a formát vagy az értelmet válassza-e? A nagy eltérés a mi nyelvtanaink között éppen ebből származik, hogy egyikben a forma, másikon az értelem az uralkodó elv, a még nagyobb zavar pedig onnan magyarázható, hogy a legtöbb grammatikus egyik elvet sem viszi következetesen végig, hanem föl-föl cseréli a *principium divisionis*-t. A magyar grammatikusok baját növeli még két körülmény: először az, hogy az idegen nyelvek grammatikája, pl. a latiné és a németé szótani alapra van építve, míg a magyar nyelvtannak minden számbavehetőbb tudósa mondat-tani alapra helyezkedett. Másodszor s még inkább az, hogy a magyar nyelv génusza számtalan esetben határozónak fogja fel a latin, görög és német nyelvnek jelzőjét vagy jelzőfajta mondat-részt. S éppen az ilyen határozónak az elnevezésében és elhelyezésében tudnak legkevésbé megegyezni a magyar grammatikusok.

Ezúttal csak két kísérlettel óhajtok tüzetesebben foglalkozni, dr. Szinnyei József és dr. Gulyás István kísérletével, mint akik mindketten nagyot akarnak változtatni, sőt gyökeresen föl akarják forgatni a határozók felosztását.

I.

Tudjuk, hogy Szinnyei módszeres és rendszeres nyelvtanában egyaránt elfogadta Simonyi-Bartalék grammatikai elvét, átvette tőlök némi módosítással a határozók felosztását is, a melynek lényege volt a képes helyhatározók nagy osztályának s ebben az állapot- eredet- s véghatározói csoportoknak a felállítása. Azt is tudjuk, hogy Szinnyei a maga rövidebben s elég világosan fogalmazott nyelvtani munkáival majdnem páratlan népszerűsége jutott, úgy hogy nyelvkönyveiben található felfogás, osztályozás, műszavak és műkifejezések szinte vérévé váltak a magyar közép-iskolának. S íme, mikor nyelvtanai egymásután érik az új kiadásokat, mikor Szinnyei az ország egyik végétől a másikig ott találhatta a maga műveit, mikor nyelvtanítói munkásságának második évtizedében büszkén hirdethette volna könyveinek s bennök a maga elveinek a diadalát, akkor egyszerre csak odahagyja a maga álláspontját, s a nélkül, hogy valamely erősebb ostromot láttunk volna az ő határozói rendszere ellen, íme alkura, mondhatni elvtelen alkura lép a régi felfogással s a magyar nyelvtanításból már száműzött kiegészítőket (tárgykiegészítőket) belopja az új rendszer várába tárgyhatározók címén. Szinnyeinek legfőbb az a mentsége, hogy fölbujtója is van Balogh Péter személyében, aki

a Nyr. XXVI. évfolyamában (351,885. lap) először tör lándsát e név mellett, de aki a maga nyelvtanában nem él vele. Szinnyei ugyanis mindkét fokú nyelvtanában (Iskolai Magyar Nyelvtan II. r. 5-ik kiadás 12—22. lap, Rendszeres Magyar Nyelvtan 6-ik kiad. 81—89. lap.) azzal lepi meg olvasóit és híveit, t. i. bennünket tanárokat, akik eddig hűségesen tanítottunk az ő szellemében, hogy a hely-, idő-, állapot- és módhatározók négy főcsoportjához oda függeszt egy ötödiket s talán még többet, a tárgyhatározókat.

Meglepetésemből magamhoz térve, kíváncsian néztem a jövővénny határozónak a szemébe: vajh ki ő, és merre van hazája? Szinnyei így mutatja be elméletben és gyakorlatban: A tárgyhatározók a cselekvéshez tartozó tárgyat határozzák meg s alakjuk olyan, mint a helyhatározóé pl. könyvet írt a bölcseségről. Belesült a köszöntőbe. Tisztelettel viselkedjünk az öregebbek iránt stb. (Rendszeres m. nyelvt. 88. lap.)

Iskolai magyar nyelvtanában pedig a következő példákat állítja egymással szembe.

1. Rátalált a remete kunyhójára. 1a) Megtalálta a remete kunyhóját. 2. A bolyongásba beleunt. 2a) Megunta a bolyongást. 3. Nem ismert rá az urára. 3a) Nem ismerte meg az urát. 4. Megfeledkezett a vadásatról. 4a) Elfeledte a vadászatot.

E példákkal azt akarja kimutatni Szinnyei, hogy a baloldali mondatokban a határozó ugyanazt fejezi ki, amit a jobboldaliakban a tárgy, t. i. a cselekvés tárgyát; azért nevezi őket tárgyhatározóknak. (12—13. lap.) Szerencsétlen gondolat volt ezt a fogalmat s ezt a nevet a határozók tanába s kivált az iskolába bevinni. Már a név is csak zavart okozhat, mert a tanítás alsóbb fokán eddigelé is elég bajunk volt a *tárgy* szóval, amely *dolgot* jelent, *mondatrészt* jelöl, sőt néha költői, általában irodalmi műnek a *tartalmát* is kifejezi. A zavar tetőpontra fog hágni, ha Szinnyeit követve egy másik mondatrész megnevezésére is a *tárgy* szót használnók.

Ha a név rossz, a fogalom még helytelenebb, akár a módszeres, akár a rendszeres nyelvtan meghatározása és példái után indulunk. Mert mi is a tárgyhatározó, a rendszeres szerint? A cselekvéshez tartozó olyan tárgy, amelynek formája helyhatározó. E meghatározásnak ahány eleme, annyi a hibája; egyik fogalma tág, másik meg szűk. Szinnyei nem meri e tárgyat itt a cselekvés tárgyának nevezni, hanem óvatosan csak a cselekvéshez tartozónak mondja. De hát nem tartozik-e a cselekvéshez a hely, az idő, a mód, az ok, a cél s minden egyéb körülmény? Hol és mi lesz itt a választó határ? A kis nyelvtanban egymás mellé állított példák azt sejtetik velünk, hogy a tárgyhatározót más határozótól el az a sajátság választja, hogy könnyen valóságos tárggyá alakítható; a rendszeres nyelvtan példái is így vannak összeválogatva. Jó, fogadjuk el ezt a nem annyira kifejezett, mint sejtetett értelmhez és lássuk, mire megyünk vele a gyakorlatban.

Pl. *A császár rátalált a remete kunyhójára.* Bizonyos, hogy ez majdnem azt teszi: *A császár megtalálta a remete kunyhóját.* De a következő mondatot: *A császár arra a gondolatra jutott, akárhogy forgatnók, a határozó csak nem változik tárgygyá s így ez már nem is volna Szinnyei szerint tárgyhatározónak nevezhető.*

Belátja ezt maga Szinnyei is, hogy így meg nagyon szűkre szorítkoznék a tárgyhatározó köre, azért siet rajta tágítani két irányban is. Kijelenti, hogy melléknévnek is, még pedig a legközönségesebb, tehát csakis tulajdonságot s nem cselekvést jelentő melléknévnek szintén lehet tárgyhatározója: *valamire érdemes, kész, képes, való* stb. *valamiben részes, bűnös, gazdag, szegény* stb. Azzal természetesen nem törődik Szinnyei, hogy a tanár miként fogja elhíttetni a tanulókkal, hogy a tárgyatlan igéknek s a tulajdonság szóknak is van tárgyuk, sőt hogy még a létjelentő való-nak is van tárgyhatározója, illetve cselekvéstárgya.

A tárgyhatározónak a magyarázatában szintén helytelenül van fogalmazva a második rész. Az ítéletnek ez az állítmányi része, t. i. a tárgyhatározó alakja olyan, mint a helyhatározóé, szűk az ítélet alanyához képest.

A hibát maga a szerző is észre vehette volna, ha a rendszeres nyelvtanából visszatekint az iskolaira. Ott maga sorol elő nagyszámu igét és melléknévet, amelyeknek tárgyhatározója val-vel ragos. Hogy a val-vel rag valaha helyhatározásra szolgált, azt talán majd kimutatja az összehasonlító nyelvészet, de a mai magyar nyelv, sőt még nyelvtörténetünk sem tud ilyen funkciójáról. De van még más rag, illetve névutó, melynek nem érezzük helyhatározói jelentését, de a mellyel bátran képezhetnénk Szinnyei-fajta tárgyhatározót. Az *iránt*-tal maga Szinnyei is képez tárgyhatározót. (Tisztelettel kell viselkednünk az *öregyek iránt*), mi pedig megtoldhatjuk az ilyen tárgyhatározók csoportját ért ragos névszókkal a következő kifejezésekben: *rajong a hazáért, lelkesedik a természetért.* Mert e határozók bizonyára éppen úgy magukban foglalják a cselekvéshez tartozó tárgyat vagy mondjuk nyíltabban a cselekvés tárgyát, mint: *ábrándozik a jövőről, megfélekedzik kötelességéről*, pedig e határozókat Szinnyei feltétlenül tárgyhatározóknak minősíti. Szinnyei maga is érzi, hogy a tárgyhatározók csoportja nagyon végyes elemekből alakult; éppen azért minden lelki-ismereti furdalás nélkül teszi még két külön fajta határozóval gazdagabbá és tarkábbá. Ha szenvedő, visszaható, létjelentő igékhez és tulajdonság-jelentő melléknemekhez tartozó határozók tárgyhatározóknak nevezhetők, akkor bátran sorozhatja Szinnyei e mindent magába fogadó csoportba a részes- és hasonlító-határozókat. Csak dicsérhetjük ezt a nagy bátorságot, de azért kíváncsiak vagyunk a magyarázatra, hogy e példákban: *Adassék e levél Hunyadi Mátyásnak.* vagy *Toldi György veresebb lön a föttráknál,* miért tárgy s minek a tárgya *Mátyásnak*, és *ráknál*? Ha ezek is tárgyhatározók, akkor kár csak egyetlen egy más fajta

határozót külön csoportban hagyni, belefér bármilyen alakú és bármilyen értelmű határozó a tárgyhatározók *olla potridájába*.

Azonban a tárgyhatározó fogalmának fölvételét s e csoport föllállítását még csak az sem menti, hogy vele a határozók egész felosztása egyszerűbbé s áttekinthetőbbé vált volna, bár Szinnyei ezzel okolja meg szerencsétlen újítását. De miféle különös módja az egyszerűsítésnek az, hogy meghagyja a régiebb nyelvtanaiban használt összes határozó-fajtákat a maguk régi nevével, tehát a hely-, idő-, mód-, ok-, célhatározókon kívül a társ-, eszköz-, fok-, mérték-, hasonlító- és számhatározókat, de azonfelül szaporítja számukat a tárgyhatározó tágkörű és zavaros csoportjával. De talán mégis egyszerűsített volna valamit Szinnyei, ha a tárgyhatározókkal kiküszöbölte volna az állapothatározókat. Nagy csodálkozásunkra azonban megtartotta Simonyiék e sokszor kifogásolt és több oldalról megtámadott határozó csoportját, még pedig szélesebb és szűkebb értelmében egyaránt. Szinnyei szerint ugyanis az állapothatározó azt az állapotot határozza meg, amelyben van, amelyből ki- vagy a melybe belejut valaki vagy valami. Tehát ez a csoport legalább három alosztályt foglal magában, csak hogy az elsőnek elfeled nevet adni, t. i. a honnan kérdésre felelő ragos határozók *eredethatározók*, a hová kérdésre felelő ragosak *eredményhatározók* (ezt a műszót is, amelyet a tanuló könnyen összetéveszthet az eredethatározóval, kár volt divatba hozni a véghatározó helyett), míg a hol kérdésre felelő ragos és névutós szóknek nem jut név, csak egy idesorozott másodrendű alosztály viseli a társhatározó külön nevét.

Így sikerült Szinnyeinek az egyszerűsítés nagy munkáját véghez vinni! De talán jobban sikerült az áttekinthetőségnek, a világos logikai felosztásnak mindennél fontosabb feladatát megoldania. Egy szót sem szólnánk, sőt örömmel üdvözlünk a tárgyhatározók megváltó csoportját, ha ez biztos kivezetne a határozók megtévesztő tömkelegéből. De mit csinált tulajdonképp Szinnyei? Fogta a képes helyhatározók nagy tömegét, kiszakított belőlök egy jókora részt és e nem annyira tudatosan, mint ötletszerűen megmarkolt részt elnevezte tárgyhatározónak, nem törődve azzal, hogy az erőszakos kiszakítással a legközelebbi rokonokat választotta szét egymástól s hogy ez ötletszerű belemarkolással annyira felforgatta a képes helyhatározók meg az u. n. függő határozók rendjét, hogy nincs emberi értelem, mely a képes helyhatározóknak így feldult és összevissza barázdált mezején eligazodjék.

Avagy józan ész láthat-e akkora különbséget e példákban: 1) *gyalázatosan bántál uraddal* és 2) *baráttommal mulattam*, 1) *azt hallottam felőle*, és 2) *semmisem lesz belőle*, 1) *bűnre vetemedik*, és 2) *árvaságra jut*, 1) *beletörődik szomorú sorsába*, és 2) *gazdagságom veszendőbe megyen*, 1) *megszabadítja szenvedéseitől*, és 2) *főlszabadítlak benneteket az átok alól* stb., stb., hogy az első helyen közölt mondatok határozóit tárgyhatározóknak, a többieket pedig állapothatározóknak mondhasse? S ha az észnek ez a finom-

sága, az elmének ez az élessége megtalálható a nyelvtudósban, aki a nyelvtörténet adataival és a nyelvfilozofia szellemével vizsgálja a nyelvtényeket, vajjon megkövetelhető-e a 10—12 éves gyermektől, akinek mind e különbségekre fogékonyak és képesnek kell lennie? Ha az észnek ilyen nagy megerőltetésével, ha ekkora szellemi munkával tudjuk a határozók felosztását egyszerűbbé és világosabbá tenni, akkor elő se álljunk kísérletünkkel, mert *medicina peior morbo*. Meg is vagyok győződve, hogy minden komoly grammatikus, aki nem akarja a régi kiegészítőt feltámasztani, s minden lelkiismeretes nyelvtanító, aki nem akarja tanítványai elméjét korai szörszálhasogatással megtompítani, eldobja, a határozók rendszeréből kitorli a tárgyhatározót, Szinnyei-nek e jóhiszeműen teremtett, de hibásan fogalmazott gondolatát, mely zavarosságánál fogva csak újabb meg újabb zavarokra vezethet.

Szóval: *tárgyhatározó delendum esse censeo*.

II.

Még érdekesebb kísérlettel állott elő a határozók csoportosítására dr. Gulyás István mind rendszeres, mind módszeres nyelvtanában.* A gondolat nem új, mert másfél évtizeddel ezelőtt fejtette ki Dóczi Imre »A határozók logikája« című, a tanár-egyesület közgyűlésén tartott felolvasásában (Tanáregyl. Közlöny XIX. 67—82. lap), sőt a maga felfogását érvényesítette ugyanazon időtájt megjelent görögnyelvtanában, de csak módjával.

Dóczi értekezésében és nyelvtanában a nyelvtörténet és összehasonlító nyelvtudomány tanulságait használja fel. A történeti nyelvtan rég hirdeti azt a felfogást, hogy egyrészt minden cselekvés-viszonynak a megjelölése térszemléletből indult ki, s hogy a nyelv a tér három irányának megkülönböztetésére külön casusokat, illetve ragokat fejlesztett; t. i. a locativus, ablativus és dativus esetét és ragjait. Senki sem akarja kétségbe vonni a történeti és összehasonlító nyelvtudomány ez általános megállapodásait, ámbár a nyelvek számos oly való jelenséget mutatnak, melyek a térszemlélés és a három irány elvéből bajosan magyarázhatók ki, azonban más kérdés, hogy az összehasonlító nyelvészet föltevésai vagy mondjuk igazságai alkalmasak-e a mai nyelvtények megmagyarázására, így a határozók osztályzására, kiváltképen az iskola ifjabb növendékeinek szánt nyelvtanokban?

E kérdésre határozottan tagadólag kell válaszolnunk s mind ama kísérleteket, melyek az összehasonlító nyelvészetre építenek iskolai nyelvtanokat, előre is célja tévesztett erőlködésnek mondhatjuk.

Egyszerű e meggyőződésünknek magyarázatja. Az iskolai nyelvtan a mai nyelv jelenségeit rendszerezi, osztályozza, fejtegeti

* Dr. Gulyás: Módszeres Magyar Nyelvtan 1898. 65—73. lap és Rendszeres Magyar Nyelvtan 1898. 129—160. lap.

alaki és értelmi szempontból. A mai nyelv pedig nem mérhető sem a történeti nyelv, sem egy általános nyelv mértékével. A mai nyelv a dolog természeténél fogva szinte beláthatatlan felforgatást vitt végbe a nyelv régi alakjai között, szinte kiszámíthatatlan változáson sodorta keresztül a szók eredeti jelentését. Igeképzőket tett főnévképzőkké, dativus és locativus ragokat ablativussá vagy megfordítva, főneveket csapott le melléknevekké, mellékneveket főlemelt főnevek sorába, az igét névszóvá s a névszót igévé változtatta. De még kevésbbé boldogulunk az általános nyelv mértékével. Majdnem minden nyelv fejleszt oly sajátos alakokat, melyekkel a többi nyelvektől mintegy megkülönbözteti magát, s a melyekkel ellene mond a logika általános törvényeinek, majdnem minden nyelv mutat oly jelentésváltozásokat, melyeket az összehasonlító nyelvtudomány — legalább eddigelé — nem tud igazolni.

Ime már csak ezért sem sikerülhetett sem Dóczinak, sem Gulyásnak határozó-osztályozása, mert mindketten csupán a nyelvtörténet, illetve az összehasonlító nyelvészet álláspontjára helyezkedtek.

De hát mi is ez az álláspont? Semmi egyéb, mint hogy a határozókat a szerint kell osztályozni három főcsoportba, hogy vajjon a cselekvőnek eredetét, folyamatát, vagy végét jelölik-e?

Dóczinak még könnyű volt a maga felfogását érvényesíteni görög nyelvtanában, először mert egy holt nyelv jelenségei az erőszakosabb csoportosításnak sem szegülnek ellen, másodszor, mert a görög mondatban a legrégibb időktől fogva alaktanra, így a határozói rész a casusok tanára volt felépítve, végül, mert a görög nyelv nagyon is világos alakokat fejlesztett a cselekvés ama három mozzanatának kifejezésére, t. i. a genitivus, dativus és accusativus külön esetét.

De már Dóczy is kénytelen lépten-nyomon elismerni, hogy forma és jelentés gyakran ellenkeznek egymással; így nem hallgatja el, hogy a görög genitivus *mikor* kérdésre is felel, holott csak *mióta* kérdésre volna szabad felelnie; továbbá, hogy az accusativus módhatározót is jelent, pedig ezt a folyamat, illetve a nyugvás esetének, a dativusnak kellene kifejeznie; arról nem is szólunk, hogy a különböző genitivusokat, dativusokat és accusativusokat (pl. gen. copiae, dat. auctoris. vonatkozó acc.) merőben ellentétes értelmű ragokkal és névutókkal fordítjuk magyarra.

Eppen azért nem is nagyon erőszakolja a maga felfogását, hanem első sorban *casusok* szerint csoportosítja a határozókat, s csak aztán fejtegeti, hogy a genitivusnak mindig eredethatározót, a dativusnak folyamathatározót, az accusativusnak véghatározót kellene kifejeznie.

Ami nem sikerült Dóczinak a görög nyelvtanban, azzal valóságos zavart okoz Gulyás a magyar nyelvtanban; zavart, mert az élő nyelv nem engedelmeskedik oly könnyen a még annyira igazolt általános elveknek sem, s mert Gulyás a követőknek, a neofitáknak természete szerint türelmetlen következetességgel haj-

totta keresztül a mester elveit, nem törődve a magyar nyelv sajátos szellemével és még kevésbé az iskola hagyományaival, a tanítás nehézségeivel.

Gulyás határozórendszerét kifogásolja mindkét nyelvtanának hivatalos bírálója Badics és kivált Riedl, elítélte Balogh Péter a Nyr. XXVII. évfolyamában, de minthogy a hivatalos bírálók bővebb megokolás nélkül éppen csak kifejezik egyet nem értésüket. Balogh Péter pedig inkább elméleti szempontból mondja kárhóztató ítéletét, azt hiszem, még most sem fogok hiábavaló munkát végezni, ha behatóan s kivált a gyakorlati tanítás szempontjából foglalkozom a határozók új rendszerével; a tüzetes, többoldalú és minden részletre kiterjedő kritika annál inkább kötelességem, mivel én ez új felosztást, mint főfelosztást nyelvtanainkból végkép ki szeretném irtani.

(Vége következik.)

KARDOS ALBERT.

AZ ÉRMELLÉKI NYELVJÁRÁS.

III. Nyelvtani szerkezet.

A) *Alaktan.*

1. Szótő.

A szótő változásai kevés eltérést mutatnak. A tő hosszú magánhangzója ragozott alakban is hosszú marad: *úr: úrak, úrat; út: utak, útat; nyúl: nyúlak, nyúlat.*

A *v-s* tövek *v-je* ritkán hallható: *falú: falúk, falúja; odú: odúk; hamú: hamúja, hamúk; kivétel a darú: darvak.* — A többi *v-s* tő nagyon különbözően viselkedik: *lú:lovak, lovat; szó:szók; tü:tüvek, tüvestü; fü:füvet, füvére; csü:csüjek.*

A *fü* (fej) többese *fük, fübe*, de *fejem*, stb. — Az *ó, ö* végű főnevek sem egyenlően tartják meg a tövüket: *bíró:bírák; disztó:disztók, disztaja; csikó:csikók, csikója; erdő:erdője*, de *erdei*.

Egyéb szótő-változások: *tükör:tükörök, tüköröm*, stb.; *cúkor:cúkorom, cúkorot; szomorú:szomorán*.

Még néhány *v-s* tövű igeről kell megemlékezni: *szí:szílok, szísz, szül; hí:híjok, híjjon, hül; bújok, bújusz, búj*.

2. Szóképzés.

a) A főnevek képzésénél megemlítem a *-csa* kicsinyítő képzőt (*Tercsa, Marcsa, Borcsa*), de leginkább a *kis* melléknév szolgál e célra. Kedveskedő az *-s*-sel képzett szó: *anyus*-(ka), *apus, kutyus*, stb.

A *lépés* szót gyakran helyettesíti a *lépet, nyomás* értelemben hallható *nyomadik*.

A tulajdonság kisebb mértékét akarja kifejezni az -s képzővel: *gyengés erővel, erőses leves*.

b) Az igeképzők közül legérdekesebb a -z használata: *gumiz* (gumi lapdával játszik: lapdáz), *gyufáz* (gyufát gyújt), *kordéz* (kétkerékű kocsival, kordéval, jár) és *imáz* (imázzuk a Jézuskát).

Gyakori a visszaható igék ilyen alakja: *törülködzik, szikrádzik, leveledzik a fa, nyírközik* (nyíratkozik).

Nem kevésbé gyakori: *levevődött a zsák a kocsiru, leszedődött már a szőlő?* stb.

Az idegen szavakhoz járuló -ál képző ezekben: *egzisztál, instál, kolegál, akcentál* (acceptál).

Végre a főnévből igét képező -l ezekben: *barázdol* (barázdát húz), *közöl* (>a jáó kocsis nem hajt a mély, kátyus kerékvágásban, hanem az egyik kerékvágást középre fogja, vagyis közöl<).

c) Itt szólok az összetétellel képezett szavakról, melyek magyarosságuknál fogva követni valók. Ezek: a lúd *mejje csontja* (mellcsont), *lúdafija, teste alkotmánya* (testalkat), *angyalbögye* (kolompíros tiszta), *vizgödre* (árok, vízzel telt gödör); *kútkölönc* (az a tuskó, amelyet a kútgémre kötnek), *gazdáné* (a gazda felesége); továbbá: *szántás-idő, vetés-idő, de szüret ideje, aratás ideje*, stb.

Ikerszók: *ács-bácsi, billeg-ballog, cselefendi* (kotnyeles), *csengő-bengő, csepegve-csupogva* (apránként), *csere-more* (mindenféle, t. i. cser, levél, bajusz, minden belekerül a kádba), *csimé-csomó* (bog, csomó), *csiming-csoming* (u. a.), *csint-csont* (csupa csont), *degget-dagget* (dugdos), *díreb-darab, hecse-pecse* (a vadrózsa magbogyójából készült lekvár), *hetyke-petyke* (hetyke), *kítelen-kelletlen, kiptem-kaptam* magamat, *setteg-suttog, zsibbal-dobbal* (lármával).

3. Szóragozás.

a) A névszók ragozása.

A személyes birtokragok közül az egyes 3. sz. *e* a továbbragozásban *i*: *betegsége: betegsigit; ebéggyit, kezit, fejit, eszibe, fejibe, végin*.

Az -ük, -jük, -uk, -juk ragokat szeretik -ek, -jek, -ök, -jök alakjában használni: *jó a zegíssígek? kertjek alatt; hátok, minnyájokat, apjok*, stb.

Az -aim, -eim, -eik, -jeik *a*-ja, ill. *e*-je gyakran el is marad, különösen mondókákban: *ébúcsúztam rokonimtól, hullanak a könnyik, mer'ük kegyeltjik az angyaloknak; (magzaitok: magzataitok)*.

A helyragok közül a -ban, -ben *n*-je mindig elmarad; a -hez *z*-je gyengén hallható *n*-né változik: *émengyek a gépheⁿ, eheⁿ nem kell nagy erő; a -hoz, -höz -hó, -hő-vé lesz: házⁿhó, gyerekhó*, stb. A -tól, -ről, -ból helyragokat mindig zártabb hang-

zóval ejtik, így: *háztúl, ettül, padlásról, érül, zsákból, üvegből*. De gyakran alig hallható az *l*: *fejembü, szemembü*. A hol? kérdésre felelő *-n*-t gyakran megkettőzve ejtik: *közepinn, kémininn, parttyánn*.

A *-val, -vel* *l*-je el-elmarad: *kapáva, kezéve*; de ezzel, azzal. Az *-ül* és *-an* módragokat néha ki se teszi: *kegyetlen(ül) erősen ütötte, magos(an) fenn van a fűszek*. Az *-ért* ragot így ejtik: *meglakol ezír' a tettijír', mejjír*: melyért, stb.

A *-vel* ragozott alakjai: *vélem, véled, véle, vélünk, véletek, vélek*. A *-ra* alakjai: *rejám, rejád, stb., rejájok*. *Tüllem, tülled, stb.*

A személyes névmások: *én, té, ü, mi, ti* v. *tik, ük*; *nikem, niked, nekije, nekünk, níktek, nekíjek*; *éngemet, tígedet, ütet, minket, titeket, üket*. A birtokos névmások: *enyím, tíjed, üvé* v. *üvéje, mijénk, tíjétek, üvéjük*.

Az, ez mutató névmások *z*-je mássalhangzók előtt áthasonúl: *am mán úgy vót, en nem az*. — A kérdő *melyik* *mék*-nek, a vonatkozó *amely* *amej* v. *amejik*-nek hangzik, valamint *semejik, akármejik, bármejik*.

b) Az igék ragozása.

Nyelvjárásunk nem igen tesz különbséget az ikés és iktelen igék ragozása között. A tárgyatlan 1. szem. ragja mindenkor *-k*: *fekszek, iszok, imádkozok, eszek, zárok*, stb. A 2. sz. ragja többnyire *l*: *ugrol, jáccó(l), fázol, leszel*; *-sz*: *siecc, fucc, írsz*, s némely ikés igénél: *szomorkocc, bizonykocc*. A 3. személy ragjai alig térnek el a köznyelvtől: *ül, ál, vét* (vet); *ugrik, imádkozik*; de a ható igék mind iktelenek: *ehet, ihat, alhat, fázhat*, stb. Néhány ige megtartotta a régi *-n* végzetét: *menygyen, téssen, léssen, hiszen, vagyon*.

A felszólító mód 1. sz. ragja *-k*: *búcsúzzak, aluggyak*; a 2. sz. *-l*: *búcsúzzál, ugorjál*; a 3. személyben minden ige ikés: *nízzik*: nézzen, *íjjik*: éljen, *kerűjék* belől, *jőjjék* ide, *űjjék* le, sőt ne *jajgassik*, ne *beszíjjik*! stb.

A feltétes mód 1. sz. *-k*, a 2. sz. *-l*, a 3. sz. pedig mindig iktelen: *imádkozna, fázna*, csak néha: *ennék, innék*.

A tárgyas ragozásról nincs mit mondanunk, kivéven, hogy a feltétes többesének 1. sz. nem *megennök*, hanem *megennék*, stb.

A *forr* és *rogy* igék ikések: *fórik, rogyik*.

Az igeidők közül feltűnő gyakran hallható az *írt volt* alak: *úgy tanútam vót az iskolába, fúruír mentem vót, de híjába*.

Hadd álljon itt néhány ige ragozása. *Menygyek, mígy, menygyen, menygyünk, mígytek, menygyenek*. — *Vagyok, vagy, vagyon, vagyunk, vagytok, vagynak*. — *Áll* felszólító módja: *ájjak, ájj, ájje, stb.* — *Jön* felsz.: *jőjek, jőj, jőjjék*.

B) Mondattani sajátosságok.

Figyelmet érdemlő mondattani sajátosságok:

1. A jövő időt szeretik a *fog* segédigével kifejezni: Maj *írni fog*, ha *éfog* a *píze*. *Fog* *abba lenni* nem sokára.

2. Gyakori a jelentő mód h. a felszólító mód használata: Alig hittem, hogy haza *jőjek*. Az nem lehet, hogy *ín* kolompír-csüsz *legyek*.

3. A föltétes mód példái: Mondd, hogy *jönne* el ide! Amint *jönne* az ajtón béfele, úgy *fúbe* vágja... Ne gondója, hogy *ín* ujan *vónék*. — Vagy viszont: Ha aszt montam *vóna* »nem«, akkor maga biztosan aszt *feleli* nekem »igen«.

4. Az *eszem* a-féle szólás itt felszólító módban van: *egyem meg a zúzáját*.

5. Szenvedő helyett visszaható ige: *vasalúdik a lú*, *leszedődött mán a szőlő*, vagy igenév: Amint *parancsóva vót*, azonkípen cselekettem.

6. A tárgy ragja elmarad a főnévi igenév mellett: A tagon *vótam paszuj szenni*. *Korpa kérdezni vótam*. *Sír ásni* van az uram.

7. Számjelző után többes szám: *két piktörlegények*, *sok cigányok*.

8. Érdekes néhány határozószó használata: *Ide* hagylak hajlíkom. Ezek a *kint való* (külső tanyai) bivajok, azok a *bent való*k. *Ere le való*k úk is.

9. A *-nak* kitevése: Még máma nem is *vótam a szobának felé* se.

10. A *-hoz* helyett *-nál*: Bájött *nálam*. Menygyünk *minálunk*. Jójík bé *nálunk*!

11. Szeretik nyomatékosság kedvéért a személyesnévmásokat használni ilyen esetekben: *Enálam* nélkül is mehecc. *Minálunk*, *tinálatok*, *ünáluk*. Én köszönöm ezen *ti* szivessígteket.

12. Mán *kísz van* a bokríta, — bíz' itt is mondják.

13. *Ami* helyett *aki*: *az ásó*, *akivel*, *a gyujtó*, *akivel*, stb.

14. Leggyakoribb kötőszó a *meg* (és helyett is) és a *mint*.

15. Az igenlő felelés nagyon változatos: *igen*, *az*, *bíz'a*, *úgy'a*, *hát*, *csakis*, sőt ha nagyon bizonyít, a *de igen*, *bíz' igen* járja.

A szórend nagyobbára egyezik a köznyelvvél; de természetesen, akadunk több ilyenre: *Nincs eccse fattyú olyan a tanyába*: nincs olyan gyerek egy se a tanyában.

(Folyt. köv.)

JENŐ SÁNDOR.

EGY RÉGI MAGYAR CSÍZIO.

(Adalék a Nyelvtörténeti Szótárhoz.)

A NySz. csak egy csíziót vett fel forrásai közé, az 1592-i kolozsvárit. Feldolgozása, sajnos, ennek az egynek is igen hiányos, de még így is akad benne vagy tíz szó, mely a régiségben egybeült nem kerül elő. — Azonban még érdekesebb egy lőcsei, évszám nélkül való XVII. századbeli csízió. Címe: »*Cisio Az az: az Astronomia tudományának rövid értelemmel való le-írása. A tsillagoknak, Planetáknak, és Egbeli Jeleknek &c. Külömb külömb természeteknek folyásáról, az embereknek négy féle Complexiójáról természetiről, és tulajdonságiról, mindenik hólnapban másoda rend-tartással az ember éllyen, mind ételben és italban, mind az aluvásban, foródásban, tisztulásban és érvágásban. Az hires neves Kiraly Hegy Janos írásából Magyar nyelvre fordíttatott, és sok helyeken meg-augedáltatott.*« Hely és évszám nincsen.

Nyomatásának évét pontosan megállapítani igen bajos. Oly adat, mely az esztendő meghatározásában nyomra vezetne, csak egy van az egész könyvben. A szerző ugyanis műve elején kifakad ama visszavonás ellen, mely a Julius Caesar-féle s a Gergely-féle kalendáriom közt a katolikus egyházban uralkodik és elfogadásra ajánlja Gergely pápa rendszerét, mely, — úgymond, — az *utolsó esztendők*-ben kezdett elterjedni. A Gergely-féle időszámítást pedig Magyarországon tudvalévóleg 1587-ben fogadták el. Eszerint tehát csízióink körülbelül 1600-ból való volna. De mindazáltal, úgy hiszem, mégsem tévedek, ha nyomtatásának esztendejét a Brewer-féle kalendáriomok virágkorába, a XVII. század második felébe helyezem, megfontolván mind azt, hogy a fentemlített mondatot szerzőnk vagy fordítóink egy korábbi csízióból vehette, — hiszen az 1592-i csízióval is nem egy mondata megegyezik, — mind azt, hogy helyesírása igen nagy haladásról tanúskodik az 1592-i csízióéhoz képest.

A könyvecske címéből megtudjuk, hogy »*Kiraly Hegy Janos (Regiomontanus)* írásából fordíttatott« magyar nyelvre. Vajjon deák vagy német nyelvről? Erre nézve a címlap nem ad felvilágosítást, de könyvünk belsejéből világosan kitetszik, hogy eredetije német volt. E mellett bizonyít nemcsak a sok német módra elkurtyított deák szó (*grád, medián* stb.), hanem egy-két német mondat is, melyet a fordító megtartott: Trinck Orbán E₅b és Puff in sie F₂.

Itt közlöm belőle azokat a szókat és kitételeket, melyek a NySz-ból hiányzanak:

alápittyed [dependet]. Mikor az ajak alá pittyedett és le-függ, mint egy aglonak avagy számárnak, agyatlanságot és tunyaságot jelent. F₃.

ápiom-mag [semen apii]. Ahoz penig szolgál a' kőmény mag, kapor és Apium mag. E₄b. Az *ápiom* magyar neve *méhfü*.

bárány-faggyú [sebum agninum]. Sotalan hájat, bárány fadgyat, ezeket meg-főzvéen aval kell kenni és kötni. H₂b. Megvan CzF-ban.

béka [froschgeschwulst]. Az mely Lonak békája vagy. H₆. E szónak az a jelentése, melyben itt előfordúl, megvan a MTsz-ban is.

bincsócska [verrucula]. A' mely bintsotska a tsiklo alatt vagy. mesd meg. H₅. *Bincsó* megvan a MTsz-ban.

*boborcsocsk*a [verrucula]. S töröld meg véle a' kis bobortsotskát is. H₂. *Bibircsó*, *boborcsó* [NySz.] kicsinyítője.

celidónia [chelidonium]. A' Saru talpat, Celidoniát: ismét Disznónak tsontyát égesd meg. H₄b. [Magyarosabban *cinadónia*, a MTsz-ban *cinadó* is; a NySz-ban a címszó pontatlanul *cinadonya*. — A szerk.]

dajkafaru [?]. A' mely Leánzó fogantatik avagy születik a' Szűz Jegy alatt, belől szemei veressek lesznek, mind az egisz teste nagy Dajkafaru lészen. C₈b. [Vö. *dajkafar* CzF. és MTsz.]

elesett [?] Ornak horgasáig elő nyúlt és egybe ragadot szömdöldök, el-esett és mindenben szorgalmatos szívűt jelentnek. F₂b.

építés [plantatio]. Az földnek építéséről G₆b. *Épít* planto és *föld-építő* agricola, landbauer megvan a NySz-ban; bizonyára a német *bauen*, *Ackerbau* stb. hatása alatt jött létre.

faklya [?]. Végy fa-olajt, éget bort, hamvat, 3 tyukmonnyal ószve habarván, az lónak a' faklyáját kell véle kenni. H₂.

felönt a gőzre [dissipat]. Az atyától maradtat hamar fel-önti a' gőzre és meg-emészt. E₄b.

füles [lepus?]. Mikoron az Fűles igen kővér az Télnek elein, bizonnyal tudgyad, hogy még nagy Tél vagy. hátra. E₇b.

galganám [alpinia galanga, galganturzel (gyömbérfajta)] Főzz italt Galganámmal, fa-héjjal, spicával, gyömbérrel, és ezer levelű füvel. E₂.

gamandra [trissago]. Szekfü virágot és Gamandrád adgyanak neki Borban meginnya. F₆b. *Gamandor-fü* megvan a NySz-ban. Vö. ném. *Gamander*.

grád [gradus]. Immár az Egen ha vagy. 360 grád. B₅. Később [C₄b és C₇] *gradus* is előfordúl e jelentésben. A *deák* szónak illeten német módon való elkurtítása szokatlan, de nem magában álló a régiségben. Vö. Szegedi Gergelynek Az Úr Krisztus születése ünnepére című költeményének 19. sorát: Nagy sok gyors *párdok* az bárányokkal mind együtt nyugosznak. Vö. továbbá alább *median* és *minut*.

gyűjtő [heves]. Bakok ha gyűjtön észnek igen, esőt érznek. Gb. [Vö. MTsz.]

háborún lakik [rixatur]. Feleségével, gyermekével háborún lakik. C₇b. Fertelmességet mondanak felőle, és azért háborún lakik férjével. D. E kifejezést igen könnyen érthetővé teszik a ma is közkeletű *békén él*, *hagyj békén* kifejezések.

háló [halo]. Az Nap körül midőn háló, az az udvara vagy. F₆b. Nem lehet tudni e példából, hogy vajjon ez a *deák* szó meghonosodott volt-e nyelvünkben, (ezt bizonyítaná ékeztet volta), vagy pedig csak a fordító etimologizálása révén került ide.

harangütő óra. Az órák e' táblában számláltatnak Nap támadtól Nap el-nyúgottig. és nem a harang ütő óra után. B₆b.

hever [?] Az mely Lonak heverje vagyoni. A MTsz. ez adának: hever kólika v. farzsába miatt nem tudván a lában állani, heverész [a ló], úgy látszik, van valami köze evvel a *hever* főnévvel, de magának a főnévnek sehol sem tudtam nyomára jutni.

hevesít [irritat]. Bőjt-elő hoban meg-őrizz magadat minden hevesítő nedves eledelektől. E₄b.

horgas [vájtság, vápa]. Ornak horgasáig elő nyúlt és egybe-ragadot Szömlődők. F₂b.

hosszú újj [digitus medius]. Harmadik hosszú új. G₇b.

időváltozás [mutatio temporis]. Paraszt Regulák az idő változásról. A₃b. A Kakas ha idején kukorikol estve, Szelet avagy egyéb idő változást jelent. F₃b

impók [inpók; flehsengalle]. Mikor az Lólában impok indul. H₆. *Inpókos-ló* megvan a NySz-ban a *ló* összetételei közt.

íz-víz [gliedwasser]. Az mely Lonak tsépőjén, avagy térdén, avagy bokáján seb esik, avagy íz-víz járna ki belőle. H₅. Az íz-vizet megállítja szépen H₅. A NySz-ban megvan, de csak egy példával és »sanies?« jelentéssel, de bizonyára csak a. m. a német *Gliedwasser*, *Gelenkwasser*, amelynek mintájára készült.

karakutona [így; phalacrocorax carbo]. Az karakutonának az epéjét, faolajjal szerezzed és timporáld öszve edgyaránt. H₃. Egyéb alakjai megvannak a NySz-ban, a *katona* szócsoportjában! A MTsz-ban is *kára-katona* van, CzF. meg valóságos mesét közöl ez elnevezés keletkezéséről. [Vö. *kárókatona*, *karakatna*, Nomenclatur avium regni Hung.; tudvalevőleg török eredetű szó.]

kimarjúl [luxatur]. Az mely Lonak ki-marul az lába. H₆.

körömház [aedicula unguis]. Az köröm ház felett edgy ér vagyon. H₇b. A MTsz-ban megvan.

kosár [columbarium]. Ha késen mennek a Galambok a' kosárba, esőt jegyez. F₇b. [Itt *késen* a. m. önként, szívesen; vö. *késen* MTsz. és *kés-kételen* NySz.; l. Nyr. 25:280. — A szerk.]

koszorú-szakáll [körszakáll]. Koszorú szakálla vagyon. C₂.

kurdes-fű [?]. Végy kin követ, és zöld görögöt. ő hájat es Curdes fűvet. H₂.

median [vena mediana]. Az mediant mostamén vágatom A₆b. Ha ki nehezen lehelletet vehet, és a' melljét fájlallya, vágassa e' bal karján való Mediant. F₂.

minut [perc; minute]. Ha megakarod tudni, hány oraig és punctig avagy minutig minden étszaka a Hóld világa fenn legyen. D₄b.

mustármag-olaj [oleum factum ex grano sinapi]. H₂.

nádcső [cava pars arundinis]. Az után meg kell törni, szitálni és úgy kell nád tsűvel szemében fúni. És nád tsűvel fúdd a Lónak hályogos szemében. H₂b. Szótárainkból hiányzik; Fazekasnál is előkerül: Sokáig élj gyerekkor, Nőttön neveld tűzünket, Amor te is! ki nádsőn Szopatsz velünk szerelmet. (F. M. Versei. 2. kiad. 177. l.)

nagyraavágó [gloriae appetens]. Tiszta önnön természetiben, de nagyra vágó. E₄. Nagyra vágokat szűlsz e' vilagra. E₆. Kétszer fordul elő, tehát aligha sajtóhiba *nagyraavágó* helyett.

napszőkő esztendő [annus bissextilis]. Napszőkő esztendőről, az az Bissextilisről. A₃. A' Nap szőkő Esztendőben 366. nap vagyon. B₆. E szót már 1872-ben közölte Szilády (Nyr.: 2: 62.), de nem került be sem a Nyelvőrkalauzokba, sem a NySz-ba.

nemzet [penis?]. Vágd meg az nemzetet. I.

összehabar [commiscet]. Fa-olajt, etzetet, bort, hagymat, tyuk-monyat őszve kell habarni. H₃b.

pidponia [vespertilio]. A Pidponia (alias Szárnyas egír) véréát aszald meg. H₃b. [Valószínűleg *pipponya*. Vö. NySz. *puponyavér*, *pup-denevér*. — A szerk.]

punkt [perc, punctum temporis, sexagesima pars horae]. Ha meg akarod tudni, hány óráig és punctig avagy minutig minden étszaka a' Hóld világa fenn legyen. D₄b.

rozs féreg. Az melly Loban ros féreg vagyon. H₆b. A MTsz-ban megvan.

ruta-víz [aqua rutacea]. Az után Ruta vizet, etzetet borral elegyits őszve. H₄b.

sandarak, sanatrac [sandaraca]. Végy edgy teknőben Sanátrakot, Sandarakot. H₃b. Vö.: ném.: Sandarak.

sár [bilis]. Az cholerikusok, az az, sárral bővölködők, könnyen meg-haragusznak. F₂. E jelentés hiányzik a NySz-ból, pedig, hogy megvolt, kitűnik nemcsak ebből, hanem a következő példákbl is. A Melancholikusokat, az az, *fekete sárral* bővölködőket, szomorú és nehéz erköltsű embereknek mondgyuk. F₂. Fél szerű Complexio ez, [t. i. a Cholerikus.] *zöldésár* sok benne. D₈. Vö. *epesár*.

sarkantyú-ér [?]. Vágasd meg a Sarkantyú eret. H₄b.

süveg talp [?]. Töltsed-meg a' talpát az őnnön ganéjával, de mézzel őszve gyurd, és annak utánna süveg talpat tégy reá. H₅.

szalmacsutok [fasciculus stramenti]. Disznók ha futnak a' Szalmacsutokkal, és el-vezetik, esőt éreznek. Gb. CzF.-ban megvan.

szappanos víz [aqua saponata]. Szappanos vizet tölts a' torkában. Hb. Tsinály jó szappanos vizet. H₃.

szárnyas egér [vespertilio]. A Pidponia [alias Szárnyas egír] véréát aszald meg. H₃b. Tehát a szárnyas egér nem a nyelvújítók alkotása! *álkötés* *vö.*

szarvaspor [pulvis cornu cervi usti]. Végy erős, tikmonyat, szarvas port borsot. H.

Szent-István füve [?], *szent király füve* [?]. Az szent István fűvét és az szent Király fűvét abrakban add meg enni. H₃b.

szők-ér [?]. Vagass szők eret, és torok eret. H₈.

szövetséges (foederatus). Mercurius hatodik Planéta, ezt az emberek követségesnek és szövetségesnek magyarázzák. C₃. Követséges alatt megvan-e példa a NySz-ban.

tályó [abscessus]. Mikor talio (alias tályog) esik az Lora. H₃b. Ime még egy adat erre a szóra, mely annyi sok alakban fordul elő. Vö. NySz. és MTsz. adatait.

torok-ér [arteria gutturalis]. Vagass szők eret és torok eret. H₈.

vad hagyma [scylla]. Scylla, az az, Vadhagymának virága, ha

vizes szabasu, és ha későre elhervad, bő Buza terem. Gb. Baróti Szabó Dávid Kisded Szótárában megvan.

vajfű [ranunculus v. taraxacum]. Az Vaj-fű magvat tórd meg. H₄.

vér sepreje [pustula]. Apró fakadékok, melyek nem mérgesek, és tsak vér sóprőjének hiják. D₈.

vigaságtétel [exsultatio]. Es egyéb vigaság-tétel igen gyönyörűséges ő nála. C₃.

zöld görög [zöldgálic, viride Graecum]. Vedd a Ló tsontot, tégy hozzája zöld görögöt. H. Végy kinkövet és zöld görögöt. H₂.

Nem egy szó akad a felsoroltak közt, melynek jelentése bizonytalan; felderítését, úgy hiszem, nagyon elősegítené az Erdélyi Múzeum könyvtárában lévő címlaptalan csízió (Szabó K.: RMK. I. 16-ik sz.) nyelvészeti szempontból való feldolgozása. KÖNIG GYÖRGY.

IRODALOM.

Gyakorlati Hangtan.

Különös tekintettel a siketnémák oktatására. Írta: *Bihari Károly*, siketnéma-intézeti tanár. Meyer Sándor könyvnyomdája Vácon. 1900. Ára 1 kor.

A hangképzés pontos ismeretére a nyelvészen kívül legnagyobb szükségük van a siketnémák oktatásával foglalkozóknak, akik a hallás képességétől megfosztott szerencsétleneket tanítják meg az egyes hangok képzésére s az élő nyelv használatára. S míg külföldön roppant gazdag a siketnémák oktatásával foglalkozó irodalom, nálunk ez az első számbavehető munka, mely egyenesen ezt a célt akarja szolgálni. Akik nálunk a siketnémák tanításával foglalkoznak, azoknak a külföld gazdag irodalmához kell fordulniok, a magyar hangok képzését illetőleg pedig 1886-ban megjelent *Phonetikámból* meríthetik csak tudásukat. Pedig a könyv a nyelvészek számára készült s az ő céljaikat tartotta első sorban szem előtt; s másrészt az a másfél évtized, mely azóta eltelt, a fonetika tudományának haladásában is igen fontos korszak; mind hangtani, mind élettani szempontból óriási haladás történt azalatt, s a tudománynak e jelentékeny haladását értékesíteni kellene a nyelvtudományban épügy, mint a siketnémák oktatásában.

Bihari, mint siketnéma-intézeti tanár, legjobban érezte egy oly magyar hangtan hiányát, mely vezesse és útbaigazítsa a siketnémák tanításával foglalkozó társait, s a szükség érzete bírta rá könyve megírására. Könyvéből kitűnik, hogy ismeri a hangképzést tárgyaló legfontosabb munkákat, s olvasott a nyelvtudomány hangtani részével foglalkozó munkák közül is néhányat. De az egész irodalomban nincs kellő tájékozottsága, s úgy látszik, hogy a fonetika külföldi irodalmának legújabb haladását sem ismeri eléggé.

Rövid bevezetés után az ideg és az izomműködésről nyújt igen vázlatos előismereteket, s azután áttér a beszélő szervek működésének bemutatására. Előadása elég világos, csak hogy a fonetikával foglalkozó kezdő felvilágosító rajzok nélkül nem értheti meg a hangképző szervek anatómiáját és működését. A hangok osztályozásáról szólva, nagyon is hosszadalmasan küzd az olyan felfogás ellen, hogy a mássalhangzókat magukban nem lehet kimondani, csak magánhangzóval együtt. Igaz, hogy még mindig meg kell említeni e meghatározás helytelenségét, csak hogy röviden is végezhetünk vele, mert hisz jobb nyelvtanaink már rég nem így tanítják.

A magánhangzókat osztályozva eltér nemcsak az én osztályozásomtól, hanem a nyelvtudománynak minden eddigi megállapodásától is. Az ilyen merész eltérést jó lett volna megokolni s egy kissé megmagyarázni. Bihari így csoportosítja a magánhangzókat.

Nyelvállás	Ajakműködés nélkül képzettek :		Ajakműködéssel képzettek :	
	keskeny (belső)	széles (külső)	keskeny	széles
Alsó	á	e	a	ö
Középső		é	o	ő
Felső		i	u, ó	ü

Csak egy pillantást kell e csoportosításra vetnünk s rögtön kitűnik minden hibája. Először is nem értjük, miért keskenyek a mély s miért szélesek a magas hangok. Továbbá az *a*-val szembe állítja a szerző mint megfelelő magas hangot az *ö*-t, míg az *ő*-t egy egész fokkal nyíltabbnak tartja. A hosszú *ó*-t az *u* mellé sorozza s megjegyzi róla, hogy az *u* nyelvállásával és az *o* ajaknyílásával képezik, ami szintén nem áll. Ez a csoportosítás ellenkezik a magyar magánhangzók egész rendszerével s képzésüket illető megfigyeléseinkkel. S nagyon csodálom, ha Bihari így tanítva a magyar magánhangzók képzését, kellő eredményt ér el tanítványaival. A zárt *ë* hangról nem is szól a magánhangzók között. Később megemlíkezik róla (42. l.) s azt mondja, hogy »az irodalmi nyelv ma csak egyféle *e*-t beszél: a tiszta nyílt *e*-t.« A szerző valószínűleg az *e*ő nyelvjárások vidékéről való s ezért nem hallja a zárt *ë*-t, melyet a magyarságnak több mint háromnegyed része ejt s következetesen használ. A siketnémák okta-

tásában mellőzni lehet a zárt *ē* külön megtanítását, mert írásunk nem jelöli s a magyarságnak egy része tényleg nem ejti. Egy magyar hangtanból azonban nem szabad kizárni ezt a hangot, még akkor sem, ha a szerző maga nem tudja képezni.

A mássalhangzók osztályozása ellen is sok a kifogásunk. Első sorban az, hogy a *j*-t liquidának (Bihari *félzöngé*-nek) nevezi, pedig ez ép oly zöngés fúvó hang, mint a *z* vagy *v*. A mássalhangzók táblázatában a foghangok közé sorozza az *s*, *cs*, *zs*, *ds*-t, pedig ezeknek képzés-helye határozottan a szájjpadlásán van. (Vö. A magyar hangok képzése c. értekezésemet a Nyelvtud. Közl. XXI. k.). Az egyes hangcsoportok elnevezése sem mindig szerencsés. A zöngé hangokkal szemben a zöngénélkülieket *hehezetek*-nek, s a zöngés mássalhangzókat *zöngés hehezetek*nek nevezi, ami félrevezető elnevezés. Találóból az explosívák magyar nevül a *pattanó hang*.

A könyvnek legfontosabb része az egyes hangok képzését tárgyalja folytonos tekintettel a siketnémák tanítására. Az alapgyakorlatok bemutatása után az egyes hangokról szól, még pedig rendesen három szempontból. Először az illető hangnak képzését írja le, s itt ugyanazokat a hibákat találjuk, amelyekről a hangok osztályozását bírálva szólottunk. A második pontban a siketnémák tanítására vonatkozó megjegyzéseket s gyakorlati útmutatásokat találunk, a harmadik pontban pedig az illető hangra vonatkozó nyelvészeti megjegyzéseket közöl a szerző. Ez a harmadik pont minden egyes hang tárgyalásában teljesen felesleges s egyúttal a könyvnek leggyengébb része. A siketnémák tanítójára nézve teljesen mindegy, hogy nyelvelméink hogyan jelölik az *á*, *é* vagy *sz*, *z* stb. hangokat, s az sem fontos reá nézve, hogy egyik vagy másik nyelvjárás mivel cseréli fel az egyes hangokat. Aki a siketnémák tanításával foglalkozik, annak ismernie kell a köznyelvi kiejtést minden ízében s az egyes hangok képzését a lehető legpontosabban. Ez a két ismeret vezeti őt nehéz munkásságában. S ha emellett nyelvészeti ismeretekkel is bővítheti tudását, ez mindenesetre hasznára lesz akkor, amidőn tanítványait a nyelv szerkezetének is birtokába akarja juttatni. Csakhogy azok a nyelvészeti morzsák, melyeket e könyv szerzője művében elhintett, nem sokat érnek. Majdnem mind felesleges és naiv megjegyzés, melynek semmi hasznát sem veszi az olvasó. (Pl. »Az ékezetes *á* betűt legelőször Dévay használta 1549-ben. Ebben az időben kezd az *á* az *a*-tól színezetre nézve is külön válni.« »Az *í* már a nyelvelmékek kora előtt is megvolt.« A nyelvjárások belevonása a tárgyalásba szintén teljesen felesleges; csak úgy találomra vet oda a szerző egy-két adatot, amely ép a szeme elé került. (Legjobban szereti az adai nyelvjárást, mert abból idéz legtöbbet.) S egy-két adatból általános következtetéseket von; pl. ilyen általánosításokat olvasunk: »*j*-t mondanak a *z* helyett a nyugati nyvjterületen: *ajok*, *ejek*.« — »Alsófehérmegyében *ty*-t mondanak a *k* helyett: *ötyer* (ökör), *tyát* (kiált), *tyérem*.« stb.

A szótagok alakulásának s a hangsúlynak tárgyalása igen rövid s nem elég világos, pedig az egyik legfontosabb része a hangtannak ép a siketnémák oktatása szempontjából.

Részletesen foglalkoztam Bihari könyvével, mert ez az első kísérlet ezen a téren. S ha a kezdet nehézségei miatt nem sikerült eléggé, ez csak biztatás arra, hogy minél előbb oly könyv jusson a siketnémák oktatóinak kezébe, mely biztos kalauzusként legyen nehéz és fáradságos munkájukban.

BALASSA JÓZSEF.

Nyelvjárások tanulmánya külföldön.

Németországban folyton foglalkoznak a nyelvjárások kutatásával s egymás után jelennek meg az egyes vidékek nyelvének grammatikai vagy szótári feldolgozásai. Ezen kívül három folyóirat szolgálja most már a nyelvjárás-kutatás ügyét. A Bayerns Mundarten c. vállalatból eddig két kötet jelent meg; a Deutsche Mundarten c. vállalat 1895-ben indult meg, s ezekhez csatlakozik legújabbán a Zeitschrift für hochdeutsche Mundarten (szerkesztik: O. Heslig és Ph. Lenz), melynek nemrég jelent meg 1—2. füzete. Bremer Ottó vállalatából is (Sammlung kurzer Grammatiken deutscher Mundarten) már több kötet jelent meg. A német nyelvjárástanulmányoknak egyik legfontosabb eredménye az a térkép, melyet G. Wenker (Marburg) állít össze. Wenker kérdőíveket küldött szét a német nyelvnek egész területére, s a beérkezett 40,000 feleletből állítja össze az egyes nyelvi sajátságok elterjedését. A térképnek minden egyes lapja egy-egy szónak különböző alakját mutatja a német nyelvterületen; eddig 512 ilyen lap készült el, melyeket a berlini királyi könyvtárban őriznek. Ha majd az összes lapok elkészülnek, akkor össze lehet pontosan állítani az egyes nyelvjárási sajátságok elterjedését.

Hasonló vállalatot indítanak meg J. Gilliéron és E. Edmont a francia nyelvjárásokról. Feldolgozták egyes vezérszók szempontjából az egész francia nyelv területét s kutatásaik eredményét egy nagy nyelvjárási térképgyűjteményben teszik közzé. Az Atlas Linguistique de la France kb. 1700 lapot fog tartalmazni, melyeknek mindegyike egy-egy szónak az alakját mutatja be 650 helyen feljegyzett adattal. A két szétküldött mintalap az abeille és az aiguille szavak alakjait tünteti fel. Az Atlas 50 lapból álló kötetekben fog megjelenni, egy-egy kötet előfizetése 20 frank. (Kiadója M. Champion, Paris, 9 quai Voltaire.)

BALASSA JÓZSEF.

Blagoje Branić: Madjarska Gramatika.

(Újvidék 1900.)

I.

Bizonyosan nem akad a Nyr. olvasói közül olyan, aki meg nem érti ezt a szerb könyvcímet; hát hogy félhetnék én attól, hogy valaki félreérthetné azt, amit erről a könyvről magyar nyelven el akarok mondani? Ez a könyv olyan jó, hogy csak azért is kötelességem minden hibáját föltárni, hadd legyen a második kiadása még az elsőnél is jobb, hiszen arra van hivatva, hogy belőle az évek hosszú során át megismerje szerb tanuló ifjúságunk a magyar nyelv szerkezetét. Ezt a hivatását már így is, amint első ízben megjelenik előttünk, becsülettel be fogja tölteni: nagy gonddal össze van itt állítva jóformán minden, ami szükséges nyelvünk megértésére, a könyvnek csaknem minden egyes része dicséri a szerző körültekintését és tanúságot tesz arról, hogy a nyelvünket alaposan ismeri. A nyelvhasználattal, azt lehet mondani, Bránicsics teljesen tisztában van és az ő könyvéből a tanuló világos képet nyerhet az alakok képzéséről és használatáról, egyúttal sok magyaros fordulatot is tanulhat belőle, megtalálja benne a szórend legfőbb szabályait is, hozzászokik, hogy folyton figyeljen a szók képzésére. Ezek mind kétséggkívül nagy jelességek, sőt azt hiszem, olyan könyvben, amely első sorban arra való, hogy a tanulókat egy idegen nyelv szellemébe bevezesse, olyan jelességek, amelyek sok más hibát megbocsáthatóvá tesznek.

Szokatlan, vagy éppen hibás alak, fordulat, szórend alig található a könyvben, ami kevés mégis található, az is részben túlságos buzgalomból származott: a szerző néha, igaz, csak nagy elvétve, még olyasmire is figyelmezteti a tanulót, ami csak elvonhatja a figyelmét fontosabb tudnivalóktól, és ez mindenestre hiba. Így tévedt a szerb középiskolák »alsó osztályai« számára írt könyvébe az a megjegyzés, hogy a *láb*, *talp* és *szem* szónak nem csak *lába*, *talpa*, *szeme*, birtokragos alakjuk van, hanem egy másik is, amely a következő szólásokban használatos: az udvar *lábja*, azaz az udvar belső vége, a konyha *talpja* (küszöbe), a buza *szemje* (55.). Még ha igaz volna is, hogy p. a *láb* szónak a tájszólásokban — mert hisz a köznyelv s az irodalmi nyelv alig ismeri az említett kifejezéseket — csakis ebben a fordulatban *lábja* a birtokragos alakja, akkor még mindig az a kérdés merülne föl, mire jó egy szerb fiu vagy leány fejét ilyen fölösleges limlommal megterhelni? — hát magyar fiu vagy leány hány tudja, hogy van az országban olyan vidék is, ahol az udvar *lábjának* híjják az u. belső végét?! Vagy kinek kell a *számlík* szó (»jól számlík [= szántódik] a föld« 149.), a *hejjehuja* fölkiáltás (136.), a *hegyett*, *hegyé* névutó (127)? Miért kell a szerb tanulónak azt

tudnia, hogy a *gili* (gerlice) szó úgy ragozandó, mint a *kocsi*: *gílik*, *gílim* (50), hogy *bő*-nek többes számát nemcsak *bövek*-nek mondják, hanem talán valamikor vagy valahol úgyis, hogy *bők*? (26).

No de reménylem, a *gili*, *számlík*, a *hejjeheuja*, a *hegyett-hegyé*, a *bők* egyszerűen le fog pattanni a szerb tanulóról, aki — legalább az újvidéki szerb gimnáziumban, amelynek Bráncsics is tanára — folyton olvas magyar nyelven; az *ulvar lábjáról* meg a *konyha talpjáról* sem fog az a fiú ott beszélni, legföljebb megzavarják ezek a csodabogarak nyelvérzékét és igenis az ember meg állat *lábjáról* meg *talpjáról* fog szegény beszélni, de legalább rá lehet mindjárt olvasni a nyelvtan illető szabályát bűnös fejére. De ha majd olyan lehetetlen alakokat fog használni, mint *nyugosztok*, *fekszetek*, *jöttök*, ahelyett hogy *nyugosztok*, *feküsztok*, *jöttök*, egyenesen a nyelvtanára hivatkozik (114. és 120.). A *jönni* ige jelen idejénél különben meg kellett volna a *jössz* mellett a szokottabb *jössz* alakot is említeni, ellenben a *nyugszik*, *fekszik*, *haragszik* és *esküszik* igék jelen idejénél teljesen elég lett volna a rendesen használt alakok fölsorolása: *nyugszom*, *nyugszol*, *nyugszik*, *nyugszunk*, *nyugosztok*, *nyugosznak*. De Bráncsics nem így jár el, hanem két teljes sort ad: *nyugoszmom*, *nyugoszol*, *nyugoszik* stb. és *nyugszom*, *nyugszol*, *nyugszik* stb. és egy árva szóval sem igazítja útba a tanulót, hogy mely alakok az igazán használtak, melyek az elavultak, melyek végre, mint pl. *nyugosztok*, *fekszetek*, a teljességgel lehetetlenek. Még szerencse, hogy nem ragozza az *eskünni* igét is végig, izlelőül épen elég, amit nyelvtanában találunk: »*esküszik* vagy *eszkízik*«!

Igen ártatlan dolog, hogy a szerző, nyilván mert a kezdőnek meg akarja könnyíteni a dolgot, a *kard* helyett *szablyát* (= szerb *sablja*) mond: A katonának *szablyája* van, a katonáknak *szablyájok* van, a katonáknak *szablyáik* vannak (59.), de elvégre a *kard* szót is könnyen megtanulhatja a szerb, mert ha máshonnan nem, hát népdalaiból ismeri a vele egy eredetű és teljesen egy jelentésű *djorda-corda* szót, no meg különben is mindig legtanácsosabb a legközönségesebb kifejezésekkel megismertetni a tanulókat.

Csak emlékeztetbéli botlás, hogy a szerző *borjúvágó* péntekről beszél (95), hiszen maga is jeles magyar-szerb szótárában csak a *borjúnyúzó* pénteket ismeri. Igen valószínű egyébiránt, hogy maga a *borjúnyúzó* péntek is csak ferdítés útján keletkezett: a NySz. ezt nem ismeri, hanem a *soha napjára* a sokkal találóbb *borjúnyíró* péntek kifejezést jegyzi föl.

Mindenki, aki valaha hasonló munkát végzett, tudja, hogy milyen könnyen kerül ki a szerző figyelmét az első kiadásban egy-egy következtetés, kevésbbé ügyes elhelyezés s több efféle. Ilyesmit találunk Bráncsics könyvében is, ámbár elég ritkán. Így pl. azt tanítja, hogy *út* többes száma *utak* (29.), az ilyen »rövidült« hangzó pedig az ő tanítása szerint a birtokos ragok előtt

is rövid marad (53 l. 35. §. 2.), mégis azt írja, hogy *útam*, *-ad*, *-ja*, *-unk*, *-atok*, *-jok* (*juk*), pedig hát azt vártuk volna, hogy *utam* *utad*, *útja*! — ha ezt írja, észrevette volna egyúttal, hogy a »rövidült« töhangzó jelentkezéséről föllállított és az imént említett szabály hiányos:

kéz: kezem, kezed, keze, kezeim,
de *út: utam, utad, útja, útjaim!*

Hibás a rend, mikor az *író* (scriba) példát az *író szoba*, *író toll*-félektől a *forgó szél* példával elválasztja (95), mikor *ódik*, *ödik edik* h. azt írja, hogy *ódik*, *edik*, *ödik* (145. a rákövetkező *öl*, *ül* sajtóhiba *ül*, *ül* h.); *tűz*, *víz*, *szűz* h. azt kellett volna írnia, hogy *tűz*, *szűz*, *víz*, igaz még jobb lett volna a *szűz* szót itt is, meg a következő példák közül is egyszerűen kihagyni, mert *szűzek* rövid *ü*-vel nem mondható a *szűzek*-kel szemben szokotabb alaknak.

No de mi ez a pár hiba, itt-ott épen csak hibácska, amelyet 174 lapról kellett összeböngészniem! Ha ezzel szemben tekintetbe vesszük, hogy különben a nyelvhasználat teljesen szabatos, hogy a tanuló ebben a nyelvtanban rendesen csakis igazán használt, közkeletű alakokat és fordulatokat talál, és hogy a könyv jóformán minden fontosabb dologra fölhíja figyelmét, a nyelvtant gyakorlati szempontból igen sikerültnek kell kijelentenünk. Igazi érezhető hiányt alig fedeztem föl benné, mindössze 3 pontra híhatnám föl a szerző figyelmét. Először is az egész könyvben sehol sem említi azt a tényt, hogy mi bizony, ha nem vagyunk nagyon vaskalaposak, nem szoktuk azt mondani, hogy mit *hozasz*, hanem mit *hozol* stb. A szerző ugyan a 110. helyesen írja *leszel*, *léssz*, *hiszel* (*hiszesz*), de nem ártott volna egy általános megjegyzés, annál is inkább, mert az egész könyvben sehol többé elő nem fordul ilyen alak, — a 38., a hol alkalom lett volna a *leszel* alak használatára, a szerző azt írja, hogy hát te mi *léssz*?

A másik hiányt a szórend tárgyalásában fedeztem föl, teljesen megfeledezett t. i. a szerző az *is* szócskával való kapcsolatokról. Igaz, amit a szerző a 160. mond, hogy az olyan mondatokban, mint *Pál halat vesz* a nyomaték a tárgyon van, és hogy a szórend más, ha az alanyra esik a nyomaték: *Pál vett halat*, de már azt nem tanulhatni meg az ő könyvéből, hogy a magyar ember úgy mondja, hogy *Pál is halat vett*.

Áttérek egy harmadik pontra, amely ugyan nem került el teljesen a szerző figyelmét, de amelyet nem fejtett ki szabatosan, mintha maga sem volna vele egészen tisztában. Mikor ugyanis az igekötőkről szól, a *meg* igekötőről ezt mondja: A *meg* a legközönségesebb [ilyen] szócska és a cselekvés befejezett voltát jelzi: *csinál* pravi, *megcsinál* napravíti. (74.) A tanuló ebből könnyen azt a téves hitet meríthetné, hogy a magyar mindig igekötős, sőt épenséggel mindig *meg* igekötővel kapcsolt ígét használ, amikor a szerb befejezett cselekvésű ígét használ. Pedig ez korántsem áll,

a magyar ember *csinál* valamit, de *megcsinálja* a leckéjét, házat *vesz*, de *megveszi* a házat, sokat *tanul*, de a verset *megtanulja*. Itt az igekötős alak használata mindenütt a tárgy meghatározott volta-hoz van kötve,* míg a szerb sohasem törődik ezzel. A szerb *mnogo je učio* azt jelenti ugyan, hogy sokat tanult, de csakis abban az értelemben, hogy sokáig tanult, sokat foglalkozott tanulással, de ha a magyar azon, hogy sokat tanult, azt érti, hogy itt vagy ott, egy bizonyos alkalommal vagy időben sok ismeretet szerzett, sok okulást merített, akkor a szerb azt mondja, hogy *mnogo je naučio*, amott be nem fejezettnek (húzamosnak, tartós-nak) képzeli a cselekvést, emitt befejezettnek. A szerbnek az teljesen mindegy, hogy bort vett-e vagy megvette-e a bort, az ige nem változik, csak a mondatnak a tárgya áll az első esetben részes genitívusban: *kupio sam vina* és *kupio sam vino* (a *kupiti* venni ige igekötő nélkül is mindig csak befejezett cselekvést jelent!), de nem így a magyarban, azért hibás is a 155. olvasható mondat: *vettem a bort* (a h. hogy *megvettem* a bort), míg a másik mondat: *vettem bort*, igenis helyes, csak hogy jobb lett volna a közönséges szórendet alkalmazni (*bort vettem* **).

Az említett hibák részben oly csekélyek és egészben véve sem valami számosak, úgy hogy a nyelvtan a magyar nyelv tanítására mostani alakjában is kitűnő szolgálatokat fog tenni. A leckék aránytalan elosztása és az a következtetlenség, hogy egyes fejezetekhez kis gyakorlatok vannak csatolva, más igen fontos részekhez pedig nem, ügyes tanár vezetése mellett alig lesznek érezhetők.

(Vége köv.)

ÁSBÓTH OSZKÁR.

* De ezt nem lehetne általános szabályul fölláítani, mert mondjuk: a *verset tanulja*, már *tanulja* a verset, és viszont: már *megtanult* három *versszakot*, sok *költeményt* *megtanult*.
A szerk.

** Sajtóhiba aránylag nagyon kevés van, egy részüket észrevette már a szerző is és kijavította a nekem küldött példányban. Legbósszan-tóbb az a sok rövid *i* a *híni* ige alakjaiban (118—120.); zavaró sajtóhiba az *is ír* a h. hogy *ír is* a 21. és *tiétek* a 47. l. 5. s. *tiéd* h.; a 65. l. 12. s. és 73. l. utolsó s. hiányzik a határozott névelő (*a*), a 137. l. 12. s. alulról objekt h. subjekt olvasandó, a 49. l. 15. s. *tek* után odateendő (*tök*). A 62. az első kikezdés pongyolán van szerkesztve: az első 3 szó törlendő — azonkívül a *levelem van*-ból nem lesz egyszerű helycserével kérdőmondat, hiszen *van levelem* lehet állító mondat is; ugyancsak pongyola a 63. középső kikezdésben a középfok mellett álló *-nál*, *-nél* magyarázata.

NYELVMŰVELÉS.

Ballagi tolla. Zay Adél és Schnell Augusztia igen ügyes magyar nyelvkönyvet szerkesztettek az erdélyi szász iskolák használatára.* Magam is átnéztem, s úgy találtam, hogy az olvasmányok nyelvi szempontból is jól vannak megválogatva, a fordító gyakorlatok s a szójegyzék általában tiszta magyarsággal vannak szerkesztve, a helyragok használatát ügyes rajz szemlélteti stb. A könyvecskéről akadémikuskodó bírálókat jelent meg a brassói Schul- und Kirchenbote c. lap f. é. 3. és 4. számában. Ehhez aztán az 5. számában érdekes vita járult, s ebből akarunk egy-két jellemző részletet kiemelni. A bírálók a többi közt kifogásolták az *árvácska* virágnevet, minthogy Ballagi nem említi! Viszont a szerzők válaszukban hibáztatják, hogy az egyik bíráló a saját magyar gyakorló-könyvében a gőzkocsi rúgóját *tollnak* mondja, »so dass man sich fragen muss, ob hier eine Adler- oder eine Gänsefeder den Stoss des Waggons mildern soll«. Erre a bíráló azt feleli: »Das Wort *toll* wird sehr häufig für Spiralfeder gebraucht; ich will z. B. nur das Wort *óratoll* erwähnen (von *órarúgó* habe ich bisnoch nichts gehört), und so lesen wir auch in Ballagis Teljes szótár... *óratoll*«... Azonkívül hivatkozik a CzF. szótárára, mely szerint a *toll* szintén jelent rúgót (»*tollakra* csinált *pamlag*, *kocsi*; *csavaros toll*«; CzF.-ből ezt is idézhette volna: »*tollóra*, melyet acélból készített toll-féle mű mozgat, különböztetésül az ingaórától«). — Mindenki tudja, hogy ez a *toll-féle* germanizmus immár elavult. A szász gyerekek pedig ugyancsak cifra magyar nyelvet tanulnának, ha nyelvkönyveiket Ballagi-féle szókkal töltenék meg, mert akkor ilyeneket tanulnának: eine groteske Gestalt, *odorjas alak*; einer Dame den Hof machen, *delnőnél kéjelkedni v. levet csapni*; bevorzugen, *előnyezni*; bemängeln, *hibíttolni*; Loge, *szabadkőművesek gyűldéje*; in einer Sache gut beschlagen sein, *vmiben rosszul elbocsátva lenni*; Bombe, *roncsa*; Backgast (kenyeres a hajón), *sütővendég* stb. stb. stb.!

ANTIBARBARUS.

Isten vele, Isten velők. Ismeretes a személyi névmásoknak úgynevezett *tegető* és *magázó* sora:

te, kegyelmed, ön, maga,
ő, ő kegyelme,
ti, kegyelmetek, önök, magok,
ők, ő kegyelmök.

Azt is tudjuk, hogy ezek az országszerte számtalanszor hallható: *Isten vele, Isten velők* búcsuzó szólásformák s így, ha bizonyos A valahonnan távozni készül s búcsuzódik, *tegető* ismerőseihez többnyire ekkép szokott szólani:

* Ungarisches Sprach- und Lesebuch für höhere Volks- und Bürgerschulen sowie die unteren Klassen der Mittelschulen. I. rész (Krafft, Nagy-Szeben, 1900).

Isten veled B!

C nincsen itt, de azért Isten vele!

Isten veletek D + E!

F + G nincsen itt, de azért Isten velök!

magázó ismerőseihez meg ekképen:

Isten kegyelmeddel B! v. Isten önnel B! v. Isten magával B!

C nincsen itt, de azért Isten ő kegyelmével!

Isten kegyelmetekkel D + E! v. Isten önökkel D + E! v.

Isten magokkal D + E!

F + G nincsenek itt, de azért Isten ő kegyelmökkel is!

Már ha igaz a nyelvtani személyek sorának a meghatározása, akkor az is igaz, hogy a személyi névmások mindkét sorában külön-külön mindenik személyi alak csupán egyetlen egy személynek, egyedül a vele jelöltnek a megnevezése mondható, másra sohasem; mert hiszen mind a két sorban egyenként mindenik személy alakja épen csakis ennélfogva lehet az, ami t. i.: 1., 2., v. 3. személyű. Más szóval: 1. személy nem mondható 2. és 3. helyett; 2. személy sem 1. és 2. helyett.

Ennélfogva kétségtelen, hogy amilyen jók és helyre valók gondolatilag és nyelviileg: *Isten vele*, *Isten velök* akkor, amikor az van velök mondatva, amit ők mondhatnak, t. i. *ő vele*, *ő velök*, épen olyan helytelen a használatok akkor, amikor az van velök mondatva, amit ők nem mondhatnak, t. i. *veled*, *veletek*, *kegyelmeddel*, *önnel*, *magával*, *kegyelmetekkel*, *önökkel*, *magokkal*.

Avagy ki tarthatná helyesen mondhatónak e helyett: »*Te kegyelmed ebben most már kedvem töltse*«, ezt: *ő kegyelme ebben most már kedvem töltse?** És ki e helyett: *Isten vele!* *Isten veled is!* ezt: *Isten vele!* *Isten vele is!*? És ki e helyett: *Isten kegyelmeddel*, *Isten önnel*, *Isten magával*, ezt: *Isten vele*, meg *Isten kegyelmetekkel*, *Isten önökkel*, *Isten magokkal* h. ezt: *Isten velök?*

Az, hogy van olyan tájék, ahol mégis a nép így beszél,** nem e használat helyességét bizonyítja, hanem csak azt, ami különben is régóta tudva van, hogy a nyelvjárásokban általában s tehát amabban is a sok helyesen használt törvényes nyelvi alak és kifejezés mellett tenyésznak bizony ilyen félszegségek is.

Az *Isten vele*-nek, *Isten velök*-nek ez a félszeg használata egy idő óta a köz- és az irodalmi nyelvben is mind gyakrabban üttögeti fel a fejét, sőt nemcsak az övéké, hanem az ő, nálok még gyakrabban szereplő atyafiságuké; a *személyragozott névragok* és *névutók* hosszú soráé is. Ime közülök néhány mutatoul:

Épen hozzá indultam e h. épen *kegyelmedhez*, v. *önkhöz*, v. *magához* indultam.

Tőlök jövök e h. *kegyelmetektől*, v. *önöktől*, v. *magoktól* jövök.

Rajta van a sor e h. *kegyelmeden*, v. *önön*, v. *magán* van a sor.

* Ez a furcsaság csak a budapesti cselédek nyelvében fordul elő: csókolom kezit, *Nagysága!* e h. *Nagyságod* v. *Nagysád*. A szerk.

** Dunán túl. A szerk.

Érettök megteszem e h. *kegyelmetekért*, v. *önökért*, v. *magokért* megteszem.

Épen *előtte* állottam e h. épen *kegyelmed*, v. *ön*, v. *maga előtt* állottam.

Utánok küldöttek. e h. *kegyelmetek*, v. *önök*, v. *magok után* küldöttek.

Szerinte így is jó, e h. *kegyelmed*, v. *ön*, v. *maga szerint* így is jó.

Körülök csoportosultak e h. *kegyelmetek*, v. *önök*, v. *magok körül* csoportosultak.

Egy cseppet se tévovázzunk nyíltan kimondani: jogosan érheti az *Isten vele*-nek és valamennyi fajtájabelinek *ezt a használatát* gáncs sőt elítélés, mert biz az nyelv és stílus szempontjából egyaránt helytelen.

PAAL GYULA.

Gramm, anagramm, programm, telegramm, stb.

Miért írja a magyar e szókat kettős *m*-mel? Az *m* bötű megkettőzésének, illetőleg az *-me* rag hozzácsatolásának még van értelme a franciában, hol célja, hogy elkerüljük vele az *am* szótagban az orrhangot, de a magyarban az *-amm* úgy látszik csak a németnek utánzása. Miért nem utánozzuk inkább az angolt, ki *gram-*, *agram-*, *telegram*-nak írja azokat s legújabbban (pl. Carlyle, Daily Chronicle stb.) a *program* is lassankint lábra kap a franciás *programme* helyébe?

KROPF LAJOS.

Csak az a baj, hogy minálunk ezeket rendszerint nyújtott *m*-mel ejtik s így nincs okunk a görög-latin *gramma*, *epigramma*-féle írástól eltérni. Ellenben többnyire rövid *m*-mel ejtik a *grammatikát* és a *gumit*, s azért ezeket egy *m*-mel írhatjuk.

A SZERK.

MAGYARÁZATOK, HELYREIGAZÍTÁSOK.

Hínár: csinár? Kassai hibája nemzé Szinnyeiét, Szinnyeié nemzé Munkácsiét. Gyakran megesik, hogy így tovább-tovább terjed egy-egy hiba, ha csak egy kicsit bóbiskol is a kritika s nem megy vissza a forrásig. Munkácsi B. egy szóegyeztetését avval támogatja, hogy a *hínárnak* »*csinár* változata is előfordul Torontálban«. Ő nyilván a MTszból vette, ahol a *hínár* alatt ezt a mellékalakot találjuk: »*csinár* Torontál m. Kassai J. Szókönyv 5:193«. Kassainál ezt olvassuk: »*Tsinár* szó, amit Kresznerics helytelenül zagyvál öszve *Tsin* gyökér alatt, nem tudván: hogy *Tsinár* Torontál vármegyei szó, egy *Hínár* alga szóval, mely a mocsáros tócsákban terem«. Pedig Kassai ezt a szót nyilván csak Kreszn. szótárából ismerte, mert ott a *Csin* szó családjában ezt olvasta: »*CSINÁR*, *Csináros*, mocsáros hely Torontál vben«. De Kreszn. nem mondja, hogy ez a

Csináros helynév hínárost jelent. Nem is azt jelenti, hanem csalánost. *Csinár* a *csalán* számos mellékalakja közé tartozik (a MTsz. csak Szatmárból említi, de Beregben is van *csanár*, *csonár*, és í-hangú alakok sok vidéken: *csinál*, *csilán*, *csilyán*, *csiján*, *csihán*, továbbá *csanál*, *csonúl*, *csenúl*). E szerint *Csináros* tkp. a. m. »*csalános*: urticetum, urticis abundans« Kreszn. Vö. a Helységnévtárban a gyakori *Csallányos*, *Csanáros*, *Csollányos*, *Csojjányos*, *Csallántelek* helyneveket. (Kreszn. *Csalánfalvát* is említ Bereg mből. Ide tartozhatik a székely *Erdő-Csinád* v. *Erdő-Csanád* is < **Csináld*, **Csanáld*. De az egyszerű *Csanád* nem, mert ez már a régi oklevelekben is *l* nélkül van s alkalmasint a régi *Csana*, *Csona* személynév származéka.)

SIMONYI ZSIGMOND.

Szláv jövevényszavak. *Csarna*. 1583-ban Borsod megyében kiállított végrendeletben olvassuk ezeket: »Az en eczemnek... hagiok... ket boryus tehent, az egyiket az kurtat, az masikat az barnat... Josanak egh Boryus tehent az *Czármat*«. Egy helynelküli 1475-diki oklevélbeli adat meg, vnam vaccam nomine chibere *charna* coloris, dyas vaccas fekete *charna* et aliam-t említ. Kétségtelen dolognak tartom, hogy ez az adat is felsőmagyarországi. Nem kell hozzá valami nagy szláv filológiai jártasság, hogy e szó a közszláv *černō*: fekete (öbl. *črănō*, szlov. črn stb. Mikl. EtymWb. 34) átvétele. A szóban két hangtani jelenség is van, amely megjelöli, milyen szláv nyelvből való a szó. első, a č Az szókezdet kizárja a szerb-horv. eredetet, mert itt az *r* előtti č csoport *cr* a XIII. XIV. századtól (*crna*: fekete, vö *Crnugora*: Montenegro); a másik jellemző sajátosság, amely egyenesen azt is megmondja, hogy a magy. szláv femininum adjektívumból lett *csarna* miféle dialektusból való. Ez a dialektus nem lehet más, mint a tótság keleti része, ahol annyi más lengyel nyelvi hangsajáttság mellett az eredeti tót **črnyj*, (ma *černj*)-t *čarny*, fem. *čarna*-nak mondják, tehát lengyelesen (vö. *čarny* stb.) (vö. Pastrnek Beiträge zur lautlehre 292:115). Sárosban, Szepesben, Zemplénben *čarny* az alak. (vö. *čarnasty*, *čarny*: Gróo N.-féle Magy. olvasó- és gyakorlókönyv, a sárosi tájnyelvre átdolgozta Lesskó István Bpest. 1898.). Itt részletebben nem tárgyalom a *črnt*, *trnt*, *črnt*, *trnt* csoportokat, amelyek a tótban mind *r* sonanst adtak. Egyszerűen csak azt jelenteni, hogy a *csarna* a tótság keleti nyelvjárásából való átvétel.

Zerna. Comenius »Janva linguae lat. reserata 1643 (első) és 1673-diki kiadásában ez áll: »Ettől [értsd: a szarvastól] nem különböző az *öz*, (*zerna*) de kisebb«. A NySz. idézete: »Az szarvastól nem különböző a *zerna*, de kisebb« nem pontos, mert az eredetiben az van, hogy a *zerna* = *öz*. A magy. *zerna* a szláv nyelveken mindenütt jól ismert *cseh-tót srna*-nak (*öz*) az átvétele (vö. obolg. *srna*, bolg. *srna*, szlov., cseh-tót, szerb *srna*; lengy. alsó szorb *sarna*; orosz *serna*, felső szorb *sorna* Mikl. EtymWb.). A magy. szókezdő *zer* cseh-tót *sr* + mássalh. csoportból lett.

Bockó, *bocog*. A MTsz.-ban zemplénmegyei adatnak van közölve a *bockó*, *bocog* s gólyának van értelmezve. A *bockó*, *bocog* szláv, még

pedig kisorosz eredetű; eredetére összevetendő: kisor. *buška*: gólya (Maksimovič: *Malorossijskija pjesni*. 185. lp.), *bušok*, *buško*, *bužok* (storch, magyarországi adat, Mikl. EtymWb.), nagyor. *busko* (životnoje tomno buryj šersti), *busel*, *busol*, *buselj* (gólya, *ciconia alba* Dalj, nagyorosz szótára). A magy. *bockó*, *bocog* a '*ciconia alba*' név alatt ismeretes fehér gólyát jelenti (Pungur József, a magy. ornitológiai központ tisztviselőjének értesítése, vö. Nomenclator avium regni Hungariae 34), s a szláv szavak is ennek a népies nevei. Ezek alapján helyes a Miklosich származtatása, amikor a szláv szavakat az orosz *busyj*, *busz* fehér szó származékainak mondja. MELICH JÁNOS.

Egy-két régi magyar közmondás. Szerény György emlékiratában van egy-két régi magyar közmondás. Ilyen pl. ez »*Ebellh ebeth maratatok*« (Mon. Hung. hist. Script. I. 205) és »*Tot pech nem mergus* sicut Hungari solent in proverbii suis dicere«. (u. o. 161.) A *ch* kiejtését illetőleg tudjuk, hogy Szerény *cs*-t értett rajta (igy pl. chontfilo = csontfűlű, Janchi = Jancsi, kochi = kocsi).

Egy másik régi magyar közmondást a velencei követ őrzött meg számunkra. Szerinte János király is használta, midőn a magyar koronát fejére tette, ámbár az összefüggés a magyar korona és a zabola közt nem igen szembetűnő. Az eredeti olasz szövegben a tudósítás így hangzik:

1535. »... uno proverbio solito dirse per esso Re Zuane del ferro do io del cavallo, se tu lo tol serai mal contento se non lo togli, serai mal contento, qual proverbio uso esso Re Zuane quando tolse la corona di quel regno, et concluse ch era meglio torla e far male, ch non torla.« (Magyar tört. tár III. 98.)

Egy régi magyar közmondás nyoma található Bucholtznál (*Gesch. Ferdinands I.*) a 3. kötetben a 216. lapon egy 16. sz.-i német nyelvű követi jelentésben, Logschau írja, I. Ferdinánd krakói követe 1527. VI. 9: »Es ist ein hungarich Sprichwort, wehe dem Wolf, der sich auf die Hunde verlässt.«

Egy más közmondásra végre dr. Basire Izsák kézírataiban akadtam. Gyula-Fehérvárról 1658. aug. 1-jén írja II. Rákóczy György fejedelemnek: »Soleo iterum (ad stimulum), invertere proverbium Hungaricum, *meg holt Hunnyad János el dőlt az erősség*«. (Hunter MSS. fasc. 141. Tr. 3.)

KROPF LAJOS.

Virág, koszoru. A *virág* szónak, de inkább a koszorúnak, büntetés, következmény-féle jelentését (29:129) én is megerősíthetem egy tolnamegyei szólással. A csínytevőre céloz a kárvallott ezzel: Majd bekötöm a koszoruját! (Majd visszaadom még neki a kölcsönt. Elbánok a szüre ujjával!*)

NÉMEDI DEZSŐ.

* Vö. a NySzban: Vő bolond orosz lány! *megadták koszoródat* (Heltai). *Megköték* ám itt jámbor *koszoródat* (Czeglédi). — »*Megkötöm koszoródat*: megmondom, ki vagy, Kisviczay« (Margalits). *Meg-kötöm koszorúját*: lefestem, meg-vetem az ágyát SzD. — *Majd bekötöm a koszorúját*: majd megadom érdemlett jutalmát v. büntetését CzF. *Megkötöni vkinek a koszorúját*: elvádolni, beárulni, Ball. — S vö. még: *A jó vég köti koszorúját a munkának* (Kresznerics). A szerk.

Szólás-magyarázatok. *Taknyozza a mellét.* Somogyban (Csurgó) gyakran hallottam, különösen gyerekektől, ezt a pórias szólást. Olyanoknak mondják, akik kevélykednek, rátartósak, dölyfösek, mérgesek. »Ne taknyozd a melledet!« »Né, hogy taknyozza a mellit!« Mostanáig nem tudtam megmagyarázni az eredetét. Most megpróbálom. Ha a pulyka mérges: mellét kidülleszti, nyakát kevélyen tartja, s »vérszin pötyögője« (Arany: Jóka ö.) lelóg a mellére. A pulykának a pötyögőjét (pulykaorr) Kalocsa vidékén úgy is mondják: a *pulyka taknya*; a szótárakban nem találtam. (A MTszban *pulyka-takony* Ceglédről. A szerk.) Valószínű, hogy a berzenkedő, mérges pulykáról mondták először, hogy *taknyozza a mellét*, mert a mellére lóg a *taknya*, pötyögője. Somogyban már csak — átvitelesen — az emberről mondják. — Van egy kerti virág is: pulykamérge, pulykaorr, *pulykataknya*, karmazsinvirág (*Polygonum orientale*, L.). Piros füzérvirágzata hosszan csüng (Pallas-lexikon). TRENCSENY KÁROLY.

Ejtőzik. Somogyban közönségesen használt szó. A MTszban nincs meg. Ujabban több helyről közölték a Nyrbn 29:47, 182, 183. [és 28:132, 323] s a jelentés közlése mellett magyarázgatni is próbálták. Azonban — szerintem — egyik magyarázat sem találta fején a szöveget. — Egybevetem az eddigi adatokat:

Ejtődzik, ritkábban: *ejtőzködik*; ebéd után pihen, szünetet tart, szórakozik (Szabó J: Jászság). Aki *ejtődzik*, azért tart szünetet az evésben, hogy a gyomor tartalma *ülededjék, lejebb essék*, hogy az illető újra ehessék (Hevesi J: Szeged). *Ejtőzik*, a gyomorra vonatkozik: az étel az emésztés folytán *lejebb száll* benne annyira, hogy helyet adhat újabb falatoknak (Szokolay H: Kaposvár?). Tolnában az étkezés után való tétlenkedést, nem épen szunyókálást, jelenti; teljes megfelelője a *siestát tart* kifejezésnek. Csongrádban is szerte használatos *ejtődzik* alakban (Tolnai V.). Furcsasága miatt utoljára hagytam Baloghy Dezső magyarázatát: *ejtődzik*, szerinte egyszerűen a szunyókáló bólogatást jelenti, midőn t. i. ebéd után az aludni nem akaró álmos, ülő egyén fejét *ejtegeti*, fejével *ejtőzik*. — E magyarázatok mind megegyeznek abban, hogy az *ejtőzik* szót az *esik-ejt* igéből származtatják. Czuczor-Fogarasi is azt mondja: *ejtőzik*, esik, alább száll, apad, fogy, soványodik. Komám uram, egy kissé *ejtődzött*, mióta nem láttam. Tiszamelléki szó.

Baloghynak 'szunyókáló bólogatós' magyarázata figyelembe se vehető. Az sem helyes, hogy *ejtőzik* — a gyomorra vonatkozik, a gyomor tartalmának ülededését, lejebb esését, lejebb szállását jelenti; hiszen nem azt mondjuk: *ejtőzik a gyomrom*, hanem: *ejtődöm*. Czuczor-Fogarasi magyarázatát sem fogadhatjuk el.

Az *esik-ejt* igének e szóhoz semmi köze sincs. A jelentésből tehát megmarad: az ebéd után való pihenés, az étkezés után való tétlenkedés (akár az asztalnál: *tislézés*), vagy szünet az evésben; hogy az illető újra ehessék. Mondják is a kínálgatásra: 'köszönöm, kissé várok; előbb kissé *ejtődöm*'.

Mire való az a pihenés, tétlenkedés, — szünet? Hogy a jól-

lakott ember kissé megehüljön, *ehes* legyen. Tehát: aki *ejtőzik*, az *ehíti* magát, vagy — visszahatóige alakban — *ehítőzik*. Ebből olyan hangalakulással lett *ejtőzik*, mint *áhit* — *áhitatosból ájtatos*, suhan — *suhítból sujt*.

E szerint CzF. tiszamelléki példája is megmagyarázható: egy kissé *ejtődött*, mióta nem láttam: megsoványodott; mert a soványra szokták mondani: *kiéhezett* formája van.* TRENCSENY KÁROLY.

-nalak, -nelek. A Nyelvőr XX. kötetében az *üldöznelek*, *büntetnelek*-féle alakok ellen és mellett egy kis vita folyt le Kardos A. és Zolnai Gy. között. Zolnai ezt az igealakot, Geleji Katonára és egy később (20:519) nagyon kérdésesnek bizonyult erdélyi népnyelvi használatra támaszkodva, a *kérjem, kérjed, kérjelek* sor mintájára alakult természetes analógiás fejlődésnek tartja (20:421), végül pedig azt mondja: »Érdekes volna tudnunk, hogy Greguss, vagy aki általában ez alakokat újabb irodalmunkban használni kezdte, Gelejit utánozta-e avagy pusztán nyelvészének sugallatától volt-e vezérelve.« — Vörösmarty nyelvészeti cikkeit olvasgatva a »Vajda pesti leveleiről« szóló részben ezt találtam: »E helytt van alkalom elmondanom egyéb nyelvígazításokat is, melyeket ajánlhatni hallottam, s még eddig közzé nem tétettek. Ilyen volna *kérni-ből kérnelek* (mint *kér-ből kér-lek*, *kérne-ből kérnélek*, *kért-ből kértelek* stb.), s így lenne: *engedd kérnelek*, e helyett: *engedd*, hogy *kérjelek*.« (Vörösm. 6:323.)

E sorok világosan azt bizonyítják, hogy a kérdéses igealak keletkezésében közreműködött ugyan némi analogia, de mégis tudatos alkotása a harmincas évek nyelvújítási törekvéseinek és semmiestre sem megy vissza Gelejire. Gregusshoz is bizonyára a nyelvújítók révén került.

HORGER ANTAL.

Megy belé, mint Lódánba a menkü.** Köztudomású tény, melyet alig kell bővebben megokolni, hogy szólásmódjaink egy jórészenek történelmi háttere van. Egynémelyik ezek közül, mint például — hogy csak a legszokottabbat említsem — az *üssön meg az isten nyíla*, messze, történelem előtti időkbe vezet vissza s a legbecsesebb anyagot nyújtja mitológiánk felépítéséhez; mások történelmünk egy-egy szomorú fejezetét foglalják össze abba az egy pár szóba, amiből állanak; vagy egész korszak szenvedéseinek benyomását tükrözik vissza, mint többek között a *vigyen el a tatár, nem oda Buda, kuruc idő* s más efféle szólásmódok. Másokban a nemzet a maga véleményét mondja ki nagyemberek, vagy korabeli nevezetes esemény fölött, mint ezekben: *Meghalt Mátyás király, oda az igaz-*

* D-társunk magyarázatát teljesen megerősíti ez az őrségi adat: »Had egyik csak, legalább nem *ehitüzik meg* olla[n] hama[r]« (Nyr. 2:374, hol úgy is van magyarázva, hogy *ehitüzik*: é h e z i k; vö. még 5:122). — Az új MTszban is *ehitődik, ehítődzik, ehítőzik* címszók alatt vannak tárgyalva ezek a szók.

A szerk.

** A Nyr. régibb kézírataiból.

ság; vagy: *Megnyerted az egri nevet.* Még az ilyenek is, mint: *Telhetetlen, mint a pap zsákja, Egyszer volt Budán kutyavásár* nem vehetők csupán egyszerű hasonlatnak, vagy ötletnek. Valami eseménynek kellett okot szolgáltatni keletkezésükre.

Némelyik hajdan általánosan elterjedt volt s ma már feledésbe ment s csak történetíróink tartották fenn; mások fenmaradtak ugyan a nép szájában, de feledésbe ment az esemény, mely neki léteelt adott s most legfeljebb csak gyanítjuk, de teljes bizonyossággal nem tudjuk megfejtetni.

Ilyen homályos értelmű kifejezés ma már az is, amelyet cikünk élére tűztünk s amelyet analogia segítségével megfejtteni megpróbálunk.

Debrecen környékén minden napi szólásmód, amit nagyon hamar rámondanak bárkire, aki savanyú képet vág, akinek beteges arca van, vagy aki ruházatára kevés gondot fordít: »*Ugy nézel ki, mint Martinka, mikor a jég elverte*« s ha az ember Martinka felől tudakozódik, azt is megmondják, hogy ez egy Debrecen határában fekvő szőlőtelep, melyet jobbra szegény emberek laknak, s amelyet egy izben — Isten tudja mikor — a jég úgy tönkretett, hogy azóta sem heverte ki.

Ehhez hasonlóan gondolom én a mi szólásmódunkat is, csak-hogy itt a hasonlat természeténél fogva inkább a pusztítás gyors lefolyásán, mint magán a pusztításon van a hangsúly. Mondani akkor mondják valakiről, ha az elébe tett ételt vagy italt mohón fogyasztja el.

Hogy szólásmódunkban a *Lódán* helynév, legalább is valószínűnek látszik s az említettem hasonló példa után pedig e föltevés önként kínálkozik, habár ellene látszik szólani az, hogy ily helynevet most már nem ismerünk. De ismertek őseink, csak-hogy az később a kiejtésben *Ladány*-nyá* változott át. Arra különben is nem egy példát találunk, hogy a példabeszédben, szólásmódban vagy mondában szereplő személy- vagy helynév abban mintegy jegedt s nem idomult hozzá, amidőn a kiejtésben idő múltán változott. Ez lehetett a sorsa a mi szavunknak is, mely a XIII. században, mikor legelőször jó elő okmányainkban, még ily alakban szerepel. Így pl. II. Endre király 1212. évben kelt adománylevelében, melyben a Tisza folyó mellett fekvő Szurch nevű birtokot Bánk biharmegyei főispánnak adományozza: »... usque metas ville, que *Lodan* vocatur, ubi quidam mansus, qui vulgo *Lodantheth* dicitur, remanet versus sinistram

* Igaz ugyan, hogy a nógrádvármegyei *Ludány* is, mely falu a XIII. században a nevezetesebbek közé tartozott s melytől vette a ludányi nemzetség is nevét, vagy megfordítva, régi okleveleinkben többször jön elő *Lodan* alakban: de szerintem valamely szólásmód eredete ott keresendő, ahol az ma is a nép száján forog, ez pedig a kezünk alatt lévénél határozottan a Tisza vidéke. (Lásd: Hazai Okmánytár 7: 16. 475. Kézai, Mátyás Flóriánnál, 2: 95. »Qui de *Lodan* sunt vocati. Szabó K. M. tört. forr. 3: 90. Vö. Hazai Okm. 7: 16. 6: 68. 378. Turul 7: 149. 170. Anjoukori Okm. 1: 13., mely utóbbi talán a szó etimológiájára nézve is utbaigazításul szolgálhat. Monum. Vaticana 1: 229. 250.)

partem... * 1278. évben egy másik oklevélben egy birtok »vicinatur terre *Lodan*... ** 1283-ban Bogomér fia Zobozlaus a *Lodan* nemzetségből földbirtoka egy részét »quasdam particulas suarum terrarum *Lodan* Bana et Teremes vocatarum« Witk nevű rokonának eladja *** stb. E helynevek még jódarabig így, majd *Lada*nnal felváltva jönnek elő, míg végre a *Ladány*ban megállapodásra jutnak.

Természetesen még így is kérdésben marad, hogy a sok *Ladány* közül melyik lehet a miénk? Hogy Kőrös-Ladány nem igen lehetett, azt onnan gondoljuk, hogy ez okleveleinkben *Madan*, *Nadam*, vagy *Nadan* néven fordul elő még a XIV., XV. században is,† hogy ezt régen csakugyan Nadánynak hiták, ezenkívül az is bizonyítja, hogy a Nadányi család birtoka. De így is fenmarad még Őr-Ladány, vagy Őrmező-Ladány, Tisza-Ladány és Püspök-Ladány, s hogy ezek közül melyikre céloz szólásmódunk, arra nézve már okleveleink semmi útbaigazítással nem szolgálnak, hacsak azt, hogy Püspök-Ladányt egész az újabb időkig Pusztá-Ladánynak nevezték, ilyenül el nem fogadjuk.

DÉZSI LAJOS.

Kombinált szavak. A Szerkesztő úr e nemű gyűjteményét szaporítandó, én is összeböngésztem néhányat Hajdu-Szovát népnyelvéből és Jókaiból. Emezekkel kezdem el a sort. *Szállomás*: Ismét a kolostor volt szállomás helye. (Enyém, Tied, Övé 2:202.); *szállás + állomás*. *Kakadály*: ... úgy hitták (egy 48-i guerilla csapatot), hogy a Kakadály-csapat. Ez mondva csinált szó: a *kakadúból* és a *papagályból*. (U. o. 1:201. 1) — *Zuhatar*: »Fekete Gyémántok«.††

És most következnek a tájszók: *Bolondál*: *bolondoz + tréfál* »Ugyan ne bolondáljon mán annyit!« — *Bandzsalog*: *bandzsit + andalog*; azaz ide-oda nézegetve andalog az uton. — *Cibitol*: *cibál + bitol*. Ne cibitold aszt a ruhát, úgyis elnyúvik a'! — *Csalimpál*: *csapkod + kalimpál*. Addig csalimpálsz avval, míg kitöröd az ablakot! — *Csalapál*: *csinál + kalapál*. Csalapálhatod aszt, sohse lesz mán abbul egész. — *Hajbókol*: *hajol + bókol*. Ne hajbókolj előttem annyit, mer' nem látok! — *Hadarál*: *hadar + darál*. Ne hadarálj, hanem beszíj rendesen! — *Zajongat*: *zajong + jajgat*. Úgy zajongat, mintha apját-annyát ölnék.

RÉNYI IGNÁC.

* Hazai Okm, 8:14.

** Nagy Imre: Hazai Oklevéltár 83.

*** Wenzel G. Árpádkori Okm. 9:362.

† Ortway T. Magyarország egyházi földleirása a XIV. sz. elején Bpest. 1891. 1:604.

†† A *zuhatar*, melyet Jókai, mint maga mondja, a *zuhan* és *zivatar* szókból alkotott, már volt tárgyalva Nyr. 10:277, 12:529, 20:406. De a *zivatar*, *zihatar* szónak *zuhatar* mellékalakját a régi nyelvből is kimutatták, l. Nyr. 10:563 és Egy. Phil. Közl. 6:365 (a két régi adatot a NySz. is idézi). Lehet, hogy Jókai csalódott, mikor e szót a maga alkotásának hitte; talán olvasta volt Beniczky Gábor naplóját (1708), melyből Angyal Dávid is idézi a szót a Phil. Közl. id. h.

A szerk.

KÉRDÉSEK ÉS FELELETEK.

Tollnok. Nekünk mind a közéletben, mind pedig hivatalosan is szentesítve naponként kell hallanunk, épen címül, rangul és megszólításul ezt a rút szót, mely nemcsak korcs-képzésű, hanem amellett működésünk lényegét sem fejezi ki tisztán. Nagyon óhajtanánk tudni, hogy van-e ezen szónak nyoma a régi nyelvemlékekben; ha pedig nem tősgyökeres magyar származású szó, vajjon részünkre a *tanfelügyelőségi titkár* vagy *tanfelügyelői segéd* cím volna-e alkalmasabb?

F. Teljesen igazuk van abban, hogy a *tollnok* csunya korcs-képzésű szó, mint valamennyi *nok*, *nök* képzős társa, kivéve az egyetlen *tárnokot*, de ezt nem is a nyelvújítók csinálták, mint amazokat, hanem képzőstül vették át azt eleink a szlávagságból. Én nem tartozom ugyan azon (most már csekély számú) túlzók közé, akik a nyelvújításnak minden hibás alkotását ki szeretnék irtani, hanem azt az elvet vallom, hogy amelyekhez a nyelvérzék hozzászokott, amelyeket a közszokás szentesített, azokat ne bántsuk; de a *tollnok* csakugyan olyan szó, amellyel a nyelvérzékünk nem tud megbarátkozni, azért jó volna bizony mást tenni a helyébe. A *titkár* nem kifogástalan képzés ugyan, de a nyelvérzékünk már megszokta és nem berzenkedik ellene úgy, mint a *tollnok* ellen. Tehát lehetne a *tanfelügyelőségi titkár* címet tenni a *tollnok* helyébe. A *tanfelügyelői segéd* nem éppen rossz, de mégis jobb volna *tanfelügyelő-segéd*, mert nem mondjuk: *tanári segéd*, *őri segéd*, hanem *tanársegéd*, *örsegéd* stb.

SZINNYEI JÓZSEF.

A *nok*, *nök* szláv eredetű képző, mellyel a nyelvújítás visszaélt, úgyhogy már Vörösmarty fölszólalt ellene. Sok ilyen rút képzéstől már sikerült ismét megszabadítani nyelvünket, például a *gyárnok*, *tanácsnok*, *titoknok* szóktól. Nagyon örvendetes volna, ha a *tollnok*-tól is szabadulhatnánk. A *segéd*, *titkár*, vagy *jegyző* szókból összetétel útján teljesen megfelelő kifejezést lehet alkotni.

ANTIBARBARUS.

Límány. Herman Ottó azt írja az Észak madárhonáról szóló könyvében (47): »A hullámok fodros üstökbe verődnek össze, majd limányszerűen elsimulnak.« Mit jelent ez a *limány* szó?

F. »Kenessey Albert [hajózási műszótára] szerint a hajósok nyelvén olyan hely, hol a víz útát veszve, megcsendesül s lassú körben-mozgást vesz föl.« CzF. (A MTszban a Nyrnek egy régibb adata és Csaplár B. közlése alapján nagyon is általánosítva van: »*limány*: örvény; *limányos*: örvényes«.) — Eddig Szegedről s Török-Becséről közölték, s a szerbektől jöhetett át hozzánk, de nagyon el van terjedve a szláv s egyéb délkeleti nyelvekben. Miklosich szófejtő szótára ezeket az adatokat sorolja föl: or. *liman* tengeröböl;

kisorosz *lyman*, *lymen*; lengyel *liman*; bolgár *liman* kikötő; — török *liman* kikötő; oláh *liman* [rév, kikötő]; szerb *liman* örvény; óbolg. *limenŭ*; újböög *лимѣн*; óböög *λιμήν* kikötő, öböl, rév.

SIMONYI ZSIGMOND.

EGYVELEG.

Több nyelvész kell az Akadémiában. F. é. március havában ünnepelték a berlini akadémia 200. évfordulóját a legnagyobb fénnel a német császár jelenlétében. Maga Vilmos császár is beszédet mondott. Mindenekelőtt megemlékezett az akadémiának III. Frigyes választó fejedelem által Leibniz tervei szerint történt megalapításáról. Azután elismerőleg szólt az akadémia működéséről, amely a hozzá fűzött reményeknek teljesen megfelel és azt mondta, hogy az akadémia az egyetemek mellett a tudományos haladás nélkülözhetetlen elemének bizonyult. Majd bejelentette, hogy a bölcészeti és történeti osztály tagsági helyeinek számát szaporította néhány, első sorban a német nyelvészet számára rendelt hely alapításával, mert *a német nyelvészetet az egyesült birodalom fővárosában különösen kell ápolni.* A fizikai és matematikai osztály tagjainak számát is emelte a technika mai jelentőségére való tekintettel. Azután elismeréssel szólott a császár arról, hogy az akadémia nem foglalkozott a tudomány körén kívül álló érdekekkel. Résztvett a nemzet nagy élelményeiben, de nem szállt le a politikai szenvedelmek zűrzavarába. Az akadémia önzetlen odaadással szolgálja minden tudásnak azt az Istennek tetsző célját, hogy az emberiséget mélyebben vezesse be az isteni igazság ismerésébe. Amint a természettudományok minden lét és okát igyekeznek kikutatni, úgy a világtörténelem tulajdonképpeni tárgya a hitetlenség és a hit konfliktusa és Istennek az emberiségben való megnyilatkozása. Így bizonyult be, miként Leibniz akarta, az akadémia munkáján is, hogy a tudományok állandóan előmozdítják Isten tiszteletét és az egész emberiségnek a javát. Hogy mindig így legyen, — így fejezte be beszédét a császár — lebegjen Isten áldása önök fölött az új évszázadban is.

B. N.

Tájszólások térképe. Még 1898-ban indította meg Prof. Dr. Gustav Weigand »Linguistischer Atlas des dacorumänischen Sprachgebietes« című munkáját, melyben megígérte, hogy 8 térképen fogja föltüntetni a rumén tájszólások földrajzi elterjedését. A munka Lipcsében a Barth cégnél a rumén akadémia költségén vala megjelenendő. Csak mutatóványlapot láttam belőle, de ez elég ügyesen volt összeállítva s talán mintaképül szolgálhat a magyar tájszólások térképe számára.

KROFF LAJOS.

NÉPNYELVHAGYOMÁNYOK.

A nyitravidéki palóc nyelvjárás.

(Vége.)

V. Család-, gúny-, kereszt- és helynevek.

A. Geszthe, Pográny, Bodok.

Családnevek (válogatva): Andocs. Bús. Boszorád. Bácsika. Bogda. Balkó. Benes. Csulyák. Cakó. Csuka. Csinger. Együd. Gyepes. Gerő. Hula. Káplán. Kutyka. Kozma. Kondé. Kavai. Kopasz. Kecskes. Lauró. Laca. Matyó. Maga. Mocos. Maszár. Mihályka. Mácsik. Navarra. Pindes. Pócsik. Rákóczy. Rác. Remes. Radó. Szórád. Szombat. Süttő. Sinka. Szapár. Szegény. Tigyi. Vancsó. Viktor. Zsidik. Zsebi.

Gúnynevek: Dudásék. Gyuró (apja után). Zsigó János (apja Zsigmond volt). Aranyos (mert aranyat keres). Talált János (mert az útfélen találták). Pintyi Simon (azaz Pindes Simon). Sunka József (mert szereti a sonkát). Heski Matyó (mert minden állatot így kerget). Panta Pál. Totko Ebert (mert az apja tót volt). Kikiriki János (mert kakashangja van). Csirke József (csirkét lopott). Nagymiskajános (Nagy János). Ecet Antus (ecetet itattak vele bor helyett).

Keresztnevek: Andris, Andri (András). Ebert (Albert). Benyó, Benyus (Benedek). Domus (Domonkos). Féro (Ferenc). Gyuro (György). Josko (József). Káro (Károly). Palyo (Pál). Annó (Anna). Bora (Boris). Ila (Ilona). Kacsó (Katalin). Krályi (Klára). Vercsa (Veron).

Helynevek: Cserhát, Poronna (szőlőhegyek). Dombi dülő. Erdei dülő. Apáti dülő. Kenderes (szántó). Telki hosszabbítás. Hányiszó rétek. Parti dülők. Középdülő. Németkalap, Sárkánykút (szántók). Segicséri dülők. Kurdok, Aszók (dombok). Kövesek, Lázak (szántók). Ankodai dülők. Mocsolya (mocsár a falu közepén). Közép patak. Derik szőlők. Tyukhegy. Szentegyház (szőlőhegy). Urbányi szőlő. Tető-út (Tető-út). — Pogrányfalva e három részből áll: Apáti, Érseki, Püspöki.

B. Kolon, Csitár.

Családnevek: Bányi. Balkó. Benc. Matyus. Palaki. Maga. Ment. Borbély. Brát. Pélyi.

Gúnynevek: Hulaj Gyurkó. Csonka Tyutyó. Miska Pista (mert két keresztneve van). Pingzsidó. Hasmászó. Opica. Vakaró. Szajkó Antal (a becületes neve: Prepelica, szajkót jelent). Penész Antal (arcán beteges folt van). Jakab Jozso (az apját Jakabnak hívták). Bubu Simon. Ragács István. Rozsda zsidó (himlőhelyes). Napitye Jozsó (tótul annyit tesz, hogy igyék).

Keresztnevek: Veci (Veron). Borcsi (Boris). Pizsi (Erzsi). Kacso (Katalin). Nyedárdus (Medárd). Icsi (Ilona). Misoka (Mihály).

Helynevek: Papdomb (a plebánia helye). Mika dülő. Séd dülő. Bocigánydülő. Pélis (domb). Mályhegy. Büdöskút. Meggyes. Sopráta.

Topófa. Kovácsi (szántó). Cserallya (szőlő). Csergetyűdülő. Szentegyház (templom-domb). Kacsástó (szántó). Réti dülő. Szilas, Kerejtés (szántók). Hecse (domb). Söprös, Mogyorós (dülők).

C. L é d e c, G h y m e s.

Családnevek: Székely. Gajdos. Varja. Latika. Gyuris. Hók. Finta.

Gúnynevek: Cicul. Zaplac (tótul 'fizess'; ez volt a szavajárása). Botos. Bubák (tótul 'kis gyermekek réme'). Misák. Leto. Bagyura. Kocsa. Goá Poá (Gaál Pál). Lojszko (Streicher Alajos). Mancí. Benci. Grinkó. Szralopalo (tótul 'anyámasszony katonája'). Birka. Gógó. Kasznár. Görcs. Emerus (Fazekas Imre). Börös. Csucso. Vaskó. Jáger. Hara. Tücsök. Rücsek. Zsízsik. Kucsora. Szapus. Vegyó. Rere. Gubina. Kopri (ezeknek eredetét sehogy sem tudtam kifürkészni, s így magyarázatukat sem adhattam).

Keresztnevek: Eso, Icsó (István). Dóka (Éva). Üzse, Csüőre, Pizsi (Örzse). Muányi, Anus (Anna). Kacso, Katyi (Katalin). Pulyi (Ilona).

Helynevek: Csercsi erdő. Kőképi dülő. Vári völgy. Keskeny zsélye. Széles zsélye. Deredze dülő. Napnyugati nádas. Kancsa haraszt. Cserekitye dülő. Urbánka (szőlő). Vágási dülő. Szkalkák (kavicsos földek). Tótok dülője. Sikárok. Szöllőkallya. Kertmegetti döllő. Hideg poázsit. Nagyút. Kovácsi döllő. Sűrő mögött. Pusztakolon. Kopott hegyallya. Piliske. Szardóki döllő. Loápa (mocsáros hely).

D. Z s é r e.

Családnevek: Dallos. Piros. Vanyó. Szórád. Bús. Beda. Bezányi. Elgyütt. Gígó. Benc. Kozla. Licskó. Zsebi. Cilling. Pénzes. Torán. Süttő.

Gúnynevek: Bakusz (berügött állapotban mindig azt hajtotta, hogy ő Bach huszár volt). Vak (mert csakugyan az). Császár. Bugár. Szikra. Lőre. Bodaj (tótul 'szeret beszélni'). Farkas (mert nagyon kapzsi). Barát. Basa (nagyétkű ember). Szopko. Kocka. Csadar. Kossuth (katona volt 48-ban). Zsidó (mert hogy olyan a természete). Jano Jano. Török (vörös képű ember; a becsületes neve esetleg Piros). Tacman. Gula. Töpörtyős. Hugyos. Kura. Bilon. Büszke. Tisza. Geci. Csonka. Nagyszemű zsidó (szemüveges). Gyülevész (zsidó). Gyik (hosszútermetű zsidó). Ádám zsidó. Hatas.

Helynevek: Szivási dülő. Irtási dülő. Kertmegi dülő. Pásztor uti dülő. Peckepart. Halastói dülő. Jelenka bukra. Osztaloki dülő. Kövesparti dülő. Ócsolomi dülő. Kecskenyitványi dülő. Kis dombi dülő. Körtélyesi dülő. Tőkési dülő. Fanagysági dülő. Preszakallyai dülő. Hosszúki dülő. Bocegai dülő. Ibrice (Zsibrica hegy).

E. M e n y h e, B e é d.

Családnevek: Dobos. Urbán. Liszi. Bóré. Ördög. Sas. Pengyák. Családi. Bógyi. Árpás.

Helynevek: Fővenyesi dőlő. Partok. Galozsa (szántó). Kapásoki dőlő. Bartos-kuti dőlő. Horkamegi dőlő. Poluócsány (szántó). Ivuó

víz. Csente kút. Bábarasztyai dőlő. Mecke hegy. Ibrice hegy. Nagy Veric (erdő). Szutucka (hegyszoros).

VI. Hojedák.

A dalnak egy különös nemével találkoztam *Lédecen*, melyet Hojedának neveznek. Ez abban áll, hogy munka, aratás, szőlőkapálás, -kötözés közben lányok és legények egymást kölcsönösen összepárosítják a nótában. Ime a szövege:

Lányok:

Hojeda Mari, hojeda,
Hojeda Varja Mari,
Finta Jano hojed!
Szuóvá monygya Bubák Jozso:
Në vedd e juó baroátom
A riégi szíp szeretűöm,
Az ujvoári mezűőben
Fékete földet szoántnak,
Gyöngyarany buzoát vètnek.

Legények:

Hojeda Franci, hojeda,
Hojeda Dubai Franci,
Baroát Pista hojed!
Szuóvá monygya Varja Icsó:
Në vedd e juó baroátom
A riégi szíp szeretűöm,
Olyën bimbuó, hajfonyuó,
Gyöngyarany koszoró,
Maj megvoálok tüőled.

Közösen:

Hojeda Mari, hojeda,	A riégi szíp szeretűöm.
Hojeda Dubai Mari,	Az ujvoári mezűőben
Szabuó Jano hojed!	Sem bokor, sem tövis,
Szuóvá monygya Baloázs Icsó:	Csèk a nagy, sik pusztá.
Në vedd e juó baroátom	

Végén pedig jóval magasabb hangon ezt dalolják a lányok:

Valamit mondanyiék,	Hogyha valamikor
Hogyha mën nem boánnád,	Szëmemrë nem hoány nád.

A legények ráfelelnek:

Në fűj te ién tülem,	Ién aztat teniéked
Mond mëg te jaszt nekem,	Szëmedrë nem vetëm.

A Szt. János tűzének ugrálása alkalmával dívó dalok, amennyiben e szokás már kiveszőfélben van, jobbára már csak töredékekben élnek a nép ajakán. Ghymes községe még a legmaradibb e téren, úgy, hogy itt a tűzugrálással kapcsolatos dalok szélteben ismereteseek. Itt jegyeztem le az alábbi szöveget:

Tyüziét mërrakattya	Niégy szegűőre rakjuk.
Vëloágos szën Joános.	Ki jökrejü jësznek
Tyüziét mërrakoálljuk,	A nagy hëgyek alatt?

Hej ott is ott észnek	Az ién ökrejimet,
A Goá(1) Vineójié.	Ién is méffordítom
Fordíd Muányi, fordíd	A te ludjaidot.

És így végigénekelnek mindenkit. Midőn meggyújtják a tüzet, folytatják:

Véloágoj, véloágoj szén Joános,	Szuóvá a suót monygya
Csék aggyig véloágoj,	A buza szíp viroág:
Míg ién noálad vagyok,	Në vetékegy vélem
Noálad iénekelék.	Te rúzsza szíp viroág,
Mely magos ott a fa,	Mer bizony ién vélem
Oága eloágazott,	Szén misiét szógának.
A tengeren átal	Szuóvá a suót monygya
Hajlandozott.	A rúzsza szíp viroág:
Egyik oága hajlott	Në vetékegy vélem
Goá Vinco judvaroába,	Ivolya szíp viroág,
Moásik oága hajlott	Mer bizony ién vélem
Sziéké Pulyi judvaroába.	Loányok gyicsékennyek.
Sélyem soár hajó	
Magyar Ilonoának	Hajesad rúzsoám, hajesad
Hajoán felő gyöngy,	A cséresnye oágot,
Gyöngy koszoró, gyöngy.	Hadd szakíjak szípióbó,
	Magamnak javoábó,
	Szëretüömmnek sziniébó.

Vetékegyik vélem	A ghymesí loányok
Hoárom fiéle viroág.	Mind azt iéneklik,
Egyik fiéle viroág	Hod döllyön ki, döllyön
A szüölő szíp viroág:	A gyivuófa oága,
Në vetékegy vélem	Roppány gyivuó, mogyoruó.
Te buza szíp viroág,	Leszek vidoám, szomoruo.
Mer bizony ién vélem	
Iél sziéles e véloág.	

Ezt a másikat megint Menyhén hallottam:

Tyüziét merrakattya	Harmaccër jelentyi
Véloágos szén Joános.	Piros Pünkösöd napjoán.
Véloágoj, véloágoj,	Nagy-Karoácsny napjoán
Csék aggyig véloágoj,	Nagy huó jesüő jesett,
Míg ién noálad leszék,	Angos Husviét napjoán
Ha ién tüöled emék,	Duna mëgoáradott,
Te jis elaluggyá.	Piros Pünkösöd napjoán
	Rúzsza kiviroágzott.
Jelentyi magoát Jiézus	Esüő fiéle viroág
Hoáromszër egy iévben.	A rúzsza szíp viroág,
Elüöszër jelentyi	Másik fiéle viroág
Nagy-Karoácsny napjoán,	A buza szíp viroág,
Moásoccër jelentyi	Harmagyk fiéle viroág.
Angos Husviét napjoán,	A szüölő szíp viroág.

Mily magos ott a fa,	Hajoán felő gyöngy
Oága eloágazott,	Gyöngy koszorou, gyöngy.
A tengeren átal	
Hajlandozott.	A ményheji loányok
Egyik oága hajlott	Mind azt iéneklyik,
Bógyi Pista judvaroába,	Hod döllyön ki, döllyön
Moásik oága hajlott	A gyivuófa oága.
Kis Veron udvaroába.	Réngüő aloá, réngüő,
Sélyem szoál hajó	Üssön bē ja ményküő.
Magyar Ilona,	

VII. Lakodalmi szokások.

(Egy csitári gazda elbeszélése után.)

»Kieretésrē a vüölegíny iédes annyoává iés biérmaattyóává mēn. A voárazozuó loány hoázáná nagy örömvē voárrák űket. Ezen szavakva lípnek bē: »Gyiciértessēn a Jiézus Krisztus! Minket ēcs csēllag vezetētē ide, mint a bētlehemi poásztorokot Jiézus joászoláho; nem tuggyuk, taloáltunk-i juó helyrē, azt a loányt taloáltuk-i mēg, akit a vüölegíny keresētē.« Dē ja loány szüēji csak hallgatnak, míg viégrē mēghoálállya jaz iédes attya: »Isten hozta kétēket, űjenek az asztal mellī; te pegyig annyuk hozd bē ja kaloácsot iés mecd lē ja hizott ludat; te pegyig loányom hozd bē ja sēlyem kenydűöt iés add a vüölegínynek.« Azutoán gyün a tisztetetiés, isznak, észnek, kinoágattyák emmoást, hogy: »tessík, harapjanak kētek, no csak rajta, ha hive, voágya«. Hogy a templomba mēnnek az esküvőhō, a nyoszoluóloány en nagy kosoár kaloácsot visz magoává iés italt, esküvőró kigyüve legyēn mive kinoányi jaz ádotť lelkijatyoát, iés a noásznipet. Esküvő utoán a templom-szóga a templom ajtajoát bēzoarra, ki nem eresztyi ja noásznipet; ha ja noásznip kiēt karajcoárt ad, a vüölegíny meg a ményasszony húsz karajcoárt annak. Templomon kivű roákegyik a nuótát: »Ád mēg Isten azt a papot, aki minket ēsszizadott, aki minket ēsszizadott. Özvegy embēr szoáraz malom, nines is abba nyugodalom, nines is abba nyugodalom«. Így mēnnek haza felī, ahol teriētett asztalok voárrák sütemiényve, innya valuóvá. Ekko a noásznagy fēláll, aszonygya, hogy: »Isten hozta magukot, nagyon örülök, hogy ilyen szíp vendiégeket loáthatok; míg ma jegy ēsztendeje nem hittük vuóna, hogy ennek a legínynek lakzijoán mulathassunk. Aggya jaz Istenke, hogy ezen poár cseliéd Isten imoádó iés embēr becsülő legyēn, hogy haloálig szerethessiék emmoást.« Akkor a noásznagy leū iés az asszonyok roákegyik: »Üres a palack, ninesēn bēnne, ninesēn bēnne, te vüölegíny tōtesd tēle, tōtesd tēle.« A gazdasszony kint a konyhoán bekōtyi ja keziēt fejiēr kendűőve, en nagy kanalat fog, űgy mēn bē ja vendiégek elegyihe, hogy aggyanak neki egy-egy karajcoárt, hogy a koása léforroázta. — Ebiéd utoán mēnnek a ményasszonyt kikiérnyi iés kegyik a megierkezőő noásznagyokat ezen szavakra kierdeznyi: »Ki szüētētť egyszēr iés

kiétszer méghót? mer ha ki nem taloállya kéték, nem aggyuk oda menyasszonyunkot.« Ezek így félelnek roá: »Loázár.« Aztiéngat moás taloálkát annak: »Mi magosabb az Úr Istenkiéné?« »A koronaója monygyák.« Oszt a menyasszonyná levűő noásznagyok kiérdik: »Hun van a gazda?« erré bēviszik a kinyeret; megintest kiérgyik: »Hun van a gazdasszony?« erré bēviszik a söprűt; megint hogy: »Hun van a rúd?« bēviszik a vűölegíny bokriétoáját. — Ezalatt a gazdasszony poálinka helyett mézet tót a palackba iés iszonyuan méppaprikoázza iés mékkinoállya űket; azok isznak belűőle, iés mikó lēviszik a szoájrú jaz űvēget, fűődhő csapjoák. Ekkó lēűnek iés fejiér zseb-kendűőben kő velük kēzet fognyi, mint ismēretlen vendiēgeknek. — A sok vita utoán beliép a menyasszony iés vēle ja szűleji, az asztal mellī állanak, mirē ekezdik a bōcsuoazást. A menyasszony asszonya hogy: »Jēdes, kēdves szűlejim, a kēdves hoázukat itt hagyom, mēlyben szűlettem, mēlyben engēmet főnevetek. bucsissanak mēg nēkem, ha valamit rosszű tēttem, mer má nem a kezők alatt iēlem jaz vēloágomat.« Ezen szavakrē a szűlűők átōlelyik loányukat iés nagy siroásrē fakannak. — Ezalatt az asztalt a menyasszony iés vűölegíny körüljoárrák, az atya kimēn iés főpakollyák a loádákot, oágyakot a kocsikrē, a loányok pegyig roázengyitik ezen nuótát: »Kisírj ki kisírj, jīdes anyoám asszony, legaloább az ajtuójig, miég pegyig. — Zörög a koci, pattog az ustor, taloán iérted gyűnnek«. — Ekkor az uj hoázások külön kocsirē űnek iés voágtatva hajtanak haza felī ja vűölegínyhő, de itten nem lēhet nēkik bemēnyi, hogy a menyasszony anyuósa juó erűősen bēzoárta jaz ajtuót. Ekkor a menyasszony az ajtuóho liép, hoáromszēr mēgűtyi iés asszonygya: »Iēdes anyoám asszony becsukta, iēdes anyoám asszony nyissa jis ki.« Erré jaz ajtuó kinyílik iés bēn a konyhoába egy csomuó száma iég, azon kēresztű kő ja menyasszonynak ugranyi, míg pegyig ki kő nēki kijaboányi, hogy: »Juj de juó herē gyűttem, míg elűttem is tyűz iég.« Erré vocsora mellī űnek, az uj hoázások pegyig kētten egy toányirbō ősznek. Dē jitt feláll a menyasszony a padrē jīes karjajirē visz nagy kaloácsokat iés ekezgyi kōszōntenyi je szavakvá: »A juó Istenke ádoása szoállyon minnyoájunkrē, jaz egiész vilóágrē, aggyon Isten egiéssiget, sok szerencsiét, kitartuó, juó szēremet iēdes apoám uramnak iés iēdes anyoám asszonynak. Gyīcsiértessen a Jiēzus Krisztus. Ameny.« — Ez után lēűne, dē ja vendiēgek roákegzik, hogy: »Nem loáttam iēn muónárcsólkot, dē maj loátok most, hej huj a vűölegíny maj ki loácik most«. Ekkor a vűölegíny átkaruója hitvesiét iés jobrú, balrú meccsólkollya a vendiēgek szēme loáttárē. Most a menyasszonyrē kerű ja sor, a vendiēgek mēgintest roákegzik: »Nem loáttam iēn muónárcsólkot, de maj loátok most hej huj, a menyasszony kiloácik most,« erré ja menyasszony mēs sem mozdú, űjbō ekegzik, mikor a menyasszony főugrik, efujja a loámpát iés űgy csólkollya mēg a vűölegínyt.

Moás naprē kerülvién a sor, a menyasszony loáztű igen sok kaloácsot hoznak, mer hogy a menyasszony az iējje nagyon mēgiēhezētt, de ekkor megint asszonyníp mēn a menyasszonyt mēlloátogatnyi, magukoá visznek egy niég mēteres puóznát, arrē droága kendűőt

terítették, aztiéngat egiész erejükbe czipelyik. Hogy elérnek a vüölegíny hoázho, bē nem éresztyik őket, kiaboálnak mind a hoányan vannak, hogy nyissoák ki jaz ajtuót, csak mind hijába. Errē jeztdanoljoák, hogy: »Nyissoátok ki ajtuótokot, nem vagyok ién ördög, huónom alatt ek kis kaloács, maj adok belüőle.« Ekkor mēnnyílik az ajtuó, dē ben szörnyű sok borsót iégetnek, szabadulnoának szegiények, csak nem lehet, tüsszögnek, viégré jis lecsillapítottóák őket iés jó megvendiégelyik. Béliép a mēnyasszony a hoázba, fejiér kendüőbe kézet fog velők iés beszélgetnek. A vüölegíny pegyik vendiégék utoán nyiéz. Ilyenko minden fiérfi iparkogyik a méhhivoásrē, mer ha mekkiésik, a vüöfi loáncokat szēd ēsszi iés harmad magoávā sietet a mēn nem jelēnt vendiéghe, azt kemiényen ēsszikötözik, úgy hajtjoák a vendiégheázho, ottan pegyig a többi moá voarra, sziekrē fektētyik iés tyizenkettűt roávērnek, ha jajgat, miégsem éresztyik a fiélvilóágiér se. Ha főke, ozt kézeznyi mēn a többi vendiégve és mutatnyi kő, hogy nem haragszik.

THURZÓ FERENC.

Párbeszédek.

I.

A.: A kasza? Biz, az is megrángatja az ember derekát.

B.: Kivált, a mikor *gatyás* a búza.

Ur: *Gatyás*?! Milyen az?

A.: Hát akit a kasza nem fog, mert rozsdá verte meg.

Ur: De milyen az?

B.: Hát, kérem szépen, a buza-szárnak a tokja *elgombásodik*. Mintha csak csepü közé vágna az ember. Mind *megtorkollik* a kasza.

A.: Hanem, tudja tisztelt ur, kitettem én egyszer egy híressel. *Fenekedett*, hogy *meghajt*.* Mondom oszt, egynek, hogy adjon csak egy faladék szalonnát. Azt belegyömöszöltem a kaszakövibe. Dologra legények! kiáltja az én híresem. Azzal fen. Belevágja a kaszát a fűbe. Jó, hegyes fű volt. Csak elszaladt a kasza a fű felett. Űhm! mondja. Azzal újra fenni kezd. No! mondok. Dologra! Jó, jó! Azzal elkezd fenni, *csuholni* a kaszát. Kérem, délre ez az ember megszakadt vón, ha meg nem mondjuk, mi van a kasza-kövibe.

II.

A Vigszínházban a vad »*Szeccessziót*« adták. Egy bátyám-uram ül mellettem és szól az I. felvonás végén.

— Jó, de nem igen jól játszák. A férfi nagyon *odavető*. A vászoncselédnek kék odaadóbbnak lenni. Manapság a szerelemben inkább a vászoncseléd adja utána magát a férfinak.

* *Meghajt*: az előcsahos, az előkaszás, ha a többi után kerül: akkor mondják, hogy meghajtja a többit. Sietni kell t. i., nehogy még belevágjon az előtte menő rendvágónak a sarkába.

— Hát, tudja ez párizsi történet. Talán, hogy ott úgy van.
 — Hát, tudja, az őszön hogy Nizzába vótunk, ott is csak inkább a nő-féle futott az ember után.
 — Hát mit keresett kigyelmed Nizzába.
 — Vótunk bucsujárni Lordba.
 — Lurd, Lurd. Szép város az?
 — Hát! A hova az a temérdek nép hordja a pénzt. Hanem Budapest, Bécs, Róma az mind semmi Nizzához. Az olyan szép. Mindenütt *öntött utcái* vannak.
 — Öntött? Milyen az?
 — Hát ez az aszfalt. Félegyházán is kezdik már. A város-háza körül a van.

KOMJÁTHY SÁNDOR.

III.

Cseléd: Bevetjem az ágyat?

Asszony: Igen; mert az ember nem tudhassa, mi dolog lesz.

Cs.: Ezt megtettem, most terijek? (Terítsek.)

A.: Még várj, majd megmondom meg-e lehet már enni a kávé.

Cs.: Kérem a nagyasszonyt, engesse meg, hogy hazamenjek!

A.: Mehetsz; de itt legyél helyes időben.

(Győr.)

SCHÖN BERNÁT.

Szólások.

(Meghízott mint a szórólapát!

Hogy tegyik az állad a melledre!

(Nesze semmi, fogd meg jól; hünd be szemed, nézd meg jól.

(Más a törvény, más az igazság!

Elő kaszáj, utó száncs!: hogy itt elkaszáhass ott elszánthass a másébú. (Érsekújvár.)

Úgy víz, mint akinek dinnyeföd nem jutott.

(Nem pizül fizet az isten!

(Nagy a dittyó kicsi az ól (mondják ha pl. a csizma szoros).

(Majd ha a tyúk gyászol! (majd ha fagy!)

Akki teremtette góját feketére! tréfás káromkodás; úgyszintén: A szencsiges római pápa pécse nyeforgató kutyájának a — farka! (Mátyusföld.)

Gyűjjék komám, *válcunk* egy pohár bort!

Az úr és a paraszt beszélgetnek: Vannak Dobon ilyen vetések? Akad ijjen is! Eladta a söréket? Elkelték uram egy szál! Izlik a szalonna? Jól esik uram! Mikor jöttek meg? Tegnap érkezünk!

Milyen pocsek az üdő! Istentelenül fú ez a poshatt szél — de neki van poshadozva — magamforma vín embernek bizon öreg (sűrű) mán a vízi-fázok biz én! Nem szégyelli magát? Nem szígyellem, ha' restellem! No lássa N. bátyám, legyik nyáron akár mijeleg, nekem nem fázik a kezem soha!

No hát ha úr az úr, hát ne gramatikázzon! (Ne hímezzzen-hámozzon.)

Beverés közben a szeg elgörbült: No lámm, református erkölcs van ebbe is! akkor hajt csak fejet, ha fejbeütik.

Nem látott még engem soha senki részegen (réz szegen). Nem vagyok én részeg, ha' ittas!

Csoze! Hozzá! a fűrfal (vértetek) mellől a garabojba (kosárba) bajost (szőlőfajta, Szentes).

(Tisza-Dob, ahol más hely nincs megnevezve.)

JAKSICS LAJOS.

(Szemmel tartja, mint Beke a lovát (kevés volt a takarmánya, s midőn kérdezték tőle, mit ad enni lovainak, azt felelte: szemmel tartom).

(Kuporog, mint Homoród (szász f.) végén a mēnkő.

(Úgy ül ott, mint egy kupa liszt: kevélyen ül.

Nincs baj nő, de lesz.

Minnyá pofon falára küldlek: pofon ütlek.

Békente mind a kettőt: lerészegedett.

Nem mindig pápsájtya hé! (nem mindig lesz az ember szerencsés)

(Udvarhely m. Homoród.)

VAS MIKLÓS.

Szójátékok.

Helységnevek a nép száján:

(Ez a ruha is mán Ujhelybe való (újat a helyébe).

Hún vette eszt a szíp lovat? Vásárhelyen (kitérő felelet).

(Tán Sárváron járjál öcsém! (sáros úton).

A gazda azuta mán Munkácson jár (dologban van).

Baján van ű most (baja van).

Nem Adonyba való (nem szeret adni).

Na ű igazán is Bátorba való (bátor).

Sose (soha se) vótam én Szerencsen (nem szerencsés).

Én csak kútvári borra' ilek (vizet iszik).

Hová ment a gazda? Messzikóba (messze, kitérő felelet).

Na vótá mán a Bánátba? (megbántad már a dolgot?).

Fehérvári bort iszik (vö. kútvári).

Hún jártál a müt héten? Nekeresden.

Azt hiszed Lökön vagy most? (szeretett lökdödni).

Hé! nem Hevesen vagyunk ám most (ne heveskedj!)

Maryán esz kabálták ütet (természetében van a marakodás).

Elhágass, mer' Kukutyinba küdelek!

(Hajdu-Szovát.)

RÉNYI IGNÁC.

IZENETEK.

T. dolgozótársainkat e nyáron főleg tájszók gyűjtésére kérjük, hogy fölhasználhassuk a M. Tájszótár pótlékában, kellő díjazás mellett. A gyűjtött adatokat lehetőleg megannyi külön cédulára tessék írni, s csak őszre tessék beküldeni.

Ö. J. Szívesen közöljük a szomszéd községek dülőneveit is; ezek közt rendszerint akadnak érdekes régiességek.

D. I. Faludi szólásaiból már többször közöltek böngészetet a Nyrben s a Budenz-Alumban, nagy részük most már a NySzbán is megtalálható az illető szók alatt; ezzel tehát ne tessék fáradni. — Sajnálattunkra épen avval a két óhajtott füzetrel már nem szolgálhatunk külön.

Egy előfizető. »A mai postával b. címére küldtünk 100 db tollszárat 5 fillérjével = 5 K., mely összeget számlájára írtuk v. írtunk? Itt nem a tárgyas ragozás használata kétes, hanem a névmás alkalmazása idegenszerű. Magyarosan: *s ezt az összeget számlájára írtuk.* (L. Nyr. 26 : 134.)

K. A. Ütemírás helyesebb, mint ütenyírás; még jobb volna az *ütemes* írás.

B. K. A Német és magyar szólásoknak magyar-német része mostanában alig fog megjelenni.

Beérkezett kéziratok. Varga K. A szám szerinti egyeztetés Aranyánál. — Ágner L. Szécsényi nevek és káromkodások. — Ádám I. Tájszók. — Horger A., Kropf L. Helyreigazítások. — Domonkos I. Faludi Udvari emberéből stb. — Ösz J. Tájszók, dülőnevek. — Kortsmáros L., Kirchner B., Fekete I. válaszok. — Négyesy L. A szekérrészek neveiről. — Mohos Á. A sport magyar nyelve. Magyar helyesírás stb. — Borsodi L. Tájszók. — Vikár B. Döreg. — Kardos A. Utcaháza. — Könye F. Csappan, dagad.

Beküldött könyvek. Nagy képes világtörténet. Szerk. Marczali H. IV. k. A középkor. I. rész: A népvándorlás kora. Irta Borovszky S. Az iszlám. Irta Goldziher I. Számos képpel és térképpel. (Franklin-t. és Révai testv.)

M. T. Akadémia kiadv. Kozma F. Brassai S. mint esztetikus és műkritikus. (2 K.)

Franklin-t. kiadv. Ókori lexikon. II. III. f. Agesander—Aquincum.

Singer és Wolfner kiadv. Déryné naplója. Első teljes kiadás, az eredeti kézirat alapján sajtó alá rendezte Bayer J. 1. füz. 50 f.

Wodianer F. kiadv. Magyar Könyvtár 168. Mindszenti G. naplója. Szemelvények Apor Metamorph. 169—170. Dosztojevszkij: A játékos naplója. 171. Petőfi költ. Táj- és életképek. 172. Barnum milliói. Domokos E. 173. Radó A. Két olasz költőnő.

Hock János. Képes biblia. 50 színes képpel. (Bpest, a szerző tulajdona. 4 K.)

MAGYAR NYELVŐR.

Megjelenik minden hónap 15-én
három tnyai terjedelemben.

Szerkeszti
SIMONYI ZSIGMOND

Szerkesztőség és kiadó-hivatal
Budapest, NewYork palota

A TAGADÁS NYELVÜNKBEN.

I.

A tagadásról általában.

A tagadásnak nyelvünkben legismertebb kifejezője a *nem* szó. Ügyszólván ehhez az egy szóhoz fűződik e tanulmányunk. Ezt az egy szót fogjuk végig kísérni minden nyilvánulásában. Többek között meg fogjuk ismerni azt a lényeges különbséget, melyet e szón a hangsúlyozás fokai okoznak; fel fogjuk kutatni mind azt a számos esetet, melyben a *nem* akár mint könnyen érezhető, akár mint lassanként el is homályosuló alkotórész, összetett szavak keletkezéséhez hozzájárult; s főleg e szókkal kapcsolatban látni fogunk sok olyan esetet, melyben a tagadó szónak ily jelenléte mellett is állító értelmű mondatot nyerünk; viszont másokat, hol e szó teljes hiánya mellett is tagadó lesz a mondat értelme. Érdeklődésünk elvezet nyelvünk rokonaihoz is, s habár futólag, de mégis csak szólunk arról is, hogy e szót ősi nyelvünkben ú. n. tagadó ige pótolta, mi által minden ige ragozása kettőssé vált, pozitív és negatív alakúvá. Az ige módjainak, valamint a szók rendjének tagadás okozta változatai, a *nem*-nek és a vele képzett többi szónak változatos használata, a tagadással rokon miveleteknek, a megszorításnak, a föltétes és az ú. n. problematikus állításoknak kérdésünkkel kapcsolatos, habár csak rövid érintése, mindmegannyi vonzó kérdés, melyet értekezésünknek szűk keretében kimerítenünk felében sem sikerült.

Az itt említett szempontok a tagadásnak leginkább nyelvbeli nyilvánulásait tüntetik fel. A tagadással azonban a nyelvtanon kívül bőven foglalkozik a logika is, és érdekes lesz mindenekelőtt azt a viszonyt kutatnunk, mely a nyelvtan és a logika tárgyalta tagadás között van.

A logika a gondolkodás grammatikája. Valamint a nyelv a gondolkodásnak külső megjelenése, úgy e kettőnek grammati-

kája: a logika és a nyelvtan is hasonló viszonyban vannak egymással. A nyelvtan azonban egészen közvetlenül vizsgálhatja a nyelvet, míg a logika a gondolkozást igen sokszor csak köntőssel, a nyelvvel együtt, illetőleg azon keresztül kénytelen szemügyre venni. A tagadást tárgyalva a nyelvtan bizonyos tekintetig beérhette avval, hogy megkülönböztetett állító és tagadó mondatokat, a kettőt egyszerűen úgy különböztetvén meg egymástól, hogy a *nem* tagadó szót állította elének ismertető jelnek. A tagadott fogalmakkal is kurtán bánt el. A *nem* szó vagy a *talán* képző minden pozitív szóból tetszés szerint negatívumot alkotott.

A nyelvtan helyesen is járt el, mikor minden szóban és minden mondatban, mely a tagadás jelével volt ellátva, akár állító, akár tagadó értelmű volt különben, tagadott szót vagy mondatot látott. Érezte ugyan az így támadó zavart, de eloszlatni alapjában véve nem lehetett az ő feladata. Méltán a logikától várta. Ez azonban nem hogy megoldotta volna, hanem még tetézte e zavart azáltal, hogy a nyelv szabta korlátoktól nem szabadulva, a nyelvet vádolta »hogy üres ítéletek szerzésében telik kedve«. A hiba az volt, hogy az állítást és az ebből *nem*-mel képzett minden tagadást feltétlenül mint egymásnak megfelelő ellenmondásokat tárgyalták, ahelyett, hogy a beszédbeli hangsúlyt is tekintetbe véve, és a tagadó *nem* szóval kevesebbet törődve, csak valóban analitikus ítéletben láttak volna ellenmondást. Így hát megeshetett a logikával az, hogy a beszédnek kifogástalan, és természetesen logikailag is egyedül helyes hangsúlya helyébe, a *nem* szóra helyezte a hangsúlyt, úgy okoskodva, hogy oly esetben, mikor (negatív) *nem*-mel ellátott ige van a mondatban, csak ez lehet az ellenmondás hordozója és támadt a logika jelölése szerint például a helyes: **„Nem Péter nem vág fát“** helyében e képtelenség: *„nem Péter nem vág fát“*. Látszik tehát, hogy mi tévesztette meg a logikusokat. Kiindultak ugyanis abból, hogy fogalom és ítélet merően különböző dolgok; fogalom és ítélet egyaránt lehet pozitív és negatív. S ez teljesen igaz. De meg voltak verve azzal a vaksággal, hogy minden szót, mely előtt a *nem*-et látták, tagadott fogalomnak tekintettek, továbbá azzal, hogy az ígét mondatnak tekintve, semmiképen sem tudták tagadott fogalomnak elismerni, hanem feltétlenül tagadott ítéletnek tekintették. Így hát nem tudhatták, hogy az iménti mondatban az első *nem* szó nem a *Péter*-t teszi

negatív fogalom, hanem, hogy éppen ez tagadja az egész ítéletet, s hogy viszont a második *nem* szó nem az ítéletet tagadja, hanem csupán az igét teszi pozitívból negatív fogalom.

A magyar nyelvtudományban immár teljes a harmónia a logikával. E harmóniát nyelvésznek és logikusnak egyaránt díszére való értekezésével Kicska Emil teremtette meg. (Hangsúly és szórend. Nyr. 19., 20., 21. k.).

Mielőtt Kicska nyomán kijelölnők minden tagadásnak helyét a beszédben, a tagadó fogalmakról és a tagadott ítéletekről általában óhajtunk szólni.

Minden szónak van ellenkezője. Ez az ellenkezés azonban nem mindig szokott a 'nem' szóval kifejezve lenni. *Jó* és *rossz* ellenkező fogalmak, csakúgy, mint *jó* és *nem jó*. A nyelv ugyan tesz használatukban különbséget, de ez nem lényeges. Ebből tehát az következik, hogy a logikusra nézve éppen nem lényeges a negatív fogalomnak a pozitívától való megkülönböztetése. Mert, ha a *rossz* szóban nem tagadást, hanem, mint a *jó* szónak egyszerű ellenkezőjében, ép oly pozitívumot lát, mint magában a *jó*-ban (mely viszont ellenkezője a *rossz*-nak), akkor nincsen ok rá, hogy a 'nem jó', 'nem szép' stb. fogalmakban is mást lásson, mint csupán ellenkezést, és ilyenformán csupán a nyelv hiányának tulajdoníthatja azt, hogy az ellenkezést nem mindig tudja külön szóval is kifejezni. De azért korántsem csodálkozhatni azon, hogy a nyelv erre nem képes. Ha az *ember* fogalomnak nyelvi ellenkezőjét ('nem ember') szemügyre vesszük, akkor azt látjuk, hogy ez »neve minden dolognak, ama bizonyos dolog kivételével« (Mill. J. S. A deduktív és ind. log. rendsz. ford. Szász B.), és hogy továbbá minden ily dolognak van külön neve is (szarvas, fa, ördög stb.), de mindezeknek, mint az ember ellenkezőinek együttesen csak 'nem ember' a neve. Nem mintha pozitív neve nem lehetne, mert hiszen a 'nem görög' például teljesen azonos volt a pozitív 'barbaros'-szal, hanem azért, mert a nyelv mindannyi helyébe nem győzi a pozitív név teremtését. Avagy talán győzné is, de semmi szüksége rá. A pozitív főnév negatívumával például (nem ember, nem Péter) egyáltalában ritkán szoktunk élni (ez nem ember'-féle mondatokban a 'nem' a 'van'-ra vonatkozik), a negatív tulajdonságnév meg nem is mint az illető tulajdonság ellenkezője, hanem, mint az ellenkezőnek kissé enyhébb foka, változata van használatban (jó, nem jó, rossz), és ez legjobban mutatja, mennyire meglehet néha a nyelv az ellenkezést kifejező tagadás nélkül. Mert hogy itt

nyilvánvaló a mellőzés. A nyelv más funkcióval látja el e szerkezetet.

Mikor a tagadó szócskával valamely fogalmat kizárunk, akkor közös nevet adunk »minden dolognak, ama bizonyos dolognak kivételével«. Az így nyert körben lehet számtalan jegy is, és ilyenkor a pozitívum ellenkezője igen határozatlan fogalom, de gyakran az egész körben csak három vagy éppen két fogalom között választhatunk, s ezáltal határozottabb, állító fogalmat nyerünk, mert az így tagadott fogalomnak a nyelvben egy másik *állító* fogalom az egyértékese. Az ilyfajta ellenkezésnek leggyakrabban használt jegye nyelvünkben a *talán* képző. Az ugyan-
evvel a képzővel alkotott vogul *šamtal* szónak (szem-etlen) egészen pozitív a jelentése: *vak*. A *szertelen*, *véletlen* stb. szavak ugyane képzővel vannak ellátva, és szintén pozitívumok. Hamarjában nem is tudnók megmondani, minek az ellenkezőjét akarja itt a fosztó képző jelölni.

Mindenkor, ha a fogalomnak határozottabb, szűkebb ellenkezését kívánjuk jelölni, a *nem*-es szó helyett evvel élünk, mint ahogy fentebb a *rossz* szónál is láttuk. A *nem magyar* és *magyartalan* szókat egybevetve látjuk, hogy mindkettő a *magyar*-nak ellenkezője. De míg a cseh emberről bátran azt mondhatom, hogy *nem magyar*, vagy akár ruházatáról azt, hogy *nem magyaros*, addig *magyartalan*-nak csak olyasmit fogok mondani, amiről jogos lett volna azt hinned, hogy *magyar*, aminek *magyar*-nak kellett volna lennie. Ily különbséget tesz a nyelv az oly kifejezések között, mint *nem ügyes* és *ügyetlen*. Az egyik határozatlanabb és ezért enyhébb, a másik pozitívabb, erősebb. A különbség tehát ugyanaz, mint a már említett *nem jó* és a pozitív *rossz* között.

Az *erős* szó ellenkezőjének kifejezésében tehát három fokozatot tüntethetek fel, ezek közül *nem erős* a legenyhébb, *erőtlen*, valamivel erősebb, és *gyenge* a legerősebb.

Látjuk tehát, hogy a fogalmak tagadósítása sokkal inkább nyelvi, mint logikai funkció. Az ítéleteké viszont, mint látni fogjuk, inkább logikai. Hogy e kettőt egy névvel ne kelljen jelölnünk, hogy tehát már a névvel is megkülönböztethessük őket, azért csak az ítéletek tagadósítását fogjuk *tagadás*-nak nevezni, a fogalmakét azonban *negációnak*. (Nyr. 19: 205.)

Felmerül már most a kérdés, hogy a tagadott *igét* minek tekintsük: negációnak-e, vagy tagadásnak? A logikusok csupán

tagadásnak nézték azért, mert az igét magát mondatnak, ítéletnek nevezték. Ám az ige is csak fogalom, mint a többi; igaz ugyan, hogy magában ítélet is lehet, de ez nem jelentheti azt, hogy az ige nem fogalom.

Az igének is, mint minden fogalomnak lehet ellenkezője, negatívuma. Sőt itt is meg kell különböztetnünk tágabb és szűkebb körű negációt. „*Nem játszik*” például közös neve minden más cselekvésnek a játszást kivéve; „*nem élni*” azonban sokkal határozottabb, és csak azt jelentheti: holtnak lenni.

A negatív ige használata ép oly gyakori, mint a pozitív. Mert olyankor is, mikor a negatív ige pozitívvá helyettesíthető, valóban itt is van különbség a kettő között. *Nem él* kevésbé határozott, mint: *halott*, *nem jön* kevésbé, mint: *marad*.

Mikor főntebb a tagadás és negáció elkülönítésekor azt találjuk mondani, hogy a negáció inkább nyelvi, mint logikai funkció, evvel azért még nem zártuk ki ezt a logikai funkciót sem. Csak azt akartuk kiemelni, hogy a logika helytelenül járt el, mikor a negációt tagadásnak, a tagadást negációnak tekintette. Ahol a logika tagadást lát, ott a nyelvben is tagadást találunk. De nem úgy a negációban. »A forma szerint pozitív nevek valójában sokszor negatívak, mások meg tulajdonképen állítók, holott alakjuk tagadó.« (Mill J. S. A ded. és ind. log. rdsz. I. 56.) Így a fent említett *barbár* szóban, ha tetszik, állító alak mellett, logikailag, tagadó, negatív fogalmat láthatunk: *nem görög*.

Térjünk most vissza a negatív igére. Használatáról már mondtunk annyit, hogy ép oly gyakori, mint a pozitív ige. Több ural-altáji nyelvnek külön tagadó igéje is van az ige negálására, és ez valószínűleg megvolt a magyarban is. Más ural-altáji nyelvek a pozitív ige mellett egész negatív képzőjű igerendszert is kifejtettek. Példa az utóbbira a török *bilirmez* alak a poz. *bilir* mellett, az előbbire a finn *en lue*, *et lue*, *ei lue* stb.

Evvel kapcsolatos az a kérdés, hogy a tagadó szó a kopulához tartozik-e vagy az állítmányhoz? Voltak ugyanis, köztük Hobbes, akik azt vélték, ha a tagadó szót az állítmányhoz vonják és így »minden tagadási esettel úgy bánnak, mint valami tagadó név állításával, ezáltal megszabadulhatnak attól a megkülönböztetéstől, mely a tagadás és állítás közt van.« (Mill, Log. rdsz.) Akár nyelvünk említett rokonait, akár a magyar *nincsen* szót nézzük, okvetlenül arra a meggyőződésre kell jutnunk, hogy a tagadó szó minden igében a kopulához tartozik. Magát a *nincsen*

szót azonban nem tekinthetjük valamely ugor tagadó ige maradványának, minek Simonyi tartja (Nyr. 13.), hanem a maga helyén kifejtendő okokból épen a tagadó szónak és a kopulának összetételét látjuk benne.

Áttérhetünk a tagadó ítéletekre. Mindeddig csak fogalom tagadósításával: negációval foglalkoztunk. Az ige tagadósításában is mindeddig csak negációt láttunk. Az ily negatív ige előfordulhat bármely mondatban, állítóban és tagadóban is.

Előbbrevaló azonban arról beszélnünk, mit nevezünk hát állításnak és mit tagadásnak?

Ha a következő két mondatot: „A hit reményt nyújt” és „a hit nem nyújt reményt” egymással összevetjük, és még az összevetés előtt kijelentettük, hogy e mondatoknak egyikével sincs ellenmondó szándékom, akkor méltán kérdezhetjük: nem állítottunk-e a második mondattal is? Aminthogy az első mondattal csak azt mondtunk, hogy a hit reményt nyújt, úgy a másodikkal is, csak ennek a *nyújt* igének ellenkezőjével, a *nem nyújt* igével állítottunk valamit a hitről. A különbség csak az volt, hogy az egyiknek igéje pozitív, a másiké negatív. Ebből azt látjuk, hogy oly mondatokban, hol ellenmondás nincsen, tagadásról se lehet szó. Hát az ellenmondásban mit tagadunk? Tagadjuk azt, amit előbb ellenvetve állított valaki. De hát tudta-e az a valaki, hogy nekünk ellenmondó a szándékunk, hogy ő már előre is ellenmondó hangon szólott? Ha nem tudta is, mi azért az ő egyszerű, ellenmondás szándéka nélkül való mondását ellenmondásnak tekintettük, és ellentmondtunk neki, tagadtuk.

Az ellenmondás tehát lehet állító és tagadó. Azokat a mondatokat, melyekben ellenmondó szándék nincsen, mivel az állítás az ellenmondások felosztásában szerepel, egyszerűen mondasoknak nevezzük. Sietünk megjegyezni, hogy ezek az elnevezések és az itt következő felosztás is Kicska Emilnek idézett munkájából valók.

Eszerint a mondatok mondasok vagy ellenmondások.

A mondasok: pozitívok és negatívok. Az ellenmondások *a)* pozitív és negatív állítások; és *b)* pozitív meg negatív tagadások. Lássunk egy példát is: Ha akár valóban elmondott, akár képzelt ítéletre azt felelem, hogy: „Periklese nem volt a római népnek”, akkor negative állító ellenmondással van dolgom. Ha pedig e mondatnak ellent akarok mondani, akkor negative tagadó ellentmondást kell kapnom: **Nem** Periklese nem volt a

római népnek [t. i. az volt; **Phidiasa** nem volt.]. Ezt a tagadó ellenmondást úgy is megalkothattam volna, ha az első állító ellenmondás helyét negatív mondás töltötte volna be, ilyenformán: A római népnek nem volt Periklese. Ilyenkor azonban ezt a mondást olyannak tekintem, mintha ellenmondásnak hangzott volna.

Mivel a mondat bármely szavának ellen mondhatunk, azért az ellenmondás sokféle lehet; de mindenek előtt egészenek való ellenm., ha az ítélet egészének, rész szerint való, ha az ítélet egy tagjának mondottunk ellent. A rész szerint való ellenmondás lehetősége nem azt jelenti, — amit a látszat igazolni is látszik, — hogy itt nem az ítélet van tagadva; hanem azt, hogy egy előbbi ítéletet úgy tagadunk, hogy különösen egyik tagjáról állítottakat akarjuk megjavítani.

Az ellenmondás, és így a bennünket közelebből érdeklő tagadás is, lehet merő amikor beérjük az ellenmondással, de az ellenvető ítéletet kitenni nem óhajtjuk: A hit **nem** reményt nyújt; és ellenvető: A hit nem **reményt** nyújt, hanem (vigaszt).

Mindezekről a maguk helyén, a hangsúlyról szóló fejezetünkben fogunk bővebben szólni.

A logika jó ideig foglalkozott határozatlan ítéletekkel is. Kant is három fajtát ismeri az ítéleteknek: állító, tagadó és határozatlan (végetlen) ítéletek. (Helyesen csak mondó és ellenmondó ítéletet kell megkülönböztetni.) Kant példája a határozatlan ítéletre: a lélek halhatatlan. Határozatlannak (végetlennek) azért nevezték, mert se állítónak nem akarták mondani, a tagadó értelmű állítmány miatt, se tagadónak, mert nem tagadó formájú ítélet. A mi elnevezéseinkkel ily alakjában pozitív mondás; kissé változtatott alakkal (a lélek nem halandó) negatív mondás válnék belőle. Ím újabb példa arra, mennyi zavart okozott a hangsúlynak és így az ellenmondásnak figyelembe nem vétele a logikában. A 'halhatatlan' fogalom, mint fogalom lehet negatív értelmű, sőt, mint említettük, határozatlan jellegű is, de az egész ítélet, a Kant elnevezéseivel okvetlenül állítás.

A hangsúlynak figyelembe nem vétele miatt nem alakult teljes kép az ítéletekről, mert hiszen a hangsúly az, mely ugyanegy mondatnak, ahány szóból csak áll, mindmegannyi újabb és újabb értelmet adhat. A logikának ez a tévelygése okozta, hogy a magyar szórend tanának biztos megismerése oly sokáig késett; mert hiszen Brassai, ki sokat foglalkozott a magyar szórend kérdésével, a logika eljárásával épen ellenkező tévedésbe esett,

amennyiben csupán ezeket a különös erővel hangoztatott, vagyis ellenmondásos mondatokat tette vizsgálódása tárgyává és így ő sem vette észre a mondás és ellenmondás közötti különbséget.

A gondolkodás egyéb kategóriái is sokszor kerülnek vonatkozásba a tagadással.

Vannak például állító értelmű mondataink, melyek tagadó alakkal jelennek meg előttünk: P. Mit nem beszél az a német! Voltam . . . mi nem voltam! mivé nem levék! és a lányka most is csak a régi még! (Pet. I: 191.) (Ezekben *nem* volt eredetileg a hangsúlyos, és az állítás módjára nézve kérdők voltak.) Továbbá olyan állító mondatok, melyekben épen csak a kötőszó tagadó alakja tünteti még fel a mondatnak eredetileg negatív vagy tagadó voltát. Ily kötőszók, ill. határozók a *hanem*, *csaknem*, *mintsem*, *majdnem* stb. Nem véletlen, hogy ezeknek a határozóknak egy része mai nyelvünkben is a megszorítás eszköze. A megszorítás ugyanis épen határul, átmenetül szolgál az állító mondatból a tagadóhoz, és így nem csodálhatjuk, hogy a régebbi tagadásból, hogy válhatott a mondat, a tagadó szónak pusztá figyelembe nem vett megőrzésével, állító alakúvá.

Amint külön eszközökkel rendelkezik a nyelv a megszorítás kifejezésére, úgy vannak a problematikus ítéletek kifejezésére szolgáló külön nyelvi tényezők, amelyek, mivel a kategorikus ítéletektől épen az ítélet bizonyossága tekintetében térnek el, nyelvileg nem egy vonatkozásban vannak a tagadást eszközlő szókkal (*netalan*, *alighanem*, *aligha*).

A tagadó és problematikus ítélet közül az első Kant ismeretes táblázatában mint az ítélet kvalitása, az utóbbi mint modalitása, még az ítélet külön formájaképpen szerepel. Mind a kvalitás, mind a modalitás azonban helyesen csupán a többi ítéletforma egyes alfajainak tekinthetők, mindkettő csupán az ítélet érvényességének a mértéke (Wundt, Logik. I. 175.). Így hát minden ítéletbeli forma lehet állító, problematikus és tagadó.

Tehát a feltételes (hipotetikus) ítélet is lehet tagadó alakú. De a feltételes ítélet gyakran már magában is a nemlétnek a valóság ellenkezőjének értelmével van felruházva, vagyis sokszor tagadó árnyalata van. A feltételes ítéletnek ugyanis a valósághoz vagy a valótlansághoz közelebb fekvő értékét a logika is megkülönbözteti. Ez utóbbiak többnyire képzelem szülte ítéletek, melyeket a beszélő valótlannak tud. Ép ezért a logika

nem igen foglalkozik velük (legfellebb az „ad absurdum“ való bizonyításban látja hasznukat), a nyelvben azonban annyira fontosak ezek a föltévészzerű mondatok, hogy jóformán ezek számára külön módja is van az igének. Az ilyen mondatokban tehát: »Ha mind a tenger tinta volna,« a feltétes mód már magában is az állítás valótlanágát jelzi és így sok tagadó értelmű főmondatban is csak feltétes módot találunk e tagadó értelem kifejezésére, mint ebben: „De ki gondolhatná?“ és gyakran más, különösen mellékmondatokban, hol a tagadást nem kívánjuk határozottan, tagadó szóval is kiemelni, hanem beérjük egyszerű jelzésével is. P. Annélkül megy el, hogy *köszönne*. Ebből természetesen az következik, hogy az ily mondatokban a tagadó szó által épen állító értelmet kell nyernünk. És valóban az ily mondatnak: „De ki ne tudná?“ valójában állító az értelme: mindenki tudja. Hogy a föltétes mód miképen helyettesíti a tagadást, ebben a mondatban láthatjuk legjobban: a nélkül megy el, hogy *köszönne*, ami egyértékű evvel: úgy megy el, hogy *nem* köszön. Mivel azonban a tagadást már a főmondatban kifejeztük, a mellékmondatban csak a föltétes móddal jelezzük, hogy mondásunk egészében nem állító értelmű.

Itt nyelvünknek azt a jellemző sajátágát láthatjuk, hogy a tagadást könnyen szemlélhetővé, hamar észrevehetővé igyekszik tenni. E célból föltétes móddal élünk igen sok mellékmondatban akkor, ha a főmondat tagadó (Nincsen az a piros hajnal, kit meg ne siratnék jajjal) vagy akár csak tagadó értelmű: De ki gondolhatná, hogy a töröknek olyan jó étele volna? (Mikes.) A föltétes mód itt a cselekvésnek meg nem történtét, az állításnak valótlanágát fejezi ki, mert »nyelvünk nem elégszik meg avval, hogy e valótlanágát a főmondatbeli tagadás már kifejezte, valamint nem elégszik meg a *tagad, tilt, vonakodik, akadályoz* stb. igék által a főmondatban már kifejezett tagadással, hanem a mellékmondatban újra kiteszi a tagadást« (Sim.). P. Tagadja, hogy ő nem tette; vagy esetleg: tagadja, hogy ő tette volna.

Nyelvünknek ugyanez a vonása (mely különben a román nyelveknek és a német népnyelvnek is közös sajátja), nyilvánul még abban is, hogy a *mielőtt*-ön kezdődő időhatározó mondatban is föltétes módú igével él (*Mielőtt* e rögs pályát tova futnám, Hadd nézzek a multra, nézzek a jövőre. Ar.: Mint egy alélt vándor), és hogy a *míg* és *mióta* stb. kötőszókon kezdődő mon-

datokban a végpontot, a cselekvésnek a lefolyt időre vonatkozó tagadásával igyekszik kiemelni. P. Immár ,majd száz esztendeje, mióta *nem* számolt a rác papok feje (Sárosi, Trombita). Menjünk, míg elérne. Menjünk, míg el nem ért.

Ugyancsak tagadó nyelvünkben egyenetlenek összehasonlítása esetén a hasonlító mondat is. Mivel azonban a tagadás ilyen esetekben rendszerint már a kötőszóba olvadt (*mintsem, semhogy*), azért a lappangó tagadást külön, újra is kifejezi a nyelv a föltétes móddal. Pl. A következő eseményt jobban ki akarjuk emelni, *semhogy* az és szócskával szorosan *hozzákötnök* az elsőhöz. (Simonyi mondata.)

Ilyen kétszer is kifejezett tagadás az úgynevezett *kettős tagadás*, mely szintén jellemzi nyelvünket. E kettős tagadás nem egy fogalomnak vagyis a mondat egyik részének kettős tagadásában áll, mert ez esetben állítást kellene eredményül kapnunk (duo negationes . . . l. ehhez Tud. Gy. 1820.), hanem abban, hogy az első tagadással csak a tagadott fogalomnak tagadását érezzük, s külön tagadót használunk az állítmány negálására. Pl. Nincsen senkim. Se pénze, se semmije nem vót. E tagadás, mint látni fogjuk, egyes vidékeken háromszoros is: Senki se nem vót itt; soha se nem láttam. (Bácska. Nyr. 12: 264.)

Nyelvünkben ilyenformán meglehetősen sok a tagadás, ami igen élénkekké és mozgókká teszi mondatainkat, és zavart azért sem okoz, mert egyesek valódi tagadások, tehát erős hangsúlyúak, mások leginkább azért, mert csak negálás eszközei, többé-kevésbbé hangsúlytalanok. Hadd álljon itt egyelőre például egy ily mondat (Király Pálé Nyr. 6: 1), melyben a sok tagadás, különös figyelemztetés nélkül fel sem tűnik: »*Nem*, még pedig annyira *nem*, hogy legalább én *sehol*, a legobszcurusabb kódekszbzen *sem* találtam *soha* a megrótt mondatoknak egyetlen párját *sem*, sőt azt hiszem, hogy 1848-at megelőzőleg aranyért *sem* találhatna ilyesmit *senki*.« A tagadásnak egy érdekes alkalmazását találjuk nyelvünkben ott, hol a bizonytalanság, habozás stb. kifejezésére az előre helyezett állítást, közvetlenül utána tagadással megismételjük. P. Ifjúsága e vidéknek, hol és hol nem, oda van. Gyulai P. Egy kis lányé az én egész életem, a többi csak van is, nincs is énnekem. Tóth K. Kit várt, kit nem, azt ugyan senki lélek sem tudta. Benedek.

Kérdésben, gúnyt és csodálkozást kifejező mondatokban, annak az előbb említett esetnek, hogy t. i. állító értelmű gondolatnak tagadó az alakja, ellenkezőjét is látjuk, azt, hogy állító alakú mondatot

»visszafelé« kell érteni. P. Hogy én házas volnék, hogy én megszegtem volna hitemet! (Mik. Mul. 51.) E révén több olyan állandó kifejezést nyert nyelvünk, melyek, bár állító alakúak, mégis sokszor felérnek a tagadással. Ilyen p. a *dehogy*. »Néha ilyen visszafelé értést okoz az is. P. van is nekem pénzem! annyit jelent, hogy *nincsen*. Debr. Gr. 233. Látni fogjuk azt is, hogy az *is*-nek ilyszerű használata révén hogy akarta megfejtetni Simonyi a tagadó *nem* szónak keletkezését.

A tagadással együtt fogjuk tárgyalni a tiltást is. Fölszólítás és tiltás között ugyanis ugyanaz a viszony van, mint állítás és tagadás között. A tiltást tehát tekinthetjük a parancs tagadásának, aminthogy a legtöbb nyelvben ugyanegy partikulával is fejezik ki a tagadást meg a tiltást. Ahol pedig tagadó ige is van, ez igének parancsoló módját tiltó igének tekinthetjük.

A magyar tiltás is a partikula egyezésében függ össze a tagadással. Ez egyezés azonban nem teljes, mert csak egy szónak más-más alakban való használatában áll (nem, ne).

(Folyt. köv.)

KALLÓS ZSIGMOND.

A SZÁM SZERINTI EGYEZTETÉS ARANY JÁNOSNÁL.

Midőn soraim tárgyát választottam, két cél volt szemem előtt: hogy foglalkozzam oly mondattani jelenséggel, mellyel eddig keveset foglalkoztak és hogy adalékkal szolgáljak Arany János nyelvének feldolgozásához.

Irodalmunkban csak két behatóbb cikk van e tárgyról, mindkettő Simonyi Zsigmondtól; egyik: Istóczy mint nyelvész és valami a szóegyeztetésről (Nyr. 9:224.); e cikkben az alany és állítmány egyeztetésének különösségeiről van szó; a másik: Szóegyeztetés az állapotathározásban (13:404., 446.); ennek tárgyát címe eléggé jelzi. Az előbbi cikkhez csatlakozik még ugyan-csak Simonyitól való helyreigazítás (14:225.). Tárgyamra vonatkozólag ezen kívül csak apró megjegyzéseket találtam és rövid példagyűjteményeket.*

Ezek között van két elméleti megjegyzés: a Szarvasé és a Joannovicsé; a többi példagyűjtemény; ez utóbbiakban semmi

* Király Pál: A Nyelvőrbeli népnyelvi adatok, szóegyezés, 5:113; helyreigazítások, kérdések és feleletek Szarvas Gábortól, 22:191; hibás szók és szólások Joannovics Györgytől, 11:417; a Zrinyiász mondattana Vass Bertalantól 12:319; a Metamorphosis Transsylvaniae mondattana Barcza Józseftől 24:356.

olyan nincs, amit Simonyi két cikkében tekintetbe ne vett volna. úgy hogy elméleti útbaigazításomul csak ő cikkei szolgálhattak.

Azt hiszem eléggé ismeretes dolog, hogy épen e századbeli és épen legnagyobb költőink és íróink nyelve alig van feldolgozva, közel sem annyira, mint a múlt századtól visszafelé számítva körülbelül legnagyobbbrészt összes irodalmi termékeink.

Az én munkám mindössze annyi volt, hogy kétszer elolvastam figyelemmel Arany János összes verses munkáit, feljegyeztem mindazt, amit tárgyamra vonatkozólag találtam; az így gyűjtött anyagot azután nyelvtani csoportokba szedtem. A szám szerint való egyeztetés különösségeinek más íróknál, a régi és népies nyelvben, továbbá más és különösen rokon nyelvekben való előfordulásának kutatása mind megannyi külön feladat gyanánt tűnik fel előttem.

A csoportok összeállításában követtem Simonyit; nem egy új dolgot is találtam és egészben véve azt hiszem, hogy érdemes munkát végeztem.

1. Alany gyűjtőnév vagy számot jelentő kifejezés, állítmány többesszámú: Lássuk az asszonynép, gyere, hogy solymásznak (Bud. H. VIII.). Szerencse, ha látták legtöbbje bizony csak szomszédai hátát (Toldi Sz. IV.). De az alsóbb rend is széllyel a mezőben apróbb tüzeiknél lakomáznak bőven (Toldi Sz. X.). A király célja sem pusztá kalandok (Toldi Sz. IX.). Látá hogy e szórmány érdemcsillagok és szalagos díszrendi kereszttek (Elv. A. V.). Jám-bor népe a kis helynek halkan lépve gyűlnek, mennek (Ünnep-rontók). Alma: pördíjak (Máb kir.-né). Elmélkedők a színe, a java (Arist. Felh.). A két ház kicsinyje, nagyja összehorgolnak keményen (A fülemile.). Halnak, halnak, egyre halnak színe, lángja a magyarnak (Néma bú). Számtalan sok gyertya, mint egy-egy szövétnek, hófehér viaszból, éjjel-nappal égnek (Toldi Sz. VII.). Válogatott nép az, mind derék emberek (Mur. O. I.). Ez vala a város, ez Buda királyi lakhelye, faművű sátorpalotái (Bud. h. I.). Mi vagyunk, babért ki mostan arat (Tölgyek alatt). Huszonötezer ez és mind jó tegzesek (Zrinyiász I.). Az utolsó négy példában a gyűjtőértelmű *az*, *ez* mint alany értetődik. — Örege, ifja sűrűn emlegetnek (Bud. H. III.). Most az egész vidék ügyefogyott népe egyszerre falunkint tódulnak elébe (T. Sz. V.). — Teljesség kedvéért ideírom azokat a példákat is, melyeket Simonyi idéz Nyr. 9:224. Billengek ez mind és szájaskodás (Ar. Békák I.). Zsákmánnyal is onnan kiki gazdagodnak (B. H. VII.). Maga szakállába kiki elmélyednek (B. H. IX.). Édes övéikhez kiki oszolhatnak (B. H. X.). Holnap az ifjú had, rendeli, kövessék (B. H. X.).

2. Több személyt illető egyesszámú címzés mellett többesszámú állítmány: Fölkéri általam fölségeket, nézzék s hallják meg azt a nem-tudom-mit (Haml. III.). Kelmetek azt vélték (Elv. A. IV.). Tudják-e kigyelmetek aztat (Elv. A. IV.). — Értelmi egyezés (többesz.) és alaki egyezés (egyesz.) vegyest van a következő példákban: Fogadjon szót fölségeitek nekem: mint Jeruzsá-

lem belső pártjai béküljenek ki egy időre, s úgy rontsák meg összefogva e falat (János k. II. 2.). Rosencrantz: Fölségtek a csekély lényünk felett uralkodó hatalma által inkább parancsol, ön magas tetszéseinket, mint kérve kérjen. Guildenstern: És mi tesszük azt; szolgálatunkat, ím, mély bókolattal hajtjuk, magunkkal együtt, lábaikhoz (Haml. V. 2.).

3. Alaki egyezés: Mit vélne rólam úgy fölségeitek (Haml. II. 2.). Magunk imé s tragédiánk felségtek felé borulánk: kérjük, figyeljen tűrve ránk (Haml. III. 2.). Mért nem felel hát ti-fölségeitek (Ján. k. II. 2.). Nagysádtok a dolgon csudálkozhat' nagyon (Sztiv. é. á. V.). Nem tréfálna kendtek velem ily vastagon (Toldi E. III.). Hadait fönségtek bizony inkább hozza, repülő parancsit küldje hamar, ossza, seregét indítsa ne gyalog, de szárnyon (Toldi Sz. IV.). Becsületes népség, hallja kigyelmeitek (Jóka ö.). Drága nemes társak... tudja kigyelmeitek azt (Elv. A. IV.). Tudja kigyelmeitek azt (honfi nemes társak) (Elv. A. IV.). — Az említett helyen Simonyi a következő példákat idézi: Fogukat mind ott hagyá ő nagyságuk (Rózs. és Ib.). Nézzen istent kegyelmeitek (Agn. a.).

4. Egyesszámú alany más mondatrészszel együtt végez valamely cselekvést: Toldi Anikóval anyjokhoz ülének (T. Sz. XII.). Eke boronástul betegen hevernek (Toldi Sz. VII.). Így Armida is, a hőssel, nem bántva bementek (Elv. A. V.). Benn pedig a gazda együtt a vendéggel cserélgetik a szót (Dal. I. 1. kidolg. I. é.). Az nap örömére vittanak egymással egy idegen bajnok székely Andorással (T. Sz. VII.). Rajta Proxenides a Kérkedi Theagenesszel szembe két kocsit hajtván kitérhetnének (Arist. Mad. III.). Etele Budával jöttek ilyen perre (B. H. VIII.). Ember-ember ellen vagy csapat-csapattal mulaták a királyt (Dal. I. 2. kid. II.).

5. Néha az alany csak értetődik: Maga ő magának ezt a bajt kereste, mert, hogy Anikóval lovagoltak ketten s búcsúzni akartak már a kapuféltől... (T. Sz. XII.). Vendége azonban Lőrincz is a háznak, együtt az öreggel hét számra vadásznak (T. Sz. V.). Ismeri a termet, hiszen ott dőzsöltek Endrével (T. Sz. XI.). A tölgyek alatt több egykoru társsal madárfiakat kifeszíténk nyárssal (Tölgyek a.). De ama dicsekszik s bizonyítja hévvel, mily boldogan élnek szép ifjú nejével (T. Sz. V.).

6. Alany többes, állítmány egyes; az alany vagy igazi gyűjtő-név vagy különben nem az, csak az adott esetben. Igazi gyűjtő-nevek: dicső nép vagyunk mi (Nagyid. c. I.). Mi vagyunk a sokkal jobb fél (Nők ünn. II.). Gonosz hajós nép lennétek (Nőural. V.). És a magyar — ti vagytok (Az utolsó m.). Tátosok a hadi nép (Elv. A. V.). — Az alany értetődik: ezek nem címerrel, bokrodzó sisakkal jöttek... de azért kemény nép (Toldi Sz. VII.). Azok ott nagy tábor (B. H. XII.). — Alkalmi gyűjtő-nevek: Tornyai, bátyái, mellvédei most rom (B. H. XI.). De a fiatal vér s fejedelmi gondok elegendő mentség (T. Sz. IV.). Az emberiség átka vagyunk (Nők ünn. II.). Akkor mi valánk az

úr, ma nőink (Nóur. IV.). Közösen Hellas ura lettünk (Béke V.). A szent hazának képe: ti vagytok-e? (1869. választások). Fiaim s leányim harci dicsőségem (Dal. J. 1. k. II. é.). Az ő háborúti legbiztosabb béke (Csaba, 1. k. I. é.). Mi vagyunk azok nemzője, kútfeje (Sztiv. é. á. II. 1.). Ködfátyolkép az emberek (Az örök zsidó). — Az állítmány értődik: mi ez a haza? nemde tinmagatok, nők s az olajvesszőre hasonló gyermekitek (Elv. A. VII.). Ki nagyobb hadvezér, mint e bölcs levelek (Nagyid. C. II.). — Nyr. 9:224. idézve: ez álmok épen a nagyravágyás (Haml. II. 2.).

7. A következő csoporthoz átmenetül szolgálnak a következő példák, melyekben az egyszámú névszó részint tényleg összefoglal többet, részint általában csak több személy vagy tárgy közös tulajdonságát fejezi ki egyesben: Mi vagyunk »a gonosz« (Nők ünn. II.). Más nem vagyunk mint... (Lysistr. I.). Mi vagyunk (a rosszabb) (Nők ünn. II.). Sokkal vagyunk adósod (János k. III.).

8. Alany többes, állítmányi névszó egyes, annak kifejezéséül, hogy több személyben vagy tárgyban közösen meglévő tulajdonságról van szó. **Főnevek:** Szerencse sipkáján bojt nem vagyunk (Haml. II. 2.). Nem vagyunk mi útas (Dal. I. 1. kidg. V. é.). Eddig együtt voltunk gyermek (Növünk együtt). Legyen tanúm az ég s kik benne laknak (Tasso). Dúl leányi, a legszebbek, Hunor s Magyar nője lettek (B. H. VI.). Oh bizony akkor volt a mi szavunk kellő, mi magunk főjobbágy (B. H. XI.). Tanúm az ég s minden seregi (Tetemrehív.). Isten — nem csóka — vagyunk mi (Madarak I.). Hisz nem vagyunk mi ember (Madarak I.). Mi királyok (voltunk ezelőtt). Ugyan ki királya? (Madarak I.). Majd szónok lesz belőlünk (Plutos I.). Nyr. 9:224. idézve: Egy tekintetnek veled szemben nem lennének ura (Haml. IV. 7.). Volnátok férfi (Sztiv. é. á.). — További példák: Míg a lovak eltévednek és soha nem lesznek a matyó lova (A hegedű). Legyünk fejedelmek, ne koronás árnyék (T. Sz. IV.). — **Melléknévek:** Ti lesztek-e nagyobb talán (Az utolsó magyar). Akkor veszi észre, hogy az oldalárok csak alig van védve, kicsi a dandárok (Toldi Sz. XI.). Néma lettünk (Acharn. II.). Örült nem vagyunk (Nők ünn. I.). Üdvöz legyetek hát, úrnőim (Felhők I.). Nyr. 9:224. idézve: Rövid legyünk (Haml. I. 5.). Legyetek őszinte, egyenes irántam (Haml. II. 2.).

9. **Alaki egyezés az értelmi rovására:** Mind jó tegzesek, sok százezer közül válogatott népek (Zríny. I.). A magyarok pedig leghenyelőbb népek (Zríny. I.). Hát a futosva égő csillagok miféle népek? (Béke I.). Itt jönnek az én időtöltéseim (színészek) (Haml. II. 2.). Nem minden bajnak közöttünk ők a szerző okai (Acharn. II.). Legyetek bizonyságim (Madarak II.). — Franc, Angol egyek (János k. III. 1.). Fülvia, Xantippé, Lucrétia, Thisbe, Corinna, mind egyek itt (Elv. A. VI.). Azok ketten egyek (Dal. J. 1. kidg. VI.). Ellenben: A költő s a cipész-inas

nem egy (Vojt. A. P.). Ügylátszik tehát, hogy az »egy« akkor áll mint állítmányi névszó többesben, ha átvitt értelemben azt jelenti, hogy »egy értelemben, egy nézetben, egy párton, egységben lenni« (= egyetértők, egyesek); egyesben pedig az egyszerű fogalom-megkülönböztetés esetében áll.

10. A pluralis majestaticus mellett többesszámú igei, de egyesszámú névi állítmány van: Az ég után fő mi vagyunk (Ján. k. III. 1.). Magunk urai vagyunk s a tiétek (Ján. k. II. 2.). Mi, Csanád a primás, esztergomi érsek, hirdetünk nagy átkot (Toldi Sz. VIII.).

11. Természetszerűleg egyesszámban maradnak az anyag-nevek: A pettyek rajta mind rubin (Sztiv. é. á. II. 1.). Erdő, terem, kulisszák, kortinák mind léc, papír, vászon, kötél (Bol. I. II.).

Helyén való lesz itt két vagy több alanynak s állítmánynak egyezéséről szólni. — Általában azt szoktuk vallani, hogy két vagy több alany mellett, ha tulajdonnevek, vagy ha személyt jelentenek, a közös állítmány többesben, egyébkor egyesben áll. Hogy Arany e tekintetben teljesen szabadon használja az egyes és a többes számot, mutassák a következő példacsoportok.

12. Alanyok tulajdonnevek, állítmány egyes: Aszkoli és Trója hódol a vezérnek (T. Sz. X.). Adót neki önte Napkelet és Nyúgot (T. Sz. III.). Jussón eszetekbe Attila és Dsingisz (T. Sz. IV.). Ott fekszik Milanó, Mantua, Verona (T. Sz. VII.). Sorba jó Ferrara, Faenza, Rimini (T. Sz. VII.). Ott van a Geréni s Homonnai Druget (T. Sz. VII.). Anikó és Bence... készen vala egész úti állapottal (T. Sz. VIII.)... Anikó és Bence nincs sehol utánnuk (T. Sz. VIII.). Anikó és Bence velők ered útnak (T. Sz. VIII.). Követé fiatal Hédervári kettő s Ujlaki (T. Sz. IX.). A merre Lucéra, Foggia, Canóza áll (T. Sz. IX.). Ott vala Kont, Lacfi, — István meg az Endre — Giléti Bebek György (T. Sz. IX.). De magyar hadunkban van sok német ember, kit vezet a Wolfhárd meg a zsoldos Werner (T. Sz. IX.)... Hol Aversza eshetik és Nápoly (T. Sz. X.)... Ahol Trani hódola s Molfetta (T. Sz. X.). Mennyasszonytáncra jó szép Anna s a derék Jenő (Öldöklő angyal). Hun a gyors Tisza foly s regés Duna (Az ut. magyar). Azt sem veszi fontolatra, hogy rímelt a Mondolatra Kölcsény és Szemere (Kemény Zs.-hoz). Csakhamar követte Vigyori és Kolop (N. C. I.). De megvédte Irhát vitéz Diridongó, Nyeszegi és Vacok, Hagymaszár és Kongó (N. C. I.). A vajdát azonban Süsü, Vacok Peti, Kajsza, Csimaz, Nyúlláb harcolva követi (N. C. III.). Ezt követé Tagadó s Maradosy (Elv. A. IV.). Legkésőbb maradt Nyakaló meg hős Nemadózy (E. A. IV.) Mezei csatát is állj, ha talán Nápoly körül a Toránti szembe fog és Károly (T. Sz. XI.). Ott esett el Keve, Kádosa és Béla (Csaba I. 6.). A Zagya és a Tarna... alig győz már itálra adni elég vizet (Csaba 2. I. 2.). Hunor s Magyar rablá el e páros csillagot (Csaba 2. I. 2.). Bulcsu, Zoárd, a táltos, a kádár megjelent (Csaba 2. III. 2.) stb., stb.

13. Alany két vagy több, személyt jelentő név, állítmány egyes: A jó király s királyné hivatott ide (H. II. 2.). Belékerül a had, a király, Durazzó (T. Sz. XII.). Mondd meg te esti szél, férjem, fiam ha él (Német dal). Maga és az asszony tudja csupán bogját (B. H. III.). Hátha az anyja, szép huga már most jönne siratni? (Tetemre h.). Jöjjön az anyja, hajadon húga (Tet. h.). Éljen urunk, hő királyunk s leánya (Köszöntő dal). Apja, anyja sír előtte (A varró leányok). Alán, herul, gót, longobárd, szür, celta hozza táborát (Keveháza). :Ki miatt az anyja és az édes apja ő szívét kegyetlen búbanatnak adja (Jóka ö.). Apám, nagyapám élt kabala tejével (B. H. VIII.). Pap a papiszéken, nemes a nyeregben festi a közös gyászt fekete színekben (T. Sz. VII.). Hát bizony mi, vajda, valamicskét kérnénk, amiből tengődjék özvegyünk és árvánk (N. C. IV.). Férj, feleség volt már az állovag és ő (T. Sz. IX.). Fehérben ifjú és leány ölelkezik s a hídon van már (Híдавatás) stb., stb.

14. Alanyok tárgyat jelentő nevek, állítmány többes: A platán és a szilfa susognak (Felhők III.). Gyöngé karja, kórja és kora így rászédettek (Haml. II. 2.). Midőn eltűnnek a földről árny és fény (E. A. V.). Természet, szerencse fogtak kezét már születéseden (János III. 1.). Sem a légillat az éroldalon, sem a pacsirták zenéje nem bájolák őt (B. I. I.). Ész és szerelem ritkán tartanak mai napság együtt (Szt. Iv. é. á. III. 1.). De őt a csendes égi kép, a holdvilágos szép vidék, a folydogáló tiszta lég, alant és fent a föld, az ég nem látszik hogy érdeklének (Kat. 4.). Eszeveszett átkait... a völgyodu, az ormi bérce, arcúl meg arcúl verdesik (Kat. 13.). Midőn a munka és vagyon egymástól messze esnek (Gondolatok a béke kongr. felett). Tél, tavasz, nyár és ősz egymást felemésztik (Jóka ö.). Bánat és öröm osztozának rajta (T. XII.).

Az egyes és többesszámnak ily esetekben való váltakozó használata azonban semmiféle formai vagy értelmi mozzanat szabályszerűségére nem alapítható.

15. Két vagy több alany után egyesszámú állítmányi névszó: Szolgám, az ínség, annyiféle járvány, kórság, nehéz bú, gond, vak esemény (Bol. I. I.). Olyan édes, olyan ékes a leány, a gyermek (Népmesetöredék). Kedvence volt Horác, Virgil, Homér (Bol. I. II.). Rosencrantz és Guildenstern halott (Haml. V.). Bendegúz és Rof élő tanu benne (B. H. III.). Új az idő s ember (B. H. XI.). — Meztelen a karja, vállai és melle (T. Sz. VII.). Az állítmányi névszó adverbialis természetű, azért áll meg egyesszámban, noha az alanyok közt van többesszámú.

16. Egyesszámú és többesszámú alany mellett egyesszámú állítmány szokott állni Aranyánál oly esetekben, midőn a rendes beszédben vagy megismételjük többesszámú alakban az állítmányt, vagy egyáltalában csak az utóbbit tesszük ki: Meghallja ki mostan s kik ezután élnek (B. H. X.). Vajjon újítást akar-e a nép, — a nézők (Nőur. II.). Őt vonja ihlet, vérmes ideák (Bol. I. II.)....

Melyet új földhányás jelöl és nagy dombok (T. Sz. XI.). Asztalhoz is üle a király, a vendég, szép ruhás hölgyekkel az idősb leventék (D. I. II.). Mezőn üte tábort Lajos és vezéri (T. Sz. IX.). Elsápad a gárgyán és mind a barátok (T. Sz. VIII.). Térdet, fejet nem hajt sem ő, sem vitézi (T. Sz. IV.).... Míg ugyan a király ott vala s a hölgyek (T. Sz. II.). Lőn kacaj, a hún fők harsány riadási (B. H. X.). Ott fekszik a jó Patrik Spens, az urak is, körül (Sir P. Sp.). Csata után haj! nincs vidám tor, mit ének fűszerezne s vándor kehelynek örömi (Dálnok búja). Megköszöni egész vidék, minden rangbeli emberek (Év kezdetén). A király lejött és sok nagy úri rendek (Toldi XI.). Merre Budaszállás lehetett a régi s homályban Etellak messzebbi vidéki (B. H. XII.). Ide csatlakozott a két harcos Bebek, Draskovics, Andrási, Druget és egyebek (D. I. IV.). Esküszí vad Mócsing, Hubli, Salavári s Puk Mihály vezérnek több derék huszári (N. C. III.). Vermünk olajjal, korsóink kenettel s aszú fűgével a hiu rakott (Plut IV.). Úgy lett ég, tengerek és föld (Madarak I.). Hajt a nagy nyomorúság, a szürke lovak, meg a házasság (Felhők). Lovagkirály Poseidon, kinek ércpatájú mének nyerítése robajja tetszik és a sereget vívő kékorru sebes hajók s a fiatalság versenye (Lovagok I.). Vakmerőségeddel mind egész föld teljes, mind egész népgyűlés, vám, — adóhivatal s a bíróságok (Lovagok I.). Milyen a képe? haja, szemöldöke, szeme, szempillája? ajaki, beszéde, léptei, ruhája? (D. Id. I. IV.). Hullott nagyszemű jég, kövek és oly tűznek esője... (Elv. A. V.). Bankjegy bankjegy után oda lőn, oda óra, szívartok, drága pipák, színházi kukucs (E. A. V.). Nekünk cukor kell sütvé, főzve, pezsgő bor, osztrigák, halak (Almanach, 1878.).

A csuprok és a csőcselék maradjon (Nőur. IV.). Itt nyilván azért van egyesszámú állítmány, mert egyesszámú alany előzi meg; a költő tolla tehát mintegy rájárt az egyesszámra; hasonlókép a következő példában: Doktorok, borbélyok, valamennyi bába és tudakos asszony ott van (Jóka ő.). És mikor a haragos pár, vesztők híve bizonynyal, szétnéztek (E. A.). Hasonló szerkezet: anakoluthon.

A költői előadás gyorsasága néha a legsajátságosabb egyeztetésekkel él: Nos az új párt rokoni — egy püspök előveszi, hogy mi esett köztük (Ejf. párbaj). Tartsd Lampító — s mindnyáján — a kehelyt (Lysistr. I.). Ugyanis egy zsoldos, — nyomba reá többek, kik minap a várba s Genuából jöttek — ledobban az örön, melyet épen álltak, pajtási is az nap mind, kik vele bántak (T. Sz. XI.).

(Folyt. köv.)

VARGA KÁROLY.

HÁNYADÁN IS VAGYUNK A HATÁROZÓKKAL?

(Vége.)

Gulyás határozó-rendszere első pillantásra igen egyszerű; szinte Columbus tojásának látszik. A határozók nagy érdekében úgy akar bennünket tájékoztatni, hogy az összes határozókat három csoportba osztja, aszerint, hogy a cselekvés eredetére, folyamatára vagy végére vonatkoznak-e?

A logika nem tanít a felosztásnak annyi hibájáról, mint amennyi ebben az egyben található.

Első és legnagyobb fogyatkozása, hogy e felosztás a magyar határozóknak egy tekintélyes számát, a szorosabb értelemben vett állapothatározókat kitorlí a létezők sorából, minthogy cselekvésre nem vonatkozván, sem eredet-, sem folyamat-, sem vég-határozók közé nem sorozhatók, de Gulyásnak e gyöngéjére, mint a magyar nyelv ellen elkövetett sajátos hibára majd később fordítunk gondosabb figyelmet.

A felosztásnak nem kisebb hibája, hogy lényegtelen jegyre épült. — Itt lesz közöttünk a legnagyobb ellentét. Gulyás azt vallja, hogy a nyelv a határozót első sorban a cselekvés három mozzanatának, t. i. kezdetének, nyugvásának és végének jelölésére teremtette. En sem mondom, hogy a határozónak ilyen szerepe nem volna, de ezt csak másod-, sőt harmadrendű rendeltetésének tartom, ahhoz képest, hogy a cselekvésnek különböző körülményeit, helyét, idejét, módját, okát, célját stb.-jét, esetleg valamely mondatrésznek állapotát kell kifejeznie.

Mindketten a nyelvtörténetre hivatkozunk felfogásunk igazolására. Gulyás, illetve Dóczy kimutatja, hogy a nyelvek külön alakokat fejlesztettek, a klasszikus nyelvek eseteket, a magyar ragokat és névutókat a cselekvés említett három mozzanatának a jelölésére, eszerint e különválasztható esetek, ragok és névutók is arra utalnak bennünket, hogy az eredet-, folyamat- és vég-határozók három csoportjába helyezzük el összes határozóinkat.

Midőn Gulyásék így nézik a nyelv történetét, fél szemüket behunyják; nem látják, vagy nem akarják észrevenni, hogy a nyelv rég össze-visszaforgatta az egyes esetek, vagy hogy a magyarnál maradjunk, a ragok és névutók működését.

A latin ablativus például teljesen magára vállalta a kiveszett lokativus szerepét, és bármilyen különösnek tessék is, a latinak *helyben* és *helyből* (loco), *szárazon-vízen* és *szárazról-vívről* (terra marique) mindegy; a magyarban pedig többek között az történt, hogy az okot, tehát a cselekvés kezdetét és a célt, tehát a cselekvés végirányát, eredetileg nyugvást jelentő raggal jelöljük, t. i. a hol kérdésre felelő -t-vel az ért-ben és a végett-ben.

Mit bizonyít az egyes alakok szerepének ez a fölcserélése, egy-egy funkcionak több alakra való átruházása? Semmi mást, minthogy a nyelvek nem tartották a cselekvés három mozzana-

tának a jelölését oly fontosnak, hogy szigorúan ragaszkodtak volna hozzá, hogy fel ne áldozták volna a cselekvésnek más oldalú megvilágításáért. — Sokkal szükségesebbnek gondolták például a mód, ok és cél meghatározását, semhogy azzal törődtek volna, hogy e funkciókra mindig csak a cselekvés hármias mozzanatát kifejező alakokat használjanak fel, össze-visszacserélték tehát az alakokat. Régieket veszni hagytak, újakat teremtettek, melyekben még nyoma sincs a cselekvés-mozzanatok jelölésének.

Természetes, hogy így a mozzanatokra épített felosztás ellenkezni fog a nyelvtörténettel, összeütközik a mai nyelv tényeivel s csak a legnagyobb erőszakkal hajtható végre, akár a ragok és névutók, akár a kész határozók, a megcsontosodott határozói kifejezések körében. — Gulyásék felfogása szerint ugyanis minden ragnak és névutónak a cselekvés egy-egy mozzanatát kell jelölnie; Gulyás így is csoportosítja őket, de milyen erőszak árán, a történeti igazságnak mennyi meghamisításával! Így pl. az eredethatározó ragok közé sorozza az *ért-et*. Hogy miért, arra adós marad a felelettel, és azt hisszük, elfogadható megokolást sohasem fogunk tőle kapni. Alakjánál fogva kirí a *ból-ből, tól-tól, ról-rol* ragok közül, jelentése szerint pedig odaiktathatjuk a vég-határozók, sőt az ú. n. folyamathatározók sorába is, mert ahányszor okot, ugyanannyiszor jelent célt is, de nem ritkán mód- és eszközfélet is, pl. *pénzért* vesz. Forma szerint éppen oly kevésbé van helye az eredethatározók között a *miatt, után, mulva* névutóknak, sőt e két utóbbi, jelentés szerint sem tudom, mit keres itt? Gulyás ugyan ilyen példákat hoz fel a *mulva* és *után* használatára: *Két hónap mulva kezdődik a vakáció. Tanulás után imádkozunk* (Rendszeres M. Nyvtan 136), de meg vagyunk győződve, hogy senki más e mondatokban eredethatározót nem fog találni, amint hogy Módszeres Nyelvtanában maga sem merte e névutókban az eredethatározói funkciót fölfedezni. Gulyás t. i. az előidejűséget összetéveszti az eredettel, s nem veszi észre, hogy az *után* és *mulva* névutós határozónak még a kérdése is más, mint az *óta* névutósnak (*mikor?* — *mióta?*). A ragok és névutók többi csoportja sem ment hasonló erőszakosságoktól és belső ellentmondásoktól (pl. *gyanánt* folyamathatározó, *íránt* véghatározó), amelyeket különösen fokoz Gulyásnak az a törekvése, hogy a színtelen, mondhatnám jelleg nélküli ragokat és névutókat is felveszi csoportjaiba. Így a *val-vel, lag-leg, stul-stül, által* nála folyamathatározók, holott a nyelvtörténet még eddig nem tudta kideríteni, hogy a cselekvésnek milyen mozzanatát jelölték eredetileg.

A kész határozói kifejezések még kevésbé követelik, illetve türik meg a mozzanat szerinti felosztást. Számos ragjavesztett határozónk van, melynek alakja telát semmi útbaigazítást nem nyújt az ide- vagy odasorozásra (ma, már, holnap, hirtelen, vesztet, szomszédék stb.), az összes *va, ve* képzős igehatározók (tudva, látva stb.), de még több olyan határozót ismerünk, melyet alakja máshova soroz, mint jelentése. *Fejtül, lábtul, alul, felül* ábrá-

zatuk szerint eredethatározók, de értelmők szerint a folyamat-határozók közé kíváncsoznak; ugyancsak ide tartoznak a *jobbra, balra, egyszerre, nyárára, télire, egyébiránt, idebe, odabe* stb. határozók, bármennyire is vonja ragjuk a véghatározók felé.

Mindez adattal, példával és fejtegetéssel csak azt akartuk bebizonyítani, hogy sem a nyelv története, sem a nyelv logikája, mert e kettőre szeretnek Gulyásék hivatkozni, nem követelik a határozóknak a cselekvés mozzanatai szerinti felosztását, sőt hogy a mai nyelvtények csak a legnagyobb erőszakkal vonhatók e három csoport Prokrustes-ágyába, mely szűk is, bő is egyszerre. Együttal azt hisszük, e példákból és fejtegetésekből kitűnik, hogy a cselekvés mozzanatának jelölése a határozónak lényegtelen, csak másodrendű feladata, melyet számtalan határozó elhanyagol, melyet még több nem teljesít világosan, s amelyre tehát az összes határozók főfelosztását nem szabad, de nem is lehet alapítani.

Azonban ha a határozóknak még oly lényeges és elsőrendű hivatása volna is a cselekvés három mozzanatának a kifejezése, ha még annyira követelné is e felosztást a nyelvtörténet és nyelvlogika, én, mint az iskolai hagyományoknak nagy tisztelője, mint a tanítás terén a józan konzervatizmus híve, még sem állottam volna elő vele.

Századok, sőt évezredek óta Aristotelestől fogva meggyökeresedett az iskolában a *hely, idő, mód, ok, cél, eszköz* fogalma, azóta az iskola mindig azt tanítja, hogy a határozók ezeknek egyikét vagy másikat fejezik ki, a középkor az ezekre vonatkozó kérdéseket versbe is foglalta (*quis, quid, ubi, quibus auxiliis, cur, quomodo, quando* stb.), a mai művelt vagy csak iskolázott közönség gondolkodásában is oly fontos helyet foglalnak el a fenti fogalmak, szóval egész lelki életünkkel annyira összenőttek a hely, idő, mód, cél, eszköz fogalma, hogy én céltalan, sőt az iskola szempontjából veszélyes kísérletnél egyébnek nem tarthatom azt a vállalkozást, mely e fogalmakat háttérbe akarja szorítani a mi szellemi világunkban, amely azt akarja, hogy megváltoztatva eddigi gondolkodásunkat, ezentúl ne azt kérdezzük a határozóktól, hogy a cselekvésnek fontos körülményeit, helyét, idejét, módját, okát, célját, eszközét jelentik-e, hanem hogy a cselekvésnek kezdetére, nyugvására vagy végére mutatnak-e rá? Ha e kísérlet sikerében bíznám, akkor mindjárt arra is vállalkoznám, hogy az emberek gondolkodását oda terelem, hogy a reggelt ne így köszöntsék: *feljött a nap*, hanem: *a föld* a nap felé fordult; a nappaltól pedig ne így búcsúzzanak: *lelent a nap*, hanem: a föld elfordult a naptól. — Ábránd ez, uraim, s ábrándozás nemcsak az élet, hanem az iskola megrontója is.

Hogy milyen ábránd ez a kísérlet, mi sem bizonyítja inkább, minthogy az azóta megjelent magyar nyelvtanok, amelyek pedig gomba módra ütogetik fel fejüket, így *Szinnyei*nek, *Halász*nak új kiadásai, *Balogh*nak, *Barthán*ak, *Balassán*ak új

nyelvtanai tudni sem akarnak Gulyás rendszeréről, pedig a szerző egyedül üdvözítőnek hirdeti nemcsak a magyar, hanem az összes nyelvek grammatikájának a tanításában. (V. ö. Rendsz. M. Ny. Előszó.) E téren még nagyobb csalódás vár reá, mint a magyar nyelvtanítás terén. Latin, német, francia grammatikáink nyomát sem mutatják, hogy hajlandók volnának a határozók ez új elméletét elfogadni; hogy pedig külföldi szerzők adják fel álláspontjukat s ragadtatnák magukat olyan kísérletre, amelyhez a nyugati nyelvekben még kevesebb támasz található, mint a magyarban, arról még álmodni sem lehet. Hiába hivatkozik a szerző Dóczy görög nyelvтанára, mert az megtartja a határozók régi alaktani felosztását, az esetek szerinti főcsoportosítást.

De bármennyire illenék is e határozó-rendszer a középiskolában tanított összes nyelvekre, a magyar nyelvtannak mégis tiltakoznia kell ellene, mint amely nem akarja számba venni, sőt egyenest a nyelvből ki akarja törölni a magyar nyelvnek egy eredeti sajátosságát, a különleges magyar határozót, a szorosabb értelemben vett állapothatározót. Gulyás érezte, hogy az ő felosztásának itt a *punctum salien*se; ösztönszerűen észrevette, sőt bizonyára tudatosan is látta, hogy vannak a magyarban oly határozók, melyek a cselekvésnek sem a kezdetét, sem folyását, sem befejezését nem jelentik, mert egyáltalában nem is vonatkozhatnak a cselekvésre, melyek tehát nem foglalhatnak helyet sem az eredet-, sem a folyamat-, sem a véghatározók között.

De hiába látta, tudta mindezt Gulyás, a szerelem vak, s őt a rendszere iránt való szerelme olyannyira elvakította, hogy nem látott többé állapothatározót. Sőt még tovább megy; kijelenti, hogy állapothatározó nincs is, azt senki ezentúl ne említse, akár Kálmán törvénye szerint a boszorkányokat. Azt tanítja, hogy minden határozó csakis állítmányra, illetve igei természetű mondatrészeire vonatkozhatik, hogy csakis a cselekvésnek mozzanatát jelölheti. Íme mit tesz az emberrel a rendszer, az eredeti, az önálló, az imádott rendszer. Megtagadtatja a magyar nyelv leg-sajátágosabb jelenségét, melyet büszkén kellene említenünk, mely oly éles választóvonalat húz a magyar és legalább is az indogermán nyelvek között. — Míg a görög-latin így beszél: *a bús katonák keresik elesett vezérüket*, a magyar így szól: *a katonák búsan keresik elesett vezérüket*, míg a görög és latin szerint: *a haldokló atya megáldja gyermekeit*, a magyar azt mondja: *az atya haldokolva megáldja gyermekeit*; míg tehát nyelvtudomány és iskolai nyelvtan régóta hirdeti a magyar és idegen nyelvek e különbségét, addig Gulyás mindezt halomra dönti, mert nem illik rendszerébe. — Pedig ha még oly göröcsösen ragaszkodik is megváltó rendszeréhez, vajjon kivel fogja elhitetni, hogy e mondatokban: Szent István *élte*ben is, *holt*ában is csodákat tett; a két birkozó *vérbefagyva* hagyta el a küzdőteret, *halva* találták *Bárci Benőt*, *esté*ben hozzá sujt a bakó, a határozók a cselekvésnek helyét, idejét, módját vagy akár eredetét, folyamatát,

végét jelölik, mikor mindenki látja, az idegen nyelvekben csak valamennyire jártas pedig tudván-tudja, hogy e határozók alanyra, tárgyra, esetleg határozóra, szóval névszói természetű mondatrészre vonatkoznak, oly annyira, hogy a görög és latin e határozókat máskép, mint jelzővel, tehát máskép, mint névszói mondatrész bővítményével ki sem fejezheti.

Egyszer azonban megemlékezik az állapotathatározóról is. A ragos és névutós határozók között nem ad neki helyet, de az állandó folyamathatározók, t. i. a határozószóból álló folyamathatározók sorában megtaláljuk az állapotathatározót a *va-ve*, *ván-vén* végű igenevek képében, de ezek a módhatározókhoz tartoznak, és így önálló csoport szerepére jogot nem tarthatnak. — Körüket is nagyon megszorítja, mert szerinte csak az alanyra vonatkozhatnak, *s annak is csak az állítmányi cselekvéssel egyszerre folyamatban lévő állapotát jelölhetik*.

E meghatározásnak a második része nem világos, de a fentebbi példákból, sőt Gulyásnak egy példájából annyit tudok, hogy nem csupán az alanyra vonatkozhatik az állapotathatározó, hanem a tárgyra s más mondatrészre is.

Erőszakosságáért, a magyar nyelv e természetének a megtagadásáért nem sokáig marad büntetlen a szerző; saját kezével veri meg magát, mert ugyanaz a Gulyás, aki az egyszerű mondatból mintegy kizárta a külön állapotathatározót, az összetett mondatban már helyet juttat az állapotathatározó mellékmondatnak.

Ez a csekély következetlenség még csak hagyján, ennyit elnézünk a rendszernek, ha jó, de azt már a legjobb rendszernek sem bocsáthatjuk meg, hogy oly fontos mondatokat, minők a feltételes és megengedő mellékmondatok, egyszerűen kitöröljön a létezők sorából. Ezeket még nevőkön sem nevezi. S miért? Ismét csak a rendszer iránti vak szerelemben adhatjuk okát. A feltételes és megengedő mondatok — úgy látszik — nem illettek a rendszerbe, tehát hallgatással mellőzte. — Pedig aki annyi erőszakosságot elkövetett a ragok és névutók csoportosításában, a határozó s kivált az állapotathatározó definiálásában, az ugyanannyi erővel beszoríthatta volna e mondatokat is valamely csoportba, már akár az eredet-, akár a folyamat-, akár a véghatározó mellékmondatok csoportjába, mert körülbelül beleillenek mindegyikbe. — Íme hová viszi az összetett mondat terén is a rendszer, a saját, az önálló rendszer! Nemcsak azt követeli tanítványaitól s így tőlünk is, hogy tanuljunk az ő kedvéért egészen új fajta és új nevű mondatokat, pl. folyamathatározó mondatot, hanem azt is elvárja, hogy a mi becsületes, régi ismerőseinket, a feltételes és megengedő mondatokat kerüljük el, nevüket is feledjük el, holott a nyelv az egyiknek, t. i. a feltételesnek, külön igemódot is teremtett, a másikat pedig bőven ellátta megkülönböztető kötőszavakkal (*habár*, *noha*, *ámbar*, *jöllehet* stb.).

Talán már eléggé bebizonyult, hogy a Gulyás-féle határozó-rendszer nem felel meg sem a nyelvtudománynak, sem a logikának, hogy ellenkezik a régi s a mai nyelv szembetűnő jelenségeivel, hogy összeütközik a grammatikai tanítás százados hagyományával. De azért még így is helyet foglalhatna egy iskolai kézikönyvben, ha gyakorlati hasznát látnók, ha igazán Ariadnefonalat adna a kezünkbe, amellyel kivezethetjük tanítványainkat a határozók útvesztőjéből, ha a határozókat a lehető legkevesebb számú és legkönnyebben felfogható csoportokba sorozná. Mert az iskolában sokszor igen sokra megyünk egy egyszerű meghatározással, egy mesterséges felosztással, amely megfelel a gyermek lelkivilágának, még ha bele is ütközik a szaktudományba vagy a logika általános szabályaiba. De a Gulyás-féle határozó-rendszernek nem ez a baja, sőt ellenkezőleg, az egész felosztás ugyancsak mély tudományos alapra, állítólag az összehasonlító nyelvtudomány legújabb vívmányaira s a legszigorúbb logikára volna építve. A Gulyás-féle rendszernek iskolai szempontból az a legfőbb hibája, az a megölő betűje, hogy nagy tudományossága, szigorú logikus volta mellett sem könnyíti a gyakorlati nehézségeken. A határozóknak évről évre, jobban mondva, szerzőről szerzőre szaporodó csoportjait Gulyás semmivel sem csökkenti, mert nála is megvan a hely- és időhatározó, még pedig három-három változatban, nála is megtaláljuk az ok-, mód- és célhatározón kívül még a társhatározót, eszközhatározót, részhathatározót, az irányt és eredményt jelölő véghatározót, a mellékmondatok között a hasonlító- és állapothatározót. Mindezeket betetőzi az ő saját eredet-, folyamat- és véghatározója, melyet legalább is két értelemben kell venni, mert mindazokat a határozókat, melyeket külön névvel, sem a régi műszavakból, sem a maga külön szótárából nem tudott ellátni, elnevezi általában eredet-, általában folyamat- és általában véghatározónak. Hogy ezek a csoportok ismét oly *potpourrik*, mint a Szinnyi tárgyhatározóinak az ollapotridája, az magától értetődik. Azzal aztán Gulyás nem törődik, hogy az ilyen tetszés szerint tágítható, szűkíthető csoportok milyen veszedelmei a tanításnak, hogy vagy szörszálhasogatásra, vagy felszínességre vezetnek. Hát mire való volt az a nagy tudományos készüllet, amellyel az új rendszer felállítatott, mire való volt az a bölcsek köve feltalálásának a hirdetése, ha még most is maradnak oly határozó-csoportok, melyeket a szerző csak negative tud definiálni, ha a szerző kénytelen mindazokat a határozókat, melyek nem hely-, idő-, ok- és célhatározók, általában eredet-, folyamat- és véghatározóknak nevezni!

A rendszeren belül is sok apró hibára, pontatlanságra akadunk. Azt nem is említem, hogy a hely- és időhatározók csoportja három felé van szakítva, hogy tehát a tanulónak három egészen külön fajta, t. i. eredet-, folyamat- és véghatározói hely- és időhatározót kell megkülönböztetni, mert hiszen ez a rendszerből folyik, de azt már nem hagyhatjuk szó nélkül, hogy

Gulyás szerint nem lehet *hol* vagy *hová* ragos okhatározó, pedig ha e mondatban: »*Feledékenységből követte el a hibát*« okhatározóval van dolgunk, ugyanazt kell látnunk e mondatban: *Feledékenységből követte el a hibát*; továbbá van *ra-re* ragos okhatározó, pl.: *A vezér parancsára ölte, gyilkoltak*. — Módhatározót sem említ mást, mint *hol* kérdésre felelő ragost; pedig van *honnan* és *hová* kérdésre felelő ragos is, pl.: *hasból beszél, csúfra emleget, nagy úr módjára él, kényre-kezdre (annyira, mennyire, bizonyára stb.)*.

Az is szembeötlő, hogy *ben* ragos módhatározóra majd mind olyan példákat hoz fel, melyeket mi állapothatározóknak mondanánk, talán ő maga is annak mondaná, ha mellékmondat formájában volnának kifejezve; így: *lemez-félben, álmában, ültében*.

Végül a szabatoság és világosság sem található meg minden egyes csoport meghatározásában. Az állapothatározóra vonatkozó részek ilyen fogatkozásait már bemutattam; de nem sokkal világosabb az ok- és célhatározó definiálása sem. Azt tanítja ugyanis Gulyás, hogy az eredet-, illetve a véghatározók az alapszó jelentését tekintve, oszlanak hely-, idő-, ok-, illetve célhatározókra. Ez állítás tarthatatlansága példákból tűnik ki leginkább; íme magának Gulyásnak példái: 1. kibandukol a hegyre, 2. ott terem estére, 3. hozzátok megyek vacsorára. E szerint a három egyforma ragos véghatározó közül az első azért helyhatározó, mert az alapszó (*hegy*) helyet jelent, a második azért időhatározó, mert az alapszó (*este*) időt jelent; s most fiat applicatio, *vacsorára* azért célhatározó, mert az alapszó (*vacsora*) célt jelent?!

Látjuk tehát, hogy Gulyás nem hogy megoldotta volna a határozók gordiusi csomóját, hanem még jobban összebonyolította. Új szempontokból indul ki, új műszavakat használ, de azért a régi csoportokra és elnevezésekre mindre rászorul, a lényegest háttérbe tolja a mellékesért, a hagyományost felcseréli a szokatlannal, egymáshoz tartozókat, közel rokonokat elszakít távolesők kedvéért, a ragokat és névutókat erőszakosan csoportosítja, a rendszerébe nem illő nyelvtényeket vagy kiforgatja mivoltukból, vagy számba sem veszi. E szerint a Gulyás-féle határozó-rendszer, vagyis a határozóknak a cselekvés mozzanataira alapított főfelosztása kárba veszett, sőt káros kísérlet, melynek a magyar nyelvtanból ép úgy el kell tűnnie, mint a Balogh-Szinnyi-féle tárgyhatározóknak.

*

S most hadd tegyük le e merőben negatív, de talán nem egészen felesleges kritika tollát, a sajnálkozás és remény vegyes érzelmével. Sajnálom, hogy nyelvtudósok, szakemberek annyi buzgalmat, annyi fáradságot fordítottak a határozók rendszerezésére megfelelő eredmény nélkül, különösen sajnálom, hogy Gulyás, ki valóságos rajongással csüng elméletén, szintén kudarcot val-

lott a maga nagyszabású, nagy gonddal kidolgozott kísérletével. De egyúttal biztat a remény, hogy e nehéz feladat nem marad megoldatlan, hogy a grammatikusok és pedagógusok megtalálják a helyes elveket és célra vezető módszert, addig pedig elégedjék meg az iskola a legegyszerűbb felosztással, a határozóknak inkább hagyományos, habár rendszer nélküli, mint új keletű, de hibás rendszerű csoportosításával.*

KARDOS ALBERT.

A -VA -VE KÉPZŐ TERMÉSZETE.

Kérdés tárgya. Nézzük meg.

1. Mindenekelőtt tény, hogy a -va -ve áh. (állapothatározó) is lehet; meg mh. (módhatározó) is. »*Be van az én szűrőm ujjá kötve.*« »Fakó lovam *fel van kantározva.*« »Cifra szűrőm *szegre van akasztva*« stb. egytermészetű kifejezésben áh. Milyen állapotban, helyzetben van? Be van kötve, fel van kantározva, szegre van akasztva. Hasonlítsuk ezzel össze ezt a mondatot: »*sírva vígad a magyar.*«. Ebben s a vele egytermészetű kifejezésekben a -va -ve mh. Hogyan vígad? Úgy, hogy mikor vígad, akkor sír is, sírni is szokott. A *sírva* a vígadás módját mondja meg.

2. Kérdés, hogy a -va -ve mikor áh. és mikor mh.? — Vegyük fel ezt a két példát: »*halva* találták B. B-t« és »*halva* rogyott össze (Losonczy özvegye)«. A *halva* mind a két mondatban áh. Az első mondatban B. B. volt meghalva és mások megtalálták; a második szerint u. a. volt az is, aki meghalt, meg az is, amelyik össze-rogyott. De a halál mind a két mondat szerint beállt volt, mikor a másik ige jelentette cselekvés bekövetkezett. A -va -ve állapot tehát előbb beállt, mint a másik cselekvés. — Evvel vessük össze ezt a mondatot: »*Sírva vígad a magyar.*«. Ebben a *sírva* mh. Nem azt mondja, hogy előbb sírva fakad, azután mulat, hanem hogy egyszerre vígad is, sír is, még pedig egyazon alany. Az állítmányhoz képest az áh. -va -ve előidejű (*sírva* talál-tam), a mh. -va -ve avval egyidejű és egyalanyú (*sírva vígad*).

* Szívesen közöltük ezt a gondolatébresztő bírálatot, mely bizonyára elő-mozdítja a kérdésnek megoldását. De aligha nem nagyon is vérmes a cikk-írónak az utolsó sorokban kifejezett reménye, hogy ki fognak találni oly határozói rendszert, mely mindenkit ki fog elégteleni. A dolognak bonyo-lódottságát nem a nyelvtanirók okozzák, hanem maga a nyelv. A nyelv tette szintoly változatossá és változékonnyá és ingadozóvá a határozói viszo-nyokat, aminők pl. az egyes szóknak jelentésbeli változásai. Nehéz pedagógiai föladat az ilyen bonyodalmas, de érdekes és a stílusra is fontos jelenségeket valamilyen észszerű, természetes rendszerben áttekinthetővé s megérthetővé tenni. A Simonyi-féle nyelvtanokat — melyek ezt megkísérelték — igaz-ságtalanul szidták a nyelvtani fogalmaknak szaporítása miatt; hisz az után-zók többnyire még jobban szaporították; míg a szerző maga a legújabb kiadásokban mindinkább egyszerűsítette a határozók tárgyalását. A szerk.

3. A további kérdés az, hogy melyik ige lehet *áh. -va -ve* és melyik mh. *-va -ve*? Vegyük ezt a két mondatot: *Sírva* találtam, és *Sírva* vígad. Látnivaló, hogy u. a. ige lehet *áh. -va -ve* is, meg mh. *-va -ve* is. Lehet, csak az észszerűséggel férjen össze; pl. *alva járni* lehet, de *alva várni* nem. — Ezzel kapcsolatban az a kérdés, hogy melyik ige lehet az *áh. -va -ve* mellett, s melyik a mh. *-va -ve* mellett állítmány? Első pillanatra az is ténynek látszik, hogy mind a két *-va -ve* mellett akármelyik ige állítmány lehet. Nem. Csak a mh. *-va -ve* mellett lehet akármelyik (észszerűleg oda illő) csel. ige állítmány. Pl. állva, ülve, fekve, dülve, járva-kelve, sietve, ballagva, játszva stb. sz á z f é l é t l e h e t t e n n i. *Találni* is lehet vkit állva (mint állót), ülve, fekve, ledülve, járva-kelve, játszva, sírva stb. De már pl. *tartani* vmit ennek *-va -ve*-s állapotában nem mindenikben lehet; pl. asztalfiókot *csukva* tartani azt lehet, de *sírva* tartani vkit nem lehet, mint ahogy lehet *sírva* találni.

4. Nézzük meg hát azokat a kényes *-va -ve* *áh.*-kat. Lássuk, mi fajtájuk van, hogy egyik-másik oly rátartó a mellette lévő állítmányra. — *Két fajuk van.* Az egyik azt jelenti, hogy vki még tesz vmit, mikor a mellette lévő ige szerepelni kezd; pl. *sírva* találták. Itt a *sírva* megfelel a folyó csel. igenévnek és egy evvel: *mint sírót találták* (l. pl. a lat. fr. ném.-ben). A másik fajtájuk azt jelenti, hogy a bennök kifejezett cselekvés már be van fejezve, mikor a mellettek levő ige szerepelni kezd; pl. *halva* találták, és: *felöltözve* várakozott. Ezekben meg a *-va -ve* a bef. csel. igenévnek felel meg s egy evvel: *mint holtat találták, mint felöltözött várakozott.* Már most kínáljuk meg a mind a három példabeli *-va -ve*-t u. a. állítmánnyal: *sírva, halva, felöltözve találták.* Lám, a *talál* ige mindegyikhez oda illik. Ilyen a *marad* ige is: Ott maradt térdelve a szeretője sírja mellett; halva maradt a csatatéren; felöltözve maradt egész éjjel. Ilyen a *hagy* ige is: ott hagytam állva, megölve, fekve, sírva stb. a lovát fölkanthározva hagyta; hagyd azt a gyereket levetkőzve stb. Természetes; ami vmilyen állapotban van, az abban maradhat, azt abban találni, esetleg hagyni lehetséges valami. *A folyó csel. (cselekvő) -va -ve* *áh.* mellett nincs is több igének helye.* Hát a bef. csel. (szenvédő) *-va -ve* mellett? Van. Fakó lovam fel van kanthározva; így *felkanthározva* vár, nyugtalankodik, kapál, heverész, legelész, stb. Vagy: Már egy órával előbb fel voltam öltözve; így *felöltözve* vártam, türelmetlenkedtem, ledültem a dívánra, lapozgattam, stb.

5. Hát a *van*? Lehet-e állítmány mh. *-va -ve* mellett is, meg *áh. -va -ve* mellett is? Lehet: Füllel földön *fekve vala* (*sírva vígad*). Hogyan volt ott? úgy, hogy ugyanakkor feküdt is; az ottlétel módját mondja meg, vagy: *állva, ülve, fekve voltam* (az árokban, úgy vártam a vad közeledését); az oltár előtt

* Más állítmánnyal mhvá lesz: *játszva tanul.*

van térdre-borúlva; szem-lesütve volt előttem stb. vagy: Ott *vagyok* a szobámban irományaimat *rendezgetve, rakosgatva, olvasgatva*, hát egyszer csak... stb. Ezekben tehát a *van* a (csak a folyó csel. igenévnnek megfelelő) mh. -va -ve mellett volt állítmány. — Lássuk az áh. -va -ve mellett. Itt is lehet. Ne feledjük azonban hogy az áh. -va -ve előidejű, hogy tehát, mire az állítmány, szerepelni kezd, akkorra a -va -ve -s állapot már beállott valami (*sírva, megölve, felöltözve* találták). Ne feledjük továbbá, hogy a folyó igenévnnek megfelelő -va -ve áh. folyton tart; csak beállott, de be nem fejezett valami, mikor az állítm. szerepelni kezd. Ha hát melléje tesszük a *van-t*, mh. lesz belőle, mert az alany *van is, tesz is* vmit egyszerre (állva vagyok, fekve vala). Ebből az következik, hogy a folyó igenévnnek megfelelő -va -ve áh. mellett a *van* nem lehet állítmány. De meg azért sem, mert fölösleges; mert a folyó igenév *van* = magával az igenévbeli igével; pl. *ő mint síró van* = *ő sír*. A nyelv pedig fölösleges szerkezeteket nem alkot, hanem csak szükségeseket. — A *van* tehát csak a befej. igenévnnek megfelelő -va -ve áh. mellett lehet állítmány; még pedig lehet minden tárgyas, majdnem minden visszaható és alanyi ige mellett is, de — mégsem mindegyik mellett.

6. A kérdés most már az, hogy a magyar melyik -va -ve áh. mellé teszi oda a *van-t*, hogy tehát melyik -va -ve *van* helyes? — Akármilyen -va -ve-s állapotban van is vmi, azt az állapotot vmi okozta; más szóval: valami a -va -ve alanyát a -va -ve állapotba ejtette. Pl. Fakó lovam *fel van kantározva* (vki által) = Fakó lovatam vki felkantározta. Már *fel volt öltözve* = valaki v. ő maga magát felöltöztette. De *meg vagy ijedve* (vmitől) = (vmi) de megijesztett. — Látjuk, hogy a -va -ve *van* helyességének próbaköve az a vagy kitett vagy csak rejlő eredet határozó, melytől a -va -ve alanyának -va -ve-s állapota van. És így van egy másik próbaköve is, az, hogy, -va -ve alanya ugyanannak a -va -ve képzős igének tárgya is lehet; (ha nem volna tárgyas, tárgyas párjának); ez esetben aztán az a kitett v. csak rejlő eredet határozó lesz a mondat alanya, a -va -ve képzős (tárgyas v. ilyenné változtatott) ige pedig a mondat állítmánya.

Fakó lovam fel van kantározva = Fakó lovatam felkantározta (az én v. más). *Be van az én szűröm ujja kötve* = szűröm ujját bekötötte (az én v. más). *Cifra szűröm szegre van akasztva* = cifra szűrömet szegre akasztotta vki. *Szépen volt öltözve* = felöltöztette vki v. maga magát. *Össze voltak ölelkezve* = összeöleltek egymást. *De el vagy keseredve* = de elkeserített vmi. *A lengyel szabadság el van veszve* = a lengyel szabadságot vki elvesztette (mint: *elvesztette a gyermekét*: elemésztette, megölte). *De ki van a szemed sírva* = de kisírtad a szemedet. *Ki van a lába törve* = kitérte a lábát. *Fel van törve a keze* = vmi feltörte a kezét stb.

Látni, hogy valamely állapotban (-va -ve) csak az lehet (van), amit vmi abba az állapotba ejtett. — Némely alanyi

nb.

igénél ez a cselekvőre való átváltoztatás lehetetlen, mert nincs tárgyas párja. Pl. *Át vagyok fázva, hűlve.* De az az eredet-határozó ott rejlik ám, vagy épen ki is van téve: hogy *át vagyok fázva* (ettől a hideg szélről), *át vagyok hűlve* (ettől a csunya nedves időtől). Ilyenkor cselekvő szerkezetben egy másik, alkalmas ige tárgyas alakját használjuk. Pl. *Átjárt ez a csunya nedves idő; úgy átfűjt ez a hideg szél.* Vagy pl. *Ez az alma le volt esve.* Mitől esett le? Magától, ferges volt; vagy talán a szél verte, rázta le (ha ugyan nem mondhatnák: Ezt az almát vmi *leesette*, mint: »állata négy alabárdost«). Vagy: *Ki volt kelve magából.* Mitől? A nagy haragtól. Ezt cselekvőben ugyan nem szokás formulázni; de mondhatnók, hogy: A nagy harag kikelesztette magából,* mint ahogy kelesztik a kenyeret, a kelt tésztát. Más efféle esetekben a *tesz* igét használjuk. Pl. *El volt fogúlva* (átyja látásától) = atyja látása elfogulttá tette. *Meg volt örülve* (a nagy haragtól) = a nagy harag örültté tette.

7. Hogy van már most, hogy a gyökeres magyar beszéd csak ezt a -va -ve van-t ismeri s fogadta el? Az ilyen -va -ve van állapot a maga jelentéséből kifolyólag nemcsak befejezettséget, hanem vmiben való megállapodottságot (szinte helyhez kötöttséget) is jelent. Így ha vmi vmely állapotban *van, lehet*, az abban esetleg *marad* is és így abban az állapotban *találni, látni* is és — amennyiben tőlünk függ — *tartani, hagyni, felejtetni* is lehet. Ez a 7 ige (s ezek ellenkezője) állítmánya a -va -ve van-féle áh.-nak. Pl. *Be van az én szűrőm ujjá kötve, szűrőm ujjá bekötve maradt, szűrőm ujját bekötve látom, tartom, hagytam, felejtettem. Csukva, nyitva, tárva* stb. mellé a *van* és társai mind oda illenek. Vannak -va -ve van áh.-k, amelyekhez a *van* minden társát nem lehet oda tenni, mert képtelenség. *Halva van, maradt, találták* lehet; de *halva tartani, felejtetni* nem áll hatalmunkban. Azonban minden helyes -va -ve van mellé oda illik a *talál* ige; természetes; ami vmely állapotban van, azt abban az állapotban *találni* is lehet.

8. Hát az igekötő? Van-e ennek valami szerepe a -va -ve van áh.-kban? Van bizony, lényeges. Vegyük csak ezt a két mondatot: Ez a könyv *írva van* és: Ez a könyv már tavál *meg volt írva*. Az első mondat azt mondja, hogy *írva* van és nem *nyomatva*; tehát a -va -ve állapot milyenségét mondja meg, vagyis, hogy a -va -ve alanyán melyik cselekvés ment végbe, milyen cselekvést vittek véghez. A második mondat pedig azt mondja, hogy a -va -ve alanya a -va -ve állapotba belejutott, vmit véghez vitt rajta vmi (v. ő maga.) — Evvel állítsuk szembe ezt a két mondatot: »*halva találták*« és »*meghalva találták*«. Látjuk, mindegy. De azért a különbség köztük mégis az, ami az előbbi két példa közt: *halva találták* és nem *élve kínok közt* stb.; *meghalva találták*, mert, mire

* Vö. »kikeltette a [képviselő]házat rendes képéből«, egy hírlapból idézve Nyr. 1. k. A szerk.

megtalálták, a halál állapota már beállott volt. — Hogy van hát, hogy a *-va -ve van* egyik esetben igekötővel is meg a nélkül is mást mond, a másik esetben meg egyet? Ha az ige igekötővel is, anélkül is ugyanazt fejezi ki, akkor a *-va ve van*-ban is egyet jelent; pl. *nyitva, csukva, tárva* u. a., mint *kinyitva, becsukva, kitárva*; tehát *nyitva van* v. *ki van nyitva* is mindegy. Ha azonban az igekötővel meg a nélkül mást-mást mond, akkor a *-va -ve van*-ban is más-más árnyalatuk lesz; pl. *Be van* az én szűröm ujja *kötve* és: Szűröm ujja *kötve van*. Az első mondat azt mondja, hogy a szűr ujját vki bekötötte; a másik pedig azt, hogy a szűr ujjá úgy van *kötve* és nem pl. *horgolva*. Vagy: Ez a ház úgy *van festve* = csak festve van, szép; és: Ez a ház *ki van festve* = cífraság van rá festve; és Ez a ház *be van festve* = vmilyen színűre befestették, pl. sárgára, tengerzöldre stb. Vagy: Asszony *verve*, kötél *áztatva* jó = az asszony akkor jó, ha a verést véghez viszik rajta, ha megverik; a kötél meg akkor jó, ha előbb az áztatást véghez viszik rajta, ha megáztatják. Vagy: *Kötve* higgy a komának! = akkor higgy neki, ha meg van kötve (mert hátha orvúl hozzád akar férni).

9. De hát ha a *-va -ve van*-t csel. mondatná lehet változtatni, mi szüksége volt akkor a magyarnak arra, hogy *-va -ve van*-t felkapja, megalkossa? Lássuk csak ezt a két példát: Mikor Columbus a partra lépett, a bennlakókat a parton *leborúlva* találta és: Mikor — —, a bennlakók *leborúltak* előtte. Világos a megkülönböztetés oka: az első mondat szerint »a bennlakók már *le voltak borúlva*, mikor C. partra lépett»; a második szerint »akkor *borúltak le*, mikor C. partra lépett«.*

Összefoglalván a mondottakat, kitűnik, l. hogy a *-va -ve* mh. is lehet, meg áh. is. Mint mh. egyidejű és egyalanyú az állítmány-igével (*sírvá* vigad); mint áh. előidejű, vagyis a *-va -ve* állapot már megvan, mikor az állítmány-ige szerepelni kezd (*halva* találták). 2. Az áh. *-va -ve* kétféle: az egyik megfelel a folyó igenévnek (*sírvá* találták); a másik megfelel a bef. igenévnek (part. pass.; *halva, felakasztva, felöltözve* találták). Ide tartozik az áh. *-va -ve van* is. 3. Ennek ismertető jele egy kitett v. rejlő eredethatározó, mely a *-va -ve* alanyát a *-va -ve* állapotba juttatta; meg az, hogy a *-va -ve* alanya u. a. *-va -ve* képzős igenék (ha ez nem tárgy, tárgy párjának) tárgya is lehet. De *ki vagyok izzadva* (ettől a melegtől) = ez a meleg de kiizzasztott, stb.

(Újvidék.)

MOLNÁR JÁNOS.

* De vö. az előidejű igealakot is: a bennlakók *leborultak vala*.

A szerk.

NYELVÚJÍTÁSI ADATOK.

Adatok nyelvújítóink jelentéstanához.

(Vége.)

Ócska nem egy a *régivel*. Ócska csak annyi, mint elnyűtt. E vén város ócska, híres... sok epitheton ok nélkül. De a *vén* város sem jó. K. (D. 2:280.)

Pagony: nem egyéb, mint revier vagyis az erdőnek különös szakasza, melyet v. levágnak v. ültetnek és nevelnek, vagy akármiért megtiltanak és bekerítenek. Vasvármegyei szó. Berzs. (155.)

Példány, nem jó, mert új és mert a *-mány* csak a verbumtól ágazott szókból van helyén. — Példány előttd (Kaz.) túrhetőnek v. épen jónak látszik, de van-e csak egy *-ányban* kimenő szó is, mely igétől ne venné eredetét? pl. tartomány, adomány. Szentgy. (K. V. 3:167.) — Már most sem a példányt nem akarjuk megszenvadni, sem az *ideált*, mert ez idegen, amaz új szó, s mindegyiket *példának* nevezzük. S már most az ideál, welches dem Rafael vorschwebte, *példa* lesz, mely R. előtt lebegett. S ami a németnek ideál és beispiel, az a magyarnak: példa. Érzed-e a kárt? K. (K. V. 3:172.) — A példányban nincs *-mány*, hanem csak *-ány*. Úgy de van bálvány, sármány stb. »Igen, de azok régi szók, ha helytelenek is.« Legyen tehát ennek az a vétke, hogy ez új. Azt mondd, hogy a példány (amit én csak ideálnak írtam, holott egyszersmind *model* is) jó így: *eredeti képzelet*. Jó, tehát már most írom: Bárócynak, eredeti képzeletemnek (példányomnak h.), mesteremnek. Azt fogod mondani: Ne pajkoskodj! — De tedd *példámnak*. Németül ez lenne: meinem beispiele. Igaz, de nem jó, tedd hát: *remekemnek*. Ez azt teszi, hogy annak a productumnak, amit én mesterséges kezem biznyságául gyártottam. Bár pedig nem az. Mit tegyek hát? Azt mondd: áldozam fel a gondolatot, az érzést, a háladatosságot, a tiszteletet annak a capriznak, hogy új hang ne üsse meg füledet. Ezt nem teszem. *Mustra* sem jó, mert az nem *exemplar* imitationi praepositum, hanem *specimen*. K. (K. V. 3:176.)

A *prüdet* (németül *spröde*, noha a *prüde* egyéb) Bárócy *gógós*-nek tette. A *gógós* tettetés nélkül *kevély*, a *prüde* pedig tettetésből *érzéketlen* — Én a *bizatlanságot* (infidelité: hűségtelenség) azért tettem, hogy a *prüde* láttassék inkább csak a szebb lelkek érzésével bírni. K. (Kis. 1:51, 52.)

Ravatal. Némely tájon a nemesek a sír és krypta fölé embermagasságú ormos fekete deszkaboltokat szoktak csinálni; melyek néha kettősök, hármások, sőt négyesek is; ezeket nevezik ravataloknak. Valahány halottat az ily ravatal alá tesznek, annyi fekete lobogókat függesztenek homlokfalára és mindenféle sírverseket *róvnak* reá, s úgy vélem, innét jött a neve: *rovat-all*. Berzs. (56. Vö. CzF. és Simonyi: MNyelv 2:191.)

Rém nem annyi, mint *rémülés*. Az új írók az első alatt *spectrumot* értenek. K. (D 2:282.)

Rény. A *virtusnak* rény nevet projectála Szemere, s Horváth, Vitkovics, Kovács és én declaráltuk, hogy mi öten kötelezzük arra magunkat, hogy élünk e szóval, semmi vexa, insultatio és kacagás, üldözés nem viszen arra, hogy tőle elálljunk. K. (Kis. 2:17.) — Szabó Dávid, az exjezsuita a virtust — mire Ráday is csinált egy szót — *erénynek* mondá, látván, hogy az *erkölcs* egyebet teszen: Sitten. Én előbb *csányinak* akarám mondani. Barátim azt írták Pest-ről, hogy azzal ne éljek... Azt végzénk tehát, hogy a Szabó D. erény szavából, minthogy az megtévesztheti a hallót, azt hitetvén vele, hogy az érből ered, s valami rivulus formát v. artéziát akar tenni, csapjuk el az első e vocálist. K. (Szentgy. 269. Vö. Szemere Munkái 3:69.)

Virtust *erkölcsnek* hijjánosan nevezzük, akárki kezdte. Ha a virtus erkölcs, úgy virtuosus erkölcsös lesz, mely ellenkezőt tesz. Itt nekünk nem lehet vigyáznunk erre a philosophusok kérdésére: an virtus natura homini insit? — En a virtust magyarul is örömet virtusnak írom; egyéberánt ahova oda illik, *derékségnek* írom, s ha valaki a derivatiókra szorít, megfordítom az eredetet s virtuosust deréknek nevezem. Horváth Ád. (K. V. 1:272.) — Virtus: virtus és vis. NySz.

Sebhely, cicatrix. D. (1:84.)

Sejdtiteni, ich ahne, *sejteni*, ich merke. K. (D. 2:282.)

»A szerelem sohasem *szabados* a szenvedéstől«; nie frei; talán sohasem *ment*. K. (K. V. 1:458.)

Szellőztető, fächer, eventail. Kis. (1:119.) — Orcám végig *legyezgeted*. (Ferenczy L. versében.) Irtóztató szó! A legyezés nem szellőztetés, hanem muscarum abactio. K. (K. V. 4:565.) — Legyez-
zek: szellőt indítok, ventilo. PPB. 1.

Fedezd fel nekem, e szó: *szerénynek* mind értelmét, mind etymológiáját. D. (2:233.) — *Szerény*: *modestus*. Szer, modus, s hasonlít hátulsó syllabájában a *serény*-hez is, sőt egész hangzásában. K. (D. 2:239.) — Modestus, modeste, nem azt teszi a római és fr. nyelven, hogy vki módot tart, v. szép szerrel viseli magát, mert ez inkább *ingenuus*, *ingenu*, ártatlan, *nemes erkölcsű*, hanem azt teszi, hogy el nem bizza magát, hogy *vakmerőtlen, szégyellős, pirulatos*. Még akkor is tehát ezen szókkal kellene élni *szerény* helyett, ha bizonyos lenne, hogy *szerény* szebb szó, mint amazok. *Szerény* szép szó, jó szó, de azt teszi: regulier, ordentlich, nem pedig modeste. Juvenis non tantum modestus, sed etiam pudicus et verecundus: nemcsak szégyellős, hanem szemérmes és pirulatos ifjú egyszersmind. D. (3:39.)

Az *aussichtet* fordítják *szép kinézésnek*, az házról v. más helyről is szólván. Benkő Fer. (K. V. 1:376.)

Színarany. Döbrentei akarná, hogy ez »*gediegenes gold*« mon-
dassék magyarul. Kívánsága nem helytelen, mert ez nem több és

nem kevesebb, mint *színarany*, azaz salaktalan. K. (Élet és Lit. 1827. 2:286.) — Színarany, purum aurum. Fal. NySz.

Szószóllat, oratio. (D. 2:89.) — Közlöm itt egy német *szóllásomat*. (Valamint a szóllóktól kellene az oratiót levonni, mert *beszéd* egyebet teszen.) K. (K. V. 2:16.)

Született nyelv, mondatik ugyan, de nem jól; mert ez nem nativus, hanem natus, geboren, in participio; s ennek helyébe a jobb író *anyanyelvet* v. *anyait* mondana. K. (D. 2:85.) — A szül. ny. expressio tam figurata, quam usitata. Ennek helyébe nem jobb, hanem a hidegebb v. vizenyösebb írók mondanak *anyanyelvet* v. *anyait*. D. (2:89.) — Kazinczynál: Kazinczy enragirozott nyelvrontó, de rajta kiismerni, hogy a magyar nyelvet nézheti a maga *anyanyelvének*; Des. pedig minden nyomon elárulja, hogy a m. nyelv neki nem *született* nyelve, hanem *szerzett* nyelve. (D. 2:85.)

Tekinteteim, bizonyosan nem ansicht és nem is lehet az, mint ahogy a blick is más, ansicht is más. De kimondani nem tudom. K. (D. 2:86.) — Igaz, hogy blick is más, ansicht is; de blick *pillanat*, a. pedig *tekintet*. Ugyan nem mondod-e, hogy ez v. amaz dolgot úgy tekintetted? Az igaz, hogy tekintet ansehn is. Nem bánom, mondd hát az ansichtet *nézeleteknek*, de ebben valami kicsinyítő értelem látszik feküdni. Und man hat zuweilen grosse ansichten. Nem lehet minden szót minden nyelvből egészen általtenni, de nem is kell, mert minden nyelvnek más a géniusza. D. (1818. 2:91.) — Tekintet, blick és hinsicht. NySz.

Természetiség, naivité. Döbr. (D. 2:301.) — Term. talán naturel, nem naivité. A természetiséget nem lehet mívelni, de lehet a naivitét, s azért próbálnám mondani: *ártatlankodásnak*. D. (2:314.) — A fr.-nál ezt a szót naivité, így gondolnám emolliálni és az magyar olvasóknál érthetőbbé tenni: (Gessner) pásztorinak azt a természeti ártatlansággal egyelitetett nyájas szóllásnak módját, melyet a franciák naivitének hívnak, adta szájokba. Ráday. 1786. (K. V. 1:96.)

Tréfa. Vig *tréfáról* h. vig *nyájaskodásról*. Ezt a szót schertz nem teszi ki nálunk ez a szó: *tréfa* mindenkor. Ráday. (K. V. 1:97.)

Túlság, extremité. Nem látszik jónak, mint ezek nem volnának: *innenség*, *környűség*, *mellettség*. K. (D. 2:86.) — Ha *felség* jó szó, miért volna a *túlság* rossz? A fejedelmek per figuram neveztetnek felségnek. Azonban a *túlság* nem szép szó, igaz, de nem lehet minden szó szép, és nem is kell, hogy legyen. D. (2:91.)

Mondj el mindent s mester lész az *untatásban*, nem *unalomban*. K. (D. 2:280.) — Untatás azt teszi: langeweilemacherei; maga a Langeweile, azaz unalom, több. És itt, úgy tetszik nekem, ezt a többet kelle választanom. D. (2:289.)

A *válogatott elmében* van vmi, ami különösen hangzik írásban. K. (D. 2:85.) — Olyan szerencsétlen vagyok, hogy nem érzem ezt a vmit, de azt nagyon érzem, hogy te a válogatott elmék közé tartozol. D. (2:89.)

Vén ember csaknem sértő szó. *Öreg* embert mondunk. *Vén* asz-

szony sért, öreg asszony nem sért. Verba valent usu. K. (D. 2:284.) V. ö. 107. sz.

Vihatar. Vihar: sturm. Úgy látszik egy a *zivatarral*, mert a sturmot minap egy napszámos is *vihatar*nak nevezé. K. (Kis. 2:174.) — A *vész* a. m. sturm, tempête. K. (K. V. 4:137.)

Visavi: általellenben; Kemenesalján: *ellenbáltal*. Z. (66.)

Zeke, sagum. Valóban rendes, hogy katonáskodó eldődeink, kik sohasem harcoltak zekében, ezt a római öltözetet magyar szóval kijelentették. D. (1:29.) — Mit teszen igazán a zeke, Erdélyben tudják; amennyire én tudom, az ott csak *gyászposztót* teszen. K. (D. 1:37.)

Zörget. Világosíts, hogy egy-e *zörget* és *zördít*? Nekem úgy látszik, hogy a *zördít* úgy van a *zörget*hez, mint valaminek a kezdete a folytatáshoz. D. (1:30.) — *Zördít*, inchoativum; *zörget*, frequentativ. K. (D. 1:38.)

Zörögdögél, nem tudom, egészen frequentativum-e v. diminutivum, azaz szaporító v. fogyasztó jelentésű-e? D. (1:30.) — *Zör.* leniter frequ., non dimin. K. (u. o. 38.) — *Zör.*, strepito. M. A., PPB.

Zsib, gaukler, mivel cinkos, amint Faludi is él vele a Téli éj-ben, gesticulator, scurra pedig alakos; s mivel nincs az a temérdek *charlatant* minden nemből kijelenteni való szónk, nevezzük a charlatant *zsib*nek v. *zsibos*nak, mert valóban, mint a *zsibvásáros*, *rongyalékokat* árul. Márton a kisebb szótárban a *taschenspieler*t *gauklernak*, *szemfényvesztőnek* mondja; ez nem tetszik egészen. D. (1:30.) — *Zsibvásár*, wo man sippschaften verkauft. K. (D. 1:38.)

BÁRDOS REMIG.

Vegyes adatok. Helyreigazítások.

Indok. Szily Kálmán fölszólítására összehasonlítottam Besseyi Természet világá-nak az 'indok' szóra vonatkozó részét a M. N. Múzeumban levő eredeti kézirat megfelelő helyével s ott a következőket találtam:

„Nem tudod hogy, de nagy hozzá a vonszódás,
Mint ellenben némely iránt az irtódzás.
Van hát pártra hajlás igaz is, kedves is
Törvénytelen, *úndok*, 's nagyon veszélyes is.’

A kéziratban *úndok* s nem *indok* áll, s ezzel teljesen igazolva van Simonyinak az a feltevése, hogy a Bokros János kiadta Besseyi féle *indok* csak sajtó-, illetve olvasati hiba. Sajnálattal kell ide írnom, hogy a Bokor-féle kiadásról csak futólagos összevetésem alapján is már azt kell mondanom, hogy ez nem az egyetlen *hibája*. Bokor nagyon is kezdő lehet a kéziratok kiadása körül; alig van sora, amelyben vagy a helyesírásbeli, vagy a pontozásbeli stb. hűség ellen ne vétene.

MELICH JÁNOS.

Új szók 1835-ben. A M. T. Akadémia könyvtárában van egy ívnyi kis füzet, ilyen című: Füzérke a Rajzolatokban használt új szavakról, Buda 1835. Az ott felsorolt szóknak jó része ennél régebb szótárainkban talán egyáltalán nem fordul elő, p. *attila*, *magyarka*, *viganó*, *estvély*, *hangol*, *hírharangol*: ausposaunen stb. Mások megvannak már Kunoss Endre Szófüzérében, de a Füzérke arról is tanúskodik, hogy az illető szókat csakugyan használatba vette az irodalom; p. *éktmény*, *elmélet*, *esernyő* (Barcafalvi szava), *festmény*, *függöny*, *izletes*, *mellény*, *szeszély*, *uszály*. A kötény, melyre oly kevés régi adatunk van (l. Nyr. 26:417), itt is a ritka s új szók közt szerepel.

SIMONYI ZSIGMOND.

IRODALOM.

Faludi szóalkotása.

A szóképzés és szóösszetétel Faludinál. Nyelvészeti értekezés. Irta Hacker Kálmán. (Budapest, Gelléri és Székely könyvny.)

E doktori értekezésnek szerzője ritka türelemmel s igen pontosan összeállította Faludi Ferenc szóalkotásának összes eseteit s a bevezetésben Faludiról, mint nyelvművelőről értekezik. Ebben a bevezetésben kevés az önállóság, de elég teljesen össze vannak hordva az ide vágó eddigi vélemények. A főrészen is itt-ott egy-egy hibás elemzést találunk (nem tudta, hogy *hurogat* és *üreget* a *hurít* s *ürít* származéka 23, hogy *haraposzik* a *rugóldozik* ikések 26, 27). Néhol a kritikája gyöngé (nem tudja, hogy a *fityező* 26 *fityészőnek*, *hevesedik* 47 *heveskediknek*, *lépczel* 25 *lépcselnek* olvasandó, a fogyalék pedig 51 fogyatéknak, s az *elfenül* szót 46 *elsenülnek* olvassa s a *senyvel* rokonítja, holott nyomban utána említi a *fenül* igét). A *lépczel* és *iszák* alakokra nézve nem vette figyelembe, amit Szarvas G. írt Nyr. 18:463 és 6:99. Nem használta föl eléggé Lukács Lőrinc összeállítását sem (Nyr. 25:342), azért hiányzanak nála egyes szók, pl. *árulgat*, *balsors* stb. A *figyelem* szót sem említi, melyről Nyr. 18:510 fejtegettem, hogy Faludi vonta el; egyáltalán nem érinti azt a vitás kérdést, vajjon elvonással alkotott-e szókat Faludi.

Egészben véve mégis igen gazdag anyagot összehordott a szerző, helyes szempontok szerint rendezte, és rendszerint jól magyarázta, úgy hogy megállja helyét azok közt a munkák közt, melyek irodalmi nyelvünk fejlődését vizsgálják.

SIMONYI ZSIGMOND.

Blagoje Branić: Madjarska Gramatika.

II.

Az I. részben csak abból a szempontból ítélt meg Branić nyelvтанát, vajjon alkalmas-e arra, hogy a szerb ifjúság megtanulja belőle a magyar nyelv szerkezetét. Ilyen szemmel vizsgálva a nyelvtant, nagyon sikerültnek találtam és azért minden szerb iskolának melegen ajánlhatom; a szerző valóban ügyesen magyarázza a szerb tanulónak a magyar nyelv sok csínját-bínját, amely saját nyelvétől gyakran annyira elüt. De ahol tudományos fejtegetésekbe bocsátkozik, ami szerencséjére nagy ritkán történik, ott nagyon is kéri, hogy a legújabb kutatásokat nem kísérte kellő figyelemmel.

Branić a magyar nyelvhasználatnak kétségtelenül ügyes megfigyelője, de tudományos nyelvészettel alig foglalkozott komolyan. Innen van, hogy a szerző néha olyan dolgot is mond, ami homlokegyenest ellenkezik saját jobb meggyőződésével, sőt határozott alakban kifejtett tanításával. A szerző a 167. l. egészen helyesen mondja: »Egy idegen nyelvet sem sajátítunk el úgy, hogy szót szó után magában tanulunk. Nem tekintve azt, hogy a szó igazi értelmét gyakran csak a mondatkapcsolatból vagy egész fordulatból tudhatjuk meg, a szó egyúttal könnyebben marad az emlékezetben, ha az egész fordulatot tanuljuk és nem külön-külön az egyes szavakat.« Ehhez vajmi rosszul illik a valószínűleg később írt előszónak egy naiv mondása, amely emígy hangzik: »Arra a kérdésre, hogy mikor kell egy nyelvet kezdeni beszélni, a felelet az, hogy a beszédet azonnal meg kell kezdeni, mielőtt száz-kétszáz szót tanultunk« (5). Tehát szót és nem mondatot, mintha bizony az egyes szónak önálló élete volna a nyelvben, mintha az ilyen holt nyelvtani preparátumokkal beszélni lehetne! De ez csak úgy szaladt a szerző tollára, ezt ő maga sem hiszi, más helyen maga is más vallomást tesz, sőt nyomban utána is, négy sorral lejjebb, olyast mond, ami mutatja, hogy milyen nagy súlyt vet nem a szók, hanem a szólásfélék, mondatok elsajátítására: »Az olvasókönyv, amely gazdag anyagot szolgáltat a beszédben és a tartalom elmondásában való gyakorlásra, tulajdonkép a nyelvi oktatás lelke...«

Az előszó után következik a bevezetés, amelyben a szerző egyebek közt a magyar nyelvbe került szláv szokról beszél. Nem akarom azt a kérdést fölvetni, hogy mennyire lehetséges és célszerű a középiskolák alsó osztályai számára írt nyelvtanban ezt a problémát a tudományos eredményekhez képest tárgyalni, de annyi bizonyos, hogy a szerző tárgyalása olyan gyarló, hogy teljességgel lehetetlen, hogy mindazt ne tudná, aminek nemtudását itt látszólag elárulja. Még a legeslegnagyobb sietség és meggondolatlanság sem teszük a következő mondat leírását és kinyomatását teljesen érthetővé: »A következő magyar szók: *galamb, munka, rend, péntek, szerda, barázda, szalma, parlag, len, konyha, udvar,*

asztal, molnár, takács, kovács, csoda, pokol, király, császár, zálog, acél, patak, utca stb. a pannóniai szlovének nyelvéből kerültek, akik ezeket a szókat hasonlóan ejtették (és mi szerbek is hasonlóan ejtjük): *galamb (golub), munka (muka), rend (red), pentek (petak), sreda, brazda, slama, parlog, lan, kuhinja, dvor, stol (stô), mlinar, tikač, kovač, čudo, pakl (pakao), kralj, car, zaloga, ocilo, potok, ulica.*» (8.) Első pillanatban, mikor azt az állítást olvastam, hogy az a szó, amelyből a magyar *galamb* lett, a pannóniai szlovéneknél szintén *galamb*nak hangzott, mikor pedig az ó-szlovén *golabī* szót rendszeren *golōb*nak szoktuk olvasni, azt hittem, hogy Bránčić Szinnyeivel együtt azt teszi föl, hogy a magyarországi szlávok o-ja »a magyar a-hoz hasonló hang lehetett« (vö. NyK. 27:368), a latin átírásban q-nak jelölt hangnak pedig talán Potebnja véleményéhez szíva eredetileg *ā* kiejtést tulajdonít (Archiv für slav. Philologie III. 616 s. köv., vö. Ásbóth: A szláv szók a m. ny. 27 és NyK. 27:370*), szóval én első pillanatban azt hittem, hogy igen határozottan kifejlődött tudományos meggyőződéssel álllok szemben, amelynek érvényesítését legfőlebb azért nem tartottam volna helyén valónak, mert az érintett kérdések még vitásak. De nagyon gyorsan kiábrándultam ebből a hitből, hiszen mindjárt a következő *munka* alak azt mutatta, hogy a szerző annyira nem tulajdonít az ó-szlovén q-nak *ā* hangzást a magyarországi szlovének ajkán, hogy azt a *ma*ka szóban épenséggel *unnak* olvassa! Az ó-szl. o-t sem olvassa Szinnyeivel együtt a-nak, hanem a többi példákban következetesen o-nak: *potok* stb. stb. No de hát akkor milyen elvet követ a pannóniai szlovének kiejtésének a megállapításában? Semmilyen! Egyszerűen tisztán a magyar szóból állapítja meg a pannóniai szlovének kiejtését: *galamb, munka, pentek, parlog (prêlogū h.!!)*; azután a szerb nyelv kaptafájára húzza: *lan, pakl, ocilo*, amikből a magyar *len, pokol, acél* nem is keletkezhetett volna; olykor meg teljesen meg is feledkezik, hogy voltaképen miről is szól, mert azt talán csak nem akarja senkivel sem elhitetni, hogy a magyar *császár* szó a *car* alakból csírázott ki! No de kár volna a részletekbe bocsátkozni, reménylem a szerző ezt az egész helyet egyszerűen törölni fogja, úgy sincs sok keresni valója egy gyakorlati nyelvtanban.

Közvetlenül a »pannóniai szlovének«-től átvett szók tárgyalása után, még ugyanabban a kikezdésben, azt mondja a szerző, hogy másrészt a szerbek is több szót vettek át a magyaroktól. A szók felsorolása nem ide való, hanem a 4. §. első kikezdésébe, ahol azután természetesen azok a szók is felsorolandók, amelyeket viszont a magyarok egyenesen a szerbektől vettek át, mint p. o. *megye, parittya, dalia, paprika* stb. A magyarból a szerbbe átment szók közül törlendő a *bir* szó, mert nem közvetlenül a magyar nyelvből került a szerb nyelvbe, a *ris* (= rész) pedig jellel látandó el (*rîs*), hogy ezt a szűk körben használt tájszót össze ne tévessze a tanuló a közszerb *ris* »hiúz« szóval.

Egyáltalában megfoghatatlan, hogy a szerző miért irtózik

annyira a jelek használatától. A szerbben a pénteket *pétak*-nak mondják ugyancsak hosszú zárt *é*-vel, ez eredetileg az ötödik napot jelenti, vö. *pét* öt, *pěti* ötödik.* A szerbnek a hosszú *é* jelölésére, ha a szótag hangsúlyos, amint látni való, két jele is van (ha hangsúlytalan, mindig *ê*-nek írja). Az, hogy a közönséges írásban nem szokás ezeket a jeleket használni, nem tesz semmit, minden szerb tanuló ismeri azért a szerb nyelvtanból, Karadzsis kitűnő szótárából és máshonnan is; egészen megfoghatatlan tehát az a vergődés, mikor a szerző a magyar *é* hangzását akár magyarázza, akár vissza akarja tükröztetni. Ahelyett hogy azt mondaná, hogy a magyar *é* úgy hangzik, mint a szerb hosszú *e* (*é* vagy *ê*), ezeket mondja: »*é* egy nyújtott szerb *e* és *i* közt levő hang, pl. *rét*, *két*, *bér*. (Ilyen magyar szavak a szerbben úgy hangzanak, hogy *rit*, *kip*, *bir*, ami azt mutatja nekünk, hogy az *é* valóban *i*-hez hasonló hang)« (55). A szerb példák nincsenek valami szerencsésen megválasztva; a szerb *rit* t. i. nem a m. *rét*-ből lett, nem is jelent rétet, hanem a német *Ried*-nek mása és azt jelenti, hogy »nádas«, amint ezt a szerző maga a 141. l. helyesen mondja; a *bir* pedig, ha csakugyan magyar eredetű, amint már említettem, nem közvetlenül a magyarból került a szerbbe, hanem régebbi időben jutott a szláv nyelvekbe (vö. Ethnographia 8:23). A *kip* = *kép*-féle esetekben pedig nincs kizárva egy *i*-s nyelvjárás hatásának a lehetősége (ezzel szemben vö. az épen a mi szerbjeinknél használt *cěl*, *cělj* »cél« szót!). De az a tény, hogy a magyar *é*-nek néhány esetben *i* felel meg a szerbben, különben sem bizonyíthatja, hogy a magyar köznyelv *é*-je olyan erősen *i* felé hajlik, amint Bránčić előadása szerint hinnie kell a tanulónak. Bránčić annyira megy, hogy az *egészség* szót *egışeg*-nek írja át (11), ami annyival érthetlenebb, mert két *é* van a magyar szóban: miért nem írja át a második *é*-t is *i*-vel, vagy miért épen az elsőt és nem a másodikat? Pedig ha a szokott és jól ismert jeleket használta volna, milyen pompásan átírhatta volna az *egészség* szót *egěşeg*-nek! épen csak a hosszan ejtett *s*-t (*egészség* = *egesség*) lehetetlen szerbre átírni, há csak nem akarunk e célra rendkívüli eszközökhöz fordulni és annak megérzékítésére a p. o. a szót így leírni *egěş-şeg* (a szerb t. i. soha sem írt kettős mássalhangzót).

Az ismert jelektől való irtózás máshol is megfosztotta a szerzőt attól a lehetőségtől, hogy a magyar hangokat híven visszaadhasa. A magyar *tudja* szó kiejtését csaknem tökéletesen vissza lehet adni a szerb írásban, ha az úgynevezett éles hangsúly-jelét vetjük az *u*-ra: *tűdja*,** míg Bránčićnak a 11. lapon olvasható

* Arról a különbségről, amely a hanghordozásban észlelhető *pétak* és *pěti* közt, l. Ásbóth: A hangsúly a szláv nyelvekben, 9. köv. és a most megjelent Chrestomathia Orientalis 1:187. köv.

** Itt a *dj*, a magyar *gy*-hez hasonló hangot jelöl; a cirill írásnak van rá külön jele, újabban a horvátok is kezdenek, legalább nyelvészeti munkákban, egy egyöntetű betűt (egy fönt vízszintes vonalacskával metszett *d*-t) használni, a közönséges írásban azonban *dj* (bizonyos esetekben *gj*)-vel jelölik.

leírása után mindenki azt fogja hinni, hogy a magyar azt mondja, hogy *tugya!* Igaz, hogy a 173. lapon, azaz a könyvnek utolsó-előtti lapján, megtudja végre a tanuló, hogy bizony *tudja* úgy olvasandó, mintha *tuggyanak* volna írva, de ez valóságos eső után köpönyeg, mert milyen értelmű van annak, hogy a szerző a könyv legvégén tárgyalja ezeket a dolgokat »olvasási szabályok« címén, mintha még csak akkor kellene az olvasást tanulni, mikor az ember megtanulta már az egész nyelvtant!

A szerző két ízben is azt állítja, hogy a magyar mássalhangzók teljesen úgy hangzanak, mint a megfelelő szerbek (10. és 12.). Az ilyen határozott kijelentés csak megnehezítheti a tényleg fönnálló különbségek észrevezését; jobb lett volna, ha a szerző egyenesen fölhívta volna a tanulókat a magyar *ty, gy* megfigyelésére, mert ezek, bármennyire hasonlítanak is a szerb *ć, đj*-hez, mégis határozottan eltérnek tőlük képzés és hangzás tekintetében; a szóban levő hangok leírását megtalálhatja a szerző Mareticnál, a szerb *ć, đj*-ét a 32., a magyar *ty, gy*, illetőleg a vele egyenlő čakav *ć, đj*-ét a 31. fejezetben (*Gramatika i stilistika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika* 1899. 27. l.).

A hangok leírása természetesen nem maradhat el a második kiadásban sem, de amit még ezentúl meg fogok róni, az az új kiadásban akár egyszerűen el is maradhat, mert gyakorlati nyelvtannak úgysem föladata, hogy tudományosan fejtegesse az alakok keletkezését. Ha a szerző mégis jónak, itt-ott talán szükségesnek is tartja az ilyen fejtegetéseket, mindenekelőtt magának kell az alakok fejlődésével tisztába jönnie.

Tudva levő dolog, hogy a *kehely, pehely, teher* alakok aránylag újak és hogy hangátvetés által keletkeztek, a régi tőt pedig a *kelyhet, pelyhet, terhet*-féle alakok őrizték meg. Hiszen ennek átlátására semmiféle tudomány sem kell, legalább az első szónál nem, mert a német *kelch* szónak a magyar *kelyh (kelyhet, kelyheket)* lehető hű mása, Bránčić mégis azt tanítja, hogy *kelyhek* hangátvetés útján keletkezett egy soha sem létezett *kehlyek*-ből, mert ezt nehéz volt kiejteni!! (33). Másképp áll a dolog az ugyan-csak ott említett *vehem* szónál: a mai *vemhet* tényleg a régiebb *vehmet*-ből lett (l. TMNy. 1:317).

Nagyon különös az *-andó, -endő* végű igenevek magyarázata is. »Az *andó, endő* végű igenevek, mondja a szerző, mesterségesen készültek latin mintára és a nép nyelvén nincsenek használatban, pl. *írandó, olvasandó, teendő, megvetendő* (96. l.). A szerző megemlíti, hogy a nép ezek helyett azt mondja, hogy *írni való, olvasni való* stb., hozzá teszi azon kívül, hogy néhány ide való képzés valóságos melléknévvé lett (*»halandó, állandó, forgandó, maradandó, szánandó«*). De e közben két mulasztást követ el, először nem mondja meg, hogy ezeket az alakokat igenis a nép is használja, másrészt pedig csodálatos módon megfelelkezik az *-endőre* végződő hasonló esetekről (*jövendő, veszendő, kelenő, illendő*), nemcsak példát nem hoz föl rájuk, hanem a szabályból

is egyenesen kirekeszti: »Van néhány *andóra* végződő melléknévi igenév, amelyek valóságos melléknevekké váltak«. Ezt az utóbbi hiányt okvetetlenül pótolnia kell, a fönt kiírt magyarázatot pedig legjobb lesz egészen elhagyni vagy legalább is erősen megszorítani. Hiszen maga a szerző folytonosan említi az *-and*, *-end* végű jövő időt (*várandók*, *kérendek* stb. stb.), ámbár helyesen jegyzi meg, hogy »ezt az alakot ritkán használják« (79). Már pedig csak nyilvánvaló, hogy ennek az *-and*, *-end* végű jövő időnek semmi köze sincs a latin *-andus*, *-endus*-féle alakokhoz, és hogy másrészt az *-andó*, *-endő* végű igenevek belőle szakasztott úgy képződtek, mint az igetöbblől *-ó*, *-ő*-vel képzett igenevek (*áll: álló* = *álland: állandó*). Az *állandó*, *mulandó*-féle kifejezéseket meg sem lehet magyarázni a latin *-andus*, *-endus* végű alakok használatából, másrészt a magyar *írandó*, *olvasandó*-féle alakoknak a latin *scribendus*, *legendus*-féle alakokkal való egyenlő használata lehet pusztán véletlen is, első csírájában mindenestre az, legfőljebb érthető, hogy ez a használat az egyező latin alakok hatása alatt a deákos iskolában nagyra nőtt értelmiségnél mélyebb gyökeret vert. Mert ahhoz, hogy a tárgyas igékből képezett ilyen alakok szenvedő értelemben való használatát megmagyarázzuk, korántsem kell a latin alak, hiszen az *eladó* leány, *kiadó* lakás, *szántó* föld, *ivó* víz-féle kifejezéseket szintén, a *-ható*, *-hető*-féle képzéseket meg épenséggel rendesen szenvedő értelemben használjuk: *látható*, *hallható*, *érthető* stb. stb. Annyi kétségtelen, hogy az *-andó*, *-endő*-féle alakok teljesen függetlenül keletkeztek a latin *-andus*, *-endus*-féle alakoktól, hogy használatukra voltak-e hatással a latin alakok, az nem bizonyos, de ha voltak, ez a hatás csak abban állhatott, hogy egy tisztán magyar képzés, mert véletlenül összecsengett egy vele részben egyjelentésű latin képzéssel, bizonyos irányban erősebben fejlődött, mint ahogy e külső hatás nélkül történt volna. Amennyiben a szerb tanuló az *írandó*, *teendő*-féle kifejezések használatát könnyebben megjegyezheti, ha rámutatnak a latin alakokkal való véletlen találkozásra, ez utóbbiak megemlézése helyén való, de amellet rá kell mutatni a magyar alak önálló fejlődésére és sok tekintetben egészen más használatára, sőt amennyiben épen az eltérően használt alakok a népiesek és kétség kívül magyarosak, tárgyalásuk nagyobb gondot kíván.

Hogy a szerző mennyire nem törődik néha sem a magyar hangtörvényekkel, sem a nyelvtörténettel, fényesen mutatja az a hely, ahol a *marad*, *maraszt*-féle alakok viszonyáról szól. Ez a hely így szól: »szé is műveltető-igeképző, de ez tulajdonképen csak *t*, mert ha *t* olyan igéhez járúl, amely *d*-n végződik (p. o. *olvad-t*), akkor *dt*-t kapunk, de a *dt*-t nem tűri meg a magyar nyelv, ép úgy amint a szerb nyelv nem tűri az igéknél: *bod-ti*, *id-ti*, és azt mondják, hogy *bosti*, *isti* (ici mellett!)« (147). Szembeötlő mindenekelőtt a fölszínesség, amellyel a szerző e helyen anyanyelvének tüneményeiről szól. A *dt*-t, azt mondja, a szerb

nyelv nem tűri »az igéknél«, mintha bizony máshol megtűrné! A szóképzésben is, ahol csak *d*-re *t* következik, mindig *st*-t találunk *dt* helyett: vö. *sladak* édes: *slast* édesség, *stradati* szenvedni: *strast* szenvedély, *zavideti* irigyelni: *zavist* irigység, *vladati* uralkodni: *vlast* uralom. De ha már akármilyen oknál fogva az igékre akart a szerző szorítkozni, nem talált *bosti*-n kívül alkalmasabb példát annál a szerencsétlen, egészen új keletű és nem organikus *isti* alaknál, amely, úgy látszik, csakis a déli vidékeken, különösen Montenegróban, hallható? Hiszen *isti* nem is keletkezett **idti*-ből, amint a szerző tanítja, mert az infinitivus töje, úgy mint a latinban, *i* többől képződik és eredetileg *iti*-nek hangzott, vö. latin *i-re* menni; ezt a régiebb *iti* alakot, amely még ma sem halt ki teljesen, jóformán kiszorította az igekötős alakok hatása alatt keletkezett *íci* alak.* Emellett csak jó későn jelentkezett és csak szűk területen terjedt el az analógia hatása alatt keletkezett *isti*. Mivel t. i. a *jedem* 'eszem' infinitivusa *jesti* (**jed-ti* h.), *sedem*, *dovedem*, *predem*, *padem*, *kradem*, *bodem* jelennek infinitivusa *sesti*, *dovesti*, *presti*, *pasti*, *krasti*, *bosti*, az *idem* 'megyek' jelenhez is egy *isti* alak fejlődött, de ez, amint már mondtam, csak itt-ott ismeretes, arról pedig, hogy *isti*-ben a *st* *dt*-ből keletkezett volna, szó sem lehet. No de hagyjuk a szerb példákat és térjünk át a magyar alakok magyarázatára.

Hogy mennyire nem ítéltetők meg a *marad*-dal szemben mutatkozó *maraszt*-féle alakok a szerb, illetőleg a szláv hangtani törvények szerint — mert tényleg nem szerb, hanem közös szláv hangfejlődéssel van dolgunk —, azt akár a szerzőnek a fejtegetéséből magából is ki lehet olvasni. Ő azt mondja, hogy *olvad*-ból *t* képző hozzájárulásával keletkezett egy *olvad-t* ige, ennek azonban *olvaszt* alakot kellett öltenie, mert a magyar nyelv meg nem tűri a *dt*-t. No de hiszen az *olvadt* tényleg létező alak, csak úgy mint *maraszt* mellett *maradt*, *fáraszt* m. *fáradt* stb. stb. Dehogy is irtózik a magyar nyelv a *dt*-től, legföllebb annyiban, hogy *d* természetesen hasonló a *t*-hez és *dt* szakasztott úgy hangzik, mintha ott *tt* állana. Ez az egész magyarázat helytelensége tehát kézzel fogható. Hogy mikép keletkeztek ezek az alakok, azt elemi nyelvtanban megmagyarázni teljesen fölösleges, hisz a szerző legföllebb azt mondhatná, hogy nem úgy keletkezett az *szt*, mint a szerb *jesti*-féle alakokban, mert a magyar nyelvben *dt* mindig megmarad és nem lesz soha sem *szt*-vé. Maga a szerző pedig, akinek igenis illik az alakok fejlődését ismerni, okulást találhat a TMNy.-ban (436. s. köv.).

Áttérek most olyan esetre, ahol szinte jobb szeretnők, ha a szerző nem ismerte volna az alak keletkezését. A szerző ugyanis a 142. l. azt mondja: »A váratlan, hivatlan, földetlen, védtelen,

* *Do-iti*, *na-iti*, *po-iti*-ből *dojti*, *najti*, *pojti* lett, amelyeket a nyugati nyelvjárások tényleg ismernek; *dojti*, *najti*, *pojti*-ből lett hangátvétellel **dotji*, **natji*, **potji* és minthogy *tj* *č*-vé folyik össze: *doči*, *nači*, *poči*.

kelletlen stb. példák azt mutatják, hogy ezt a képzőt igék is fölveszik, de csak *at*, *et* végű főnevekhez!« Először is, ha az igék nem közvetetlenül veszik föl a képzőt, hanem előbb *at*, *et* végű főnév keletkezik és ehhez járul a képző, akkor mi joggal mondhatjuk egyáltalában, hogy igékhez is járul a »*talán*, *telen* v. *tlan*, *tlen*« képző? Másodszor pedig, mutatják-e valóban a *váratlan*, *hívatlan*, *födetlen*, *védetlen* (!), *kelletlen* szók, hogy *-at*, *-et* végű főnevekből valók? Dehogy is mutatják, hiszen se **várat*, se **hivat*, se **födet*, se **védet*, se **kellet*-főnév nincs! Hát ha nem feledkezett volna meg a szerző a tehető igékből képezett ilyen mellékevek egész seregéről (*halhatatlan*, *láthatatlan*, *felejtethetlen* stb. stb.), még csak akkor vette volna észre igazán, hogy milyen zavart okozhat, ha a tanulónak azt mondják, hogy itt *-at*, *-et* végű főnevekből kell kiindulni, megérheti így is, hogy éppen az élesebb eszű tanítványai olyan lehetetlen főneveket képeznek majd, mint **halhatat*, **láthatat*, **felejtethet*! Ez az egész képzés annyira nem átlátszó, annyira tovább burjánzott, hogy még a magyar középiskolák alsó osztályaiban sem merném keletkezését fejtegetni.

Hogy mikép segíthet a szerző az új kiadásban ezeken a bajokon? A lehető legegyszerűbb módon — egy pár tollvonással! De nem azért bocsátkoztam az egyes esetek fejtegetésébe, hogy a szerző a dolgát ilyen egyszerű módon végezze, ámbár az említett pár hibán igenis lehet így segíteni. Én azt reménylem, hogy fejtegetéseim megérlelik a szerzőben azt a meggyőződést, hogy ő neki bizony komolyabban kell a magyar nyelv történetével foglalkoznia, és erre a célra melegen ajánlhatom neki a Tüzetes Magyar Nyelvtan, különösen a megjelent első kötet második részének elolvasását. Ha ezt a tanácsomat megfogadja, sok mindenféle meg fog a második kiadásban változni, egészen más hangon fog a nyelvi tüneményekről szólni. Akkor majd nem lesznek olyan naiv kifejezések benne, mint most, mikor pl. a *hívok*, *jövök*, *óvok*, *rovok*-féle alakok *v*-jéről azt mondja, hogy itt a *v* megint »viszszatért« (a *v* t. i., tudvalevő dolog, hiányzik egyes alakokban: *hí*, *jő*, *ó* (*óv*), *ró*), mintha bizony valaha kiveszett volna ezekben az alakokban a *v*. A nyelvtan azért ép olyan alkalmas maradhat arra, hogy a magyar nyelv szerkezetébe bevezesse a szerbajkú tanulókat, mint a mostani alakjában, mert, s ezt nyomatékkel ismétlem, erre a nyelvtan most is igen alkalmas. Hiszen ha a nyelvtan nem volna olyan jó, türelmem sem lett volna végig olvasni, és még kevésbé lett volna kedvem minden hibáját kijegyezni és szóvá tenni. De ez a nyelvtan igazán megérdemli, hogy hibáival foglalkozzunk!

ÁSBÓTH OSZKÁR.

MAGYARÁZATOK, HELYREIGAZÍTÁSOK.

A tárgyhatározók. A Nyr. júniusi füzetében Kardos Albert heves támadást intézett ellenem azért a változtatásért, amelyet néhány évvel ezelőtt a határozó-rendszeremen tettem. Azt mondja rólam és még egy másik nyelvtaníróról, hogy »nagyot akarnak változtatni, sőt gyökeresen föl akarják forgatni a határozók felosztását.« — Az én állítólagos fölforgató szándékom abban a szerinte »szerencsétlen újításban« nyilvánul, hogy a *képes helyhatározók* osztályából kivettem egy jókora csoportot és külön osztálynak tettem meg *tárgyhatározók* névvel.

Nem akarok elméleti vitatkozásba bocsátkozni, mert annak nem volna se hossza, se vége. A tárgyhatározók elméletét jól megírta Balogh Péter a Nyr. XXVI. évfolyamában (351. és 385. s köv. ll.); ajánlom a figyelmébe mindenkinek, aki Kardos Albert támadását olvasta. Én az utóbbinak csak egy mondatára akarok utalni, s az a következő: »S íme, mikor nyelvtanai egymásután érik az új kiadásokat, mikor Szinnyei az ország egyik végétől a másikig ott találhatta a maga műveit, mikor nyelvtanítói munkásságának második évtizedében büszkén hirdethette volna könyveinek s bennök a maga elveinek a diadalát, akkor egyszerre csak odahagyja a maga álláspontját, s anélkül, hogy valamely erősebb ostromot láttunk volna az ő határozói rendszere ellen, íme alkura, mondhatni elvtelen alkura lép a régi felfogással s a magyar nyelvtanításból már száműzött kiegészítőket (tárgykiegészítőket) belopja az új rendszer várába tárgyhatározók címén«.

Ezt a vádat kereken visszautasítottam. Én nem léptem alkura a régi fölfogással s nem loptam bele a régi fölfogás szerinti kiegészítőket a nyelvtanba. Az én tárgyhatározóim nem álnév alatt lappangó kiegészítők, hanem a maguk becsületes nevét viselő határozók. A tárgyhatározók osztálya nem is azonos a régi kiegészítőkével, mert az utóbbiak egy része nálam az állapothatározók alosztályaiba van besorozva. Sőt az újításommal még jobban eltávolodtam a régi kiegészítő rendszerétől, mint előbb. Így áll a dolog. És nagyon csodálom, hogy Kardosnak, aki engem az újításomért elvtagadással és visszamenő irányzattal vádol, egyetlen szava sincsen egy másik, általa ugyanakkor az E. Philologiai Közönyben (566. s köv. ll.) megbírált új nyelvtannak *állandó határozói* ellen, pedig azok alól kilóg ám a régi kiegészítők lólába. Mért nem vádolja Kardos annak a szerzőjét a számkivetett régi kiegészítők visszacsempészésével?

Nem tehetek róla, hogy azok közé tartozom, akik tanulni és haladni szeretnek. Mindenki, aki a nyelvtanaimat figyelemmel kíséri, láthatja, hogy folyton javítom, fejlesztem őket. Nem ragaszkodom makacsul ahhoz, amit egyszer megírtam, ha később átlátom, hogy nem jó vagy nem egészen jó. Mindig találok a könyveimben javítani, igazítani, csiszolni valót. Szívesen hallgatok másnak az okos szavára is, de nincsen szükségem külső »ostromra«; én magam is eleget ostromlom magamat.

És aztán az a sokszor emlegetett határvonal a határozók osztályai között! Mintha nem tudná mindenki, aki a határozók kérdésével kissé behatóbban foglalkozott, hogy itt olyan bonyodalmas szövevéennyel van dolgunk, amelynek a szálait sokszor teljes lehetetlenség különválasztani. Bármiféle osztályozást csinálunk is, mindig lesznek olyan határozók, amelyeket ki ebbe, ki abba az osztályba fog sorozni, aszerint, hogy ki hogyan fogja föl őket. S ez nem is baj, még az iskolában sem; de ha baj volna is, akkor sem segíthetnénk rajta, mert hiába, a nyelv sohasem fog a grammatikusok kedvéért a rovatok és táblázatok Prokrustes-ágyába belerendszeresedni.

A háromévi próbaidő, amely a tárgyhatározók megszületése óta eltelt, megmutatta, hogy a komoly és lelkiismeretes magyar nyelvtanárok nagy többsége megértette és helyesli az én újításomat s nem hátramenést, hanem haladást lát benne.

Azért tehát a tárgyhatározót *non censeo delendum esse.*

SZINNYEI JÓZSEF.

Adatok a tót nyelv magyar elemeihez. A következő adatok, ahol más megjegyzés nincs, Hontmegyének a magyarsággal érintkező részéből valók:

*bikač*ek: bikacsek.

bíreš: béres.

bakanče (csak többesben): bakancs.

falat (úgy látszik csak többesben:

falati): darab, darabok (Sáros megye).

fátolovo: fátlyoból való (Slovenské Spevi, 2: 157.).

filkaš: füles kosár (fül-kas). [Nem *fül* + *kas*, hanem a középfrank, szep. erd. szász *felwes*, tót *filpas* és a magy. *kas* kombinálásából keletkezett szó. *M. J.*]

fogaš: fogas (bútor).

fortil: fortély (Nyitra m. Sbornik) [német ered.].

furajtár: fullajtár (Slov. Sp. II. 163.), [német ered.].

gombík: gomb.

gulaš: gulyás (foglalkozás).

heđbirov: hegybíró.

honvíd: hönvéd.

husár: huszár.

járášbirov: járásbíró.

juhás: juhász.

kalap: kalap.

kedvešny: kedves (Sárosm. Sborn.).

kert: kert (uo.) [Ez az alakja kétséges; valószínű, hogy az *a*-tövékhez tartozó *kerta* a nom. alak].

keťefík: kötőfék.

kišbírov: kisbíró.

koč: kocsi

koš: kocsis.

korbá: korbács.

koršov: korsó (Zemplénm. Slov. Sp. 2: 194.).

kulaš: kulacs [kétséges magy. jöv.].

luštavý: lusta.

oldomaš: áldomás.

palota: palota (Slov. Sp. 2: 107.).

patolat: patyolat (Sárosm., Nyitra-megye, Sbornik).

paprika: paprika.

perse: persze (lat. *per-se*).

pokreitočka: bokrétaácska (Zemplén megye, Slov. Sp. 2: 198).

porendolovat: megrendelni.

pougár: polgár. [Jelentése kétséges; valószínű az „esküdt” jel.].

puha: puha (Slovenské Pohľady).

rab: rab (uo.) [Nem magyar ered.].

ráč: rács [kétséges magy. ered.].

rádás: rádás.

šarkan: sárkány.

šentš: söntés [német ered.].

šalaš: tanya, szállás.

sivem: szívem (akitől hallottam,

mindig hozzá tette: duša moja:

lelkem; magában nem fordul

elő).

solgabirov: szolgabíró [hangalakja

kétséges, valószínű sougabirov].

tábor: tábor; (Slov. Pohl.) [? kétséges; cseh eredetű].

tervinbirov: törvénybíró.

vicišpán: alispán (előfordul *ališpán* is).

Lónevek: Bandi, Betár, Bokroš, Čillag, Kedves, Keše, Róža, Šárga (Šárgo, vokatívus), Vidám (Hontm.)

Ökörnevek: Bimbó [valószínű bimbóv.] Bodor, Keše, Sarvaš, Semeš, Šugár, Virág (u. o.),

Tehénnev: Piroša (u. o.).

Kutyanevek: Bodri, Bundáš, Tarka (u. o.). ANTAL BENEDEK.

Utca-háza. Ilyen is van; és pedig ez nem egy azzal az *utca-ház*-zal, melyet, mint egy öt éves gyermeknek félig ösztönszerű, félig tudatos szavát közöltem a Nyrben (25:466) a német *Durchhaus* magyar másául, hanem ez népnyelvi termék és a legtökéletesebb párja a *városháza*, *vármegyeháza*, *faluháza*, *község-háza* összetételeknek. Csodálatos, hogy szótáraink nem ösmerik, pedig Debrecenben és bizonyára más alföldi városban is közkeletű szó. Debrecennek ugyanis több *ucca-háza* volt, ma is van egy. Oly középületek voltak ezek a város minden fő-utcáján, ill. hat tizedében, amelyekben az illető városrész tartotta a maga legszükségesebb jószágát, gazdasági szerzőségeit és egyéb tárgyat; pl. a maga csordájának a bikáját, a szeméthordásra rendelt ökörigákat, a vízipuskát stb. — A debreceni állami főreáliskola éppen egy ilyen *utca-háza* helyén épült. Hasonló rendeltetésű középületekre emlékszem Szentesen is, de hogy ott is *ucca-ház*-nak hitták-e, nem mondhatom.

Hogy az *utca-háza* rövidebb alakjában is használatos volna, arra nincs adatom. Alanyesete mindig *utca-háza*; ugyancsak a teljes, bár ragozott alakot mutatja egy írott feljegyzés a debreceni kalendáriom 1826-i évfolyamában (a debreceni kollégium könyvtárában): *az uttza házánál Miklós uttzán.*

Nem érdektelen továbbképzés ez összetételekből: *faluházáskodik*. Debrecen vidékén nem ritkán hallani: Nem szeretek én *faluházáskodni* (ügyesbajoskodni, perlekedni). KARDOS ALBERT.

Tájszók. *Tatorján-gyökér* (Vö. Nyr. 29:137.) ... Egy tüzes sárkány rohant alá, nagy mennydörgéssel az égből, hosszú sziporkázó farkát csóválva messzire, egész apró ifjafia csordájával együtt s belebukott az Istentavába, mire a tónak a partján mindjárt egyszerre kinőtt a sok *tatorján-gyökér*, ami megint éhínséges időknek a bejelentője! (Jókai, Bálványos vár, 6. lap. Nemzeti diszk.).

Töemény. Somogyban (Csurgó) használt babonaszó. Megrontó valamit jelent. »Töeménybe lépett.« Vö. A székely *csinálmány*. (Nyr 29:6.) TRENCSENY KÁROLY.

Huja: azt is teszi: »egy füst alatt, egy fogással«, pl. ha a másra számított nap folyamán még fönnmaradt egy-két óráköz, ekkor még előfognak valamit, amit ezalatt elvégezhetnek. Erre mondják aztán »egy hujával azt is elvégeztük«.

SZOKOLAY HERMIN.

A *lappantyú* (Nyr. 28:566.) Bábolnán (Komárom m.) a nép előtt ismeretes. A múlt évben beszélgették itt az aratók, hogy a Karabuka nevű erdőben vannak lappantyúk, és azt állították, hogy este kirepül fészkeiből, »nagyokat füttyent«, az istálókba berepül és »megszopja a teheneket«; de ennek az ellenkezőjét nem tudtam velők elhitetni. Magam is láttam már itt többször lappantyút.

KOTUCS JÁNOS.

Mont, munt. (28:460.) Kalotaszegi kereskedő-nyelvünk a liszt-ről szólva, a finomabb fajtát össze-vissza keverve nevezi *montliszt*-nek is, *muntliszt*-nek is. Népünk állhatatosabb, sőt két egymástól messze lévő fogalmat nevez el velük. *Montlisztnek* a gőzmalomban búzából őrölt, megszitált lisztet nevezi, akármilyen legyen is annak a nume-rusa. — *Munt*-nak a kitaposott és kisajtolt szöllőt mondja.

CZUCZA JÁNOS.

Pisti. Kártyaműszó. A. m. a német: *aufgelegt*. Ha valakinek olyan jó kártyái vannak, hogy okvetlenül nyernie kell. »No, mond ki hogy pisti!« »Ugyan tegyétek le, hiszen pistija van!«

Úgy magyarázzák, hogy: ezzel Pisti (egy kis fiú) is megjátszhatná. Csak főnév; pl. ha ezt kapom, pistim van zöldben. (Vö. *leterített betli.*)

MIKÓ PÁL.

Puklyás. A *pikula* szóról (28:518.) jut a *puklyás*, *puklás*, *pukjás* az eszembe. Nincs-e ez a szó a pikulával összefüggésben?

BÁRSONY GYULA.

De hát mi az a *puklyás*?

A SZERK.

NÉPNYELVHAGYOMÁNYOK.

Az érmelléki nyelvjárás.

IV. Szókins.

1. Rokonság. Itt-ott még dívik a házközösség, s ilyen esetben ugyanegy házban *tanyázik* az *öreg apa*, *öreg anya*, a gyerekek *ides apja*, *ides anyja*, a szülők testvérei: a *bátyám uram* és a *néném aszszon*. A »filíves, íves« gyerek *púja*, a nagy fiú *fattyu*. A fiatalok *bátyám-nak* *néném-nek* szólítják az idősebbeket.

2. Ruházat: *habda*: kamásli-féle; *írhásbunda*: a juhász bundája; *lábravaló*: gatyá, amelyet nadrág alá húznak; *lábri*: mellény; *lékri*: kabát; *öltözék ruha*, *ötöny* [így!] *ruha*, *egy öttő r.*; *strinflí*: harisnya; *strom-*

pándli: harisnya-kötő; *szárhegy*: a csizma szárának végső része, »szár-hegyig sáros a csizmája«; *topánka*: férfi és női cipő; *tőgyfagatya*: széles, vastag paraszt gatyá; *untercikk*: színes, leginkább kék, férfi-ing.

3. Ételek: *almásleves*: savanyú almából készített, kedvelt leves; *angyalbögye*: kolompíros tiszta [másutt: angyalbögyörő, sodrott tészta, krumpli nudli]; *csörgő*: csörgő-fánk; *dereje*: barátfüle nevezetű tészta; *görhe*: kukorica-lisztből készült pogácsa; *gulászta*: a tehénelés után való nap fejt téj; *kolompíros möring*: zsírral és vereshagymával készített főtt burgonya; *száraz tészta*: minden nélkül, csak zsíros.

Bútorok, eszközök, épületrészek: *bakó*: tarisznya; *bolha*: a borsajtó fedele, amely a törköly felett van; *csobán*: csutora; *délészán*: széná-v. pelyvahordó kétkerekű kocsi; *gója*: magas, csigán járó rúd, melynek segítségével a szalmát, ill. kénéket kazalba rakják; *ház*: szoba; *ház hűja*: padlás; *hilita*: hinta; *kasornya*: spárgából készült ételhordó; *kaszli*: szekrény; *komót*: láda; *kvártj*: lakás; *pitar*: konyha; *pitli*: vizes vagy moslékos dézsa, csöbör; *sámfa*: kaptafa; *sut*: a kemence és a fal közti hézag; *torok*: a kemence előső része; *tömőfa*: az a bunkó-alakú fadarab, amellyel a borsajtót tömdösik; *villahegy*: hordó rúd: az a rúd, amivel a petrencét hordják.

5. Állatnevek: *bábaszarka*: gébics; *barizsdisztó*: piszkos barna színű disznó; *büdösbogár*: mezei poloska; *fakopáncs*: harkály; *fügemadár*: függőcinke, »v^ot egy kis csúje a fizeknek«; *gama-lú*: ócska, rossz gebe; *gőzszü*: cickány; *juhány*: szamár, a juhok között; *nadáj*: pióca; *pápipista varju*: tarka varjú; *pinytyó*: pinytőke; *poc*: patkány; *protestáns-varju*: fekete v.; *puppegr*: denevér.

6. Növénynevek: *egres*: kisszemű, éretlen szőlő; *gójavirág*: őszikikerics; *görgő-dinnye*: görög d.; *gubics*: szűrös gubacs; *gubó*: a tölgy gubacsa; *hecse-pecse*: a vadrózsa bogója, amiből a hecsepecs-lekvár készül, »élopták a hecsepecsét«; *köszméte*: piszke, egres; *pacsirta-gomba*: csiperke g.; *paszuj*: bab; *pép*: pipacs; — szőlőfajok: *bakor*, *erdei*, *ezerjő*, *góhér*, *gyöngy*, *kadarka*, *mízes fehér*, *muskatáj*, *mustos fehér*, *ropogós gyöngy*, *tökszőlő*; — *tengiri*: kukorica; *vörösgomba*: csiperke, champignon; *zsírosgubó*: síma gubacs.

7. Kártyaszók: *ásós legény*: alsó; *filkó*: felső; *görcs*: krajcár; *három furujás*: 3 alsó; *lőf*: szaladj vele; *nagy filkó*: makk felső; *plat*: kártya; *plattoz*: kártyáz; *sánta*: hetes (sántát váltani: hetest váltani); *tök-pucoli*: tök felső.

8. Állatüző és hívó szók: disznóknak: *disztó*, *disztó*, *disztó!*; *kucú*, *kucú*, *kucú*; libáknak: *hiss ki*, *te lib'annya*, *ne!*; kacskáknak: *kacsa*, *kacsa*, *kacs*, *kacs!*; tyúkoknak: *piú*, *pipipipi*, *pi*, *pi!*

9. Egyéb tájszók.

a) F ő n e v e k.

dedó: kisdédóvó-int.; *dedóba* jár.
disztóherglő: ki a disznókat heréli.
dugóhúzó: az óhitű zsidó lelógó
huncfutkája.

ekekítség: az ekéhez tartozó összes szerszámok.
epititus: étvágy.
fonáka: a ruha balfele.

futagím: petroleum (B. Félegyháza). [vö. fotogin, fotogén].
görény: göröngy, rög.
gyujtó: »az a vükönyra vágott fa, akivel az ember begyújt«.
hodáj: birka-, v. disznó-akol.
kursaft: vevő (kundschaft).
kurvagörös: az arcon levő bibircsók, pattanás, pörsenés.

tallír: ezüst forint.
pakk: csomó, egy pakk ruha
pernye: hamú.
taposó: aki a szőlőt lábával tapossa.
udvar: az urasági kastély; gyerünk az udvarba!
vakbarázda: az a barázda, amit nem vájt ki jól az eke s azért újra rájár.

b) Melléknevek.

értetlen: nehéz fölfogású; értetlen, mint az olá.
étvágyas: kíváncsi; étvágyas v^aótam ére a bérétvára.
görcögös: döcögös; görcögös út.
hitetlen: nem hites; hitetlenül lakik vele: nem esküdött meg vele.
jövendő: jövő; a jövendő eszten-dőben.
korhanyag: laza; de k. ez a föld!
lanyhagos: lanyha; lanyhagosan esik.

más: mult; ez mán a más héten v^aót.
özön: sok.
penészesképű: halavány.
piri: kicsiny, v. ö. *pirinyó*.
szapora: sok; szaporább jut két száznál.
takaros: szép; takarosán összehajtotta a kendőt.
tarti: rátartós leány.
vín: sűrű; nagyon vín ez a majter.

c) Igék.

akcentál: megfogad (akceptál).
apolgat: elrendez, rendbe hoz; elapolgatom szípen a zágyát.
baricskál: zsindeleyez.
bukik: veszít; buktam rajta (a tehénen), hogy elattam.
buksengel: bukencet hány; a nyúl b.
csikol: csiklando.
debukál: veszekedik (debacchál).
dehonesztál: neheztel valakire.
elcsap: elereszt; elcsapom a lovam a gyepre.
elhími magát: elbizni.
érelődik: érik, é. a trágyás föld.
gajdol: pletykál; g. mint kit vín asszon.
gyufáz: gyújt; meggyufázom ezt a lámpást.
hán: a kalász fejet hány.
hántorgat: szemére hántorgattya a hibát.

instál: kér, könyörög; instálom.
iszonkodik: csúszkál a jégen.
karézzgat: körben kocsikázik.
kimagyaráz: én nem tudom úgy k.-ni: megmagyarázni, elmondani.
kolegál: koldúl (v. ö. koledál).
kordéz: kordéval jár.
meghagyúl: megfakul; ennek a ruhának m. a színe.
megmuritol: meghal (vö. oláh: murit).
meztér: elfordúl, visszafordúl; megtírt mán a zútról.
megvág: elvégez; megvágтам a dolog naggyát.
omlik: ujan jó v^aót a kolompír, csak úgy omlott a hajába!
ösztnöz: addig ösztnözte a poloskát, amíg mind elpusztította.
pacéroz: sétál (spazieren).

perézsmittál: fecseg.
ráruház: a falusiak egymásra rá-
 ruházzák a csúfneveket.
tarlóz: böngész, keres (szőlőt is t.).

teker: fê kell tekerni az ember-
 nek az eszit.
vág: vezet; e za zút is oda vág.
 JENŐ SÁNDOR.

Tájszók.

S o m o g y i a k.

gajdol: sír.
 gözös: gözmalom.
 gubita: bogyo.
 gyukli: nyári vékony kabát.
 hostéj [?]: a házhoz tartozó rét.
 kacér: húsvágó fejsze.
 klumpa: facipő.
 kocifántos: cifra.
 köcöle: fejre való kendő.
 köstörködik: tréfál.
 kucó: a kályha mögött levő sarok.
 kudori leves: tejföllel habart leves.
 lafatyol: érthetetlenül beszél.
 léncő: a szoknya szegélye.
 libár: sovány.
 maci: csikó.
 marci: házi kenyér (diákszó).
 mozekony [?]: pazarló.
 német rák v. tót rák: béka.
 noszengat: bíztat.

papica (gyerm.): kenyér.
 réparágó: preparandista.
 ribáló: gyalu, káposztagyalu.
 sorkolat: karéj (kenyér).
 satyak: kalap.
 söntés: mosogató edény.
 suska: ocsu, gabona alja.
 szatyí: konviktusi kenyér (vö.
 marci).
 szatyor: tojó kosár.
 szívalé: pálinka.
 tap: küszöb.
 tinnyölödni: gondolkozni, tünödni.
 top: a disznó első lába.
 tutyi: topánka.
 uszúnyi: kínálni.
 víbafa: fűzfa.
 vonyogó: amivel a kazalból a szé-
 nát húzzák.

(Csurgó.)

ENDREI ÁKOS.

IZENETEK.

K. J. és B. K. Nincs terünk, hogy azoknak az uraknak álokoskodásait cáfolgassuk, nem is érdemes. A szíves leveleknek csak legjellemzőbb s legigazabb részleteit közöljük itt: »Még mi nálunk is ritkítja párját a pajtáskodás terén az a botrányos eljárás, amelyet a Hétnek Tóth Bélája és egy-két más írója részéről tapasztalunk. Emezek mind az elméleti, mind a gyakorlati nyelv-művelés dolgában Tóth Bélának valóságos ellenlábasai, s tavalyi és idei cikkeikben mégis Tóth Béla pajtásuk kedvéért agyba-főbe szidják a Nyr. szerkesztőjét. Viszont Tóth Béla pajtás egy szóval sem fejezi ki soha a megbotránkozást, sőt dühöt, amelyet az ő Hét-beli pajtásainak nézetei és stílusa okvetetlen fölgerjesztenek benne, ha csakugyan olyan igazhitű ortológus. Sőt van bátorsága ezeket a pajtásokat a magyar stílus legnagyobb mestereinek hirdetni, holott ezt nyilván maga sem hiszi el magának«. — »Tóth B. azt fogja a Nyrré, hogy akadémikust nem mer megtámadni. A Hét most azt tartja furcsának, hogy az Akadémia zsoldjában állva akadémikusokat korhol. Nem nyilvánvaló mind a két esetben a rövidlátás s a rosszakarat?«

Beérkezett kéziratok (jul. 9-éig): Kovács J. Tóth Béla mint pajtás. — Körösi S. Az olasz-magyar szótárhoz. — Král M. A nép a törvényték előtt. — Kulcsár E. Népdalok. — Balta: »Az ortológia csődje«. — Gombocz Z. Böles. — Balogh D. Családnevek stb. — Lengyel I. Tájszók.

MAGYAR NYELVÖR.

Megjelenik minden hónap 15-én
három (vny) terjedelemben.

Szerkeszti
SIMONYI ZSIGMOND

Szerkesztőség és kiadó-hivatal
Budapest, NewYork palota

A TAGADÁS NYELVÜNKBN.

II.

A magyar tagadó szóknak alakja.

A tagadó szók alakját tárgyalva, legcélszerűbb magán a tagad szón kezdeni.

A Nagy-Szótárban e szó jelentése: *nincs úgy*, vagyis: *nemel*, lat. *negat*; *verneinen*.

A szó alakjával már többen foglalkoztak. Czuczorék szerint »gyöke azon *ta-* lenne, mely távolodásra vonatkozik ebben: *távol* legyen tőlem.«

Budenz, ki e szót először vizsgálta az összehasonlító nyelvészet világánál, az *enged* ige »ellentétes«-ének tartja. Az *enged* szó alapszavának ugyanis az ugor **am* v. *em* »sedere, subsistere«, ill. »*non resistit*« jelentésű szót tekinti, melynek a *tagad*, *verweigern* ige csak ellentétese lehet, aminthogy maga is azt mondja, hogy mint az *enged* alaktársa, régibb **tangad* helyett való, s tulajdonkép *resistere*-t jelentett. Munkácsi kommentárja szerint (Nyr 12:490.) Budenz a *tagad* szót »a magyar *enged* mélyhangú másának tartja, olyanforma jelentésfejlődéssel, mint mondjuk: eláll a lélekzete és elállok valamitől.«

Akárhogy magyarázzuk is Budenz szavait, mégis csak kétesnek kell tartanunk igénknek az *enged* szóval való kapcsolatát.

Munkácsi maga, a fent idézett helyen egy ugor **dnyb* igető származékát látja a *tagad* igében, melynek *weigern*, *verweigern*, *abläugnen* jelentése azonban túlságosan távol áll a zürj. *votj. dugdi* aufhören, a finn *tankoa* cessare a labore és az észti *tukku* schlummern jelentésű, Munkácsi idézte igéktől.

A szlávásban a tagadás jelentésével elterjedt *tai-ti* szó hangtani okokból nem hozható kapcsolatba a magyar igével. Az oláh nyelvbe pedig épen a magyar *tagad* szó került, talán a törvénykezés nyelve révén: *tagaduescu* (vö. szerb: *biršak*, *eškut* stb.).

A *tagad* szó tövében mindezekkel szemben egy feltehető magyar tagadó igének látjuk fennmaradt nyomát. A tagadás fogalmának tagadó igével vagy a tagadás határozójával való kifejezése a dolog természetéből lehetségesnek bizonyul, és a latin, valamint más nyelvben is valóban ily módon fejezik ki e fogalmat: *nego* (*ne-ajo*), *verneinen*, *nier*. Sőt a szlávnak is déli ágában ugyancsak ilyformán alakul a tagadás megfelelője: *nekati*, *zanekati* (Mažuranič), nem pedig a főntemlitett s eredetileg *tegere* jelentésű szónak jelentésváltozásával.

A *tagad* szónak ily fejtegetéséhez szükséges lesz kimutatni, hogy e szónak egyik fele tagadó szó, ill. ige gyanánt megvolt az ugarságban és így a magyarban is. Ezt az érdekes kérdést (Nyr. 13: 144, 192) Szinnyei tárgyalta »Volt-e a magyar nyelvnek tagadó igéje?« című értekezésében. Cikkének különösen az a része vág kérdésünk körébe, melyben ennek a tagadó igének eredeti alakját a *ta* tövet félreismerhetetlenül kimutatja. A *tagad* szón kívül a magyar *talán* képzőben is nyoma maradt e tőnek. A legtöbb ugor nyelv a feltehető tőhöz nomen verbale képzőt függesztett. Ily eredetre vall a finn *-ttoma*, *-ttömä*; a md. *-(f)tīma*, *-(f)temä* (M); *-(v)tomo*, *-(v)teme* (E); cser. *-domo*, *-dömö*, a *ma*-féle nomen verbale képzővel; továbbá a zürj. *-töm*, votj. *-tä*, *-tem*, vog. *-tal*, osztjB. *-la*, lapp *-ttom*, *-ttos* és m. *tal-an*, ugyanavval vagy másféle nomen verbale képzővel. Ugyancsak az ugor tagadó szóval függ össze Szinnyei szerint az abesszivusi rag is, mely legteljesebben a lapp nyelvben van meg, hol *-taka*, *-tak*, *-ta*, *-t*, *-tta* és *taga* alakban található. Hasonló alakok vannak a finn, csere-misz, zürj. és votj. nyelvekben is. Az alapszóhoz járuló *-ge*-féle tagban Szinnyei ugyancsak nomen verbale képzőt lát.

A kezdő *t* mindannyiban változatlan maradt. Feltűnő véletlen, hogy a *tagad* szót kivéve, igénknek épen csak a névszók tagadásítására szolgáló alkalmazása maradt érvényben.

Ama feltevésünkhöz azonban, hogy a *tagad* igének magának is van köze az eredeti ugor tagadó igéhez, szükség volna arra, hogy ez az ige *t* kezdőhanggal mint külön tagadó határozó, ill. tagadó szó meglegyen a magyarban; mert a *nem*, *ne* tagadó szóról, mint látni fogjuk, Simonyi valószínűvé tette azt, hogy a Szinnyei által *te*-nek rekonstruált tövél egybe nem tartozhatik.

Ily *t* kezdetű önálló tagadó szó a magyarban nincsen, de van a kondai és pelimi vogulságban *tamē*, ill. *tuma* alakban (pl. *tuma at mine'im* P.: nem, nem megyek); ez kikerülte Szinnyei

figyelmét, talán azért, mert inkább az igei szerepű tagadó kifejezéseket kereste. Pedig ezek a vogul szók már azért is fontosak, mert az imént tárgyalt és névszók tagadósítására szolgáló fosztó képzőkön kívül ily *t* kezdetű tagadó szó még csak egy van: a mordvin *M. t'a-igető*.

Nekünk a *tāmē, tuma, nem'* jelentésű szók segítségünkre vannak abban is, hogy a *tagad* szónak *nemel'* (Cz. F.) ill. negatívele keletkezését elképzelhessük. A *tagad* szó *g*-jében, valamint az *-ad* képzőben deverbális, gyakorító képzőket látunk.

A *-gat -get* gyakorító képzőről nem merjük elhinni, hogy ama **tg* szó használatával egy korban vált volna gyakorítóvá a gyakorító *-g* és műveltető *-at -et* összetételéből. Annyira élénknek érezzük még egyes szavakban ez összetételnek mindkét elemét (*for-g-at*). De azért nem lehetetlen, hogy a *tagad* igében ily kész *gat* képzőt lássunk. A *t* helyében *d* az első *t*-vel magyarázódik. Teljesen hasonló alakulás a *nógat* igéé, mely azt jelenti, hogy folyton *nó-t* mond, ösztönöz. Ugyanily módon *ta-gat* is azt jelentené: folyton *nemet* mond: *negat* (vö. még: *bé-get, ühm-get, iaj-gat* stb.).

A tagadó ige alapszavát Szinnyei (alább említendő okból) magashangúnak találta, mi ellenben az említett vg. *tāmē* és *tuma*, a md. *M. t'a-*, valamint a m. *tagad* igére való tekintettel, *mélyhangúságára* következtetünk.*

Mindössze ennyi az, amit ez ősz-ugor tagadó ige származéka gyanánt elfogadhatunk; tehát nem követhetjük tovább is Szinnyeit ama nézetében, mellyel nemcsak a legtöbb, nagyrészt magánhangzón kezdődő ugor tagadó igét és határozót, de a magyar *n* kezdetű tagadó szót is a tőle *ts*-nek feltételezett ősz-ugor tagadó igével hozta kapcsolatba, arra hivatkozva, hogy a szókezdő *t* az ugarságban gyakran *n*-né változott, gyakran pedig el is enyészett.

Bármily tetszetősnek lássék is a Szinnyei magyarázata, nem zárkozhatunk el Simonyinak (Nyr. 13: 241. »A magyar tagadó szók eredetéről«) ennek ellenében hangoztatott véleménye elől, hogy a *nem* nem tekinthető az ugor tagadó ige magyar megfelelőjének, hanem elfogadjuk ama nézetét, hogy a *né*-féle határozatlan névmás a tagadó mondatokban tagadóvá vált és kiszorította a tagadó igét is. Simonyi ugyanis a finn s a mordvin nyelv kivételével, minden

* Megemlítjük itt, mint a magyarral feltűnő egyezést a *tagad* szónak csagataj alakját: *tanmak, tangmak*: nier, refuser. Vámbéry: Čagataische Sprachstudien.

ugor nyelvben kimutatja a magyar tagadó *nem*-nek megfelelőjét; ezek legtöbbjében valóban még mindig inkább névmások tagadósítására szolgálnak az efféle szók. Említi még a csuvasban is hasonló szerepű *ni* szótagot s végül az o. török *ne—ne* páros tagadásra szolgáló szócskát is.

Ahol ez a *nem*-féle szó a tagadó névmásokon kívül, akár mint önálló tagadó szó, akár mint igéket, ill. névszókat tagadósító kifejezés van meg, az mindenütt az eredeti ugor tagadó ige rovására való terjeszkedésnek tekintendő. Ez a terjeszkedés Simonyi szerint már az északi ugor nyelvtörzsek együttesége korában is be volt fejezve.

Ahol pedig csupán mint névmásokat tagadósító szót találjuk (ész. vg; zürj, votj. lapp — csuvas, cser.), ott is e szó tagadó értelmű abból a határozatlan névmási értelemből fejlődött, mely nyelvünkben szintén megvan a neki (rég), *némely, néha, néhol, néminemő* stb. névmásokban. Ugyanily értelmű a szónak kún és csagataj alkalmazása (kún: *ne-kim* qualiscunque, *ne-kimese* quisque). Majdnem kizárólagos tagadó értelmű e szó az *is*-sel való kapcsolatának köszöni, vagyis annak a körülménynek, hogy az ily határozatlan névmások, különösen az *is*-sel kapcsolva, tagadó értelmű mondatban, megállhatnak tagadás helyén, és így könnyen válnak a tagadás tágabb kifejezőivé.*

A vogulban és más rokon nyelvekben erre a jelentésfejlődésre ma is nem egy példa akad, itt csupán e fejlődésnek körülbelül ellenkezőjét mutatjuk be a vogulban, hol a megengedő értelmű, határozatlan névmás mellett tagadó ige az állítmány, állító helyett: nañ joʒtnén-kastél am akw'-müs taste'im *maner at'im*: A te megjöttödíg én mindent elkészítetek, akármi legyen (v. ami csak kell); tulajdonképen: akármi nincsen.

Tagadó vagy tagadó-féle mondatokban a páros *se* elő is fordul ily megengedő jelentéssel e. h. akár (Sim. Nyr 13:246). P. Lehetetlen, hogy *se* pokoltól, *se* isten haragjától félhessen... (Pázm.), és ugyancsak tagadó mondatban tagadó névmások a megengedő, akárki, bárki-féle névmások értékével. (U. o.) P. A mágusoknak nem emlékszem, hogy semmit ígért volna isten (Káldy) a. m. bármit is.

Simonyi Kiss Ignácnak Pázmány nyelvéről írt cikkében (Ny. K. XV: 332) oly alkalmazására is akadt a *semmi* szónak, mely

* Némileg hasonló fejlődésűek pl. a francia eredetileg állító kifejezések: *personne, rien, pas, point, jamais* stb.

állító mondatban is határozatlan értelmű. Példája (Pr. 357): Sámuel azt akará, hogy e király törvényt lásson reá, ha *soha senkitől* ajándékot kívánt (valaha, valakitől). Majdnem hasonló példát idéz Vass Bertalan is, Zrínyi nyelvéről szóló tanulmányában is (Nyr 12:548): Ne félj, hogy segítse *senki* magyarokat (Zr. I:42) vagyis valaki, *bárki is*. Ide iktatjuk a Zolnai két adatát is (Nyr. 21: 315); az egyik Decsi példabeszédje (Adagia 71. l.): Eb gondollyon *semmit* véle (bármit is); a másik EhrC. 57. l. honnatt teneked Bernaldo fíya Peter: *semmyt* mendenestewl foguan paranczolnod frater Rufenak.

Simonyinak egyik további bizonyítékát a régi és népnyelvi *senki nélkül*, *semmi nélkül* használatát (e. h. minden nélkül), megtoldja Zolnai (u. o.) a *semmitlen* melléknévvel, mely hasonló észjáráson alapul, s vagyontalant jelent. (Nádudvar. Nyr. 9: 230). Ez a *semmitlen* épen oda illik a Simonyi említette zürj. *nem-pol-töy* »semmi-fél-etlen« (semmi félés nélkül) és *nem-kül-töm* »semmi érzetlen« (semmi érzés nélkül) adatok mellé (vö. még: *nincsetlen*; *nincsetlenség* = nincsenség MTsz.).

Ez utóbbi adatok, melyek a mai tagadó névmások egykori állító értékére vetnek világot, azt a sejtelmet keltik bennünk, hogy a magyarban a kettős tagadás e névmások határozatlan vagyis nem feltétlenül tagadó mellékértelmének kiegyenlítése kedvéért vált szükségessé.

A magyarban az eddig tárgyaltakon kívül még csak egy tagadó kifejezés van: a *nincsen*. Az ugor nyelvekben találni még számos és sokszor homályos eredetű tagadást (igét v. határozót), de ezek taglalása feladatunkon kívül esik. Mielőtt áttérnénk a m. *nincsen* tagadó igére, megemlítjük, hogy a magyar *nem*, *ne* tagadó szókat mi is eredeti magashangú szóknak tartjuk, és azt hisszük, hogy Színyeit különösen ezek magashangúsága vezette, mikor az egész ugarság (egységesnek vélt) tagadó igéjének eredeti magashangúságára törekedett bizonyítékokat találni.

Szólunk még egynéhány szót a *nem* és *ne* különbségéről. A magyar tagadó és tiltó szó eltérő alakja ugyanis oly természetű, hogy amaz első tekintetre személyragozott igének, emez pedig a minden függeléktől megfosztott puszta igetőnek tűnhetik fel, amely az ugarságban a rövidsége törekvő imperativusnak igen gyakran szolgál alapjául. (Ilyes példa a magyarban: *ni-ni*: nézd, *muti*: mutasd; vegyed: *vedd*, *tedd*, *vidd*; f. lue olvass stb.) E szókat mi ugyan nem tekinthetjük igéknek, de a tagadó

és tiltó szó ilyfajta különbözőségének szüksége véleményünk szerint még oly korból maradt fenn, melyben a tiltást egy tagadó ige imperativusával fejeztük ki.

Önálló határozóvá leginkább a magyarban vált ez a *nem*, mely kiszorította a tagadó igét még az igék előtt s az önálló feleletekből is. A *nem*nek ily térfoglalására talált példát Simonyi a zürjénben, hol a tagadó névmás vagy tagadott névszó mellett a második (igei) tagadás (negáció) elmaradhat: pl. *užacni nemön vois*: dolgozni semmivel ment.

Ha Simonyinak fönt tárgyalt véleményét elfogadjuk, a *nem* szó *m*-jét névmási elemnek kell tekintenünk (*né-mi is*). A magyar *nem* és *ne* között eredetbeli, sőt jelentésbeli különbség nem is volt. Ez utóbbi az első révén vált határozatlan névmásból tagadó szóvá és (míg lassan maga is az eredetibb, de fennmaradt *né*-től különbözővé vált), rövidebb alakjánál fogva alkalmas volt, hogy a kiszorított tagadó igének mindenestre szintén rövidebb, imperativusi vagyis tiltó formáját pótolja.

A *sem* és *se* között sohase lehetett oly éles ez a különbség; innen van, hogy a *se* egyszerű tagadó mondatban is használatos.

A *nincsen* igében valódi önálló tagadó igét lát Szinnyei is, Simonyi is. Szinnyeinek e szó eredetére vonatkozó nézete szorosan összefügg avval a véleményével, hogy a magyar *nem*-ben (**nel-m*) az ugarság tagadó igéjét lássa, a *cs*-ben pedig az ugor *sk* gyakorító képzőre ismer. Abban, hogy a *nincsen*-ben a magyar *nem*-nek valamely nyilvánulását lássuk, egyetértünk Szinnyeivel; ő azonban e szó egyik régiségbeli mellékalakjának: *incs*, *incsen* — céljához képest — szintén fontosságot tulajdonít, mert azt véli, hogy itt a kezdő mássalhangzó úgy kopott le, mint a többi ugor nyelvek tagadó igéjéről.

Simonyi is nagy fontosnak tartja a *nincsen*-nek ezt a mellékalakját, mert ő meg a *nincsen*-ben kettős tagadást véelve (**ne-incsen*), nem lát elegendő okot annak feltevésére, »hogy az *incsen* előtt hangvesztést szenvedett volna«. Az *incsen*-nek ilyenformán a vog. és osztják nyelvek *atim*, *antom*, *endäm*-féle tagadó igéiben lel párjaira (plur. *atimet*, *antimet*: nincsenek). Mi hajlandóbbak volnánk a *nincsen* *n*-jének elkopásában olyan népies egyszerű kopást látni, amilyent pl. a *meg* szó szenvedett Dunán túl: *eg*. Mivel továbbá semmiféle más nyomát az ily tagadó igének a magyarban nem találjuk, csak kissé kételkedve fogad-

nb.

hatjuk a vogul, osztják rokonságot. Semmi sem állván utunkban arra nézve, hogy e szó előtagjában a *nem* szóra ne ismerjünk, legjobban összetételnek tekinthetnők, melynek második tagja, a *van*, az utótagban volna felismerhető. Hogy a szónak ily értelemben való megalakulását megérthessük, előtagját, a *nem* szót, oly korba kell képzelniünk, mikor a tagadást csupán az *is*, ill. akkori *es* szónak hozzájárulásával fejeztük ki: **né-mi es van*.

Ha a dolognak ezt a felfogását nem tartjuk lehetetlennek, akkor a szó alakjának ily nagyfokú elváltozása sok okból könnyen magyarázódik. A fejlődésnek első foka a közből levő *es* szónak *s*-sé való rövidülése, azért, mert, mint lényegtelen közéje volt szorítva a két fontosnak, mi által három mássalhangzó került egymás mellé a szó közepén, **nemsvan*. A hangsúly az első, vagyis tagadó szóra esvén, a második szótag is magashangúvá vált, ekkor pedig az *s* után levő *v* hasonulással *s*-sé változott (v. ö. *essê*, *ássâ*, *réssel*), vagy egyszerűen elmaradt (*husvét* > *husít*), az *m* + *s*, vagy akár *m* + *ss* pedig természetes hangfejlődés révén vált *ncs*-vé (például *lêp-sô* > *lêpsô*; l. később *koránsem*: *koráncsem*). Tehát: **nemsven* > **nemssen* > *nencsen*. Ez utóbbi alak a régi nyelvemlékekből már elő is kerül: Azért *nenczen* semym hanem csak engalya ruham es cordam es zoknyam. EhrC. 45. De nem kell szláv hatásnak vélni a *ninchen* változat i-jét, mivel ez valószínűleg a *nem* szó **ném*-nek feltételezhető eredetibb alakjából magyarázódik. A *nincs* nincsenhez képest analógiás alakulás, mint *megyen* > *megy*; *nincsek* pedig, mely szintén gyakori a régiségben, olyan minták után alakult, mint: *volt*, *voltak*. A *nincs*-nek középtűt *n* nélküli formájában kódexeink ismert írásmódját látjuk.*

A *sem* és *sincs* tudvalevőleg *nem* és *nincs*-nek a kapcsoló *és* ill. *is* kötőszóval való alakulásai. Ezt csak egy-két példával óhajtjuk megvilágítani. Már a HB.-ben is: »isa es num igg ember mulchotia ez vermut«, »es num igg van oly helyen, hol az Ehrenfeld és sok más kódexben *semegy*-et találunk. De más kapcsolatban is még feloldva: De meeg ott es nem lele kevlemben (Marg. leg. 105.) Ew magat kedyg nem tudya s nem ismery (a régiségben ily helyen is gyakrabban *sem* található) WespriC. 131. Ha úristen az mynneel kisebb bínt es nem hagyja gyötrelm nékil . .

* Megfejtendő a *nincsen* szó az *is* segítségével akkor is, ha az *is*-ben nem a tagadó szó alkotó részét látjuk, hanem önálló szót. A tagadást gyakran kíséri az *is*. P. (a zsemlye) melynél világlátottabb szavunk *alig is van*. (Sim. M. Ny. 1:108.).

(DebrC. 450.) A tótban is ugyanily módon *és nem*-ből támadt ily kötőszó: *a-ni za svet*: a világért sem. (Vö. még latin: neque, vgB. *taw q̄s at jiw*: ő se jön stb.)

A *sincsen* azért érdekes, mert feltevéseink szerint az *és* kétszer is megvan benne. Például: Uram, meritőd *'s nincs*en. Erd. Új T. I. 131.

Tagadó névmásaink csupán e *sem*-mel kapcsolódtak, de föl kell tennünk, hogy valamikor előfordult *nem*-mel való kapcsolatuk is, ez azonban a *né*-vel összekötött s határozatlanoknak megmaradt névmások kedvéért kiszorult.

Legvilágosabban látszik a *sem* tagadó szó a *ki*, *mi* névmásokkal való összetételben. P. mert te *semkinek* te hozzád fol'amonak el nem tagadod az irgalmassagot. (BodC. 33.) Egyebütt *senki*, de: *semmi*. A WeszprC. *simmi*, *sinki* stb. alakjaiban az első *i* a második hatásának tulajdonítható. P. mikoron *sinki* a városban te feleségedet ne merje befogadnia. W. 20.

A *sehol* (*soholt*, *sohult*, *sohot*, *sehutt*, *sohutt* stb.) eredetibb *sem-hol*-t helyett szintén világos; itt sokszor az *e* változott (mélyhangú *o*-vá) a második tag kedvéért, sőt a népnyelv össze is vont: *sunse*.

A *soha* szóban már általánosan illeszkedett az előtag, s ezt találjuk már a régiségben is. P. Merth, kylemben, then magadnak meg ismeretire *sonha* nem jwthach. WeszprC. 123. De a Lányi kódexben még: *esthedejk semha* nem változik primara capitulum. L. 266.

A *nem* és *ne*, a *sem* és *se*, valamint az itt felsorolt és föl nem sorolt tagadó névmások igen sokféle változatban találhatók a régiségben és a nép nyelvében. Ezeket a megfelelő szótárakon kívül Simonyinak »A Magyar Kötőszók« című könyve tárgyalja kimerítően.

E helyütt még csak azt említjük meg, hogyan képzei Simonyi e tagadó névmások alakulását. (M. K. I:79.) A *senki*, *soha* stb. névmások első tagja ugyanis mindig hangsúlyos, azért, mert az ily mondat eredetileg így hangzott: »*sem* ki nem tiltja« s ez szakasztott olyan kifejezés, mint: *sem* anyám nem tiltja.

A vogulban a megfelelő névmások hasonlóképen alakultak: Pl. *atkhankhü* senki, nem-ki; *at-khot* sehol; *at-khur* soha (vö. német: *ni-je*), *at-khuml'e* sehogyan.

A szorosan vett tagadó szókön és névmásokon kívül a tagadás eszközei közé számítandók még a hiányt kifejező *nélkül*,

néhány a tagadás nyomósítására szolgáló kifejezés és végül még a kételkedésnek (a bizonyosság hiányának) jelölésére szolgáló kifejezések.

A *nélkül* egyike azoknak a felette érdekes szóknak, melyekről Michel Bréal *Essai de sémantique c.* könyvében azt írja, hogy »c'est la pensée des ancêtres, qui les a ainsi ajustée, et qui les a léguées aux âges postérieurs comme un appui ou comme un levier. Ce que les formulaires sont dans le droit ou dans l'administration, ces groupes articulés le sont pour le raisonnement de tous les jours. La plupart des hommes en font usage sans y avoir jamais arrêté attention. Ils s'incrustent si bien dans notre esprit, qu'ils déterminent les mouvements de notre pensée.«

A *nélkül* első tagja, amint ezt már sokan fejtegették (Sim. M. Hat.; Zolnai: Mond. búv.), a *nál*, *nél* rag, mely az abesszivusba teendő szóhoz függedt; a *kül* (kívvül) szó fejezte ki az abesszivust magát. A névutó az általa vonzott raggal egy szóvá vált s a *nál* ragnak lassanként inkább magashangú párját egyesítették a magashangú *kül* szóval. P. es kethsegneelkyl azoknak aggyad EhrC. 497. az bozzosagokot ... haborolasnalkyl es zugasnalkyl engedelmest zenuednyewk ... EhrC. 30.

A tagadás nyomósítására szolgáló kifejezések közül első helyen a *Közel sem* kifejezést említjük, melynek helyébe »újabbán németesen *távol sem, távolról sem*« került nyelvünkbe (Sim. M. Hat. 2:368): *bei weitem nicht. Közel sem a. m. már közel sem* s kiegészítendő ez: *hát még távol!* v. *távol úgy se!*

Más magyar kifejezésben is ráakadunk népünk e gondolatmenetére, t. i. a *koránt sem* és az *ingyen sem* tagadásokban. *Koránt sem*, *korán sem*-ből alakult (P. Az arasz is jó lesz, gondolám magamban, *korán sem* gyanítva, milyen igazam van. Ar. Kold. ének), s a *t* talán kevésbé a *koránt* tájnyelvi ejtése a köznyelvben (csak Háromszékből és Faludiból ismeretes), mint inkább annak jele, hogy e két szó annyira egymáshoz kapcsolódott, hogy nyelvünk az *n* és *s* hang torlódását a *cs*-vel enyhítette, amint a *nincsen* szó fejtegetésénél is láttuk (vö. még sehuncse). A *t* tehát csak tudákos helyesírás. Hogy e szót különben mennyire egynek érezzük, bizonyítja a Nyr. 2:128. alatt kifogásolt, *van*-nal való használata is: a többi herceg *korántsem van* vele megelégedve. „*Korán sem* gyanítva“ már most azt jelenti, hogy még *korán sem* gyanítjuk, hát még később! vagy: később még úgy se gyaníthatjuk!

A Magyar Határozókban kétféle *ingyen*-ről van említés. Az egyik mai *gratis*, *umsonst* jelentésű szavunk, a másik (2:365) »mint erősítő szó a régiségben gyakori (ingyen majd, ingyen majdan)«. Simonyi az *ingyen sem* nyomósított tagadásban is ezt az erősítő, nem pedig a *gratis* jelentésű szót látja. Az *ingyen* szónak fáradtság árán az ellentéte. *Ingyen sem akarja* tehát azt jelenthetné, hogy még ingyen sem; tehát fáradtsággal még úgy se, ez lehetett a gondolatnak kiegészítendő második fele. Az *ingyen sem* ma napság már elavult kifejezés, talán azért, mert az utóbbi három tagadásban nyilvánult gondolatmenet rég feledésbe ment. Arany azonban, ki páratlan ügyességgel fordul a régi nyelvhez, többször is él vele: *Ingyen se véli Detre százsz, Hogy feje fölött ég a ház.* (Kevháza.) *Ingyen nem*, a *sem*-es formának későbbi változata.

Dehogy kérdő mondatból támadt: de hogy?

Netalán a. m. nehogy talán: Légy engedelmes te ellenségednek, netalántal adjon a bírónak. Erre még visszatérünk.

Bajjal, bajosan, nehezen stb. igen könnyen érthető tagadások.

Misem (alig valami, újabban: semmi), *mintsem* és ennek sokféle székelyes középfoka, valamint egyértékesei, *semeggy* és sok másféle tagadó szó magyarázata nem jár nagyobb nehézséggel, és ezért eredetük kérdését használatukkal együtt fogjuk tárgyalni.

Mint meg nem fejtett eredetű tagadó kifejezést megemlíjtük még a Szentesről (Nyr. 6:268) közölt *semmilettéképen*: »semmi-esetre« jelentésű szót. *Azt hisszük*, hogy kombináció útján jött létre ebből: *semmiképen* + *voltaképen*.

Az *aligha*, ill. *alig* szót, mely a bizonytalanságnak, a kételkedésnek a tagadással igen határos fokát fejezi ki, a Nyr. 28. k. júliusi számában az *elég* szóból próbáltuk származtatni.

(Folyt. köv.)

KALLÓS ZSIGMOND.

NÉVMÁSOK HIBÁS HASZNÁLATA ÉS VALAMI AZ ORTOLÓGIÁRÓL.

Félek, hogy a t. szerkesztő úr nem tesz közzé olyan cikket, mely a kákán csomót, vagyis Tóth Béla magyarságában hibát keres. A Nyelvőr szerkesztője olyan magasztalással emlegette Tóth Bélát — igaz hogy leginkább csak mint a régi nyelv utánzóját — hogy azt kell hinnem: vagy nem vette észre a hibáit vagy pedig elfogultságból szemet hunyt előttük. Tagadni én sem tagadom Tóth Bélának mint stílistának érdemeit, de azért néze-

tem szerint annyira részrehajló kíméletet mégsem érdemel az, aki még a legérdemesebbekben is nem mint a méh a virágnak mézét, hanem mint a gonosz pók a mérgét keresi, s még Arany Jánosnak is csak szeplőiben s foltjaiban gyönyörködik kárörvendve. Pedig szeplői és foltjai bizony vannak a Tóth Béla magyarságának is, amint íme bátorkodom kimutatni.

Legtöbbször a névmások hibás használatában akadunk fönn, ha T. B. írásait olvassuk. Igaz, hogy éppen ezek a hibák nagyon elárasztották irodalmunkat, s így nem csodálhatjuk, ha néha legjobb íróinkra is ráragadnak. Ime, Eötvös Károly éppen Tóth Béla szerint most a legmagyarabb íróművészink. Bizonyára igaza van, de minden esetre jellemző nyelvünk mai állapotára, hogy ennél a legmagyarabb írónál is megtaláljuk a legnémetebb germanizmust, amely valaha befurakodott irodalmunkba: »A *csárdák és azok látogatói!*« (Utazás a Balaton körül, I. Egyetértés 1899. XI. 26.) Nem hiszem, hogy a Balaton népe így beszélne: Itt voltak a Hajdu lányok és *azok bátyja*. Petőfi sem így írt: Volt ennek a tájnak sok akkora fája, hogy *azok tetejét* János nem is látta; hanem igenis így: »hogy a *tetejüket* János nem is látta.« Ezt a szemenszedett németességet sokszor megrótták már, legbővebben Szarvas G. tárgyalta (Nyr. 15:8).

Különben nemcsak a mutató, hanem a személyes névmások használatában is nagyon elharapódzott az idegenszerűség, és Tóth Bélánál sokszor olvasunk ilyen németes mondatokat:

»Szemügyre vettem *öt*« (M. Ktár 99. sz. Olasz elbeszélők, ford. T. B. 7). »Szavaim nyilván bántották *öt*, és egy kissé kedvetlenül szólta« (10). »És Tünde mégis szomorú volt, sőt mintha bántotta volna *öt* a közönyös természet vidámsága« (18). »Tudják, mit vitt véghez már ma is, mikor Gustavo nem akarta *öt* magával vinni« (51). »Carmela falusi tanítónő lett Nápoly mellett, de mivel bele szeretett egy gazdag tésztagyáros fia, áthelyezték *öt* Savoyába« (MKtár 83. sz. Leányok, 37). Professzorai imádták *öt* (8). »Ha kívánja, be fogom *önt* neki mutatni« (MKtár 2. sz. Apró elbesz. 58).

A romlatlan nyelvérzék megbotránkozik ezekben a németes névmásokban. Az itt idézett példákban már csak azért sem kell az a hangsúlytalan *öt*, mert hisz valamennyiben tárgyas igealak van, ez pedig magában foglalja a 3. személyt, amelyre mutat. Legérdekesebb az, hogy T. B. ezt a sok fölösleges névmást, amit ilyen rossz helyen pazarol, éppen ott fővénykedte össze, ahol ki kellett volna tenni őket. Azt írja pl.: »Minden férfi nézte..., valamennyi hivatalnok csak *vele* akart keringőzni« (Apró elb. 9), holott nem azt kell itt hangsúlyozni, hogy csak *vele*, nem pedig nélküle, hanem azt, hogy csak *ő* vele, nem pedig mással! Szintén magyarasabb lett volna odatenni a névmást a következő mondatokba:

Sok nyomorúságon mentem keresztül, és pedig [*te*] miattad! /*Én*/ Miattam? (uo. 14.) Úgy-e, [*ő*] miatta vagy ilyen szomorú?

(Leányok 60.) Csak azért látszottak természetesnek, mert [ó] töle eredtek (Olasz elb. 2:22).

A viszonyító névmásokat is sokszor írja T. B. idegen-szerűen, mikor t. i. a latin stilisztika tanítása szerint a mi mutató névmásaink felelnek meg nekik, még pedig rendszerint valami kötőszóval kapcsolatban, mely elevenebben kifejezi a két mondat viszonyát, mintsem a latin szerkezet. Igaz, hogy ilyenkor a viszonyító névmás használata régi latinosság, de azért nagy kérdés, vajjon a meghonosultak és tűrhetők közé sorolhatjuk-e ezt a táblabíró szerkezetet. Ha valahol, itt sül ki a vaskos tájékozatlanság Tóth Béla dogmájában, mely szerint a nép nyelve »a régiséggel egyazon« volna. Mindenki tudja, hogy a népnelv nincs és nem is lehet annyira telítve latinossággal, mint a régiség. Tóth Béla valósággal tetszeleg ezzel a latinossággal és németességgel; nyilván szittyaságnak nézi:

»Pedig nem mutatkozott többé. Nem. *Ami* különben nem fontos« (Apró elb. 47; magyarosan: Különben ez nem fontos). »Másnap a kocsis elmondta a dolgot gazdáinak, *akik* megengedték neki, hogy magánál tartsa az állatot« (50; e h. *s azok v. azok aztán* megengedték; amúgy az eleven magyar nyelvérzék szerint egészen mást jelent, t. i. hogy gazdái már előre megadták volt az engedelmet). »Azután ékes stílusban kezdte zengeni a menüet dícséretét, *amelyből* én nem értettem egy szót sem (58; e h. *de abból*). »A rendelet megtiltotta, hogy a bejárók és a bentlakók *ne** érintkezzenek egymással; *amiből* természetesen épp az következett . . . (Leányok 5; e h. *ebből v. de ebből*). »A professzorok mindig csak öt hitták ki felelni: *ami* szörnyen fárasztotta szegényt« (7; e h. *ez pedig*). »Radente összevonta szöke szemöldökét, *ami* nála a legnagyobb harag jele volt« (14, szintúgy). »Csupa figyelem volt, *ami*, megvallom, hízelgett hiúságomnak« (21; e h. *és ez*). »Elfogadom, szólt a nő egyszerre igen határozottan, *ami* nekem nagyon tetszett« (Olasz elb. 2:10; e h. *és ez; v. oly határozottsággal, amely*).

Hibásan vagy legalább is ízléstelenül halmozza a viszonyító névmást a *mint* kötőszóval az ilyenekben:

»Olyan regény, *mint a minőt* már eleget olvastam« (Apró elb. 36). »Mindez szép és természetes, *mint a milyen* természetes minden színdarab nagylelkű megoldása« (uo.). »Valóban, uram, ez olyan idő, *mint a milyenek* hajdan jártak« (57). Olyan leány, *mint a milyen* ezrivel akad (40).**

* A tagadó szó itt nagyon jó és magyaros a *megtiltotta* mellett, de ép oly jó lett volna a köv. mondatban: Nyomasztó kétség gátolta meg, hogy lelke *megnyugodjék* (Olasz elb. 2:45); magyarosabban: *gátolta, hogy meg ne nyugodjék*.

** Nem áll tehát, amit T. B. a Nyr. 28:89. lapján állít: »Én azzal a fölöslegesnek ítélt *mint*-tel mindig csak akkor éltem, mikor az első mondat tagadó volt.« — Egyáltalán T. B.-nak elméletei úgy férnek össze a saját

A mutató névmást Tóth Béla ritkábban írja németesen, de itt-ott ez is megesik rajta. Pl. német a lelke is ennek a mondatnak: Mért voltak *oly* oktondiak béklyóba* *veretni* magukat? (Apró elb. 41) e h. *oly* okt., *hogy* békóba *verették* magukat, v. mért voltak okt. békóba *veretni* m. Mert magyarosan vagy azt mondjuk: legyen *oly* szíves, *jöjjön be*, vagy pedig: legyen szíves *bejönni*, nem pedig budapesti magyarsággal: legyen *oly* szíves *bejönni*! — Németes még ez is: Íme ez ember története, mint *azt* pajtása.. elbeszélése után tudni lehet (uo. 49).

Tóth Bélának egyéb idegenszerűségei közül legsértőbb a többes szám németes használata oly kifejezésekben, amikben a magyaros nyelv szokás az egyest kedveli:

Egyenkint szedem le remegő kezekkel (Apró elb. 22). Vmi zaj rezegettette *dobhártyáimat*. A zaj határozottabb lett, tehát nem *füleim* csalódása (26). A tócsák, melyeket a leányok *cipői hagytak ott* (Leányok 9). Nekem úgy tetszett, hogy *lelkeink* igen közel vannak (Olasz elb. 39). — *Mindenek* érezték, hogy távozni illik (uo. 58; ez csúnya régi latinosság e h. *mindenki, mindnyájan, valamennyien*). — (Az Anekdota-kincs 4. kötetében is — a Kölcson a királynak c. anekdotában — éppen most írja: Irjanak alá *ő kegyelmeik* mennél többet. Ez a sokszor megrótt *ő fölségeik, ő nagyságaik, ő méltóságaik* fajtája.)

Néha ráragadnak írónkra a szóösszetétel németeségei is:

falszönyeg (Apró elb. 6) e h. *fali szönyeg*; *konyhakert* (25. Olasz elb. 8) e h. *veteményes kert*; *zárjel* (Leányok 27); *iskolatárs* (38) e h. *tanulótárs*, valamint *dolgozótárs, játszótárs, vadász(ó)társ* magyarosan, nem pedig *munkatárs, játéktárs, vadászattárs* (A *bajtárs*, tudjuk, csak irodalmi finomítás a régi *pajtásból*.)

Még rosszabb s igazán kellemetlenül hat, hogy oly gyakran alkalmazza idegenszerűen a *nő* összetételeit, kivált a Leányok c.

~~gyakorlatával~~, mint a kutya a macskával. A Nyrben azt mondja, hogy *céljából* silány, németes határozó (28:221); a könyveiben meg maga ír ilyeneket: »Sokat utazott tudományos *célból*« (Olasz elb. 2:33). A Nyrben 28:221 azt mondja, hogy a többszörös birtokviszonyban »a *nek* a legvégső birtokoshoz ragad, és a birtokszó előtt ki kell tenni a névmutatót« vagyis névelőt; de u. o., öt sorral alább maga írja névelő nélkül: »a Nyr. közönségének [a] mulattatása végett« (vagy talán sajtóhiba ez?) [Nem! a kéziratban is hiányzott a névelő. A szerk.], máshol meg ő maga tálal föl ilyen *-nek*-telen, tehát szerinte magyartalan szerkezetű verseket: »Van atyám az örök égben, és ő *egy szent fia vére* méltatott az üdvösségre« (Leányok 4). — Az *ike* s *igéket* megveti s azt írja *törődsz* (Leányok 59); de néha Révai tanításán túltéve pedánsággal úgy beszél, ahogy sem a régiség, sem »a régiséggel egyazon nép« nem szól: *viszesz* Apró elb. 17, *utazzam* 28, *elutazom* 29 (ezt csak ilyen kapcsolatban mondaná a nép: *elutazom a pénzemet*), *beleegyeznek* mint 3. sz. 32. Ez is furcsa: *hogy ne bukkanjék föl!* Olasz elb. 2:3. — Ugyanezt a kutya-macska-barátságot mutatja Tóth Bélának a nyelvújítás szavairól, továbbá a *képez* ige németes használatáról vallott elmélete és követett gyakorlata, l. e cikkemben tovább.

* *Béklyó* talán szebb, mint a közönséges halandók *békó*-ja? *credat Judaeus Apella!* (hogy idegen *flosculus*-sal cifrázzuk, mint T. B. szokta.)

füzetben. A leányiskolában mindig társnőket, vigyázónőt és vigyázónét emleget (8, 9, 10), ahol a társ és vigyázó is megtenné, aztán meg elárúsítónőt (36), kezölönöket (45 stb.). Csoda, hogy egyszer kiségitőt ír (36) s nem kiségitőnőt.

Föltűnően idegenszerűek még az ilyenek: Ez a leány... képezte az osztályban a perfidiát (Leányok 8) e h. volt a perfidia képviselője. Hát nem rettenetes így egzisztálni? (Apró elb. 42.) e h. így élni v. ink. hát nem r. élet ez?

Vannak más német eredetű s egyéb fordulatai, amiket nem rónék föl, mert egészen meghonosultak irodalmunkban s egy részük a közbeszédben is, de éppen Tóth Bélától nem vártam volna, hogy tollára veszi őket, mert ő neki dogmája, hogy csak az jó, amit »a régiség s a régiséggel egyazon nép« szentesít. No hát keresse meg nekem a régiségben s a népnyelvben a következő kifejezéseket:

Jobban érzem, mint valaha (Apró elb. 40). Még alig ismerem jövendőbelimet (uo.). Zavarba jöttünk (34). — Nyaklánc (5), nyakkendő (56), ékszer (6). — Órült futhatnám támad (16). Idegessé lettem (24). Testileg és lelkileg egyaránt szenvedek (25). Megőrzöm a titkot (27). Ósdi utca (28). Hímzetes zsöllye (29). Tévetegen felelt (35). Lehetett-e kifogásolnom? (38.). Éjszaka (41, 42; helyesen éjtszaka). Órült vágy (57). — Végtelen sajnálom (Olasz elb. 6). »Nem szereti a virágokat? — Sőt; de nincs türelmem bibelődni velők« (7). Nem lehetnének szépek az arányok bizonyos hibája nélkül (7). Ez vágás akar lenni? (9). Nem, kiáltottam sértődötten (10). Ajka mosolygásra vonult (35). Ívrétű kötet (36). Az idő megettette magát (43). Törhetetlen energia (47). — A leány még mindig pirult (Leányok 8). Érzélgős beszéd (16). Egészségét aláássa (36). Stb. stb.

Persze sejtelné sincs róla, hogy mindezek ismeretlenek a régiségben s nagyrészt »a régiséggel egyazon népnél« is. De már ő tőle, ki épen az imént dicsekedett, hogy harmad-magával lobogtatja már csak az igaz ortológia zászlaját,* nem várná az ember, hogy tucat számra ontja a nyelvújításnak oly szavait, melyeknek új voltát és nagyrészt hibás képzését mindenki tudja, csak ő ne tudná? Íme egy kis gyűjtemény a három füzetből:

tömr geometria, Leányok 7. üdeség 8. izületi csúz, köb, négyzetgyök 27. tárlat 38. nyugdíj 40. főnöknő 45, 62. áram 47. közömbös 51. távirat 52, 67. honvágy 57. vezényel 62. légcső 36. — anyagi,

* Harmadiknak Szinnyei Józsefet említi, ugyanakkor, mikor Sz. a Nyrben (29:277) kijelenti: »Én nem tartozom azon túlzók közé, akik a nyelvújításnak minden hibás alkotását ki szeretnék irtani.« Nemde T. B. kitűnően tájékozva van! — Tavaly azt állította, hogy ha valaki a bokrétát csokornak mondja, mindenki mosolyog, továbbá hogy a gyufa szó a magyar népnél ismeretlen. Ez az igazán megmosolyogni való tájékozatlanság, a valószínűségnek ez a nem-ismerése T. B. példátlan önhiúságának természetes következménye.

Olasz elb. 5. *szeszély* 22. *szeszélyes* 9. *szenvedély* 21. *szenvedélyes* 23. (de *rejtély* h. *rejtelem* 41.) *véglet* 14. *élvez* 15. *regény* 17. *ábránd* 21. *komoly* 24. *kéj* 25. *parány* 28. *titokzatos* 29. *síkoj* 31. (de *mosoly* h. *mosolygás* 35.) *kefelevonat*, *bérkocsis*, *ömlengés* 40. *önzés* 44. *rom* 45. *kereskedelmi* 47. *környezet* 48. *roham* 52. — *borzadály* Apró elb. 17. *alagút*, *tömeg* 26. *zongora* 27. *kellem* 58. *hivatalnok* 9.

Vajjon ismeri-e ezeket »a régiség s a régiséggel egyazon nép«? Ellenben *cikket* a viláért sem ír, hanem csak *cikkelyt* (Leányok 61), pedig a *cikk* igenis megvan a népnél, az irodalomban pedig más a *cikk* és *cikkezés*, mint a *cikkely* és *becikkelyezés*.

Ennyi tájékozatlansággal írónk könnyű járatúnak tarthatja az ortológia egyenes útját, mert hisz jobbrul balrul ellenző gátolja, hogy más útra ne kíváncsozzék. De könnyű ellátni, mit ér az ilyen ortológia, mely csalhatatlanságot fitogtat, pedig épen háttal áll neki.

Még néhány mondattani hibát kell rovársra vennünk.

A birtokos jelző-nek ragját T. B. igen sokszor elhagyja hangsúlyos birtok előtt, mikor Brassai szabálya s a romlatlan nyelvérvék határozottan megkívánja kitételét. Pl.

Matild barátnéja nyakába ugrott (Apró elb. 9; hely. *barátnéjának nyakába* ugrott; nem a *barátné* van kiemelve). *Mások álma* borzasztóbb rám nézve, mint *mások beszéde* (25; igazán csodálatos, ép nyelvérvékű író hogy hagyhatja ki itt a ragot! hely. *másoknak álma*..., *másoknak beszéde*). Végig dongották a *csöndes fasorok minden zugát* (56). Mintha csak egy kísértetet láttam volna, *egy század divatját mult árnyékát* (59). *A város legnagyobb divatárú-kereskedése* (60). Én mindezzel [ajkával, kezével] keveset törődtem. Kíváncsiságomat *e nő karaktere, lelke* izgatta (Olasz elb. 8). *A professzor ez aggodalmait* csakhamar elmúltak (43).

Még egy hibát el szokott követni a birtokviszonyban, hogy t. i. a többes személyrag helyett egyest alkalmaz akkor is, mikor az értelem s a gondos szerkezet mindenképen többest követel. Pl.

Legkevesebb *kedve* volt az énekléshez a *harmadéveseknek* (Leányok 6; helyesen: *kedvük*). *A hölgyeknek* sem volt *mondanivalója* az ő számára (Olasz elb. 35). Hát *maguknak* nem kötöttek útilaput *a talpára?* (57).

Nevezetes, hogy néha a magyaros szórend ellen is vét:

Ő lármáz... Ni, már *lefelé rohan is* a lépcsőn (Olasz elb. 55. e h. *lefelé is rohan*). Sajnálta barátnőjét, szomorkodott a maga baján, meg *a nátha bántotta is* (Leányok 60. e h. *a nátha is bántotta*). Hogy e két példa szórendjét ép magyar nyelvérvék természetes beszédben hogyan hibázhathatja el ennyire, meg nem foghatom; alkalmasint hibás okoskodás tette ilyen affektálttá). — J. oda lépett és lassan *megmagyarázni próbálta* az esés megmérésére való szerkezetet (Leányok

21. e h. *meg próbálta magyarázni*). Mikor a lokomotiv fűttengett és *füstölögve, zakatolva indult útnak*, megkönnyebbülten sóhajtottam föl (11; helyesen: *füstölögve, zakatolva útnak indult*, mert hiszen az útnak indulást kell kiemelni, nem a füstölögést és zakatolást). Nem mutatkozott előbb [hely. *előbb*] Pastoriéknál, *míg nem tudta meg*, hogy... (35—6; helyesen *míg meg nem tudta*). — Bár lassan mendegéltünk, jó messzire *jutottunk el* (e h. *eljutottunk*, Olasz elb. 30). Falai között bizony sok öröm, sok bánat, ... sok szilaj szenvedély *viharzott el* (e h. *elviharzott*, Leányok 44. A kirekesztő szórendnek az összefoglaló helyett való ilyen hibás használata most nagyon lábra kap. Viszont magyarosan írja szerzőnk: Ezt a gyönyörű versszakot *kétszer el kellett ismételni*, u. o. 7. Akárhányan így írták volna: *kétszer kellett elismételni*, pedig ez mást jelentene: hogy csak kétszer kellett, nem többször).

Az idegenszerűségek mellett néha olyan elavult kifejezésekre találunk, melyek nem voltak ugyan idegenségek a régi nyelvben, de idegenül érintenek bennünket most, mert teljesen szokatlanok s azonfölül teljesen fölöslegesek. Különösen kedveli írónk az elavult *mely* használatát a mai *mily* vagy *minő* helyett: *Mely dráma* tombolhat e szívben? (Olasz elb. 8.) Mely furcsa beszéd ez a 19. század végén! Régi nyelvünkben is kétértelmű kifejezés volt ez; egyszer azt jelentette, hogy *„melyik dráma”*, másszor azt, hogy *„milyen dráma”*. Lám, ezt a két árnyalatot ma milyen határozottan megkülönböztetjük! Újabb nyelvünk — még pedig a népnyelv, nem a nyelvújítás (a népnyelv itt ismét nem »egyzon« a régiséggel) — a *mely*-ből egy csekélyke hangváltozással *mily*-et teremtett, a tulajdonságra mutató *ily* hatása alatt. De Tóth Béla meg akar bennünket fosztani ettől a finomságtól, csak azért, hogy egyenlővé tegye nyelvünket a régiséggel. Ezzel pedig tagadja minden fejlődés jogosultságát, még a legtermészetesebb s legcélszerűbb fejlődését is. Fölfogása — avval a jelszóval, hogy a történeti nyelvművelést s a régiség tiszteltét tűzi cégérül — voltaképen ellensége annak a józan és igaz történeti fölfogásnak, mely a nyelvben a fejlődést megengedi, elismeri, megérti és magyarázza, de történeti alapon!

Az az ortológia, mely a fejlődés törvényeit nem ismeri, mely a régi nyelvben a jót és rosszat egymástól nem tudja megkülönböztetni s mégis adja a csalhatatlant: az bizony csak talmi ortológia, s néha több a kára, mint a haszna, mert a maga csődjével azt a látszatot kelti, mintha csődöt mondott volna a józan és tudományos ortológia is!

BÖLCS.

Már a MNySz. összeveti *bölcs* szavunk tövét egyéb alakok mellett a török *bil-mek* igével. Fábíán István is (NyK. 2:2.) török jövevényszónak tartja s a jakut *biläczi* alakot hozza fel állítása támogatására. Szerepel a *bölcs* szó Vámbéry Szóegyeztetési között is; szerinte megfelelői čag. *bil-is*, *bil-kuži*, oszm. *biliži*. Budenz Jelentésében a kölcsönvételek közé sorolja, a MUSz.-ban (469—70) azonban eltér korábbi nézetétől, hangtani nehézségek miatt s a finn *mieli* stb. nom. poss.-ával (*mielise-* stb.) veti össze a magy. *bölcsét*. A Nyr. februári füzetében Schuchardt Hugó újabb elméletet állított fel. Azt a kérdést veti fel, hogy vajjon nem egyeredetű-e sapiens jelentésű *bölcs* szavunk a magyarba *belcs* alakban átkerült *wälsch* szóval? (vö. Gyöngy. C. »A benne való *belcs* olaszokra.«)

Talán alkalmoszerű lesz Schuchardt magyarázata kapcsán a kérdést véglegesen tisztázni. Arról van szó, hogy a *bölcs* szó eredeti finn-ugor szó-e, vagy török jövevényszó avagy a *wälsch* szó átvétele? Azt hiszem, az adatok pontos összeállítás és tárgyias vizsgálata biztos eredményre fog vezetni. Rövidség kedvéért a tárgyalás közben szóba kerülő alakokat nyelvek szerint csoportosítva előre bocsátom.

A) *Bölcs sapiens* | NySz. *belch*, *belcz*, *bűlcz*; *bewch* | Származékai: NySz. *bölcselkedik*, *bölcselkedés*, *bölcses* (lehrreich), *bölcseskedik*, *bölcsesség*, *bölcsességes*; MT'Sz. *elbölcsel* (elvitat), *le-bölcsel* (letanácsol), *böccses*; újabb képzések: *bölcsész*, *bölcsészet*, *bölcselem*, *bölcsélet*.

B) Finn-ugor alakok. I. finn: *mieli* ész, elme, értelem, kedv, hangulat, gondolat, szándék Össz. *mieli-ala* kedélyhangulat, *mieli-harmu* boszúság, bú *mieli-haude* aggodalom, nyugtalan-ság | *mielchise* v. *mielchise* kellemes, kedves, tetszetős, kedvelt | *mielchise* eszes, okos, értelmes, szíves, önkényes, jóakaratu, kellemes | *mielchön* esztelen, eszeveszett, értelmetlen, | *mielchä* okos, eszes | *mieli-* akar, szándékozik, óhajt, kedvel | *mielchtele-* kíván, szándékozik, kedve van, kedvében jár, hízeleg, mulat | *mielty-* kedvet kapni, megkedvelni, megszeretni, megokosodni, | *mieltyä-* meggondolni | *mielä* kedves | *mielchise* kellemes, kedves, kedvező, szíves, hajlandó | *mielchmin* szívesebben (Szinyi. Finn. M. Sz.)

II. észt: *mēle* (n. *mēl*) sinn | *mēlchize* (n. *-ine*) verständig, bedächtig; *mēlese* *mēlchese*, *mēlse* -sinnig: *kerge-mēlese* leichtsinnig.

III. lapp. *miela* sinn, verstand, absicht, meinung | *mielavának* dumm, toll | *mielaitala* den verstand verlieren | *mielake* geneigt; *puore-mielak* wohlgesinnt | *mielulača* wer guten verstand hat | *mielustava* lust haben, wollen (Wikl. Lule-lapp. W. 67.)

IV. mord. *mäl*: *mäl-vanŋ* részvevő, sajnáló | *mēl* kedv, elme, ész; *mon melem uli* kedvem van, akarok; *mēlse ašči* eszemben

van, emlékezem | *mālam* emlékezet | *mālaftan* emlékezni; *melartan* búsulni, szomorkodni, aggasztani, megszorítani | *melavks* bánat, bú, fájdalom | *melavksav* bús, aggodalmas (NyK. 5:229. a.).

V. votj.: *mīl*:*mīl* v. *mīli* *potā*, *mīled* *p.*, *mīlez* *p.* kedvem jön vmihez stb. | *mīl-kīl* szív, érzület, gondolkodásmód, kedv, akarat, vágy | *bēdžēm* *mēlkēdo* fönnhéjázó, büszke | *mīlo-kīdo* szíves, figyelmes, víg, jókedvű. (Votj. Szót. 717.)

C) Török alakok. I. oszm.: *bīliži* qui sait, qui connait, qui se connait en quelque chose | *bīldik* connu; personne de connaissance, | *bīliš* connaissance qu'on a de quelque chose, connaissance, ami | *bīlgu* connaissance, savoir | *bellu* connu, certain, connu avec certitude | *bīlmez* il ne connait pas; qui ne connait pas | *bīlmiš* qui sait | *bīlme* savoir, connaître; deviner, pouvoir, être en état de faire quelque chose, reconnaître | *bīliš* connaissance, savoir (Bi. 1:383, 4, 5, 6, 8.).

II. csag. *bīlgu*, *bīlgi* sinn, verstand, merkmal, zeichen | *bīlik* bekannt, gelehrt, merkmal; | *bīlme* croire, savoir (Vámb. Čag. St. 252, 3.).

III. jak. *bīl*, *bīlāvin*, erfahren, erkennen, kennen lernen, ausfindig machen; kennen | *bīlāčči* kenner; *sir b.* verwalter einer gegend. (Bóhtl. 139.)

IV. kaz. tat.: *bel-* ismerni, tudni, érteni, gondolni | *belgālā-* megtudni, megkülönböztetni | *beleü* ismeret | *beleüle* okosság, bölcsesség | *beleüče* tudó, tapasztalt, tudós | *beleš* ismerős | *beleš-* megismerkedni (Ostroum. 39—41.).

V. csuv. *pīl-* знать | *pīliš* знакомецъ (Zol. 47—8.).

Lássuk mindenekelőtt Budenz feltevését. Lehet-e a magyar *bölcs* a finn *mieli* stb. mellékneve?

Az egyeztetés helyessége ellen szól mindenekelőtt egy hangtani körülmény. Nincs biztos példánk arra, hogy finn *-ie-* diftongusnak megfelelő magyar *-e-* labializálódott volna. Vö. finn. *niēle*, lp. *nāle*, *niella* ~ magy. *nyél* | finn. *liēme* ~ magy. *lér*, *lé* | finn. *kiertä-* ~ magy. *kering* | finn. *liē-* ~ magy. *löv-* *lét*; *lenni* | f. *tietä-* ~ magy. *sejt* (?) || vö. még lp. *mielg*, *mälga* ~ m. *mell*.*

Nem hagyhatjuk figyelmen kívül azt a körülményt sem, hogy mint a B) alatt összeállított adatokból kitűnik, a finn-ugor *mēle* jelentésének köre tágabb volt, mint a magy. *böl-(cs)-é*, amennyiben nemcsak az értelem, hanem az érzelem és akarat területeire is kiterjedt.

Ha továbbá a magy. *böl-(cs)-et* a f.-ug. *mēle*-vel egyeztetve eredeti szónak tartjuk, mindenesetre feltűnő körülmény, hogy

* Nem fogadhatjuk el a MÚSz. egyeztetését: finn *kieli* nyelv, észt *kel* id. | lp. *kiäldäk*, *kiäld* | lp. F. *giella* laqueus ~ lp. *kiälä* lp. F. *giella* nyelv ~ magy. *köldök*, mely *ie* ~ *-ö-* megfelelést tüntetne fel. NyK. 17:446. Budenz maga is több kevesebb bizonyossággal török eredetűnek mondja. Alakilag és jelentésileg szorosabban egyezik a m. *köldök*-kel a tör. *kāntāk* nabel, nabelschnur (Radl. W. 2:1080; lásd a mong. alakokat Schm. 177 b, 8 a.).

a *bölcs*, melyről Budenz is elismeri, hogy származékszó, teljesen elszigetelten áll a magyarban. Származékai (I. A.) mind aránylag újabb keletűek.

Nézzük már most a kérdésnek másik oldalát. Lehet-e a *bölcs* török jövevényszó, a tör *bel-* stb. ige származéka? Mindazon ellenvetések, amelyeket Budenz egyeztetése ellen felhoztunk, a mellett bizonyítanak, hogy e szó a törökségből került hozzánk. Amint a C) alatti adatokból kiderül, a jelentésbeli egyezés ellen nem tehetünk kifogást. Azt sem hozhatjuk fel, hogy török jövevényszavaink nagyrésze a szorosabb értelemben vett műveltségi szók közé tartozik, amennyiben az *írás*, *betű* stb. kifejezéseivel akár a speciálisabb *tudós*, *írástudó* (nem pedig *eszes*, *értelmes*) jelentéssel kaphattuk *bölcs* szavunkat.

A magy. *bölcs* **böl* (régebben *bel*) része pontos megfelelője a köz tör. **hel-* ige-igetőnek. A labializálás török jövevényszavaink jellemző hangváltozása (vö. *gyümölcs*, *ünő*, *küllő*, *csüllő* stb.).

Ilyen elemzés mellett a *cs*-nek névszóképző elemnek kellene lennie. A köz tör. -*š* deverbális névszóképzőre a jelentésbeli nagy eltérés miatt nem gondolhatunk (*bel-eš* nom. actionis v. nom. acti, nem pedig nom. actoris, tudás, nem pedig tudó.*). Jelentés és hangalak tekintetében is pontos megfelelője a -*cs*-nek a köz tör. -*ži*, -*či* (oszm. -*ži*, -*či*, -*ži*, -*ču*; kaz. tat. -*če*, -*či*; csuv. -*ze*, -*se*; jak. -*sit*; csag. -*či*, -*ži*) cselekvőt jelentő képző (vö. *szatócs*, *szűcs*, *tolmács* [szláv?]).

Amde a tör. -*či* -*ži* nem járul közvetlenül ige-igetőkhöz, hanem deverbális névszókhoz. Az oszm. *biliži*-nek megfelelő észak-török alak *bilgüži*, mondja Budenz, melyből a *y* hang elolvadása után is legfeljebb *bölcs* lett volna (vö. *szatócs* ~ oszm. *satızi*; vö. még *belyeg*, hol a torokhang szinte nem olvadt el). Ez ellen megjegyezhetjük, hogy török jövevényszavaink a szóvégi torokhang fejlődése szerint három csoportra oszlanak. E három csoport szavai három olyan török nyelvjárással való érintkezés nyomait őrzik, amelyek a szóvégi torokhang vokalizációja tekintetében a fejlődés különböző fokain állottak. Megőrizték a szóvégi gutturalist: pl. *sereg*, *belyeg*, *söreg*, *nyereg*, stb. Hosszú ajakhangzóban van meg a gutt. nyoma: pl. *szöllő*, *üsző*, *gyűszű*, *gyűrű*, stb. Nyomtalannal eltűnt: pl. *csipa*, *csérta*, *hanga* stb.** A gutt. vokalizációja tekintetében a fejlődés harmadik fokán álló, tehát rövid (illabiális) hangzóval való alakot tükröztet vissza a mi *bölcs* szavunk.

Hogy a torokhangnak ilyen irányú fejlődése a török nyelvekben ebben a szóban is megindult, azt bizonyítják: a csag. *bilgüži* ~ kaz. tat. *bel-eü-či* ~ oszm. *biliži* megfelelések. Egy tör.

* Vámb. (NyK. 13. k.) első helyen a csag. *bel-eš*-sel veti a magy. *bölcs*-et össze.

** Régi jövevényszavaknak bizonyítják őket a köz tör. -*á* ~ csuv. -*ı*; köz tör. *k-* ~ csuv. *h-* (*χ-*) hangmegfelelések.

bel-s-éi alakból könnyen megmagyarázható a *bel-cs-* mindenekelőtt a rágos alakokban (*belcsek, belcsen* e. h. *bel-e-csek, bel-e-csen*) s azután analógiásan a nom.-ban is. E fejlődést az *-lcs-* hangcsoport könnyű ejtése csak elősegítette (a *szatócs* szóban épen ellenkezőleg.) Hogy a deverb. névképző elem egészen lappangásba juthat, arra idézhető a csuv. virj. *sűzé, šűlé*; anat. *šéwés* szabó, ruha-szabó (vö. csuv. *šélä- šülä-* varrni), amelyek szabályos megfelelője a magy. *szűcs*.

Ezzel, azt hiszem, a *wälsch* > *bölcs* kérdés is el van intézve, annál is inkább, mert, tekintve, hogy honfoglaláskori tulajdonneveink közül nem egy kétségtelenül török eredetű, nem tartom valószínűtlennek, hogy a *Bulcsu* vezérnév *bölcs* szavunkkal egy forrásból való.

GOMBOCZ ZOLTÁN.

A SZÁM SZERINTI EGYEZTETÉS ARANY JÁNOSNÁL.

II.

17. A jelző egyeztetésére vonatkozólag említendőek azok az esetek, midőn számnévi jelző mellett többes számban van a jelzett szó: Ő föltételezett, úgy hallom, hat francia vikard- és töröket (Haml. V. 2.). Hat berber ló, hat francia tör, ezek járulványai s három nemes fogalmazású emeltyüi ellen: igazi francia-dán fogadás (uo.). Etetik éhszáju csorbáit a falnak, tornyot is az égnek, négy szögein tolnak (BH. XI.). Két oldalon a tíz koronás fők rendbe (Toldi Sz. IV.). Négy Lacfiak (uo.). Meghigyjétek ti azt, tizenegy királyok (uo.). Tizenegy királyok, hódolt fejedelmek idegyűlnék hozzám (uo.). Mi vagyunk háromszáz gyalogi Wernernek (uo. XI.). Ő az, Rák Bende... tíz társaival (EA. I.). Így töltém tizenegy kora éveimet zabolátlan (uo. II.). Így ezer éveken át osztottak (uo. IV.). Rohanász teledobta dühében Szűzvállnak mindkét szeméit (uo. VII.). Csak nagy két fülein sérthetni halálra (NC. III.). Kiktől a hun s magyar nép száz és nyolcz nemzeti (Csaba I. II.). Követi az asszonyt végig a tornácon, keresztül a házon, szőnyeges, aranyos tizenegy szobákon (Dal. I. 1. VI.). Végít érte Miklós tizenegy szobáknak (uo.). A hang csudás hatalma kél négy sarkihoz a láthatárnak (Az utolsó magyar). Lebbenő szárnyaim e két könnyű karok (Álom — valóság). Óh ti kilenc hajadonjai Zeusznak (Békák IV.). Nem fogtok, a tizenkét istenekre, örülni mindjárt (Lovagok I.). Füllented ezt te két drachmáidért (Acharn. I.). Azt oroszlán, hold, fal és a két szeretők elmondják bővebben (Sztiv. é. á.). Armída kilopta hevítő pár emlői közül babonázott ólomedényét (Elv. A. VI.). Vissza vérmezőre, ti pár hatalmak (János k. II. 2.). — Megszaporodtak a sok prókátorok (EA. IV.). Voltak azonban sok megyebéli urak (uo.). Számtalan sok apró csirkéihez

vatyog (NC. II.). Mindez... meg volt írva a levélen sok színekkel (uo.). Szólt vele sok nyájas tiszteletes szót (Csaba 1. 3. II.). Így veszének el sok hercegek, királyok (Rózs. és I.). Ismail énné-kem sok bosszúkat szerze (Zr. I.). Ura híre nélkül sok hadakat gyűjte (uo.). Sok mindenekért (van bírság) (Nőur. II.). Ott költik ki a sok apró érmekeket (Madarak II.). Vendég ivott abban temérdek, azaz, hogy mindenféle sok palóc, matyó fuvarosok (A hegedű). És ezért, hogy szíve Csaba felé vonta minden fiai közt születése óta! És ezért, hogy Rikát a szélső határig minden hölgyei közt szerette halálíg (Csaba 1. I. 1.). Minden fejedelmek mint egy kőfal állnak a te fiad mellett (uo.). Titkon (kell) elfoglalni minden őrhelyeket (MO. IV.). Usdiba ment, mely legnépesb vala minden sok here méhekkel gazdag vad mézű kasok közt (EA. IV.). Nem látta egyéb szabadító módot, mint legelőbb Armidát és vele minden éji boszorkányit megrontani (uo.). Gondjaira bízott minden iskolákat (NC. IV.). Kit minden népek imádnak (Gondolatok a béke kongr. felől). Hivatja magához minden tisztartóit (Losonci). Hatalmasb minden isteneknél (Plutos I.). Ne csüggedjünk, minden istenekre (Lys. II.). Vitte... minden versenyfeleit (Lovagok I.). Esküszöm hatalmas Zeüsre s minden istenekre (Felhők IV.). Kövessétek menyegzőm, ti minden szárnyas társaim (Mad. V.). Tüzeléd Rák Bende halandót s a több cinkosokat (EA. I.). Ő maga többrendű nemes árvák gyám-noka (EA. II.). Több dolgok vannak... (Haml. I. 5.). Csöndes fiókban tartalak, hol nincsenek több aranyok (Aranyaimhoz). Markol temérdek csőszsugarakat (Bol. I. I.). Nem nyertem egyebet csak a szégyent s számféletti ütlegetek magamnak (Haml. V. 2.). Némely ostobák ennek jármába is befogták szegény verset (Vojt. I. II.). Vannak ám az érvelésnek sok egyéb fogásai (Békák IV.). Jut-e még eszedbe, mily makacs, mily hideg szívvel gúnyolád el számos kérőidet (MO. II.). Ki érzi jövődő számos fiak atyja (BH. III.). Kevés magyarimmal a várból kiszököm (NC. I.). Hosszu sor esztendőik folyamát forgattam (BH. IX.). Elleneinkben adott diadalmat száz meg száz csatákon (Él-e még az Isten?). Az egész hadak mind szálljanak táborba (Zr. I.).

18. A gyűjtőfogalom szereplése természetes eltéréseket okoz az értelmező és jelzett szó szám szerint való egyezése tekintetében. Nevezetesen az értelmező többesszámu akkor, ha a jelzett szó egyesszámu ugyan, de számnévi jelzője van, vagy gyűjtő fogalom: vele zsoldos Wölfhárd s népe ötezernyi, képesek a zsoldért nemzetöket verni (TSz. X.). Ló három, szilajok, valamint a csiga (NC. I.). Egy-két műbírám akadt ugyan, (elismert jó fejek) (Bol. I. II.). (Velők) az ország minden nyugtalan feje, szilaj, nyers, vakmerő önkéntesek (János k. II. 1.). Egymásra néz a sok vitéz, a vendég velsz urak (Velszi b.). Vádvárosban, a Vízóra forrás mellett él egy ravasz nemzedék... származásra barbarok (Mad. IV.). Titkos haditanács gyülekezett nála, benső, bizodalmas nagy urak, vitézek (TSz. IV.). Két párt volt a megyében; egyik az ős magyarok

nemadózó pártja: tapasztalt ősz öregek, nagy birtokosok, grófok, hadi tisztek, consiliáriusok (EA. II.). S te meg nem láthatád az örömet, hogy néz nyomtatásban leveled, azon betűk, ... (Vojt. I. I.). Az erőt ásta benső féreg: büszke, szenvedélyes versengő vezérek (Koldusének). Holnapután könny neveli, anyák keserves könnyei (Kevházsa). Budának először dicsérete hangzik: hajdani jó élet, heverő nagy lagzik (BH. XI.). — Számjelzős szó értelmezője egyesszámban: Hunor s Magyar két dalia, két egytestvér, Ménrót fia (BH. VI.).

19. Viszont többesszámu jelzett szó mellett egyesszámu az értelmező, ha számnévi jelzője van, vagy gyűjtő értelmű: győztünk, uram, mi, a török (Hírlapáruló). Körödbe gyűlnek a felnőtt fiak (egy emberöltő) (Tanári j.). De mi itt a földön vagyunk még elegenden, a felséges szultán győzhetlen serege (Losonci). Mi, származásra, nemre tisztessék, igaz polgári törzs, — nem hessegetve im felrepülünk (Mad. I.). Béküljetek hát, egyezkedjetek ti ketten, a többség (uo. IV.). Hermest tiszteljük mi elődül, mi tavi nemzet (Békák IV.). Benn fagyott virágok: a szeszélyes télnek dús virágú lombja (Télben). Ott vala a város: Etele királyi lakóhelye, könnyed sátorpalotái (Csaba I. I. I.). Buda nagy királytól mi jövőnk, követség (BH. X.). Ott laktak ők — nem egy marok, de nagy nemzet — a magyarok (Az utolsó m.). Hát itt hagynál minket, sok derék cselédet (T. IV.). Oh lelkem asszonyok, minő edény (Lys. I.). Rakjuk le vödreinket, lelkem asszonyok (Lys. I.). Oh fiaim, lelkem! (Ráchel s.). — Többesszámu névszó mellett főnévi értelemben vett melléknév egyesszámban, mint értelmező: Mi haszna bolygunk fel s alá, szegény, mint a vetéllő? (Mad. I.).

Pluralis majestaticus mellett egyesszámu értelmező áll a már idézett példákban és a következőben: Mi, haragos szolgálja Istennek (János k. II. 1.).

20. Néha az értelmező gyűjtőértelmű és az alaki egyezés kedvéért mégis megegyezik számban a többesszámu jelzett szóval: Nem messze cirkászok, szinte szomszéd népek, a mamelukokkal hadi rendben jönnek (Zriny. I.). Mi, teremtés bőrbe kötött első kiadási ... (EA. VI.).

21. Érdekes megfigyelni, minő eltérések származnak egyezés tekintetében, ha gyűjtőfogalmak felszólító mondatokban, felkiáltásokban és megszólításokban szerepelnek: Ti dallamos nép, hagyjátok el (Békák I.). Dölgöljetek, ti gaz nép, vesszetek (Lovagok I.). Szeméten szedett nép, ha meg nem állotok! (NC.). Pisszenni mertek, söpredék (Plutos II.). Érdemes, tanult közönség! jól figyeljetelek reánk (Felhők I.). Áruló zsványhad! meglakoltok ezért! (MO.). Léhűtő, pocsék nép: ezelőtt húsz évvel bántatok volna így szegény vén gebémmel! (TE. III.). Ti pedig, számlálhatatlan ezernyi nép, azalatt vigyázatok (Darazsak II.). Nosza hát ti bizonytalan életűek, hulló falevélre hasonló emberi nem! (Mad. I.). Oh fránya nők... férjek nagy baja, edények átka s a szövőpadé (Nők ünn.). Oh gyászeset, az én borzasztó kínaim (Acharn. V.). Gyertek elő,

monda, gyertek, négy apátlan árva gyermek (Both b. ö.). Két jó barát, segéljetek tovább (Haml. IV. 1.). És azóta, hősök párja, híretek száll szájrul-szájra (BH. VI.).

22. Alaki egyezés: Mosolyogj rám, puszták hét arany almája (BH.). Gyűjtőértelenben egyesszám többes helyett: Hogy vagytok, pajtás? (Haml. II. 2.).

23. Egyesszámú állítmány, ha a megszólítás többeket illet: Lajos, Endre halj meg! (Zách Klára). Isten veled atyám és szívem szerelme (D. I. 2. III.). Hej Ertesítő, Mondanivaló, Nyílt pósta, Tárca vagy mi a manó, beh tönkre sujtál sok fiók zsenit (Vojt. I. I.). Jó Charitimides és Smikytas és Drakes, csak rajta, utánam! vigyázva magadra, hogy semmit ne felejts, hogyan s mit kell cselekedned (Nóur. I.). Född el, virágzó tüske, puha pázsit (A dajka sírja). Jer velem Demetrius, Egeus (Sztiv. é. á. I.).

24. A t á r g y n a k más mondatrésszel szám szerint való egyeztetésére ritkán van alkalom és szükség; megjegyzendőnek tartom a következő helyeket: Kövesült élőfák állanak őrt (EA. VI.). Erős férfiak állanak őrt (Darazs. II.). — Ezen kívül: Az öntudat belőlünk mind gyávat csinál (Haml. III.). Az előbbi állandó kifejezésben a tárgy egyesszáma ugyanaz a jelenség, mint mikor az egyesszámú állítmány azt fejezi ki, hogy több személynek vagy tárgynak közös tulajdonsága van.

25. A h a t á r o z ó egyeztetésének különösségeire nézve követem a Simonyi említett cikkében adott szempontokat.

ul-, ül ragos állapothatározók: Fogadd barátul mind e királyokat (TSz. IV.). Foglyul adta Isten őket a kezedbe (Csaba I. I. 2.). Jöttünk követül a béke végett (Lys. V.). Népedet fogiyául vagy kincses társaid nem kívánja (MO. I.). Állandó kifejezés: Mért veszték hát feleségül? (Nők ünn. I.).

Ha melléknevek vannak e raggal ellátva, bátran határozószóknak tekinthetők; azért fölöslegesnek tartottam ily példák gyűjtését; de említenem kell oly példákat, melyekben evvel a raggal ellátva oly főnevek szerepelnek, melyek gyűjtőfogalmakul szerepelnek, anélkül, hogy igazi gyűjtőnevek volnának: Istentől ostorul mert ők hagyattanak (Zríny. I.). Ezeket a bajnok túzi nevetségül (T. Sz. IV.). Ajándéku! jöttek Murányba (MO. II.). Ezek szolgálnak a Lethe pataknak tápanyagul (Elv. A. V.). Nem hagyá töröknek, tatárnak martalékul esni Árpád unokáit (Él-e még az Isten?). — Nyr. 13:404 idézve: Megtartom e szép lecke benyomását örül szívemnek (Haml. I. 3.).

26. *-vá -vé* ragos véghatározók: paripát fényessé, fegyverit élessé, teszi sok szerszámát nagy rettenetessé (BH. IV.). Gondjai fűződnek véges-végtelenné (Az első lopás). Falait tornyozta magassá (Békák). Szabaddá tettek (benneteket) (Lys. V.). Jobbá teszem őket (Plutos II.). Egyenjoguvá Athenae lakosít tevék (Görögből). Sárgazölddé lesznek a sugárok (Bol. I. I.). Szemeit egy könnyecsepp ragyogóvá tette (T. Sz. VIII.). Az erdők viharedzett vadja szeméit egy-két nap éppé nyalogatja (T. Sz. V.). E felhőparipák

sárkánnyá váltak (EA. V.). Nem mondják-e majd, ha közönséges színésszé nőnek... (Haml. II. 2.). Tudjuk mik vagyunk, de nem tudhatjuk ám, mivé lehetünk (Haml. IV. 5.) — Nyr. 13:404 idézve: Ne váljatok tüstént vénné, inak (Haml. IV. 5.).

Állandó kifejezések: Így tette őket csúffá sorra mind (Daraszak IV.). Ne kössön velünk ki, csúffá ne tegyen, mert... (T. E.). Minket lúddá teszsz (Plutos I.).

Alkalmi gyűjtőszók: A fölleg rojtjai szintén kezdenek összevonulni szilárdabb testü valóvá (EA. VI.). Adj hozzá... a remény húrjából ezüst szakállakat és fond lángostorrá... (Poétai rec.). Izzé-porrá töröm szóvedreid (Madarak II.).

27. -nak, -nek-ragos véghatározók: Mondogatja mostoháit édes gyermekének (Népmesetöredék). De tanúnak őket senki be nem híván... (T. Sz. X.). Indul egy kíséret fogoly hercegekkel Vizsegrádra vivén tisztességes rabnak (uo. XII.). Nem valók egyébre, legfőlebb huszárnak (NC.). És a nagy kék szemek, mintha orgazdának éreznék magokat, el-elfordulának (Rózsa és I.). Itt vagyon a lista mindazon férfiakról, kik egész Athenben képesnek találattak arra, hogy... (Sztiv. é. á.). Jobb minekünk dúsnak lenni (Plutos, II.). Onnanfelül mily aprók voltak: az égből oly -- gonosznak láttalak, hanem hisz innen még nagyobb gonosznak (Béke II.). Kettéróva őket, százával egy drachmáért megveszem szőlőkarónak (Béke III.). Azelőtt a más városi küldött titeket rászedni akarván ibolyakoszorúsnak kelle csupán hogy szólítson (Ach. II.). Malacnak öltöztetlek benneteket (Acharn. III.). Az olympiakat istennek (nézik őket) (Madarak. I.). A város hová jövünk követnek, im itt áll előttiünk (Madarak IV.). Jövünk ide, az Istenektől, békekövetnek (Mad. IV.). Jöttek a búgondok úti cimborának (Válasz Petőfinek). Ha felkötő szakállunk lebecsátjuk, ki férfinak nem gondol? (Nőur. I.). Ravasznak tart a férfinem bennünket (Lys. I.). — Nyr. 13:408 idézve: Kacérságból tudatlannak mutatkoztok (Haml.).

Alkalmi gyűjtőnevek: Órahosszan nézte a felhőket... majd bikának, majd toronynak látván, majd betyárnak (A falu bolondja). Hogy volna ez csúfság? hogy nézed annak őszinte zálogit igaz szívemnek? (Sztiv. é. á.). Kődnek, harmatnak, füstnek gondoltam először (a felhőket) (Felhők). Előbbi dolgait hibának rójja fel (Darasz. II.).

28. -ra, -re-ragos véghatározók: Drága karos rengők dagadóra tömve... álltak a sátorban (Toldi XI.). Tarka sátraikat emelik magosra (BH.). Homlokán a ráncok sűrűbbre vonulnak (T. E. II.). Szép szemeit nappal nézheti fájósra (T. Sz. V.). Holtra tudom nézni, hadd legelem őket (uo. III.). A meg nem született embercsék holtra döfettek (EA. VII.). Magunk vagyunk tisztára megszelelve (Acham. II.). Vállráncait finomra megtűzdelék (A laci-konyha). (Szeretitek) a szép sík földeket egyenesre szántva (Az alföld népeihez). Nagy uraink... nőjenek nagyobbra (Alkalmi vers).

29. Egyéb határozók: Rabszolgából urak (lettek) (Békák II.). Estefelé volt már, hogy Keszibe értek, mint idegen útas szállásra betértek (Dal. I. 1. V.). Nem engedte őket... töröknek, tatárnak szolgálképen esni (Losonci). — Gyűjtőfogalmakul szereplő nevek: remekbe azokat szülte egy-egy ország (Osaba 1. I. 2.). Idegen udvartól is jöttek cserébe (T. E. V.). — Egyesszám mellett többszámú határozó, mikor egységnek többségre való változtatásáról van szó: Felmérni jöttem néktek a leget s dűlőkre osztani (Mad. II.). A sár is rázós, ha rögökké szárad (EA. IV.). Hogyan tépi foszlányokká, csupa rongyokká a szenvedélyt (Haml.).

(Vége köv.)

VARGA KÁROLY.

RÉGI NÖVÉNYNEVEK.

I. Beythe András följegyzései.

A pozsonyi ág. hitv. ev. Lyceum nagy könyvtárában érdekes régi könyvre bukkantam. Címe: »Stirpium adversaria nova... etc. Authoribus Petro Pena et Mathia Lobel Medicis. Londini 1570«, könyvtári jegye: H. V. 21. A könyvet érdekessé teszik volt birtokosai s a kéziratos jegyzetek, melyek benne vannak. Az előbbiekről a címlapon lévő jegyzetekből szerzünk tudomást. Ezek időrendben a következők, amint neveiket a könyvbe jegyezték: 1. »*Caroli Clusij ex ipsius Loobelij dono 1571*«, eszerint Lobel Mátyás maga ajándékozta Clusiusnak, kinek a hazai növénytan történetében igen jó neve van. Ő adta ajándékba Beythe Istvánnak, jó barátjának: 2. »*Nunc Stephi (azaz Stephani) Beythe sum 1601*«. Tudjuk, hogy Beythe István hazánkban Clusius kalauza, ő tőle tanulta meg a magyar növényneveket, melyeket »Nomenclator«-jába felvett. Későbbi kéz jegyzete Beythe István neve alatt ezt mondja: »Hunc Stephanum Beithe laudat Clusius in Historia rar. Stirpium et plantar. Antw. 1584 in sua editionis praefat. his verbis. Doctissimus vir D. Steph. Beithe Divini verbi Praeco apud illustrem Heroem Dominum Balthasaram Comitem Hungarum de Botyán in ipsius urbe Német Ujvár maximam partem nominum Hungar. in nomenclatore extantium me edocuit.« Beythe István birtokából fiáéba ment át: 3. »*Andreae Beythe de Káb et frum Christianor*«, azaz: »...et fratrum Christianorum servus«. A következő név rosszul olvasható: 4. »*Joan. Rakolupszki (?) Jun. 1616*; majd: 5. »*Nunc viro Georgij Serenij Concionatoris Aulici S. (Serenissimi) ac M. (Magnifici) D. Adamj de Battjan, Anno 1629*«. 6. »*Ego Adam Reiserdt Anno 1677*«. A legutolsó adat pedig: 7. »*Bibliothecae Gymnasii A. C. Posoniensis donavit hunc librum Perill. D. Antonius Filippi J. U. Advocat. Anno 1805. 1. Septembr*«.

Ezekből az adatokból megösmérjük nagyjában a könyvnek egész történetét: hogyan kerül a pozsonyi Lyceum birtokába,

nk. kik voltak gazdái. Megtudjuk belőlük, hogy a Beythék, mind a ketten, ezt a könyvet is használták növénytani tanulmányaikban. Erre mutat az a körülmény is, hogy az egyes cikkekben a növények latin, német, francia, angol nevei mellé magyar nevük is oda van írva, ma már fakó ténnyel. Az írás jellege s a téma színe után ítélve minden valószínűség szerint *Beythe Andrásé*, tehát a címlap írott adatai szerint 1601 és 1616 közötti időből való. A jegyzeteknek ezért kettős érdekük van: egyrészt, hogy híres növénytudósunktól származnak; másrészt, hogy régiek és több esetben olyanok, melyek a régiségből vagy nem ösmeretek, vagy más jelentéssel vannak meg. A következőkben az alapszó szerint betűrendben adom a bejegyzett magyar nevek közül azokat, amelyek a NySz. adatait kiegészítik.

Ragado Bojtorjan, (*Ragado fü*, *Ragadouany*): *aparine* (357.) NySz. *Teorók Bors*: *capsicum* (paprika) (134); a NySz. csak mint *piper indicum*-ot ösmeri.

Tengerj dara: *lithospermum*. (16.); a NySz.-ban nincs meg.

Indjaj fekete fa: *ebenum*, NySz. (295.); *agallochus*, ez NySz.-ban nincs meg; még *Mózes fa* (428.).

Angelika fü: *pancratium marinum*; NySz.-ban más jelentéssel: *magudarius*. Ezen kívül: *Tengerj Párhagjma*, *Kigio hagjma*. (57).

Edes giúkerü fü: *daucas cretensis*; a NySz.-ban nincs meg; még *Vad Petreseljem*, *kocord*. (323.).

Ezer levelű fü: *stratiotes*; NySz.-ban csak *achillea* jelentéssel; még *Fúlbe facaro fü* (334.).

Fürtös fü: *ambrosia*; NySz.-ban *bothrys*; (341.).

Giakos fü: *acanthium*; NySz.-ban nincs meg; még: *Tengelicz*. (365.).

Syria keserű fü: *androsaces cotyledon*; NySz.-ban: *erysinum*. (165.).

Kétt levelű fü: *bifolium*; NySz.-ban nincs meg. (127.).

Vizi kigio fü: *natrix*; NySz.-ban: *colubrina*, *helleborus*. (378.).

Merges fü: *ranunculus*; NySz.-ban: *aconitum*. (300.).

Sarkaj fü (sárkány): *anguina dracuntia*; NySz.-ban nincs meg; még: *Vizi kigio fü*, *Kigio trangk*. (261.).

Venus haja fü: *adanthum sive capillus Veneris*; NySz.-ban nincs meg; még: *Arua leani haja*; (361.).

Vérallító fü: *audroseum*; NySz.-ban nincs meg; még: *Szent Janos füe*; (173.).

Kigio hagjma: *allium latifolium serpentinum sive maculosum*; a NySz.-ban ez a jelentése nincs meg; (59.).

Kigio hagjma: *pancratium marinum*; a NySz.-ban ez a jelentése nincs meg; még *Angelika fü*, *Tengeri Párhagjma*; (57.).

Tengerj Hagjma: *scilla*; a NySz.-ban ez a jelentése nincs meg; még: *Kigio hagjma*; (57.).

Tik Harapas: *morsus gallinae*, *anagallis*; németül: *Hünerbiss*; NySz.-ban nincs meg; (194.).

Vád [így!] *vagj Erdej liljom*: *lilium montanum*; a NySz.-ban nincs; (61.).

Eb monj fü: orchides, testiculi; olasz: testicolo di cane; francia; couillon de chien; NySz.-ban nincs; még: *Vitez fü* (62.).

Fekete-Peszera: *baccaris*; a NySz.-ban nincs; (pészere: *marrubium*); (146.).

Borju fejj viragh: *antirrhinum*, vulgo *caput vituli*; a NySz.-ban nincs; (175.).

Aloe, Igen keserű nedvű fü. Itten Patikabeli maczka mez; ez a *maczka méz* a NySz.-ban nem fordul elő *aloe* jelentéssel. (161.).

TOLNAI VILMOS.

II. Pápai Páriz Ferenc följegyzései.

1885-ben Lengyel Dániel dr. özvegye figyelmeztetett arra, hogy a néhai Incze Mihály könyvei gondozatlanul hanyódnak Kolozsvárt egy belsőmagyarutcai ház padlásán. A lakók nem sokat törődtek vele, tehát elhozattam a ref. kollégium könyvtára számára. Körülbelül 210 drb. XVIII. századbeli theologiai latin és német nyelvű munka került így kollégiumunk könyvtárába. Sok könyv Szathmári Pap Mihály híres ref. tanára volt. Ezek közt találtam egy hosszúkas kézíratos könyvet (az ív papír hosszában ketté vágva), melynek harmadik lapján ez van a többek közt írva: Anno 1706. 14. Julii. — Duce atque auspice Christo praecipuas quasdam ex variis Authoribus annotationes excerptis Franciscus Pariz Papai.

A 4. 5. 6. lap üres. — A 7-ik lapon kezdődik a lapok számozása — 1—77-ig. Ezek közül az 1—76. lapon szép, tiszta olvasható írással orvosi rendeletek gyűjteménye következik, minden lapon 3—4. Úgy látszik, legtöbb rendeletet dr. Wagenhovertól írt le. A 76. levelen kezdődik a *Nomenclatura Herbarum*, mely nem lehet érdektelen, már csak régiségénél fogva sem. Egyébként a szakemberek és nyelvészek meríthetnek belőle legtöbb tanulságot. En hű másolatot készítettem róla, de itt csak azokat közlöm, amik hiányzanak vagy eltérnek a NySzban. [A szögletes rekeszben levők a szerkesztőség kérdései.]

Nomenclatura Herbarum.

Ex latino in Hungaricum secundum Literas Alphabeticas in ordinem digesta.

Anno 1706.

Ádám fügeje: *Sycomorus*.

Alás fa. Szilfa: *Ulmus*.

Altal nőtt fü: *Perfoliata*.

Ampolnás fü: *Perfoliata*.

Akaratos fü: *Superba*. Tunica Sylv.

Apró basilicum bojtor: *Basilicum minus*. Agrimonia.

Apró Rák fü: *Verrucaria minor*.

Apró tárkány: *Pyrethrum minus*.
 Arany gomb: *Blattaria*.
 Arany gyökér: *Hemerocalis*.
 Aranyos nádál: *Symphit. medium*.
 Arany Mák fű: *Trifolium magnum*.
 Arany szűz fű: *Adiantum aureum*.
 Arany viola: *Helicithisum*.
 Arany virágú fű: *Chrysanthemum*.
 Árnyék szerető fű: *Alsina s. mor-*
sus Gal.

Bak szarv: *Foenum grecum*.
 Bak tövis: *Tragacanthus*.
 Balha fű: *Psilium s. Pulicaria*.
 Balha halál: *Pulicaria*.
 Baj fű *Rosa: Nerium*.
 Bárány piritó: *Empetr. Calcifrag.*
 Barát csésze: *Arisarium*.
 Barát csombor: *Hysop. Sylvestris*.
 Barom fű: *Herba muri*.
 Barát monyu fű: *Colubr. serpent.*
 Béka téj: *Aster Atticus*.
 Bérk [?] cseresznye: *Rubus Ideus*.
 Berk [?] eperj.: *Rubidei species*.
 Bojtos tövises lapu: *Leucacanthum*.
 Boldogasszony keztyűje: *Bacharis*
D. M. Chir.

Borsos baraboj: *Arum*.
 Borostyán: *Camedaphne heder.*
 Bor vérű fű (Loncz): *Vinea per-*
vinea.
 Burucs tövis: *Rixacantha*.
 Capornya: *Caparis*.
 Császár virág: *Viola s. Color*.
 Csábító fű: *Hyosciamus*.
 Császár gyökér: *Angelic. sativ.*
 Csapó ecet [ecet?]: *Dipsacus*.
 Csamoly fű [cámoly?]: *Aquilegia*.
 Csillag szék: *Stellaria*.
 Csimaz fű: *Melissa adulter.*
 Csimaz kóró: *Coxis*.
 Csimaz fű: *Spatula foetid.*
 Csoportos fű: *Astragalus*.
 Cigány tövis: *Acatia*.
 Cigány paré: *Atriplex fimaria*.
 Daru fű: *Securidaca*.
 Derekelő fű: *Strathium*.
 Dinnye szagú fű: *Borago*.
 Disznó dög: *Solani species*.

Disznó kék: *Endivia sp. Sonchus*
aspera. Codrilla.
 Disznó orja fű: *Portulaca*.
 Disznó paré: *Atriplex sylv.*
 Disznó terjék: *Scrophularia*.
 Eb aluto fű: *Solanum somni*.
 Eb képű fű: *Psilium pulicar.*
 Eb foga: *Denticula canis*.
 Eb fű: *Carex*.
 Eb ostor: *Atriplex canina*.
 Égető lángos fű: *Flammula scelerat.*
 Édes ebeny [?]: *Esula dulcis*.
 Egér hagyma: *Pancratium*.
 Édes kakas láb: *Ranunculus dulcis*.
 Édes keserű fű: *Amara dulcis*.
 Édes papragy: *Polypodium*.
 Erdei ebeny [?]: *Thithimal. sylv.*
 Erdei papragy: *Thelipteris s. Filix*.
 Emlékezet fű: *Carex*.
 El alutó fű: *Mandragora*.
 Ember vérű fű: *Androsaeum sp.*
 Hiper.
 Esztrag ora: *Geranium*.
 Erősítő fű: *Catanace*.
 Elegyes virág: *Flos Jacea*.
 Farkas hárs: *Thimelea*.
 Farkas maszlag: *Nux vomica*.
 Farkas téj: *Thitimalus*.
 Farkas hézak gyökér: *Aristolochia*.
 Farkas majoránna: *Anagalis Utica*.
 Farkas bab: *Aconitum*.
 Farkas káposzta: *Creta marina*.
 Fekete pecerce: *Marubium nigr.*
 Fejér penét fű: *Marubium album*.
 Fekély fű: *Morsus Diaboli*.
 Fecske fű: *Chelidonium majus*.
 Fejér Sz. György virág: *Viola alba*.
 Theofrast.
 Fülemile fű: *Juncus sylv.*
 Fodorka: *Teucrium*.
 Folyó fű: *Vinea pervinca*.
 Folyó fű: *Smilax Conv. maj.*
 Föld füsti: *Fumaria*.
 Földi köldög: *Cyclaminum*.
 Fűvek anyja: *Matricaria*.
 Fülemile virág: *Caltha*.
 Gárazda fű: *Elatine*.
 Gyapor: *Origan. vulg.*

Golya rontó fű: *Chelid. minus.*
 Gyopár széres: *Lynum sylvest.*
 Gyomor fordító: *Narcissus alter.*
 Görög hold fű: *Lunar. Graeca.*
 Hállyag fa: *Pistacia Fistici.*
 Hamis hézak gyökér: *Aristol. long.*
 Adult.
 Hármás virágú fű: *HB. Trinitatis.*
 Hármás seb fű: *Pyrola.*
 Húgyas fű: *Linaria.*
 Jelen fű: *Leontopodium.*
 Igaz madra fű: *Melissa.*
 Izlág: *Lichnis Sylvest.*
 Judégeny [?]: *Cubebae.*
 Kaláris fű (Nyúl árnyéka): *Asparagus.*
 Kakas láb: *Ranunculus.*
 Kakuk pökte fű: *Flos cuculi.*
 Kanna mosó macska fark: *Equisetum minus.*
 Kakuk pogácsa (Bak szakál): *Barbahirici.*
 Kakas címer: *Verbena.*
 Kemény lapu: *Lapa minor.*
 Kedves kóró (Léstyán): *Levisticum.*
 Kedes [?] fű: *Rapum sylv.*
 Király Asszony káposztája: *Eupatorium.*
 Kisebb nap kása: *Lingva passerina.*
 Király nyila: *Asvodelus.*
 Labada: *Atriplex Sylv.*
 Loncs: *Vinea pervinca.*
 Marti lapu: *Tussilago.*
 Méh árnyéka: *Timbra saturea.*
 Meresztő fű: *Orchis mas.*
 Méh kosár kötő: *Vitis nigra.*
 Mester gyökér: *Ostratum.*
 Mezei címer: *Polium campest.*
 Mizelke: *Citrigo melissa.*
 Nátha fű: *Staphisagria.*
 Nap kása: *Lithospermium.*
 Nemes székfű: *Chamomilla vera.*
 Német tövis: *Branca Ursina.*
 Nyelen [?]: *Arbor foetida.*
 Nyúl kér: *Sonchus non asp.*
 Olasz caba ir: *Pimpinella Italic.*
 Olasz fa: *Myrtus.*

Olasz pap monya: *Visicatoria.*
 Orosz fű oroslány láb: *Alchimilla.*
 Ölyv fű: *Hypericum majus.*
 Örvény gyökér: *Enula Campana.*
 Pipe húr: *Alsine.*
 Rác fű: *Lilium epatica.*
 Repcsén: *Erruca sylv.*
 Római kereszt tövis: *Rhamnus.*
 Roka mony: *Crasula major.*
 Roka mony: *Orchis.*
 Sárful: *Cataputia.*
 Sar kirep: *Lotus silv.*
 Sárga Szt. György virág: *Narcissus.*
 Serpentyű fű: *Linaria. Caput vitul.*
 Sül fű: *Scrofularia min.*
 Süly fű: *Sorpirion.*
 Sz. Péter füve: *Parietaria.*
 Sz. Péter kölesse: *Blattaria.*
 Szeretetre hajtófű: *Catanace. Ungv. Milv.*
 Sz. János öve: *Arthemisia.*
 Sz. Simon füve: *HB. Simeonis.*
 Sz. Barbara füve: *HB. Sanc. Barbara.*
 Sz. János kenyere: *Siligva dulcis.*
 Szemerke gomba: *Tubera.*
 Szép szőlő (Szép Asszony szőlője): *Solanum.*
 Sz. Lélek gyökere: *Angelica sativa.*
 Szű fű: *Menta hortensis.*
 Szű fű: *Cardiaca.*
 Szükes fű: *Bursa pastoris.*
 Szüvölten körtvély: *Sorbus.*
 Szöszös caba ir: *Danais agrestis.*
 Térd hajtó fű: *Polygon. Centinod.*
 Térd hajto: *Chamesparthium.*
 Tölgyfán termő papragy: *Polypodium.*
 Tyúk bors: *Baccae gallinariae.*
 Vad dereckelő fű: *Struthium sylv.*
 Vad disznó kér: *Endivia sylv.*
 Vad gyapor: *Origan sylv.*
 Varga majoranna: *Origanum.*
 Vargák füve: *Origanum.*
 Var fű: *Scabiosa.*
 Varadics (Garadics koro): *Tanacetum.*
 Vizi örvény: *Potamogeton.*

Vizi rák: *Nymphaea lutea*.Vizi sarló fű: *Scordium*.Urasló fű: *Stramonia*.Zomerke fa: *Pinus*.Zömörcek gomba: *Tubera*.Zab lapu: *Carduus sylvestr.*

TÖRÖK ISTVÁN.

A NYELVTÖRTÉNETI SZÓTÁRHOZ.

Sütyögő? Bőr alatt: »Tehén torka alatt *sütyögő* bőr« C.; olvasd: *fütyögő* (MAL-ban is így van a megfelelő helyen); *fityegő* alá tartozik.

Cincinás. Dobos alatt: A vajdával vele levén trombitási, siposi, *cincinási*, két lófark. (E mondatban elő sem fordul a dobos.) A *cincinás* címszónak irandó. Értelme cintányérverő, aki a katonabandában a cintányérokat (Cinellen) veri.

Gazofilanciom a 'hány' alatt e mondatban: A gyülekezet hányna ércet a gazofilanciomban. Magyarázata talán a magyar középkori latinság szótára fogja megadni. [Olv. *gazophylacium*, görög-latin szó, a. m. kincstár. — A szerk.]

Korc (Korcs): lorum corrigia; riemen. Dehogy az. A Gvadányi-ból vett idézetek határozottan a MTsz. *kasza-kacs*-ára, *kasza-koccs*-ra mutatnak. *Kacs* vagy *koccs* pedig a kaszának nyelén levő balkézbeli fogantyúnak a neve. Néhutt a jobbkezbelt is annak mondják, de általában ez a mankó. [Vö. Szily K. Adalékok 383.]

A *lánc* összetételei között *sikoltó-lánc* h. *sikoltyu-lánc* irandó.

Savall? Köszörűkő *savalló* fővényét az tűzben olvaszd meg. Értelme lemállás, lemállott köszörű-sár, l. MTsz. *sováll* és *suvad*; tehát olv. *soválló*.

Sorol? Forrald meg őket, de ne soroljad, mert fehér lészen (t. i. ecet és vér). A MTsz. szerint *sor* a pálinka gyöngyözése, *soros*, *sorjos*: gyöngyöző pálinka. A soroláson tehát azt kell érteni, hogy a forralás csak a gyöngyözésig, a buzgásig tartson.

Futtató-szín. Az idézet egy csikmegyei okiratból véve ez: (A vashámorban) a *futató* szín mellett vagyon egy rostoló. Ez a *futató* nem a futással, hanem a fúvással függ össze. A vasat a csikiek *fütatták*, mikor a nyersvasból kovácsvasat koholtak. Másfelé ezt *frisselésnek* mondták s mondják. A M. Gazdaságtört. Szemle (1899. 73—76.) egy utasítást közöl 1694-ből, melyet Apafi adott ki a csíki vashámoros részére. Ebben olvassuk: a *vasfutatás* káros ne legyen; két *vasfutatónak* egy hétre 1½ forint.

Szomolló az ötvösök arany, ezüst és forrasztó olvasztó-készüléke. Az olvasztás vele régebben széntüzön történt. Azt tartom, összevethető a MTsz. *szamoló*, *szamalú*, *szömölő* szavaival, melyek szerinte ugyan szénvonót tesznek, de valószínűleg a *szenelőből* (focus, herd) alakultak.*

FRECSKAY JÁNOS.

* A régi *szomolló*, *szomorló* aligha rokon a mai *szamalóval*, ez meg sem jelentése, sem mélyhangúsága miatt nem lehet a *szenelő* mellékalakja,

Né.

Engel Keresztély *Allgemeine Geschichte*-jének (megj. Halleban 1799.) 49-ik kötetében olvasható az a jegyzék, amelyben Zsigmond pécsi püspök kincstartó és helyettese, Dombai Imre megörökitették II. Ulászló királyunk udvarának 1494- és 95-beli kiadásait. A műve-tőrdéstörténelmileg becses feljegyzések néhány érdekes magyar szót is tartalmaznak, amelyeket érdemesnek tartottam belőlük kijegyezni s a NySz. adataival összehasonlítva, e helyütt közölni:

Cimer: Pro subductura ejusdem emte sunt de pellibus hermel-linis ligature sine *chymer* sex..... flor. 138. (81. l.) A *cimer* szónak ezt az értelmét a NySzótár nem ismeri; közöl azonban egy kétes értelmű *cimmer* szót, amelynek jelentése, úgy gondolom, szin-tén *ligatura*; kötet, kötés, nem pedig *stratum*: Meszes sár helyett forró enyvel öntözték és tapasztották a rendrerakott téglákat, de úgy, hogy minden harmitzadik téglasor után sűrű nád *cimmer* következne (Moln: J. Épül 212.). Azt hiszem, nem csalódom, ha ezt a két szót egy- vagy legalább is rokonértelműnek állítom.

Csuhá: Pro subductione unius vestis *chuha* de coene Re Mtis sarcita de thafatis emte sunt ulne 5. (172. l.) Ezt a példát, gon-dolom Kassai után, a NySz. is idézi.

Farmatring: Solus Dnus emit de purpura rubei coloris pro frenis et *far metring* equis Dni Regis faciendis..... ulnas XIII.... flor. 381²/_g. (80. l.) A *farmatring*nak eredetibb alakja, amelyet a NySz. is idéz egy-két helyről.

Felvető: Petro literato, qui pro pixide *felwethe* vocata.... ad Nándor-Albam iuit. pro expensis dati sunt fl. 3. (65. l.) Ezt a szóalakot sem a NySzótárban, sem másban nem találtam meg.

Fertály: Ad manus Andree literati *ferthal* s. Budensis de auena quatuor milia quingenti et decem et septem, emendo viginti *ferthal* pro uno floreno, faciunt: fl. 226. (43. l.)

Fusztán: Chynthio Italo, qui Nándor-Albe nauem, *fusthan* vocatam fecit, pro emenda suba: fl. 6. (59. l.) A NySzótárban ily szóalak nincsen; közöl ugyan *fosztán* alakot, de ennek egészen más jelentése van.

Gyapot: Sartori Dni Regis Almanó ad rel. Francisci Aladar *gyapoth* pro cappa equorum Regie Mtis facienda: fl. 24. (120. l.)

Gyeplő: In modum *gywplw* empta sunt brachia 550.

Haceka: Unam *hachekam* de veluto deaurato eidem emi et dedi: fl. 46. (74. l.) A NySzótár több helyről közli *hacoka* alakkal.

Hátlakötő [?]: Insuper *hathlakothew* emte sunt 20. (101. l.)

hanem kétségtől elválasztott ejtése. A *szénvonó* elemei sok vidéken elhomályosultak, úgyhogy *szévanó*, *szivanó*, *szénvonyu*, *szénvonó*, *szémvonó* stb. lett belőle. Az utóbbiban az *m* a *v* hatása alatt keletkezett, s föltehetjük a *szémvonó* és *szivanó* alapján, hogy a nyugati nyelvjárásokban **szémanó*, **szimanó* ejtés is fejlődött (vö. *senyved*, *semved* > *semmed* ugyan-csak nyugaton), s ezekből aztán *szamaló* és *szömölü* lett, illeszkedéssel s az *n*-nek az *m*-től való hasonlalanulásával (vö. *hanēm* > *halēm*, *halom*, *holom*, *helēm*, szintén nyugati nyj.-okban, és *timnóc* > *tömlóc*, *Schemnitz* > *Selmec*).

S. Zs.

A NySzótár ilyféle szót nem ismer; lehet, hogy *hátlekötő* akar lenni. Kétségtelenül valami lószerszám volt.

Hölgy: De pellibus hermellinis, vulgo *hewlg* emte sunt ligature XV.... pro flor. 60. (81. l.) Ismeretes értelem a régiségben.

Istráng: Due vero corde continentes 38 brachia ad grossitudinem unius *strang*.... emte sunt: fl. 350. (101. l.) A NySzótár ily alakkal nem közli.

Kalynár [?]: Duobus frenis *kalynár* ad rel. magistri agazonum Re Mtis emtis dati sunt: fl. 3. (174. l.) Erre a szóra eleddig másutt nem akadtam.

Kötélgyártó: Magistro Georgio *kethelgyartho* cum socio pro cordis diversis magnis et minoribus ad ligandum currus Re Mtis... soluti sunt: fl. 40. (83. l.)

Krajcár: De quibus exacti sunt pecunie *kraycher* et computando septuaginta pro uno floreno: 334. (20. l.) De quibus exacti sunt cum pecuniis *krayzer*: fl. 588. (22. l.) A NySzótárban a *krajcár*-nak ezen eredeti formáját nem találjuk meg.

Meggyszín: Emte sunt de chemelotho pecie due... de colore *meghzyn* pro flor. 20. (100. l.)

Négely: A Nicolao Malwasir leuate sunt eximplete quatuor lagene siue *negel* cum maluatico (83. l.) Több példa a NySzótárban.

Patkóverő: Emte sunt secure due et *pathkovere* tres Ruthenis Dni Regis: fl. $\frac{1}{2}$. (116. l.) A NySzótár csak egy helyről közli.

Pokróc: Bernardino Italo pro illis *royth*, quos fecit de setico... ad *pokroch*... dati sunt: fl. 46. (90. l.)

Posztómető: A Philippo *pozthometew*... emte sunt due pecie pernisy pro flor. 52. (83.) A NySzótárban két adat van rá.

Pribék: Tribus *prybech*, qui ex Turcia ad Regiam Mtem fugerant ad Waradinum, dedi: flor. 12. (51. l.) A NySzótár is több helyről idézi.

Rajt: l. a *pokróc* szónál.

Setétkék: Ab eodem de chemelotho *sethethkek* una pecia emta est pro: flor. 9. (82. l.)

Szesztra: Duabus sororibus *zesthra* vocatis in Wylak pro veste emenda dedi: fl. 3. (64. l.) Az apácáknak ismeretes szláv eredetű neve a kódexekben.

Taliga: Ex coone Re Mtis pro emendis *talyga* ad piscinam in Tatha in cottu Albensi: fl. 10. (153. l.)

Tárgy: 5 carpentariis de Pesth, qui fecerunt *targh*.... dati sunt: fl. 8. (102. l.) A tárgy szónak értelme itt: *pluteus*; *sturm-dach*, amelyre a NySzótárban is találunk adatokat.

Tekervény: Attractoria, vulgo *tekerwen* ad segniam misimus (162. l.) Ezt a jelentést a NySzótár nem ismeri.

Tengely: Pro quatuor rotis et aliquibus, vulgo *thengel*... soluti sunt: fl. $3\frac{1}{2}$. (168. l.)

Törő: Magistris, Petro fabro, qui fecit eisdem mordariis de ferro duo instrumenta ferrea, vulgo *therew*, solutus est: fl. 1. (104. l.) A NySzótár egy példát idéz erre a jelentésre.

Trágár: Tribus *tragar*: fl. 3. (180. l.) A *trágár* név itt „*possenreisser*“-t jelel, amely értelemben régente gyakran használták.

Vágókés: Magistris cocorum Re Mtis ad rel. Bradach duo cultelli *wagokees* et quinque coclearia pro: fl. 1. (170. l.). A NySzótár három helyről idézi.

Vászonáros: Dne Margarethe *wazonaros* dicte pro ulnis telarum 750 soluti sunt: fl. 15. (90. l.) A NySzótár egy példát idéz rá.

R. PRÜKKEL MARIÁN.

IRODALOM.

A magyar hangok kiejtése.

Julius Jacobi: *Kurze Anleitung zur richtigen Aussprache des Magyarischen*. Vortrag, gehalten in der Lehrerversammlung in Schässburg. Hermannstadt, W. Krafft. 1900. (1—20.)

Más nyelvű középiskoláinkban mindenütt tanítják (legáltalabb tanítaniok kellene) a magyar nyelvet, s mégis alig van számbavehető dolgozat, mely más anyanyelvűek számára megkönnyítené a magyar nyelv tanulását. Az ezeknek szánt magyar nyelvtanok közül pedig Körösi Sándoré (*Grammatica della lingua ungherese*) az egyetlen, mely tudományos és pedagógiai tekintetben egyaránt megállja helyét. Pedig a más nyelvű iskolákban működő tanároknak bő alkalmuk volna összevetni a magyar nyelvet az ő anyanyelvükkel, megfigyelni a tanítás nehézségeit, keresni a haladást könnyítő eszközöket; s ha ebbeli tapasztalataikról számot is adnának, hasznos szolgálatot tennének iskoláiknak s a magyar nyelvtudománynak is.

A helyes magyar kiejtés elsajátítása kétségtelenül sok nehézséget okoz a más nyelvű iskolákban, s ezen csakis a két nyelv kiejtésének pontos megfigyelése s egybevetése könnyíthet. Jacobi igen hálás feladatra vállalkozott, midőn az erdélyi szász nyelv szempontjából vizsgálja a magyar kiejtést. Előbb utal a helyes kiejtés fontosságára, azután egyenkint tárgyalja a magyar kiejtés legfeltűnőbb nehézségeit a német, illetve a szász anyanyelvűek szempontjából. S dicséretére szolgál a szerzőnek, hogy helyes alapon indult, midőn nem a felnémet kiejtést veti össze a magyarral, hanem mindig az erdélyi szászok kiejtését veszi alapul. A magyar nyelv kiejtéséről szólva is helyes uton jár; ismeri az erre vonatkozó irodalmat s fel is tudja használni a maga céljaira.

Az első pontban a hangsúlyról s a szólamok alakulásáról szól; e helyt a már említett különbségeken kívül még arra is figyelmeztetnie kellene az idegen tanulót, hogy a magyarban sokkal csekélyebb az eltérés az erősebb és gyengébb nyomatékú szótágok között, mint a németben. Másrészt azt is meg kell említeni, hogy hosszú magánhangzó és hangsúlyos szótag között

semmi összefüggés sincs a magyarban; mert a magyarul tanuló idegenek rendszeren hajlandók a hosszú magánhangzójú szótagot nagyobb nyomatékkal ejteni, mint a rövid magánhangzósat. Ezek után a mássalhangzók írása és kiejtése közti különbségről, majd pedig az egyes magánhangzók és mássalhangzók képzéséről szól. E helyt a *gy, ty, ny* és *cs, ds* mássalhangzókról is kellett volna szólnia, melyeknek képzése bizonyosan szintén okoz némi nehézséget a szász anyanyelvű tanulónak. Igen érdekes az a pont, amely a lágy és kemény mássalhangzók használatát veti össze a két nyelvben.

Egy ily rövid felolvasás keretében nem tárgyalhatta Jacobi a felmerülő érdekes és fontos jelenségeket oly bőven, mint ahogy mi szeretttük volna. Reméljük azonban, hogy az első kísérlet arra fogja buzdítani, hogy részletesen is összevesse és kidolgozza a két nyelv kiejtése közti eltéréseket. E közben figyelmet fordíthatna arra is, vajjon nem volt-e hatással a szász kiejtés az erdélyi magyarság nyelvére vagy viszont. Ily módon munkáját általánosabb érdekűvé tehetné.

BALASSA JÓZSEF.

Könyvészet.

nb. Wundt, W. Völkerpsychologie. Eine Untersuchung der Entwicklungsgesetze von Sprache, Mythos und Sitte. I. Band. Die Sprache, I. Theil. (Leipzig, Engelmann. 14 márka.)

Maklár Papp Miklós. Rendszeres magyar nyelvtan. Középisk. alsóbb oszt. számára. (Kiadta a Sárospataki irodalmi kör. Kötve 2 K. 60 f.)

Bartha J. Magyar nyelvtan mondattani alapon. (1'20 K.) — Prónai A. Magyar olvasókönyv a középisk. I. oszt. (1'60 K.) — Mind a kettő a Sz.-István társ. kiad.

Walter Gyula. Beszéd szó nélkül. (Felolvasás. Esztergom, Buzárovics 1898.) — Gondolatok a háttérben. (Felolvasás. U. o. 1900. 30 f.)

Pálfi M. Az Okszerű Vezér s Brassai nyelvtaníró munkássága. (Különny. a kolozsv. unit. koll. értesítőjéből. Kol. Gámán J. 40 f.)

Egy. Philologiai Közöny V. Vigjátékok a nyelvújításról (Balassa J.). — Az erd. szászok nyelvészeti munk. legújabb termékei (Melich J.).

Nyelvtudományi Közlemények 2. füz. A szláv szók átvételének helye és kora II. (Ásbóth O.) A *-vel* rag eredete (Szinnyei J.) stb.

Kereskedelmi Szakoktatás 7. sz. Észrevételek a m. keresk. nyelvről (Névy L.)

Keleti Szemle. 2. sz. Die uraltaischen Sprachen I. (H. Winkler).

A NÉMET-MAGYAR SZÓTÁRHOZ.

Altklus (29:32, 180): *koravén*; hallottam nálunk gyakran: jaj, te kis koravén-fejű!

Einen Pick auf jn haben: *foga van vkire*; húz utána a fogam.

Brandsohle: talpbélés.

Backen: támaszték-fa (butor mögé v. alá, hogy ne inogjon).

Sicherheitsnadel: zárvártű.

Rohbau: vakolatlan építkezés.

BÉRCZI FÜLÖP.

Akut. Ezelőtt csak így mondták: *heveny*, mostanában Csapodi I. ezt használja és ajánlja: *hevenyész*. Azt hisszük, a kettő közül az elsőt inkább lehet igazolni, mint a másodikat. Mind a kettő nyilván a közkeletű *hevenyében* szóból indul ki, ezt pedig személyragos formának érezzük, olyannak, mint *hamarjában*, *íziben*, *mostanában*, *minapában*, *hajdanában*, *valójában* stb. Már most a *hamarjában való* munka nem *hamarjás* munka, hanem *hamar* munka, a *valójában* melléknévi társa sem *valójás*, hanem *való*; s a *mostanában*, *hajdanában* stb. mellett szintén hiányzik az -s képzős melléknév, s az -i képzőt sem a személyragos alakhoz tesszük, nem mondjuk *mostanai*, hanem *mostani*. Szóval, a *heveny* alak analógiákkal inkább igazolható, mint az az új *hevenyész*: *heveny betegség* mintegy *hevenyében való b.*, valamint *hamar munka* = *hamarjában való munka*.

nb.

A SZERKESZTŐSÉG.

Kérdések. Hogy vannak ezek a magyar kifejezések németül? *haddelhadd*, *fölvirágoztat*, *beleleoval*, nem sokat *lendít* rajta, *föl* nem *venném* sokért.

Feleletek (29:180). *Bankeisen* van kétféle: egyik a gyalúpadban a munkafa megerősítésére szolgál, ez a *padvas*; a másik fogazott hegyű lapos vas, amelyet a falba vernek, hogy vele valamit oda foglaljanak, ez a *foglalóvas*.

A *Backen*, más néven *Aufschübling*, *pocok* (ingó butor lába alá pótléklul tett fadarabka MTSz.)

Durchzug: jártatás, lejártatás MTSz.

Zahnschnitt: fogazás (közkeletű).

Kappen (a cipőn): *kupak*.

Rohbau-t rendszeren *nyers épületnek* mondják, helyesebb a *vakolatlan épület* ellentétben a *Putzbau*val, amely vakolt épület.

FRECSKAY JÁNOS.

NYELVMŰVELÉS.

A sport magyarsága. A sportról lévén szó, természetes, hogy akarva-akaratlan idegen szóval kell kezdenem: a *sport*-tal. Mert ezt a jövevényt még nem sikerült kiugrasztani a nyelvünkéből, s valószínű, hogy egyhamar nem is fog sikerülni. A megboldogult Vajda János ugyan megfelelőnek tartotta a sport helyett a *birok* szót, de e nézetével is egyedül állott, — mint annyi mással. Pedig manapság a *birok* tényleg megfelelne. Azért mondom: manapság, mert régente a különböző sportot inkább szórakozás céljából űzték, míg ma már ugyancsak sok alkalom kínálkozik ott a versengésre, *birokra*.

De ha még oly jó volna is a *birok* szó, nem csodálnám, hogy idegenkednek tőle. Sőt örülnék rajta. Mert végtére is istentelenség volna, hogy a lapokban naponként a tisztességes című »*Birok*.« (Sport.) rovat alatt csak úgy hemzsegne a sok *bicikli*, *football*, *match*, *meeting*, *club*, *lawn-tennis*, *server*, *limes*, *fair-play*, *ground*, és a csodabogarak végtelensége.

A sportoknak nálunk különben is az a legnagyobb bajuk, hogy a nyelvökben sem lesznek magyarrá. Vagy ha nagy ritkán születik is egy-egy magyar sportszó, az a szó szoros értelmében idétlen. Hiszen maga a legelterjedtebb, s kiirthatatlan *kerékpár* is kétes helyességű, hát még a vele alkotott összetételek! Itt van a *kerékpár-egyesület*, mely világosan hirdeti, hogy egyesültek a kerékpárok. Általános a *kerékpár-öltöny* is, noha én még felöltöztetett kerékpárt sohasem láttam. A *kerékpár-verseny* sem ritka minálunk, ámibátor én úgy tapasztaltam, hogy ilyenkor sohasem a kerékpárok, hanem gazdáik versenyeznek.

S hogy mindez oly szépen virágzik a termékeny magyar talajban, annak nem kis részben hírlapjaink az okai. A legmegcsökönyösödöttebb következetességgel hozzák naponként a *kerékpár-versenyekről*, a *kerékpár-egylet*-ekről, *football-match*-okról szóló híreket, s szinte akarva kerülnek a józanabb, helyesebb kifejezéseket. Az ember szinte azt várja már, hogy mikor beszélnek *lőöltöny*ről? Mert miért ne lehetne *lőöltöny*, ha van *kerékpáröltöny*?

A sportok értékéből, — mert kétségtelenül többé-kevésbé értékesek, — igen sokat levon a magyartalanságuk. Hiszen meg vagyunk mi áldva idegen szókkal úgy is, s ha minden újabb játék még szaporítja őket néhány tucattal, végre nem lesz szó az idegen nyelvekben, mely előttünk ismeretlen lenne.

Gyökeresen segíteni lehetetlen a dolgon. Vagy ki vállalkoznék p. a *lawn-tennis* műszavait magyarokkal cserélni föl? Meg aztán melyik *server*, vagy *server out* mondana le az ő szép titulusáról?

De hát nem is arról van szó. Ezeket a szavakat az egész világ elfogadta, szükségből használjuk hát mi is őket. De tűzre való az az ujság, melynek hasábjain a *kerékpár-verseny*, *-öltöny*, *-egylet*, meg a társaik csak úgy hemzsegnek. Aztán gyönyörűség azt is olvasni, mikor ezt vagy azt a bajnokságot ekkor vagy akkor *futják* le. Igazán

szép lehet ez a lefutás, de ember legyen, aki el tudja képzelni! Már én csak a bajnokságért futnék, — ha futnék.

Nézetem szerint a sport egyes szavainak kiirtását megkísérteni szinte haszontalan munka, de ki kell irtani a sport nyelvéből azokat a fattyuhajtásokat, *mű-, össze- és kitételeket*, melyek annyira eléktelelitik, nevetségessé teszik. Aki figyelemmel kísérte, éreznie kellett, hogy a sport nyelve szintelen, émelygős. Tessék egy kis magyar zamattal felüdíteni! És ez, úgy vélem, első sorban az önök kötelessége, újságíró uraim!

MOHOS ÁGOSTON.

Édes apám, édes anyám. A nyelvérzékét fejlesztő hatások legerősebben kétségkívül a gyermekkorban érvényesülnek, amikor az egyén állandóan használt szókincse, szerkesztésbeli eljárása még nem állapodott meg, hanem csak a már eltanultak analógiája után igazodva, fejlődik, tökéletesedik és erősödik. A felnőtt ember nehezen törődik bele megszokott beszédmódjának változtatásába, hosszú időn át alkalmazott kifejezéseinek, szó- és mondatkötéseinek másokkal való helyettesítésébe. Amit kiskorában elsajátított, azt rendszeren megtartja késő vénségéig s bár meg van győződve egyes szólamalkotásainak helytelenségéről, mégsem tudja őket elhagyni, mert beszéd közben akaratlanul is ajkára tolakodik a jól ismert hiba, legyen az nyelvtani tévedés vagy idegenszerűség. — Egyéb fontos feladatokkal együtt a szülőkre hárul az a szent kötelesség is, hogy gyermekeiket ne csak érzelemben és az akarat irányításában, hanem gondolkodásban és nyelvben is magyarokká neveljék. E kötelesség teljesítésének kezdete pedig beleesik már abba az időbe, mikor a gyermek ajka először nyílik szólásra, midőn az első öröklődéseket fejti ki, hogy megszólítsa édes apját és édes anyját.

Városi közönségünk egyebek közt azzal is ki akarja fejteni egyszerűbb embertársaitól való különbözőségét, hogy a »paraszt lurkók«-nál szokásos *édes apám* és *édes anyám* helyett a finomabbnak és előkelőbbnek gondolt *papá-ra* és *mamá-ra* szoktatja gyermekeit. Igaz, hogy e szavak alkotásuknál és kiejtésük könnyűségénél fogva leginkább megfelelnek a kisded fejletlen beszélő képességének, úgy, hogy eredetüket és tudattalan alkalmazásukat is épen e tulajdonságukra vezethetjük vissza, de mikor a lélek az értelmes beszéd iránt fogékonnyá kezd lenni, akkor használatuk teljesen fölöslegessé és idegenszerűvé válik. — A serdülő ifjú és lány gyakran maga is érzi e szavak túlságosan gyermekes hangzását s azért őket komolyabb és erővel teljesebb kifejezésekkel igyekszik pótolni. gy általános elterjedettségnek örvendenek miveltebb köreinkben az *apa*, *anya* megszólítások s ezeknek kicsinyítő és kedveskedő változatai, származékai. Nem tekintve, hogy e megszólító mód a németnek egyenes utánzása, már csak azért is helytelen, mert a magyar a rokonsági kifejezéseknél, ha megszólításképen szerepelnek, sosem szokta elhagyni a birtokos személyragot, úgyannyira, hogy e körbe tartozó szavaink egy része ilyen rag nélkül szinte idegenszerűleg hangzik fülünknek. *Őcs, hug, bátya, néne* csak a legritkább esetben fordul elő íróinknál;

a közbeszédben egyáltalán nem, még kevésbé a megszólításokban, hol kizárólag az *öcsém, hugom, bátyám, néném*, ritkábban *bátyja, néne* használatos. A hazánk északkeleti részén, a nemzetiségi vidékeken divatos *apuka, mamuka* képzése félreismerhetetlenül idegen hatásra mutat.

nb.

Hasonlóképen magyartalan a *kedves apám, kedves anyám*, mint amelyek a német *lieber vater, liebe mutter* szolgálai fordításai. Őseink, akiknek mindennapi beszéde még mentebb volt idegen nyelvek befolyásától, a *kedves* jelzőt leveleik megszólításaiban sem használják, hanem helyette a *jó, szerelmes* vagy *szerelmes, tiszteletes, édes* mellékevek járják. Erről tanuskodnak legrégebb emlékeink. Drágfy János így kezdi Károlyi Istvánhoz 1512-ben írott levelét: *En jó estwan vram...* (Géresi K. Károlyi család oklevéltára 3: 86.) Egyéb levélbeli megszólítások: *Jo uram Ees io Bathyam* (1523-ból. Zolnai: Nyelvemlékeink). *Tiszteletes ngos asszonyonéném* (1547-ből. Deák F. Magyar hölgyek levelei). *Köszönetemnek és szolgálatomnak utána, szerelmes asszonyom és néném* (1548-ból. U. o.). *Ngos Uram, szerelmes apám* (1553-ból. U. o.). *Éltig való szolgálatomat ajánlom Kdnek, mint én édes szerelmes asszonyomnak.* (1603-ból. U. o.)

Így megy ez egészen a 17. század utolsó tizedeiig, amikor valószínűleg a latin *care, carissime* hatása alatt a *kedves* is fel kezd bukkanni, hogy a következő, 18. században, a nemzetietlen korban mind nagyobb tért hódítson, bár tisztább nyelvérzéssel bíró íróinknál a használat gyakoriságában még mindig háta mögött marad az *édes* alkalmazásának. — Mikes levelei közül aránylag kevésben, az összes leveleknek mintegy hetedrészében fordul elő a *kedves* jelző, a megszólítás különben mindig: *édes néném* vagy *néném, nénékám* (de sohasem *néne!*). A nyelvújítás azután általánossá tette ezt az idegenszerűséget is. — A vidék azonban, mely ősi hagyományainak, tősgyökeres magyarságának megőrzésében több ellenállást, beszédjében, írásmódjában nagyobb állandóságot tanusít, ma is *édes apám*-ot és *édes anyám*-ot mond, s nem kikacagni, hanem nagyon megszívlelni való dolog az is, mikor az élclapok egyszerű közkatónája így kezdi levelét: *Édes szülém!*

VIDA SÁNDOR.

Alászolgája és jónapot. Az *alászolgája* igen jó, igen kedves köszönő kifejezés, a mellyel a nálunk idősebb tiszteletreméltó embereket üdvözljük. Még pedig így: *alászolgája*. Az *alázatos szolgája* már bizonyos idegenszerűséget, kegyhajhászó alázatosságot tételez föl; mert igen ki van emelve benne az *alázatos*. Ama másik formánál — köszönés közben — az eszébe sem jut senkinek. Itt igen. Kedves nagybácsimat, derék, öreg úr-ismerőseimet csak így köszöntjük: *alászolgája!* Hogy szolgál az egészsége, mint vannak, hogy vannak?

A velem egyivású, egyszerű, egykorú barátot vagy mást pedig így köszöntök: *Adj Isten jónapot! Jónapot kívánok!* Így fogadom a más köszönését is — találkozáskor, mint Antibarbarus igen helyesen is mondja. De sohasem mondom ezt: *jónapot!* A magyar nép az ország egyetlenegy vidékén sem használja ezt a formát.

nb!

Évekkel ezelőtt Léván egy kis szatócsnéhoz bejártunk mi diákok egyetnást venni. A kis szatócsné, hogy kimentünk a bótjából, mindig ezt mondta:

— Jónapot! — Idegenszerű, német kiejtéssel. (Pozsonyi német lány volt.)

Annyira új és idegen volt előttünk ez a jónapot, hogy a szatócsnét elneveztük *Jónapotnak*. Nem is hívtuk magunk közt többé más néven. Itt megy a Jónapot, láttad a Jónapot fiát? stb. Mennyire csodálkoztam aztán, hogy Budapestre kerülve jó magyar fülem minden bokorban jövet-menet egyaránt hallotta: jónapot! Ezt kellene bizony kiküszöbölni iskolából, mindenünnen!

HAVAS ISTVÁN.

Helyesírás. Hodács Á. »Latinos elválasztás« című cikkecskében (Nyr. 29:229.) mindenek előtt a *Bel-grád* nevet állítja oda elrettentő például. Ez tehát, szerinte, helytelen elválasztás. Mondja azután: »Idegen szó írásában és elválasztásában, ha magyarul írunk, kövessük a magyar nyelv szabályait. Tehát *Cip-rus* és nem *Cy-prus*.« — És hol marad a kiigazítandó *Bel-grád*? Hogy ezt mikép kell a sor végén hibátlanul ketté választani, egy szóval sem mondja a tiszt. cikkíró. Kérdem tehát: így kell-e: *Belg-rád*? És ez az erőszakos széttagolása a *Bel-grád* (*Fehér-vár*) összetételnek — ez felelne meg a magyar nyelv szabályainak?!

Ekkor tehát nem: *Nó-grád* (*Novigrad*, *Újvár*), se *Vise-grád* (*Magasvár*), volna a helyes elválasztás, hanem: *Nóg-rád* és *Viség-rád*, és így tovább — márhogy a cikkíró szerint — nem: *mono-gramm*, *deca-gramm*, *ortho-graphia*, *demo-krata*, *pluto-krata*, *ana-chronismus*, *de-pravált*, *prae-scribál*, *pro-clamatio*, *pro-scenium* stb., hanem: *monogramm*, *ortog-ráfia*, *demok-rata*, *anak-ronizmus*, *presk-ribál*, *prok-lamáció*, *prosz-cénium* stb.?

Akinek csak némi sejtelme van a görög és latin szókról, az bizonyosan ismeri az itt felsorolt összetételek elő- és utótagjait, és nem torzítja el a betűknek ide- s tova dobásával, nem teszi érthetlenné az egész szót, hanem helyesen választja el a tagokat. Egészen más az, ha az összetétel elemeit nem érezzük többé. Ekkor nem is vehetjük figyelembe. Mondja ezt az Akadémia I. osztályának a bizottsága is nem rég megjelent javaslatában (26. l. 9. §.) Erre vonatkozó példái ezek: *kataszt-rális*, *mo-narkia*, nem pedig *kata-sztrális*, *mon-arkia*.

»Ellenben« — így folytatja a jegyzetben — »lehet *kilo-grammot* írni, mert mindenki érzi benne a *kilo*-t; így lehet: *tele-gramm*, *epi-gramm*, *in-struktor*, *kon-struál*, *pro-skríbál*, *in-stál*, *re-staurál*, *re-stancia*, mert a művelt ember kéri belőlük a *gramm* szót, illetőleg a latin *in*, *con*, *pro*, *re* igekötőket«.

Én itt e helyett: lehet (*kilo-grammot* írni stb.) azt mondanám világosan, hogy kell (*kilo-grammot* írni stb.). Ha a művelt ember csakugyan kéri e szavakból az alkotó részeket, akkor válassza is el szabatosan egymástól; nehogy azt higgyje valaki, hogy így is jól

* Szlávul *beli* am. *fehér*. Szerb neve *Beograd*.

van: *kilog-ramm, inst-ruktor, prosk-ribál, res-tancia*. És így tovább *kon-tra, in-tra, ex-tra*; és nem: *kont-ra, int-ra* stb.

Az idegen szók elválasztását az itt említettem szakaszban meg kellene világítani számos példával. Ezek legjobban tisztázzák a kérdést, több oldalról magyarázván a szabály elvét és feltüntetvén helyes alkalmazását. Ahol nem tudom elemeire bontani az ilyen szót, ott tagjainak hangzása után indúlok. Ezért írok *Cy-prust*. De elfogadom az útbaigazítást, ha meggyőződöm helyességéről. Ez esetben kész vagyok *Cip-rust* írni; sőt még a *citromot* is olyan módon nyomkodni, hogy *cit-rom* legyen belőle.*

Itt be is fejezhetném cikkemet, ha Hodács szabálya a szóknak elválasztására szorítkoznék. De a szabály így kezdődik: »Idegen szó írásában (és elválasztásában stb.)« — Erre azt mondom, hogy az idegen szót is magyarosan írjuk, valahányszor okszerűen lehet. Igen gyakran csakis magyarosan írhatjuk. Ez nem szorult megokolásra. De hogy minden idegen szót, minden körülmény között, — tehát még ott is, ahol az idegen hangnak megfelelő magyar írásjegy nincsen — magyar szabály alá hajtunk, annak nincs értelme. Ennek a megkísértése szüli aztán az olyan furcsaságokat mint: *inhoativum* v. *inkhoativum*, *almanah* v. *almanak*; — *Leh* v. *Lek* folyó, *Münhen*, *Ahen* v. *Ákhen*, v. *Aken* városa stb. De nem folytatom az ilyes példák idézését. *Exempla sunt odiosa*. JOANNOVICS GYÖRGY.

Dőreg. Az Urániát olvastam, ezt a derék új folyóiratot, melyet Molnár Viktor, Klupathy Jenő és legifj. Szász Károly szerkesztenek. A cikk, melybe el voltam merülve, a viharágyúról szólt. Feszült figyelemmel követtem tartalmát egész odáig, ahol ennek a fellegajtó masinának egy magyar találmányú alakjáról beszélve azt mondja a cikk írója, hogy ezt pedig nem alulról sütik el, hanem »kész *dőreget*« dobznak belé. Ijedten ejtettem ki a lapot kezemből, mintha váratlanul viharágyút sütöttek volna el mellettem. Hogyan, hát lehetséges-e, hogy a magyar természettudomány műnyelve, amely évtizedek óta előljár magyarság dolgában, ma még ilyen csodabogarat nevel? Csak később eszméltem rá, hogy ez a gyönyörű virágszál talán nem is a magyar természettudomány kertjében termett, hanem abban a műhelyben, ahol az ott leírt viharágyút kisütötték. Az a jó úr bizonyára *dörrenőt, dörgöt* vagy *durranót* akart mondani. No hát ha a viharágyúja is olyan jól sült el, mint ez a szóalkotása, akkor süsse meg mind a kettőt. Az Urániát pedig arra kérjük, hogy ilyen sületlen szógyártás elől zárja el b. hasábjait. Egyáltalán ráférne az új lapra, mely egyébként tartalmas és érdekes, hogy közleményeinek magyarságára több gondot fordítson. VIKÁR BÉLA.

Da, de. A nyomda, iroda és a varroda annyira befészkelődött a városi nyelvbe, hogy csak a jó Isten tudja, mikor írhatjuk ki

* Hangtanunk művelőit kérjük, szóljanak hozzá a *Ciprus*, *citrom*, *kontra*, *intra* szavak kérdéséhez. Annyit mindjárt bátorkodunk megjegyezni, hogy más szempont alá esnek, mert nem összetételek. A *Belgrád*, *Nógrád*, *Visegrád* nevekben pedig nézetünk szerint kevesen érzik az összetételt. A szerk.

teljesen. Van azonban e képzőknek néhány olyan bányu alkalmazása, hogy a velök képzett szót még az is nehezen értheti meg, aki ismerős a nyelvrontás módszereivel. Így Budán egy csinos épület homlokzatán ez a szó olvasható: *Bölcsöde*. Így, amint itt van, rövid ő betűkkel. Mikor először láttam, így értelmeztem e szót: itt vagy bölcssek laknak, vagy bölcsseket képeznek, vagy bölcsseket gyártanak. Kísérő társam azonban figyelmeztetett, hogy a *bölcső* szóból kell az értelmet kifejezteni. Nos, ha bölcsöde, akkor félig-meddig értem. Bölcsőket készítenek, vagy árúlnak, úgy-e? — Dehogy! Csecsemők menedékháza ez az épület. Azért bölcsöde, mert bölcsőben fekszenek a gyermekek. — Ekkor megtudtam, mit jelent a vitás szó. De úgy hiszem, a csecsemőkre nézve nemcsak a bölcsők, hanem a dadák is fontosak s ilyen fehérnép ott elég szép számban lehet. Miért nem nevezik el inkább róluk az intézetet? Akkor legalább kiirhatnák az épület homlokzatára: *Dadada*.

FÖLDES MIKLÓS.

Szórendi hibák. »Csakhogy ennek az ellenkezőjét már föntebb bizonyítottam be.« (Tanáregy. Közl. 31:552; magyarul: már f. bebizonyítottam.) — »Ujlag adok kifejezést sajnálatomnak« (Izr. Tanügyi Értesítő 23:85; helyesen: *ujlag kif. adok*). »Készséggel ismerem el« (uo.; h. *kész. elismerem*). — »A mai lapok azt a hirt közlik, hogy a Ganz-gyárban sikkasztásnak jöttek a nyomára. Három egyént is neveztek meg mint a visszaéléseknek részeseit« (P. N.; h. *három egyént is megneveztek, v. meg is neveztek három egyént*). — »Ezt hamar hagyta abba« (M. H.; h. *hamar abbahagyta*). — »Széles körökben fogják rokonszenvvvel fogadni« (uo.; h. *széles körökben örömmel fogják fogadni*). — »Hivatásának fényesen felelt meg« (uo.; h. *fényesen megfelelt*). — »Tyras II.« (B. H.! magyarul: II. Tyras.) — Megmondtuk, hogy a Bánffy-had fogja Ugron felé a mentő kötelet dobni. *Abszurdum volna is*, hogy most... maguk teremtsék meg a szigorú törvényalkalmazás precedensét (Egyetértés; helyesen: *Képtelenség is volna*). E tekintetben *szép eredményeket értünk is el*, (M. Nemzet; hely. *szép er. is értünk el*). Ez a hiba a Nyrbe is becsúszott egy fordításba 28:139: E két ellenséggel szemben tehetetlenek vagyunk és *mindig azok leszünk is* (e h. és *mindig is azok leszünk, v. inkább: és leszünk is mindig*).

ANTIBARBARUS.

MAGYARÁZATOK, HELYREIGAZÍTÁSOK.

Fillér. E szónak a kfn. *viererből* való származtatása se alaki, se tárgyi tekintetben nem eshetik komoly kifogás alá. Mégis kíváncsot lett volna, hogy Melich J. imént megjelent könyve e szónál egy kissé jobban kutatta volna a pénzek történetét. A *vierer* szónak ugyanis e kérdésben egy versenytársa van, mely, úgy látszik, túltesz rajta. Igen ismeretes középkori, jelesen bizanci ércpénz volt a *follis*, s ezt így is nevezték: *follaris*, *follarus*, *follera*, *folleralis* (l. Ducange). *Follarus* volt a legapróbb ragusai pénz. A 15. században azt mondja

Philippus de Diversis, Situs aedificiorum, politiae et laudabilium consuetudinum inclytæ civitatis Ragusii c. könyvében (Brunelli kiad. Zara 1882. 131): »Tertia moneta ramea est, quam *follarum* dicunt... Hac nulla minoris valoris moneta habetur, triginta enim grossum cambiant, quindecim medianinum, decem autem computantur pro uno solido Veneto. Haec est commodissima omnibus habitantibus Ragusii, et presertim egenis, qui dietim emunt res necessarias victui minutim.« Ragusa épen akkor, 1358—1526, magyar főnhatóság alatt állott; Philippusnak is egy fejezete erről szól: »De fidelitate laudabili Ragusinorum Sacrae Majestati Regali Hungariae.« A ragusai kereskedés messzire elterjedt, Magyarországra is, ehhez képest a ragusai pénz is igen elterjedt. Mivel pedig Philippus említi (70), hogy a ragusai beszédben *casa* helyett *chexa*, *pan* h. *pen*, *tata* (atyja) h. *teta* divik, valószínű, hogy *follar*nak is volt **foller* alakja. Innen aztán a m. *föllér*, *fellér*, *füllér*, *fillér*, l. NySz.

A numizmatikában jártas kartársam, Luschin, helyesli magyarázatomat, s különösen utal még arra, hogy a tiroli *vierer* nevű pénznem még a közvetlen szomszédos tartományokban sem honosult meg.

H. SCHUCHARDT.

Tájszók. Aszó (29:53). Az udvarhelymegyei Bethlenfalva határában van egy szántóul használt dűlő, amely déli napnak áll, nem nagyon meredek, egész szélességében egyenletesen lejtő téres oldal. Lábánál zöldellő keskeny völgy, amelyen télen, nyáron a vígan csergedező Inces pataka szalad végig. A dűlő mellett mindjárt DKre vidám madárdaltól zengő sűrű lomberdő, benne itt-ott egy-egy öreg tölgy. Ennek a dűlőnek a neve *Vigaszó*. Talán verőfényes, madárdalos voltától kapta ez a dűlő, ez a meredékesen lejtő tér, a *vig aszó* nevet.

PAAL GYULA.

Gólyál (29:168). Tolnai V. Kalmár György olyan alkotásának tartja ezt az igét, melyet a közhasználat nem fogadott el. Keszthelyen, sőt talán az egész Balaton-vidéken nagyon gyakran hallható ez a kifejezés: *kelególyál* ebben az értelemben: járkál, cél nélkül kóborol. Valószínűnek látszik, hogy a *gólyál* a *kelególyál* alakban fennmaradt és ma is használatban van. Úgy hiszem, a nép a *kel* és *gólyál* rokonértelmű igéket vonta együvé. — Vas megyei embertől hallom, hogy Kemenesalján a kódorgó, csacska szomszédjárót *kelególyának* gúnyolják. Talán ez az alapja a *kelególyál* igének?

BÉRCZI FÜLÖP.

Szólások. *Ollóval vágják.* (29:41.) Boldogult nagyanyám, aki 1808-ban született, gyerekkoromban így mondta el nekem ennek a szólásmódnak az eredetét: Az egyszeri házaspár a réten járt szénakaszálás után. Az asszony azt állította, hogy azt a rétet bizonyára ollóval nyírták olyan szép rövidre, míg a férj azt erősítette, hogy kaszával vágják. Ennek a vitának lett aztán az elmondott tragikus vége s végső jelene a kút vizéből is kiemelkedő és ollószerűen mozgó asszonyi ujj.

HEVESI JÁNOS.

Az ebek harmincadjára kerülni. Érdekes, s azt hisszük, új adat, hogy az *ebek harmincadjára kerülni* szólás a tót nyelvben is megvan: *višiel na psi tricjatoč*. Eredetét, mely alkalmasint anekdotás, e nyomon talán tovább lehetne kutatni. A magyar szólást megtaláljuk már Decsi János 1598-ban megjelent adagiumai között is.

(1899. V. 27.)

PESTI HÍRLAP.

A tótnak a magyarral számos közös szólása és közmondása van, s ezeket nagyon érdekes és tanulságos volna összehasonlítani.

A SZERKESZTŐSÉG.

EGYVELEG.

Magyar szinonimika.* Megtisztelő megbízásának eleget téve, a következőkben bátorkodom előterjeszteni véleményemet B. F. munkájáról. Magyar szinonimikánk nincsen s ez csakugyan egyik szűgyen-foltja nyelvészeti és iskolai irodalmunknak. A megteremtésére irányuló kísérletek megérdemelnék az illetékes hatóságok támogatását. Mintegy nyolc évvel ezelőtt egy lelkes főrangú hölgy csekélységemet akarta megbízni egy magyar szinonimika megalkotásával s követendő mintául egy kitünő angol kézikönyvet jelölt meg. Részemről a kedv nem hiányzott, csak az idő, s a lelkes honleány terve, úgy látszik, abban maradt. Egy-két évvel utóbb az Akadémiában hirdettünk pályázatot magyar szinonimikára, és Póra Ferenc budavári leányiskolai igazgató munkája, töredék létére, buzdításul elnyerte a pályadíjat. A szerző azóta pótolgatta műve hiányait, de kiadót eddig nem kapott, pedig vállalata bizonyos föltételek mellett megérdemelné a támogatást. A Nagyméltóságodnak benyújtott B.-féle mutatóvány szintén megfordult nemrég az Akadémiánál, s ott az volt a vélemény, hogy a mutatóvány sokkal hézagosabb, semhogy a szerzőtől csak némileg kielégítő teljességű munkát is lehetne várni. Ehhez a nézethez kénytelen vagyok magam is — minden méltánylatom mellett — csatlakozni. A szerző a szerinte összeállítandó 2000 szócsoporthból csak 29-et közöl, de már ezekben is föltűnő hézagok mutatkoznak. Hiányzik pl. az *á, ah* csoportjában a *hej* és *jaj*; az *ábra* csoportban a *kép*; az *adakozik* és *segélyez* csoportjában a *gyámolt*, *támogat*, *istápol*, *segél*, *segítségére van*; a *bán* mellett a *kesereg* és *sirat* stb. Az *ad* igének a szerző szerint úgy látszik nincsenek rokonértelmű társai, pedig melléje állíthatók az ilyenek: *adományoz*, *ajándékoz*, *juttat*, *nyújt*, *oszt*, *részesít*, *részeltet*. A szerzőnek mód sz ere is sajátos. Minden szócsoporthnál csak azt mondja meg, amit úgyis mindenki tud: hogy az illető szóknak mi a közös jelentésük; ellenben nem mondja meg, miben különbözik a jelentésük; pedig a stilisztának épen ez a fontos. Egyébiránt az ilyen fejtegetések a legtöbb

* Egy véleményes jelentésből.

szinonimikában csak szubjektív értékűek. A tanulóra s az íróra nézve első sorban csak az fontos, hogy a rokonértelmű szók bizonyos rendben csoportosítva legyenek, hogy így könnyen megtalálhassa őket. Ha tehát B. F. a maga szinonimikája anyagát egyesitené a Póra Ferencével, akkor e két lelkes ügybarát már meglehetősen gazdag szinonima-gyűjteménnyel ajándékozhatná meg irodalmunkat. — B. F. beadványából nem tűnik ki, vajjon csak épen hozzáfogott-e munkájához, vagy már végig ment-e az egész betűsoron. De műve az utóbbi esetben is csak mint becses anyaggyűjtemény jöhetne számba, nem pedig mint kész, teljes kézikönyv. Tehát legjobb akarat-tal sem ajánlhatnám kormányköltségen való kiadásra, legföllebb némi segélyre, mely lehetővé tenné, hogy a szerző maga kiadná munkáját.

S.

Családnevek. Magyar családnevekül használatos nemzeti ségi nevek: Avar. Bajor. Bolgár. Bosnyák. Csángó. Cseh. Dán. Görög. Horvát. Jász. Kún. Lengyel. Magyar. Moldován. Német. Oláh. Orosz. Palóc. Perzsa. Polyák. Porosz. Rác. Román. Rusnyák. Sváb. Szász. Székely. Szerb. Sidó. Svéd. Tatár. Tót. Török. — Ipari foglalkozást jelentő szavak mint magyar családnevek: Ács. Asztalos. Bányász. Bodnár. Bognár. Borbély. Csaplár. Csapláros. Cserepes. Csizmadia. Fazekas. Fésűs. Hajós. Halász. Kádár. Kerékgyártó. Kertész. Kesztyűs. Kormányos. Kovács. Köszörűs. Köteles. Lakatos. Majoros. Mészáros. Molnár. Nyerges. Orgonás. Ötvös. Pintér. Puskás. Sívágó. Sövegjártó. Sütő. Szabó. Szakács. Szappanyos. Szedő. Szíjgyártó. Szócs. Szűcs. Szűrszabó. Takács. Téglás. Timár. Varga. Varró. — Magyar családnevekül szereplő állatnevek: Bagó. Balha. Bárány. Bika. Bogár. Cinege. Csík. Csirke. Csóka. Csuka. Darázs. Darú. Elefánt. Evetke. Farkas. Galamb. Gyik. Héjja. Héring. Hiúz. Holló. Kakas. Kakuk. Kánya. Kárász. Kérész. Keszeg. Kos. Kukac. Madár. Medve. Ordas. Pajor. Páva. Pinty. Póka. Rák. Rigó. Róka. Sárkány. Sármány. Sas. Sáska. Szarvas. Seregély. Solyom. Szúnyog. Űrge. Varjú. Veréb.

Különféle névjegyzékekből összegyűjtötte

KRÁL MIKLÓS.

Csappan, dagad. Mikor a hold fogy, *C* alakot mutat, mikor pedig növekszik, akkor *D* betű az alakja. Véleményem szerint jó volna a hold változásaira a magyar *Csappan* és *Dagad* kifejezéseket használni. Tudvalevőleg a *luna Crescit* és *Decrescit* épen ellenkezőleg áll a hold alakjával; innen a latin közmondás, mely szerint a hold hazudik, *luna mendax*.*

KÖNYE FERDINÁND.

* A *C* és *D* alakú holdnak ugyanilyen *Csappan*—*Dagad*-féle magyar jelképezését hallottuk egy budapesti iskolában.

A szerk.

NÉPNYELVHAGYOMÁNYOK.

A szekérrészek neveiről.

Szily Kálmán érdekes összeállításához a szentesi népnyelvben hallható elnevezések szempontjából kívánok hozzászólni, előre bocsátván, hogy az összeállítás igen tüzetes és magában foglalja a Szentesen dívó elnevezések legnagyobb részét.

Általánosságban az az észrevételem, hogy a szentesi nép különbséget tesz *szekér* és *kocsi* közt. Az ökrös fogatot nevezi *szekérnek*, a lovast *kocsinak*. Ha pedig meg akarja tartani az alfajok nevében is a közös elnevezést, akkor így különböztet: *ökörszekér* — *lőszekér*. A felsorolt műszavak közül csak kettőre van megjegyzésem. Nem vonom kétségbe, hogy a szekér alját *csínjének* is nevezik valahol; de a szentesi ember a *csín* szón összefoglaló csapokat ért akár a hordó- (kád-) dongák közt, akár a kocsiban is. Arra nézve azonban némi szelíd kétségeim vannak, hogy *elülső alj-nak*, *elülső csínnak* neveznék az alj első részét.

Fürhéc-et kettőt különböztetnek meg: *első f.-et* és *hátulsót*. A hámtűtáskát *hámfapánt-nak* (*tasli-nak* is) mondják. *Hámfája* van a szekérnek (kocsinak), nem *kisefája*. A *kisefa* nem a kocsihoz tartozó készség, hanem külön szerkezet, melyet mindenféle húznivaló elé lehet ragasztani, akár eke, borona, akár vontatókocsi, akár szekér elé; a *kisefán* van két *hámfa*, tehát a *kisefa* afféle szabad, azaz fel- és leakasztható *fürhéc*.

A g_1 : *hátulsó csatlás*. A *fergetyű* neve rövid *ty*-vel. A tengely két nyilát hívják *csás* nyilának és *hajszás* nyilának. Az *n* a *szinely*. A két saroglya neve nem *elülső* és *hátsó*, hanem *kis saroglya* és *nagy s*. A *D*: *saroglyatartó*. A *G*: *saroglyalánc*. *Saroglyakapocs* van ugyan, de csak a kis saroglyán, *s* nem az, a *mibe* belekapcsolják (mert az alul a *saroglyatartó*, fent pedig a *saroglyakarika*), hanem amivel a kis saroglya felső részét odakapcsolják a saroglyakarikához (a nagy saroglyán lánc van, a kis saroglyán kapocs). Az oldalnak talán csak ott van *szára*, ahol lajtorjának nevezik; Szentesen *alsó* és *felső* oldalfa, ezeket ott is *zápok*, *oldalzápok* kötik össze. A saroglya ráma-ját kétfelül *oldalfáknak* hívják, meg a saroglya *görbefájának*; keresztben pedig *alsó*, *felső* és *középső fája* van. Az összekötő (felülről lefelé futó) zápokat *saroglya-leveleknek*, *saroglya-pálcáknak* hívják (az előbbi széles és lapos, fából; az utóbbi gömbölyű, vékony, vasból). Az *E* és *E_1*: *vasvillatartó* (nem általában: villatartó, mert csak az ú. n. *vasvillát* teszik oda, állandó segítőszerszámmúl és fegyverül is). A felső oldalfa első vége táján (a lőcs előtt) egy *C* alakban felhajló vasalás a *gyeplőtartó*.

Rúdfeje Szentesen csak az *ökörszekérnek* van; a kocsinak *rúdvége*, *rúdorra* — amire a gyeplőt akasztják. A *rúdfej* olyan *rúdvég*, melynek egy felső (rövidebb) kiágazása van, az így keletkező < alakú *rúdvég* két ágán keresztül jár a *ragasztószög*. A *csikojtó* más mint a *rúdvégkarika*; t. i. 2—3 láncszemből és egy karikából áll, egyéb-

ként ragasztásra használják azt is. Ez is az ökörszekérhez tartozik. Úgyszintén a *kölöktészta* is (nem kölyökrúd); ez a másik tézsla alatt nyúlik el s arra szolgál, hogy az első pár ökörnek közvetetlen kapcsolata legyen a rúddal s ne rongálják a hátulsó pár ökröt oly esetekben, mikor nem egyszerre indítanak, húznak, vagy állanak meg, vagy mikor az első pár ökör már kanyarodik; e nélkül a hátsó pár ökör nyakára húznák a jármot, vagy félre rántanák őket. Általában a rúdszerkezetenél és tartozékainál fontos különbségek vannak a két-féle szekérnem közt, mert a lószekérnél a rúdnak inkább irányító szerepe van, a húzás a hámfák és a fürhéc útján, míg az ökörszekérnél a rúd által történik. Már a *szügyellő* a lószekér rúdjához tartozik; kettős karika ez a rúd végén, bele húzzák a kettős nyaklót. — Talán még több pótolni valóm is lesz.

NÉGYESY LÁSZLÓ.

A szekér részei közül Hontban és Barsban a saraglyát *saraglyának* ejtik, a fürhécet meg *ferhécnek*; a hámfá neve ott *bërce*, s csak akkor *kisafa*, ha lógázó ferhére kapcsolva s a rúdvégészögre akasztva négyesfogatról van szó; *négyelőnek* seholsem hallottam.

Tán nem fölösleges egy füst alatt fölemlíteni, hogy a befogott lovak közül a kocsisnak jobb kezétől eső a *rudas*, a balkézre eső a *nyerges*, négyes fogatban a jobboldali (a két első ló közül) a *kisafás*, a balfelől pedig a *gyeplős*.

A *bërce* szót seholsem hallottam, csak a palócoknál. Vajjon nem ismeri-e más vidék is?

BELÁNYI TIVADAR.

Különbséget tesznek *kocsi* és *szekér* között. Amazon csak lóvonta szerkezetet értenek, szekérbe csak szarvasmarhát fognak. 1. A rúdfejet *rúdhegynek* is hívják. A ragasztószöveget *rúdszegnek*. A hámfák helyett az ekénél *kisafa* van. A hámfá és fürhéc összekötésére való a *hámfakarika*. Az Achsstockot *tengelyág*-nak is hívják. 2. Ha a rakonca hosszabb (a löcs nélkül való kocsinál): *hosszú fürgetyú*. A tókarika más neve *agykarika*, a sipkarikáé *széleskarika*; a ráfszögé *sínszög*. A kocsisarut *csuszóvasnak*, *kerékkötővasnak* is nevezik; a macskát kocsitámasztónak. — Az oldal alsó és felső szára között, amiket *durungnak* is híznak, velük párhuzamosan végignyúlik a *középráp*. A két saraglyaráma között a saraglya szélitiben van a két *középráp*.*

Ennyit a kocsiról. A szekér szerkezete egyszerűebb. Különös része a *járom* v. *igafa*, amelynél fogva a jószág a szekeret huzza. Ennek a részei a következők: Az ökör nyakán van a kétszer görbített *járomfa*; evvel párhuzamosan ül az *áfa*. E kettő között van a két lyukakkal ellátott függőleges *béfa*, amelynél fogva az egész igafát *megbévítik*. Az ökör nyakát egészen körülzárják a két *járomszéggel*, s az egész jármot a *nyakszéggel* erősítik a rúd végéhez.

(Tolna m. Némedi.)

NÉMEDI DEZSŐ.

* Vendégoldalt csak kévébe kötött gabona vagy takarmány behordásánál használnak. Széna vagy egyéb takarmányt ha hordanak, a rudak nem szilárdak, hanem kötélén lógnak a löcsre.

T á j s z ó k.

K ö r m e n d, H e g y h á t. V a s m.

köserven: keservesen.
 goromba: ostoba, ügyetlen.
 kágyula v. kágyilló: apró házatlan csiga.
 helésitem: helybehagyom, beleegyezem.
 tálu: kelevény.
 nyakcsír: a kupa mellett.
 lételekötet, rátelekötet: telekkönyvben átirat.
 hagyománvessző: a szőlővessző, melyet metszéskor meghagynak, bujtani.
 köpesz: kopasz.
 lellebb: lejebb.
 mizgérés: vakotás, ragyás.
 megmizgérésédett (megindult) a foa má nem lehet ütetni.
 herkelék: a padlástető szabadba nyíló ajtaja, melyen a szénát felhányják.
 megbingyörédett az ujjam: meg-giberedett a hidegben.
 történik! megeshetik, megtörténhetik.
 tündéres gyerek: selma, csintalan.
 hermencs: gabornyas.
 zöhenyős, zöhentős út: meredek, zökkenős.
 buvé: bajjal, p. u. terjéttve van makké (a fának) az alla, hogy az ember buvé jár benné.

szomjiét vaok: szomjas.
 ë na rös: egy nagy rés, a kerten.
 votyka: a pálinkafőzésnél ami először lefolyik, azután jön a: sárkán, végre a pálinka.
 hjéta: palóc söprűfü.
 kacsjéros: vizenyős föld.
 bogárzó fű: kühücs (füvészs nevét nem tudom; akkor virágzik, mikor a marhákat nehéz legeltetni, mert igen bogárzanak).
 furdancs, szurdancs: a zsomborkötéshez használt hegyes vas, amivel a szácsnak lyukat furdanak a szalmában.
 hancsik: szijács v. szivács.
 kenceficél: ken-fen.
 galiba: esztelen, oktalan.
 ecceri: ollyik, némelyik.
 várincson ë kicsit mjég: várjon.
 nadárzik: a tehén borjúzás előtt.
 főj: fej, pl. megfőttem a tehent.
 pisztehen: katlan.
 megtünik, p. ha e marhavásár meg nem tűnt vóna: a marhavásár el nem maradt vóna.
 nénnyé, öccsö: néném, öcsém (megszólításakor).
 szotyorodik: oda veszi magát, oda huzódik, telepedik, valami mellé, sarokba v. földre.
 fogas verőfény: fényes, hideg idő.

TURCSÁNYI ANDOR.

Családnevek.

Asbót. Bacsá. Bám. Bankó. Bangó. Bárcza. Bárka. Bem. Berkes. Boka. Bolla. Borsos. Bődöcs. Bödör. Bölcz. Bujtor. Buzás. Bükkös. Bucsí. Bús. Borók. Csik. Csikai. Cser. Csarmasz. Csécs. Csordás. Csörnyel. Csutor. Csuba. Czapa. Czip. Czimondor. Czuppon. Csecs. Cseri. Dér. Deli. Domján. Dudás. Dúzs. Dús. Erát. Ellés. Evel. Enzsöl. Estó. Eszte. Foki. Formán. Frinczi. Füzik. Futár. Fatér. Fekecs. Góbor. Gőből. Gróf. Gubián. Gondos. Gvardián. Györe. Győri. Gyuresák. Györffy. Gyenge. Habján. Hajba. Halák. Harámi. Harangozó. Hobok. Holba. Hosóf. Halá. Hámos. Hőbe. Hokk. Huppán. Illés. Iván. Irsa. Ján. Jakab. Jani. Józsa. Jenni. Kajtár. Kalaúz.

Kalló. Kanki. Kapcsos. Károl. Kászás. Keresztes. Kötél. Kiszes. Kordélos. Kurdi. Karácsony. Kocsor. Lampert. Leránt. Lóp. Ludvay. Linka. Lakati. Lics. Lakat. Lábdí. Madár. Matus. Matkó. Meráz. Merse. Makár. Muzsikus. Mácza. Medve. Nusal. Nyárondi. Nyers. Nyiró. Osváld. Ozola. Oszkó. Panka. Pelikán. Pék. Pupos. Poskolát. Puha. Patkó. Ráskó. Rozsos. Ruiz. Rák. Sall. Sipőcz. Sólom. Sötét. Stiglicz. Süle. Szemes. Szemesi. Szencz. Szenka. Szili. Szintén. Szollár. Szócze. Szulimán. Szívós. Szúk. Szánti. Szigli. Szeli. Szegleti. Talabér. Tobak. Tenke. Tibola. Tompos. Tölvári. Tölli. Ur. Vadona. Vasárús. Verhás. Vidosza. Vizeli. Vajmár. Vlasics. Vecsera. Vitárus. Vönöcz. Zsidák. Zöld. Zsohár. Zsinkó. Zambó.

(Tapolca. Zala m.)

VÁZSONYI IZIDOR.

Gúnynevek.

Átilla. Állatlan. Áski. Balogsüti. Bábaszájú. Bagós. Beletlen. Beleveisz. Bélettszájú. Berber. Bicó. Böregér. Bunda. Csambók. Csajkóslábú. Csek. Csemcsegő. Cíkcik. Csipettségű. Csipővas. Csuka. Cici. Cina. Cipőszájú. Dore. Fider. Finvinix. Foghajma. Gémnyakú. Gödri. Habrugeleszta. Hujkás. Jetta. Jordán. Kabak. Kapanyakú. Kekebina. Kirizio. Koszmósfejű. Kopaszszájú. Kockás. Kosorrú. Kotorász. Kotorki. Könnyid. Kukett. Kukora. Különböztet. Kutkölönc. Kutyafejű. Lepi. Ludas. Lutris. Mecséri. Meklenburgi. Mitugrász. Mennyei-létra. Mumóci. Muterós. Nosa. Nyakasics. Nyakigláb. Nyanykik. Nyila. Nyúlbor. Öregkés. Papkik. Pecek. Pipi. Pisaksas. Pilinga. Pityer. Pupri. Pocoltos. Pöttöntörténet. Püspök. Pusek. Pujmuc. Puptelek. Remegő. Röcstellem. Savós. Szalagyneki. Szamaras. Szeleburdi. Szopi. Szuszoga. Taktus. Tara. Tokmányorrú. Temtem. Tanti. Topogáj. Tojásfejű. Türkik. Tyutyi. Vén-sas. Vizözön. Vöröskör. Zapga. Zöldhasú.

(Veszprém m. Devecser.)

BENCZIK BÉLA.

IZENETEK.

N. D. Tíz évig *terjedhető* börtönbüntetés: ez nem helytelen kifejezés. Igaz, hogy a *-ható -hető*-féle igeneveket ma többnyire csak szenvedő értelemben használjuk: *büntethető*, a mi t büntetni, *föltehető*, a mi t föl lehet tenni stb. De ezt a megszorítást idegen hatás okozta: a latin *-bilis*, a német *-bar* szenvedő jelentése. A magyar igeneveket azonban (mint a *büntető*, *tanult*, *halandó*-féle példák is bizonyítják) cselekvő értelemben is használhatjuk. Vö. *lehető*, a mi meglehet, *telhető*, a mi telhetik; »Ifjat kerestem, nagyra mehetőt« Vör.; *Isten a megmondhatója* stb.; vö. még *tehetős*, a ki sokat tehet, *hathatós*, a mi nagyon hathat. Szintúgy a megfelelő tagadó mellékevek: *láthatatlan*, *érthetetlen* szenvedő értelműek, de *tehetetlen*, *lehetetlen*, *élhetetlen*, *hathatatlan* cselekvők.

Egy előfizető. Kolozsvárt, Marosvásárhelyt: elég egy *-t*; olyan ragos alakok ezek, mint *közt*, *rajt*, *helyt*. Kettőztetni csak magánhangzó után kell: *Győrött*, *között*, *hajadonfött*. (Vö. *állt*, *járt*, *ment*, de *állott*, *fonott*, *szótt*; *magasb*, *kevésbé*, de *magasabb*, *többé*.)

Béerkezett kéziratok. Bársony Gy. Magyarázatok. — Goldziher I. Prikulics, boszorkány. — Ösz J. Rákapató rigmusok; dülönevek. — Fehér J. Szólások.

MAGYAR NYELVŐR.

Megjelenik minden hónap 15-én
három ívnyi terjedelemben.

Szerkeszti
SIMONYI ZSIGMOND

Szerkesztőség és kiadó-hivatal
Budapest, NewYork palota.

A NYELVTISZTASÁGRÓL.

Elkészült immár az a kis Magyarító Szótár, melynek szerkesztésére Madarász József képviselő felszólalása folytán Wlassics miniszter hitta fel az Akadémiát. Tolnai Vilmos szerkesztette meg az Akadémia nyelvtudományi bizottságának közreműködésével.* A Magyarító Szótár nem annyira fordítani kívánja az idegen szókat, hanem inkább csak elsorolja, még pedig jó bőven, azokat a magyar szókat és kitételeket, melyeket az idegenek kiszorítani készülnek. Az idegen szókat jól megválogatja s csak a legszükségtebbeket sorolja el, ezeket is csupán az irodalmi nyelv köréből, a társalgás és a tudomány nyelvét csak annyiban vette figyelembe, amennyiben az irodalmira hatott.

A kis szótár megjelenése bizonyára újra felszínre fogja vetni az idegen szók használatának kérdését, legyen szabad tehát erről nézeteimet és javaslataimat elmondani.

Mostanában a visszaélésig sűrűn használják az idegen szókat. Úgy látszik, sokan különösen rokon értelmű szókban még most is szegényesnek találják nyelvünket, mert valahányszor egy szót egymás után kétszer-háromszor kellene ismételniök, ilyenkor az egyhangúság elkerülésére sokszor már a második helyen is idegen szót alkalmaznak. Bizonyára azt hiszik, hogy ezzel gazdagították nyelvünket. Pl. »A brassói egyházkerület *kérvényt* terjesztett elő a törvényjavaslat ügyében, a *kérvény* azonban későn érkezett a képviselőházhoz és így tárgyalni nem lehetett. Ezért az aradi püspök a főrendiházban kíván helyt állani a *petíció* tartalmával.« (P. N.) — Vajjon franciául mit tett volna a tudósító a harmadik szó helyére? Magyarul, úgy látszik, nem ismer több szót a kérvény fogalmára, vagy ha ismer is, világos, hogy itt a *petíció* elnyomta a *kérés*, *folyamodás*, *folyamodvány*, *kérelem*, *fölterjesztés*, *kérő levél* és egyebek emlékét a lelkében s így a nyelv

* Hornyánszky V. kiadása. Ára 2 K.

szegényítésének egyik mozzanatát okozta. — Más példa: »A házasságjog *egységesítése* olyan vihart támasztott, hogy megállott az *unificáló* törekvés minden oldalon.« (Szónoklat.) Ha az *egységesítő* már unalmas lett volna, *egyesítő*, *egységkereső* is ugyanazt fejezték volna ki. — »A *színmű scenicus* hatásainak emelésére a *színház* igazgatója új díszleteket festetett.« (M. O., 1898. 4., 23., 9. l.) Ha a *színmű* helyett *darab*-ot ír a tudósító, a *scenicus* helyébe oda tehetné volna a *színpadi* v. *színi* szót. Nyelvünk éppen nem szegény rokonértelmű szókban. De érdekes ez is: »Azt fogják rá a mi *nemzedékünk*re, hogy ellensége a poézisnek. Elvitathatatlan, hogy az epepejának, idillnek, a pásztorköltés mit tudom én hány válfajának nem kedvező a mi *korunk* s az e fajta poemákat nem élvezi a mi *generációnk*«. (P. N., 1898., 7., 30., 2.) A *nemzedék* és *kor* után már *generáció* kellett, a *korszak*, *ivadék*, *emberöltő* talán már kiüldözni való. Ki is fog halni, ha oly nehezen jut eszükbe írónknak. Ebben a példában még úgy látszik, a *poézis*, *epepeja*, *idill*, *pásztorköltés*, *poéma* szók is mind a *költ* szótól elkerülésére vannak ily változatosan összeszedve, pedig semmi rút-ság sincs a magyar sorozatban sem: *költőiség*, *hősköltemény*, *pásztorkép*, *pásztorköltés*, *költemény*.

Így a nyelv rútul, szegényedik, még pedig nemcsak szókban, hanem mindama finomságokban és fordulatokban, melyekkel az ismétlést el lehet kerülni. Valóban nagyon kíváncsós, hogy a szinonimák szótára mentül előbb megjelenjen.

De az ismétlés esetén kívül is, mihelyt valaki lendületet és méltóságot keres, idegen szavakhoz folyamodik s néhány vezérszóonkunk példája miatt szónoklati szabály nálunk az idegen szókkal való hivatkozás. Nevezetes, hogy főképp az általánosabb tárgyú szónoklatok és cikkek vannak tele, s kivált gondolati (absztrakt) fogalmak kifejezésére, idegen szókkal; holott éppen az ilyeneknek nem vagyunk híjával s ha hiányoznának is, gazdag szóképzésünkkel könnyen pótolhatnók. A magyar nyelvérzéknek olyannak kellene lennie, hogy jobban essék, tehát díszesebb legyen nekünk a magyar szó akár kétszer és többször is, mint az idegen. Nagyon rosszul áll ott a magyar érzék dolga (ha az ízlés talán fejlett volna is), a hol az idegen szót dísz gyanánt alkalmazzák. A népnyelv és az egészséges beszéd éppen megfordítva a gúny és lenézés kifejezésére használja. Mily alacsony a *komédia* a *vígjáték* ellenében, a *beamter* a *tiszt*tel, Dicsőffy Lóránd *Zögling*-je a *növendék*-kel szemben, mennyire sajnáljuk a *lateinert*, *Schul-*

meistert, sokra tartjuk a *szepeességét*, de kevésre a *zípsert*, *szerződni* valakivel helyes, ha kell, de *paktálni* nem szép, megtisztel az *eljen*, kicsúfol a *hoch*; *játékos* akárki is, de a *spillért* meg nem tűrjük magunk közt; Herman Ottó szerint a *halászmester* lenézi a *fisért*, s a Tájosztár ilyen beszédet idéz: *ő inkább csak suszter, mint mesterember*.

Szokás azzal is támogatni az idegen szók használatát, hogy az *idegen* szó más értelem-finom-ságot fejez ki, mint a magyar, tehát gazdagítja a nyelvet. Pedig nem így áll a dolog, hanem az eltérő értelem csak később tapad a szóhoz. A nyelv-érzék úgy okoskodik, hogy ha ez a magyar szó megvan, mellette az idegen csak azért szükséges, mert valamivel mást jelent. Így van ez más nyelvekben is. Mulatságos példája ennek az a meg-gazdagodott hölgy, aki erre a dicséretre: »*Ei, welch schönes Kleid hast du*«, a német árjegyzék nyomán önelégülten azt felelte: »*Dies ist kein Kleid, das ist eine Robe*«.

Előfordul ugyan az is, hogy az első átvételkor találjuk azt, hogy az idegen szó egy hajszáhnyival eltér mindazon magyar szóktól, melyeket a helyébe tehetnénk, vagy pedig egész kitételrel kellene pótolnunk. Azt olvasom, hogy egy francia író megteremtette a *mondialité* fogalmát; ezt a magyar író nem akarja lefordítani, csak eredetijében használni, mert különben nem vehetnők észre a francia származást és mintegy ellopniók a szerzőtől; meg nincs is olyan finom árnyalatú szavunk. Hát, mellőzve, hogy a franciában sem Chlodvig király ideje óta van meg e finom szó, csak védje a magyar író a francia eredetét, de azért sokan, bár tanultak franciául is, meg nem értették ezt a szót az értekezésből. Bizonyosan valami különleges francia betegség, azért nem szabad magyarul vagy németül is kifejezni. Most nem tudjuk, mivel tett a magyar író kedves francia barátjának nagyobb szolgálatot, hogy eredeti véka alá rejti a találmányát, vagy ha úgy terjesztené azt, hogy el is terjedhessen. Másrészt csodálkozunk, hogy a *fogalom*, *ítélet*, *következtetés*, *lényeg* szavakat szabad, sőt méltó új nyelveken is kifejezni, holott ezek legalább is oly érdemes találmányai egy pár görög úrnak, mint a *mondialité* egy franciának. Minden nemzetnek joga van más nemzetek szellemi kincseit elsajátítani, az elsajátítás pedig csak akkor teljes, midőn saját erejéből forgatja azokat a kincseket s minden tagjának lehetővé teszi a könnyű és gyors megértést. Mily jó, hogy nem *additio-nálunk*, hanem összeadunk. Azért minden készítményt, vagy tudo-

mányos fogalmat lehetőleg magyarul kellene jellemezni, mi helyt az ismeretének el kell terjednie. S főkép a gondolati (abstrakt) szókat nem kellene átvennünk, hanem lefordítanunk, vagy körülírnunk.

A *stréber* szót azért vették be újabban a nyelvünkbe, mert a *kapaszkodó*, mely legközelebből kínálkozott, nem fejezi ki azt az akaraterőt, mit a német *stréber* magában foglal. De a *kapaszkodón* is mindenki azt az erőszakost, előretörtetőt érti, mit a német szón. Most ugyan szemléltetőbb szavunk is akadt: a *törtető*, de a világosság és elítélő értelem a *kapaszkodó*-val sem szenved semmit. A *fülke* nem egészen annyi, mint *coupé*, de rövid hivatalos következetesség után most már igen jól alkalmazhatjuk. Az se legyen ok a kifogásra, ha egy szót *körülírással* fejezünk ki. Kezdetben mentül teljesebben kell az értelmet kifejezni, hogy világosak lehessünk; az élet azután önmagától megrövidíti a kifejezéseket, mert akkor a kihagyott rész ereje, jelentése beleolvadhat a megmaradó egy-két szóba. A *tramwayt* a *hetvenes* évek elején még »lóval vonható vasút«-nak írta a nagy fali térkép s ezt megértette a legtávolabb zúg iskolásfia is, míg az angol szót ennek alig tudta volna valaki megmagyarázni; azután már *lóvonatú vasútnak* nevezték s ez a nyolcvanas évek közepén *lóvonatúra* rövidült, sőt a *lóvasút* használata is majdnem oly sűrű lett, mint a melléknévi *lóvonatú*-é. Már a *villamos* még hamarabb örökölhette a névrövidítést, mint a vonalakat a *lóvonatútól*. Így, ha a *strikeot munkamegszüntetésnek* mondjuk, könnyen lehet belőle *munkaszünetés* és még rövidebben *szünetés*. Más esetekben is meg kell tehát várni a dolgok egészséges fejlődését, de ezt jobban előkészítjük hosszabb magyar kifejezésekkel, mint rövid idegen szókkal. A magyar nyelv természetének is jobban eleget teszünk így, mert a magyar nyelv szeret egyes szók helyett kifejezéseket, mondatokat használni.

Egy tárcaíró, az idegen szók metaphysikájáról írva, azt mondja, hogy mikor ő Szegeden a homokban szaladgált, nem volt szüksége idegen szóra, de mikor kiment Franciaországba, annyi új dologgal ismerkedett meg, hogy most már nem lehet el kölcsöniszavak nélkül. Tehát a magyar nyelv oly szegény, hogy csak a futkározó gyermek követelményeit elégíti ki.

De lehetetlen, hogy a játszó gyermekben megvolna a magyar nyelv összes kincse, sőt lehetetlen, hogy bármely egyes íróban is megvolna. Inkább csak azért van szüksége az idegen szókra, mert

egyedül franciául tanulta meg, magyarul és más nyelven még nem. A magyar önkéntes is azért felel nehezen a tisztí vizsgálaton, mert németül nem tud beszélni, magyarul meg a műszókat s műkifejezéseket nem tudná.

Egyik legnagyobb védelme az idegen szónak, hogy ezek világszók és elzárjuk magunkat a nagy nemzetektől, ha elvetjük e szókat s elhomályosítjuk a fogalom vagy tárgy eredetét is, míg az eredeti szó elárulja ezt. Ezekre az érvekre támaszkodik Bréalnak egy pár cikke, melyeket a Budapesti Szemle nem rég ismertett. Azt mondja Bréal, hogy pl. a *telephon* és *telegraph* szókat lefordítani szentségtörés volna.

De ezekkel az érvekkel is csinján kell élni, az irodalom más helyzetben van, mint a régebbi élet. A világfogalmak nem mindenütt egyformák, hiába használom ugyanazt a szót, más országban máskép fogják fel azt. Oroszországban is élnek a *miniszter* szóval, de azért ez a méltóság nem hasonlít a más országok miniszterségéhez. Tudományos téren is vannak ily eltérések, a nyelvtani *objectumon* mi mást értünk, mint a németek s ezek megint nem éppen azt, mit a franciák. Már pedig ami különbözik, azt nem érdemes egyező szóval nevezni. Nem is történik ez meg, igazi világssók nincsenek. *Hausding* (Die Fremdwortfrage nebst Verdeutschungswörterbuch. 29. l.) idézi egy orvos állítását, mely szerint az orvosi tudományban világ-műszók nincsenek, mert a franciák és angolok nem fogadják el a mások műszavait, a dinamitot az angolok, jobb alap híján, arról az angol városról nevezik, melyben ők készítették, de a »világssóhoz« nem folyamodnak. Egyébiránt is még a közösen használt szókat is minden nemzet a maga nyelvéhez idomítja, más lesz az alak, eltérő a jelentés. De ez a közösség is, mint mondtuk, rendszeren csak 3—4 nyelvre terjed. A mi első folkloristánk nem akarta ezt a nevet és a folklore-t magyarul kifejezni, hanem a világsszó mellett maradt, hogy ki ne essünk a művelt nyugattal való közösségből. Azt érte el vele, hogy a szót rosszul olvasták és félre- vagy meg sem értették s a közösségből szintén semmi sem lett, mert a német, francia és olasz világ lefordította (Volkskunde, tradition populaire, tradizione popolare vagyis népszerűség, néphagyomány; folkloristika: néphagyománytan).

De nem is szigeteljük el magunkat a művelt világtól, ha az eredeti szókat elvetjük. A németet a *Schauspiel*, minket a *színmű* szó nem rekeszt ki a drámás népek közül, s nem szakadtunk el

a világ földrajzi műveltségétől azért, hogy az *aequatort egyenlítő*-nek hívjuk. S barbárabbak lettünk-e, hogy a *methodus*-t módszernek, a *pyramis*-t gúlának neveztük el? Viszont ugyan melyik nemzettel tesz egységessé bennünket egy-egy görög, vagy latin szó? A legtöbb görög szót német emberek ajándékozzák manap a világnak. Az idegen szó tehát nem jelzi mindig a tárgy hazáját.

Az idegen szók védelme tehát sok tekintetben gyöngé; annál nyomatékosabbak az ellenük tovább is felhozható okok.

Mindenek előtt az idegen szók nagy része a nagy közönség előtt homályos, érthetetlen. Épen e miatt használja és terjeszti annyira a rejtelmességet ápoló irodalmi iskola. Hausding (i. m. 5. l.) kimutatja, hogy a német szabadalmi hivatal idegen szavait az érdekelte közönségnek csak két és fél százaléka érti meg! Aligha másképp áll a dolog nálunk is, csak az a szerencsénk, hogy nekünk aránylag kevesebb idegen szavunk van. De a művelt közönség sem érthet minden nyelvet, pedig a német, latin, görög, francia, angol, olasz nyelvekkel közelebbi ismeretségben kellene lennie, hogy minden írókat megértse s félreértésektől még ekkor sem volna megóva. Azért a hírlapok levelező rovatai tele vannak idegen szókat magyarázó üzenetekkel, melyek többnyire kárba vesznek, mert egy nem gyakorolt, sőt ismeretlen nyelv szavait nehezen tanuljuk s könnyen felejtjük. Még legtöbben tanulják a latint s ebből a nyelvből is való legtöbb idegen cicoma-szavunk. De a nőkre nézve így is semmivé lesz minden mondat, melyben két latin szó fordul elő. Már pedig egy hírlapi cikk, mit a nők s a polgári és reálképzésű közönség általában nem érthetnek meg, elvétette célját. Mivel pedig a tárcák is hemzsegnék ellatinosított francia szóktól, ezeknek írói is hiába remélik, hogy művük bevésődjék az olvasó lelkébe. A *piaffírozó* ménről két vitatkozást is olvastunk, de azért sokan máig sem tudják, mit jelent; a magyar lovász vagy huszár bizonyára olyan tompa látású, hogy a *piaffírozást* sohasem különböztette meg az ügétéstől három szó segítségével sem.

A latin után még legtöbben megértenék a német szókat, de nevezetes, hogy az irodalom német szavakat nem igen vesz át (annál több németes fordulatot), idegen szavaink átvétele többnyire mégis németesség, csak azért vesszük át e francia, latin és másféle szókat, mert a németben is megtaláljuk. Szolgailag utánózzuk a szomszédot, ha neki jó a szó lefordíthatlanul, hát nekünk is jó, a *Phonograph* legjobb esetben *fonográf*, de ha ő

lefordítja, akkor már mi is *beszélő gépnek* mondjuk a *Sprechmaschine*-t. Pedig a két nyelv nem egyforma türelmes az idegen szók iránt, a német sokszor cifrázkodhatik idegen szóval, mikor a magyarban ez lehetetlen volna. Azaz, hogy most már idegen szavak dolgában nincs lehetetlenség, legszerencsésebb ősi és népies szavainkat is elfojtja az idegen gyom, mely a német hírlapirodalomból harapózik erre felé. Halljuk a pisztoly vagy ágyú *detonatio*-ját, a hangfestő magyar *durranás*, *dördülés*, *dörrenés* elnémul; *applausus*-sal fogadnak valamit, hisz a *taps* úgy jó, ha hosszú; a tetsző beszédet *acclamatio*-val kísérik, mikor a világkörűtra induló *eljenzés* volna helyén; valamely alapra valamit *basíroznak*, az *emelés*, *építés*, *állítás*, *támasztás*, *fektetés* nem látszanak alkalmasaknak, hogy kikerüljünk velök az ismétlésbe eső »alapra alapítani« kitétel; pedig mindez csak *renommage*, híreskedés, aki így ír, csak *renommál* vagy *renommíroz*, szóval *nagyíroz*, mert nem a sok francia és latin beszédből vagy olvasmányából tolul ellenállhatatlanul ajkára az ilyen szó, hanem mindössze csak németül tud s német idegen szókat vesz át szolgálilag. S az ily átvételeknek nincs határuk. Mikor ezelőtt vagy 12 évvel latin eredetű szavainkat összejegyeztem, ámbár inkább a többet kerestem s mintegy ötezret írtam össze, nem mertem az *integritás* mellé az *integer*-t, *poesis* mellé a *poémát*, *legitim*-hez a *lex*-et, *exlex*-et beiktatni. Azóta a *poéma* lépten-nyomon háborgatja az olvasó ízlését, és az *exlex*-en kívül ki nem ismeri a *lex Falkenhayn* sorsát? s egy lapban már *lex Elisabethina* is volt egy híradás címszava (tehát: »az Erzsébet indítványozta törvényt«). Ezek nem a latin szónak magyarországi tovább sarjadásai, hanem a németek idegen-szótáraiból, *Fremdwörterbuch*-jaiból kerülnek. Ott van az »erkölcsileg *integer* házasságok« eredetije is. A hol ilyeneket írnak: »B. helyébe K. K.-t *designálta*« (M. H. 1898. 10. 8. 5. l.) »P. úr a büntető törvénykönyvvel *kollidáló* urak védelméből üz sportot« (u. o. 2. l.), ott végkép kiveszett az a kötelelesség-érzet, hogy némi nyelvtisztaságra s a németül nem tudók előtt érthetőségre törekedjünk, s kivész a remény is a javulás iránt. Az ily idegen szenvedély tetőpontját jelzi a *prejudikál*-ból alkotott *prejudikium* főnév (P. N. 1898. 10. 9. 2. l.) s e példa: »A *pausalis* rendszer behozatala még ronthatna a helyzeten« értsd: »*Pausal*-*System*«. Latin szók, melyeket latinul le sem lehet írni!

Így buzog a német forrás, mert jól tudunk németül, de van francia forrásunk is, de már csak azért, mert rosszul tudunk

franciául. Ekkor ugyanis könnyebbség kedvéért egyszerűen átvesz-
szük a francia szót, vagy ha pompázni akarunk, ellatinosítjuk s
készen vagyunk tudósítói tisztunkkal. Nem hivatkozunk a hirhedt
bordereau-ra és *petit bleu*-re, melyek felbukkanásakor a szótár
cserben hagyta az embert, híres francia iskoláink írói közül pedig
úgy látszik egy sem volt a szent földön, hogy élő tudomást sze-
rezhetett volna felőlük, már a *revision*-t porújítás helyett *revizió*-vá
alakítani, pusztá kényelem az írónak s kényelmetlenség az olvasó-
nak. S aztán milyen visszalatinosítások fordulnak elő! A *series*-t
németül *Serie*-re németesítik, ezt a mi latinnal teleszívódott nyelv-
tudásunk *seria* gyanánt veszi a Spree-melléki latinból, a zavargó
franciául *turbulent*, a mi latinságunknak *turbulens*, az elégedetlen
franciául *malcontent*, nálunk latinul *malcontens* a *turbulentus* és
male contentus helyett; még a köztársaságot is *republica*-nak
fordítjuk a *république*-ből pedig eleget ragoztuk az iskolában a
respublica-, *reipublicae*-t s a *raisonnable*, *pitoyable* szókat is mint
raisonnabilis-t *pitoyabilis*-t vesszük át.

Mind e bajoknak meggátlására nem kellene egyéb, mint
hogy a hírlapírók, mikor németből fordítanak, egy-egy ott talált
latin, vagy francia szót ne vegyenek át amúgy nyersen, hanem
fordítsák le azt is, többnyire nem is kerülne fáradságukba.

Egyébiránt éppen abból, hogy idegen szavainkat többnyire
a németből vesszük, azt remélhetni, hogy ezentúl kevesebb idegen
szóval fogunk találkozni. Ugyanis a németek is kevesbítik idegen
szavaikat. Erős harcot indítottak ezek ellen, egyesületük és
folyóiratuk van a nyelvtisztításra, s az egyesület már a követ-
kező szótárakat adta ki: étlap, kereskedelem, házi és társas-élet,
hivatalos nyelv, bányászat, iskola. Bankintézeteik is kiküszöbölik
az idegen szókat (Hausding 34. l.), a vasút, posta és hadsereg
nagy eredményeket mutatnak föl e téren. (U. o.) Mindemellett
még szükségük van hivatkozni a francia, angol és magyar nyelv-
tisztításra s a távolból szebbeknek látják a viszonyokat a valónál.
Hausding (25. l.) úgy tudja, hogy itt egy találmányt, hivatalt,
vállalatot idegen néven nem szabad a nyilvánosság elé hozni s
megfelelő nevek megállapítására nálunk és Franciaországban egy
az Akadémiával kapcsolatos hatóság (»Behörde«) van, mely Francia-
országban ugyan igen lassan működik, de nálunk egészen meg-
felel. Úgy látszik, az Akadémia Nyelvtudományi bizottságát érti.
És érdekes, hogy néha mintha követnék a magyar kitéltet a for-
dításban: *dictieren*: »in die Feder sagen«, *Abonnement*: Voraus-

bezahlung; és az is érdekes, hogy a mi legnémetebbeknek érzett és legcsúnyább szavainkat sokszor ők is kitagadják: *Kredenz, Matratze, Kassieren, Manier, manövrieren, Monokel* stb. nem kell nekik, mert nálunk is idegen. *nf.*

Nálunk az is bonyolítja a helyzetet, hogy az idegen szókat főképp a *nyelvújítás korcsszavainak* kiküszöbölésére kaptuk fel. *(Körben kerengünk. A sok idegen szó ellen indult meg a nyelvújítás, és a sok korcs ellen az idegen szók áradata. S most megint igen messzire mentünk a korcsok üldözésében. Mihelyt egy szónak szokatlanabb végződése van, gyanúba fogjuk, holtrovásra írjuk, kiüldözzük. Így vannak, akik nem merik használni a régi jó fogházat, szelencét, aszályt, dagályt, tözsért, üldomot, zubbonyt, szőnyeget. Ide tartozik az is, hogy a kissé gyérebber képzőket mellőzik, erdész helyett csak erdős-t mernek mondani. Hát nem elszegényítése ez a nyelvnek? Mintha volna némi nyereség abban, hogy a blouse-t bevesszük, vagy hogy maholnap csak az egyetlen -s képzőt hagyjuk meg élő képzőnek. nf.)*

Az oly szókat, melyekben a nyelvérzék már semmi újító faragást nem érez, most már tűrnünk kellene. Így a *csőd, ütem, szöveg, horgony* nem zavarják többé nyelvérzékünket s nem csábíthatnak hasonló képzések alkotására, kár tehát helyettük az idegen szókat tuszkolni vissza a nyelvbe. Kétszeres kár akkor, ha ebbeli törekvéseink aztán igazi értékes szavainktól is megfoszt bennünket. Most már 20 éve ritkítjuk nagyobb mértékben a korcsszókat: amik mégis máig fenmaradtak, azok helyett, ha nem tűnnek föl élő képzéseknek, fölösleges idegen szót használni. (Csak azt ne képzeljék némely öregebb írók, hogy amire ők még emlékeznek, az fenn is maradt.)

Ha az iskola kerüli a hibás szókat, a nyelvtan nem tanítja a helytelen képzőket, szótáraink megrójják a használatot, mellőzik a kevésbé elterjedt korcsokat, s különösen ha a hivatalok és szaktudományok megrostálják műnyelvüket: szókészletünk bajai könnyen elmúlhatnak. A hivatalos műszók megrostálása nagyon szükséges, mert ezek közt maradt fenn legtöbb olyan korcsszó, melyet az alárendelt tisztviselő kötelességének tart megőrizni, ámbár az élet már rég helyessel pótolta azt. A *sörfőző* honlokzatára a pénzügyőr akárhányszor is nem engedte meg, hogy ezt a jó szót írják, mert az ő szabályai csak *sörfüzdét* ismernek; s a honvéd-szállásoló tisztnek sem lehet *tiszti étkezöt* vagy *ebéllöt*, hanem csak *tiszti étkezdet* kiírni, holott ez ma már min-

denkinek nevetséges szó. Egy-két nyelvész alkalmazásával minden minisztérium igen könnyen kijavíthatná összes törvényei és szabályrendeletei hibáit s miniszteri rendelettel megengedhetné, hogy a törvények ez s e szavait és kitételeit a rendelet jegyzékében foglalt megfelelő szók és kitételek gyanánt értsék és utánozzák ezentúl. Ekkor megszűnnének az oly kifogások, hogy pl. az *óvodát* vagy *képezdét* nem lehet mellőzni, mert a törvényben van.

Így hamar megszabadulhatnánk a korösszoktól, de ha idegeneket teszünk helyökbe, ezektől semmi sem szabadít meg, mert az illető idegen nyelv folytonos használata az átvett szavakat is folyton ébren tartja.

Pedig az idegen szó kakukfi természetű, kiszorítja, kiüldözi eredeti szavainkat, előbb a rokonértelműeket, azután a főszót magát. Kezdetben csak idegen szomszédunkkal való beszédben, hogy az ő szavával éljünk, vagy ezt mások előtt félig-meddig idézve, tehát igazán idegen gyanánt, de azután sajátunkul is használjuk a szót. Ekkor a szó már kezd meghonosulni és egyenlő rangú az eredetivel. *Eb* vagy *kutya*, az mindegy; de végre az eredeti szó lassanként elfelejtődik s ma már bizony *eb* vagy *kutya* nem egészen mindegy, mert az élő szabad beszédben, azaz egyes szólásmódokon kívül, ma már csak a *kutyát* ismerjük. Így lett *fékemlő*-ből *zabola*, *verő*-ből *kalapács*, *fél*-ből *barát*, *szer*-ből *mód*. Világos, hogy ezek az eredeti szavak egészen elavultak s hogy kár értök, mert a helyettök meghonosult szókkal semmit sem nyertünk, mindössze bizonyos korban dicsekedhettek volna az ószlovén iskola tárcaírói, hogy két szó több kincs, mint egy szó, s más értelem-árnyékot színez a *mód*, mint a *szer*. Ma már ez az árnyék a halál árnyéka.

Az idegen szó a mellett idegen szerkezeteket is hoz magával, sok idegen szótól éppen azért nem tudunk megszabadulni, mert a szerkezetét annyira megszoktuk, hogy a megfelelő magyar szó eltérő szerkezete terhünkre volna: *imponál* nekem: tekintetben áll előttem, nagy előttem a tekintete stb.

Nem az következik ebből, hogy a megszokott szókat is kezdjük kiirtani, hanem hogy a világosan idegennek érezhető szókat mérsékelten használjuk, vagy a mennyire tudjuk, kerülni is igyekezzünk, főképe hírlapokban és a szépirodalomban. A tudományos életben is tanácsos mentül kevesebb idegen műszót használni. Ha a nyelvünket kevésbbé értő külföldi olvasókra is tekintettel kell lennünk, helyes, midőn dolgozatunkban a magyar

műszó először fordul elő, a »világ«-műszót is melléje rekeszteni, ez bőven elegendő az illetőknek emlékeztetőül. Mert szükséges, hogy az általános irodalomnak a tudomány is kezére járjon a nyelvtisztaság megkönnyítésében. Ha a szakember nem fordítja le azt, amit jól ért, mikép fordíthasson helyette a tárgyban avatatlan író? Már pedig mihelyt valamely fogalom a szakértők köréből kilép és tovább terjed, könnyű és érthető névre van szükségünk

Összefoglalásul a következő javaslataim vannak:

1. Mérsékeljük a világosan idegennek érezhető szók használatában magunkat mindenütt, de főképp a művelt társalgás, hírlapírás és szépirodalom terén. Még az ujságíró se sajnáljon egy félpercet áldozni egy-egy idegen szó elkerülésére.

2. A fordító a németben stb. talált idegen szót általában szintén fordítsa le.

3. Fordításul fogadjuk el az Akadémia Magyarító Szótárát, mely úgysis többek hozzájárulásával készült s akkor nem fogunk ugyanegy dolgot új meg új szóval kifejezni s az egyöntetű használat oly világos és szilárd értelmet fog adni a szónak, minő az eredetié.

4. A korcs magyar szók közül legalább azokat, melyekre már jó szavaink honosultak meg, az egyes miniszteriumok 3—4 tagú szakértekezletek alapján rendelet útján cseréltessék ki a meghonosult helyesekkel.*

KALMÁR ELEK.

A TAGADÁS NYELVÜNK BEN.

III.

Hangsúly a tagadásban.

A hangsúly s a szórend fogalma különösen a magyar nyelvtudományban sokszor és méltán került egymás mellé, mert a hangsúlynak valóban van befolyása a szórendre. Ezt a hatást azonban túl is becsülte Brassai, mikor azt állította, hogy a magyar nyelv szórendjének kulcsa a hangsúly. Brassait, ki nem ismerte a szórendünk »fenekén ülő logikát,« az vezette félre, hogy a kirekesztő szórendet nagyobbára hangsúlyos szó előzi

* Reméljük, most már a Magyarító Szótár nyújtotta biztos alapon mások is eredményesebben foglalkoznak majd az idegen szók kérdésével; különösen az egyes megfelelések rövid bírálatára s új megfelelések ajánlására szívesen adunk teret.

A szerkesztőség.

meg, s úgy vélekedett, hogy ilyenformán összefoglaló szórend esetén csak hangsúlytalan szók lehetnek az ige előtt. Pedig a magyar szórend kulcsa az, hogy nyelvünk az ellenmondásra vagyis kirekesztésre biztos ismertető jelt keresett. A hangsúly azonban, bár jellemzi az ellenmondást, mégsem kizárólag annak tulajdonsága. Annál kevésbbé tekinthetni a *nem* szót a szórend biztos jelzőjének, mert mondásban és ellenmondásban is, majd mint tagadással, majd mint negációval találkozunk vele, és így hangsúlya sem mindennél egyenlő. Mielőtt a tagadás szórendjére áttérnénk, külön a szórendre való különösebb tekintet nélkül a tagadó szónak hangsúlyáról kívánunk beszélni. A hangsúlyban azokat a fokozatokat különböztetjük meg, melyeket Balassa »Hangsúly a magyar nyelvben« c. értekezésében (NyK. 21:412) állított fel.

Erős hangsúly csak ellenmondásban van. Az ellenmondás pedig kirekesztés, ez megint kétféle: vagy kirekesztünk valamivel és ez az állító ellenmondás, p. A hit **reményt** nyújt; vagy kirekesztünk valamit, és ez a tagadó ellenmondás: A hit **nem** reményt nyújt. Az a szó pedig, mellyel valamit kirekesztünk, mindig a *nem* szó, mely e szerint ellenmondás esetén szólamot kezd és erős hangsúlyú.

A *nem* szó azonban, mint látni fogjuk, nemcsak tagadó ellenmondásban fordul elő, hanem negative állító ellenmondásokban is. Itt azonban, mint a név is mutatja, nem a *nem* szó a kirekesztés eszköze és így itt nem is erős a hangsúlya. Mindazonáltal lesz eset, mikor valójában nem is a *nem* szó a kirekesztő, mikor tehát nem is tagadás a beszéd célja, hanem állítás, és mégis erős hangsúllyal látjuk el a tagadó szót. Ez az eset akkor áll elő, ha a negatív mondat igéjével akarunk ellenmondani, tehát a negatív állításban. Itt ugyanis a *nem* szó, mint minden negációban, előtte áll az igének, sőt mint negatív ige vele úgyszólván egybetartozó, összetett szót képez és így az ígét megillető erős hangsúly az összetett szónak első tagjára, a *nem*-re esik. A negatív állítás ilyenformán egyes esetekben nem is különbözik a pozitív tagadástól, melynek — mint láttuk — erősen hangsúlyos a tagadó szócskája. De az ellenmondás is kétféle: merő: a hit **reményt** nyújt; és ellenvető: a hit **reményt** nyújt, nem pedig bánatot. Ez a kétféle ellenmondás különös fontosságú a tagadó szónak hangsúlyában is. Az t. i., amit az imént a *nem* erős hangsúlyáról mondtunk, valamint az, hogy ez a *nem* szó szólamot kezd a tagadásban is, csupán merő ellenmondásról áll, nem pedig egyúttal az ellenvetőről is. A merő tagadás ugyanis így hangzik: a hit **nem** reményt nyújt. Az ellenvető tagadás ellenben így: a hit nem **reményt** nyújt (hanem...). Természetes, hogy ebben a tagadásban a *remény* szót kell hangsúlyoznunk, mert a másik (»ellenmondó«) *hanem* szóval bevezetett mondatnak kiemelt szavával (pl. *vigaszt*) egyező hangsúllyal kell ellátnunk. Kicska ebből (Nyr. 20:295) azt következtette, hogy »az akcentus

a beszélő céljaihoz képest bármely szavára eshétik a szólamnak és »nem az a szólamnak ismertető jele, hogy az akcentus az ú. n. jelzőre vagy a birtokosra vagy a szólam első szavára esik, hanem az, hogy az egész szólamnak csak egy akcentusa van, bármely szóra essék az«. Tévedése abban van, hogy egy szólamnak tekinti azt, ami voltaképen kettő, mert az ellenvető ellenmondásban célunkhoz képest a tagadott fogalom lévén a legfontosabb, azt emeljük ki különösebben azáltal, hogy a szólam élére helyezzük. A *nem* szó ilyenkor vagy külön szólamot alkot az erős hangsúlyú szólam előtt: Nem | **kíváncsiság**, hanem tiszta részvét szól belőlem (Kisf. csal. 33; Balassa példája); vagy pedig az előző szólamhoz csatlakozik, mint a mi példánkban. Kicska állítása igazolására jelzős mondatokat sorol fel, de ezek a jelzők nem főnévük közelebbi meghatározására szolgálnak, hanem ú. n. díszítő jelzők, melyek nem változtatják meg a főnév értelmét. Példájában tehát: a virágnak megtiltani nem lehet, hogy ne nyíljék, ha jön a *szép* kikelet; a kikelet szó ép úgy, mint az iménti: »nem kíváncsiság« utóbbi szava, külön szólamot alkot, jelzője pedig az előtte való szólamhoz csatlakozik.

Az ellenvető tagadás a fent adott magyarázat szerint a *hanem*-mel kezdett ellenmondó mondatnak köszöni ezt a hangsúlyozását. E *hanem* szónak ismert eredetéből pedig azt is következtethetnők, hogy régebbi nyelvünk inkább merő tagadással élt, még pedig azért, mert a *hanem*-nek, mely ma is külön szólamot kezd ugyan, nem első, hanem második tagja volt hangsúlyos (a »ha« mint kötőszó, szólamelőző volt) és így az első mondatban is *nem*-re eshetett a hangsúly, ilyenformán: A hit **nem** reményt nyújt, ha **nem**, vigaszt. Az ellenvető ellenmondás helyén különben ma is legtöbbször merő ellenmondás hangsúlyával élünk. Az ellenvető hangsúly ugyanis arra való, hogy már az előmondatban éreztessük, hogy az utómondatban ellenvetéssel állunk elő: A hit nem **reményt** nyújt, hanem vigaszt. De közönségesen nem szoktuk e szándékunkat előre kijelenteni, s az ellenvető ellenmondást is a merő ellenmonás hangján kezdjük, így: a hit **nem** reményt nyújt, hanem vigaszt. »Mi ennek oka, nehéz megmondani; talán az, hogy hajlandóbbak vagyunk a merő, mint az ellenvető ellenmondásra. De bármi legyen oka, azt hiszem, hogy épen ennek a hangoztatásnak tulajdonítandó, legalább jó részben, hogy ma nem tudjuk biztosan folytatni a beszédet, ha e két szócska valamelyikével kell élnünk: *de v. hanem.*« (Kicska. 19:9). A *hanem* az ellenmondó ellentét kifejezője. Egyenlően tagolt rövid mondatok közül ez a *hanem* el is maradhat, mert bennük az ellentét elég világos. Rendesen ez az eset áll elő akkor, mikor az igekötőn van az erős hangsúly: Nem | **kiment** belőle, **bennszorult** a pára. (Ar. T. IV.) Ez tehát nem más, mint ellenvetve tagadó ellenmondás.

A mondó *nem* nem a szorosan vett tagadás eszköze; a pozitív szónak negatívumát, ellenkezőjét fejezzük ki e szóval. A pozitív értelmű névszót negatív névszóvá, a pozitív igét pedig

negatív igévé teszi. Az ily szókat összetett szóknak kell tekintenünk, melyekben szintén az összetételnek első szavát (a *nem* szót) hangsúlyozzuk, amennyiben ugyanis hangsúlyozzuk. Az ily mondásokban előforduló negatív szók (igék, névszók) ugyanazoknak a hangsúlyozási eseteknek vannak alávetve, mint a pozitívok, és így felesleges itt mindannyi esetet végigtárgyalnunk. Hiszen, ha pl. a *nem* szó a jelzőt teszi negatív szóvá, akkor a jelzős szólamnak első tagjára esik az ez esetben másodrendű (mondó) hangsúly, mint pozitív jelző esetében. Pl. *Nem* reménylett szerencse | nagyságotat | itt látnom (Bal. péld.). Ha pedig a pozitív igének semmi jelentékenyebb hangsúlya, akkor a negatív igének sincsen. Pl. A hit | *reményt* nem nyújt. Ha *bosszút* nem állok érettek a csehn (Ar. T. VII. é.). **Meg** ne állj! **Ei** ne vidd!

A kérdő mondatokban, valamint a feleletekben »lehetetlen a gyengébb vagy erősebb hangsúly különbségét észrevenni, mert mindig ugyanazon hangsúlyt, az ellenmondó hangsúlyt érezzük bennük«. (Kicska 20:342.) Ha a kérdésre állító feleletet várunk, akkor rendesen tagadó alakban adjuk a kérdést, hogy a kérdezett így előre értesüljön róla, hogy a mondatnak csak tagadása kérdéses, erre nézve várjuk az ő felvilágosítását, a kérdést, mint állítást, mi magunk is hisszük, és azért is tartjuk valószínűnek az állító feleletet. A *nemde, minem* stb. szók tehát hangsúlyosak, mert kérdések. (A kérdezett gyakran a *de* szócskával kezdi a várt választ, hogy gyenge kételkedésünkkel újra szembe állítsa előbbi hitünket, mely egyúttal az övé is.) Az ily kérdés igen természetesen ellenmondás, mert — bár látszólag — ellenmondunk annak, amit magunk helyesnek állítanánk. És itt is lehet ez az ellenmondás (tagadás) 1. merő: **Nem Budára** vezet ez az út?, itt azt jelezzük, hogy még tagadó felelet esetén is, csak merő *nem*-et kívánunk válaszul; és 2. ellenvető: **Nem Budára** vezet ez az út?, itt mintha csak azt is jeleznők, hogy esetleges tagadó felelet esetén az ellenkezőjét tudni szeretnők (*Váradra*), vagy mintha előbb mást állított volna valaki, és mi annak akartunk volna ellenvetve ellenmondani. Ugyanily kérdés az is, mikor az igét tagadott igekötő előzi meg. Pl. *Nem* elfért volna az másutt is? *Nem* megparancsolták, hogy eljőjj? *Nem* be van az én szűröm ujja kötve? *Nem* le tudom én ezt írni? (Bal. példái.) Ezekben tehát nem kell különösebbet látnunk, mint bármely más kérdésben, és Arany magyarázata: (Hátr. Ir. 2:361) »a fennforgó példa nem egyszerű kérdés, sőt nem is tagadás, hanem állítás, kérdő tagadás álarcában, s így mint kedélymozsanatot kifejező, nyomatékosává vált«, nem is egyéb, mint a mi állító feleletet váró kérdő tagadásunk.

A következőben összetételek részét tevő tagadó szók hangsúlyát kívánjuk megvizsgálni. Ezek közül a *hanem* szót már érintettük is. E szóban *nem* volt eredetileg a hangsúlyozott fél, de mióta megszűnt mondat lenni, azóta ez a fele hangsúlytalan. Így hát itt a *nem* hangsúlyának gyengülésével találkoztunk.

Van nyelvünkben több oly szó, melynek ez a szintén hangsúlytalan *nem* szó a második tagja. Ilyen a *csaknem*, *majdnem*, *míg nem*, az *alighanem* stb. A *hanem* esetéből azt kellene következtetnünk, hogy ezek *nem*-je is hangsúlyos lehetett eredetileg, és nem is minden ok nélkül. Ha ezeket a ma már színtelen kifejezéseket, mondati eredetük szerint visszaállítjuk, azt találjuk, hogy ez a *nem* a rákövetkező igével együtt negatív mondás volt, mely — mint láttuk — a népek beszédbeli élénkségéről tanuskodik. Nem éri be vele, hogy elmondja például a bajt, melyhez közel volt, ilyképen: »majd lerogyott«, hanem szükségét érzi annak is, hogy kifejezze azt, hogy a baj valóban mégsem történt meg: »majd le nem rogyott« = *majdnem lerogyott*. Ugyanígy a régi magyarságban: *Chyak* meg *nem* holthag barmok zomywwalys (RMNy. 2:314) *Tsak* meg *nem* botlott, csak *nem* elesett lábárúl (Pázm: Préd. 25). A negatív mondás *nem*-jének nincs külön hangsúlya. Ha a mondásban az igének van határozója, az szokott a magyarban első helyen állni, és innen van, hogy az *el nem megy*, *meg nem holtak* stb eff. mondatokban a *nem* szónak nincsen számbavehető hangsúlya. Ha azonban a mondás negatív igéjének nincsen határozója, hanem magában áll, akkor a mondat mondó hangsúlya magára az igére, negatív ige esetén tehát a tagadó szóra esik. Mondati eredetük szerint visszaállítva tehát az ily mondatokat:

<i>Csaknem</i>		<i>verte</i>	=	csak		<i>nem</i>	<i>verte</i>
<i>majdnem</i>		<i>sírt</i>	=	majd		<i>nem</i>	<i>sírt</i>
<i>míg nem</i>		<i>jött</i>	=	míg		<i>nem</i>	<i>jött</i>
<i>alighanem</i>		<i>ivott</i>	=	aligha		<i>nem</i>	<i>ivott</i> ,

azt látjuk, hogy ezek *nem*-jén régente másodrendű hangsúly volt, ez azonban, mikor — talán a gyakori használat folytán — e mondatoknak valójában pozitív értelme legyűrte azt a színező negációt, elveszett, s a *nem* hangsúlyavesztetten beleolvadt a megszorító határozóba, úgy hogy a határozó nélküli ige mellett *nem* érünk többé a negációból semmit.

Igekötővel vagy határozóval kapcsolatos igék előtt még ma is sokszor érezzük a mondatnak ezt a negatív értelmét, ami különben abban nyilvánul, hogy a tagadó szó nem közvetlenül a határozó-igekötő mögé, hanem tőle elválasztva, az igekötőjétől (határozójától) különvált ige elé kerül. Mondjuk tehát ma is: *majd* meg *nem* halt; *aligha* meg *nem* bánja; de a *csak* mellől már teljesen hiányzik ez a negáció és majd mindig *csaknem*-nek mondjuk; csak akkor maradt meg, mikor a *csak*-ot az *épen* szó előzi meg: *Épen csak* át nem ugrott. Az ily mondat magyarázza meg azt is, hogy az igekötős mondatokban is miért és mimódon esatlakozik gyakran a határozóhoz a tőle távol álló *nem*. Mert nem elégedhetünk meg az imént tárgyalt *nem* határozós igék nyújtotta analógiával. Ha a szóban forgó mondatot szólamaira bontjuk, mai ejtéssel sokszor így hangzik ez:

épen csak át *nem* | *ugrott*.

Helyesen pedig így kellene:

épen csak | *át* nem ugrott.

Az első ejtés pedig főleg onnan van, mert a negáció szükségét nem eléggé érezve többé, a megszorított igének állított alakját tartják fontosnak és vele kezdik a szólamot. Hogy a *nem*, igéjétől elmaradva, az előző szólamnak legyen hangsúlytalan tagja, az nem sérti többé fülünket, de hogy az ige határozója más szólamba tartozzék, az méltán arra készt, hogy kiragadva környezetéből, egy szólamba helyezzük az igével és így előáll ez a pozitív alakú megszorítás:

csaknem | *megholt*; alighanem | *elment*;
majdnem | *lerogyott*; mígnem | *haza*jött.

De akár így, akár más úton ment végbe ez a fejlődés, semmi ok nincs arra, hogy ebben idegen hatást lássunk, és így nem érthetünk egyet Kicskával, ki a *mígnem*-ről szólva a régibb szörendnek a latin *donec* hatására való változását látja benne (Nyr. 21:441).

Erdekes egy másik *csaknem*, melynek még csak ritkán hallani oly alakját, melyben a *nem* hangsúlytalan. Hangsúlyos *nem*-mel: Tán csak *nem* gondolí kē (Nyr. 6:44), de hangsúlytalanul is: *csak* nem gondolod, hogy...

A *hanem* keletkezésével rokon a *nemde nem* szóé, melynek második *nem*-je, amennyiben kérdő mondatot kezdett, eredetileg erős hangsúlyú volt, de később ezt a hangsúlyát elvesztette, s beleolvadt az első kérdő szóba, azért, hogy két szólamból egy lehessen. Külön írva is gyakori: *Nemde* | *nem* siralmas Kár-e énnekem az, hogy elfeledtél engem? (B. B.) Lehr további példái közül (Toldi 446): *Nemde nem* életem vetettem kockára, csakhogy kiki jusson szabadulására? (Gvad: Rontó P.) Tekintsd keservim, nemdenem Lassú halál bús életem? (Dayka G.) — Igeközös (és elválasztott) szerkezettel, mint az imént említettek, nem igen fordul elő, talán azért mert a *nem* kérdő, tehát erős hangsúlyú: Szíved javát nemdenem | megtarthatd mégis nekem (Csok. Lilla). Mindez halálfej, csontváz, — nemdenem? Egy év különbség, vagy tán annyi sem. (Ar. B. I. I.) Itt igen figyelemre méltók a *nemdenem* önálló kérdő mondatként való szereplései, miáltal a következő mondat már teljesen állító értelmet és alakot nyert.

Ugyanily formán hangsúlytalanná vált a régi nyelvbeli *minem* szó második tagja is, melyet oly kérdésben használtak, melyre tagadó feleletet vártak: Minem az isten elfordítja az ítéletet? (TihC. 250 Sim.)

Ez, mint az előbbi, *nemde*? *nem* életem vetettem kockára, ily formán alakult: „Mi? nem fordítja el Isten az ítéletet?”

Más határozóink úgy keletkeztek, hogy a tagadó szó az összetételnek első tagját teszi; mindannyi úgy keletkezett, hogy két szólam (eredetileg két mondat) egy szólamná, s e szólamon belül a két első szó egy szóvá vált.

Ilyen az eredete pl. a *nemcsak* szónak, melynek második tagja a *csak*, manapság már hangsúlytalan (De híremet nemcsak keresem pennával) és a *nemde*-é is, melynek eredete a *minem*-éhez hasonló. (Nem? de...) Igenlő felelettel jár.

Úgynevezett tagadó névmásaink is úgy keletkeztek, hogy a többé-kevésbé hangsúlyozott utótag hangsúlyát teljesen elvesztette, és így beolvadt a hangsúlyozott *nem*-be. Így a *senki*-ről már említettük, hogy Simonyi szakasztott oly kifejezésnek tartja, mint akár ezt: *sem* anyám nem tiltja, *sem*-ki nem tiltja. A *soha* (er. *sem-ha*) utótagja a *ha* időhatározó szó volt. És ugyan-csak a *nem*-nek túlságosan erős hangsúlya által vált feltevésünk szerint *némi is van*-ból *nincsen* (l. a tagadó szók alakjáról szóló fejezetünket).

A *sem*, *se*-féle szók hangsúlya szorosan egybefügg a tárgyalt *nem*-ével. A *sem*-nek kétféle az eredete. Az egyik *és* + *nem*, és ebben az esetben a *sem* eredetileg mindig hangsúlyos volt; a másik *is* + *nem*, és ilyenkor rendesen hangsúlytalan a *sem*. Ez utóbbiban tulajdonképen két szólam vált eggyé, mikor a *nem* hozzáfűződött az *is*-hez. P. Ky ő magath sem segythette meg. (Szt. Krisztina él. 7.) < Ki ő magát is | *nem* segíthette meg. A második szólam *nem*-je nem is az *is*-hez, hanem az egész első szólamhoz, *magát is*-hez csatlakozott, és így az ige hangsúlytalanul ugyanannak a szólamnak második helyére került (mert az ige a főhangsúlyos szó szólamának második tagja).

Ugyanily két szólamból alakult a *mégsem* szó: *mégis* | *nem*-ből: P. *mégse* bánom < *mégis* | *nem* bánom. Ilyenkor a kettős tagadás felesleges. A mondatban *nincsen* ellenmondás, a *nem* mondata: negáció; így hát a tagadó szó eredetileg csak az igének negatívuma volt; de összevont alakjában, mivel az *is* helyén áll, nem csupán az igére, hanem a kiemelt névszóra is vonatkozik, akkor is, ha az a névszó igekötő; p. Meg foga, *elsem hagyja*, sonha adeglen myglen veletekuel ewzuen ez kutbalol ki hozza. (EhrC. 155.)

A másik esetben azonban, hol a *sem*: *és* + *nem*-ből keletkezett, a *sem* mindig hangsúlyos, alapjában véve mindig az igére irányul a tagadás, még ebben is: nem tilt anyád, *sem* anyám (= *s nem* tilt anyám). Nem kostoltak meg az örök men orzagnak örömet, *sem* nytottak meg az zaynak aytogat. (BodC. 26. *s nem* nyitották meg.) Amíg a *sem*-nek a *nem* szóval való ily szoros kapcsolatát eléggé érezték, addig az igének külön tagadására nem volt szükség: Ha kedeglen ymadny nem akarod az isteneket parancholok sok kenokkal tegedeth meg öletny sem továbba hiuattatol en leanomnak. (Szt. Krisztina él. 17.) Mikor azonban a *sem* elvesztette a *nem*-ből való eredetének színezetét, külön a mondatot tagadó elemnek tekintették, a mondatnak igéjét pedig külön módon tették negatívummá, a *nem* szó segítségével: Kyt elősör sohanem hallottak wala. (PeerC.) Csak jóval később lépett ennek a *nem*-nek a helyébe a tagadó névmások

után *sem* is, de akkor meg az történt, hogy némely nyelvjárás még egy újabb *nem*-mel tette az igét a két tagadáson kívül is negatívvá. A tagadó névmások ugyanis hangsúlyosak, mert az imént vázolt módon keletkezett *sem* (és + *nem*)-nek meg névmásnak összetételei. A tagadó névmás után való szócska (de különösen az első *s* hatására *nem*-ből támadt *se*) nem lévén hangsúlyos, egybe is olvadt a névmással. A *se* keletkezhett újabb *is* segítségével is: *senki is nem* > *senki sem*, *senkise*, *seholse* > *sunse*, *sohase* > *sose*, s mivel ezt egységesnek tekintik, némely nyelvjárás újra tagadósítja az igét: *Senkise nem vót itt.* (Bácska.)

Ugyanily tagadó névmásnak kell tekintenünk kódexeink *sem-egy* szavát (H. B.: *es num iggy ember mulchotia ez vermut*): *sem egy eb* (EhrC. 153); és ezt is kibővítették kettős tagadással: *Kyben semegy nyugodalmat nem akarvala ew sebynek vetny* (EhrC. 65). E szóra még visszatérünk.

A *sem*, *se*-féle szókat tehát, mint keletkezésük mutatja, eredetileg mindig tagadás kapcsolásánál használta régi nyelvünk. Sőt a tagadó névmások mai alakját is csak úgy kell képelnünk, hogy rendszerint tagadó előmondatához ugyancsak tagadó utómondatot kapcsoltak, ilyenformán: *Nem tiltja anyám s nem anyád, s nem ki* (tiltja). *Semmyt oth vtalatosth, semmyth yzaamooth nee alehaatok* (SándC. 19).

Az előmondatban egyszerűen csak *nem* lehetett eredetileg, *sem* csak jóval később, s különösen a páros *is*-nek mintájára kerülhetett az előmondatba. Ennek a páros *sem*-nek Simonyi tárgyalta négy esete valóban mindig a páros *is* helyén áll, tagadó mondatban. Itt is meg kell különböztetnünk az ígére irányuló tagadást a névszóra irányuló tagadástól. Ha ígére irányúl a páros tagadás, akkor mind a két *sem* hangsúlyos. P.: *Ha ember paradičomba artatlanul elt volna, sem az zen egethetne meg őtet, sem az víz mereytheneye meg őtet, sem az egnek tawol volta foytanaya meg, sem mindenek, mell'ek artnak embereknek art-hatnak ő neki* (BodC. 2). *Es frater bernald egyetsem vewue ezebe: hogy sem oda mene, sem vele zola az zent ferencuel* (EhrC. 9).

Látjuk, hogy itt sincs még kettős tagadás. Sőt mai nyelvünkben is elmaradhat akkor, ha a két mondat két puszta ígéből áll: *se lát, se hall*. Egyebütt azonban, mint az imént is, akkor, ha az egyszerű *sem* hangsúlyos, mai nyelvünk újra tagadósítja az igét: *Sem emberi félelem és gyalázat, sem ördögi incselkedés és csalogatás, sem világi hízelkedés és hatalmaskodás el ne vonnyon istenünktől.* (Pázm: Pr. 334.) *Tahat az Sororok mynd egetevmbe meg eskevnek nagy crevssen, hog sem evk, sem egyebek ev tudasokra semmynemev kenetevt sem jo illatot oda nem tevttek* (MargLeg. 105).

Alapjában az ígére irányúl a tagadás ezekben is: *se füle, se farka; se éjjelem, se nappalom; se elé, se hátra; mert ezeknek csak elmaradt az ígjük* (*nincsen, nem meggy* stb.), és így ez nem is más eset, mint az előbbi. A *sem* ugyanis itt hangsúlyos, s ha

az igét oda akarjuk tenni, mai nyelvszokásunk szerint csak negatív igét használhatunk, akárcsak az iménti esetekben (p. *nincsen, nem megy*). Simonyi ezekről azt tartja, hogy tagadásuk a névszóra irányul; nem látjuk okát, mért kellene ezeket különválasztani azoktól az esetektől, hol a tagadás az ígére vonatkozik, mikor így sokkal áttekinthetőbb, s kettőre olvad a négy eset.

Ha a tagadás a névszóra vonatkozik, akkor a páros *sem* hangsúlytalan, igéjét pedig nem kell külön is tagadósítanunk. Ilyenkor ugyanis két ellenmondó névszó áll egymással szemben a két mondatban: 'anyád sem tilt, anyám sem tilt'. Ugyanide tartozik ez is: itt sem hagylak, el sem felejtlek. Itt is nem ígére irányul a tagadás, ahogy Simonyi (M. Kötőszók 1:68) véli, hanem az *itt*-re, ill. *el*-re, tehát névszóra. Igaz ugyan, amit Simonyi ír, hogy ezeket evvel lehet egyértékűeknek képzelni: nem is hagylak itt; nem is felejtlek el; de amint állító alakjuk is mutatja (itt is hagylak, el is felejtlek), kirekesztő szórend csak a *nem* miatt van (l. alább), szorosabban ez felel meg az 'itt sem hagylak' eredetijének: *itt is nem hagylak, el is nem felejtlek*. Tehát itt sincs a *sem*-nek hangsúlya, igéjét is nem tagadósítjuk külön.

Kettős tagadás esetén — mint láttuk — az igazi tagadás hangsúlyos (*sem, se*) és elől áll, az ige negatívumát képező *nem* (ill. *se nem*) utóbb van és hangsúlytalan, vagy csak kisebb hangsúlyú. Ez a negatív ige állhat elől is (és ezek a szabályok a román nyelvek ilyszerű tagadására is állanak; Diez), de olyankor két külön szólamot alkot a kettősen tagadott mondat. A negatív igét ilyenkor csak egyszer lehet mondani: Twdnye, hogy completa vtan senkynek nem zabad sem zolny sem ynny (Lányi C. 222).

Ha névszó van tagadva a *sem*-mel, vagyis mikor ez a *sem* hangsúlytalan, olyankor nincs is szó kettős tagadásról. Mégis kerülhet még egy tagadás e mellé is, de csak úgy, hogy az így negatívvá lett ige a *sem* előtt áll: Nem tilt anyád, nem tilt anyám *sem* (MKsz. 1:76).

A páros tagadások olyan eseteiben, mikor igét tagadunk, valóban a *sem* hangsúlyos. Mivel azonban két ellenmondó fogalom van szembeállítva, azért gyakran hallani, hogy a két szót hangsúlyozzák, a *sem* rovására. Ilyenformán: Semmy emlekezeteth nem thezzwnk *sem mysebe, sem egyeb zolosmaba* (Lányi C. 1).

Azt hisszük, hogy ezen a régi mondaton még jobban megérzik az ily hangsúlyozásnak helytelensége. Nyelvünk ugyanis még a választó kötőszót magát is hangsúlyozza, mint szólamának első és ezért is legfontosabb szavát: Bűnődet mongad, *akar leg* (légy) bűnös *akarne* (össze is írva! Vitk C. 65).

(Folyt. köv.)

KALLÓS ZSIGMOND.

TAGADÁS, KÉTKEDÉS, TILTÁS STB.

I.

Mindenek előtt a *tagad* igének hatása köréről és ennek kapcsán a *hoggy* kötőszótól intézett mellékmondat állítmányának a szerkezetéről kívánok értekezni, mert ez az ügy nézetem szerint még nincs kellően megvilágítva.

A kérdés ez (kezdjük mindjárt példamondatokon): Ha arról vádolnak valakit, hogy titkot árult el, ezt így kell-e tagadnia: *Tagadom* | hogy *nem* árultam el, vagy így: *Tagadom* | hogy *elárultam volna*? — Szerintem az utóbbi a helyes. Így beszél és ír mindenki, akár önmagára, akár másokra vonatkozólag; pl. *Tagadom*, hogy utána jártál *volna*. »*Tagadta*, hogy joguk *volna*« (Nyr. 2:172. Komáromy L.).

Ezzel szemben Sim. Zs. Antibarbarusa már 1879-ben ezt mondja T. alatt: o) »Tagadást, tiltást, akadályozást jelentő kifejezések után a mellékmondat a mban rendesen tagadó v. föltétes módú«. A tagadás példája ez: *tagadja*, hogy ő *nem* tette, v. hogy ő tette *volna*. *Volna* nélkül így: tagadja, hogy ő tette, szerinte hibás. Ugyanezt mondja és ugyanezt a példát idézi Fűhrer Ig. is Magyartalanságok c. művecskéjében. Mind a ketten, mint látjuk, a tagadó *nem* szónak csak a föltétes módú ige előtti kihagyását helyeslik. A hetvenes évek elején Szarvas G. is kifogástalannak mondotta a *nem*-es mellékmondatot: »*Eltagadta*, hogy teljes életében *soha sem* látta őt« (Nyr. 2:55).

Az előbbi példa újra életünik a Nyr. 19. kötetében (Kérdések és felel. 371). Az Antibarbarus ott így felel a kérdésre: »Tény, hogy az ilyen igék mellett a magyar nép tagadólag szerkeszti a mellékmondatot: *Tagadom*, hogy én azt *nem* tettem. *Megtiltottam* neki, hogy oda *ne* menjen«. Csak akkor hagyják el a mellékmondatban a tagadó vagy tiltó szócskát, ha maga a tagadás vagy tiltás tagadva van a főmondatban: *Nem tagadom*, hogy én tettem. Én *nem tiltottam meg*, hogy oda menjen.« Téved az Antibarb. A tagadásnak mindkét esetben helyes a *nem* kihagyása (A tiltásról II. cikkemben fogok értekezni). — A Nyelvőrbeli feleletet egy bírósági tárgyalás idézése fejezi be ugyancsak ezzel a mondatpárral: V á d l o t t »*Tagadom*, hogy én azt *nem* tettem.« B í r ó: Tehát azt állítja, hogy *megtette*. (Én is ugyanazt mondtam volna a vádlottnak.) A többit nem szükség idéznem. Különös, hogy mindig csak ezzel a mellékmondatlall találkozunk!

Legújabbán Kallós Zsigmond (Nyr. 29:289) »A tagadás nyelvünkben« c. értekezésében pendíti meg ezt a mozzanatot. Az illető szakasz (297) így kezdődik: »Itt nyelvünknek azt a jellemző sajátosságát láthatjuk, hogy a tagadást könnyen szemléltetővé, hamar észrevehetővé igyekszik tenni.« — Valamivel alább Simonyinak ím e tételét idézi: »Nyelvünk nem elégszik meg avval, hogy e valótlanságot a főmondatbeli tagadás már kifejezte, vala-

mint nem elégszik meg a *tagad*, *tilt*, *vonakodik*, *akadályoz* stb. igék által a főmondatban már kifejezett tagadással. hanem a mellékmondatban újra kiteszi a tagadást» (Sim.). P. *Tagadja*, hogy ő *nem* tette; vagy esetleg: tagadja, hogy ő tette volna. — Ez a szó: »esetleg«, minő különleges esetre vagy esetekre értendő? Szerintem ez az »esetleges« szerkezet a helyes. A mellékmondat igéje ilyen esetben nem állhat *nem*-mel. A mondat, ilyenkor rendszerint föltétes módú igével alakul (... hogy *én* tettem volna). Ez szokottabb talán; de a jelentő mód sem helytelen (... hogy *én* tettem, v. hogy *én* követtem el). A névi állítmány legjobban összefér vele: Elismerem, hogy könnyelmű; de *tagadom*, hogy iszákos és kártyás.

Két dolgot kell itt figyelembe venni. Az egyik az, hogy a vitás példában a két mondat állítmánya csak látszólag vonatkozik egymásra. A *nem*-mel szerkesztett állítmány valósággal egy ott lappangó állító mondat állítmányával függ össze következőképen: *Tagadom*, hogy én tettem volna; | *Állítom* (erősítem stb., | hogy *nem* tettem. — Valódi mintául szolgál e tekintetben Aranynek ez a néhány verse (Arist. ford. Plutos): »Ha egy fukarhoz bevetődöm ... — Ha jó barátja ... Jó kérni tőle egy kis összeget: *Tagadja* rútul, hogy színem' *se* látta.« Meg is magyarázza a glossarium akkép, hogy kiteszi az állító jelentésű igét, amely egymaga alkotja a mondatot: »*Tagadja*, hogy sz. *se* látta: *mondja*, hogy színem' *se* látta«.

A kötött formában is csak úgy javallható az ilyen mondatkihagyás, ha, mint az idézett versben, az előző beszéd könnyen érthetővé tette a főmondatbeli tagadást. E versben a tagadó színem *se* (látta) a kihagyott állító főmondathoz viszonylik, ehhez t. i. *Mondja* (hogy stb.); nem pedig a tagadóhoz: *tagadja* (hogy stb.).

A figyelembe veendő másik körülmény a következő: Amikor a tagadás (nem állító, hanem) tagadó jelentésű előzményre vonatkozik, erre például: *nem vigyáztál reá*, csak így felelhetek tagadólag: *tagadom*, hogy *ne* vigyáztam volna, — v. t., hogy *nem* vigyáztam reá; és így tovább: *tagadom*, hogy *ne* teljesítettem volna, — v. t., hogy *nem* teljesítettem kötelességemet. — Igen de az utóbbi szerkezet le van foglalva a szóban levő elmélet számára, amely éppen ellenkező értelmet ad a mellékmondatnak; mert ez elmélet szerint itt az illető ahelyett hogy — amit szemére hánynak — kötelessége *nem*-teljesítését tagadná, önmagát vádolva éppen azt tagadja, hogy *teljesítette* volna. Valódi képtelenség! Egyazon szerkezet nem jelenthet egymással ellenkező két dolgot. A szabatos beszédnek csak az a jelentése felelhet meg, amely a kötelességnek *nem*-teljesítését tagadja, akár így: ... hogy *ne* teljesítettem volna (ami úgysem kérdéses); akár puszta *nem*-mel így: *tagadom*, hogy *nem* teljesítettem.

Ha a mellékmondatnak jelentő módja, vagyis a puszta *nem*-mel tagadás helytelen volna is, — amit nem hiszek, — még az

esetre se javallanám az állító értelmű előzménynek *nem*-mel tagadását; mert ez minden körülmény között homályossá, érthetlenné teszi a nyelvbeli előadást. P. ha ezt mondja valaki: A vádlott *nem* bűnös, és azt mondom rá: *Tagadom*, hogy *nem* bűnös: ezt megérti mindenki; mert jelentése az, hogy a vádlottat *bűnösnek* tartom. Ellenben állító (igenlő) előzménnyel szemben (a vádlott *bűnös*) ugyanez a szerkezet: *tagadom*, hogy *nem* bűnös — nem jelentheti azt is, hogy a vádlottat *nem* tartom bűnösnek. Ezt a mellékmondatot az állítással szemben csak a *hogy*, illetőleg a *nem* kihagyása tenné érthetővé: *tagadom*; *nem bűnös*; v. *tagadom*, hogy *bűnös* (v. hogy *bűnös volna*).

További példák a mellékmondatbeli *sem* (*se*) szóval: (Elismeri hanyagságát); de *tagadj*, hogy épen feléje *sem* néz a munkának. *Tagadom*, hogy Pálnak a színét *se* láttam; (hisz nála voltam és beszéltem vele). — Példák csak a főmondatban (a *tagad* ige előtt) álló tagadó vagy tiltó szóval: *Nem* tagadta, hogy *oda* jár. *Ne* tagadd, *soha se* tagadd, hogy mindenben *utána* indulsz. *Nem* tagadom, hogy *én* tettem (Sim. mondata. Nyr. 6 : 371). — Fő- és mellékmondatbeli tagadó v. tiltó szóval: *Nem* tagadj, hogy *nem* szeret dolgozni. *Ne* tagadd, *soha se* tagadd, hogy *nem* értesz hozzá, hogy fogalmad *sincs* róla. — Látnivaló, hogy ilyen esetekben a kettős tagadás, a magyar beszédet is állító jelentésűvé teszi.

Kétséget sem szenved, hogy nyelvünk igen gyakran ismétli, vagyis kettős tagadással jelöli az egyszerű tagadást, illetőleg tiltást: *nem* tesz *semmit*, v. *semmit se* tesz; — *nem* teheti *a nélkül*, hogy *ne* stb. — *megtiltom* neked, hogy *ne* stb. — Sim. dolgozataiban sok talpraesett fejtegetéssel találkozunk erre vonatkozólag. De Kallós-idézte tétele, véleményem szerint nagyon messze megy ez irányban. A magyar nyelv (az irodalmi) *nem* osztja a tagadó szokat oly pazarul, mint ahogy Sim. és a tételére hivatkozó Kallós állítja. A főmondatbeli *tagad* igével a mellékmondatban viszonyuló állítmányban, — amikor ez egy előre bocsátott állító előzményt tagad, — nyelvünk megelégszik a főmondatban kifejezett tagadással: *tagadom*, hogy *értesítették* róla (v. hogy *értesítették volna* róla); és *nem* így: *tagadom*, hogy *nem* értesítették.

Sim. azt mondja, hogy »a magyar nép az ilyen igék mellett tagadólag szerkeszti a mellékmondatot: *tagadom*, hogy *én* azt *nem* tettem« (már idéztem 19 : 371). *Nem* kételkedem benne, hogy t. nyelvésztársam a főmondatbeli *tagad* igének hatása körét illetőleg a népnyelvből merített számosabb adatra hivatkozhatik; nemcsak a több ízben idézett csíny- vagy büntagadó mondatra: hogy *nem* tettem. De a népnyelv *sem* ment a hibáktól. Ime: *Senki se* *nem* vót itt; *soha se* *nem* láttam (Kallós idézetei 19 : 298). Ez mégis már több a kelletinél, úgy hiszem.

Arany J. is tagadó mellékmondatlal él idéztem versében: »*tagadj*, rútol, hogy színem *se* láttam.« — Hát a költő eltér helyel-közzel a nyelvtörvénytől; hagy ki egész mondatot. Ha úgy teszi, t. i. olyan módon, aminőt Arany a versben követett, az

nem kifogásolható. De a kötetlen forma ne hagyjon ki mondatokat; mert nem szorult rá. Szerkessze az összetett mondatot úgy, hogy legott érthető legyen. Prózában nincs 'licentia'.

JOANNOVICS GYÖRGY.

A SZÁM SZERINTI EGYEZTETÉS ARANY JÁNOSNÁL.

III.

Okvetetlenül meg kell még emlékeznem a két és több mondat közt való egyeztetésről annak kimutatása végett, hogy a gyűjtőfogalmak szereplése hogyan alakítja a beszéd folyamát.

Először avval az esettel foglalkozom, midőn a következő mondat valamely része visszamutat az előző mondat egy részére; tehát névmásoknak valamely más mondat részével való egyeztetéséről lesz szó.

30. Többszámú személyi névmás vonatkozásban az előző mondatban előforduló gyűjtőnévvel: Mondotta búcsúzni seregéhez jött el, bocsátani őket haza szeretettel (BH. X.). A többi riasztá a szép cigányságot: ... ők szaladnak sorra (NC. VI.). Hűtlenségi gyanúba jött az egész nemzet: miokért Isten lesöpörte őket (EA. IV.). Sorba állította a várbeli népet, megolvasta őket (Losonci). Felét hadamnak elsöpré az ár; elnyelte Lincoln ingoványa őket (Ján. k. V.). Vackor: Itt az egész társaság? Zuboly: Legjobb lesz, olvasd fel őket névről (Sztiv. é. á. I. 2.). Tyragaios: A nép közè hints árpat és paszulyt. Szolga: Im. T.: Szórtál nekik már? (Béke II.). Dikaiopolis: Mi a nyavalya ez? Theoros: Odománt sereg. D.: Hát ki metélte őket így körül? Th.: Ezek két drachma zsoldért az egész Boeotiát agyon fogják nyilazni (többszámú mutató névmás és egész többsz. mondat.). Gyorsan úsz az égen a kicsinyded tábor; szellemtestöket ... elkapja mintegy a szél s viszi távol, majd halomra söpri, majd elmossa őket (a közbülső mondatban több birtokost jelentő személyrag); (Rodostói temetőben). De talán jó volna megkérdezni előbb: ha beleegyezz-e a Muránybeli nép, hogy a várt, melyet ők védnek, más kézre add s vele ráadásul őket mint juhokat (MO. IV.). S megálltak egy dombon a csapatot várván, míg elvonúlt hosszan, mint tarka szivárvány, színes lobogókkal, ... maguk is sok színben (TSz IX.).

31. Képletesen egyesszámban álló névre (egyesszám többes helyett, a metonymia egyik szokott alakja) szintén többszámú személyi névmás vonatkozik valamelyik következő mondatban: Mindjárt is ... álomra ledőlván ügyesen hortyogtak, egy hordóval ... a csehet ellesve: no hisz elég is lesz nekik az ma este (TSz. IV.). Sőt mikor törökre ezek feltámadtak, csaknem teljességgel őket elrontották (Zriny. I.). Azonban jó szívvel látta a vendéget, felvezette őket az első terembe (Dal. I. 1. k. V. é.). Igaz emberhez

száll csak be, tudom, s többé nem hagyja el őket (Plutos II.). Eredj, koma, kösd be a lovat az ólba... vess elébe... kösd jászolra őket s vess elébük, mondom (alaki, egyessz. egyeztetéssel vegyest, TE. VI.). Akkor volt halottunk s nem temettük őket (TE. I.). — A tartalmazó lévén megnevezve a tartalmazott helyett (ahogy a metonymia ezen fajtát nevezni szokták) a következő mondatban többesszámú személyi névmás vonatkozik az egyesszámú névre: Lamachos: Már én egész Peloponnesus ellen örökké harcolok... Dikaiopolos: Én meg nekik mind vásárt hirdetek (Acham. II.).

Az értelmi egyeztetés e fajai a prózai beszédben nem igen állhatnak meg; ellenben az oly értelmi egyeztetés, midőn többesszámú személyi névmás más mondatbeli számjelzős névre vonatkozik, a prózai beszédben is egészen közönséges. A költői szabadság tehát egyesszámú személyi névmásnak számnévi jelzővel ellátott egyesszámú névre való vonatkoztatásából állana; de evvel a szabadsággal Arany ritkán él és akkor is úgy, hogy csak egyesszámú személyraggal használja az elválasztott igekötőt: Valamely zsványok három új hármomat üresen hagyának... nagy földet bejárék, de rá nem akadtam (TSz. I.). Majd ha uszítanak egy vagy más haragosokra, ugorj neki (Darazsak II.).

32. A személyi névmás módjára többesszámú mutató névmás mutat az előző mondat gyűjtő értelmű részére: Bár tekintsd meg keresztyén világot, nem találsz azok közt, kivel tettem több jót (Zriny. I.). Ott van az ifjúság színe, lángja, lelke, virágos azoktól a Rozgonyi telke (D. I. 1. II.). Összehivatá a tábori tanácsot:... miután azok a fővezéri szóra hamar összegyűltek... (NC. II.). Hamlet: S a gyermekhad lett a bírósabb? Rosencrantz: Az lett fönséges úr; elbírnák azok a Herculest is... (Haml. II. 2.). Van ott, uram, egy kotlóalja gyermek... ezek vannak most divatban (Haml. II. 2.). Hős Kolocintos ide hajtott egy csapat embert népe közül s lövetett ama zúgba keményen azokkal (Elv. A. VII.). Nagy tüzet éreztek megverni a Pörgedy népét... így hát megrohanák azokat (EA. VII.).

33. Többesszámú mutató névmás vonatkozásban oly névvel, mely képletesen van többes helyett egyesben: Így Toldi szünetlen győzte magát okkal, de bizony kevésre ment volna azokkal (TSz. IV.). Szökni a zsoldos s állani nem bérért, kezde által hozzá csak pusztá kenyérért. Ezek elmondák, hogy... (TSz. XI.).

34. Többesszámú személyraggal ellátott viszonyzó vonatkozik az előző mondat gyűjtőértelmű részére: El e puhult nép; nincs közöm velek (A lacikonyha). Mielőtt piacra vinném holmimat, előszedem s szemlét tartok felettek (Nőur. IV.). Hadamnak legjavát egy éjjel, amint, javunkra, hátráltam velök, a hirtelen jött árvíz elnyelé (János k. V.).

35. Ugyanaz képletesen egyesszámban álló más mondatbeli névre vonatkozásban: Nem is utolsó nép ez az én cigányom, tűz van bennök (NC. I.). Nyilam mind visszatérne íjjához megint, nem

ahová irányzottam velök (Haml. IV.). Itt is, amott is egér szökdelte fel előttem az úton s út mellett, de szemem rájuk sem vetve haladtam (Elv. A. I.). De sunnyogó királlyal e vár mindig tele, rájuk nemes kegyelmét pazarlá Etele (Csaba 2. III. 3.). Künn a török állott két sorban kétfelől: köztük megy Losonci (Los.). Ime tollunk itt van, válasszon közülök (TE. II.). Nézz a hölgy szemébe. — Cselekszem váltig és bennök csodát lelek (János k. II.). Mi haszna, mi haszna? nincs már nekem fiam, folya bár érettük bosszuló vérfolyam, fel nem ébrednének (Rách. s.).

36. Gyűjtőnévre, mely egyesszámban áll, a következő mondatban több birtokost jelentő személyraggal ellátott név vonatkozik: Űstökös ifjú had, zúgó karikással kerüli a ménest... szelid paripájok a vadat elgyőzi (BH. X.). »Helyes! azt akarjuk!« az egész rádörgi s folytatja nevökben ime Brandenburgi (TSz. IV.). A hajósok népe hajótörést szenved kikötőbe érve; testeik a parton szétszórva hevernek (A földrengés). Akkor büszkén nézett a seregen végig s gyönyörködött benne, hogy a szemök fénylik (NC. III.). Örvendj, angersi nép... János, királytok... közelít (János k. II. 2.). Rettenetes, amit lát az őrség: urok örvöng... közülök is hármat leölt (Éjf. párbaj). Falai közt a többi nép, bár a kidőzsölt lakoma eszközre bélyeget nyoma — lassan beszél (Katalin I.). Fogadá szívből a rokon ivadékot, dicsérte vezérok (BH. X.). — Személyragozott főnévi igenév: Más madarat meg az emberi nemhez indítok a földre követnek, hogy, ti uralkodván, nektek kell áldozniok eztán (Madarak I.).

37. Képletesen többes helyett egyesszámban álló névre a következő mondatban szintén több birtokost jelölő személyraggal ellátott név mutat vissza: Horkanva, prüsszögve megtódul az állat... szép kis fejek egymást tetőzi halomban (BH. X.). Mert szép Indus vizén túl török nem lakik, sem ő császárnaknak a föld nem adózik (Zriny. I.). Mintha szem nélkül is tudna járni... segélyök nélkül kitalált (Haml. II. 1.). Siess a franc elé s az ő szentsége rád ruházta egész erőddel álld el útjokat (János k. V.).

38. Nem sajátága a költői nyelvnek, hogy számnévi kifejezésre több birtokost jelölő személyraggal ellátott név vonatkozzék; ilyenkor rendesen az egy-birtokos személyragú használatos (alaki egyeztetés): Ott térdel a gyöngypár, kezében a lant (Szondi két apródja; u. o. Két ifjú térdel, kezökben a lant). Sok fehér ing, bő az újja (A varró leányok).

Ezek után áttérek két vagy több egész mondat szám szerint való egyezésére s átmenetül mindenekelőtt a vonatkozó formájú mondatokat fogom tárgyalni.

39. A vonatkozó mondatban többesszám van, ha az előző mondatbeli gyűjtőnévre vonatkozik: Hát ugyan Eubulánál derekabb ki van a múlt évi tanácsból, kik tisztüket általadák másnak? (Nők ünn. II.). Vág vize mentében nagy csapat emberre talált, kik üvöltve és magokat verve viszik hírét a fekete halálnak (TSz. VIII.). Másik a hígvelejű szájhősök zajtele pártja, kik...

most szabadelvűeknek szeretik (magokat) hánytatva nevezni (EA. II.). Hozzá számítva az ifjabb értelmiséget, kikben még nincsen önösség (EA. IV.). Hábornak vesznie kell, ha balgatagúl könnyíteni akar sorsán a halandó emberi nemzetnek, kiket üldeni volna kötélye (EA. V.). Kolocintos népire bukkant, kik nagy erőszakkal nyomulának az udvaröbölbe (EA. VI.). Gróf Telivér megbosszankodva parancslá kortesinek szanaszétosztatni a Pörgegy népet, mint akik áthágták a nemes megye régi szabályát (EA. VII.)... hogyha ki nem áll... fegyverezett katonák egy százada... kik láttára kihült minden kebel (Elv. A. VII.). Zavar és aggodás (tért ezzel a várba) a királyi vérnek, mint kiket úgyszólván halálra kikérnek (TSz. XI.)... hajtván munkatévő népet; kik követ a mésszel forrasztani tudnak (Csaba 3. II.). Legott a bajvívás helyére más nép gyülemez, más had ére; Forgács, Szűnyog hadnépe, kik futtában a bomlott apát... követik (Katalin). — E felhőparipák sárkányá váltak azonnal, melyek kénlángot lehelének (Elv. A. V.).

A rendes nyelvszokás szerint az egész vonatkozó mondat ilyenkor egyszámú és a felhozott példák nagy részt az Elvesztett A.-ból valók, melyről nyelv tekintetében ismeretes Vörösmarty ítélete.

40. Ide sorakozik még néhány példa, melyben többesszámú vonatkozó mondat járul a főmondat képletesen egyszámban álló részéhez: Most hemzseg a város gyülevész embertől, akik nem akarnak harcolni hitelbe (TSz. XI.). Ment, reggeli álmát felverte a gótnak, valakik udvarnál kísérői voltak (BH. XI.). Húszezret fölülmúl a töröknek száma, akik által meg van vég Temesvár szállva (Losonci).

41. Számnévi jelzővel ellátott szóra vonatkozó mondatok a nyelvszokás szerint többesszámúak; de Aranyánál van egyszámú is: Elfogadtam két oly embert, ki közöttünk élni vágy (Mad. I.). Megszámlálhatni vagy hatodfelet, mely mind külön-külön nótát csinál (A lacikonyha). Koronás fő három, melylyel bír a dalmát (Mátyás dalünnepe). Így a többivel is, kit ravaszul Detre hajolni tapasztalt vala zendületre (BH. XI.). Ismeré azt minden, a két forgó tollat, mely előljár mindég, hol veszély van hol s had (TE. II.). Háromszáz közül csak tizenöt szalada, ki Arslán vezérnek e felől hírt ada (Zriny. I.). — A népnyelv *ki* vonatkozó névmással kezdődő egyszámú mondatot nem ritkán fűz többesszámú mondat-hoz; ilyen mondatfűzés Aranyánál is van: Akivel ő megvitt, azokat elmondom (TSz.).

42. Mellérendelt főmondatok rendesen egyszámúak, ha egyszámú más mondatbeli gyűjtőnévre vonatkoznak; Aranyánál legtöbbször többesszámúak: Hadaiból, amint Fondi felől hozta, keletre, nyugotra egy részt kiszakasza, keljenek át a hegy és a tenger felől s támadjanak... (TSz. X.). ...Elébe vágjon a királyi hadnak, mielőtt a szoros úton haladhatnak (TSz. időh. m. m.). Ezzel az egész raj fordula keletnek, fent az erdős úton kocogva

melhetnek (TSz. IX.). ... Kárpát hegyek ormát a falka eléri ... iszonyú hűhóval a szoroson mennek (TSz. IV.). Más rész arval gyötri... Rozgonyi nevűhöz menjen a leánya, tyúkkal és kaláccsal üldözik szüntelen (DI. 1. V.). Egyik része ... fenyegeti perrel... meghal ő, azt mondják, nem él örökkéig, akkor a jószágot szerteszéllyel tépik (uo.). Egy vitézi falka érkezett lóháton, s megállottak, nézni, kívül a korláton (uo. II.). A fiatalság is várakozni restelt: viadal-bírákat tettek és bajmestert (uo. II.). Mi tagadás benne: fáj nekem, virágát, nézni országomnak szép fiatalságát, mikor Etelével a had előtt járván hallgatnak szegények... (Csaba 1. I. 1.). Gyúl a királyi lakhoz tengernyi népözön... elképedt arccal egymást alig hogy ismerik (uo. 2. III. 4.). De színét sem látta jó Losonci annak, a hű társa által össze gyűjtött hadnak, mert amint a Maros folyóig jutának... (Los.). Mert e nép eperszem volna haragjának, bosszuló karjától úgy elhullanának (T. III.). S a honja-veszett nép, régi szabad gótok. no hisz az is megvan... szárnyad alatt békén gyarapodva nőnek (BH. II.). Nosza hát induljunk hajnali harmattal udvari népes-tül, az egész nőhaddal, lássák a vadászat riadalmas torját (BH. V.). Azonban itt jó, ládd-e, már néhány csapat; honnan valók? (Lys. I.). — Pont után, más mondatban többesszám: Uram, ki népe ez? Norvégia-ból jönnek (Haml. IV.). Útban egy csapat színészt értünk utól. Itt vannak (uo.). Jött a gyalogsátán-ezere-d. Macskákon ülnek (EA. V.). Az ifjúság tömöttebb rendben gyűl össze a halló terem-ben... Hallgatva várnak... (Hativani). Nagyon sok példa (TE. III. és IV.).

43. A rendes mondatfűzés példái: Az asszonyi nép is gondba fejtét főzi, kicsiért nagy felleg homlokát redőzi, sok majd csak az úton jut eszébe reggel, marad a szükséges, viszi ami nem kell (BH. V.). Otthon a fejrénep sem dolga-felejtő, sűrű a kezében tarka színű fejtő, hínzi ura szűrjét... titkon eped, könnyez, férje után áhít (BH. IV.). Ifjú seregét is szoktatnia meg kell, látja, hogy a harcban mily öröme telnék (BH. XII.). Futna szélllyel a leányhad, elől tűzbe, hátul vízbe, mindenkép jut férfikézbe (BH. VI.).

44. Képletesen egyesszámban álló nevek után többesszámú mondat a rendes nyelvszokástól eltérőleg: Olybá képzelhetni most az egész házat; bukdosnak egymásban a széles tornácon, futkosnak szanaszét (T. VI.). Felzúdul Budavár mint egy darázs-fészek. urukért, Lajosért élni-halni készek (TSz. VII.). ... Megara Spártának esedett... s kértek gyakorta (Acharn. II.). Helyt áll a tábor-tanya öre, fogadák népünket zárt, fegyveres arccal (TSz. XI.). Jön a magyar; csuda, ha már eddig Prágába nem értek (TSz. IV.). Meg-megcsapta lábát a lógós lovának s megrántá a gyeplőt, hogy ne szaladnának (DI. 1. VII.). Begyűjti az egész vidékbeli szegényt: egyenek, igyanak, hozzanak is edényt (DI. 1. III.). Forrás keble olajt buzog, itt is, ott is égne azok (BH. VI.). Istrázsát nem talál, mert bizvást alusznak (Zr. I.). Vén asszony

izzad, hogy csorog... s egy ingbe járják a bolondját (Kóbor T.). Láttam csatán is franciát: derék lóhátasok (Haml. IV.). Álgúnyk gyomra telve bős haraggal, és számszerelve vannak (János k. II. 1.). Hozzon hát ki belülről valaki fűgét a mancsinak, hadd egyenek (Ach. II.). Az ember az utcán gyereket mukkanni se hallott, hanem úgy mentek citerásukhoz szép renddel (Felhők, IV.).

45. A nyelvszokástól eltérőleg egyesszámú mondatok vonatkoznak más mondatbeli számnévi jelzős szóra a következő példákban: Boglyák hűvösében tíz-tizenkét szolgál hortyog, mintha legjobb rendin menne dolga (T. I.). Sok helyen látott még egykét emberképet, ablakból, kapuból amint visszalépett (T. IX.). Képeden volt egy pár rózsá, hova lett ily hamar róla (Szőke P.). Sok fehér ing: bő az újja, libeg-lobog, ha szél fújja (A varró leányok). Mért nem jön a Szondi két dalnoka, mért?... hadd fűzne dalokból gyöngysorba fűzért (Szondi k. a.). Ha nézem két okos szemed, nem foghatom meg, óh leány, hogy kétli még szerelmemet (Mirza Saffy). Nekünk se szolgálk nincs, kettő avagy három, hogy a nézők közé diót hányjon kosárból (Darazs. I.). Tántorogva ballag a két kajla sőre, alig látszik rajta, hogy mozog előre, méla mindakettő, mintha gondolkoznék, hány ízben hozott már és hány ízben hoz még (A szegény jobbágy). Ott jön az én könyvemnek öt első éneke is már; lapjain illatos ó sajtok maradéka mutatja, mily fokon állá szegény a dicsőség úri kegyében (EA. V.).

(Vége.)

VARGA KÁROLY.

IRODALOM.

A magyar nyelv német jövevényszavai.

Deutsche Ortsnamen und Lehnwörter des ungarischen Sprachschatzes. Gesammelt von Dr. Viktor Lumtzer und Dr. Johann Melich. Innsbruck. 1900. (Quellen und Forschungen zur Geschichte, Litteratur und Sprache Österreichs und seiner Kronländer. VI.) — *Melyik nyelvjárásból valók a magyar nyelv régi német jövevényszavai?* Írta Melich János. Bpest, 1900. M. T. Akadémia kiadása. (Értekezések a nyelv- és széptudományok köréből. XVII. k. 4. sz.) Ára 1 K. 20 f.

Melich János e két értekezésében immár másodízben foglalkozik a magyar nyelv német jövevényszavaival. Első dolgozata a Nyelvőr 24. kötetében jelent meg, s ekkor rövid bevezetés után, melyben csak érintette a német szavak átvételével összefüggő kérdéseket, egybeállította részint a már előbb kimutatott, részint a saját kutatásai alapján kimutatható német elemeket. E dolgozatát azóta bővítette s javította, majd pedig a korán elhunyt Lumtzer Viktor társaságában hozzáfogott a német jövevényszavak tárgyalásával összefüggő történeti, művelődési és nyelvészeti kérdé-

sek tanulmányozásához. Így keletkezett ez újabb munka, mely német nyelven, mint egy osztrák tudományos vállalat önálló kötete jelent meg Innsbruckban.* S ez a körülmény, hogy a könyv külföldön került sajtó alá, megnehezítette elkészülését is, amihez még az is járult, hogy a társszerző időközben elhunyt s az ő munkájának folytatása és befejezése is Melichre hárult. Ez a két körülmény magyarázza és menti azt az aránytalanságot s egyenetlenséget, mely a könyvben néhol szemünkbe ötlík. Ilyen pl. az, hogy a bevezető értekezés töredék hatását teszi az olvasóra. valamint az is, hogy hiányzik a rövidítések és jelek jegyzéke, s csak mellékes jegyzetben emlékezik meg a szerző egyes jelekről (303. és 308. l.), s más fontos dolgokat is elszórt jegyzetekbe szorít, mint pl. egyes magyar hangok kiejtését (l. pl. a 274. és 275. l. jegyzeteit); még a címben említett akadémiai értekezés tartalmát is csak egy rövidke jegyzetben említi meg (302. l.). Nem egyöntetű a könyv stílusa, sőt még írásmódja sem.

Az egész mű, mely elég vaskos kötetű bővült (311 l.), az előszón kívül négy részre oszlik. A bevezető értekezés, melynek szerzője Lumtzer Viktor, két részben tárgyalja a magyarországi német telepek s a német helynevek történetét. E történeti adatok támogatásával igyekszik azután Melich a német jövevényszavak eredeti forrását megállapítani. A könyvnek legterjedelmesebb része (59.—268. l.) a magyar nyelv német elemeinek kimutatása; ezt követi a hangtan (269.—302. l.) s végül összeállítja még a szerző a tárgyalt szavakat fogalmi körök szerint is.

A könyv tartalmának e vázlatából is láthatjuk, hogy a szerző nem akart megelégedni a magyar nyelv német eredetű szavainak egyszerű összeállításával, hanem általánosabb szempontból igyekezett tárgyalni a német nyelv hatását a magyarra, s ép ezért megérdemli munkája a többoldalú, beható és részletes bírálatot. Nemcsak a német jövevényszavak kimutatását fogjuk tehát bírálat alá fogni, hanem a hangtani részt s vele együtt a német jövevényszavak forrásának kérdését is.

I.

Első sorban azt a szóanyagot kell vizsgálat alá vennünk, melyet Melich német eredetűnek mutat ki. Az eddigi kutatások is kimutatták, hogy a német nyelv majdnem ezer év óta folyton hat a magyarra, természetes tehát, hogy e hosszú időn át tartó

* A vállalat címe kissé furcsán hangzik ugyan egy magyar nyelvtudományi munka címlapján. E miatt azonban senkisék vádolhatja a szerzőt, hisz a vállalat megvolt már évek óta s alapításakor senkisék gondolt a magyar nyelvre és irodalomra. Mi pedig a szerzővel együtt örülhetünk, hogy a szerkesztők szívességéből német nyelven s ilyen bővített alakban is megjelenhetett ez a munka, mely tárgyánál fogva bizonyosan érdekli a német nyelvtudomány művelőit is. S a mi szegényes viszonyaink mellett ez a bővebb és teljesebb átdolgozás magyar nyelven egyhamar aligha jelenhetett volna meg.

hatásról az átvételeknek nagy száma fog tanuskodni, s így nem lephet meg bennünket Melichnek majdnem másfélezerre rúgó német eredetű szava. De hogyha a hatás nagyságát meg akarjuk becsülni, nem szabad megelégednünk a szavak számának figyelembe vételével, hanem ismernünk kell e szavak elterjedése s használat körét is. Ez okból fontos ismernünk a forrásokat, ahonnan Melich az ő nagyszámú adatát merítette.

A bevezető értekezés elején (1—2. l.) így állapítják meg a szerzők feladatuk körét: »Wenn wir nun im Folgenden die deutschen Entlehnungen des Ungarischen behandeln und so den Grad des Einflusses, den das Deutsche zeitweise auf das Ungarische ausgeübt, feststellen wollen, sehen wir principiell von neueren Entlehnungen ab und beschränken uns auf das Material, welches uns in dem von der ungarischen Akademie der Wissenschaften herausgegebenen sprachhistorischen Wb. geboten wird.« Szerencsére Melich sutba vetette ezt az így megállapított elvet, mert hisz ha csak a NySz.-t veszi forrásul, felénél is kevesebbre zsugorodott volna össze a kimutatott jövevényszók száma s ép a mai élő nyelvben használt német elemek maradtak volna el. Ezzel a kijelentéssel mit sem törődve, Melich forrásul egyaránt felhasználta a NySz.-t, valamint az új Tájszótárt; ezenkívül arra törekedett, hogy a mindennapi életben használt, de szótárakban meg nem található német elemeket is összegyűjtse. Ily széles alapot adva gyűjtésének, az eredmény csakugyan képet adhat a német nyelv hatásáról a magyarra.

Sajnálunk kell azonban, hogy M. nem igyekezett különbséget tenni az így kimutatott német eredetű szók között elterjedésüket és használatukat illetőleg. E csaknem másfélezer szó között igen nagy különbséget állapíthatunk meg, ha figyelembe vesszük, mikor és hogyan használják őket. A német nyelv hatásáról egész más tanuságot tesznek az oly közhasználatú szók, mint *föld. rét, kalmár, polgár, szekrény* stb., mint egy-egy tájszó, melynek csak egy kétes adatát ismerjük. Szívesen láttuk volna, ha M. vagy jelekkel, vagy a nyomtatás alakjával szembetűnően megkülönbözteti a német jövevényszók egyes rétegeit, mert csakis a használatok e különbségeinek figyelembevételével lehet igazán megítélni a német nyelv hatását a magyarra. Melich csakis az elavult szók mellett használja a † jelet, de még ebben is oly következetlen, hogy az olvasót inkább félrevezeti, semmint útbaigazítja.

A német eredetű szavak között meg kellett volna különböztetnie legalább is a következő csoportokat.

1. Legfontosabbak a *közhasználatú szók*, vagyis azok, melyek egyaránt használatosak az élő nyelvben és az irodalomban. Ezeket Melich lehetőleg teljesen összegyűjtötte, amennyiben eddig német eredetüket kimutatták vagy ő maga meglelte eredetük forrását. Ide tartoznak a közhasználatú keresztnévek is; ezek közül azonban M. csak egyet tartott szükségesnek felvenni, a

Sebestyén-t. E szavaknál szívesen láttuk volna a tovább képzett alakok összeállítását is, mint pl. a *cél*, *pár*, *majör* stb. mellett a *céloz*, *céltalan*, *páros*, *páratlan*, *majorság* stb. szavakat, mivel az ily továbbképzett alakok legjobban mutatják, mennyire elterjedt az illető szó. E helyett M. néha minden különös ok nélkül, mint pl. a *marha* és *ruha* szavaknál, elsorolja a NySz.-ban előforduló összes összetételeket.

Ebbe a csoportba sorozhatjuk az olyan *irodalmi* szokat is, melyek jelentésüknél fogva nem terjedhettek el a nép nyelvében, mint pl. *almanach*, *antik*, *azúr*, *banket*, *barbár*, *bombaszt*, *nektár*, *oáz*, *orkán*, *profil*, *románc*, *terrasz* stb. De már ezeknél nehéz pontos különbséget tenni a meghonosult jövevényszók s a még világosan érzett idegen szók között.

2. A csupán az *előbeszéd*ben használt német eredetű szók is nagy számban vannak; ide az olyanokat számítjuk, melyeket az irodalmi nyelv nem fogadott be, a mindennapi társalgás nyelve azonban annál gyakrabban használja őket; mint pl. *auszlág*, *kaszni*, *furtonfurt*, *partli*, *firhang* stb. Ide tartoznak a kártyajáték és a biliárd műszavai is. Ezeket igyekezett is M. elég nagy számban összegyűjteni, de nem említi meg, hogy nem az irodalmi nyelv szavai. Minthogy e szavak vidékenként változnak, lehetőleg megemlítenő használatuk helye is. A német eredetű szóknak ezt a csoportját lehet még számos adattal bővíteni is. A könyv olvasása közben jutottak eszembe pl. a következők: *colstok*, *cug* (= légvonat), *dunszt* (= befőtt), *kéngurú*, *kompót*, *kantín*, *pumpa*, *puszelli*.

3. A *tájszók* forrása az új Tsz., mely az eddigi ismert adatokat teljesen összegyűjtötte. M. felhasználta a Tsz. összes adatait, csakhogy kritika nélkül. Igen sok az ő gyűjteményében az olyan tájszó, melyre a Tsznak csak egy adata van s kétes, vajjon valóban használt szó-e, mint pl. a *fidibusz* e helyett *omnibusz*, *flink-flank*, *parizáta* stb. Vannak a gyűjteményben tájszók a forrás megnevezése nélkül is; még pedig oly adatok, melyek sem a NySz., sem Tsz.-ban nem találhatók: *dana*, *felibung*, *ort I.*, *pajác*, *ribol*, *rifol*, *saráng*, *virkel*, *zoborol*, *zsoj* stb. Nagy hiánya a gyűjteménynek, hogy a tájszók mellett csak alig egy-két esetben említi meg M. a használat helyét, pedig tájszóknál igen fontos tudnunk, hogy hol használják őket, mert ez útbaigazít az átvétel forrását illetőleg is. A dunántúli szó eredetét nem kereshetjük az erdélyi szászok nyelvében, viszont a székely tájszó magyarázatára nem szabad az osztrák alakhoz fordulni. M. egyáltalán nagyon könnyedén bánik a népnyelv fogalmával. Nem egyszer találkozunk avval a kijelentéssel, hogy egyetlen egy adat »volkssprachlich«, ami néha igen furcsán hangzik. Így pl. *alabárd*nak van a Tsz.-ban ilyen alakra is egy kétes adata: *halaparda*, s erre támaszkodva M. azt mondja: »volkssprachlich auch halaparda.« Ép ily furcsa állítás a 100. lapon: »in der volkssprache heisst fidibusz, fidubusz ein omnibus-wagen.« Erre is csak egy

adata van a Tsz.-nak. A *sógor* cikkben meg ezt olvassuk: »volks-sprache auch in der form *savajger* geläufig.« Pedig ezt az adatot még a Tsz. sem ismeri.

4. A *mesterségek műszavai* közt igen sok a német szó. Ezeknek összegyűjtése nagyon nehéz feladat, s mivel e szók csak egy bizonyos foglalkozás körében vannak elterjedve, összegyűjtésük külön feladat volna. Az ilyen gyűjteménybe csak azokat kell felvenni, melyek az illető foglalkozás körén kívül is ismeretesek. E szavakat nem is gyűjtötte össze M.; de mégis felvett közülük sok olyat, amit bátran elhagyhatott volna. Rendszeres gyűjtést nem kezdett, de ami véletlenül keze ügyébe akadt, azt beiktatta a többi szó közé. Így jutott a gyűjteménybe véletlenül sok bányász műszó, Kapnikbánya és Torockó vidékéről. Az előbbieket a Nyr.-ból, az utóbbiak Jankó könyvéből valók. Mivel egyébként a mesterszók rendszeres összegyűjtésére nem vállalkozott M., ezek is bátran elmaradhattak volna.

Külön említhetjük a *kaszárnya-szók*at is, melyeket ugyanoly szempontból kell tekinteniünk, mint a mesterségek szavait.

5. Az *elavult szók* forrásául főleg a NySz. szolgált, s ezt lelkiismeretesen fel is használta M., csak az a kár, hogy a † jelet — mint már említettem — nem teszi oda rendesen az illető szó elé.

A német nyelv hatását a magyarra csakis úgy ítéltetjük meg igazán, ha figyelembe vesszük, hogy a most említett csoportok közül melyikbe tartozik a kimutatott szók nagyobb része. Melich gyűjteménye 1400 szóra terjed. Ha ezek közül elhagyjuk a kéteseket, továbbá a más nyelv közvetítésével átvetteket, valamint a *gyanus* tájszókat s ide nem való mesterműszókat, még mindig marad körülbelül 1200 jövevényszó. Ha azonban kiválogatjuk ezek közül a valóban közhasználatú szókát, ezeknek száma alig éri el az 500-at. A többi részint egy-egy vidéken élő tájszó, részint pedig csak az élő beszédben használt idegen szó, mely nem jutott be az irodalmi nyelvbe.

A német nyelv hatásának bemutatására könyve végén összeállítja M. a tárgyalt jövevényszókat fogalmi körök szerint. Ez az összeállítás is tanulságos, csak az a hibája, hogy ott vannak köztük a kétesek s a más nyelv útján átvettek is, pedig ezeket ebből az összeállításból mindenesetre ki kellett volna hagyni.

Egy fontos kérdés tolul még elénk, ha vizsgáljuk a német nyelv hatását a magyarra. Vajjon figyelembe kell-e venni azokat a szavakat is, melyek német eredetűek ugyan, de más nyelv útján jutottak a magyarba. Melich nem nyilatkozik ebben a kérdésben; az összegyűjtött jövevényszavak közé azonban felvesz olyanokat is, melyek valamely szláv vagy az olasz, latin nyelv útján jutottak a magyarba. Ezeket néha [] közé teszi, de csak ritkán; a legtöbb esetben nem jelzi ezt, s csak a tárgyalás végén említi meg, hogy az illető szó más nyelv útján jutott vagy juthatott a magyarba. (L. pl. a *karám* I, *lajtorja*, *párta*, *sáfrány*, *savoglya*.

pelikán, rekviem szavakat.) Legfűrsőbb ebben a tekintetben a *ruha* szó tárgyalása; előbb 20 sorban összeállítja a NySz.-ban található összetételeit, azután még egy oldalon fejtegeti a szó eredetét, mg végre arra az eredményre jut, hogy: »diese endsilbe im ung. worthe (ruh-a) deutet auf slavische vermittelung.« Az olyan szavakat, melyek nem egyenesen a német nyelvből kerültek a magyarba, teljesen ki kell zárni ebből az összeállításból; viszont helyes volt felvenni azokat a francia eredetű szavakat, melyek a német nyelv útján jutottak hozzánk.

Az egyes szók eredetének kimutatásában M. azt a módot követi, hogy a már valahol tárgyaltaakat vagy egyszerűen szembeállítja a megfelelő német szóval, vagy pedig, ha szükséges, röviden összefoglalja a bizonyítást. A másutt bővebben tárgyalt szók nál e mellett szükséges lett volna mindig hivatkozni az illető helyre, ahol a szó német eredetét kimutatták, hogy aki a dolog iránt bővebben érdeklődik, könnyen rátalálhasson.

M. fejtegetései néha igen rövidek, máskor meg bőbeszédűek; itt-ott felesleges kitérésekre is akadunk (pl. a *lúda* szónál a finn mássalhangzó gyengüléséről szól). Legfűrsőbb az, hogy néhol olyan egyeztetést is említ, amit ő maga rögtön megcáfol. (L. a *kohó* és *szekrény* szavak tárgyalását.)

A bizonyító fejtegetések két legfontosabb részével, a hangtani egybevetéssel s az eredet kérdésével külön fogunk foglalkozni; ezúttal még csak egyes szavakra vonatkozó megjegyzéseimet akarom összeállítani.

alabárd. »Aus hellebarde ist *hellebárd* und mit vokalarmonie *halabárd, halaparda* geworden. Die vokalisch anlautende form *alabárd* ital. herkunft«. S a címszó mégis ez az olasz jövevényszó!

bárd 2. Az egybevetés nagyon kétes.

bülli, bili. Nem a ném. *büttel* átvétele, hanem egyszerűen a *serbilit* rövidítése a gyermeknyelvben.

blittri. Ép a legritkább jelentést idézi; a szó a közbeszédben annyit tesz: semmi, s Kőrösi kimutatja, hogy olasz eredetű.

cábár és ném. *sauber* összevetése nagyon kétes.

cajg és *cök* ugyanegy szó kétféle alakja. Csakhogy nem származott egyik a másikából, s a közvetítő alakok felvétele felesleges. A *cajg* csak a Dunántúl használatos, s az osztr.-baj. *zeug* átvétele; a *cök* az ország keleti részén, főleg Erdélyben használatos, s bizonyosan egy más alak átvétele. (Vö. a magyar értekezés 38. l.)

csiszlér. Erre a NySz. csak egy adatot idéz; ebben alkalmi tréfás elferdítése lehet a *tischler* szónak, s nem szükséges se hangváltozásra, se a *csiszár* szó hatására gondolni.

érc. Külön kell említeni a régi nyelvben előforduló *ércherceg* összetételt; ez nem tartozik a ma is használatos *érc* szóhoz.

fejtő. A fejtegetés igen erőtetett; s a szó oly vidéken (Szatmár m., Erdély) használatos, ahol osztrák átvételre nem gondolhatunk.

fellábas. M. szerint: »ableitung aus einem ung. *felláb* (Tsz.).« Csakhogy a Tsz. *felláb* alakot nem ismer, s a *fellábas*-t is csak egy helyről idézi, a hol tréfásan az *urlaubos* mintájára készülhetett.

flaska Valószínűbb a latin eredet.

fuvar. A *fűr*, *för* alakok a *fuvar*-ból lettek s nem külön átvételek; csakis a nyugati nyelvterületen hallhatók, ott, ahol *üveg*, *hüvelyk* helyett is *ög*, *hök*-öt ejtenek.

kalapos. A *kalap* szó magyarázata a német *klapp-hut*-tal nagyon kétes. M. ezt írja: »Die heutige sprache bezeichnet mit kalap den hut; dagegen die ältesten belege haben bloss (?) kalapos süveg (in der bedeutung einer art kopfbedeckung); die form kalap, wie es aus den belegen des NySz. ersichtlich ist, taucht erst später auf.« A NySz. adatai ennek ép az ellenkezőjét bizonyítják; *kalap* előfordul az adatok egész sorában, tán még gyakrabban, mint a *kalapos süveg*. S az sem igaz, hogy a *kalapos* alak a régebbi; ugyanabból a könyvből (Balási T. Csepregi iskola, 1616) idézi a NySz. mindkét alak legrégibb adatát.

kohó és *kohol* szók tárgyalásában sok a kifogásolni való. M. úgy okoskodik, hogy kn. *kochel* alakból lehetett a magyarban *koholy*, *kohó* és *koh*, de mivel a *koholy* alak nem mutatható ki, s a *kohó*-ból sem lehet *koh*, ez a származtatás helytelen. (De hát akkor minek is említi?) »In an betracht dieses umstandes glauben wir, dass ung. *koh*, *kohó* lautlich und formell zu folgendem *kohol* gehört.« Csakhogy ez a származtatás még rosszabb, mert ebből az inkább elvont jelentésben használt *kohol* igéből nem vonhatta el az élőbeszéd a kemence jelentésű *koh* szót. E két szó összefüggését világosan mutatja a NySz.; ebben a *koh* számtalan idézetben található, míg a *kohó* alakra csak két adat van. A *koh* szó azt teszi: olvasztó kemence, s ez Szarvas szerint a ném. *kuche* átvétele (Nyr. 22:21); a *koh* főnévből lett a magyarban a *kohol* ige, melynek első jelentése: olvasztó kemencében főzni, s ebből fejlődött a ma kizárólag használatos átvitt jelentés. A többes számú *kohok* és a *kohol* ige hatása alatt fejlődött azután a mai *kohó* alak.

labanc magyarázata ném. *lantz*-ból kétes.

láda átvétele nem történhetett az ófn korszakban. E szerint ez egyike volna a legrégibb német jövevényszavaknak.

lajfánt (= fonal) mellett említeni sem szabad a *leinwand* szót.

lamos szó (l. Tsz. I. 1284) két jelentése annyira összefügg egymással, hogy csak a legnagyobb erőtetéssel lehet azt állítani, hogy az egyik eredeti magyar szó, míg a másik idegen. A ném. *lahm* szóval egyik jelentés sem egyeztethető.

lámpértos tárgyalása zavaros; s csakis arról győzheti meg az olvasót, hogy az idézett német szavaknak semmi közük a magyarhoz.

lárma-fa. Ha M. szavai szerint a *lárma* olasz eredetű szó, a *fa* pedig eredeti magyar, hogy kerül az összetétel a német jövevények közé?

lejtő összevetése a ném. *leite* szóval nagyon merész; hisz világos, hogy a *lejt* ige származéka.

marha származtatása a ném. *march*, *marc* szóból, melynek jelentése ló, éppen nem *meggyőző*. A régi nyelvben leggyakoribb jelentése: dolog, vagyon, jószág, s ritkábban a mai »vieh«; lovat azonban soha sem jelent. Sokkal valószínűbb a szónak szláv eredete.

máriás. A Mária képpel díszített pénz neve csak nem német *jövevényszó*! A kártyajáték nevét azonban más francia *jövevényszóval* együtt német telepesek hozhatták hozzánk.

morzsol. A *morzsa*, *morzsál* szók, melyekkel a *morzsol* minden-esetre összefügg, kéteessé teszi német eredetét.

nyefi származtatása a *nipfen*, *nipfeln* igéből legalább is kétes.

papír mellett a *papiros* nem analogikus képzés, hanem a latin szó átvétele.

paraplé a francia *parapluie* átvétele német telepesek közvetítésével; épúgy mint a *parazol* (fr. *parasol*).

polgár, így nevezik néhol a kishíró. Csakhogy a kishíró nem »stellvertreter des richters in einer dorfkörperschaft«, mint M. mondja. Sokkal szerényebb az ő hivatala.

portya (*portyáz*) magyarázata a ném. *partie*-ből nem elég világos. El kellene háritani legalább is a hangtani nehézségeket.

rag (nem elavult szó, a nép nyelvében ma is használatos) semmi esetre sem vethető össze a *rägg'l*, *räk'l* szóval, mellyel nem egyezik sem alakja, sem a jelentése.

ráncigál világosan a *ránt*- igéből való és semmi köze a ném. *ranzen*-hez.

ribancos (a m. rongyos) egész világosan a *ribanc* (rongy) szóhoz tartozik s nem vethető össze *ribanzen* igével.

rokolya. M. így okoskodik: »dass das wort mit deutsch. *röckel* identisch ist, unterliegt keinem zweifel; es hält nur schwer die gleichung auch auf lautlichem wege über alle zweifel zu erheben«. Így nem szabad okoskodni!

salapol. A jelentés különbsége megdönti az egyeztetést a ném. *schlappen* igével.

sallang magyarázata a ném. *schlag*-ból szintén erőtetett s nem valószínű. Az egyeztetésnek ellene szól a két szónak eltérő alakja és jelentése.

sprenágli. Ez a szó ismeretlen a magyarban, legalább sem a NySz.-ban sem a Tsz.-ban nem található. Merész dolog ezt egy szintén nem létező, legalább ki nem mutatható német szóból származtatni. (»Das entsprechende deutsche wort können wir aus den hilfquellen nicht anführen«.)

süllő és ném. *schiel* összetartozásának magyarázatára felvesz ilyen nem létező összetételt: *süllös-hal*, ami képtelenség.

szörből. M. szerint: »erhalten in der älteren sprache in *föl-szörből*: schlürfen (NySz.); heute nur *zürből* (Tsz.), *szörpöl*«.

Pedig a Tsz. a következő alakokban közli: *szörből, szürből, szürpöl, zürből*. Ez ígéhez tartoznak még *szörpent, szörpölget* (l. Ballagi Teljes Szót.).

töksi és *dickschüdel* egyeztetése nem valószínű; a *töksi* a *tök-fej* összetételből származhatott kicsinyítő képzővel (vö. *huksi, tömzsi*).

zsarol és *n. scharren* összetartozása nem valószínű.

(Folyt. köv.)

BALASSA JÓZSEF.

NYELVMŰVELÉS.

Tud-e az egyetemi tanács magyarul? Hogyne tudna legnagyobb főiskolánk legfelső hatósága! Bizonyára tud, de ép oly bizonyos az is, hogy ezt a tudományát hivatalos kiadványaiban annyira elrejtji, hogy a vezetése alatt álló ifjúságnak a lehető legrosszabb példát adja (s épen akkor, mikor olyan jeles nyelvész áll az egyetem élén, minő Ponori Thewrewk Emil). Így tett az imént is a radikális ifjúsági párt ellen közzétett határozatában (l. a VIII. 30-i napilapokban). Ennek a megokolása így kezdődik:

»Az egyetemi tanács *figyelembe véve* a párt szeptemberi megalkulását s az egyetem rektora által foganatosított feloszlátását, majd a pártnak és ügyének folyó évi márciusban történt újra *felépülését* s az egyetemi körnek s az elnökségének panaszát az úgynevezett radikális párt ellen, *minek folytán* a párt ígéretet tett, hogy a március 15-ére tervezett *ünnepélyét* március 14-én fogja megtartani, tárgyalás alá vette azon matinée ügyét, *melynek kapcsán* a párt ügye az egyetemi tanács elé *kerülvén*, a párt tanácsi határozattal *feloszlattatott*, ellene a fegyelmi eljárás *megindítatott*, rendezésétől *eltiltatott*, azonban *utasítatott*, hogy a matinée rendezésére valamely ifjúsági egyesületet, például a Menza-Akadémiát kérje fel. Megállapította ezután: ...«

Kár, hogy az a gyönyörű *gilisza*forma körmondat már véget ért; hisz így lehetett volna folytatni: *minek folytán* megállapította. Ehhez aztán remekül csatlakozik a rákövetkező négy hosszú szakasz, valamennyi *hogy*-gyal kezdődik. Az ezekre következő két szakasz megint egy-egy táblabírós cikornyával indul: »Nyilvánvaló ezekből, *miszerint*...« és: »Ily eljárás.. szigorú intézkedést követel, *miért is*: tekintettel arra, hogy... és továbbá tekintettel arra, hogy... és végül tekintettel arra, hogy az alapszabályt *nélkülöző* újabb beadványból az tűnik ki, *miszerint dacára* a.. tanácsi határozatnak az ú. n. radikális párt még mindig létezőnek tekinti magát, még mindig ugyanazon program alapján, amellyel már régebben *el nem ismeretett*...« stb.

Az ilyen igazi prókátoros fogalmazáson akkor is mosolygunk, ha ügyvédi vagy bírói ügyiratban remekelnek vele; hogyne moso-

lyognánk (persze egy kissé fanyarul), ha legelső nemzeti főiskolánk ilyen vaskalapos magyarsággal száll síkra az ifjúsági mozgalmak ellen!

ANTIBARBARUS.

Fölösleges ortológia. A napilapok közül, tudjuk, a *Budapesti Hírlap* fordít legtöbb gondot a helyes magyarság követelményeire. Nem dicsérhetjük eléggé érette; de mikor túloz, mikor a hibát kerülni buzgólkodván, másik hibába esik, azt meg nem hagyhatjuk szó nélkül. A B. H. halálos ellensége az *engedély* és *szenvedély* szavaknak, holott ezek a nyelvújításnak szerencsésebb alkotásai közé tartoznak (v. ö. *veszély*, *akadály*, *osztály* stb.). Nemcsak a szerkesztőség tagjai vannak eltiltva e szavak használatától, hanem a szedőre is, úgy látszik, ráparancsoltak, hogy ha bármely kéziratban meglátják e két szót, szedjenek és nyomtassanak helyébe minden okoskodás nélkül *engedelmet* és *szenvedelmet*. Engedelmet kérek! *Engedelem* nem annyi, mint *engedély*. A miniszter nem adhat engedelmet sem vasút-építésre, sem az országcímer használatára, mert amit ilyen esetekben megenged, az *engedély*, concessio, nem pedig *engedelem*, amely valami közép helyet foglal el a *feljogosítás* és a *megbocsátás* között, amely közel áll a német *Entschuldigung*-hoz, a latin *venia*-hoz. *Szenvedelem*, ez már igen is helyettesíthetné a *szenvedélyt*, mert egy jelentésű vele; éljen vele, aki szereti. De szerelme ne ragadja annyira, hogy miatta a *szenvedést* is ki akarja küszöbölni, mint a Budapesti Hírlap teszi (1900. jul. 20. sz. 1. l.), mikor így szól: »A magyar ember, a magyar hazafi áll homloktérbe testvérként most is, mint testvér volt ezer év örömei és *szenvedelmei* között«. Hadd legyen az örömnnek ezentúl is csak *szenvedés* az ellentéte. Jó volna tehát, ha a *Budapesti Hírlap* feloldaná a tilalom alól legalább a betűszedőit, hogy ne legyenek kénytelenek az *engedélyt* *engedelemnek*, a *szenvedélyt*, illetve *szenvedést* *szenvedelemnek* olvasni és nyomtatni.

KARDOS ALBERT.

Sikerült fű. Ezt a sikerült műfordítást eddig csak szóbeszédben hallottam a fővárosban (*ein gelungenen Bursch*), de most már ujságban is láttam. (P. H. VII:31.) Bizhatunk hát benne, hogy nagyhamar széles e hazában *sikerülnek* majd a jó emberek. Eddig csak festmény, szobor és egyéb alkotás szokott *sikerült* lenni, no meg a háziasszonynak valami jóféle süteménye. De magyar ember, ha öreg, ha apró csak akkor lesz talán *sikerült*, ha sikerül majd az első homunculust kiugrasztani a lombikból. — Csakhogy ennek a gyönyörűséges palántának kár lenne addig virágzania.

NÉMEDI DEZSŐ.

Claquehutes Frigyes szólásai: E helyett: jókora izléstelen-ség kell hozzá — azt mondja: *erős adag izléstelenség kell ahhoz*. — E h. élénken tárgyalgatták Ugron dolgát: *élénk megbeszélés tárgyát képezte Ugron dolga*. — E h. az oktatásügyhöz Horánszky nem ért v. az oktatásüggyel H. nem foglalkozott: *az oktatásügy nem tartozik*

egészen Horánszky eszmekörébe. — E h. nekünk úgy látszik: *nekünk az az impressziónk.* — E h. sokan meg fognak örülni ennek az ígéretnek: *széles körökben fog meglelégedést kelteni ez az ígélet* (NB. a szörend is rossz). — E h. nemsokára Phaadrát adják elő: *közelebb-ről Phaadrát adják elő.* — E h. a válság nem teljes még, de *könnyen azzá válhatik: de semmi sem zárja ki azt, hogy ne legyen azzá.* — E h. hivatalosan még nem erősítették meg a dolgot: *az eset még nem nyert hivatalos megerősítést.* — E h. egész nap *magán kívül* volt: *önkivületi állapotban* volt. ANTIBARBARTS.

MAGYARÁZATOK, HELYREIGAZÍTÁSOK.

Falusi és társai. Ha ma a *falusi* szó képzését elemezzük, azt hinnénk, hogy az s főlősleges közbeszúrás, hogy a **falui* hasonlóból hangzású legyen a *városi*hoz. De ha a nyelvtörténetet nézzük, azt látjuk, hogy régente nem *falui*, hanem *falus* volt az (pl. *falus-bíró* Bod. Pol. 109 stb.), tehát az *-i* képző járult utólag hozzá, mert párja a *város-i* volt. De ez az analógia még tovább is terjedt. A *vásárosok* h. Kazinczynál azt olvassuk: »Az Aranka Úr munkáit vmi *vásárosiak* hozhatnák el« (Levelez. 1: 205.). Hajdu megyében, pl. Tetétlenen, közönséges kifejezés a *tanyasi* e h. *tanyai*. Jász-Fénsszarú vidékén értesülésem szerint azt mondják: *fénsszarusi*. Tompánál azt olvassuk: »Muzsikálnak, hegedülnek *alvégesi* legénységnek« (e h. *alvégi*, Költ. 1: 34.). Végre Somogy m. északi, Vas és Zala déli részein állandó kifejezés ez: *idvalósi* (azaz *ittvalósi*, e h. *idevaló*; alkalmasint mondanak *odvalósit*, továbbá *idevalósit* és *odavalósit* is). Talán olvasóink több efféle képzést is ismernek. (Nem helyre vonatkozó melléknevek, tehát másképp magyarázandók: *anyási*, *libási* stb., l. Nyr. 8: 431, 6: 53.)

SIMONYI ZSIGMOND.

Még egyszer a tárgyhatározó. Szinnyei J. (29: 330.) ragaszkodik magyar nyelvtanának új fogalmához és műszavához, a *tárgyhatározó*hoz, melyet annyira kárhoztattam és amelyet én teljesen ki szeretnék irtani a magyar nyelvtan földjéből. Támadásomat azonban csak személyi és tekintélyi okokkal igyekszik meggyöngíteni; magának a dolognak igazi fejtegetésébe bele sem bocsátkozik. Én senki akarok jobb lenni Szinnyeinél s a magam álláspontjának fenntartására én is csupán személyi és tekintélyi okokkal fogok élni. sőt megteszem azt, hogy a Szinnyei használta érveknél egyebet nem is vonok vitánkba.

Dr. Szinnyei hivatkozik Balogh Péterre, mint aki oly jól megírta a tárgyhatározók elméletét, (Nyr. 26: 351, 385.), hogy neki ahhoz nincs mit tennie. Nekem is Balogh lesz az erősségem, aki 1897-ben felállította a tárgyhatározó elméletét, de aki 1898-ban a maga iskolai nyelvtanában nem alkalmazta. Időközben ugyanis meggyőződött, hogy ez az új határozó ha talán elméletben meg is

nl. 1

állna, csak még zavarosabbá teszi az iskolai nyelvtannak határozórendszerét. Szóval másnak rendelt, de maga nem él a saját orvosságával.

Dr. Szinnyei aztán magára, illetve nyelvtanának legújabb kiadására hivatkozik, kijelentvén, hogy három év óta forog már a *tárgyhatározó* az iskola körében és íme a komoly és lelkiismeretes magyar nyelvtanárok nagy többsége helyesli az újítását. — Ezzel szemben én ugyancsak dr. Szinnyeire támaszkodom, illetve nyelvtanának 4—5 régebbi kiadására, melyek 15 év alatt majdnem végkép meggyökereztek és rendkívül elterjeszkedtek a középiskola mindkét fájában és a melyeknek határozórendszerével ugyanazon komoly és lelkiismeretes magyar nyelvtanárok nagy többsége nagyon szépen elboldogult és igen tisztességes tanítási eredményt ért el — *tárgyhatározó nélkül* is. — Bízást ellehet, sőt bizony ellesz ezentúl is a nélkül!

KARDOS ALBERT.

KÉRDÉSEK ÉS FELELETEK.

Tabán. Honnét ered a külvárost, városvéget jelentésű Tabán szó? Ez a Tabán Budapesten is megvan, Esztergomban is (külváros értelemben) s amint hallom, az egyik Körös helységben is. — Bárony Gyula.

Fel.: A *Tabán* nem jelent külvárost vagy városvéget. »Csongrádon a belvárost még most is *Tabánnak* nevezik az öregebb lakosok« (vö. Pesty Fr. helységnévtára, kézirat, M. N. Múz., Csongrád vm. és Pallas Lex. Tabán alatt); nem külváros vagy városvége a budapesti *Tabán* se (vö. Lipszky: Reppertorium locorum: germanice Raitzenstadt, r. Taban) s hasonlóan nem az az esztergomi parasztság lakta *Tabán*, amelyről hivatalosan mit se tudnak E három *Tabán*on kívül még egyről van tudomásunk és ez Székes-Fehérvárt van. A hely, ahonnan ezt az adatot veszem, Pesty Fr. kézirati helységnévtára (Csongrád vm., Csongrád város alatt); idézem az adatot teljesen szövegében, mert a szónak eredetére is rávezet: A *Tabán* szó »katonai városrészt jelentvén török nyelven, csak oly városokban örökösödött meg, melyek hosszú ideig viselték a török igát, minők Buda, Fehérvár stb., melyek egy része maig *Tabánnak* neveztetik«.

A törökségben *taban*: talpat jelent (vö. kaz. tat. *taban*: lábtalp Bálint kaz. nyelvt.; kún *taban*: solea Cod. Cum., oszm. *taban* plante du pied, Barbier szótára); ez a szó átment a szerb nyelvbe, ahol első jelentése 'lábnak a talpa' (sohle, solea Vuk.), második az ismert török büntető mód: a talpalás, *yaapa no taňany* (ebben a jelentésben vö. lengy. *tabinki*: schläge auf die fusssohlen Mikl. EtymWb., franc. bastonnade). Az első jelentésre szerb nyelvtörténeti adat is van Stefan Dušan 1349-diki törvénykönyvében (vö. *da ce ôie .p. no taňanu Daničić: Rječnik iz knj. st. srp.*); az adatot

Novaković kiadásában nem találtam meg. (Vö. 24, 50, 85, 131. 166 §-okat, ahol botbüntetésről van szó).

A török eredetű szerb *taban*-nak fontos jelentése az, amely Vuknál ötödiknek van felsorolva; e szerint a *taban* jelent *у опашду до*, azaz a barázda fenekét, völgyét. — Fontos dolognak tartom már most a *Tabán* értelmezésénél azt, hogy az ilyen városrész mindig valami emelkedés melletti, hegy aljában elterülő síkon, esetleg völgyben van; fontos továbbá az, hogy Lipszky és a mai köztudat szerint is Raitzenstadt = szerbül és magyarul *Tabán*. — Csongrádon 1679-től szerbek laktak a belvárost (vö. Pestyt és Hornyik: Kecskemét tört. II: 500.); az esztergomi mai Tabánban egyetlen szerb sem lakik, de azért 1711-től van a tabáni részben rác templom, jeléül annak, hogy itt rác lakosság is volt. Székes-Fehérvárt pedig ma is van Rác város. — Ahol hazánkban van Tabán (vö. Pesty: Magyarország. helynevei, 382), ott a török pusztítás óta (körülbelül 1680-tól) volt, vagy még ma is van szerb lakosság; ez a lakosság nevezte az emelkedés mellett, esetleg hegy alatt elterülő sík földön épült városrészt a török eredetű *taban* szóval. A *taban* szónak ez a jelentése a Vuknál közölt ötödik jelentésváltozatból fejlődhetett (*у опашду до*) s szláv egyértékese a *Podol* (Kijev külvárosa, mert hegy alatti síkon terül el, vö. Podole, Podolin stb.). — Azt hiszem, ha kezem közt lesz Szerbia s a többi balkán állam földrajzi szótára, az itt kifejtetteket meg fogom erősíthetni.

MELICH JÁNOS.

A tanít ige szerkezete. *Kit-e vagy mit tanítunk?* személyt-e vagy tárgyat? Pl. az 1. osztályú tanulókat (röviden az 1. osztályt) tanítom írásra és olvasásra; vagy az 1. osztályban tanítom az írást s olvasást? Miként helyesebb?

F. Az első szerkezet helyességéhez természetesen szó sem fér s először nyilván csak személy-tárgyra vonatkoztatták a *tanít* igét. Azonban ez az ige a tárgyas *tanul* ige műveltetője, s azért dolog-tárgyakra is alkalmazták, úgy mint pl. az *eszik, iszik* igék műveltetőjét; vö. *eszünk kenyeret: etetnek kenyeret velünk és etetnek bennünket kenyérrrel; iszunk vizet: itatnak velünk vizet és itatnak bennünket vízzel.* Szintúgy *tanulunk történetet: tanítanak történetet* a mi osztályunkban (sőt *nekünk*, mint jó írónak is előfordul, nyilván a régi *prelegál* s a mai *előad* szerkezetének mintájára) és *történetre tanítják az osztályt.* Ha azonban a tanulásnak s tanításnak vmi cselekvés a tárgya, akkor bizonyára természetesebb a személy-tárgyas szerkezet; tehát: *tanítok vkit írásra és olvasásra v. írni és olvasni.* — Ezzel kapcsolatban megemlítjük az *oktat* igét. Ez a tárgyatlan *okik* (*beleokik*) ige műveltetője és általános szokás szerint csakis személy-tárgyra vonatkozhatik. Hibás tehát a *vallásoktató, hitoktató*; helyes a *vallástanító v. hittanító.*

ANTIBARBARUS.

A gond főnév birtokviszonyban. Iskolai dolgozatban olvastam ezt a mondatot: »A megélhetési gondok nem gyötrik még őt. ő róla gondoskodnak még jó szülei.« A tanár ezt így javította ki (?):

A *megélhetés gondjai* nem gyötrik még őt, még jó szülei gondoskodnak róla. Szerintem az eredeti fogalmazás helyesebb, mert a *gond* nem a megélhetésé, hanem a személyeké, ezekkel van birtokviszonyban.

F. Feleletül elég volna Arany Jánosnak ezt a sorát idézni: »Férfié az élet gondja« (Oh! ne nézz rám...), v. ezt a mindennapi szólást: A ház gondja az asszonyé. Itt a *gond* az *élettel* s a *házzal* van birtokviszonyban, pedig egyúttal meg van mondva, hogy egyik a *férfié*, a másik az *asszonyé*. Ép oly kifogástalanul mondhatni, hogy a *taníttatás kötelessége* a szülőt terheli, az *adóztatás joga* az államot illeti v. bár az államé. A megrótt javítás tehát helyes, mert a *gond*, *kötelesség*, *jog* s más efféle fogalmak nemcsak alanyi, hanem tárgyi birtokviszonyban is képzelhetők (ezzel a rendkívül érdekes nyelvtani kérdéssel nálunk még nem igen foglalkoztak!). De nemcsak helyes az a javítás, hanem helyesebb is és magyárosabb az eredetinel, mert a *megélhetési gond*, *iskoláztatási kötelesség*, *italmérési jog*, *járési képesség*, *betegápolási költségek* s több efféle *-ási -ési* — bár nagyon lábra kaptak s néha már nem is kerülhetők el — mindig valami mesterkéeltséget s hivatalosságot éreztetnek velünk, a természetes élőbeszédben s kivált a népnyelvben nem is igen fordulnak elő. Magyárosabb a *megélhetés gondja*, az *iskoláztatás kötelessége*, az *italmérés joga*, a *járás képessége*, a *betegápolás költségei*, vagy sokszor igenévvel: az *iskoláztató kötelesség*, *italmérő jog*, *járó-képesség*.

ANTIBARBARUS.

Elhagyatva, elhagyva, elhagyottan. Méltóztassék velem tudatni e kifejezések helyes használatát.

F. E három rokonértelmű állapothatározó közül az első régies alak, főlős szenvedő képzővel, mint p. ezek is: *hivatva*, *elragadtatva*, s a régiebb íróknál *rendelgetve*, *megcsalatra*, *meglepetve*. De valamint e három utóbbit ma így írjuk: *rendelve*, *megcsalva*, *meglepve* (v. *meglepődve*), szintűgy írhatjuk az élőbeszéd szokása szerint inkább csak *elhagyva*. — *Elhagyottan* helyes ugyan, de inkább költői, mint prózai kifejezésmód; vö. Ott áll az ép fa *száradottan* (Sárosy; több példa Simonyi: M. Határozók 1:205). Prózában csak a teljesen melléknévekké vált igenevekből szoktunk ilyeneket képezni: *fáradtan*, *fásultan*, *ájultan*, *félholtan* stb. Már a következőkben jobban érzik az igei természet, a 'cselekvés' jelentése: *elfáradva*, *elfásulva*, *elájulva*, *meghalva*. (Az egyszerű *halott* v. *holt* melléknévül, sőt főnévül is szolgál, mégis inkább így mondjuk: *Halva* találták Bárczi Benőt. *Halottan* és *holtan* inkább választékos v. költői forma: A *halottan* is deli hölgyet keblére öleli. Ar: Katalin.)

ANTIBARBARUS.

A műveltető ige szerkesztése. A Néptanítók Lapja 1896. 51. sz. 11. l. ez a mondat olvasható: »Bakács primás mint kancellár áruló módon megfizettette magát a Habsburg császártól, Velencétől, Milánótól; megfizettette magát jötevője fiától, Corvintól« stb. Helyes magyarság-e ez, vagy sült germanizmus? Én azt tartom, hogy nem helyes, mert a magyarban a műveltető ige *-val vel* ragot vonz.

F. Ez igen érdekes eset. A szóban forgó szerkezet mai irodalmunkban teljesen szokatlan, s így csakugyan könnyen lehet, hogy mikor az író az idézett mondatot írta, németesen gondolkodott. De ugyanez a szerkezet megvolt a régi magyarságban s alkalmasint megvan még most is a nép nyelvében (erről kérjük olvasóink szíves értesítését). Vö. Az ellenségtől megveret é őket (Pázmány). Hogy szerettesem magamat tőle (Mikes). — Ezzel rokon a *küld és izen* igék hasonló régies és népies szerkezete, mert ez a kettő jelentés szerint a *megy és mond* igék műveltetője. ANTIBARBARUS.

Intézetek elnevezése. Ha ki akarom emelni intézetünknek *ágostai hitv. evang. jellegét*, hogyan kell írnom a nevét? így-e: a *p-i ág. hitv. ev. államilag segélyezett főgymnasium?* vagy pedig úgy, hogy a kiemelendő jelzót közelebb teszem a főnévhez: a *p-i áll. segélyezett ág. hitv. ev. főgymnasium?*

F. A *p-i államilag segélyezett ág. hitv. ev. főgimnázium!* Az *ág. hitv. ev.* ugyanis annyira lényeges és állandó jegy itt, hogy mintegy összetételt alkot magával a főfogalom nevével, a *főgimnázium*-mal. Az *áll. segélyezett* ehhez képest annyira mellékes, hogy nem furakodhatik közbe, sőt talán el is maradhat, hacsak szerződés nem teszi kötelezővé. — Mellesleg mondva: egyáltalán nagyon mesterkéltek az ilyen hosszú címek, úgylis csak papíron élnek, valósággal mindenki úgy mondja csak: a *p-i evangélikus gimnázium*. Még szebb volna: *Luther-gimnázium* v. *Révai-g.* v. *Erzsébet-g.* vagy más ilyen kegyeletes elnevezés. — A *gimnázium* pedig, mint meghonosult szó az Akadémia szabályai értelmében magyarosan írandó.

ANTIBARBARUS.

VÁLASZOK A SZERKESZTŐSÉG KÉRDÉSEIRE.

(Pótlékul a 29: 234—239. közöltekhez.)

8. Bihar-Díószegen Kandia és Velence mint városrészek neve használatos. Körtsmáros László. — Kis-diák koromban Miskolcon a *Kandia* még városrész volt. Tavaly már *Kandia utcának* mondta a sarki utca-tábla. Fekete Ignác.

10. Bihar-Díószegen a *kákó* 2—3 méternyi hosszú horgas rúd, mellyel a cseresnyefa ágait húzzák le, hogy róla a cseresnyét leszedhessék. Ér-Adonyban a *kákó* rövid, horogalakú fa, melyet disznóhús, szalonna és dohány felaggatására használnak. Körtsmáros László. — *Kákics* kisközség az Ormánságban (baranya-szt.-lőrinci járás): lapályos, erdő-irtott vidéken. Baromtenyésztő, földmívelő nép lakja. *Kákics* különféle sárga virágú fészkes növény neve. Díószegiék a Chondrillát nevezték így, melynek népies neve *pápalátófű*. (Pallas Nagy Lexikona.) Kirchner Béla.

(29:333.) *Puklyásnak* a görbe háttal járó embert hallottam nevezni. »Olyan mint egy puklyás.« Hallottam ezt is: Úgy ül azon a biciklin, mint egy puklyás. Ez a szó, mint most látom, még sincs összefüggésben a *pikulás* szóval. Nyilván ebből a német szóból ered: *Buckel*, púp, *bucklig*: **puklis* = *puklyás*, púpos. Bá r s o n y Gy u l a.

(28:500.) *Kimegy a színe*. A kelmének a színe, igen, kimegy a mosásban. De el nem fogadható a *színtét hagyja*, mert erre megvan már a szabatos jó szó: *kifakul*, akár a naptól, akár az elhordozás folytán, vagy a mosásban. A színét csak annyiban hagyja a kelme, amennyiben egyik jobban, a másik kevésbé festi meg a mosó levet vele. Azért még nem következik, hogy ki is fakuljon. Az ilyenek aztán *fognak* is a viselés alatt, azaz megfestik a bőrt vagy fehérneműt. (Somogy.) Sz o k o l a y H e r m i n.

A SZERKESZTŐSÉG KÉRDÉSEI.

1. Mondják-e s mely vidéken: *pirost, csínost, rendest, szárazt, ötvent* stb. e h. *pirosat, rendeset* stb.?

2. Használja-e a nép a *felpénz* főnevet, a *fözlár* igét, a *komor* és *hasztalan* melléknevet s ezt a módhatározó formát: *mellesleg*?

3. Hol ismerik a *kütyü* szót és mit jelent?

4. Hol használják az *egyszer* és *előbb* határozó szókat ilyen kifejezésekben: Minek heversz, *ha egyszer* nem alszol? Megadjuk majd az árát, *az egyszer bizonyos!* *Előbb* venném a pirosat, mint (v. mintsem?) a zöldet (e h. *inkább*).

5. Mondja-e a nép *-nek* rag nélkül: Olykor nem jut *az ember eszébe*, ami kellene? — e h. *az embernek eszébe*.

6. Tagadva vagy állítva mondja-e a nép a következőkben a mellékmondatot? tagadta, *hogy ő ott volt*, v. tagadta, *hogy ő nem volt ott*; tagadták, *hogy ők látták* (v. *látták volna!*), v. tagadták, *hogy ők nem látták*; hiszen megtiltottam, *hogy oda menj*, v. megtiltottam, *hogy oda ne menj* v. *hogy ne menj oda*.

7. Mondják-e: *fölgyüri* a karját, *fölgyürt* karral dolgozik? e h. *fölgyüri* az ujját, *ujját fölgyürve* dolgozik?

8. Mennyire van elterjedve ez a németes szólás: *fölyült neki*?

9. Együttal kérjük olvasóinkat, szíveskedjenek közölni velünk az üdvözlésnek (köszönésnek, köszöntésnek) különféle vidékeken divó formáit és használatuk módját (*jóccakát, Istennek ajánlom, jó egészséget, Isten velük* stb. stb.).

10. Hasonlókép azokat a kifejezéseket, melyekkel a nép az esküvéseket és káromkodásokat szépítgeti és leplezi (p. biz *Istók! a teremburáját!*)

11. Végül szíveskedjenek összegyűjteni, amennyire módjukban van, az orvosságok és betegségek népies elnevezéseit.

EGYVELEG.

A nagy szótárak s az idegen szók.* Minden idegen szónak szintügy van története, mint az eredeti szóknak. Fölvételének külső és belső föltételei, küzdelme a hazai nyelvkinccsel, amelybe bele kell illeszkednie, az ellenállás, amelyre akad s amely elől sokszor meghátrál, e mozzanatok majd mindig tisztán észlelhetők — és végtére a legtöbb idegen szó története egy-egy hazai szó diadalával végződik. Némely betolakodott divatos idegent eleinte dédelgetnek, azután megtürik még egy darabig, de utoljára kiszorítják, miután tanultak belőle, amit lehetett. Ezt a szokottnál kedvezőbb fölfogást a gondos megfigyelő igazolva látja a német nyelvnek 17. századi francia szavaiban. De az ilyen kérdések vizsgálata még nagyon el van hanyagolva. Összes számottevő szótáraink, melyek az egész nyelvkins összegyűjtésére vállalkoztak, száműzték az idegen szót, s a Grimm testvérek nagy szótára is osztozik ebben az idegenkedésben. Grimm Jakab azt mondja: »Az idegen szóknak nem sikerült gyökeret verni; itt-időzésük sokszor mintegy csak ideiglenes, s aztán nem is érezzük többé hiányukat, mihelyt a természetes szó kellőkép tért foglalt.« Megfoghatatlan, hogyan folytathatta e fejtegetést Grimm J. ilyen szavakkal: »Effele idegen kifejezések minden nap szájunkon forognak ugyan, de mégis köztük a német beszédhez [gehen aber die deutsche Rede nichts an].« És rendkívül sajnálnunk kell, hogy ehhez képest Grimmék nagy szótára, mely mindenha büszkesége lesz népünknek, az idegen szókat tervszerűen kizárta. Grimm Jakabnak finom megfigyelő tehetsége milyen szépen összemérhette s megkülönböztethette volna az idegen s a hazai szót! Most azonban a nagy munka tátongó hézagokat mutat, emellett sokszor történeti igazságtalanságot, és a honos szók tárgyalásának is, sajnos, igen sokat ártott, hogy az idegen szók hiányzanak belőle. Mert minden egyes idegen szó története egyúttal részese egy honos szó történetének. Aki a honos szók életét nyomozza, minduntalan az idegen szókra irányul figyelme. Számtalan idegent fölvált egy-egy hazai szó, a hazai többnyire újabb, az idegen régiebb. *Korrespondenz* előzte meg a *Briefwechsel* szót, *point de vue*-re következett *Gesichtspunkt*, *Ehrenpunkt* fiatalabb mint *point d'honneur*, az *Offensiv- und Defensivbündnis* helyét foglalta el a *Schutz- und Trutzbündnis*; ami a 19. század elején *triple-alliance* volt, a végén már *Dreibund* a neve. Sokszor egy idegen szónak több német kifejezést köszönhetni. Aki p. megírná németországi történetét a latin *saeculum*-nak. — mely a 16. s 17. században egészen meg volt honosulva, — egyszersmind megértené a *Jahrhundert*, *Jahrtausend*, *Jahrzehnt* szók történetét. Meg lehet figyelni, a 17. század írói miként próbálják tapogatózva a *saeculum*-ot németre fordítani. De az akkori német körülírások nem voltak olyan rövidek és találók, hogy a kényel-

* Egy nagyobb előadásból, mely az idegen szókat és helyettesítésüket tárgyalja, *Zeitschrift des allgem. deutschen Sprachvereins*, 9: 201.

mes latin szóról le lehetett volna mondani. Ekkor, 1700 táján, megjelenik a *Jahrhundert*, de a *saeculum*-ot egy ideig még jobban kedvelik. 1750 tájban már a *Jahrhundert* fölülkerekedik és csakhamar követi a mintájára képezett *Jahrtausend* és 1800 felé *Jahrzehnt* is a *decennium* helyett. Így tehát az ideiglenes honosságot nyert idegen *saeculum*-nak köszönheti a német nyelv azt a három kényelmes és szerencsés szóalkotást, és nyilvánvaló, hogy a *saeculum*-nak német földön való elhalása egyúttal ama hazai szóalakok támadása és megállapodása. Az ilyen példák, úgy hiszem, világosan mutatják, mikép törekedtek az idegen-földit és idegenszerűt hazai kifejezéssel pótolni. És igen sok idegen szó, mely soká kiirthatatlannak látszott, végtére mégis eltűnt. Az idő néha váratlan gyorsan megváltoztatja a divatot. [A szerző a többi közt még megemlíti, hogy a *mademoiselle* és *mamsell* szót a *Fräulein*, a *fatal* melléknevet *verhängnisvoll* csak a 19. sz. elején kezdte kiszorítani.] KLUGE F.

NÉPNYELVHAGYOMÁNYOK.

Szólások.

A te neved: Hallgass!

Huncut a cuflád is [szuflád].

Lábot adni: szabadon engedni vkinek amit akar, tenni.

Ojan felfüvalkodott, mán Istent se ismer.

Annyira kitanúta az iskolát, hogy az Istent se hiszi (Turkevi).

Elejtette a vaskót: elkísett az ebdtől.

Jaj be elállott a kezem, nem tudnék még körmöst se tartani vele.

Felelet alatt: kezesség mellett.

Köveccsiggel legyen mondva: tisztességgel legyen mondva (illetlen szó kimondásakor szokás mondani, v. ö.: megkövetem.)

Ugyan nagy dologba megyen elő: ugyancsak dolgozik.

Nagy ítú: sokat eszik; így is: jó ítet kívánok (ét: eledel, v. ö. étvágy).

közöjje (-lje) meg az útat: azaz, igazítsa úgy a szekeret, hogy a kocsi kerekei közé essék az egyik kerékvágás, csak felén menjen az útnak (Ér-Semjénben hallottam).

Ez a gyerek szípen kapadozik a mesterségbe: szépen halad elő benne.

Felnyílt mán a szeme: jól van már dolga, könnyen beszél az emberrel.

Szerbe számba veszi: összeszedi, megolvassa, mennyi?

Szegin feje nyakastúl, lába szára bokastúl. (Gúnyosan mondják olyanra, ki nagyra törekszik, de semmire sem bír menni.)

(Sok hejt behúzták már ű utánna az ajtót: nincs becsülete.
hitele.)

(Úgy dicsírte, maj lement a könyökirúl a bür:nagyon dicsérte.
Eleresztette fülét, farkát: semmitsem gondol önmagával, búsul.

Kitették a szűrit:kilökték.

Otthun kapod most űtet:otthon találod.

Nincs ki egészen:nincs elég esze.

(Az ereszbe a kúcs:nincs esze.

(Lóg a negyedik deszkája:nincs esze.

Ígir(d) meg, ne add meg, nem szegínyecc azzal meg.

(Aki dilig kurta, délután sincs farka:sose vót esze.

(Vakújj magyar, ne láss tót.

(Ligy Dániel:magyarázd meg.

(Latba van most:rossz helyzetbe jutott.

(Ha jó lesz dógom, kutyának se mutatok űtat.

Hosszú gatya, nagy űlet, kenderesi viselet (Kunság).

A feje lággyára tapintott:olyat mondott, ami keservesen esett
a másiknak.

(Minden jól lakásnak mek kell adni az árát.

Jógíssiget (jó egészséget) kívánok.

Ecc szikra víz sincs ebbe a pohárba.

Ecs csepp tűz sincs a kájhába.

Ecs csepp pízem (pénzem) sincs.

(Bocskornak nem lesznek tákja: magamnál alábbvaló embert nem
szógálok, vagy: ha mekharagitott, nem kirem meg.

A. mondja nyáron B.-nek: Ojan meleg ez a szoba, mint a
bánya [= hévíz, fürdő]. B. feleli rá: Még bányább lesz, ha kinyitod.

Madár-látta kenyér. (Soha sem: a madár által látott kenyér.)

Rígi időtől óta úgy van az.

(Debrecen.)

VOZÁRY GYULA.

Amijen a neve, ujan a leve. (A diskai meg a gorkováni borra
mondják, melyek Badacsony borával nem vetélkedhetnek.)

Ne ujan szőlőt vegyen, amellik a szél torkába fekszik, halom
előbb nézze meg az uttyát, kuttyát!

Jaj de maradhatlan ev vászoncseléd. Bozsonyog, mind a
hanygyál.

Zalámbuló kódís (mer csak úgy úsz-mász éére uóra).

Szép ökrök, kövérek mind a caff.

Szörnyűhetlen amennyi sok ajándékot kaptak.

Börkös rozs:hosszi, ujan mind a nád, könnyen lehet csépűnye.

Jaj de kejle-kola ěf fehérnép ez a Sadraférc Panni (féleszű).

(Elugrotta, mind a banga (hülye) a menyországot. (Elrontotta
a szerencsáját.)

Élvén van-ě még az asszony-néni?

Tiszteletemet ajállok a tésúrnak. (Tiszteltetem.)

(Zala m. Tapolca.)

VÁZSONYI IZIDOR.

Asszonyom: így szólítja meg egymást az ismeretlen pórno.

Beházasítsunk [így!] a vagyomba: a házba házásítjuk a legényt v. leányt.

Beszédre való lévést, ékerütem: beszéd közben elk.

Égy bokor nép: egy család, egy házban lakó család.

Jóra menni: templomba menni.

Jelős nap: kiváló n.

Kerülőt viszek: kalácsot, »mi egymást« visz a gyermekágyasnak.

Arcé v. szömre várom: szívesen látom házamnál.

✓Tele van az nyenyenyujává, mint a barát alelujává. Az öreg Lantostól hallottam a faluházán. Azt értette: tele van furfanggal.)

Üstölést neki még: egyenesen n. m.

(Baranya m. Szabolcs.) SZÉKELY KÁROLY.

T á j s z ó k.

akációzus: mindenben hibát kereső.

árgyé: paprika (nagyfajta).

bánda: zenekar.

bokor: csomó, p. egy b. kulcs.

bürdé: alacsony kis házikó.

békeni a szemit: lerészegedik.

cula-bula: 1. holmi, ringy-rongy;

2. ringyó.

cigánkodik: rimánkodik.

cubák: lábikra.

csérpap: csizmadia-nyv.

csögös: sánta.

csomojkás: összecsomósodott.

csüggör: gyenge bor.

dromédár: nagytestű.

divózni: dióval játszani.

elereszkedett: elgyengült, eler-nyedt.

fataró: férfit szerető férfi.

fityfrity: élénk kis leány.

földkóstoló: mérnök.

glicsu: korcsolya.

glicsuzni: korcsolyázni.

göthés: beteges.

húros: elhanyagolt ruházatú.

italos: bor, sör, pálinka.

italosos: részegeskedő.

kacétra: kathedra, szószék.

kajtár: nyalakodó.

karéc: karéj (p. kenyér).

kalapcsizma: téli szőrcsizma.

konty alá való: édes ital.

kotyós: romlott, záptojás.

kótyos: féleszű.

kócifér: szavát meg nem tartó ember.

korcsója: kis szánkó.

kormos az orra: megbélyegzett jellemű ember.

mondika: örökké mondó öreg asz-szony.

morzsolt: daraleves.

málépítán: kukoricakenyér.

nyakruva: nyakkendő.

ribi-rongy: 1. rongyos, elszakado-zott ruha; 2. kétes jellemű ember.

sérkeleves: zsemlyekásaleves.

sebés túró: csipős, avas túró sajt.

sutina: ördög, p. eregy a sutinába!

szararágó: fősvény.

szúrkoskező: tolvaj.

száraz étel: hideg ételek, p. sajt, szalonna stb.

toplósnyelvű: akinek beszédköz-ben akadoz a nyelve.

töpi: köpi.

ugrándi-vigrándi: gyorsan mozgó, fürge.

(Háromszék m. Kézdi-Vásárhely.)

VAJNA KÁROLY.

szityók: paraszt siheder.
 kotingoj: rest legény.
 rétopló: reves tapló.
 cseszle: szunyog.
 fejér: ing és gatyá.
 salavári: hárász harisnya.
 punga: pénzes zacskó.
 gajd: göröngy.
 gajdos ember: részeg.
 itkányos ember: korhely.
 fickós: fiatal legény.
 fickóvásár: tulok-vásár.
 döng: hátbaütés.
 dogány: mészárszék. (Gyergyó).
 cseplesz: csúf.
 csemáj: gyáva.
 monyók: élheterlen, ügyetlen.

révézet: csóva.
 ricsó: éktelen csúf.
 peheteg: pehelyszerű.
 tippant kenyér: timsóval nagyra
 növesztett kenyér.
 torha: reves, erőtlén.
 felájjaz: alátámaszt, feltámaszt.
 duruzsól: folyton zugolódik.
 elbandalodik: eltévelyedik, elbódul.
 kocolódik: civakodik.
 megszorgat: megsürget.
 szöszpötölódik: kászolódik.
 kiméncseredett szemű: kidülledt sz.
 hátba somni: hátba ütni.
 megkullint: megütni.
 semmire se kápás: semmire se
 képes.

(Székely-Keresztúr és vidéke.) GYULAY FERENC.

IZENETEK.

S. V. A *szeszfőzde* helyett sokkal jobb és magyarosabb a *szeszfőző*. Emmez nem rossz azért hogy a cselekvő személyt is jelenti. Hisz akkor rossz volna a *fürdő, usztató, hízaló, kaszáló, fonó, temető* is! — A *szeszgyár* is helyes kifejezés, de e közt s a *szeszfőző* között különbséget tesznek.

K. S. Az írókból való böngészetet időről időre nagyon szívesen közöljük, de egy kissé jobban tessék válogatni az idézetekben, mert a helyvel gazdálkodnunk kell. Az első cikket talán jövő számunkban közölhetjük. — Hová küldjük a Nyrt?

L. F. »Isten fölékesíté a földet *fűvekkal és fákkal*.« Ezek, igenis, tiszta eszközhatározók, mert azt határozzák meg, mivel ékesítette föl, mik voltak a fölékesítésnek eszközei. Hiszen nemcsak a szerszámot nevezzük eszköznek!

Tudnivágyó. Hogy a *kevésbé és többé* szókban volt-e valaha *-vá vé* rag, az nem bizonyos. Talán csak az a régi egyszerűbb *-á é i* irányrag lappang bennük, mely az *alá, felé, soká, telé*-féle alakokban is fönnmaradt. De ha eredetileg a *-vé* raggal volt is képezve, ezt ma az írásban nem szükséges kifejezni, mert a legtöbb beszélő nem érzi, ép oly kevéssé, mint p. hogy a *menyegzőben* a *-koz(ik) kéz(ik)* képző lappang s hogy eredetileg *ményekző, ményekkéző* volt (megvolt az igéje is: *ményekkézik*, s van *ményez* ige is a nyelvmemlékekben).

Beérkezett kéziratok. Kardos A. Irdos-birdos. Jó-e a jónapot? stb. — Komjáthy S. Magyar írók magyarossága. Tájszók stb. — Trencsény K. Zlinszky retorikája. — Kőrösi S. Szótárolás. — Albert J. Mondattani tanulmányok. I. II.

Beküldött könyvek. Az utóbbi hónapokban beküldött könyvekről csak októberi füzetünkben adhatunk számot.

MAGYAR NYELVŐR.

Megjelenik minden hónap 15-én
három ívnyi terjedelemben.

Szerkesztő
SIMONYI ZSIGMOND

Szerkesztőség és kiadó-hivatal
Budapest, NewYork palota.

KORMÁNYINTÉZKEDÉSEK A HELYESÍRÁS DOLGÁBAN.

A múlt évben némi föltűnést keltett, hogy a Népnevelők budapesti egyesülete Wlassics Gyula vallás- és oktatásügyi miniszternek emlékiratot adott át s ebben a kormány intézkedését kérte a helyesírás terén lábra kapott bizonytalanság elhárítására. A népnevelőket e kérelemre az a mindennapi tapasztalás indította, hogy a sok ingadozás és szörszálhasogatás a tanítás idejének aránytalan nagy részét fölemésztí és gátolja a népiskolai nyelvtanításnak legfontosabb teendőjét, a fogalmazás tanítását. Ehhez járul még több más nehézség, pl. hogy a *c* betűt a gyermek először egyszerűen tanulja (*cukor* stb.), azután minden szükség nélkül azt kell megtanulnia, hogy a *c* mellé *z* betűt is írjon (*czukor*); ilyen nehézség továbbá az idegen eredetű szóknak idegenszerű írása, holott a népiskolai tanulótól nem lehet megkövetelni, hogy a latin vagy francia helyesírás szabályait is ismerje s az alkotmánytanban *delegáció* és *kvóta* helyett *delegatio*-t és *quota*-t tanuljon stb.

nb.

Oktatásügyünk lelkes vezetője meggyőződött az ügynek pedagógiai fontosságáról s megbízta a M. Nyr. szerkesztőjét hogy fölhasználva az Akadémiában nyolc év óta folyó alapos tárgyalásokat, készítsen olyan helyesírási szabályzatot, melyet az iskoláknak irányadóul lehetne ajánlani. A szabályzat elkészült s a miniszter természetesen az iskolai kérdésekben legilletékesebb testülethez, az Orsz. közoktatási tanácshoz küldte le véleményadás végett. Az O. k. tanács az intézkedést mint az iskolákra nézve üdvöset örömmel üdvözölte s a minisztert a javaslatnak sürgős kinyomatására kérte, hogy a tanács az összes részleteket alaposan megvitathassa. Ennek azonban immár háromnegyed éve, s azóta újabb intézkedés nem történt ez ügyben.

Addig is, míg az ügynek újabb fejleményeiről értesíthetjük olvasóinkat, érdekes lesz megemlíteni a német és francia helyesírási mozgalmakat, melyeknek éppen a folyó évben fölmerült néhány mozzanata ránk nézve fölötte tanulságos.

Mikor miniszterünk szándéka közhírré lett, a rend és egyformaság kedvelői nem helyeselték, hogy az iskolákban külön intézkedés történjék, s megijedtek attól az eshetőségtől, hogy az iskolai helyesírás némely szabályai talán nem fognak teljesen megegyezni az Akadémiában s a hivatalokban dívó helyesírással. Nem tudták persze, hogy Németországban, ahol éppen a helyesírás dolgában a legnagyobb óvatossággal szoktak eljárni, immár húsz év óta csakugyan más helyesírás érvényes az iskolákban s más a hivatalokban. 1876-ban hitta egybe Puttkamer porosz oktatásügyi miniszter a híres berlini helyesírási értekezletet, mely Raumer F. javaslata alapján nem nagyon tetemes, de mégis elég föltűnő változtatásokat határozott el, p. latin eredetű szókban *c* helyett a *k* használatát (mikor *k*-nak ejtendő), az *-iren* végű igék *-ieren*-nel való írását, *th*-ból a *h*-nak legtöbb esetben elhagyását stb. A javaslatok sokféle és igen heves ellenzésre találtak, mégis 1880-ban miniszteri rendelet útján léptek életbe a porosz iskolákban, s ugyanazon időtájban csekély eltérésekkel a többi német államok iskolai kormányai is életbe léptették őket. (Csak a maradi Ausztria maradt el itt is, s ennek legnagyobb kárát a mi magyar tanítványaink vallják, mert iskoláinkban természetesen az osztrák helyesírást kell tanulni, holott tíz német könyv közül, amely kezünkbe kerül, legföljebb egy ha bécsi, a többi kilenc Berlinből és Lipséből jön.)

Mikor azonban az új szabályokat az állami hivataloknak is követésre akarták ajánlani, ez intézkedésnek nem kisebb ellenfele támadt magánál Bismarcknál. A vas kancellárnak köszönik a németek, hogy húsz év óta kétféle hivatalos helyesírásuk van. De ez semmit sem ártott nekik, sőt időt engedett arra, hogy az iskolából kikerült újabb nemzedék a helyesírási egyszerűsítéseket kivigye az életbe s az irodalomba. Csakugyan, mint egy nem rég megjelent kimutatás bizonyítja, a német irodalom lassanként hozzászokott az újításokhoz s jelenleg a németországi nyomtatványoknak mintegy három negyedrésze alkalmazkodik már az iskolai helyesíráshoz. Sőt éppen ez év nyarán a német kormány értekezletet hívott egybe annak a többé el nem odázható kérdésnek a tárgyalására, mikor és hogyan kellene az iskolai helyesírást az állami hivatalokba is bevinni. Ennek most már csakis az idősebb tisztviselők megszokása állja útját, de a közvélemény pártolja s a terv alkalmasint nemsokára megvalósul.

Egyesek nálunk különösen azon akadtak fönn, hogy az iskoláknak éppen csak egyik fajában, a népiskolában volt szó a helyesírásnak új szabályozásáról. Pedig nem véletlen, hogy éppen a néptanítók jajdúltak föl helyesírási bajaink ellen; hiszen világos, hogy ezek leg súlyosabban a népiskolai tanítást terhelik. Hogy az ügynek a népiskolákban való külön és előzetes rendezése a pedagógia szempontjából teljesen jogosult, a nyelvművelés szempontjából pedig semmi komoly akadályba nem ütközik: arra csattanós bizonyíték az a rendkívül érdekes javaslat, melyet e nyár folyamán dolgozott ki az orsz. közoktatási tanács — Franciaországban. A tanácsnak állandó bizottsága júniusban, a teljes tanács júliusban fogadta el a javaslatot, kifejezetten a népiskola érdekeivel okolva meg az újítást. S már július 31-én az új szabályzatot — az összes iskolákra kiható érvénnyel — rendeletben adta ki Leygues oktatásügyi miniszter s ezzel emlékezetessé tette nevét a francia közművelődésben. Né.

Mindenki tudja, mennyi következtelenség s mennyi szőrszálhasogatás van a hagyományos francia helyesírásban. A francia iskolákban, a francia nyelvtanokban nagyon pontoskodó és tudákos módon tanítják e dolgokat; a vizsgálati dolgozatokban nagyon szigorúan bírálják a helyesírási hibákat, de sokszor nagyon önkényes alapon. Ez ellen sok pedagógus és nyelvtudós kikelt, egyesületek, folyóiratok alakultak a helyesírás egyszerűsítésére stb. E mozgalmaknak már 1893-ban az a hatásuk volt, hogy a francia akadémia szótári bizottsága különféle reformokat ajánlott (részben elég föltűnőket, p. *président*, *équivalent* helyett *présidant*, *équivalant* stb., *chevaux*, *genoux* h. *chevaus*, *genous*-féle többest, *heureux*, *jaloux* h. *heureus*, *jalous* stb.), s ezek közül némelyeket az Akadémia el is fogadott. E mozgalmak eredménye volt az a nevezetes kormányrendelet is, melyet 1891-ben adott ki Bourgeois, a jeles francia okt. miniszter, s melyet egész terjedelmében közzétettem magyarul a Nyelvtud. Közlemények 23. kötetében. Ennek a rendeletnek az a célja volt, hogy a növendékeket, kivált az elemi iskolákban, megvédje a vizsgáló bizottságok vaskalapossága s a szőrszálhasogató s mégis önkényes szabályok zsarnoksága ellen. Hadd idézzük e helyt is a rendeletnek egy pár pontját:

»Nem egy alkalommal kifejezte már a Közoktatási tanács abbéli óhaját, hogy szakítani kellene az úgynevezett helyesírási fetisizmussal... 1. Először is le kell mondani a föltétlen szigorúságról azokban az esetekben, mikor a vélemények kétesek vagy megoszla-

nak, mikor az irodalmi szokás ingadozó, .. ez ingadozásokat az Akadémia is számba vette. ... Számos szónak helyesírása olyan, hogy csak pedáns ember hiheti, hogy csálhatatlan benne. Maga az Akadémia megengedi, hogy egyaránt lehet írni: *clef* és *clé*, *sopha* és *sofa*, *païement*, *payment* és *paiment*... 2. A gyermekkel szemben ép ily elnézést kívánok akkor is, ha mellette szól a logika a szokás ellenére. és mikor a hiba, melyet elkövet, mutatja, hogy jobban megtartja az analógia törvényeit, mint maga a nyelv. A logika nem engedi, hogy egyaránt elfogadják ezeket: *imbécile* és *imbécillité*, *siffler* és *persifler*... Ahelyett hogy ilyen esetben egy általános, meg nem sérthető szabály eszméjét szorítsuk a tanuló elméjébe, nem volna-e jobb vele megértetni, hogy a helyesírás folyton változó valami? ... 3. Századunk eleje óta életbe léptettek a fr. helyesírás terén több szabályt...; de az újabb nyelvtudomány, mely jobban tekintetbe veszi a nyelvnek történetét, csak nagy megszorításokkal hagyja helyben ezen szabályokat... A z elemi iskolákban mennyi órát fordítottak arra, hogy megtanítsák a *tout*, *même*, .. *nu*, *demi* szabályait..., pedig az egész nem más, mint egy örökös változásnak a története, a reá fordított órák pedig az elme nevelésére teljesen haszontalanok...«

Ennek a rendeletnek a folytatása és folyománya az a részletesebben kidolgozott s mondhatjuk korszakos munkálat, melyet most adott ki a fr. oktatásügyi miniszter, hogy az iskolákban egyszerűsítse a helyesírást s azonfölül sok esetben a francia mondatban mesterkéltséget szabályait is.* Nagyon megkönnyíti p. ez új szabályzat az összetett szók és az igenevek írását, melyet a nyelvtanok számos önkényesen megállapított szabállyal nehezítettek meg. Példa az igenevekre: eddig amellet hogy *j'ai lu les livres*, ha az igenév a főnév után következett, a nyelvten megkövetelte a számban s nemben való egyeztetést, t. i. *les livres que j'ai lus*, hasonlókép *elles se sont tues* (hallgattak a nők); az új szabályzat megengedi az igenévnek változatlan-hagyását: *les livres que j'ai lu, elles se sont tu*. Minthogy *lus* és *lu*, *tues* és *tu* egyformán hangzik. itt az egyeztetés csak az írásban lehetséges, úgyhogy ilyen esetekben a helyesírással szoros kapcsolatban vannak a mondat szerkesztés szabályai is.

De a szabályzat még tovább megy: olyan esetekben is egyszerűsíti a mondati szabályt, mikor ez nem kapcsolatos a helyesírással, s ilyenkor az eddigi irodalmi szabályok mellett tért enged az előbeszéd eltérő szokásainak is. Azt p. hogy jó kenyér, jó hús, jó gyümölcs(ök) a nyelvtani szabályok szerint eddig csak

* Ismertetésünk a *Le petit Temps* (1900. VII. 27., mell.) és a *Le maître phonétique* (8.—10. sz.) részletes közlésén alapszik.

így szabad írni: *de bon pain, de bonne viande, de bons fruits*. Az új szabályzat szerint az iskolában meg kell tűrni az élő beszédnek szabadabb formáit is: *du bon pain, de la bonne viande, des bons fruits*.

Igen jellemző mind az 1893-i rendeletre, mind erre az új szabályzatra, hogy a kétes esetekben mindig szabadságot enged. sőt követel a tanuló részére, s megenged nemcsak két, hanem sokszor háromféle írásmódot is (p. *un chef d'oeuvre* v. *un chef'd'oeuvre* v. *un chédoeuvre*; *des chefs d'oeuvre* v. *des chefs'd'oeuvre* v. *des chédoeuvres*; *un tête à tête* v. *un têteàtête* v. *un têtatête*; *des tête à têtes* v. *des têteàtêtes* v. *des têtatêtes*).

Ez nagyon jó lecke azoknak, akik türelmetlenek minden eltérő nézettel szemben s azt hiszik, hogy lehetséges minden egyes esetre biztos és csálhatatlan érvényű törvényt fölállítani. Igenis meg lehet általánosságban állapítani egy-egy nyelv helyesírásának elveit és szabályait és szükséges is a kirívó következetlenségeknek elejét venni: de nem lehet minden egyes szó és nyelvtani alak írása-módját örök időkre meghatározni. Ezeknek írása nem lehet állandó, mert az élő nyelv érzék irányozza, a nyelvérzék pedig az egyes esetekre nézve megváltozhatik s idővel más írásmódra vezethet. Amíg p. megvolt nyelvünkben a *menyekezik* (és *menyez*) ige, 'házasodik' értelmében, addig a főnevet természetesen így írták: *menyekező, menyekző*. De mióta az ige elavult, a főnévben sem érezték többé az alapszót, s azóta egyszerűen a hangzása szerint írjuk: *menyegző*. Nem kell kárhoztatni azt sem, aki a *lélekzés* helyett *lélegzést* ír, mert ennek igen természetes oka van: a jelentésbeli nagy különbség miatt nem mindenki érzi a *lélek* és *lélekzés* szók rokonságát: ellenben mindenki érzi a *patakzik* és *patak* szó kapcsolatát s azért *k*-val írja az igét, noha *g*-vel ejti (*patagzik*). Viszont a *küszködik* igét azelőtt mindenki a kiejtés szerint *sz-szel* írta; most két-három évtized óta ugyanazon kiejtés mellett mindinkább elterjed a *z*-vel való írás, *küzködik*, mert önkénytelen a rokonértelmű s az irodalomban gyakoribb *küzd* igével kapcsolják össze.* Még csak egy ilyen változást említék: az *aludt, feküdt, aludj, feküdj, aludni, feküdni* igealakokat. Régente ezeket általánosan így írták: *alutt, fekütt, aluggy, fekügy, alunni, fekünni*, tehát nem *d*-végű igetöt éreztek bennük. Utóbb

* Érdekes, hogy 300 évvel ezelőtt viszont a *küzd* igét írták *sz-szel*; *küszdik, küszödik*; mert csakugyan a *küszködik* ige párja volt.

azonban a *nyugodni, hazudni, tudni* stb. igék hatása alatt elkezdtek őket *d*-vel írni, sőt ejteni is (annyira, hogy *feküdt* és *aludt* helyett ilyen formák is keletkeztek: *feküdüdt, aludott*). A *d*-vel való írás csak a XIX. század folytán lett lassanként általánossá, Arany János még a régi írásmódot követte, s ezt az Akadémiának még jelenleg érvényben levő szabályai is megengedik (vö. TMNy. 266). Íme tehát: évszázadokon át azt írták: *aludtam, feküdtem*, mint p. *ittam, tettem*; ma pedig így írjuk: *aludtam, feküdtem*, úgy mint p. *nyugodtam, hazudtam* (pedig *aludok, feküdek* alak még ma sincs, holott *nyugodok, hazudok* van).

SIMONYI ZSIGMOND.

A TAGADÁS NYELVÜNKBEN.

IV.

Szórend a tagadásban.

A magyar szórendről a hangsúlynak kellő figyelembe vételével nyertünk csak helyes fogalmat.

A hangsúly szolgáltatót Kicska Emilnek módot, hogy a korábbi *állítás- és tagadás*-féle felosztások helyébe *mondásokra és ellenmondásokra* ossza ítéleteinket. Arany, ki sokat gondolkozott a tagadásról és a szórendről is, már közel volt hozzá, hogy a mondásokat állítás-oknak, az ellenmondásokat tagadás-oknak nevezze el. De nézzük csak, mit foglaltak a logikusok és velük nyelvészeink is a tagadás elnevezése alá. Úgy okoskodva, hogy az ige a mondat legfontosabb része, tagadónak csak az oly mondatot tartották, melynek igéjét tagadó szó előzte meg; ahol pedig tagadó szó volt a mondatnak bármely más része előtt, ott csupán fogalom tagadását látták. Nem elnevezéseiket kárhoztatja Kicska, mert mindegy, akármely nevet adnak is a helyesen felfogott dolgoknak; de helyteleníti már mindjárt azt is, hogy tagadott ítélet-nek nézték a tagadott fogalmat, s fordítva, tagadott fogalom-nak a tagadott ítéletet. Hogy továbbá, nem törődve a beszédbeli hangsúllyal, azt gondolták, hogy a beszélt mondatból úgy alkotnak logikai ítéletet, ha csupán az igét látják el hangsúllyal, és hogy így ebből a mondatból: „a **fa** nem hajt rügyet”, illet formáltak: „a **fa nem** hajt rügyet”, ebből pedig: „**nem** a nap forog a föld körül”, ezt a képtelenséget: „**nem** a nap **forog** a föld körül”.

A logikusokat különösen az zavarta meg, hogy az, amit ők tagadásnak neveztek, gyakran igazán ellenmondás is volt, gyakran pedig nem volt semmi előttük is ismeretes, biztos (nyelvbéli) jellel elkülönítve az egyszerű negáció az ellenmondástól.

Nem nyújt reményt negatív mondásnak is tetszhetik, de ép úgy tekinthetjük negatív állításnak, illetőleg pozitív tagadásnak is, vagyis ellenmondásnak. Látjuk, hogy ezekben — ez esetre — szórend tekintetében nincs különbség, amennyiben ez a szórend a mondásban is kirekesztőnek látszik, hangsúlyban is csak csekély, amennyiben mindkét esetben a *nem*-re esik a hangsúly, azzal a különbséggel, hogy ellenmondás esetén kissé erősebb a *nem* hangsúlya. Így hát csupán az értelem okozta különbségre kell szorítkoznunk. Ezt a különbséget úgy fogjuk feltüntetni, hogy előbb a negatív mondás, azután a negatív állítás, de mindezek előtt a pozitív és negatív tagadás szórendjéről fogunk szólni. Ez utóbbiakról azért, mert ezek csak rész szerint való ellenmondások lehetnek, s hogy útunkat ne állják, velük szintén előbb akarunk végezni.

Magában a tagadásban is két esetet különböztetünk meg: 1. a tagadás bármely részre vonatkozik; 2. a tagadás ígére vonatkozik. Csak ez utóbbiban van oly eset, hogy a pozitív tagadás egybe is esik a negatív állítással, sőt — mint mondottuk — a negatív mondással is. Ha ez a rész szerint való tagadás *nem az ígére* vonatkozik, akkor a *nem* szó a tagadott rész előtt áll és okvetlenül szólamot kezd (melynek a *nem* maga főhangsúlyos része); a mondat igéje rögtön a tagadott szó után következik, mivel az ige a főhangsúlyos szólamokban második helyen áll. P. A hit **nem** reményt nyújt. **Nem** a hit nyújt reményt. A többi mondatrész vagy előtte áll az állítmány szólamának, és akkor része az előbbi szólamnak, vagy az állítmány után áll és akkor vele egy szólamba is tartozhatik. *Negatív* tagadás esetén — mellyel ritkán élünk — ugyanolyan a szórend, mint a pozitív tagadásban; a tagadott szóval egy szólamba tartozik a *negatív* ige: A hit **nem** reményt nem nyújt; v. **nem** reményt nem nyújt a hit; és **nem** a hit nem nyújt reményt v. reményt **nem** a hit nem nyújt.

Ha a tagadás az *ígére* vonatkozik, akkor is rész szerint való a tagadás: A hit **nem** nyújt reményt. Ez a mondat ugyanis tagadja ezt a mondatot: a hit **nyújt** reményt (vagy akár ezeket a mondásokat: a hit *nyújt reményt*, v. a hit *reményt* nyújt). A *nem* szó nem az ige negatívumát, hanem annak tagadását fejezi ki.

Ugyanez a forma a negatív állítás kifejezésére is szolgál. Itt csak azért említjük, mert ez is lehet rész szerint állító. Lásuk most, miben különbözik hát ez az alakban egyező két eset. A hit **nem** *nyújt* reményt, mint negatív állítás, a *nem* szóval nem ellentmond a megfelelő pozitív-nek »nyújt«, hanem csupán ellenkezőjét, negatívumát mondja annak az ígének; negatívummal pedig csak azért fejezzük ki az ígét, mert a nyelv híján van a vele teljesen azonos pozitív kifejezésnek. A pozitív tagadásban tehát a *nem* tagadó, de nem egyúttal negáló, itt pedig negáló, de nem tagadó. A *nem* szón azért van mégis erős hangsúly, mert ez a negatív ige összetett szónak tekinthető és mivel éppen az ige az erősen hangsúlyos, ez az összetétel első részére esik. De

azért ellentmond ez az állító *nem nyújt* is. Ellentmond pl. ennek: *nem* hiúsít reményt (A hit *nem* **nem** hiúsít, hanem **nem** nyújt reményt); ha az állítás pozitív lett volna: a hit **nyújt** reményt, akkor ezt a következő ellenmondásának tekinthetnők: a hit **hiúsít** reményt. (A hit *nem* **hiúsít** reményt, hanem **nyújt** reményt.) Ha más nyelveken akarnók a pozitív tagadás és a rész szerint ellenmondó negatív állítás közötti különbséget feltüntetni, akkor a hangsúly is más-más helyre kerülne: *Glauben* biete**t** **keine** hoffnung. *La foi* ne donne **pas** l'espoir. Pozitív tagadás. *Glauben* biete**t** **keine** hoffnung. *La foi* ne **donne** pas l'espoir. Negatív állítás. Külsőleges különbség közöttük az, hogy a negatív állításnak van pozitívuma: A hit **nem** nyújt reményt > a hit **nyújt** reményt. A pozitív tagadásnak meg csak negatívuma, mivel maga, vagyis igéje pozitív. A hit **nem** nyújt reményt > a hit **nem** *nem* nyújt reményt. Sokat próbáltuk már a különbség feltüntetését, de azért nagyon érezzük a hiányokat és azért még egy utolsó ad oculos való kísérletet teszünk. A pozitív tagadás és negatív állítás alapján véve mint tagadás és állítás állanak egymással szemben. Erre a két műveletre pedig van az előszón kívül egy úgyszólván nemzetközi jelzésünk. A tagadást fejező rázása (*abnuere*), az állítást a bólintás jelzi (*annuere*). (A közben levő pozitív és negatív mondásra egyik sem alkalmas.) A pozitív tagadást fejező mozdulattal kísérhetjük (*abnutatio*): A hit **nem** nyújt reményt; mintha valaki azt állította volna előttünk: a hit **nyújt** r-t (v. akár: a hit r-t nyújt). A negatív állításban azonban bólintó fejmozdulattal kísérhetjük beszédünket; mintha csak azt találtam volna mondani: a hit *nem* ny. reményt (mondás), mire felebarátom, ki istenesebb embernek tartott, egyet, merőet nézve, kijavítja botlásomat: A hit *nem* **hiúsít** reményt; vagy akár így: a hit **nyújt** reményt. Mire én ellenvetve, de előbbi keserű tapasztalásomat helybenhagyva és fejbólintással kísérve újra csak azt állítom: A hit **nem** nyújt reményt.

Térjünk vissza a tagadások másik felére, a *negatív tagadásra*. Itt még arról az esetről kell beszélünk, mikor a tagadás az ígére vonatkozik. Mivel pedig ez az ige maga is negatív, azért könnyen észrevesszük benne a tagadást. A negatív tagadással a köznyelvben nem igen szoktunk élni. Helyében a pozitív állítás járja. A negatív tagadásban ugyanis negatív ige van tagadva: „**Nem** nem nyújt”. „**Nem** nem nyújt” és „nem nyújt”, mint ellenmondások állanak egymással szemben. Mivel azonban a „nem nyújt” negatívummal az állító „nyújt” is, mint egy egésznek fele áll szemben, azért a negatív tagadást pozitív állítás pótolhatja. P. **Nem** nem nyújt reményt = **Nyújt** reményt.

Negatív mondásban „nem”-mel fejezzük ki a pozitív ige ellenkezőjét, úgy a hogy akármely névnek ellenkezőjét is kifejezhetjük a „nem”-mel: Jó > nem jó = rossz; van > nem van = nincsen. A negatív mondás sohase lehet tagadás. Ha azonban ellentmondunk a mondásnak, úgy mondunk neki ellent. mintha csak állítás

lett volna; a pozitív mondásnak, mint a pozitív állításnak, a negatív mondásnak, mint a negatív állításnak.

Mondásban a határozó fogalom szokott hangsúlyos lenni. Igéje tehát vele egy szólamban második helyen áll. Ilyenformán: *Reményt* nyújt; negative: *reményt* nem nyújt. Néha két szólamban mondjuk az iménti mondatot, úgy, hogy a határozóra és a határozandóra egyenlően erős hangsúly esik. Ilyenkor az ige van elől, a határozó hátul. Az előbbi esetet Kicska egybeeresztésnek, az utóbbit egyberakásnak mondja. Ez utóbbi esetben mondatunk így hangzik: *nyújt, reményt*; és evvel a formával elég gyakran élünk (*megyek, haza*; *szököm, el*), de különösen határozott tárgynál: *nyújtja a reményt*; *vágja a kenyeret*. Úgy látszik azért, mert a rész szerint való ellenmondást akarjuk kikerülni. Negatív mondás esetén tehát ez a mondás ép úgy fog hangzani, mint a pozitív tagadás: Nem nyújt, reményt. Itt másodrendű hangsúly van mindegyik szólam első tagján. A „nem” szó hangsúlyáról nem tudnók elég biztosan megkülönböztetni a tagadó ellenmondást a mondástól. De az, hogy a mondást *két* hangsúlyos szólam alkotja, mértéket nyújt a „nem”-nek gyengébb hangsúlyára egyrészt, másrészt pedig már az egyberakás által is különbözik a pozitív tagadástól, mely egy egybeeresztett szólamot alkot.

Egyberakást látunk a negatív állításban is.

A negatív mondás két alakja közül az utóbbit „nem” nyújt, *reményt* gyakrabban halljuk, sőt sok esetben csupán ezt. Ennek okát egyrészt szintén abban találjuk, hogy a „reményt nem nyújt”-féle forma könnyen rész szerint való ellenmondásnak tetszhetik. másrészt abban, hogy szeretünk a tagadó szónak oly helyet találni a mondatban, hol, ha nem is elsőrendű, de legalább némi hangsúlya lehet.

Mielőtt e kétféle szórendű negatív mondásnak alkalmazásáról szólnánk, megemlítjük még a negatív mondásnak oly képzelhető esetét, mikor egy szólamon belül a hangsúlyos vagyis határozó rész második helyen van, a határozandó, ez esetben a negatív ige, első helyen.

Nem nyújt *reményt*. Hogy mondás esetén is a határozandó fogalom megelőzi a határozót, az a latin meg a német szórendnek jellemző sajátsága. Mikor tehát, különösen pozitív mondásokban, ilyen szórenddel élt a régi biblia nyelve, akkor a latinnak nyomdokain járt, s ugyanezt a nyomot követte Arany is, mikor a bibliának ezt a sajátságát utánozta. E hiba annál szembetűnőbb, mert a létingével követték el, mely nem is tűr egyberakást. P. Sietett, sietett, ámbár vala fáradt. (Ar. Toldi VII. 4.)

Bennünket e helyen a negatív mondások hasonló esetei érdekelnek különösen. E hibát itt mellékmondatokban követik el, mert, amint alább látni fogjuk, mellékmondatokban egy szólamot alkot a határozó az igével, vagyis egybeeresztéssel építjük fel a mondatot. Hibás tehát ez a mondat: „El kellene csüggednünk, ha a hit nem nyújtana *reményt*”, e. h. ha a hit *reményt* nem nyújtana.

Helyes ez a szórend is: „ha a hit **nem** nyújtana reményt“, ez esetben azonban nem negatív mondást, hanem pozitív tagadást értünk rajta.

E hiba elkerülésére Kicska két módot is ajánl. (Nyr 20: 487.) Ha ez a mondat: ha *fáradt* nem volnék (ill. ha **nem** volnék *fáradt*), »a németben így hangzik: Wenn ich nicht müde wäre, akkor negatív a mondás, s a magyarban ez felel meg neki: ha *fáradt* nem volnék. Ellenben ha így hangzik: Wenn ich **nicht** müde wäre, (dann gieng ich hin), akkor ellenmondás, s a magyarban ez felel meg neki: ha **nem** volnék *fáradt*.« »Azaz, ha a németben hangsúlytalan a *nicht* vagy *kein* szócska, akkor a magyar függőmondatban bátran élhetünk a negatív mondás első formájával, bár mindig csak akkor, ha a pozitív mondat is abban a formában jelent volna meg; ellenben ha hangsúlyos, akkor az ellenmondó formával élünk.«

A második mód az, hogy »vigyázzunk, határozni akarunk-e vagy különböztetni, azaz mondani valamit, vagy ellenmondani valakinek«.

Annnyit már előre kellett bocsátanunk, hogy a *reményt* nem nyújt'-féle egy szólamú mondásokat, függő mondatokban alkalmazzuk; a *nem* nyújt *reményt*'-féle mondást pedig leginkább független mondatokban. Ennek okát vizsgálva, Kicska azt találja, hogy független mondatokban a rész szerint való ellenmondás értelmét ki akarván kerülni, negatív mondás (valamint neg. állítás) esetén inkább az egyberakott szintezis negációjával élünk. Független mondatokban tehát könnyen rész szerint való állítást értenénk e mondaton: A hit *reményt* nem nyújt', mint akár ezen: Megen ára futott é kis méhe; annak meg *szárnya* nem vót (Veszpr. Nyr. 13: 317.), nem pedig, amit szabály szerint szintén kifejezhetne: negatív mondást, vagy akár egészen ellenmondó negatív állítást. Azért van eset rá, hogy ez az egybeillesztett szólam áll független, főmondatokban is. Ez az eset akkor áll elő, ha a határozó olyan, hogy a feltűnő helyen sem juttatja eszünkbe ellenmondó felét. Ilyen határozók az igekötők. E mondatban pl. Mert az *meg nem zonic* imatkozni, ki meg nem *zonic* iot lelekedni (VitkC. 3.), a *meg* határozóval eredeténél fogva (megé), egy vele legtöbbször egyjelentésű igekötő ellenkezik: *el* (eredetileg: elé). V an ugyan olyan igekötő is, melynek k ö n n y e n találjuk ellenkezőjét (be—ki). Az így szerkesztett negatív mondatot azonban még se lehet oly könnyen rész szerint való ellenmondásnak tekinteni; *be* nem hozta' lehet ugyan rész szerint való negative állító ellenmondása ennek: **ki** nem hozta'; rendszeren azonban nem elég, ha csak az igekötő mond ellent az igében, hanem az egész ige szokott ellenmondani. A *behoz* ige ellenmondó fele tehát: *kivisz*.

De van más határozó is, mely minden félreértés nélkül megtarthatja ezt a helyzetet, különösen negáció esetén. P. 'Isz ősz feje friss, csak *magát* nem bírja, a hátullát fájdtétya. (Babod, Nyr. 13: 285.) Nem iteluen magat erre meltatlannak *semmi ellent*

nem tarta neki. WeszprC. 46. De közel *hozia* nem fer vala az sok neptül. WeszprC. 96. Az istennek anya semmynemev malasztol *glegen* nem volt. CornC. 10. Azzonyok maria kedeg soha senkynek gonoz *peldat* nem adot. CornC. 52. Kynek ertelme es magyarssaga semykeppen en *elmeembe nem ffer*, dee egyebtevl sem erthetöm. JordC. II: 25. Mynd zenth haromsaagnak wtanna walo hetfewyk zenth kerezthnek semmy *emlekezeteth Nem* thezzwnk. LányiC. 1. Tűnasagodból az eleynec *ellene nem* allaz. VitkC. 34. Appastaloknac ideytel foguan *vilag* nem vallott oly czudas embe reketh. EhrC. 1.

Példáink között van olyan mondat, melyben a tagadó névmáson kívül *nem* szó van az ige előtt kettős tagadásul. Ezek is negatív mondások, s a régiségben (kivétel nélkül) egy szólamúak, egybeilleszkedők voltak. Mai nyelvünk ezekben is egyberakó szórenddel él, azért, mert a *nem* helyébe nagyjából *sem* lépett. ennek pedig nyomban a tagadó névmás után lévén helye, közvetlenül a határozóval ellátott szó elé került és így a határozó. még érezhető hangsúllyal, mögéje került az igének.

A régiségben a második tagadás nagyobbára csak *nem* volt. P. Es semmynemev seresnek jegye ev rayta *nem* illenek CornC. 253. Egyeb barath senky az keyetlenbe *nem* lakozot volna előb PeerC. 59. Soha oly zeghen hozyaa *nem* yvhetót ÉrdyC. 49. *Sonha sem egy eb ev ellene nem* vgatuala. EhrC. 153. Soha semmit nem hibáza. Ar. A betyár 10.

Oly esetekben, mikor páros *sem* van két tagadott fogalom előtt, az ismételt *nem* a határozó és igéje közé kerül mai nyelvünkben is ép úgy, mint a régiben. P. Es mer *sem* fonny *nem* tuttok *sem* zewny EhrC. 140. Mert sem ő maga vrönc iesus, *sem* ő tanihtvani saruban *nem* iarnakuala VitkC. 81. *Sem* az nagy horakra *sem* Bodogh Azzonnera suffragymoth ennel *theurbeth Nem mondonk* LányiC. 3.

A régi nyelv a mainál sokkal gyakrabban élt e szórenddel főmondatokban is. Az említetteken kívül ott is tért vesztett már e szórend, hol régen mai, tagadó szóval összetett határozóink helyén, még ezek felbontott alakjaival vagyis negatív igével találkozunk. E határozókat, már a hangsúly fejtegetésénél említettük: *majdnem*, *csaknem*, *alighanem*, *míg* stb. E mondatokban azonban még se egyberakás javára tágitott igéje elől a *nem* szó; csupán pozitív ige lett a negatív igéből. Pozitív mondasban pedig igekötős igével nem igen állhat meg az egyberakás. A *nem* meg teljesen hangsúlytalan. P. Meglepetést keltett, és *csaknem* az összes európai piacokon megkönnyebbülést idézett elő. E helyett: és *csak* megkönny. *nem* id. elő; mint ebben: Es sonha az baratoktól el nem menenek: *myglen* zent Ferenc aldasual boczot nekyk nem ada. EhrC. 145.

Előfordul tehát a ,reményt nem nyújt'-féle egy szólamú szórend főmondatokban is. viszont nem szabad hinnünk, hogy az egyberakó, ,nem nyújt reményt'-féle rend egészen ki van zárva

a függő mondatokból. Nyelvenlékeinkből is idézhetünk néhány olyan példát, melyben mind igekötős, mind más határozóval ellátott ige mellett ilyen szórend van. P. Vgy hogy az barátok ewtett *nem vonhattyakuala el* labaytol EhrC. 142. Ágátoc meg az mastol el vötte iozagot *ha nem akartoc óréc tűzre mennetóc.* SimC. 11. Az mel' soror kedig sonha *nem akar* kérni bochanatot, awag' nem lelkeient kerí, hoptalan. BirkC. 2. lev. Myre meuetteel meg engemet ilyen igyen, hog en hozyam *nem akar* *ievned* CornC. 272. Masod capitulum arról vagyon hogy senkinek nem kell bízni magába. HorvC. 222. Azért fáradozom, hogy a fiamnak valami lábbelit ragasszak, s még ha a két kisebbnek is vmit *nem vetek a nyakukba* Csik Nyr. 4:471. Kérem az én istenemet hogy *ne nyuvasszon meg.* Nyr. 1:180.

Az a székely nyelvszokás azonban, mely ezt az igekötőt nem csak negatív, hanem még pozitív mondatokban is hátraveti, aligha egyberakásban találja magyarázatát. Idegen hatás eredményének tekintik.

Cs a k i s egybeilleszkedő lehet a szórend az oly kifejezésekben, hol a határozós negatív igéből negatív névszó alakult. P. Vétkeztem én érzékenységment *jóra nem birtomba*, vétkeztem istennek tíz parancsolatját *nem tartatomba* VirgC. 45., Holott ennekem az akoron terthenyk elmenek nalam *nem voltaert.* GyöngyC. 46. Az ily kifejezések igen nagy számmal fordulnak elő beszédünkben; az így közbeilleszkedő *negáló .nem'* helyébe azonban gyakran, hibásan, *tagadó .nem'-et* használnak s ezt az egész pozitív kifejezés elé teszik. „Nem figyelembe vehető” „nem elképzelhető” „nem számbavett” „nem végrehajtott” s több efféle kifejezés nagyon is ismeretes, különösen idegen nyelvekből fordított munkákból.

A rész szerint való ellenmondástól csupán egyes jelentő mondatok eseteiben félti mondásait a nyelv. Kérdő és felszólító mondatokban ez az óvakodás nem volna megokolt. Felszólító mondatokban ugyanis épen evvel az egybeillesztett szórenddel fejezzük ki a h a t á r o z o t t a b b tiltást még oly mondatokban is, hol nem igekötő a határozó. P. Útját ne álld! Haza ne jőjj! Valamely vagy megally magadat se indohad! EhrC. 44. Ennek okát különösen abban találjuk, hogy pozitív mondatokban szintén a határozó előre bocsátásával fejezzük ki a határozottabb felszólítást. Ha a negative parancsoló vagyis tiltó mondatokét nem is, de a pozitív mondatok efféle szórendjét igenis annak tulajdonítjuk, hogy e mondatokban eredetileg rész szerint való ellenmondást akarunk értetni. *Haza menj'* (s ne máshová!) *Be gyere!* Sorba állj! stb. Ez a szórend kiterjedt azután az igekötős igékre is, innen tovább a tiltó mondatokra; sőt ezekről negatív mondásokra is áttért, és némely mondatnak nyomatékosabb kifejezésére szolgál (l. Volf. Gy. cikkét Nyr. 11:84): »El nem adom' és ,meg ne mondd' nyomatékosabb, mint .nem adom el. és ,ne mondd meg'«.

Kérdő mondatokban akkor élünk a „reményt nem nyújt” formával »midőn ellenkezésünk indulata szemrehányás képében nyilatkozik«. (Kicska Nyr. 21 : 446.) P. A halálos ágyon *ki meg nem bocsátna?* Ar. T. XI: 15. Ki volt ez, mi volt ez? Ordög-e vagy barát? Mért *fel nem fedezte* a királynak magát? Mért *hódolni nem ment?* vagy semmi szüksége Földi jutalomra. földi dicsőségre? Ar. T. E. Miert te ennekőm elő mondasomra nem engedeel? SimC. 9.

E mondatok pozitív alakban nem ezt a szórendet követik. Mindazáltal azt hisszük, hogy eredetüket rész szerint ellenmondó mondatokban kell keresni. „Mért *hódolni* nem ment?” tehát eredetileg mintha ellent mondana annak, hogy: „mért tesz minden egyebet?”

Mellékmondatokban egybeilleszkedő és egyberakó szórend egyaránt járja negatív mondás és egésznek való negatív állítás esetén. Ha ez gonoz teth *embőr nem volna* Nem attok volna őttet te kezedbe. WeszprC. 83. Ha az tevredelmességnek *helye nem volt* ... tahat megsem gyont CornC. 26. Merth emberth senkyth *eremesben nem lathok* naladnal Th. El. lev. 1525. Oly meltosagos es oly isteny hog *meltok nem vagyunk* ewtett mynekewnk ily galyad edenyynkben tartany. EhrC. 132. De: Mert harag megh bant elmet: *hogy ne valasthaszon ygassagot* EhrC. 16.

Hogy a mellékmondatban bármikor is egybeillesztett lehet a szórend, annak oka jórészt abban van, hogy e mondatokban igen gyakran igekötő az ige határozója, és abban, hogy a mellékmondatban, melynek legfőbb és leginkább hangsúlyos fele az állítmány (ellenmondás ritkább benne), nem érezhetjük a szórendet rész szerint való ellenmondás módjának.

Negatív mondás, valamint egésznek ellenmondó negatív állítás esetén tehát gyakran ugyanoly szórenddel élünk, mint pozitíve tagadó mondatban.

Felmerülhetne az a kérdés, mért nem forog hát fenn e háromfajta mondat felcserélésének a veszélye, vagyis mért nem törekszik minden árnyalat pontos jelzésében gazdag nyelvünk e háromnak külső alakban való megkülönböztetésére?

A negatív mondást bármikor tekinthetjük egésznek ellenmondó negatív állításnak. Mindkettő negatív, mindkettő állít. jobban mondva egyik sem tagad, mindkettő a mondás ill. ellenmondás egészére vonatkozik. Tudnunk kell azt is, hogy az ellenmondó gyakran ellenmondásnak. állításnak minősíti az egyszerű mondást. Az egész különbség tehát csupán az, hogy a negatív állítás *nem*-je valamivel erősebb. Az értelmi különbség csekély.

Negatív állítás és pozitív tagadás értelmükre nézve különböznek ugyan, a nyelvhasználat azonban valószínűleg más nyelvekben is alig, vagy épen nem tesz és nem is tud köztük különbséget tenni.

Igy hát mindhárom fajta mondat békésen megfér egy köpönyeg alatt. Megfér már azért is, mert mikor az igének nincs

határozója, nem lehet szó se egybeillesztésről, se egyberakásról, tehát nem is lehet más formát képzelni, mint ezt az egyet: **nem** nyujt. Ez esetben, valamint egyberakás (és tagadó ellenmondás) esetén valóban *nem* a hangsúlyos rész, egybeillesztkedés esetén azonban nem a negáló *,nem'* a hangsúlyos, mint Brassai állította, mert ez a *nem*, mint jól tudjuk, csak szólam elején lehet hangsúlyos.

Különbözhetne ugyan ez a többféle *,nem'* hangsúlyára nézve is, olyanformán, ahogy a németben valóban úgy különböztetik meg a negatív mondást (és állítást) *,er sieht nicht'* a pozitív tagadástól: *,er sieht nicht'*; de a magyarban a negatív *,nem lát'* oly szorosan egy fogalom, mint akár a finn nyelv tagadó igéje; szorosabban az, mint igekötőkkel egybeillesztett igéink, mivel ezeket ellenmondás által felbonthatjuk, a negatív igéket nem. Mivel tehát igen szorosan összetett szóknak tekinthetjük ez igéket, ép úgy a *nem*-re kell esnie a hangsúlynak, mint tagadó ellenmondásban, hol értelménél fogva sem lehet a hangsúly másutt, csak épen a tagadó szón.

A negatív mondás a pozitív mondás egészével ellenkezik. Amikor a mondások egészének való ellenmondásról van szó, akkor a pozitív egész mondást állításnak tekintjük, és az ellenkező, tehát negatív állítást kell vele szembe állítanunk. A hit **reményt** nyujt' mondattal szembe tehát az eddigiek szerint ez kerülhetne: A hit **reményt** nem nyujt. Mivel azonban itt még inkább meglehetne a rész szerint való ellenmondás veszélye, mint a negatív mondásnál, azért ennek helyében is rendszerint a **,nem nyujt reményt'** féle mondatokkal élünk, amavval pedig szintén csak akkor, mikor rész szerint való állításnak nem nézhető. Előfordul tehát kérdésekben, felszólító, illetőleg tiltó mondatokban és a mondásoknál említett néhány oly mondatban, mikor nem kell a rész szerinti állítás értelmétől tartanunk (ellent nem tart, hozzá nem fér, gonosz példát nem adott, elmémbe nem fér, emlékezetet nem teszünk stb.), melyekben a határozónak az igével való szintezise ép oly erős, mint az igekötőé. Mert az ott adott magyarázaton kívül főleg az is oka e szórendnek, hogy a beszélő ezt a szintezist az igekötőknél oly erősnek tartja, hogy úgy mint a pozitív igénél a negatívnál se tartja felbontottnak, aminthogy a *nem* csak negáció eszköze lévén, nem is bontja fel, hanem csak ellenkezőjét jelöli a pozitívnak, példáulú ezekben (a már említett) kifejezésekben: bornemissza, ételnemkivánás, jóra nem birtomba, meg nem érdemelt, stb.

Mindazokban az esetekben, mikor a főmondatban egybeillesztett a szórend, a negatív mondatokban és mellékmondatokban is élhetünk azért egyberakó szórenddel is. Sőt néha, mint alább látni fogjuk, nem csupán felcseréljük, hanem beszédbeli árnyalatok feltüntetésére is felhasználjuk e kétféle rendet.

De előbb arra a feltehető kérdésre akarunk felelni: hogy mire való az egyberakó szórend e mondatokban, t. i. a mellék-

mondatokban, ha nincs is szükségünk arra, hogy bennük az egybeilleszkedő szórend esetén lehetséges kétértelműséget kikerüljünk?

Ha a független mondatokban nem volnának is esetek, melyekben csupán egyberakó szórend járja (mondásokban és állításokban), abból még nem az következne, hogy akkor kizárólag egybeillesztett szórend volna helyén bennük, hanem állna az, hogy bennük is, mint a függő mondatokban, egyaránt járná mindakettő.

Ha pedig azt találná ellenvetni valaki, hogy a *meg* vagy *el* igekötővel is alkothatunk összerakó negációt, holott az ezekkel való pozitív egyberakást (mely a székelységben általános) magunk is idegen hatásnak tulajdonítottuk; akkor azt felelnők, hogy a székelységben sem az a feltűnő, hogy az *el* és *meg* igekötővel is egyberakást követnek el, hanem az, hogy bármely igekötővel ellátott pozitív igével is egyberakás járja náluk, holott más nyelvjárás még tesz e két szórend között különbséget. Hogy tehát pozitív mondatokban az *el* (kivéve azokat az eseteket, hol mozgást jelentő igével egyesült) és a *meg* sohasem kerül az ige mögé, az azért van, mert szokatlan dolog az egyberakás okozta pótló szólamnak élére oly szót állítani, melyhez már semmiféle külön értelmet nem fűz a nyelv, holott *ki, be, át, vissza, keresztül*, stb. szóknek még van ilyen értelmük. Mivel tehát negatív mondatokban nem igen tekinthetni e rendet a *meg* és *el* szóknek az említett többi igekötővel azonos és a régiségből fennmaradt szereplésének, azért egyberakó szórendjükben a többi igekötő ily szórendjének analógiáját látjuk, mely különösen azért jöhetett létre, mert negatív mondatokban a pótló szólamnak külön szólam ereje a gyakori használat folytán elenyésző.

Igekötős igék kétféle negatív használatában különbséget is lát Kicska (21:445). Például Károli több mondatát szembe állítja Káldiéival. Károli: 'Ti menjetek-fel ez innepre, én még *nem* megyek fel ez innepre, mert annak én időm még *nem* tölt el. Káldi: 'Ti mennyetek-fel az innep-napra, én pedig *fel*-nem megyek ez innep-napra, mert az én időm még *bé* nem tellyesedett (János 7, 8). A '*nem* megyek-fel' »tagadás, ámbár negatív állítás is lehet«, a '*fel* nem megyek' mindig negatív állítás. Minthogy a magyar ez utóbbi esetben »nem hangsúlyozhatja a személyes ígét, tehát a határozót hangsúlyozza, azt a határozót, melynek saját jelentését nem veszi tekintetbe, s jöllehet erősebben hangoztatja, az ellenkezést mégsem a határozó, hanem az ige kategóriájában érzi.« (Nyr. 21:446) Egyszerű jelentő mondatban tanácsosabb a Károli példája.

(E IV. cikknek vége következik.)

KALLÓS ZSIGMOND.

A MELLÉKNÉV FŐNÉVI HASZNÁLATA.

Érdekes vizsgálni, melyek azok a körülmények, amelyek között a magyarban melléknév főnévi szerepben előfordul, s hogyan fejlődtek a használat egyes nemei az idők folyamán.

Tobler 1893-ban értekezett egy fölolvadásában a melléknév főnévi szerepéről a román nyelvekben. A Zeitschrift für französische Sprache und Literatur-ban közölt ismertetésből észrevehető, hogy Tobler példáit azon az alapon csoportosítja, hogy mennyiben tér el az egyes esetekben a melléknév eredeti szerepétől.

Tobler szempontját igyekszem követni én is a magyar nyelvre vonatkozó megfigyeléseimben. A melléknemekhez sorolom értekezésem folyamán a melléknévi igeneveket is.

Tudtommal eddig még nem foglalkoztak a magyarban behatóbban a melléknév főnévi használatával. Egyes jelenségeit felemlítették természetesen a nyelvészeti munkák és folyóiratok, de csak elszórva és nem összegyűjtve. Talán legtöbb idevonatkozó adat van a TMNy-ban, mely a melléknemek képzésének minden egyes csoportjánál kiemeli azokat, melyek főnévi szerepben is előfordulnak, továbbá a Nyr.-ben, mely külön-külön többször megemlékezik egy-egy melléknévnek főnévi használatáról, helyesebben többször magyarázza egy-egy főnévnek melléknévi eredetét. Ilyen elszórt adatok vannak azután természetesen másutt is, mert hiszen a nevek szerepváltozásának éppen ez az esete igen gyakori.

E gyakori eseteknek I. fő csoportja az, mikor a főnévül is használt melléknév még melléknévi szerepben is található.

Természetes, hogy ilyenkor élénken vagy kevésbé élénken mindig fülünkben cseng az illető szó melléknévi alakjában is és tulajdonképi értékét főnévi minőségében is kiérezzük. Az eredeti érték kiérzésének élénksége függ attól is, hogy konkrét vagy elvont főnevet jelöl-e a főnévileg használt melléknév.

Az I. alcsoportban, mikor a melléknév konkrét főnevet, vagyis többjegyű fogalmat jelöl, nagyon jól kiérezzük, hogy a jelzői szerepben használt melléknév tartalmához a főnévi szerepben még több más jegy is járult, olyan jegyek, melyeket az elhallgatott főnév foglal magában s amelyek a szóbanforgó fogalomnak tulajdonképeni lényegét teszik. Nagyon emlékezetünkben van tehát az eredeti jelzett főnév, ha nem mondjuk is ki, sőt még ma is ennek a tartalma viszi a főszerepet nyelvérzékünkben és a melléknév csak determinál, p. *író (ember)*.

Ezen az alcsoporton belül ismét két osztályt különböztethetünk meg. Nézzük csak ezt a két szót: *író* és *író*. Mennyivel jobban eltér a melléknév eredeti szerepétől a másodikban, mint az elsőben! *Író*-nak, mint jelzőnek legmegszokottabb szerepe, hogy személyt határoz meg avval, hogy írással foglalkozik. Az ilyenféle kifejezések, mint *író-gép*, *író-eszköz*, már ritkábbak; az

író-asztal, író-tábla-félék még ritkábbak. Az *író* mint főnév a melléknévnek legeredetibb jelentését honosította meg, egybeolvasztva vele ama főnév értelmét is, melyhez leggyakrabban szokott járúlni, mint jelző. A *író*-val másképp vagyunk. Itt a főnévben a melléknévnek az a távolabbi jelentése szerepel, mely szerint a cselekvést a cselekvőről, aki végzi, átruházzuk az esz-
közre, amellyel végzi.

Az A) osztályba tehát azok a melléktnevek tartoznak, melyeknek fogalma főnévi szerepükben egészen vagy legalább is megközelítőleg megegyezik a melléknév leggyakoribb jelentésével és ama főnév jelentésével, melyhez legtöbbször szokott járúlni. Ide sok, nagyon sok melléknév tartozik, a legkülönbözőbb nyelvtani alakulással. Legtöbbször a foglalkozást jelentő szó: *író, költő, festő; béres, napszámos, birtokos, fuvaros; tudós, adós, lakós; hadnagy, tábornagy* stb. Ide tartoznak továbbá a betegek nevei: *himlős, kanyarós, köhögős* stb. Egyes valláshoz, egyes nemzetiséghez tartozók nevei: *protestáns, keresztény, görög keleti; német, magyar, tót* stb. Sok példát lehetne még felhozni erre a csoportra, de már ez is elég arra, hogy lássuk a nyelvnek ezekben való gazdag-ságát. A magyar melléknév használatának ez a módja igen elter-jedt a legrégibb időktől kezdve, sőt használatának száma aránylag nem is igen változott. Gazdagodott ugyan nyelvünk azóta ezen az alapon is, de csak annyiban, amennyiben általában gazda-godott.

A régi, oklevélbeli személynevek között is találunk sok ilyet, mint: *Szabó, Tót, Zsidó* stb. Bizonyos, hogy ezek köznevekül is szerepeltek. Jerney Nyelvkincs-eiben még ilyen adat is van: »*Zab-osztó: Zoboztou* egy 1270 körüli oklevélben királyi lovászok egyik felekezete.« Már a HB-ben is előfordúl: *ő szentü* és *önöttéi*. A legujabban felfedezett Gyulafehérvári versekben: *Élőknek* örök-sége. A Kön. Tör.-ben: Eteti úgy, hogy anya *szilöttét*. A kódexek-ben már annyi példát találunk erre a használatra, hogy nem is szükséges és bajos is volna idézni.

A B) osztályt teszik ebben az 1) alcsoportban azok a melléktnevek, melyeknek fogalmát főnévi alkalmazásukban nem a melléknévi használatuknak legmegszokottabb jelentése és az azok-hoz leggyakrabban járúlni szokott főnév szolgáltatja, hanem egy olyan fogalom, melyben ezek közül egyik vagy másik, vagy mind a kettő eltér szokott értelmétől.

Legkevésbé történik ez meg az ilyen főneveknél, mint: *szarvas, farkas, jegyes, leves, fogas* stb. Melléknévi szerepükben ezek valamivel való ellátottságot fejeznek ki s főnévi szerepük-ben nem azért jelentik azt, amit jelentenek, mintha csak arról a főnévről vagy leggyakrabban arról volnának elmondhatók, hanem igenis azért, mert az a melléknév alapszavának fogalmával külö-nösen el van látva, vagy szokatlan formában van ellátva. Ugyan-így keletkezhetek a nem ellátottságot kifejező melléktnevekből az ilyen főnevek mint: *fakó, télizöld, százszorszép, alsó, felső* (a kár-

tyában) stb. Nem ritkák ezek sem a régi nyelvben. *Farkas, szarvas* sokszor előfordúl a nyelvemlékekben. Érdekes a Besztercei szójegyzékben a *rezes* a latin torques (nyaklánc) értelmében.

Ezekhez hasonlók az ilyen foglalkozás szerinti elnevezések: *lakatos, kocsis, ernyős, órás* stb., csak hogy itt az eredeti melléknév és főnév értelme az új főnévben még jobban meg van szorítva. Ezek a melléknevek is valamivel való ellátottságot jelentenek, de főnévileg alkalmazva csak személyt jelölnek és csak olyan személyt, aki annak a tárgynak az előállításával vagy kezelésével foglalkozik, amellyel való ellátottságát a melléknév kifejezi. Szokatlanabb értelem ez, mert az ilyen neveken rendesen csak birtokosát értjük ama tárgynak, amellyel való ellátottságra a jelző utal. Ezek is előfordúlnak már régebben. Vannak a régi oklevelekben ilyen személynevek: *Szekeres, Botos* stb. Az összefüggő nyelvemlékekben azután már találunk ilyen közneveket: *lakatos, kocsis* stb.

De úgy látszik, hogy inkább csak a kezelésre vonatkozókat használták régebben. A készítő megnevezésére jobban el lehettek terjedve a *csináló*-val és *gyártó*-val összetett szavak, mint: *óra-csináló, szekrény-csináló, lakat-gyártó, asztal-gyártó, kerék-gyártó* stb.

A melléknévnek még szűkebbkörű jelentését őrizte meg a főnévi használat a melléknévből keletkezett tulajdonnevekben. A magyar vezetéknévek nagyon kevés kivétellel mind melléknévből lettek. Gondoljunk csak a színek, nemzetiségek, alaki tulajdonságok, lelki tulajdonságok stb. szerinti elnevezésre, továbbá arra a sok névre, mely helyhez tartozást fejez ki. — Idesorolható még sok állatnév is, leginkább a házi állatok köréből, közelebből lovak, kutyák, macskák nevei: *Csinos, Fürge, Fehérke* stb. — Itt említhetjük meg az ilyen földrajzi neveket is, mint: *Halas, Békás, Világos, Aranyos* stb. E tulajdonnevek természetesen idővel még sokkal jobban eltérhetnek a melléknév eredeti jelentésétől. *Nagy* p. szállhat örökségkép kicsiny emberre is; egy eredetileg halakban bővelkedő helyet nevezhetünk *Halas*-nak még akkor is, ha a halak kipusztultak belőle. Különben a legtöbb ilyen tulajdonnévben semmikép sem érezzük az eredeti jelentést. »Ami jelentésük az etimologia révén sül ki, az kelthet bennünk érdeklődést, kíváncsiságot, de nem támasztja soha azt a meggyőződést, hogy ez vagy az a név csakugyan azt jelenti. A név arra való, hogy valamely nemzetség, család vagy személy képzetét alkossa meg lelkünkben. Ha Huszár nevű familiáról hallok, nem forog az elmémben se katona, se ló, se az etimon: *cursor*, hanem csakis az a familia.« (Nyr. 25. k. Tóth B.)

Ami a magyar tulajdonnevek, különösen a személynevek történetét illeti, e nevek a régi nyelvben változatosabbak voltak, mint a maiban. Legfeltűnőbb ez a keresztnevекnél. Az oklevelekben sok pogány név maradt fenn. Ezek között van természetesen

akárhány olyan is, mely melléknévből keletkezett. Ilyen férfi-nevek: *Kemény, Kevély, Öklelő, Haragos* stb. Ilyen nőnevek: *Gyöngyörű, Szép, Csókadó, Szerető* stb. (Érdekesek ezek a néplélektan szempontjából is. A férfiaság és nőiesség milyen élesen meg van különböztetve!) A kereszténység elterjedésével azután a keresztény nevek ezeket kiszorították a használatból.

Még a tulajdonnevekben kimutatott fejlődésnél is továbbmegy a mi szempontunkból a nyelv, mikor a melléknévnek főnévi alkalmazásában a képzős melléknév alapszavának is valami különösebb értelmet tulajdonít. Ilyenek: *tizes, huszas, ezres; asztalos; tizedes, százados, ezredes* stb. Ez utóbbi katonai elnevezések már a kódexekben is előfordúlnak. A pénzek elnevezései természetesen később keletkeztek.

Sokszor alkalmazza a nyelv főnévileg a melléknevet személyesítéssel. Ennek az eszköze a melléknévi igenév szokott lenni.

Legkisebb az átvitel akkor, mikor az elhagyott főnévvel jelölt tárgy eredetileg csakugyan végez egy bizonyos munkát s a megszemélyesítés csak abban rejlik, hogy mi ezt az emberi cselekvések köréből vett fogalommal jelöljük. Ez leginkább a népnyelvben fordul elő: *sétáló* (inga), *gyújtó* stb.

Továbbmegy a megszemélyesítés, mikor az eszközt, melylyel a cselekvést végezzük, cselekvőnek tekinti a nyelv ezekben: *fűrő, reszelő, véső* stb.

Még továbbmegy, mikor nemcsak a szoros értelemben vett eszközt, hanem még a tágabb értelemben vett eszközlőt: a helyet és időt is így tekinti: *fürdő, vendéglő, kifőző, hamrazó, gyertyaszentelő, háshagyó* stb. Ilyen eszköznevek már akadnak a kódexekben is, Calepinusnál meg már nagyon sok előfordul.

Úgy látszik azonban, hogy a cselekvés helyét régente nem nevezték így el, vagy legalább ritkán. Többnyire kitették a főnevet is. A temető régente *temetőhely*-nek hangzott, a vendégfogadó *vendég-fogadó-ház*-nak, az ebédlő helyett pedig ilyen kifejezéseket találunk: *ebédlő hely, ebédlő szoba, ebédlő ház, ebédlő palota* stb. (A labirintus még Faludinál is *útvesztő kert* vagy *útvesztő erdő*.) — Az említettem időneveket alkalmazták már a kódexek korában is főnév nélkül.*

Eddig oly főnévi szerepben tárgyaltam a melléknevet, melyben konkrét fogalmat jelöl. Tobler az idéztem értekezésében felemlíti, hogy »messze esik a melléknév eredeti szerepétől akkor, midőn benne kifejezésre jut mindaz, ami valamely létezőnek lényegét teszi, midőn a tulajdonságnak egy konkrét hordozója a gondolkodás körén kívül esik«. Szóval megemlékezik azokról a

* Az ó, ő képzős igenévről a régi magyar nyelvben bővebben írt Könyve Nándor a Budenz-Albumban. Védelmére kel az ortológiának, mely oly sok hibás képzés kijavítására használja fel ezt az igenévet.

melléknevekről, melyek főnévi szerepükben elvont fogalmat jelölnek. A magyarban is van sok ilyen eset és ezeket a 2. alcsoportba sorolhatjuk. Ide tartoznak első sorban azok a jelenségek, mikor egy lelki tulajdonságot vagy egy érzéki tulajdonságot mint önmagában létezőt gondolunk, függetlenül a tárgytól, ill. megtestesítésétől: *a jó, a rossz; a vörös, a kék* stb. Ennek haladást mutató változata, mikor a melléknév az így felfogott tulajdonságnak még a saját körén belül jelentkező különböző mivoltát is feltünteti: *a sötétkék, a világoskék, az égszínkék, a tengerzöld, a kékes, a zöldes* stb.

Ide tartoznak még a melléknévből fejlődött, elvont cselekvést jelentő főnevek is, p. o. *keresztelő, kézfogó, esküvő* stb. Ez utóbbiakról megjegyzi Simonyi (Magyar Nyelv, 2:129): »Az ilyen kifejezésekkel eleinte csak azt akarták összefoglalni, ami az illető cselekvéshez szükséges, mindazon eszközöket és körülményeket, melyeknek segítségével a cselekvés végbemegy, úgy hogy a *keresztelő* tulajdonképpen az egyes mozzanatok, a hozzá való eszközök összeségét jelenti, tehát az imént tárgyalt eszközjelentésből fejlődött az elvont jelentés.«

Az effélék azonban, úgy látszik, aránylag későn fejlődtek! Régebben a nyelv ezeket leggyakrabban az *at-et*-tel képezte, újabban leginkább az *ás-és*-sel és ma is ez a képző van legjobban elterjedve. Ami kevés ilyen *ó-s, ö-s* képzés ma akad, az sem igen fordul elő a régi nyelvben. A *keresztelő* hajdanában *keresztelés, a kézfogó kézfogás, az esküvő eskütés. Esküvő és kézfogó* a mai jelentésükben egyáltalában nincsenek meg a NySz-ban, a *keresztelőre* csak egy példa van idézve s ez is határozói használatban: »Kende Gábor uramék keresztelőben lévén.« Nagyon érdekes jelenség azonban, hogy a *temetőt* megtaláljuk 'temetés' jelentéssel Nádasdy Tamás nádor levelezésében, tehát a XVI. században. Azelőtt szintén *temetéssel* jelölték. Érdekes a *búcsú* szó is, mely már a kódexekben is előfordul elvont cselekvés értelmével, bár szűkebb jelentésű, mint ma, mert eleinte csak áldást, később pedig feloldozást jelent. Azt talán mondanom sem kell, hogy a *keresztelőben, esküvőben és kézfogóban* szintén van személyesítéssel kívül még fogalommegszorítás is, mert p. o. nem minden kézfogó cselekedet eljegyzés is egyszersmind. —

Eddig olyan mellékneveknek a főnévi használatát tárgyaltuk, melyek feltalálhatók, még pedig ugyanabban az alakban, melléknévi használatban is. Most térjünk át a II. főcsoportra, vagyis azokra a főnévül használt melléknevekre, melyek melléknévi szerepben nem találhatók fel, vagy legalább is nem abban az alakban. Ez már messzebbre ható fejlődés. Rendesen alaki változáson alapszik, ez pedig elszigetelésen. Tehát itt már az elszigetelés nemcsak jelentésbeli, mint az előbbi esetekben, hanem a jelentésbeli mellett alaki is. A főnév vagy megmarad eredeti alakjában, míg melléknév társai továbbfejlődnek, vagy ő

megy alaki változáson keresztül és társai maradnak változatlanok. Ez alaki változások mellett azután természetesen előfordulhat velük egyidejűleg a fent tárgyalt jelentésbeli változásoknak minden neme.

Legkisebb az eltérés a szónak főnévi és melléknévi alakja között akkor, mikor a melléknévi igenévből keletkezett eszköznevek *-ó, -ő-jüket* *u, -ü-re* változtatják, p. *fűrű, vésű* stb. Úgy látszik, ez az *-ü, -ü-féle* változat mindjárt kezdetben megvolt az *-ó* és *-ő* mellett. Ezeknek az eszközneveknek ugyanis nagy része előfordul a kódexekben és magánhangzójuk az említett különböző változatban található. Az *EhrC*-ban *fűrűt* találunk, de viszont szintén a kódexekben *sőprőt*. (A TMNy. 504 szerint ez nyelvjárási sajátság.)

Még jobban megváltozott a melléknév főnévi használatában a *-tyű, -tyü* végű eszköznevekben. Ezek is melléknévi igenevek voltak. Régente *-tó, -tő-vel, -tyó -tyő-vel* és *-té-vel* is előfordúlnak. A kódexek idejében p. még *fogantó-vel* és *csengető-vel* találkozunk. A XVII. században már *csengettyű* is van. (TMNy. 501.)

Alaki eltérés van a melléknévnek melléknévi és főnévi alakja között e *-v* tövű szónál is: *késérű: keserv*. — Érdekes példák azok is, melyekben a melléknévnek kicsinyített alakja van főnévül használva: *jog, balog* stb., *látóka, ülőke* stb. eszköznevek, l. TMNy.

Nagyobb az eltérés akkor, mikor a szó belsejében van különbség a két alak között. Ilyenek *Bódog, fulánk. vő, kedd* stb. *Bódog* és *fulánk* a kódexek korában még megegyezett rokonaival, de ezek később átalakultak (*boldog, fűri. Vő, kedd* a magyar irodalmi nyelvtörténet folyamán mindig elszigetelt alakok, csak-hogy itt a főnév alakult át és a melléknévi használat maradt változatlan (*verő, ketted*).

Némely szók melléknévi használatukban egészen kihaltak és csak főnevekkül maradtak életben. Ilyen példák: *hímlő, lepedő, csapula, pilla, szüle* stb.

Egyes mellékneveknek az eddig tárgyalt végleges főnévi használatán kívül még némely melléknévnek alkalmi szerepváltozásáról is megemlékezhetünk. Ilyen p. az, ha a főnévül használt melléknév különböző dolgoknak bizonyos tulajdonsággal felruházott nagyobb tömegét vagy nagyobb részét jelöli, mint a tojás *sárgája*, a tojás *fehérje* stb. Ide tartoznak még azok az esetek, mikor önmagukban főnévül nem járatos melléknévi igeneveket határozói alakban főnévül alkalmazunk: *lenyugróban* van a nap, *indulóban* voltam, folyó *mentén* stb.

Némi kis áttekintést óhajtottam így szerezni azokról a körülményekről, melyek között a magyarban melléknév főnévi szerepben előfordul és előfordult. Emeljünk ki most már egy-két megfigyelést, ami ez áttekintés közben önként kínálkozik.

Feltűnik először is az eseteknek nagy száma. Nagyon, de nagyon el van ez a használat terjedve. Mily sokat említettem csak itt is, és mily sok van, amit el nem mondhattam!

Feltűnik továbbá a szerepváltozásnak a régisége. Legrégibb nyelvenlékeinkben is találunk rá példákat, sőt még a számuk is arányban van a mai használat gyakoriságával. — Alig találunk egy-két fejlődést, melyre azt mondhatjuk, hogy újabb, mint p. a hely nevének az elhagyása ilyenekben: *gyümölcsös (kert)* stb., továbbá *ebédlő (terem)* stb.

És még az újabb fejlődések folytán keletkezett számos esetet is ellensúlyozzák némileg a már kiszorult és a lassankint kiszorulni kezdő kifejezések. Hogy például csak egy fajtát említsek, hát felhozom, hogy azok az igenevek, melyek újabban az eszköz-jelentésnek oly sokféle árnyalatát veszik fel, lassankint elvesztik a régi nyelvben oly általános és majdnem kizárólag személyre vonatkozó jelentésüket, p. o. *seprő, fűró, temető* stb.

Feltűnik továbbá vizsgálódásaink folyamán az is, hogy sok főnévben milyen nagyon elhomályosult a melléknévi eredet. Mindenesetre felölő dolog ez a magyar nyelvben, mely rendszerint olyan világosan mutatja a szavak elemeit.

Feltűnik továbbá az is, hogy igen sokszor milyen finom jelentésváltozáson mentek keresztül szavaink és hogy bizonyos körülmények között egy-egy szóval, egy egyszerű melléknévvel milyen sokat és milyen éles árnyalatokat tudunk kifejezni. Ez is arra vall, hogy mennyire hajlik és hajlott régtől fogva a magyar a világos gondolkodás és a rövid kifejezések felé. (A honfoglaló magyarok műveltsége, Volf György.)

Felölő még, bár nem épen meglepő, hogy a nép nyelvében több főnévileg használt melléknévre bukkanunk, mint az irodalmi nyelvben. Minden nép s a magyar nép különösen, szereti a rövid és állandó kifejezéseket. Ezt mutatják a játéknevek: *bújós, szembekötős, kifutós* stb., az ilyen ruhanevek: *ünneplő, ujjas, bugyogó* stb., az ilyen eszköznevek: *gyűjtő, villantó* stb. és mások.

Ha most már egyéb nyelvekre vetünk egy-két pillantást: a tárgyalt főbb jelenségeket mindenütt megtaláljuk. Ami a rokon nyelveket illeti, ez egészen természetes, mert hiszen szerkezetük főbb vonásaiban megegyezik a magyaréval (vö. a finnben: *matkalainen* úthoz tartozó és útas (ember); ilyenek *saksalainen, elävä* stb. stb.), de az indo-germán nyelvekben is találunk elég idevágó példát, mely világosan mutatja a melléknévnek főnévvé válását. Latinban: *dextra, summa, patricius, notum* stb. Franciában: *la constituante, le franciscain, les mathématiques, le sérieux, le restaurant* stb. Németben: *das Wild, das Gute* stb.

Sőt az indo-germán nyelvekben még gyakoribb a melléknévnek főnévi használata és még természetesebb, még kínálkozóbb, mint az ural-altáji nyelvekben. Ennek oka első sorban, hogy ezekben van nyelvtani nem, és bennük — kivéve az angolt — a melléknév számban és nemben megegyezik a főnévvel. Így természetesen a melléknévnek már végzete is emlékeztet a jelzett főnévre s ez egy okkal több, hogy a főnév kimondása feleslegessé váljék. P. ezekben: *religieur, religieuse, servus, serra,*

már a szöveg is mutatja, hogy milyen nemű személyről van szó, és ezekben, mint *dextra, constituante* stb. már a végzetnél fogva is bizonyosabb előttünk, hogy a nőnemű *manus* és a nőnemű *assemblée* azok a szavak, melyek el vannak hallgatva. Továbbá az olyan latin és német elvont neveknél, mint *factum* és *(etwas)* *Gutes*, már a semleges végzet is utal rá, hogy ezeknél nincs egy meghatározott létező a tudatban, mint e tulajdonságnak konkrét hordozója, tehát ez is hozzájárul ahhoz, hogy a melléknév önmagában is képes az illető képzet kifejezésére. Természetesen fokozza ezt az is, hogy a névelő alakja is különböző az egyes nemek szerint. A magyarban nem lévén nyelvtani nem, a személynéveknél használt melléknéveknél rendszeren az a határozott érzésünk van, hogy férfiről van szó, s épen ezért, ha nőről beszélünk, szükségét érezzük gyakran a jelzett szó kitevésének: *igazgató* — *igazgatónő*; *keresztény* — *keresztény nő* stb. Kevés olyan kifejezésünk van, ami tisztán nőre vonatkozik: *szűz, hajadon, szolgáló* stb.

SCHMIDT MARISKA DR.

A BASKIR-MAGYAR ROKONSÁG.

Pauler Gyula »A magyar nemzet története szent Istvánig« című munkáját a legnagyobb érdeklődéssel várja a hazai művelt közönség; az akadémiai hivatalos bíráló (Akad. Értesítő 1900., 440—444.) annyi elismeréssel adózott e műnek, hogy méltán várhatjuk, hogy e munkában több megoldatlan kérdésre megkapjuk a végső, a kétséget kizáró feleletet. Pauler, úgy látszik, a legfontosabb s műve legsikerültebb részének a baskir-magyar rokonságról szólót tartja; ezt közölte leg hamarabb (B. Szemle 1900. szept.). Erről a részről mondja az egyik akadémiai bíráló, hogy Pauler »az általa felállított baskir-magyar rokonságot, illetve e kettőnek az ősidőkben azonosságát meggyőző érvekkel és okoskodással bizonyítja« (Ak. Ért. 441.), míg ellenben a másik bíráló Paulernek azt az állítását és bizonyítását, »hogy a baskirok eltörökösödött magyarok, s első ismert hazájok a mai baskir földön, az ufai, részben talán orenburgi kormányzóság területén volt«, pusztán tetszetősnek találja (442).

Pauler Gy. összes munkássága — az előttünk fekvő cikkel együtt — minket is feljogosít rá, hogy az akadémiai bírálókkal e most megkoszorúzott munkájában is azt a mély tudományú tudóst lássuk, aki a kérdéshez tartozó mondhatni valamennyi kútforrást a nála megszokott kritikával ismeri, tárgyalja. Épen azért igen csodálkozunk, hogy Pauler a baskir-magyar rokonságról szóló részt közölte legelőbb, amely művének csak afféle »függeléke« s amely nézetünk szerint P. munkájának bizonyára a legkevésbé sikerült része.

A baskir-magyar rokonságot nem Pauler Gyula állította fel s bizonyította először, mint a hivatalos bíráló hiszi; megolvasható az már Fesslernél (*Geschichte von Ungarn*, 2-dik kiadás I: 42 és köv. lp. 1867-ből), Marczalinál (*Magy. nemz. tört.* I: 34). Szalay Baróti-nál stb., de főleg Chvolsonnak 1869-ben megjelent *Izvestija o chozarach, burtasach, bolgarach, madjarach* c. munkája 44. jegyzetében; ennek velejét, itt-ott szóról-szóra fordítva, a következő sorokban adom:

»Hogy a magyarokról szóló tudósítást, amely itt és más arab íróknál előfordúl, kellően megértsük, szükséges néhány szót szólnunk arról, honnan való ez a nép, mikép költözködik az első hazából és európai más lakóhelyeiről a mai Magyarországra.

nk. A magyarok minden bizonnyal a vogul néptörzshöz tartoznak.... A magyarok első lakóhelye az Ural mindkét oldalán a Volga, Káma, Tobol és a Jaik felső folyása közt terült el. Ok nemcsak hogy egytörzsűek a baskirokkal, de, úgy látszik, valamikor ennek a törzsnek része is voltak. Ezt azon az alapon lehet hinni, hogy a XIII. század utazói, akik a baskirok földjét meglátogatták, a baskir nyelvet a magyarral egynek találták (*tožestvennyj*). Ép ebből az okból a baskirok földjét Nagy-Magyarországnak nevezték. Az arab írók, mint látni fogjuk, tovább mennek s világosan arról beszélnek, hogy vannak keleti és nyugati baskirok; a nyugatiak határosak a bizanci birodalommal és a besenyőkkel....

A muzulmán íróknak a magyarokról szóló tudósításai meglehetősen szegények, hézagosak. Ungar vagy talán inkább Hunkar név csak ritkán fordul elő náluk. De ismerik a magyar népet *modžgar* alakban s rendszeren baskiroknak hívják őket. További írásunkban közöljük, mikép írják és ejtik ők a *magyar* nevet.

Ezután a szerző részletesen ír arról, melyik arab írónál mi van a magyarokról, a baskirokról, s végeredményül azt mondja, hogy az arab írók Germánia táján ismertek egy baskir népet s hogy ez nem más, mint a magyar nép. Majd így folytatja:

»Láttuk, hogy a magyarokat az arab írók különböző nevek alatt ismerik; ezeket az elnevezéseket abban a reményben, hogy új tudományos eredményt kapunk, időrendben s a nevezetesebb kútfők alapján összeállítjuk:

Ibn-Daszta (912 körül)* a magyarok nevét *el-Modžgarija*-nak írja; elliagyva ebből az arab névelőt és a szóvéget, *Modžgar* vagy *Madžgar* alakot kapunk.

Ibn-Fodlaunál (922 körül) a keleti, oroszöldi baskirok neve *baskard*; a második szótag hangzójáról nem biztos, hogy *a*.

Maszudi (943 körül) a magyarok nevét *badžgard*-nak írja, de, úgy látszik, ismerte a *modžgar* alakot is.

* Mivel Chvolson szövegét adom, az ő neveihez szorosan ragaszkodom; a tulajdonneveket is úgy írom át, ahogy még ő olvasta őket.

Abu-Zajd el-Balchi (ugyanabban az időben) mind az urali, mind pedig az európai (értsd nyugati) baskirokat egy helyen *basdžard*nak, máshelyen *basdžart*nak írja. A második szótag „hangzója itt se föltétlen bizonyos. A perzsa írók, akik Abu-Zajd el-Balchi-ból merítettek, *baszart*-ot írnak.

Edriszi (XII. sz. közepe, az egyetlen író, aki az urali baskirok nyelvéről szólva azt állítja, hogy az a besenyők nyelvétől különbözik, lásd Chvolson 106 és Pauler 353) az urali baskirok nevét *baszdžert* (vagy *bászdzert*)-nek írja.

Jakutnál (XIII. sz. eleje) *bászgird*, *bás-džerd*, *básdzerd*, *báskerd* alakok vannak mind az urali, mind pedig a nyugati baskirokra. — Ibn-Szaidnál (XIII. sz. közepe) a *báskerd* alak mellett előfordul a *hunkar* is.

Kazvininál (ugyanakkor) *básgart*, Dineskinél (XIV. sz. eleje) és Abul-fedánál (1320 körül) vegyesen több alak fordul elő, aszerint, hogy az írók milyen kéziratból merítettek (*bászszart*, a magyaroké: *báskard*, *mâdzâr*, *hunkar* || *baszdžert*, *báskerd*, *hunkar*, *el-modžgarija*)

Már most abból az általánosan elismert tényből (*iz obščepri-znannavo fakta*), hogy a magyarok a baskiroktól származnak [s itt hivatkozik Chvolson Fesslernek: *Geschichte von Ungarn*, ed. Klein I:42 és köv. lapjaira] és e nép nevének most idézett különböző formáiból a magyar népnév eredete, amely eddig nem volt kellően megmagyarázva, megvilágítható. Constantinus Porph. a magyarokat törököknek tartja s szerinte csak egy törzsüket hívja *mezer*-nek; a Névtelen jegyző szerint pedig a magyarok magukat *moger*-eknek nevezik. A *baskir* név legrégibb alakja (X. század első fele) *badžgard*. Ez a név kétféle úton fejlődött: 1. Keleten a *badžgard*-ból lett *basgard*, *baskard*, *baskart* stb; 2. Nyugaton pedig a szókezdő *b* elváltozott *m*-re (Chvolson hibásan megfordítva írja: »*m* átváltozott *b*-re«), a szóvégi *-d* lekopott s így lett *madžgar* stb. Chvolson e kétféle fejlődésről táblázatot állít össze, még pedig így:

badžgard { *basgard*, *baskard*, *baskart*, *baskert*, *baskirt*, *baskir*
badžgar, *modžgar*, *madžgar*, *madžar*, *madjar*.«

Ez az idézet bizonyítja hogy Chvolson 1869-ben amellett érvelt, ami mellett most Pauler, hogy t. i. »a magyar és a baskir egy és ugyanaz a nemzet«. Chvolson világosan összeállította azt is, hogy az arab írók keleti és nyugati baskirokról tudnak, ami Pauler cikkéből nem tűnik ki. S végre Chvolson épen ezekre a tényekre alapítva nem azt mondja, amit Pauler, hogy a magyarok »baskir nevéket letették, mikor új nevékön végre a Duna-Tisza mellékén új hazát találtak«, mintha bizony egy nép nemzeti nevét csak úgy kénye kedve szerint változtatná, hanem nyelvészeti magyarázattal a *baskir* és *magyar* név azonosságát vitatja. — S ez a nyelvészeti bizonyítás semmit se ér; be kellene bizonyítania Chvolsonnak, hogy a *p. b ~ m* megfelelés, amely a török-

ségben nem ismeretlen, egyúttal magyar hangtani sajátság volt; hogy egy csomó mai *b*-én kezdődő török-baskir szó a magyarban *m*-mel van meg; hogy pl. a magy. *borjú*, *balta*, *borsó* nyelvünkben *m*-mel, a baskiroknál *b*, *p*-vel vannak meg (vö. Radloff *Phonetik* § 206.). De sehol ennek semmi nyoma. Mert szabályos megfelelések nélküli változásokat csak azok vesznek föl, akik nincsenek meggyőződve a módszeresen végigvitt nyelvészeti bizonyítás szükségéről. Maga Pauler is, aki a nyelvi tényekre, úgy látszik, sokat ad (lásd *Akad. Ért.* 443 a *malaszt* szót), milyen könnyen ragadtatja magát hozzávető föltevésekre. példa rá e cikkében a *szabartoszfaloi* név: »Ha ... elfogadjuk, — írja Pauler — hogy e névösszetétel két görögösen ragozott szóból: *sabart* és *aszfalos*-ból ..., közel esik a gondolat (?), hogy a *szabart* csak elferdítése a *baskurd* névnek« (B. Szemle 340.). Ilyen elferdítésben is csak az hibet, kinek egy bizonyos elmélet kedvéért szüksége van ilyen feltevésre. A középkori görög kéziratok ismerői Pauler e magyarázatát bizonyára nem fogják helyeselni.

Nt. Az arab írók vallomásából nézetem szerint csak az következik, s ezt kétségtelennek kell tartanunk, hogy a magyarok és a baskirok egykor egymás mellett laktak. A két nép nyelvéről azonban semmit, de semmit se állíthatunk. Hiszen ezek a kútfők, az egy Edriszit (XII. sz. köz.) kivéve, a két egymás mellett lakó törzs nyelvéről semmit se szólnak. Inkább van okunk hinni, hogy abból a tényből, hogy a baskir és a magyar nép egykor együtt lakott, s hogy a magyar nyugatra vándorolt, a két névnek véletlenül hasonló arabos hangzása (*badžgar* és *madžgar*) okozta, hogy az egymásból dolgozó, gyakran annyi sok tudatlanságot összevissza beszélő arab írók a két névnek e hasonló csengéséből hitték a közös eredetet is.* Hiszen ugyanezek az arab írók, akik az oroszokkal közvetlenül érintkeztek, azt is írták róluk, hogy törökök (vö. Harkavi 54). Két név hasonló csengése már másutt is volt történelmi mende-mondák szülő oka. Constantinus Porphy. írja a szerbekről és horvátokról, hogy az éjszaki vidékekről jöttek, aránylag későn, mai hazájokba. Constantinusnak ebben a meséjében főrése van annak a körülménynek, hogy éjszakon csakugyan laktak szerb és horvát nevű törzsek (vö. Archiv für sl. Phil. XVII: 47—87; a *serby*, *bjelyje horvaty*-ról lásd Ljetopis po Lav. spisku, és Barszov: *Očerki* a 2. kiadás szójegyzéke alapján, főleg 137. jegyzet; a mai morvai *hrvat*-ok, lauzici *szorb*-ok, és Const. P. de adm. imp. 31.).

Pontosan kellene ismernem az arab írók egymáshoz való viszonyát s azt a körülményt, mikép használta fel egyik a másikat, hogy teljesen megokolhassam fentebb kimondott nézetemet. Ennyire azonban én sem ismerem őket.

* Sőt igen valószínű, hogy az arab írók a *madžar* nevet csakis azért írták *madžgar*-nak, mert a *badžgar*-ral zavarták össze. V. ö. *Hún és Magyar* helyett *Hunor* és *Magyar* s más efféle névferdítéseket. A szerk.

Amit Pauler és Chvolson dolgaiból látunk, az tehát azon az egy pozitív történelmi tényen kívül, hogy a két nép valamikor egy területen lakott, semmi biztosat nem tartalmaz. A nyelvi összetartozást nyelvenlék és nyelvészeti kutatás nélkül megállapítani lehetetlen. A kúnokról pl. biztosan tudjuk, hogy török nyelvűek voltak, mert van Cod. Cum. és az Oblonszki felfedezte palóc-
 orosz szójegyzék, (NyK. 29:357); de egyek voltak-e velük nyelvileg a mi palócaink, akik a kúnok orosz nevét örökölték? (vö. Golubovszki: Pečenjegi, turki i polovcy 1-64. és különösen Nyr. 29:184). Hiszen a balkáni bolgárok finn-ugorsága is csak hallgatag meg-
 egyezés (Jireček, Geschichte der Bulg. 136), holott ha a balkáni bolgárok egyek törzsilleg a káma-volgaiakkal, akkor az arab írók alapján, főleg Ibn-Rostehből és a magyar és cseremisiz nyelv gazdaságra vonatkozó csuvasos átvételeiből valószínűvé lehet tenni azt a nézetet, hogy csuvas nyelven beszéltek (vö. Jireček 127; Paasonen: Tschuw. Lehnw. im Tscher.; Golubovszki: Bolgary i chazary 1-4). A csuvas nyelv pedig, nem említve itt a hozzá füződött vitákat, török nyelv.

26.

Idézhetnék, különösen a szlávtság köréből, még több példát is, amely mind azt bizonyítja, hogy nyelvenlék nélkül csak a hiszékeny vagy elfogult hihet egy népnek nyelv szerint való hovátartozásában. S itt még az olyan dolgok se segítenek, hogy egyik nép a másikat hogyan hívja. Pauler pl. abban a kétesértékű adatban, hogy a »kirghizek a baskirokat *istjakok*nak, azaz osztjásoknak nevezik«, ma is fontos érvet lát tanítása mellett. Pedig az osztják név folyam, illetőleg Ob melletti népet jelent (vö. Ahlqvist: Über die Sprache der Nord-Ostjaken, 66. lp. *as*: grosser fluss. Ob; egyes szám: *as-zo*: Ob-Mann. több. *as-jaz*: Ostjaken); s mint ilyen név kései s nem az osztjások eredeti neve (vö. Barszov: Očerki 64 és 115, jegyzet). De meg aztán egy-egy ilyen elnevezésből semmi se is következik; a göcseji magyar a vendet tótnak hívja s azért az mai fogalmaink szerint nem tót; a német a csehek a bójok törzsétől hívja *böhme*-nek, s azért a csehek mindég is szláv törzs voltak (vö. Schmeller: Bayer. Wörterbuch: *bê-haim*).

Pauler érzi, hogy nyelvi emlék nélkül az olvasó kétsége nincsen eloszlatva, s azért írása folyamán olyan bizonyításhoz is folyamodik, amely kütfőkre támaszkodó bizonyításába bele nem illik. »A népek eredetéről még a nyelvnel is néha hatalmasabban tanuskodik physicumuk és jellemök«, írja Pauler. Bizonyításában aztán olyan szalmaszálakhoz kapaszkodik, hogy a baskir ép úgy táncol egy helyben (csárdást?), mint a magyar; hogy épen olyan mélabús dalai vannak (sírva vigad?), mint mi nekünk; hogy ép úgy vannak költői fordulataiban bizonyos metaforák. mint nekünk; hogy ép úgy huszárokhoz osztják, mint minket; hogy a lókötők ott ép úgy megteremnek, mint nálunk stb. Az ilyen félig-meddig a betyárromantikából kölcsönként folklórbeli tanítás ellen a következőket jegyezzük meg: A kijevei kisorosz ép úgy jár karmazsin eszímában, mint a mi kalotaszegi magyarunk;

dallamaiban nem egy hasonlóságot lehet felfedezni, sőt dalaiban épúgy találunk dalkezdő sorokat, régibb dallamok emlékét, amelyek a dal szövegével semmi összefüggésben nincsenek, mint a mieinkben; az orosz *kamárinszki*, vagy a kisor. kozák *kazačok* táncban ép úgy lehet sok hasonlóságot találni a mi táncunkkal, mint a baskirokéban; a kisoroszúl beszélő kozák épúgy megüli és megbecsüli lovát (vö. a megfelelő énekeket pl. Makszimovics gyűjteményében), mint akár a magyar, s bizonyára nem irtózik a lóköto mesterségétől se. S mind ebből mi következik, semmi, mert a folklórból ma még bizonyítékokat felhozni abból a célból, hogy azok húzzák le az igazság serpenyőjét jobbra vagy balra, nem lehet. Bizonyos, hogy az egyén fájában él, bizonyos, hogy vannak faji sajátságok, csakhogy azok sokkal mélyebben fekvők, semhogy ilyen külsőségek volnának. Paulernek azt is meg kellett volna említene, hogy a baskir talaj s égalji viszonyok ezer éven keresztül egész olyanok, mint a magyaroké, mert hiszen nagy különbség, hogy az ember krumplin vagy pedig alföldi jó búzakenyéren nő-e fel. A hegyek közt tótsággal együtt lakó palóc nem igen hajlik a betyárromantikára.

A folklór vallomásának felsorolása után Pauler Török Auréllal felkiált: »Tehát Baskiriába — nem máshová — kell utaznia, ki keleti rokonainkat föl akarja keresni!« S ezt a kijelentést Pauler egy olyan különössel szerzi meg, amely nagyon hasonlít egy jól ismert meséhez, a láthatatlan kaftánról. Aki a kaftánt meglátja, igaz-hívó muzulmán; a ki nem látja meg, hitvány gyaúr. Pauler is az odautazóval megláttatja ezt a köpenyeget, mert ezt írja: »Csakhogy — tegyük hozzá — törzsökös magyarnak, ne csak olyannak, ki talán Magyarországon született, magyarul is beszél, kell lenni annak, ki oda utazik, hogy legyen meg benne az igazi magyar természet, igazi magyar érzés s így a magyar folklór nyilvánulását a baskirokban megtalálja, fölismerje.« Jól tudjuk, hogy e szokatlan kifejezések hova céloznak; hiszen Pauler szerint Ujfaly Károly »törzsökös magyar«, Vámbéry pedig nem az, sőt kérdés, látott-e eleven baskirt; jól tudjuk azt is, hogy aki a baskírokon e láthatatlan kaftánt meg nem látja, rá lehet majd olvasni e sorokat. Egyelőre örüljünk Paulerrel, hogy Jankó János látta a láthatatlan kaftánt. Jankó János ezt írja (Zichy Jenő gróf harmadik ázsiai utazása I:624): »Vegyük figyelembe azt is, a között a több mint 2000 baskir helynév között, melyet épen e területről Bezszonov gyűjtött össze, már az első s nem a nyelvész gyakorlott szemével való áttekintésre is ilyen nevek kerültek elő: *Varjas, Budzja-Varjas, Alamaz, Zigit-cselga, Turcsa, Tuba, Csik, -tau* (=tó), *buj* (=bő), *Kali-Kul, Joros*; ezek magyar eredetét eltagadni nem lehet.« — Jankó a láthatatlan köpenyegből kissé sokat is látott; helynevei közül a magyar eredetet Pauler csak a következőkről állítja: *Varjas, Tuba, Csik, -tau, Joros*, de azért örömmel írja le Jankó szavait, hogy »ezt a területet kell tehát tökéletesen megismernünk, alaposan kikutatnunk, mert innen indíthatjuk

meg a további nyomozásokat«. — Az összeállításból *Tuba* is törölendő; a többi »magyar« helynevet nem vizsgálom, csak azt említem, hogy az idegen helynév csak annyit bizonyít, hogy azon a területen egy idegen nép lakott. A poroszországi *Stargard*, *Belgard*, *Berlin* vagy a számtalan felső elbevidéki szláv helynévből csak az következik, hogy e mai német területeken szlávok laktak. A magyar *Rába*, *Rábca*, *Pozsony* csak azt bizonyítja, hogy a magyarság e neveket szlávoktól kapta; hogy ezek a szlávok nyelvileg egyek voltak-e a mai tótokkal vagy vendekkel, azt a helynevek el nem döntik. A Balkán félszigetén bolgár nyelvterületen van *Kumanova* (vö. Florinszki: Lekciji I:173), *Pečenëga* (Jireček Geschichte d. B. 122. lp. jegyzet) bolgár lakosságú falu, de azért a bolgárookra még ebből senki se merte következtetni, hogy valamikor kúnul vagy besenyő nyelven beszéltek. A baskir magyar eredetű helynevek, ha egyáltalán vannak ilyenek, csak annyit bizonyítanak, hogy a magyarok a baskirok mai területén ezekkel együtt laktak, de ez esetleges helynevekből nem lehet azt következtetni, hogy a baskirok magyarul beszéltek.

Paulernek a folklórból vett okadatai tehát nem bizonyítanak semmit; hasztalan írja, hogy »amit csak tudunk a baskir népről: az mind támogatja és semmi sem dönti meg a történetírók tanúságát«. Pedig dehogy igaz ez is! »A baskir, mint afféle lusta természetű, egyrészt válogatós a munkában, másrészt pedig a rendes vagy tartós munkától irtózik« (Anthr. füz. 94), írja Török, Pauler egyik fő folklór-forrása. Ezt az állítást a pétervári egyetem nyugalmazott tanára Szmirnov, ki jelenleg az Akadémiában a török kéziratokat tanulmányozza, azzal szerezte meg, hogy a baskir kihalt faj, amelynél erős a farkas-kultusz (nevöket is innen magyarázta *baş*: fej, *kurd*: farkas; állítólag farkas vezette őket mai hazájokba.).

Paulernek nagy készüléttel megírt cikkéből nézetünk szerint tehát csak az az egy kétségtelenül bizonyos, (ez azonban eddig se volt kétséges), hogy a magyarság egykor azon a területen is lakott, ahol ma a baskirok laknak s ahol a magyarok a baskirokkal együtt laktak. A két népnek a múltban fennállott nyelvi viszonyát pedig — Du Bois-Reymond szavait alkalmazva e térre is — *ignoramus* s valószínű, hogy — *ignorabimus*.*

MELICH JÁNOS.

* Az igazság érdekében meg kell jegyeznem, hogy az én nézetem a baskir-magyar rokonságot illetőleg Marczaliéval egyezik legjobban; Marczalinál ez áll: »Mindamellett bizonyos, hogy a keleten maradt magyarok nem voltak baskirok. Itt is a nyelv dönt: mert az sem vogul, sem török nem volt.« (M. nemz. tört. I:34).

IRODALOM.

A magyar nyelv német jövevényszavai.

II.

A magyar nyelv német elemeinek kimutatásával együtt járó legfontosabb feladatok közé tartozik a hangtani tanulságok összeállítása is. Meg kell világítani azt az utat, melyet az egyes szók alakja megtett, míg a magyar nyelv elemévé lett. Ehhez azonban pontos hangtani ismereteken kívül okvetetlen szükséges, hogy ismerjük azt a német nyelvjárást, mely az egyes szavak forrásául szolgált, hogy ily módon szembe állíthassuk egymással az átadó és átvevő nyelv megfelelő alakjait.

Melich már az egyes szavak tárgyalása közben is arra törekszik, hogy megvilágítsa a mutatkozó hangtani változásokat, s felkutassa az átadó német nyelvjárásban az illető szó eredeti alakját. A német értekezés hangtani részének az a főcélja, hogy összeállítsa a német jövevényszavak átvételével összefüggő hangtörvényeket, magyar értekezése pedig kizárólag csakis az eredet kérdésével foglalkozik. S ha e két értekezéssel a nagy szorgalom és gondos tanulmány mellett, melyet e munkák megírására fordított, még sem sikerült a német jövevényszavak átvételével összefüggő kérdéseket véglegesen megoldania, ennek főleg két oka van. Az egyik ok az, hogy M. nem előleges tanulmányai és összevető vizsgálatai alapján megérlelt, tisztázott és megállapodott nézetekkel fogott munkáinak megírásához, hanem cikkről cikkre haladva írta könyvét, írás közben tanult, újra vizsgálódott; úgy hogy folyton forrongó, változó felfogást látunk, s a könyv elején egész más nézetet fejt ki a szerző a német szavak eredetéről, mint amilyenre a végén jut. Az egyes szavak fejtegetésében is elég gyakran változik a véleménye; pl. a *láda* szót őfn. átvételnek tartja a szövegben (162. l.), míg a hangtani részben az úfn. alakkal veti egybe (285. l.); az *irha*, *ruha* szókat szláv eredetűnek mondja az illető szavak tárgyalásában s a hangtanban mégis úgy tárgyalja, mintha német eredetűek volnának (292. l.). Viszont a magyar értekezés végén (44. l.) már szláv eredetűnek vallja a *ruhán* kívül a *marha* és *sarjú* szavakat is. Még föltűnőbb, hogy a hangtani részben olyan szavakkal is találkozunk, melyeket a szójegyzékben hiába keresünk: *épen* ném. *eben* (ezt az egybevetést M. is aligha veszi komolyan), *gärggän* (?), *prigli*, *pirkli*. A magyar értekezés ismét új, a szójegyzékben nem is említett szavakat vet fel: *lepcses* (tájszó s nem közmagyar szó, mint M. mondja), *cérna*, *lencse*, *gléda*, *kofa* (víztartó edény), *lúg*, *löcs*. Másképp tárgyalja a *szörpöl*, *surfol*, *bárd* szavakat a magyarban s másképp a német értekezésben. Érdekes, hogy hányféleképp magyarázza M. a régi nyelv *fájlandis* (egyszer: *fäjlongis*) szavát. A német értekezés

92. lapján: »das erste gglied *faj*, eig. *fáj*n. das zweite *landis* (*lendis*, *longis*: eig. lündisches, lundisches tuch)«. Alább ismét megemlíti a *landis* cikkben, megjegyezve »hd. *lundisch*«. A magyar értekezés egy egész oldalt szentel e szónak, s a nem egészen világos *hant*, ném. *hund* csakis egy helyről ismert (tehát nem »népnyelvi«) bányásműszó mellett ez az egyetlen bizonyító adat arra, hogy kfn. *u* *n+d* előtt a magyarban *a* hanggal van meg. Evvel szemben a Lehnw. hangtani része azt tanítja, hogy kfn. *o* magy. *a*, pl. »*landis* nhd. *Londisch*.« s hozzáteszi: »die meisten der angeführten formen, besonders jene, die diesen lautwandel vor liquida und nasalis zeigen [tehát *landis* is] werden dem haur.-öst. da. entnommen sein«. (281. l.) Már most szeretném tudni, mikor és honnan vettük a *fújlandis* szót, a kfn. vagy az újfn. korban, a bajor-osztrák vagy pedig a középfrank nyelv-járásból?

Mindakét értekezésnek másik nagy baja az, hogy hiányzik bennük a biztos hangtani alap; pedig e nélkül ilyen kényes s gyakran aprólékos kérdéseket eldönteni nem lehet. A hangtani rész első feladata az lett volna, hogy pontos átírással s a hangok világos meghatározásával tájékoztassa az olvasót a német nyelv-járásokból idézett szavak kiejtését illetőleg, másrészt meg, hogy tekintettel a német olvasókra, megismertesse velük a magyar szavak olvasását. Ezt meg is próbálja M. a hangtan 1. és 2. §-ában. csak hogy hangmeghatározásai ingadozók, néha érthetetlenek, úgy hogy az olvasó igen kevés okulást merít belőlük. Pl. »*a* oder *â* bezeichnet das gewöhnliche deutsche *a* und das *a* der Ungarn z. b. eben in *magyar*«, eszerint tehát a ném. *das* és magy. *az* szavakban egyforma magánhangzó van! Vagy pl. »*a*, der dumpfe am meisten dem *â* ähnelnde laut, wie z. b. in den franz. wörtchen *je*, *me*, *te*.« Csakhogy ez a francia hang egy cseppet sem hasonlít az *â*-hoz. Vagy mit ér az ilyen hangmeghatározás: »ein gegen *â* schwebendes *e* (im blöken des schafes!)« A mássalhangzók meghatározása sem helyesebb. A magyar hangokat sem magyarázza meg világosan. Többek közt azt mondja, hogy az *e* is állhat mélyhangú szókban, s a magy. *ö* képzésére felvilágosító például a francia *lune* szót említi! A magyar mássalhangzókról meg is feledkezett, s ezt jegyzetekben kellett utólag pótolnia.

Hangtani magyarázatai már az egyes szavak tárgyalása közben is elég gyakran botlanak. A *herceg* szót fejtegetve azt mondja, hogy a ném. *herzog*-ból a magy.-ban *hercög* lett »und daraus mit illabial attraction« *hercög*. Csakhogy a magyarban nyoma sincs az illabialis attractionnak, s a ném. *herzog* szóból a magánhangzó illeszkedés hatása alatt mindjárt *hercög* lett. Az ajakhangú magánhangzók illeszkedésének körét, amely igen kicsiny, szintén nem veszi figyelembe. Jól tudjuk (vö. TMNy. 38. l.), hogy ez csak előrehatoló lehet; ezért helytelen a *süllő* szó fejtegetésében az a feltevés, hogy a *süllős*-ből lett labialis illeszkedéssel *süllő*; az *ö* hátrafelé nem hat (vö. pl. *üllö*, *minö*,

szédő. stb.), az *i* hangra pedig még akkor sem hat, ha előtte áll. Az illeszkedésnek egész új hatást tulajdonít M. a *pecér* tárgyalásában, midőn az *e* hangról azt állítja, hogy zártabbá változtatja az előtte álló magánhangzót. (Itt különben is az egész okoskodás felesleges, hisz a *pecér* szó első magánhangzója úgylátott zárt.)

Helytelen hangtani kifejezés: »die palatalisierung des « (= sch) zu *cs* (= tsch)« hisz az *s* és *cs* egészen egyforma palatális hangok. Épily helytelen dolog a kettős *tt*-nél »doppelschluss«-ról beszélni (286. l.), hisz az ily kettős explozívákat képezve a zár csak egyszer történik, de tovább tart, mint az egyszerű hang képzésekor. (l. Phon. elem. 66. l.) Nagyon naiv s e helyen teljesen felesleges dolgokat beszél M. az *r* képzéséről (289. l.). Egy titokzatos új gondolatot is sejtet a 272. l. jegyzete. Az *r* helyváltozásáról szól az ily szavakban: *pergel* (prägeln), *karcol* (kratzen) s jegyzetben hozzáteszi: »Unserer meinung nach hängt diese erscheinung mit den urspr. betonungsverhältnissen des ungarischen zusammen.« Megvallom, nem tudom elképzelni, mire gondol a szerző.

Az egész hangtan igen nagy szorgalommal készült. M. felhasználta a szójegyzék minden egyes szavát s a szavaknak minden egyes hangját összevetette a megfelelő német alakokkal, s így jutott a német-magyar hangmegfelelések 200 pontjához. Ez a kaptaszerű, bár veszélyes és hosszadalmas eljárás magában rejti hibáit. A hangtanban élénk kerül minden egyes szó, a biztosak épűgy, mint a kétesek, a közhasználatú szók épűgy, mint a legritkább tájszók s egy-egy helyen használt bányászszók. Eleve ki kellett volna zárni a hangtani összevetésből minden kétes adatot, hiszen csakis az oly szavak tanúságára lehet építeni, melyeknek német eredete kétségtelen. Továbbá szét kellett volna választani a szavakat eredetük szerint is. Más hangtani tanúságot nyújtanak az osztrák-bajor nyelvjárásból került szók, mint a régi középfrank átvételek, s ismét más szempontból ítélandók meg az újabb irodalmi átvételek. Melich összeállítása a német hangtörténeti és nyelvjárás tanulmányok kaptájára készült. Minden hangmegfelelés, akárhonnán kerültek is az illető szók a magyarba, a kfn.-ből indul ki, s e mellé veti a magyart; az egyes szavak mellett aztán legtöbbször »nhd.« néha »bair.«, »öst.« »sieb-sächs.« stb. összevetést találunk. Ez a sablónos eljárás az oka, hogy az egész hangtani tárgyalásból nem emelkednek ki egyes hangtani törvények; nem látjuk az átvételben nyilatkozó hangalaki szabályosságot, s ami fő, nem látjuk a különböző korokban s különböző úton átvett szavaknak egymástól eltérő hangalaki sajátosságait. M. úgy látszik mindig csak a munka közben épen előtte fekvő adatokból dolgozott, s ezért néha még ugyanazon hangváltozásnak a felfogása is változik könyve különböző részeiben. Legtanulságosabb ebből a szempontból a ném. kétféle *ch* hang (*ach.* *ich*) átvételében jelentkező hangtani sajátságok taglalása. A *fűnk* szót tárgyalva (Lehnw. 94. l.) ezt állítja:

»Auslautendes *h* (χ) ist im ung. nach langem vokal geschwunden (vgl. olá: *oláh*, walach; *valá* MTsz.) nach kurzem zu *j* geworden (z. b. rum. *vătălah*, ung. *vatalé*, aus *vatalaj*).« Ez az állítás helytelen, hisz a szóvégi *ch*, *h* rövid magánhangzók után is elveszett, pl. *Imre, cseh*. A hangtani részben már egész másképp beszél a *h*, χ (*ch*)-ről. Miután négy pontban összeállította a kfn. és magy. megfeleléseket, arra az eredményre jut, hogy »aus dem obigen lässt sich keine sichere regel bezüglich des verfahrens mit den deutschen ch-lauten feststellen; nur das eine ist fest, dass die deutschen palatalen und gutturalen χ laute dem ung. sprachorgan ungeläufig sind [ezt úgyis tudta mindenki!] und deshalb beseitigt werden*; zweitens scheint aber alte spirans in *marha, málha, írha*, (daneben das jüngere [?] talán: ältere) *írch*), *ruha*, vorzuliegen.« [Ezeket a szavakat maga M. másutt szláv eredetűeknek tartja!] Miután a szerző ily módon semmiféle eredményre nem jut, jegyzetben még odaveti: »Die bei Simonyi, TMNy. s. 51 ausgesprochene behauptung, das deutsch. gutturalen *ch* im ung. *k*, deutsch. palatalen *ch* aber *j* entspräche, hat gar nichts für sich.« E helyt meg kell jegyezni, hogy mivel ez idézet a TMNy. hangtani részéből való, nem Simonyi a szerzője, hanem én; figyelembe veendő az is, hogy az idézett helyen általában a hangváltozásokról szólva csak mellékesen, példakép említem ezt a dolgot is; a német *ch* hangok átvételéről részletesen szölok ugyanott a 179. lapon, tehát Melichnek ezt kellett volna idéznie és bírálnia, s a maga gazdagabb adattárával vagy helyreigazítani vagy megerősíteni ottani állításaimat. Avval azonban semmi esetre sem lett volna szabad megelégednie, hogy szabályt nem állíthat. A magyar értekezésben a *ch*, *h* hangokról igen keveset szól, csak a 18. §-ban állítja össze a ném. *ht* kapcsolatot *jt* és *kt* megfelelőit. »E példákbl — írja e helyt — semmit se lehet következtetni; legfeljebb azt állíthatom, hogy palatális vokális után a palatális $\chi + t > jt$ -vé lesz, ellenben gutturális vokális után a gutturális $\chi + t > kt$ -vé.« Tehát íme, most már M. maga találta ki azt a szabályt, amire, midőn az én munkámból idézi, azt mondotta: »hat gar nichts für sich.«

A német jövevényszavak tanulmányozása közben jutott M. arra a tapasztalatra, hogy a legrégibb átvételek hangalakja nem az osztr.-bajor dialektusokra utal, hanem inkább középnémet hangállapotot tüntet fel. E gondolatot fejti ki magyar értekezésében, mely szemmel láthatólag a másik dolgozat írása közben, sőt valószínűleg megírása és kinyomatása után érlelődött meg a szerző lelkében. Ez az oka, hogy módszerében már következetesebb és pontosabb s hogy határozott és tanulságos eredményhez jut. A szerző

* Itt rekeszben még hozzászói: »*ch* ist nur einmahl in: *írch* festgehalten.« Csakhogy ez az *írch* rég elavult szó, csakis a Beszt. és Schlägli szójegyzékből ismerjük, s kérdés, hogyan ejtették ezt a *ch*-t. Semmi esetre sem mondhatjuk, hogy ez a szó megőrizte a *ch*-t.

célja az volt, hogy kimutassa, melyik német nyelvjárásból valók a magyar nyelv legrégibb jövevényszavai; e célra törekedve azt a helyes utat követte, hogy vallatóra fogta egyenként az illető szavakat, vizsgálta, mit bizonyít az egyes szók alakja, mássalhangzóik és magánhangzóik milyen német nyelvjárásra vallanak. Minthogy minden egyes vallomás fontos, mert jelentős következtetés alapjául szolgál, csakis szavahihető tanúk vallomását szabad figyelembe venni. Ebből önként következik, hogy a vallatásban mellőzni kell minden kétes adatot, s itt még szigorúbban kell elbánni az egyes adatokkal, mint a jövevényszók kimutatásában. M. azonban nem válogatta meg eléggé tanuit, s olyan szavak tanúságára is épít, melyeket ő maga kéteseknek vall (*böller, bitol, döre, fegyver, kolopter, ruta*); nem elég hiteles tanúk azok sem, melyeknek alakját az osztr.-bajor nyelvjárásokból is meg lehet magyarázni, pedig M. ilyeneket is felvett. Ki kell zárni a bizonyító adatok közül az erdélyi és székely tájszókat, melyek nem mind régi jövevényszók, s egyenesen az erdélyi szász (tehát kétségtelenül középnémet) nyelvjárásokból kerültek; kirekesztendők továbbá a bányászszók is, melyek nem közkincesi a magyar nyelvnek.* Ily módon megritkúl ugyan a bizonyító adatok száma, egyes §-ok elmaradnak (pl. a 4., melynek egyetlen adata a nagyon is kétes *szörpöl*; a 16., mely szintén csupa kétes adaton épül). mindazonáltal marad elég kétségtelen bizonyító adat, mely igazolja M. fő tételét, hogy legrégibb jövevényszavaink (legalább részben) valamilyen középfrank nyelvjárásból valók.

Hogy e dolgozat alapgondolata valóban csak lassanként s munka közben érlelődött, legjobban mutatja az az óriási eltérés, mely az osztrák-bajor nyelvjárások fontosságának megítélésében a két munka között van. A német mű 2—3. lapján ezt olvassuk: »Die ersten Deutschen, mit denen der Ungar in der neuen Heimat bekannt wurde, waren Bajuwaren... Um so inniger muss man die Beziehungen der pannonischen Deutschen zu den Magyaren annehmen, da die meisten deutschen Entlehnungen des Ungarischen dem baierisch-österreichischen Dialekte entnommen sind.« Evvel szemben a magyar értekezés végén már így ír M.: »Mindezek alapján merem állítani, hogy a magyarság az osztrák-bajor nyelvvel a honfoglaláskor nem érintkezett s legrégibb kulturájának német részét nem az osztrák-bajornak, hanem a középfranknak köszöni.« Ha az előbbi állítás nem is tartható fenn egész terjedelmében, ez utóbbiban ismét nagy túlzás van, melyet M. német értekezésének vizsgálata alaposan megcáfol. Az ő kutatásának és vallatásának eredményét értekezésének különböző helyein különbözőképp szövegezi; a leghelyesebben a 10—11. lapon állapítja meg,

* Semmit sem lehet következtetni a bükkfa állítólagos *bit-fa* alakjából, pedig M. ezt nagyon fontosnak tartja, mert többször is megemlíti. A MTsz. egyetlen adata a Nyr.-ben (2 : 472) előforduló őrségi szólás: *bófás bitfa ember*, s nagyon kétes, hogy ebben szabad-e egyáltalán a bükkfára gondolni.

nb.

kimondva, hogy »a magyar nyelv régi német jövevényeinek egy része... nem felnémet, hanem közpénnémet, még pedig középfrank eredetű«. Vagyis kétségtelen, hogy a Rajna vidékéről, a Sieg és Ruhr folyók közötti területről származó telepesektől vette át a magyar nyelv legrégebbi német jövevénytörzseinek egy részét.

Ezzel azonban a német jövevénytörzsek eredetének kérdése még nincs végleg megoldva. Tisztázni kell azt a kérdést is, hogy mikor és milyen telepések útján jutott érintkezésbe a magyarság a középfrank nyelvjárást beszélő németekkel; tisztázni kell továbbá a bajor-osztrák nyelvjárások szerepét a német szavak átvételében, valamint az irodalmi átvételek tanulságait is. Mert hisz nem lehet tagadnunk, hogy régebbi és újabb jövevénytörzseinknek egy jó része a bajor-osztrák nyelvjárás révén jutott hozzánk; másrészt meg a múlt század folyamán bevándorolt német telepések is sok új szót terjesztettek el a körülöttük élő lakosság körében; s végül a német irodalmi nyelv hatását sem szabad kicsinyelnünk.

S ahol ennyi még a tisztázatlan és megoldatlan kérdés, s ahol maga a kutató is tapogatózik az igazság keresésében, nem illik a régebbi s a maguk idején helyesnek ismert nézetek rovására emelni ki az újabb nézet fontosságát. Melich a magyar értekezést, valamint kivonatát is (Akad. Értesítő, 1900. febr.) ilyen lenéző polemiaiával kezdi. Értekezése elején (4. l.) ezt írja: »A Szinnyei értekezésében kimondott eredmény nem ment át egészen a nyelvészek egész táborába; egy nem rég megjelent nyelvészeti munkában [értsd »A magyar nyelv« c. könyvemet] a többiek közt pl. azt olvasom, hogy a magyar nyelv legrégebbi német jövevényeit a közép-felnémet nyelvből (helyesen t. i. korszakban) vette.« Az illető, de pontosan nem idézett helyen (Magy. nyelv 25. l.) ez olvasható: »A német jövevénytörzseknek egy nagy része már a legrégebbi érintkezés alkalmával, az árpád-házi királyok idejében, a német nyelvnek közép-felnémet korszakában vétetett át.« Ez egy kissé más, mint amit M. elferdítve idéz, s egy a nagy közönségnek szánt munkában még az ő értekezésében kifejezett eredmények után is eléggé helyes.

Még furcsább az említett kivonat kezdete: »Eddig az volt az általános nézet, hogy a magyar nyelv régi német jövevénytörzsei a közép-felnémetből valók. Olyan nézet is volt olvasható, hogy »ennél is (t. i. a közép-felnémet nyelvnél) fontosabb a bajor-osztrák nyelvjárás hangalakjának tekintetbe vétele, mert a magyar beszéd német szavai majdnem mind ebből a nyelvjárásból jutottak nyelvünkbe.« A folytatás azután e vélemény bírálata. Ez az idézet (ismét a forrás megjelölése nélkül) a TMNy. hangtanából való (175. l., ahol a német eredetű szavak hangbeli változásairól szöveg). Akkori tudásunk szerint ez volt az általános felfogás, s ha M. fel akarta tüntetni a nagy különbséget, mely akkori és mai tudásunk között van, jobb forrást is idézhetett volna, egy oly munkát, mely ugyanazon időben ép a német jövevénytörzsek kimutatásával foglalkozott, t. i. Melich Jánosnak »Német vendég-

szók» c. értekezését. Ennek 3. lapján ugyanis ezt olvashatjuk: »Legelső kölcsönvévéseink kétségtelenül az osztrák-bajor nyelv-járásból történtek.« Sőt idézhette volna Melich Jánosnak 1900-ban megjelent »Deutsche Ortsnamen und Lehnwörter« c. munkáját, melynek 3. lapján szintén azt olvashatjuk, hogy »die meisten deutschen Entlehnungen des Ungarischen sind dem bairisch-österreichischen Dialekte entnommen.«

En egyik kijelentéseért sem hibáztatom Melicht; sőt inkább érdemének tekintem, hogy ily határozottan kifejezett régibb nézete nem tette elfogulttá, s amidőn a német jövevényszavak vizsgálatával ismételve és most már behatóbban foglalkozott, új szempontokat talált s arra törekedett, hogy a legnehezebb kérdést, a legrégibb átvételek forrásának kérdését, tisztázza. S ha elfogulatlanul s e mellett a rendelkezésre álló adatoknak az eddiginél szigorúbb kritikájával folytatja munkásságát, remélhetjük, hogy a többi megoldatlan kérdésre is meg fogja találni a feleletet.

BALASSA JÓZSEF.

Könyvészet.

Herman O. Die Forschungsreisen des Gr. Eugen Zichy in Asien. Dritte Reise. Band I.

Schuchardt H. Der Ursprung der ung. Fischerei von J. Jankó. (Ism. az Anthropologische Zeitschrift c. f. i.-ban.)

Négyesy L. Magyar nyelvtan I. r. Közép- és polg. isk. és felsőbb leányisk. I. oszt. (Wodianer. Kötve 1'30.)

Balogh P. Magyar nyelvtan középisk. II. oszt. (Singer és Wolfner. Ára 1'40.) — U. a. Magyar olvasókönyv. II. oszt. (U. o. 2'40.)

Maklár Pap Miklós. Rendszeres magyar nyelvtan. Középisk. sz. Kiadja a sárospataki irodalmi kör. (Sárosp. 2'60.)

Kiss Ernő. Stilisztika és poétika felsőbb leányisk. és tanítóképzők számára. (Szent-István-társ. Kötve 2'80.)

Zlinszky A. Rhetorika. A prózai műfajok mintái és törvényei. Középisk. sz. (Wodianer. Kötve 3'60.)

Hoffmann Fr. Magyar-német és n.-m. zsebszótár. II. Magyar-n. rész. (Lipese, Otto Holzes Nachf. Kötve a két rész együtt 6'30 K.)

A mezőtúri ref. főgimnáziumban használt nyelvtani műszók jegyzéke. (A főgimn. Értesítőjében.)

Balassa J. A beszédhibák m. elnevezései. (Gyógypaedagogiai Szemle II. évf. 10. sz.).

A magyar irodalom története. Képes diszmunka. Szerk. Beöthy Zs. II. k. 2. kiad. (Athenaeum.)

Szántó K. A m. nemzeti irodalom története. Középisk. sz. 4. kiad. Képekkel. (Franklin-t. 4'50.)

Szent Ágoston reguláinak magyar fordítása Coelius (Bánffy) Gergelytől 1537. Bevezetéssel ellátva kiadta Dézsi L. (M. T. Akadémia. 2 K.)

Faludi F. versei. Összeszedte és jegyz. kísérte Négyesy L. 6. kiad. (Franklin, Olesó könyvtár. 60 f.)

Bartha Gy. Fábchich J. élete és munkái. (Esztergom. Buzárovics.)

Schuchardt H. Die Klassifikation der romanischen Mundarten. Probe-Vorlesung zu Leipzig 30. IV. 1870. (Graz 1900.)

NYELVMŰVELÉS.

Az *is* kötőszó sorakozása. A Nyr. 28. köt. 416. lapján (4. pont) ezt kérdik: »Helyes-e az *is* kötőszó elhelyezkedése a megengedő mondatokban: »Rossz ügy az, még ha olyan jeles prókátora *is* akad, mint T. B. — Hisz én *is*.. ha nem *is* árulok.. — És a magyar prózát, ha nem *is* sikerült gyarapítanom, — ha el *is* jönne stb.«

A kérdező ki is igazítja a hibás szörendet: mégha... *akad is*. Megokolja kifogását, amily röviden, époly szabatosan. A felelő Anti-barbarus igazat ad a kérdezőnek és kijelenti, hogy az ilyen mondatokban a közhasználatú szörend a következő: ha *akad is*, ha nem *árulok is* stb. De minthogy a feleletnek további részében a szerkesztő azt a másik elrakást, a szerintem helytelent sem hajlandó elejteni, szükségesnek tartom megtenni erre észrevételeimet.

Föltételesen megengedő mondatban az *is* nyomban követi az igét; és ekkor mondatot kapcsol össze mondattal. Mihelyt nem igét követ, hanem bármilyen más alakot, az esetben csak fogalmakat köt össze, és lényegesen eltérő értelem-árnyéklatot ad a mondatnak. E szabálynak a helyességét senki se vonja kétségbe. — Az *ige* szón határozott módú igét értek. Ha *volt, vala, volna* szók csatlakoznak hozzá: megengedő mondatban ezek után áll az *is*: ha láttam *volt is*; ha szinte nem bánta *volna is* meg; ha mindjárt eleinte nem vette *volna is* észre stb.

Iássuk a cikkem elején idézett legelső mondatot kiigazított elrakással: Rossz ügy az, mégha olyan jeles prókátora *akad is*, mint T. B. — Az *is* itt mondatokat kapcsol. Ha pedig az *is*-t a névszó után teszem, így például: Jó ügy az; és ha emellett még olyan *védője is* akad, mint Kovács Pál, bizonyos a diadala. Itt az *is* csak fogalmakat kapcsol: az *ügy jóságát* és *védőjét*. Nem szükséges magyaráznom a két mondat jelentése közti különbséget, amely egyszerűen attól függ, hogy az *is* kötőszó az igének előtte áll-e, vagy utána.

Más példák: Ha *eljönne is*, késő már; és: Megigérte, hogy *eljön*; de csak az esetre örülnénk, ha *el is jönne* valósággal. — Ha nem *nyilatkozol is*, tudom hogy mit akarsz; és: Úgyis rosszul áll az ügyed; ha emellett *nem is* védekezel, hogy segítek rajtad? — A költőt a rim, a versmérték stb. nem egyszer csábítja a szokatlan rendezésre. Ar. J. Toldi-jában a következő verspárral találkozunk: »Arrafelé Toldi fékét kanyarítja. Tudja azt a pejko, ha *nem is* tanítja.« (Szabály szerint: ha *nem tanítja is*). — Ar., némileg igazolni akarván e szörendet, jegyzetben azt mondja róla, »erdélyies«.

Jó magyarságú prózaírók is vétenek a szóban lévő szabály ellen. Elősegíti a hibát az, hogy könnyebben esik a *meg is, föl is, nem is* rövid szókat együtt tartani, mint az *is*-t holmi hosszú és gyakran határozóktól, vagy másféle kiegészítő alakoktól kísért igék után helyezni; pl. e h. ha *rátalálhatnátok is*, helytelenül így: ha *rú is* találhatnátok; — e h. ha *nem* intettem volna *is* tőle, így: ha *nem is* intettem volna tőle; — e h. ha *föl sem* vette volt *is* eleinte, így: ha *föl sem is* vette volt eleinte.

A névi állítmány *is*, ha együtt szerepel vele a tagadó *nem*, a szórend elvételére ad alkalmat. Az ilyen mondatokban az *is* mindig közvetlenül követi a *nem*-et, akár föltételes megengedőleg, akár egyszerűen föltéveleg; mert a harmadik személyű *van* ige mind a két esetben elhallgatva lappang; úgy hogy az *is*-nek ige előtt vagy után állása se nem látható, se nem hallható; pl. ha *nem is* drága (a kelme), még se kell; mert silány; — ellenben: ha szép, és amellett *nem is* drága, vedd meg. Az előbbi esetben a szórend ez lenne: ha *nem* (van) *is* drága; az utóbbiban: ha *nem is* (van) drága. Ez a nehézség nem forog fenn a többi igemódban és időben; nem lévén ott elhallgatva az ige: ha *nem volt is*, ha *nem is volt* (volna stb.).

Mínthogy eszerint föltételes megengedő mondatokban, — a névi állítmány eseteit kivéve, — az *is*-nek változó sorakozása lényegesen módosítja az alapjelentést: az orthologianak feladata megóvni e kötőszónak értelem-különböztető sajátját. Szarvas G. is ezt hangoztatta annak idejében.

A cikkem kezdetén idézett kérdésre felelő szerkesztő is (az Antibarbarus) helyesli ugyan a különböző szórendet; de úgy vélekedik, hogy meg kell tőrnünk azt a másik elrakást is, amelyet a kérdések és feleletek rovatában maga a kérdező helytelenít. Meg kell tőrnünk azért, »mert természetesen fejlődött és nagyon elterjedt«. — Hát annyiban fejlődött természetesen, amennyiben nem faragta a neologia, hanem a hanyag, a pongyola beszéd szülte, amely, tudvalevőleg, a neki alkalmatlan kifejezést egyszerűen félre löki. A nagy elterjedtségre pedig azt jegyzem meg, hogy mi orthologusok a multban is küzdöttünk, jelenleg is egyre küzdünk számtalan, »nagyon is elterjedt« hiba ellen; mégpedig részben eredményesen. A többit a jövőre bizzuk. De a sikernek mellőzhetetlen föltétele a szakadatlan küzdelem, a vétségeknek újra meg újra való megrovása. Gutta cavat lapidem, non vi, sed saepe cadendo.*

JOANNOVICS GYÖRGY.

Az új bankó magyarsága. Bizony nem tiszta ez, amint hogy az a barna hölgy, aki a bankjegy magyar felét ékesítené, szintén nem hamisítatlan magyar szépség. Ha a magyar szöveg után elolvassuk a német oldalt is, mindjárt észrevesszük, hogy az első, az eredeti fogalmazvány német volt, melyet szolgálai módon fordítottak magyarra, azért van a magyar szövegnek is német íze. Különösen azzá teszik

* Az én ellenkező nézetemet itt nem adom elő, mert bőven kifejtetem már Nyr. 9:337, 549 és MKötőszók 1:43.

A szerk.

»ezen bankjegy ellenében« meg »kívánatra« kifejezések, habár az utolsó mondat magyarosságához is szó fér: »A bankjegyek utánzása a törvény szerint büntetettik«. Ha a bankjegy kinyomatása előtt megkérdeztek volna egy magyar nyelvészt vagy stilitát, az bizonyára a következő szöveget ajánlotta volna:

»Az osztrák-magyar bank e bankjegy fejében v. bankjegyért bárki kívánságára azonnal fizet bécsi és budapesti főintézeteinél

Húsz Korona

törvényes ércpénzt«.

Így az a különösség is elkerülhető lett volna, hogy a bankjegynek *húsz korona* az értéke, a szöveg mégis a tárgyesetet, a *húsz koronát* szavakat nyomatta feltűnő betűkkel!

KARDOS ALBERT.

Szótagolás. Három lusztrumnál hosszabb idő óta vigyázom, hogy az olasz fiú, míg a magyar szótagolás szabályait jól meg nem tanulja, így szokta a magyar szókat elválasztani: *rö-gtön, ri-tka, bo-glyas, i-skola, I-stván, re-stellem, re-stauráció, adjun-ktus, tem-plom, kata-sztrófa*. Az elválasztás illetlen módjának nyitjára, természetesen, nagyon könnyű volt rátalálnom; csak az olasz szótagolás szabályaira kellett gondolnom, melyek szerint minden mássalhangzóbokor a következő szótaghoz tartozik, csak *l, m, n, r* vagy a kettőzött mássalhangzók első fele marad meg a szótag végén; tehát: *Ci-pro, ce-triuolo, lu-stro, o-tre*, ellenben: *al-tro, tem-pra, en-trare, ar-pa, dal-l'oste, ab-brac-ciare*. Illetlen tapasztalatok alapján már néhány évvel ezelőtt kifejtettem a Nyrben és szabályként olaszul írt Grammaticám-ba is felvettem, hogy:

A magyar nyelvben egyetlen egy eredeti szó sem kezdődik két vagy három mássalhangzón. A tösgyökeres magyar ember, nem szólván azokról, kik idegen nyelv kiejtéséhez szoktatták beszélő szerveiket, nem is tud kettős mássalhangzót a szó elején kiejteni; ezért lett király a kralj szóból, István a Stephan-ból és gerezd a grozdjé-ból; egyes vidékeken még Krisztus, krajcár és kréta helyett is Kirisztus-t, karajcár-t és gerétá-t mondanak. Ha tehát a romlatlan magyar ajk nem képes a szó elején egynél több mássalhangzót kiejteni, akkor a szótag elején sem tud vele megbirkózni. A magyar szók elválasztásánál tehát két vagy három mássalhangzóból mindig csak egyet viszünk át a következő szótag elejére; pl. klast-rom, temp-lom.

Erre nézve a B. Hírlap, mely következetesen *tem-plom*-ot ír és Joannovics, ki még *Vise-grád*-ot és *Lé-grád*-ot is így, tehát a szónak eredete szerint óhajtaná elválasztatni, azt az ellenvetést tehetné, hogy *klastrom* és *templom* nem magyar szók. Fölösleges kifejtenem, hogy ebbeli nézetükben nem osztozhatom. *Klastrom* és *templom*, de még *Belgrád*, *Nógrád*, *Visegrád* és *Légrád* is magyar szók, nemcsak azért, mert legnagyobb részük alakilag is elvált az eredeti *claustrum*, *templum*, *Bielograd* stb. szótól, hanem különösen azért, mert magyar beszédben vagy írásban szolgálnak vmely fogalom vagy hely kifejezésére.

Az Akadémia helyesírásának, melyre Joannovics hivatkozik, az a sarkalatos hibája, hogy túlságosan tudálékos. Latin és görög etimologizálást követel* a nemzettől, noha a művelt körök nagy tömege mai napság latin és görög nyelv ismerete nélkül hagyja el az iskolát és még azoknak a »művelt embereknek« is, kik az *instruktor*, *konstruál* és *restaurál* szóból »kiérzik az *in*, *con* és *re* igekötőket«. többnyire nagyon fogyatékos latin és görög nyelvi ismeretük van. Joannovics most már a szláv etimológiát is be akarja vinni helyesírásunkba. Hasonló jogon a német, olasz, oláh és török helyesírás szabályait is átvehetnők az illető nyelvekből származó szavainkra nézve. És ha még az a szófejtés mindig csalhatatlan volna! De jól tudjuk, hogy a mi »vasúti *restaurációinkat*« és »*telegrafálásunkat*« hiába keresnők a régi latinságban és görögségben. Minek nyomjuk tehát rájuk a *re-stauráció* és *tele-grafál*-féle elválasztásmóddal az őslatinság és ősgörögség bélyegét?

Cikkelyem megírása előtt figyelemmel kísértem egyik nagyon elterjedt napilapunkban az idegen származású szóknak szótagokra való választását és kijegyeztem a következő három példát:

1. *tem-plom*; ennek elválasztása latinus;
2. *adjunk-tus*; ennek elválasztása bizonyára szintén a latin etimológia szempontjából történt, de magyarosnak is mondhatnók;
3. *katasz-trófa* (232. sz. 9. l.); ennek elválasztása meg már se nem görögös, se nem németes, se nem magyaros; de meg az etimológiával is ellenkezik.

Úgy látszik tehát, hogy az idegen származású szók elválasztásának kérdésében is a szecesszió kezd lábra kapni; mennél furcsább, annál kapósabb. — Ép ezért ideje volna már, hogy az Akadémia, eddigi cirkumspektus álláspontjától eltérve, valahára helyesírásunk *nemzeti alapra* való állításának zászlaja alá szegődnék és kimondanák, hogy a *meghonosodott idegen származású szavakat akár a helyesírás, akár a szótagok elválasztása szempontjából teljesen a magyar hangtan törvényei szerint írjuk és választjuk el*, mert a helyesírás törvényeit nem a nyelvészek vagy tudósok szűk köre, hanem a magyar nép milliói számára kell megállapítani.

KÖRÖSI SÁNDOR.

MAGYARÁZATOK, HELYREIGAZÍTÁSOK.

Diód: Gyógy, zug: szeg. Nem régiben lapozgattam egy könyvben (Molnár János: A bihar-diószegi ev. ref. egyház múltja és jelene, 1885), melynek szerzője a nevezett helység nevének származását ismertetvén, ezt írja: »Nevét *Diószeg* a *dió* gyümölcstől nyerte. A szájhagyomány annyit mond, hogy a városnak mai napság is csak *zug*-nak mondható úgynevezett *Kandia-utca* része ültetett volna meg elsőben, hol nagymennyiségű diófák állottak,

* Nem követeli; hiszen Joannovics épen azt hibáztatja, hogy nem követeli, hanem csak megengedi. *A szerk.*

innen nyerte a betelepült rész a *Diós-zug*, s aztán a *Diószeg* nevet, mint *Almás-zug*ból *Almásszeg*. *Kőrös-zug*ból *Kőrösszeg* amint lehetett.« Szarvas G. is említi (11:235), hogy »több *d* képzős helynevrünk van, amelyek hajdanta gyümölcskertek voltak. minők: *Almád*, *Mogyoród*, *Szilvággy* (*Szilvád*), *Somogy* (*Somod*), *Komlód*.« Lejjebb mondja, hogy a *Gyógy* alak nem egyéb, mint a *Diód* szónak változata, tehát (Nyr. 14:123) e két alak közül *Diód* a régibb. Az idézett munka szerzője így folytatja: »Keresztúri József, a XIV. századból, *Diószeg*et *Gyószeg* néven említi (Compendiaria Descriptio Episcopatus ex Capituli magno Varadiensis, 179. l.), nem lehetetlen, hogy a lágyabb *Gyó*-ból alakult át később a keményebb *Dió* kifejezés, valamint az sem, hogy a kettő fölváltva használtatott, mint *Algyógy*-ról találunk ilyen megjegyzést *olim Aldiód* (Volfangi di Bethlen Historia de Rebus Transsilvanicis. Tom VI-tus. Index 15.). Mintha ez a *Gyógy* és *Diód* egyszerű írásbeli különbségen alapulna! Nem tudta a *gy* hang betűjét, hát *di*-vel jegyezte. Érdekesnek találtam ezeket közleni először a *dió* és *gyó* alak, másodszer a *zug* miatt, mely *szeg*-gé (*Diós-zug*, *Dió-szug*, *Diószeg* v. *Gyószeg*) lett.

JENŐ SÁNDOR.

Erre először is azt jegyezzük meg, hogy a helynevek *szeg*, *szög* szava nem *zug*ból lett, a *zug* szóra nincs is biztos adatunk a XVIII. sz. közepéig, s a régi oklevelek látszólagos *zug* szava *szög*-nek olvasandó (mint már a 28:435. l. jegyzetében bizonygattam). — Ami pedig a *diót* illeti, kétségtelen, hogy az Árpádok korában *gyi*ónak ejtették, mert a XIV. századig csak ilyen írásmód fordul elő: *gyofa*, *Gyosgyur* (*Gyíósgyűr* = *Diósgyőr*), *Gyood*, *Gyoud*, *Gyogy* stb. (L. NyK. 25:133, 253, Czinár:Index.) *Gyón*ak ezt nem olvashatjuk, mert *csak gyi*óból érthető az újabb *dió* alak. A mai *Gyógy* és *Gyód* helynevek meg természetesen magyarázódnak a *Gyiógy*, *Gyiód* rövidítéseül, mint p. a *Gyenes*, *Gyenis* kereszt és családnév: **Gyienes* < *Dienes*, **Dienis*.

A SZERK.

Tabán. (29:243.) Nagy-Kátának három főutcája következő néven ismeretes: *Tabán* (mi palócosan Tobánnak mondjuk), *Potom* utca, *Gazdag* utca (ebben kizárólag telkes gazdák, a két előbbiben zsellérek és mesteremberek laknak). *Tabán* lehetett török tábor, mert mint gyermekkoromban hallottam, a templom loistálló volt. Emelkedés azonban nincs sem közelében, sem távolabb. Nagy-Kátának szerb telepei egyáltalában nem voltak, sőt inkább, mint egyes gúnynevek után emlékszem (Kármánt Karancsi-nak csúfoltuk), lakói a palócságból származtak, erre mutat az is, hogy palócos beszédemért Jászberényben kinevettek.

LAUKÓ ALBERT.

Fülgomb-e vagy fülgomba? (29:226.) Bizony mindakettő. Sokfelé kérdezősködtem, sok embertől tudakoltam, s egyik felelet a *fülgomb*, másik a *fülgomba* mellett erősködött. Magam a *fülgombot* használom, de gyerekkoromból emlékszem ilyen szoboszlai mondásra: »Az orrod cimpájától a *füled gombájáig*«. Lélektani magyarázata

mindakettőnek megadható. Ha a fülnek csak alsó kerekességét tekinti az ember, könnyen nézheti *gomb*-nak, ha az egész kagylót tartja szeme előtt, akkor meg természetes a *gomba*-hasonlat. — Ne átkozzuk tehát ki egyiket se, sőt harmadikúl fogadjuk el a *fülbotot*, bár azt a magyar ember meg sem szokta mozditani. KARDOS ALBERT.

Diákszók! Bizony, sajnálom, hiába tiltakozik az ellen Zs. O. (Nyr. 29:232), hogy *héból*, *hírig*, stb. diákszók. Igaz, mint a Magyar. tolvajnyelv és szótára című könyvecskénk 34. lapján megemlítem, ezeket és még vagy 30 szót már átvett a szemfüles diáknép a tolvaj-, illetőleg a csirkefogó-nyelvből. Ez ellen nincs mit tiltakoznunk; már ilyen a nyelvek vándorlásának, kölcsönös hatásának eredménye. — Helyesen jegyzi meg u. o. R. I., hogy (a *dóges* és a *kúnepf* (s aztán még vagy 400 szó) héber eredetű a *dóges* nemcsak kettőzi a hangot, hanem a szó és a szótag elején keménnyé változtatja a lágyat). JENŐ SÁNDOR.

KÉRDÉSEK ÉS FELELETEK.

1. **Kerésbbé vagy kevésbé?** A Tudnivágyónak küldött izenetet (29:432) nagyon szépen köszönöm, azonban hazudnám, ha azt mondanám, hogy megnyugtattott. Mert nem veszi-e észre Szerkesztő Úr, hogy tulajdon ebben az izenetben (5. sor) a *kevésbé* szót két *s*-sel méltóztatik írni? Hát ami Kegyednek az alapfokban szabad, az nekem a középfokban meg legyen tiltva? Hiába keresem itt a logikát, nem találom. Mert hogy épen a beszélő nem érzi a *-v-t*, talán csak nem ok az elhagyására. Erzi-e a beszélő az *adtam*-ban a *d-t* és azért szabad-e *t*-vel pótolnunk? Az én kemény koponyám nem igen tud az effélébe belenyugodni s — ha nem szerényletlenség — egy kis jóakaró újabb *»kioktatást«* nagyon megköszönnék.

F. Először is nagy tévedésben leledzik, mikor azt kérdi, hogy meg legyen-e tiltva a *b*-nek kettőztetése? Soha senki sem akarta ezt eltiltani. Én most is csak annyit mondtam, hogy »ha a *kevésbbé* eredetileg a *-v*-vel raggal volt is képezve, ezt ma az írásban nem szükséges kifejezni«. Egy régibb izenetben azt írtam: »*Kevésbé* és *kevésbbé*: kétféleképp írják s mind a kettő megokolható.« (28:239.) S még régebben ugyanebben a dologban azt válaszoltam: »Hogy nem kell két *b*-vel írni, abból nem következik, hogy nem is szabad« (27:232). Elég gyakori eset, hogy valamely szónak kétféle írását meg kell engednünk, mert az íróknak nyelvérzéke annyira megoszlik, hogy egy részüké önkénytelen is eltér a hagyományos írásmódtól. Erről az elvi kérdésről szoltam jelen füzetünk első cikkében s már előbb is a Helyesírási ingadozások c. cikkben (22:13). Itt csak egy példát említek még. Arany János és Petőfi S. a *mindjárt* és *tegnap* szavakat így írták: *mingjárt* és

tennap. Talán tudatlanságot árultak el ezzel? Bizonyára ismerték ők a hagyományos írásmódot, mégis — akarva vagy akaratlan — a kiejtés szerint írták a két szót, mert nem érezték bennük a *mind, jár és teg-* szóelemeket. A *kevésbé*-re pedig klasszikus tanukkal találkoztam, mikor a Budenz-Albumot szerkesztettem. Addig a hagyományos iskolai fölfogás szerint műveletlen embernek tartottam mindenkit, aki a *kevésbé*-t egy *b*-vel írta, és sokszor idéztem Aranyinak tanár korában egy dolgozatra tett megjegyzését: »*Kevésbé*: egy bé kevéss bé.« De mikor a B.-A. kézirateit olvastam, csodálkozva tapasztaltam, hogy nyelvész társaim jóformán kivétel nélkül megelégedtek a *kevésbé*-vel, holott különben — mint gondolhatni — nem voltak járatlanok a helyesírásban. Nem is arról van szó a mi szóelemző írásmódunkban, hogy aki ír és beszél, az illető hangot érzi-e, p. a *kevéssbbé*-ben a *v* hangot vagy az *adtam*-ban a *d*-t, ahogy Kegyed mondja. Hanem az a kérdés, érzi-e a szóban az illető jelentős szóelemet, tehát a *kevéssbbé*-ben a *-vé* rag jelentését, az *adtam*-ban pedig az *ad* ige értelmét. Lám, *gy* nélkül írjuk ezt: *hadd menjek ki*, mert már csak indulatszónak érezzük s nem érezzük benne a *hagy* ige jelentését; ellenben *gy*-vel írjuk: *hagyd itt*, mert itt érezzük az alapszót, pedig ezt is *gy* nélkül ejtjük, így: *hadd itt*. — A *kevéssé* analógiájára igen ügyesen hivatkozik Kegyed, de ez a *kevéssbbé* írást csak megengedhetőnek és észszerűnek, nem pedig szükségesnek bizonyítja. Csak tessék összehasonlítani ezt a két időhatározót: *egy kissé* itt maradt — *soká* itt maradt. *Kissé* és *soká* egymásnak párja, s mégsem mondjuk, se nem írjuk: *sokká*. — (Különben a *kevéssé*, *kevésség* helyett a régiéknél szintén előfordulnak *kevesé*, *keveség*, *kevesig* alakok, s a székely *kevésség* és *kissé* eredetileg nyilván *keveség* és **kisé*g vagyis *keves-ig* és *kis-ig* volt, mint *soké*g és *sokig* is van a székelységben. Ezekbe tehát csak idővel tolakodott be a kettőztetés, ill. a *-vé* rag, mint alkalmasint a *Győrré*-féle alakokba is; mert a 16. században még ilyeneket olvasunk: *Egré*, a mai *Egerré* v. *Egerbe* értelmében, a szegediek meg azt mondják: *Szegedébe*; tehát valamikor nyilván azt mondták: *Szegedé*, nem pedig *Szegeddé*, mint p. más íróknál *Váraddá*, *Csanáddá*. L. még a *-vá vé* rag tárgyalását a MHat.-ban 1:308.)

ANTIBARBARUS.

2. Hamis. Egy pedagógus azt állította, hogy a német *falsch*-ot (»Lenore«-ban fordul elő: *falscher Mann*) nem szabad *hamis*-sal fordítani, hanem *galád*, *furfangos* szóval, mert a *magyar ember* a *hamis* szót emberre nem, hanem **csak** állatokra alkalmazza. Igaz-e ez? Akárhány népdalban is használják e jelzőt »*hamis*« az emberre vonatkozólag.

F. Hát nincs meg az önök gimnáziumában a NySz., mely a *hamis* és *hamisság* cikkeken legalább félszáz idézettel bizonyítja, hogy ember is lehet hamis? A többi szótárban is találni elég bizonyító adatot. Két jelentése van: 1. igaztalan, méltánytalan, p. esseth aad ygazakra es hanyssakra JordC 368; nem hanyss az wr ysten 608; 2. hazug, csalfa, csaló: p. hamis próféták, hamis istenek stb. —

A népdalokban hány a *hamis* kis lány, a közmondásban: a *hamis* embert előbb megfogják a *hamisságban*, mint a sánta ebet a lopásban. Úton-útfélen hallatszik az enyelgő: menjen maga kis *hamis*! Az említett esetben azonban a *csalfa* jelző ajánlhatóbb. A SZERK.

NÉPNYELVHAGYOMÁNYOK.

Az érmelléki nyelvjárás.

V.

10. Szólások.

- (Kínlódik, mint a paszuj hús nélkül.
Megtesszük, de akkor a maga lelkére halunk meg.
Szigyejjik, aki szírül van.
A hetven ívet tapodom mán.
Meglábója a betegsíget.
(Húzzák a zembert, mint a kutya a pacát.
Ott mengyen egy tergenyész számar (asszony, aki gyümölcsöt, mit, visz a vállán).
Nem lakik az ott se nyárba, se télbe.
Mán gyengín áll a szem (az érett szőlőre mondják).
Mán beszettek (szüreteltek).
(Papok erszényibe került (meghalt).
Ujan savanyú e za must, hogy a bicska magátúl nyílik ki az ember zsebébe.
Annyi a bűdösbogar, mint a halálos dög.
Úgy tukó szóval monta.
Kaj a zsebedhen: feltetszett mán a zujság (akkor mondják, ha az új holdat meglátják. Ha van pénz a zsebében, több is lesz belül).
Addig még ünnep is lesz! (sokára lesz az még!).
(Kapsz mingyá egy debreceni ötöst (pofont).
(Ujan mint a mokány olá, nem lehet megérteni.
Igen jobb e!
(Ügyes vagy, mint a siket kutya; a zuccárul kijáltanak, a kertrül szalacc.
(Eszi a kutya a füvet, (esső lesz).
(Összeátak, mint a szemenei szűr (vadházasság).
(Mennyi a béresek száma?) Ki van negyedfél százra.
(Hogy a zisten küdött vóna a kastijába! (bár haltál volna meg)
Nem igazán került jószág.
(Kialkudná a csirkét a tojásból.
Ujan nehéz vót (a teher), hogy a válam nem az enyím.
Úgy szalattam, még a válam is vágatatott.
Jóval vótál hozzám.
Egy kenyéremet megette mán e za kutya.

Ne csavarogd é magad!
 Leri az ábrázatodrúl a gonosság.
 Ément mán mind az egísz köössig.
 Mi áron vetted?

11. Tréfás szólások.

Minden fa elég, csak a trífa nem.
 Tírdig járunk a pízbe, nyakig a zadósságba.
 Akkor szüret, — ha bor nincs is!
 Mir szomorkocc? Hogy nîkem pîzem nincsen?
 Nyalom a kîped egygy löccsel.
 Eszem a szemed egygy lókaparóval.
 Beszîj pájinka, beszîj, míg a bor elîrkezik (arra mondják, ki sokat beszél).
 Hová siecc? Várj, în is oda menygyek, a hová té; de té nem jössz oda, a hová în.
 Hogy híjják felîtek a targoncát? — Nem híjják, csak tosszittyák.
 A másvilágon té lesz a zsámolyszîken. — Ott is megvágogattyák az úrakat a paraszttul.
 A. (fûtyül). — B. Kend se fûtyül mán soká. — A. Osztán mir? — B. Montam. Mán is êhagyta.
 A. Nem hiszek magának. — B. Ne higgyék! — A. Hazudott máma? — B. Hazuttam, de mos' nem. — A. No, akkor mos' is hazudott. — B. Persze, ha aszt montam vóna, nem hazuttam, akkor biztosan aszt feleli nékem: »Akkor mos' hazudott«.

Ráfogások, évelődések :

— Kend a lisztes zsákot nyergête fel lú hejett.
 — Mikor a felesîge málît sûtött, kend muzsikást fogadott és úgy kísírte a kemencîbe.
 — Kend felakasztotta a pulickát a kîmjnybe füstölôdni.
 — Kem mög felpofoszte a pulickás-fazekat.
 — Hát kend megette a bontófésût.
 — No, hát kend meg a pulickatörô kanalat.
 — En nem igaz!
 — As se!

12. Rîmes mondókák.

Kelt levelem 1807-be,	Se tű, se ár, mégis könnyen jár.
Mikor a bivaajok repültek a zégbe.	Na János, a te szemed ámos!
Aggyík isten bort, búzát, barackot,	Megájjon csak ácsi-bácsi!
Kurtafarkú malacot!	Hova menygyen Isván bácsi?
Jány a feje, szûz a fene.	Aggyík isten sok szerencsît,
Csárihajs! âra menny, mêreakarsz.	Száz köböl erdei lencsît!

A faluba nincs oj legín, mint Pista,	Fizetísem egygy pityke,
Ki a bíró borát megissza.	Lábasjóság egygy csirke,
A falusi kántor beköti a torkát,	Ruházatomrüdölmány, koszmente.
Legjobban szeretia sárga ugorkát.	Ne busúj, légy vig,
Húzd rá cigán, disztót adok,	Nem lessz em mindig így;
Nem túrja fel a zudvarod!	Mer ha mindig így lenne.
Tágosságot szegínnek,	Ingem, gatyám oda lenne.
Szegín szolga legínnek!	Bakor — ágy alatt a rektor.
E za világ a mijénk,	Bor, búza, bikkessig,
A másik is al lesz még!	Finom fájin felesig.
Kicsi nǐkem e za ház,	Szjna, szalma, szalonna,
Kirúgom a zódalát!	Piros pej paripa.

Száraz fábúl kapanyíl.

Szjip a kis ján, ha kövjr. JENŐ SÁNDOR.

Elbeszélések.

1. J. I. darányi csordás beszél:

— Höhö, tanéttó uram! Nagy úr vótam én akkor, de csak igön is! Ollan gond alatt löszök-ë még, vaj sön! Mer ollan dühös, harapós kutya nēm terömhetött, aki hozzám tudott vóna férközni, hogy kárt tögyön bennem. Megöröztek jó. Elü csöndör, háttü csöndör. ódákost csöndör, de pedig ugyan csak főszuronyozva ám! Csak avvót kicsit bajomra, hogy a szögén kezem csuklóját igön szorétotta a szömös perec (lánc).

2. Zselic-kisfaludi ember kérdi a kadarkútit:

— Hát saógorom! Mögvan-ë meég keétökneé az az ééhetetlen Forgács Pista? Heőj, becsapott az ééngöm mast keét esztendeje keét rossz laóvâ a sárdi vásárba. Ikâ (inkább) van-ë most neéki lova?

— Van neki két útonálló. (T. i. rossz; megáll az úton akkor is, mikor mennie kellene.)

(Somogy m. Darány.)

VECSEI JÓZSEF.

Tájszók.

Kalotaszegiek.

etudva: ezt tudva. Etudva jobb lett vóna, ha ithún maradunk! Kárt vallottak az úton utazásukban. KSz. Király. én nállam van a ház talpja: én vagyok a gazda. (Mákó).

értetlen, értelēm nélkül való: értelmetlen.

észken: északon. (N.-Almás).

falala: falu alja, v. falu alatt.

(Dülő név Jákó telkén.)

fajtalan: l. nemi életben túlzó;

2. f. beszédü: illetlen, csúf szókát mondó.
 fanyelvű: nem köszön, mér' fanyelvű. (Zentalke).
 féllette: túlon-túl, igen nagyon.
 fekvőség: ingatlan.
 féldült: felborult a szekér.
 felekézete: az ő népe, hozzátartozója, rokonsága. (Mákó).
 fél-félkeléget a zágyból kicsi időre, osztán újból vissza fekszik. (Erre a kérdésre: hogy van a beteg? Kszk.)
 félkelhető: az összes ingóság, bele értve a marhákat is.
 felsorúzza a zeszt ugyancsak, ha tudni akar valamit: jól meggondolja, ráncba szedje az esztét. (M.-Valkó).
 feneketlen: gazdag. bő; p. f. forrás. (Damos).
 fisáz: füstház, nyílt tüzelővel ellátot nyári konyha, hol a hijuba féljáró is ott van. (B.-Hunyad).
 föld-süket: földüket. Olyan, ki az ágyuszóra is aszongya: mit mon' kéd? Ojan süket, mind aföd!
 fütözni: a tűz mellé állva melegedni.
 galand: keskeny szalag.
 gaz: ciheres erdő. (B.-Hunyad).
 gálna: kecskerágó (N.-Kapus).
 gárda: szeges örv a juhászkutya nyakán, farkas ellen.
 kútgárda: a kút oltalmazó építménye bele-esés ellen.
 gorboncás (B.-Hunyad), jégghordozó, (Damos.): garaboncás.

gyermek: fiú; a leány: leján. Hán' cseléggye van? Nékünk három gyermekünk van sseggy lejá-nyunk.
 hajfonó: vékony fekete galand.
 harminc: fickó, negyven: eszës, nyöcvan: boldogtalan. Az emberi életkorok. (Kszk.)
 használjon belöle: étellel v. itallal kínálja. (Mákó).
 háporcsos: hápa-hupás, gidres-göd-rös (Jákótelke).
 hátramozdító; gyöngénsegítő: rossz cseléd, v. napszámos.
 ház: ház és szoba. Ha két szoba van, az utca felöli: erső ház, a másik hátursó ház.
 ház fögggye: a padolat; a h. f. bé van pädimentomozva.
 házi rostéj: nyári lécajtó a házon, veréce (Gy.-Vásárhely).
 hé! hájja hé!? Hé! jön mán bé! Az asszonyok férjeiket, a fiatalabbak az öregeket tisztelik meg evvel a szólító szóval. (Kszk.)
 hegyës eszü ember: eleven, gyors eszü. (Jákótelke.)
 hehe: kenderfinomító eszköz. Igéje: hehél.
 heregy: tornác-karfa. (Gy.-Vásárhely).
 hirnyókázik a tej, mikor főni kezd, pillésedik.
 hizló disztó: hizlaló, hizó disznó. (Farnas.)

CZUCZA JÁNOS.

U d v a r h e l y i e k.

bánda: zenekar (leginkább fúvó hangszeres).
 budákoló idő: felleges; midőn a nap v. a hold néha fel-feltűnik.
 bogyó: alma.
 főlnök: állomás főnök.
 kóst: takarmány.
 koszt: husáng; ha elé veszek egy

kosztot, tudom, hogy futnak ketten hat felé.
 möld: mód; nincs rá móldom.
 prádé: parádé (és placsinta, ellenben: iskola, istorang).
 pap: segéd fa, támasztó fa.
 estēmpe: támasztó fa.
 számos embör. A községé ez a

legelő? Nem, met ez számos virikol: beszélgetéssel ébren tölti
 emböröké (egyres gazdaké). az éjet. Mennység fenvirikoltok.

(Ége, Udvarhely m.) FERENCZ MIKLÓS.

Helynevek.

Dülőnevek: Oromok-dombja. Csombod. Szénégető. Nyáras-tető. Nyáras-dülője. Nyáras-ajja. Alsó-csere. Szénamező. Hosszú-orotvány. Vágás (belső, külső). Kerekhegy. Hidegkút. Cseretető. Küslikat. Tekenyös. Hosszútővis. Hegymege, Kétpatakköze. Papaszalványa. Szekercésdülő. Orémus. Barátokbérce. Kerekhegy. Bűdösszállás. Szekercés. Drága büke. Jóízűpataka. Királybíró-kuttya. Gyé-likat. Várpataka. Kövespatak. Bozlik. Bozlikpataka. Felsőhatáron. Hallgatódomb. Bossószeg. Rét. Tompa-mezeje. Siposréttye. Virgó. Suvadozás. Adámé. Vasorotvánnya. Gálné. Székely György. Téglá. Seremás. Seremás-ajja. Fazakasé. Földhid. Olá Mihályé. Varga orotvánnya. Dorma. Darabontné. Rakottyás. Szakadozás. Macskalík. Pásztor Jánosé. Alsó-Endre. Felső-Endre. Endrebérce. Sebestyéné. Balogárka. Kútberke. Ujtílos. Bódizsáré. Körtővis. Rakottya. Nagy Istváné. Nyárasvásza. Gyöngyös-sorok. Rostád odala. Akasztóhegy. Kabalabérce. Székfele.

(Maros-Torda m. Sónárad.) ÖS JÁNOS.

IZENETEK.

A válaszokat szeptemberi kérdéseinkre novemberben közöljük.

T. L. Régebbi küldeményeinek is sorát kerítjük. A szerkesztésben annyiféle körülményre tekintettel kell lennünk, hogy nem járhatunk el mindig a beküldés időrendje szerint. — Szíveskedjék megírni, miért tartja oly hibásnak azt a csurgói közleményt?

K. M. Nem tudjuk, Brassai alkalmazta-e először az irracionális számokra a *szertelen* elnevezést, de valószínűnek tartjuk. Talán olvasóink adhatnak fölvilágosítást. E műszónak helyességét vitatta Bónis K. Nyr. 9:15. Az új Magyarító Szótárban a *végyszerűtlen* van ajánlva.

G. J. Igaza van, hogy a *lombfűrész* a német *Laubsäge* szó szerinti fordítása. (Ez a különös német elnevezés a *Zeitschr. d. Allg. d. Sprachvereins* 11:12. lapján így van magyarázva: » Die Laubsäge hat ihren Namen wohl daher, dass sie besonders zum Aussägen laubförmiger Zieraten verwandt wird.«) A német-francia szótár e szót így fordítja: *scie à chantourner* vagyis *kanyarító fűrész*. Ezzel a magyarban is megelégedhetnénk, de a *lombfűrész* már annyira meghonosult, hogy alig szabadulhatunk tőle.

Beérkezett kéziratok. Albert J. Mondattani tanulmányok. — Legányi Gy. Kohlbach B. A német-m. szótárhoz. — Hondai L. Családnevek. — Borsodi L. Tájszók. — Benkő I. Szólások. — Jenő S. Diákszók, szólások, családnevek stb. — Paal Gy. Karlos A., Némedi D., László I., Belányi T. Válaszok. — Csapodi I. Betegségek népies nevei. Akut. — László E. Kérdések. — Fiók K. Kovászna, Borosnyó, Brassó. — Varga I. Tájszók. — Trencsényi L. Válaszok.

MAGYAR NYELVÖR.

Megjelenik minden hónap 15-én
három ívnyi terjedelemben.

Szerkeszti
SIMONYI ZSIGMOND

Szerkesztőség és kiadó-hivatal
Budapest, NewYork palota.

ELVONÁS.

Az elvonással való szóalkotásról, — az úgyn. gyökelvonás-ról vagy újabb névvel visszaképzésről — már sokszor szó volt, magában a MNYelvörben is, de többnyire csak alkalmilag vagy a nyelvújításra vonatkozva.* Azért hát össze kívánom egyszer teljesebben állítani azokat a szavainkat, melyeket nézetem szerint így magyarázhatunk.

Ha elvonásról szólnak, rendszerint képző elhagyására gondolunk, ahogy p. a régi üdvösség szóból elhagyták a -ség képzőt s az így elvont üdvös melléknévből ismét leválasztották az -s képzőt, úgy hogy végtére üdv lett belőle. De vannak másnemű jelenségek is, melyeket szintén elvonásoknak nevezhetünk és hasonló okokból magyarázhatunk. Különösen kettő van ilyen: az egyszerű szó elvonása az összetételből és a szótő elvonása a ragos alakokból.

* Magam is többször szóltam róla. A Nyrben 1876-ban így magyaráztam az átok, szitok szókat (5:149), a veksza szót (6:63), a kencs. dugacs, rikács és csuszka-féléket (7:294—6). A nyelvhelyesség szempontjából tárgyaltam röviden 1879-ben megjelent Antibarbarusomban (49), majd tüzete-
sebben, általános szempontból 1881-ben »Az analogia hatásairól, főleg a szóképzésben« c. akad. értekezésben 28—34, s ismét rövidebben 1888-ban »A nyelvújítás történetéhez« c. dolgozatomban 18—19 és 1889-ben A magyar nyelv 2:114—5. (Ezúttal az említett értekezésnek, mely elfogyott, mintegy új, bővített kiadását adom.) — De mások is foglalkoztak e tárggyal. Így Szarvas G. a csákó és kantair magyarázatában Nyr. 12:483, 22:148. (vö. még 23:274), Zolnai Gy. a mátyusföldi nyelvjárás leírásában 20:171, az evicke magyarázatában 21:98 s egy ismertetésben NyK. 23:227. — A nyelvújítás elvonásairól bővebben írt Imre S. Idegen és hibás szókák bírálata 74—79 (különös, hogy P. Thewrewk E. egypár sorban végez e dologgal, A helyes magyarság elvei 61—2), továbbá több ízben Nagyszigethi K. 1880 óta a Nyrben (l. most Szily K. Adalékok a m. nyelv és irod. tört.: Némely ny végzetű szónk keletkezéséről. Közöny, magány, viszály. Versegly mint neologus. Az -s képző megkettőzése), s végre Albert J. a gyökelvonásról Nyr. 21:49.

1. Összetételből való elvonás.

A legtöbb összetételnek mind a két tagját külön is használjuk s e nagy többségnek analógiáját átvisszük néha azokra az összetételekre is, amelyeknek egyik tagját a köz nyelvszokás csakis az illető összetételben alkalmazza. A *szemöldököt* pl. egy gyermek így ragozta: »Nézzé papa, milyen a szememnek az *öldöke*«: s lehet, hogy ez egy-egy írónknál is előkerül, legkönnyebben költői szabadságkép. Volt idő, mikor a *francia*, *anglia*, *bosnya*, *szittyá* és *osztrák* szó csak az országnevekben volt járatos: *Franciaország*, *Angliaország*, *Szittyáország* (az *ország* már magyar toldás volt, eredetileg csak *Francia*, *Anglia*, *Bosnia*, *Szittyá* vagyis *Scythia* és *Osztrák* = *Ostreich* volt az ország neve). De mivel a magyar országnevek előtagja rendszerint egyúttal népnév, mint *Magyarország*, *Németország*, *Törökország*ban: amazokból is elvonták az első tagot és népnévvé s melléknévvé tették.*

Néha i k e r s z ó k b ó l válik önállóvá az a tag is, mely azelőtt magában nem élt, hanem csak az összetételében keletkezett a másik tag változatául. *Tipeg* és *tipereg* (MTsz.; *tipeg* most az irodalomban is elég ismeretes): ezeket alkalmasint a *tipeg-topog* és *tipereg-toporog* ikerszókból vonták el; a régiebb nyelvben nincsenek kimutatva, a NySzban csak *tipog-tapog* s az egyszerű *tapog* van meg (ma a nyelvjárásokban *tappog*, *topog*, *tipég-topog*, és *tippog*, *tipég*, *tépég*, *tippég*; *tipérég-toporog* és *tipérég*). Szintúgy előkerül *izog* e h. *izog-mozog* v. *izég-mozog*, MTsz. Az ilyen önállósítást megkönnyítette az is, hogy az ikerszónak mindenik tagját külön szoktuk ragozni: *tipégnek-topognak*, *tipéggett-topogott*, *izgett-mozgott*, *mit türöm-tagadom?* sőt néha páros mondatokban egymástól különválva szerepelnek, p. csak *izég*, csak *mozog*, v. csak *tipéggett*.

* A szabályos képzésű melléknév *franciai* v. *franciaországi* stb. volt. Előfordul *szittyai* is, p. ÉrdyC. 592: az *zyttyay* magyaroknak (Toldy F. is így olvassa a NádC. kiadásában 592: *szittyai* m.); Dugonics: *Szittyai* történetek; KisfS. Tátika 1: 51: »Kiért annyian vetélkedtek a *szittyai* hazában.« Vö. Murmelius szótárában: »Gallia: *Francia*; Gallus: *Franciabeli*; Britannia: *Anglia*; Britannus: *Angliabeli*; ... Franconia: *Fra[n]cia orsag*; Francus: *Franciabeli*.« — »Felöltözik ruhájába, térdig érő angliába« (székely ballada, Arany-Gy. Népk. 1: 138, 140), azaz *anglia* posztóba. — »Bosnya: Bosniából való személy« Ball. »Az Ujlaky család egyik tagja *bosnya* királyi címet is viselt« (Bp. Hírlap 1891. VIII. 24. 3). Vö. Orbazsag [Orbász vm.] et *Boznasag* 1526. Pesty Fr. Eltűnt régi vármegyék 2: 459. — NB. »arabja dió« e h. arábia-(ország)i, Kalmár Gy. Prodomus (idéve Kath. Szemle 1890. 376).

csak *topogott*. (*Izeg* a vér, *mozog* is. Arany-Gy. Népk. 2:94. Addig *utok*, addig *futok*, a kezében még nem jutok. Göcseji népdalok 47.) Kétségtől úgy vált ki a *dereb-darab* alakból a MünchC. *derebje* s a *diriból-darabol* *ikerigéből* (NySz.) a székely *diriból*. Sok más úgynev. megyer alak szintén így keletkeztetett a meyer-magyar alakból, p. *kever* < **kever-kavar*, *deged* < **deged-dagad* stb. — Így vonták el újabban a *zene* főnevet a *zenebonából* (rég. *zanabona*. Tsz. *zenezuna*), továbbá a *zürzavarból* és *züröszavarosból* a *zürt* (Arany, Madách) és *züröst*, s az *újdón-új*ből az *újdont*.*

Szintén irodalmi elvonások, de nem ikerszókból. a következők:

tár a *tárház*ból. Kalmár, Prodröm 421: »az üres *tárt* hagyja« (Vö. Nyr. 29:167). Azelőtt csak a *tárházban* és *társzekérben* volt ismeretes (meg a szláváságból átjött *tárnokban*). Először a *szótárban* alkalmazták s ezzel *szók* *tárházát* akartak jelölni.**

ár az *árvíz*ből. Még Beregszászi azt mondja Dissertatiójában (52): »*ár* solummodo in *árvíz* et cum suff. 3. pers., ut *árja*, *víz árja*, est in usu«. (Gyöngyösinél így is: *vízárni* vagyis *vízárnyi*, Mikesnél pedig *árvíz* mellett tréfásan *ár-bor* is.)

fűszer a *fűszerszám*ból, mint *szer* van *szerszám* mellett. (A NySzban a *fűszer* csakis ebben a kifejezésben van idézve: *fűszeres-szekrényke*, egy idézettel; különben mindig *fűszerszám*.)

szikla a *kőszikla*ból. Az egyszerű *szikla* a NySzban csak ? kódexekből s most a MTszban egy-két vidékről.

* Egyes esetekben elégszer találkozunk újabb íróknál ilyen ikerszók megfélemezésével. Példák: Gyermekei *ihognak*, nevetnek (Szász K. Kisebb műford. 1:315). Kolomp *bong* messziről (Tóth K. Költ. 137; a népnyelvből vehette, a NySzban is megvan). Nem tisztáz vastag bünt a *csűrés* (Shak. 9:53, Greguss Á.). *Bübbáj*ból: Jóság *büve* (uo. 3). *Dáb* Vörösm. e h. *dibdáb*. *Biga* e h. *csigabiga*, természetrajzi munkákban. A madarak lenyugodtak s a *bigák* előjöttek a kertben (György A. »Piros mint a rózsza« 1:107). Mikor igen is *barkán* mennek a dolgok: wenn's gar zu bunt geht (Kaz: Munk. 8:203). Egy az úr; a többi hát csak *ímmel* követi (Dóczi: Széchy M. 43). — Persze ez nem mind követésre méltó.

* * Először PPBL. 1767: »Lexicon: *Zótár*, szöveget magyarázó könyv.« Uo., de csak 1801. a Glossariolum c. függelékben: »Archivarius: *levél-tár* gondviselője. Aután *rakodó tár* (a mai *raktár*) Kármán J. Nyr. 9:460; *könyv tár*: bibliotheca, Mondolat és Dugonics Példab. 2:120; *irtár*: archivum, Mondolat; *élelmtár*: Magazin, Márton J. Német-m.-d. lexicon 1823. (az *Anlege* cikkeiben 1216); »egy nemes népköltés leggazdagabb *tárának* gyűjtője« 1835. Tudománytár 5:217. — Vö. még Nyr. 26:447. és NySz.

2
pillantás a szempillantásból. Az egyszerű pillantás az újabb irodalmon kívül csak EhrC., MA. s a MTszban Udvarhely megyéből.

Néha összetétel gyanánt elemez a nyelvérzék egy-egy olyan szót is, mely eredetileg nem volt összetétel, hanem egyszerű szó (vö. A m. nyelv 1:20, 21.).

Valószínűleg elvonás útján keletkezett a *vegyít* ige (melyre a régiségből alig van két-három adatunk) a régibb *elvegyít* alakból. Ez nem volt egyéb, mint az *egyvelít*, *egyelít*, *elegyít* ige kiejtésbeli változata, de az *elkever*, *elegyenget* s más effélék társának látszott, úgyhogy aztán az *el*-t igekötő gyanánt vették s végre *el* is választották a szótól s e h. *ne elvegyítsd* azt mondták: *ne vegyítsd el*, sőt pusztán így is: *vegyít*, *vegyül*. (Vö. vered vyzzel *elwegy*... ThewrC. 29. *égbeelnegeitven* DöbrC. 56.)

Gyök a *gyökér*ből a népnél (palóc és székely*) s a nyelvújítóknál (Dugonics: A tudákosság 1798, és Példab. 2:211). A nép alkalmasint az *ér eret* főnevet magyarázta bele a *gyökér gyökeret* főnévbe. Hogy a palóc *gyök* nem valami megörzött ősrégi szógyök, azt azért gondolhatjuk, mert sem a régiségben, sem a rokon nyelvekben nem találjuk. Ellenben ezekben is az *r*- végű *gyökér* alak megfelelőit találjuk: vog. *jëkür* gyökér, osztj. *jogart* ág, finn *juuri* és mordv. *jur* gyökér.

Egy kalotaszegi adat szerint »a béres felől fogott marha« *türső*, Nyr. 20:468. Ez a. m. *tülső* (mert uo. *kürső*, *berső*, *ferső*, *arső* a. m. *külső* stb.) s nyilván ebből van elvonva: *kéztülső* vagyis eredetileg *kéztül eső*. (Kéztülső Hevesben és Csallóközben »a rúd jobbfelére fogott« ló.)

Igen érdekes még a *ded* elvonása a *kisded*ből. A *kisded* eredetileg kicsinyítő szó a *d* képző kettőztetésével (vö. *apródad*, *kicsinyded*, *könnyüded*, *gyengéded* és *apród*, *kicsind*, *könnyüd*, *gyengéd* stb., l. TMNy. 556). A *-ded* képző idővel ritka lett, sok vidéken talán egyáltalán nem volt szokásban, azért a *kisded* szót összetett kifejezésnek vették, minő p. a *kis gyermek* v. *kis lány*. Már a 18. században így írja Kónyi János: *kis-dedek* (Ábel halála 76), »rebegő nyelvű *kis-ded*« (125). Aztán magát ezt a látszólagos *ded* szót külön is használták egyrészt »gyermek« helyett

* De a MTsz. adatain kívül még Békés mből, Körös-Tarcsáról is közli Borbás V. Tanár-Közl. 17:121: »köszvénygyök, Glycyrrhiza echinata.« — A *gyökít*! káromk. Heves m. Szólat (Tolnai V. értesítése). — Dugonics Tudák. 1. kiad. 1784. még *gyökér* van.

(Göcsejben, az 1838-i Tájszótár szerint,*) másrészt pedig 'kicsiny' értelmében. (»Arcra esvén *ded* lábához, kértém, fogja pártomat« Verseghy, id. Nyr. 14:400. »*Ded* kenyér« Debrecen MTsz.) — Így lett a *kisdedőv*-ből sok vidéken *dedő* (l. MTsz.). — Ugyanilyen módon adott létet a nyelvérzék megtévedése a *szoroz* igének (ebből: *sokszoroz*) és az orvosok *hűlés*-ének (ebből: *szélhűlés*; *szélhűdik* olyan képzés, mint *vérhűdik*, *bűnhődik* stb. TMNy. 457). — S így támadt az *izmus* szó is 'idegenszerűség' értelmében a *latinizmus*, *germanizmus* szóból.**

Nevezetes, hogy néha a népetimologia egy-egy jövevény szóban is összetételt sejt s aztán a látszólagos előtagot önállóvá teszi. Más nyelvekben is előkerülnek effélék,*** de minálunk az ilyen elemzésre különösen az ad okot, hogy az idegen eredetű szók magánhangzóik tarkaságánál fogva könnyen látszhatnak összetételeknek, mert hisz egyszerű szavaink többnyire meglehetősen egyenletesen mély vagy magas hangokat foglalnak magukban. Nem csoda, hogy a *kátékizmus*-t a magyar fül *káté-kizműs*-nak fogta föl s aztán megelégedett az első taggal, a *káté*-val. Így magyarázhatjuk a következő szófelezéseket is: *prepa*(*randista*), *cisztér*(*cita*), *pasas*(*ér*), *ókuláré*: *ókula*, *bugyi*(*lláris*) Csík m. *cinadó*(*nia*), *rece*(*pisz*, több vidéken), *spiritus*: *piri* ('pálinka' Nógrád, Gömör), *papagáj*: *papa*-madár, *pérne*(*fěrnun*: *parafernun* Csík m.). Különös a (*já*)*cintus* (Szeged vid. MTsz.†)

* Vö. »A gyomrába, hajh! kést vertek... s abból *dedet* kifejtettek« a zsványok; egy oláh néprománc fordításában Ember György, Magyarország s a Nagy Világ (hetilap) 9:290.

** Németül is mondják: »Allerhand verrufene *Ismen*« Pott (Humboldt-hoz bevez. CCV). — A franciáknál, németeknél vannak ily című gyűjtemények: Le livret des *ana*, Sammlung der *Ana* (jeles emberek mondásai stb.), ilyenekből: *Scaligerana*, *Taubmaniana*. — A finnben külön szóvá lett a szláv eredetű *niekka* képző, mester, művész' értelmében. — Talán így vált ki az ünnepséget, vendégséget jelentő ormánsági és halasi *tom* szó az *egzámentom*-ból; vö. »egzámentom, keresztelési *tom*, számadási *tom*« Nyr. 2:137.

*** Már Francia- s Németországban is *kilo*-vá rövidült a kilogramm és *hecto*-vá a hektoliter. A németek *cello*-vá rövidítették a gordonkának olasz *violoncello* nevét (pedig ebben a *-cello* kicsinyítő képző volt), *sarg*-ot csináltak a *sarkophag*-ból és *pasch*-t a francia *passee-dix*-ből (kockajáték). Így lett a latin *tessera* a görög *τεσσαράκωνος*-ból, *alea* némelyek szerint *αλεα*-ból stb.; l. O. Keller: Lateinische Volksetymologie 172: Wörterhalbierung.

† Így magyarázták a *golyó*-t is *golyóbis*-ből (lat. *globus*), de l. Nyr. 14:362, 15:451.

no. det.

2. Szótő elvonása ragos alakból.

Amely szók rag nélkül ritkábban fordulnak elő, mint ragokkal, azokkal könnyen megesik, hogy a beszélő a megszokott ragos alakokból következtet vissza s vonja el a ragtalan formát. Volt p. régente s most is van némely vidéken ilyen összetett igénk: *szed-vesz*. (Az asszony a maga udvarát *szedgye vegye* jó rendben. Faludi; l. még MTsz.) Ezt az igét legtöbbször, különösen szitkozódáskor, ebben a formában használták: *szedte-vette*, ezt rimes ikerszónak vették és *széd-véd* igét vontak el belőle, illetőleg ilyen alakokat: *fölszedik-vedik*, *szedő-vedő*, *szedés-vedés* (mindezeket már a 16. s 17. századból idézi a NySz.), *szédém-védém*, *szédi-védi* (Nyr. 6:63), *szédlett-védlett*. Szintén a bef. cselekvés alakjából, a *sítt-rítt*, *sítt-rétt*, ill. *sítrétt* formából van elvonva ez a zalai és somogyi ige: *sitré, sítri* (l. MTsz. *sí-ri*). Zalában így is hallottam: *né sítréj!* — Egészen hasonló eset az, hogy az *egyetmást*-ból, melyet rendszerint így a tárgyesetben használunk, kikövetkeztették az *egyetmás* szót e h. *egy-más* (l. NyK. 3:6 és MTsz.), továbbá a leggyakrabban előforduló 3. személyű *felebarátja* alakból *felebarát*-ot e h. *fél-barát*.*

A gyermeknyelvben nem ritkán hallani ilyen elvonásokat, többnyire a tárgyesetből s a névszónak személyragos formáiból; magam is több efféle alakot megfigyeltem. Leányom p. két éves korában azt mondta: Itt van egy *kapcs* (nyilván a *kapcsot* alakból következtetve); máskor meg arra a megjegyzésre, hogy »Ne csinálj *szemetet*«, azt felelte: »Hát van itt *szemet*?« Fiam negyedik évében egyszer így szólt: »Ebbe is van ám *lev*«, aztán így igazította ki: *lév* (vö. *levet* és *leve*, *neve* és *nér*); másszor pedig: »Fehérek a háztetejek« (*teteje: tetej = feje: fej*).

Szakasztott ilyen *visszakövetkeztetések* a *székely*, *palóc* és nyugati nyelvjárásoknak *szemet*, *szeker*, *tevel*, *bogar*, *nehez*, *keves-féle alakjai*, s tárgyesetből, többes számból és személyragos formákból elvonva, szintúgy a *dunántúli* és *háromszéki víz*, *tűz-féle rövidhangú* alanyesetek (l. az adatokat TMNy. 305–307). A gyermeknyelvi *tetej* szótárainkban is megvan (PP., SzD.), a népnyelvben pedig a belőle képezett *tetejetlen*, *tetejez* és *tetejes* is (l. A m. szótók, akad. ért. 42, TMNy. 225, MTsz.). Így van

* Szintúgy a *születte földje*-ből: »genitale solum, *születte föld*« PPBI. s a *szerette anyja*-ból *szerette anyá-m* (eredetileg csak *szerettem anyám*, mint p. »laktam földemről« Balassa B. Költ. 24).

elvonva a *sziwe, öve, leve, szarva, hamva* formákból a *sziw, lév, öv, nedv, szarv, hamv* a régi szabályszerű *szű, ő, szaru, hamu* helyett (l. A m. szótők 40, 44, TMNy. 325, 329, 331, 335, 337). A *fej* is elvonás a *fejem, fejed, feje* formákból; azelőtt *fő* volt a szabályos ragtalan forma. A *hossz* és *lét* főnevet a *hosszá-ból* és *lété-ből* vonták el; a *hossza* voltaképp a *hosszú* személyragos formája, mint p. *borjú: borja*.*

nb.

Az eddig említett esetekben nem új szók, csak új szóalakok keletkeznek a régiek mellett, p. *level* a *levél* mellett stb. De már a *többé-kevésbé eltérő jelentés* miatt új szók-nak is bevélnak az ilyenek: *nedv, szarv, hamv* a *nedű, szaru, hamu* mellett, s még inkább a *fej* és *hév* főnév a *fő* és *hő* melléknévvel** s viszont a *kerek* melléknév a *kerék* főnévvel szemben. (*Kerek* a köznyelvben a *kereken, kerekít-félékből* elvonva.)

Néha azonban ragos alakokból olyan szókat következtet ki a nyelv, amik azelőtt vagy egyáltalán nem voltak, vagy pedig ragtalan alakjukban rég kivesztek a beszédből. Ez olyankor szokott megesni, ha a ragos alak valami erős jelentésbeli változást szenvedett s ezáltal rendszeren más beszédrésszé fejlődött.

Érdekes ezek közül a *temondda* szó, mely Mikesnél s a mai székegy beszédben is pletykát jelent (átvitt ért. pletykázót is). Használatban vannak származékai is: *temondda-beszéd, temondda-físzek, temondaság, temondáz, temondál* (MTsz.; SzD). *temondároz* igét is említ). Ez a *temondda* régebben *temondád* volt, mint a NySz. idézetei bizonyítják: »Innét származik sátánnak eszközi, a közközpü [rágalmazó] és *te mondad*.« »Hamis tanubizonyysággal, *temondásággal* bántottad-e istenedet?« (Ez utóbbi idézet Pázmányból.) »Nem okosság nyelvre sokra bizatása, sok *temondád* közt lesz vesztére jutása« (Gyöngy: MV. II. 47). Nyilván úgy keletkezett e kifejezés, hogy a pletykázók egymásra hivatkoztak: »*te mondad!*« *** — Idővel a *temondád*-nak eredeti értelme fele-

* A *hosszas* mn. is a *hosszú* származéka lehet. — *Léte* a régiségben s a népnél mindig személyragos; csak Geleji Katonánál van már más alakja is: örökké való *létű* isten. — Vö. még »közép táj: közép minőség« Nyr. 19: 96, ebből: a *közepe táján* levők. *Virradta: virradt* stb.

** Van főnevünk is *hő, de* szintén *más* jelentésben, mint az érzelem melegét jelentő *hév*.

*** Van egy *fű* is ilyen nevű: *temondáfű*, l. NySz., s ezt a fűvész Beythe István 1584-ben így magyarázta: »*the mondad fū* [olv. fű]; h. e. tu dixisti herba, eo quod aniculae pueros a febre hac herba curare solent«,

désbe ment s akkor a személyragot fölöslegesnek tartották s elhagyták.*

nb. *Egyetem* főnevet a régi nyelv nem ismert, csak ezt a határozó szót: *egyetemben*, ez pedig, úgy lehet, az *egyett*, *együtt* szó származéka volt (**egyetten-ben*, vö. *ígetőn* GuarýC., *egyettlen-br* EhrC., s vö. *alattomban* < *alatt-on-ban***). De mivel *egyetemben* olyan ragos alaknak látszott, mint *községben* v. *veremben*, s mint-hogy ezek mellett ilyen melléknevek divatoztak: *községbeli*, *verembeli*, a Döbrentei-kódex fordítója ezt a melléknevet is megalkotta: *egyetembeli* tisztelet, collaudatio. Ugyanilyen analógia alapján hozták divatba a nyelvújítók magát az *egyetem* főnevet (eleinte világegyetem, mindenség jelentésével). Először Versegghynél, l. Nyr. 14:400.

nb. Némileg hasonló elvonás volt nyelvújítóinknál a *heveny**** ebből: *hevenyében*, mint *meleg*: *melegében*, *hirtelen*: *hirtelenében*, *hamar*: *hamarjában*, *rögtön*: *rögtönében* (Vajda J. Találkozások 83), *egyszer*: *egyszeriben*. Pedig az egész *hevenyében* valamikor csak a *melegében*-félék mintájára alakult a *heven* szóból, mely a. m. melegen.†

A *tönkre(menés)*-ből vonták el újabban a *tönk*-öt bukás, csőd jelentésben, pedig eredetileg a *tönk* levágott fatörzset, tuskót jelentett (l. MTsz.) s a *tönkre megy* csak képes kifejezés volt. (Némelyek szerint *tönkre tenni* a. m. a tövéből kivágott tönkhöz

mert a vén asszonyok evvel a fűvel szokták gyógyítani a lázas gyermekeket. Beythe e magyarázattal alkalmasint a javasasszonyok ráolvasásaira vonatkoztatja a mondást. — Nógrád megyében van *temondád-góré* nevű fű is: *eryngium planum*, MTsz.

* Némelyek a *temondát té-mondának*, mintegy *tétova* mondának magyarázták, s azért Arany így is írta (Toldi szer. 12:23). L. erről Nyr. 7:443, 8:532. Ez utóbbi helyen Faludi eltérő jelentésű *temondádjáról* is szóltam.

** Vö. »Röjtek *alattónában*. Erdélyi, Zichy fölött, p. 29.« Kreszn. — *alattontos*, *alattunkodni* SzD., *alattományába*, *alattonyos* MTsz.

nb. *** Már SzD.: »*heveny*: heves; *hevenykedni*: heveskedni.«

† Vö. a NySz.-ban: Purgatóriumban igen *heven* süttő tűz vagy (Lépes B.). Valamely dologhoz *heven* nyulsz, nem érzesz abban fáradtságot (Prágai) stb. Így még Faludinál, sőt »*heven süti a pap*« székely szólás Nyr. 3:450. — A *hevenyében* régi idézetei közt érdekesek: Midőn a nap *leg hevenyében* volna, ő aloszic vala a déli aluuo házba (Heltai). Az ember szerencsétlenségének *hevenyében* nehezen vészén vigasztalást bé (Kisviczai). — Van még a NySz.-ban *hevenyén*, *hevenyében* (vö. *hamarján* NySz.) s a MTsz.-ban *heventibe*, *hevendibe*; azonkívül *heventen* is találkozok (régí Tsz. az *iszkodik* cikkben).

hasonlóvá, csonkává tenni, mások szerint »tönkre megy a hajó« = a vízfenéken fatönkre akad s ezáltal megsérül.)*

A körül és körös-körül határozó szókból vonták el nyelvújítóink a kör főnevet (először Kónyinál: »körben vette« Hadi román 85 és 27, azután Dugonicsnál kör, Nyr. 3:409); szintúgy az egyedül-ből az -ül rag elhagyásával az egyed-et.**

A reg szót Adámi, s aztán újra Kazinczy vonta el a reggelből, de utóbb előkerült a régi nyelvmemlékekből is. (L. A nyelvújítás történetéhez 20, Nyr. 4:220, 5:365 és NySz. Az éjjel helyett az éj alakot szintén a nyelvújítók élesztették föl; a beszédben úgy látszik már a 18. században is majdnem kizárólag az éjjel és éjtszaka formák voltak szokásban, úgy mint a mai népnyelvben.)

Mohó nem volt a régi nyelvben, hanem csak moh, s ebből mohon és mohság (a Székelyföldön még most is így mondják: mohon). Mohó először Faludinál van, de ő bizonyára már a népnelvből vette, mert éppen az ő vidékén, a nyugati nyelvjárás-területen él p. ez a képzés is: megmohókodik: megcsömörlik (és megmohódik a kéz: földagad). Hogy lett mohó a mohból? Az -ó nyilván nem képző benne, hanem alkalmasint a leggyakrabban használt módhatározó mohon forma vált először ezzé: mohón (talán a mohókodik hatása alatt, mely a NySzban idézett mohol-kodik alakból magyarázható) s végre a későn: késő, olcsón: olcsó mintájára lett mohón: mohó. (SzDnál moh és mohonn mellett mohonkodik és mohonság is van.)

Éber is fölötte ritka melléknév lehetett már évszázadokkal ezelőtt, a NySz. csakis Pázmányból idéz két helyet (Préd. 293, 869; »legyetek ébrek a halgatásban«). Hogy milyen ritka volt. következtethetjük a többféle kísérletből, ahogy régibb íróink az éber és éberség fogalmát jelölték: »ébredt élelenség« (Faludi), ébredtség, ébrekeny, ébrekenység, ébrenség (mind a négy Bíró Mártonnál, 18. száz., NySz., ébredtség, SzDnál is.). Ezt a kifejezést: wachende Träume még Kazinczy is így fordítja: »ébredti álmok« (Munkái 1:365), tehát nem: éber álmok. Még ébres is van a népnyelvben (Arad m. MTsz.). Az éber csak 1830 táján tűnik föl, s alkalmasint az ébren ragos alakból vonták el, mint

* Vö. »A víz fenekén a tőkék kurholták a hajót« (Szaboles m. MTsz. korhol).

** Vö. még tizen-egyed-ik stb. (NB. »egyed v. másod ízben val' rokon« Georch Illés: Honnyi törvény 1:87, 109, 110, 1804.)

van *bátran*:*bátor* stb. (Még 1831-ben azt írja Berzsényi: »Éber jó gyökérszó ugyan, de mégis nem volna-e jobb eme helyett *ébrénk* avagy a szebb hangzású *ébrény*?« Döbrentei kiad. 168.)

A *bízást*-nak kétféle középfoka van a régieknél: *bízástabb* és *bízástban* (azaz *bízástabban*; az adatokat l. MHatározók 2:321). De az utóbbit többnyire rövidebben így ejtették: *bízásban*. Innen elvonva találunk *bízásb* melléknévi alakot egy 16. századi női levélben: »Jobbágyink *bízásbak* és jó kedvvel is forogódnak.« -- A *bízást*-ból meg a *t*-ragot hagyják el a moldvai csángók s azt mondják: *bízásan*, az *erőst*:*erősen* stb. mintájára. Hasonlókép írja Dugonics *folyvást* helyett: »Hogy beszéllesz Egiptomban oly *fojvásan* görögül?« (Szerecs. 1:162.).

Érdekes még a *kora* szó története. Mint melléknév először csak Faludinál kerül elő: »Kora-forma s reménytelen látogatás ez!« »Kívánnám, ha megpárosodnál; nem kora, nem késő.« (NySz.*) S valamint a *mohó* szót, úgy ezt is a nép ajkáról vette, hiszen épen Faludi szülőföldjén, a nyugati nyelvjárásokban találjuk a *kora* melléknévnek származékait is: *koráz* és *korít* az óra (*kora*:*korít* = *sánta*:*sántít*), l. MTsz.** Ellenben a régieknél még a *korán* alak is rendkívül ritka így magában, hanem rendszerint jelzővel *jó korán*, *kellete korán*, s legtöbbször *ideje-korán* és *idején korán* (ez a kettő már a kódexekben). Még a *korábban* alak sem fordul elő korábban mint Kresznericsnél. Ellenben gyakori ilyen értelemben a régieknél: *idejébben*! Az *idején* alakból ezt nyilván a megfelelő *későn*:*későbben* mintájára formálták. S már most a *kora* eredetét is könnyen megfejthetjük. *Idején-kor-á-n* két személyragos alak kapcsolata volt, de utóbb a *korá-n* olyan határozónak látszott, mint ellentéte, a *késő-n* s aztán a látszólagos *kora* alapszót csakugyan elvonták a határozóból. Ezt előmozdithatta még a nyugati nyelvjárásokban is meglevő *koráll* ige is (korainak tart'), mely alkalmasint a *koránl* alak rövidítése.***

* Azután Dugonicsnál, Példab. 1:179 (többször is), 2:50. De Kazinezy a *kora* helyett még ezt írja: »A *korán* kikireset, az illatos violát« (Munk. 3:36). — Vö. még *jókoránni* Nyr. 3:164.

** »*Korít*, *korét* az óra« a vas megyei népnyelvből már Kresznericsnél 1827, és Göcsejből »*koriét*:*koráz*, *korán jár*« 1856 MNyszet 2:413.

*** Böcsülöm ügyekezetedet, de *koránlom* (Papp, M. poézis 89). Előbb *koránolod*, asztám még magad hajszósz (Veszprém, MTsz.). — A palócok e h. azt mondják: *jókolom* = **jókorlom*.

Hasonló elvonások: *Túláduna, Túlatisza* (s ezekből *túl-ádlunai, túlatiszai* stb.) ezekből: *túl-a-Dunán, túl-a-Tiszán*.*

(Következik 3., a képzők elhagyása.)

SIMONYI ZSIGMOND.

TAGADÁS, KÉTKEDÉS, TILTÁS STB.

II.

Első cikkemben (404.) annak a kimutatására szorítkoztam, hogy állító előzménnyel szemben a főmondatbeli *tagad* igére vonatkozó mellékmondat — szabatos beszédben — a tagadás ismétlése nélkül vagy föltétes, vagy jelentő módú; pl. (előzmény: *tudta ő ezt*). Felelet: *tagadom, hogy tudta volna, v. tag, hogy tudta*; nem pedig: *t. h. nem tudta*. — A főmondatbeli *tagad* igének a mellékmondatban csak az esetre felel meg helyesen az ismétlődő tagadás, ha nem állító, hanem tagadó előzményre vonatkozik; pl. (azt *nem tudta*); felelet: *tagadom, hogy nem tudta, v. hogy ne tudta volna*.

Ez a szerkezet: *tagadom, hogy nem tudta* oly világosan jelenteni nem-tudás tagadását, hogy teljesen kizárja a vele homlokegyenest ellenkező jelentést, vagyis a tudás tagadását. — Kétségtelen ugyan, hogy e példában a nem-tudást a föltétes módú mellékmondat szintűgy kifejezi: ... *hogy ne tudta volna*; de az egyaránt tagadó természetű *nem* és *ne* közti alakkülönbség mégsem elegendő arra, hogy érthetővé tegye a két szerkezetnek alapjelentése között fennforgó ellentétet, és hogy: *tagadom, hogy nem tudta* más szavakkal ezt jelenthesse: *állítom, hogy nem tudta*; pedig Sim. szerint ezt jelentené.

E cikksorozatban csupán a *hogy* kötőszótól intézett mellékmondatokat tárgyalom. Fejtegetéseimben Simonyinak »A magy. igemódok alkalmazása« c. pályamunkája szolgál kiinduló pontul (Nyr. VI. köt. kivonat); és különösen a mellékmondatoknak ott tárgyalt részletei közül azok, amelyek a tagadó (*nemlő*) összetett mondatnak többféle szerkezetét magyarázzák. Itt már nem kizárólag a főmondatbeli *tagad* igével, hanem bármilyen negatív-termetű állítmánnyal szerkesztett mondatokról lesz szó.

A *ne* és *nem* határozók, az előzmények különböző mivolta szerint, nemegyszer más-más értelem-árnyéklatot adnak a tagadó összetett mondatnak; pl. előzmény: *Nem érte* te azt; felelet: *Tagadom, hogy ne érte* n é m. Ellenben: másképp magyarázva *nem értenél* meg; felelet: Akkor is *tagadom, hogy nem érteném*. —

* L. ezeknek tüzetes fejtegetését Nyr. 20:126, 181. Az utóbbi helyen említettem ezt az alkalmi elvonást is: »Tegnap nagyon szép *déluta* volt.« Máskor meg ezt hallottam budapesti embertől: »Most már nagyon rövid a *déluta*.« — L. még Zolnai NyK. 23:49.

Ne menj oda oda; hisz nem fogad tégedet; felelet: *Nem* hihetem, hogy *ne* fogadna; ellenben: Ha értesülne viselt dolgaidról, tudom hogy *nem* fogadna; felelet: Még az esetre sem valószínű, hogy *nem* fogadna. És így tovább: *Nem* adták tudtára; Elképzelhető-e, hogy *ne* adták volna tudt.? Más körülmények közt *nem* jönne el: Így sem állíthatod határozottan, hogy *nem* jönne.

A *nem* szónak alkalmazását (*ne* helyett) az okozza, hogy a felelő akaratlanul is utána mondja a másik beszélőnek a *nem*-et, mintegy világosabban igyekeztén kifejezni tagadását. Hasonló jelenséget magyaráz Sim. is a tárgyi és a jelző mondatról szóló részben (6:201—203.). A tárgyi mondat példájában, (ahol a mellékmondat *nem* tagad: »Nem hiszem, hogy a muszka *győzne*) Sim. helyteleníti, a jelentő módot (.. hogy a muszka *győz*). De a jelzőmondatot tárgyaló tételben nemcsak magyarázza a *nem*-mel alakított jelentő módot, hanem helyesnek is ismeri el. Példái közül kettőt idézek: Nincsen az a titkos dolog, kit rózsámnak *ki nem mondok*. Ritka a szerelem, kiben hiba *nincsen*. Az utóbbit így fejtegeti: »mintha valaki mondta volna, hogy »a szerelemben *hiba soha sincsen*«, a feleletben mintegy ismétlem e tagadást jelentő módjával együtt: ritka a szerelem, kiben *hiba sincsen*«.*

Kettőnk fejtegetése eltér ugyan egymástól; példamondataink sem egyneműek; de a tagadásnak ösztönszerű ismétlése tekintetében egybevágunk. Én csak ezt akartam kiemelni. Kijelentem ezúttal azt is, hogy az igemódok használatát illetőleg nagyobb részt egyetértek Simonyival. Amikben eltérek tőle, csak azokat bírálom, mégpedig értekezésem szűkebb körén belül. Most azonban visszatérek saját foglalásaimra.

Följebb elsorolt példáimból eléggé kitűnik az értelem-különbség, amelyet a mellékmondatbeli *nem* határozó ad az egész összetett mondatnak a *ne* tiltószóval szemben. Ezt a különböztetést kár volna elejteni. Igaz, hogy ahol a mellékmondat *nem* tagad, ott bajosan sikerülne szűkebb korlátok közé szorítani a nagyon elterjedt föltétes módot úgy, hogy kizárólag a föltétes módú előzményre vonatkozzék; erre például (Sim. példájához alkalmazva): Minden körülmény közt a muszka *győzne*. (*győzött volna*); felelet: *Nem hiszem (kétségtelenül vonom, nem bizonyos stb.)*, hogy az *győzne (győzött volna)*; — erre az előzményre pedig: A mi pártunk *győz* majd (*győzött*): felelet: *Nem hiszem (nem valószínű stb.)*, hogy az *győz (győzött)*.

Sim. mint már említettem, csak a föltétes módot tartja magyarosnak; de csakis abban az esetben, ha (saját példamondatát magyarázza) el akarja utasítani magától ezt a gondolatot: »a muszka *győz*«. — De hátha valamely gondolatot — nemhogy

* A föltétes mód ebben a mondatviszonyban gyakoriabb: ..kit ..ki *ne mondanék*; ..kiben hiba *ne volna*. De azért a jelentő mód azért sem kifogásolható. Mind a kettő megállhat egymás mellett.

elutasítva, sőt ellenkezőleg — gondosan ápolva, péld. azt, hogy a török győzzön (v. győzött legyen) mikép szerkeszteni a mellékmondatot? Így-e: *Nem hiszem, hogy a török győz (győzött)?* vagy így: *... hogy a török győzzön (győzött legyen)?*

Valaminek a kívánása, vagy nem kívánása a fennforgó esetben nem határozhatja meg a mellékmondat igemódját. Ha helyes az igemód, akkor egyaránt helyes, akár kívánok, akár nem kívánok olyasmit, aminek bekövetkezését nem hiszem, kétségbe vonom. Hogy melyik mód itt a helyes, az erősen ingadozó nyelvszokás alapján nehéz megállapítani. Csak egypár példát idézek: »Nem hiszik, hogy a jáki apát ... püspökségre *aspirálna*. — Mivel pedig nem hihető, hogy a főbűnösöket a kormány *kivégezti* stb. — A felszólító mód sem ritka: »Nem hiszem, hogy *eljöjjön*« (Sim. példája 6:602. legalúl).

Az ilyen mondatokban a föltétes mód talán mégis leginkább használatos; tehát nem mellőzhető. De mellette, nézetem szerint a jelentő mód is nemegyszer célszerűen alkalmazható. — Első cikkemben megjegyeztem, hogy a főmondatbeli *tagad* igével szemben a mellékmondat rendszerint föltétes módú (*tagadom, hogy én tettem volna*). De hozzátettem, hogy e mellett a jelentő mód sem helytelen (*tag. h. én tettem v. én követtem el*). Ezt most is állítom, és más tagadó jelentésű főmondatoktól függő mellékmondatokra is kiterjesztem. — Nagy óvatosságot kíván az ilyen-nemű főmondatok állítmányának a kezelése: mert noha a hasonló természetűek meglehetősen csoportosíthatók, van köztük több olyan is, amely az övéjüktől eltérő utat követ.

Sim. figyelembe veszi ezt a nyelvtényt; de némelykor nagyon is finom különböztetéseket tesz, amelyek a gyakorlat terén alig érvényesíthetők. Így például kelletlenül nagyobb tért enged a föltétes módnak. Szerinte ezeken: »nem lehet, hogy *ne érezze*; esze ágában sem volt, hogy *megtartsa*, a latinosság s németiség szaga érzik; magyarosabban föltétes móddal mondanók: nem lehet, hogy *ne érezné*; mert hogy ne érezné, azt csak föltesszük. de nem hisszük, nem állítjuk«. (6. 200).

Ha e két mondat felszólító módjának idegen volna is a szaga, — amiben erősen kételkedem, — oly régi az, hogy most már sehogyse érzik; és így a felszólító módot mindenesetre megilleti a honosság. A pusztá föltevés eszméjénél sokkal nyomatékosabb itt a beszélőnek a nem-érzést visszautasító meggyőződése, úgyhogy ez: nem lehet, hogy *ne érezze* = meg *kell* hogy érezze. — Az ilyen mondatokban a föltétes módot tartom idegenszerűnek. Kétségtelen nyelvtény igazolja állításomat; hisz — akár tagadó, akár nem-tagadó a mellékmondat. — így szoktuk szerkeszteni: *Lehetetlen, hogy át ne lássad; Nem vagyok rábírható, hogy hitelt adjak szavainak. Nem tehetem, hogy ki ne mondjam az igazat. Arról szó sem lehet, hogy felszólítsam rá. Esze ágában sem volt, hogy megtartsa. Ez így is szerkeszthető: ...hogy megtartja; vagyis: eleinte nem is gondolt arra, hogy*

meg fogja tartani a (mondjuk péld.) megtekintésre átvett könyvet. Az előbbi szerkezetben ki van fejezve az illetőnek elhatározása. föltett szándéka, hogy meg *ne tartsa* (péld.) ígérését.

Hibáztatom azt az összetett mondatot is, amely ezt: *tiltja*, hogy *ne* menjen át, így magyarázza: *Nem engedi* a viláért sem, hogy *átmenne* (6:201. legalul). Ilyen ez is: *Én ki nem állnám*, hogy tőlem a gyermekemet *elvennék* (uo. fölül). Az általános használat a következő: *Nem engedi*, hogy bárki is a szavába *rágjon*. *Soha se tűrd* azt, hogy gúny tárgyává *tegyenek*. *Én ki nem állnám*, hogy *elvegyék* tőlem a gyermekemet. Az utóbbi mondat csak így állhatna meg: *ki nem állhatnám* (kétségbe *esném*), ha *elvennék* stb.

Dolgozatának más helyein a szerző szabatosan fejtegeti az igemódok különböző működését. Talpraesettek a t. k. a jelentő és a föltétes mód használatának párhuzamos magyarázatai és a jelentés-különbséget feltűntető példák: mikor a követ *kiemelték*, a forrás erei *megnyíltak*; ellenben: mikor *szedné* ki a kenyereket, mind *kővé* voltak változva (kenyeret *szedne*, de csak követ talált). — Mielőtt *kihúzta* a tengerből, jött oda egy sas; ellenben: Mielőtt *kitérhetne*, izmos karok ragadják meg a lovait (*nem térhetett* ki már). — Végül megrója a föltétes módnak az irodalomban és a népies beszédben előforduló helytelen alkalmazását; péld. Krizából: amint *menne*, *menne*...: mikor eleget *mulatoznának*, fölkelnek, stb. (244—245.) — De a följebb idézetem mondatokban, nézetem szerint, fölötte nagy szabadságot enged ennek az igemódnak.

Legközelebbi cikkemben a tagadásnak többi módját és a tiltást tárgyalom.

JOANNOVICS GYÖRGY.

LENCSE—SZERENCSE.

Nincs egy egész éve, hogy Melich egy akadémiai fölolvasásában azt állította, hogy a *lencse* szó, amelyet eddig mindig szláv eredetűnek tartottunk, a német nyelvből került hozzánk. Ezt azóta már negyedszer olvashattuk nyomtatásban is, legújabban egy olyan munkában, amelyet olvasni fognak, ahol csak a szláv nyelvészet iránt érdeklődnek, értem Jagić az egyházi szláv nyelv keletkezéséről írt nagyszabású értekezését. Az egész egyelőre, ha többször ismételt, de mégis csak odavetett pusztá állítás, amelyet még senki be nem bizonyított, de mindazonáltal tanácsos már most is állást foglalni ez ötlettel szemben.

Hogy könnyebben hozzáférhessünk a *lencse* szó igazi eredetéhez, tárgyaljuk eleinte a *szerencse* szóval együtt, amelynek szláv voltában senki sem kételkedhetik, hiszen e két szó különben is megint összefűződött, mert Jagić, aki évekkel ezelőtt egész elméletet kapcsolt a *lencse*, *szerencse* és a tévesen szlávnak nézett

lándzsa szóhoz, épen említett munkájában, újra fölveti azt a kérdést, hogy a *lencse* és *szerencse* szók alakjából mit lehet kiolvasni.

A bolgár nyelvre jellemző az *št. žd* (olv. *st. zsd*) hangcsoport, ha olyan helyen tűnik föl, melyen a többi szláv nyelvekben más-más hangot találunk. Minthogy a *Szláv szók a magyar nyelvben* c. értekezésemben amúgy is behatóan foglalkoztam e kérdéssel és itt csak az *št* érdekel. elég, ha csak erre hozok föl egy példát: bolgár *pešt* kályha, de orosz és szlovén *peč*, horv-szl. *peč*, cseh-tót *pec*, lengy. *piec* lauz. szerb *pjec*. Az úgynevezett »ószlovén« nyelv bolgár eredetét már az az egy körülmény is elárulja, hogy ebben az annyira jellemző sajátságban osztozkodik a bolgár nyelvvel (ószl. *pešti*.) csak úgy amint *Pest* városának a neve a *mostoha*, *rozsdá*, *mesgye* szavainkkal egyetemben arra vall, hogy a magyarok idejövételükkor bolgáros szlávokat találtak az ország szívében. Jagić annak idejében, már mint 24 évvel ezelőtt, fönnakadt azon, hogy a fönt említett három szóban a várt *st* helyén *cs*-t ejt a magyar ember és ebben annak bizonyítékát vélte fölfedezhetni, hogy az ország nyugati részében már akkor szlovének laktak, akik szintén hatottak a nyelvünkre. A *lándzsa*, *lácusa* szó, mely az olasz *lancia*-ból lett, itt nem jöhet tekintetbe, a *lencse*, *szerencse* szók *cs*-jét pedig akár *st*-ből is lehet magyarázni, mint idézett értekezésemben 13. l. megmutattam. Minthogy t. i. magyar szó *st*-n nem kezdődött, az *st* csoport ejtése a szótag elején is (**len-ste*, **szeren-ste*) nehézséget okozhatott és lett hangátvetéssel **lenste*, **szerenste*-ből *lentse*, *szerentse*, mai írásunk szerint *lencse*, *szerencse*. Volf *Az egyházi szláv nyelv hazájáról* írt értekezésében 49. l. ezt az állításomat így támogatja: »a szerb *skupština* magyarban a legműveltebb újságolvasó kiejtése szerint is *szkupsina*, *č*-vel és nem *št*-vel.« Én ezt megtoldhatom azzal, amit egy kiváló újságíróunktól hallottam, aki maga is éveken át *szkupsiná*-t ejtett, hogy a híres Sasok klubja magát *szkupsiná*-nak hitta. Az ember hajlandó volna még arra is rámutatni, hogy régebben több volt a *-csa*, *-cse* végű szó, l. TMNy. 1:549, hogy tehát *leşta*, *sürešta*-ból annál inkább lehetett *lencse*. *szerencse* a magyarban, mert a *cs*-és kiejtés nem csak könnyebb volt, hanem egyúttal magyaros hangzást is adott a szónak, de a *-csa*, *-cse* képző homályos eredete óvatosságra int. Ennyi, amit hozzá tehetek régi fejtegetéseimhez. Elvenni valóm is van, mint már *A magyar nyelvbe került szláv szók átvételének helye és korá*-ról írt értekezésemben is 20. l. = NyK. 30:212 említettem: ma már nem hiszem, hogy szó elején is *st*-ből lehetett a *cs*, a *csuka* és *csorba* szót tehát ma már nem merném *št*-n kezdődő alakokból magyarázni.

Attérhetek Jagić újabb észrevételeire, csak megjegyzem még, hogy több sajtóhiba csúszott be J. e tárgyalásába, (maga a szerző hátul helyreigazította) és hogy az egész itt szóba kerülő hely a 42. fejezetben található, a különlenyomatban 2:40 s k. l.

Jagić az említett értekezésében — *Zur Entstehungsgeschichte der kirchenslavischen Sprache* Wien 1900 = Denkschriften XLVII. — megengedi ugyan, hogy a magyar *lencse. szerencse* szókban hangzó *cs*-nek régebben »talán túlságos fontosságot tulajdonított«, de — és ez igen nevezetes — újra két helyen is szlovénnek nevezi a *č* (*cs*) hangot, amely esetleg a magyar szók alapját tevő szláv szókban hangozhatott. Azaz Jagić, ha csak be tudná bizonyítani, hogy a magyar *lencse, szerencse* szók másból mint tiszta *č* (*cs*)-vel hangzó alakokból ki nem magyarázhatók. most si habozás nélkül szlovén eredetűnek mondaná a két szót és erős bizonyítékot látna bennük, hogy a magyarok nyelvére már a legrégibb időben, nem csak bolgár, hanem a Dunán túl szlovén nyelvjárás is hatott. Ez az, ami leginkább meglep fejtegetésében és több apróbb részlettel egyetemben azt a benyomást teszi rám, mintha J. nem is foglalkozott volna újra a kérdéssel, hanem csak hirtelenében, valószínűleg nagyobbára Melich segítségével, akire a jegyzetben egyenesen hivatkozik, összeállított volna egy pár ide vágó adatot. Én meg vagyok győződve róla, hogy J. ma is aláírná azt, amit az átvétel régi voltáról 1876-ban mondott: Wären die betreffenden Wörter in magyarischer Form nicht nasalirt, so könnte man an eine spät erfolgte Entlehnung denken. allein ein so deutlich erhaltener Nasal spricht entschieden für die Entlehnung aus der ältesten Zeit. *Archiv f. slav. Phil.* 1:448. Jagić, az egészen világos, csakis a legrégibb korban, azaz a magyarok bejöveteleéhez közel eső korban történt átvételre gondol, későbbi átvételt egyenesen kizártnak tart. Igen ám, csak hogy hangzott-e akkor a szlovén nyelvben *č* (*cs*) az említett két szóban? Azt hiszem, Jagić meggyőződése szerint nem! A szlovén nyelvben igaz azt mondják ma, hogy *leča, sreča č*(*cs*)-vel, de a milyen kétségtelen, hogy mind a két szóban a *č* hang utolsó sorban a *tj* kapcsolaton alapúl. ép olyan nyilvánvaló, hogy ez a *č* nem lehet olyan régi mint pl. a *k*-ből lett *č*. Valamennyi szláv nyelvben ugyanis a *k*-ből lett *č*-nek *g*-ből lett *dž*, illetőleg belőle gyengült *ž* felel meg. Ha tehát a szlovén nyelvben *tj*-ből kezdettől fogva *č* lett volna, a megfelelő zöngés kapcsolatból *dj*-ből (*d*)*ž* lett volna, mint valóban megtaláljuk az orosz nyelvben. De a szlovénben a *tj*-ből lett hanggal szemben, *dj*-ből lett *j*-t találunk, amely csakis *d*(*gy*)-féle hangból gyengülhetett, *ž*(*zs*)-ből nem: a **medja*-ból, vö. latin *medius*- *media*-t, a bolgárban *mežda* lesz (vö. magy. *megye*), oroszban *meža*, de a horv. sz.-ben *medja* (vö. magy. *megye*). a szlovénben *meja*. Jagić erre több ízben nagy nyomatékkal rámutatott: Dasselbe gilt für den Laut *č*, mondja Arch. 17:80, der auch heute noch im Istriatischen, Görzischen und Reizjanischen gleich dem serbokroatischen *č* fortlebt und wenn man die Freisinger Fragmente hinzunimmt, so liegt sehr nahe der Gedanke, dass das heutige sloveno-horvatische *č* für *č* ein Product historischer Zeiten ist. Egy pár lappal előbb a freisingi töredékekről azt mondja: Also man sprach schon im X. Jahrh. für das Alt-

kirchenslavische *št* einen *č*-Laut 52. l., pedig Jagić ennek a legrégibb szlovén nyelvemléknek hazáját egyenesen a Dunántúl keresi: die Freisinger Fragmente, die ich ebenfalls nach Pannonien eher als nach Westkärnthen versetzen möchte Arch. 20:8. Én erősen kételkedem benne, hogy Jagić a magyar *lencse*, *szerencse* kedvéért az ő annyiszor kifejtett és olyan erős okokkal támogatott nézetéről hajlandó volna lemondani, azért is a »szlovén *č*« emlegetésében igen nyomós bizonyítékot látok, hogy J. itt is, mint másutt is, csak ötletszerűen foglalkozott a magyar nyelvbe került szláv szókkal.

Tehát J. igenis újra említi a szlovén eredet lehetőségét is, kétszer is ismétli, de már nem mint régebben egyetlen lehető magyarázatnak. Említi az én magyarázatomat is, amely szerint *szerencse* **szerenšte* (= ószlov. *süřešta*)-ból keletkezett volna hangátvetés útján, de előadása mintha itt is azt árulná el, hogy az egész kérdéssel csak az utolsó pillanatban foglalkozott. Ich weiss nicht, mondia, ob es nothwendig ist, mit der Lautumstellung zu operiren, da ich mich nicht für competent halte, über die magyarischen lautlichen Vorgänge zu urtheilen. Nekem eszembe sem jutott azt állítani, hogy a *lencse*, *szerencse* szók *č*(*cs*)-s alakból hangtanilag meg nem magyarázhatók, én tisztán arról a lehetőségről beszéltem, hogy *st*-és alakokból is keletkezhettek a magyar *cs*-s szók: »a *lencse* és *szerencse* szók magában a magyar nyelvben is könnyen ölthettek ilyen alakot, ha *st*-s alakból is indulunk ki. »Szláv szók 15. l. Más ha J. azt mondta volna: Ich weiss nicht ob es möglich ist, mit der Lautumstellung zu operiren, mert ennek eldöntése csakugyan nem a szláv nyelvészek ítélszéke elé tartozik, hanem a magyar nyelvész dolga. Hogy én mennyire távol vagyok attól, hogy tisztán hangtanilag szükségesnek tartsam a *lencse*, *szerencse* szóknak magyarázatánál a *leşta*, *süřešta*-ból való kiindulását, azt semmi sem bizonyíthatja jobban, mint az a készség, amellyel elismerem, hogy a *lencse* és *szerencse* szók, ha tisztán csak a hangtani fejlődés lehetőségéről van szó, utóvégre még egy harmadik úton is keletkezhettek volna, t. i. **lenstse* és **szerenstse* alakokból, csak nem származtatnám ezeket, mint J. teszi **leştja*, *süřeštja*-ból, hanem egyenesen *leşča*, **šüřešča*-ból. Tény az, hogy bolgár nyelvjárásokban *št* helyett *šč* ejtést is találunk, csak nem mernék a magyar *lencse* és *szerencse* szókra hivatkozni, annak bebizonyítására, hogy a Magyarországon lakó bolgárok egy része nem *st*-s nyelvjáráson beszélt, amilyen a *Pest*, *pest*, *mostoha* szókban tükröződik, hanem *šč*-t ejtett *št*-helyett; mert először hangtanilag lehetségesnek tartom a *lencse*, *szerencse* szók *št*-s alakokból való keletkezését, másodsor pedig mert természetesen képtelenség volna azt állítani, hogy hangtanilag nem magyarázhatók akár *č*-s alakokból is. Ami az én magyarázatomnak különös erőt ad, föltéve hogy hangtanilag lehetséges, az, hogy így egységes szláv nyelvből, illetőleg nyelvjárásból több szót tudok magyarázni, hogy a magyar

lencse és *szerencse*, ha az én fölfogásom helyes, nem állanak ellenmondásban a *Pest, pest, mostoha* szókkal, nem kényszerítenek valamely különben sehol ki nem mutatható szlovén hatás vagy egy szintén Magyarországon ki nem mutatható *šč*-s bolgár nyelv-járás föltevésére.*

Ezzel be is fejezhetnők a *szerencse* szó tárgyalását, ha nem találnánk J.-nál a jegyzetben még két egészen különös adatot: Die Ansicht Ásbóth's von der Metathese wird meines Wissens nicht von allen magyarischen Sprachforschern getheilt. Mein Gewährsmann (azaz Melich) z. B. zieht vor *szerencse* von *sreča* abzuleiten. Neben dieser, allgemein üblichen Wortform kennt man in Bácska auch *szretya* (nach dem serb. *sreća*) und im Comitate Székesfehérvár spricht man *nincsen szrecsája* (er hat kein Glück). Nehéz megérteni, hogy miért említi J. ezeket az adatokat. Még ha föl is tesszük, hogy Melich őt teljesen tájékoztatta ez adatok igazi értékéről, ez a magyar (?) *szretya* és *szreca* említése abban a kapcsolatban, a melyben J.-nál találni, a szláv nyelvészeknél csak zavart okozhat, teljesen ferde világot vethet a magyar nyelvbe került szláv szók történetére. J. t. i. a szövegben mindenféle nyelv-járási különbségre utal, amely a magyar nyelvbe került szláv szókon észrevehető. Wenn z. b., mondja J., einem serbischen *štap* im Magyarischen *istáp*, einem slovenischen *ščava* dagegen *csáva* entspricht, so sind hier die dialektischen Unterschiede deutlich sichtbar, mintha bizony a magyar *istáp* a szerbből és nem a németből származnék és mintha a magyar *csáva* »szlovén«¹ eredete olyan kétségtelen volna. J. azzal a gyanús *paristsa*-val folytatja, amely állítólag *parittyá* mellett él, és így fejezi be e kettős alakok felsorolását: »Dasselbe ist der Fall bei *mesgye* und *megye* u. ä. m.¹« Minthogy a jegyzet erre a u. ä. m. (und ähnlichen mehreren) kifejezésre vonatkozik, könnyen az a téves hit keletkezhetik az avatatlan olvasóban, hogy a jegyzetben említett *szretya* és *szreca* a *szerencse* szónak ép oly régi és oly fontos mellék-alakjai, mint akár a *mesgyé*-vel szemben a sok századdal ezelőtt más szláv nyelvből került, más történeti kapcsolatban álló *megye* szavunk.

* Mert tudtommal sehol sem mutatható ki az a *paristsa* alak, amelyet Gyarmathiból idéz Miklosich és melyről Jagié természetesen nem sejtethi, hogy hitelessége mennyire kétes. Gyarmathi a magyar *parittyá* szót az oroszból magyarázza: *Prjasts. Funda. Schleuder. Parjstfa. Parittyá*. Minthogy az itt említett *paristsa* alaknak sehol semmi nyomát sem találjuk, föl szabad tennünk, hogy Gy. csak az orosz *sts*-és és a magyar *tty*-és alakok áthidalására maga alkotott egy *paristsa* alkotot, amelyet tehát mostani szokás szerint csillaggal jelölnénk. Távolabb esik az a gondolat, hogy Gy., aki kegyetlenül bánik el az orosz szókkal, az orosz *list* szóra p. o. a magyar *liszt* kedvéért ráfogja, hogy nem csak levelet, hanem lisztet is jelent! Eredeti följegyzéseiben nem is szólt magyar *parist/a*-ról, hanem helyette orosz *prast/a*-ról, és hogy a zavar csak később keletkezett, mikor e följegyzéseit vagy nem tudta biztosan elolvasni vagy már meg nem értette. Az oroszban t. i. a *parittyát* nem csak *prašč*-nak hívják, amit Gy. hibásan *prjasts*-nak ír, hanem *prašča*-nak is, minthogy pedig a magyar *parittyá* szó a-n végződik, elég valószínű, hogy Gy. az orosz -a végű alakot is fölvette anyaggyűjteményébe.

Pedig hát még magyar szóknak sem lehet a *szretya*-t meg a *szreca*-t elismerni, mert azt, hogy *nincs szretyám* a MTsz. tanúsága szerint csak a bácskamegyei Topolyán mondják, ott is csak *tréfásan a kártyázók*, és Melich szíves közlése szerint csak ilyen a tévedéstől székesfehérvármegyeinek mondott *nincsen szrecsája*-féle kifejezés. Melich ezt Kováts László, múzeumi tisztviselő-társától hallotta, de »Kováts azt állítja, hogy Székesfehérvárt a *szreca* nem járatos, de Drávafokon és Csurgón [tehát Somogymegye Horvátországgal határos szélén!] hallotta s ott sajátította el«. Ezek szerint bizony kár volt Jagić-csal ezeket az adatokat még csak közölni is, ők csak félrevezethették, csakúgy amint J. értekezésébe való fölvételük legfeljebb félreértést okozhat, s azt az érdekes vitát, amely a magyar *szerencse* körül a szláv és a magyar nyelvészetben kifejtett, döntésre nem vihetik, de még meg sem termékenyíthetik.

A mondottakból világos, hogy a *szerencse* szót Jagić is, Melich is szláv eredetűnek tartják, *vitás* csak az lehet, vajjon amint én hiszem, ugyanabból a nyelvből, sőt nyelvjárásból származik-e, amelyből a *Pest. pest, mostoha* szók is, vagy pedig más *bolgár nyelvjárásból* vagy talán épenséggel más szláv nyelvből. És mindez áll a *lencse* szóra is. Ebben, úgy látom, J. sem kételkedik egy percig sem, csak az említett jegyzet végén, amelyben Melich egyéb kétes értékű közléseit is közzé teszi, mondja észrevétel nélkül: Das andere Wort *lencse* möchte Dr. Melich aus dem Deutschen (Mittelfränkischen) ableiten. Egy dolog legalább kétségtelen és erről Melich teljesen megfeledezett: a *lencse* szó német eredetét lehet talán egy bizonyos fokig valószínűvé tenni, de azt bizonyítgatni, hogy a *lencse* tényleg a németből jött, hogy szláv nem lehet, merő képtelenség. Akármilyen úton került hozzánk a *szerencse* szó, ha ez szláv, és ebben M. sem kételkedik, akkor a *lencse* is lehet szláv; hiszen hogy a magyar *lencse* szakasztott úgy magyarázható egy *leşta* vagy **leşa* vagy **leşa*-ból mint a *szerencse* szó a megfelelő alakból, ezt matematikai biztossággal mondhatjuk, mert *lencse: szerencse* = ószl. *leşta* (szlov. *leča*): ószl. *sürešta* (szlov. *sreča*). Az ószlovén *leşta*, bolgár *leşta*, szlovén *leča*, horv. sz. *leča*-nak jelentése is szakasztott ugyanaz, mint a magyar *lencse*-é, könnyű a szónak hozzáillő társaságot is találni, amelyben átjöhetett a szlávtságból, hiszen elég volna a *bab*-ot említeni, de ott van mellette a szomszéd-földeken a *répa*, *len*, *mák*, *tök* vagy hogy *gabona*-féléit is említsünk, a *rozs*, *zab*, mindmegannyi élő tanúja a régi szláv hatásnak, amott a kaszálón (*kasza* = ószl. *kosa*) *kaszal*-ba gyűjtik a *széná*-t, ezen az *ugar*-on még egy kis *szalma* maradt tavatról — szoval hangos az egész határ a sok szláv szótól. Milyen szegényes ehhez képest, amit Melich terjedelmes munkájában a *Kulturpflanzen etc.* cím alatt olvasunk. Kiírom az egészet, hadd lássa mindenki, jobban beleillik-e ebbe a keretbe a *lencse* szó, mint abba, amelyben M. említi: *abruta, barka, bergamot, bükk, bük-*

köny, céder, cingrát, citvar, demutka, ebenfa, folóc, gamandorfü, gyömbér, iva, izsóp, klé, kornéj, kóta, kömény, kümö, lampert, lübstök, lucerna, lülbör, majoráng, mangolt, nárcisz, páfrány, platánfa, pólé, prunkresz, puszpáng, ráca, raponc, repcén, rezeda, ringló, rizling, rozmarin, ruta, sarjú, spikinárd, spinót, szantálfa, té, terjék, tobák, tönköly, tubarózsa, vitla, l. *Deutsche Ortsnamen, und Lehnwörter* 304. Látnivaló, hogy M. itt nem említi még a *lencse* szót; mi bírhatta rá, hogy utólag magyarul írt értekezésében németnek jelentse ki ezt a szót, mikor szláv volta olyanira kétségtelennek látszik?

Először az 1899. dec. 4-ikén tartott akadémiai ülésben hallottuk M.-től azt az odavetett állítást, hogy a magyar *lencse* szó német eredetű. Ezt azután az *Akadémiai Értesítő* 1900. febr. füzetében közölt kivonatban nyomtatásban is olvashattuk: »22. §. Nyug. germ. i, kfn. i. magy. e. Ide való szavak . . . 3. *lencse* vö. erd. szász *lentš*« 67. l. Később megjelent a fölolvadás az Akadémiai Értekezésekben, itt is a középfrank elemek közé iktatja szavunkat, azok közé a példák közé, amelyekben a földnémet *i* helyett *e*-t találunk a magyar szóban: »*Szerintem*, mondja, idevaló adat a *lencse* is, ófn. *linsi*, de erd. sz. *lentš* (Kisch 18, n- + konz. előtt *e* vö. Arch. 26:155).« Már fönt hallottuk, hogy M. megírta ezt e nagy fölfedezését Jagićnak is, de hogy az kételkedve fogadta. M. tárgyalásából alig is érthető, hogy mikép bizonyíthatja egy »erdélyi szász« *lentš*, hogy a magyar *lencse* szó »középfrank« származású és nem szlávból jött szó. De azonnal látni fogjuk, hogy még ez az »erdélyi szász« kifejezés sem valami nagyon pontos. Nézzük csak M. forrásait!

Kisch *Die bistritzer Mundart verglichen mit der moselfrankischen* című, 1893. megjelent doktori értekezésének idézett helyén csak annyit találunk, hogy a besztercei szászok a *lencsét* mindig *lentš*-nek híjják és hogy a délluxemburgi nyelvjárásban *lentsen* a megfelelő szó többese. Keintzel pedig a *Lautlehre der Mundarten von Bistritz und Sächsisch-Regen* című, egy évvel később az *Archiv des Vereins f. siebenb. Landeskunde* 26. kötetében megjelent értekezésében, még pedig a 156., nem a 155. l., azt mondja, se többet, se kevesebbet, hogy Szász-Régenben a *lencse* neve *löze* »doch B. *lentšn* (zu lat. Stamm *lent-*)«. Hozzátehetem, hogy nemcsak a különben a besztercei tájszóláshoz legközelebb álló szászrégeni tájszólásban mondják a *lencsét* úgy, hogy *löze*, hanem valamennyi erdélyi szász így nevezi, már legalább ami az itt fontos hangcsoportot illeti: *n* szabályszerűen itt is kiesik *s-z* előtt, mint különben rendszeren a besztercei nyelvjárásban is. **Nem pontos** tehát Melich kifejezése, mikor »erdélyi szász« *lentš*-ről szól, ez teljesen elszigetelt, az erdélyi szász nyelvjárások hangtörvényeivel ellentétben álló, csakis Besztercén ismeretes — magyarulból átvett szó! Mert hát van bizony magyar szó szép számmal a szászok nyelvében, amint Jakobi a segesvári főgimn. 1895-i értesítőjében kimutatta, a besztercei tájszólásban

pedig van elég olyan is, amely máshol ismeretlen, erről mindenki könnyen meggyőződhetik, aki Jakobi gyűjtésével összehasonlítja Kisch *Nösner Wörter und Wendungen* 1900-ban megjelent és a beszercei szász főgimn. értesítőjéhez mellékelt sok tekintetben nagyon érdekes munkáját. Igen ám, csak hogy Kisch épen ebben a munkában állítja maga is, hogy a magyar *lencse* szó német eredetű! Az illető cikk így szól:

lüntš f. Linse. Zshg. mit magy. *lencse* (läntša) ist da; doch ist mit Berücksichtigung von mslfr. *lents*, pl. *lentsn*, das nicht auf atd. *linsi*, sondern unum. auf die in der Deklination des lat. *lens* hervortretende Stammform *lent-* zurückweist (B. -*tš* = *ts* macht ja keine Schwierigkeiten!), eher Entlehnung des magy. Wortes aus dem Sächsischen, als das Umgekehrte anzunehmen.

Hogy Kisch a *ts*-ből keletkezett *tš*-ét mikép véli megmagyarázhatni, azt talán doktori értekezéséből tudhatjuk meg, amelyre ez újabb munkájának 20. lapja egyenesen utal, mikor igaz egészen más körülmények közt véghez ment *ts* > *tš* változásról van szó. Hadd védje Kisch saját szavaival a maga igazát:

»Anm. 3. *ts* oft > *tš*: *brētš* (mhd. **britze*), *petšn* (mhd. *phēzzen*), *k'utš* f. (windel, [umbi-/]chuzzi), *kutšn* (zudecken, [umbi/]chuzzen amicire), *plātšn* (mhd. platzen), *k'urts* (kurz), *hutšn* (mhd. hutzen), *hutš* f. (schankel), *glētšn* (mhd. glitsen), *reṭšel* n. (grosse hölzerne Wasserkanne, hess. *rütze-kanne* grosse hölzerne Wasserkanne, nordfr. *rätzen* bierkanne), *lutšn* (an den fingern saugen, bair. *luzeln*) l. Die bistritzer Mundart 58 l.

Ha Kisch valóban azt hiszi, hogy ilyen példákkal támogathatja egy latin *lent*-tőből lett *lents* alaknak *lents*-csé való változását, akkor nagyon téved. Hiszen az itt felsorolt alakok közül sokat igen jól ismer mindenki, aki tud németül, ha az erdélyi szász nyelvjárásnak soha hírét sem hallotta, tehát nem is valami erdélyi szász hangtani fejlődésről lehet itt szó. Széltiben ismertek a *glitschen*, *hutschen* alakok, *hutschen* megtalálható akár Lexer *Mhd. Taschenwörterbuch*-jában, *lutschen* pedig Kluge szófejtő szótárában, a *glitschen* képzése meg épenséggel egészen átlátszó — a középfőlnémet *glîten* = újfn. *gleiten* igéből -*sen* képzővel *glitsen* alak képződött, helyett most nagy területen *glitschen*-t ejtenek. Más itt említett esetekben a *tš* megint másképp keletkezett, vö. Scheiner *Die Mundart der Siebenb. Sachsen* 165, 2) és Kauffmann *Geschichte der Schwäbischen Mundart* 194, de soha sem alapul ez a *tš* egyszerű *t*-ből lett *ts*-n. Az ilyen *ts*. amint a példák egész sorozatából kitűnik, a szász nyelvjárásokban is mindig megmarad, megmaradt volna bizonyosan egy latin *lente(m)*-ből lett *lents*-ben is, amint megmaradt a luxemburgi nyelvjárásban, amint megmaradt a latin *planta* szóból eredt két alakban, a *plōnts* palánta és *flōnts* pflanze, növény szóban

1. Kisch Die h. M. 45. Kisch példái között csak a latin *curtus*-szal szemben álló *kurtš* (kurz) támogatathatná azt a föltevést, hogy latin t-ből *tš* lehetne, de ez maga is magyarázatra szorul.*

En tehát Kisch kísérletét, hogy a besztercei *lüntš* szót régibb **lüntš*-ből magyarázza és luxemb. *lents*-cel kapcsolatba hozza, teljesen elhibázottnak tartom. De ha még ez a kísérlete sikerült volna is, ha a besztercei *lüntš* régebben valóban **lüntš* (azaz *lenc*)-nek hangzott volna, még akkor sem fogadhatnám el Kischnek azt az okoskodását, hogy a magy. *lencse* a besztercei *lüntš* szóból lett, már azért sem, mert nem tudok ahhoz fogható példát, hogy egy erdélyi szász szó elterjedt volna Magyarországon minden zegezugába. De ezt nem is tekintve, milyen különös dolog volna föltenni, hogy a magyarok azoknál a szlávoknál, akiktől a *bab*, a *len*, a *mák*, a *rozsa*, a *zab*, a *széna-szalma*, no meg még vagy 1000 szót átvettek, a *lešta* szót ugyan hallották, de át nem vették, hanem vártak még vagy, másfél száz évig, míg meg nem érkeztek a besztercei szászok! En ezt csak akkor tartanám lehetségesnek, ha ki lehetne mutatni, amit természetesen nem lehet kimutatni, hogy a lencsét Magyarországon a szászok megérkezéseig nem is ismerték, hogy ezekről terjedt el a tárgy ismeretével a név is. Még ekkor is föltűnő volna, hogy miért is vettük a szót épen attól az apróbb rajtól, amely Erdély északkeleti sarkában telepedett le, és nem a sokkalta nagyobb csapattól, amely az Olt és a Kisküküllő közt terjedt el.

Hogy Melich mind ezeket a nehéz kérdéseket hogy oldja majd meg, arról fogalmam sincs; ő annyi mindenfélét lehetségesnek tart, amit én lehetetlennek tartok, hogy hiába törném a fejemet azon, hogy ő mikép fogja annyiszor ismételt állítását majdan be is bizonyítani. Engem még az sem lepne meg, ha M. azzal az állítással lépne elé, hogy a *lencse* szó nem is Erdély északkeleti sarkából terjedt el, hanem hogy a jó beszterceiek már útközben adtak nekünk lencsemagot és tanítottak a *lencse* névre, mikor keresztül vonultak Magyarországon, hogy új hazájukba iparkodjanak. Vagy nem szakasztott olyan az az állítása, amely a Philologiai Közlöny 1900. 470. l. olvasható? Van a szász nyelvjárásokban egy szó, amely vesszőből font kosarat jelent és amelyet én N.-Szeben vidékéről *felpəs* alakban ismerek, Kisch Besztercéről *felfəs* alakot közöl és melléje három rajnamelletti nyelvjárásból idéz azonos jelentésű *felwes* szót, i. h. 33. Melich

* Vö. Scheiner i. h.: »Allgemein sb. *kurtš* neben *furts*, *lurts*, *šurts*, *curtsl*, als ob **kurts* [azaz *kurt*+*s*] zu Grunde läge.« Már az a körülmény, hogy *kurtš*-csal szemben mindig csak *šurts*-ot találunk, gondolkodóba ejthet, mert a német *kurz* és *Schurz* (Schürze) különben párhuzamosan halad, sőt az őfölnémet *kurz* mellett egyenesen *skurz* mellékalakot is találunk, amint az olaszban is *corto* mellett *scorto* is járja; a mi oláhink más alakot mint *scurt*-ot nem is ismernek. A latin *curt*-nak ép úgy **kurtš*-nak kellene megfelelnie, amint az angol *swart*-nak Besztercén *šwartš* (schwarz), az alnémet *hart*-nak *hwerts* (harz), az angol *wart*-nak *wurts* (Warze) felel meg.

két ízben is, a Phil. Közl.-ben és Nyr. 29:331, biztosít bennünket arról, hogy a szó megvan a szepesi szászoknál is, akiknek nyelve különben is hangokban és szókinésben gyakran meglepő hasonlatosságot mutat az erdélyi szászok nyelvével. Ha most már ez a szó a tótoknál sem egészen ismeretlen, mindenki nyomban arra a gondolatra fog jönni, hogy a tótok ezt a szót a szepesi szászoktól vették át. De M. ezt az egyszerű dolgot egészen más-kép fogja föl: »En, mondja, e gazdasági szóban annak az emlé-két látom, hogy az erdélyi szászok marháikkal a tótok laktá-vidéken keresztül hosszabb időn átvonultak.« Ezért mondtam, hogy engem meg nem lepne, ha M. azt állítaná, hogy a *lencse* szavunkat a Magyarországon keresztül vonuló beszerceiektől lestük el. De én bizony még akkor sem hinném el, hogy ez a szó »középfrank« szerzemény!

ÁSBÓTH OSZKÁR.

BÜRÜ.

Simonyi helyes nyomon jár, mikor a magy. *bürü* (gyaloghíd, árkon v. patakon keresztül tett deszkapalló v. gerenda, MTsz.) szó eredetét a délszláv nyelvekben keresi (szerb-horv. *brv*: ponticulus, steg, Vuk, szlov. *brv*. gen. -i. fem. steg, ruderbank Pleteršnik, Nyr. 28:133). Az a tény, hogy a szó csakis Dunán túl. Göcsejben és az Őrségben fordul elő, erős támaszték e tanítás helyessége mellett. A hangalaki megfelelést azonban az idézett egybevetés nem világítja meg; nem tudjuk meg, minő úton lett a délszláv *brv*-ből a magyarban *bürü* alak, pedig a pontos szláv nyelvjárási határolás megfelel arra is, minő délszláv nyelvjárásból való a *bürü*. Erre a kérdésre akarok megfelelni, a kérdés helyes megvilágításához azonban szükséges egy kis szláv nyelvészeti kitérés.

Mindenek előtt az óbolg. *bravv*. délszláv *brv* szót én is külön választom az óbolg. *bravvno*-tól (vö. Denkschriften XXVIII:267. Etym wb. *brevvno* és *bravv*; a két szó előfordulására vö. Mikl. Lex. pal., Vostokov: Cerkl. sl., Archiv für slav. Phil. 2:210). Magát az óbolg. *bravv* szót Miklosich homályos eredetűnek mondja (Vergl. gr. 2:60), bár nem kétséges, hogy az óbolg. *bravv* ős szláv szó s végelemzésben egy a szanszk. *bhrū-s* (Sobolevskij: Drevn. cerkl. slav. jaz. fonetika 75), litv. *bruvis*, ófn. *brāwa* főnévvel (vö. Mikl. EtymWb., és Nesselm. LitWb.). — Ebből az egyeztetésből már most két dolog következik: 1. Az óbolg. *bravv* nem régi *i*-tő, mint a Mikl. Lex. pal.-beli kettős számi alakokból lehetne következtetni, (vö. hogy a *krv* is az óbolg.-ban az *i*-ragozás szerint megy, lásd Vondrák, Altkirch. gram. 171. lp.), hanem régi *ū*-tő, azaz egészen olyan *ū*-tő, mint amilyen az óbolg. *kravv* 'vér' szó (és nem a *čravv*: féreg). 2. A szláv nyelvekben e szónál a mássalhangzó csoportos szókezdet az eredeti (indogerm. *bh* + *r* + magán-

hangzó = összláv, óbolg. *br* + magánh.). Ebből a második pontból következik, hogy a *bürü* szóbeli első *ü*, amely népnyelvünkben *ö*-vel váltakozik (v. *börü* MTsz.), csakis ejtéskönnnyítő hang. A kérdés már most az, milyen eredetű a második szótagbeli *ü* a *bürü* szóban.

A régi *ü*-tövek egyesszámu alanyesete az összlávban, óbolgárban *y*-re (= orosz *у*) kell hogy végződjen; szanszkr. *bhrū*-nak az összlávban, óbolgárban csakis **bry* lehet a szabályos megfelelője. Ugyanolyan szabályos alakulás ez, mint a vért jelentő óbolg. *krāv* (litv. *kruvis*, gör. *ροῖα*, lat. *cruor* Sobolevskij, Drevn. cerk. sl. jaz. 78) szóban a várható **kry* egyes sz. nom. alak, amely azonban az óbolgárból elveszett s helyette a cas. obliqui-alakja hatolt be a nominativusba is (vö. Leskien, Handb.³ § 54).

Vizsgálódásaimat már most az óbolg. *krāv* szóval kapcsolatban folytatom. — A tótban a *krāv*, *brāv* egyes számú nom. alakja *krü*, *o-brü*-nak is hangzik; ez a *krü*, *obrü* alak azonban, amint Gebauer helyesen jegyzi meg, nem a régi *ü*-tő megőrzése, hanem új alakulás régibb tót **kry* < *krv*, **obrü* < *obr*-ból (vö. ugyanott *teprü*, Hist. ml. 3:1:337). Ezt a tót *krü*, *obrü* alakot azért hozom fel, mert fel lehetne tenni, hogy a szlovénben, ahol a szóvégi, mássalhangzó utáni *v* szintén szokott magánhangzová lenni (vö. *molitu*, *zetu*, *pru* Florinskij, Lekk. I:418, 423, 427), szintén van valahol egy nyelvjárási **kru*, **bru* alak. Már pedig a szlovén nyelv magyarországi nyelvjárásai eddig még körül nem határolt hangtani helyzetben az *u* helyén *ü*, *ü*-t is mondanak (vö. *duša*: magy. vend. *düsa*, *drugo*: *drügo*, stb.); itt tehát egy nom. *kru*, *bru* adhatna *krü*, *brü* nyelvjárási alakot. — Ez a magyarázat azonban, bár nem ép lehetetlen alakokon épül, mégis csak helyet kell hogy adjon egy sokkal kézzelfoghatóbb magyarázatnak s ez a következő:

A göcseji és az őrségi magyarság a vendséggel és a horvát kajkavástinával érintkezik; valószínű tehát, hogy a *bürü* e két nyelvjárás valamelyikéből való kölcsönzés (ezért mellőztem vizsgálódásaimból a kisor. *bür*: ponticulus szót, Lamanskij, Sbornik 221, *byrva* Mikl. EtymWb.). A kajkavástinában a *bürü* neve *brv* (vö. Margitai: Abc-könyv 61), a vére pedig *krv*. A szlovén nyelvben azonban a *krv* szónak olyan alakját is találjuk, amely megmagyarázza a magy. *bürü* szót is.

Említettem, hogy az óbolg. *krāv*, *brāv* alanyesete **kry*, **bry* volt. A szlovén nyelv az óbolg. *y* helyén *i*-t mond ma (vö. Florinskij: Lekk. I:417); óbolg. **kry*, **bry* helyén tehát a szlovénben *kri*, **bri* várható. E két alak közül a *kri* csakugyan elő is kerül. Florinskij-nál (Lekk. I:441) ezt olvassuk: »Igen érdekes a szlovén *kri* alak, amely az óbolg. *kry*-nek felel meg. A *kri* alak igen gyakori a régi nyelvben (XVI—XVII. század) és most is hallható a nyugati nyelvjárásterületen; a keletiben azonban [idevalók a magy. vend nyelvjárások] *krv* alak járja (vö. még Mikl. Verg. gr. 3:3)«. A hazai vend egyházi könyvekben (a luther-

ránus községek részére) én is csak *krv* alakot olvastam (vö. Bibliszke historie po Terplán Sándori: *krv* nyegovo iscseje 28.), Pleteršnik szótárában azonban a következő fontos adatot találok Caf magyarországi vend szógyűjteményéből közölve: ljubiti svojo *kri* (krv) a saját vérét, rokonait szeretni. Ebben a mondatban a *svojo kri* egyesszámú tárgyeset (=óbolg. *свожъ крѣвь*), a *krv* szónak pedig egyes tárgyesete = az egyes sz. alanyesettel. Caf gyűjtéséből tehát az következik, hogy a magyar vendek a *krv* helyett valamely nyelvjárásukban *kri*-t is mondanak (a *krv* a szlov.-ben az *i* ragozás szerint megy).

Ahogy van már most magyar vend *kri* alak, úgy van vagy volt * magyar-vend **bri* alak is, s itt a magyar *bűrű* szó kétségtelen tanú. A magy. *bűrű*, *börű* tehát egy magyarorsz. szlovén **bri* átvétele; az *i:ü* megfelelést a göcseji és az őrségi nyelvjárás az egytagú *mü:mi, tü:ti, kü:ki* mintájára alakította (vö. Balassa: Nyelvjárások 26.). Végül csak azt jegyzem meg, hogy a magy. *bűrű* alak csak arra nem ad felvilágosítást, vajjon az átadó vend nyelvjárás *bri* vagy *bri*-t mondott-e, még pedig azért nem, mert a nyugati nyelvjárasterületen s így Göcsejben és az Őrségen a köznyelvi hosszú szóvégi magánhangzó rendszeren röviden hangzik (vö. Balassánál 27.). —

MELICH JÁNOS.

MAGYAR ÍRÓK MAGYAROSSÁGA.

Mi az a magyarosság? A meghatározásába nem bocsátkozom. Sorra veszem az írókat s egyszerűen kifrom, ami különösen magyaros stílusukban: a közmondásokat, a néptől vett hasonlatokat, képeket, szólásokat, a nép esze-járása szerint alkotott díszítő jelzőket, az irodalmi nyelvtől elütő sajátosabb mondatfűzést, a népnyelv pongyolaságával néha együtt járó hosszú pórázra eresztett stilizálást, alaktani sajátosságokat. Ezek mellett fölszemeckélem azt az egy pár tájszót is, amit elvétele elejt egyik vagy másik. — Rangsort nem tartok. Így aztán lehet, hogy pl. Baksay, Abonyi, Mikszáth, Gárdonyi, Móra, akiket a magyaros stílus terén elsőség illet, hátra vagy tán középre szorúlnak.

Kálnay László.

Milyen fok illet meg valakit a magyar írók rangsorában: azt én eldönteni nem akarom, én pusztán szemelni fogok a műveiben. Úgy kéne, hogy a konkolyt a búza közül. Sajna azonban, nálunk a magyaros stílus tiszta búzáját sokszor a töméntelen izmus konkolyából lehet csak kiszemeckélni, ha egy

* Saját megfigyelésem az, hogy a goričane vendek Vasban *brr*-ot mondanak.

egy jó sütet lepényhez hozzá akarunk jutni. Legtöbb írónk hombárából így se lehet többre számítani egy jókora *katakönyök*nél,* még ha sok-sok métermázsa számra van is felgar-madolva az életje.**

Kálnay László népies és falusi dolgokat ír. Írásában ott van mind a két mester, akiktől tanult: a nép és a latin iskola. Soraiban szinte hemzsegnék a deák-szók, a latin kifejezések és a prókatori stílusnak nyelvünket legjobban megrontó cikornyái. Kritikus nem vagyok. Így nekem ez utóbbiakhoz semmi közöm, csak azokat veszem sorra, amiket a néptől tanult. s eközben azt sem vizsgálom, vajjon kifejezése módja megüti-e az irodalmi ízlés mértékét.

Szegény Patyusban ezeket találom:

»Olyan, mint a makk; erős, mint a vasék«.

»Ezzel köszönt be a jól *megelegesedett* samaritanushoz«.

»Ledolgozom a Bimbó lovammal«.

»Szóra meg hitelbe adott *fűteléknek* árát sohse látom«.

»Fordított ostornyél s a sok belekívánt guta meg nyavalya — nem hogy erősitené...«

»Gérádzik a vízszín, *gömörödik* a sár«.***

»Tehetetlen megfagyott kezével ahhoz (a küllőhöz) *csak kárjába, csak veszítire* kapkod«.

A megreperált fátumból:

»*velemmel együtt*«.†

»*Másnapos állapot*«: zákányos, mámoros, ködös, tegnapos; ég a pokol, ég Lagmac (Lagmacon mész-bányák vannak, Zemplén m.).

»Ismertem én ötöt akkor is, amikor hasított inget viselt« (kis gyermekkorában).

»Apja olyan volt, hogy — gyermekkoromba' Bécsbe' láttam egyszer egy borjúfókát — ha ránéztem, mindig az jutott az eszembe; az anyjának meg olyan prófunt-képe volt, akár egy morva reg-rutának«.

»Fehérselyem bőr«. — »Tágra nyílt két *pengő-karika* szem«.

»Maga is morva-szakadék lévén«,

»Ezzel *törülték ki* a jó világ, meg a görbe képeket vágó Övek Pali szemét«.

* *Katakönyök* (Halas): vakaró.

** *Élet* (Szatmár): búza, rozs, kukorica, árpa, zab; szóval: szemes vetemény.

*** *Gérádzik* (Szabolcs): a víz fagyni kezd, hernyósodik, hártvaszerű jéggel vonódik be. Ugyanezt jelentheti *gömörödik* a sárra vonatkozólag.

† Ilyen világos szabálytalanságot, sőt hihetőleg, a népnél is tudatos ferdítést, mint ez a *velemmel*, a szépprózába be nem vinnék. — [Az irodalomba nem való, mert csak kis vidéken élhet (tán olvasóink megmondhatnák, hol?). De nem tudatos ferdítés, nem is szabálytalan, mert van szabálya a népnyelvben: az t. i., hogy csak az *együtt* szó előtt alkalmazzák, de nem mondják p. *velemmel jött*. Szintúgy nem mondják: *nálamnál jött*, hanem csak középfok előtt: *nálamnál rosszabb*. — A szerk.]

»Ógott-mógott«. — »A dolog nyitjára akadni nem tudott.
 »Nekilódult, mint a kivert bika«.
 »A vén *szi-szós* Szirmay« — »Toncsikád, a jóféle«.
 »Ha széllyel vágnak, ha pozdorjává lőnek, szemhunyorítás nélkül kiállok«.*

»Egy emberi szónak ura nem voltam«.
 »Bögtém, mint a zálogos tehén«.
 »Áldja meg az Isten még a *halóporába'* is«.
 »Azóta abból a *culágból* él, amit a bátyja ad Istenért, Isten nevébe' *nagyszűken* neki, meg abból az istenes jó reménységből....«

»Ott élt nagy jómódba, mint a siket disznó a búzába«.
 »**A majoreskó ugyanis azt mondta, mikor az imádott Henrik szegény Toncsival megállott előtte és elmondta a szíve kívánságát, hogy tegye le érte a kauciót, hogy ezt a tisztességes hajadont feleségévé tehesse: hogy majd megfontolja a dolgot; de hogy jobban megfontolhassa, hagyja őt az imádott Henrik magára — Toncsival.

»Ne adjon *bárki* emberfia bármí összeget kölcsön«.**
 »A mindennapos hideg úgy gyötörte, csavarta a nyavalyást, mint a malom az orsót«.

»Nézzen Istent, nyomja ki azt a kis kauciót az imádott Henrikért«.
 »Akkor kezdett csak *gond ütni*«. — »Ettudva« = ezt tudva.
 »Nem is tapostátok volna körölte eddig sem a sarat, pedig ennek, ha előbb nem, az esküvő előtt ki kell pattanni«.

»Ebbe' főtt az én szegény fejem, ebbe' kezdtem én beleöszülni, ezt nem tudtam én kibontani«.

»Elgondolom magamban ott *bugafővel*, mialatt versenyt búsulunk«.

»Ennek nincs már semmi orvossága?«

»Erősen tavaszamult diván«.

»A sok *szájlátó*...« — »Csak lassan a testtel«.

Retye-mutya: lim-lom, cele-cula (Halason retye-rutya: pere-putty, rokonság): »Minden retye-mutyáját átrántotta az ősi portára«.

»Gizi is behozta a borlevest egy jó hasas orrosba; még ahogy megláttam azt a derék öblös eszközt, oda is szoltam hozzá, hogy: No, Gizi lelkem, ez az orros is maga szopta az anyját.«†

* Jellemzi a túlzás a magyar ember stílusát. A mi legénykedő népünk előadása sűrűn teli van ilyes nagy mondásokkal. Az írók közt a Kálnayé a legkülönösebben. Annyira gyakran él vele, szertelenül használja, hogy sokszor már nem is úgy virít ki a stílusából, mint költői virág, hanem mint valóban izléstelen túlzás.

** Ez a mondat minden költői szépség híjával van, de jellemzi a hosszú pórázra eresztett mondatokban beszélő parasztot.

*** Ezt a mondatot azért idézem, mert itt Kálnay uram elhajította a súlykot. Csak az ő latin mondatában van az, hogy két tagadás egy állítás. A magyarban nem *ne quisquam* kell, hanem: »ne adjon *senki* emberfia«.

† Halason, ha valakire vagy valamire azt mondják: *ez is maga szopta az anyját*: ez mindig gúnyos és sohase azt teszi, hogy tehát kövér, erős, hasas, hanem azt, hogy csúnya. Eredete ugyan a kis malacról van véve, amelyik valóban szépen fejlík, ha csak maga szoptja az anyját; de ha másra alkalmazza a nép, mindig a visszáját kell érteni; kacagva mondják a nagyon csúnya lányra vagy fiúra: Ez is bizonyosan maga szopta az anyját.

»Eleinte nem ment ám az ilyen selymesen«.

Többi elbeszéléséből tallózom még a következőket:

»A hurok nyelének *üres vége* a sintér kezében maradt, a *kutyás vége* meg drótostól, kutyástól eleblábolt«.

»*Neki lódultam* könnyű kedvvel, de még könnyebb zsebbel Büd, Pere, Szt.-Andrásnak«.

»Mind rajtam *áporodik* az a nagy fazik káposzta; kiönteni meg *vétkellem* azt a drágaságot«.

»E volt a leggyöngébb gyöngéje«.

»Vendégek erre-amarra lerogyva, elégedett szuszogással *ejtődzve*«.

»Így áll az orrod, mint a torbamenő kutyának«.

»Itt kopik, ott foszlik, emitt keshed, amott zajlik, folt nem állja, cérna után szakad«.

»*Dalmosabb, fogósabb*«.

»Azzal elkövetkezett: búcsut vett.

»Arany volt a haja, hajnal az orcája, nefeletsz a szeme, törpe-
rózsa szája, darázs a dereka, nádszál a növése, patyolat a bőre,
puha mint a bársony, a megszólalása gerle nevetése, hajnalhasadása
szeme rád-vetése, ma lett kis nyúl a kesztyűje, tojáshaj a cipellője.«^{*}

A vendégek sürvítését Pacsirta korcsmában ily. szólásokkal jelzi:

»Azóta mindig füstölt a ligetelji csárda kéménye; mindig
duruzsolt ki belőle a nagybögő hangja; mindig egymás kezéből
tépte a fiatalság a kilincset; lakodalom volt benne mindig; sörét,
borát, pálinkáját mintha ingyen adta volna...«

»Hogy kiverte máig az ág a szemünket«! (megöregedtek.)

»Húzta is az öreg húrja szakadtáig, — öltögetve egyik szép
nótát a másba«.

»Remekelt az öreg, sodrában volt nagyon«.

»Még *hinodált*«. — »*Milyen takaros egy helyre legény*«. ^{**}

»Gömbölyű két karja összeaszott, *elfonyorodott*«. (?)

»Örökös *szomszédolásai* közbe' az én *becsületedet* hurcolta«.

»Attól kezdve égett az én házam, csak a füstje nem látszott
(sok baja gondja volt). Gyermekeimmel, szegénységemmel nem gon-
dolt senki se; elbúsultam magam, elesett a munkához való kedvem.«

Tukorcából (?), gazból kitelt a féleresz«.

»Ötön elszerzett (lopott) vasas hidas-ajtó«.

»Hajulj!« (aludj, gyermeknyelven?)

»Betévül utána a kapu«. — »Ballábával kél fel«.

»Amit szíve kíván, szája ki se mondja, oda állítódik a házá-
hoz nyomba«.

»Behomlitják azt is« (= a bort megisszák).

KOMJÁTHY SÁNDOR.

* A díszítő jelzők e halmozását bemutatom mint olyat, melyből tisztán látszik, hogy a szerző még amikor saját képzeletéből alkot is képeket, ezekben a nép képes beszédét veszi mintául.

** Ezt a magyar ember vagy így mondja: *takaros egy legény*, vagy így: *helyre egy legény*. Az eddigiekből is észrevehető, hogy hibáztatható szokása Kálnaynak a szószaporítás.

IRODALOM.

Brassó és Kronstadt.

Horger Antal: Brassó és Kronstadt. (Megjelent a brassói m. kir. áll. főreáliskola 1899—1900. évi értesítőjében.)

Horger igen vonzó stílusban mondja el tanítványainak mindazt, amit a Kronstadt és a Brassó névről a tudományos kutatás megállapított vagy pedig a mondagyűjtő szorgalmasan feljegyzett. Ez a cikk fényes bizonyítéka annak, hogy a legszárazabb dolognak látszó tárgyról is — s a helynévkutatás bizonyára ide tartozik, — milyen népszerűen, vonzóan lehet írni, ha az ember nem csupán kutató, hanem egyúttal stilista is. Mielőtt Horger sorait részletesebben ismertetném, szölok egyetnást a helynevekről.

A helynevek eredetének a kutatása, helyes értelmezése első sorban a nyelvészet feladata. A történet a maga okleveleivel, krónikáival a nyelvésznek épúgy szolgáltatja a nyelvtörténeti anyagot, akárcsak az összefüggő nyelvemlékek, a kódexek. Mint minden nyelvészeti módszeres kutatásnak, a helynév-vizsgálatnak is elengedhetetlen feltétele a nyelvtörténeti alap. A *Rába* folyó nevét csak úgy tudjuk helyesen értelmezni, ha ismerjük régi *Arrabo* (Umlauft: Geogr. Namenbuch) alakját, s ekkor a magy. *r-szókezdeten* rögtön látjuk, hogy mi csakis szláv közvetítéssel kaphattuk (vö. Nyelvt. Közl. 30:352.); *Pozsony* helynevünk helyes értelmezéséhez okvetlen szükséges tudnunk, hogy régiebb alakja *Pozanum* (784-ből Oesterley: Histor. geogr. Wb. des deut. Mittelalters) s hogy ez egy a szláv *póžnja* (rét, szénatermő hely) szóval. Pozsonyt rajtunk kívül csakis a vendség és a sopron-mosoni horvátság hívja még Pozsonynak.

S egy-egy helynév, folyónév gyakran megbecsülhetetlen bizonyítékokat szolgáltat a nyelvész kezébe. Karintiában a *Gail* folyónak, amelynek völgyében egy orrhangzókat ismerő szlovén nyelvjárást beszélnek (vö. Kolo, Zágráb 1842. knj. 1:41—57), *Zila* a neve. Kétségtelen dolog, hogy a *Gail* és a *Zila* egy és ugyanaz a szó (régí neve a rómaiak korából *vallis julia*, később *valle gilia*, 1030-ból *Gilitala*, Umlauft: Geogr. Namenbuch). A szláv nyelvekben a palatális indogerm. *ǵ*, *ǵh* hangoknak *ě* és *i* előtt (indogerm. *oi*-ből) *z* felel meg. Maga a *Gail-Zila* megfelelés is bizonyítja, hogy a mai szlovének ősei laktak ott a 7—8. században is. Hasonló fontos dolgokat lehet felhozni a magyarországi szláv helynevekből is. Kétségtelen dolog, hogy *Pécs* városának neve „öt-öt” jelent, s ugyanaz, ami ném. *Fünfkirchen* és a már 850-ben előforduló *Quinque basilicae* (vö. Oesterley szótárát és Csányi: Magyarorsz. tört. földr. 2:463.). A szláv nyelvekben ma az „öt”-nek *t*-vel való alakja van meg (vö. óbolg. *petъ*, Mikl. Etym Wb.); ez a *t*-és alak azonban csak analógiás alakulás. A lat. *quinque*

és a litv. *penki* (öt, Nesselmann: Lit. Wb.) szavakból egész biztosan állítható, hogy az ősszlávban az ötnek **pečb* volt az alakja (vö. Sobolevskij: Drev. cerv. slav. jaz. fonetika 125). A magy. *Pécs* ennek a *cs*-és alaknak a létezését bizonyítja (az orrhang *e:é* megfelelésre vö. a magy. *mészáros* szót). — Egy másik ilyen fontos helynév a nógrádmegyei *Helimba* (1335-ből *Helimbafolwa*, *Heleba*, Csánky I: 99. ma *Galamba* puszta), amely nézetem szerint egy a fogarasmegyei *Glimboka* falúnévvel (Lipszky). E helynévnél az *-im* nazális a fontos (vö. Mikl. EtymWb. *glābokā*, cseh *hloub*, Denkschr. 27: 267.), míg a *g: h* megfelelés a rendes, szabályos (vö. *Geletnek*: t. *Hliník*, Barsm. stb.).

A helynevek helyes értelmezése tehát nyelvi tekintetben is sok tanulságot rejt magában. Aránylag könnyű ez az értelmezés, ha egy helységnek két különnyelvi neve van és a két külön név egymásnak a fordítása. Ilyen fordítások pl. *Ofen* = *Pest*, *Frume* = *Rieka*, *Küküllő* = oláh *Tirnavă*, *Eger* = *Erlau*, *Ács* (Veszprém m., Csánky 3: 256.) = *Teszér* (vö. szlov. *tesár*: zimmermann), *Alsó-Dvůs* = *Orešane*, Windisch-Nussdorf (Pozsony m.) stb. Sokkal nehezebb a magyarázat, ha a helynév csakis egy nyelvi alakban ismeretes. Hogy a magy. *Illava* = Agyagfalva*, hogy Mura-szombat német *Olschnitz* neve = Egerszeg (vö. Umlauft: Geogr. Namb.), hogy a háromszéki *Lisznyó* falú névben egy a vele szomszédos *Magyarós* faluval (vö. szlov. *leska* haselstrauch stb.), *Törösznek* patak (Dunán túl) = nádas stb., ezt sokkal nehezebb bebizonyítani, mintsem első pillanatra látszik. Ilyen esetben, ha magyarországi szláv helynévről van szó, mindég azt kell nézni, van-e a szlávok lakta területen egy másik ugyanilyen név. Ritka az a szláv helynév Magyarországon, hogy még egyszer, esetleg többször is a szlávok lakta területen itt-ott elő ne fordulna. A nyitramegyei *Lancsár* (= Fazekasfalva, szlov. *lončar* = fazekas) név előfordul Horvátországban (*Lončarice*, Lipszky), Irning mellett a Mura felső folyásánál (Lantschern, Kaemmel: die Anfänge deutschen Lebens in Osterr. 182.). A trencsénmegyei *Ilava* előfordul Németországban *Eulau*, régi alakja *Ilauua*, Archiv. für slav. Phil. 5: 399.); a vas megyei *Cseretnek* előfordul Ausztriában mint *Tschriet* (vö. szlov. *črēt* sumpfige Waldung, Röhricht, Denkschriften, der Akad. der. W. 28: 7), *Galgóc-Glogovác* városunk egy a ném. *Glogau*, *Glognitz* (Alsó-Ausztria, vö. Arch. 5: 99.) várossal, *Nógrád*, *Visegrád* meg éppen egész csomó van. Folytathatnám a példákat; az egészből azonban csak azt emelem ki, hogy szláv helyneveink módszeres kutatásának az is egyik feltétele, hogy a hasonló idegenföldi szláv helyneveket is felsoroljuk.

A szláv helynév-kutatás általában nincs még olyan magas fokon, mint amilyenén a német áll. A németeknél az egyes helynevek különféle végződéséből (vö. pl. *-ing* és *-ingen*, *-dorf*

*) Vannak *Ilva*, *Iloba*, *Ilba* nevű helységeink is, ide tartozhatik az *Elba* nevű sziget is Marosvásárhelyt. A szerk.

és *-heim* stb.) következtetni lehet arra a német törzsre, amely a helységet alapította. A szlávságban ilyen pontos elhatároláshoz még nem jutott el a tudomány, de kétségtelen, hogy valamikor képes lesz megmondani, hogy ilyen és ilyen végződésű helynév ebből vagy amabból az időből való és ilyen vagy olyan szláv törzsnek a helyneve. — Piekosiński pl. nem régen a lengyel nevekről próbálta kimutatni, hogy az *-ów* (*owa, owo*), *-in* (*yna, -yno*) végű helynevek régiebbek, mint az *-ice*-vel képzett patronomikonok (vö. Globus 78:15.).

Erdély tele van szláv helynevekkel; ezeknek rendszeres feldolgozása a tudomány egyik fontos érdeke. S ezen a téren elég szép irodalom is van már. Csak az a baj, hogy ez előmunkálatokban nincs valami nagy köszönet. Ezúttal csak két orosz kutatót említék; az egyik Kočubinskij (*O russkom plemeni v dunajskom Zaljesje*). A szerző nem ért magyarul, azért azt írja (32), hogy az erdélyi *Földvár Föl* és *dvár*-ra oszlik és ez a *dvár* a a szláv *dvor*: udvar szó. Nem sokkal különb munka a Nedeždin szellemétől sugallt Filevič-féle *Istorija drevnej Rusi* sem. (Más alkalommal részletesen óhajtok e könyvvel foglalkozni.)

Ehhez az erdélyi szláv helynévkutatáshoz szolgál adalékul a Horger értekezése. Johann Wolf nyomán elmondja, hogy a *Kronstadt* nevében a *kron* borókafenyőt jelent (vö. *kran*, Paul, DWb.); hogy a *Kronstadt* név 1427-ben fordul elő először, míg ellenben latinosított alakja, a *Corona*, 1336-ban. *Kronstadt*-ról az a nézetem, hogy a nevet a szászok magukkal hozták; az előtag-nak *Corona*-vá történt latinosítására pedig felhozom az Elzászban fekvő *Kronthal*-t, melynek latin neve *Coronae vallis* (Oesterley: Hist.-geogr. Wörterbuch). Hogy az erdélyi szászok helyneveket is hoztak magukkal, azt Wolf kimutatta. En ezekhez csak azt jegyzem meg, hogy nézetem szerint a *Siebenbürgen* név is németországi eredetű. A Rajna balpartján, azon a területen, ahonnan az erdélyi szászok főcsoportja jött, ma is van *Siebengebirge* hegység és terület.

Hogy állunk azonban a *Brassó* szóval? Legrégibb előfordulása 1252. Orosz forrásból 1282-ből hozható fel az első előfordulás *Brašer* alakban (vö. Barsov: *Očerki russkoj istor. geogr.* 111 és *Materialy dlja ist. geogr. slovarja Rossiji* 14.). Mindkét helyen Barsov azt mondja, hogy a *Brassó* szó azonos Eperjes városa *Prjašov* szláv nevével. Filevič ezt az állítást megismétli, s azt mondja, hogy a *Brassó* egy a mi Eperjes:Prjašovunkkal és a Visztula felső folyásánál fekvő Prjašov (ez alakot csak Filevič találta ki) v. *Pryšovval* (*Istorija drevnej Rusi* 188 lp., jegyzet). Barsov és Filevič egyeztetése teljesen hibás; szláv *bra* szókezdetek nem felelhet meg kisor., lengy. *prja*, *pry*. A *p:h* megfelelés is csak a németországi szláv helyneveken mutatható ki (vö. *Preditz: Brodišče*, Archiv für slav. Phil. V:354).

Magyarországon három *Brassó* van. Az egyik *Brassó: Kronstadt*; a másik a hunyadmegyei oláh lakta *Brassó* (vö. Pesty: kézirati

helynévtára), a harmadik a szolnokdobokai *Brassófalva* (Jancsó Benedek értesítése). Mind a három Brassó környékén sok a szláv helynév. A *Brassó: Kronstadt* környékén ilyenek vannak: *Kovászna* (= savanyú. víz), *Csernátón* (összefügg a *černý* fekete szóval), *Lisznyó* (l. fönt), *Zágon* (vö. szlov. *za + gon*; *gon*: feldweg, tót *hony*: dülő stb. Lásd Mikl. EtymWb. *gen-* alatt), *Papolca* (vö. Dunántúl egy patak neve), *Kis- és Nagyborosnyó* (vö. *broševaja volostj*, Moszkva kormányzóságban), *Esztena*, *Gelence*, *Hilíb* stb. — Abból a tényből, hogy a *Brassó* két mássalhangzón kezdődik, következik, hogy a *Brassó* idegen; abból pedig, hogy teljesebb alakja — *ov-ra* végződik, következik, hogy a *Brassó* szláv név (vö. *Krassó-Szőrény* = *Krašebo*, *Krašova*, és *Severin*). A szó helyes értelmezésénél kétféle lehetőségről beszélhetünk; vagy azt mondjuk, hogy a *Brassó* első szótagja személynevet rejt magában, van is *Braš* szláv személynév (vö. Moroškin: *Slavjanskij imenoslov* 26; Mikl. Denkschriften 14:18 *brach-* személynévből magyarázza a szót), vagy azt, hogy a *braš*-ban olyan névszó rejlik, amely fát, fűvet vagy ehhez hasonlót jelent. Ezt a lehetőséget tartom valószínűnek, s azt hiszem, hogy a *Brassó* első szótagjában *brošt*: festő buzér (rubia tinctorum L., bolg. *broš* Mikl. Lex. pal.) neve van megőrizve. Ennek a növénynek a nevével alakult a monte-negrói, horvátországi, hercegovinai *Broćanac* (horv. akad. szótár), *Broćno* (Vuk szótára); ebből van képezve a moszkvai kormányzóság *Broševaja* volostj neve (1382-ből *Broševuju* acc. alakban, Barsov: Materialy 14.). Dél-Oroszországban vadon tenyészik ez a növény (vö: Annenkov: *Botaničeskij slovarj* 1213. szám) s nálunk Simonkay és Fuss ide vágó növénytani munkái alapján közölhetjük, hogy a festő buzér vadon nő Hunyadmegyében, Nagy-Rapoldon, Bokalyon, Segesvárt, Brassóban, Besztercén, tehát mindenütt ott ahol a Brassó név előfordul. A Brassó tehát *broševo* melléknévből lett főnév átvétele. Nem tagadom, ennél a magyarázatnál is marad egy pár megoldatlan kérdés; ilyen az *o:a* megfelelés, amely azonban szláv szavainkon gyakori (*pap: pop* stb.), ilyen a szó középi *ss* a várható *št* vagy *č*, *ć*, *c* helyett (vö. *broťju* Mikl. EtymWb.). Van azonban bolg. *broš* alak is (Mikl. Lex. pal., hangtanilag nem szabályos alak) s így a *Broševo* (*-polje*, *-selo* stb.) nem éppen lehetetlen alak.

MELICH JÁNOS.

K ö n y v é s z e t.

Molecz Béla: A magyar szórend történeti fejlődése. A M. T. Akadémiától jutalm. pályamunka. (Bpest, Franklin. Ára 4 K. Megrendelhető a szerzőnél Szentesen.)

Balassa J. Fonétikai készülékek a siketnéma-oktatás szolgálatában. (Egy képpel. Gyógypedagógiai Szemle 11. sz. — Uo. Bihary K. Gyakorlati hangtanának ismertetése Igaz mestertől.)

Népiskolai Tanügy (Eger) 43. sz. Az írásjegyek egyszerűsítéséről. (R.)

Suomalais-Ugrilaisen Seuran Aikakauskirja. Journal de la Société Finno-Ougrienne. XVIII.

Keleti Szemle (Revue Orientale) 3. füz.

Bartha Gy. Fábchich József élete és munkái. (Esztergom, Buzárevits. — »Megérdemelné, hogy épen most, midőn egy új teljes szótár készítésével foglalkozunk, Fábchich Kalepinusát figyelemre méltassák«.)

Herman Ottó. Gr. Zichy Jenő harmadik ázsiai utazása. (Bp. Szemle nov.) — Jankó J. és Seemayer V. Válasz Herman Ottó úrnak. (Hornyánszky V.)

Bódis J. Az actiók tana elméletben és gyakorlatban. (Tanár-egyes. Közl.)

A NÉMET-MAGYAR SZÓTÁRHOZ.

Akut. Nem tudtam, miért támad rá egészen soron kívül a szerkesztőség (29:371) az én *hevenyés* szavamra, csak a Magyarító Szótár megjelenése óta tudom. Onnan egyszerűen kihagyta a szerkesztő, tehát legalább utólag, agyon kellett ütnie; pedig immár nemcsak én használok, hanem minden gondosabb orvosi írónk elfogadta, azért figyelmetlenség is volt a teljes mellőzése. A Nyr-beli megokolás azonban, megvallom, nagyon furcsa s éppen nem meggyőző. Igen, a *hamarjában* való munka lehet *hamar* munka, mert van *hamar* szava a nyelvnek; de már *heveny* szót nem termett a magyar nyelv fája, csak a Bugáték kése nyeste rajta. Ha a *hevenyében* fejlődő betegségből szabadna *heveny* betegséget formálni, akkor a *hamarjában* való munka is *hamarj* munka lenne. Ellenben épen a *hevenyés* alak igenis igazolható. A *hevenyében* mellett ott van a *hevenyész*. Hogy pedig a személyragos formát ne lehetne tovább képezni, azért, mert nem szokás *valójás-t*, *hamarjás-t* mondani, azt a t. szerkesztőség maga sem hiszi el, kívált ha meggondolja, hogy ugyancsak a Nyrben 8:179. Somogyból közlik, hogy »nem lehet ám többet *javáznyi*« (a javából parancsolni), a 95. lapon meg Nagyigmándról közlik a *párjálni*: másolni ígét. Valahol én is hallottam a *sorjázást*, bár nem adhatom urát. Gyermekeim nyelvéből pedig a *csuccsa* származékait jegyzem ide. Édes anyám volt nálunk Somogyból, s az egyik kis fiamat annyira rászoktatta, hogy reggelizéskor mindenkitől elkérje a kifti végét, a *csuccsát*, hogy a nagyobbak rá-rászóltak: »ugyan ne *csuccsázz* mindig, te *csuccsás!*« Azok pedig nem az én *hevenyés* szavamon okultak.

E szerint én bátran megfordítom a t. szerkesztőség mondatát: »Szóval a *hevenyés* alak analógiákkal inkább igazolható, mint a *heveny*«. A *hév* határozói alakja a *heven ny* hanggal ép oly kevésbé állhat meg továbbképzés nélkül, mint ahogy a *versfutás*, *versenfutás*, *versengés*: *versen* szava csak továbbképzésben lehet *versenyez*,

de hibás gyökelvonás a *verseny*. — Ennélfogva a Magyarító Szótár sem indít meg, hogy megint megcsonkítsam az életre kelt *hevenyész* szavamat.

CSAPODI ISTVÁN.

Jeles dolgozótársunknak egy pár megjegyzéssel tartozom.

Először is: nem akartunk semmit agyonütni, egyáltalán nincsenek ilyen vérengző ösztöneink. Csak az igazságot keressük, s úgy vagyunk meggyőződve, ha tudományos kérdéseket tárgyalunk, az igazságért kell lelkesednünk, nem pedig dogmákért.

Másodszor: az *akutról* én írtam (Cs. I. úgy látszik Tolnaira haragszik érte; a szerkesztőség ezúttal csak tévedésből került a cikk alá a *szerkesztő* helyett), a MSzótárt pedig nem én szerkesztettem (csak az anyag egy részét gyűjtöttem hozzá). Nem is vagyok minden egyes cikkével megelégedve, a szerkesztő is csak kénytelen-kelletlen vett föl benne egyes olyan nyelvújítási szókat, amelyeket velem együtt még kiirthatóknak tart. De hát a szótár bizottsági tárgyalások eredménye, s ilyenkor mindenütt a szavazatok száma dönt. Azért egészben véve elég sikeresen megvédtük a nyelvhelyesség jogait.

Harmadszor: az én arányom, mely szerint *heveny: heveny-é-ben* = *hamar: hamar-já-ban*, nézetem szerint mindenképpen megállhat, hiszen ez utóbbi alakban a *já-t* érezzük személyragnak, nem pusztán az *á-t*. — Azt megengedem, hogy d. társunk ügyesen védi a *hevenyész*-t azzal, hogy a *javáz*, *sorjáz*, *párrjál*-félékre hivatkozik. Gyűjtöttem s magyaráztam magam is ilyeneket (*lábáljázok*, *a minapákban*, *jártányi*, *öklömnnyi* stb., l. A jelentéstan alapvonalai, akad. értekezés 40). Idézhetni s-képzős példákat is, tehát a *hevenyész*hez közelebb állókat. Ilyen a népnyelvi *úrdolgas*, *anyájos*, *tetejes*, *sorjos* (és *soros* pálinka, amely *sorodzik*, gyöngyözik), *karjos-szék*, továbbá *aljas* és a Szarvas ajánlotta *párrjás* e h. *párrhuzamos* (l. Nyr. 15:458, uo. *fehérjés*).* De ezek közt, azt tartom, még sincs, különösen jelentés dolgában olyan találó analogia, aminőt én idéztem. Közelebb állna a dráva-vidéki *hamargyasan*, melyre most bukkanok a MTszban, s melyben alapszónak csakugyan a Csapodi kereste *hamarj* látszik; de ez nyilván csak keverék e kettőből: *hamargyába* + *hamaros* (v. *hamardos*, l. MTsz.).

Mellesleg megemlítem ezt az érdekes arányt: *hevenyén: hevenyész* = *magyarán: magyaráz*. A *magyarán* (és *igazán*) *á-j* alkalmasint személyrag volt (vö. *isten igazában*, *valójában*), a *magyar-á-z* ige pedig könnyen keletkezhetett a *magyarán* analógiájára.

SIMONYI ZSIGMOND.

Kuhwarm. Egy napilap szerkesztői izenetében olvastam nemrég ezt a szót ilyenformán: »*Kuhwarm* kell inni önnek a tejet.« Teljesen megfelelné a *kuhwarm*nak: *tógymeleg*, *tógymelegen*. B. Gy.

nb!

* De *székjes* szóban nem hiszek. A MTszban ugyan ezt olvassuk: »*Székjes*: ítélő bíró?... nincsen bíró, nincs vármegye *székjese*, ki engemet az lopásért büntessen (Csanád m. Kálmány L. Koszoruk 2:140).« De ez Kálmánynál nyilván sajtóhiba e h. nincs vármegye *székje se*; sőt a *büntessen* rim arra vall, hogy e verssor eredetileg így hangzott: nincs vármegye *székje sem*.

Érdekes, hogy német-m. szótárainkban többnyire hiányzik e szó. Simonyi és Balassa szótára így fordítja: *frissen fejt tej*. Ez a szokásos és teljesen megfelelő magyar kifejezés. Minek faragnánk tehát új szót, kivált olyan mesterkélt és hibás összetételt, minő a *tőgymeleg*?

A SZERKESZTŐSÉG.

A német és magyar szólásokhoz.

Er hat Haare auf den Zähnen: élesen visszavág, kuruc ember.

Sich die Sporen verdienen: kivívja az egri nevet.

In einer Person eine unglückliche Wahl treffen: csizmadiát fog.

Ein Hieb ins Blaue v. Wasser: vakot üt, vág.

Nicht recht bei Trost sein: sütnivalója nincs.

Jemandem einen Floh ins Ohr setzen: valakiben gyanút kelteni vki ellen v. vmi miatt.

Lieber den Darm verrenken, als dem Wirt 'nen Kreuzer schenken: inkább a has megpukkadjon, csak az ételből ne maradjon.

Sz. E.

A biliárd műszavai közül a *Nachschieber* lehetne *űző* (p. *űzővel játszott*), a *falsch* pedig *sodor* (p. *jobb sodorral, bal sodorral játszani*).

N. I.

Kérdések. 1. A német *Mörtel* v. *Malter* szót német-m. szótáraink csak így fordítják: *vakolat*, pedig ez csak egyik alkalmazása, ném. *Anwurf, Bewurf, Verputz*. Hogy van magyarul a *Malter*?

F. Simonyi és Balassa szótárában és Tolnai V. Magyarító Szótárában megvan már az újabban elfogadott műszó: *habarcs*. Különben a *malter* is meghonosult.

2. Hogy van magyarul a n. *Rechthaberei*?

F. Többnyire *okvetetlenkedés* a neve. Erdélyben így is: *igazán-diskodás*. Deák Ferenc egy helyt azt mondja: *igazkodás*.

Válaszok a szerkesztőség kérdéseire (29:371):

Haddelhadd: es bricht los, geht über jn her. Kohlbach Bertalan.

Felvirágoztat: zur Blüthe bringen, Kohlbach Bertalan. Bérczi Fülöp; heben, emporheben, fördern, zur Blüthe bringen v. heben, zu hoher Blüthe heben. Tolnai Vilmos.

Beleloval: in eine Sache hineinhetzen, hineintreiben. Kohlbach Bertalan. Bérczi Fülöp; zu etw antreiben, anreizen, anregen, anstacheln, Tolnai Vilmos.

Lendít vmin: zu etw. beitragen. Bérczi Fülöp; einer Sache nützen, helfen. Kohlbach Bertalan; eine Sache fördern, einer Sache Vorschub leisten; *nem sokat lendít a dolgon*: der macht das Kraut nicht fett (pozsonyi szólás). Tolnai Vilmos.

A szerk. kérdései: Hogy vannak e német szók magyarul?
blinder Feuerlärm, einschachteln, Heerwurm, hinwegtäuschen (sich

v. jn. über etwas), Leitmotiv, lendenlahm, Opferstock, Plagegeist, Spitzhund («csucskár»! Ball.), Vielthuerei (nép. Gschaftlhuberei), Wetterleuchten (némelyeknél száraz villám, szárazon villámlani, p. Munkácsi: Votják szótár 681, Vajda J. után Wolff B., de ez a Pallas Lex. Zivatar cikke szerint egészen más). Vö. 26:554.

Hogy vannak ezek a német szólások magyarul? *Mannes-muth vor Königthronen, sich über die Stirn fahren, den Mund zu einem Lächeln verziehen* (elmosolyodik? németesen írja Tóth Béla, MKtár 99:35: »Ajka mosolygásra vonúlt«), *in Geldsachen hört die Gemüthlichkeit auf*.

Hogy vannak ezek a magyar szók németül? *arányosít, bakonybíró, beszél vkihez, beugrat, borkorcsolya, földcsuszamlás v. földomlás, jancsibankó, kardos menyecske, tűzről pattant menyecske, kipattant (titkot), kitessékel, betessékel, kiszáll* (a központi tisztviselő a vidékre), *lánglelkű, mokra, nyeretlen(-ek versenye), pléhgalléros, szép-próza, kénrím, taktikáz, tartli, trónüresedés, eláll!* *kedveskedik valammel, zászlóbontás, kelleti magát.*

Hogy vannak ezek a magyar szólások németül? *addig van, bogárhátra szánt, kényesen szedegeti lábát, belemarkol a szívéinkbe, összedja magát vkivel; szegődött bér, osztott konc* (clara pacta boni amici); *megfizeti a nagy harang; per sundám-bundám, írmagúl sem lehet találni, hírmondója sem maradt.*

NYELVMŰVELÉS.

Magyarnak feleség, németnek asszony. Hogy a német nyelv milyen titkon ölü lassú mérge a magyarnak, hogy mennyire pusztítja külsejét, belsejét, hogy mennyire rombolja szervezetének legfinomabb szövődékét is, azt az a különös viszony is nyilván bizonyítja, amelybe a *feleség* és *asszony* szavainkat juttatta az újabb, kivált a hírlapi nyelvhasználat. Míg a régi magyar ember és a nép fia, ha még úgy szerette is házastársát, megérte a *feleség* vagy *hitves* nevezettel (hisz a *feleség* szó a házastársak legszebb elnevezése), míg Petőfi a leglángolóbb, a legszárnyalóbb költeményeket intézte a *feleségek feleségéhez*, addig ma a falusi szabó, a gyári munkás is nőmről és nejemről beszél, az előkelőség tetszelgésével ejtven e szavakat, holott — úgy lehet — mindennap egymás hájában vannak a *drága nőmmel*. Már ezt a *nőt* is a német *Weib* és kivált *Frau* tette oly kedvelté, mivel a két német szó egyaránt jelent feleséget is, asszonyt is, de még inkább meglátszik e két szó hatása egy újabb jelenségen. A hírlapirodalom most az *asszonyt* kapta fel és tette meg *feleségnek*. Egy jobb nyelvű tárcában olvasom a minap: »Ráborul szerelmes asszonyának a vállára«, pedig becsületes házaspár volt a két istenadta. Pár évvel ezelőtt pedig a Hét mutatott be egy arcképcsoportot ezzel a fölírással: »Magyar írók asszonyai«,

holott mindegyik írónak a hites feleségével akarta a közönséget megismertetni. Mert a Héték és a szellemeskedő tárcaírók nem tudják, vagy nem akarják tudni, hogy más az, ha az embernek *felesége* van, ismét más, ha *asszonya*. Nem tudják, vagy nem akarják tudni, hogy a magyar ember csak tréfásan vagy gúnyosan beszél a feleségéről így: *az asszony, az én asszonyom*. Nem tudják, vagy nem akarják tudni, hogy magyar nőt nem lehetne jobban megsérteni, mintha azt kérdeznék tőle, hogy *kinek az asszonya (maîtresse)*. A Héték és a szellemeskedő tárcaírók csak egyet tudnak: azt, hogy a német egyazon szóval (*Frau v. Weib*) fejezi ki a feleséget is, a nőt is, tehát a magyarnak is így kell gondolkodnia és így kell beszélnie. — Pedig tartsa meg magának a német az ő *asszonyát*, a tisztességes magyar ember ezentúl is csak *feleséggel* él az életben és a nyelvben egyaránt.

KARDOS ALBERT.

Az új bankó. Örömmel láttam, hogy a Nyelvőr nem hagyja szó nélkül az új húszkoronás magyarságát. Helytelenítem azonban az ajánlott szövegben a *főintézetelnél* szót. Nem a főintézetnél (*bei ihren Hauptanstalten*), hanem főintézeteiben váltja fel ére a bank a bankót. »A bankjegyek utánzása a törvény szerint büntetettik« helyett pedig jó volna: *a bankjegyek (bankók!) utánzását a törvény bünteti*.* — Miért nem szólal fel az Akadémia nyelvészeti osztálya az illetékes helyen? Talán meg lehetne még menteni a következő sorozatokat!

J. E.

Szertelen (29:480). Szóba jött, hogy ki használta először a *szertelen* kifejezést az *irrationalis* számok magyar nevéül, Brassai-e, vagy más. Tudathatom, hogy e szót először Kerekes Ferenc debreceni tanár használta Szorszámtan (1845) című munkája 47. lapján: »...az ilyen *irrationalis* számokat tehát, melyek az 1-hez *semmi szerben nincsenek*, magyarul leghelyesebben *szertelen* számoknak nevezhetjük« — ugyanott s az előző lapokon megokolja a *szer* (ratio) kifejezést s kifejti a *szertelen* számok természetét.

A NYELVÖR EGY OLVASÓJA.

MAGYARÁZATOK, HELYREIGAZÍTÁSOK.

Köpenyegforgatás. A B. H. okt. 21. számában a *Politikai hullámok* c. cikkben olvasom a következőt: »A köpenyegforgatást a kuruc-labanc, német-török idők tették általános politikai divattá... A legendás kuruc világban történt, hogy a kuruc magát a labanctól külsőleg is meg kívánván különböztetni: szőrivel kifelé fordítva viselte a farkasbőr kacagányt és bekecsét, míglen a labanc a kiké-

* Vagy: aki a bankjegyeket utánozza, a törvény szerint bűnhődik.

A szerk.

szített hímes bőrt viselte kívül. Történt, hogy Thököly uram az ő szörös kuruc seregével és egy tábornyi török segítséggel átlépte Zernyestnél az erdélyi határt. Ott várta őt a bőrös labanc seregével és egy tábornyi német segítséggel Teleki Mihály, akinek oldala mellett vitézkedett nagyhírű Cserey Mihály. A két sereg összeütközött. A kuruc erő pozdorjává verte a labancokat. Futott a labanc esze nélkül, Cserey Mihály nyelvig vágta lova vékonyába a sarkantyúját s nyargalt árkon-bokron keresztül. Utána üldözője, egy hatalmas török. Mikor már majdnem utólérte az üldöző, megfordult Cserey a nyergében és lepuffantotta a törököt. Azt vélte: már megmenekült. Átugratott egy sáncon s maga előtt találta a diadalmas kuruc sereget. »Mikoron — így írja, — átugraték a sáncon, látám, hogy ott jönnek a kurucok. Én se levék rest. *Kifordítám a farkasbőrt s közéjük állék, mintha sohasem lettem volna az Teleki Mihály uram seregében*«.

Talán innen ered a politikai hithagyás elnevezése: a *köpenyeforgatás* kifejezés«.

Eddig van a B. H. érdekes magyarázata. Csakhogy e cikk írója vagy félszemmel olvasta forrását, vagy homályos emlékezetből idéz. Cserey ugyanis a zernyesti ütközetről szólván, egészen mást mond: »A jeleink pedig magyarokul nekünk, kik a némettel voltunk, a vala, hogy bal kezünköt keszkenyővel általkötöttük; erősen oda levén kötve, hirtelen nem oldhatám le, [mikor t. i. a kuruc elől futni kellett,] hanem a farkasbőrt ráfordítám, s én is mintha kuruc volnék, üzöleg viszem vala a hegyes tört a német után. Ha megismernek vala, egynéhányszor levághatnak vala, de azt gondolván, hogy én is kuruc vagyok, amint az öltözetem s fegyverem formája volt, csak a németet vágták a törökök, kikkel összeelegyedtem vala. Jó darabig úgy menénk. Mikor a patak árkához jutánk... megsarkantyúzván a lovat, oly könnyen általszöké, magam is elhülék belé. Amint túl az árok meredekes volt, *az általszökésben a szél meglebbenté a farkasbőrömet, s megláták a törökök a jelt a karomon*«.

(Magyar Könyvtár kiadása. 72. l.)

Ez a hely tehát, mert itt szó sincsen köpenyeforgatásról, nem magyarázza meg a szólás eredetét. De hátha mégis a kuruc-labanc időkből származik? — Talán tud valaki róla. H. A.

A *köpenyeforgató* kifejezés, valamint a vele egyértelmű szólások: jól tudja a *köpenyeket forgatni*, *arra fordítja a köpenyeket ahonnan a szél fú*, valószínűleg nem magyar eredetűek. Megvan más nyelvekben is. A németben már a XII. század végén mondja Spervogel: *man sol den mantel keren als daz weter gat*, ugyanakkor Gottfried von Strassburg (Tristan 262, 32): *man sol den mantel keren als ie die winde sint gewant*, s ettől az időtől fogva a mai napig számtalan adat van, hogy a szólás régóta megvan a németben; ma: *den Mantel nach dem Winde hängen*; a köpenyeforgató neve is *Mantelträger*. Az angol *turncoat* kifejezés szórúl-szóra egyezik a magyarral. A francia hasonló jelentésű *aller selon le vent* vagy *à tout vent* inkább

hajóskifejezésnek látszik. Az ókori latinságban tudtommal nincs meg a szólás, legalább sem Erasmus *Proverbiorum Epitome* című művében, sem másutt nem találtam rá; hasonló értelemben használták a *duabus sellis sedere* (Macrobius) szólást. Középkori gyűjteményekben megtaláljuk, de ezek valószínűleg már fordítások: *palliolum rapidis tendendum flatibus ipsum, chlamidem vento omni obvertere*. A NySz. csakugyan késői adatot idéz Baróti Szabó Dávid, Magyarság Virágiból (384): *arra fordította a' köppenyeget, v. palástot, a'honnan fú a' szél*, holott már Kis Viczay Adagiáiban is megvan (73): *arra fordítani a' köpönyeget (palástot) honnét a' szél fúj*. A két forrás egyezése arra enged következtetnünk, hogy B. Szabó D. Kis Viczayból vette adatát. Kresznericsben (168.): *fordítja a köpönyeget, vertit pallium*. Érdekes, hogy Wagner Phraseológiájában (1231) ösmeri a német szólást, a magyart azonban nem, egyszerűen ezt a fordulatot használja: *magát az időhez szabni. A köpönyegforgató szót régebbi forrásban nem tudtam föllelni, mint erdélyi közmondásaiban (1657)*. Mindezek az adatok azt bizonyítják, hogy mind a szó, mind a szólás minálunk nem eredeti, hanem csak meghonosodott.* A Cserey-féle hozzávetés természetesen egészen elesik, de nincs is szükségünk adomára a szólás magyarázatában, minthogy maga magyarázza magát legjobban.

TOLNAI VILMOS.

Gólyál (29:378). Én azt hiszem, hogy nem a Kalmár György szava ment át a nép nyelvébe, hanem hogy Kalmár támasztotta neki a maga szavát a népéhez. Hogy a *gólyál* az ő tudatos csinálmanya, abból is kiviláglik, hogy a sasból *sasol*, az észtrágból *észtrágol* szavakat csinált; mindakettő olyan Gyöngyösi István-féle képes beszéd; *sasol*, a sasnak, t. i. a királyi háznak hódol; *észtrágol*, az észtrágnak, a magyar nemzetnek hódol (ő hasonlítja észtrághoz). Más helyen *észtrág* helyett *gólyát* mond és *gólyál* annyit jelent, mint a gólyának hódolni. Lehet, hogy ösmerte a Dunántúl járatos *kelególyál*, *keleből*, *kelebőlál* szót s ezért használja a maga *gólyál* szavát *megy*, *jár* jelentésben is, igekötővel *el-*, *vissza-*, *meg-*, *által-* stb. *-gólyál*. (Prodromus 372 stb.) Tudtommal azonban a *gólyál* maga nem használatos.

TOLNAI VILMOS.

Tabán. Az árvíz előtti Szegednek egy külvárosa viselte a *Tabán* nevet. A város szélén volt, vízállásos, elhagyott hely, az oldalában a cigányok tanyáztak. Mondták *Tabány*-nak, *Tobán*-nak, s *Tobány*-nak is. Az ott épült iskolát tabáni iskolának nevezték. — A század elején a tanyavilágban létesített erdők közül egyet *Tabán-erdő*-nek nevezték. A tanyákon különben vannak török eredetű elnevezések, pl. *Kara homokja*, *Szúbasa halma*. TÖMÖRKÉNY ISTVÁN.

Falusi és társai (29:422.). Szülőfalumban is (Vécs, Hevesm.) a nép ajkáról gyakran lehet hallani a *falusi*, *alvégesi*, *felvégesi*, *idevalósi*, *odavalósi* kifejezéseket. Hová való vagy hovávalósi kelmed?

* Én is ezt a nézetet fejeztem ki 28:198.

Tótfalusi, mikófalusi, apátfalusi. Mindezek az -s végű hely- és személynevek analógiáját követték. *Falus-bíró* Erdélyben is dívik, mert így hallottam Gyulai Páltól egyetemi előadásai közben. A NySz. még egy hasonló kifejezést idéz: *falus* emberek. (Ver: Verb.).

HEVES KORNÉL.

KÉRDÉSEK ÉS FELELETEK.

Zala-Egerszeg vagy Zalaegerszeg? melyik írásmód helyesebb? Erről vitatkoznak a zalaegerszegiek most, hogy a város nevét a helységnevekről szóló törvény értelmében hivatalosan meg kell állapítani, és Zalaegerszeg város tanácsa lapunk szerkesztőjét is föl-szólította, mondjon véleményt a vitás kérdésről.

F. A két írásmód közül az első mellett szólna a legtöbb más zalai helységnév példája: *Zala-Apáti, Zala-Erdőd, Zala-Lövő, Zala-Mindszent, Zala-Ujvár* stb. De már eddig is egy szóba írták *Zalabér* és *Zalapataka* nevét (mint a hivatalos helységnévtár mutatja), és *Zalaegerszeg* egybeírása is — ha nem csálódok — igen gyakori volt már eddig is a közhasználatban. Most az orsz. községi törzskönyv-bizottság, mint Pestmegye imént közzétett új helynevei mutatják, általános elvül fogadta el minden egyes helységnévnek egy szóba írását s bizonyára a többi zalai helynevet is így fogja javasolni: *Zalaapáti, Zalaerdőd, Zalalövő, Zalamindszent, Zalaújvár*. Kár, hogy a törzskönyv-bizottság nem tette közzé a megállapított vezérelveket, mert azzal sok meddő vitának elejét vette volna. Az összeírásban egyik cél alkalmasint az egységes helység nevének egységes szóval való kifejezése volt, másik a számos helységnév írásában való egyöntetűség, harmadik talán a távíratokban az árszámításbeli kétségek elkerülése. — Nagyobb forgalmú helyek és megyei székhelyek nevét a gyakoribb használat miatt a közszokás amúgy is hajlandó egyberántani. Budapest nevét a várost egyesítő törvény még *Buda-Pest*nek írta, *Nagy-Várad* és *Nagy-Szombat* még ma is kötőjellel van írva a helységnévtárban, a közszokás mégis egybeírja őket: *Nagyvárad, Nagyszombat*, sőt a *Budapest*ről szóló törvény újabb kiadásai is megfelelkeznek a régibb írásmódról. Ezek az okok tehát *Zalaegerszeg* nevének egy szóba írását ajánlják.

Azonban nézetem szerint az is kívánatos, hogy a fontosabb helységeknek, amelyeknek nevét számtalan embernek igen sokszor le kell írnia, ne ilyen hosszú nevük legyen. Kívánatos volna, hogy pl. *Székes-Fehérvár Fehérvárrá, Hódmező-Vásárhely Vásárhelylyé* váljon stb. Az efféle hosszú szótak a szokás úgyis megrövidíti, és Zalaegerszeg nevét is legtöbben *Egerszeg*gé rövidítik a beszédben. Célszerű volna hivatalosan is ezzé rövidíteni. Igaz, hogy van az országban még három Egerszeg nevű kis község (és négy Egerszeg nevű puszta), de ezeket igen ritkán emlegetik, nevük elé — hogy egymástól meg

lehesse különböztetni — úgyis új jelzőket kell majd tenni, s így attól sem kell tartani, hogy a zalai Egerszeget össze fogják velük zavarni.

SIMONYI ZSIGMOND.

(Helyszüke miatt több kérdésre ezúttal nem felelhetünk. L. még az izeneteket.)

VÁLASZOK A SZERKESZTŐSÉG KÉRDÉSEIRE.

(Nyr. 29: 427.)

1. *Pirost, csinost, ötvent.* Nagymákfa (Vas m.) Wittman Zoltán. — *Pirosat, csinosat* stb. Galsa (Zala m.) Sass Béla. — Soha: *pirost* stb. mindég: *pirosat, csinosat* stb. A *rendes* szót ritkán használják, ragozva nem is hallottam, csak mint határozót *rendesen*; r. helybehagyta: jól elverte; ittunk biz ott r.: sokat. Zala. Belányi Tivadar. — *Pirost, pirosat* helyett gyakran hallottam feleletben: Milyen bort ittál? *Pirost.* Azt a *pirost* add ide. Keszthely. Singer Ö. — Csak így: *pirosat, csinosat* stb. Udvarnok (Zala.) Hamburger Jenő; Nagy-Bajom (Somogy.) Krámer Lajos. — Nálunk mondják: *pirost, csinost* stb. Nagy-Pirit (Veszprém.) Burián Albert. — Csak az *ötvent* használják. Varsány (Veszprém.) Káldy József. — Nem mondják: *pirost, csinost* stb. Némédi (Tolna). Némédi Dezső. — Nem mondják: *pirost, ötvent, rëndöst* stb.; a *Pirost* alakot csak akkor, ha tulajdonnév. Rimavölgy. Csizsár Andor. — Ezt mondják *rëndöst, rëndöset* helyett. Felső-Borsodban és Mátraalján. Borsodi László. — *Pirost, csinost* ritkán, szárazt, *ötvent* soha. Miskolc. Pores János. — Tudtommal a nép e szavakból mindenütt kötőhangzóval képezi a tárgyesetet: *pirosat, csinosat, ötvenet, hatvanat*. De ha főnév gyanánt használja az említett mellékneveket, akkor kötőhangzó nélkül mondja: Nézd meg *Pirost*, mit csinál. Eladtam *Csinost* a vásáron, mert nem jól húz. Láttad-e már *Hatvant*? Különbség van *ötöst* és *ötöset, hatost* és *hatosat* stb. között. Hányas számot kíván? *Ötöset, hatosat*. Mit fizetek érte? *Egy hatost*. Nincs apróm, tessék egy *ötöst* fölváltani. Nyilván a módhatározó és a középfok gyakori használata: *pirosan, csinosan, pirosabb, csinosabb*, volt hatással az egy mássalhangzóval végződő melléknevek kötőhangzóval képzett tárgyesetére. Eger vidék. Heves Kornél. — *Pirost, csinost, verest, fejért, rőzsaszínt, testszínt*, (e. h. színűt); *rongyost, mocskost, kajfétást* (gacsolt, félretört sarkú lábbeli); *elevent, szárazt; kedvest, alacsony, keservest; negyvent, ötvent, hatvant*, ezért. Hajdú-Nánás. Kéki Lajos. — Soha *pirost*, hanem csak *pirosat* stb. Kisújszállás. Mészáros Kálmán. — Kiskunságban *pirost, csinost* stb. Babos Károly. — Jász-Nagy-Kun-Szolnok megyében soha nem mondják *pirost* stb. Balassa Béla. — Csak: *pirosat, csinosat* stb. Szentes. Molecz Béla. — Használják így: *pirost* stb. Kis-Királyhegy. Apátfalva (Csanád m.) Beney Antal. — *Pirosat, rendeset,*

Ó-Becse. Pataj Iza. — Pirosat stb. Torontálvásárhely. Dékán Sámuel. — Csak így: pirost, rendest, szárazt, ötvent. Etéd (Udvarhely m.) Gagyí Samu. — Pirost, csinost nem mondanak, de az *ötvent* mindég így. Ége. (Udvarhely m.) Ferencz Miklós. — Szárazt, ötvent. Nyárádvidék (Maros-Torda m.) Nagy Lajos. — Pirosat, ellenben: csinost, rendest, szárazt, ötvent. Maros-Vásárhely. Paa'l Gyula. — Pirost, húsost, szárazt, ötvent, hetvent. Halmágy (Nagyküklő m.) Krocán Irma.

2. Hasztalant használják: *Hasztalan* teregeted, nem szárad az má meg; *hasztalan* tesztek vele akármit, nem javul. Nagymákfa (Vas m.) Wittman Zoltán. — Somogy megyében használja a nép a *főlzár* igét, a *komor* és *hasztalan* melléknevet. H. M. . . — A *főlzár* igét, valamint a *mellesleg* módhatározót használják nálunk; pl. *főlzárja* a kamarát, ajtót stb.; *mellesleg* meg azt gondoltam. Nagy-Bajom (Somogy m.) Krámer Lajos. — A *felpénz*-t nem hallottam, mindig csak a *foglaló*-t. Keszthely. Singer Ö. — A *mellesleg* nálunk használatos; jól *mellesleg* is adtam neki, azaz a járandón túl is. *Hasztalan*-t hallottam így: *hasztalan* munka, *hasztalan* beszéd. A komor helyett *komorgós*-at használnak nálunk, p. de *komorgós* egy idő van. Udvarnok (Zala m.) Hamburger Jenő. — A *felpénz* főnevet Orosházán hallottam; a *főlzár* igét, *komor* s *hasztalan* melléknevet, továbbá a *mellesleg* módhatározót Galsán (Zala) szél-
tében használják. Sass Béla. — A *hasztalan* melléknevet használják. Nagy-Pirit, (Veszprém). Burián Albert. — A *felpénz*, *főlzár*, *komor*, szókat nem ismeri népünk, de a *hasztalan* és *mellesleg* gyakran előfordul, p. *hasztalan* beszélsz annak. Úgy *mellesleg* majd említse meg. Varsány, (Veszprém). Káldy József. — *Felpénz*, *főlzár*, *komor*, *mellesleg*: ismeretlenek; a *hasztalan*-t hallani. Némedi, (Tolna). Némedi Dezső. — A mátrai és felső-borsodi palóc a *komor* és *hasztalan* mellékneveket használja. *Hasztalan* beszélsz nekem, ilyen *komor* vaót eő legény korába is. Felső-Borsod m. Borsodi László. — A *felpénz*, *komor*, *hasztalan*, *mellesleg* szókat nálunk használják. A *főlzár* igét nem használják, hanem e helyett *felnyit* igét. Miskolc. Porcs János. — A *hasztalan* és *mellesleg* szókat ismerik. Rimavölgy. Csiszár Andor. — A *főlzár* igét a palócoknál hallani; a *főlpénzt* nép közt nem hallottam, sem a *komort*. A *hasztalan* helyett azt mondják legtöbbször, hogy *hiába*! de maga a *hasztalan* is járja néha: Beszétem neki eliget, de mind *hasztalan* vót. A *mellesleg* szót néptől nem hallottam. Belányi Tivadar. — Nálunk a nép *főlpénz* és *főlzár* helyett azt mondja: *előpénz*, *foglaló*, *kinyit*. A *hasztalan* szót melléknévként nem használja, *mellesleg*-et pedig nem tudja, hogy mit jelent. Egervidek. Heves Kornél. — Kisujszállás vidékén nagyon is használják a *felpénzt* kifejezést. De nagyobb dolgoknál, p. ingatlan vételnél, vagy személyes dolgoknál, mint a cselédszerzésnél, leginkább a *foglalót* használják, kisebb dologban, p. ha malacot vesz a paraszt ember, *felpénzről* beszél. Mészáros Kálmán. — Jász-Nagy-Kún-Szolnok megyében a vevő *felpénzt* ad a

megvett jószágra. Balassa Béla. — *Felpénz*. Debreceni szakács-nénk, székely származású dadánk, s mind a kettő tiszta jó magyar beszédű asszony, egyaránt ismeri és használja a *felpénz* szót. *Hasztalan*: *hiába való* és *hiába* értelmében mindennapos Debrecen vidékén. Mint jelzőre nem emlékszem, de állítmányi kiegészítőnek és határozónak nagyon gyakori, p. *hasztalan* az egész! *Hasztalan* sietsz, nem éred már utól. Kardos Albert. — A *komor* szót használják, ha nem nagyon gyakran is; p. ényye be *komor*d nízisű ember! (bár gyakoribb: csúnya nízisű, csúnyán níz, ugyanabban az értelemben). A *hasztalan*-t általában sokkal gyakrabban használják, mint a *hiába(n)* szót; p. *hasztalan* beszilem neki, hogy ne csinálja, mégis mindig okvetetlenkedik; be *hasztalan* nyavajgás a, bátyám uram, amit ken(d) csinál! A *mellesleg*-et teljességgel nem használják. A *felpíz* szó annyira használatos, hogy a *foglaló*-t egyáltalában nem is használják, p. adott *felpíz*t? Vettél *felpíz*t? Hajdú-Nánás. Kéki Lajos. — A *felpíz* Szatmárnémetiben és Debrecenben széltire használt szó. Id. Vozáry Gyula. — A *felpénz* főnevet Szatmár városában általában használják. Tereh Gyula. — Bihar megyében, Margittán *foglaló* helyett rendszeren a *felpénz* szót használják. Incze József. — Szentesen a ház vagy földbirtok vételekor adott foglalt nevezik *felpíz*nek is, *foglalónak* is, de már a cseléd bérbefogadásakor csak *foglalóról* beszélnek. A *komor* melléknévet itt nem használja a nép. A *hasztalan*-t már inkább, még pedig melléknévül is, határozóul is, de inkább csak olyanok, kik az urak között forgolódnak; *hasztalan* fáraccság; *hasztalan* montam neki. — A *mellesleg* vagy *mellezleg* közönséges Szentesen. Molecz Béla. — Használja a *felpénz* főnevet, a *fözlár* igét, p. *fözlárta* a padlásra; a *komor*-t, p. (ember, idő, vagy komor színű = sötét színű); a *hasztalan*-t (p. *hasztalan* ügyekszik oda, úgy is elkésett), használják, a *mellesleg* módhatározót is. Kis-Királyhegyes (Csanád m.) Beney Antal. — *Fölpénz*. Használják elvétele Csongrádban, Zalában is. Pótolja a *foglalót*. A *fözlár* ige nem hallható. A *hasztalan* melléknév Csongrádban és Zalában általános; *komor* nem használatos. H.-M.-Vásárhely. Id. Barta László. — Torontálvásárhelyen a *felpénz*, *fözlár*, *komor* szókat nem használják; a *hasztalan* szót használják a *hiába* értelemben, p. *hasztalan* beszél neki az ember. A melléknév azonban *haszontalan*. A *mellesleg*-et nem ismerik. Dékán Sámuel. — *Felpénzt* is mondanak, de általánosabb az *előpénz*. Hol nyávog az a macska? Bizonyosan *felzártatok* a hiájába (a padlásra). Eredj nyitsd fel a lappancsot (csapóajtót), hogy jöjjön le! *Komor*-t, *mellesleg*-et csak ritkán, *hasztalan*-t gyakran mond a nép. Maros-Vásárhely. Paal Gyula. — A székelyföldön nagyon gyakran lehet hallani a nép ajkán a *felpénz*, *fözlár* s a *hasztalan* szavakat. Nagyon ritkán a *mellesleg*-et. Szánthó Gábor. — Az említetteket mind használják, kivéve a *fözlár* igét, ehelyett a *kizár*, *kingit* szavakat használják. Etéd (Udvarhely megye). Gagyisamu. — Halmágyon van: *előpénz*, *komorkedvű*, *hasztalan*; de *fözlár* h. *kikócsol*. Krocán Irma.

3. *Kütyü*: Nem ismeretes Tolnában, Némédi Dezső; Jász-Nagykun-Szolnok, Balassa Béla; Kisujszállás, Mészáros Kálmán; Rimavölgy, Csiszár Andor; Etéd. (Udvarhely m.) Gagy Samu; Aradban, Tolnai Vilmos. — *Kütyü* a makk csésze alakú kupakja. Nagy-Pirit (Veszprém), Burián A. A makk kupakja, de a gesztenyének, néha a diónak zöld burka is. Udvarnok, (Zala m.) Hamburger Jenő. — A tölgyfa, cserfa makkjának csészéje főleg; azonkívül a hüvelyes vetemények hüvelye, általában pedig minden maghüvely. Galsa, (Zala m.) Sass Béla. — A cserfa makkjának kalapja, csészéje s a ménló himvesszéjének bőrhüvelye. Varsány (Veszprém). Káldy József. — Somogyban a buza toklásza. H... M... — Udvarhely megyében hallottam egyszer a kátyut, mibe a szeker kereké belesüllyedt *kütyü*-nek nevezni. Szántó Gábor. — Halmágyon *kütyü* nincs, hanem *kütyülni*: az üvegből kortyonkint inni. Krocán Irma.

4. Az *egyszer* és *előbb* határozókat használják a kérdezett értelemben. Nagymákfa. (Vas.) Wittman Zoltán. — Az *egyszer* és *előbb* határozószók általánosak; p. ha *egyszer* itt vagy, hát ül le. Keszthely. Singer Ö. — Az *egyszer* és az *előbb* használatosak, p. Minek erőlteted, ha *egyszer* ugyse kell neki. *Előbb* (= inkább) nyúl az italért, mint az ételért. Varsány (Veszprém). Káldy József. — Minek vetted meg, ha *eccer* nem szereted. Minek misz oda, ha *eccer* ugy is tudod, hogy jába misz. Nagy-Pirit (Veszprém) Burián Albert. — A somogyiak használják az *előbb. egyszer* határozószókat a megjelölt kifejezésekben. H... M... — Az *előbb* és *egyszer* szavakat a kérdezett kifejezésekben használják, pl. Ha *egyszer* kocsmás is, csak legalább az eszit meg ne inná. Ha *egyszer* tudod, hát minek eszel belőle? Isten uccse, *előbb* elvenném az anyját, mint a lányát. *Előbb* adnék a szürkéért 60 pengőt, mint a fakóért 40-et. Sőt még ilyen formában is: de iszen *előbb* vagyok én cseléd, semmint egy aktalos (¹s szesszió) pógár. Nagy Bajom. Somogym. Krámer Lajos. — Az *egyszer* határozó-szót hallottam ilyen használatban: ha *egyszer* nem használhatják, bocsássák utnak. Az *előbb* határozót azonban nem. Némédi. (Tolna) Némédi Dezső. — A palócok szélteben használják; p. minek igéri, ha *ëccer* nem aggya! *Előbb* venném stb. helyett csak az *inkább*, sőt nem ritkán *ikább* hallatszik. Az *egyszer bizonyos* kifejezés idegennek látszik. Belányi Tivadar. — Az egri parasztnép e határozót nagyon is sűrűn használja. Átlag minden tizedik mondatában megtaláljuk, és pedig leginkább a mellékmondatokban, p. minek is küldi ki a szőlőbe, ha *egyszer* nem akar dolgozni; minek erőlteted, ha *egyszer* nincs kedve hozzá. Használja e közmondásszerű alakban is: Hogy meg kell halnunk, az *egyszer* bizonyos. Eger. Szeredy Dezső. — Az *egyszer* és *előbb* szókat olykor használják a kérdezett értelemben, de ritkán; p. alkuváskor: Ne is bánts, ha *egyszer* nem adja. Miskolc. Porcs János. — Az *egyszer* határozó szó palócságban, a jelzett kifejezésekben, közhasználatu. Az *előbb* szót is használják; de *előbb* helyett palócos kiejtéssel *eleő*-t mondanak, p.

én *elő* a szeőkét, úgy a barnát (azután a barnát); vagy: Nekem *elő* a szeőke, úgy a barna. Felső Borsod m. Borsodi László. — Az *éccer* használatos; p. ha *éccer* aszt montá, hiába kérük, nem engedi mē. Rimavölgy. Csizsár Andor. — Kisujszálláson használják az *egyszer*, *előbb* szavakat a kérdezett kifejezésekben, de az *előbb* szót már ritkán; p. ha már *egyszer* eljöttem, veszek is valamit. Mészáros Kálmán. — Használják a Jászságban; p. Ne adj neki, ha *egyszer* nem kell! Tudhatod, hogy nem kapsz, ha *egyszer* nem kérsz. Minek menjek most hozzá, *mikor egyszer* tudom, hogy ma nincs otthon? Szabó István. — Jász-N.-Kún-Szolnok megyében használják. Balassa Béla. — *Egyszer* = *már*. Debrecenben és vidékén közönséges az *egyszer már* értelemben. A Nyr-felhozta példák ott járnak tehát. Minek heversz, ha *egyszer* nem alszol? Megadjuk majd az árát, az *egyszer* bizonyos. Kardos Albert. — Az *egyszer*-t ilyen-forma kifejezésekben használják: Ugyan mit macskolsz (lapatyolsz. fecsegsz), ha *eccer* nem értel hozzá? Ha *eccer* megmondtam, hogy ne falangérozz (kószálj), hogy mersz mégis szomszédolni? Ha *eccer* elhúzom a nótáját, tudom Istenem, nem miskulánciázik (bolondozik vagy akadémkoskodik). Különben elég gyakran használják így, mint henye szót. Az *előbb*-öt *inkább* értelmében nem ismerik. Hajdu Nánás. Kéki Lajos. — Minek járotlak oskolábo, ha *jéccer* nem tanúsz. Ha *jéccer* nem szeretéd, hát ne vedd é, osz lē van (= s ezzel vége). Mé (miért) nem gyütté? Ha *jéccer* nem hitá. Hogy értette vóna, ha *jéccer* nem beszíté, te birka tē, he!? Orosháza. Benkő István. — Ha *éccer* nem akarsz énni, minek ülsz lē? mondják Szentesen. Molecz Béla. — *Inkább* helyett használják az *előbb* határozó szót; p. *Előbb* mennék Szt.-Miklóra, mint Nagy-Lakra. *Előbb* venném a meggyfát, mint az almafát. Kis-Királyhegyes. (Csanád m.) Beney Antal. — Csongrád megyében szerte használják ezeket a szólásmódokat: Mit erőlködsz, ha *egyszer* nem birod. Mit ólálkodsz itt, ha *egyszer* nem dolgozol. Mit kinálod, ha *egyszer* tudod, hogy nem köll. H.-M.-Vásárhely. Id. Barta László. — Az *egyszer* határozó szót használják; p. ne járjon a szád, ha *egyszer* nem játszol. Bács m. Ada. Klein József. — Torontálvásárhelyen az említett esetben *egyszer*-t nem használnak, *előbb* helyett pedig *inkább*-at mondanak (illetőleg *ikább*). Dékán Sámuel. — Minek heversz, ha *már egyszer* nem alszol. Az *már egyszer* bizonyos. Ó-Becse. Pataj Iza. — *Egyszer* és *előbb*, (de *előbb*) alakban közhasználatban van a jelzett értelemben. Etéd (Udvarhelymegye). Gagyí Samu. — Minek heversz, ha *egyszer* nem alszol? mondja a székely is ha *már* értelemben. *Előbb*-et *inkább* helyett sohasem mondanak. Maros-Vásárhely. Paal Gyula. — Mindennapos kifejezés a székelyföldön: Minek heversz, ha *egyszer* nem alszol? Megadjuk majd az árát, az *egyszer* bizonyos. Szánthó G. — Halmágyon mondják: Mit beszélsz, ha *éccer* nem láttad? Én láttam. az *éccer* bizonyos! Krocán Irma.

5. Olykor nem jut az *ember eszébe* stb. mindig így hallottam: az *embernek* az *eszébe*. Belányi Tivadar. — A *-nek* rag elha-

gyása szokásos. Nagymákfa. (Vas m.) Wittman Zoltán. — Az *ember eszébe* alak, *-nek* nélkül nem használatos. Varsány. (Veszprém.) Káldy József. — Olykor nem jut az *ember* eszébe, ami köllene, használatos. Nagy-Pirit. (Veszprém m.) Burián Albert. — A *-nek* ragot sokkal gyakrabban elhagyják, mint használják. Keszthely. Singer Ö. — El is hagyják a ragot. Némedi, Tolna. Némedi Dezső. — Nem jut mindég az *ember* eszébe, a hevesi és borsodi palócok használják. Felső Borsod m. Borsodi László. — Használják, sőt nálunk a birtokos *-nak*, *-nek* ragot ott is elhagyják, ahol szabályszerűleg ki kell tenni. Miskolc. Porcs János. — A *-nek* rag nélkül általánosan beszélnek, sőt csakis ott használják, ahol elkerülhetetlen. Kisujszállás. Mészáros Kálmán. — Rendesen így: Gyut is mindén *eszibe* az *embérnek*. De: Dejszén hájja kē, nēm gyut az ojanke az *embér eszibe*, hommit is kék hát mondanyi. Oroszáza. Benkő István. — Olykor nem jut az *ember* eszébe, ami v. amikor kellene; szintén használatos. Kis-Királyhegyes. (Csanád m.) Beney Antal. — Torontálvásárhelyen azt mondják: Nem jut az *embernek* eszébe stb. Dékán Sámuel. Halmágyon is. Krocsán Irma. — Használatos Etéden és vidékén. Etéd (Udvarhely megye.) Gagy Samu.

6. A *tagad* ige után nálunk mindakét formát használják. Nagymákfa (Vas m.) Wittman Zoltán. — A *tagad* és *tilt* ige használatát különféle, mondják úgy is, hogy: *tagadta*, hogy ott volt és *tagadta*, hogy nem volt ott; midőn a fenti igék tagadva vannak, akkor csak nem-mel hallottam, a mellékmondatot, pl. Nem megtiltottam, hogy el ne menj? Keszthely. Singer Ö. — A tagadás, állítás formái közül ezek használatosak: Mikor a figyelmeztetés beteljesült: Ugy-e megmondtam, hogy ne menj oda. Mikor dorgál: Nem mondtam én neked, hogy oda ne menj? Letagadta, hogy ő nem volt ott. Varsány (Veszprém.) Káldy József. — Mindig állító mellékmondatot használnak. (A tilt igét ritkán hallani; helyette: mondom, hogy ne.) Némedi (Tolna), Némedi Dezső. — Ezt a kifejezést: megtiltottam, hogy oda ne menj, a somogyiak használják. H... M... — A nép a *tagadni* igét oly értelemben vagy vonatkozásban, mint a kérdésben van, egyáltalában nem igen használja, ha csak újabban a jogászvilág sokféle tagadása reá nem ragadt. Ez az ige leginkább csak a *vallani* ige ellentétéképp van forgalomban. Jancsi megijedt, az *vallott* (beismerte a tett elkövetését), de Istóknak több ezze volt, az tagadott; még gyakrabban: mindent letagadott. A tartozást is eltagadják v. letagadják v. elvádolják (t. i. elismerik). Vagy pl. Hallod-e Pista? ha a bátyám kérdeni találja, hogy itt vagyok-e, hát legyen ám annyi eszed, hogy eltagadd! A nép tehát nem így mondja: *tagadom, hogy láttam volna*, hanem egyszerűen: nem láttam, dehogy láttam, hogyan láttam volna! kutyám látta, vakuljak meg, ha láttam stb. Én legalább a *tagadni* ige oly vonatkozására, milyent a kérdőpont jelez, sehogyan sem tudnék emlékezni, noha 22 éves koromig jóformán a somogyi néppel voltam

állandó érintkezésben és nyelvét meglehetősen ismerem. E formával magam is csak az itteni jogászok körében ismerkedtem meg, akik mindent tagadnak, tagadják, hogy valamit tagadnának, egyben azt is, hogy valamit tagadni elfeledtek volna. Az orvos megtiltotta, hogy pálinkát igyam. Somogy m. Nagybjom. Krámer Lajos. — Nem igen mondják: Tagadta, hogy nem volt ott. Inkább: azt mondta, hogy nem va^ot ott; vagy méttágattá, hon nem va^ot ott, de így is: méttágattá, hogy ott va^ot. Tagadó kérdés után: Nem mondtam, hon né véd meg! Rimavölgy. Csiszár Andor. — Tagadta, *hogy ő ott volt*; tagadták, *hogy ők látták volna*, általánosan mondja a nép. Kivételes lehet a tagadólagos melléknomat. Megtiltottam, *hogy oda menj*, v. *oda ne menj* stb. helyett a palóc így beszél: *Nem megtiltottam, hogy oda menj!* Belányi Tivadar. — A palócság ilyen alakban használja: *tagadta*, hogy ő nem volt ott; hiszen megtiltottam, hogy oda ne menj. Felső-Borsod m. Borsodi László. — A tagadást használja tagadva, használja állítva. Eger. Szeredy Dezső. — Eger vidékén: Tagadta v. eltagadta, *hogy ő ott volt*, *hogy ő látta*; megtiltottam, hogy oda menj. Heves Kornél. — *Tagadta, hogy ott volt*. Ezen nálunk azt értik, amit valóban jelent, ami megfelel ennek: Azt állította, hogy nem volt ott. *Tagadták, hogy ők nem voltak ott*. Nálunk inkább így mondják: Azt állították, hogy ők ott voltak. *Megtiltottam, hogy oda menj*. Egy értelmű ézzel: Megparancsoltam, hogy oda ne menj. Miskolc. Porcs János. — A *tagadta* hogy... féle szerkezetek a nép nyelvében fehér holló számba mennek, olyan ritkák; de ha mégis előfordulnak, hogyos melléknomat is tagadó, még pedig *nem*-mel, vagy *ne*-vel tagad. A *megtiltottam*, hogy... szerkezet meg egyáltalában nem használatos; helyette azt mondják: (hát) nem mondtam, hogy... nem, vagy ne. Halas. László Imre. — Tagadó értelmű ige után a melléknomatot *tagadva* használják, p. Váltig tagadta, hogy ű nem csinálta. Erőssen megtiltotta a csenbisztus (csendbiztos), hogy a legínyek ne danolásszanak takaradótul bojgóig. (Takarodó: esti 9, télen 8 órai harangozás; bolygó: 3, télen 4 órai harangozás a reformátusoknál). Megtiltotta a szomszéd, hogy oda ne merj menni többet tanyázni (időzni). Különben az öregebbek a *mejtílt* szót egyáltalában nem használják, hanem helyette a *ráparancsol*, *megmond* igéket. Hajdu-Nánás. Kéki Lajos. — A *tagad* helyett rendszeren így: *nēm válúta* (= vállal), hogy ű vót; a *tílt* helyett rendszeren így: *mēg nē tuggyam*, hogy oda mész; *lūm mēgmontam*, hogy oda nē mēnny. De hallottam így is: Elővéttem azt a rossz kölköt (v. kölket); tagatta, hogy ű nēm vót, hogy ű nēm látto, pejghát déhhon nēm. Orosháza. Benkő István. — Szentesen: tagatta, hogy *nem* látta; mēktiltotta, hogy bē nē mēnyen. Molecz Béla. — Beszéd közben állítva mondja a nép a következőkben a melléknomatot: tagadta, hogy ő ott volt v. nem volt ott; tagadták, hogy látták volna stb. Kis-Királyhegyes (Csánád m.) Beney Antal. — Mindig így hallottam: tagadta, hogy ott lett volna; tagadta, hogy látta a sógort; azt is tagadja, hogy

feleje ütött. Használják mind a három változatban. Így: megtiltottam, hogy oda menj; vagy: hogy oda ne menj; megmondtam, hogy ne menj oda. H.-M.-Vásárhely. Barta László. — Torontálvásárhelyen a tagad és tilt ígék után kiteszik a tagadó illetőleg tiltó szócskát. Dékán Sámuel. — Tagadta, hogy ott volt. Megtiltottam, hogy oda menj. Ó-Becse, Pataj Iza; Nyárádvidék (Marostorda m.). Nagy Lajos. — Többszörf állítva mondják, s csak nagyon ritkán tagadva. Etéd (Udvarhely megye) Gagyai Samu. — Tagadva is, állítva is mondják, de más-más értelemmel. Tagadta, hogy ő ott volt (v. hogy ott lett volna) állító alak, tagadás, azt teszi: nem volt ott; ellenben: tagadta, hogy ő nem volt ott, (v. hogy ő nem lett volna ott) tagadó alak, állítás azt teszi: ott volt. Tagadták, hogy ők látták (v. hogy látták volna) állító alak, tagadás: nem látták; ellenben: tagadták, hogy ők nem látták (v. hogy nem látták volna) tagadó alak, állítás: látták. Megtiltottam, hogy oda menj (v. hogy fürödjél, hogy táncolj, hogy igyál); ellenben (nem megtiltottam, hanem) megmondottam, v. meghagytam, v. megparancsoltam, v. kikötöttem, hogy oda ne menj (v. hogy ne fürödjél, hogy ne táncolj, hogy ne igyál). Maros-Vásárhely. Paal Gyula. — Tagadta, hogy ő nem volt ott; tagadták, hogy ők nem látták; megtiltottam, hogy oda ne menj! Halmágy. Krocshán Irma.

7. Sopronban a diákok közt használatos: *fölgyűrt karral* stb. Sass Béla. — E kérdésnek egy alakja sem használatos. Varsány, (Veszprém.) Káldy József. — Nem mondják, hogy *fölgyűri* a karját, sem azt, hogy *fölgyűri* az újját, hanem így: *föltűri* a kezét, *föltűrt* kézzel dúgozik. Nagy-Pirit (Veszprém.) Burián Albert. — Nem használatos. Némédi (Tolna). Némédi Dezső. — A palóc sem a *karját*, sem az *újját* nem *gyűri* föl, hanem az *ingit*. Gyűrje kée az ingit, hogy ée ne szakaggyon! Belányi Tivadar. — Nem használják. (Rimavölgy.) Csiszár Andor. — Azt mondják, hogy *felgyűrt* karral dolgozik; de azt nem mondják, hogy *felgyűrte* a karját vagy *újját*. Ezt így fejezik ki: *felgyűrte* az *inge* vagy a *ruhája újját*. Miskolc. Porcs János. — A felsőborsodi és mátraalji palócok ezeket mondják: *fölgyűri* az *ingujját*, *felgyűrközik*; *felgyűrt karral dolgozik*, *felgyűrközve dolgozik*. Felső-Borsod m. Borsodi László. — Ilyen alakban, hogy *felgyűrt karral dolgozott*, nem hallottam még. Így hallottam: *felgyűrte* az *ingújját*. Gyakori ez a kifejezés: *Neki gyűrközött a munkának*. Megjegyzem, hogy a *felgyűrt* helyett nagyon gyakran, némely hóstyán kizárólag ezt használják: *feltűrt*. Talán helyén való lesz itt felemlítenem, bár nem szorosan ide tartozik, ezt a szólásmódot: *Kívágta az ingújját*. Vagy ugyancsak e jelentésben: *Kívágta a rezet*. Használják, ha valaki kitüntette magát. Nagy dicséret az, ha valakiről azt mondják: *Kívágta az ingújját!* Eger. Szeredy Dezső. — Eger vidékén így mondják: *Fölgyűri* mind a két ingújját, *fölgyűrt* ingújjal dolgozik, vagy *neki gyűrközik* a munkának. Heves Kornél. — Elég gyakran használják ezeket a kifejezéseket is: *felgyűri* a karját, *felgyűrt karral*;

pl. felgyűrte a karját, oszt köpte a markát erőssen, hogy majd így, meg úgy lessz. Felgyűrtem (vagy: nekigyűrtem) a karom a kaszának, sillomon (jól, szépen) is ment osztán a munka! Meghámolt az egisz kezem, hászen nem is lehet csudálni: az egisz 'istenatta nap *felgyűr*t karral dógoztam abba a nagy dobbanásba v. dobbanás hésigbe! (dobbasztó, tikkasztó hőségben). Hajdu-Nánás. Kéki Lajos. — Kisújszálláson nem mondják: *fölgyüri* a karját, de azt, hogy *felgyűr*t karral dolgozik, széltében használják. Mészáros Kálmán. — Felénk mindig így mondják: *felgyüri* illetőleg *feltüri* a karját. Halas. László Imre. — Az újját *gyüri* fel és nem a karját. Ó-Becse. Pataj Iza. — Mondják; p.: *felgyűrte* a karját, oszt úgy felemelte a zsákot, mint valami pöhölyt. Mondják ezt is: p. bátya! az ám a serény ember, mindig *felgyűr*t karral dolgozik. Kis-Királyhegyes (Csanád m.). Beney Antal. — Sohasem hallottam máskép, mint: *fölgyüri* a karját; *fölgyűr*t karral dolgozik. Ezt így pusztán: *fölgyüri* az újját, tudtommal nem mondják; hanem ha ezt a formát használják, mindég jelzővel élnek: *fölgyüri* az újjas újját, *fölgyüri* az inge újját, a kabátja újját. *Gyürd föl* a karod! *Gyürd föl* az inged, kabátod, réklid újját. H.-M.-Vásárhely. Idb. Barta László. — *Felgyüri* a karját használatos. Sokkal gyakrabban *felgyűr*t kézzel dolgozik, de így is *feltüri*t kézzel. Bács. Ada. Klein József. — A torontálvásárhelyi sem *felgyűr*t karral, sem *felgyűr*t újjal nem dolgozik, hanem *felgyűr*t ingújjal. Dékán Sámuel. — *Neki gyürkőzött* s úgy dolgozott. Nyárádvidék (Marostorda m.) Nagy Lajos. — Nem használják. Etéd. (Udvarhelymegye.) Gagyi Samu. — A Székelyföldön gyakran hallani *felgyüri* a karját, *fölgyűr*t karral dolgozik. Szánthó Gábor. — A székely nem *felgyüri*, hanem *feltüri* az ingét, v. az ingújját, v. az inge újját, a harisnyáját (a nadrága szárát), a gagyája szárát, le- v. *feltüri* a kalapja karimáját; *feltürte* a karját, *feltüri*t karral dolgozik; *feltürközik*, *feltürközve* dagasztja az asszony a tésztát; *nekitürközik* a dolognak. Maros-Vásárhely. Paal Gyula. — *Feltüri* az ingújját. Halmagy. Krocán Irma.

8. Nálunk a *fölült neki* kifejezést hallani ugyan néha-néha, de jobbára az olyan »félig urak«-tól. Nagymákfa. (Vas.) Wittman Zoltán. — Nem ismerjük, inkább: be hagyja kötni a szemét. Udvarnok. (Zala m.) Hamburger Jenő. — Teljesen ismeretlen. Az *Aufsitzert* becsapásnak mondják, ha enyhe; ha durvább, gyakran használatos a *felcsufolódni* különböző alakja, valamint nem ritkán a *lővő tétel* is. Nagy Bajom. (Somogy m.) Krámer Lajos. — Nagy-Piriten (Veszprém.) nem használják. Burián Albert. — *Fölült neki*: nem használatos. Varsány. (Veszprém.) Káldy József; Némedi (Tolna megye) Némedi Dezső; Rimavölgy Csiszár Andor; Felső-Borsod Borsodi László. — A *felült neki* kifejezést széltében használják. Miskolc. Porcs János. — A nép közt nem hallottam. Belányi Tivadar. — Nem ismerik. Egyszerűen azt mondják arról, akit valaki elámitott, hogy: bolondja

lett. Eger. Szeredy Dezső. — Nem hallottam. Egervidek. Heves Kornél; Jász N. Kún Szolnok. Balassa Béla. — Egyáltalában nem hallottam a néptől. Halas. László Imre. — A mi népünknel nem használatos. Ebben a formában: *fölültette* is ritkán él vele a nép. Ezt használja helyette: rászédett; lóvá tett. H.-M.-Vásárhely. Id. Barta László. — Nálunk gyakran használatos. Kis-Királyhegyes (Csanád.) Beney Antal. — *Fölült neki* ismeretlen a szentesi paraszt előtt, azt azonban mondják: *ánnye*, de *fölültettél*: rászédte. Molecz Béla. — Csak az úri nép használja. (Ó-Becse. Pataj Iza. — A műveltek és a városiak között nagyon el van terjedve, a falusi nép nem ismeri; de nála meg régi dolog, hogy mindjárt-mindjárt *felültetnek valakit másra*, azaz felingerlik az egyiket a másikra, tele beszélik a házastársak, az atyafiak egyikének a fejét a másik rovására. Maros-Vásárhely. Paal Gyula. — Nem használják. Etéd. (Udvarh. m.) Gagyai S. Halmágy. Krocshán Irma.

(Vége következik.)

EGYVELEG.

Két furcsa levél került a kezünkbe, s itt közöljük őket, mert érdekes, két idegen környezetben élő magyar ember hogyan keveri bennük a magyar írásmódot az idegennel. Az egyiket Mártonás Antal értelmes moldvai csángó írta oláhos helyesírással Rubinyi Mózeshez, aki a nyáron nyelvi tanulmányok végett Moldvában járt (az Akadémia nyelvt. bizottsága s a Nyr. megbízásából). A másikat Amerikából itthoni (martonosi) rokonainak írta Komjáti József, ki fiatal korában, mikor még nagyon gyöngé volt a betűvetésben, Bácskából elment világgá, s mint németes írásmódja bizonyítja, sokat forgott németek közt s anyanyelvéből sokat felejtett. (Ezt a levelet Révfy Zoltán szívességének köszönjük.)

Tekintetes Rubinyi Ur,

»Mi a baí hogyi mig moştonig uruságad nem akart írni? — hogyi vult a beszidönk is a tánácsiunk, hogyi irian vaí ne irian? mit fogodot uruságad mikar el indult tölem, ke [hogy] meg lelin a komám uramat a B.... Gyulát, is poprikát köld nekem a igaz magyaraktul? a mert nem csántán meg* a est a 2 dolgot? — hiszem most ke mincsak meg hitin** a Liveroti popnak a beszígyit ke a Mártonás ros ember, mi mihánt*** a Zisten is a zemberek is megfizetik nekie.

Váram a zírását urábul pertzbe — is pertz-ből pertzbe.

* Mért nem csánta, azaz csinálta, meg.

** Hogy mind csak meghitte.

*** Mi miatt.

Nálunk-eli szip ödö van — feir gabanákat le döttök is ki is csipeltök, most vadnak melegek hogyi írnek a gabanák öszik a kukuritzák.

Nem tuggyk hogyi lis magik nál eli.

Maradak magának dorcsi [nagyon] jó barátcsa

Mártanaş Antal.

10/23 Szeptember 1900

Szobufalán

* * *

Richarton Febriar hó 8.én 1900

Kedves, Bórbála, Néném a Sóraid megkaptom én Szépen köszenem Kedves Nénim hotj van még aval get hold Föld, agit Örrög. Anjám meg idáig használta és gihasználi mostan és én gérem egis reviden hotj micsoda irást watj Bizónnitvánjt kentek, akarnak és gi gérté est a höld Levelet asz ócsém ő és mitartak velle iriakent Tistán mit akarnak aval asz irásal és miféle Irast akarnak és én natjón szében Kösenem és natjón Örólek hotj étjszer etj leveled Küntektül megabtam, én még és asz én Nöem asz én 3 tjeregeém meg egéséges vatjúng és Kivánóm asz egés Rokonjságaim asztat iten gültög genek [kendnek] asz én Arcgébem asz én Nöiméis, és Szében Kérem hotj van a Bisbek Sógór Sorra [sora] bizog a jó Istennek etj hár estendő múlva etj Úrótság leszek, mert most még vettem 4.80 Sándó Földet mert iten a Föld meg ócsó etj Sándó Fold Kóstál etj Dóllár és Ötven sent, asz annj mint 4, forint a Föld nem ében oljan jó mind a kentek-ó azér derem 15 veka Busza es némék estentő 20, 25,-tig iten eszen asz Orzágon asz ellelménj Ócsó etj Ság Liszt 100, Föld Kostáll 4, forint asz asz első Osztaj list etj Fond Hús 15. Kajcsar etj Fond Zúgór 16. Kajcsar etj Fond Kavé 30. Krajcár etj Tehén Bórnjúvol 100. fl etj Bar Loh 150 forint etj Birka 7. forint etj Kotesi 1.50 forint teher rálehet Rakni 13 Mëtter etj Bár 6, hetes mallatz 10, forint most beszáróm a levelem és marradog hú asz éges Rokónjság áll [?] és Tistellem mintjajait) asz én Atres utj irjál Tz: Jósef Komati Richarton. Stark. Cauntj. Nort. Dakóta U. S. N. Amerika.

NÉPNYELVHAGYOMÁNYOK.

Az érmelléki nyelvjárás.

VI.

Névnapi köszöntő.

Minek utánna a felsíges mennybéli atyaúristen nagy jó uramat ére a hárompróbás színarannyal beszegett királyi bibor-bársony palástba felöltöztette, tizenhárom próbás aranpatkó szögekkel kivert gyimánt tündöklő sugarakkal esthajnali csillakként tündöklő, rózsas-

színben nyakig úszó teljes és valóságos úri nevenapjára felhagyta virradni nagy jó uramat, teljes jó egísségben és ípségben: engeggye a zisten, hogy még annyi évekig számlálhassa ezen rongyos világon tengődő életének még hátra lévő, telegráfon haladó napjait!

Ahány hajszálat lenget feje felett a suttyogó szellő, annyi bankó legyen a píze! Bagarija csizmájának tűkőr tisztára kisubicolva mindakét szára legyen tele minden időben bűbajos rózsaoalajjal, szintűgy csikóbőrös kulacsa egri mámorító boraitúl soha ki ne ürüljék!

Ha irigyei és ellenségei oj számosan valának, mint Budán a zsidó gyermekek, akkor asztán két felcifrázott alkotmányos megyebeli huszár sujtásos vesszővel ájon a hátok megé, a nyakuk csigájátúl a lábuk száráig magyarmiskássan megtapogatva. Úgy mártogassák téjbe, vajba, mézbe, mint hajdan Fáraó nípít a Vöröstengerbe!

Ha pediglen eljön az a sárgalábú gólyamadár, akit úgy is nevezünk, hogy halál, nagy jó uramat, mint másokat, pozdorjának vélve, irgalmatlanúl lekaszája, akkor asztán testét négy szál fekete deszka közzé préselve, karmazsin páros-piros vörösnadrágos hegedülő cigánok kísérik a temetőbe, lelkit pedig Szent Miháj négy fekete csikójával repicse a mennyeknek országába, hol több mint ezer év óta Izsák, Jákob, Mózes járják és cifrázzák a kállai kettőst! Szívembü kívánom!

Családnévek (válogatva).

Villás. Nyilas. Torda. Makra. Matak. Viëtorisz. Ízsák. Sije. Kalmár. Füle. Deli. Páver. Pelbát. Cserepes. Lisztes. Zsúrka. Murin. Brindus. Pénzes. Bácsó. Bandics. Mártha. Csoma. Simor. Lanka. Mozsár.

(B.-Félegyháza és Gyapoly.)

Csúfnévek.

Csinos. Kutyás asztalos. Paszuj. Lógabilli. Gubics. Csörgös-körmű. Véigüres. Kútágas zsidó. Csupahús. Gyalogsátán (házasság közvetítő). Miatyánkecsináló (annak a zsidónak a neve, aki a szentírást másolja). Kubi (Jakab). Jogász (nagy kópé). Bába Balog András (felesége miatt). Fütüőri Barcsa (mindig fütüörész). Saci.

Állatnévek.

✓*Tehenek*: Cinke. Zsófi. Hattyu. Szekfű. Kati. Bárson. Fátyol. Huszár (nagy). Rozi. Pillár. Konytyos. Lidi. Banka. Margit. Nyalka. Riska. Piké (cifra). Dáma. Julcsa. Sári. Virág. Maresa. Tercsa. Felhő. — Amíg a borjuknak nevük nincsen, anyjukról nevezik, így: Cinke fíja, ne, stb. ✓

✓*Ökrök*: Jogász. Bimbó. Bicskás. Daru. Csárdás. Triko. Huszár. Baka. Rigó. Bogáncs. Madár. Dobos. Bohó. Ráró. Kúcsár. Fickó. Dudás. — Ladér. Píktor. Rudas. Viktor. — Pajkos. Bimbó. — Mogyer.

Lázár. Szilaj. Zsandár. — Cselő. Mozsár. Lepke. Káplár. (Egy-egy fogat). — Fürgös. Bokros. Szárcsa. Virgonc. R^aózsza. Villás. Bagoj. Tirol. Búvár. Kagyla. Göndör. Pisztráng.

Bivalyok: Kondor, Miska, Junger, Kálmán, Julesa, Sári, Dobos, Pista, Gyurka, Mjrges, Bodor, Jámbor (párjával).

Lovak: Dingó. Forgó. Elza. Lila. Pajkos. Mici. Borecsa. Felhő. Babám. Fáni. Blanka. Kese. Cica. Rica. Kígyó. Csillag. Bojtár. Ilka. Hírös. Szultán. Szellő. Bojgó. Huszár.

Disznók: Szédres. Konytyos. Villás. Bodor. Kúcsár. Csobán. Göndör. Drugán. Dranka. Tollas. Görbe. Lángos. Virág. Badár. Kígyó. Zsuszka. Peckes (kolompos).

Kutyák: Bigle. Don. Ciprus. Kánész. Hattyú. Fürge. Bársony. Bár-si. Pici. Garas.

Ludak: Jancsi. Laci. Pista (csak a vezető, öreg ludaknak van nevők).

Határrészek.

Krisztus düllő. Maták Pál d. Kis-csalányos. Nagy-cs. Kis-Hérnek. Ingvál. Rózsasziget. Szillerdő. Káposztás. Fejértóhát. Nagy-lálás (nádas). Nagygyep (legelő). Horgostó. Horgoskút. Horgoskúti árok. Körtéjes. Dinnyéskert. Mjzes-ér. Rákos (kaszálló). Jukashalom. Szárazerdő. Ígetthát. Csonkás (erdőske). Szíkgát (út). Keskenyfü (rét). Fűvényhalom. Fileptő. Kerthát. Pelbárhíd. Lápistó. Villásgödri-ér. Sebesfok. Szentlilek-sziget. Farkasszík. Sárossziget. Mogyorós (erdő). Örménysziget. Girinc-zug. Lápos-ér. Alsómajor. Mikedomb (a lebontott híres betyár-csárda romjaival). Kelemen-sziget. Malomnyomás (a Berettyó partján, hol azelőtt malom volt). Falúhely tábla. Közép d. Sinór út. Marjai út. Cigánykút. Vízaj (alj). Rakottyás. Mesterkút és rét. Új-kút. Gombos (a csordások háza, udvara). Istrázas-halom. Bitófa-düllő. Görberít. Bikarít. Eszteró. Sinka. Macskanyúzó. Töviszeg. Pityergő. Muszkarít. Császárszérü. Bagojvár (kastély).

(Gyapoly.)

Eszteró. Lápradüllő. Jukaszár. Sárallás. Kiseret d. Aládüllő. Földvár (ma is nagy gödör van). Falúheje (szőlő). Dárrít. Rít («kaszálló vót, de utóbb főtörték»). Táborhej. Szentlilek-sziget. Gatyaszár düllő (Jankafalvához tartozik).

(Bihar-Félegyháza.)

Nyüzövölgy. Kis-Almás. Nagy-A. Sárfü. Takota-hát. Besenyő-ér. Kerekő. Terebes. Asszonysziget. Sebesgát. Közíprít. Kislapos. Dinnyésvölgy. Vársziget. Bornyúsziget. Malomsziget. — *Majorok*: Egyed. Ferenc-m. Hérnek. Baromállás. József-m. Ágost-m. — *Völgyek*: Dióstelek. Hidegvölgy. Görög v. Gija v. Deák Ferenc-v. Fűzfa-v. Kis-barátok völgye. Nagybarátok v. Kurvaanyád v. Pincék v. Fellegvár. Szőlőhegyhát. — *Szőlők*: Naphegy. Padalja. Csontos. Gánás. Medvehegy. Aranyzeg. Cseresnyés. Cserhát. — *Utcák*: Nagy. Kis. Tószér. Halom. Új. Ujsor. Egyed. Horvát-u. Csillagváros. Oláhváros. Temető-u. Zug.

(Bihar-Diószeg.)

JENŐ SÁNDOR.

Mesék.

A szép királyfi.

Hát csak annyi hallák-e, hogy ahajt mező havason felfelé, onnét jobbra egy kicsinyég lefelé Siklod kövén innét, Bekecsen tul, élt eccer egy király. Vót ennek a királynak három szép szál derék fia. Ójan ügyibe való szépek vótak azok a fiúk, hogy az élő világon senki másképpen nem hitta, csak: a szép királyfik. Hát hisze szépek vótak a fiúk, mert az apjuk is gyönyörűséges vót, de mi haszna, ha szép is vót az apa, ha a mijjen szép éppen ojjan gyáva király vót.

Más király ha husér ment a mészárszékre, ki ötven, ki nyócvan fontot is méretett egy summájába, hanem ez alighogy öt-nyóc fontig vitte, s még azt is a kontójára irták. Hiába! gyáva vót a király, hát gyengén állott a kincstár.

Busultak is ezen a király urfik bezzeg eleget. Vikotálódtak éj és nap egyformán, met mégis csak szégyelték erőst ezt a dógot. Utójára se lett más vége a nyekezsálosadásuknak, minthogy világ járni indulának, de ők, tuggya meg az isten, egyet se nézhetik tovább ezt a vergelődést, gyávaságot.

Ha el-, mentek is addig hegyen fel, völgyön le, amig utójára egy világnagy havasba vederettek, s bé vergelődtek ugy abba, hogy kimenni abból semerre se tudtak ezen a világon.

Addig hántorognak ott alá s fel, mig egy árokfenék martján egy gyönyörűséges kristály palotához értek. Jolvan! hát ha értek, bé is nyitottak abba. Néznek ott szereden széjjel, hát egyik szobában három ágy, a másikba három mosdó, a harmadikba felterített asztal három személyre, de még rajta étel, ital bőven, henem lelkes állatot az egész élő háznál egyet se találtak.

A királyfik már isten-világ mióta nem ettek háznál fött ételt, hát egyet se komfundáltak a dógot van-é nincs-é valaki ott, kináj-ják-é, nem-é, az asztalhoz facsarodtak s ugy jól laktak hallák-e, hogy egy báró hujki se külömbül. Akkor neki hanyatolának a fájintos sejjem paplanos ágynak s egy szempercek * alatt horkoltak is már. Horcogtak! de nem mind, mert a legkisebbik királyfinak se-hogy se fért a fejébe ez az egész dolog, hogy az a szép palata, felterített jó vacsora egyenest az ő számukra készült vóna.

Ó biza, mit gondol mit nem, kapja magát, felköti a kargyát s elment széjel nézni a palata körül. Vót a palatán alol egy hid, hát nekidölt a karfájának, hogy: na lássuk hát mitől is döglenek a legyek. Hát hisze ha várta, jött is a, egy akkora oriás, akkora oriás lovon mindegy nagy Gírlódköve. Eccer csak horkolni, curukkolni kezd a havas nagy ló visszafelé.

— Gyi te, né te, hogy a kutyák s a farkasok ettek vóna meg, hát mit nyekezsálsz itt erre tova? — elkezdí az oriás — tám a

* A közlő így írja: *szen'perc*, és *szent percn*ek magyarázza. A szerk.

a kisebbik szép királyfit érzed vajmi, hisze bár itt vóna, hadd nézzek a szeme közé!

— Itt vagyok itt — elkezdí a szép királyfi — tán dógod van velem? honnan ismer sz engem?

— Dógom van hát, hogy mertétek elfoglalni a mi palatánkat? ezér a fübe harapsz!

— Fúbe-e? te, hosszú karó, langaléta, gyere hát erébb!

Bezzeg arébb is ment a, kardot rántának, türekedni keztek, s csaptak ójjan küzsdölödést, hogy csengett belé a hejség. Henem, hogy a szép királyfi nincsen máléból gyurva azt is megmutatta, ugy szurta keresztül a hosszú oriást, hogy csak ugy lepuffant a lórol, s aval e megvan.

Másnap este a közbelső királyfi állott istrázsálni. Henem e csak annyi is vót né, mert alighogy lefeküvék a hid végihez, s már is elalvék. Csakhogy a kis királyfi élt a gyanúperrel, s utánna ment a bátyjának. Ha utánna, jól is tevé, mert alig ért a hidhoz, jött már a második oriás egy hámbar nagy lovon. Eccer hát prüszögni, curukkolni kezd vissza felé, de uristenesen a nagy ló.

— Gyi te, né te, hogy a farkasok s a hollók soha épen ne haggyanak, tám a kiskirályfit érzed — elkezdí az oriás — hisze csak lenne itt, majd megtanítám én emberségre, igazságra!

— Itt vagyok itt, gyere ha van merszed, elkezdegelte a királyfi. Bezzeg egyet se kellett ennél többet híni az oriást, kardot rántott, neki rontott a királyfinak, s hejből csaptak ójjan viaskodást, hogy csak ugy zengett belé a helység. Henem a királyfi ezt is hamarosan legyőzte, s egy szempercre a hid alá lökte. Akkor aztán a bátyját a hidról felköltötte, hogy ott tovább ne hemmedezzen, haza mentek s még reggelig jót aludtak egyet.

Harmad nap éjjelen már nem is kütte egyik bátyját se a kicsi királyfi, henem ment egyenest maga. Akkor is legyőzött egy oriást s evel vége is lett a királyfiaknak (hát azok hát, mit gondol kied, de még oriás királyfik).

Henem azért mégis megirtozott a kicsi királyfi, hogy még mi jöhet ezután. Rávette a bátyjait, hogy távozzanak aharrol, s esztendő ójankor találkozzanak ujra ott a tett helyen. Na jó! utnak is indultak hárman három felé.

A kicsi királyfi elig is tett annyi a mennyi utat. látja, hogy egy ember a legnagyobb szálfákat is a hegyénél fogvást huzgálja a földig, s akkor eregeli vissza, hogy azok az ágaikat mind szereden széjel szorják magokrol.

— Na te ember — mondja a királyfi — én sokat jártam, sokat láttam, de napom világjába még hozzád hasonló erős emberrel nem találkoztam.

— Hm — mondja az ember — én még vagyok erős ójjan amijjen, de lehet erős a kicsi szép királyfi, ki a három világ erősse oriás királyfit legyőzte.

— Na hisze az én vagyok, mondja a királyfi.

— Hisze ha te csakugyanvalost, én is veled megyek, fogadj bé társadnak!

— Én bé hallád, hogyne, csak jőj bátran velem.

Elig kelnek utra, nem is ojjan messze, látják, hogy egy ember csak úgy félkézzel né, tördegeli szilataiba a nagy kősziklákat. Letör két nagy templomkora mekkoraságu sziklát s azt úgy csapja össze, hogy hejből liszté válik. Azt mondja a királyfi neki: na te ember, elhiheted nekem, még ójan erőset se láttam napom csillagjában, mint te ehejt a mijjen vagy.

— Hej — mondja az ember — én még vagyok a mijjen, de lehet erős a kicsi szép királyfi, ki legyőzte a három világ erősse oriás királyfit.

— Hát az, ha tudni akarod, én vónék a micsodás.

— Ha te bizon hadd hogy legyen utitársad, mert könnyen cseppenhet úgy, hogy hasznomat veszed!

— Hátha úgy van kedved, én szívesen pajtás!

Aval abból a helyből mendegéltek tovább, még nem is ójan messze, mikor látják, hogy egy embernek egy nagy szálfá mekkoraságú vasbot a kezébe, fordul erre dobni akar, igen arra dobni akar, de mindenkor csak vissza curukkol.

Kérdi a királyfi: ugyan földi mit akarnál tenni, hogy úgy akarsz is nem is?

— Hadd el pajtás, ne is kérdezd — elkezd az ember — úgy dobhatnám egyet, ójan szívem szerint, de nem tudom hogy merre, mert ha arra dobok, elüttetem azt a szép nagy havast, ha meg erre, mindenestől fogvást elsepri a botom azt a szép nagy várost.

— Ennye — mondja a királyfi — hiszen hajíts kukba, akkor nincs hol kárt tegyen a botod!

Te mit beszélsz, hogy hajitnék kukba, hogy bétörjem a szép eget? sz nem vagyok én isten tagadó.

— Nő, hallád-e — mondja a királyfi — ilyen emberre se akadék még amióta meghajasodtam, szegődj hozzánk, légy cimboránk, uti társunk.

A jó hajító egy szóval se mondotta, hogy ő osztán egyet se.

Utnak indultak hát négyen, s úgy elmentek, isten világ meddig, hogy éppen egy királyi városba állapodának meg. Vót itt a királynak egy ójan ügyibe való szép szál leánya, hogy a királyfi elig-hogy meglátta, helyből halálosan belészeretett, s elhatározta, hogy vagy ez a leány lesz az ő felesége, tudja meg az isten, vagy senki más.

Ment is tüstént a királyhoz s megkérte a leányt.

Haj szerelmes isten — hallák-é — nagyot kacagott a király, pedig erőst pujka méregbe vót jöve, s elkezdte hogy:

— Hát ti pokolból jött-ment világ tekergői, azt hiszitek, hogy az én leányom disznópásztor leány, hogy akár ki senki fiához aggyam, na ha huszonnégy óra alatt ki nem kotródtok az országomból, karóba kerüljön a tökfejetek!

Henem osztán, vót méregbe a király ójjan a mijjenbe, de jött méregbe a királyfi a kissebbítésre ojjanba, hogy szollni se tudott szeribe csak annyit hogy:

— Csak azért se megyünk, de egy lépetet se, s úgy nyujj hozzánk, hogy mi osztán hamar megmutatjuk, hogy kik s mik vagyunk.

Félre huzza a királyt a felesége s azt mondja neki hogy: mit akar kied vén bolond, hogy én is azt mondjam ehejt, hisze egyet se tudja, hogy kikkel van dóga. Adjon próbát fel nekik, ha megteszik jó, ha pedig nem, akkor osztán mondhat jó utat nekik. Ugy is azt kötötte ki a lányunk, hogy csak annak leszen felesége, ki elhozza neki s esküvőjén a fejére teszi azt a gyémánt foglalatú tündéri koronát, akit ő már háromszor is meglátott álmába; el azt az egekig érő kőszikla tetejére fészkelte griff madarat s azt a fellegekig érő fa hegyére költött szép éneklő arany tollú madár fiókáit.

A király elgondolja magába, hogy eligha nem mond valamit ez az asszony me-csereg a szája. Tüstént mondja a királyfiának, hogy mik a feltételek, s hogyha azt megteszi, isten neki s fakeseszt, odadja a lányát, legyenek boldogok.

A királyfi egyet se gyöntölődött sokat ezen az egész dolgon, henem ment egyenest az embereihez, s elbeszélte hány hét a világ, kinek mi a teendője. Ha el, tették is azok, s már estére kelve hozta Fahajlító nemcsak a szépen éneklő arany tollú madár fiókákat, de az anyamadarat is.

Henem Kőmorzsáló se maradott hátul, nekiesék nagy izibe az égig felérő kősziklának, egy minuták alatt széjjel szedé s elfogta a griffet fiókástól együtt.

Messzehajító is kapta vasbotját, nekilódította a Tündér Ilona várának, de még úgy, hogy nagy izibe ő is a végire kapaszkodék s egy istenes szempillantás alatt a tündérvárba vala, s a míg Tündér Ilona a té-tocsába [tej-tóban] fereddegelt, őjan uristenes ügyesen kilopta a tündérkoronát az Ilona ünneplő szobájából, hogy az egész élő tündérvárba senki észre nem vevé.

Akkor a vasbotját lódította vissza, de maga is kapaszkodott ujbol a végire, s amíg a tündérek észre vehették vóna, vót s nincs tündérkorona a várba.

Akkor a királyfi vette magához a szépen szóló aranytollú madarat, gyémántos koronát, griffet, s meg sem állott vele a királyig hogy: na felséges király megvagyon a próba.

Haj lelkem szentem, hogy ugrék a nyakába a királyi leány a dali fiúnak, mert éppen az is a királynál vót s úgy is erőst megszerette már az első minutumtól folyvást.

A király is belátta, hogy 'szen nem senki fiával vagyon dolga: lakodalmat hirdetett, vendégséget gyűjtetett s nagy hirtelen meg lett a nana [menyegző].

Henem akkor lett még osztán uristenesebb öröm, mikor a királyfi bévallotta, hogy ő királyfia. Neki is esék helyből a felesége, hogy ha a bizon, hát menjenek most az ő hazájába.

Fel is panafernizáltak a királyleányt három telihintóra s úgy indultak utnak. Az uton a királyfi a három hintó rakományt adta a három emberének, hogy menjen vele kiki a maga útjára, maga pedig abbol a helyből egyenest az erdei palatához vederedett a feleségével.

A bátyjai már ott voltak mind a ketten megfélelgesedve, s amint észrevették, hogy az öccsük is jó, tüstént mentek eléje, de nem testvérséggel, hanem kardhegyekkel, hogy helyből levágják, ha a palatára akarna menni. Fleget a kiskirályfi, hogy így, hogy úgy, ne izéjenek, de azokkal semmire se mehetett az ég világán annál többre, csak hogy rántsön ő is kardot, s védje magát, ha kedves a napja. Mikor osztán látta, hogy a bátyjai igazában az élete ellen törnek, erőst méregbe jött, s egy percintés alatt lecsil-lenté mind a kettő fejét. A palatán a mestergerendán volt egy aranyvessző, a val meglegyinté rendébe a palata négy sarkát, lett abból egy aranyalma, azt vevé magához s abból a helyből egy nyuguba [egy folytában, megállás nélkül] az apja házához vederedett. A mikor hazaért, éppen akkor temették az öreg királyt, hát helyből ő lett király az apja helyett.

Az aranyalmát hajította kukba, amikor leesett újból palata lett abból, a bátyjai feleségét abba helyeztette, holtig való penzióba tette.

Maga belé ült az apja kastéjába, s lett belőle olyan ügyibe való derék király, hogy hét országra hire járt hallák-é, s ez naptól fogvást ma is él, ha meg nem hót.

(Kibéd, Székelyföld.)

ŐSZ JÁNOS.

Tréfás mese.

Beszélte egy öreg béres, mikor téli időben, este körülülték az istálló közepén rakott szalmatüzet.

»Kivezetem a fakót, ráülök a deresre, elnyargalok 77 mér-fődnyre... Kert alatt esett hálásom, kipányvázom a nyergét, fejem alá tészem a derest. Felébredök reggel, a nyergét megétte a farkas, a derest meg megrágtá az eger. Kapom ijedtemben, beszaladok a káposztás kertbe, elejbem áll egy ici-pici únyi [újjnyi] embér, úgy ütött fejbe, most csak úgy csüng-büng, mint fene. Mégint ijedtemben felszaladtam a kürtőbe, belekavaródzottam a csepűbe... Kavarom a kását, főzöm a tarhonyát. Úgy jól laktam tökmaggal, hónap is négy szőgre áll a hasam a szilvátú.

(Heves m. Bessenyő.)

NAGY JÁNOS.

Hasonlatok.

Vár, mint a zsidók a Messiásra.

Ordít, mint a kónyi bika.

Úgy néz ki, mint koszos Pista Jézus neve napján.

Iszik, mint a kefekötő.

Úgy néz ki, mint Mózes a moslékban.

Amilyen a szolgáló, olyan az asszony.

Goromba, mint a pokróc.

Várja, mint a cigány a jó szerencsét.

Űti, mint a zsuppot.
 Annyi a píze, mint békának tolla.
 Dajkálta, mint tiszta buzát a ponyván.
 Áfektá, mint Csépiné malaca.
 Nyulik, mint a nímet létányia.
 Ojan köd van, hogy még a bicsak is megáll benne.
 Eltúták, mint a pázmándiak a templomot.
 Ugy vert a szíve, mint a birka farka.
 Megeredt a nyelve, mint a kerepű.
 Mozog, mint a bűdös firég
 Illik, mint kutyára a kolomp.
 Megy bele az itó, mint Ladányba a ménkü.
 Összehúzza magát, mint falu végén a guta.
 Ugy áll, mint a fancsali feszület, (mintha odaszegezték volna).
 Buta, mint a tök.
 Remeg, mint a miskolci kocsonyában a béka.
 Ugy néz ki, mint a fagyos szent.
 Olyat mondott, hogy a bicsak is kinyillott a zsebemben.
 Megfogták, mint a szabadhegyiek az ördögöt.
 Forgolódik mint a katáng.
 Ugy él, mint Toldi lova a szeméten.
 Jár-kel, mint zsidóban a szegedés.

(Győr vidéke.)

RÓNA JENŐ.

T á j s z ó k.

bereknye: berkenye.
 betohad: bedugul, betohad a csatorna.
 csárog: lármáz, — ne csárogj!
 csopák: tehén: kajla, törött szarvú tehén.
 elbecsekedik: elsatnyul, értékét veszti.
 elsiketelni: elhallgatni, meg nem hallani valamit.
 gabógyás: kapatos, kissé ittas.
 gabóna: az ekénél a talyiga helyett használt kétágú fa.
 garnács: száraz kóró.
 hibóka: habarék, híg sár, (Somogyban: *pőse*).
 hinodál: ingadoz, tétováz.
 hórinka: hinta, hórinkázni: hintázni.

kavillál: kutat, (Somogyban: *fütet*).
 katyka v. hatyka: kátyu.
 köpődék: a szántóföldön levő kisebb mélyedés, melyben a víz megáll.
 kuzub: gyékényből font dohánytartó kosárka, döböz.
 léhász: semmit sem tesz, a napot lopja.
 líha: könnyű, könnyed, puha.
 lipityánka: falapat.
 metszés: edény, mely úgy származik, hogy egy hordót derékban kettéfűrészelnék.
 mihint: mihelyt, (Somogyban *miháncs*).
 rédely: a tornác karfája.
 rétes: teljes, dupla; rétes szegfű: teljes, dupla szegfű.

tepedülni, nincs hova tepedülni: tőc: párkány, ablaktőc: ablakpár-
nem tudok hová lenni, a ci- kány, ablakdeszka.
gány panaszkodik így télen, töremora: törmelék.
mikor éhezik.

(Beregszász.)

TRENCSÉNY LAJOS.

csákányos: kisbíró.

lapotyánka: vaslapát (trágyakihor-
dásra.)

kasita: fakosár.

ombella: ernyő.

kurgat: kerget.

csúraplé: szűr.

gombis: hátul gomboló nadrag.

ecsetel: kender a kőcjától kitisz-
tít, fészű alakú eszközzel.

sulykol: mosófával a ruhát üti.

(Bereg m. Mező-Kári.)

DEUTSCH ÁRMIX.

Növénynevek.

aszott: *Cirsium arvense*.disznótővisfa: *Ligustrum vulg.*, fa-
gyal fa.fenyőtüske, borostyántüske: *Juni-
perus communis*, a boróka fa.földi tök: *Bryonia alba*.génye fa: *Viburnum opulus*.húsvét fa: szomorú fűz, *Salix
Babylonica*.haranglábfű: *Symphitum off.*istenátkozta tüske: *Xanthium spi-
nosum*, szerb tövis.keresztesfenyő: *Abies excelsa*, fe-
nyőfa, melyet karácsonyfának
használnak.kékvirág: *Centaurea Cyanus*, búza
virág.katalin virág: későn virító őszi-
rózsa, *Aster*.istenpapucs: *Antyrrhinum majus*.kosz: herefojtó aranka, *Cuscuta
Epythium*.maszlang: *Datura stramonium*.menyő virág: *Sempervivum textu-
rum*. Ezt a növényt a szalma-
tetős házakon tenyésztik, mert
azt tartják, hogy ahol ez a
növény van, oda nem üt a
menyő.nyúlfa: *Cytisus Laburnum*, sárga
akácfa, zanót.részeg: szédítő vadóc, *Lolium
temulentum*.szopóka virág: *Pulmonaria off.*szent-háromságfű: *Viola arvensis*.

Vetésben, ugarokon.

szappanfű: *Polygonum persicaria*.szórfű: *Agrostis spica venti*.sürjefa: *Rhamnus frangula*.szelid pipitér: szikfű. *Matricaria
chamomilla*.szent-györgyvirág: gyöngyvirág,
Convallaria majalis.szt.-Lászlófű: *Campanula rapuncu-
loides*, az úri népnél.szunnyadó: hóvirág, *Galanthus ni-
valis*.vad pipitér: *Anthemis arvensis*.vad kukorica: kontyvirág, *Arum
maculatum*.vad kapor: *Anthemis cotula*.rakottya fa: rekettye, *Salix aurita*.
cicamacafa: kecskefűz, *Salix ca-
prea*.méhe virág: *Borago off.*vajás fű: *Chenopodium hybridum*.
sósab: *Vicia faba*.katona virág: *Corydalis solida*.katona petrezirom: *Glechoma
hederacea*.kötő virág: földi mogyoró, *Lathy-
rus tuberosus*.

császárszakáll: *Dianthus barbatus*. vénic: *Clematis vitalba*.
 egérfű: *Potentilla anserina*. zsombik: *Juncus glaucus*.
 pöszérce: *Marrubium vulgare*.

(Vas m.)

MÁRTON JÓZSEF.

Ruhanevek.

A ruhára gondolva, eszünkbe kell jutnia a testnek is, melyet a ruha főd. A test részei közül a rendestől eltérőleg csak az ember talpát nevezik: *talpa szive*: a megkérgesedett rész. (Talán a *szty* szóval függ össze, vö. Budenz és NySz.) A kancsal: *kancsi* s az arasz: *arasz*.

Testükre mindenekelőtt inget vesznek, vagyis *változót*, más néven *fehért*. Ing helyett kizárólag csak e két szót használják. »Lehúzná az emberről a *változót* is« stb. A gatyá neve *lábravaló*. A zsebkendő: *kézbeli*, vagy *kézbeli ruva*, mert van más is: *főrevaló ruva*. Az asszonyok viselik a *rokoját* (szoknyát), *kurtit* (derék) vagy *réklit* (szintén derék). A férfiak *harisnyát*: fehér condra posztó (daróc posztó) nadrágot. Készítik ezt csepüvászomból is; akkor *bükfaharisnyának* keresztelik. Ennek ellentéte a *porcellán nadrág*, fehér finom lenszövetből, főként oláhtanítóké és előljáróké. Viselnek a férfiak még *kocogányt* (kis kabát), *ucukát* (szintén) és *zekét*: ezt a hosszú felöltőt a téli nagy fuvatagok és csattogó hidegek akasztatják le velük a szegről.

Csidmában járnak, és bocskorban; a módosabb hajadonok lába a dió sarku *topánkát* (cipőt) is megkívánja, amelyhez *istirimfli* is jár. Van egy közös név *lábbeli*, csizmát, cipőt, papucsot és bocskort is helyettesít.

Az inget, gatyát, s még a *harisnyát* is meg tudja varrni mindenik háziasasszony. A többi *gunyát* (ruhát) már a szabó uram bölcs tudományára bizzák. Elviszik a vég posztót hozzá (minden házban tudnak szőni effélé), megalkusznak, hogy ne legyen *derága*. Ezután *lefacsarják*, csavarják a posztót, majd *megfuttatja* a szabó, t. i. megméri, mennyi szükséges. Az asszony orrára köti a mesternek, hogy *nóttire* csinálja a fiunak a gunyát, t. i. hogyha nő a fiu, jó legyen akkor is. Aztán a szabó szab, *fokoz*: belefűzi a cérnát a tübe; s elkészül a ruha, melyre végezetül *bongot*, gombot varr.

A zeke többnyire *feteke*. Szeretik viselni a *sárog lájbit* v. a *vilója színűt*, sőt a *pusztia*-színt is. A *pusztia* mint oláh jövevény szó előfordul Nyr. 23:487: »Menny a pusztiba,« s ott *pusztia*: *puszta*; de minálunk *pusztia*: fukszia (piros virág).

A legkisebb gazdának is megvan saját kis kunyhójában a maga posztógyára, mely áll egy *osztovátából*, egy *csöllő*-ből; ezen tekerik fel a fonalszállakat.

(Gyergyó.)

GENCSY ISTVÁN.

Helynevek.

Szőllő-dűlőnevek: Akol. Aranymosó. Aranyos. Bakfüles. Bethlen. Bocskor.* Böndő. Burkus. Csiga. Csillagos. Csipás. Dajbóc. Darvas. Endrédvölgye. Falha. Farkas. Falhoztámasztó. Hágcsó. Hazanézó. Hosszúhegy. Hő. Hömbörgő. Iszonyú. Jánoshegy. Kalmár.* Kápolna. Kerekhegy.* Kistelek. Komlós. Kőgrádics. Lövei. Messzilátó. Mező. Mózes. Paradicsom. Rigó. Rivaj. Rózsás. Sárokhégy. Sinai hegy. Szarkahegy. Szilas. Szunyoghegy. Táncos. Teje. Tórafüggő. Torjai. Vashika. Vereshegy. Viski.

(Beregszász.)

TRENCSÉNY LAJOS.

Erdők: Csipkés. Landor. Ludvár. Nagyhányás. — *Kenderföldek*: Girizdes. Kenyérváró. — *Gyümölcsösök*: Szuszogó. Lesi. — *Veteményes kertek*: Kákás. Verebes. — *Szőllők*: Szardics. Bánom. Jángor. Sovány. Tömpös (vagy Fellegvár). Ó- és Új-Kornyogó. Prücskös vagy Tücskös. Újhegy. Ó- és Új-Szt.-Lőrinc (Szt.-Lőrinc hajdan falu volt. A szőlős kertet a nép *hőgynek* nevezi. A szőlőt *út* számra becsüli azaz: sor). — *Járandók* (járandósági földek): Papház. Gacsiba. Vitahalom. Kákás. Kiskócsa. — *Ugarok*: Hapsasó. Sóstó. — *Tanyák*: Bogárzó. Csókás. Hatrongyos. Dál (hajdan falu). Igás (hajdan falu). Rákos (hajdan falu). Kopáncs (hajdan falu).

(Makó.)

Cs. M.

Határ és dűlőnevek: Lok. Galata. Hályagos. Bókus. Lókert. Hosszúrét. Nyulas. Somos. Csűrtelke. Omlás. Fickus. Hosszaszó. Nyikóköze. Packoros. Gyéres. Jézuskiáltó. Katustava. Tanórok. Csereszőlő. Patakmart.

(Székely-Keresztúr.)

GYULAY FERENC.

Gúnynevek.

Ábris. Ángor. Bordás. Baca. Bogya. Bögyör. Bada. Bakk. Bunda. Bigyász. Bagós. Bozsi. Békás. Beta. Bakláv. Bagyina. Bigyók. Cepók. Copfos. Csorgó. Csipros. Dombon. Dobri. Danda. Fúzfá. Füttyő. Fityinkós. Fersing. Fájer. Fenyő. Guzser. Gecsi. Guja. Guvottyú. Gyeplős. Horog. Jéré. Járob. Kajla. Kancsi. Kanka. Kiráj. Kosztin. Kunyi. Kopac. Kiri. Kandó. Kamfari. Kakas. Kukuj. Kati-Peti. Koszta. Langas. Lőcslábú. Langaléta. Likra. Mityiri. Moka. Meleg. Muszka. Náró. Nárók. Nyujtó. Nyirő. Nyüstös. Picula. Pengőfa. Peckes. Puskás. Putnai. Pengyesz. Poros. Pipa. Porcellán.

* E három szőlőhegy Rákóczié volt, ezekre mondta, mikor elbujdosott: Kerekem, Kalmárom, Bocskorom sajnálom.

Páté. Pioda. Prázsa. Pandur. Poszák. Patocki. Rukuj. Suja. Suta. Seje. Saláta. Sityi. Szitás. Szikra. Szárgyász. Tótó. Tikáncs. Torizs. Zsimbi.
(MTorda m. Kibéd.)

Bunda. Boriska. Báró. Bolha. Celler. Cira. Csucsi. Csorszok. Csepák. Didi. Gagyá. Hárcsi. Hanci. Hüpleki. Kuna. Kopó. Majom. Micsodári. Murza. Mardáj. Purécsás. Sustri. Szirpi. Szántó. Tujda. Turcsi. Talpas. Vizibornyú.

(Kis-Küküllő m. Királyfalva.)

ŐSZ JÁNOS.

Állatnevek.

Ökrök: Bárány. Bujár. Cidrus. Cimer. Citrom. Csalma. Csárdás. Csulár. Csipke. Dallos. Dudás. Fátyol. Feszés. Gondos. Gyopár. Gyöngyös. Hetyke. Hullám. Húros. Karcsu. Kincses. Kondor. Mérges. Pictor. Pille. Sármán. Sipos. Szeles. Szennyes. Táblás. Timár. Vadász. Vidám. Villány. Vitéz.

Kutyák: Bohó. Gígedli. Gonosz. Kabát. Tallér. Ternó.

(Pusztá Bedeg. Tolna m.)

STRAUSZ ANDOR.

Ökör- és tehén-nevek: Bárány. Bokros. Csóka. Cifra. Citrus. Dáma. Füge. Gyilkos. Hirsli. Julcsa. Kese. Liszka. Lotti. Milka. Piroska. Szökfű. Trészka. Tükrös. Zsömle.

Lónevek: Céda. Julcsa. Kese. Lengyel. Lina. Mérges. Muresi. Muszka. Tatár.

Kutyanevek: Ami. Basa. Bundi. Bella. Cifra. Cica. Cézár. Darázs. Flóra. Gyöngyös. Hektor. Mérges. Négro. Pincsi. Plimi. Pikk. Taláddé (találd el!). Tigris. Vezér.

(Szabolcs. Baranya m.)

SZÉKELY KÁROLY.

Ökörnevek: Buta. Fejér. Fickó. Kancsi. Kondor. Miska. Monyók. Puskás. Pajkos. Rupí. Széjjés. Vidám.

Tehénnevek: Bojtos. Juci. Kata. Likas. Máriskó. Simó. Szemők. Váka.

Lónevek: Bángó. Feri. Fekete. Féske. Hóka. Kató. Kakas. Laji. Lina. Muszka. Rózsi. Rebi. Sárga.

Juhnevek: Dani. Diszke. Csókás. Háncs. Hurda. Milóra. Miska. Nyika. Rupí. Szukszuk. Vakara. Vakisa. Vatyináta.

Kecskenévek: Bárza. Bolha. Bokréta. Béci. Boriska. Cevele. Cigány. Cifrika. Cigula. Csókás. Csonka. Juliska. Kecsulia. Karika. Kesely. Miklós. Olló. Pista. Suta.

(Homoród-Almás. Udvarhely várm.)

KRIZA SÁNDOR.

IZENETEK.

H. Á. *Följön a hava*, rájön a bolondság⁴ értelmében ismeretes szólás, a Mtsz. Háromszéki és Hajdu megyéből s Tokajból idézi.

B. L. A háromszéki *hóda* madárnév oláh eredetű (Nyr. 23:6), hasonlókép a törkölynek székelýföldi és szatmári *alakor* neve. Az oláh *alak* szóról Cihac és Hasden magyarázatát ismertette és bírálta Szinnyei J. Nyr. 22:27. Sz. ott és a 387. lapon az *r*-et az oláh *l* artikulus elváltozásából magyarázta.

G. J. (29:480.) Frecskay J. figyelmeztet, hogy ő a lombfűrészt *fonalfűrésznek* nevezi (a Mesterségek Szótárában, Asztalosm.).

B. F. *Külömb*, *külömbség*, ez a régebb írásmód és most sem lehet hibáztatni. Ma többnyire *n*-nel írják, mert a *külön* szó családjába sorozzák.

H. I. A néma mássalh. cseréjének példáit a népnyelvből összegyűjteni nem lesz érdemes, mert szabályos változásokat alig lehet kimutatni s az egyes példákban más-más okok működnek. Legfőljebb gyakorlatnak jó foglalkozás ezeknek gyűjtése és fejtegetése. — A régebbnek talán nemsokára sorát keríthetjük.

A. J. *Főgimnáziumi VII. oszt. tanuló* vagy *VII. oszt. főgimnáziumi tanuló*? Ez nézetünk szerint ép oly meddő kérdés, mint — amiről sok nemzet nyelvészei vitatkoztak — hogy *első két osztályt* kell-e mondani, v. lehet-e *két első osztályt* is mondani. A logikai okok itt nem dönthetnek, hanem a nyelv szokást kell nézni. Ez pedig inkább az első szórend mellett szól, s e szokásnak az oka is világos: a *VII. oszt. tanulót* — így, röviden, — sokkal többször emlegetjük s egységes kifejezésnek vesszük, a másik jelzöt aztán elejbe tesszük.

D. L. A NySzhoz való adalékokat közölni fogjuk.

Beérkezett kéziratok. Sass B. Ház, udvar. — Nagy János. Gyermekversek, mese. — Brán I. Alakor. — Hársing I. Gyermekversek, tájszók stb. — Szánthó G. Tájszók, székelý nóta. — Bognár C. Tájszók. — Bodonyi N. Szólások stb. — Hodács Á. Nyelvészeti jegyzetek. — Moussong G. és Zsemley O. A sport magyarsága. — Heves K. Helyreigazítások. — Bodonyi N. Szólások stb. — Mészáros K. Szólások,⁴ helynevek. — Krocsán Irma és Oláh G. Tájszók. — Katona L. és Domby L. A Nyelvtört. Szótárhoz. — Heves K. Löw Immanuel beszédei. — Sándor B. Helynevek.

Beküldött könyvek. Kiss Ernő: Vörösmarty M. (Nagy-Kanizsa, Fischel F.) — Magyar könyvtár 186—190. Balassa B. válogatott költeményei. — Patapenko: Egy vén diák elbeszélései. — A bécsi képes krónika. (Szemelv. Ford. Madzsar I.) — Doyle: Dr. Holmes kalandjai. — Cyprian: Margitka szöke és egyéb történetek. — Kuzsinszky B. Aquincum és az óbudai ásátások. (Képekkel. Franklin. 40 f.) — Ókori Lexikon 4. 5. füz. (Franklin.) — M. Egyetemi Szemle. Szerk. Kálmán L. Zala E. 1. 2. sz. — Emléklap az Izr. Tanügyi Értesítő jubeliumára. — Rill J. Törvénytelenségek és visszaélések a közigazgatásban. Védekezésül támadásokra. (Győr. Gross testvérek.)

MAGYAR NYELVŐR.

Megjelenik minden hónap 15-én
három ívnyi terjedelemben.

Szerkeszti
SIMONYI ZSIGMOND

Szerkesztőség és kiadó-hivatal
Budapest, NewYork palota.

VÖRÖSMARTY MINT NYELVMŰVÉSZ.

(Születése évszázados fordulójára.)

A költő anyaga a nyelv. Ezzel fejezi ki mély érzéseit, magasztos eszméit. Ezzel hirdeti a szép, jó és igaz igéit. Ezzel oltja belénk a lelkesedés tüzét. Ezzel ringatja édes álmodozásba lelkünket.

A nyelvnek is megvannak rejtelmes mélységei, titkos tulajdonságai, mint a márválynak vagy a színeknek. A költőnek is az az első kötelessége, hogy ismerje anyagát, úr legyen rajta. Csak így fejezheti ki vele érzését és eszméit. Alászáll mélységeibe, fürkészi, kutatja, vizsgálja rejtett tulajdonságait, hogy fölfedje előttünk és mi bámulva és gyönyörködve figyelünk szavára. Az érzés, az eszme az, ami meghódít, az anyag, ami megkap bennünket. A holt márványba élet lopódzik, a hideg színek éreznek, az elhangzó nyelv örök nyomot hagy a lélekben. De csak a művész keze ad életet a márválynak, érzést a színeknek, hathatóságot a nyelvnek. Bánni kell tudnia minden művésznak a maga anyagával és szeretnie kell.

Úgy látszik, hogy az összes művészek között a költőnek van legkényelmesebb dolga. Mennyi fáradság kell, míg a márvány tömege alakká varázsolódik, míg a festékek halomja színekké olvad össze. A nyelv készen van. Mindnyájan beszéljük és értjük. Kiki a maga érzéseit, eszméit fejezi ki vele. Mért van mégis, hogy vannak költők, kik mélyen éreznek, nemes eszméket hirdetnek, de szívünkhöz-lelkünkhöz közel férközni nem tudnak? Sejtjük, hogy vannak érzéseik, vannak eszméik, de ezeket szívünkbe lopni, sajátunkká varázsolni nem bírják. Mért van ez? Mert nem urai anyaguknak, a nyelvnek. Nem ők uralkodnak a nyelven, hanem ez rajtuk. — Viszont azt is láthatjuk, hogy a nyelvnek igazi, mélyreható ismerete, szépségeinek szeges gonddal való kifürkészése, egy szóval, minden mesterkedés sem bír mély és tartós hatást tenni reánk, ha nincs meg az érzés, az eszme. Ezek nélkül az aprólékos gonddal kifara-

gott márvány márvány marad, a mesteri tudással felrakott szín szín marad. A nyelv sem beszél szívünknek, hangtalan szó marad nélkülök. Nem minden költő nyelvművész és nem minden nyelv-művész költő.

Vörösmarty nyelv-művész volt, egyike legnagyobbaknak költőink közt, mert legnagyobb hatalmat ő vett anyagán, melyet szeretettel tanult, kutatott. Szinte hihetetlen mélységeibe szállt alá, kifürkészte minden csínját-binját, behatolt a nyelvteremtő lélek műhelyébe, elleste fogásait, s mint a gyöngyért leszálló bűvár, a legértékesebb kincsekkel emelkedett ki.

Nem ünnepi mondás ez. Való igazság. Csak meg kell figyelniünk Vörösmarty nyelvét, — s lépten-nyomon nemcsak elbájol vagy megrendít, gyönyörködtet vagy lelkesít, hanem úgy hangzik felénk, mint addig soha nem hallott, de azóta csaknem teljességében megszokott nyelv. Petőfinék, Aranynak, Jókainak nyelve egészében a Vörösmartyé. Csak a részletekben más. Néhány ünnepies szólamot, vagy sallangot lerázott magáról, a népies szókincs nagyobb fölvételével gazdagodott, s így az élethez, a mindennapi társalgás nyelvéhez közeledett, de azért ennél szebbnek és változatosabbnak maradt.

A nyelvújítás nagy hullámverése után, midőn a fölkavart víz szelidebb fodrokba kezdett simulni, lépett föl Vörösmarty. Volt talaja, melyen lábait megvesse. Nem a természetes talaj volt ugyan, de erős és tartós. A nyelvújítás ugyanis oly mértékben és oly módokon, mint nálunk történt, a nyelvnek kizökkentése volt fejlődésének természetes folyamatjából. Nem az a kérdés most, helyes volt-e? A ténnyel számot kell vetniünk. Talán Vörösmarty sem emelte volna oly magasra nyelvünket, ha a nyelvújítás nagy küzdelme nem folyt volna le. Vagy ha a nyelvújítás nélkül, a maga természetes fejlődésében meghagyott nyelvet találja maga előtt, — talán még magasabbra emelte volna? Ne kutassuk. Ő maga sem kutatta, sőt egyenesen vallotta és hirdette, hogy a nyelvújítás szükséges volt. »Igazságtalanok volnánk . . ., — írja a Tud. Gyűjtemény olvasóihoz, midőn e legtekintélyesebb folyóiratunk szerkesztését átvette, — igazságtalanok volnánk . . ., ha meg nem vallanók, hogy nyelvünk ez idő alatt sokat nyert mind bőségre, mind csinosságra nézve, eredeti hajlékonysága pedig az alkalmazás által nyilvánbá tetetvén, csak teremtő s munkás lelket kíván, mely bele a szépek és valónak gondolatjait kölcsönözni tudja.« (Összes Munk. 6:168.)

Ő volt ez a teremtő és munkás lélek, ki hatalmas tehetségével költői nyelvünket megalapította a nyelvújítás alapján.

Mit talált Vörösmarty, midőn föllépett?

Részben erőtlen, részben lapos, részben idegenszerű nyelvet, mely képeit, fordulatait idegen észjárás szerint vagy görög-latin hitregei képekbe burkolva fejezte ki, — meg azután egy csomó új, részben korcs szót. Sok gyomot, kevés virágot. El nyelv a nemzet többségére nézve idegen volt. Költőink nagy része nem a nemzetnek énekelt, hanem a »választottak« kised csapataának. Még aki leghatalmasabban bele vágott is a nemzet szívébe, idegen sallangokkal ékesítette verseit. A szó külső héjával bajoskodtak; lelküket nem tudták belé önteni. Pedig talán soha sem igyekeztek költőink oly nagy buzgósággal egyszersmind nyelvművészek is lenni, mint ebben az időben. Csak az volt a baj, hogy vagy költők nem voltak, vagy nyelvművészek nem. Egy-egy kivétel természetesen van.

Berzsenyi hatalmas erőt tudott kifejezni nyelvével. Kisfaludy Sándor elég jól felhasználta a nemesi osztály nyelvét, s magyaros előadásmódjával minden esetre helyet kap költői nyelvünk fejlődésében. Csokonai Vitéz Mihály, meg egy páran még a kisebbek közül, a nép nyelvének kincseivel gazdagították stílusunkat. Kazinczyékat csak részben vonhatjuk azok közé, kik költői nyelvünket fejlesztették. Ők inkább csak nyers anyagot adtak az utánuk következő, teremtő és munkás léleknek, Vörösmartynak. Munkásságukkal sokat tettek ugyan nyelvkincsünk gyarapítására, de mindaz, amit e téren alkottak, csak Vörösmarty művei révén vált igazi közkinccsé. Ők a szorgalmas munkások, Vörösmarty az istenadta művész.

Vörösmarty közvetlen előzője Kisfaludy Károly volt. A romanticizmus szabadsága ihlette lelkét, s volt tehetségének elég ereje hozzá, hogy merjen. Költészetünket változatosabbá, szabadabbá tette és az élethez közelebb hozta. A klasszicizmus merevenségét megtörte, hidegségét lélekkel hatotta át, hitregei sallangjait letépdeste.

Azonban Kisfaludy Károly tanításának, meg példájának minden tekintélye mellett sem volt oly súlya, hogy megvalósíthassa azt, ami Vörösmartyra várt: költői nyelvünk megalkotását.

Mi tette Vörösmartyt alkalmassá, hogy e nagy feladatnak megfeleljen?

Kétségtelen, hogy az oly tisztán magyar vidéknek gyermeke, aminő ő volt, már házulról »az eredeti szólásmódoknak

egész kincstárával« gazdagon lépett az életbe. Ezt a kincstárt vitte magával a fehérvári gimnáziumba és a pesti egyetemre. Csakhogy az életnek és az iskolának nyelve talán soha sem esett oly távol egymástól, mint az ifjú Vörösmarty idejében. Ezt a távolságot csakhamar áthidalta olvasmányaival. Baróti Aeneisét, Rajnis Eclogáit és Virág Horatius-fordítását, meg Révai korszakos munkáit olvasta. Amazokból nyelvkincsét gyarapította, emezekből tudását.

Mert Vörösmarty azzal is kiválik kora költői közül, hogy mind-egyiknél alaposabban ismerte a grammatikát. Maga vallja és hirdeti, mily fontos tanulmány ez az íróra nézve. »Ídeje, hogy írni is kezdjünk, ne csak firkáljunk, s aki tollhoz mer nyúlni, ne restelje a nyelv tanulását.« (Összes munk. 6:156.) »Ez a legelső studiuma az írónak, ami nélkül fellépni nem szabad, s azonkívül, hogy nyelvünk ily zürzavarában ez majd elkerülhetetlenül szükséges, egyszersmind alapja a tisztaságnak, rövidségnek és határozottságnak a kifejezésben.« (228.)

Ez elméleti tudását a nép nyelvének és a régiség szó-kincsének ismeretével gyarapította. Becsülte a nép nyelvét, mert ismerte gazdagságát. Kresznericset, kinek 1834-ben megjelent Magyar Szótárát a Tud. Gyűjteményben néhány szóval méltatta, megdicsérte azért, hogy sok ismeretlen szót élesztett föl a régiségből épp úgy, mint a köznép nyelvéből. Bugát magyar »bonctudományáról« szólóban azt az óhaját fejezi ki: »bár mindenütt megjelölte volna, hol-merre használják az egyes, vidéki szavakat.« Maga bőven alkalmazza a népies szókat, szólásokat, fordulatokat műveiben.* Csakhogy nem hajszolja fölöttébb. Nincs meg benne a törekvés, hogy minden áron népies legyen. Ott azonban, ahol szükségét látja és érzi, ahol jellemezheti vele alakjait, friss zamatossággal árad ajkáról a nép nyelve. (Kincsk. II, III, IV. felv.; Fátyol titkai, III. felv. stb.) Forrásnak tekintette a nép nyelvét, melynek gazdagságával gyarapíthatni az irodalom nyelvét. Ezt meg is tette anélkül, hogy köröm-szakadtig hajszolta volna a népiest, a minden áron népiest. Ő előtte egy szép, magasan járó, kifejezésekben, fordulatokban gazdag, és szemléltető, igazában költői nyelv lebegett, s nemcsak a nép nyelve. Talán tehetnénk ezért szemrehányást neki; de meg kell gondol-

* L. Simonyi: V. Csongor és Tündéje. Nyr. 3:303—306.; Kiss Ernő V. mint nyelvész. Váci gimn. Ért. 1895.

nunk, hogy az irodalom nyelvének mindenkor másnak kell lennie. mint a népének, s hogy Petőfi, meg Arany, meg Jókai sem tettek mást, mint hogy e kettőt közelebb hozták egymáshoz. Ha pedig arra gondolunk, hogy Vörösmarty mennyit tett e tekintetben is, a megelőző, sőt a korabeli írókkal szemben is, lehetetlen eléggé nem méltatnunk eljárását.

Vörösmarty mint Révainak hű tanítványa, megbecsülte a régi nyelv kincseit. Tanult is sokat régibb irodalmunkból. Kikel azok ellen, s van joga rá, kik a régi jó magyarságot kiáltozzák s »ismerik legkevésbé a régieket, s nyelvök csak annyira eredeti tiszta magyar, mennyire gyermekkorunkban a tisztes *Zopf* vala, minek megtartásáért sok zsíros szájú magyar szinte vérig küzdött«. (Összes Munk. 6: 286.) Verseghit megrója, mert Káldyt megmásítja. Kioktatja az írókat, mit szabad és mit nem szabad fölhasználnunk a régiségből. (Összes Munk. 6: 288.) Az utódoktól fél, kik renyhességgel vádolhatnának, ha azon nem volnánk, hogy némely avulni kezdő szavainkat fölélesszük. (182.) Ő maga meg is felel ebbeli köteletségének. Habozás nélkül használja a régi, jó szót, ahol csak alkalma nyílik és bizvást mondhatjuk, hogy sok az ő művei révén kelt új életre. Használt néhány régies mondatszerkesztést, meg néhány régies igecsalakot is; de mindez alig hagyott nyomot.

A régi nyelv szókincsének illetén megbecsülése a neológia legértékesebb hatása. Nagy dicsősége Vörösmartynak, hogy épp e tekintetben tett legtöbbet: mert a régi szók ismerteknek látszanak műveiben és mindenki egyszerre megszereti és elfogadja őket belőlük. A neológia szófaragásaival, szócsonkításaival és erőszakos szóképzéseivel ő sem volt szerencsés, de művészi ösztöne megőrizte attól, hogy e tekintetben túlságba menjen. Pedig ő sokat várt a neológiától: új szókat nemcsak a tudományok, hanem a mesterségek és művészetek minden terén; egy gazdag, minden fogalomra megfelelő szóval bíró nyelvet várt tőle. Ezért dicséri »az orvosi kar magyar gyógyszernyelvét«, melyben »száz meg száz orvoszernek kelle magyar nevet adni, s itt ezer közül egy sem marada megnevezetlen«. »Ha magyarosodásunk minden félről így gyámolítottatnék; mihamar közel volnánk a nyelvbéli műveltségnek azon fénypontjához, melyen már a szomszéd nemzetek ragyognak.« (Összes Munk. 6: 225—226.) S ezt elérnünk nem is oly nehéz. Hisz mi kell a szócsináláshoz? »Egy kissé kevesebb mohóság, több ízlés, több meggondolás.« (314.)

De ha mindez meglett volna szócsinálóinkban!

Maga Vörösmarty ijedten veszi észre, hogy bizony nincs meg. Több »vigyázatot« követel, tehát megrója az olyat.

Ki mindég új szót fúr, farag,
A leghelyesbet száz felé csigázza,

meg az olyat, aki szükség nélkül a »jobb ízlésnek, s kivált az érthetőségnek bosszantására« új szókkal tömi meg munkáját; meg az olyat, aki »nyomós ok« nélkül újít. De legjobban haragszik azokra, kik az újításnak »ész, elv, ízlés és meggondolás nélkül, s mintegy időtlenül tépik virágait«, kik miatt »nem gyümölcsözheti a hasznokat, melyek tőle várhatók valának«. (Összes Munk. 6:291.). Mindenesetre föltűnő, hogy maga nem vágyik a szócsinálás babérrájára, bár a helyes új szó alkotásának érdemét elismeri, mégis szívesebben él a más alkotta és már többször használt szóval. Az igazi művész mérsékletét és bölcs belátását mutatja ez. Jól tudja, hogy az új szókkal megtömött nyelv érthetetlen, sőt meghallja »az örökös, s részint nem alaptalan panaszt, hogy írásaink a sok új szó és ferde szó-kötés miatt éledelhetetlenek«, és nyíltan kimondja, hogy »a rejteményesség, burkolt beszéd, s az új szavak, ferde mondatok együtt megölik az olvasókat«. (323.)

Íme a művész, aki nemcsak ismeri, hanem szereti is anyagát. Ezért ez a sok intés, figyelmeztetés; ezért a korholás, mellyel az avatatlanokat sújtja. A nyelv

Nem vad körte: ne vedd görbe fogadra, majom,

mondja egyik csípős epigrammájában. A szótárfírótól méltán kérdi:

Szókönyvet faragál, s tudsz-e beszélni magad?

Ez a szeretet vitte arra, hogy bírálat alá vegye az új szókat. Fáradozásának azonban nem lett eredménye, mert legtöbbször csak babra-munkát végzett. De ha nem hatott tudásával, hatott művészetével. Nem került műveiben az új szókat, de nem is kereste. Ezért van, hogy még ma is alig akadunk fel egy-egy szaván, vagy merész szóösszetételén, — bár lépten-nyomon előnkbe akad, ami újságával meglep bennünket: a kifejezésnek egy új árnyalata, a szó szokott értelmének kibővítése, vagy szűkebbre szorítása, merész átvitel vagy meglepő fordulat. Nem törődünk többé a szó új, vagy régi voltával, helyes, vagy helytelen alko-

tásával; értelme ragad meg és bilincsel le, a vele alkotott kép bájol el. Ebben van Vörösmarty igazi nyelvművészete. Ebben pedig nem tudásának van része, hanem képzelete gazdagságának és merészségének. A nyelvnek ismerete csak a túlzástól mentette meg; tehetségének hatalma kellett hozzá, hogy megzendüljön lantján egész bújában és teljes erejében a magyar nyelv.

KISS ERNŐ.

A TAGADÁS NYELVÜNKBEN.

IV. 2.

Még csak egynéhány oly esettel akarunk foglalkozni, hol a negatív mondatnak szokatlan a szórendje. A *nem*-nek, némely tagadást kivéve, rendszerint közvetlenül az ige előtt van a helye. Itt-ott, a már fent említett *majdnem*, *még*, *csaknem*, *alighanem* és a még említendő *hacsaknem* szón kívül is (hol a negatív *nem*-et kivételesen összefoglaló szórend követte: majdhonem sűrűn van Nyr. 21:179 e. h. sűrűn nincs; alighanem megbánod e. h. meg nem bánod), akad olyan szó, mely a kopulával együtt egy igenek érzik, s ezt az ily kifejezést néha nem választja ketté a nyelv a negatív partikula kedvéért.

Ilyenek pl. *kár volna*: *Nem kár volna* szárnyaidat apróra levágni, hogy ne tudná kis angyalom ablakába szállni (Nyr. 6:96. Heves m.). *Szükség volna*: De el változtattak volna az ő haláláról való tanácsokat, minek okaért *nem zúkság volna* zomorkodniok vaczorához vluen. WeszprC. 36. *Jó volna*: S nemely barátok mondanak, hogy *nem jó volna* nekyk alamyznat adny. EhrC. 104. (de u. o. megkerdek ha volna yo nekyk alamyznat adny.) *Igazam van*: *Hát nem igazam van?* mondja Bödi Pál – s mérgesen teszi öklét az asztalra. *Hát nem igazam?* (Nógrádi L., B. N. 92:232.)

Hasonló ehhez nyelvünknek egy szerkezete, melyről Zolnai Gyula (Nyr. 21:179) azt írja »hogy a *volna*-val szerkesztett föltétes alak igen hajlandó szétválni és tagjai közé bocsátani az ige kötőt, vagy egyéb határozó szót, mely a köznyelvi szórendben a *volna* után szokott helyet foglalni». Példája: Vör. Z. F. I. é.: Oh csak tégedet is *ne ragadt el volna* magával! Nem nevette ki vóna. Nyr. 19:88: Ha holdvilág nem volna, de sok rossz vers nem *termett meg volna*. Azt hisszük, nem azon múlik, hogy a föltétes mód hajlandó tagjai közé bocsátani az ige kötőt, hanem azon, hogy a *nem*-mel alakult egyberakó szórend annyira megszokta az ige kötőt nyomban az ige után, hogy azt a *volna* kedvéért sem hajlandó »elbocsátani». Nem *nevette ki* > nem nevette ki vóna.

Pozitív mondatokban is az egyberakó szórend lehet az oka.

A következő négy, illetőleg nyolc összetett szóban kettőkettő mindig egyjelentésű és úgy látszik, hogy részeik helyé-

nek fölcserélődésével keletkeztek. Az alábbiakban ki fogjuk mutatni, hogy mind a nyolc külön úton keletkezett s hogy ez a föltűnő megegyezés csak látszólagos, véletlen.

Hanemcsak: hacsaknem: *nisi*.

• Semegy: egy sem: *nullus*.

Semhogy: hogyan: *quam*.

Nehogy: hogyan: *ne*.

A régi nyelvben *nisi* jelentéssel a *hanemcsak* szót találjuk. Mivel ez jelentésénél fogva is negatív előmondat után következett, keletkezését az ellenmondó *hanem*-nek és a megszorító *csak*-nak összetételéből könnyen elképzelhetjük. P. hyzede hog' nem ydwezwlhech egeh keppen *hanem chyak* az hew halalanak myathla. LányiC. 357. Senkyth bewchnek nem ytelek lenny *hanem chak* azt WespzrC. 117. Mert meglen ember ez velagban eel soha meg nem ismerheti ő magát nylywan, *ha nem čak* ő halalanak ideyen. BodC. 2. Es az ev zent testetevl soha kevlemben el nem junek vala, *hanem chak* mykoron az oracat zolosmakat mongyak vala. Marg. l. 105.

Már inkább kötőszói szerepű e szó a következőkben:

Mert a templomba predicalni vag a törvenre ah nepet tanítani nem vala zabad *ha nem csak* Azoknal kik ő hatalmokban erre valasztattak vala. WespzC. 19. Mychoda az iesus *hanem chak* ydwözeytő. KrizaC. 70. Nem ferteztetyk meg az test, *hanem chak* az elmenek engedetybevl. CornC. 404. Ki vala nagy gyorsago es nem akaruala *hanemcsak* egy honapon lakozny egy helyben. EhrC. 121.

A *hanemcsak* szóval azonos használatú és hasonló eredetű a régi *hanemha*: *nisi* szó. P. mert ez ynnepnek oétawayat nem kel senkyert elhadny *hanem ha* zent Janos esneeyek... LányiC. 211.

Hanemha ez utóbbi *ha* nélkül is előfordul. P. Mózesnek tiündöklött orcája, hogy az Izrael fiai féltének eleiben menni és hozzája közelgetni, *hanem* fedélt tett az ő orcájára. Tel. 143. (A *hanemet* követő szórend itt teljesen olyan, amilyen az alábbi *hacsaknem*-nél is előfordul.) De még ennél a példánál is érdekesebb: Nem teccik enneköm hog' en legeg' kisebb at'afiu, *hanem* ol'an *nem* leiendőc, kit im megmondoc nectőc. SimorC. 4.

A mai nyelvbéli *hacsaknem*, jöllehet a *hanemcsak* és *hanemha* szók helyébe lépett, mégis más eredetű. A pozitív *hacsak* szónak (megvárak, hacsak kívánod) negatívumja, és a *nem* szó épügy mint a már említett *mígnem*, *majdnem*, *csaknem*, *majhonnem*, *alíghanem* és az iménti *hanem* (*ha*) szók *nem*-je, határozóval ellátott ige elől is a kötőszó mellé szegődött.

A régiség *semeegy*-je a mai *egysem* helyén a latin *nullus* másának látszik, de mégsem utánzása. E szóval egy ízben már foglalkoztunk; itt csak azért tárgyaljuk, mert könnyen azt lehetne hinni, hogy csak valami szórendbeli változás útján vált *semeegy*-ből a helyébe lépett *egy sem*. Mert ez utóbbinak kelet-

kezése is azonos a latin *nullus*-ével, vagy a német *kein*-ével (*ne-ullus, nicht-ein*). A régiségben, mint még látni fogjuk, sokkal ritkább az *egy sem*; azt kell hinnünk, hogy *seme gy* még olyan korban alakult egy szóvá, mikor az *is* szó nem a kapcsolt szó megett foglalt helyet, hanem *és*-ből való eredetéhez híven a kapcsolt szó előtt. Erre különben nyelvemlékbeli adatunk is van a HB. egy mondatában: *es num igy ember mulchotia ez vermut* (seme gy ember). Később a *sem* hatásából a mondat igéje elé itt is negatív *nem*-et tettek, mi hozzájárulhatott ahhoz, hogy a szórendnek az *is* mellett beállott változásával, ez a névmás a használatból kivesszen. Helyébe pedig az *egy* tagadásának az a módja lépett, mikor az utánna tett *sem*-mel emeljük azt ki: egy . . . sem, egy ember sem.

Teljesen azonos vele a *senki, semmi* stb. névmások újabb alakulása, hol tudniillik a pozitív részek: *ki, mi* egészen hasonló módon különválnak, és az összetételnek két szava helyet cserél. amennyiben ugyanis cserének nevezhetni ez alakulást: *Ki sem* < *senki, mit sem* < *semmit*. Ez utóbbi azonosítást ugyan csak az »affektáló« irodalmi nyelv termékének mondta Volf György (Nyr. 2: 457), de mi állításunk igazolására egyrészt beérjük avval is, a mit a *mi sem*-ről ő is elismert, hogy t. i. jelentése: alig valami, kevéske (mibe se veszik u. o.), másrészt azonban az irodalmi nyelven beszélők nyelvét végső elemzésben szintén csak nyelvjárásnak tekintjük, és azért nem tartottuk feleslegesnek a *mitsem*-féléknek ez újabb jelentését is felemlíteni.

A *ki sem* különben (ép oly kevésbé mint az iménti *seme gy*-ből az *egy-sem*) nem is lehet a *senki*-ből kikövetkeztetett tudákos etimologia, mert hiszen a *senki*-ben a *sem* szót a beavatottakon kívül kevesen érzik.

A *seme gy* névmás kiveszéséhez különben hozzájárulhatott az is, hogy a *nem egy* kapcsolat épen ellenkezőt jelent: *sok*. P. Ut közbe már előbb, mint a rendelt helyre ért, Vitézi hajlamának adá *nem egy* jelét. Ar.

E régi szónak még csak néhány példáját kell ide állítanunk:

Seme gyképpen nem lehatt hog ez frater nem vallana Istennek nagy malastyat. EhrC. 3. Tevkelletesb szeretet nynchen *seme gy* ennel. CornC. 155. Pertek auag *sem egy* ne legen. BirkC. 2. lev. Hog *sem egy* ellensegh engem karhoztasson. PeerC. 264.. *Seme gy* the zenth tagydban helyen alwan. GöngyC. 12.

Előfordul azonban a ma már általános szerkezet is. Es *egy* vankosok *sem* vala. EhrC. 86. Zevksegh hogy *egy se* legyen tenalad. CornC. 55. De wasarnapon az wechernyet *egynek sem* mondywk hanemćak zent Palnac. LányiC. 96. *Egy* ember *sem* twgya, hanem chak az wr ysthen. PeerC. 55.

A *seni*hogy és *hogyse m* szók egyenetlenek összehasonlítása esetén használatosak. Hogy ezek eredetükre nézve nem azonosak, arról a tagadás igemódjairól szóló fejezetünkben szólunk.

Nehogy sem egyszerűen szórendbeli fordítottja a *hoggy* ... *ne* féle kifejezésnek, hanem mondati eredetűnek tekintendő (l. Igem.) A régiségben csak ezt az utóbbit találjuk és az elsővel még Pázmány sem élt (Kiss J. Ny. K. XV. 24.), de Žrinyinél, Mikesnél előfordul. Simonyi több helyen is beszél róla. (M. K. II: 147. Nyr. 6: 153, 6: 55. Antib.) Nem minden esetben tekinthető latinoságnak. A félést jelentő ige vonzataiban valószínűleg az, mert a nép nyelvében így nem igen fordul elő. Lehr nem kárhoztatja Aranyra ezt a mondatát: Édes anyját félti igen-igen nagyon, *nehogy* a zöreire szörnyen felriadjon. (T. VI: 13; l. még Igem.)

Használata különösen célhatározó mondatokban és főmondatokban általános némely vidéken (Szék.) és az irodalmi nyelvben, hol főként intést, óvást, fenyegetést fejezünk ki vele.

A *hoggy* ... *ne*-től abban tér el, hogy 1. főmondatokban is használatos, 2. hogy mellékmondatban sokkal függetlenebb a főmondattól s így „*azért*” után nem állhat (Nyr. 1: 109.) 3. csak egyes vidékeken gyakori és ott is sokszor állhat helyében a *hoggyne*.

A különbséget Kriza (Ny. 1: 200.) a következő mondatokban tünteti fel: *Nehogy* oda menj, mert pórul jársz. (Azt azért mondtam vót, *hoggy* osztán *ne* menj oda.) Ugy-e megmondám, *hoggy ne* menj oda.

Továbbá Nyr. 1: 150. (csépai közlés): Vigyázz, hogy el ne veszítsd; és: vigyázz, *nehogy* elveszítsd.

Aranyánál: Vágytam a függetlenségre, mégis hordom láncomat, *Nehogy* a küzdés elvégre súlyosbítsa sorsomat (Visszatek.)

A *hoggy ne* szórendjében érdekes az is, hogy a *ne* az ige elől, a fent tárgyalt kifejezések módjára, gyakran szintén a kötőszóhoz szegődött. Ez azonban úgylátszik latin szerkezet másolata. P. Ólaniual menki aratnod *hoggyne valaki* idegennek mezeien ellened all'on (BécsiC. 6): *ne quis*. Azert feluen *hoggy ne* azt kewz nepek ezekbe vennek. EhrfC. 68. Illesed az tűzeth: es olchad meg őteth: *hoggy ne* valamikor en raitam őrőlyön ez kegyetlen orbán. Szt. Krisztina él. 20.

Ez a szórend azért hibásabb a *nehogyénál*, mert ez utóbbiban a *ne* nem is kerülhetett volna az ige elé, mivelhogy maga oly mondat helyén áll, melynek igéje közvetlenül utána következett, de később elmaradt; a *hoggy ne* azonban nem ily mondati eredetű. A *nehogy* mondati eredetéből következőleg hangsúlybeli különbség is van e két szó *ne*-je között.

A *netán*, *netalán*, *netalántán* sóznak a „*nehogy*”-éhoz hasonló mondati eredetük lévén, közvetlenül utánuk ige képzelendő, és így nem látunk bennük szórendi eltérést, annál kevésbbé, mert jelentő mondatokban is használjuk, (l. Igem.) hol *ne* alakkal nem is igen illenek a tagadó szó az ige mellé. P. de *netalatan* ... tűnasagodból az eleyenec ellene nem allaz. VitkC. 34.

Az is szórendje a negációkban és tagadásokban is csak olyan, mint a pozitív mondatokban, illetőleg állításokban: legtöbbször

követi a hangsúlyos szót. Negatív mondasokban, valamint negatív állításokban tehát, ha a szórend egybeillesztett, közvetlenül a kiemelt, vagyis a mi jelölésünkkel, a határozó szó után következik az *is*, a *nem* igéje előtt marad. A hangsúlytalan *is* a *nem*-mel együvé is kerülhet egy szóba: *sem*. P. El sem hagyta sonha. EhrfC. 155.

Itt fontosnak tetszik az, hogy ez az egybeillesztés így is egy szólamot alkot. Ez is egyik mód az *is* tagadása kétféleségének megkülönböztetésére. E mondatban, hol osztatlan a szólam tagadás van kapcsolva, s azért is lehetséges benne a *sem*.

A kapcsolást tagadó *is* ú. l. ritkábban fordul elő negatív mondasban, mint negatív állításban. P. Agg eh légyen a neved, ha amit mondasz, meg is nem bizonyítod. Veresm. Vissza is nem jön; ha ezt nem úgy értem, hogy oda se, vissza se, hanem úgy, hogy oda ugyan megyen, *de vissza is* | nem jön: akkor itt a kapcsolatot van tagadva, a szólam meg van osztva s a mondat nem mondas, hanem állítás. Ilyenkor *sem* nincs helyén, nem is képzelhető oda.

Kérdő mondatokban, mint máskor is, gyakran nem vonjuk össze az *is* + *nem*-et. P. Kacag az ellenség, hogy is ne kacagna?

A *sem*-et gyakran egyszerű tagadó szónak tekintik és újabb *is*-t vetnek utána: árvaságát meg sem is siratja.

Pozitív tagadásokban és oly negatív állításokban és mondasokban, hol a *nem* hangsúlyozásunk törvénye szerint mindig maga a leghangsúlyosabb rész, az *is* közvetlenül ez után következik; ugyanezt látjuk akkor is, mikor a *nem* rész szerint való tagadás eszköze.

A legrégibb nyelvben úgy látszik más volt a szabály. Az *is* tagadás esetén is, mint más esetben, a mondat zömét, tehát az igét követte. (Sim. M. Ksz. 1 : 55.) Példája: Nem akarja, hogy elmenjenek, *nem* megyen *is* senki Lev T. I:13. Megvan még ez a szórend a megengedő mondatokban (p. és ha *nem felelne is* meg anyyira föladatának, Nyr. 8:157. Király P. m.), de már itt is gyakran találni olyan mondatokat, hol például tagadás esetén a tagadó szót követi az *is*.

»*Nem is, ne is* mellett az *igekötő* nemcsak az ige mögött, hanem az ellentét kiemelésére a tagadó és tiltó szócska előtt is állhat. (vö. 49. l.) P. ez a mondat: *nem is engedem meg, vagy ez: ne is engedd meg; kiemelve: meg nem is engedem, meg ne is engedd.*« Volf Gy. Nyr. 11:84.

Ez összefügg avval, amit fönt a határozottabb tiltásról szólva, e mondatoknak *is* nélkül való használatáról is mondtunk (l. 444. l.).

Az *-é* kérdő szó legrégibb nyelvémlékeinkben tagadás esetén a mondat legvégére került. Későbbi nyelvszokásnak látszik az, mely e kérdő szót a mondatnak *igéje* mögé helyezi. Ennél is újabbnak, mely a mondatnak leghangsúlyosabb szava, tagadás esetén

a *nem* után teszi. P. Nem-e elég érdem? Nyr. 4:26. Nem-é én te föléd csináltattam földből. Zr. 11:67.

A *nem*-mel alakult határozók, mint láttuk, nem mindig a *nem* kirekesztő szórendjével járnak. A *nemcsak* szóval járó szórendre például kivételes a Zrinyi példája: »De híremet nemcsak keresem pennával« mert a *nemcsak* összefoglaló (nemcsak pennával ker.). Egyéb tagadó határozók nagyobbára követik a *nem*-et abban, hogy kirekesztő szórenddel járnak. (P. alig, nehezen, bajosan, kevésbbé stb.) *Aligha* azonban összefoglaló szórenddel jár. Ennek oka e határozó eredetében rejlik (vö. Tag. szók. alakja.)

Pl. De *aligha* még annak is épen

Felnyitná a száját idejében. Ar. A faluból.

Eredetileg ugyanis: elég, ha felnyitná. Ez a rend azonban manapság már bomlik, különösen ott, hol nem igekötő az ige határozója. Ezt a bomlást a rokonértelmű *nem* szónak kell tulajdonítani. A Drávamelléki magyarság már csak úgy érez benne tagadást, ha közéje és a kirekesztő szórendű ige közé oda is teszi a *nem*-et. P. Osztáng ki szette a zómákat a zülésbü mind, csak egy-két [ómát] hagyott ott; *aligha nem taláta meg* (azt a kettőt). Nyr. 13:476

Pedig *aligha nem* a köznyelvben állító értelmű.

*

E négy fejezetet még a tagadás igemódjairól és használatáról szólók fogják követni.

KALLÓS ZSIGMOND.

BAGÓ ÉS TOBÁK.

Szily Kálmán szíves közléséből tudom, hogy Entz Géza olasz vidéken való tartózkodása alatt hallván, hogy az olaszok a *tabacco* szót *(ta)ba'cco*-nak ejtik, arra a gondolatra jutott, hogy nem Olaszországból hozták-e katonáink a *bagó*-t. Ez a szerencsés ötlete új világot vet a *herba Nicotiana* magyar rokonságának egész körére.

A *bagó* nem tartozik régi szavaink közé. A NySz. nem ismeri, sem PP., sem MA. Kresznericsnél megvan ugyan a *bagó* szó, de csak »bagoly« jelentésében. A régi TSz. azonban már ismeri a Balaton mellékéről és Szatmárból »pipamocok, dohány-salak« jelentéssel, »melyet — úgymond — a betyárok meg szoktak rágcsálni«. CzF.-ék NSz.-a is ismeri, még pedig nemcsak »a pipa fenekén meglevésedett és égetlenül maradt zsiros dohány« jelentésében, »melyet a pórnépbeliek rágicsálnak«, hanem a »megnyálazott száraz dohányból« készített bagót is, amely teljesen megfelel a tengerésznépek »rágicsálásra való dohány«-ának. CzF.-ék a héber *bag* eledel és a frigiai *βέζος*, kenyér szóval vetik össze, holott sem az eledel, sem a kenyér nem bagó és a dohány egyébként is csak Amerika felfedezése után terjedt el Európában.

Ezzel szemben sokkal valóbbszínű, hogy katonáink látták és szokták meg először a bagózást, még pedig \bar{a} tengerhez közel és- és tengerészekkel érintkező, velünk szomszédos vidéken, pl. Olaszországban, Pádovában, Milánóban vagy Friaulban és onnan hozták a bagózással együtt magát a *bagó* szót is.

Az ol. *tabacco* (*tabacco da masticare* rágicsálásra való dohány, bagó) szónak első, hangsúlytalan tagja könnyen elenyészik a magyar földre nézve, mert megszoktuk, hogy a szó hangsúlyos részével kezdődik. Maga az olasz is elejti gyakran a hangsúlytalan kezdő szótagot: v. ö. magy. *freskó*-(festmény): ol. *fresco*: *affresco*; magy. *talián*: vel. *taliän*: ol. *italiano*.

A *tabacco* szóra nincs ugyan bizonyítékunk, hogy valamely olasz dialektusban a *ta* szótag nélkül ejtenék, de ezt a hangsúlytalan szótagot a magyar, ebben az esetben — úgy látszik — át se vette; mintha az olaszok egyszerűen csak *ba'cco*-nak nevezték volna a rágni való dohányt. Hogy mily könnyen megtörténhetett ez, mutatja a következő olasz közmondás hangzása is: *Ba'cco. Tabacco e Venere riducon l'uomo in cenere* (bor, dohány és szerelem könnyen sírba viszik az embert); itt a sorközépi rím-ben a *ba'cco* úgy hangzik, mintha a *ta* szótag nem is tartoznék hozzá.

Egyébként maga a magyar is elejti nem egyszer, még magyar szóban is az első szótagot. A Nyr. 4:164. l. Simonyi egész sorát állítja össze az ilyen nyelvjelenségeknek; pl. *jába*: hiába, *szén*: hiszén, *'sten ágya meg*: Isten áldja meg, *'csérjök a Jézust*: dicsérjük a Jézust. Ilyen még: *'csértessék a Jézas Krészta* és *'dés anyám* (édes anyám h.) a Répcevidékről (Nyr. 20:371). Így Jász-Jákóhalmán nagyon szokásos ez a káromkodás: *'Szafi ja zöd légy*. — Sőt gyakorta nem csak egy, hanem több szótagot, sőt egész szót is elhagytunk a mondat elejéről; így pl. *Sik a Jé'* (Jász-Jákóhalma) e helyett, hogy: *Dicsértessék a Jézus*, vagy a közmagyarságban *Engem uccse'*: *Isten engem úgy segítjen* helyett. — A *(ta)ba'cco* szó nagyon könnyen csenghetett tehát olyaténképen az olasz vidéken élő magyar katonák fülében, mintha az olaszok csak *ba'cco*-nak (velencés ejtéssel *baco*-nak) neveznék a rágni való dohányt.

A *k* (c) hang azután könnyen változhatott *g*-re, mint pl. a magy. *golyó* szóban, mely Nagyszigethy K. fejtegetése szerint a bergamói *cojo*, ol. *coglione*-ből származik; vagy hogy szóközépi *k: g* változatra hivatkozzunk, a billiárd-játék magy. *ági* (*agit ad*) műszava a francia *acquit*-ből.

Az így nyert *bagó* szó végén levő rövid *o*-nak a magyarban való meghosszabbodását talán meg sem kell okolnunk. Hisz tudvalevő, hogy az olasz szavak szóvégi rövid *o*-ja a magyarban vagy *a*-ra vagy hosszú *ó*-ra változik, már csak azért is, mert a közmagyarságban nincs rövid *o* végű szavunk; így: *kurta*: vel. *curto*, ol. *corto*; *pálya*: ol. *palio*; *szőlő*: ol. *solo*; *zéró*: ol. *zero*.

A *(ta)bá'cco* szó ezek szerint könnyen válhatott *bagó*-vá. Azt is könnyen megmagyarázhatjuk, hogyan történt, hogy a 'ragicsálásra való dohány' szűkebb jelentésében vettük át a különben bármiféle dohányt jelentő szót. Ennek kétségen kívül az az oka, hogy az általános jelentésre a *bagó* átvétele idején megvolt már a *dohány* szavunk, míg ellenben a bagózásra való *(ta)bá'cco* új dolog volt vitézeinkre nézve. —

A *bagó*-val és *dohány*-nyal való foglalatосkodás önkénytelenül is rávisz hennünket a *tobák*, *tubák* (sternumentum, Schnupftabak) szó vizsgálatára is.

A NySz. avval a meglepő jelenséggel szolgál, hogy a *tobák* szónak nem burnót az első jelentése, hanem *tabacum*, *herba Nicotiana*, *Rauchtabak*; régi teljes alakok a magyarban: *tabáka*, *tabáca*, az első a Lippai Veteményes kertjéből, 1664-ből, a második a Lippai Calendáriumából, 1662-ből. A két idézet így szól: »Ültethet (az ember) archichóka magot, tabákát, csudafát« (P. Kert. 2:26.) és: »Tabácát Boldog asszony nap tájban, mihelt az őrö engedi, mindgyárt vessen az ember« (Cal. 14.). De ugyancsak a 17. sz. közepe tájáról van még *tabák* és *tobák* alakunk is dohány és burnót jelentéssel. A *tobák* alak, mindkét jelentésében, még 1831-ben is megvan Kreszn.-nél, de a *tubák* alak sem a NySz.-ban, sem régi szótárainkban, s még Kreszn.-nél sincs meg. Az egyedüli nyelvhatományi adatot Munkácsi nyújtja, ki a moldvai csángók nyelvjárásában említi: *tubák*: dohány, Nyr. 10:204.*

Ugy látszik tehát, hogy itt különböző forrásokból eredő újabb és régibb átvételekkel van dolgunk. A magánhangzós végű *tabáka*, *tabáca* alak végső *a*-ja olasz eredetre, az ol. *tabacco*-ra vall; elébb említettem már ugyanis, hogy a szóvégi olasz *o* a magyarban vagy hosszú *ó*-ra vagy nyílt *a*-ra változik. Tehát már a *bagó* szó behozatala előtt teljes egészében is átvettük az olasz *tabacco* szót, még pedig a szerb-török-arab eredetű *dohány* (*duhan*) szóval egyidőben, és alkalmasint nemcsak *tabacco*, hanem *tabacco du naso* (burnót) jelentésében is.

Hogy a szó még azonfölül *tabák* és *tobák* alakokban is használatos, ez kétféleképen magyarázható. Az első lehetőség az, hogy az olasz *tabacco* a magyarban egyszerre két-háromféle változatban kezdett el terjedni. A második, valószínűbb lehetőség meg az, hogy az olasz *tabáká*-val egyidejűleg a németből is beszármozott hozzánk a dohánynak *tobák* neve (Melich, Nyr. 24:400.) s így a XVII. száz. közepe táján egyszerre egy időben háromféle külön-külön forrásból eredő szavunk volt a gyorsan népszerűvé vált növény elnevezésére; vagyis a szerb-horvát eredetű *dohány*, az olasz eredetű *tabáka* s a német eredetű *tobák*.

* Csokonai, Karnyóné (1799), 1 felv. 4 jel.: A németek csak az orrok környékét *tubákozzák* be; de a mai franciáknak csak a szemek csillámlik ki a *tubák* között. — Andrád Sámuel anekdotái közt (szintén a 18. sz. vég. 1789. 1:183) van egy a *tubákról* s ott ezek a kifejezések is előfordulnak: *dohányos tubák*, *tubáklás*, *portubáklás*, *portubákoz*. A szerkesztőség.

A három szó közül az általános fogalom, kifejezésére, talán a török hódoltság befolyása következtében, a délvidéki *dohány* vált győztessé s ily alakban vették át tőlünk az északi szláv nyelvek is: tót és morva *dohán*, *dohan* (Halász, Nyr. 17:301). Később egy újabb német szó, a *tuback* (l. Melich, m. f.) is beférkőzött *tubák* alakban nyelvünkbe s a régebbi *tobák*-kal egyesülve. mai napig a közmagyarságban már csak a. m. burnót.

Erdekes és nem hagyható megemlítés nélkül, hogy Szarvas Gábor két ízben is foglalkozott a *dohány* szóval s noha akkoriban még aligha volt tudomása a NySz.-ban később közölte *tabáka*, *tabák*, *tobák* alakokról, biztos logikájával rámutat, hogy hozzánk e növény elnevezésére nem a *dohány*, hanem a *tabák* szónak kellett volna eljutnia. Így szól ugyanis Nyr. 10:66.:

»A növényt, melyet a tudomány *herba Nicotiana* néven ismer s mely *Tabago* szigetéről került Európába, az egész nyugateurópai világ, a sziget nevére *tabak*-nak nevezi; majdnem biztosnak kellene állítanunk, hogy hozzánk portugál, spanyol, francia, olasz, német révén át jutott el e növény; s neve: *dohány* ellenkezőt vall, hogy a törökségen át Arábiából került hozzánk: *duhan*«.

nb.

A Nyr. 16. köt.-ében pedig (223. l.) Herman Ottóval a *pulyka* szó eredete felől polemizálva, éles dialektikájával, a H. O. módszerét követve, így vagdossa ellenfelét:

»1. Mi a dohány? Növény. 2. Egyébként? Élvezeti s orvosi szer. 3. Európai? Nem. 4. Hová való? Amerikába. 5. Mikor került Európába? A XVI. században. 6. Európának merre esik Amerika? Nyugotnak. 7. Hogyan terjedett tehát a dohány Európában? Nyugotról keletre. 8. Melyek a magyarnak határos nyugoti szomszédjai? Morvák, németek, szlovének és olaszok. 9. Mely nép ismertette meg tehát a magyart a dohánnyal? Vagy a morva, vagy a német, vagy a szlovén, vagy az olasz. 10. Hogyan nevezi a morva a dohányt? *Tabak*. A német? *Tabak*. A szlovén? *Tabak*. Az olasz? *Tabacco*. 11. Tehát a magyarban minek kellene lennie e növény nevének? *Tabák*. 12. S mi a neve? *Dohány*. 13. Az oláhságnak melyik a legközelebbi nyugoti szomszédja? A magyar. 14. Ki ismertette meg tehát az oláh néppel a dohányt? A magyar. S miként nevezi e növényt az oláh? *Tabak*-nak.«

Szarvas Gábor, mint előbb említettem, akkoriban, mikor ezeket a sorokat írta, még nem ismerte olasz eredetű *tabáka* és olasz vagy német eredetű s dohányt jelentő *tabák*, *tobák* szavunkat; de biztos logikája még gúnyolódása útvesztőjéből is rávezet beününket az igazságra.

Vagyis: A magyar nyelvben a dohány neveként eleinte a nyugateurópai eredetű *tabáka*, *tabák*, *tobák* és a délvidéki *dohány* szó egyaránt el kezdett terjedni, de ez utóbbi később kiszorította nyugateurópai társát; az oláh nyelv azonban a dohánynak *tabák* nevét a dolgok rendje szerint csakis a magyarból vehette át, még

pedig a XVI. vagy XVII. században, mikor nálunk ez az elnevezés még általános volt.

Fejtegetésünk eredménye tehát a következő:

	magy. <i>bagó</i>	ol. <i>tabacco</i> ;
XVI. századbeli magyar	<i>tabáka</i>	ol. <i>tabacco</i> ;
»	»	» <i>tabák. tobák</i> < <i>tabacco</i> , v. ném. <i>toback</i> ;
mai magy. köznyelvi	<i>tubák</i>	ném. dial. <i>tuback</i> ;
mai oláh	<i>tabák</i>	XVII. száz.-beli magy. <i>tabák</i> .

KÖRÖSI SÁNDOR.

B Ü R Ü.

Simonyi tavál fölemlítette, hogy a dunántúli *bürü* szónak, mely hidacs-kát, pallót jelent, »földrajzi elterjedésénél fogva eredetét legtöbb valószínűséggel a déli szláv-ságban kereshetjük« Nyr. 28:133.*

Simonyi ezt a kérdést mindössze egy pár sorban érintette, behatódobban és látszólag nagy tudományos készüléttel foglalkozott Melich a *bürü* szóval a Nyr. utolsó füzetében. A könnyebb áttekintés végett röviden összefoglalom az ő magyarázatát. Az ószlovén *brav* eredetileg *ū*-töví szó, kellett tehát valaha **bry* nominativusának lennie; ennek megfelelné egy magyar-vend **brī*, ebből lesz a göcseji és órségi nyelvjárásban, ahol *mi. ti* és a *ki*-ige-kötő helyén azt ejtik, hogy *mü. tü. kü.*: **brü*, illetőleg járulékhang-zóval *börü. bürü*.

M. e magyarázatához sok, nagyon sok szó fér. Mindenek előtt megfoghatatlan, hogy folytonosan az »óbolg. *brav*« szóról beszél, fölépíti rá egész épületét, ok nélkül idéz egy sereg könyvet, amelyben szó esik erről a *brav*-ról, de hogy ez a szó tulajdonképen mit jelent, azt nagy bölcsen elhallgatja. Egészen elvágja maga alól a fát, mikor azt mondja: »Magát az óbolg. *brav* szót Miklosich homályos eredetűnek mondja (Vergl. gr. 2:60), bár nem kétséges, hogy az óbolg. *brav* és szláv szó s végelemzésben egy a szanszkr. *bhrū-s* (Szobolevskij: Drevn. cerk. slav. jaz. fonetika 75), litv. *brauvis*. ófn. *brāva* főnévvel (vö. Mikl. Etym. Wb. és Nesselm. Lit. Wb.).« M. Miklosichnak három művére is utal,** ahol az óbolg. *brav* tárgyalását találhatjuk, de egy árva szóval sem említi, hogy Miklosich mindig csak olyan *brav* szóról beszél, amelynek jelentése »supercilium«, szemöldök! Hogy ezzel a

* A déli szláv-ságon Simonyi ezúttal mást ért, mint mikor A magyar nyelv c. munkájában 1:139 azt mondja: »eddiggi tudomásunk szerint legerősebb hatással volt nyelvünkre a déli szláv-ság«, mert a mi nyelvünkre valamely az ószlovénnel csaknem azonos bolgár nyelvjárás hatott legerősebben, S. azonban a *bürü* magyarázatára csakis horvát-szerb és (új-)szlovén alakokra hivatkozik, az ószlovén alakot mint ide nem tartozót zárójelek közé teszi »(vö. ószl. *brüv* Brücke...).«

** Előbb t. i. még a Denkschriften 27-ik kötetében megjelent értekezését is idézte; a »XXVIII.« ugyanis sajtóhiba.

nf!

brāv szóval a szintén szemöldököt jelentő szkr. *bhrās*, litv. *bruvis*, ófn. *brāwa* (vö. *Augenbraue*) azonos, az igenis »nem kétséges« és ámbár ennek **bry* nominativusa ki nem mutatható, ámbár az élő szláv nyelvekben sem találjuk a föltett **bry* alaknak megfelelő mását, M. magyarázata mégis hozzávetésnek megjárna, ha a magyar *bürü* — szemöldököt jelentene! De így teljesen kárbaveszett M. nagy fáradtsága, amellyel kimutatta, hogy az óbolg. *brāv* régi *ū*-tővű szó, hogy tehát egyes nominativusa valaha **bry* lehetett, mert ehhez a 'supercilium' jelentésű *brāv*-hez semmi közünk.

De hátha az óbolgárban volt egy másik **brāv* szó is, amely olyan *bürü*-felét jelentett? Lehetett bizony olyan is, sőt én magam is hiszem, hogy volt ilyen, de már hogy ez a szkr. *bhrās*, litv. *bruvis*, ófn. *brāwa* szókkal egyeredetű, az jóformán kizártnak tekintendő és ezzel halomra dől M. bizonyítása, hogy ez a *brāv* *ū*-tővű volt és hogy nominativusa valaha **bry*-nek hangzott. Valaki talán azt kérdehetné, vajon nem elegendő bizonyíték a föltett **brāv* 'ponticulus' és a valóban kimutatható *brāv* 'supercilium' tökéletes egybehangzása? Igenis nem. Az épen nem ritka dolog, hogy egy nyelvben idővel összeesik két szó, amely valaha különbözött egymástól. A bolgár nyelvben teljesen elmosódtak azok az éles különbségek, amelyek eredetileg megvoltak, ha egy tompa hangzó (*ā* vagy *ā*) *r* vagy *l* mellett hangzott; e nyelvben ennél fogva nem két, hanem akár négy, eredetileg egymástól különböző szó is összeeshetett volna. Az óbolgár *brāv* supercilium régebben *brūvī*-nak hangzott, míg a föltett **brāv* ponticulus az élő szláv nyelvek tanúsága szerint vagy *bīrvī* vagy *brīvī*-nek hangzott; ha e két szó mellett még egy harmadik, **bīrvī* szó is élt volna, ebből is csak **brāv* fejlődött volna az óbolgár nyelvben. A bolgár és vele együtt a bolgár nyelvjáráson alapuló úgynevezett ószlovén nyelv elmosta minden nyomát annak, hogy a tompa hangzó eredetileg megelőzte vagy követte-e az *r*-t, a bolgár nyelv- és jórészt már a legrégebbi ószlovén nyelvműlékek is — a tompa hangzó minőségét (*ū-ā* vagy palatalis *ī-ä*) sem őrizte már meg. És így volt ez a horvát-szerbben meg a szlovénben is, ahol a tompa hangzó, akár megelőzte, akár követte az *r*-t, akár *ū* akár *ī* volt régebben, menthetetlenül belefolyt az *r*-be és ennek adta át hangzós elemét: óbolg. *brāv*, *obrāv* (supercilium, eredeti *bīrvī*, *obrūvī*); horv.-szb. *brv*, *obrva*; szlovén *obrva*; óbolg. **brāv* ponticulus, eredeti *bīrvī* vagy *brīvī*; horv. szb. *brv*; szlovén *brv*. De vannak szláv nyelvek, amelyek megőrizték a régi különbséget. Az orosz pl. híven tükrözi nemcsak az eredeti helyzetet, hanem a tompa hangzó színezetét is, ott a szintelen ószlovén *rā*-nek megfelelő *er*, *or*, *re*, *ro*, a szerint hogy eredeti *īr*. *ūr*, *rī* vagy *rū* kapcsolat volt a szóban. Ha tehát az óbolg. szemöldököt jelentő *brāv*-vel szemben *brov*-ot találunk az oroszban, a hidacsát jelentő **brāv*-val szemben pedig *berv*-et, akkor ez arra vall, hogy itt két szóval van dolgunk, amelyek a bolgárban, horvát-szerbben meg a szlovénben ugyan összeeshettek, de eredetileg

meglehetősen távol álltak egymástól, amaz régi *brŭvi*-nak felel meg, ez *bŭvi*-nek! Maga az orosz *bervi* alak csak a régi nyelvből egy 1544-ben írt okirathból ismeretes. Miklosich a Lex-pal.-ban *brav* alatt idézi, többet találni Szreznevskij *Materialy*, *bervi* a., teljesen kiírja az illető helyet Potebnja Russ. Fil. Věst. 1881. 1:142. A *bervi* e helyen valami faalkotmányt, talán tutaj-félét jelent — Szreznevskij »ratis«-szal fordítja —; a folyón levő hambárnak (*anbar*) a szöveg szavai szerint két ilyen *bervi*-je van, egy harmadik *berv* pedig a parton van, innen a hambárig »úszó híd« vezet; a tulajdonos eladja a hambár felét, ezentúl az említett faalkotmányokat (*bervi*) és a hidat közösen fogják gondozni:

Anbarъ na rĕkĕ na Onĕgĕ na vodĕ . . . da dvĕ *bervi* u anbara, da otъ anbara mostъ plavuĕej kъ beregu, da tretĭja *berv* sъ beregu, a vъ tomъ emu i vъ *bervĕchĕ* i vъ mostu plavuĕemъ polovinu prodalъ . . . a prodalъ esmi emu ambarъ svoj i sъ *ber(v)mi* i s mostomъ bezъ vykupa, a poĉinivati namъ *bervi* i mostъ po polovinamъ«.

Minthogy nem is sejtjük, hogy az óbolg. **brav* ponticulus miből származhatik, hogy tehát mi az alapjelentése, a régi orosz *berv* szót nem szabad azért itt kirekeszteniünk, mert nem jelent épen hidacska a szó legszorosabb értelmében, hiszen a szlovén *brv* is két jelentést mutat (»1. Steg. 2. Ruderbank«). A *berv* jelentését is össze lehet egyeztetni a *bŭrŭ* jelentésével, ha tekintetbe vesszük, hogy a *berv* mellett ott van a még ma is szél-tiben használt *bervno*, *berevno*, amely gerendát jelent és nyilván csak az előbbinek a származéka. És itt már megint egy félreértést kell helyreigazítanom, amely M.-nél található. Ő ugyanis azt mondja: »Mindenekelőtt az óbolg. *brav*, délszláv *brv* szót én is külön választom az óbolg. *bravno*-tól (vö. Denkschriften XXVIII. [olv. XXVII]: 267, Etym. wb. *brevno* és *brav*...)« M. úgy tünteti föl a dolgot, mintha Miklosich a *bravno* gerenda szót az óbolg. **brav* hidacska szótól elválasztaná, — esze ágában sincs. Minthogy az óbolg. *brav* mindig csak szemöldököt jelent, ő mindig csak ettől a tényleg kimutatott szótól választja el a *bravno* gerenda szót, megmondja az első helyen az okát is, és Melich talán meg sem írta volna cikkét, ha ezt a helyet figyelmesen elolvasta és egész jelentőségében fölfogta volna. De hogy Miklosich mennyire nem választotta volna el a föltett **brav* ponticulus szót a *bravno*-tól, azt fényesen bizonyítja az a körülmény, hogy szófejtő szótárában a *brevno* cikkben a szerb *brvina* mellett *brv*, a kisorosz *berveno* mellett pedig *berva* alakot említ. A horv.-szerb *brv* azonossága a föltett **brav* szóval a föntebbi fejtegetések után nem szorúl már bizonyításra, jelentése szakasztott ugyanaz, mint a magyar *bŭrŭ*-é, Simonyi is Melich is ebből indulnak ki szavunk magyarázatánál. De azonos a föltett **brav* s egyúttal a régi orosz *berv* szóval a kisorosz *berva* is. A kisorosz nyelvben nem ritkaság, hogy az -v-n végződő nőnemű szók átcsapnak az a-tővűek közé, *cerkov* és *cerkva*, *morkov* és *morkva*, *pisn* és *pisnja* válto-

koznak egymással; a régi orosz *bervu*-ból is *berva* lehetett, amint a szemöldököt is a nagyorosz *brov*-nak, a kisorosz *brova*-nak híja. Minthogy ez a kisorosz *berva* ugyancsak *bürüt*, pallót jelent, a régi orosz *bervu* is azt jelenthette és talán csak merő véletlenség, hogy az egyetlen helyen, amelyen kimutatható, nem ezt jelenti, hanem másféle faalkotmányt, »gerendázatot« (vö. orosz *bervno*, *berveno* gerenda).

Említettem, hogy az orosz nyelv arra vall, hogy a *bürü* jelentésű óbolg. **brǫvǫ bŕvŕi*-ből lett. Ugyancsak **bŕvŕi* töre mutat vissza a lengyel nyelvben található *bierwiono*, *bierzwiono* gerenda szó is, mint Brückner meggyőzően kimutatta Archiv f. Slav. Phil. 11:124, míg a *brǫvǫ* superciliumnak itt is egészen más alak felel meg: *brw* gen. *brwi*. De erre nem vetek nagy súlyt, mert a lengyelben maga a **brǫvǫ* ponticulus közvetlen mása nincs meg. Ellenben megvan a cseh nyelvben és itt újra látjuk, hogy a **brǫvǫ* ponticulus csak később eshetett össze a *brǫvǫ* supercilium-mal, a két szó a csehben is élesen különbözik egymástól: *bŕev* gen. *bŕvi* ponticulus, de *brv* vagy *brva* supercilium, amaz csakis olyan alakból keletkezhett, amelyben az *r* után palatalis *ř* állt, tehát csakis *bŕvŕi*-ből, míg emez *brŕvŕi*-n alapul. (Annak tárgyalásába e helyt nem bocsátkozom, hogy mikép egyeztethető ki az az eltérés, mely a cseh *bŕvŕi*-ből lett *bŕev* és az orosz *bŕvŕi*-n alapuló *bervu* közt mutatkozik.)

De hát nem szláv a *bürü* szó? Valóban nincs köze a vele egyjelentésű és annyira összecsengő horv.-szl. *brv*-hez? Az én véleményem szerint: van is, nincs is. Nincs, annyiban, hogy nem közvetlenül belőle származik, van, amennyiben a magyar szó a horv.-szl. *brv*-vel azonos óbolg. **brǫvǫ*-ból keletkezett. Hogy a bolgár nyelvben megvolt valaha egy ilyen ponticulus jelentésű **brǫvǫ*, hogy mása végig ment hajdan az összes szláv nyelveken, abban kételkedni alig lehet. Mikép is magyarázhatnók különben azt a csodás találkozást a horv.-szerb meg szlovén *brv* közt egyrészt és a cseh *bŕev*, óorosz *bervu*, mai kisorosz *berva* szók közt másrészt? A szó ép úgy elveszhetett a bolgárban, mint elveszett később a nagyoroszban.

Hátra van a magyar szó hangtani fejlődése. Hogy a magyar *bürü* magyarázható-e óbolgár **brǫvǫ*-ból? Ez a kérdés olyannyira új, hogy nem lehet rá egészen röviden felelni. A szláv szók a magyar nyelvben c. értekezésemben (1893) még nem foglalkoztam ezzel a kérdéssel, mert még nem ismertem föl, hogy ezeket az eseteket élesen el kell választani azoktól, amelyekben *ǫ* más kapcsolatban nem *r* vagy *l* mellett fordul elő. Az akkori eredmény azért csak félig igaz: igaz hogy *ǫ*-nak *o* felel meg a magyarban (*mǫhǫ: moh*), az *ǫ*-nek pedig *e* (*lǫnǫ: len*), de minthogy e hangok, ha eredetileg *r*, illetőleg *l* előtt vagy után álltak, több szláv nyelvben, egyebek közt a ránk nézve első sorban fontos bolgárban, egészen sajátos fejlődésen mentek át, az ilyen esetek egészen elválasztandók és külön tárgyalandók. Én már rég külön

is szoktam választani ezeket az eseteket és újabb kutatásaim eredményére céloztam, mikor az Archiv. f. slav. Phil. nemsokára megjelenő füzetében (22:474) arról a szláv nyelvről, mely leginkább hatott a nyelvünkre, így szölok:

Der bulgarische Charakter wird übrigens durchaus nicht bloss durch die allerdings nicht sehr zahlreichen Fälle, wo das charakteristisch bulgar. *št-žd* reflektirt wird, gesichert, sondern tritt in überraschender Weise in den vielen Wörtern zu Tage, welche asl. *rš-rb* und *ls-lb* spiegeln, wie ich gelegentlich nachweisen will.

Hogy a mai bolgár nyelvben mikép fejlődtek az itt szóban levő hangkapcsolatok, azt említettem egy pár szóval, mikor kimutattam, hogy Munkácsi, aki az oláh nyelvnek a bolgárral való érintkezéséből olyan merész következtetéseket von le, nem ismeri a bolgár nyelv hangtörvényeit (NyK. 30:225). Az ott említett főszabályt, »amely szerint az olyan szókban, melyekben az ószlovén források különbség nélkül az irrationalis hangzót az *r* után írják (*rā, rb*), a bolgárban a tompa hangzós elem egyszerű mássalhangzó előtt az *r* előtt s csakis kettős mássalhangzó előtt cseng az *r* után: v. ö. *Sārbinā* szerb férfi, *Srābkinja* szerb nő«, — mondom, ezt a főszabályt megtoldom most azzal, hogy bizonyos esetekben, különösen egytagú szóknál, ettől eltérést találunk. Conev, aki maga állította föl azt a szabályt, azt említi, hogy az ószlovén *krāv* vér, *vrāv* kötél és *strāv* dög alakokkal szemben a bolgárban is rendszeren *krāv, vrāv, strāv* alakokat találunk, amelyek ma *krāf, vrāf, strāf*-nek hangzanak, tehát úgy, hogy a tompa hangzó az *r* után és nem előtte cseng (*Za istočnobolgarskija vokalizamā* 60. l.). Hozzá tehetjük, hogy az elsőt jelentő szóban is igen gyakran ilyen *rā* hangzik: *prāv*, ejtsd *prāf*. Látni való, hogy ezek egytől-egyig olyan alakú szók, mint a **brāv* szavunk, nagy valószínűséggel állíthatjuk tehát, hogy ezt a szót ma *brāf*-nak ejtenék és hogy még régebben, mikor a szóvégén álló zöngés hangzók az eredetileg utána csengő eltűnő rövid hangzó hatása alatt megőrizték még zöngés voltukat, *brāv*-nak hangozhatott. Ennek pedig a magyarban **brōv*, járulékhanggal **bōrōv* felelt volna meg, míg t. i. a pusztá *ā*-nak *o* felel meg a magyarban (*mōhā:moh*). addig az *r*-t kísérő gyenge hangzós elem a magyar fülre *ō*-féle hatást tehetett, amely hang azután hol az *r* előtt, hol az *r* után csengett, aszerint hogy a bolgár *ār*-t vagy *rā*-t ejtett, míg az önálló *ṛ* eltűnhetett ugyan teljesen, de soha helyet nem cserélhetett. E föltevés helyességét bizonyítja *gōrcs* szavunk is. Hogy a szláv nyelvekben a megfelelő szóban soha sem hangozhatott palatalis *ṛ*, hogy eredeti alakja csakis *gūrčī* és nem **gūrčī* lehetett, azt nemcsak az orosz *korčb* bizonyítja, hanem az is, hogy az összes szláv nyelvekben az ide tartozó szók *g*-n, illetőleg *k*-n kezdődnek, mert palatalis *ṛ*, előtt az eredeti *g*, illetőleg *k* okvetetlenül *ž*, ill. *č*-vé változott volna. Az idevágó szók, amelyek Miklosich szófejtő szótárában *kūrč*- 1. a.

találhatók, részben, mint az idézett orosz *korč* is mutatja, nem *g*-n, hanem *k*-n kezdődnek: a horvát-szerb *grč*, görcs mellett az annyira közel álló szlovén nyelv *krč* alakot tüntet föl szakasztott ugyanazzal a jelentéssel, a csehben a szó *křeč*, a tótban *krč*, a lengyelben *kurcz* (olv. *kurcs*). A magyar szókezdő *g*- tudvalevőleg *k*-ból is keletkeztetett volna (vö. *gazdag* régebben *kazdag*), de a mai bolgár *grčka*, amely régibb **grčv* kicsinyítője és ugyancsak görcsöt jelent, valószínűvé teszi, hogy a *g*- már az átvett szláv szóban megvolt. A föltehető **grčv*-ben az *v* az *r* előtt csengett, mert csak egy mássalhangzó követte, míg a mai *grčka*-ban a kettős mássalhangzó miatt a tompa hangzó *r* után hallatszik, mint a bolgár p. o. azt mondja, hogy *gərķē*, *gərķinja* görög ember, görög nő, de *grčki* görög, görögül.

En abból indultam ki, hogy óbolg. **brčv*-nak a magyarban **brčv*. **börčv* felel meg, *gərčv*-nak pedig *görčs*. Eltér ez a két eset annyiban, hogy amabban a tompa hangzó, illetőleg a magyarban neki megfelelő *ö* eredetileg az *r* után, emebben az *r* előtt hangzott, ezt elfödi ugyan az ószlovén írásszokás csakúgy, mint a mai bolgár helyesírás, — az ószlovén források az *č*-t ilyenkor rendszeren az *r* után vetik mint a mai bolgár írók jó része is —, de azért nem kételkedhetik benne senki sem, aki nem tapad az írott betűhöz, hanem az élő nyelvhez fordul, aki azonkívül a bolgár hatást a mi anyanyelvünkben és az oláh nyelvben figyelemmel kíséri. Aki e ránk nézve annyira fontos kérdésben tájékozást keres és nem folyamodhatik egyenesen bolgár forrásokhoz, ahol most már a valódi kiejtést híven tükröző följegyzések garmada számra állnak rendelkezésünkre, valóságos kincses bányát talál a Cankof testvérek latin átírást használó bolgár nyelvtanában — A. u. D. Kyriak Cankof *Grammatik d. Bulgarischen Sprache*. Wien 1852.*

Félreértés elkerülése végett megjegyzem, hogy nem ide tartozik a *rčv*: *rozs*-féle eset, ahol az *-rč-* kapcsolat nem áll mássalhangzók közt és az *č* egészen úgy fejlődött mint a többi önálló *č*. Magában a bolgár nyelvben is kimutatható ez a különbség és Oblak, aki fölemlíti, hogy *krčv*-nek Szaloniki környékén *krčf*, *rčv*-nek pedig *rčš* felel meg, külön is megmondja, hogy *rčv* nem ide tartozik, *Macedonische Studien* 39. Amint *rčv*-nek *rozs* felel meg, úgy *bərč*-nak *bor*(köles), mind a két eset egészen úgy ítélendő meg, mint a *məhč*: *moh*.

Az épen említett *rčv*: *rozs* és *bərč*: *bor* eseteket figyelembe véve most már szabatosabban úgy foglalhatjuk össze eddigi kutatásaink eredményét: mássalhangzók közt álló bolgár *rč* a magyarban *rč*, *ər* pedig *ör* lett. Ha ezt a szláv szavainkra alkalmazzuk,

* A kérdés elméleti részét Oblak tárgyalja az Archiv. f. slav. Phil. 17: 432. kk. 1., de olyan eredményhez jut, amely a magyar nyelv tanuságával össze nem egyeztethető, azért tekintetbe veendő Miletich észrevételei Archiv. 20: 594—598.

mindenekelőtt egészen új világításban látjuk a *görbe* szavunkat, amellyel eddig sehogy sem tudtunk boldogulni (l. Budenz M. ugor Szót. 61., Halász Nyr. 10:348, Simonyi M. Ny. 2:214, Ásbóth *Szláv szók* 33); most már nem szabad mondanunk, hogy bolg. *gërba*-nak (a végű alakot találunk azonkívül a horv.-szl.-ben és a szlovénben: *grba*) **gorba* felelne meg, ezzel szemben igenis első sorban **görba* alakot várhatunk, amelyből természetesen nehézség nélkül kimagyarázhatjuk a *görbe* szavunkat. Hogy a szláv szó főnév és hátat, púpot jelent, az, mint Simonyi is említette, nem akadály, hiszen a *bolond*, *gonosz*, *kondor* mellékneveink egytől-egyig szláv főnévből lettek.

De térjünk vissza még egy pillanatra a **brövb*:*bürü* szavunkhoz, hogy magyarázatunkat befejezzük. Láttuk már, hogy az óbolg. **brövb*-nak a magyarban eredetileg **brör* **böröv* alak felelt meg. A **böröv* alakból a Comeniusnál egyszer előforduló és ma is élő *bürü* alakhoz nem nagy az út: **böröv*-ből **böröu* alakon keresztül **börö* **börü* *börü* lett, és hangkiegyenlítéssel *bürü*.*

ÁSBÓTH Oszkár.

IRODALOM.

Brassai nyelvtanírói munkássága.

Pálfi Márton a kolozsvári unitárius kollégium Értesítőjében (1899—1900, 3. —39. l.) nagyon érdekes tanulmányt írt Brassai nyelvtaníró munkásságáról s »Okszerű vezér a német nyelv tanulásában« c. nyelvtanáról, mely 1845—1882-ig tíz kiadást, 2-ik része négy kiadást ért.

Pálfi kimutatja, hogy e nyelvtan, melynek újabb meg újabb kiadásai majdnem változatlanul követték az elsőt, már 1845-ben oly teljes mondattani alapon épült, aminőt még ma sem követ egyetlen idegen nyelvről szóló nyelvtanunk sem. Br. teljesen a mondatra fekteti a nyelv egész vizsgálatát már akkor, midőn a többi nyelvtanok még nem is ismerik a mondatant s nem tudják, minő függelékben szorítsanak helyet a mondatnak.

Méltán sajnálkozva azon, hogy nálunk egy hazai tudósnek mily szomorúan csekély hitele van, minélfogva Br. tanításának is agyonhallgatás, kicsinylő mosolygás lett a jutalma, Pálfi azt is kimutatja, hogy azok a korszakos fölfedezések és vívmányok, melyeket Br. könyvében már 1845-ben megtalálhattunk volna, csak akkor kezdtek nálunk is ismeretesek lenni, mikor a németek is fölfedezték. Így történt pl. az összevont mondatról szóló elméletével,

* Az 564. lapon föltettem, hogy a *bürü* a mai bolgárban *bröv*, *bröf* volna. Most Miletics barátomtól (dec. 8-án) a köv. értesítést kaptam: »A *bröv*, *bröv-ta* [ta az artikulusz] nyelvjárásainkban, egész keleti Bulgáriában, ismeretes abban az értelemben: gerenda, deszka, palló, amely hídul szolgál csatornán, patakon át«.

A. O.

melyet épen félszázadig hangoztatott hiába újra meg újra. Pedig ez még a jelentéktelenebb fölfedezései közé tartozik.

Pálfi világos áttekintéssel ismerteti Brassainak módszeres elveit és eljárását is, melyek épen oly eredetiek és önállóak a maguk nemében, mint nyelvészeti felfogása. Azonban Br. legfő tanulmánya, sokoldalú tudásának középpontja, élete legfő célja a nyelvészet volt, minden munkássága ennek volt alárendelve.

Mint igazságos történetíróhoz illik, kimutatja az értekezés az Okszerű Vezérnek hiányait és gyengéit is, úgy hogy e könyv iskolai sorsát megértjük, de azért meggyőződünk afelől is, hogy mindenkinek, aki idegen, vagy magyar nyelvtant akar írni, vagy a magyar nyelvtudomány történetében forrásbeli tájékozottságot akar szerezni, kötelessége Br. O. Vezérét módszertani és nyelvészeti szempontból tanulmányozni s ennél fogva e félszázados könyvnek, mely immár a múlté, még ezentúl is van jövője.

Az értekezés a nyelvészetben alapos tanulmányt és iskolázott gondolkodást mutat. Csak két észrevételt teszek ellenében. Nem a Halász nyelvtana az első (30. l.), mely egymás mellé rendelt mellékmondatokról tanít (1896-ban), mert én már tíz évvel azelőtt, mint nem is új dolgot tanultam az ilyesmit a gyakorló gimnáziumban, hol a mondatokat képletekben kellett fölírni, vagy fölírni a tanulókkal a táblára s az *A* főmondat mellékmondattát *a*-nak, a mellékmondatnál egyenrangú tehát melléjerendelt többi mellékmondatot *a*₁, *a*₂ stb jelekkel írtuk, az *a*-nak alárendelt, tehát másodrendű mellékmondatot *a*-val, az *a*₂-nek alárendeltet pedig *a*₂-vel s így tovább jeleztük.* — Viszont sohse higye Pálfi, mintha »ujabban kiderült« volna, »hogy Br.-nak az ige mindenhatóságáról hirdetett gyönyörű tanítása sem« volna »tisztá színigazság; az újabb mondattani vizsgálódás« miatt, bár »csak a tudományos nyelvészet terén.« ... Tiszta színigazság biz az, csakhogy ezek az »újabb« kutatások tulajdonkép csak amolyan »retrograd irányzatú« (Pálfi 38. l.) kölcsönzések az angol nyelv-tanokból, melyek nyelvtörténeti fejlődésről a mondattan terén semmit sem tudnak.

KALMÁR ELEK.

Löw Immánuel beszédei 1874–1899.

(Szeged, Traub B. és társa. 464. l.)

Nagy gyönyörűséggel olvastam ezeket a költői szárnyalású hazafias és vallásos beszédeket, amelyek telisteli vannak magasztos gondolatokkal és elmés fordulatokkal. Ki kell emelnem közülök ezt a négy beszéd-sorozatot: *Az ezredév. Kossuth Lajos. Március*

* Vö. az alulírott Magyar nyelvtanában 1879. 189. l.: »Az egymás mellé rendelt mondatok lehetnek főmondatok is, mellékmondatok is; pl. ... — 212. l.: A körmondat előszakában lehet »több mellékmondat; ezek az előszaknak megannyi egyenrangú tagjai« ... Egyébiránt ezt mindig tudták s tanították az iskolában. — Még megemlítem, hogy az Okszerű vezért magam is nagy méltánnyal ismertettem a M. Tanügyben 1879. 35. S. Zs.

tizenötödike. Erzsébet. E négy sorozat tölti ki a könyvnek derék-részét és mind a négy föltétlen dicséretet érdemel különösen azért, mert mindegyikben a nemzeti és a felekezeti szellem ölelkezik egymással. Vallásossággal párosult hazafiasság jellemzi a szorosabb értelemben vett egyházi beszédeket is.

Nagy jártassága van Löwnnek a régi és újabb remekírók műveiben. Könyvének majdnem minden lapján találunk egy-két idézetet a prózai vagy a költői művekből. Például az egyik beszéde, *Március 15.* elejétől végig át meg át van szöve Petőfi verseivel. Nem szereti ugyan az idézeteket macskakörmök közé szorítani; sok helyen szándékosan hagyja el az idéző jelt vagy nem nevezi meg a forrást, ahonnan merít. De ezt menthetővé teszi az a körülmény, hogy beszédeinek javarésze szószékről hangzott el a templomban, ahol furcsának tűnnék föl, ha a pap lépten-nyomon egy-egy írónak a nevét emlegetné.

A remekírók közül gondos gonddal tanulmányozta Löw I. a magyar nyelv legnagyobb mesterét, Arany Jánost, akiről emlékbeszédet is mondott. Sokat elsajátított az ő gazdag szókincséből és fölhasználta beszédeiben. Így Arany műveiből van véve: *saslogás, saslódás* (304.); *bajnyúgató* (117. 221. sat.); *iszamó, síkamós lejtő* (211.); *szemre vehet vala sanda gyanú* (360 sat.); *ajkrebegre* (225); nem halt meg, csak *rejtezik* (329.).

A régies és népies kifejezések alkalmazásában leginkább Aranyt igyekszik utánozni. Nyelvi szempontból nem lehetne hibáztatni ezt a törekvését, ha az utánpótlás túlzásokba nem sodorná. Buda Halálában helyén való és tárgyhoz illő a régiesség, valamint Toldiban a népiesség. Így a szent beszédekben is, de csak bizonyos mértékig. Mert ha szemenszedett régi szókkal vagy ösmeretlen tájszókkal cikornyázzuk a beszédet, majd nagyon is kenetessé, majd meg sallangossá válik és a hallgatóság meg sem érti.

Ezzel nem azt akarom mondani, hogy Löw oly nagy túlzásokba esett, mint sok régibb és újabb egyházi szónok, akiknek beszédei népiesek ugyan, de nagyon is mesterkéltek, túlságosan zamatosak.

Mutatványul ide iktatok Löw beszédeiből néhány sort, mely nyelvi szempontból is figyelemre méltó.

»A magyar néplelek nyelvteremtő költésében tükröződik az a megindulás, amely nélkül érező szív az árvára, az árvának sorsára, keservére. játéktalan, sivár gyermekkorára, veszélyt rejtő későbbi idejére nem gondolhat. A pázsitnak sárga-fehér fűbokrában, amelynek hajfürtjeit minden szél lengeti, minden vihar megtépi, *árva lány haját* látjuk, amelyet gondos szülői kéz nem ápolt, nem fogott csomóba, nem fűzött színes szalaggal fonatba, és amely fű szomoruan gyászol, lecsüggetve a sírhantra ágát, azt *árva-fű-nek* mondjuk. Nem a szegénység, hanem a szülétlen egyedüllét indít meg bennünket az elárvahodott gyermek láttára. Mert úgy tartja a nép mondása, hogy *árva az árva, habár arany is a kapufája.*« (294.)

A magyar népnek szívét-lelkét, viszontagságos életét, sajátos vonásait, a magyar nyelvnek történeti fejlődését, multját és jelenét jól ösmeri Löw, hiszen hazánk legmagyarabb községében született és nevelkedett.

»Első kincse a nemzetnek — így nyilatkozott egy alkalommal az Ezredév ünnepén — első kincse: a *vér*. Kevés, nagyon kevés a tiszta magyar vér. Népiirtó csatákat vívott, meggyérült a bős harcokon, mert ontotta, pazarolta drága véré, hírért, honért, hitért a magyar! — Második kincse a nemzetnek: a *nyelv*. Az ősnyelv drága maradványa, az a régi bucsuztató, amelynek hétszázéves nyelvét a tudósok vitatkozva fejtegetik, mennyire más, mint a mi mai nyelvünk. Mennyi és hányféle idegen, jövevényszó olvadt be a magyar nyelvbe! Hány ősmagyar szógyök veszett el! Hányféle szókötő és szóképző alak keletkezett! Egészen más az újabb magyar nyelv atyjának Pázmány Péternek nyelve, mint a Halotti Beszéde, — egész más és mégis ugyanaz! És újból mennyivel gazdagabb Vörösmarty, Petőfi, Arany és Jókai nyelve a nagy Pázmány nyelvénél! Mindig más és mindig ugyanaz: épen mint a folyó. Magyar folyó a Tisza, ha mindjárt lengyel földről hozza is a szél a felhőt, amely árját dagasztja: magyar ami nyelvünk is, akármennyi idegent vett is föl. Méltán mondotta erről a mi édes anyanyelvünkről egy francia tudós: A magyarok nyelve zenés, csengő és zengzetes: öszhangzó, de nem túlságos lágy; költői, de nem gyermekes; szókinsben, alakokban egyaránt gazdag. [Eredetijét idézi Simonyi: TMNy. VIII.] Minő gazdag a mi anyanyelvünk! Minő gazdag kincse rejlik a nép nyelvében, amelyből unos-untalan új meg új gyöngyök merülnek föl.« (24.)

Aki figyelmesen olvassa végig ezt a vaskos kötetet, amely Löw huszonöt évi beszédeinek legjavát három csoportba (I. Haza. II. Hit. III. Holtak.) foglalja össze, meggyőződést szerezhet a fönt idézett szavak igazságáról. — A régi és a népnyelv mélységes tengeréből szebbnél-szebb gyöngyöket szedgetett Löw, hogy fölékesítse beszédeit. Meg is tisztogatta a tenger fövenyétől, s ékes foglalatban adja elénk, hogy annál fényesebben ragyogjanak. Egyet-kettőt én is kihalásztam beszédeiből.* Íme:

Viseld a te kebleden e népet, amikép viseli az *ajnározó* a csecsemő gyermeket (297). A haza nevelte, *ajnározta* gyermekkorában (332). Befogadta hült porodat a rideg *cinterem* (345). Nehéz földadat volt alakot adni a pongyolaságnak, *elemezneségnek* (237). *Élvéje* lett, amivé más csak vértanuhalállal lehet (329. 371). Nem *halnak* meg... tovább szolgálják, ami szent ügyet *élvéjök* szolgáltak (446). Versengés, viszongás és *felekezés* (213. *megfelekeznek*: meghasonlik,

* A mutatóványból úgy látszik, hogy talán egy kicsit sok is a szokatlan kifejezés, s ez keresetté teheti itt-ott a beszédet. Az olyan szókat minden esetre mellőzni kellene, amiket a hallgató v. olvasó nem ért meg, pl. *mazur*, *rogyot* *váj* stb.

A szerk.

pártokra szakad MTsz.). Bosszút állok szorongatóímon és megforbátolok gyűlölöimnek (77). Hűsíti, üdíti, mint a *gyöngyelő harmat* az *iratos mezőnek* tikkadó virányát (219). Kísérte a holtat honához a *hamvahodásnak* (203). *Hamvahodó* szív (376). *Elárvahodott* nemzet (327). *Kertelő*, félénk, szófogadó boncok (285). Nem volt *nyugsága* többet (356). Betér az öröklét fényébe, hogy elvegye jutalmát a földi *sáfárkodásának* (451). Kossuth halála fölvillanyozta a nemzetet, mint mikor a vízben lábalót a *sajgató-hal* ütése éri (117). Nem száll, mint a *vacsoravesztő* a gyertyalángba (256). Mi a vajudó fájdalom, mellyel az anya gyermekét szüli, ama marcangoló kinhoz ha fogjuk, mely anyádat eltöltötte, midőn halálra *vajlódál* (428). *Vajlódó* fájdalom (152). Kínos, *vajodalmas* esztendő (168). Élet és halál *szabados* ura (137 sat.). Könnyeink *hallatos* szava (106). *Szánatos* érzés (229). *Behomlítottuk* koporsódat hideg rögével a sírgödörnek (458. vö. a holttestek a föld keblében *behomlítottának* NySz.). A vallás olaja *enyheszti-e* az ő *eves* sebét (221. 222). *Enyhesztése* mások bajának, bánatának (441). Magyarország nem penészes odukbán senyveszti elbukott, kirekesztett, *bűnhesztett* gyermekeit (55). A fájdalom *vénheszti*, fásasztja, fásítja a szívet (463. 27). Szinte káprázott, *naplott* a szemünk (353). *Elképzik* a szeme (360.). A bölcs királyhoz méltán *foghatjuk*; Salamon királyhoz *fogjuk* (89. 51. vö. *hozzá fogható*). Gyézezi az évek haladása családunk erdejét (428). *Halott-látni* indul (313). Homlokodat redőzi a nélkülözés és meghornyolja a gond (227). Keblünket a bú *kezdi ki* (221). *Kopját tört* a törzsért, melyből származott, a vérért, melyből eredt (394. vö. *láncsát, kelevézt tör* NySz.). Nemzetségének *magva szakadt* (41). *Megeste* a fájdalom harmatgyöngye; a harmat *megesi* a pástot (137. 220. 146). *Rogyot vájva* a gát szárazföldi lábánál (307). Az ő gyászának nincs még *szakadatja*, ma is rajtunk *súlylik* egész rengeteg súlyával (342). *Súlyján fogott* régi bajod (454). Hol béke van, ott nagy tömegek mozoghatnak, anélkül, hogy *tengelyt akasztanának* egymással (230. 215. 288). A száraz fa csöndesen égve melenget, de *zsizsegve, sisteregve* ég a nyirkos rózse (372). *Atyafiságos* szeretet és ragaszkodás (446). *Cseplyes*, csalitos erdőalj (289). *Dézsma* lerovása (216). *Elnyűvő* munka (231). *Enyhedő* búbanat (300). *Éltényi* erő (367. 437. vö. *jártányi e.*). *Göcsörtös* út (273). Zúgó malom *göröndölye* (220). *Hajnalhijas* éjtszaka (124). A *hidegvette* szíveket fölhevíti (230). *Hites* gyűrű (169). *Jajló* bánat, keserv (216 sat.). *Jussbéli* hazája (57). *Tekervényes kerengő* (220). A divatnak *kerge* tánca (284). *Kimenült, kimarjult* ész őrzöngése (69). Szűkölködő, földönfutó mazur (445. sat.). *Mécselő szorgalom, mécselő világ* (372. 216. sat.). Fuvatagos *nemere* (115). *Összekulcsolódó ajak* (418. vö. *bekulcsolódék a szád* NySz.). *Patvarkereső* rosszakarat (221). *Ráspolynyelvű* rágalom (202). Fülledt, fojtott, *rököny* levegő (353). *rököny-levegő*: bányabeli rekedt, fojtott, fülledt levegő MTsz.). *Rátalmas* részvétlenség (369). *Túnnan való* testvéreink (Lajtán-túli, 319). A hitnek *tűrömlaja* (221). *Csünve csenevész* (237). *Élten-eleven* (285). *Imette, imetten* (367. 170). *Másod, harmadtvasu* (429). *Másod, harmad izromban* (172). *Három rostban* (170). *Pusztádon-pusztá* (299).

Nem szabad tagadnom, hogy mesterségesen készített, hamis gyöngyökre is bukkantam, mikor Löw beszédeinek olvasásába mélyedtem. Igaz, hogy csak imitt-amott, szórványosan. Mennyiségük oly csekély, hogy az igaz gyöngyszemek garmadájában alig lehet észrevenni. Én mégis kiszemeltem egynehányat, hogy a jóakaró olvasó ne tekintse igaz gyöngynek a hamisat. Íme a szemelvény: *eszély, ünnepély, lakályos, sétány, közeg, közület, hord-erő, löfegyver, menház, tömbülés, tömbesül, országlár, vezényszó, vezénylő férfiú, zűrhangzat, nagyterjű, hálaltelt, részteljes, színvegyes, virány; alapját képezi, lételemét képezi sat.; »szer és szokás egyítve«* (203. helyesen: *egyesítve*). *Köríti* hű magyar népe; *köríti* koporsóját (461. 344. sat. h. *körülveszi* vagy *környezi*). Itt *nyeri* lefolyását (58. h. *foljik le*). Röviddel *utána* (41. h. *nemsokára*). Könnybe lábbadó *szemekkel* (463. h. *szemmel*). Hogy érdekeink nem *kapcsolvák* a nemzet érdekeihez (254. h. nincsenek a n. é. kapcsolva).

Végül nem hagyhatom említés nélkül azt a szórendi vétséget, amely gyakran fordul elő e kötetben t. i. a *nemcsak*: *nem csupán* hátravetése. Elnöke volt *nem csupán*, de tényleges vezére. (445); amelynek polgárává *nemcsak*, *hanem* jótevőjévé vált (444): követeli *nem* testvéreinek *csupán*, *hanem* zsidó és keresztény alattvalónak egyaránt emberi jogát: követeli *nemcsak*, *de* meg is *nyeri* (410). Ragaszkodék az ősi vallásnak szelleméhez *nem csupán*, *de* . . . ; belső idomához *nem csupán*, *de* . . . (408. sat. h. *nemcsak követeli*, *hanem* . . . , *nem csupán szelleméhez*, *hanem* . . .)

Nyilván a képviselők beszédeiből szivárgott át ez a hibás szórend Löw beszédeibe. Apponyi nemrég mondott beszédében is olvastam: Nyílt és bátor szóbeli hitvallásukkal, *nemcsak*, *de* főleg életükkel és tetteikkel (Bp. N. nov. 5.).

HEVES KORNÉL.

Könyvészet.

Kazinczy F. levelezése. Közzéteszi Váczy J. X. k. 1812 —1813. (M. T. Akadémia 10 K.)

Mihalovics E. A kath. predikáció története Magyarországon. I. k. Pázmányig. (Szt.-István-társ. Ára 4 K.).

Müller Miksáról Goldziher I. a NyK., Katona L. az Ethnographia, Simonyi Zs. az Egy. Philologiai Közlöny legújabb füzetében.

Kath. Szemle 9. sz. Hogyan beszéltek eleink. (Giesswein S.)

Tolnai V. Magyarító szótár. (Ism. Sassi Nagy L. Kereskedelmi Szakoktatás dec. füz. — Ism. Pap Illés. Tanáregy. Közlöny 9. sz.)

Orsz. Középisk. Tanár. Közlöny 5. 6. 9. sz. A földrajzi terminologia [magyarul: műnyelv]. Nyers K. — Bécs-e vagy Wien? Körösi S.

Schrader O. Reallexikon der indogerm. Altertumskunde. Grundzüge einer Kultur- und Völkergeschichte Alteuropas. (I. Halbband. Ára 14 márka. — Strassburg, Trübner.)

A NYELVTÖRTÉNETI SZÓTÁRHOZ.

A Peer-kódex néhány szaváról. 45. l. *gyujtokmány*. A NySz. *gyujtokvány* szava mellett a *gyujtovány*, *gyujtomány* és *gyujtvány* alakok vannak felsorolva, de a *gyujtokmány* hiányzik. Az 1. (ignis) és a 2. (febris) jelentés mellé még fölveendő 3. gyanánt a *voluptas* is, mert *gyujtokmány* az id. helyen ebben az értelemben fordul elő: Deh hog myth thegen cristusnak wytéze howa fordeha magáth kyth kynok megh nem (45. l.) gőzhetenek Megh gőzywala testhy gywtokmannak thwze. Az *eredetiben* (Vita S. Pauli primi eremitae auctore divo Hieronymo presb. c. 3. Rosweyde kiad. Antverp. 1615. 17b): Quid ageret miles Christi, et quo se conferret, nesciebat. Quem tormenta non vicerant, superaret voluptas?

52. l. *térhely* = *vestibulum* (a NySz. ebben az értelmében nem ismeri): es escebe veue ez zenth pal. hog (52. l.) nagh therhel volna belől. Az *eredetiben* (uo. c. 4.): animadvertit intus grande vestibulum.

57. l. *syrakuba*. Nem hiába tett melléje a NyET. kiadója †-et. Ebben az esetben ez a jel nemcsak figyelmeztető, hanem másik szokásos jelentésében is vehető. Itt ugyanis a fordító rettenetesen félreértette az eredeti szöveget, amely (uo. 5. c.) így szól: Alter in cisterna veteri (quam gentili sermone Syri cubam vocant). Ezt a fordító így adja vissza: Maas kedegh eg agh (57. l.) chatornaban kyth paganok syrakwbanak neweznek. (Szó van itt egy remetéről, ki valami régi, használatlan cisternában, viztartóban vonta meg magát, amelyet a szirusok a maguk nyelvén *kubának* neveznek. E szóról lásd az id. kiadásnak e helyhez adot 33. sz. jegyzetét).

68. l. *irogga* (?) Szent Antal, amint remetetársának, Sz. Pálnak látogatására megy, a pusztában találkozik egy horgas orrú törpe emberrel, kinek homlokán szarvak vannak és a »testének utolsó része kecske vala«. Megkérdi tőle, hogy micsoda *istenteremtése*, amire amaz így felel: »en halando alath vagyok. ees az *keyetlenben* lakozoknak egyk. kyketh pogan nepek. chalathoth tewelgesek szerenth (68. l.) *yroggaknak* awagh satyrwnak mondnak ees tyztelnek«. Az *eredetiben* (i. h. c. 7.): »Mortalis ego sum, et unus ex accolis eremi, quos vario delusa errore gentilitas, *Faunos* Satyrosque et *Incubos* vocans, colit«. Amint e helyből kitetszik, a kérdéses *irogga* szót a fordító. — ha ugyan így kell e szót olvasnunk s az nem a másoló hibája, — a *Fauni* és *Incubi* szavak valamelyikével egyértékűnek használta, mert a közöttük álló harmadikat, a *Satyri* szót, megartotta. Az *Incubus* értelemben régi szótárainkban előforduló *Linkabas* mellé tehát újabb, még rejtelmesebb pajtásúl szegődik az *irogga*. Vajjon akad-e megfeytője? Én egyelőre minden találgatástól tartózkodva, csupán fel akartam hívni e furcsa szóra a figyelmet, amelyre mindenkép érdemes.*

* Nem lehetne-e ebből elrontva: *yro gyak* azaz *író gyiák*, garabonciás diák értelmében? — Az *yroggak* alig is lehet többes szám, mert a *satyrus* is egyesben van. S. Zs.

Annyi pedig ennek a pár szónak az ötletéből is kitetszik, hogy kódexeink eredetijeinek a felkutatása és a magyar szövegnek velük való pontos egybevetése még nem egy adalékkal gyarapíthatja a készülő nagy szótárt, addig is pedig a NySz. pótlékait.

KATONA LAJOS.

Góbé. A NySz. szerint *góbé*: *scurra*, *nebulo*; *góbélkodik*: *nebulo* nem ago; *góbéság*: *scurrilitas*. E három szóra összesen kilenc példát idéz a NySz., melyek egytől-egyig mind fényesen bizonyítják, hogy *góbé*: tudatlan, együgyű, eszelős, stolidus, s származékai *góbélkodik*, *góbéság* is annyit tesznek, mint stolidé agit, stoliditas. A MTsz. szerint ma az ország több vidékén (Székelyföld, Csallóköz) *góbé* műveletlen, együgyű embert jelent, míg ellenben a *kópé* csak a Székelyföldön járja. A NySz. kilenc példája is mind a »stolidus« jelentés mellett bizonyít; hat példánál teljes biztossággal állíthatjuk ezt, háromnál nem dönthetjük el. Legesodálatosabb az, hogy a *góbé* valódi jelentését, még az Otrókoci *Origines Hungariae*-jából, meg *Lépes Bálint* nyitrai püspök Pokoltól rettentő tüköréből vett idézeteiken sem ismerte meg a NySz. Otrókoci ezt mondja: *Góbé est magnus aliquis inanis et vanus homo; vel etiam parum mente sanus.* (Orig. Hung. 1: 29.) Lépesnél meg ezt olvassuk (1: 320.): »Nem csak eszelősségét és gobaságát feddenéd efféle embernek, hanem maid ugyan haragudnál is reá«. Otrókoci világosan megmondja a *góbé* deák jelentését, Lépes meg az *eszelős* egyértelműjének használja. A többi példák is több-kevesebb biztossággal mind e jelentés mellett bizonyítanak, holott például a Nagy-Ariból (*Orthodoxus Christianus* 9.) vett idézetben lehetetlen eldönteni, vajjon a »Cainoknak *góbélkodó* elmejek« *stolide agens*, vagy *nebulo* nem *agens*-é? Tekintetbe véve, hogy NySz. *g* betűjét Szarvas Gábor szerkesztette, a tévedésnek nyitjára akadunk a Nyr. 16. kötetében. E kötet 30. lapján Alexi György a *góbét* és *kópét* az oláh *copiluból* származtatja; ő magyarázza a NySz. példáit, (ezeket valószínűleg csak a cédulákról ismerte), mind *scurra* jelentésre. E tévedésbe, úgy látszik, nem egyéb, mint a *kópé* analógiája ejtette, mert, ahogy a szó jelentése változását előadja: »ifju gyermek, csintalan, dévaj, bohó, tréfás, fufangos«, bátran megállhatott volna a *bohó* jelentésnél is, és bizonyítása ily módon még meggyőzőbb lett volna. Putnoky Miklós (183.) észrevette Alexi e tévedését, de csak mellékesen szól róla, cikkelyének főtárgya Alexi származtatásának hangtani cáfolgatása. Végül Szarvas Gábor döntötte el a vitát, Alexinek adván igazat (226. l.); de tévedését a szó jelentésének megállapításában ő sem igazította helyre, holott a jelentés ez esetben éppen nem fontos a a szó eredetire nézve. Így aztán, csupán Nyelvőrbeli cikkelye alapján, bizonyára nem sok ügyet vetve a példákra, a NySz.-ba is a *scurra* jelentést vette be Szarvas Gábor.

KÖNIG GYÖRGY.

NYELVMŰVELÉS.

El van utazva. Van a mi egyetemünkön egy professzor, aki igen derék, jeles ember, csak egy hibája van, hogy — mi türes tagadás — bizony németesen ejti a magyar szót. A minap is egy ülésen szónokolván, a többi közt a japániak tudományos haladását dicsérve azt mondta, hogy »e gyors haladás valósággal *pusztítja* az európai nemzeteket« (azt akarta ezzel kifejezni, hogy *buzdítja*). S ezt a haladást, — így folytatta, — Japán nagy részben a külföldről behítt tudósoknak köszönheti. Híjunk mink is, nem szégyen az! Ha szégyen volna, az lett volna a legnagyobb szégyen, hogy a magyar nyelvtudományra is németet hittünk be, Budenz Józsefet. Pedig ő értette legjobban a magyar nyelv szerkezetét! Igaz, hogy nem tudott magyarul s a tanítványai sem tudnak.* Nem is tud az magyarul, aki azt állítja, hogy *el van utazva* jól van magyarul! — És mivel bizonyította tudós kurtársam e döntő ítéletét? Semmivel, csak avval, hogy »Budenz tanítványai nem tudnak magyarul«. Én sem feleltem rá semmit, csak ezt: »Van bátorságom meggyőződésemet kimondani, s az urak nem fognak terrorizálni!«

Nem itélt olyan elbizakodottsággal Molnár János (Nyr. 29: 313), hanem komoly, logikus okoskodással bizonyígtatta, hogy az *el van utazva* nem jó. Fő erőssége az, hogy »*ymely állapotban (-va ve) csak az lehet, amit vmi abba az állapotba ejtett*«, mert *el van veszve* = vki elvesztette, vkitől *el van vesztve, össze voltak ölelkezve* = összeölelték egymást, *meg van halva* = megölte vki v. vmi. S ha ez a cselekvő szerkezetre való átváltoztatás lehetetlen, legalább ott rejlik az eredethatározó, amely az igazi, de lappangó cselekvő alanyra utal, pl. *át van fázva* — a nedves időtől, amely átjárta, *az alma le volt esve* — mitől esett le? magától, mert férges volt, vagy talán a szélről, amely leverte, lerázta stb.

Ez az okoskodás érdekes ugyan, de úgy hiszem erőtetett. Hisz az utolsó példában M. megengedi, hogy az alany magától is belejuthat az állapotba, tehát magától is *le lehet esve, le lehet borulva*, s *el lehet utazva*, ha nem is más ejtette v. borította le vagy utaztatta el. De íme azt is mondhatjuk, hogy más utaztatta el, vagy küldte el, tehát még M. elmélete szerint is jogosult kifejezés az, hogy *el van utazva*. — Gúnyosan kérdik némelyek, hogy hát lehet-e azt mondani magyarul: *el van menve, el van nyargalva*? Erre csak megint azt bátorodom felelni a m. t. gúnyolódóknak: lehetni bizony lehet! A tiszaháti s a dunántúli paraszt meg a székely ember meg még több más-vidéki egy szájjal azt feleli, hogy lehet. Pedig ezek tudják olyan jól a magyar mondat szerkesz-

* Ha igaz, nemde furcsa erősség ez az idegen tanárok behívása mellett! — De éppen most közli Szarvas Gábor özvegye, hogy bold. férjét többször így hallotta nyilatkozni Budenzről: »Valamennyiünk közt ő tud legjobban magyarul.« (Új Magyar Szemle 1900. okt., 53. l.)

tést, mint a t. gúnyolódók. akik a jót tartják rossznak, a rosszat meg sokszor jónak. mert csak egy magyar ember nyelvérzékében bíznak (szerénységük tiltja a megnevezését), a többi nyolc millióét semmibe veszik! Ime a példák*: *Le volt menve* a hús a kézcsuklón (Tisza-Eszlár). Akkor már egészen *tönkre volt menve* (Dunántúl). — *Ki van gyönve (jőve)* helyibül a keze; *ki van gyönve* a létra foga (Tisza-Szt.-Imre). Nagyot kacagott a király, pedig erőst *pujkaméregbe vót jőve* (Székelyföld, Nyr. 29:536). Már akkor *kimászva vót* a macska (Bánffy-Hunyad). Abban *van elbujva* a zöld király leánya (Merényi: Sajó völgyi népm.). »A -va ve határozó igenévének gyakori használata van ilyen intr. igékben is: *le van feküve, el van utazva, menve, fel van állva, nem vót legyüve*« (Alsófehér m. Nyr. 25:350. és ugyanezen szavakkal Lázár Istv. Alsófehér vm. magyar népe 119). Jaj szívem! egészen *meg van állva* (Dunántúl). Tíz napig *feküve vótam* (Szlavónia; így Aranynál Murány ostr. »Amint füllel földön fekvé vala«). *Nem vót fölkelve* (Baranya). *Meg van maradva* (Bánffy-Hunyad, Nyr. 10:22). Mikor kiért a túlsó martra, csupán a csontja s a bőre *volt megmaradva* (Udvarhely m. Kriza). *Össze voltak beszélve* (Veszprém). *Össze voltak beszélgetve* (Vas m.). — Vö. még: *élvén van, élvén volt, élvén volna* (ÉrsC. és ma Fehér, Tolna, Somogy m., l. MHat. és MTsz.).

A minap meg egy párbeszédben ezt hallottam: Az öcsém megjött. — »*Hát el volt utazva?*« — Ezt persze így is lehetett volna kérdezni: *hát elutazott vala?* v. *elutazott volt?* v. *távol volt?* v. *oda volt?* v. *nem volt a városon?* — De úgy gondolom, minden elfogulatlan ember el fogja ismerni, hogy úgy volt legtermészetesebb, ahogy kérdezte az illető.

SIMONYI ZSIGMOND.

Claquehutes Frigyes szólásai. Ehelyett: »a minap v. nemrég csakugyan kitűnt (v. a multkor igazán kitűnt) hogy a városi képviselők csak saját érdekeik képviselői« — azt írja: *közelebbről tényleg kitűnt*... (A minap, multkor, multkoriban, nemrég, nemrégiben: ezeket a jó magyar szókat Cl. alig ismeri; igazán, csakugyan, valóban: ezeket alkalmasint parasztos, naiv kifejezéseknek tartja, mert hisz minden gyerek él velük.) — Ehelyett: »a királyi palota gyorsan v. igen gyorsan épül« azt írja: »A királyi palotai építése rohamosan halad előre« (persze: *Der Bau des königlichen Palastes schreitet rapid vorwärts*, mondja a német Claquehutes).

ANTIBARBARUS.

* Egy részét sok más ilyennel idéztem már a M. Határozókban 2:308—9. Az ott idézettek mellől elhagytam a forrás idézését.

MAGYARÁZATOK, HELYREIGAZÍTÁSOK.

Tabán (29:423). Adán egy tó melletti utca. De itt a Tabánban éppenséggel nem laknak rácok. (Érdekes jelenség, hogy a bácsmegyei városokban a szerbek mindenütt a város déli részén laknak.)

KLEIN JÓZSEF.

Halason is Tabánnak híják a legrégibb városrészt. De abban ugyan rácok nem laktak soha. Halason sohse lakott más nemzetiség, csak kún. Még magyar se.

KOMJÁTHY SÁNDOR.

Tájszókról. (Nyr. 29:334.) Kártya-szók: *tök-pucoli*: tök felső. Ennek a kártyának Halason is csúfneve van: *hugyogli*.

Több szónak itt Jenő aligha ad szabatos magyarázatot. Így azt mondja:

pitar: konyha. — Nem úgy lesz az, hanem úgy, hogy a népnél a pitarban van a konyha is (a szabad tűzhely). Az előrész a pitar, a belső rész: az a konyha. Így pitar-ajtó, pitar-ablak, pitar-küszöb. De a belső részt: a konyha (szabad tűzhely) környékét, a kémény alját sohse hallottam pitarnek említeni.

pápista varju: nem mondja meg, miért? Nem eszi meg a férget; ergó: bőjtől. A kálvinista varju (fekete v.) megeszi a férget; ergó: nem tart bőjtöt: hússal él.

protestáns varjú. — Sohse hallottam így. Csak így: kálvinista varjú. Mint ahogy protestáns vallás sincs a nép száján; csak kálvinista, református, vagy magyar-vallás.

takaros: szép. — Csinost jelent az tán.

köstörködik: tréfál. — Igen, de kötekedve tréfál valakivel. *Kitréfál*; beleköt, belekad a társaság vmelyik tagjába. azt *farcinázza*, *ostorhegyre veszi*, *képistikázza*, kicégérezi, kifog rajta. »Ugyan, ne köstörkögy máñ annyit!« (Hagyj békét vkinek.) *vő*: *söntörködik*, *sündörög*: vki körül jár.

Bajos 29:287 sajtóhiba lesz *bajor* (gohér) h.

Tanyasi (29:422) Halason is mindennapos. Tréfásan ezt is mondják: *hávalósi*.

Munkácsi B.-nak 29:155 szüksége lett volna a *cikus* (malac) magyar változataira. De csak a székely *cséka* (disznó) és zempléni *cikus* (malac) szókat idézi. Pedig ez a szóalak az országban ismertebb, használtabb. Egész Tiszán-túl így hívják elő az öreg disznót: *cső, cső!* a fiatal malacot pedig: *cika, cika! cën, cën, cën!* grúj! KOMJÁTHY SÁNDOR.

Spajzoltam egy fiblit. Mikor a börtönben a rab keresményéből nagy ünnepek alkalmából igazgatói engedéllyel bort vagy valami extra ételt vesz, a hivatalos elnevezés szerint *kiétkezik*, de a börtön nyelvjárása szerint *spajzol*. Beállit hozzám a börtönlelkész irodába egy fiatal rab, aki két hónapig ajncelbe volt s megkér, hogy nézzem meg, jól megtanult-e németül írni a magánzárkában. Kérdem tőle, hogy miből tanult? »Hát kérem, spajzoltam egy fiblit.« Zs P.

VÁLASZOK A SZERKESZTŐSÉG KÉRDÉSEIRE.

(Nyr. 29:427; folytatás.)

9. Köszöntések. Este: jóccakát; nappal, ha az ember távozik tőlük: Istennek ajánlom, Isten velük, Isten megáldja, Isten hírével járjon; nappal találkozáskor: jó napot; aggyon Isten; munka-közben: jó munkát adjon az Isten, megáldja Isten. Nagymákfa (Vas). Wittmann Zoltán. — Nyugodalmas jóccakát aggyon az Isten; egészségére válják az éjjeli nyugalom; Isten hírével járjon; jó ápitust a fölöstökömhöz; minden jókat. Udvarnok. (Zala m.). Hamburger Jenő. — Adjon az Isten jó napot; Istennek ajálom; Isten áldja meg; Isten hírével. Keszthely. Singer Ö. — Szerencsés jó reggelt kívánok, egészségére válják az éjtszakai nyugalom! Pálinkás jó reggelt adjon Isten! Szerencsés jónapot! Távozó köszöntései: Isten áldja meg őket! Jegésséget kívánok. Istennek ajánlom! Ha többen vannak a távozó körül, akkor a köszöntéséhez oda teszi a *mind közönségesen* toldalékot. Jegésséget kívánok mind közönségesen! Este: Jéccakát; nyugodalmas jéccakát; boldog felvéradást! Távozó köszöntésére feleletül: Isten hírével járjon kend! Szerencsére járjon kend! Ily szép és okosan kifejezett köszöntést is hallottam már: Hát Isten áldjon meg öcsém, jó híredet halljam becsületes ember szájából! Ritkább találkozásnál gyakori: Hála Isten, hogy jó egészségben láthatom. Távozásnál: Ha látom, jó egészségben láthassam! Friss, jó egészségben láthassam! Nagy-Kanizsa. Krámer Lajos. — Adjon Isten; adjon Isten magának is (kée-nek is); egészségére szolgáltassa az éccakai nyugalmat; 'csés jó napot adjon Isten; j'estét adjon Isten; jó beszégetést kívánok; jó munkát! Áldja Isten!; része legyen benne; Istennek ajánlom; Isten vele; j'egésséget; Isten hírével járjon. Galsa. (Zala m.). Sass Béla. — Jóccakát, Istennek ajánlom, Isten velük: továbbá összejövetelkor reggel: erőt-egésséget. Ha többen vannak, akiket az érkező köszönt, hozzáteszi: mind közönségesen. Varsány. (Veszprém.) Káldy József. — Jó napot aggyon Isten, Káro bácsi. Aggyon Isten neked is, öcsém. Megvan egíssigben? Köszönyöm kérdésed, megvónik lassan-lassan. Hát te, ides öcsém? Én is megvagyok, hála Istennek. Reggel így köszönnék: Jó réggét aggyon Isten. Este: Jestét aggyon Isten. Eltávozáskor: Isten álgya meg. Ha úri embertől bucsuznak: Istennek ajánlom; vagy: minden jókat kívánok. Nagy-Pirit. (Veszprém.) Burián Albert. — Somogy megyében: egészségére válják az iccakai nyugalom, boldog jojccakát kívánok. H... M... — Rendes körülmények között a *somogyi ember* úgy köszönti a másikat: *Aggyon Isten!* A válasz rá szintén: *Aggyon Isten!* A nap különböző szakjaiban megnevezi az egyes szakokat: *Aggyon Isten jó röggét. Jó napot aggyon Isten. Aggyon Isten jó estét. Egésségére váljon az éccakai nyugalom... ha vót. Jóéjtszakai háromféleképen is hallottam mondani: jéccakát, jóccakát, jójccakát.* Ha valakit nagyon meg akar tisztelni, akkor így köszön: *Nyugodalmas jóccakát kívánok.* A szobbi iskolából minden délután azzal

távoztunk haza, hogy: *Csendes, nyugodalmas jéccakát kívánok rektor uramnak, rektorné asszonyomnak, mind közönségöszen.* Hallottam, hogy az iskolás gyerekek azzal fogadták az iskolába belépő idegent: *Isten hozta!* s eltávozásakor így üdvözltek: *Isten hordozza szöröncsésen kigyelmedet!* Távozáskor használt üdvözlések: *Isten vele. Isten velik. Istennek ajálom. Isten álgya mög.* Katolikusok így köszönnek: *Dicsértés-sék,* vagy *Dicsértessék a Jézus Krisztus.* Tréfás üdvözlések: *Pálinkás jó-röggét aggyon Isten. Aggyon Isten, ami nincs. Vögye é, ami van.* Ha szüretkor eső esik: *Aggyon Isten hó szüretet nagy csizmát.* T r e n c s é n y L a j o s. — Reggel érkezéskor: Szöröncsés jó röggét kívánok kétőknek. v. kigyelmetőknek. Aggyon Isten jó röggét. Egésségikre vájjék a'zéccakai nyugodalom. Köszönnük a jó kívánattyát. Álgya mög az Isten e máinapon is erőben, egésségben, azt kívánom. Hasonlóképen kívánnunk! Reggel távozáskor: Isten megálgya kigyelmetüket. Isten hírével járgyon kigyelmed. Nap közben, találkozásakor: Jó napot aggyon Isten. Aggyon Isten kének is. Távozáskor: Jó egésségöt aggyon Isten. Jó egésségöt aggyon Isten kének is. Munkában: Jó munkát aggyon Isten kétőknek. Isten megálgya kétüket. Evés közben: Isten mögálgya a kétők övését. Részé lögyön benne. Köszönöm; hálá Isten vót má részöm benne. Este, érkezéskor: Szöröncsés jó estét kívánok mind közönségöszen. Hozta Isten kétüket (egyés számban is!). Távozáskor: J'éccakát kívánok kétőknek, boldog főnverradást. Hasonlóképen kívánnunk. (Ormánság.) B o d o n J ó z s e f. — Adjon Isten jó reggelt; jó napot, jó estét, jó éjtszakát. Isten áldja meg. Jó reggelt, jó napot, jó estét, jó éjtszakát kívánok. Jó egésszéget (kívánok). A köszönés elfogadása rendesen Adjon Istennel történik; a távozó köszönését így fogadják: Isten áldja meg. A köszönés után a beszédet vagy ezzel kezdik: Isten áldja meg emberit, asszonyát; vagy ezzel: Mire végzik kendtek? Halas. L á s z l ó I m r e. — Ja^o e'ccakát. Isten ágya më. Ja^o egéssé'gét kévánok. Isten vele^{nk}. 'Gyon-isten, stb. (Rimavölgy.) C s i s z á r A n d o r. — A köszönés a palócoknál, mivel majd mind katolikusok, rendesen a szokásos *Dicsértessék* ... akár reggel, akár napközben, vagy este. De ha tudják, hogy az, akinek köszönnek, nem katolikus, akkor: *Jó rëggét-, Jó napot-, Jó estét aggyon Istent* mondanak. Távozáskor este: *Nyugodalmas jó eccakát kívánnak,* de napközben ezek járkák: *Istennek ajálom kigyelmedeket!* meg: *Jó egésséget kívánok minnyájoknak!* Erre pedig a válasz: *Isten álgya meg!* vagy: *Isten hírével járjon!* B e l á n y i T i v a d a r. — A köszönésekben, mint pl. Jónapot, Jó reggelt, Jó estét, Szerencsés jónapot, Jóegésszéget féle kifejezésekben meglevő jókívánatokon kívül alig van még egy pár, mint: Béke veletek, Áldást és szerencsét, Boldog újévet stb.! Szécsény. (Nógrád.) Á g n e r L a j o s. — Jó reggelt, jó napot, jó estét, jó éjtszakát. A 3 elsőt megérkezéskor, az utolsót eltávozáskor. Az elsőt távozáskor még nem hallottam; de a 2-dikat és 3-dikat különösen az izraeliták eltávozáskor is mondják 2—3 év óta. Tisztességes emberek tisztességes emberekkel szemben ezekhez a köszönésekhez a *kívánok* ígét is hozzájuk teszik. *Adj isten, jóccakát* csak bizalmas emberek közt tréfá-

ból járja. *Adjon isten jó reggelt vagy jó reggelt adjon az isten szintén szokásban van, valamint a nekik megfelelő napot, estvét és éjtszakát is. Istennek ajánlom csak a kegyeskedőktől használt köszönés. Jó egészséget a kívánok ige nélkül alig hallható. Ugyanígy a jó étvágyat kívánok, ha evés ideje előtt búcsúznak egymástól, vagy valakit étkezésnél találunk. Isten veled vagy veletek barátságos búcsúzás. Isten velünk nálunk csak nyegle emberektől hallható. A katonák útján divatos az ajánlom magamat. Szokott köszönések még: Alázatos szolgálója, ilyen alakban is: aláztszolgája; szervusz. Megfigyeltem még, hogy olyanok, akik hasonló sorsúaknak vagy nézésök szerint alsóbb rendűeknek az isten áldja meg búcsúzó köszönést mondták, magasabb rangúakkal szemben urasabban, tehát rossz szórenddel (?) így használták ezt a köszönést: Isten megáldja. Miskolc. Porcs János. — Szerencsés jó reggelt, szomszéd uram! Egészségére kívánom az éccakai nyugodalmat. Hasonlóképen! felel a házigazda. Mikor vendég érkezik, így fogadják: Isten hozta nálunk! Isten áldja meg, istennek ajánlom, jó egészséget kívánok, így búcsúzik a vendég. Ha munkában találja egyik a másikat, így köszönti: Szerencsés jó napot, jó munkát! v. Adjon Isten jó napot, jó munkát! A németes magamat ajánlom és aláztszolgája nálunk még nem szivárgott be a nép nyelvébe. Eger vid. Heves Kornél. — A köszönés módja ma már többféle. A régi köszönő forma, melyet még nagy általánosságban használnak: Adjon Isten jó napot, vagy: jó reggelt, jó estét, jó éccakát. Ugyancsak ezt megfordítva így is használják: Jó napot aggyon Isten. A felelet rá mindkét esetben ez: Adjon Isten! vagy: Adjon Isten mindnyájunknak. E köszönő formát azonban — és ez a megkülönböztetés nagyon fontos — csak egykoruak, vagy akik közt nincs nagy különbség, használják egymással szemben és csak utcán vagy más helyen való találkozás alkalmával. A legény, a fiatal menyecske, a lány az öregebbnek így köszön: Dicsértessék a Jézus Krisztus. Gyakori, hogy az asszonyok is ezt a köszönő formát használják egymás közt. Egyszerű látogató alkalmával így köszönnek be a parasztházakba: Dicsértessék stb. Adjon Isten jó estét! A gazda, vagy a gazdasszony, vagy ha mindketten bent vannak, mindketten rámondják: Mindörökké ámen. Adjon Isten neked is (v. magának is). Mi jóban fáradt (v. fárad)? Tedd fel azt a kalapot hé, ott annak a helye. Ül le nálunk. Köszönöm, sietek nénémasszony. Ejnye már no, tán csak nem akarod elvinni az éccakai álmunkat. És erre már a látogatónak le kell ülni. Vendéglátás alkalmával, a köszöntés után így üdvözlük a vendéget: Hozta Isten nálunk! Erre az visszafelel: Magam is igyekeztem. Ez a vendégnek ünnepies üdvözlése, melynél elmaradhatatlan a kézfogás. Úgy vélem én, hogy az egri népnél régebben ez volt az egyedüli köszönő forma. Az öregebbeknél és akik büszkéek arra, hogy földművelők, és elég gazdagok ahhoz, hogy az urakkal szemben sem szóval, sem tettel nem igen uraskodnak, azok még ma is ezt a formát használják mindenkivel szemben, legyen az bár maga az egri érsek is. De a filokszerá pusztításával a nép büszkesége s így eredetisége is hanyatlik. Kezd kivetközni a maga régi jó erkölceiből mindenképen. Így az üdvözlésnél*

már elmarad az »Isten«. A búcsúzásnál pedig sokan az: *Isten dídja* helyett ezt az újabbat, *urasabbat* használják: *Istennek ajánlom!* vagy: *Minden jót.* Azonban ez újabb formák még igen gyéren hallhatók. Eger. Szeredy Dezső. — A Mátraalján és Felső-Borsodban divó köszöntések: Dicsértessék a Jézus Krisztus! Dicsérjük a Jézus nevét! Szerencsés jáó regvelt aggyon az Úristen, egészségire kívánom az éccakai nyugodalmat, ha vaót! Aggyon Isten pályinkás jáó regvelt! Szerencsés jáó napot kívánok! Aggyon az Isten jáó napot! Isten hozzájuk! (búcsúzó köszöntés). Az ablak alatt beszélgetőket így köszöntik: Aggyon Isten jáó napot, (v. estét), jáó heverést! A munkában levőket így köszöntik: Aggyon Isten jáo napot, jáó munkát! Dicsértessék a J. Kr. Isten aágya még a munkáját, az emberét is! Az étkezők és az őket köszöntők között ilyen párbeszédes üdvözlések használatosak: Dicsértessék a J. Kr. Isten aágya még az ételét, az emberét is! Aágya még az Isten. gyeójjék hozzánk ebédélyni! Csak tessék Isten aadásával! Jáó étvágyat kívánok a délebédhő! Aldomásoknál divó köszöntések: Aázda megtölti a poharat (rendesen egy pohárból isznak) s e szavakkal köszönti vendégére: Isten éltessé! Áagya meg az Isten; mondja a vendég. A gazda iszik. Mikor a poharat elveszi a szájától, a vendég mondja: Aggy' Isten kedves egészségére. Ez alatt a gazda újra megtölti a poharat s a vendégének nyújtja e szavakkal: Bőceőletvel! A tüsszentésnél használt köszöntések: Kedves egészségire kívánom! Aggy' Isten egészségire! Aggyaót Jézus! (Adj jót Jézus!) A disznóperzselésnél divó köszöntések: Pályinkás jáó regvelt aggyon az Isten, jáó munkát; kövér légyen a pécseyéjé! Aggy Isten, részi légyen benne! Az utóbbi helyett néha tréfásan ezt mondják: Aggy Isten, részi légyen a porzsoló-fába (pizska-fába). Borsodi László — Jó-e a »Jónapot?« Elhamarkodott állítás volt a Nyr. 29:374. lapján Havas István tollából, aki szerint a magyar nép az ország egyetlen egy vidékén sem köszön találkozáskor így: *Jónapot!* Nagy meggondolatlanság volt ezt az állítást ily általánosságban odavetni, mert ezt az országnak majdnem minden vidékéről megcáfolhatják. Így pl. én is, aki épp aznap, mikor olvastam e cikkekét, mentem végig Csongrád-Mindszent községén és akit legalább tizen (öreg, ifjú, férfi, asszony, de megannyi egyszerű alföldi magyar) köszöntöttek így: *Jónapot!* Debrecen környékén, Szoboszlón pl. a *Jónapot!* *Jónap!*-ra rövidül, a rávaló felelet pedig *Adjon isten* helyett *Aggyis*-nak, néha csak 'gyisnak hangzik. A *Jónapot!* csak akkor magyartalan, mikor elköszönésre használják; akkor nem egyéb, mint a német *Guten Tag*-nak és kivált a francia *Bon jour*-nak előkelőséget tettető utánzata. Kardos Albert. — Találkozáskor: Jó reggelt, jó napot, jó estét kívánok! *Távozáskor:* Minden jót kívánok. Minden jót, jó egíssiget! Jó egíssiget! Isten áagya meg! Jó íccakút! A nap bármelyik részében találkozáskor: Aggyu isten! *Tréfásan:* pájinkás jó reggelt aggyu az Isten! Nyalka jó estvét aggyik a takaros úristen! *Gyerekek:* Jó vin cigánt (jó íccakát). *Reggel:* jó reggelt kívánok, kedves egíssigeekre kívánom az íccakai nyugodalmat!

Ebédnél: jó napot kívánok, az Isten álgya meg az ítelőket, meg az emberit is. Köszönnük, legyik risze benne. Köszönöm szívesen, járta mán, csak tessik jó egíssiggel. *Ünnepnapon*: Jó napot kívánok. Engeggye meg az Isten, hogy több ijen jeles ünnepnapot írhesse nek, ezt is erővel, egíssiggel, bikessiggel tóthessik el, azt kívánom. Köszönnük, úgy engeggye az Isten, hogy írhesseik kémed is. *Szüretkor*: Hasznos munkálódást, bú szüretet, nagy csizsmát! (Ha sok az eső, akkor lesz bő szüret; s ha sok sár ragad a csizmára, az ilyet *nagy csizsmának* nevezik). *Halottas háznál*: Az Isten vigasztája meg mostani szomorúságokban. Hajdu-Nánás. Kéki Lajos. — A köszöntés formái Margittán (Bihar m.): (pájinkás) jó reggelt agyon isten; ehhez még hozzáteszik, ha valakinek a lakásába megy az ember: kedves egíssigire az iccakai nyugodalmat; jó napot, jó estét, jóccakát aggyon (az) isten; nyugodalmas jóccakát agyon isten; de mindezekkel kapcsolatban a *kívánok* is előfordul, főleg olyanoknál, akik már más vidéken is megfordultak. *Elköszönéskor* ez is járja: minden jót kívánok. A sopronmegyei Horpácson az elköszönés rendes formája: Istennek ajánlom. Incze József. — *Jóccakát*, istennek ajánlom, jó egészséget, egészségre kívánom az éccakai nyugodalmat; (ha jobban meg akar tisztelni valakit) nyugodalmas jóccakát kívánok, pájinkás jó reggelt kívánok, adjon isten, vagy: adjon isten jó estét, napot stb., isten áldja meg; a távozonak mondja gúnyosan vagy haragosan: isten hírivel, isten hírivel a fagyon. Jász-N.-Kún-Szolnok m. Balassa Béla. — Adjon az Isten jó iccakát, erre válasz: Adjon Isten (Istennek ajánlom, Isten velünk ismeretlen nálunk). Kisujszállítás. Mészáros Kálmán. — Szentesen reggel így köszön a nép találkozáskor: *aggyon Isten jó reggelt!* s ezt így fogadják: *aggyon Isten!* vagy pedig: *jó reggelt aggyon Isten!* Körülbelül 10 órától kezdve alkonyatig így köszönnek találkozáskor: *aggyon Isten jó napot!* s így fogadják: *aggyon Isten!* vagy: *jó napot aggyon Isten!* — Alkonyattól kezdve akármeddig este: *aggyon Isten jó estét* s a másik azt mondja rá: *aggyon Isten!* vagy pedig *jó estét aggyon Isten!* (*Jó estétben* az ó gyakran meg is rövidül s az *o* és *e* hang valami különös hanggá olvad össze, olyan formán mintha két *e*-t ejtenének.) A katolikusok köszönése: Dicsértessék a Jézus Krisztus! vagy csak: Dicsirtessik! s a másik mondja: mind örökké ammen! (Dicsértessék-et is szoktak mondani, *é*-vel). *Eltávozáskor* reggel vagy napközben ezt mondják: *Isten álgya még!* *aggyon Isten jó egíssigét!* vagy: *jó egíssigét kívánok!* s az *o* és *e* megint úgy összeolvad, mint a *jó* estétben. Mondják ezt is: *minden jót kívánok!* továbbá: *Istennek ajálom!* de ez már ritkább. Gyakran mondják ezt is: *Isten maraggyon* (t. i. veled, vagy velünk)! Ha pl. kimegy a gazda a tanyára, ő is így köszön az otthon maradóknak, ezek pedig rámondják: *Isten hírivel járjon!* Alkonyattól kezdve aztán így köszönnek távozáskor: *aggyon Isten jóccakát!* vagy: *jóccakát aggyon Isten!* Megjegyzem, hogy a köszönést általában más fordulattal szereti viszonzni a nép, mint ahogy fogadta, s pl. az *aggyon Isten jó reggelt!* meg a *jó reggelt aggyon Isten!*-féle

szőrendet használja az is, aki először köszön, az is aki fogadja a köszönést, de úgy, hogy az egyik az egyik szőrenddel mondja. a másik a másikkal fogadja. Molecz Béla. — Belépéskor: Dicsértessék a Jézus, aggyon az Isten jó napot v. estét; dicsértessék a Jézus Krisztus, jó napot aggyon az Isten, hogy mint szógál az egéssége? Távozáskor: Isten áldja meg, adjon az Isten jó éccakát, Isten maradjon kentekkel. Kis-Királyhegyes. (Csanád m.) Beney Antal. — Adjon az isten jó röggelt; jó napot; jó estét mind közönségesen. Szöröncsés jó napot adjon isten kigyelmednek. Adj isten! Fogadj isten! Jó napot sógor! Lügyön része benne. ha jó. Isten mögáldja kigyelmedet! Aldja mög az isten kendet is. Istennek ajánlom! Adjon isten sok jó egésséget. Kedves egésségire kívánom az éccakai nyugodalmat! (tréfásan: hogy ha volt). Adjon isten nyugodalmas jóéccakát! Jó étvágyat kívánunk. A tudákos paraszt jó apetitust kíván az étvágyhoz. Köszönjük, tessék, lögyön része benne. Köszönjük, már megvolt. Isten hozta! Tessék, kerüljön belül! Isten hozta nálunk, (legyen a mi lányunk!) Gyűjjék kend már arra mifelénk is! Jó napot kedves komám, hogy vág a bajusz? Hogy van kigyelmed? Köszönöm szíves kérdését, hálistennek jól; vagy: mögvagyok, csak úgy csöndesen. Hát csak vagyok ügygel bajjal. Hát csak vagyok, mint a többi gróf. Könnyü neked, de nehéz a böcsületes embörnek. Minden jót kívánok. Adjon isten erőt egésséget, Bort, buzát, békességet. Isten tőlünk dicsértessék. Dicsértessék a Jézus Krisztus! Mind örökké ámen. Az én jó istenem áldja mög. Csongrád — A fenti változatok legtöbbször Zalában is; de elűtő: Isten velük. Jóéccakát. Id. Barta László. — Torontál-Vásárhelyen jó röggelt, jó napot, jó estét, jó éccakát, istenálgyom (e h. Isten áldja meg), adjon Isten. Úrnak: jó egésségöt kívánok. Egyéb köszönést nem ismernek. Dékán Sámuel. — Szerencsés jó reggelt. Adjon Isten pálinkás jó reggelt. Adj Isten egésségére az éccakai nyugodalmat. Jóéccakát. Ada. Bács m. Klein József. — Jóéccakát, jégésséget, jéccakát. Nyárad vidék. (Marostorda m.) Nagy Lajos. — Jó reggét! Isten ágya meg! 'sten ágya meg! De már a két utóbbit csak az idősebbek; a fiatalabb nemzedék: Jó napot aggyon isten! (Napközben.) Jestét! Jéccakát! Jegésségét! Etéd. (Udvarhely megye.) Gagyisamu. — A székelyföldön: az öreg Isten áldja meg kiedet sógor; hozta Isten, vagy: adj Isten; jóéccakát adjon az Isten; jestét kívánok. Szánthó Gábor. — Jó reggelt, jó napot, isten ágya meg, jestét aggyon isten, jéceekát kívánok v. aggyon isten; nyugodalmas jéceekát kívánok, aggyon isten szerencsés jó napot v. szerencsés ez máj napot (különösen vásáros alkalommal). A válasz ugyane kifejezések ismétléséből áll. Ége. (Udvarhelym.) Ferencz Miklós. — Találkozásakor: Isten áldja! Jó napot! Jó reggelt! Nyugodalmas jó éjtszakát! A pappal szemben: Dicsértessék a Jézus szent neve! Ha jönnek a miséről és találkoznak vagy valahova betérnek: Adjon Isten részt a szt. misében. Vagy ebédkor, vacsora tájon jönnek egymáshoz: Tessék az ebédhez jönni Jézus hírével, szól a megszólított: Nekünk is megvolt, vagy meglesz. Jőjön nálunk: Elmegyünk... Hogy

élhetnek? e helyett; hogy vannak? T á v o z á s k o r: Jöjenek nálunk is. Elmegyünk. Istennek hagyom! Isten hírével! (járj v. járjatok). Maradjanak békével! Nyugodalmas jó éccakát! Jó egészséget! Bukovina. László István.

10. Leplezett és szépítgetett káromkodások, esküvések. Különböző helyeken hallottam e kifejezéseket: Az ebadta! Ebadtateremtette! Kutya teremtette! Kutya fékomteremtette! Kutya egye meg! A kutya fáját! Kutya lesse meg! Kutya lesse meg a más macskáját! Olyan kutya legyen, mint a pécsi püspök! Disznóhordta, disznóteremtette, disznó hordtateremtette! Disznózom hordta! Disznó terem a káposztában! A macska rúgja meg! A bagoly rúgja még! A kakas csípje meg! Fékom adta! Adta teremtette! Teringettét! Teringette faszekere! Az istenfáját! Az istálófáját! Az istápját! Az istókságát! Az áldóját! A csücskit! A kiskésit! Azt a mindenit! A háromságát! A háromfáját! A teremfáját! A termőfáját! A teremburáját! A keservit! A fűzfánfűtyölőjét! A fűzfán fityegőjét! A nyüstyit! A kirilájumát! A kezednek a keserves ámmenit! Aki mondója van a világnak! Isten tegye a többi közé! Az én Istenem tegye a villahajtóba! Kukujj meg! (kuka:néma.) T r e n c s é n y L a j o s. — A teremőfáját, a rézangyalát, a szomorú csillagát. Nagymákfa. (Vas m.) W i t t m a n Z o l t á n. — Kuttya fékom teremtette; kuttya fékom adta; a fránca egye meg; hogy az Isten tegye a többi közé (az Isten döglessze meg helyett); a teremőfáját, a teremburáját; azt a kutya mindenit; azt a kutya fáját; a szekrekucióját, a hétszázat. Keszthely. S i n g e r Ö. — Kutya a dógát. Udvarnok. (Zala m.) H a m b u r g e r J e n ő. — Isten uccse. Már uccse (Isten, Mária úgy segéljen). Jézus Krisztus uccse (legmágasabb foka a bizonyításnak). Biz Isten. Isten bizony. Biz Istók! kifejezést akkor mondja, ha hazudott s mondását mégis el akarja hitetni, de maga is kételkedik, mintegy puhatolódzik, nem fogják-e szaván, vagy nem hazudtolják-e meg. Galsa. (Zala m.) S a s s B é l a. — Istók uccse! Mák uccse! Mákos uccse! Mákos rétes uccse! Vakúljak meg ezen a helyen (eközben a térdét üti, pld. a térdén vakúljon meg t. i.), ha nem igaz. Ha nem igazat mondok, olyan kutya legyen, mint a veszprémi püspök! Ej, azt a nem jóját! Azt a jégén kopogóját! Az apád ragyogóját, rézangyalát. A rossz seb helyett gyakori: a rozsféreg egye meg. Poharazás közben ilykép kocint: Az apád Istenét — dicsérjük! Vagy: Isten tőlünk — el ne maradjon! Adjon Isten több eszt. hogy el ne felejtünk ezt! Kedves édes mögegésésülésödre váljék! Nagy-Kanizsa. K r á m e r L a j o s. — Abiz Isten; szent ugsével mondom, hogy igaz. A szemed ragyogóját! Az árgyélusát. A kutya ötvenét. Varsány. (Veszprém.) K á l d y J ó z s e f. — Hejnye fikom teremtette! Szélhordta! Láncomadta! Lánchortta! Az áldófáját is! A teremfáját! A Herkó-Páterját! A ragyogó csillagát! A ragyogó fáját! Hennyé azt az égen kopogó, fűzfán fűtyöriszó rézangyalodat! A hétszázat is! Nagy-Pirit. (Veszprém.) B u r i á n A l b e r t. — Azt a hétszázat. Somogy megye. H... M... — Az angyalát; az ántiját;

az ánti seregit; az áldóját; az árgóját; az árgyelussát; az arkangyalát; az atyamesterit; a bötűjit; a cséttégőjit; a csillag-gyát; a dicsőségit; az ebadtát; az esedezőjit; a fölségit; a hevedergyit; az imádóját; az irgalmát; az istállóját; az istállófáját; az istenfáját; az istennyláját; az istentelennyit; az istentagadóját; az istercit; az istiglicit; az istrángját; a jégenkopogóját; a jézustagadóját; a jézus-talannyát; a könyörgőjit; a körösztyit; a mindenit; a mindenségit; a nemjőját; a ponciussát; a ragyogóját; a szenvedésit; a születésit; a tagadóját; a teremburáját; a teremtésit; a teremutuskóját; a teremő-fáját; a tiribucáját; a tuskóját; a voltját; az üdvösségit; Némedi. (Tolna m.) Némedi Dezső. — Terrem tuskó... az erdőben! Aki Argérusa van neki! Az istáló-fáját! Az annya is tehén! Lāncos lobogós teremtetete! A. János bácsám! B. Hallom! A. A fölségős Ur Istenét kédnek... B. Nono, gyerők! A... imágyunk! — Kuttya az eb lábán jár! Farkas ögye mög az annyát! A kerepenciáját, a nádudvarát, az úr vacsoráját! (valamilyen úrnak a vacsoráját). Isten mék bizony! Is nem bizony. Istók uccse! Fusson ki mind a két tyúkszömöm. (Ormányság.) Bodon József. — Egyen még a fene. Hogy a ziz egyen még. A rosseb rágjon szét! A nyoszravolya törjön ki! (rossz nyavalya!) Az ördög vigyen el! Fusson ki a szemem, ha láttam! Úgy élj, hogy te ezt láttad! Üssön beléd a ménkü! (menykő!) Az istennyila csapja szét azt a bugris fejedet! Menj a pokolba! Az Isten akárhova tegyen! Száraggyon le a kezem, ha én ezt tettem! Puszticeson el az Isten! Vigyen el a fráz! A fráz törjön ki! Essen belé a féreg! Az Isten úgy aggyon neked egész-séget! A nyavalya vigyen el! Az istennyila üssön beléd! Pukkadj meg! Fúlj meg! Fújd fel magad! Úgy éljek én! Ne adjon neki az Isten se erőt, se egészséget. Rohadjon ki a májad! Te kutyafülű! Az Isten zavarja meg a fejedet! A kórság törjön ki! A nehézség gyűjjön rád! Az Isten pusztítson el a nyakamról. Verjen meg az Isten! Verjen meg az Isten mind a két kezével! A rossz vigyen el! Vigyen el a rossz betegség! A rossz betegség gyűjjön rád! Szakadjon ki a májad! Szakadj meg! Szakadjon ki a szíve! Sohse legyen bol-dog! Ne adjon neked az Isten egy falat kenyeret se! A himlő borítson el! Vigyen el a fránya! Fogd be a pofád! Némulj meg, mint a husvéti harang! A fekete fene egye meg a csontodat, hogy zörögjön! Az Isten büntesse meg! Az Isten úgy fizessen! Ne legyen sohse jó napja! Ugy szeressen, mint a kecske a kést! Égjen a lel-keden! Száraggyon le a két keze tövestül! Sülyesszen el az Isten, mint Sodomát! Sohse egyen mást csak száraz kenyeret! Száraz kenyér és víz legyenek a kosztja! A macska rúgjon meg! A kakas csipje meg! A fékanattáját! Bosszontom a Ponciusodat! Sohse légy józan! Sohse lásd a napvilágot! Vakulj meg! Fene engem egyen meg apróra, mint a mákot. Verjen el benneteket a jég! A zápor érje utól'öket! Akasszanak fel a neved napján! Az epe öntsön el! A nyomoruság lepje meg! Legyen árva, mint az útszéli kóré! Hord el magad! Hord el az irhádát! Vigyen az ördög Kukutyinba jeget aszalni. Menj Turopolýára zabot hegyezni. Lakjá jó, mint a tót karácsonkor

Hogy az orbánc törjön ki rajtad! Szájon kaplak! Vigye el a macska! Morogjon el vele a kutya! Váglak nyakon! Húzzon össze a görces! Kerüljön a lelked a gyeheha tüzére! Vessen ki a föld! A föld nyelje el! A garabonciás vigye el! A garaboncs babonázza meg! Ne legyen soha egy nyugodt perce! Ne tudjon pihenni! Sohse érje el a célját! Essen le a tomporod! Menj az anyádba! A nagyapád pofozzon meg! Ne érhesd meg a reggelt! A kutyafáját neki! A csuda verje meg! A nyű kezdjen ki! A boszorka seprűzze meg! A hideg rázzon ki! A sáska lepje el! A fatornyos hazádat! A kutya kesergőjét! A hét szomorúját! Az epe öntse el a kutyafejűt! A fűzfán kesergőjét! A keservét! Az anyád keservét! A keresztanyád térdelkalácsát! A hétfán fűtülőjét! A rézangyalát! A keserves mivoltodat! Ne érhesd meg a nevednapját! Akasszanak fel a születésed napján! Sohse legyen egy jóbarátod se! A holló vájja ki a szemedet! Vigyenek ki a dögtérre! A hollók mérjék rófszámra béledet! Nyőjön a hasadba sasköröm, de hamar! Akasztófáról nézd a bucsúsokat! Hollók mondják a szemednek: csecsebogyó! A rosseb egye ki a pofádat! Ördög bújjon beléd! Az áldóját néki! A rézangyalát! A fránc egye ki a balszemedet! Azt a ragyogóját! A mindenét! A sakramentumodat! Babonázzon meg a boszorka! Sötétüljön el neked az ég! A jég verje el a természetet! Fusson ki a szemed! Törd ki a nyakad! A kanász miskároljon meg! Szécsény. (Nógrád.) Ágner Lajos. — Az istenfelő, jámbor nép nem igen veszi ajkára az Isten nevét hiábavalóságra. Gyakran káromkodik ugyan, szitkozódik, esküdözik, de mikor az Isten nevét akarja kiejteni, megfékezi a nyelvét, hogy ne vétson a tizparancsolat 3. cikkelye ellen. Az *isten, teremő* stb. szavaknak utolsó szótagját néha teljesen elferdíti, hogy értelmetlen legyen. néha csak módosít egyik vagy másik betűjén, legtöbb esetben pedig körülírással helyettesíti. Hasonló jelenséget látunk a héber nyelvben. Az isten jelentésű *Jahve* szót még imádságközben is *Adonáj*-nak ejti az olvasó. — A jó erkölcsű ember a tisztességbe ütköző, illemsértő kifejezéseket is módosítja vagy rokonértelmű szavakkal pótolja. Így alakultak a mi vidékiünkön a következő palástolt kifejezések: Az *istállóját*, az *iskoláját* neki (e. h. az istenit); az *ista-pistáját* neki (e. h. az istennyilát); az *apád úr is* — *tehenet vett a vásáron* (tréfás); a *teremfáját*, *teremburáját*, *teringettét* neki (e. h. a teremőjét); az *áldóját*, a *könyörgőjét*, az *Antiját*; az *istenit* — *fábú* (fából); *terringette* — faszekere! *Basszorkányos* — Varga János! *Basztikuli* — Varga Gyuri! *Azt a hét meg a nyóc!* (e. h. azt a hétszentségit); Csapjon bele a sustorgó *ostor nyele* (istennyila). *Istók bizony, Istók uccse!* Vécs. Heves m. Heves Kornél. — Izelém az anyád lyányát! vagy Izelettet engem apámval. anyámval. Csúnyíjja még a Kirisztus eőt is, ha nem maradhat a szégeénteő; *bá*-val mondta az Istenét; basszoromfitta, basszordomfitta, kuttyafitta, kutyaesikaózta, baszomadta, basszordomadta, ébadott, éballába, (eb a lába), éballába-lelké-helyén, ébugatta, basszom is, nem is, csak a nagy hiri; a fityerit, a tilinkóját, a ragyogaóját, a ragyogaóságát, a kiskerekít, a kis késít, a firkantýuját, a gyúccsvilágját,

a keservit, a keserves életyit; a rézangyalát, a kanangyalát, az ántiját (anti krisztusát); a szentecskéit; a fogonását; a születését; a máriahordozóját; a mindenit; a mindenseégit; adtát is; veszett-adta, veszett-disznómadta, veszett-teremtetté, forgósadta, forgózsom-adta, forgósteremtetté, forgózsomteremtetté, disznóteremtetté, disznó-terém a káposztába, akki fája van, akki lelki van, akki ragyogaód van, Isten a gazda, akki minden van, a jégen kopogóját. a Jankó Miskáját, a csillagát, bakafityere, a hivatallyát. Borsod m. Borsodi László. — Biz isten; istók v. isten uccse; a teremburáját; teringette; teringette faszekere; az ördög szánkázzon meg. Miskolc. Porcs János. — Atterembundáját. Az is tehenetvett, Az istenfáját, A ki árkanagygyalá vá(n), Az árgyélusát. Rimavölgy. Csizsár Andor. — A teremburáját! A teremfáját! Az áldóját! Az istenfáját! Azt a jó mivoltát! Az argyilusát! A nyülkedvit! A fityuláját! Az ántiját! Az ezzit-azzát! Erre meg amarra! Aki felmagasztalta! A ragyogóját! A rézangyalát! A szentségit! Az apád is — tehenet vett a vásárba! Az is-tirimflidet! Teremtette faszekere! Terem disznó a lencsébe! Terem szen'cibere! A teremtisit! Aki felmarkolta! Biz Istók! Teremszent uccsegéljen! (a teremő szent Űr úgy segéljen!) Uccsegéljen! Istenuccse! Teremtuccse! Egy a lelkem! Biz isten! Bizony Istenre mondom! Pista legyen; huncut legyen; nem tudom hova legyen; az Űr Isten akár hova tegyen; tegyik engem az Űr Isten csudává; piszűjkek meg; kukujjak meg (némuljak meg), ha... Hajdunánás. Kéki Lajos. — Az árgyélussát, a hétszentségét, a ponciussát, az ebadtát, a kutya-fáját, a kutya szentségit (az öregapádnak), láncos lobogós adta; láncsom teremtette, kutya fogantatta, kutya foganása, disznó teremtette, áldom teremtette, áldom disznó teremtette. Ereggy odébb, mert igyek atyulán találak teremteni, hogy vacsorán éred Pilátust! Kisujszállás. Mészáros Kálmán. — Istók uccse; a teremtesit, az istállóját; a fityőre főréját a világnak; a kutya gatyá-macska nadrág, a tagadóját, az áldóját. Halas. László Imre. — Ba... kkorica-kukorica! (enyelgő káromkodás gyermekekkel szemben.) Üssön meg a nyila! (v. lecsapott a »nyila«. Az »Isten« szót a nagy tisztelet miatt nem mondják.) Istók uccse. Teremt'uccse. Szent uccse. Vigyen el a zsidó, a zsidót a manó, a manót a mirmió! (gyermekeknek mondják.) Vessz el! Elámitottál, vessz el! Hát ilyen rossz vagy te, vessz el!? v. »No, vessz el, elhagytad már a kendődet, úgy-e?« (Annyira hozzánőtt a »vessz el« a pirongató mondásokhoz, hogy mikor kiejtik, nem is gondolnak átkozódásra.) A Rossz. Néha, különösen a vászoncelédek (fehércseléd) nem merik az ördög-öt, vagy sátánt említeni, hanem csak a Rossz-at. Az idegbajosat a Rossz kinozza, ha a fráz reájön. Panna néni azt mondotta, hogy őneki egyszer megjelent a Rossz. Verje meg a ragya! Az istállóját! (az istenfáját helyett.) Az apád fiát! Az anyádot a padkán! Azt a kutya hét meg nyóccát! A tagadóját! v. a tagadódat! (Istentagadóját v. istentagadódat! az Isten tiszteletből elmarad.) Ejnye ére-ára az anyádot! Keresztanyád térgyekalácsa! (Valaki nagyot mond, a másik nem hiszi.) Jászság. Szabó István. —

Biz Istók; a teremburáját; Istik uccse; Istók báró uccse; a teremfáját; a kutya-fáját; az istálló-fáját; az iskoláját; az angyalát; az arkangyalát; az árgyilussát; a keservét; az áldóját; aki áldója van; a jó ég áldja meg; kutya fikom adta; aki szedte vette; a herköpáterjít; az ántiját; az ammenit, (ámen; nem menek az ammenjának se); az iz egye el; a rossz seb, a nyavalya, fészkes fene, a rossz üsse el; a ragya verje meg. Jász-N.-Kún-Szolnokmegye. Balassa Béla. — Teringette. Kutya-fékom teremtetete. Kutya mög a mája. A mindönit. Adta teremtetete. Enyje lánchordta. Mi a szösz. Fékom-adta. Láncos lobogós. Az áldóját. Fene húzza ki a gyöpre. Csongrád. Id. Barta László. — Osz még abbeszill, óh az a — maj' még-montam kicsoda! Ó! hogy ász sē kék neki mondanyi! Éjnye! mingyá hátrō kötōm a sarkad tē! Égyen még a fene, magyarán kimondva. Ó! — maj mit mondok; ēd még (v. süsd még) fijam v. lányom! (az *edd megnél, süsd megnél* valami csunyábbat akart az anya ügyetlen fiúnak, lányának mondani.) Orosháza. Benkő István. — Biz Istók. Engem uccse. Isten mán uccse. Mákos uccse. Teremtuccse. Bács m. Ada. Klein József. — Torontálvásárhelyen: Az istállóját, a hasad is telik, a teremburáját; teremtuccse. Dékán Sámuel. — A teremburáját, a teremfáját, a teremtisit, a kutya-fáját, az árgylusát, az ebugattát, a jégenkopogóját. Margitta. (Bihar m.) Incze József. — Biz Istók! basszorkántos; a nyirisztusát, (Krisztusát); az iskoláját v. az istállóját; az uristehenet vett (az úristenit); kutyát egyek, ha nem igaz (kutya legyenek); az Isten vakitson meg (tégedet), ha nem láttam. Ége. (Udvarhely m.) Ferencz Miklós. — Isten bizony! Isten úgy segéljen! Isten uccse! Isten életem! Elkárhozzam! Ördöggé legyenek! Vakuljak meg! Sohse lássam a napot! Kővé váljak! A fene egyen meg! A fene a húsom hántsa le! A nyavalya törjön ki! A *zsigora* rontson ki! Az Isten színét sohse lássam. Bukovina. László István.

11. Betegségek és orvosságok. *Bónás* (Somogy): eszelős; *csécs*, *báráncsés* (Soprony m.): himlő, bárányhimlő; *csécses*: himlőhelyes; *csusz*, *fölfújta* a *csusz* (Soprony m.): arc-orbánc; nehéz kiejtésű gyors mondókára való példa: Csuszos a celi szűcs! *dobroc* (Somogy): sömörféle bőrbaj; *ebfing* köt a nyévenem: pattanás (Soprony); *feketē hōlag* (Soprony m.): pokolvar; *fenye*: úgy látszik rák, de csak szitokul ismerem Soprony megyéből: fenye rág-gyo ki, fenye hánnyo ki; *hideglölés*, *kilölē a hideg* (Soprony m.): láz; *koszmó* (Somogy): a kis gyermekek fejét ellepő pizsokréteg; *nyavala-törts* (Soprony m.); *ōtvar* (Soprony m.); *pállás*, *kipállás* (Soprony m.): intertrigo; *rosses* (rossz seb): szifilis (Somogy m.), szitokként: *rosses ēgye még!* *sömör* (Soprony m.): bőrbaj; *szēgezis*, *szurja* a *szegzés* (Soprony m.): oldalnyílalás; *torokgyik*: a differia régi neve (Soprony m.); *veszēttség*, *mēgveszik* (Soprony m.); *vörös*: a kanyaró meg a vörhenyeg (skarlát) sopronymegyei neve; *zabla*, *zablás száju* (Soprony m.): a szájúg kipállása. Csapodi István. — Az orvosságok közül bedörzsöléseknél: zsvány ecet (acidum). Csöngő olaj (fűlfájás ellen).

Röpülő zsir. Varsány, (Veszprém.) Káldy J. — Betegségek: hektika, göthös, száraz kehe, hideglelés, szív Bajos, vizes tetü: fagyás. Orvosságok: patikaszer, Galsa, (Zala m.) Sass Béla. — A himlőt népünk *kanyaró* néven ismeri csak. Az ettől támadt ragya az *ripacs*; az arc *ripacsos*, ha himlőhelyes. A bárányhimlő *birkakanyaró*; a tüdővész *sorvadás*; ha köhög az illető, *heptikás*; a szifilises *fráncás*; az epilepsia *nyavalyatörés*; a télen előfordulni szokott lábviszketegség (gondolom a hidegtől támadt bőrkeményedés) *vizes tetü*; a villámütés *ménkü*; az elmebajos *meztibolodott*. Az idegesség, ha külső jelekben (monologizálás, kézzel való gestusok) nyilatkozik, *bolondoságnak* minősül. Van aztán bolondos Mayer, bolondos Kohn, bolondos Tallián stb. Persze ezek mind kabátos, nadrágos elemek, minthogy e betegség eddig népünkön nem nagyon vett erőt. Nagy-Kanizsa. Krámer Lajos. — *Betegségek*. Frász: szívgyörcs. Béső frász: nyavalyatörés. *Mögcúnýt*: megveszett. Száraz fájás: köszvény. E' bánti a hideg: kileli a hideg; láza van. E' bánti a főróság: u. a. E' bánti a kehe: náthája, köhögése van. Lim-flanc betegség. úri betegség: influenza. Száraz kehe: ftizis. Szögezése van: hascsikarás. Nyilamlása van: derék-fájás. Egere van: elállt a vizellete (lónak). Franc, rosseb: szifilises bajok. Dob, cimbalom-szög: hasonló bajok. Farkas-ször van a szömibe: hibás pilla sérti. Farkas-sötéccség van a szömin: esteli vakság. Tik-vakság u. a. Kelevény támadt a kezín: kelés. Tele van evességgel. Kifakadt. kifolyt az ev. Vad-hús nőt a sebben: sarjazik a seb. Vad-hús: a sebnek sarjazó fejlődése. Az ilyen sebet ki szokták égetni, hogy simán gyógyuljon. Prant: vérmérgezés. Farkast fogott: felpállott az üllepe. Szöm ártott neki: valami ismeretlen betegsége van. (Babona! Azt hiszik, hogy valaki megbabonázta a tekintetével.) Pokol-var: csúnya seb. *Orvosságok*. Sömmi: zinkum-sulphur. Pokolkü: lapis. Huszár-zsir: higany és zsírkeverék. Gyomor erősítő: mentin. Kénéső: higany. Pere-vérág: cickóró. Pipité: székfü, kamilla. Hólyaghúzó falastrom: flastrom. Ezör jó fü. Uti-fü cukor, maláta cukor. Ormánság. Bodon Józséf. — A palóc, ha a *hideg lövi*, csak paprikás *pályinkát* iszik, aztán elmarad tőle a *hideglelés*. Ha a *csemer* bántja, megropogtatja magát, azaz egy erősebb ember elé áll összefont karral s az hátulról néhányszor fölemeli és megrázza emberül. A *kólyika* ellen is jó a paprikás *pályinka*. Ha *gyülik* (genyed) az ujjá, *gyiákom flastromot* (diachylum) köt rá. *Főfájás*-ról legjobb a hideg víz. Belányi Tivadar. — Sömmi (szemviz), válami (fehérítő) tuggya mi (pirosító). (Rimavölgy.) Csiszár Andor. — Nátha; köhögés; hideglelés; fráz; nehéz nyavalya; nyavalyatörés; rossz, rossznyavalya; tüdőgyulladás; kólika; rák; hektika vagy heptika; igézés, szárazbetegség; súly; kelevény; fene; vízi betegség; torokgyík; bélgyulladás; hasmenés; szorulás vagy rekedés; vesebaj; vesekő; bélhártyagyulladás; köszvény; csúsz; reuma; szélütés; guta-ütés; kilis vagy kelés; pattanás. Orvosságok: Hánytató; hashajtó; keserű só; székfü herbaté; bodza herbaté; csodacsepp. Miskolc. Porcs János. — Betegségek. Kilis; feneketlen-kilis (kelés); fogkilis (az ingyen levő gyulladásos pattanás); forróbetegség (pl. hagy-

máz); hideglelés (váltóláz); erőltetés (vérhas); szárazbetegség, heptika (sorvadás); kelevény (»a rossz vértől van«; a kelevényes embernek, különösen, ha megfázik, kékes-vörös, szederjes az arcbőre, keze stb.); íz (rák); nehétség, nehéznialya (szifilis); rossz, rosszbetegség, csúnyanyavalya, fráz (nehézkór); köszvény, dagadó-köszvény (csúz): veresség (vörheny, kanyaró); sémereg (sömör); finkó (nyelvpattnas); franc, francúr (szifilis); folyosó, szent antal-tüze (orbánc); igézet (szemverés); veres-király (havi-tisztulás); derekára van (havi-tisztulása van); szí-mátra (valami gyomordaganat-féle, mely időnként a rekeszizom felé nyomul és nehéz lélegzést okoz); köszvényvirág (a köszvényes tagok bőrkiütése); süly (skorbut); csábulás (őrülés, bolondulás); gyermek-letétel (vetélés); vízibetegség (vízkórság); pokolvar (antrax); nyilallás (nyilamlás, szúrás); vaktetyű-túrás (a fagyott láb viszketése); bürge (rüh); farkas-sitét (olyan szembetegség, melyben a beteg napnyugta után semmit sem lát); fulladás, fulladozás (aszthma); körömméreg (valami mérges gyulladás a körömházon). **Orvosságok:** Tisztesfű: Stachys; pemetefű; bába-guzsaly: mezei zsurló, Equisetum (vérfolyásban szenvedők használják); úti-lapu: útifű, Plantago, a levelét sebekre, magvát pedig pálinkába áztatva vérhas ellen használják); borzéklevel, borzaglevel: gyalogbodza-level (sebheggesztő szer); tejfeles-pehely (gyűlesztő-szer); főzött fehérbab (rontás ellen használt szer. A fehérbabot megfőzik és melegen rákötik a rontástól fájó vagy megbénult testrésze; mikor kihűlt leveszik és a babot kereszt-útra öntik); főgyi tök: Bryonia; nadragulya: Atropa belladonna; beléndek, bilindek: csalmatok, Hyosciamus; cintória: ezerjófű; babhaj (babnak az üres hüvelye; forrázatával a köszvényes tagokat párgolják); szénapernye: szénamurva, szénapolyva; (forrázatát úgy használják, mint a babhajét); bocfavirág: bodzafa-virág; (köhögés ellen teát főznek belőle); keserő-lapu: bojtorján-level, Lappa; kényeső: higany: tetyű-zsír (higanyos zsír, a tetvet megöli); pipamocsok (sömör ellen használják); takony pókhálóval (törésre való orvosság); nyúlhaj: nyúlnak a vese-faggyúja, (gyűlesztő orvosság); mézes-tészta (gyűlesztő és szívó orvosság); apró-bojtorján: Agrimonia (?); mézes dohány (szúrás, nyilamlás ellen való szer); száraz béka (zaeszkóba kötve, a nyakon hordozva, hideglelés ellen hasznos); kámforos pálinka (a rándulástól tagadt testrészek orvossága); farastalom: flastrom; vadmacskazsír (köszvény ellen használt orvosság); kövi-rózsa: fűfű, Sempervivum. (nedvét a fájó fülbe facsarják). Mátraalja és Felső-Borsod. **Borsodi László.** — Kilis: furunculus; félkegyelmű: idiota; segvéghurkaja: végbél; göthös: sokat köhög; heptikás: phtysikus; vízi betegség: hydrops; bűdöskővirág: flores sulfuris. Jász-N.-Kún-Szolnok m. Balassa Béla. — Torokgyik; harmad- v. negyednapos hideglelés; megindult a lábamikrája (zhibbadtság fogta el.) Ada. Bács m. Klein József. — Torontálvásárhelyen: rossz seb, rossz betegség (szifilises betegség); kosz, rüh, ótvár, viszketeg, sömör, árpa (a szemén), gyűlés, támadás, kelés, kórság, aranyér, köszvény. Dékán Sámuel. — Aloë: keserű. Ammonii caustici liquor = szalamiaszesz. A Hibiscust ájbis. ájbisgyökér (Eibisch) néven ösmerik, csecsemőknek szokták adni.

Aqua Goulardi: ólom ecet. Asa foetida: ördögszar. Pulvis Cantharidum: bőrishogárpor, a veszettség ellen tartják jónak. Unguentum Hydrargyri cinereum: huszárszír. Empl. diachylon: diákflastrom. Vata: gyapotka. — Az ipari életben használt savakat *szájernak* hívják. (*Säure*). — Betegségek: A hideglelést, malariát, váltólázát *gyujtvány-hidegnek* nevezik. Kolera, korela. Tuberculosis: heptika, hektika, száraz betegség. A furunculust kilisnek nevezik, a sebfelületen mutató sárgadzsást vadhúsnak, a genyt: *matériának*; gennyed: *matériázik*. Szerencs. Paczauer Ervin.

Pótlás az 1—8. sz. alatti válaszokhoz: Hegyalja, Szerencs: 1. Mindig *pirosat, széleset* stb. — 2. *Hasztalan* gyakori (mintegy indulatszó). *Felpénz, felzár, komor, mellesleg*: ezeket nem hallottam. — 4. *Egyszer és előbb*: a kérdés értelmében közönségesek. — 6. A mellékmondat mindig állító formában. — 7. Felgyűri a karját v. az ujját, felgyűrt karral dolgozik: ezeket hallottam. Paczauer Ervin.

Pótló válaszok régiebb kérdésekre:

(28:468.) Kalotaszeg: 1. *Gyufa*: kezd jobban-jobban elterjedni, de az öregek s falusiak ma is masinának mondják. — 2. *Hazugság*, nem *hazudság*. Czuczsa János.

(28:91.) Kaposvár: *Nem, sem, se, le*, de *sömmi*. — *Sóhajt*, *póstús*, de *sinyor, hus, szünik, hid, uszik*. — *Ippen, miképp*. — *Oroszlán, diván*. Az embör *ha mög is mongya néki*, annyi mintha nem is monta vóna. Tudom én aszt, *ha nem is mondod*. Szokolay Hermin.

(25:188. *Fekhely*.) Csík megyében megvan a *lakhely* szó. Fejér József.

NÉPNYELVHAGYOMÁNYOK.

Tájszók.

renfenty: aki nagyon nyughatatlan, örökösen izeg-mozog.
rékas: piszkos edény.
ne rékálj annyit: ne piszkíts annyi edényt.
patéló: sulyok, ruhamosásnál használt deszka, mellyel a ruhát verik, patélják.
piliz: penész.
pilisznyes: penészes.
kókós: féleszű.
pilledt: fáradt, bágyadt, »De elpilledtem!«

hüvők kukorica: torzsa kukoricástúl; ha a hüvőkről lemorzsolják a szemet, tuskónak hívják.
mamuszka: papucs.
ketíny: kötény.
bögű: bögöly.
csömény: szúrós légy; aki sokat tesz-vesz, pörül, zsörtölődik, arra mondják: »olyan, mint a csömény.«
karésó: szélső.
lator: eleven, ügyes.
csapott: ami nincs tetést meg-

rakva, pl. »Mérj 3 csapott l.
 lisztet.
 csünött: kicsiny, aki pl. betegség
 következtében kicsiny maradt
 (állat is).
 megcsünt: pl. Ne itasd azt a gye-
 reket pálinkával, mert meg-
 csünik tőle.
 fanyalodott: kedvetlen, levert.
 elkalabalál vmt.: elhány, elkever,
 összekalabalál: összehány, össze-
 téveszt vmt.
 szabodik (nem szabódik) vmiért:
 kér vmt; bocsánatot kér. »Alá-
 zatosan tisztülöm és kérem
 tekintetes uramat, szabadnám
 egy kis arpaért.
 csötrükdök: sűrög-forog, szelesen
 tesz-vesz.

nyeszpet: nagyon készül valamire,
 igen akar vmit.
 elcsikkad: elpusztúl; »Elcsikkasz-
 tod azt a szegény gyereket!«
 tönkre teszed.
 top: lép; topás: lépés, lábnyom.
 búcsúzik vmivel: sokat beszél
 vmely dologról, sokat emlegeti.
 soká készül vmire.
 mit metsz vele?: mit ér vele?
 mire jó?
 nem érkezem erre v. arra a do-
 logra: nincs érkezésem, nem
 érek rá.
 követi rajtam: nálam keresi, tőlem
 tudakolja, »Elkalabalálta a ké-
 sét, nos rajtam követi.«
 kilútt a hideg: kilelt a h.

(Alsó-Csallóköz.) GREGOROVECZ JOLÁN.

birtokos, ez a csónak jó birtokos:
 sokat elbír.
 borvágó: aki a lakodalomban a
 bort ereszti, csapos.
 fogásója: kifogásolja.
 csócsikózott vele: dévajkodott, paj-
 zánkodott, évődött.
 verít veszi: elvégez.
 hajtokvány: kenyértésztából ké-
 szült lepény.
 szálába mén a Duna: egyenes irány-
 ban folyik.
 egész úton kárfáta: pirongat, szid.

kifurcsászta a háza elejét mög a
 konyhát: színes mésszel me-
 szelte be.
 rágyútt a süttire: rájár a rúd.
 pirúll a sár: kezd száradni.
 süt a hideg: hűvös van.
 húsója a ruhát: koptatja, viseli.
 siláp celőke, főkapott éggy celő-
 két oszt jó éverte: száraz faág,
 darab fa.
 attya: öreg apa, öreg ember, a
 családban az öreg apa neve:
 attya.*

(Makád, Csepelsziget.)

ÁDÁM IMRE.

Találós mesék.

Mi nélkül nem lehet el az erdő? (Szélső fa nélkül.)
 Kívül van a fogó, belül az ajaka. Mi jaj? (Malomkeringő.)
 Kiment a ház az ablakon, benne maradt a gazdasszon. (Háló és hal.)

* A vő vagy a meny kérdi a fiát: Vótá-é má a Dobos attyáékná?
 Fiú: Vótam, de öreg szülém aszonta, hogy a zerdőre van fáé a Dobos attya.
 Amék a zattyá elé, ha találkozik vele maj hajtom a lovat. Idegenek is
 attyának szólítják azt az öreg embert, kit nem illet meg a kigyelmed, de
 akit »ké«-nek se akarnak szólítani. Körülbelől a bátyurá-nak felel meg.

Három lába, egy patko. Tudom vót ez markodba. (Vaslábas.)
 Négy kis tipi-talpa, két kis hegyes gombja. Hosszú mesterségit
 mindig igazgassa. (Macska.)

Mit nem látott még az Isten? (Magához hasonlót.)

Mi megyen átal árnyék nélkül a vizen? (A kiáltás.)

(Beregszász.)

SZINI PÉTER.

A réják népköltésünkben.

Az ily című gyűjtemény (Nyr. 29:10) kiegészítésül a következő réjákat jegyeztem föl.

1. Cidári dom.

A kaposi piacon, cidári dom,
 Halat árul egy asszony, c. d.
 Ha elmegyek, megveszem,
 Megsütöm és megeszem, c. d.

(Népd.)

2. Dedalom, alédalom.

Oláh vészén csērös csukját,
 Belé teszi a máláját,
 Dedalom, alédalom.
 Deladalom, alédalom, dalom.

(Krizsa: Vadr.)

3. De hó reme róma.

Porka hava esedezik, de hó reme róma;
 Nyúlak, rókák jáccadoznak, d. h. r. r. stb.

(A hétfalusi rege-mondókából. Ethn. 2:238.)

4. Dínom-dánom, sum, sum, sum.

A Vargáék kertje alatt
 Bodri kutya szörnyen ugat,
 Ébresztgeti a gazdáját,
 Mert lopkodják a szénáját,
 Dínom-dánom, sum, sum, sum. (Nd.)

5. Diri dongó!

Debrecen ám híres város,
 Professzor ott a csapláros.

Csiri-biri dongó, rittalárom.
 Diri dongó! (Erdélyi: Népd.)

6. Ej, ha ha haj nem bánom,

Nékem is lesz még párom. (Nd.)

7. Haja cic.

Akármilyen vén az asszony,
 Ha férjhez mén, csak mennyasszony,

Haja cic, trallárom,
 Elhagyott a párom. (Erdélyi, 90. l.)

8. *Haj, duj duj*, ez élet,
Bezzeg fáin élet! (Erd.)

9. *Hejje, hujja haj!*

Ha deák vagy, ne tanujj, Hogyha könyv van a kezedbe,
Vigan éjj és ne busujj! Szép lány legyen az eszedbe,
Hejje, hujja haj! (Diák-nóta.)

10. *Icen hajh!* A szomszédban, icen hajh!
Döng a helység, nagy a zaj, stb. (Kriza.)

11. *Ihaj, tyuhaj!* Megy a gőzös... stb.
Elöl megy a masinista,
Ihaj, tyuhaj, ki a gőzöst igazittya. (Nd.)

12. *Ihha, ahha, hajh!* 13. *Juha, aja, haja!*

Ha azt érem jövődőbe, Piros alma gömbölyű,
Ihha, ahha, hajh; Juha aja, haja!
Borsót vetek a földembe, Megesókollak, gyönyörű,
Ihha, ahha, hajh! (Kriza.) Juha, aja, haja! (Erd.)

14. *Tanda ridi, ridi dom.*

Az ujdón új policiát Tanda ridi, ridi dom,
Ha kívánod, hm, hm, hm... stb. Sokat is félbe harapnom,
De vigyázva kell szólanom, Ne talántán, hm, hm, hm. (Erd.)

15. *S trallállálám, s trallállálám,*
Még eszedbe jutok én ám, jajj! (Erd.)

16. *Ühü, ejha!* Egybegyültek, egybegyültek a miskolci lányok.
Ühü, ejha, a miskolci lányok! (Erd.)

17. *Zibidon-zaton — zetelati-latiban.*
Három bokor saláta, saláta,
Három legény — zibidon-zaton,
Zetelati-latiban — gyomlálta. (Kriza.)

18. Kendert vetettem felibe, Rozsaminé, kenderpácé,
Páncél pillangóré, Cikka méré.
El áztattattam felibe, stb.

Az utóbbira jegyzi meg Kriza (538. l.): »Tán csupa mókázó szavak. Fejtse meg, aki tudja.«
JENŐ SÁNDOR.

IZENETEK.

K. E. Az ígérteteket is szívesen vesszük; de a jelentésváltozások közül hely szűke miatt csak a fontosabbakat!

Több kérdésre hely szűke miatt nem felelhattünk eddig.

Beküldött kéziratok. Rubinyi M. Adalékok a moldvai csángók nyelv-járásához. — Némedi D. Tájszók. — König Gy. A NySzhoz. — Ásbóth O. Gyarmathi paristsája. — Karácsonyi B. Esztergomi nyelvajátsákok. — Fiók K. Kovászna, Borosnyó, Brassó. — Csapodi I., Bérczi F., Kőrösi S. és Steiner I. A német-m. szótárhoz. — Zilahy J. Szólások, közmondások, átkozódások stb. — Zs. P. és Komjáthy S. Magyarázatok, helyreig. — Bérczi F. Beszélgetés. — Nedeczky M. Csücs. — Platz B. Madarász-szók. — Ösz J. Mese, katona-miatyánk. — Klein J. Gúnynevek. — Mészáros Gy. és Szabó S. Helynevek stb. — Vikár B. Nótafa. — Ágner L. Tájszók, szólások.

Beküldött könyvek. Alexander B. Diderot-tanulmányok. Diderot arc-képével (Franklin. 3 K 60 f). — Diderot válogatott filozófiai művei. II. Ford. és bevezetéssel, magyarázatokkal ellátta Alexander B. (5 K). — Filoz. írók tára XV. és XIII.

Wodianer F. kiadv. Róder A. Levélszerinti oktatás a német nyelv tanulására.

Magyar könyvtár (csinos papirkötésben): Arany J. Toldi, Toldi szerelme, Toldi estéje (270 K). — Jókai M. Ne nyulj hozzám stb. (90 f). — Porzó és Papp D. Elbeszélések (90 f). — Sipulusz. Humoreszkek. (90 f). — Bársony I. Vadásztörténetek, és Thury Z. Urak és parasztok (90 f). — Murai K. Mese-mese, és Tábori R. Különös történetek (90 f). — Olasz elbeszélők tára I. (90 f). — Jókai M. Fekete vér Helvita (120 K). — Wells. Világok harca (90 f). — Ibsen. A népgyűlölő, és A társadalom támaszai. (90 f).

M. könyvtár (fűzve) 192.—195. Kipling. A Dsungel könyve. — Ovidius verseiből. — Jókai M. Tallérossy Z. levelei. — Verga. A farkas. — Német elbeszélők. Ford. Alexander Erzs.

Athenaeum kiadv. Erzsébet. Megemlékezés Magyarország nagy király-néjéről. Szerk. Gábel Gy. (Az Orsz. Eötvös-alap javára.)

A m. Kegyes-tanítórend névtára 1900/1. (Bpest, Buschmann ny.) — A pannonthalmi szent Benedek-rend névtára. (Győr egyházm. sajtója.) — A ciszterci rend névtára. (Veszprém egyházm. ny.)

A Franklin karácsonyi könyvpiaca 1900. — Lampel R. Irodalmi érte-sítő 1900. 8. sz.

Franklin kiadv. Ókori lexikon 5. 6. f. — Gaal M. 1. Magyar király-mondák. 2. Virág Palkó. 3. Kujak Andris keleti utazása. — Olcsó könyvtár: Shakspeare, A velencei kalmár és III. Rikárd k. Delpit: Lydia első föllépte.

Kincs I. Rajzok a kurucvilágból. (Szt. István t.)

Veszprémi V. Esményeink és az ifjúság nevelése. (Sopron, Romwalter.)

TARTALOM.

Értekezések.

	Lap
<i>Antibarbarus :</i>	Névmások hibás használata és valami az orto- logiáról 346
<i>Ásbóth Oszkár :</i>	A székely csinálmány 6
	Szavaty, zavagy, zuvat 65
	Hogy olvasandó a zuodus? 160
	Zivatar és zaj 193
	Lencse—szerencse 494
	Büri 560
<i>Gombocz Zoltán :</i>	Adalékok a magyar nyelv török elemeihez 53
	Bölcs 353
<i>Jenő Sándor :</i>	Az érmelléki nyelvjárás 209, 252, 333, 476
	A reják népköltészetünkben 592
<i>Joannovics György :</i>	Összetételek leírása 116
	Helyreigazítások 213
	Tagadás, kétkedés, tiltás stb. 404, 491
<i>Kallós Zsigmond :</i>	A tagadás nyelvünkben 289, 337, 395, 438
<i>Kalmár Elek :</i>	A nyelvtisztaságról 385
<i>Kardos Albert :</i>	Hányadán is vagyunk a határozókkal? 245, 306
<i>Kiss Ernő :</i>	Vörösmarty mint nyelvművész 545
<i>Komjáthy Sándor :</i>	Magyar írók magyarossága 505
<i>König György :</i>	Egy régi magyar csízio 256
<i>Kőrösi Sándor :</i>	Bagó és tubák 556
<i>Ladányi Béla :</i>	A reják népköltésünkben 11
<i>Melich János :</i>	A zivatar szó családja 145
	A baskir-magyar rokonság 455
	Büri 503
<i>Molnár János :</i>	A -va, -ve képző természete 313
<i>Móra Ferenc :</i>	Népies növénynevek a Kis-kunság flórájában 16
<i>Munkácsi Bernát :</i>	Kaukázusi hatás a finn-magyar nyelvekben 97, 159, 197
<i>Schmidt Mariska dr. :</i>	A melléknév főnévi használata 448
<i>Schuchardt H. :</i>	Halászati műszók 56, 111
<i>Simonyi Zsigmond :</i>	Alany és állítmány 1
	A doge a magyar nyelvben 49
	Hajlítás a finnugor nyelvekben 241
	Kormányintézkedések a helyesírás dolgában 433
	Elvonás 481
<i>Tolnai Vilmos :</i>	Kalmár György nyelvújító törekvései 165
	Beythe András följegyzései 361
<i>Török István :</i>	Pápai Páriz Ferenc följegyzései 363
<i>Varga Ignác :</i>	A vépvidéki nyelvjárás hangtana 171
<i>Varga Károly :</i>	A szám szerinti egyeztetés Arany Jánosnál 299, 356, 407

Irodalom.

	Lap
Katolikus vallási munkák. <i>Gerely József</i>	29
Latin szók a magyar népnyelvben. <i>Kalmár Elek</i>	23
Színházi fordítások. <i>Baros Gyula, Herczeg Ferenc</i>	119
Keleti Szemle. <i>Simonyi Zsigmond</i>	215
Jelentés az ak. nagy jutalomról és a Marczibányi mellékj. <i>Simonyi Zs.</i>	217
Gyakorlati hangtan. <i>Balassa József</i>	260
Nyelvjárások tanulmánya külföldön. <i>Balassa József</i>	263
Blagoje Braučić: <i>Madjarska Gramatika. Asbóth Oszkár</i>	264, 323
Faludi szóalkotása. <i>Simonyi Zsigmond</i>	322
A magyar hangok kiejtése. <i>Balassa József</i>	369
A magyar nyelv német jövevényszavai. <i>Balassa József</i>	412, 462
Brassó és Kronstadt. <i>Melich János</i>	509
Brassai nyelvtanítói munkássága. <i>Kalmár Endre</i>	566
Lőw Immanuel beszédei. <i>Heves Kornél</i>	567
Könyvészet	24, 123, 221, 370, 468, 512, 571

A Nyelvtörténeti Szótárhoz.

(Az egyes szókra vonatkozó adatokat l. a szómutatóban.)

Faludi »ocsó nyulai«. Virág. <i>Nagyszigethi Kálmán</i>	127, 129
A Königsbergi Töredék a Nyelvtörténeti Szótárban. <i>Zolnai Gyula</i>	129
A Peer-kódex néhány szaváról. <i>Katona Lajos</i>	572
A Nyelvtörténeti Szótárhoz. <i>Zolnai Gyula, Molecz Béla, Frecskay János, R. Prikkel M., König Gy.</i>	226, 366, 367, 572

A német-magyar szótárhoz.

Vielliebchen magyarul. <i>Simonyi Zsigmond, Tolnai Vilmos</i>	179
Akut. A szerkesztő, <i>Csapodi István, Simonyi Zsigmond</i>	371, 513, 514
Vegyesek.	32, 33, 180, 371, 514

Nyelvművelés.

(Az egyes szókra vonatkozó adatokat l. a szómutatóban.)

	Lap		Lap
Két év előtt-e, vagy két évvel előtt? <i>Molnár János</i>	33	Latinos elválasztás. <i>Hodács Agost</i>	229
Az egyszerű c az Akadémiában <i>Antibarbarus</i>	35	Lapszemle. <i>Antibarbarus, Laka- tos Vince, Král Miklós</i>	229
Határozatlan; nagy ideje. <i>Arany János</i>	73	Ballagi tolla. <i>Antibarbarus</i>	268
Miért: lessz és nem: lesz. <i>Joan- novics György</i>	75	Isten vele, Isten velők. <i>Paul Gyula</i>	268
A visszaható névmás használata. <i>Czuczsa János</i>	75	Gramm, anagramm stb. <i>Kropf Lajos, A szerk.</i>	270
Az orosz helyesírás cz-je. <i>Melich János</i>	131	A sport magyarsága. <i>Mohos Agoston</i>	372
Kurialis stílus. <i>Némedi Dezső</i>	228	Édes apám, édes anyám. <i>Vida Sándor</i>	373
Ama, eme, közepette. <i>Kardos Albert</i>	228	Alászolgája és jónapot. <i>Havas István</i>	374
		Helyesírás. <i>Joannovics György</i>	376
		Da-de. Földes Miklós	377

	Lap		Lap
Szórendi hibák. <i>Antibarbarus</i> ...	377	Az új bankó magyarsága. <i>Kardos Albert, J. E.</i> ...	470, 517
Tud-e az egyetemi tanács magyarról? <i>Antibarbarus</i> ...	420	Szótagolás. <i>Kőrösi Sándor</i> ...	471
Fölösleges ortologia. <i>Kardos A.</i>	421	Magyarnak <i>feleség</i> , németnek <i>asszony</i> . <i>Kardos Albert</i> ...	516
Sikerült fin. <i>Némedi Dezső</i> ...	421	Szertelen. A <i>Nyelvőr egy olcásója</i> ...	517
Claquehutes Frigyes szólásai. <i>Antibarbarus</i> ...	421, 575	El van utazva. <i>Simonyi Zs.</i> ...	574
Az is kötőszó sorakozása. <i>Joannovics György</i> ...	469		

Magyarázatok, helyreigazítások.

(Az egyes szókra vonatkozókat l. a szómutatóban.)

A német jövevényszókhoz (belcs, löcs). <i>Melich János</i> ...	38	Hinár—csinár? <i>Simonyi Zs.</i> ...	270
Szólások magyarázata. <i>Legányi Gyula, Trencsény Károly</i> 39,	273	Szláv jövevényszavak. <i>Melich J.</i>	271
Rómába utazik, Rómában volt. <i>Tolnai Vilmos</i> ...	40	Egy-két régi magyar közmondás. <i>Kropf Lajos</i> ...	272
Közmondások eredete. <i>Rechnitz Ignác, Trencsény Károly, Pesti Hírlap</i> ...	41	-nalak, -nelek. <i>Horger Antal</i> ...	274
Aki, ami, aminő. <i>Joannovics György</i> ...	79	Megy belé, mint Lódánba a menkü. <i>Décsi Lajos</i> ...	274
Samu nadrágja. ...	83	Kombinált szavak. <i>Rényi Ignác</i>	276
zállok kendnek. <i>Horger Antal. A szerk., Tolnai V., Kulcsár Endre, Kardos Albert</i> ...	134, 181	Új szók 1835-ben. <i>Simonyi Zs.</i>	322
Tájszokról. <i>Szinnyei József, Komjáthy Sándor</i> ...	182, 576	A tárgyhatározók. <i>Szinnyei József</i> ...	330
A lag-leg történetéhez. <i>Molecz Béla, Simonyi Zsigm.</i> ...	225	Adatok a tót nyelv magyar elemeihez. <i>Antal Benedek</i> ...	331
Karancsi betűk. <i>Zolnai Gyula</i>	230	Szólások. <i>Hevesi János, Pesti Hírlap. A szerk.</i> ...	378
Van mint kapesolóige. <i>Zolnai Gyula</i> ...	231	Falusi és társai. <i>Simonyi Zs., Heves K.</i> ...	422, 519
A számárról. <i>Schuchardt H.</i> ...	231	Még egyszer a tárgyhatározó. <i>Kardos Albert</i> ...	422
Hopkán van a pénze, nem megélni való. <i>Pethő Gyula, A szerk.</i>	231, 232	Diód : Gyógy, zug : szeg. <i>Jenő Sándor, A szerk.</i> ...	472
Diákszók? <i>Zsemley Oszkár, Rechnitz I., Jenő S.</i> ...	232, 474	Fülgomb-e, vagy fülgomba? <i>Kardos Albert</i> ...	473
		Köpönyegforgatás. <i>H. A. Tolnai Vilmos</i> ...	517
		Spajzoltam egy fiblit. <i>Zs. P.</i> ...	576

Kérdések és feleletek.

(Az egyes szókra vonatkozókat l. a szómutatóban.)

Alászolgája és jónapot. <i>Antibarbarus</i> ...	87	Elhagyatva, elhagyva, elhagyottan. <i>Antibarbarus</i> ...	425
A ha elhagyása. <i>Antibarbarus</i>	136	A műveltető ige szerkezete <i>Antibarbarus</i> ...	425
Épenség, manapság, mostanság. <i>Simonyi Zs.</i> ...	233	Intézetek elnevezése. <i>Antibarbarus</i> ...	426
Tabán. <i>Melich J.</i> ...	423	Kevésbé vagy kevésbé? <i>Antibarbarus</i> ...	474
A tanít ige szerkezete. <i>Antibarbarus</i> ...	424	Zala-Egerszeg vagy Zalaegerszeg? <i>Simonyi Zs.</i> ...	520
A gond főnév birtokviszonyban. <i>Antibarbarus</i> ...	424		

Egyveleg. Vegyesek.

(Az egyes szókra vonatkozókat l. a szómutatóban.)

	Lap		Lap
A m. Néprajzi Társaság felhívása	87	Tájszólások térképe. <i>Kropf Lajos</i>	278
Az orosz császári Akadémia szó-		Feleletek. <i>Frecskay János</i>	371
tári munkássága. <i>Melich János</i>	88	Magyar szinonimika. <i>S.</i>	379
Katonásan! <i>Budapesti Napló</i>	89	Csappan, dagad. <i>Könye Ferdi-</i>	—
A szerkesztőség kérdései	137, 427	<i>nánd</i>	380
Szónyomozás. <i>Melich János</i>	184	Családnevek. <i>Král Miklós</i>	380
Palóc és kún. <i>Végh K. Mátyás</i>	184	A nagy szótárak s az idegen szók.	
Több nyelvész kell az Akadémiá-		<i>Kluge F.</i>	428
ban. <i>B. N.</i>	278	Két furcsa levél	530

Nyelvújítási adatok.

(Az egyes szókra vonatkozókat l. a szómutatóban.)

Széljegyzetek a nyelvújítás történetéhez. <i>Szily Kálmán</i>	25
Adatok nyelvújítóink jelentésstanához. <i>Bárdos Remig</i>	124, 168, 222, 318
Vegyes adatok. <i>Horger A., Melich J., Rechnitz J., Simonyi Zs.</i>	222, 318

Válaszok a szerkesztőség kérdéseire.

(Az egyes szókra vonatkozókat l. a szómutatóban.)

Tört, törött; i, ú, ü ejtése; gyufa, gyújtó; hazugság; aratásidő, aratás, kupéta, kotla stb.; kész van; van használata; »nincs mit enni«; megye-ház és megyeháza; halász: halászik; takarózik: takaródnak; óvas, szóga; eggyenlő, eggyedűl; bécs és burgundia; kabógyás; kákics stb.	234
Kandia, Velence, kákó, kákics, puklyás, kimegy a színe	426
Pírost, csinost, ötvent; hasztalan; felpénz, mellesleg, komor, fölzar; kutyü; egyszer és előbb használata; az ember eszébe, az embernek az eszébe; tagad után való szerkezet; felgyűrt kar; fölült neki	521
Köszönések, káromkodások, betegségek, orvosságok	577

Népnyelvhagyományok.

A parasztszekér részeinek magyar elnevezései. <i>Szily Kálmán, Négyesy L., Belányi T., Némédi D.</i>	188, 381
Családnevek	192, 279, 280, 383, 532
Gúnynevek	95, 191, 279, 280, 384, 532, 542
Helynevek	279, 280, 480, 533, 542
Állatnevek	532, 543
Ruhanevek	190, 541
Növénynevek	540
Mondókák	94
Rimes mondások	477
Hasonlatok	538
Káromkodások	48, 577
Közmondások	188
Párbeszéd	285
Szólások	41, 90, 240, 286, 287, 429, 476
Népmesék	42, 534
Babona	93
Lakodalmi rikkantások	94
Dalok és köszöntők	138, 281, 531
Szójátékok	191, 287
Keresztnevek	279, 280
Lakodalmi szokások	283
Elbeszélések	478
Találós mesék	591
Réják	10, 592
Tájszók majd minden számban	

SZÓMUTATÓ.

(Ebbe a szómutatóba nincsenek fölvéve a köv. cikkek szavai: König György: Egy régi magyar csizó; Tolnai Vilmos, Török István: Régi növénynevek; Freckay János, R. Prikel Márián: A Nyelvtörténeti szótárhoz.)

azár 155	csecs 126	éjj 81	gyújtó 234
agyon (mint ige-
kötő, 25	cséka 155	ék 102	gyujtokmány 572
alászoigája 86,
374	csekély 206	év 201	
aszó 53, 378	csepe 106		
	csere 106		
babér 126	csermely 126	falnyílás 169	haj (héj) 110
babica 179	csik 159	falusi 422, 519	halesz 233
baglinca 197	csikó 150	fejsze 202	hamis 207, 475
bagó 556	csilla 110	felpénz 523	hangya 197
bajusz 201	csina 151	feltetsző 169	hasztalan 522
begyeskedő 126	csinálmány 6	félszegség 169	hazugság, hazud-
ság 234
belcs 1. böles	csökik, csökken
207	fíbli 576	háládatos 170
bécs 238	csúfondárosan
126	fillér 377	hám 110, 153
bék 166	csuha 111	fogoly 169	háncs 110
bergány 150	csupáncsak 127	fólios 226	hátas (ló) 226
birs 109	csura 151	fölsár 522	ház 236
bockó, bocog 271	csülök 153	fölgýürt-, túrtkar
528	házall 168
boglya, baglya
54, 134	csűn 207	föült neki 529	her (here) 110
bofócs 126	csűrhe 155	fülgomb (fülgom-
ba) 473	háj 203
böcs 26, 38, 78,
358	dal 127, 206	gajdos 239	hév 205
bóné 160	deli 127	gaugler 321	hibázik 170
borág 126	dérður (zérzur)
127	gaz 107	himpellér 131
botló (bukló bu-
toló,) 113	dohány 556	gazda 199	hím 170
bögyök 85	döreg 376	gädo (gidó) 226	hínár 205, 270
buddog 182	dudogni 127	góbé 573	honny 171
bufolás 112	dús 49, 134	goda 157	hös 200
bugyka, bugyfa
112	egyszer, előbb 524	góda 155	hugy 203
bujnyik 82	ejtődzik, ejtőzik
182, 183, 273	gomb 226	hugyogli 576
burgundia 238	eleve 127	golyál 378, 519	huja 333
bűn 206	ellenes 127	góré 203	hű 222
bűrű 503, 560	elszigetelt 168	göbül, gübül, gü-
böl 111	iktatni 222
cimbora, cinkos
126	enyh 204	gulya 153	indigéna 86
csarna 271	esső 203	guvat 157	indok 224, 321
	evet 157	gyalu, gyalolni
55	irdos(-birdos) 226
	édeskés 169	gyepű, gyep 37,
38	irogga 572
		gyík 158	izetlenség 223
			jónapot 374, 580
			juss 81

- kabógyás** 238
kaléző 239
kalinkós 239
kahog 239
kan 153
kanafória 86
kandia 426
kaszabol 168
kaszapince stb. 37
kákics 238, 239
kákó 239, 426
káprázik (kaprozik) 227
káröröm 223
kelevész 182
kelevéz 86
kengyel 152
kerékpár 75
kert 203
kesze 159
keszeg 159
kész van 234
kény 223
kés 202
kibik 227
kigyó 158
kimegy a színe 427
kinézés 319
koca 155
komor 522
kouda 154
kontrabont 85
kópé 573
kotla 234
kova 104
könnyelmű 27
könyök 200
körtvély 108
köstörködik 576
kötelék 223
kövezet 223
kupéta 234
kuvasz 155
kütyü 524

lappantyú 333
láb 201
legény 200

lencse 494
lengyel 132
lepe 223
lepke 198
légy 197
libándli 85
limány 277
ló 150
lőcs 39

mag 105
magamosság 223
magas 207
makk 106
matéria 223
másolás 223
méggajdul 239
megigazít (igazol) 222
mélák 82, 181
mell 200
mellesleg 522
mez 166
mizér 227
mocsok 207
monda 165
mont, munt 333
művész 223

nagysád 224
nyereg 151
nyúl 156
nyű 198

Ócska 318
önkénté és önszinte 36

pagony 318
pandur 89
példány 318
pici (picurka) 206
pisti 333
pitar 576
ponty 159
puklyás 333, 427

ravatal 318
réja 10, 592
rém 319

rény 319
réz 99
roncsika (rocska) 227

seb 202
sebhely 319
séd 205
siker, süker 36
sítke 157
sordély 157
só 103
sörény 201
sőreg 159
spajzol 576
sumák 181
süllő 159
syrakuba 572

szabados 319
számár 231
szavaty (zavagy zuvat) 65, 160
száj 201
szállók, szállya 180
szeg 472
szejke 104
szellőztető 319
személy 80
szerény 319
szertelen 517
szék (szik) 104
színarany 319
szószóllat 320
szőr 201
született (nyelv) 320
szürke 207
szűr 202

tabáka 556
tabán 423, 473, 518, 576
tagad 526
tahát 205
taraj 158
tatorján, tátorján 137, 182, 332
tár 167

tekintet 320
térhely 572
természetiség 320
tobák 556
toll 268
tollnok 277
tó 205
töemény 332
tökpucoli 576
tölgy 106
tört 234
tréfa 320
tubák 556
tudósít-értésít 28
tűlság 320
turbokol(ás) 56

ujdondás 225
untatás 320
utal 168
utca-háza 332
ügyel 168
űr 166
üst 100

vackor 108
válogatott (elme) 320
vén 320
viatar 321
virág 129
virág (koszorú) 272
virtus 319
vizavi 34

zaj 193
zavagy 65, 160
zeke 321
zerna 271
zivatar 193
zöld 207
zörget 321
zörögdőgél 321
zsib 321
zug 472
zuvat, zuodus 65, 160

